ИСТОРІЯ

НА

БЪЛГАРСКЫЯ НАРОДЪ

СЪСТАВИЛЪ

Т. Н. Шишковъ.

НОВЪ УЧЕБНИКЪ

въ двѣ части,

назначенъ за по-горнитѣ классове на народнытѣ

наши училища.

ПЪРВО ИЗДАНІЕ

ОТЪ

Книгопродавницата Мончиловъ и С-іе

въ Търново и Руссе.

ЦАРИГРАДЪ

1873.

ИСТОРІЯ

НА

БЪЛГАРСКЫЯ НАРОДЪ

ВЪ ДВѢ ЧАСТИ.

[redacted]

معارف نظارت جلیله سی طرفندن طبعنه رخصت ویرلمشدر

Позволено да са печати отъ Высокото Мин терство на просвѣщенеіто.—Цариградъ, 19 харемъ 1290 отъ Егира или 6 Марта 187

Shiskov, T.N.

ИСТОРІЯ

НА

БЪЛГАРСКЫЯ НАРОДЪ

СЪСТАВИЛЪ

Т. Н. Шишковъ.

НОВЪ УЧЕБНИКЪ

въ двѣ части,

назначенъ за по-горнитѣ класове на народнытѣ наши училища.

—

ПЪРВО ИЗДАНІЕ

ОТЪ

Книгопродавницата Момчиловъ и С-іе

въ Търново и Русе.

ЦАРИГРАДЪ

Въ Печатницата на ЧИТАЛИЩЕ.

1873.

TK

„Едно отъ живителнытѣ начала на народностьта може да служи сѣкому собственното негово отечество и отечественната му исторія.“

НА

Родолюбивытѣ ми съотечественницы

и

Особны мои благодѣтели

Господина Господина

Х. Димитра Х. Ничова

и

Господа Господа

Братья Н. и С. Паница

Въ Віена

съ прочіитѣ тамъ нашы търговцы, които доброволно поддържатъ бѣдны ученицы въ чужбина,

изъ

Признателны чувства

този си трудъ

Посвещавамъ.

ПОСВЕЩАВА СА

и

Высокоученному Доктору

ПЕТРУ БЕРОНУ

въ

Вѣчна память

за голѣмата му любовь къмъ народа си, комуто и прави честь въ образованныя свѣтъ съ своитѣ учены съчиненія,

отъ

Признателныя неговъ въспитанникъ,

Съчинительтъ.

ПРЕДИСЛОВІЕ.

Въ періода на възраждацьето на младата наша книжнина, ный гледамы между другытѣ книгы (повече учебницы) и нѣколко учебника по отечественната Исторія. Пьрвый оть тѣзи учебницы е: «Исторія славяно-болгарскаго народа изъ Ранча и проч. отъ А. Н. у Будаму 1801 год.»; сѫщійтъ преведенъ са напечата въ Букурещь 1844 год. Сетнѣ дохождатъ:

а.) *Царственникъ* или *Исторія болгарская*, у Будиму 1844, която безъименный съчинитель (*) казва, че е събрана ужь изъ *Мавробира Латинскаго, Баронія, Іоанна, Зонарія, Буфіера Францускаго, Теофана Грека, Светаго Евтимія Терновскаго, Св. Димитрія Ростовскаго и другихъ лѣтописцевъ;* а ный положително знаймы, което и другы подтвьрдѣватъ, че тъзи исторія е съчиненіе или изводъ отъ съчиненіето на Отца Паисія. (**) —

(*) Отъ другы книгы на Свищовскыя учитель Хр. Павловичъ Дупничанинъ, познава са че и тъзи книга е негова.

(**) „Отецъ Паисій, неговото време, неговата исторія и учепицытѣ му" въ Періодическото списаніе на Българ. Книжовно Дружество, Браила 1871 год. книж. IV. стр. 1—26, подписанъ М. Дриновъ. II вижъ въ критиката на книж. V и VI, стр. 324—333.

Тукъ му ѐ редътъ да исповѣдамъ, че и азъ отъ малъкъ ёще (1843) държѫ вѣченъ единъ преписъ на реченната исторія подъ заглавіе: Исторїѧ славено-болгарскаѧ ѡ народахъ, ѡ царѣхъ и сватыхъ болгарскихъ и ѡ всѣхъ дѣанїахъ бытїѧ болгарскагѡ, собрана же и нареждена Паисїемъ Іеромонахомъ бывшаго во сватѣй горы аѳонскїѧ, отъ Єпархїи Самоковскїѧ, на ползꙋ родꙋ болгарскомꙋ, къ лѣто : : . . (1762). Между другытѣ копіи на О-цъ Паисіевата Исторія, тъзи моя ржкопись (азъ казвамъ моя, защото самичъкъ сьмь я преписвалъ, преди да я види Христаки Павловичь въ Свѣщовъ) са отличава съ туй, че има снѣты до 25 цѣлы образы на българскытѣ царье и Архіепископы, които нашата черква е пріела въ лика на светиитѣ; отъ тѣхъ само два женскы — царицытѣ Анна и Елена, и четыри срьбскы — Св. Савва, Арсеній чудотворецъ, Архіепископъ Никодимъ и Стефанъ Неманичь; ёще — и до 57 разны гербове, между които особенно забѣлѣжванье заслужватъ: единъ патріаршескый, подъ име *Знаменіе Патріаршеско* съ единъ расперенъ орелъ посрѣдь и отъ двѣтѣ страны по единъ львъ, отъ които дѣсныйтъ държи крьстъ, лѣвыйтъ — патерица, а надъ орела има шесть другы малкы знакове подъ разны фигуры, между които пакъ единъ крьстъ съ двойны пречкы, както що е крьстътъ на католическата черква; — гербътъ на *Мизія*, който представлява двѣ короны, противоположны една на дру-

на откъмъ отворената страна, и значжтъ, види са, дѣтѣ Мизіи, *горня* и *долня*; — *иллирійскыйтъ*, който не отличава почти отъ днешныя турскый гербъ, сир. четвъртина мѣсецъ съ една звѣзда посрѣдь, а на собственна *Турція* — гола ржка, която държи двоенъ мечь (чаталестъ ножь) съ полумѣсецъ отдѣсно и една звѣзда отлѣво. За тѣхъ и за другытѣ остава да направимъ бѣлѣжкытѣ си на друго мѣсто.

в.) *Единъ погледъ върху българската исторія* въ «мѣсецослова на българ. книжнина» за 1857 год., статья, която послѣ до 1872 са препечата нѣколко пжти въ Віена на особна книжка отъ книжарницата на Д. В. Манчева, подъ заглавіе: «Кратка българска исторія отъ Д. Цанкова.»

г.) *Кратка българска исторія отъ Д. Войникова*, Віена 1861 год.

д.) *Кратка българска Исторія* по пытаніе и отговоръ отъ Д. Т. Душанова, едно негово изданіе въ Цариградъ 1869, и друго въ Віена 1872 отъ книжарницата Дановъ и С-іе.

д.) Послѣднё и най прѣсно изданіе по нашата народна исторія ѐ *кратъкъ изводъ отъ българ. исторія* пакъ, изваденъ (!) отъ съчиненія (та) на А. Гилфердинга и на другы, издава Д. В. Манчевъ у Вѣна 1872.

Ный не турамы въ туй число съчиненіето на ученныя нашъ съотечественникъ и высокъ чинов-

никъ г. Гавріила Крьстевича — « *Історія блъгарска* » часть I, едно — защото книгата не ѐ назначена за учебникъ, и друго — защото тъзи нейна часть ѐ посветена исключително на Уннитѣ и за Уннитѣ, а не за Българытѣ. (*)

За послѣдній най-новъ учебникъ (на г. М-ва) по исторіата ни, редакціята на *Читалище* отъ 1872, брой 23, въ библіографическыя си отдѣлъ, ето какъ са отзывава: « Като не открыва нищо ново по бъл-« гарската исторія и даже, като премълчава много « отъ онова, което казватъ другытѣ учебницы по « тая часть, ный не можемъ да разберемъ, каква « нужда ѐ накарала г. Манчева да издаде своя *из-« водъ*. Ако ѐ само това — да има свой учебникъ « по българ. исторія, какъвто и да е, намѣреніето « му ѐ не добро и твърдѣ спекулантско; ако ли ѐ « было да издаде едно свѣстно ръководство, тая « цѣль ѐ далечь отъ своето осѫществлѣніе въ на-« стоящето време. . . . .

« Вьобще новата книжка на г. Манчева, про-« дължава редакціята на *Читалище*, не отговаря « на онѣзи ожиданія, които може да има человѣкъ « днесь отъ единъ съчинитель на българска исторія « за училищата. Подирь сѫществующитѣ учебницы, « ный имахме право да чакаме отъ г. Манчева нѣ-

---

(*) Гл. за туй що пише г. Дриновъ въ критиката на період. списаніе отъ 1872 год. книж. V и VI, стр. 210 — 233.

« що по-пълно и по-добро (*); нъ намѣсто такова « ный дочакахме едно ръководство никакъ не съ« гласно съ потребнытѣ на училищата, на предмѣ« та и на времето. Подобрѣ бѣше да бѣхме поча« кали ёще една година, че да дочакаме една по« свѣстна книжка. »

А періодическото списаніе на бълг. книжовно дружество въ Браила 1872, между другото прави и едно много право оцѣненіе върху четыритѣ първы учебника по българската историія, отъ които само този на г. Цанкова намѣрва нѣкакъ по-лесенъ за дѣцата, но не и достаточенъ за изучванье на отечественната исторія. — Колкото за учебника на г. Душанова по тъзи часть, писателитѣ на критиката го виждатъ досущь несъвършенъ, доро и безполезенъ, да не кажемъ инакъ непотрѣбенъ или вредителенъ за дѣцата, по формата на изложеніето и по езика си. « И каква ѐ тая исторія? питатъ тѣ. О« правдава ли тя поевяванието си? имало ли ѐ ну« жда да се поеви, и като се поевила, какво пре« въсходство има отъ (вм. *надъ*) другытѣ исторіи

(*) Ный обаче смы на противно мнѣніе, т. е. че не можахмы да са надѣвамы отъ г. Манчева нѣщо по пълно и по добро, защото человѣкътъ е книгопродавецъ, книгоиздатель, а не и ученъ нѣкой списатель. Сѣкый бы казалъ тъй съ насъ, който познава отблизу Г-на Д. В. Манчева, както го ный знаймы съ врѣме и сега, че са отличава съ единъ видъ шарлатанія между нашытѣ книгопродавцы — да минува и за списатель!

«българскы, които сѫществуватъ, и каквы недоста-
«тки попълня тя на тѣйзи исторіи?»

И ный съ писателитѣ на реченната критика бы-хмы направили сѫщытѣ пытанія. Защото истина ѐ: че «За да се поеви новъ учебникъ по нѣкой пре-«дмѣтъ тогасъ, когато по тоя предмѣтъ сѫште-«ствува вече другъ учебникъ, — трѣба първиятъ «или *стариятъ* въ какво да е отношеніе да има «недостатки, а че съ новиятъ учебникъ се иска «да се отстранятъ тѣйзи недостатки. . . . . . » (Гл. въ горѣпоменѫтытѣ книжкы отъ період. списаніе на българ. книжевно дружество, стр. 325 и 329.)

Да са не хвалимъ, но ный имахмы почти сичкытѣ тѣзи съображенія предъ видъ, когато са заловихмы да пишемъ исторіята на българскыя народъ, може бы противъ силытѣ си; и готова вече до една степень ный смѣйхмы да я издадемъ на свѣтъ, въ двѣ части, отъ които първата е за народытѣ, които са населявали балканскыя полуостровъ преди да додѫтъ тукъ българытѣ, а втората ѐ посветена само на българскыя народъ отъ неговото начало до днесь. А издавамы я съ цѣль да послужи не само като учебникъ въ нашытѣ народны училища, но и като наръчна книга за сѣкыго Българина или чужденеца, който бы желалъ да са опознай съ старыя славенскый міръ, съ българската народность, съ отечеството и миналото наше. — Тукъ нека ми са позволи да кажѫ, че тѣзи мой първый *Опытъ* по тъзи

исть, è плодъ на 12-годишенъ трудъ, именно отъ 1861 год., сирѣчь отъ когато бѣхъ отишелъ въ Парижъ да довършѫ ученіето си, което бѣхъ начялъ тукъ като ученикъ и като учитель. Прѣзъ 5-годишното ми тамъ пребываніе, между ученическитѣ си длъжности, азъ бѣхъ са натварилъ отъ нашытѣ съотечественницы въ Віена и съ тъзи — да събирамъ матеріалъ за българската исторія, въ което и сполучихъ колко-годѣ, благодареніе на многото и неисчерпаемы источницы, които са намѣрватъ въ извѣстнытѣ двѣ по богатството си библіотекы на великата френска столица. Тукъ ще забѣлѣжѫ само тѣзи по Византійската исторія изъ постарытѣ писатели:

Théophanes, Chronicon — Лѣтопись.

Leon граматикъ, неговъ продължитель.

Goor, преводачъ на теофановата лѣтопись.

Constantin Porphyrogénéte: De Thematibus, — de Ceremoniale Aulae Byzantinae, — de Admin. Imperio.

Cedrenus, Historia,

Ducange, Historia.

Ennodius, Panégyrique de Teodoric. Съ тѣхъ и Strabon, който è писалъ най добрата стара Географія, преведена на френскы отъ Gosselin и Coray.

Gibbon, англичанинъ, който е съчинилъ исторія на паданьето на римската Имперія, преводъ на френскы отъ Guisot.

Lebeau и неговътъ комментаторъ Saint-Martin.

Изъ по-новытѣ ёще, у които съмъ черпилъ полезны свѣдѣнія:

I. de Hammer, Нѣмецъ, който е писалъ най пространна *исторія на оттоманската Империя*, прев. отъ Hellert, на френскы въ 19 тома.

Cyprien Robert, Френецъ, който има интересно едно съчиненіе за Славенытѣ въ Турско — Сърбы, Черногорцы, Бошняцы, Албанцы и Българы.

Ami Boué и Blanqui, подобно Френцы, отъ които единътъ описва Европейска Турція, другыйтъ — своето пѫтуванье въ Българія.

Не ще бѫде излишно, мыслѭ, да споменѫ и тѣзи, отъ които най много съмъ са ползувалъ въ разысканіето на сумнителны нѣкои пытанія по историята, именно отъ френскытѣ знаменити историцы: Pierre-Charles Levesque, Malte-Baun, Martin, Théophile Lavallée, който особно е писалъ и по-добрата *исторія на Турція* въ два тома, открай до 1856; отъ нѣмскыя историко-филологъ *Фальмерайера*; ёще и отъ извѣстныя у насъ по ученностьта си Д-ръ *Лонгъ*, който не отколѣ бѣ държалъ, въ Робертъ-коллежъ, интересна една бесѣда връху «Славенытѣ и Българытѣ». — По-нататъкъ въ съчиненіето си, особенно въ втората часть, азъ съмъ са водилъ: 1) отъ пространната *Всемірна исторія* (Histoire universelle), списана на англійскы въ много томове отъ учено едно дружество, а преведена на френскы и напечатана въ Парижъ 1771 год., именно отъ 32-ыя томъ,

којто между другото съдържава часть отъ *историјата на Българытѣ и Дакытѣ*; 2) отъ славено-българската историја на *о-ца Паисія*, за която понапрѣдъ нѣщо споменѫхъ; 3) отъ историјата на славянскытѣ народы *Раича*, и особенно отъ будимското сратено изданіе на А. П. въ 1801 год.; 4) отъ критическытѣ издырванія на *Венелина* за българытѣ и отъ другытѣ негови съчиненія по историјата на Славенытѣ; 5) отъ извѣстнытѣ *Писма на А. Гилфердинга* за Българытѣ и Сърбытѣ; 6) отъ съчиненіята на покойныя нашъ ученнѣйшій съотечественникъ въ Руссія, *С. Н. Палаузовъ*, каквото неговътъ «Вѣкъ Болгарскаго царя Симеона», ёще «Юго-Истокъ Европы въ XIV-омъ столѣтіи» (*) и др. 7) отъ двѣтѣ книгы на младыя нашъ историкъ, г. *М. Дриновъ* — Погледъ върху происхожденіето на българския народъ» и исторически прегледъ на българската църква.»

И ще приложимъ на свършванье, че въ сичкото време, презъ което са занимавахмы съ народна-

(*) Брошюра въ 79 страницы изъ русскыя *Журналъ Нар. Просвѣщенія*, 1857, № 4 и 10. Едно скратеніе отъ нея сетнѣ са напечата въ *българскытѣ книжицы* отъ 1858 год., подъ заглавіе: «*Послѣднитѣ страници отъ българскѫ-тѫ историјѫ.*» (Гл. тамъ № 3 — 6.) За да запознайемы европейскыя печатъ съ тъзи интересна брошюра, ный я преведохмы сичката на френскы и, докато бѣхмы още въ Паризъ, обнародвахмы една часть открай въ Revue de L'Orient, etc. година 1865 — томъ I: сега цѣла я печатахмы также въ особна брошюра, Цариградъ 1873.

та наша исторія, едно ѐ было намъ нà-сърце — д
допълнимъ, колко-годѣ, праздното мѣсто отъ по-р
довенъ единъ учебникъ у насъ по тъзи часть.
сполучена ли цѣльта ни съ него — пò-опытнытѣ о
насъ ще познаіѫтъ и ще ни го кажѫтъ, мысли
за да ны насърчатъ, ако смы до нейдѣ сполучил
или пъкъ ако не, да ни помогнѫтъ тъй да испр
вимъ и допълнимъ недостаточното въ него. По к
кьто и да ѐ, ный ще са утѣшавамы съ тъзи мыс
— че испълнихмы една света длъжность къмъ от
чеството и къмъ народа си чрезъ слабыя си т
за него трудъ. —

Колкото за правописаніето, което съмъ държ
въ книгата си, то ѐ общепріетото почти днесь
по-добрытѣ ни отечественны писатели, и съгла
съ граммматиката ми, която минѫлото лѣто напеча
Книгопродавницата Момчиловъ и С-іе, но на ко
раздаваньето и распространеньето окъснѣ по не
висѣщи отъ насъ причины. — Да не са види про
никакъ чудно на редакціята на «Періодическото с
саніе» отъ Браила, защо у насъ са печататъ
вече учебны отъ колкото другы книгы. (*) Ког
става туй съ единъ учебникъ, като Грамматика
и който може да са распродаде въ теченіе на
колко годины, какво ли трѣба да речемъ за дру
тѣ книгы, които, вѣрвамы, пò-много молцы и мы

(*) Виждь тамъ въ книж. V и VI, първата и посл
страница отъ Критиката, 324—333.

ки ще видѧтъ нежели четцы! Защото — да си кажемъ правичката — българинътъ едвамъ купува нѣкой учебникъ, потрѣбенъ за дѣтето му въ училището, а не да ти купи друга книга, ако ще бы тя была и най-добрѣ препорѫчена отъ нѣкоя българска редакція отсамъ или отвѫдь Дунава, каквото са препорѫчва и една школска книжка, като за прим. «*Бащинътъ езикъ*» на г. Манчева, извлеченъ, да не кажемъ открадиѫтъ, отъ русското «*Родное слово.*»

Тукъ ный неволно ще спремъ читателя за да размыслимъ съ него върху реченната книжка или по добрѣ върху оцѣненіето й отъ редакціята на «Періодическото списаніе,» което *са урежда отъ Дѣловодителятъ на българското книжовно дружество, въ Браила.*

Почтенната редакція на реченото списаніе, въ IV-та му книжка отъ 1871 год. цѣлы 17 страницы (110—126) посвети за *бащина езикъ* на г. Манчева и, при многото похвалны вѣнцы които му исплете, нито споменѫ, че този *неговъ езикъ* è краденъ отъ руссконы. Ный помнимъ добрѣ, че въ критическыя си отдѣлъ, на 83 страница, тя бѣше казала подъ забѣлѣжка: «Писачи у насъ има много и сѣки мысли, че è добъръ писачь, безъ да «прискѣтне, че писаньето му не само не ползова, «ами още вреда принася. Необходимо è да се пре«късва охотата на такива писачи боси да се ева-

« вать на литературното поле, и да се научжтъ
« тѣ да гледатъ на това поле съ по голѣмо уваже-
« ніе, а не да го мислятъ за играчка, както пра-
« вятъ сега много такива, които сами се мислятъ
« за талантливы писатели и до Бога са сърдіжтъ,
« когато хората не гы признаватъ за такива и спра-
« ведливо имъ забѣлѣжватъ, че произведеніята имъ
« сж нищо и никакво.» Отъ тъзи точка зрѣнія и
ный направихмы горната бѣлѣжка за г. Д. В. Ман-
чева, който нито è даже писачь, и сега тукъ ще
си позволимъ да направимъ друга за реченната ре-
дакція: че добрѣ бы было тя да бждеше по-кратка
въ оцѣненіята си на новытѣ книгы, *едно* — за да
не умрѫзва на читателитѣ да четжтъ много и *все
тò* връху една книга; *друго* — да каже по нѣщо
за по-вече новы книгы, което може пò да интере-
сува читателя, а не да пълни цѣлы 17 страницы
за една начална книжка, като г-нъ Манчовътъ *бащинъ
езыкъ*, въ който ный виждамы много ёще недостаткы,
освѣнъ онѣзи що посочи безпристрастната инакъ ре-
дакція на «періодическото списаніе» въ Браила.

Да са не обижда тукъ никой, молимъ, като каз-
вамы правото и молитствувамы добры сѣтнины на на-
шытѣ писатели и книгоиздатели, между които и ный
за напредь ще искамы едно малко мѣстеце, като са
прощавамы, щѣмъ-нещѣмъ, съ учителската блага и
похвална, но твърдѣ тѣжка служба у насъ. — *Т. Ш.*

О-въ Халки, 1873.

ВВОЖДАНЬЕ.

—

«Славенскытѣ пароды заннмават по-много мѣсто на земята, нежели въ исторіята.»

(Гердеръ.)

Народътъ, който нѣкогажъ живѣялъ оттатакъ Уралскытѣ горы, по край Каспійското море, и който после преминжлъ въ земята на Руссытѣ подъ името *Бѫлгары*, — представя една отъ най-забѣлѣжителнытѣ, но и най-сплетены задачы въ исторіята на старо-славенскыя міръ.

Отъ тъзи исторія ный знаймы, че двѣ вѣтви отъ българскыя народъ най-много са прославили въ срѣднитѣ вѣкове: едната è живѣла край Волга, а другата край Дунава, въ земята на Дакытѣ и Мизытѣ, съ които са и слѣла за всегда. Отъ тѣхъ първата са изгуби тъй, щото за нейното сѫществованіе ный едвамъ знаймы нѣщо отъ чужды писатели, а втората и днесь ёще съставя главната часть отъ народонаселѣніето на Европейска Турція, именно въ днешна Българія, Тракія, Македонія и Албанія.

Происхожденіето, сродството и образованіето на тѣзи двѣ славенскы вѣтви, както и на самото славенско племе, сѫ любопытны историческы въпросы, съ които мнозина сѫ са занимавали, но и до сега оставатъ полурѣшены, да не кажемъ ёще нерѣшены. Причинытѣ на мѫкотіитѣ, които истори-

кътъ посрѣща при изучваньето на исторіята на Славенытѣ, особенно на Българытѣ, сѫ тѣзи:

1° Че отколѣшнытѣ Славены, както и Българытѣ оставили на чуждытѣ да имъ пишѭтъ историята;

2° Че землитѣ, които населявали първытѣ Славены, сѫ были повечето неизвѣстны за жителитѣ на онъзи Имперія, която са наричаше цѣлъ свѣтъ — Римската Имперія;

3° че доста голѣма бъркотія ѐ произлѣзла отъ промѣненіето на историческытѣ имена, които, сѫ са превождали на чуждъ езыкъ, а ѐще и написваны съ непълна или несъстоятелна азбука; тъй щото мѫчно ѐ да са познай сѫщото име въ таквызъ едны начертанія.

«Да земнемъ напримѣръ, — казва Д-ръ Лонгъ, — двата езыка Латинскыя и Грьцкыя и, като прибавимъ при тѣхъ най-малко поне три другы варварскы нарѣчія, като Готското (което объема тевтонското), Славенското и най-сетнѣ Татарското (което объема Чудското, Маджарското и Турското), съберете тѣзи петь разны и противоположны елементы въ една страна или мѣсто, и слѣдъ дългы борбы, нападенія и изселяванія, преселяванія и скытанія на нѣколко столѣтія, — тогази не ѐ за чудѣнье да срѣщамы таквызи едны противоположны свѣдѣнія и древни преданія, които причиняватъ мѫчнотія и даже невъзможность да са прослѣди съ съвършенна точность было имена на лица, было на мѣста и страны. . . . »

За туй не ѐ никакъ чудно, че Френцель единъ списатель около VII-й вѣкъ, нарича Славенытѣ «Еврейско племе и езыкътъ имъ — нарѣчіе еврейско!» Но и що трѣба да са връщамы толкозь назадь, ко-

гато и въ наше време ёще има нѣкои ученны, като у Нѣмцытѣ Енгель, у Руссытѣ Гилфердингъ и другы, които искарватъ насъ Българытѣ за Татары!!

Благодареніе пакъ на безсмъртныя за насъ Юрій Венелинъ, който раздаде най-голѣма свѣтлина върху тъмната історія на Българытѣ, като гы показа и доказа на свѣта за славены, безъ да гледамы на излишната негова ревность — да прави Славенско и онуй което не è, именно, неговытѣ Унны, каквото правяше и познатый нашъ историко-филологъ, съчинительтъ на «Българската старина.» (1)

Като изучвамы історіята си необходимо è нужно да знаймы пò-напредъ: *Кои сж отколѣшнытѣ Славены? Дѣ сж тѣ живѣли открай време? Какъвъ е характерътъ и езыкътъ имъ? Отдѣ си имать името? Кои сж съ тѣхъ сродны народы? И кой отъ днешнытѣ славенскі народы може да са счита за първый тѣхенъ потомъкъ?* Ный тукъ ще са постараймы, съ помощьта на готовы нѣкои издирванія, да отговоримъ колко-годѣ на тѣзи въпросы, като хвърлимъ предварително късъ единъ погледъ върху старыя свѣтъ.

I. Народы на старата Европа (2)

По преданіята на сичкытѣ народы, Азія трѣба да са гледа като люлка на человѣческыя родъ, Три голѣмы пленена, *бѣлы* или *кавказскы*, сж излѣзли

(1) Излѣзло веднъждъ като Повременно списаніе, въ Букурещъ 1865.

(2) Théophile Lavalée въ неговата Історія на Франція, първо издавіе въ Парижъ 1838, а до 1858, сир. въ разстояніе на 20 годины, излѣзе с 12-то изданіе.

оттамъ едно слѣдъ друго, и сѫ напълнили Европа: туй сѫ *Келтытѣ*, *Тевтонытѣ* и *Славенытѣ*.

1. — Целтическото или Келтско племе пръснало са е въ Европа по различны пѫтища и во времена, които сѫ по-далечны отъ тѣзи, въ които започеватъ историческытѣ познанія. Нашествіята имъ рѣшихѫ съставленіето на образованнытѣ народы въ древностьта. По-главнытѣ народы отъ туй племе, въ реда на дохажданьето имъ, сѫ: *Пеласгытѣ*, *Иберытѣ*, *Галлытѣ* или *Келтытѣ*. (3)

За Пеласгытѣ са знай, че сѫ дошли отъ Кавказъ и малка Азія, като заминѫхѫ най-напредь полуострова между Емосъ (Стара Планина), Егейското море (Архипелага) и между Адріатическыя заливъ, който полуостровъ зе името *Еллинскый* или *Грьческый*, отъ Еллинытѣ или Гърцытѣ, които гы слѣдувахѫ въ тѣзи страны; сетнѣ Пеласгытѣ са пръснахѫ по южната часть на п-острова между Адріатика, срѣдиземното море и Алпытѣ, който п-островъ са нарече Италійскый отъ името на една тѣхна чета.

Иберытѣ дохождатъ, види са, отъ сѣверна Европа: тѣ обладахѫ сѣверната страна на Италійскыя п-островъ, подъ името *Етрускы*, южната страна на Галлія, подъ името *Аквитаны*, и най-подирь сичкыя този п-островъ, който по-сетнѣ са нарече *Пиринейскый* или *Испанскый*.

Галлытѣ отъ своя страна слѣдувахѫ Иберытѣ; тѣ за себе си обладахѫ сѣверната часть на

(3) Отъ Келтското име Gaels, Гърцытѣ направили Keltes, а Римлянытѣ — Galli; за туй *Галлы* и *Келты* или *Целты* е се едно.

тъзи земя, на която дадохѫ името Галлія, и голѣмытѣ островы на океана, наречены *Албіонъ* и *Ибернія* (Велика Британія). Туй почти около 2000 годины прѣдъ Рож. Христово.

2.— Тевтонското или Германско племе намѣсти Келтското въ тъзи часть на Европа, което Келтытѣ оставихѫ, и то са засели на сѣверъ и на истокъ отъ Галлія, въ сичкото продължение на Европа, отъ Евксинскыя понтъ (черно море) чакъ до Скандинавското море. — Главнытѣ народы отъ туй племе сѫ: a) *Кимбрытѣ* или *Цимбрытѣ* (4), съсѣды на Евксинскыя понтъ и на меотидското езеро (Азовско море); b) *Готтытѣ*, които са раздѣляхѫ на Остроготты, Визиготты и Гепиды (5); c) *Вандалы*, подраздѣлявани на сѫщо Вандалы, Бургунды или Бургиньоны, Герулы, Лонгобарды или Ломбарды; d) *Саксонцы* и *Англы*; e) *Аллеманы* и *Свевы*; f) Най-подирь *Франкы*, които са подраздѣляхѫ на много четы подъ разны имена и които на сетнѣ дадохѫ на Галлія името *Франція*.

3. — Славенското племе отъ своя страна не само намѣсти Германското въ тъзи часть на Азія, която послѣдне то оставаше, но го слѣдува и въ преселѣніето му въ Европа. Много четы отъ него навлѣзохѫ, прѣзъ Кавказъ и прѣзъ малка Азія, въ сѣверната страна на Еллинскыя полуостровъ, подъ името *Тракы* и *Иллирійцы*, въ Дунавскыя Боссеинъ, подъ името *Мизы* и *Дакы*, въ сѣверна Италія, подъ

---

(4) Гърцытѣ сѫ гы нарекли Cimmeriens, а Римлянытѣ — Cimbres.

(5) За Готтытѣ виждь особно въ историята на Дакытѣ, която слѣдува тукъ подирь Ввожданьето, ч. I, гл. II.

името *Венеты* или *Енеты*; другы четы, като са ползовали отъ движенiята на Германцытѣ, намѣстихѫ гы по сичка сѣверна Европа отъ *Бористенъ* (р. Днѣпръ) до *Вистула* (р. Висла). А массата отъ туй племе останѫ оттатакъ р. *Танаисъ* (Донъ), притискана на истокъ отъ *Скитытѣ* или *Татарытѣ*, които принадлѣжатъ на жьлтото или монголско колѣно отъ человѣческыя родъ. Съвременно тъзи масса отъ своя страна притискаше на западъ четвьрто едно племе европейско — *Финнытѣ*, които вѣроятно бѣхѫ прокараны, прегазены отъ Келтското и Тевтонско племена, и които си останѫхѫ за сѣкогы въ сѣвернытѣ страны, дѣто сѫ и днесь.

« И тъй, казва Шатобрiанъ (6), когато Германското племе опираше дѣсното си крыло на Балтiйското море, а лѣвото — на Черно море, и имаше предъ лицето си Реинъ и Дунавъ, славенското племе тогазь занимаваше срѣдата отъ подиря имъ; и Татарытѣ, които трѣбаше да расклонiѫтъ тѣзи двѣ имена, бѣхѫ раздѣлены отъ Готтытѣ само чрезъ Меотидското езеро, а съединявахѫ отъ друга страна Персытѣ, които бѣхѫ полвината подчинили. Тогазь Персытѣ продължавахѫ веригата на съединенiето си съ Аравитанытѣ или Сарацинытѣ въ Азiя; тѣзи послѣднитѣ отъ своя страна подавахѫ рѫка на онѣзи племена въ Африка, които са скитахѫ по Баргахъ и Сахара, а тѣзи пакъ — на Маврытѣ по г. Атласъ, като ключахѫ тъй въ единъ кругъ мстителнытѣ народы, и тѣзи богове които бѣхѫ испълнили небето, и тѣзи Римляны, които бѣхѫ притѣснили земята. »

---

(6) Въ своитѣ Etudes historique, t. I, p. 17.

II. Славенска старина
и

А. — *Кои сѫ древнитѣ Славены?* (7).

При опредѣленіето на мѣстата за сѣкый народъ, между народытѣ на земното лице, характерическытѣ слѣды или бѣлѣзы, които са изслѣдуватъ, може да са представятъ въ три вида: 1) *Историческый* или изслѣдованіе на това, което единъ народъ ѐ написалъ за своитѣ дѣла, и какво сѫ казали другытѣ за него; 2) *Археологическый* чрезъ изслѣдованіе на монеты, медали, надписи, развалины, както и имена на мѣста, рѣкы, планины и др.; 3) *Филологическый*, чрезъ изслѣдованіе на родството на езыка, приликата на нареждането на думытѣ или начина на израженіето.

Шафарикъ, ученный Чехъ, въ своята *Славенска Етнографія* (Slovanski Narodopis), раздѣля сичкыя человѣческый родъ на четыри фамиліи, съ названіята: *Индоевропейска*, *Симитическа*, *Сѣверна* и *Китайска фамилія*.

Първата отъ сичкытѣ другы ѐ самата, на която ный тукъ ще дадемъ повече вниманіе, като забѣлѣжимъ, че въ сравненіе на сичкытѣ езыцы, които происхождатъ отъ Санскритскыя, священъ езыкъ на Индійцытѣ, намѣрило са ѐ нѣкакво средство съ индійскыя, персидскыя, грьческыя, латинскыя, нѣмскыя, славенскыя и келтскыя, и съ нѣкои общы ко-

(7) Този членъ (А) ѐ извлеченъ съ малкы нѣкои измѣненія, отъ разсказа на *Д-ръ Лонга*, държанъ въ Робертъ-Колежъ, и въ особна брошюра напечатанъ отъ в. *Македонія* 1870 год. Ный му даваме тукъ мѣсто по важностьта негова и по съотношеніето, което има съ предмѣта на нашыи членъ — за славенската старина.

реши, както и съ начина на съчиневіето и начина на изговарянъето. За туй, тѣ сѫ гы събрали въ едно и дали имъ са едно названіе, което първѣнь ѐ было *Индо-Германска*, по сетнѣ *Арійска*, а сега общеизвѣстна подъ името *Индоевропейска фамилія.*

Споредъ свидѣтелствата на ученнытѣ, като Хумболдъ, Раскъ, Клапротъ, Шафарикъ, Макс-Мюллеръ и проф. Хуитнъ, ный намѣрвамы, че на тъзи голѣма фамилія, която брой повече отъ 300 миліона отъ человѣческыя родъ, принадлѣжи и славенското племе, което самò брой не помалко отъ 90 миліона, слѣдователно, като са осланямы на отгорѣ-казанннытѣ авторитеты, ный смѣло причислявамы славенското племе съ грьческото, латинското, германското и келтското. А за гдѣ ѐ было първоначалното жилище на тъзи голѣма фамилія, повече са казва на-пòсокы нежели положително; както и да ѐ обаче, повечето клонѭтъ за въ Индія.

Близу до 3000 годины преди Христа (а споредъ Клапрота 3076), тѣзи различны народы сѫ имали сѫщыя езыкъ, а по причина на разны непредвидѣны обстоятелства, като напр. жажда за завоеванье или преселенія сѫ гы накарали да са распръснѫтъ и тъй да попълнѭтъ сѣверъ и западъ. По този начинъ сѫ са подѣлили индійското племе отъ арійското, мидійското, сарматското и вѣтвитѣ авганска, персійска и арменска; тракійското колѣно съ албанското, грьцката и латинската вѣтви; келто-германското или тевтонското и славенското племе съ словинската и литванійската си вѣтви. Ето какво ѐ положеніето на славенскытѣ народы, споредъ филологическото распредѣленіе на ученнытѣ.

Но когато дойде да гы прослѣдимъ исторически, работата става пò-мѫчна. Днешнытѣ писатели, които са занимаватъ съ този предмѣтъ, раздѣлятъ са на два главны разреда, отъ които единътъ пріема Славенытѣ за новъ народъ въ Европа, който са появива въ тъзи часть на свѣта не по-рано отъ 4-ья или 5-ыя вѣкъ, слѣдъ Р. Хр. и тò, като смѣсица отъ Унны, Авары и другы азіатскы племена. (⁸) А другыйтъ разредъ гы пріема вече като стары жители на Европа, тъй що времето на преселеніето имъ è потънѫло въ мрака на древностьтѫ. Тъй, Мѫрли, въ исторіята си за Европейскытѣ езицы, казва, че Славенытѣ сѫ дошли около 7 или 8-ый вѣкъ преди Христа. А Добровскый, ученныйтъ писатель на Institutiones Linquæ Slavicae, казва, че народътъ отъ който произлѣзва великыйтъ Славенскый народъ, трѣба да са è отдѣлилъ отъ другытѣ племена най-малко 2000 годины преди Христа и са è оттеглилъ къмъ сѣверъ. Ако и сѫщійтъ писатель по-сетнѣ да изказва друго мнѣніе, воденъ отъ Тацита въ отношеніе къмъ Вендытѣ, обаче Шафарикъ è представилъ единъ купъ доказателства за подкрѣпанье на първото мнѣніе. —

За първый славенскый историкъ са счита русскыйтъ монахъ Несторъ, който è писалъ въ половината на 11-то столѣтіе. Той, безъ друго, трѣба доста старателно да е изучилъ преданіята на своя народъ; а гледамы, че нищо не говори за първото появеніе на Славенытѣ въ Европа, като да è станѫло кажи около 5-ый вѣкъ. Ако è было тогазь,

(⁸) Отъ този разредъ сѫ: Bayer, Müller, Suhm, и въ обще сичкытѣ онѣзи, които сѫ писали отъ 1750 — 1770 год.

ный не можемъ никакъ си представи, какъ ѐ възможно такъвзи единъ важенъ періодъ, въ живота на единъ народъ, да са забрави съвсѣмъ въ продължение на 4 — 5 вѣка, щото Несторъ да не бѣлѣжи нищо за него. Той поменува, че апостолытѣ Св. Павелъ и Андрей сѫ проповѣдвали на Славенытѣ въ Иллирія и Руссія, и Шафарикъ отъ своя страна справедливо забѣлѣзва, че ако това преданіе и да не са подтвърдѣва съ основателны доказателства, обаче дѣто Несторъ го ѐ споменѫлъ, то дава право да са мысли, че той ѐ гледалъ на Славенытѣ като на стары обитатели въ Европа.

Главнытѣ источницы за опознаванье съ славенскытѣ народы, сѫ Византійскытѣ писатели отъ V — XI-й вѣкъ; но онѣзи, на които най-много са насланятъ по-новытѣ историцы, като Пейсонель, Стриттеръ, Шлёцеръ и Гиббонъ, сѫ писателитѣ, Прокопій и Іорнандъ. — Прокопій ѐ былъ частенъ секретарь на Велизарія, и го ѐ придружавалъ въ прочутытѣ му воинскы походы въ Персія, Африка и Италія. Умрѣлъ ѐ въ 595 год. Той бѣ получилъ отъ Императора Юстиніана титлата славенъ (illustris) и службата на сенаторъ. А малко предъ смъртьта му, той бѣ възкаченъ и префектъ на Константинополь. Прокопій ѐ оставилъ история въ 8 тома за разнытѣ боёве въ негово време; и въ изброяванието, което прави на готскытѣ боёве, той дава доволно свѣдѣнія за Славенытѣ подъ резнытѣ имъ названія.

Другыйтъ писатель, Іорнандъ или Юрданъ ѐ былъ готскый историкъ, и секретарь на единого отъ главатаритѣ или царьетѣ на Аланытѣ, които населявали Мизія. Списанията неговы са относятъ кѫдѣ срѣдата на VI-й вѣкъ; но и той и Прокопъ, нищо

не споменуватъ за началото на този народъ или отъ кога живѣе по тѣзи земи, дѣто гы намѣрватъ тѣ. А туй ѐ едно отъ най-здравытѣ доказателства, че Славенытѣ, ако и извѣстны подъ разны имена, понечето отъ които могѫтъ са доказа основателно, като тезоименны съ названіето Славены, сѫ населявали отдавна вече тѣзи земи. Іорнандъ говори за удивителната многочисленность на Славенытѣ, които живѣвали задъ Карпатскытѣ горы, а Прокопъ казва сѫщото заради земитѣ задъ Черно море. А туй сѐ ще рече, че Славенытѣ отколѣ сѫ населявали сичкото пространство между Карпатскытѣ горы и Уралъ.

Знай са ёще, че характерътъ на древнитѣ Славены ѐ былъ тихъ и земледѣлческый, а туй доказва, че не ѐ было възможно, въ такъвзи единъ кратъкъ періодъ, около 200 годины (споредъ както увѣрявата тѣзи, които гы искарватъ за новъ народъ), да бы могли да са распрѣснѫтъ толкозъ на широко, и слѣдъ това да захванѫтъ такъвзи тихъ и миренъ животъ. — Друго едно доказателство служи и туй, дѣто въ готскыя езыкъ има нѣкои славенскы думы. Въ първата готска Библія, преведена отъ готскыя епископъ Ульфила и печатана въ Упсаль около 300 год. слѣдъ Христа, ный намѣрвамы славенскы думы. Следователно голѣмата прилика на Готскыя езыкъ съ Славенскыя доказва, че преди този періодъ (т. е. преди V-й вѣкъ), готтытѣ и славенытѣ трѣба да сѫ были съсѣды.

Бѣлѣжка. — Предположеніето за съсѣдството на славенытѣ съ готтытѣ има си мѣстото, но колкото за приликата на тѣхнытѣ езыцы, ный не смы съгласны съ ученыя нашъ разказвачъ, който и злѣ са излъгалъ съ името на готскыя епископъ както дава на града, дѣто была печатана речената

Библія,—и ный поправихмы тукъ погрѣшката, ако ѐ тя негова. (*) Не смы съгласны съ него въ туй, рекохмы, както са основавамы на Рутбескіусъ, който казва: не ѐ възможно да са измысліѫтъ два языка, които да не си приличатъ тъй, каквото славанскыйтъ съ готскыя или нѣмскыя. Инакъ, ако пріемнемъ тъзи прилика на реченнытѣ два языка, по Мнѣніето на г. Лонга, то какво трѣба да речемъ за приликата и сродството на Еллинскыя языкъ съ Славенскыя или старо-българскыя, толкозъ прѣговарены отъ Отца К-на Иконопоза и Раковскаго? —

Най-очевидно обясненіе, което може да ся даде за несъстоятелното свидѣтелство за времето, въ което първытѣ Славены сѫ дошли въ Европа, ѐ това, дѣто въ доисторическыя періодъ поне една вѣтвь отъ славенската фамилія са ѐ откачила нѣкакъ отъ първото си жилище, кѫдѣто и да ѐ было тò, и са озовала въ Европа, и за туй тя са гледа като първо поселеніе славенско въ Европа. Въ най ранныя періодъ, когато са срѣщамы ный съ Славенытѣ, было като робы или като господари, ный гы виждамы да занимаватъ широкото пространство отъ Адріатическото море до Сѣверното, и отъ Камчатка до Балтійското море. Послѣднитѣ имъ нашествія, които захващатъ явно отъ 8-то столѣтіе, сѫ ставали все като смѣсица (но по-голѣмата часть отъ която ѐ былъ славенскыйтъ елементъ) отъ онѣзи, които или сѫ са връщали назадь отъ Европа, или пакъ сѫ оставали тамъ ѐще когато първото поселеніе дошло, на което датата е неизвѣстна.

Освѣнь туй види са твърдѣ възможно, че като са пробили дебелытѣ пълчища отъ народы, които сѫ

(*) Гл. въ извѣстныя Разсказъ на г. Лонга, стр. 18.

са трупали въ първытѣ жилища на Индоевропейско-то племе, Славенытѣ сѫ потеглили за първый пѫть къмъ Каспійското море, а оттамъ, въ разны времена, сѫ прегазвали прѣзъ Руссія и сѫ отивали едны къмъ Северъ, другы къмъ Западъ, а трети къмъ Югъ. Туй, мыслимъ, è достатъчно за явеніето, дѣто на-мѣрваны славенскы слѣды, като почнешь отъ Кас-пійско море, прѣзъ Донъ и Волга направо, чакъ до Балтійското море на сѣверъ и пакъ до Епиръ и Пелопонесъ на югъ.

В. — *Старытѣ и новы имена на Славенытѣ.* (9)

Колкото è любопытно, толкозъ и истина, че народытѣ въобще иматъ по двѣ и повече имена. Ед-ното си го даватъ тѣ самы на себе си и на тѣх-нытѣ ближни, а другото имъ са дава отъ съсѣдны-тѣ тѣмъ народы. Първытѣ обыкновенно биватъ съ похвалително значеніе, като представляватъ нѣкое качество или преимущество, което може да ласкае народното чувство, или което съ происхожденіето си напомнюва името на нѣкой чутовенъ главатарь, съ когото народътъ може да са гордѣй. Вторый видъ имена, които са даватъ отъ чуждытѣ, изразяватъ или присмѣхъ или презрѣніе къмъ нѣкои отъ глав-нытѣ недостаткы на извѣстныя народъ.

Тъй напр. имената Османліи и Турчинъ, Ун-гаринъ и Маджаринъ, Богемецъ и Чехъ, Германецъ и Швабъ, сѫ имена отъ които едны сѫ пріятны на съотвѣтственнытѣ си народы и съ които са нари-чатъ тѣ самы, а другытѣ — умразны и даватъ имъ са отъ чужденцытѣ или отъ непріятелитѣ имъ, както

(9) По сѫщыя и другы еще источницы.

Османлія, Маджаринъ, Чехъ и Германецъ сѫ пріятны; а Турчинъ, Унгаринъ, Богемецъ и Швабъ — отвратителны сѣко на своята съотвѣтственна народность, защото изразяватъ нѣщо укорително за тѣхъ, и, когато нѣмамы свѣдѣнія за имената, съ които са наричатъ народытѣ самы, ный често ще са сбърквамы за тождеството имъ, ако остане да са водимъ сàмо отъ чуждытѣ. Туй сѫщото са è случило и съ Славеньтѣ. Отъ тѣхъ è останѫло твърдѣ слабо доказателство за туй, какъ сѫ са звали тѣ самы, или отъ ближнитѣ си по племе пароды. Въ днешно време едно значително число са надварятъ да си присвоіѫтъ първообразното наименованіе. Отъ тѣхъ Сърбытѣ сѫ показали най-голѣмо упорство, на основаніе че първото имъ име è было Серви или Серви, Србы, Сервани и пр. Нѣма сумнѣніе, че това име са è употребявало много обширно, и тò въ едно доста отдалечено време. Плиній говори че « задъ Кимерійскый проливъ живѣіѫтъ Меоты, Вали, Сербы и проч. Птолемей казва: Между Керавански тѣ горы и рѣката Ра (Волга) живѣіѫтъ Вали, Сервіаны. » Прокопій пише: « Отнапредь Славенытѣ и Антытѣ имахѫ само едно име *Споры*, азъ мыслѭ защото тѣ сѫ живѣли разпръснѫто (σπωράδην) изъ селцата си. » А съвременникътъ му Іорнандъ гы нарича *Венеды*. — Името Спори тукъ не è нй славенско ни грьцко, ако и да има въ славенскыя, както и въ българскыя езыкъ, думата *споръ* въ двѣ значенія: *препирня* и *спореньe* (отъ гл. *спорѭ*). — Прокопіевото етимологическо обясненіе никакъ не è удевлетворително, а понеже туй име не са намѣрва нійдѣ употребено, Шафарикъ заключава, че Прокопій трѣба да са è сбъркалъ по

изтаньето си на славенскыя езыкъ, че името Србы може да му са е счуло за *Споры*. А че византійскытѣ списатели сѫ были твърдѣ бѣдны етимолозы, има доста доказателства. Тъй напр. Анна Комнена производжда града Шуменъ, не отъ *шума* ни отъ *шумъ*, но отъ *Симонъ!* — *Царевъ-бродъ* или прѣходъ, другы го производжатъ отъ *царь* и *брада...?!*

Хормейаръ (Hormayer), баварскый географъ, въ архивытѣ си казва: «земята на *Церпанѣытѣ* (*) (Серваны) ѐ толкозъ голѣма, щото, споредъ както увѣряватъ тѣ, сичкытѣ славенскы народы сѫ произлѣзли отъ нея.»

Името *Кроаты* (Хърваты) тъй сѫщо са ѐ употребявало обширно. Констант. Порфирородный говори за бѣлы и черны Кроаты. Стриттеръ споменува, че Сервытѣ сѫ са звали ёще и Кроваты, и пакъ: «Кроватското племе, което нѣкои наричатъ и Сервы.» Тъй сѫщо намѣрвамы общото име Славы и Лѣхы, Чехы, Венды и Сербы, както и много другы имена да са отдаватъ на славенскытѣ племена, които сѫ были распрѫснжты по едно обширно пространство земя. Но отъ сичкы тѣзи имена Шафарикъ предпочита името Венды, като най-всеобщо старо названіе, съ което са ѐ означавала поголѣмата часть отъ славенскытѣ народы, и даже иска да каже, че това име имъ са е давало отъ чужденцы, когато тѣ самы сѫ са звали Сербы, Српы или съ друго нѣкое особенно име.

Първото отличително наименованіе *Славы*, *Склавины*, *Сѳлавины*, *Славины* и пр. имъ са ѐ дало за първъ пжть отъ Византійскытѣ писатели и съ туй име вынжгы почты сѫ гы наричали. Имената

(*) Да не бѫде *Серваты*, което по иде близу до *Серваны*?

Венеды, *Анты* и *Славы* сѫ са употребявали отъ тѣхъ безразлично за сѫщыя народъ. А да ли името *Венды* ѐ производно отъ германската дума Wandern, което значи скитницы, както искатъ да кажѫтъ нѣкои нѣмскы писатели — туй не може да са подтвърди за вѣрно. А името *Анты* са ѐ давало, може бы на славенскытѣ имъ съсѣды.

Іорнандъ нарича Готытѣ *Геты*, защото гы ѐ намѣрилъ въ страната Гетска. По сѫщата причина Маврикій нарича Маджарытѣ *Турцы*. За туй пакъ и Византійцытѣ наричатъ Славенытѣ *Авари*, *Сарматы* и *Скиты*, — имена, които наистинѫ сѫ са давали тогызь на словенскытѣ народы. Тацитъ въ своята Germanica казува: «Азъ самъ са чудіѫ да ли съ Германцытѣ да смѣтамъ племената Пенчины, Венеты, Финны, или съ Сарматытѣ, ако и Певчинытѣ, наричаны отъ другы нѣкой Бастарны, приличатъ на Германцытѣ по езыкъ, нравы, мѣстность и по жилищата си.» Той е мыслялъ, че Венедытѣ сѫ Германцы, защото си зидали кѫщьята низко, като тѣхъ, и употребявали щитове, и съ туй тѣ са отличавали отъ номадскытѣ Сарматы.

Въ скандинавскытѣ пѣсни и басни, донесены въ Исландія отъ Норвежскы скитницы, около IV-то столѣтіе слѣдъ Христа, срѣщатъ са имената *Славены* като *Ваны* (или *Вены*) въ отношеніе къмъ сѣвернытѣ племена Чудытѣ, Аланытѣ и др. Данцытѣ сѫщо гы наричали *Венды*, а мнозина списатели сѫ считали Венедытѣ за Келты. ([10])

Но когато дойдемъ да издырвамы происхожде-

([10]) Виж. по-долу, въ заключеніе, мнѣніето на Малтебрюна за Вендытѣ и общо за славенскытѣ народы. —

ніето на Славенытѣ, ный виждамы твьрдѣ малка помощь отъ Исторіата. Тъй, Геродотъ описва Скитытѣ подъ общото име *Сколоты*, съ което име, той казва, тѣ самы сѫ са наричали. Послѣ гы подраздѣля на *царскы* скиты, *овчарскы* скиты и *земледѣлческы*. Персытѣ гы наричали *Секы* и *Сасы*, отъ което нѣкои искатъ да произвождатъ Саксонцытѣ. Въ Шахнамето, споредъ Фонъ Хаммера, чисто са споменува *Малек-ель Саклабъ* или царь на Саклабытѣ. ([11]) Страбонъ въ географіята си тоже поменува Саклабытѣ, отъ което нѣкои искатъ да кажѫтъ, че са захваща името *Склавины* или *Склавы* и слѣдователно — *Славены*. Но туй да ли не може да са земне като една проста случайность па съвпаденіе на названіята?

Карлъ Лёвекъ, френскый Историкъ отъ Института, въ своята Исторія на Руссія пише, че името на Славенытѣ излазя отъ думата *слава;* но може и да си предположимъ, че Славенытѣ сѫ носили друго нѣкое име преди да си дадѫтъ това, основано върху славата на тѣхнытѣ подвигы! Другы писатели мыслѭтъ, че името на Славенытѣ ѐ зето отъ *слово* (рѣчь, дума). Правото ѐ, че най-древни-

---

([11]) Споредъ татарскыя князь Абулгази — Байадуръ, историкъ на своя народъ, и споредъ писателитѣ, за които говори *Дербелотъ* въ своята Bibliotheque Orientalle, Славенытѣ происхождатъ отъ *Секлаба* или *Саклаба*, а Руссытѣ — отъ *Русса*, и двамата синове Яфетовы, правнукы Ноевы. Но до колкото знаймы, оріенталистытѣ не уважаватъ тѣзи кипины *родословія* на Яфетовитѣ дѣца, фабрикосаны въ праздно време отъ Аравитянытѣ, които бѣхѫ чели Мойсея и които искахѫ да го подражаватъ. — Бѣлѣжка отъ Malte-Brun въ Histoire de Russie par P. Ch. Levesque, Paris 1812.

тѣ гы наричали *Словены*, и възможно ѐ щото тѣзи народы, които много време наричахѫ другытѣ *Нѣмы* (оттукъ и *Немцы*), себе си да са наричали *говорящи*, т. е. че тѣ могѫтъ да говорѭтъ, тогазь както онѣзи на които тѣ не разумѣвали, за тѣхъ были нѣмы..... ([12])

Както и да е, продължава Лёвекъ, истинна ѐ че тѣ носѭтъ туй име отъ преди много и много вѣкове. Тѣ сѫ излѣзли отъ Истокъ, както и сичкытѣ другы народы, и Источнытѣ писатели свидѣтелствуватъ за тѣхната старина. А които и да сѫ землитѣ, дѣто Славенытѣ отколѣ време обитавахѫ, види са за вѣрно, че голѣмо число отъ тѣхъ останѫхѫ въ Руссія, слѣпы отъ древнитѣ съ другытѣ тамъ народы подъ името *Скиты*, или по-добрѣ непознаты дѣйствително, защото тогазь хората не простирахѫ тъй далечь предѣлытѣ на обитаемата земя. — Името на *Бористенъ* (сега *Днѣпръ*), види са да ѐ чисто славенско, защото означава *стена* отъ гора съ *борина*, и туй са доказва отъ самытѣ думы *боръ* и *стена*. И наистиннѫ пространны лѣ-

([12]) Туй мнѣніе сподѣля и г. Лонгъ, който въ разсказа си «за Славенытѣ и Българытѣ,» дума: че «както Турцытѣ наричатъ своитѣ съсѣды Персытѣ *Аджемы*, т. е. «неспособны, неукы, тъй и Славенытѣ звали своитѣ Германскы съсѣды *Нѣмцы*, което ще рече человѣцы които «не обичатъ да говорѭтъ или на които не са разбира и «слѣдователно — нѣмы.... Когато отъ друга страна тѣзи, «на които отъ езыка сѫ разбирали, твърдѣ естественно «трѣбало да са нарекѫтъ *Словены*, т. е. человѣцы, които «иматъ *даръ слова* и съ които са споразумѣватъ. А про«мѣненіето на буквата *о* въ *а*, казватъ да ѐ станѫло отъ «Руссытѣ или Сърбытѣ не по-рано отъ 7-ый вѣкъ.»

юве отъ туй дърво има и днесь при брѣговетѣ на Днѣпръ.

Споредъ едно преданіе, което ный не ще смѣймы да подвърдимъ, тѣхныйтъ главенъ градъ, заселенъ близу до мѣстото дѣто подирь са основа Новгородъ, наричалъ са *Славенскъ*. Истина или лъжа ѐ съществуваніето на тъзи столнина, извѣстно ѐ обаче, че въ различны времена тѣ сѫ са распрьснѫли къмъ Западъ и къмъ Югъ; едны приближихѫ до римската Имперія на Истокъ, която и разорихѫ, а другы слѣдувахѫ брѣговетѣ на Балтійското море. Потомството на тѣзи различны преселѣнія днесь занимаватъ Боемія или Чешско, Българія, Сръбско, Далмація и часть отъ Унгарія, като има пръснѫты ёще въ Германія, Померанія, Силезія и по другы ёще земи на Европа. —

Шафарикъ забѣлѣжва, че когато сичкытѣ другы славенскы народы сѫ напуснѫли народнытѣ си имена и сѫ пріели частны, като: *Русси*, *Поляцы*, *Селезцы*, *Чехы*, *Моравцы*, *Сорабы*, *Сърбы*, *Морлацы*, *Черногорцы*, *Българы* и проч. Дà, когато повечето отъ тѣхъ, по подражаніе на чужденцытѣ промѣнихѫ общото име *Словены* или *Славены*, само двѣ славенскы вѣтви, които допиратъ една до друга чрезъ Дунава, именно *Словацытѣ* и *Словенцытѣ* сѫ спазили първообразната му чистота, първоначалното име Словенско.

Г. — *Характеръ нравы и обычаи, вѣра и управленіе у Славенытѣ.*

Общы за туй понятія. — «Сичкытѣ народы много си приличатъ въ нравытѣ и обычаитѣ, когато са намѣраатъ на еднаква степень на гражданственностьта и

просвѣщеніето, особенно кога живѣіжтъ въ еднакъвъ климатъ, който породѣва еднаквы нужды. Ученый Гизо (13) è доказалъ туй, като представя сравненіе на дивытѣ американцы и сибирскытѣ народы съ Германцытѣ, споредъ описаніето на послѣднитѣ отъ Тацита. А за туй, ако и сѣко славенско племе, като живѣяло отдѣлно и са управяло отъ своитѣ старѣи, са отличавало отъ друго въ нѣкои обычаи, както казва Несторъ: «Каждо свой правъ имѣяху» ....; но въ *главнытѣ черты*, славенытѣ вѣроятно не само сѫ были сходны помежду си, но и съ съсѣднытѣ финны, германцы (14) и скандинавцы, съ които са намѣрвали въ безпрестанны сношенія. Обычаитѣ са предавали постепенно отъ едно племе на друго.

«Славенытѣ отколѣ са управяли фамиліарно (сѣка челядь — отъ своя родоначалникъ), и, въ случай на бой или на нѣкоя опасность, тѣ си избирали *Володарь*, Воевода, рѣшавали работытѣ всенародно (публично), отдавали божеска почесть на рѣкытѣ, на езерата, на горытѣ (— *Самодивы* и *Русалкы*), «като имъ приносяли жертвы, *якоже и прочіи погани*» споредъ Нестора. Тѣ тачели едно върховно божество — гръмодържца *Перуна*, покланяли са на духоветѣ които были богове второстепенны, и, безъ никое сумнѣніе, на злытѣ божества

---

(13) В. часть I отъ неговата Histoire de la civilisation en France, Paris 1857.

(14) Булгаринъ, русскый съвременень писатель, смѣта сичкытѣ Нѣмцы за Германцы, но другы му възразяватъ, че Нѣмцытѣ отъ старо време до Карла Великаго занимавали само една малка часть отъ Германія, именно — прирейнскытѣ земи, които съставяли малка Германія.

приносали человѣчески жертвы. (15) А има ли нѣщо по-драгоцѣнно отъ человѣческыя животъ? Освѣнь него, на онуй време мѫчно и опасно было да са държатъ въ робство по-отличнытѣ изъ поробеннытѣ войскари. Самытѣ средства за да са избавіѫтъ отъ тѣхъ были сѫ откупътъ или жертвоприношеніето.

«Напрасно Германцскытѣ историцы са мѫчѫтъ да представіѫтъ германцытѣ, а славенскытѣ историцы — Славенытѣ, съ лъжовна свѣтлина, изъ патріотизмъ, неправилно разбранъ, като изображаватъ своитѣ прѣдѣды по сегашнытѣ понятія, таквызи както да са покажѫтъ добры въ *наше време*. Отколѣшнытѣ Славены были добры за себе си, за *тогашното време*, т. е. были великудушны, откровенны, щедры съ пріятелитѣ и свирѣпы съ враговетѣ. Силно едно племе покорявало друго слабо, и го карало да му работи. Този ходъ на работытѣ, тъй естественъ, са опазилъ и до днесь само въ другы формы. . . . .

«Ный полагамы, че сичко що ѐ казалъ Тацитъ, за севернытѣ Германцы, може да са приложи на Славенытѣ, не въ подробности, но въ главнытѣ черты на домашныя и общественъ животъ. Туй предположеніе може да са подтвьрди съ това, че, при общото движеніе на германскытѣ народы, *сливаньето на славенытѣ съ германцытѣ ставало почти незамѣтно*. Като сравнимъ описаніето на тогашнытѣ славены съ византійскытѣ писатели Прокопія и

(15) Ако ли вѣрвамы г. Лонга, той казва: че «въ старо време Славенытѣ были многобожницы, но нѣма никакво «доказателство нито за една человѣческа жертва. Тѣ вѣр«вали въ въскрьсваньето и въ бѫдущія животъ.» Виж. негова разсказъ *за Славенытѣ и Българытѣ*.

Iорнанда съ описанiето на сѣверныть германцы, ный намѣрвамы пълно подтвърдѣнiе на нашето мнѣнiе въ взаимното сходство на сичкытѣ сѣверны варвары, въ главнытѣ черты. Разликата имъ была въ езыка, въ частноститѣ на домашныя животъ и въ богослуженiето, които Гърцытѣ и Римлянытѣ не можали да разбиратъ и да отличаватъ, а за туй именно сѫ и мамяли много въ названiето на племената и при указанiето на тѣхното родство и происхожденiе.»

Тъй разсѫждава *Булгаринъ* въ своето любопытно съчиненiе. (16) Да чуймы сега и *Корша* единъ отъ нѣмскытѣ историцы, какво разсказва относително за характера на славенытѣ въ сравненiе съ Германцытѣ и Римлянытѣ.

«Тѣ сѫ по-живы и по-впечатлителны отъ Германцытѣ, казва Коршъ, иматъ и много домашны добродѣтели и прiятны общественны свойства: веселы сѫ, пѣснопойцы, услужливы, могѫтъ търпѣливо да носiѭтъ грыжитѣ и мѫкотiитѣ житейскы; но *разъярены веднъждь, тѣ скоро излазятъ отъ границытѣ на умѣренностьта, готовы сѫ да дойдѫтъ до кръвопiйство, мъстителность и предателство.* Мъгновенното распалванье, лекото подниманье, бързината въ замыслы и въ испълненiя, които често биватъ съединенны съ пригледна хитрость и смѣлость, — ето сѫществото на славенската природа.

«Гордѣливы съ своята народность, тѣ сѫ склон-

---

(16) «Россiя въ историческомъ, статическомъ, географическомъ и литературномъ отношенiяхъ» Виждь за него въ перiод. списанiе Маякъ XXI часть, именно въ учената статiя «Исторiя сѣверовосточной Европы и минмаго пресеченiя народовъ.»

ны да презиратъ и пренебрегаватъ сичко чуждо, другоземно, макаръ при живата си натура, тѣ лесно усвояватъ чуждытѣ особенности. Безъ истинска любовь къмъ свободата, основана по-напредь отъ сичко на уваженіето за себе си, тѣ подобно сѫ были гордѣливы съ подолнитѣ си, както и смиренны до раболѣпность предъ по-горнитѣ си. Стремленіето къмъ истинското образованіе, къмъ духовното и нравственно облагородяванье не са ѐ показало тъй силно, каквото въ германскытѣ и романскы народы. Призетытѣ отъ тѣхъ области на Римската Имперія, обърнѫхѫ са въ пустыни и никога вече са не оправихѫ, тогазь какъ областитѣ, завоеваны отъ Германцытѣ, въ скоро време дадохѫ отъ себе си новъ цвѣтъ. Притѣсняваны отъ нѣмцытѣ, които са обхождахѫ съ тѣхъ като съ робы (Sklaven), тѣ си платили за туй презрѣніе съ неугасима умраза къмъ обидницытѣ си. Предадены повече на мирны занятія, като на скотовъдство, рыболовство и орачество, въ бой са отличавали най-много въ качеството на добры всадницы. Въ нравытѣ имъ са забѣлѣжва нѣкакво сродство съ Истокъ: жената у славенытѣ не стои тъй высоко, каквото у Германскытѣ племена, домашныйтъ имъ животъ ѐ изработенъ не въ толкозъ благородны формы, каквото гледамы днесь по цѣлъ Западъ.»

Най-подирь ето и Г-нъ Лонгъ какъ са отзывава за Славенытѣ въ тозъ случай. «Управленіето имъ ѐ было патріархално съ избирателны представители. И една отъ най-главнытѣ черты въ тѣхныя характеръ е началото на равенството. Отъ най-высокыя болѣринъ до най-сетныя сиромахъ, сичкы сѫ были свободны. И обычайтъ да държѫтъ робы былъ

въведенъ у тѣхъ отъ нѣмцытѣ, гърцытѣ и Власытѣ. Въ древнитѣ славенскы жилища сѣкый пленникъ ѐ ставалъ свободенъ, щомъ стѫпялъ на славенска земя. И никой вече нѣмалъ право да му са мѣси въ работата за напредь.

«Тѣхното обнасянье съ плѣнницытѣ имъ было много по-горнё отъ най-искусното постѫпванье на образованнытѣ тогазь гърцы и римляны. Писателитѣ подтвърдѣватъ, че тѣ особенно сѫ са грыжали за болнытѣ, старытѣ и страпницытѣ, а ёще по-чудно е туй, че *не са ѐ виждало просякъ на славенска земя.....* Но че тѣ сѫ могли тъй сѫщо и да са біѭтъ храбро, и то ѐ добрѣ познато; а когато вече бывали искарваны отъ търпѣнье, тѣ сѫ са дигали скупомъ и помитали сичко що са ѐ испрѣчало на прѣдѣ имъ.

«Ако ѐ недостатъкъ туй дѣто сѫ были варвары и не сѫ знаяли искусството на писмото; сѫщото може са каза и за Тевтонытѣ и Келтытѣ. Максъ Мюллерь най-послѣ забѣлѣжва: «Напраздно «человѣкъ бы си губилъ времето да извади нѣщо «положително отъ списанията на Гърцытѣ и Римлянытѣ, както за племето тъй и за езыка на съ«сѣднытѣ имъ тогазь народы.»

Отъ първѣнь и самытѣ римляны са наричахѫ варвары, а отпослѣ са научихѫ да прикачатъ сѫщото название на сичкытѣ народы, освѣнь, разбира са, на тѣхнытѣ *масторы*, гърцытѣ! А думата *варваринъ* не ѐ освѣнь едно глупаво название, което са вижда да означава сичко, но което, на дѣло, не изразява нищо, и тя често са употребява безсмысленно и безмѣстно отъ гърцытѣ и отъ римлянытѣ, както и думата *еретикъ* въ срѣднитѣ вѣкове. Да

приложимъ, ако щѣте: както и сега, въ пълныя деветнадесятый вѣкъ, името *схизматикъ*, съ което православното грьцко духовенство отъ Фенерь иска да отличава православнытѣ Българы, които са отрічатъ да припознаіѫтъ неговата власть върху!

III. Езыкъ и народописъ славенскы.

Отъ племе, распрьснѫто по едно толкозь обширно пространство, предмѣтъ на таквази една разнообразна сѫдба, кога господари, кога подчинены, безъ писмо и безъ литература, — не бы са очаквало да спази толкозь една близска прилика по езыкa. И както мѫчно може да са опредѣли на кое племе са пада първенството на древность и кое може да è было родоначалникъ на сичкытѣ другы, тъй сѫщо è мѫчно да са опредѣли: *кой è былъ първоначалныйтъ езыкъ или кой è най-близскыйтъ до него.*

Първытѣ историцы ёще отъ рано представляѭтъ славенытѣ расподѣлены на племена, които говоріѭтъ разны нарѣчія. А за туй, кой è былъ началныйтъ езыкъ, може да са догажда само приблизително чрезъ сравненіето на разны нарѣчія. Очевидно è само туй, че поне една вѣтвь отъ славенскытѣ езыцы трѣба да е была доста добрѣ обработена. Преводътъ на Св. Писаніе направенъ въ IX-й вѣкъ отъ солунскытѣ братья св. Кирилла и Методія, представлява необыкновенно осъвършенствуваніе както по формата си, тъй и по богатството на израженіята си.

Доста дълго приготвяньe и дълго време è трѣбало, щото единъ езыкъ безъ никаква литература да може да достигне до една тиквази степень

на развитіе, както са види въ чудесныя превод
на Новыя Заветъ по старыя езыкъ.

Този езыкъ ѐ вѣтвь отъ юговъсточнытѣ и
въсточнытѣ славенскы нарѣчія, и който на послѣ
дъкъ бѣше придобылъ названіето *черковно-славен
скый*. Ако Славенскытѣ писатели и да не са срѣ
щатъ въ мнѣнiята си за происхожденіето му, н
полека-лека сичкытѣ зехѫ да са убѣждаватъ, ч
той трѣба да са нарича не другояче, освѣнь *Ста
ро-българскый*. Шлецеръ казва: « Отъ сичкытѣ дне
шны славенскы езыцы, Старо-Българскыйтъ е най
пълно развитъ и обработенъ езыкъ. Неговъ обра
зецъ ѐ былъ грьцкыйтъ, най-обработенъ на ону
време. И никое нарѣчіе не ѐ имало толкозь прилѣг
за да усвои красотытѣ на грьцкыя. » Да ли Славе
нытѣ и преди IX-й вѣкъ сѫ имали писменъ езык
или не, ный не можемъ каза опредѣлително; н
твьрдѣ ѐ вѣроятно, че тѣ трѣба да сѫ употребя
вали писмата на нѣкои отъ народытѣ, които сѫ г
окружавали: твьрдѣ е за вѣрванье, че тѣ може д
сѫ употребявали руническытѣ писмена на Готыт
Нѣкои русскы списатели въ началото на настоящы
вѣкъ увѣрявахѫ, че руническата азбука ѐ был
първоначалната на Славенытѣ, но това мнѣніе с
сподѣля отъ малцына сега. Споредъ свидѣтелство
на Черноризца Храбра, писатель отъ X-й вѣкъ
Славенытѣ по-напредъ нѣмали нито книгы, нит
буквы, освѣнь разны едны бѣлѣзы, които сѫ др
щали на рѫбошы. (17)

Тукъ ный ще сключимъ съ почтенныя разск

(17) Чети за сѫщытѣ думы на този славенскый пис
тель въ първыя періодъ на Исторіята ни.

зикъ «за Славенытѣ и Българытѣ,» че «Щѣше
«да ѐ крайно интересно за нѣкого да земне да
«изслѣдува подробно промѣненіята, близоститѣ и
«отношеніята на пò-отличнытѣ нарѣчія отъ Славен-
«ския езикъ, тъй сѫщо, както и да испыта осо-
«бенноститѣ и изящноститѣ на онзи благороденъ
«и великолѣпенъ старъ езикъ на древнитѣ Бълга-
«ры, наричванъ ёще и Старо-славенскый и Черко-
«вно-Славенскый, — тържественнытѣ и благозвучны
«тонове на който възбуждатъ въсторгъ и опояванье
«на милioны душы, като имъ прогласава чуднытѣ
«дѣянія и живота на Огогозь, който ѐ пострадалъ
«за да спасе страждущытѣ. Но да са достигне до
«такъвзи единъ резултатъ, изысква са много време
«и дългы трудове. А за насъ сега ѐ достаточно
«да кажемъ, че разнытѣ вѣтви на Славенскыя е-
«зыкъ представляватъ по-малко разнообразіе отъ
«колкото между разнытѣ вѣтви на латинскыя езыкъ,
«и че колкото и да сѫ тѣ различны, пакъ сѣко
«едно нарѣчіе представлява удивителна способность
«за развитіе и обработванье, които не падатъ долу
«отъ днешнытѣ Европейскы езыцы.»

—

Да додимъ сега и на Етнографическата стати-
стика на славенското племе, която и до днесь съ-
става за ученнытѣ камькъ за препъпванье. «И дѣй-
ствително, казватъ Пыпинъ и Спасовичь, ([18]) не е
лесно да са назначѫтъ цифрытѣ, които могѫтъ вѣрно
да опредѣлѧтъ неговытѣ статистическы отношенія:

([18]) «Обзоръ исторіи славянскихъ литературъ. С. Пе-
тербургъ 1865.»

отъ една страна, разнытѣ негови вѣтви са намѣрватъ въ условія твърдѣ неблагопріятны за статистическото изслѣдуваніе, напр. Българы и Сърбы; отъ друга страна, когато тъзи цифра са опредѣлява научно и оффиціално, възможно ѐ да има сумнѣніе въ нейната достовѣрность. Въ таквозъ положеніе сѫ Славенытѣ австрійскы, цифрата на които — споредъ думытѣ на Славенскытѣ етнографы — нарочито са скратѣва отъ правителственната статистика, която желае да намали значеніето на славенскытѣ народности относително Господствующето нѣмско племе.... Невѣрностьта на цифрытѣ, привожданы до сега отъ статистиката, напр. за Българія, твърдѣ ѐ възможна, защото никой до днешный день не ѐ ималъ прилѣгъ да са занимай съ точното имъ изслѣдованіе. До скоро не бѣхѫ даже познаты сичкытѣ топографическы отношенія на българското племе.»

Оттуй много чутовны писатели сѫ сбърквали цифрата на днешнытѣ Българы. Шафарикъ напр., най-прочутыйтъ писатель на Славенската етнолоія, въ 1826 год. искарваше Българытѣ не помного отъ 600,000, и то около Софія само! Но на 1842 той гы въскачи до 3 миліона. Въ 1848 год. Ами Буе, въ списаніето си на Европейска Турція записва гы до 4 миліона и половина. Убичини не гы въскачва повече отъ 4 миліона. А споредъ послѣднитѣ изброенія, числото на Българытѣ не ѐ по̀ долу отъ 6,000,000. — Когато подобны погрѣшкы сѫ ставали само за числото на Българытѣ, какво може са каза тогазь и за тѣзи писатели, които гы искарватъ за татары, когато и най-добрытѣ не сѫ знаяли нито числото, нито езыка имъ съ надлѣжащата вѣрность и точность.

Нѣма сумнѣніе, че сичкытѣ славенскы племена съ време сѫ были въ близско сходство помежду си по езыка, правытѣ и происхожденіето, но сетнѣ сѫ са раздѣлили на много голѣмы и малкы пароды, ту съединенны, ту раздѣлены помежду си. Тъй, по своитѣ народописны особенности и езыкъ, ёще й по историческы условія, цѣлата масса на Славенството са раздѣля на два голѣмы дѣла: *Источны* славены и *Западны* славены, които наедно броѭтъ не повече отъ 95 миліона.

Отъ источнытѣ славены сѫ: 1° *Руссытѣ* — съ тѣхнытѣ подраздѣленія (Великоруссы, Малоруссы и Бѣлоруссы); 2° *Бѫлгарытѣ* (въ Българія, Тракія и Македонія); 3° *Сърбытѣ* подъ различны названія — Бошнацы, Черногорцы, Славонцы или Славонцы, Далматинцы, Кроаты или Хървати и найпослѣ Словенцы, извѣстны ёще и като Венды, въ Карніолія.

А отъ западнытѣ по̀-забѣлѣжителны сѫ: 1° *Бохемцытѣ* или *Чехытѣ*, 2° *Моравцытѣ*, 3° *Поляцытѣ* или *Лѣхытѣ*, 4° *Словацытѣ* (въ Австрія и Унгарія), 5° *Сорабцытѣ* или *Лужичаны*, които сѫ расселены по Лузиція и Брандебургското графство. Тукъ са относя и исчезнѫлото племе на балтійскытѣ и полабскы Славены.

Туй отличіе на двѣтѣ славенскы вѣтви и тѣхнытѣ подраздѣленія по-вече и по-вече заличавало въ теченіето на историческыя животъ на племената, който животъ гы è турялъ въ различны условія, давалъ è разно направленіе на тѣхнытѣ національны свойства, и съ туй ёще по̀-силно отсѣнилъ първоначалнытѣ племенны видоизмѣненія.

IV. Заключеніе. (*)

Тъй, происхожденіето на Славенытѣ ѐ единъ отъ най-важнытѣ историчесқы въпросы. Ето сѫществующитѣ двѣ системы или, подобрѣ, двѣ предположенія (ипотезы), които съ време и днесь ѐще иматъ своитѣ партизаны между ученнытѣ.

Споредъ *Байера*, *Мюллера*, *Сюхма* и сичкытѣ онѣзи, които сѫ писали отъ 1750—70, Славенытѣ сѫ дошли въ Европа отъ Азія въ едно почти време съ Сарматытѣ (около Р. Х.), които найнапредь сѫ заселили въ днешна Руссія, по сичкото пространство между р. Донъ, Днѣпръ, Днѣстръ и Висла. Сетнѣ Сарматытѣ са съединили съ Венедытѣ или Вендытѣ, а въ IV-то и V-то столѣтія сарматското име вече исчезнѫло; тò са замѣнило съ името на Славенытѣ.

Другата ипотеза има за основаніе идеята: че *сичкытѣ славенскы народы сѫ родомъ европейцы*, сир. туземцы въ тъзи часть на земята, или че сѫ са заселили тукъ въ първата зора на Историята, сир. 2 и 3000 години преди Р. Х. Туй мнѣніе поддържатъ *Долчи*, *Гаттерерь*, *Шлецеръ* и много другы. — Долчи има Славенытѣ дошли (т. е. преселены) отъ Иллирія; Гаттереръ — отъ Дакія, а Шлёцеръ отъ земята на Вендытѣ, които са имали за древнитѣ жители на Пруссія.

Но ето какъ Малтебрьонъ съединява сичкытѣ данны на историята върху този предмѣтъ.

(*) Въ преподаваньето на Истор'ята, учителитѣ не трѣба да задлъжаватъ учениците си съ изучванье на цѣло вважданье открай, но по-силнытѣ отъ тѣхъ могѫтъ да начнѫтъ уроцытѣ си по отечественната Історія тукъ отъ заключеніето на Вваждаиьето.

«Въ старата Географія, казва той, намѣрвамы *Венедытѣ* или *Вендытѣ* заселены отъ забравяны времена кждѣ устіето на р. Висла (Вистула). Іорнандъ на едно мѣсто бѣлѣжи, че *Винидытѣ* (Winidæ) многоброенъ народъ, раздѣленъ на три вѣтви — собственно *Виниды*, *Славены* и *Анты*, занимавахж сичкытѣ земи, които оросяватъ Висла и които сж предѣлъ на Дакія къмъ сѣверъ.

«Като сближимъ туй свидѣтелство съ свидѣтелствата на Тацита и Страбона, ный можемъ да сгледамы като една вѣтвь отъ Винидытѣ, Вендытѣ или Венедитѣ — много другы народы отъ западна Германія, именно *Лижсіенытѣ*, заселены въ великата Полша; *Бастарнытѣ* и *Печинытѣ* (Peucines) на сѣверъ отъ карпатскытѣ горы; *Забочытѣ* вързу Бугъ; *Біессытѣ* въ горытѣ Бесчіадъ при Лембергъ; *Карпытѣ* въ горытѣ, които зехж и упазихж тѣхното име — *Карпатскы*; *Могилонытѣ*, (обитатели на Могилы), които Страбонъ туря кждѣ изворытѣ на Висла; може бы ёще и *Елизіитѣ*, *Луіитѣ*, Буро и *Семнонытѣ*, на които името види са да произхожда отъ *земя*, *страна*.

«Тези народы бѣхж сичкытѣ отъ племето на Вендытѣ; тѣхнытѣ имена, сичкытѣ на славенскыя языкъ иматъ едно значеніе, имената на рѣкытѣ, на горытѣ и полѣнытѣ, които сичкытѣ сж славенскы, подтвърдѣватъ туй. И Тацитъ самъ въ своитѣ книгы свидѣтелствува, че тѣзи народы *не бѣхж никакъ сарматскы* (сирѣчь Азіатскы). Оттука ный можемъ да заключимъ, че ако Венедытѣ не бѣхж Сарматы, то и другытѣ Славенскы народы не сж.

«*Европейското туземство* на Славенытѣ, доказано нѣкакъ и отъ езыка имъ, досущь сз по-

срѣща съ старата Географія. Положеніето на тѣ народы направи щото тѣхната важность да са и губи отъ очитѣ на Римланытѣ. Сарматскытѣ орд като прогазихѫ и опустошихѫ сичката западна Е ропа, трѣбаше да сѫ были по-познаты на древн тѣ: името *Сармація* зе едно голѣмо пространств помежду народытѣ, които занимавахѫ тъзи стран несумнѣнно трѣба да е имало и другы, не о Сарматското племе.

« Но може да ны попытатъ: до кѫдѣ са пр стирахѫ славенскытѣ народы или Вендытѣ?

« Географическытѣ имена на Дакія, виждатъ съ време да сѫ были славенскы. Много имена лица подтвърдѣватъ това. Мнѣніето на Гаттере който гледа Дакытѣ и Гетытѣ като славенскы народ твърдѣ ѐ вѣроятно. Този ученъ вѣрва, че Гетытѣ Дакытѣ като бѣгахѫ предъ Траіана, основахѫ сл венската народность или, както нѣкои гы наричат *Склавины*, които въ 470 год. слѣдъ Р. Х. са п казахѫ на сѣверъ отъ горытѣ на Трансилванія. (

«На туй мнѣніе нѣкои възразяватъ « че Гърці тѣ общо гледахѫ Гетытѣ като единъ народъ *Трацытѣ.*» Ный отговарямы за Гаттерера, че т мнѣніе не ще бѫде едно, ако самото племе Трацытѣ, на Мизытѣ, на Енетытѣ или Венеты бѣше отъ сѫщата вѣтвь съ Славенытѣ. — Съ др гы думы: туй мнѣніе само по себе си пада, защ то и Трацытѣ сѫ Славены; а, споредъ една мат матическа аксіома, двѣ величины, равны сѣка една трета, равны сѫ и по между си. — По н

(19) Gatterer, disquis. an popul. slavicor. orig. a Da Getisque liceat repetere, in Comment. Soc. Scient. Gotti XI, p. 167.

сж намѣрили причины, които можжтъ покрайнѣй вѣрѣ да направѣжтъ туй общо происхожденіе твърдѣ вѣроятно. Не само много географическы имена на Тракія искарватъ на *ава*, *ица* или *исса*, каквото имената българскы, срьбскы и полскы; но още намѣрвамы цѣлы народы, на които имената сж славенскы, каквото *Бесси* отъ Еинскытѣ горы и Bessi отъ горытѣ Bieszіad близу до Лембергъ; *Кробичы*, на които името отговаря на името на *Кробатытѣ*, *Хрватичятѣ*, *Кривичытѣ* и другы, които въ разны славенскы нарѣчія означаватъ *горскы* народы (отъ *хребетъ*, *хроваты*, *хрипати*, и пр.) Прочуто име на горытѣ *Рифеискы* или *Рипеенскы* (Riphéens, Rhipéens) вижда са да происхожда отъ славенскы; сжщото ѐ и съ името *Истеръ* (отъ *бистръ*) на Долній-Дунавъ, непознато на Германцытѣ.

«Слѣдов. вижда ни са вѣроятно, казва Малтебрюнъ, че съ време въ съсѣднытѣ страны съ балканскытѣ (Еиньскы) горы и Долній-Дунавъ, имало ѐ нѣкои народы отъ славенско племе. Сжщото ще кажемъ за *Карніолія* и за странытѣ по край *Савва* и *Драва*, имената на които сж, явно славенскы, възхождатъ задъ обыкновенната Ера; но не думамы, че сичкытѣ Иллирійскы народы сж были отъ сжщото племе, както искатъ да кажжтъ *Орбини*,[20] *Долчи*[21] и *Катанисичь*.[22] Тѣзи списатели простиратъ са до да смятріжтъ Иллирія като първоначална вѣтвь или матка на сичкытѣ Славены, — мнѣніе лъжовно въ своето преувеличеніе, но което заключава нѣкои истински черты, непознаты отъ Аделунга. . . . .

(20) Regno delli Slavi, p. 173.
(21) De Illiricæ linguæ vetustate et amplitudine, Venise, 1754.
(22) Specimen philolog. et geograph. Pannon, Zagrab, 1797.

«Като пріемнемъ туземството на славенскы[…] народы въ Европа, сичката исторія на тѣхнытѣ пре[…] селенія въ V-я и VI-й вѣкъ става по-ясна и по[…] лесна за разумѣванье. — Слѣдъ разрушеніето [...] Ост-готската имперія по Днѣпръ, каквото и на А[…] тиловата, тѣзи народы са освободихѫ отъ гнета кой[…] гы притискаше, умножихѫ са и придобыватъ могу[…] щество и слава. *Антытѣ* и *Роксанытѣ*, най отда[…] лечены къмъ Истокъ, са размѣнихѫ съ останѫлыт[…] *Унны*, и оттамъ езыкътъ славено-русскый, А сла[…] венытѣ по Днѣпръ завладѣхѫ Дакія, Мизія, Иллирі[…] въ тѣзи страны тѣ сѫ съединихѫ съ колкото бѣх[…] останѫлы отъ древнитѣ славенскы народы и съ нѣ[…] кои римскы колоніи; и оттамъ сѫ размѣсены толко[…] діалектытѣ на славено-иллирійскыя езыкъ.

«Вендытѣ или Виндытѣ са распрьснѫхѫ по сѣве[…] ро-източна Германія, напуснѫта отъ Вандалытѣ Лон[…] гобардытѣ или Ломбардытѣ и пр. ([23]) Съ една рѣчь […] на сѣкѫдѣ и въ сѫщото време са повдигатъ мног[…] славенскы държавы, феноменъ който неможе да са объ[…] ясни въ системата на тѣзи, които мыслѭтъ за славен[…] тѣ, че сѫ дошли отъ Азія, като една номадска орда.

Горѣизложенната бѣлѣжка на Malte Brun е извле[…] чена отъ неизданенъ единъ *мемоаръ върху северо[…] източнытѣ народы на Европа.* Този знаменитъ пи[…] сатель, както виждамы, сподѣля мнѣніето на пар[…] тизанытѣ отъ втората категорія, т. е. че славеныт[…] сѫ туземны обитатели на Европа. Ный обаче ка[…] пріемамы съ него единоплеменството на Тракыт[…] Мизытѣ и Венедытѣ съ Славенытѣ, придържамы [...]

([23]) Виждь ёще въ Българ. Книжицы, бр. 9 и 10 о[…] 1859 год. „Историческо начертаніе за Ломбардытѣ“ и па[…] „Историческо начертаніе за Венетіанытѣ“ отъ г. Кръстелч[…]

я съ мнѣніето на Теофила Лавалѐ, който, както щѣхмы открай, има Славенытѣ за преселенцы въ Европа, на-слѣдъ Келтытѣ и Тевтонытѣ.

— —

Подирь тѣзи критичесы разысканія по историята на старо-славенскаго міра, ный преминувамы вече въ изъучваньето на отечественната наша исторія. Понеже Българытѣ, както и другытѣ славены отколѣ были сѫ въ постоянны сношенія съ Дакытѣ, за туй ный ще начнемъ отъ тѣзи послѣднитѣ, като дадемъ пѫтёмъ кратко понатіе и за онѣзи народы, които сѫ были въ съприкосновеніе съ единытѣ и другытѣ. Оттамъ исторіята на българскыя народъ са раздѣля на двѣ главны части:

I. — *Исторія на Дакытѣ и на другытѣ народи, които населявали дунавскытѣ земи преди Българытѣ до V-й вѣкъ слѣдъ Р. Х.*

II. — *Исторія на Българытѣ отъ старо време до днесь, именно до 1872 год.*

Първата отъ тѣзи части съдържа три главы: I) *Собственно за Дакытѣ*; II) *Понятіе за Готытѣ и Уннытѣ*; III) *За дунавскытѣ Славены и тѣхното распръсванье по балканскыя полуостровъ.*

Втората часть на българската исторія, съ която и ще са занимаймы повече, по обширностьта на предмѣта и по разнытѣ си епохы, има 7 періода:

Първый періодъ, нареченъ *до-историческый*, простира са отъ незапамятны времена до 679 год. слѣдъ Р. Х., именно до основаніето на славено-българското царство въ Мизія при Аспаруха.

Вторый періодъ объема старата исторія на Българытѣ, като захваща отъ тѣхното укрѣпяванье

на балканскыя полуостровъ до покрыщеніето им
или отъ Аспаруха до Бориса, 679—861 год.

Третій періодъ започева отъ покрыщеніето н
Българытѣ до подчиненіето имъ на Византійцыт
или отъ Бориса-Михаила до Самуила и неговыт
наслѣдницы, 861—1019 год.

Четвъртый періодъ заключава срѣдната исто
рія на Българытѣ, като начеnва отъ паданьето н
първото българско царство при Самуила до неговот
въздиганье при Асеня, 1019—1186 г.

Петый періодъ държи пространство отъ един
цѣлъ вѣкъ, именно отъ въздиганьето на българскот
царство при Асеня до нападеніето на татарытѣ пр
Тертеря I, т. е. 1186—1286 год.

Шестый періодъ са продължава отъ нападе
ніето татарско при Тертеря I-й до покореніето н
второто българско царство отъ Турцытѣ при Иванъ
Шишмана, 1286—1395 год.

Седмый періодъ на българската исторія ѐ пе
ріодъ *слѣдъ-историческый* за насъ или по-добрѣ
турскый, защото обигрѫща времената на поробо
щеніето на народа, който политически, кажи, н
сѫществува вече и, слѣдователно, въ туй състоя
ніе, исторіята му различава отъ първото, като вла
зя нѣкакъ въ състава на исторіата на завоевател
ныя народъ. Този періодъ самъ по себе си мож
да състави особна часть на българската истори
раздѣлена на двѣ половины, отъ които първата ид
отъ 1395—1481, а втората са простира оттам
на сетнѣ до наше време, сир. до освобожденіето н
отъ фанаріотското духовно иго чрезъ Правителство
то на Султана, въ 1872 год.

ЧАСТЬ ПЪРВА.

Историія на Дакытѣ
и
за другытѣ народы, които населявали дунавскытѣ земи преди Българытѣ.

ГЛАВА I.

Собственно за Дакытѣ до 275 год. слѣдъ Р. Х.

§ 1. Происхожденіето на Дакытѣ.

Водены отъ Іорнанда, ный пріемамы, че Дакытѣ сѫ народъ Готскый, скандинавско происхожденіе, който станѫ господарь на Скитія, на Мизія, на Романія или Тракія и собственна Дакія, като изгони сичкытѣ околѣщны обитатели на тѣзи страны. Тукъ са посрѣща нѣкакъ и съ Геродота, който пише, че околѣшнытѣ Скиты дошли въ Европа отъ Сирія, като минѫли р. Араксъ (въ Арменія) и са заселили въ страната, която са нарекла отъ тѣхъ *Скитія*; но Кимбрытѣ или Готтытѣ гы испѫдили оттамъ. Споредъ сѫщія Іорнанда, Готтытѣ сѫ были първытѣ обитатели на Каммерійската страна.

Другый отъ вѣтытѣ историцы, Діонъ бѣлѣжи, че народътъ, който бѣше извѣстенъ на Римланытѣ подъ името *Дакы*, носеше името *Геты* у Гърцытѣ; и Юстинъ ёще подтвърдѣва, че Дакытѣ сѫ гетско

происхожденіе. И тъй нѣма сумпѣніе, че едныт
другытѣ съставятъ единъ пакъ народъ подъ
различны названія.

Нѣкои писатели ёще произвождатъ името Д
отъ Дакытѣ народъ, на който отечеството спор
Страбона, было при Хирканія, въ Азіатска Ски
Но туй мнѣніе нѣма друго основаніе, освѣнь п
лината на имената. — Дакытѣ отколѣ были извѣ
ны подъ името *Давы*; свършекътъ на туй
(Да-ва) бѣше общо на пò-многото имъ град
като: *Комидава*, *Сергидава*, *Декидава*, *Моргид*
и др., а имената *Гете* и *Давусъ* у Атиняныте
хѫ особенны имена на робытѣ, които обыкнове
са наричахѫ съ името на народа, отъ който
дѣхѫ происхожденіето си.

Отколѣшната земя на Дакытѣ объемаше дн
но Влашко и Богданско (Молдавія) съ една ча
отъ Трансилванія. Сичкыйтъ народъ послѣ са п
сели въ Иллирія съ силата на императора Аврел
на; и държавната отъ тѣхъ страна ѐ Дакія, за
ято говорѭтъ историцытѣ отъ IV и V-й вѣко
Готтытѣ бѣхѫ тогызь Господари на отколѣшна
кія, които я отстѫпихѫ послѣ на Славеныте. (1)

§ 2. Характеръ, нравы и обычаи у Дакыт

Тозъ народъ отколѣ време минуваше за най-х
бъръ между сичкытѣ наречены варварскы народы не
мо поради куража и силата си, които гы правяхѫ с
собны да претърпѣватъ сичкытѣ трудове на боя,
ёще поради туй дѣто олицетворявахѫ смъртьта, к

(1) За предѣлытѣ на Дакія виждь тукъ § 10 и 1

нѣмало на животъ по-честитъ; а туй гы карало да са излагатъ на най-голѣмы опасности съ таквози спокойствіе на духа, като че тръгватъ на пѫть. Тѣ бѣхѫ пріели тьзи доктрина отъ единъ голѣмъ философъ, на име *Замолксенсъ*, (2) когото Іорнандъ брои за царъ на Гетытѣ или Готтытѣ, населены въ Тракія, Дакія и Мизія; а нѣкои писатели го зематъ за ученикъ на Платона, другы пакъ за ученикъ или робъ на Питагора. Истинната ѐ че той бѣше Гетъ или Готъ родомъ и, чрезъ познанiята които принесе въ отечеството си, той са ползува отъ уваженiето на своитѣ съотечественницы прѣзъ сичкыя си животъ, а слѣдъ неговата смърть въздавахѫ му божескы почести. Тѣ ёще вѣрвахѫ, че душата му са подновявала сѣкога, като минувала въ тѣлото на своитѣ преемницы!

Дакытѣ са управлявахѫ отъ собственнытѣ си царье, и пазахѫ сѫщытѣ обычаи, сѫщытѣ законы и проч., като другытѣ готскы народы. Първыйтъ отъ царьетѣ имъ, за когото споменува исторiята, наричалъ са *Оролъ*. Въ времето на неговото царуванье, тѣ са бихѫ съ Бастарнытѣ, единъ отъ съсѣднытѣ и враждебенъ тѣмъ народъ; но защото не са отличихѫ въ този бой съ съобыкновенныя си куражъ, царьтъ заповѣда имъ, за да гы накаже, кога ще лѣгатъ да спѭтъ, да си турѭтъ главата къмъ онзи страна дѣто трѣба да сѫ краката, докато имъ са поправи честьта чрезъ новы подвигы.

---

(2) По кореня си — *молк* или *мълкъ* и *млък*, види са име славенско, на което може да са дали грьчеcко окончаніе — *сис* или *ис*.

§. 3. Тѣхнытѣ нашествія въ Имперіята.

Пьрвый пѫть на имперіята тѣ нападнахѫ в[ъ] царуваньето на Августа; но исторіята не ни казв[а] коя область ударихѫ тогазь. Знаймы само, че кат[о] наближилъ Друзъ (Drusus), испратенъ срѣщу тѣх[ъ] отъ Августа, който по онуй време бѣше въ Галлі[я], тѣ спичелихѫ пакъ страната си, която бѣхѫ н[а]ттепели. А въ 69 год. по Р. Х. Легіонытѣ, кои[то] имахѫ становетѣ си въ Мизія, като получихѫ з[а]повѣдь отъ Отона да идѫтъ въ Италія срѣщу В[и]телія, Дакытѣ отвѫдь Дунава, които, споредъ Т[а]цита, имахѫ обычай да не оставатъ на миръ Р[и]ланытѣ освѣнь когато имъ идѣше на сметката [да] гы нападатъ, въсползуваны отъ този случай, мин[а]хѫ Дунава и завладѣхѫ една часть отъ Мизія; [но] Мусіенъ, който минуваше прѣзъ тъзи область [за] да иде въ Италія, накара гы да са теглѣѭтъ н[а]задь, и остави тамъ нѣкого си Агриппа (който п[о]напредъ билъ проконсулъ въ Азія) съ едно тѣ[мъ] войска за да я пази отъ варварытѣ. (³)

На другата година Сарматытѣ убиватъ Агри[пп]а, тогазь Дакытѣ нахълтахѫ обрѫжены въ Па[н]нонія, и, слѣдъ като ограбихѫ тъзи область, ст[и]гнѫхѫ чакъ до Мизія, дѣто са съединихѫ съ Са[р]матытѣ. Но оттамъ скоро гы изгони Рубрій-Гал[лъ], когото Н-ръ Веспасіянъ бѣше испратилъ срѣ[щу] тѣхъ.

Около 86 год. по Р. Х., Дакытѣ опустоших[ѫ] изново съсѣднытѣ провинціи и на сѣкѫдѣ сторих[ѫ] ужасны жестокости, тогазь Домиціанъ са рѣши ве[д]нично да иде отгорѣ имъ за да гы усмири или п[...]

(³) Tacit, l. III, c. 46; p. 73, 74.

кри. А царьтъ на Дакытѣ *Дурасъ*, който, по една черта отъ мждрость, каквато рѣдко са срѣща въ историята, устжпи самоволно върховната власть на *Децебала*, защото го мысляше пò-достоинъ отъ себе си. И дѣйствително, споредъ Діона, Децебалъ е былъ единъ отъ най-голѣмытѣ военачалницы на свой време. Наравно способенъ да воюва срѣщу неприятеля и да са оттегли когато трѣба, той можеше подобно да са ползува отъ побѣдата и да са покаже пакъ достоинъ, ако са случи да я изгуби.

§ 4. Тѣ поразяватъ цѣла Армія римска съ военачалницытѣ й.

Тацитъ относително за този бой пише: че малко слѣдъ възвращаньето на Агрикола въ Римъ, нѣколко римскы войскы са развалихж въ Мизія и Дакія, едны отъ подлостьта, другы отъ смѣлостьта на тѣхнытѣ главатари; — че легіонытѣ и съединенытѣ военны четы падижхж робы въ укрѣпенны мѣста; и че Римлянытѣ трѣбаше да са боіжтъ да не изгубіжтъ ближната придунавска страна, доро и другы тѣхны провинціи. Сѣкый день бѣше забѣлѣжень съ ново непріятно извѣстіе, и сѣка година са отличаваше по нѣкое знаменито пораженіе. (¹) Историкътъ не е видѣлъ за нужно да пресмѣтне сичкытѣ тѣзи нещастія подробно, нито да опредѣли числото на убитытѣ Римляны, като подражавалъ въ туй Саллюстія и другы ёще. — «Сѣкый истинскый Римлянинъ, казва Тацитъ, желаеше тогазь да види командата на войскытѣ въ ржцѣтѣ на Агрикола, което даже бѣше са предложило на Императора; но

(¹) Tacit vit Agric. c. 41; p. 151.

той са боѣше да повѣри войскытѣ на единъ с
ченъ, смѣлъ человѣкъ. (5)

Подробноститѣ на този страшенъ бой са
мѣрватъ въ Римската исторія, именно при цару
ніето на Домиціана, за туй ный тукъ ще забѣ
жимъ само: че въ първото ёще сраженіе, което
правихѫ съ Римлянытѣ, Дакытѣ досущь саспа
Аппіуса или Оппіусъ-Сабина, управитель на Ми
когото уловихѫ и посѣкохѫ на части; — че сл
като войската му са распръснѫ, тѣ обладахѫ
колко укрѣпены мѣста въ тъзи страна; — че Д
миціанъ, за да въспрѣ теченіето на тѣхнытѣ от
стошенія, пренесе въ Иллирія почти сичкытѣ с
на Имперіата; — че Децебалъ тутакси испрати
иска миръ чрезъ свои представители, но Импе
торътъ, като не рачи да слушѫ никакво предло
ніе, опредѣли Корнелія Фуска, тогазь преторіанск
префектъ, срѣщу него съ отборъ войска; — че т
зи-ка преминѫ Дунава и, като са удари съ Д
кытѣ, тѣ го убихѫ, съ него и сичката му войс
изсѣкохѫ.

§ 5. Домиціанъ прави срамотенъ миръ съ тѣхъ, 90 год. по Р. Х.

Туй нещастіе принуди Домиціана, който
бѣше върнѫлъ вече въ Римъ, да иде скоро п
въ Иллирія, отдѣто испрати срѣщу неприятеля
ного отъ своитѣ Генералы, на име Юліана, к
не искаше да излага себе си лично. Юліанъ м
да спичели една знаменита побѣда и истреби т
козь голѣмо множество Дакы, щото Децебалъ из

(5) Споредъ Oros. l. VII, c. 10; p. 212.

за поиска миръ; но Домиціанъ нито искаше да чуе, како ли да преговаря за миръ. А помежду на мѣсто да са ползува отъ удьржанната побѣда, той обърнѫ войскытѣ си срѣщу *Маркоманытѣ*, (6) и, слѣдъ като са развали отъ тѣхъ, прибързa да влѣзе въ преговоры съ Децебала чрезъ нарочиты посланницы, които му предложихѫ условія за миръ по-сгодны отъ колкото Дакытѣ са надѣвахѫ.

Децебалъ, като гледаше трудното положеніе на своитѣ си, пріе предложеніето на И-ра, по намѣсто да иде лично да са срѣщне съ него, както Домиціанъ желаеше, той отреди на тъзи миссія брата си Діегиса. Діегисъ предаде Императору нѣколко орѫжія и малко едно число робы, а отъ него получи вѣнецъ въ името на брата си. И-рътъ склони още да плаща Децебалу ежегодно една сумма, и да му испраща художницы отъ разны занаеты, особенно отъ тѣзи, които правѭтъ машины потрѣбны за бой.

Тъзи ежегодна давнина, римлянытѣ плащахѫ редовно и точно прѣзъ сичкыя животъ на И-ра Домиціана, а помежду, слѣдъ единъ толкозъ срамотенъ миръ, той бѣлѣжи въ писмата си къмъ сената, че былъ накаралъ Децебала да са подчини на сичкытѣ условія, които видѣлъ за сгодны да му предложи и наложи! За да даде една вѣроятность на тъзи басня, той испрати до Сената посланницы отъ Децебала съ едно подчинително писмо, писано ужь отъ странатa на този вла-

---

(6) Този народъ живѣлъ въ Моравія; рѣката *Морава* Нѣмцытѣ и днесь я наричатъ *Маркъ*: слѣдов. маркоманы ще бѫде Нѣмскый преводъ на името Моравитяны или Моравцы. Латинытѣ, като зели отъ Нѣмцытѣ Mark-männer, моравскы мѫжье, придали му своя форма Marcomanni.

дѣтель. Сенатътъ обрадованъ, опредѣли му
вретъ единъ тріумфъ. И споредъ туй официа
шеніе, Домиціанъ ѐ побѣдитель на Дакытѣ
сѫщото време, по Евсевія, и на Маркоманы
които наистинѫ бѣше водилъ война, но безъ
къвъ успѣхъ.Ласкателитѣ му, а най-вече п
римскы на онуй време, преувеличихѫ м
тѣзи побѣды, като гы въздигахѫ по-гор
побѣдытѣ на Александра и Цезаря. Боятъ с
кытѣ трая отъ 86—90 год., а тріумфътъ на
ціана трѣба да ѐ станѫлъ по 91 год. слѣдъ
Като са сключи мирътъ, този II-ръ повелѣ д
дигне въ земата на Дакытѣ превъсходенъ ед
метникъ въ честь на Фуска, който тамъ пади
тъзъ съ цѣла армія.

§ 6. Другый тѣхенъ бой съ Траяна, к гы побѣдлива.

Годишнината, която Домиціанъ са задъ
плаща на Дакытѣ, слѣдуваше да имъ са д
царуваньето на наслѣдника му Нерва; но Т
който наслѣди Нерва въ 98 год., не рачи
плаща безчестната тъзи данина. Неговото с
нье накара Дакытѣ да са приготвятъ за по
и да помолѭтъ този-пѫть съсѣдытѣ си *Я*
да имъ додѫтъ на помощь. Послѣднитѣ, ка
отказахѫ подъ предлогъ да не са развалѭтъ с
лянытѣ, Децебалъ гы удари и облада зна
една часть отъ земата имъ. — Траянъ сети
нападнѫ Дакытѣ и гы подчини, не рачи да имъ
тъзи часть, макаръ тѣ (Язигытѣ) да я изгуб
причина на своата преданность къмъ Римлян

(7) Dio, l. LXVIII, p. 774.

Діонъ, който пише за туй, не споменува нищо какво ѐ отговорилъ Троянъ за да оправдай своето поведеніе къмъ Язигытѣ. Слѣдъ малко време (101), Децебалъ обърнѫ силытѣ си срѣщу Римлянытѣ, и, като премннѫ Дунава, ограби ближнитѣ тамъ области. Траянъ, който сѐ търсяше предлогъ да прекрати сношеніята си съ Дакытѣ, никакъ му не доутрѣ, но ёще са зарадва за туй. Освѣнъ него, той мислише, че Децебалъ былъ споразумѣнъ съ Пакора, царь на Партянытѣ — и туй само го безпокояше малко.

Щомъ са извѣсти, че Децебалъ докача враждебно имперскытѣ земи, Траянъ въ скоро време отъ горѣ му и разори безпрепятственно сичката страна на Дакытѣ. Децебалъ тогазъ накара сичкытѣ млады отъ народа си да са обрѫжѫтъ и са посрѣщнѫ съ Траяна въ единъ кървавъ бой, който нѣколко време бѣше сумнителенъ, но най-подирь са свърше въ полза на Римлянытѣ. Въ този случай Траянъ былъ си раздралъ дрѣхытѣ, за да помогне на войската да си върже ранытѣ. Той слѣдуваше неприятеля отблизу, и, като му не оставаше време да подигне новы силы, до толкозь го умори и умаляющи, щото Децебалъ са принуди да испрати представители натворены съ предложенія за миръ.

§ 7. Миръ съ Римлянытѣ, които ставатъ господари на Дакія, 105 год. по р. Хр.

Като дойде работата за миръ, Траянъ отреди Лициніа Сура и Клавдія Либіана, за да са договорѭтъ съ Дакытѣ; но представителитѣ отъ едната и другата страна, като неможахѫ да са съгласіѫтъ на никой начинъ, Траянъ продължаваше своитѣ о-

пустошенія, и стигнѫ близу до *Сармисегетуза*, столнината на Дакія. Отъ друга страна, Максимъ, единъ отъ генералытѣ на И-ра, подчини на господаря си много мѣста, въ едно отъ които бѣше поробилъ и Децебаловата сестра, и откры единъ Римскый прѣпорецъ, който былъ паднѫлъ въ непріятелскы рѫцѣ при пораженіето на Корнелія Фуска, во времето на Домиціяна.

Тъй, Децебалъ най-послѣ са видѣ принуденъ да пріемне тѣхнытѣ условія, които Траянъ му наложи. Слѣдъ три годины, той пакъ подигнѫ бой, но побѣденъ изново отъ Траяна въ много сраженія, и лишенъ вече отъ владѣніята си, той предпочете да са убій самичакъ, нежели да живѣй въ робство. Главата му са принесе на Траяна, който я испрати съ нарочиты хòра въ Римъ.

При смъртьта на Децебала, Дакія съвършенно са покори и ставѫ римскѫ областъ. И-рътъ повелѣ да въздигнѫтъ въ тъзи страна много крѣпости, които свабди и съ гарнизоны, способны да спиравать жителитѣ. Тамъ той основа ёще много колоніи, и раздаде земи на сиромасытѣ отъ Римъ и отъ нѣкои ёще градове въ Италія, които желаяхѫ да са преселѭтъ въ Дакія. Маджарскы писатели споменувать за много градища въ тѣхната земя, както и въ Трансилванія, които были основаны и населены по онуй време отъ преселенцы Римляны.

§ 8. Състояніето на Дакія слѣдъ покореніето ѝ до 168 год по. Р. Х.

Дакія, обърнѫта въ римска провинція, управяше са отъ единъ римскый Магистратъ подъ титулъ *Пропреторъ* (Владѣлецъ), както свидѣтелству-

мать нѣкои отколѣшны надписи. И-ръ *Адріанъ*, който наслѣди Траяна въ 117 год., бѣше са рѣшилъ да запустие тъзи страна, но не тури рѣшеніето си въ дѣйствіе поради Римлянытѣ, които са бѣхѫ вече заселили и установили тамъ. А помежду, за да въспре тукъ нашествіята на варварытѣ, повелѣ да съборятъ чутовныя онзи мостъ, който неговътъ предшественникъ бѣше сградилъ на Дунава, и отъ който еще са намѣрватъ остатки. (⁸)

Въ 138 год., която ѐ първата година на царуваньето на *Антонина* Бблагочестивый (Pius), Дакытѣ са опытахѫ да поклатѭтъ игото; но възстаніето тутакси почти са угаси и смири отъ генералытѣ, които И-рътъ бѣше пратилъ срѣщу тѣхъ. Сетнѣ, въ 168 год., тѣ ударихѫ на Имперіята, съединены съ Аллеманытѣ, Маркоманытѣ, Квадытѣ (⁹) и Сарматытѣ; но двамата И-ры *Маркъ Аврелій* и *Л. Веръ* (Verus), изново гы накарахѫ да са смирѭтъ и подчинѭтъ, слѣдъ кървавъ единъ бой, въ който много войска са истрепала и отъ двѣтѣ страны.

(⁸) Въ старо време имало два моста на Дунава: Единътъ билъ направенъ отъ Дарія близу при днешный новъ градъ Брaила; другыйтъ — Трояновъ при Гълѫбинца и Оршава, дѣто Дунавъ не ѐ толкозъ дѫлбокъ, и по причина на быстрината си рѣката оттамъ въ старо време са наричала *Истеръ* (Быстъръ).

(⁹) *Квады* Римлянытѣ наричали съсѣдытѣ на Моравцытѣ, тъзи народъ, който еще у Геродота е названъ *Цигы* (т. е. Чехы). — И самитѣ Моравцы сѫ Чехы, които пріели само мѣстното име отъ рѣката Морава. Сравни туй съ бѣлѣжката направена по-горѣ подъ брой (⁶), споредъ *Маяка*, XXI часть.

§ 9. Продължение на туй състоние до 274 год. по Р. Х.

Булгаринъ пише: ([10]) че « Жестоката война са продължава 15 годины наредъ и въ исторіята была наречена *Голъмата Маркоманска война*, по име-то на пограничното племе. Тя са свърши най-подирѣ въ полза на Римъ, но безъ важны послѣдствія. Напротивъ, варварытѣ спечелихѫ повече отъ запознаваньето и смѣсваніето на разны племена, отъ навыка въ войната съ Римлянытѣ, и пр. Множество поробены Римляны, които варварытѣ заведохѫ съ себе си въ лѣсоветѣ и горытѣ си, распространихѫ тамъ полезнытѣ занаеты и познанія. Маркоманытѣ имахѫ до 13 хиляды робы отъ Римлянытѣ, Квадытѣ около 50 хиляды, а Сарматскытѣ Язигы (безъ сумнѣніе славенско племе) до 100 хиляды. Разумѣва са, че робытѣ не бѣхѫ сè войскари, но мирны граждани и селяны отъ римскытѣ провинціи. Римската плячка са разишла далеко по германскытѣ и славенскы земи, а разсказытѣ на тѣзи робы ёще повече распалили умоветѣ на варварытѣ. Отъ голѣмата Маркоманска война са започева непрекѫснѫто едно стремленіе на варварытѣ въ римската Имперія.

Но да послушамы пакъ отъ древнитѣ историци Діона и другы какво думатъ за тѣхъ.

Въ 180 год., 12,000 Дакы, изгонены изъ земята имъ отъ другы варвары, предполагахѫ си да станѫтъ едно съ Алеманытѣ, които са біяхѫ тогазъ съ Римлянытѣ; но Сабиніанъ, управитель на тѣзи область, придума гы да идѫтъ да са устано

([10]) В. Исторія сѣверо-восточной Европы и проч. (изъ Маяка XXI ч.).

ѣлъ въ другый еднпъ край на Дакія. Въ царуваніето на *Каракалла*, Дакытѣ пакъ са възбунтувахѫ, и са случихѫ нѣколко сбиванія помежду тѣхъ, и този владѣтель, комуто най-подирь дадохѫ заложницы въ удостовѣреніе на тѣхната бѫдуща вѣрность и преданность. ([11])

Слѣдъ първото покореніе на Дакія въ 105 год. много челяди бѣхѫ оставили родната си земя и отишли бѣхѫ да търсіѫтъ прибѣжище у съсѣднытѣ варвары, имената на които исторіята замълчава, но вероятно ѐ да сѫ были Славены, които по онуй време населѣвахѫ онѣзи мѣста. Тѣ са наговорихѫ сетнѣ съ Сарматытѣ, Квадытѣ и Аллеманытѣ за да нападнѫтъ Имперіята. И потомцытѣ имъ, въ царуваньето на *Максимина* (235), като си съединихѫ силытѣ съ Сарматытѣ, направихѫ страшны опустошенія въ римскытѣ области. Но можемъ предполагать, че тѣ са отблъснѫхѫ тозъ пѫть съ голѣмы загубы, защото на другата година И-рътъ тріе титула *Сарматскый* и *Дакыйскый*, както свидѣтелствуватъ много надписи, намѣренны по Франція и по Испанія. ([12])

§ 10. Авреліанъ (270—275) напуща отвѫдь-дунавската Дакія, която са населява отъ новы народы.

Въ 265 год. слѣдъ Р. Х., която ѐ 13-та отъ царуваньето на Галліена, Готтытѣ и разны другы варварскы народы станѫхѫ господари на Дакія: загубата на тъзи провинція ѐ въ числото на бѣдытѣ

([11]) Dio. l. LXXII; p. 818. — Gét vit. p. 92.
([12]) Grut o. 151—158.

и нещастіята, които слѣтѣхѫ Имперіята при злоче
стыя този Императоръ. И около 9 годины посл
по-голѣмата ѝ часть са завладѣ отъ Авреліана; и
като виждаше, че небѣше възможно да я владѣ
посрѣдь толкозь варварскы народы, отъ които бѣш
обиколена, той си оттегли войскытѣ, както и жи-
телитѣ съ цѣлы челяди. А за обитаванье назнач
имъ земи въ Мизія и Дарданія, отъ които и със-
тави особна провинція, която нарече съ сѫщот
име *Дакія* или *нова Дакія*.

Тъзи провинція лѣжеше отсамъ Дунава, отно-
сително споредъ Римлянытѣ, а Вописко, писатель ри
скый, полага я между двѣтѣ Мизіи — *горня* и *дол-
ня*. А споредъ Сансона, тя ѐ объемала една част
отъ днешна Българія и Сърбія, и за столица има-
ла ѐ *Сардика* или Срѣдецъ, днешна Софія. Вижд
са, че Готтытѣ обладахѫ древната Дакія, оставен
отъ Авреліана. —

И тъй отколѣшнытѣ Дакы са пресселихѫ н
Римскытѣ земи, или са распръснѫхѫ между съсѣд
нытѣ варварскы племена, съ които по време тѣ об
разувахѫ единъ и самъ народъ. Съ тѣхъ напосл
дъкъ са размѣсихѫ и Българытѣ които постепенн
въ разстояніе на два вѣка (474—679), оставих
старытѣ си жилища покрай Волга и дойдохѫ та н
пълнихѫ тѣзи мѣста; послѣдната и главна българ
ска чета са водѣше отъ Аспаруха, третій Кубр
товъ сынъ, който положи основаніе на славен
българското царство въ Мизія, както ще видим
сетнѣ въ Историята. — Тукъ трѣба да забѣлѣжим
че народътъ, извѣстенъ сега подъ името *Влохы* и
Власы, ѐ смѣсица отъ тоземцытѣ, отъ древни
Дакы, както и отъ Тракійцы, остаткы отъ римск

тѣ легіоны и разны другы племена, които сѫ са скитали по тѣзи страны. А името *Власы* дадено имъ е отъ първото тукъ българско поселеніе; сегашныт Власы наричатъ себе си *Румѫны*, т. е. римляны. ([13])

§ 11. Заключеніе: — Предѣлытѣ на Дакія и Македонія.

Като свършвамы историята на този народъ, сроденъ на Славенытѣ, слѣдователно и намъ Българытѣ, ный ще дадемъ кратко едно географическо описаніе на Дакійскытѣ области, за да запознаймы по-добрѣ съ тѣхъ читателя и ученика. Ный намѣрвамы за туй една добра бѣлѣжка въ « Българскытѣ Книжицы » отъ 1859 год.

« Иллирійската префектура, казва г. Крьстевичъ ([14]) са раздѣляше на двѣ правителства, *Дакія* и *Македонія*, и на 11 епархіи, отъ които 5-тѣ, именно: *горня* или *първа Мизія*, *прибрѣжна Дакія*, *срѣдиземна Дакія*, *Дардания* и *Превалитана*, принадлѣжели на едното правителство; а другытѣ 6: *първа Македонія*, *втора Македонія*, *новъ* и *вътъ Епиръ*, *Θессалія*, *Ахаія* или *Гърція* и *Критъ* — на другото. Общытѣ предѣлы на тѣзи епархіи бѣха: а) на сѣверъ рѣкытѣ Савва и Дунавъ до Никополь; в) на истокъ р. Искръ надъ Балкана, и р. Карасу подъ Балкана до бѣло море, срѣщу о-въ Тассо; г) на западъ р. Дрина и линіята, която презъ Виссава гора и прѣзъ Черна гора отива направо къмъ югъ до и прѣзъ блатото шкодрянско,

---

([13]) Гл. за туй по-долу бѣлѣжка 13 въ §. 17.

([14]) „За Цариградскыя Патріархъ“ въ *Б. Книжицы* отъ 1859 год. бр. 18, стр. 567, подъ забѣлѣжка.

прѣзъ Шкодра и по р. Бояна до Адріатическо
море.

«Колкото за положеніето на различнытѣ епа
хіи, тѣ бѣхѫ тъй наредены: горня Мизія (сегаш
Сърбія) и подъ нея Дарданія (часть отъ южна С
бія и Босна), и подъ нея пакъ Превалитана, — л
жахѫ на Западъ, и съпредѣлны двѣтѣ първы
втора Паннонія (днешна Босна и Славонія), а тр
тата — съ Далмація; прибрѣжна Дакія на Дуна
отъ Семендрія до Никополь, и подъ нея Средизе
или вѫтрѣшна Дакія, а подъ нея Македонія, — б
хѫ на Истокъ съпредѣлны съ втора или Долна М
зія (часть отъ днешна Българія) и Тракія.»

ГЛАВА II.

Понятіе отъ исторіята на Готтытѣ и Уннытѣ до 453 год. слѣдъ Христа.

—

§ 12. Голѣмото нашествіе на Готтытѣ.

Въ старо време Готтытѣ бѣхѫ основали ед
общирна държава между Дунава и Донъ, меж
Карпатскытѣ горы и Черно море. Малкытѣ народ
които обитавахѫ лѣвыя брѣгъ на р. *Тираса* и
Данастеръ (Днѣстръ), наричахѫ са *Источны Го*
ты (остро-Готты), а онѣзи които обитавахѫ дѣсн
брѣгъ на тъзи рѣка, *Западны Готты* (Визи-Го
ты); къмъ Карпатскытѣ горы бѣхѫ Гепидытѣ, пл
мена по-слабы отъ първытѣ. Тѣ бѣхѫ предаде
на земледѣліето, начнѫли бѣхѫ да са образува
отъ тѣхнытѣ послѣдователны сношенія съ Римлян

тѣ, и слѣдовахѫ вече несъвършенното христіанство на Аріанытѣ.

Около туй време (375 по Р. Х.) едно непознато племе тутакси минува Азовското море: туй бѣше племето на *Уннытѣ.* — Голѣмы вѫтрѣшны боеве бѣхѫ изгонили отъ централната равнина на Азія тѣзи татарскы пароды, които са упѫтихѫ къмъ западъ въ страшны четы. Най-напредъ тѣ срѣщнѫхѫ *Аланытѣ*, които живѣяхѫ около Волга и Донъ; поведохѫ гы съ себе си и нападнѫхѫ върху земитѣ на Готтытѣ. Тѣзи последнитѣ са уплашихѫ отъ изгледа на дивытѣ онѣзи скотовъдцы, съ окѫчаста глава, съ ужълто и плоскато лице, облечены въ вонещи кожи, като са хранили отъ млѣкото на кобилы, отъ конско мѣсо, стоплено подъ сѣдлата имъ, — пароды, които живѣяхѫ, казва Сидонъ Апеліари, върху гърбоветѣ на дребнытѣ и бързытѣ си коне...... — *Гепидытѣ* и една часть Остро-Готты са подчинихѫ на Уннытѣ; Визи-Готтытѣ са впуснѫхѫ на четы къдѣ Дунава, и искахѫ отъ Валента едно прибѣжище въ Мизія (376). Този Императоръ бѣше пристрастенъ къмъ аріанизма: честитъ да насели своитѣ предѣли съ единъ княжескы народъ отъ аріанската секта, той позволява да минѫтъ Дунава. Визиготтытѣ влазятъ въ Имперіата и не излазятъ вече оттамъ.

Една часть Остро-готты са показа малко по-послѣ и искаше сѫщата милость; но понеже земѫ да са боіѫтъ отъ тѣзи страшны госты, отриватъ имъ. Тогазъ тѣ минуватъ на-силѫ, ставатъ едно съ Визи Готтытѣ, които И-рътъ бѣше огорчилъ; тъй и двата народа біяхѫ насѫдѣ Римляны-

тѣ, тѣ пакъ запустихѫ и Тракія. (¹) Валентъ тичa да посрѣщне варварытѣ, но бѣше надвитъ и убитъ въ полето на Одринъ града или Адріанополъ (378).

Грaзіанъ, който бѣше дошелъ на помощь на другаря си, даде му за наслѣдникъ единъ отъ своитѣ полководцы, Теодосія. Тогазь Готтытѣ са раздѣлятъ помежду си и са подчиняватъ; Визи-Готтытѣ са распръсватъ по Тракія, а Остро-Готтытѣ минуватъ въ Малка Азія (379), и тамъ имъ было, кажи, първото спиранье; тѣ пазахѫ своитѣ орѫжія съ главатаритѣ си, бранахѫ и страната срѣщу Уннытѣ за което са плащахѫ, работяхѫ земитѣ които имъ бѣхѫ устѫпили, и, подъ силната рѫка на Теодосія, тѣ стояхѫ мирни въ разстояніе на 16 години. Тѣ съ единъ религіозенъ страхъ и трепетъ са виждахѫ всрѣдъ тъзи Имперія, величіето на която гы заслѣпяваше; нейнытѣ градове, паметницы, богатство бѣхѫ всегдашенъ предмѣтъ на тѣхното очудванье, и когато Имперіята най-подирь са срути въ рѫцѣтѣ имъ; тѣ нѣмахѫ друга амбиція, освѣнь да я въздигнѫтъ пакъ отъ нейнытѣ развалины. —

§ 13. Уннытѣ и Аттила.

До колкото знаймы отъ Исторіята, Уннытѣ обитавали едно време Источна Азія, отъ дѣто излѣзли твърдѣ рано, по слѣдствіе на бунтоветѣ които гы прогонили отъ далечнытѣ предѣлы на Китай.

И наистинѫ, Ератостенъ, споредъ Страбона, говори за Уннытѣ като за народъ, който живѣялъ край брѣговетѣ на Каспійско море, 200 год. предъ

(¹) Старото названіе на тъзи страна е *Романія*, извѣстна и въ българскитѣ народны пѣсни, *равна Романія*.

Х. (²) Діонисій Перигетъ, 160 пр. Р. Х., на-
чва четыри народы, които са слѣдуватъ отъ Сѣверь
къмъ Югъ по западныя брѣгъ на Каспійско море;
туй сѫ: *Скитытъ*, *Уннытъ*, *Каспіенытъ* и *Ал-
анцытъ*. Птолемей и Мойсей Хоренскый даватъ
ѫщытѣ за туй свѣдѣнія. — Уннытѣ, споредъ едны
ѫ финско племе, а споредъ другы, татарско пле-
ме. Описаніето на чертытѣ на лицето имъ напомня
образа на Калмуцытѣ въ Руссія; ёще способътъ
на живота имъ ѐ сѫщыя, като на Номадскытѣ на-
роды по Татарія. . . . . .

Слѣдъ първото си появяванье, Уннытѣ бѣхѫ
раздѣлены отъ распри между своитѣ главатари, но
бѣхѫ наредены подъ прѣпореца на Готта *Фрити-
герна*, или пакъ влѣзвахѫ въ служба между импе-
раторскытѣ войскы на Истокъ. Но когато (433)
Аттила наслѣди чича си *Роаса*, работытѣ са из-
мѣнихѫ, и Уннытѣ ставатъ ужасъ на цѣлъ свѣтъ.
Аттила раздѣляше властьта съ брата си *Бледа* или
Бледа и, съгласно съ него, присили най напредь
Источныя И-ръ; Теодосій II, да плаща на Уннытѣ

(²) Оттуй Византійскытѣ историцы, а споредъ тѣхъ,
и отъ по-новытѣ нѣкои мыслiѫтъ, че Българытѣ сѫ Унны
и Уннытѣ Българы; защото и двата народа живѣли отколѣ
време по брѣговетѣ на Каспійско море. Но туй мнѣніе за
сродството имъ неможе да са подтвърди; защото Българы-
тѣ, които дойдохѫ съ време на балканскыя п-островъ и тъй
лесно презехѫ цѣла една страна, като ѝ наложихѫ и свое-
то име, не сѫ были народъ различенъ отъ славенската фа-
милия, а за Уннытѣ вече ѐ доказано, че сѫ чисто татарско
племе. Отъ двѣтѣ едно: Българытѣ или сѫ Славены или не;
ако сѫ Славены, не могѫтъ да бѫдѫтъ Унны, защото Ун-
нытѣ сѫ Татары. — Виждь за туй § 17 бѣлѣж. 9, 10, 11, 12.

ежегодно по 700 ливры злато. Слѣдъ много боеве срѣщу варварскытѣ народы отъ различно произхожденіе, които по онуй време обитавахѫ срѣдня Европа, Аттилла не са довѣри на брата си Бледа и го отблъснѫ; и тъй малко по-малко той са видѣ самичакъ господарь на *Уннытѣ*, на *Генидытѣ*, на *Остро-Готтытѣ*, на *Свезытѣ*, на *Аланытѣ*, на *Маркоманытѣ* или Моравцытѣ и на другы ёще народы (449).

Въ малко време, неговата имперія бѣше са прострѣла отъ брѣговетѣ на Рейнъ чакъ до Касийско море, и отъ Балтикъ до горытѣ на сѣверна Гърція. И сама Германія бѣше като подчинена въ тъзи бура, защото уплашена да не са види побѣдена, устѫпи на тъзи страшна сила, на този главатарь който, като самата Волга, на която носяше старото име (Атель), събаряше сичко предъ него си въ своето буйно теченье. Германскытѣ войскари самы тичахѫ между Аттиловытѣ полкове, и цѣла Германія, кажи, са намѣрваше съединена за първый пѫть подъ силната рѫка на Унскыя царь-господарь.

Съ помного отъ 500,000 душы отборъ войскари, кои покорены, кои съюзны и обвързаны на войнската служба на Германцытѣ, Аттила са дига опустошително прѣзъ *Норикъ* (Австрія), *Винделиція* (Баварія) и *Аллеманія* кѫдѣ Рейнъ, и тамъ сасыпа Бургундското царство съ царскыя домъ въ *Вормсъ*. Тъй, като оправдава титлата, която бѣше си далъ — *Бичь Божій*, Аттила не искаше да поникне трева тамъ, дѣто стѫпи коньтъ му, казва народна една поговорка у Германцытѣ.

§ 14. Тѣхнытѣ завоеванія по къмъ западъ и край на царството имъ.

Уннытѣ съсыпахѫ римскытѣ градове на Рейнъ и въ Галлія (Страсбургъ, Маенцъ, Мецъ и др.), и разнесохѫ смьрть, грабежъ и опустошенія чакъ до рѣка Лоара, дѣто вече обсадихѫ града Орлеанъ (ст. Генабумъ и Авреліанумъ). Храбрыйтъ и дѣятелный *Аецій*, (³) който бѣше принуденъ да заключи съюзъ съ германскытѣ народы въ Галлія и Испанія, сполучи да тури предѣлъ на побѣдоносното и завоевателно движеніе на Унскыя Господарь: на челото на силна една войска отъ Римляны, Бургунды, Весть Готты, Франкы и другы, той въспрѣ Аттила съ страшното *народно побойще* (451) въ широката *каталаунска поляна* (Шилонъ-на-Марнъ). Тамъ паднѫхѫ до 160 хиляды трупа, въ туй число бѣше и трупътъ нъ Теодорика Весть-Готскый краль; и много време упазеното народно повѣріе, — че душытѣ на убитытѣ, не примѣрены съ смъртьта, ёще *три дни сѫ били въ въздуха*, — показва колко силны бѣхѫ ожесточеніето и яростьта на дивитѣ онѣзи воинскы пълчища.

Уннътъ ёще са бори съ противницытѣ си, като са огради съ своитѣ *талигы* и сетнѣ, освободенъ отъ най-силныя си съперникъ подирь отдалечаваньето на Весть-Готтытѣ, съ гордѣливыя кралевичъ *Торизмундъ*, той са върнѫ (452) въ Унгарія (стара Паннонія) за да са примѫкне на другата година въ горня Италія прѣзъ незабраванытѣ проходы на Юлійскытѣ Алпы. — Слѣдъ разрушеніето на

(³) Главенъ пълководецъ и най-голѣмъ министръ при Вандалскыя краль Валентій III.

Аквилея (което даде поводъ да са основе Венеці на скалиститѣ и пѣсъчливы островы, дѣто е и днесь) настанѫ щурмътъ на Миланъ, Павія, Верона, Паду и на другы градове и запустяваньето на полетата въ горня Италія. Аттила вече тръгнѫ и къ Римъ, но Папа Львъ сполучи съ голѣмы молбы д го склони на миръ съ Валентіана и да са остав отъ намѣреніето си. Внезапната смърть на Аттил причината на която бѣше силно едно исхвърлянь на кръвь или мъщеніето на неговата жена Бур гундка родомъ, — спрѣ за всегда развитіето на Ун ското царство (453).

Слѣдъ мѫчна една борба, въ която падн по-голѣмыйтъ Аттиловъ сынъ *Елликъ* (453), Ост Готтытѣ, Лонгобардытѣ, Гепидытѣ и другы спече лихѫ пакъ земитѣ си и своята независимость Дунава и Тисса, тогазь какъ остаткытѣ на Номад скытѣ Унны сѫ изгубихѫ въ богатытѣ пажы степитѣ на Южна Руссія.

Както огненно едно кѫлбо, което нѣкой пѫт пада отъ небето, та съ своя блѣсъкъ помрачав звѣздытѣ и далечь распръсва нощныя мракъ, но из веднъждъ пакъ огасва безъ сѣка друга диря освѣ дѣто са очудватъ хората, които и много време ра сѫждаватъ за него, — както туй огненно кѫлб тъй са уничтожи и могѫществото на Аттила, о когото бѣше потрепералъ Истокъ и Западъ, без да остави подиря си нѣкои бѣлѣзы на земята; сам туй, че въ народнытѣ преданія неговото име звъ тѣ ёще много време, и славата му са опази до до нашытѣ дни въ римскытѣ лѣтописы и въ нѣмскы тѣ юнашкы пѣсни.

ГЛАВА III. (*)

За Славенытҍ изобщо и тѣхното распрѣсванье во балканскыя полуостровъ, отъ VI—X-й вѣкъ слѣдъ Р. Х.

—

§. 15. Племенното названіе на Славенытҍ.

Изъ сичкытҍ разнородны племена, които едно време сѫ нападали на источната римска имперія, най-много отъ другытҍ удьржахѫ *Славенытҍ*. Отъ най-напредь тѣ бѣхѫ едно съ Готтытҍ, сетнѣ съ Уннытҍ и Обрытҍ или Аваритҍ (abari), а най-подирь съставихѫ якъ единъ съюзъ подъ името на Българытҍ, като запазихѫ пакъ своята самобытность, поради тѣхната многочисленность. По-долу ще видимъ ихното тождество на поменѫтытҍ тукъ племена отъ разны родове. (гл. §. 17.)

Названіето — *Славены и Физонцы* или *Сочавцы, които также са наричатъ и подунавцы*, споредъ ученныя критикъ на Булгарина въ *Маяка*, (¹) най-напредъ было употребено у Кесарія, който жи-

(*) Забѣлѣжи добрѣ, читателю, че тъзи глава отъ Историята събира най-тъмнытҍ и най-заплетены въпросы за сѣкый историографъ славянскый, а особенно българскый; за туй ный тукъ повече гы предлагамы изново отъ колкото гы рѣшавамы съ помощьта пакъ на но-вѣкы изслѣдователи, като Гердеръ и Фальмерайеръ — у Нѣмцытҍ; Венелинъ, Булгаринъ, Савельевъ, Григорьевъ и Гельфердингъ — у Русытҍ; Палаузовъ, Крьстевичь и Дриновъ — у Българытҍ.

(¹) Гл. тамъ въ статьата „Исторія сѣверо-восточной Европы и пр.“ сѫщытҍ думы на латинскы изъ Bibliotheca Patrum, t. V, p. 773. А подъ името Sontius или Isontius у Римланытҍ отколѣ была извѣстна краинската рѣка *Соча*. Итальянцытҍ и до сега я зовѫтъ *Изонца*; оттамъ и названіето *Сочавцы* за Физонцытҍ — phisonitœ.

вѣлъ въ половината на IV-то столѣтіе. У Амміан
Марцелина, тѣ сѫ наречены Rheti — *реты*, точен
преводъ грьцкый на името *Славены* или *Словенцы*
което, види са ѐ было и *собственното* названіе н
славенското племе. И по-късно, споредъ Венелина
именно около 540 год., когато вече исчезнѫла па
метьта на римскытѣ губерніалны названія, и когат
словенытѣ си основали особенно княжество, тогаз
чакъ скибнѫло на Прокопія и Іорнанда да употре
біѫтъ племенното имъ названіе Σκλαβήνοι Slavi
вмѣсто *Славены* или *Словены*.

«Точно тъй, като за *видъ*, а не за *родъ* (каз
ва Венелинъ) сѫ споменували за тѣхъ и сичкыт
подирни византійскы писатели до XV-то столѣтіе
Нигдѣ у тѣхъ нѣма нито най-малъкъ признакъ, ч
подъ името Σκλάβοι, Σκλαβήνοι, Σκλαβίνοι тѣ под-
разумѣвали туй което ный днесь разумѣвамы под
думата *славенинъ*, *славены*, т. е. сичкытѣ славен-
скы племена. Византійцытѣ употребявали туй наз
ваніе вынѫгы, когато искали да говоріѫтъ или з
жителитѣ на Далмація, Славонія и Истріа, или з
дунавска Венгрія и Штирія.

«Думата Slavi, *славены*, зели да я зематъ
въ общъ смысълъ, въ XI-й вѣкъ на самь, Араб
скытѣ географы, Адамъ бременскый и другы саксон
скы, датскы и франкскы писатели, най-подирь и пре
подобный Несторъ. И думата Slavi, тѣ прилагали н
името на сѣко племе (отъ този *родъ*, разумѣва са)
напр. Slavi Sorabi, Slavi Vinidæ, Slavi, Pomeravi, Sl.
vi Bohemanni (Чехы), Slavi Moravani (моравцы
доро и Slavi, Rutiæ, Ruzziæ (Руссы).

«И тъй нито грьческото Σκλαβήνοι (т. е. сло
венцы), нито Slavi, което нищо не значало у запа

дитѣ хрописты, не представя нѣкаква важность за по-ясненіе на старината на *всяко* славенско племе поособѣ, защото у Гърцытѣ тò значи сàмо штиріŭцы, а у западнытѣ — сàмо единъ намёкъ на западнитѣ народы, че померанцытѣ сѫ *сродны* съ руситѣ, съ Лѣхытѣ или Сорабытѣ. Нищо повече!» ( )

При сичкытѣ силны доказателства на Венелина за подкрѣпенье на туй негово мнѣніе, ный мыслимъ че названіето Σκλαβήνοι у грьческытѣ и Slavi у латинскытѣ лѣтописцы, напротивъ, представя голѣма *важность за старината на сѣко славенско племе*: защото 1) тò подтвърдѣва сѫществованіето на славенскыя *родъ* подъ названіята на разнытѣ негови племена или *видове*, като: *Полякъ*, *Чехъ*, *Сърбинъ*, *Словенинъ* или *Словенецъ*, *Българинъ*, *Руссинъ*; 2) свидѣтелствува и за старината на този *родъ* — Славены, защото ако славенытѣ не сѫ сѫществували въ най-отколѣшнытѣ времена, не щѣхѫ да пишатъ за тѣхъ толкозь писатели, които заслужватъ сѣко довѣріе, като полагатъ даже и жилищата имъ въ извѣстны границы. Туй не отрича и самъ Венелинъ, който на друго мѣсто (3) казва: «Макаръ «думытѣ Σκλαβήνοι и Slavini, вм. Rheti или «Pannones да сѫ са появили за първый пѫть (4) у

(2) Глед. за туй „*Скандинавоманія и ея поклонники или столѣтнія изысканія о Варягахъ*" Ю. И. Венелинъ, въ «Москов. Наблюдатель» 1836 года, т. — стр. 287—300.

(3) Пакъ въ «Москов. наблюдателѣ» 1836 год. или въ горѣпоменѫтата статья: «Исторія сѣверо-восточной Европы» и пр.

(4) Когато Венелинъ писалъ туй, незнаялъ ёще свидѣтелството на Кесарія, който два вѣка почти преди двамата

« Прокопія и Іорнанда, по толкозъ тò бърка на и
« торическото сѫществованіе на реченното пле
« *искони* въ тѣзи страны, колкото може да бър
« и първото появеніе въ русската книга името *Де*
« *чери* (да ли не è за Deutsche?) на историі
« на Нѣмцытѣ. » Тукъ ный стига да споменемъ о
съвременнытѣ писатели по исторіята на Славены
и особно на Българытѣ — Руссина Гилферднигъ
Българина Палаузовъ, съ тѣхъ ѐще и знаменит
нѣмскый писетель отъ миналыя вѣкъ, Гердеръ.

§ 16. Старо-славенскытѣ жилища.

Нѣмскыйтъ писатель, за кого го сега и пò-н
предъ ѐще споменѫхмы, (5) въ едно отъ своитѣ с
чиненія, (6) преди сто годины пише тъй за Слав
нытѣ: « Ный гы срѣщамы за първый пѫть при До
между Готтытѣ, посетнѣ — при Дунава, между У
нытѣ и Българытѣ. Славенытѣ често правяхѫ с
тии въ римската имперія, като са съединявахѫ
тѣзи народы, кога като тѣхны съюзницы, кога с
мощницы и подчинены или вассалы. . . . — Ст
нытѣ, които отколѣ тѣ владѣяхѫ, съставяхѫ н
пространната часть на Европа, която и днесь ѐ
единъ народъ сàмо може да заннмава. » Съ дру
думы, Гердеръ иска да каже, че Славенытѣ е
време държѣли голѣмы владѣнія въ Европа, ко
са простирали отъ р. Донъ до Елба и отъ Адрі
тическото море до Балтійското. « Съ време

Византійскы писатели è споменалъ за Славенитѣ, какъто
видѣхмы въ началото на този параграфъ.

(5) Гл. Епиграфа на введеньето въ исторіята.

(6) Ideen zur philosophie der Menschheit, t. IV, c. 4.

продължава той, поселявахѫ Влашко и Богданско, а сетнѣ малко-по-малко са распрострѣхѫ до като II-ръ Ираклій най-подирь гы пріе въ Далмація. Тѣ бѣхѫ многочисленны ёще и въ Паннонія, и стигахѫ даже до Фріулъ, въ края на юго-источна германія, тъй щото земята имъ имаше за границы Истрія, Каринтія и Карніолія.»

Палаузовъ отъ своя страна ето що бѣлѣжи за Славенытѣ: «Въ прилѣжащытѣ земи отъ сѣверъ къмъ Дунава и Понта-Евксинскый, въ тъй называемата Скитія, отколѣ ѐ живѣлъ народъ, който ѐ оцѣлѣлъ и до наше време и който въ сичкытѣ времена ѐ былъ извѣстенъ подъ общото име *Славены*. Въ сичкытѣ времена историята намѣрва този народъ въ едно разъединено положеніе, подъ частны имена. И во втората половина на III в. (250—270), отдѣлнытѣ племена на тѣзи Славены, които обитавали по-близу до Дунава, като са ползували отъ положеніето, въ което римското орѫжіе турило Гърція, тѣ първы хвърлили копье на Балканскыя полуостровъ.» (7)

И Гилфердингъ са съглавява съ другытѣ въ туй, като казва: «Славенытѣ отколѣ живѣяли въ дунавската страна; но въ теченіе на много столѣтія, отъ една стърна гы покорявали, отъ друга гы отблъсквали на Сѣверъ, ту келтскытѣ дружины, ту народытѣ изъ тракійско поколеніе, ту римскытѣ легіоны, ту германскытѣ дружины. . . . . Въ 449 год. Славенытѣ първый пѫть излѣзватъ предъ другытѣ

(7) Чет. предисл. *отъ переводчика* на статьята Фалмерайера: «за славенскыя елементъ въ Гърція.» (изъ *Москвитянина*, № № 20 и 22, 1850 год.)

народы съ могѫщество и власть: на сѣверный брѣгъ на Дунава тѣ царували подъ покровителството на Аттила, а на южныя тѣ завладѣватъ Далмація. . . . . . » (8)

Споредъ други съвременни историцы, *Словенцытѣ* (като едно отъ Славенскытѣ племена), освободены отъ римското иго въ похода Аттиловъ на западъ, были съставили особенно княжество, подъ покровителството на *унскыя* или *аварскыя* или *българскы* дворъ. Тукъ на долу ще са истълкуваны, до колкото можемъ, за мнимото тождество на тѣзи имена.

§ 17. Разны мнѣнія за происхожденіето на българскытѣ Славены.

Народътъ, който станѫ извѣстенъ подъ име *Българы*, начнѫ да безпокои въсточната империя откъмъ Черно море, ёще отъ 474 год. по Р. Х. сирѣчь наскоро слѣдъ паданьето на Аттила и на неговото господарство. Но до появеніето на тѣзи *варвары* въ тѣзи страны, споредъ византійскытѣ и франкскы лѣтописцы на онуй време, силны врагове на имперіята были най-напредь *Готтытѣ*, сетнѣ *Уннытѣ* и *Обрытѣ*, че тогазь *Българытѣ*. Дѣто ще рече, тогашнытѣ и по-сетнѣшны хронографы отъ една стърна гледали на тѣзи племена, като различны помежду си, отъ друга — употребявали безъ разлика имената: *Унны*, *обры* или *авары*, *славены*, *скиты* и *българы*, като замѣнявали често името на еднытѣ съ името на другытѣ; само Іор-

---

(8) Гл. «писмата на Гилфердинга,» печатаны въ прибавленіе на *Българскытѣ книжицы* отъ 1860 год. бр. 9, 10, 11, 12, 14, 16, 17 и 21.

и Прокопій отличавалъ Σκλαβῆνοι-тѣ отъ другы народы, като разумѣвали подъ туй названіе ...цитѣ или *словенцытѣ* а не сичкытѣ Славены, ...ето и по-напредъ говорихмы. — Както и да ...ои отъ по-новытѣ съвременны писатели (⁹) силдържѫтъ мнѣніето, че българытѣ сѫ единъ ...ъ съ уннытѣ, които мыслѭтъ тоже за Славенытѣ, тогазъ какъ, споредъ другы авторитеты, Уннытѣ сѫ чисто-татарско происхожденіе; слѣдов. ...Господа, които пріематъ тождеството на едныте и другытѣ, трѣба по-напредъ да са съгласѭтъ ...шлецера и Енгеля, даже и съ Гилфердинга, ...искарватъ Българытѣ за Татары. Защото, ...българытѣ сѫ унны, а уннытѣ — татары, то ...венно и българытѣ излазятъ татары, споредъ ...ата: двѣ величины, равны сѣка на друга трѣ...вны сѫ по-между си. Туй е математическа ...а, която Уннофилытѣ са мѫчѭтъ ужь да при...ъ на своята теорія или по-добрѣ на ипоте...воя, като полагатъ уннытѣ за славены; но ...е нѣматъ основателны за туй доказателства, ...какъ « за славенското происхожденіе на бъл...ъ нѣма сумнѣніе, » казва г-нъ Бутковъ (Обо...ѣт. рус. 98). И оріенталистътъ Доссонъ так...знава въ българытѣ *волскы* славенско про-

---

(⁹) Веселинъ и Савельевъ, съ тѣхъ и ученный бъл... г. Крьстевичъ, който наскоро сега (1871) печата ...ърдѣ критеческа « *Исторія блъгарска подъ имя* ... » дѣто той развива доста нѣщо теоріята: че бъл... сѫ унны и уннытѣ — Славены. Но г. Дриновъ въ ...еговъ членъ еще по-вѣщо опровергава тъзи тео... Гл. книж. V и VI отъ періодическо списаніе на българ. ...но дружество въ Браила, 1872 год.

исхождеціе (Hist. des Mongols, I, 345); а когато в
скытѣ българы сѫ славены, какво друго племе
гѫтъ да бѫдѫтъ дунавскытѣ Българы?

Има и друга, нова ипотеза на едного отъ
временнытѣ пакъ писатели русскы, В. В. Григорье
Той въ статьята си *О волскихъ болгарахъ*, ([10])
сказва мнѣніе, че тѣзи Българы и онѣзи, които
време са поселихѫ по дунавскытѣ земи, нѣм
нищо общо помежду си; защото, споредъ н
волгскытѣ българы были славенско пропсхожде
а дунавскытѣ — смѣсица отъ *турско*, *финско*,
подирь и *славенско* поколеніа. Ето и собствени
му думы: « Тунеманъ, Енгель и другы учены им
« дунавскытѣ Българы за народъ отъ турско (тат
« ско) колѣно. Въ нащето столѣтіе нѣкои ([11]) н
« хѫ да гы направіѫтъ Финны. А ный (самъ Г
« горьевъ) казвамы, че полу-номадската или ч
« гарска държава на волгскытѣ българы, която
« онуй време са простираше отъ днешный Каз
« до устьето на Донъ, състоѣше изъ разноро
« племена — турскы, финскы, че подирь и слав
« скы. Тъзи смѣсица, навѣрно, са дигнѫ къмъ
« нава изъ саратовската губернія и часть изъ с
« бирската. Малкото пространство, което остав
« надлъжь въ българската онъзи земя слѣдъ
« преселеніе или бѣгъ, бѣше, *чини ми са* (и т

([10]) Гл. русската « Библіотека для чтенія » 1836
т. XIX, отд. наукъ, стр. 1—31.

([11]) Отъ тѣхъ ѐ и Англичанинътъ Гиббонъ; а уч
ный Чехъ, Шафарикъ, споредъ него и нашъ М. Дрин
гы произвождатъ отъ уралско-финскый корень, което ѐ
чти едно, ако кажахѫ че българытѣ сѫ финско или ч
ско племе.

«предположеніе), тутакси хванѫто отъ *Буртасытѣ* «(народъ съсѣденъ на Хазарытѣ); и тѣй *Хвалисы*-«*тѣ* и другытѣ южны българы са отцѣнихѫ отъ «гнѣздото на тъзи имперія, която са намѣрваше «около Кама. Ето защо у Българытѣ, които на-«пълнихѫ дунавската страна, са виждатъ финскы «и турскы *елементы*. Ако сѫдимъ отъ собствен-«нытѣ имена на по-многото предводители на тъзи «*сбирна орда*, ще ни бѫде позволено да мыслимъ, «че голѣмото и господствующе поколѣніе у тѣхъ «бѣше турско, *както и въ приволгската Бълга*-«*рія по-главното бѣше славенско.*» А за да са покаже по-умѣренъ и нѣкакъ благонаклоненъ къмъ славенщината, Григорьевъ прилага: «но и между дунавскытѣ *българы*, съ турскытѣ и финскы поколѣнія, имаше и славенскы!»

За да са не простирамы тукъ върху странната тъзи ипотеза на рускыя писатель, ный оставамы на просвѣтеннытѣ четатели самы да сѫдіѫтъ за нея, като прочетѫтъ неговата любопытна статья. Отъ наша стърна толкозь сега ще възразимъ и нему и на неговыты единомыселенници, че ако има да са сумнѣвамы за татаризмъ и турцизмъ у българскыя народъ, тò може да са допустне до нейдѣ за у волгскытѣ или камскы българы, а не и у дунавскытѣ, — и тò, защото първытѣ, както знаймы, пріехѫ мохаметанството отъ Арабытѣ, съ които бѣхѫ въ непрестанны сношенія споредъ търговіята си, а не че самытѣ *българы* сѫ былп открай Турцы или Татары, както Григорьевъ и другы нѣкои си предполагатъ. «Даже и като положимъ, казва Булгаринъ, че пър-«воначалныйтъ съставъ на *българската орда*, е «*былъ* чуждеплемененъ, ный не можемъ да имамы

« българытѣ за чужды, защото *по-многото въ тѫзи*
« *орда* бѣхѫ нашы братья *славены*, които и ю
« днесь вардѭтъ своята народность, когато, напро
« тивъ, отъ чуждеплеменницытѣ нищо не остан
« Еще твърдѣ е за забѣлѣжванье, че сичкытѣ наз
« ванія на градове, предѣлы, рѣкы и селенія, в
« мѣстата завладѣны отъ *дунавскытѣ българы*, с
« Славенскы. » И тъй, като отхвърлимъ *предпол*
ложенiята, какъвъ *фактъ* ще получимъ? — « Бъ
гарытѣ сѫ славенско племе. »

Оттука можемъ да заключимъ, че преди да с
отцѣпѭтъ *дунавскытѣ бъмары* отъ останѫлитѣ н
Волга или отъ *Камскытѣ българы*, несумнѣнно т
съставахѫ цѣло едно племе отъ славенскый родъ (¹²)
за туй първытѣ по-лесно са слѣхѫ съ балканск
тѣ или трако-мизійскы славены, а другытѣ са по
гълнѫхѫ отъ татаро-монголскыя елементъ или съ
сѣмъ са потурчихѫ, като пріехѫ мохаметанскат
вѣра, тъй както останѫлитѣ отъ тѣхъ са по
русихѫ. —

Колкото за производството на Българското им
ный вп҄ълно сподѣламы мнѣніето на извѣстныя ру
скый историкъ, Булгаринъ, който пише: че назв
ніето *бъмары* или *болгары* е развалено, искр
вено отъ чуждоземнытѣ писатели славенско прозв
ніе — *Волгары*, т. е. жители *приволжскы*. *Волохы*,(

(¹²) Споредъ истаго Григорьева, пакъ тамъ, намѣр
мы не едно или двѣ, но нѣколко племена българскы, ка
собственно Българы *приволжскы*, б. *сребърны* (нукратск
б. *тимитюзы*, б. *геримански*, б. *хвалисекы*, *хвали*
или нижни. — За сичкытѣ глед. по-нататъкъ въ исторі
на българытѣ.

(¹³) Сѫщійтъ Несторъ нарича и Френцытѣ и Итал

...кътo Несторъ нарича *българытѣ*, è сѫщото пакъ ...е съ *Волоны*, *волганы*, *волгарцы*, и означава туй, ...ното и Волгары. Рѣката *Волга* ([14]) у славены... ...ѣ са нарича съ туй име, а у сичкытѣ монголскы ...турскы племена, тя са зве *Атель*. Знай са ёще, ...е сичкытѣ почти названія на славенскытѣ племена ...роисхождатъ отъ уречены мѣста или рѣкы, а проз...ието на българытѣ отъ *Волга* толкозъ è по-до...вѣрно, защото сичкытѣ историцы сѫ съгласны ...ъ туй, че тѣ (българытѣ) сѫ дошли при Дунава и ...ри Черно море отъ *крайволгскытѣ* страны, дѣто ...есетнѣ было тѣхното силно царство, извѣстно съ ...ето *Велика Българія*, на което царство столни...ата *Българъ* въ Казанската губернія, на р. Волга, ...сѫществувала почти до половината на XIII-то сто...лѣтіе (1236).

...18. Аварскый Хаканъ Баянъ и Славенскый князь Добратъ. ([15])

Връху словенытѣ на онуй време са дигнѫ...а буря. Аварытѣ или обрытѣ, народъ дивъ отъ ...атарско племе, като премин**ѫ**ли отъ Волга и ...онъ къмъ Днѣстръ, отишли послѣ въ Панонія

...итѣ *Влахы*, *Власы*: «По онуй време, казва той, ходіѫтъ ...ригытѣ до земитѣ англійскы и *воложскы*» (— влашкы), ...рѣчь френскы, испанскы и италіанскы земи. И думата ...люхъ, *Влохъ*, *Влахъ*, *Улахъ*, *Вельхъ*, не è друго освѣнъ ...зъ въ ы, по друго произношеніе—*Уалъ*, Welsh, Woelsche, ...споредъ тѣхъ и молдо-власытѣ, като италіанско или рим...о племе, наречены сѫ у нѣкои славенскы племена по ...рому — *Галлы*, *Валахы*, *Улахы*, което значи римляны ...и говорящи по римскы.

([14]) Името *Волга* са произвожда отъ *вологa* или *влагa*.

([15]) Споредъ А. Гилфердинга.

(западна Венгрія, между Дунавъ и Сава) и по-корили на себѣ си вѣтвитѣ отъ славенското пле-ме, които живѣяли въ тъзи страна и по-нататък къмъ западъ; племената, които сѣдѣли по долні Дунавъ и отъ които именно излазяли преселенцы в грьцкытѣ земй, и тѣ были захванѫты отъ тѣхъ. — *Хаканъ* (— Ханъ) *Баянъ*, творецътъ на аварскот могѫщество, проводилъ посланницы въ славенскат земя (въ сегашна Влахія и источна Венгрія) д *Князa Доврата* и до старѣитѣ словенскы, да ил искатъ данькъ и покорность. А Довратъ и старѣи тѣ отговорили: «Кой человѣкъ отъ онѣзи, кои «живѣіѫтъ на земята и които са сгрѣватъ отъ за «рытѣ на слънцето, може да покори силата н «Ный смы са научили другытѣ да владѣймы, а н «тѣ насъ, и туй ѐ нашето завѣщаніе до когат «на свѣта има война и пожъ.» ([16]) Тѣзи ду единъ Византійцъ турилъ въ устата на единъ сла-венскый князь, а византійцытѣ мразѣли славеныт като силны непріятели и гы прѣзирали като варва ры! — По слѣдствіе на княжескы отвѣтъ произлѣз ла крамола между аварскытѣ посланницы и славе нытѣ, които са хванѫли тъй, щото посланницыт были убиты.

Въ 581 год. славенытѣ на четъ до 100 хи ляды направили страшно втурванье въ имперіята като не са доволствовали съ разграбваньето на Тр кія и Македонія, тѣ тозъ-пѫть са вмъкнѫли в собственна Гърція. Императорътъ повыкалъ на по мощь Аварскыя Хаканъ отъ-задь Сава. Баянъ съ мн гочисленна войска преминѫлъ по край южныя брѣ

([16]) Менандръ — ед. Niebuhrii, 406.

за Дунава, прѣзъ сичка Мизія до малка скитія (днешна Добруджа отъ *Добрица*): ясно ѐ доказателството, че Мизія тогава была земя славенска, защото въ противенъ случай походътъ не щѣше да има цѣль, и Баянъ, като ѐ дѣйствувалъ противъ славенытѣ за грьцка полза, не ѐ щѣлъ да разваля тая область. А послѣ, кото премин҄жлъ Дунава въ Добруджа, той внесълъ опустошеніе въ сьрцето на славенскытѣ жилища. Но скоро стан҄жло, види сѧ, премиреніе; не са мин҄жли двѣ годины — и славенытѣ вече въ съюзъ съ аварытѣ зели да обирѫтъ римскытѣ области. Голѣмата побѣда която Византійцытѣ одьржѣли надъ тѣхъ при Одринъ (583), дало имъ за нѣколко време надтѣгъ и позволила имъ да проваждатъ войскы доро и отвѫдь Дунава, въ сегашната влашка земя, за да усмиряватъ и тамошнытѣ славены (592, 596, 601). Но работата была сьршена: на Славенитѣ принадлѣжала страната между Дунава и стара-планина, и по-нататъкъ, на югъ до Солунъ, и на юго-западъ задъ Охрида.

Ето що разсказва старо едно сказаніе, писано на грьцкы, но по славенскы преданія: (17) «Европейскытѣ Мизи, които сега обыкновенно са выкатъ *Бѫлгары* (сир. българскытѣ славены), които «отколѣ мощната рѫка на Александра Македонскый «накарала да са отдалечѫтъ отъ гората Олимпъ «при Бруса къмъ сѣверныя океанъ и мьртвото море, (18) послѣ като са мин҄жло много време, тѣ съ-

(17) Легендата за Св. Климента у Шафарика: Památky hlaholského písemnictví LVII.

(18) Тукъ Свв. Океанъ е Балтійското море, а мьртвото море е Нѣмското и сѣверната часть на Атлантика.

« голѣма сила преминѫли Дунава и придобили си-
« чкытѣ страны, които лежѫтъ при него, сир. Пан-
« нонія и Дакія, Тракія и Илирикъ, поголѣмата
« часть отъ Македонія и Тессалія. »

Народното сказаніе, което ѐ записано въ житіето святаго Климента, е истинско: отъ VII вѣкъ не само цѣла Мизія и сичка комахай Тракія, но и Македонія и по-голѣмата часть отъ Тессалія, станѫли Славенскы земи. (До тука Гилфердингъ).

И дѣйствително, во времето на Константина Погоната или брадатаго (669—675), македонскытѣ славены, подъ различны наименованія, като *Трумичи*, *Драговичи*, *Велегостичи*, *Брезичи* или *Бързацы* и другы, ([19]) въ голѣмо число нападнѫхѫ на Тессалія, на Ипиръ, на Илирикъ и на една часть отъ Азія (дѣто имало колонія грьцка), които и плѣнихѫ. Сетнѣ тѣ са мѫчихѫ да зематъ Солунъ отъ византійцытѣ. Веднъждь (около 675) тѣ обиколихѫ града откъмъ горытѣ и морето, и много време го държахѫ въ обсадѫ, но неможихѫ да го зематъ и тамъ въ обсадата мнозина паднѫхѫ, между които и главныйтъ имъ воевода; слѣдъ двѣ годины пакъ го забиколихѫ и пакъ не имъ са вдаде, само отъ жителитѣ зехѫ данъкъ. Като са измипѫ малко време, Ронкинскыйтъ князь *Пребудъ*, наклеветенъ отъ намѣстника солунскый, былъ уловенъ и убитъ въ Цариградъ по императорска заповѣдь. Тогазь Ронкинытѣ (тоже славенско племе) ставатъ съ Трумичитѣ и Драговичитѣ, и нападатъ пакъ Солунъ, държаватъ го въ обсада на три пѫти, плѣнѭтъ околноститѣ му, и

([19]) Отъ тѣзи имена нѣкои и сега ёще сѫществуватъ въ Македонія. — Гл. за туй по-долу заключеніето въ §. 20.

но скоре стигатъ до Пропонтида, тъй щото Юстиніанъ Ринотметъ (677) са принуждава самъ да иде на срѣща имъ съ силна войска; тогазь една часть отъ тѣхъ са покори самоволно, а друга са побѣди силомъ, и сетнѣ императорътъ гы пресели въ Малка Азія, въ околноститѣ на Пропонтида. И отъ тѣзи преселенцы, види са, *Булгаръ-Дагъ* и *Булгаръ-кьой*, на истокъ отъ Босфора, сѫ зели името си. Друга чета, пакъ славенска, дохожда та са заселва въ горня Македонія по р. Струмица, но тя не бѣше подвластна на Византійцытѣ, и отъ нея излазахѫ да са пишѫтъ войницы въ българската войска, която отъ день-на-день са осилваше и задаваше по много страхъ на Имперіята.

§ 19. Славеныте и въ Пелопонезъ.

Въ втората половина на VII-й вѣкъ, балканскытѣ славены излазятъ вече на полето на историята, съединены на сѣверъ въ едно Господарство съ тѣхнытѣ покорители *Бълтарытѣ*, а на югъ самы и една часть въ съюзъ съ *Аварытѣ*, нападнѫхѫ Елада и покорявахѫ грьцкытѣ земи. — Първото извѣстіе за славенытѣ, които плѣнихѫ тъзи страна, относя са къмъ края на VI-й вѣкъ, сирѣчь въ сѫщото почти време, когато Българытѣ, подъ предводителството на Аспаруха (679), основахѫ въ Мисія едно силно царство. И не са знай да ли не è потерата българска причина, дѣто дунавскытѣ славены преминахѫ балканскытѣ горы и напълнихѫ сичкытѣ онѣзи мѣста доро и сама Гърція. Споредъ Менандра, И-ръ Тиберій-Константинъ, който бѣше въ бой съ Персытѣ, не можѣ нищо да направи срѣщу тѣхъ. Оттамъ на сетнѣ тѣ зехѫ по-често

да нападатъ на Еллада и поселѣніата имъ въ не
са распростирахѫ по-вече и по-вече, тъй що
най-подирь, во времето на Константина Копрони
и негова наслѣдникъ (726—799), цѣлъ Пелопоне
са пославены, станѫ варварскы. [20]

Макаръ Копронимъ (758) и да покори мак
донскытѣ славены, като са надѣваше тъй да н
прави и съ другытѣ; ако ёще и да са задържа
въ Пелопонезъ много грьческы градове, но ско
исчезна властьта на Гърцытѣ, и сѫщій Копрон
(768) бѣ принуденъ да испрати посланницы до сл
венскытѣ князове за откупъ на Гърцытѣ, зеты о
островытѣ Имбросъ, Тенедосъ и Самотракы. Пѫти
за книга на Св. Велиболда, който ходилъ тога
на Истокъ, пише, че Пелопонезъ не са назовава
въ старо време инакъ, освѣнь *Славсиска зе*
както и Македонія — Σχλαβήνια.

« Названіето *Склавинія*, казва Фалмерайе
носи также и страната, която са простира меж
Егейското море надлъжь по западната страна
р. Марица, отъ южныя Дунавъ до Адріатическ
море. Въ туй пространство влазяли Македонія
Тессалія. А названіето *Склавинія*, тя носила е
въ VII-й в. преди да додѫтъ и да са въдворі

([20]) Думы на самаго Константина Багрянороднаго, к
то е былъ Византійскый Императоръ, VII-й по име, и
рувалъ 47 годины (912—959). Той написалъ много съ
ненія, отъ които три само сѫ дошли до насъ, а имен
„Описаніе на областитѣ на В. Р. имперія," „За външ
политика и вѫтрѣшното управленіе на имперіята" и съ
неніето „За церемоніитѣ на Византійскыя дворъ." И т
Императоръ происхожда отъ славенско едно семейство,
както Юстиніанъ великый (Управда) и Василій Македонск

тих Българытѣ. . . . . И туй не може да бѫде иначе; но хронологіята на тѣзи превраты тъй ѐ тъмна и заплетена, щото едвамъ съ голѣмъ трудъ человѣкъ може да са препъхне прѣзъ нейнытѣ причины.»

Во времето на Константина V-го, майка му Ирина, която управяше имперіята, съ испращаньето на воеводата Ставракія въ Гърція (783) подкопа, тъй да речемъ, славенската сила въ страната. Ставракій зелъ и наложилъ данъкъ първѣнь на Славенитѣ, които живѣяхѫ около Солунъ, сетнѣ заминѫ въ Пелопонезъ, отдѣто изведе много робы, излѣзе съ богата плѣчка, и за този походъ са пріе съ тържество въ Византія. Пелопонезскытѣ Славены са възбунтувахѫ, като не искахѫ да останѫтъ подъ властьта Византійска, и отидохѫ та обсадихѫ *Патрасъ*, но като не можихѫ да успѣіѫтъ въ нищо, принудены бѣхѫ да са смиріѫтъ и да имъ плащатъ данъкъ. Сичкытѣ подирни работы на Гърція приличахѫ повече на възбунтованны между покорителитѣ, нежели на волны, свободны хора. Едны отъ тѣхъ, сир. въ горня Македонія и Албанія, покорихѫ са отъ Българытѣ и слугувахѫ имъ срѣщу Византійцытѣ; а другы ако и да са подигахѫ срѣщу последнитѣ, то бѣ само изъ желаніе да са освободіѫтъ отъ тѣхната тѣжка власть. Тъй во времето на Теофана и сына му Михаила (829—842), Пелопонезскытѣ Славени са усмирихѫ, като са и надвихѫ отъ воеводата Теоктиста; само Езерцытѣ и Миленгытѣ са ползовахѫ ёще съ нѣкоя свобода, като плащахѫ пакъ нѣкакъвъ данъкъ на Византійцытѣ.

Найподирь, во времето на Константина *Порфирогенета* и Романа *Лакапена* (919—945), Е-

зерцытѣ и Миленгытѣ са отрекохѫ отъ сѣка покорность на Грько-римлянытѣ, но пакъ бѣхѫ усипрены и обвързаны да плащатъ ёще данъкъ. Макаръ сетнѣ този данъкъ да бѣше намаленъ, но не отъ тѣхната сила, колкото отъ политиката на правителството — да не умножи тъй числото на служителитѣ, съ туй и сиромашіата. Както и да е, Византійцытѣ не преставахѫ да са стараіѫтъ да държѫтъ Славенытѣ въ миръ, и тамъ дѣто неможахѫ да успѣіѫтъ силомъ, помагаше имъ христіянството: като са обръщахѫ въ христіанската вѣра, Славенытѣ са погърчвахѫ, а като изгубвахѫ народностьта си, тѣ губяхѫ силата си. Прочее много време ёще тамшнытѣ Славены по̀-вечето въ горытѣ, вардихѫ языка си, както може да го вардіѫтъ и до сега!

« Този пришлецъ народъ, — казва пакъ Фальмерайель за Славенытѣ, — като различаваше отъ туземцытѣ (Гърцы) по нравы и езыкъ, трѣбаше да произведе превраты и въ самата топографія на обсадената отъ тѣхъ земя (Гърція). Горы, долины, бърда, езера и рѣкы, колыбы, села, градове, цѣлы области, най-подирь и самата страна, зехѫ новы названія, извлечены или изъ характера на мѣстностьта, или изъ въспоминаніе за майката-отечество.

« Като разгледамы съ по-голѣмо стараніе номенклатурата на Пелопонезъ, ный дѣйствително ще намѣримъ сичкото пространство на тъзи страна покрыто съ чисто-славенскы названія; тогазь и казваньето на Византійцытѣ, че *Морея, въ извѣстна епоха, была ѐ наистинѫ славенска земя*, ще стане само̀-по-себе си очивѣстно. »

Тукъ ученѣйшійтъ нѣмецъ прилага подъ забѣлѣжка: че « за по̀-точно изучванье на този пред-

«нетѣ необходимо ѐ или самъ-си человѣкъ да о-«биколи страната по свичкытѣ посокы, или пъкъ да «са ръководи отъ най-добрытѣ топографическы и «историческы изворы.» Въ послѣднія случай, Фальмерайеръ съвѣтува любопытнытѣ да обърнѫтъ особенно вниманіе на френската Carte de la Morée (въ 8 листа), дѣто ще изброіѫтъ до 153 названія място-славенскы по тъй называемата гора *Тайгетъ* (Пентадактилосъ) и по Евротската долина. ([21]) «А който са съмнѣва, дума той на свършванье, въ «славенското значеніе на мѣстнытѣ названія, както: *Косова*, *Левицова*, *Половица*, *Варсава*, *Сицова*, *Горица*, *Кривица*, *Саганъ* и *Трикоцова*, — «тô може да остави сичко туй на-странѫ и да не «са боли главата за привожданье на своитѣ доказателства.»

§ 20. Заключеніе: — Предѣлытѣ на днешна Македонія сѫ населенытѣ тамъ отъ старо време колѣна славенскы.

Бълѣжка. — При свършваньето на критическата тъзи часть отъ отечественната исторія, ный считамы за длъжность да засвидѣтелствувамы дълбоко уваженіе къмъ трудоветѣ на ученнѣйшія историко-филологъ нѣмскый, *Я. Ф. Фальмерайера*. Защото той пьрвый между ученнытѣ си съотечественницы са рѣши да отхвьрли народнытѣ предразсѫдкы и

([21]) Подробенъ списъкъ на тѣзи имена глед. въ извѣстната рѣчь Фальмерайера, четена отъ него въ Минхенската научна Академія въ 1835 год., стр. 73. Ѐще и въ статьята въ *Маяка* „Исторія сѣверо-восточной Европы, и пр.,“ виж забѣлѣжка на стр. 78. —

заговòри за славенскытѣ древности тъй, както при
лича на безпристрастныя изыскатель на истинатѣ
Неговытѣ съчепенія: « Исторія на полуострова Мо
рея, 1830 » и « Вліяніето на славенскытѣ поселені
въ Гърція на града Аѳины и въобще на Аттика,
пролѣхѫ досущь нова свѣтлина па онѣзи тъмн
времена, и сѫ достойны за пълното наше вниманіе
жално ѐ само, че тѣ не сѫ ёще преведены н
езыка ни, за да са запознай съ тѣхъ и нашат
публика, която не може да чете по нѣмскы. –
Тукъ ный не можемъ да замълчимъ услугата на срьбс
кыя и нашъ археолюгъ г. Стефана Верковича, съ н
говото « Описаніе быта на мекедонскытѣ Българы,
което въ русскыя преводъ К. И. Жинзифова ѐ на
речено « Описаніе быта Болгаръ населяющихъ Ма
кедонію », печатано въ Москва 1868 год. Отъ не
го ный са ползувамы да дадемъ тукъ нѣкои крат
кы свѣдѣнія за разнытѣ *колѣна* или *родове* (трибы
които населяватъ и днесь отколѣшната славенск
земя — *Македонія*, толкозь малко извѣстна и н
самытѣ Българы въ настоящее време.

« Македонія ѐ населена, казва Верковичь, от
единъ народъ, който говори най-чистъ (22) бъл
гарскый езыкъ, като начнемъ отъ най-сѣвернат

(22) Споредъ насъ, не толкозь *чистъ българскый е
зыкъ*, защото езыкътъ имъ ѐ былъ и ёще са намѣрва по
вліяніето на срьбскыя и гръческыя, отъ които ѐ заелъ
състава си; оттамъ и многото разнообразны въ него пр
винціализмы, на които, тукъ не ѐ мѣстото да ука
вамы, тогазь какъ съ сѣверо-источното нарѣчіе (въ Бъ
гарія и Тракія) не ѐ тъй. На туй послѣднёто днесь, м
жемъ ре, че има и литература, а на македонското нарѣчі

ца — горáта *Любботранъ* до най-южната, т. е. ѣдиземното море; ёще отъ горытѣ *Бичъ* и -*Планина*, които съставятъ най-западната граДо горытѣ Доспатъ, които образуватъ источграница. Тя естественно са дѣли на двѣ гочасти — *горня* и *долня*, между които са про- горы отъ Западъ на Истокъ. Тѣзи горы сѫ: *Боръ* и *Буринъ*, между бистическото поле олското, суха *Ливада*, *Скотина*, *Турлей* и *ина* или *Хлерина*, между Коладейското (?) поле порѣчкото, *Ница* и *Паякъ*; между рѣкытѣ ЦърВардаръ и гората *Бѣлашица* (помежду струмто поле и Лагодинската поляна) — *Курпатъ* и *ина*; ёще между Кюстендилскытѣ полета и Сѣр- (сѣрезскы) и върховетѣ на *Пиринъ-планина* и о называемо *Кременъ* и *Жалт-царица*, оттуче идѫтъ доспатскытѣ и витошскы полета, раското, студеното поле и неврокопското.

По цѣла Македонія ный намѣрвамы въ естест-

до сега особенно не са ѐ писало, освѣнь два сбор- тъ народны пѣсны: единътъ на покойнытѣ братья иновцы (който ѐ и по-добрый), другыйтъ на истаго ича, и пѣснитѣ въ сборника на послѣднія — *Народне Македонски Бугара*, печатанъ въ Бѣлградъ 1860 — бы гы зелъ за срьбскы неже за българскы; до тол- а е мѫчилъ г-нъ Верковичь да гы посърби! Съ тѣзи игы можемъ да посочимъ ёще една: «Ново-българска и отъ Р. Жинзифова, Москва 1863—и туй е сичкото кото смы видѣли ный и знаймы издадено на туй нарѣчіе. ѣкой бы рекълъ да вчислимъ съ тѣхъ и превода на пѣсень на Омировата *Иліада* отъ С. Пърличева, щее една претенція; защото 1) този преводъ са дока- не е правъ, и 2) писанъ е не на чисто македонско , а на въображаемъ единъ славено-българскый е- каквото и *Горскыйтъ пѫтникъ* на Р-каго....

вонны продѣлы колѣна или *родове* (тъй да гы наз
вомъ — племенны поколѣнія, които носѭтъ особны
названія, иматъ еднакво облекло, а разны обычаи
свойства на языка,по който тѣ са отличаватъ отъ д
гытѣ си еднородцы. — Въ горнята Македонія ный
мѣрвамы петь таквызи по-главны поколѣнія, имен
Мыяцы, *Поленцы*, *Копановцы*, *Баразняцы*, (или *Б*
заны) и *Піяпцы*. Въ долнята Македонія — другы п
различны племена : *Бяндовцы*, *Пуливаковцы*, *Дърз*
цы, *Сыракувцы (или Сѣраковцы) и Марвацы*.
и другы ёще родове, но по причина на тѣхната м
численность, можемъ да кажемъ, че съставятъ пов
мѣстны подраздѣленія и частны допълненія, н
племенны общы; но съ се това, тѣхнытѣ преда
свойства и пѣсни доста сѫ любопытны за нашата
родна історія.»

(До тука г. Верковичь, който доста обширн
не и толкозъ ясно описва быта на македонскытѣ
ны братя.)

Но услугата на незабравенныя за насъ С.
лаузовъ въ този случай ёще ѐ по-голѣма, заш
освѣнь историческытѣ доводы, които ни дава за
венскытѣ племена въ Македонія много по-опредѣ
телно отъ г. Берковича, но запознава ны ёще съ
ографическото положеніе и на другытѣ съпредѣ
страны, населены подобно отъ Славены. Тъй
своитѣ « Послѣдни страницы отъ българскѫтѫ Ис
рія, » (23) между другото, той споменува подъ за
лѣжка и това : « Като представямы тукъ исчисле
то на оныя племена и на тѣхнытѣ жилища, считам
неизлишно да забѣлѣжимъ, че много отъ тѣхъ н
упазены отъ лѣтописцытѣ за потомството. Най-м

(23) Гл. Българ. Книжицы отъ 1858 год. ч. I, к
стр. 90.

го одлъжены на грьцкытѣ (Византійскы) писатели, които сѫ упазили кѫси извѣстія за тыя племена и представили сѫ гы въ слѣдующія порядокъ: *Бодричи* и *Браничевцы* — първытѣ при сливаньето на р. Тимокъ съ Дунава и въ горніѭ Венгріѭ на р. Бобровъ, а вторытѣ — дѣто ѐ сега Панчево и на около по двата брѣга дунавскы; *Кучане* и *Тимочане* — единтѣ у Кучай-планина на юговъстокъ отъ Браничево, другытѣ по теченіето на р. Тимокъ, която раздѣля сега Срьбіѭ съ Българіѭ. Тыя области, споредъ догадкѫтѫ на Шафарика, называли сѫ ся *Нижна* или *Българска Морава*, а жителитѣ ѝ сѫ носили званіе *Моровацы* — Morehani, а нижня ся е называла за да ся отличава отъ горніѫтѫ или Великоморавското царство.» (За другытѣ гледай пакъ тамъ или въ втората часть на Історіята §. 5.)

А отъ всеобщата история на народытѣ знаймы това, че старытѣ Македонцы (славенско или друго племе) были извѣстны почти 400 годины преди христа, съ политическа самостоятелность; сѣкый тукъ ще си припомни Македонската Имперія попапредъ при Филиппа и сетнѣ при наслѣдника му Алесандра великыго. А колкото за въпроса: «отколѣшнытѣ Македонцы гърцы ли сѫ или Славены?» рѣшава го твърдѣ ясно Поливій, (24) който ѐ живѣлъ во вторыя вѣкъ до Р. Х. и, слѣдователно заслужва сѣка довѣренность, като казва: че много по-рано отъ него по тѣзи мѣста живѣли Славены самостоятелно. — Въ състава на обширната македонска държава влѣзватъ сичкытѣ тогазь познаты земи отъ южна Европа, половината Азія и сѣверо-источна Африка. Александръ великый ѐ былъ Господарь на сичкото Срѣдиземно

(24) Сравни съ него Малтебрюна тукъ въ Ввожданьето на исторіята стр. 32—34.

... смърть захваща грьцко-
... като най-послѣ са явава сла
... періодъ съ Императоры славены,
...), Василій Македонскый,
... Въ този період славенскытѣ
... срата имали свое вѫтрѣшно упр
... както сѫ были римскы провинціи.
... време и послѣ, славенскы племен
... старата Романія (Тракія) Илирикъ,
... Адріатическото, Егейското и Черног
... както населява Македонія и двата
... , Сремъ и Панонія. (Поливій : II, 1
... отъ 1871 бр. 1. стр. 6.)

Край

на първата часть съ Вождданьето. (*)

(*) Тукъ на 22 стр. редъ 11 и 16 по погрѣшка е речени
на *Корша* вмѣсто Д-ра *Георга Вебера*, професоръ въ Хайде
който е писалъ пространна Всеобща Исторія, преведена на
отъ *Е.* и *В. Корша*. Москва, 1862 год.

ЧАСТЬ ВТОРА.

Исторія на Българытѣ.

отъ старо време до днесь (1872).

ПЕРІОДЪ І-й.

или

Періодъ доисторическый, който са простира отъ незапаметны времена до 679 год. слѣдъ Христа, именно до основаніето на славяно-българското царство въ Мизія при Аспаруха.

—

§ 1. Характеръ и съдържаніе на този періодъ.

Забѣлѣжено ѐ, че въ живота на сѣкый народъ или племе има единъ періодъ *до-историческый*, който изслѣдува първоначалното происхожденіе на народа и рисува главнытѣ черты на политичискыя неговъ бытъ. Но той нѣма още историческыя онзи характеръ, съ който са отличаватъ послѣдующытѣ періоды, когато вече сичкытѣ предположенія и нагаждания исчезватъ, а са гледатъ въ хронологическый редъ едны факты и причинытѣ, които сѫ гы произвели. Тукъ често са говори и за другы народы, ближны и съплеменны или просто които сѫ были въ съприкосновеніе съ народа, исторіята на когото пишемъ или и написана — четемъ: тъй само етнологіята ни бива ясна, и ный по-лесно са запознавамы съ народа, който е предмѣтъ на нашето изъучванье. Тъй, исторіята на българскытѣ славяны щѣше да бѫде тъмна безъ исторіята на самытѣ Славены, които от-

колѣ време населявали прилѣжащытѣ страны по
брѣга на Дунава, за туй и ный оттамъ начен
течественната історія.

Въ ввожданьето си ный доста говорихмы з
венытѣ и тѣхнытѣ стары поселснія. Въ първат
на історіята (¹), между другото ный видкх
дакійскытѣ Славены преди да са покорѭтъ от
гарското племе, като нападали отъ време-на
на римската Имперія, постепенно са и прес
въ балканскыя полуостровъ, който тоже са н
валъ не отъ едно или двѣ, но отъ 15 *славенск*
мена, споредъ свидѣтелството на историцы
тѣ живѣяли распрѣснѫты тукъ-тамъ и повече
зависимость на Римлянытѣ (²) отъ Долнята и
точна Имперія.

Тукъ сега, като покажемъ предѣлытѣ на
лѣшното и сегашно наше отечество, ще са об
къмъ самытѣ *Българы*, които съединили въ ед
ло сичкытѣ тѣзи Славены и отъ отдѣлнытѣ и
коленія и племена облазовали силно славенск
ство. « Безъ Българытѣ, казва ученъ единъ п
нашъ Славенытѣ които населявали европе
области на византійската имперія, щѣли да с
бѭтъ народностьта, както станѫло това съ
отъ западнытѣ имъ събратія, покорены отъ Нѣ
Като не представяли тѣ (Славены) отъ тѣхъ
що цѣло и, като са намѣрвали въ непрестан

(¹) Глава III, § 15—20.

(²) Споредъ насъ, туй име трѣба да са упо
намѣсто *Гърцытѣ* византійскы или *Гърко-римляны*
то и оффиціалныйтъ езыкъ на онуй време бѣше Лат
и слѣдов. сичкытѣ подчинены са наричахѫ съ им
господствующыя народъ Римскый, което име и дн
Гърцытѣ отдаватъ на езыка си.

ихай стълкнованія съ византійската имперія, на която нѣкои отъ тѣхъ были вече подвластны, тѣ сичкытѣ щѣли да са изгърчжтъ, както и имало такъвзи жребій часть отъ тѣхъ, която са поселила въ собственна Гърція, макаръ и да е была многочисленна. Но Българытѣ имъ дали значеніе и сила като на отдѣленъ народъ, безъ да причинѭтъ нѣкой ущърбъ на народностьта имъ.» (3) Туй явеніе лесно са обяснява, като пріемнемъ несумненно, че *Българытѣ*, които дойдохѫ на балканскыя полуостровъ и тъй лесно призехѫ цѣла една страна (Мизія), на която наложихѫ името си, като я подчинихѫ, — *не ще да сѫ были народъ различенъ отъ голѣмата славенска фамилія*. И ако има даже противно мнѣніе на туй, както и има, но тò не докача нѝ най-малко славенскыя характеръ на днешныя българскый народъ, толкозь повече защото този новъ елементъ, който са е пренесълъ и са осилилъ по тѣзи страны съ едного отъ Кубратичытѣ — Аспаруха, даде новъ животъ и прѣсни силы на многобройнытѣ, но мирны славенскы племена, които живѣяхѫ тогази по Мизія и Дардапія, по малка Скитія, собственна Тракія (Раманія) и Македонія. — Исчисленытѣ тукъ петь области съставяли отколѣ въсточната полвина на балканскыя полуостровъ, подъ едно общо име *Тракыя*, а западната му половина была *Илирикъ*, който състоялъ отъ собственна Илирія, Далмація, Херцеговина, Черна-гора, Албанія, Епиръ и Тессалія. —

Безъ да са впущамы въ разнытѣ теоріи за про-

---

(3) Гл. статьята на г. Т. С. Бурмова въ *блг. книжицы* отъ 1859—60 г. подъ заглавіе: «За началото, распространеніето и утвърждеціето на христіанската вѣра между Българытѣ». И особно за туй виждь брой 15 отъ *Книжицытѣ* ч. II отъ 1859, стр 472. —

исхожденіето на българското племе, ный тукъ щ
забѣлѣжимъ съ собственнытѣ думы на единъ учен
изъ-задъ Атлантика (¹): че «Когато Руссытѣ с
«считатъ за Славены, ако и да има у тѣхъ много е
«лементы отъ Скандинавскый и Финскый корень, то
«газъ Българытѣ иматъ много повече право да при-
«надлѣжѫтъ и да са броіѫтъ като неминуемъ член
«на цѣлото славенство; защото и езыкътъ, на който
«днесь са слави името Божіе по сичкытѣ православ
«ны черквы, ѐ былъ говоримый езыкъ на този на-
«родъ, когото до вчера и самытѣ най-славенскы на-
«роды сѫ мыслѣли за Татары!»

§ 2. Нѣщо еще за Славенытѣ до покореніет им отъ Българытѣ.

Колкото и да сѫ писали пò-отнапредъ за Сла-
венытѣ, които населявахѫ прибрѣжнытѣ земи на Ду-
нава, по историческытѣ преданія за тѣхъ на-здраво
започеватъ отъ V-й вѣкъ слѣдъ Христа. Туй са под-
твърдѣва отъ сказаніята на Арменскыя Историкъ Мои
сей Хоренскый или Коренскый (Moise de Khoren),
който ѐ знаялъ, че въ Тракыя имало ѐ петь области,
отъ които едната — пò-голѣма, дѣто живѣяли *седѣм
славенскы племена*. И Теофанъ, Византійскый лѣто-
писецъ, свидѣтелствува за това, като казва: че Бъл-
гарытѣ, които бѣхѫ влѣзли въ Мизія (678), покори-
хѫ седѣмь славенскы племена, като захванешь от

(¹) Г-нъ А. Л. Лонгъ, Американецъ, който много до-
брѣ ѐ познатъ съ исторіята и литературата на Българытѣ,
и може да са брои твърдѣ справедливо между първытѣ бъл-
гарскы литераторы. Отъ 1865 г. той е заздавалъ на чист
българскый езыкъ евангелско періодическо списаніе подъ
име «Зорница».

Черно море при Варна, чакъ до земята на Аварытѣ, сиречь сичкото туй мѣсто до устіето на р. Морава.

Като разгледамы мѣстнытѣ названія, които намѣрвамы у древнитѣ и особно у Византійскытѣ писатели, названія много или малко славенскы, ный дохождамы до възможность да кажемъ, че не само въ V-й вѣкъ, но и по- напредь, Славенытѣ сѫ жевѣли отъ Дунава на Югъ, не токо до Емскытѣ горы (Стара Планина), но и задъ тѣхъ чакъ до черно и бѣло море. Че Славенытѣ жевѣяли отдавнѫ на балканскыя п-островъ, нѣма никакво сумнѣніе (5); но тѣ были покорены на Римлянытѣ и, като поминували мирно съ тѣхъ, не мыслѣли никакъ за своята независимость и не оставили за себя си особенъ нѣкой споменъ! Тъва е една отъ причинытѣ, дѣто не са ѐ намѣрило още важенъ нѣкой историческый паметникъ за Славенытѣ или за Българытѣ. Ный само можемъ да забѣлѣжимъ, че тѣ сѫ служили въ римската войска, въскачвали гы на высокы степени и, вѣроятно, нѣкои отъ тѣхъ, твърдѣ рано пріели хрестіянската вѣра. Отъ славенытѣ нѣкои достигнѫли даже и самата императорска корона; такъвзи между другытѣ ѐ былъ *Юстиніанъ*, великый законодатель и най-знаменитый отъ императорытѣ на Въсточныя Римъ. Его що разказва за него Гилфердингъ въ извѣстнытѣ си *писма* по исторіята на Сърбытѣ и Българытѣ:

«Той былъ сынъ на Истока, и по-напредь са викалъ *Управда*, а сетнѣ превели името му та го нарекли *Юстиніанъ*. Като былъ родомъ отъ селото *Ведряни* (6), споредъ както и показвалъ съ произ-

(5) Гл. за туй Исторіята часть първа гл. III, § 16. стр. 62—64.

(6) Въ отколѣшна Дарданія (западна часть на Мизія или Българія, дѣто сѫ сега Кюстендиль и Софіа. Гърцытѣ го пишѫтъ Βεδεριάνα.

ношенiето си, че е чужденецъ — «варваринъ», той са възвисилъ съ покровителството на предния И-ръ, уйка си *Юстина*, който самичакъ нѣкога-си, като младъ земядѣлецъ, дошелъ пѣшакъ отъ Ведряни въ Византiя, съ единъ голакъ на плѣщытѣ си, и послѣ завелъ тамъ жена си на име *Лупкиня*, сестра си *Бѣгленица*, майка на Управда и племенницата си, която също са викала *Бѣгленица*, по римскы *Вигилянцiя*. — Импер. Юстинiанъ былъ славенъ въ боеветѣ си и съ побѣдытѣ на своитѣ полководцы. Първыйтъ былъ Велизарiй, родомъ отъ сжщата Дарданiя, отдѣто произлѣзвалъ и императорскыйтъ домъ. А какво ѐ было тогава населенiето въ тъзи страна — показва семейството юстинiаново и названiето на новата крѣпость, която И-рътъ направилъ близу до самыя градъ, дѣто былъ роденъ Велизарiй, спр. *Скдплище*.

«Най-послѣ, името на великыя този полководецъ не е римско, не е грьцко, а какво друго та не славенско — *Величарь?* (7) И конницата му въ Италия съставяла 1900 душы. «*по-вечето Хунны, Славены и Анты, които живѣжтъ задъ онъзи страна на Дунава, не далечь отъ брѣга*» (думы на Прокопiя). Въ единъ отъ походытѣ на Византiйцытѣ подъ Кавказъ, единъ славенскый ратникъ, на име *Сварунъ*, правѣлъ имъ голѣмы услугы, като улучвалъ добрѣ съ ударытѣ на копiето си; надъ особно едно отдѣленiе противъ Персытѣ главатари были *Доброгостъ* и *Всегордъ*, и двамата родомъ варвары, но при сичко туй водѣли римскытѣ полкове!»

Дѣто ще рече: въ VI-й вѣкъ на Императорскыя престолъ, въ Византiя седѣлъ е Славенинъ, обиколенъ отъ славенско семейство; римскытѣ войскы имали

---

(7) У Турцытѣ и до днесь е опазено името *Бѣлозаръ*, когато говорiжтъ за Велизарiя.

и главатари Славены, и Славены пакъ служѣли въ редоветѣ имъ; Славенинъ бранялъ сѣверната граница на Имперiята до Дунава, а на отсрѣщныя брѣгъ на тъзи рѣка стоѣло едно голѣмо славенско племе, готово да нападне върху римскытѣ земи. Безъ сумнѣнiе, туй сѫ были Българытѣ, които на много пѫти са опитвахѫ съ нападенiя на имперскытѣ земи покрай Дунава самы или въ съюзъ съ Славенытѣ, както ще видимъ по-нататъкъ.

§ 3. Понятiе за политическото състоянiе на придунавскытѣ Славены.

Въ първата часть ный говорихмы и тука понапредъ споменѫхмы, че имало Славены, които съ време населявали балканскыя полуостровъ; но числото имъ са умножавало постепенно съ тѣхното тука преселѣнiе или, подобрѣ да кажемъ, разселѣнiе, което са продължавало може единъ вѣкъ и половинна. На голѣмы и безредны четы излѣзвали отъ днешна Влахiя, Молдова и Бессарабiя, славенскы поколѣнiя, и преминували Дунава за да са съединѭтъ съ своитѣ тамъ единоплеменны братья, туземны славены. И преминуваньето имъ, невѣнъ, ставало повече въ днешна Добруджа, или около Силистра, или пъкъ въ западныя край по пѫтя къмъ Нишъ, дѣто и оставали безпрепятствено; само когато зели да преминуватъ и Емскытѣ горы, сичката Имперiя трепнѫла и подигнѫла срѣщу тѣхъ войскытѣ си. — Тѣ были народъ безъ никакво още гражданско или политическо устроиство, но въ предприятiята са были смѣли, като че са управяли отъ една господарственна сила. Тъй, въ 548 г. Славенытѣ вече прминѫли, съ опостошително нападенiе, цѣлъ Илирикъ до сегашна Драча или Дурацо (при адрiат. море въ Албанiя). Скоро послѣ (550 г.) не въ голѣмо число, до 3000 душы преминѫли сво-

бодно Марица, и тукъ са раздѣлили на два *табора*: «Тѣзи два отряда, казва лѣтописецътъ, при сичката си слабость, разбихѫ нечакано и обърнѫхѫ на бѣгъ войскытѣ що бѣхѫ въ Иллирія и Тракія.» На другата година (551) голѣма сила Славены, (8) каквато до тогазъ Римлянытѣ не виждали, преминѫла пакъ Дунава и са втурнѫла къмъ Югъ прѣзъ Нишъ, съ намѣреніе да приземе Солунъ, но като са оплашила отъ войската Юстиніанова, върнѫла са назадъ и, прѣзъ плапинытѣ вмѫкнѫла са въ Далмація. «Тѣзи Славены, като дѣйствувахѫ, пише Прокопій, съ три отряда, нанесохѫ страшенъ вредъ на цѣла Европа (искалъ да каже—на цѣлъ балканскый полуостровъ): тѣ не само я грабяхѫ съ честытѣ си нападенія, но заминувахѫ въ нея като въ *собственна своя земя*, безъ да гы е страхъ ни най-малко отъ непріятель.» За другытѣ имъ нападенія, въ сѫщото време и поселѣнія, по императорскытѣ земи чакъ до сама Гърція и Пелопонезъ, който са *пославени* отъ тѣхъ, ный видѣхмы въ първата часть отъ Історіята си (Гл. III, §. 18, 19).

По свидѣтелството на сѫщаго Прокопія, придунавскытѣ Славены едно време не съставяли царства, а живѣяли сѣка община отдѣлно, и нѣмали друга власть, освѣнь общото съвѣтуванье и съгласіе... Послѣ зели самь-тамъ да са появяватъ у тѣхъ кнезове, но такыва кнезове, като главы не на цѣлъ народъ, а само на дребны племена или колѣна (трибы), на каквыто Славенытѣ отколѣ са дробѣли; тѣ не ввождали единство въ древнёто имъ състояніе и не можали да съсредоточѫтъ движеніята имъ на едно или

---

(8) Ако бѣше въ година 555, нѣмаше сумнѣніе, че тѣзи славены не сѫ были другы освѣнь Българытѣ подъ предводителството на войводата или кнезя си *Заберегана*. (Гл. занего по-долу въ § . .)

къмъ едно мѣсто. — « Колко дългъ и мѫченъ пѫть предстоялъ, казва Гилфердингъ, доро да са въдвори господарственъ редъ между славенскытѣ общины, които были разселены, пръснѫты по Тракія и Мизія, и които обыкновенно съставѣли отдѣлны племена; само въ Мизія имало осемь! (Ако приложимъ на тѣхъ и седѣмьтѣ въ Македонія, ето какъ сичкытѣ излазятъ 15.) Трѣбало тѣзи племена да почувствуватъ че сѫ единъ народъ и, като са отрекѫтъ отъ самостоятелностьта си, да са рѣшѫтъ да си турѭтъ царь отзвънъ: защото, както племената были независимы едно отъ друго и имали равны помежду си права, тъй и князьтъ, ако ѐ принадлѣжалъ къмъ едно отъ тѣхъ, неможѣлъ да подчини другытѣ племена, не можѣлъ да стане глава на сичкыя народъ.»

Но тѣзи Славены не могли да дочакѫтъ да са свърши туй развитіе съ правиленъ, безнасилственъ начинъ. И-ръ Константинъ II предпріелъ въ 657 год. походъ въ *Славонія*, сир. въ земята на Славенытѣ, които са поселили въ Мизія, и гы подчинилъ на своята власть: при миролюбивото си, земледѣлческо състояніе и при раздѣленіето си на племена, тѣ признали, безъ никое противенье, отдалеченната и по име само власть на византійскыя Императоръ. Скоро послѣ върху тѣхъ ударилъ единъ юначенъ народъ, който гы съединилъ и насилѫ имъ наложилъ господарственна нареда. Този народъ былъ *Българытѣ*.

§ 4. Началото на българскыя народъ и неговата исторія отъ най-стары години.

По-многото историцы сѫ съгласны, че името на Българытѣ за първый пѫть на историческата сцена са явява въ царуваньето на Теодосія великыго, именно около 392 г. слѣдъ Р. Х. Дьяконъ Павелъ споменува, че около туй време, тѣ были нападнѫли

нощья върху стана на Лонгобардытѣ, умъртвили вь
выя имъ краль Агелмунда и зели съ себя си роб
ня дьщеря му (⁹).

Но, споредъ нѣкои Арменскы писатели, сѫще
твовуваньето на Българытѣ въ Европа, възлязя
една по-далечна епоха, и тѣхното име са намѣр
въ факты, които принадлежѫтъ на древностьта. Т
споредъ свидѣтелството на *Мойсея Хоренскый*, ко
то писалъ своята *Арменска Исторія* (¹⁰) кѫдѣ 4
г., разсказва, че въ негово време и много ёще пре
него, Българытѣ были познаты въ Арменія като
динъ силенъ народъ, *който живѣялъ твърдѣ дал
отвѫдъ Кавказскытѣ горы.* Той иска да каже,
по-много отъ единъ вѣкъ преди Христа, именно п
царя Арзаса I, който владѣеше ерменскыя прест
отъ 129—116 преди Р. Х., многобройна една ко
нія Българы, испѫдены отъ земята имъ по слѣдст
на междуособны боеве, дошли та са заселили въ
зи часть на Арменія, която лѣжи къмъ сѣверъ отъ
Араксъ. Послѣ имъ устѫпили за жилище една час
отъ областьта *Пазень,* която са казвала *горня П
зень* и *анфайд-Пазень*, сир. *Пазень безъ гора.* А
менскыйтъ историкъ ни назва даже и името на гла
таря на тъзи колонія — *Вундъ* (Vound), който
далъ името си на странатa дѣто са поселилъ съ с
народъ. Туй име съ време послѣ са измѣнило и
ли да го произносѣтъ *Ванандъ*, Vanand.

Туй ясно показва, че Българытѣ были извѣст
на Азіатцытѣ много по напредь неже на Европейц
тѣ. И по извѣстіята на Арабскытѣ и Персидскы
ографы, тѣ първоначално живѣяли по източната ст
на на р. Волга (у тѣхъ Атель), и владѣнiята

(⁹) Assem. cal. Eccl. t. II, p. 286.
(¹⁰) Historia Armeniaca, London, 1736, p. 90—10

са простирали по нѣкой пѫть далечь на югъ; а една часть отъ народа — *Хвалисы* на име, обыкновенно живѣяли край каспійското море. Българытѣ които отсетнѣ са поселили покрай Дунава, заминѫли тамъ отъ прикавказскытѣ земи; но нѣкои отъ Византійскытѣ писатели полагатъ да са живѣли съ време въ сѣверцытѣ страны, край Волга, ако и да были нрѣспѫты по-къмъ Истокъ, въ Азіятска Скитія, къмъ сѣверъ отъ Каспійско море. Тъй право бы было да заключимъ съ Григорьева, че сѣверо-въсточнытѣ брѣгове на Волга, именно около тѣзи мѣста, дѣто са втича Кама или малко по-долу, были сѫ гнѣздата българскы, и тамъ изникнѫ първата имъ държава, въ V-то столѣтіе, ако не по-рано.

Понеже народытѣ, които отколѣ обитавали въ приволгскытѣ страны, принадлѣжели повече на финското племе, то историцытѣ заключаватъ, че и Българытѣ трѣба да сѫ отъ сѫщото племе. Ный обаче като земамы въ съображеніе езыка, който са говорили и на който са споразумѣвали съ другытѣ славенскы племена, ёще и лесното имъ сливанье съ тѣзи племена, несумнено гы пріемамы за Славены, както се произнесохмы вече на много мѣста върху този предмѣтъ (11).

Ето и мнѣніето на Діоклеата относително за езыка имъ. «Българытѣ, казва той, въ старо време «говорили сѫ славенскый езыкъ, който говорѭтъ «и сега, съ нѣкое малкы измѣненія въ діалекта (12).» Тъй, понеже Готтытѣ, Аланытѣ, Вандалытѣ, Гепидытѣ и др. ёще племена са иматъ да происхождатъ първоначално отъ единъ корень и, слѣдователно, смѣ-

---

(11) Гл. *Ввожданье* чл. III, стр. 25—30, или: *часть I-ва гл.* I. § 10; *гл.* III. § 17, и пакъ часть 2-ра § 1.
(12) Diocleaz de regn. Slavon. p. 288.

тали гы за единъ народъ. защото езыкътъ имъ былъ общъ на сичкытѣ; оттуй право ѐ да сключимъ, че народы или племена, които говорѭтъ единъ езыкъ, трѣба да иматъ и едно происхожденіе. — Дохожда сега редътъ на българскытѣ преселенія и поселенія отъ Азіатска Скитія къмъ Дунава, които станѫли не отведнъждь, а постепенно и въ разстояніе може бы на два вѣка; преди туй обаче трѣба да дадемъ едно понятіе за географическото положеніе на вѣтытѣ имъ и новы живѣлища.

§ 5. Българія велика или приволгска и Българія придунавска

Споредъ В. Григорьева ([13]). Византійцытѣ давали на приволгската Българія името *Велика* — ἡ μεγάλη βουλγαρία, пъкъ Аравитянытѣ я наричали *Дахиле* — *вѫтрѣшна*, или по-вѣрно — *входяща*, спр. входяща *въ шестыя климатъ Птолемеовъ*. ёще входяща въ *състава на мусулманската имперія* Халифовъ; а названіето *велика* тѣ давали на придунавската Българія. Отъ друга страна Константинъ Порфирогенетъ, като говори за земята на приволгскытѣ Българы, отличава я съ името *черна Българія* — ἡ μαύρη Βουλγαρία, и въ историята пакъ има едно мѣсто, дѣто нашытѣ прѣдѣды са явяватъ съ названіето *черны*. Академикътъ Френъ мысли, че туй названіе ѐ дошло отъ плата на дрѣхата, въ която са обличали българскытѣ царье, когато пріели мусулманската вѣра, защото Аббасидытѣ обичали много черныя цвѣтъ (боя) и го употребявали не само тѣ но и сичкытѣ тѣхны привърженцы или които были подвластны: оттамъ произлѣзло названіето Μαῦροι —

([13]) Срав. бѣлѣж. 10 въ първа часть на Историята стр. 66, и пакъ — бѣлѣж. 12 на стр. 68.

ы, което Гърцытѣ изобщо давали на Аравитяны-
Въ Русскызѣ лѣтописи срѣщатъ са ще и други
анія за Българытѣ; тъй са говори: 1) за Бълга-
а Волга или *приволгскы*; 2) за Българы *сребър-*
ли нукратскы, които живѣяли край р. Кама и,
ятно, близу до нѣкой сребърны рудницы, отдѣто
името си ([14]); 3) За Българы *тимтюзы*, които
съсѣдны на нукратскытѣ; 4) за Българы *гереш-*
скы — при рѣка Герешмана; 5) за Българы *Хва-*
кы, или живи при Каспійското море, което по
ель у Руссытѣ са наричало *Хвалисеким*ъ, по и-
, види са, па самытѣ тѣзи Българы.
Не са знае положително ако сичкытѣ тукъ пре-
ны племена или трибы сѫ влазяли въ състава на
рското царство между Волга и Донъ, или има-
кои отъ тѣхъ, които сѫ живѣли въ отдѣлны об-
, като другытѣ Славены (§ 3.). Исторіята о-
ни казва, че силата имъ траяла доста дълго
е, докато най-подирь была съвсѣмъ съборена въ
-й вѣкъ отъ голѣмыя Чингиз-Хановъ сынъ *Ба-*
(Batou). Тъй, колкото съ време были са пре-
и къмъ Дунава, смѣсили са съ Славенытѣ, а
налытѣ послѣ кое са слѣхѫ съ покорителитѣ си,
са порусихѫ — и дыря сега нѣма отъ тѣхъ.
« Много мѫчно ѐ, казва Григорьевъ, да са опре-
пространството на българската държава (при-
ка) по онуй време; въ продълженіе на четыри
ѣтія, то̀ трѣбало да са измѣнява, споредъ рабо-
на народа. Арабскытѣ географы твърдѣ тъмно
ікатъ за него, а въ нашытѣ (т. е. Русскытѣ) ни-
е можахмы да намѣримъ. Вѣроятно ѐ, че госпо-
ваньето българско на въсточната страна на Вол-
ло ѐ по-заячено нежели на западната. Туй са до-
отъ развалинытѣ на границата. » За съжелѣніе,

([14]) *Нукратъ*, дума арабска и значи сребро.

че рускыйтъ историкъ не ни показва никои отъ тѣ-зи градища; ный ще споменемъ само *Българъ* край Волга, въ казанската губернія, престоленъ градъ на царството, който градъ сѫществувалъ, както видѣхмы, до 1236 г. «Трѣба обаче да мыслимъ, продължава Григорьевъ, че въ разны времена границытѣ на владѣніето имъ са простирали отъ Уралскытѣ горы до Сура и Ока, и отъ Вѣтка и Кама чакъ до главытѣ на Донъ и Самара; но нѣма сумнѣніе, че на туй пространство живѣяли ведно съ тѣхъ и другы народы, като *Моравы*, *Черемисы*, *Чувашы* и *Вотякы*.»

А прѣделытѣ на царството имъ, споредъ другы, были сѫ: на сѣверъ казанската губернія; на востокъ, Баскирія, която по-напредъ была Велика-Унгарія; на югъ, Астраханъ, и Волга на западъ.—

Да преминемъ сега и въ *малка Българія* или *Българія европейска*, което име географытѣ даватъ на долня Мизія наедно съ малка Скитія (сегашна Добруджа).

«Въ състава на Българія (придунавска), въ най широкъ смысълъ, споредъ Палаузова, (15) влазяли сѫ славенскытѣ племена, които сѫ населявали пространството по Дунавскыя брѣгъ до р. Дрина, сир. племена, заселѣны въ Молдова, Влашко и Унгарія (Венгрія); и отсамъ Дунава, отъ неговото устье до р. Морава и още оныя, които бѣхѫ разселѣны по Тракыя, Македонія, Тессалія и часть отъ Албанія. Историята на тѣзи племена, които още въ V-й вѣкъ бѣхѫ известны на византійскытѣ писатели, съставя, тъй да речемъ, само заглавіето на историята на придунавскытѣ Българы. И като са намѣрвахѫ ту въ дружба, ту въ вражда съ Византійцытѣ, тѣ най-послѣ са отхвърлихѫ съвсѣмъ отъ Имперіята, и подъ знамята на

(15) Гл. интересната негова статья въ *българ. Книжицы* отъ 1858 г. подъ заглавіе: «Послѣдните страници отъ Блъгарскѫтѫ Исторіѭ.»

Кубратовичитѣ, което бѣ затъкнѫто на врьхъ Стара-Планина, основали силна независима държава. ([16])

«Въ Македонія нахождамы слѣдующытѣ седѣмь славенскы племена: 1) Собственно *Славены* въ Σκλαβινία и 2) *Берзитія* — Βερζήτινία, на които топографическото положеніе не ѐ извѣстно; 3) *Смолены* — область на границата между Тракыя и Македонія по р. Места; 4) *Саколаты* или *Сагудаты* — около Солунъ; 5) *Драговичи*, които прилѣгатъ на Сагудатытѣ; 6) *Ваюныты* и 7) *Рунхуны*, живѣлището на прьвытѣ не е познато добрѣ, а за вторытѣ споменува са въ житіето на Св. Димитрія, че живѣяли при морето и были прочуты съ морскы грабежи. Прибрѣжіето при паданьето на р. Струма, види са да е было заселено отъ туй племе.

«Въ Тракыя извѣстны были двѣ славенскы области: *Загоріе*, което са ѐ простирало по балканската пола отъ сегашныя Чали-Кавакъ до Черно море и *Драговиція* по р. Драговица (която са сбира съ р. Карлово и пада въ Марица близу при Татаръ-Пазарджикъ); отъ нея Филипополскытѣ митрополиты и до днесь носѧтъ титлата Ἔξαρχος Θράκης Δραγοβιτία — *Екзархъ на Драговитійска Тракыя*.

«А колкото за славенытѣ, които сѫ живѣли като отдѣлны общины въ Албанія, Епиръ, Тессалія и Пелопонесъ, то исторіята е записала твърдѣ малко извѣстія за тѣхъ; а само споменува имената на *Велегостичи*, при заливъ Воло; на *загорьето*, отъ югозападна страна на Пиндъ; на *Милчаны* и *Езерцы* въ Пелопонесъ. Колко и да сѫ скудны историко-топографическытѣ извѣстія за тѣзи народи, сичкото про–

([16]) За тѣзи Славены и тѣхнытѣ живѣлища Палаузовъ препраща да гледамы у Византійскытѣ писатели и Monumenta Germaniæ на Перца. Еще Vita S^t. Demetri у Тюфеля, и проч.

странство обаче па тѣзи земи, сѫ испьстрѣни съ славенскы названія на градищата, на планиныть, на рѣкытѣ, на езерата, и доказватъ кои сѫ были жителитѣ на онѣзи мѣста въ смутната на срѣднитѣ вѣкове епоха!» ([17]).

Ный ще свьршимъ за този предмѣтъ съ раздѣленіето, което има днесь нашето отечество въ географическо отношеніе. — Българія общо са дѣли на *сѣверна* и *южна*. Сѣверна българія са зве онъзи часть която объема: цѣла *малка Скитія* или днешна *Доброджа*, и *долня мизія*; а южна българія дьржи: *Тракія* (ст. Романія), *Македонія* и часть отъ *Албанія*. Въ литературно отношеніе, споредъ сѫществующытѣ нынѣ двѣ нарѣчія — *восточно* и *западно*, и цѣла българія са дѣли на *восточна* и *западна*. — «Границчната линія между тия двѣ половини на отечеството ни, — бѣлѣжи періодическото списаніе отъ Браила, ([18]) започева отъ самый Дунавъ между Никополь и Рѣхово, минува прѣзъ Плевненско, Тетевенско, Златишко, Ихтиманско, Самоковско и отъ тамъ продължава се къмъ югъ по-край западнитѣ плещи на родопската планина, и стига до самитѣ заливи Кавалский и Орфанский на Бѣло (средиземно) море.»

§ 6. Първытѣ три появенія на Българытѣ край Дунава и нападеніята имъ на Имперіята (485—502).

Отъ 392 год. за Българытѣ са споменува пак около 485 год., сир. когато изъ старытѣ си живѣлища въ азіатска Скитія (или Велика Българія), т тръгнѫли на самь да търсіѫтъ по-плодоносна стран и, подъ предводителството на двама воеводы *Влади*

([17]) Сравни § § 19 и 20 въ историята часть 1-в гл. III, стр. 73—82.

([18]) Гл. кн. V и VI, отъ 1872 г., стр. 50.

и *Владя* и *Либертина* (19), тѣ стигатъ на Ду-
който и минуватъ за първъ пжть во времето на
. Зенона (485). Честьта на първыя войвода не
зе каква е была въ туй първо нашествіе българ-
о тѣзи страны: но за другыя положително знай-
е былъ раненъ въ кървавата борба съ рим-
 войскы, когато преминжлъ въ Тракія, от-
 са и върнжлъ назадъ безъ никакъвъ успѣхъ.
то Теодорикъ, сынъ на Теодоміра царь ос-
тскый, който былъ на служба при Зенона,
 намѣрвалъ тогазъ въ Тракыя, обржжилъ са
тгнжлъ срѣщу тѣзи варвары, самото име на
 задавало страхъ на слабыя този Импера-
 споредъ изразеніето на лѣтописца. Теодо-
 минжлъ Дунава съ потера да гы търси кж-
рѣговетѣ на *Бористенъ* (р. Днѣпръ), разва-
ты и главатарьтъ имъ Либертинъ едвамъ мо-
 да избѣгне раненъ. Еподій, за да въздигне
та на Теодорика въ панегирика си къмъ него,
ва: че Българытѣ были народъ храбръ и мно-
енъ, привикнжлъ на сичкытѣ трудности войниш-
винжгы предпочиталъ смъртьта отъ робство и
 до тогава не былъ надвиванъ. Дѣто ще рече
ългарытѣ были извѣстны и по-напредь, като
твененъ народъ, но съвременната історія то-
 не ни оставила повече свѣдѣнія за него, за
ото старо минжло, поне до колкото ный знаймы.

---

(19) Нѣкои историцы казватъ, че *Владинъ* (Vladinus)
царь, а *Либертинъ* (Libertus или Libertem) — вой-
българскый. Но ный смы на мнѣніе, че или сж имали
тина за воевода и владѣлецъ, *Владавацъ*, — нѣщо
князъ или царь, — което историцытѣ сж зели за
. име — *Владинъ*, или пъкъ и двамата сж войводы,
 гы и има записаны въ історіята.

Слѣдъ нѣколко годины, именно въ 495 или 499, тѣ вторый пжть нападатъ на имперскытѣ земи въ Тракыя, дѣто са и позакрѣпили; защото II–ръ Анастасый, ако и да испратилъ срѣща имъ военачалника си Ариста съ 15000 душы, които имали съ тѣхъ си 520 кола съ орѫжіе и разны запасы (*меймате*), но той былъ съвсѣмъ разбитъ, като оставилъ на бойното поле при р. Зарта или Зурта 4000 душы жертвы, между които и графоветѣ Никостратъ, Инокентій и Аквилинъ, съ нѣкои ёще знамениты оффицери. За тъзи побѣда и зонарь пише, като казва: Българытѣ на второто си нападеніе одържахѫ побѣда съ едно очаровательно въсхищенье; и притуря ёще, че около туй време са появила една комета и са случили сѣкаквы лижбы. ([20])

Какво сѫ станѫли Българытѣ подиръ тъзи си побѣда надъ римскытѣ войскы — не са знай; но отъ тогазъ, види са, начнѫло постепенното покореніе и заселеніе тѣхно на придунавскытѣ земи и прѣзъ планината въ Тракыя. Защото три годины послѣ (502), тѣ сѫщытѣ или друга чета отъ тѣхъ изново са вмъкватъ, въ Тракыя и, като оплѣняватъ нея и една голѣма часть отъ Иллирія, тѣ са укрѣпяватъ тука безпрепятственно. Римлянытѣ по онуй време не можали да предпріемнѫтъ нищо противъ тѣзи варвары, както гы наричали, защото по главната имъ войска была тогазъ занята въ походъ срѣщу Сарацынытѣ, които подъ предводителството на нѣкого си *Бадекерима*, правяла нечуты жестокости въ Палестина, Аравія и Финикія.

([20]) Сичко туй, споредъ *Еннодія, Діакона Павла Зонара* и другы, сравни въ Histoire Universelle, composée par une société T. XXXII; p. 250,248 — Paris, 1781.

7. Начало на славено-българскый съюзъ въ придунавскытѣ земи (514—527).

Въ тѣзи критическы времена за имперіята, И-ръ [Ана]стасъ турилъ на дѣло старата византійска поли[ти]ка, като гледалъ да привлече къмъ себѣ си часть [о]тъ тѣзи страшны за тѣхъ варвары и да раздѣли си[ли]тѣ имъ. И види са, че той былъ сполучилъ до [ня]йдѣ въ плановетѣ си, защото вече въ 514 г. и[ма]ло много Българы, които служили въ император[ск]ытѣ легіоны. Но главната чета си оставала сѐ пакъ [въ] напрежнитѣ, враждебны отношенія къмъ имперія[та], тъй щото сетнѣ въ 517 г. нашествіето на Бъл[га]рытѣ было по-ужасно отъ сичкытѣ дотогавашны. [Ва]рварытѣ опустошили и облѣли съ кръви Македо[ні]я и Θессалія чакъ до Θермопили и разорили часть [о]тъ Епиръ. Тъй наречената *голѣма стѣна*, която И-ръ Анастасъ былъ направилъ отъ Понта до Си[ли]мврія, за въспиранъето на българскытѣ втурванія, [н]е принесла никаква полза. — Силната войска, ис[п]ратена срѣщу Българытѣ, подъ предводителството [на] императорова племенникъ, Помпея, была досущь [ра]збита при Адріанополь, и тысяща фунтове злато [и]стигнжли за откупъ на римскытѣ плѣнницы, отъ [к]оито една часть Българытѣ завели съ себя си въ [р]обство, а другата часть тѣ убили изъ ненависть [к]ъмъ туй племе.

Сетнѣ, около 527 г., въ правленіето на И-ра Юстиніана, ный намѣрвамы първытѣ дыри на широкъ *славенскый сѫюзъ* по Дунава. И туй не ѐ былъ ёще *сѫюзъ на племена*, подъ властьта на единъ владѣтель, но *сѫюзъ на водителитѣ на славенскытѣ племена*, за да си подадѫтъ взаимна помощь и да дѣйствуватъ съ общы, съединены силы противъ имперіята. Тукъ ный вече гледамы *Славены* да са біѭтъ въ четытѣ българскы и *Българы* — да помагатъ на Славенытѣ при първа тѣхна нужда; а туй ставало, за-

щото го изысквалъ общыйтъ имъ интересъ, както видѣхмы и еще има да видимъ въ исторіята.

§ 8. Новы българскы четы, водены послѣдователно отъ трима князове — Бългера, Дрога и Заберегана (539—581).

Въ продалженіе на 12 годины отъ възкачваньето на Юстиніана великыго връху престола на кесарытѣ, именно до 539 г. Българытѣ стояхѫ мирны, види са по слѣдствіе на нѣкое спогаждаnье съ имперіята. Но ето че са еявятъ и другы четы отъ тѣхъ, които, подъ предводителството на князоветѣ *Балгера* (Vu-g-r) и *Дрого* (Droggo), минуватъ Дунава и оплѣняватъ цѣла Мизія. Тогава Римскытѣ военачалницы, които са намѣрвахѫ въ съсѣднытѣ провинціи, събрахѫ силытѣ си и отидохѫ отгорѣ имъ.

Отъ най-напредь Българытѣ спечелихѫ значителна побѣда. Но въ сѫщото време нѣкой-си на име *Акумъ*, родомъ Хуннъ и чиновникъ съ голѣма опытность, когото Юстиніанъ бѣ пратилъ срѣщу тѣхъ, сполучи да имъ земне предята и гы накара да са ударіѫтъ съ него въ едно положеніе несгодно за тѣхъ. Българытѣ и сега са бихѫ мѫжкы, но като са искастри по многото имъ войска въ послѣднитѣ кървавы сраженія, пакъ и двамата имъ царье загинахѫ, тѣ тъй са видѣхѫ принудени да бѣгѫтъ. Акумъ, слѣдъ като направи тъзи голѣма услуга на импріята, рече да са върне назадь въ Цариградъ съ Константина, който командуваше друго отдѣленіе подъ него; но въ заминуваньето си прѣзъ Тракыя, двамата генералы ненадѣйно са ведѣхѫ обиколены отъ Българы, които гы и зехѫ робы, тъй щото Юстиніанъ бѣ принуденъ да даде голѣма една сумма за да гы откупи. (21)

(21) Théoph., p. 184.—Paul Diacr l. XVI; p. 48

На другата година (540), Българытѣ съ новы
[сил]ы и новъ куражъ нахълтахѫ въ Тракыя. Тозъ-
[п]ать нѣкой-си *Мундо*, отъ гепидско племе, когото
[Ю]-рътъ бѣше направилъ управитель на Иллирія, до-
[бр]ѣ гы посрѣщнѫ, разби гы и много душы отъ тѣхъ
[п]оробп. Той испрати робытѣ въ Цариградъ, отъ кои-
[т]о Юстиніанъ намѣсти нѣколко между войскытѣ си,
[а] останѫлитѣ препрати въ Арменія и въ странытѣ
[Л]азіенскы (22). Споретъ тъзи и по-предната побѣда
[н]а неговытѣ войскы, императорътъ зе презимето
[Б]ългарскый (Bulgarique), което ёще са намѣрва
[от]ъ горху нѣкои отъ неговытѣ медалли.

Но по-късно, спр, кѫдѣ 555—559, Цариградъ
[бе]зъ малко щѣлъ да мине во властьта на Българытѣ.
[З]аберганъ, споредъ едны — войвода, споредъ дру-
[г]и — кнезъ българскый, преминалъ Дунава по леда
[съ] 20000 душы дружина и са упѫтилъ, прѣзъ пла-
[н]ината, за въ Тракыя, дѣто една часть отъ тѣхъ
[бил]и разбиты, но съ останѫлитѣ си отборъ войска-
[р]и 7 хиляды душы на четъ, той стигнѫлъ до сама-
[т]а Византія и нанесълъ страхъ и трепетъ на вели-
[ка]та римска столица, която само хитрината на Ве-
[ли]зарія можла да спасе отъ орѫжіето на варварытѣ:
[т]ой придумалъ Юстиніана да са откупи съ *злато* и
[с]о употреби *политика* въ този случай; тъй само и
[б]ългарскыйтъ кнезъ склонилъ да са върне назадь
[п]рѣзъ Дунава съ своитѣ си.

Българытѣ са навъртали, види са, много време
[п]ослѣ въ прикарпатскытѣ земи; но вѣроятно е че
[т]ѣ са пръснали къмъ Западъ въ Панонія, дѣто една
[ча]сть, ведно съ Антытѣ или Будинытѣ (— отдѣто

---

(22) Подъ туй име — *Лазіены* (Laziens), ный раз-
[би]раме днешнытѣ *Лазове*, които идѫтъ отъ онѣзи стра-
[ны], и въ образа много доганіѫтъ на самытѣ Българы. —
[З]а горнѣто събитіе гледай пакъ у Теофана.

... была покорена Аварскому кн...
... друга часть са съединила съ Славен...
... въ 581 г. ударили съ голѣма ...
... дето стигнѫли и до самата Гър...
... (²³).

... Българытѣ подъ началството на К...
и сыноветѣ му (634—678).

Слѣдъ покоренiето на Българытѣ отъ ...
... които гы имахѫ подъ властьта си до ...
641 г., името имъ не са чувало нито въ ...
... нито въ подвластнытѣ й земи къмъ Д...
къмъ Адрiатика; само къмъ черно и бѣло мо...
... гърмѣло славенското име, което ...
било страшно за Византiя. Но въ втората ч...
на VII в. (634—641), тѣ изново са явя...
историческата сцена подъ началството на ...
..., който гы освободилъ отъ Аварытѣ и ...
въ прiятелскы отношенiя съ съвременника ...
Праклiя, които са продължавали чакъ до ...
Константина Брадатыго (Погоната). По-ми...
що не са знае за Кубрата, смъртьта на ...
полагатъ въ 660 г., защото около туй вр...
започева движенiето на четыретѣ Кубратовы...
къмъ юго-западъ, тогазъ какъ дружинытѣ ...
старыя Кубратичь — Батбай, оставатъ въ пр...
скытѣ страны, дѣто и скоро исчезватъ въ ...
бройныя Козарскый народъ, казва Палаузо...

Вторыйтъ сынъ Кубратовъ (*Котрагъ* н...
продължава Палаузовъ, като преминѫлъ Дон...
зелъ земитѣ отдѣсно на тъзи рѣка, противъ ...

(²³) Гл. Истор. часть първа, гл. III, § 18 ...
(²⁴) Гл. неговото съчиненiе: «Вѣкъ Болгарск...
ря Симеона» стр. 1 и 2. Петербургъ 1852 г.

)ратъ. Третійтъ, *Аспарухъ* (ок. 679 г.) оп-
я си кѫдѣ устьето на Дунавъ. Четвьртыйтъ,
не са знае, упѫтва са въ Паннонія (днесь
дѣто съ съгласіето на Обрытѣ (*Авары*, за-
на р.Тисса и Мароша. Четвьртата тъзи дру-
най-напредь дѣйствувала отдѣлно, като са
въ враждебны отношенія съ Обрытѣ, тога-
здѣтели на Паннонія, но слѣдъ нѣколко вре-
ьспѣла да стане едно съ аспаруховата дру-
долній Дунавъ. А петыйтъ сынъ Кубратовъ,
име, отишелъ еще по-къмъ западъ, къмъ
Пентаполь (въ Италія).»

)слѣднія този Кубратичь ето какво намѣр-
сано у западнытѣ историцы: «Като стигнѫ
безъ да притѣсни ни най-малко жителитѣ
тата дѣто преминѫ, Алцеко поднесе сво-
и на Гримоалда, Ломбарскый царь, като му
ще са засели съ народа си въ страната,
той назначи. Гримоалдъ го пріе твърдѣ бла-
и съ омысълъ—че може да направи услуга
Римоалда, Херцогъ Беневентскый; който
валъ отъ Римлянытѣ, тогазъ господари на
— испрати Алцека съ неговытѣ Българы до
съ заповѣдь да имъ даде земи отъ херцо-
на Беневентъ. Римоалдъ, по заповѣдьта
, назначи имъ нѣколко градове, между
Сепиномъ, Баяномъ и Изернія; по съвре-
ара Алцека да остави титлата *Херцогъ*, ко-
а да е посялъ по-напредь, и да са благо-
на титлата на Gastaldus, сир. Графъ,
ли сичкытѣ графове подчинены на херцо-
адскый (25).

нѣколко Българы са заселихѫ въ реченното
о, дѣто въ разстояніе на много вѣкове о-

———

aul Diacre L. V; c. 11.

[illegible] страната днесь извѣстна подъ името Со
[illegible] Діаконъ Павелъ, който е писалъ о
до 150 години слѣдъ тѣхното доложданье въ т
мѣсто, казва, че на негово време макаръ тѣ да б
ли вече научили италіенскыя языкъ, но не были
забравили употребленіето на своя си языкъ. —
по-новытѣ писатели нѣкои даже увѣряватъ, че
телитѣ по онѣзи мѣста и сега ще са отличаватъ
другытѣ въ облеклото и въ обичаитѣ, които пр
чатъ на Словенскитѣ, доро и въ языка имъ са с
щатъ ёще думы словенскы или старо-българск

Слѣдъ туй раздѣленіе на Българытѣ, по-за
бѣлѣжителны въ исторіята ставатъ *Дунавскытѣ* и Т
скитѣ, сир. онѣзи които били съ Аспаруха и съ
твъртыя му братъ, безъименный Кубратичь: за
въ тѣхъ са съсрѣдоточи сичката българска сил
въ разстояніе на три вѣка, тѣзи Българы ста
бичь за Источната Римска Имперія, както ще
димъ на долу отъ тѣхната Исторія.

ПЕРІОДЪ II-й.

...объема старата Исторія на Българытѣ, като започева отъ осно... ...на тѣхното царство въ Мизія, при Аспаруха, до покрьщеньето имъ при Бориса, 679—861 год.

—

...10. Аспарухъ, основатель на славено-българското царство въ Мизія, 679 год.

«Като са отдѣлилъ отъ своитѣ братья, Аспа...ъ преминжлъ Днѣпръ и Днѣстръ, и захванжлъ тъй ...еченныя *онголъ* ([1]), *страна многорѣчна, която ...и на сѣверъ отъ Дунава* (южната часть на дне... Бессарабія). Туй са случило въ десетата го... на царуваньето Константина Погоната, именно 679 год. Като са закрѣпилъ тука между устіята ...Днѣстръ, на Дунава и между Седмиградскытѣ го..., Аспарухъ, безъ да гледа малобройната си чета, ...въ предѣлытѣ на Имперіята, подчинява на ...власть *седѣмьтѣ славенскы общины*, които ...си живѣяли въ нейнытѣ предѣлы, и туря пър...о основаніе на българското царство ([2]).»

Кога и какъ е починжлъ Аспарухъ, като свър...ъ великыя и похвалный свой подвигъ, не са зна-

([1]) Т. Е. *жгълъ*, споредъ старо-българското произ...енье *онголъ*, и Гърцытѣ византійскы тъй го наричали — ...ὄγλον, ὄγκλον, пакъ и сегашното му име *буджакъ* на ...скы сжщото значеніе има.

([2]) Палаузовъ. «Вѣкъ болгарскаго царя Симеона,» ... 2 и 3. — Тамъ четемъ подъ забѣлѣжка: че «за се...ьтѣ славенскы племена, покорены отъ Българытѣ, ёще ...е толкозъ извѣстно. Нито отъ сказаніята на Теофана ...Никифора, нито отъ другытѣ можешь си поясни туй ...но обстоятелство.» Но той пакъ доста ясно говори за ...о тукъ въ 96—98 стран.

е; но види са, че той не живѣлъ после много за
са наслаждава съ славата, която достойно спеч
за себе си и за своя народъ. Туй знаймы обаче
вѣрно, че при наслѣдника му *Батая* (или *Батбая*
аспаруховытѣ Българы са укрѣпихѫ по-добрѣ въ
зія, отдѣто твърдѣ често нападахѫ на областитѣ
зантійскы и прѣзъ Стара-планина, които до тол
плѣняхѫ и запустѣвахѫ, щото И-ръ Констант
Погонатъ былъ принуденъ вече да иска миръ. «
« множество на грѣховитѣ ни, пише Теофанъ, той
« принуденъ да са обвърже, за голѣмъ срамъ на р
« ското име, да плаща на Българытѣ сѣка-год
« определена давнина. И чудно бѣше както за
« лечнытѣ, тъй и за ближнитѣ страны, че онѣзи к
« то покорихѫ подъ себе си сичкытѣ народы на с
« та, отъ истокъ до западъ и отъ сѣверъ до
« сега бѣхѫ са подчинили на този умразенъ и
« народъ!»

Този унизителенъ миръ съ Българытѣ стан
680 год., и Констан. Порфирогенетъ ны научава
туй было ве времето, когато Долня Мизія пре
нѫла да са гледа като часть на Тракія. Ето и
мытѣ му думы: «...... изгнило вѫтрѣшно и гр
« ветѣ завладены отъ варварытѣ, тракійското пр
« телство са раздѣли на малкы области. И дѣйст
« телно България, Дунавъ и чутовната планина
« ска (Hœmus), която стига до Евксинскыя По
« съставяхѫ часть отъ Тракія. Тѣзи мѣста днесъ
« надлѣжѫтъ на другы. Тракія (собственно Ром
« са устрои отъ И-ра Константина и са възд
« чрезъ негова домъ. Тя никога не са е упра
« отъ префектъ. Обаче, когато Българскыйтъ нар
« който е народъ отхвърленъ отъ Бога, премин
« шително Дунава, Императорътъ са принуди,
« редъ втурванията на Скитытѣ и на самытѣ

«Българы, да има Тракія за една провинція и да й «опредѣля единъ Генералъ за управитель (³).»

§ 11. Българытѣ при Тербела, първыйтъ имъ царь, до 623 год.

По мирътъ на Римлянытѣ съ Българытѣ не былъ за много: Константиновътъ сынъ и наслѣдникъ скоро го развали. Щомъ сѣднѫ на прѣстола подиръ баща си, Юстиніанъ II, нареченъ *Ринотметъ*, отнайнапредъ обърнѫ силытѣ си върху Тракыя и Македонія противъ тамшнытѣ Славены. Види са, че той са боялъ да са не присѣединіѫтъ и тѣ на Българытѣ отъ ново-основонното имъ въ Мизія царство, и, като покори едны, а другы са предадохѫ своеволно, заведе голѣмо число отъ тѣхъ прѣзъ абидосскыя (дарданелскый) проливъ, на отсрѣщныя брѣгъ на малка Азія или Анадолъ. Между туй Българытѣ Мизійскы, каквото са види, сполучили да са распръснатъ далечь прѣзъ Планината: Защото, когато Юстиніанъ са вращалъ отъ Македонія, тѣ нападнѫли върху му въ тѣснытѣ горскы устія и съвсѣмъ го поразили. Туй было въ 687 год.

«Не са знае кой управѣлъ Българытѣ въ този бой, казва Гилфердингъ, но сега помежду имъ са явява силенъ царь, *Тервель* (или *Тербелъ* — Τερβέλ) (⁴) Като предводитель на «новопоевенныя» народъ, както лѣтописецътъ нарича Българытѣ, той държи въ рѫцѣтѣ си сѫдбината на Византія, но тозчасъ са изнамва отъ съблазнителныя нейнъ блѣсъкъ: не са минѫло още 30 годины отъ основаніето на славено-българското царство, и побѣдоносный Тербелъ, предъ народа си, подчинява са на формытѣ и

(³) Порфирог. *de Thematibus*, lib. II.

(⁴) У Отца Паисія срѣщамы името *Тривелій*, който царувалъ надъ Българытѣ слѣдъ *Батоя* или Батая.

церемоніитѣ на старытѣ наслѣдницы на Римъ. — Смутнята, която станжла въ Цариградъ, свалила Юстиніана отъ престола, и той былъ принуденъ да бѣга въ Херсонесъ. Но като го былъ страхъ тука за живота му, той отишелъ на една ладія по море къмъ устіята на Дунава. Тербелъ (предъизвѣстенъ, вкди са) повыкалъ го при себе си, пріелъ го съ голѣма почеть и му са врекълъ помощь (702). Той дигнжлъ сичката войска и на другата година отишелъ съ Юстиніяна въ Цариградъ. Юстиніянъ безъ бой былъ припознатъ вторый пжть за Императоръ. Тербелъ стоялъ съ войската си до стѣната на Влахерна. Тогазъ му устжпили областьта *Загорье*, часть на сѣверна Тракія покрай Планината отъ Желѣзникъ — (Σήδερα, днесь Ескы-Загра) до Дебелтъ или Бургасъ, съ важнытѣ краиморскы градове Анхіалъ и Месемврія; още, Императорътъ му са врекълъ да му плаща давнина; той самичъкъ излѣзълъ при него отъ столицата, облѣкълъ го въ императорска дреха и го нарекълъ *кесарь*; (5) на Тербела турили престолъ до престола на Императора и народътъ Цариградскый му са покланѣлъ, като на собственныя си царь; и, когато са раздѣлили, Българинътъ былъ обсыпанъ съ безчетъ много дарове. Любопытенъ е разсказътъ на лѣтописца (6) за богатството и щедростьта на Тербела: той былъ турилъ щита си на земята, съ испжчената страна надолу; върху щита — *камшика* си, съ който ѣздѣлъ на конь, и послѣ насипалъ пары около щита и камшика; като забилъ копіето си въ земята, той патурялъ отдвѣтѣ му страны до върха коприпены платове; раздавалъ пары на войнытѣ отъ

---

(5) Титулътъ *кесарь* былъ вторый подирь императорскыя. Преди Тербеля българскытѣ владѣтели са наричали кралье, а по-напрадъ ще — кнезове и войводы. —
(6) У *Стриттера* II. 516.

цѣлы санджцы, като грабѣлъ съ десната си ржка злато, а съ лѣвата сребро.

Като са свадили съ Грько-Римляныте, подирь нѣколко години, Българыте пакъ ходили до Цариградъ и отново сключили згоденъ за тѣхъ-си договоръ (715). Скоро подирь туй, тѣ дошли на помощь на Имперіята: Цариградъ былъ обсаденъ отъ Арабытѣ, съ страшны морскы и сухопжтны силы; Българытѣ отворили съ тѣхъ бой, убили до 22 хиляды души отъ тѣхъ, споредъ достовѣрны свидѣтелства, казва лѣтописецътъ, и тъзи помощь, придружена отъ гладъ и моръ въ мусулманската войска, отжрвала Византія (716). — Не са знае добрѣ, но по нѣкои съображенія са види, че Тербелъ царувалъ еще, когато (722) И-ръ Анастасъ былъ сваленъ отъ Льва Исаврянина. Слѣдъ Тербела на Българскыя престолъ са покачилъ *Кормесій* или Кормесъ, за когото само толкозъ знаймы отъ лѣтописеца Теофана, т. е. че былъ наслѣдникъ Тербелевъ и не са радвалъ много на царуваньето си, защото народътъ, не доволенъ отъ него, свалилъ го отъ престола.

§. 12. Състоянието на България при послѣдующытѣ й царье до Кардама. (7)

Подирь Аспаруха и Тербела предпріимчивостьта на Българытѣ утихва до нѣкое време. Византійцытѣ 37 години не споменуватъ ни дума за Българытѣ, а слѣдъ туй прекжсванье, исторіята имъ са открыва съ едно жестоко поразяванье. Българытѣ сега, за реда си, принудены сж да искатъ миръ отъ Грько-римлянытѣ, напрежнитѣ си данницы. Българскытѣ царье да ли не сж са были изнѣжили, отпуснжли, както и много други азіатскы пришьлцы въ богатата страна, съблазнителното съсѣдство на Византія да ли не

(7) Споредъ А. Гилфердинга.

ѐ подѣйствувало върху тѣхъ? И да ли не сѫ хвана[illegible]
ли да предпочитатъ новытѣ си подданницы (кажи
съюзницы), миролюбивытѣ Славены, отъ напрежни[illegible]
си войнишкы другари Българытѣ? Защото войни[illegible]
ката българска стихія изведнъждъ избухва, дигва
въ кърваво противодѣйствіе срѣщу Аспарухова ро[illegible]
срѣщу Славенытѣ, срѣщу Византія. Ето какъ ра[illegible]
казватъ съвременницытѣ: «Въ 762 год. *Унно-Бъ[illegible]*
гарытѣ, (8) като склучили помежду си догово[illegible]
избили сичкыя родъ на наслѣдственнытѣ си владѣ[illegible]
ли и си турили царь высокомѣрныя и пълныя съ
нашка дързость *Телеца*, (9) който, като сбралъ в[illegible]
ска, зелъ да разваля Имперскытѣ области....

Походытѣ и битвытѣ българскы са описватъ
отколѣшнытѣ источницы, но за вѫтрѣшныя имъ [illegible]
вотъ нищо не са хортува. За него можемъ само
нагаждамы какъвъ ѐ былъ. Види са, че подиръ т[illegible]
като са свалилъ отъ коренпытѣ Българы ослаб[illegible]
лыйтъ родъ Аспаруховъ, наченѫло са нѣкакво
разшаванье, вълнуванье, въ което, невѣмъ, са ст[illegible]
дило, както трѣба, българското царство отъ С[illegible]
венытѣ и отъ покорителитѣ имъ. Туй было вр[illegible]
на смутове и сѣкаквы бѣды. Българытѣ имали

---

(8) Лѣтописецъ Никифоръ съ туй изразеніе иск[illegible]
невѣмъ, да отличи собственнытѣ приволгскы Българы,
тѣхнытѣ подданны Славены, като смѣталъ самытѣ Бъл[illegible]
отъ едно племе съ Хуннытѣ. Но че мнѣніето му ѐ погрѣ[illegible]
телно, доказано ѐ вече. (Глед. за него особно въ V [illegible]
книж. отъ період. списаніе на бълг. книж. дружеств[illegible]
Браила, 1872 год.)

(9) Въ *Царственника*, слѣдователно и споредъ [illegible]
Паисіевата *Исторія славено-болгарская* и проч., по
Тербела (у него Тривелій) царувалъ: первый сынъ Т[illegible]
веліевъ, когото нѣкои наричатъ *Тербалъ*, вторый му [illegible]
— *Моисей;* сетнѣ дохождатъ *Іоаннъ Ясень* великый, [illegible]
брица, и тогазъ чакъ *Телецъ* (тамъ — *Телезвій*).

Римлянытѣ; но нѣмади сила да го каратъ. Но-
іг̃ъ имъ царь Телецъ едвамъ подигнѫлъ голѣма
ска отъ Славены и отъ Българы къмъ Анхіалъ,
а надвилъ и са теглилъ назадь бѣжишкомъ. Въ
гарія тогазъ избухнѫлъ мятежъ — и на престола
ели *Сабина*; но Сабинъ мыслѣлъ да направи
съ Византійцытѣ за да са наслаждава ужь
покойно съ царовището си; Българытѣ напра-
съборъ, на който рѣшили да не припознаватъ
на и выкали, че «прѣзъ него Българія са под-
за на Грько-Римлянытѣ». Сабинъ побѣгнѫлъ
—763). Тѫй, въ теченіе на много годины сму-
траяли. Българытѣ, като мѣнували безпрес-
о царьетѣ си, много пѫти претегляли кървавы
енія отъ силныя И-ръ Константина Копрони-
ената имъ много пѫти са развалѣла и остаткы
войската имъ са отѫрвали съ бѣгъ къмъ ус-
на Дунава (763—774). Най-послѣ, Българія
ва малко-по-малко; новыйтъ имъ владѣтель,
о на когото са пише различно — *Телерикъ*, *Те-
ъ*, *Церигъ* и др. т. — пакъ са впуща въ Тракія,
да пресели въ Българія едно славенско племе
сичытѣ (около Одринъ); а като са престорилъ,
съумышленникъ на Византійцытѣ, той са нау-
отъ Копронима за онѣзи Българы, които измѣн-
кы служѣли на плановетѣ Византійскы, и, като
лавя до единъ, заповѣдва да гы разсѣкѫтъ сич-
на половины! Скоро обаче и той самъ, не са
по кои причины, побѣгва при наслѣдника Кон-
иновъ, Львъ III, който го пріелъ много ласкаво
вилъ го Патриціи и му далъ царицината бра-
ка за жена; той былъ първъ отъ Българскы-
рье, който са просвѣтилъ съ евангелското у-
и пріелъ св. крьщенье. (777).

Бѣлѣжка. — Споредъ другы источницы, слѣдъ Саби-
гарытѣ си избрали за царь *Пагана* или *Бояна* (707),

при когото Византійцытѣ направили голѣмы пакусти на царството, спомогнжты отъ издадничеството на самытѣ българ. Слѣдъ него Телерикъ съ хитрость можелъ да излови тѣзи народны предатели, които и посѣкалъ, както видѣхмы. А по Телерика първыго, въ Царственика са споменува за ёще единъ царь на туй име — *Телерикъ* вторый; съчинительтъ му обаче, както и самъ О-цъ Паисій у когото е преписванъ, лъже са съ него и съ имената на горѣ-споменжтытѣ подъ забѣлѣжка (9) българскы царье, между които — и *Іоаннъ Ясенъ* великый!

§ 13. Кардамъ, царь българскый (777—796).

Подирь одовяваньето на българскыя престолъ съ Телерика, който го напуснж и побѣгнж, духоветѣ въ Българія са умирихж, като са избра за царь *Кардамъ* или *Горданъ*, единъ отъ велможытѣ на царщината. — Новыйтъ българскый Господарь свързва съ И-ра Льва миръ, който траялъ до 789 г.; а направилъ го нарочно, за да са успокои малко Гасподарството му отъ многото заминжли и осилны боёве; пакъ и дѣйствително, ако са предадѣше да гледа воинскы дѣла, правителството му не можѣше са грыжи, както трѣба, за работы, отъ които зависѣхж благополучіето и благодеиствіето на страната.

Като останжхж малко охълны при новыя си миролюбивъ царь, Българытѣ обърнжхж вниманіето си къмъ своитѣ братья въ Панонія, които тогазъ имахж потрѣба отъ помощь да забранiжтъ своитѣ вассалны княжества отъ Франкытѣ. И наистинж, съ помощьта на Мизійскытѣ Българы, онѣзи въ Панонія — Тисскытѣ можихж да запазiжтъ владѣніята си отъ Франското оржжіе. Туй было причина дѣто сношеніята между едытѣ и другытѣ Българы да станжтъ по-тѣсны, до като най-подирь са съединихж подъ едно правленіе.

Между туй византійскыйтъ дворъ са занимаваше да осигори своитѣ владѣнія въ Италія. — Папытѣ, които бѣхѫ поддании на источната грько-римска имперія, сѣкакъ са мѫчихѫ да останѫтъ независимы, и за туй често са обращахѫ къмъ Франкытѣ. Царица Ирина, супругата на Льва, направи съѭзъ съ Карла великыго, защото желаѣше да бѫде безгрижна за равенскыя Екзархатъ, който, въ противенъ случай, лесно можѣше да са падне на Франкытѣ. За туй, прѣзъ 781 г., тя испрати до него посланницы които, освѣнь сключенныя договоръ, искахѫ дьщеря му Гертруда за наслѣдника на византійскыя престолъ, Константина съ прѣзимето *Порфирогенетъ* (Багрянороденъ). Церемонiята на гудежа са извърши чрезъ сватоветѣ, и единъ отъ посланницытѣ останѫ при двора на Карла Великыго, за да учи годеницата на езыка и обычаитѣ гърко-римскы.

Тѣзи отношенія и съюзъ на византійскыя дворъ съ Франкскыя привлече сичкото вниманіе на Кардама, и за туй проводи посланницы до Карла; но види са че то бѣше безъ успѣхъ; защото, щомъ са върнѫхѫ посланницытѣ му, двѣ българскы арміи излѣзохѫ изъ Маджарската земя (Унгарія), едната на помощь на Славенытѣ срѣщу Франкытѣ, другата по Дунава, въ Баварія, помощь на баварскыя кнезъ Тасійлона (784), който са былъ подигнѫлъ върху Карла; и двѣтѣ тѣзи арміи нѣмахѫ никакъвъ успѣхъ и полза за Българытѣ, защото са распръснѫхѫ отъ Франкытѣ съ голѣмы пагубы.

Най-подирь, Българытѣ пакъ са свадихѫ съ Византійцытѣ и са ударихѫ. Въ началото на този бой (789) Българытѣ поразихѫ Тракійската императорска армія, въ която са уби и началника ѝ Филетъ (Philètes), а по-сетнѣ развалихѫ и другата, която командуваше младыйтъ Константинъ (791), тъй щото тѣ завладѣхѫ сичкыя му лагеръ ведно съ вой-

нишкытѣ припасы, и туй спечелило на император[а]
заговоръ да го свалѭтъ отъ престола.

Българытѣ обаче не можихѫ да продължават[ъ]
ёще успѣхытѣ на боя съ грько-римлянытѣ, защот[о]
имъ направи спънка пачнатыйтъ въ сѫщото врем[е]
шестъ-годишенъ бой (791—796) съ Карла великыг[о]
въ който бой цѣла Украйна са присъедини на голѣ-
мытѣ франкскы владѣнія: само блатинскытѣ и славен-
скы кнезове останѫхѫ подъ покровителството н[а]
Българытѣ, а украинскытѣ — вассалы на Франкыт[ѣ].
Но Кардамъ, съ когото престанѫ туй пречупвань[е]
на отечественната исторія въ лицата на владѣтелит[ѣ]
българскы, не дочака до мира, който пресѣче кърва-
вата борба: той са скончa двѣ годины пó-напредъ
и на негово мѣсто дохожда царь *Каранъ*, инак[ъ]
Крубошь или *Крумъ*, за когото была оставена сла-
вата на новы, великы подвигы.

§. 14. Крумъ, епохата на неговото царуванье (796—890).

Когато третійтъ сынъ Кубратовъ, Аспарухъ, с[а]
пресели при устіята на Дунава, като призе извѣст-
ныя *Онголъ* и сѣверната часть на малка Скитія, [в]
туй време малкыйтъ му братъ (името на когото н[е]
са знае) отишелъ пó-нататъкъ въ Паннонія и, как[ъ]-
то видѣхмы, заселилъ са край рѣка Тисса и Маро-
ша, съ съгласіето на Обрытѣ (Аварытѣ). Тъзи чет-
върта българска дружина дошла е, мыслѭтъ, око[ло]
680 г., сир. на-скоро слѣдъ потеглянето и закрѣ-
пяньето на Аспаруха край Дунава.— Минѫло са п[о]
вече отъ единъ вѣкъ отъ първото заселяванье бъл-
гарско на Тисса. А каква е была тѣхната сѫдби[на]
и тѣхното състояніе въ сичкото туй време? Енгел[ъ]
предполага (10), че Тисскытѣ Българы не прекѫсва[ли]

(10) Engel. Allgem. Welthist. t. 49; p. 278,

ли сношенiята си съ Дунавскытѣ (т. е. съ Мизiйскытѣ); и макаръ туй предположенiе да не са подтвърдява съ историческы свидѣтелства, толкозъ по-вече тô може да бѫде правдоподобно, сир. не толкозъ право. Достовѣрно е обаче туй, че Тисскытѣ Българы, като са ползували отъ безсилiето на Обрытѣ, въ което были испаднѫли по слѣдствiе на честытѣ си боеве съ Франкытѣ, и тѣ въ реда си са освобождаватъ отъ тѣхната зависимость, около 796 г. Въ туй време именно *Кробушь*, инакъ *Каранъ* или *Крумъ* става князъ на Тисскытѣ Българы, а около 802 г. той са избира за царь на Дунавскытѣ, които вече были съединены съ първытѣ, и старыйтъ *Преславъ* са освѣти за столица българска съ неговото въцарянье слѣдъ Кардама.—Тукъ ный оставамы думата на Гилфердинга ([11]), който сичко подробно ѐ писалъ за този чутовенъ въ исторiята българскый владѣтель.

Между туй Франкытѣ, западнытѣ завладѣтели, са приблизили до заддунавскытѣ Славены. Карлъ Великiй, като покорилъ подъ своя власть Баварцытѣ и Карнитiйскытѣ (Хортанскы) Славены, които вече отколѣ исповѣдвали христiанството, отворилъ бой съ Аварытѣ, на които владѣнiята са начевали задъ рѣка Енсъ ([12]) и са простирали по сичка сегашна Унгарiя. Осемъ годины (794—799) ся продължава упорна борба. «Колко сраженiя станѫли въ нея, колко кръвь са е пролѣла, хортува Ейнгардъ, за туй свидѣтелствуватъ опустѣлата и ненаселената Паннонiя, и мѣстото на царскытѣ сараи на Хакана ([13]), дѣто не останѫло ни дыря отъ че-

---

([11]) Гл. неговытѣ «Писма за Сърбытѣ и Българытѣ.»

([12]) Въ сегашнето Австрiйско ерцъ-герцогство.

([13]) Туй мѣсто Нѣмцытѣ нарекли кругъ (Kring), Ломбардцытѣ станъ (campus); то было укрѣпено живѣлище на чергаритѣ.

ловѣческо селеніе.» Въ пустинитѣ живѣлища н
Аварытѣ, Франкытѣ минжли задъ Тисж; средне
теченіе на Дунава отъ сѣверъ къмъ югъ. ви
са, было зето за граница на западната имперія.

И южнытѣ съсѣды на Аварытѣ, Хърватыт
са покорили на Франкыти, както въ земята меж
Драва и Сава, тъй и въ Далмація; Сирмій (14), ко
то лѣжи на Сава, станжлъ франкска крѣпость;
799 г. Франкската войска са евила въ сѣверна
часть на приморската Хърватія (15); въ 806 г. Ри
скытѣ градове на Далмація искали покровителство
на Карла, Далматскытѣ Славены и тѣ са покори
на властьта му, и въ договоръ съ Римскыя импера
торъ (811) Далмація была припозната за Франкс
область.

Поразяваніето на Аварытѣ отъ Карла възбуд
ло нова дѣятелность въ заробенитѣ отъ тѣхъ пл
мена. Въ Панонія Славенскытѣ вѣтви истласкали да
лечь на западъ остаткытѣ на Аварытѣ (16). Отъ дру
га страна, задъ Тиса, повдигнжли са Българытѣ от
онзи дружина която, като са дигнжла въ едно вре
ме съ дружината Аспарухова на западъ отъ Черно
морскытѣ равнины, останжла на сѣверныя брѣгъ на Д
нава и, както са споменж, влѣзва тамъ въ състава
Аварското царство. Въ началото на IX в. тѣ поко
рили Аварытѣ, които живѣяли между тѣхъ, и, не
знае по каквы обстоятелства, са присъединили към

(14) По Слав. Сремъ: развалины въ Митровица.

(15) Древня Либурнія.

(16) Einhardi annales a. 805 «Аварскійтъ Хака
прибѣгналь при Карла и си испросилъ мѣсто за живе
между Сабарія и Карнунтъ (сега Sarwar и Heimburg
въ най-западныя край на Венгрія, на границата на А
стрія, защото той отъ буйството на Славенытѣ не м
жѣлъ вече да стои въ напрѣшнитѣ си земи.»

Задунавскытѣ Българы. Властьта на Крума, Кардамовъть наслѣдникъ, са простирала отъ задбалкана прѣзъ сегашна Влахія до юговъсточнытѣ отрасли на Карпатскытѣ планины; предѣлытѣ на царството му са рѣшиньли на срѣднія Дунавъ, съ предѣлытѣ на франкската империя; войската му са усилила съ новы войницы; въ полковетѣ му, до Българытѣ и Славенытѣ, стоѣли храбрытѣ Авары.

Съ този начинъ въ IX вѣкъ положеніето на Дунавскытѣ народы значително са измѣнило. На една край, могжществото са удвоило, дѣятелностьта на Българското царство са разширила; на другия, — на Хърватытѣ дотѣгнжло да търпжтъ надъ себе си властьта на другоземцытѣ, и тяжестьта на притѣсненіето гы извикала на борба, — а по натадъкъ, Славенскытѣ племена основали въ горня Панонія прѣкрасното, но не дълговѣчното, царство Великоморавско.

Крумъ дѣйствовалъ вече не като предшественицитѣ си, не са благодарѣлъ да придобыва отъ Византійцытѣ само плячка или нѣкоя областъ. Той желалъ, — туй са види отъ сичко, — да основе едно царство отъ босфора до Карпатскытѣ планины: Балканската граница му была тѣсна, а като прѣминалъ Балкана, той разбиралъ, че нѣма дѣ да са спре, освѣнъ въ Цариградъ. Цариградъ была единственната му цѣль; другата му цѣль была — да засели широкытѣ области, които лежжтъ на сѣверныя брѣгъ на Дунава и които той придобылъ отъ Аварытѣ и отъ Българската чета, дѣто, подирь това като отишли Славенытѣ задъ Дунава, было застояло населеніе: Крумъ са стремѣлъ да утвърди тамъ, като стѣна за собственна Българія, цѣлъ народъ, като че прѣдвиждалъ опасность отъ тъзи страна.

За Крума има едно забѣлѣжително прѣданіе,

уварднено отъ Свида: «Българытѣ погубили Аварытѣ до край. Крумъ попыталъ плѣненытѣ Авары: «Отъ какво споредъ мнѣніето ви, погинахѫ вашійтъ царь и вашето племе?» — «Отъ туй, че сѫдбытѣ и распритѣ са умножихѫ у насъ; че лихоимцитѣ и крадцытѣ станѫхѫ сѫдиицы; че народътъ се прѣдаде на віянство и са пастъряи на подаркы (рушвети); че сичкн са заловихѫ за търговія, и единъ другы са лъжѣхѫ.» Крумъ, като чулъ туй, свикалъ сичкытѣ Българы и турилъ законы: кривытѣ даваджіи да са убиватъ; на лихоимцытѣ и крадцытѣ да са чупѭтъ хълбуцытѣ; сичкытѣ лозья да са истребѭтъ; бѣднытѣ да са обезгрижватъ, за да не гледѫтъ тѣ за нищо повече, а послѣ неблагодарнытѣ отъ състояніето си да са наказватъ.» Туй прѣданіе са гледа като екъ отъ дѣятелностьта на Крума законодателя; историчиското основаніе е несумнѣнно.

Като отворилъ бой съ Римлянытѣ, Крумъ найнапредь отнелъ отъ тѣхъ послѣднята точка за опиранье въ Балкана — Сардика (по Слав. Срѣдецъ, сегаш. Софія). Въ 809 тя паднѫла прѣдъ Българытѣ. Императоръ Никифоръ съсрѣдоточилъ въ «Славинія», сир. въ Тракія и Македонія, сичкытѣ войницы на имперіята; освѣнь туй събралъ тумбы (бюлюци) отъ сиромаси, въорѫжены само съ тоягы и пращозы; уголѣмилъ хазната си съ тежки налозы, — и подирь двѣгодишны приготовленія стѫпилъ въ Българія. Увлеченъ на вѫтрѣ, като не срѣщалъ съпротивленіе отъ Българытѣ, той завладѣлъ Крумова *аулъ* (Българытѣ тъй выкали, казва лѣтописецътъ, живѣлището на царя си).... ([17]).

([17]) Зонара, Теофанъ и пр. — Ясно е, казва Гилфердингъ, че думата ἀβλή тукъ не е грѫцка; но каква ще бѫде друга, ако не грьцка, когато българската е *двора*?

Крумъ зелъ да иска миръ, види са за да спечели време; когато Никифоръ прѣкжснжлъ прѣговорытѣ, намѣрилъ са затворенъ. Крумъ патрупалъ дърветa и заградилъ, като съ стѣна, устьето и отпрѣдъ и отзадь. Никифора като-че го поразилъ грѫмъ (сичко туй зето отъ Теофана), като обикалѣлъ мѣстностьта и търсѣлъ мѣсто за да излѣзе, той хортувалъ: «мигаръ ако са прѣвърнемъ на птицы, ный ще излѣземъ оттука.» Два дни минжли спокойно; едва сжббота прѣзъ нощьта чули шумъ, отъ оржжія и движенье на войска; сичкитѣ чакали съ треперанье; на разсжмнувнье Българытѣ ударили на Римскыя станъ, избили сичкытѣ, императора Никифора, сановницытѣ му, патриціитѣ, военачелницытѣ, областнытѣ началници и безчетъ множество войны: «погинж въ този день цвѣтътъ на Христіянытѣ, пропаднахж императорскытѣ украшенія и сичкото оржжье. Не дай Боже Христіянытѣ да видѣжтъ нѣкога подобенъ день!— Отсѣчената глава Никифорова, натъкната на пжртъ, Крумъ нѣколко време показвалъ на посѣтителитѣ, които дохождали отъ разны страны при него; подиръ туй оковалъ черепа съ сребро и направилъ чешь, съ която Славенскытѣ вожди піѣли на тържественнытѣ пирове (зіяфети).»

§. 15. Продължение.

Крумъ отишелъ кждѣ Черното море, завладѣлъ крѣпостьта Дебелтъ (близо до сегашныя Бургасъ) и жителитѣ съ Епископа имъ прѣселилъ задъ Дунава. Новыйтъ императоръ Михаилъ събралъ войска колкото можълъ, даже повикълъ стражаритѣ отъ Сирія. Крумъ сѐ вървѣлъ напрѣдъ. Съ помощьта на единъ Арабъ, който научилъ българытѣ да правѣжтъ обсадны машины, той зелъ Месемврія. Самытѣ лѣтописцы хортуватъ, че за мѣстнытѣ жители сбраната войска Византійска была по-лошава и отъ «варварытѣ,»

ны на Българытѣ, са отрекли да влѣзѫтъ въ с
съ тѣхъ, за да добыѭтъ покровителството на Ф
кытѣ. Крумъ до туй време не са намѣсвалъ; но
бата са наченѫла. Людевитъ, когото самъ пат
хътъ Аквилейскій благословилъ на този под
дигнѫлъ оружіето. Франкска войска была прово
противъ него; той я пропѫдилъ и подирь побѣ
прѣдложилъ миръ. Условіята му не были пріеты
склонилъ Тимочанытѣ да оставѭтъ Нѣмцытѣ и
съединѭтъ съ него. Врьхъ него нападнѫли от
западъ Франкытѣ, откъмъ югъ Борна съ Далмати
тѣ и Кучанытѣ: но Франкытѣ не направили ни
Борна, оставенъ отъ Кучанытѣ, былъ разбитъ
щецъ при Кулпъ (819). Людевитъ опустошилъ
мація и привлѣкълъ, къмъ себе си Карнтійс
(Хорутанскитѣ) и Крайнскитѣ или Украйнскы
вены, които до тогава като-че странѣли отъ о
животъ на Славенытѣ и зависѣли отъ Германія
ди са, че на Драва въ Норикъ и Панонія был
това да изникне нова Славенска държава и да
като преграда на Славенскыя міръ откъмъ южна
манія. — Сичкытѣ силы на Западната Имперія
войскы, извадены отъ Саксытѣ, источнытѣ Фр
Швабытѣ, Баварцытѣ, Италіанцытѣ, тосчасъ са
нѫли врьхъ Людевита (820). Той благополучно
жалъ обсадата въ твърдинята си (вѣроятно въ
века) и останѫлъ както и по̀-напредъ непокор
но Крайнцитѣ и Хорутанытѣ не издържели: тѣ
тавили Людовита и станѫли послушны на Нѣм
герцогы и графове; у тѣхъ безцвѣтныйтъ, стр
телныйтъ животъ пакъ потекълъ, и оттогазъ тѣ
частвували вече въ движеніята и въ борбата на
венското племе.

Между туй Крумъ, който шесть годины пр
ралъ въ бездѣйствіе, като дирѣлъ, както са
войната, която са извършвала въ съсѣдството

готвѣлъ къмъ нѣщо голѣмо, като сега ножълъ да спокоенъ откъмъ западъ, — готвѣлъ са пакъ да дари на Византійцытѣ, и тъй, щото тозъ-пжть да върши работата съ Цариградъ. Той обрѫжилъ, дуа лѣтописецътъ, страшна войскѫ, повикалъ Аварить и събралъ войска *отъ сичкытѣ славиніи*, сир. отъ сичкытѣ подвластны Славенскы племена, направилъ всевъзможны обсадителны орѫдія, стѣнобитны, огнехвърлителны, каменнохвърлителны и сѣкакъвъ подъ подвижны кулы; за да са дигне сичко туй, готовы были множество волове и 5,000 кола, обковани съ желѣзо; императоръ Львъ земалъ мѣркы, за да са брани, градѣлъ нова стѣна при Влахерна ([21]), производжалъ землены работы; тутакси дохожда извѣстіе: «Крумъ умрѣ, въ петъкъ на свѣтлата недѣли (820); проливаніе отъ кръвь скоропостижно го задуши.»

Бѣлѣжка. — Историцытѣ не сѫ съгласны колкогоза времето на смъртьта Крумова: едны казватъ да ѐ умрѣлъ въ 814 или 815 г., другы, отъ които и Гилфердингъ, полагатъ смъртьта му въ пролѣтьта на 13 Априлія 820 г. отъ кръвопроливанье, което го задушило, т. е. отъ *дамла*. А туй несъгласуванье на лѣтописцытѣ дава поводъ да помыслимъ, че Крумъ, ударенъ отъ *дамла*, не умрѣлъ скоропостижно, както по-вече бѣлѣжѫтъ (— и према имъ бѣлѣжката, защото тъкмо по онуй време той билъ съ сичкытѣ си силы нападнѫлъ на Византія), но живѣлъ разслабенъ шесть години послѣ, и тогазъ са сконалъ. Тъй може да са истълкува и бездѣйствіето, въ което онъ стоялъ цѣлы шесть години (815—820); иначе ще трѣба да пріемнемъ съ Теофана, Кедрина и другытѣ, които полагатъ смъртьта му по-напредь отъ 820 г. и за наслѣдникъ — *Мортагона*, споредъ едны сынъ, споредъ другы братъ неговъ. Въ подобно разногласіе са намѣр-

([21]) Сѣверный край на Цариградъ; Влахерскытѣ врата — сега Балатъ-капосу.

ватъ историцытѣ и върху наслѣдницытѣ на Крума странный. Тѫй, 1) въ мѣсьцослова на II-ра Василія, за наслѣдникъ Крумовъ е турснъ не Муртагонъ, а Цокъ или Цоко, който не са знае обаче сынъ ли му е былъ или другый нѣкой; 2) въ грьческытѣ минеи са поменуватъ ёще двама царье между Крума и Мортагона, именно: *Дукумъ* и *Диценгъ*, които были върлы гонители на христіеныт҃ѣ плѣнены въ послѣднитѣ бо́еве и преселены съ време и по-сетнѣ въ Българія отъ тѣхнытѣ предшественницы, че най-много отъ Крума, — когато писатели по-достовѣрны, като́ Констáнтинъ Багрянородный, Куропалатъ и Кедринъ съгласно на единъ царь, именно на Мортагова отдаватъ туй гоненье на христіенытѣ Ако гледамы Ассемани (Cal Eccl T. II; p. 357—359)) доста добрѣ обясиява туй смѣсванье и размноженіе на Българскытѣ царье съ предположеніето си, че или нѣкои царье носѣли по двѣ имена или пъкъ сѫ зеты за върховны управители на Българія, а нѣкои были и князове второстепенны, които мѫчили христіенытѣ за да не са размножаватъ. Таквызи сѫ были и мнимытѣ сынове на Крума Дукумъ, Дециикъ и Цоко, които на живота му ёще единъ слѣдъ другый управѣли царщината, като велможы, а не като царье, доро сѣднѫ на престола законныйтъ наслѣдникъ, сынъ му *Мортагонъ* или *Крутогонъ* (у Теофилакта е нареченъ *Омбритагъ*), както ще видимъ на долу. За него ный са основавамы на Дюканжа, който слѣдува по-вече Константина Багрянородный (de Admi istri imp), и послѣднийтъ този, като пише за Мортагона, казва: Μουτράγων ὁ τοῦ Κρούμου διάδοχος, тогазъ какъ Кедринъ го споменува: Μορτάγων ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεύς. И туй именно прави нѣкои да са сумнѣватъ за наслѣдника Крумовъ ако е негов сынъ или братъ. Отъ моя страна, азъ сподѣлямъ повече мнѣніето за Мортагона, че е̂ сынъ на Крума, като давамъ вѣра на Енгеля, който бѣлѣжи, че въ послѣдвія бой съ Льва Арменина Борисовата сестра, която паднѫла робиня и я завели въ Цариградъ, была внука на Крума (Allg. Welthist. t. 49; p 328). Той не опредѣля тукъ думата *внука*, но разбира са, че трѣба да саземе за *правнука*, защото и тя сама съ брата си падатъ

ся внукы на Мортагона отъ сына му Миломіра или Владиміра (инакъ Пресіанъ).

§ 16. Първытѣ сѣмена на христіанството въ България при Крума и при наслѣдницытѣ му.

Славенытѣ, подданны на Византійската имперія, были, кръстены преди нѣколко време до Трулскыя съборъ (въ 691 год.). И може да са каже, че тѣ повече са распостранявали христіянската вѣра при Крума и Мортагона, между Българытѣ и Славенытѣ, които живѣяли въ сѣверната страна на Дунава; защото плѣннытѣ христіены, които българскытѣ царье пресе-лявали тамъ были родомъ изъ Македонія и Тракія, които по онуй време были заселены комахай само отъ Славены, най-вече Македонія (22). Туй може да са подвърди съ по-очивѣстно доказателство. Византійскытѣ писатели казватъ, че помежду плѣннытѣ, които завелъ въ Българія Крумъ, ведно съ родителитѣ си былъ и Василій Македонянинъ, който станжлъ по сетнѣ Императоръ (23). Багрянородный Константинъ казва ёще, че во времето на гоненіето което подигнжлъ върху христьенытѣ Мортагонъ, пострадали мнозина и отъ роднинытѣ на този Императоръ. Но, както é извѣстно, отъ свидѣтелствата на Арабскыя писатель Ганза и на Византійскыя Генезія, Василій былъ славенинъ по происхожденіе. Думата, която представя този послѣднійтъ отъ отечественныя му езыкъ — κατὰ πόδρεζαν, показва го най-добрѣ. Защото, като человѣкъ отъ просты земледѣлцы, Василій обичалъ да са бори *на подрѣзъ*(24)

(22) Слав. древн. Шафар. Т. II; кн. 1. стр. 294, § 335.
(23) Memor. populorum Stritteri T. II. p 1; 558.
(24) Гл. пакъ Шафарика споредъ бѣлж. 22; ёще — Истор. Русск. Слав. Щевырева Т. I. С. 1. 70.

И тъй не остава друго сумнѣніе, че по-много
Славены, които были отъ най-напредь поддапны
Византійската имперія, а послѣ са присъедини
малко-по-малко на българското царство, были чле
нове на благодатното царство христово много вре
преди всеобщото пріеманье на христіанството
Българія при Бориса, превнукътъ Крумовъ и вну
Мортагоновъ. —

Въ правленіето на Крума христіянската в
ра до толкозъ са была распостранила между бъ
гарытѣ по стараніето на плѣннытѣ христіены, що
наслѣдникътъ му Мортагонъ, като го было стра
да са не обърне сичкыйтъ народъ, рекълъ успѣхы
й да спре съ люто гоняньe, което подигнжлъ проти
послѣдователитѣ Христовы. И дѣйствително, т
спрѣлъ нѣколко мирното туй распостраненіе на у
ченіето Христово съ фанатическата си привързя
ность къмъ язычеството.

Като забѣлѣжимъ, подирь въскачваньето си
престола, че Христіанството придобыло въ царщ
ната му отъ день-на-день по-вече послѣдовате
Мортагонъ незабавно повыкалъ усърднытѣ пропов
дницы и поискалъ отъ тѣхъ да са отрекжтъ отъ в
рата си. Но когато тѣзи святы мжжье, безъ да г
джтъ льстнытѣ му обѣщанія и заплашванія, ост
нжли непоколюбимы въ Христовата вѣра, той
турнжлъ подъ мжка, а сетнѣ гы лишилъ и отъ живо
Въ числото на пострадавшытѣ по онуй време бы
Архіепископътъ Адріанополскый Еммануилъ и Д
белтскыйтъ Георгій, Никейскыйтъ епископъ Лъ
другый единъ епископъ Петръ съ единъ священн
на име Пародъ, Гавріилъ (пакъ епископъ, спор
нѣкой-си) и Сіонскій (званіето му не познато)
военачалницытѣ Львъ и Іоннъ, и 377 другы, на ко
то имената не сж увардены. Времето, по което
страдали тѣзи мжченицы, заключава са между 8

когато са въцарилъ Мортагонъ и 817, когато Христіенскытѣ плѣнницы въ Българія, пріели свобода да са върнѫтъ сѣкый въ отечеството си, като са сключилъ между Българытѣ и Византійцытѣ желателенъ миръ (25).

§ 17. Правленіето на Мортагона и наслѣдника му Владиміра — Пресіама, 820—843 год. (*)

«Мортагъ (т. е. Мортагонъ, инакъ Омортагъ), казва Гилфердингъ, направилъ премиреніе съ Римлянытѣ, което и пазилъ неизмѣнно, какъто и преемникътъ му Пресіамъ. — Цѣльта на Крумовытѣ стремленія былъ Босфоръ; дѣйствіята Мортаговы и Пресіамовы были насочены къмъ западъ.

«Тукъ честьта Людевитева скоро са рѣшила: въ 821 г. той ёще са противѣлъ на натыска на Франкытѣ, по слѣдъ една година былъ принуденъ да бѣга при Сърбытѣ. Лѣтописцытѣ разсказватъ, че той убилъ срьбскыя князь, който го былъ пріелъ, а послѣ побѣгнѫлъ оттамъ въ Далмація при Лодомысла, чичо на съперника му Борна, и былъ убитъ отъ него. Сичката хърватска земя са намѣрвала пакъ во властьта на Франкытѣ. Предѣлытѣ имъ допрѣли пакъ до Българія, подигнѫла са расприя за границата и станѫли сбиванія тукъ-тамъ. Славенското племе на

(25) Assemani Ca'endaria Eccles. Universæ T. II. p. 353, 359, у Т. С. Бурмова. (Глед. неговата диссертація въ *българ. Книжицы* подъ заглавіе: «Заначалото, распространеніето и утвържденіето на Христіанската вѣра между Българытѣ»).

(*) Туй ѐ продълженіе отъ разсказа на Гилфердинга за епохата Крумъ — Каранова, съ която са занимахмы въ предпослѣднитѣ два параграфа 14 и 15.

Бодричитѣ съ Браничевцытѣ (26) ёще единъ пѫть са отдѣлили отъ Българытѣ и отишли при Франкытѣ. Мортагъ искалъ да са опредѣлѭтъ границытѣ, но Франкытѣ не склонявали. Най-послѣ Българската войска (827) сѣднѫла на кораби, тръгнѫла отъ Дунава по Драва, и надъ сичкытѣ околны Славены турили българскы начелницы. Съ този начинъ северна Хърватія, Людевитовата земя (27), за нѣколко време са паднѫла на Българытѣ. А за да са утвърди до българското царство този дългъ земный край, обладаніето на Сърбія (28) видѣло са потрѣбно. « До о« нуй време Сърбытѣ и Българытѣ, пише Констан« тинъ Багрянородный, живѣяли добрѣ, и, като мир« ны съсѣды, обичали са едны другы; но въ кне« зуваньето на Властиміра, Пресіамъ, царь българ« скый отишьлъ съ войска да гы покори. » Туй было начало на многобройны и продължителны боеве между двата народа; отъ първыя пѫть ёще Българытѣ нѣмали успѣхъ: подиръ три-годишна борба, Властиміръ съ слава гы отблъснѫлъ. » Тъй свършва Гилфердингъ разсказа си за политиката на Мортагона, като прилага и нѣкои размышленія за раждаемото просвѣщеніе у южнытѣ Славены чрезъ християнството. И намъ тукъ предлѣжи да свършимъ съ предтечытѣ на християнството, което скоро послѣ станѫ

---

(26) Въ сегашна Бачка на Темишварскый банатъ и въ съсѣдната часть на срьбското княжевство, дѣто е градътъ *Браничевацъ*, днесь *Панчево*.

(27) Днешна Сирмія, Славонія и тамшната военна граница.

(28) Да си припомнимъ, че *стара сърбія* заключавала въ себеси западната половина на сегашното срьбско кнежество и сичка Босна, а не както нѣкои отъ новытѣ сърбы бълнуватъ за западната часть на Българія и южната Македонія.

господствующа вѣра у Българытѣ; само че за него ѝй ще са водимъ отъ другы изворы.

«Гоненіето на Мортагона, пише г-нъ Бурновъ (29), не е могло да спре съвсѣмъ распространеніето на христовата вѣра въ българското царство о времето на царь — Бориса. Въ правленіето на Владиміра или Маломіра (30) сына Мортагонова, тя имала послѣдователи и между членоветѣ на царската фамилія. — Нѣкой си Кинамонъ, когото завелъ въ плѣнъ ёще Крумъ, когато зелъ Одринъ, раскрылъ на Владиміровa братъ Бояна (31) тайнытѣ на христіанското ученіе. Ето що разсказва за него лѣтописецътъ: Когато раздѣлили плѣннытѣ, Кинамонъ са паднжлъ на Крумова сынъ, Мортагона и за малко време придобылъ любовьта на Господаря си съ своитѣ прекраснытѣ качества душевны и тѣлесны. Но за пълнота на съвършенството, по мнѣніето на царя-езыка, на Кинамона не достигало едно само: той не слугувалъ на една вѣра съ господаря си. Мортагонъ употрѣбилъ сичкытѣ мѣркы да го склони да промѣни своята религія, но напраздно, и найпослѣ го затворилъ въ тъмница за твърдостьта и непреклонностьта му въ Христовата вѣра. Кинамонъ стоялъ подъ затворъ до дѣто умрѣлъ Мор-

(29) Глед. послѣдната тукъ бѣлѣжка 25. И тъзи цитата е продълженіе отъ сѫщыя изворъ — *Бълг. Книжицы* р. 16, год. II, ч. 2-ра. стр. 503—507.

(30) Шафарикъ, основанъ на К. Багрянородный нарича този царь *Пресіамъ*, макаръ Львъ грамматикъ и Георгый монахъ да го нирічатъ *Владиміръ*; а Българ. Архіепископъ Теофилактъ го именува *Маломіръ*. — Глед. още бѣлѣжка 120.

(31) Най-голѣмъ сынъ Мортагоновъ, който ималъ другиме — *Енработъ* (Ἐνράβωτος); срѣднійтъ са зовѣлъ *Звиница* (Ζβηνίτζες), а третійтъ и най-малкый былъ *Маломіръ* (Μαλομίρος), който и наслѣдовалъ баща си отъ 836.

« тагонъ. И кога са качилъ на престола Владимі
« Боянъ са осѣтилъ за страдалеца и помолилъ бр
« та си да го намѣри и да му го проводи. Вѣроят
« Кинамонъ ёще по-напредъ ѐ успѣлъ да възбу
« Бояновото вниманіе въ ученіето Христово. Ис
« вѣдникътъ Христовъ дошьлъ изнемощенъ отъ гл
« и отъ затвора при новыя си господарь, който ё
« въ първыя разговоръ съ него са распалилъ отъ л
« бовь къмъ Христа (Theoph. opera T. III.). »

« Тъй, язычникътъ са убѣдилъ въ святостьта
божественостьта на туй ученіе и пріелъ св. кръщ
ніе. Отъ тогава молитва и постъ и други благо
стивы дѣла станѫли занятія Боянови. Владиміръ,
то са научилъ за постѫпката на брата си, повик
го и му объявилъ, че смъртно наказаніе ще го
стигне, ако са не отрече отъ новопріетата си вѣ
Но Боянъ отговорилъ, че не може го разлѫчи
любовьта Божія нито огьнъ, нито мечь, нито др
подобно. Подирь той былъ осѫденъ на смърть.
гато отивалъ на мѣстото дѣто щѣли да го убіѭ
мѫченикътъ, испълненъ съ духъ святъ, зелъ да п
рокува за бѫдущето. « Вѣрата, рекълъ той, за к
« то сега са азъ лишавамъ и отъ животъ, ще са р
« пространи по сичката българска земя. На с
« мѣсто ще са тури кръстно знаменіе; а идолыт
« капищата имъ ще са развалѭтъ. » Слѣдъ това
борникътъ на христовата вѣра са скончалъ отъ
ударванье на ножь (32).

Споредъ туй извѣстіе, което ни съобщава
Владиміра или Маломіра блаженный Теофилактъ,
зи царь не може лесно да са признае за таинъ х
стіенинъ, както го иматъ византійскытѣ писат
Може впрочемъ той послѣ да му е дошелъ дру
умъ и да е зелъ да са склонява къмъ христіанст

(32) Ibidem.

то. Мжченическата смърть, която претърпѣлъ за христовата вѣра братъ му Боянъ, може бы силно да е повліяла върху ума и сърцето му. Но както и да е, той нѣмалъ въ духа си онъзи сила за да пріеме открыто ученіето христово и да подбуди къмъ туй и поданнытѣ си. Промыслътъ оставилъ на преемника му Бориса да свърши туй велико дѣло, както ще видимъ въ слѣдующыя періодъ.

---

§. 18. Единъ погледъ назадъ.

Колкото говорихмы до тукъ за българскыя народъ, водѣны по отрывочнытѣ извѣстія, записаны отъ лѣтописцытѣ, явно свидѣтелствува, че исторіята на този народъ до IX столѣтіе не представя нищо особенно, освѣнь стремителны втурванія на имперскытѣ земи. Тъй «изъ степитѣ на Велика Скитія, пише Палаузовъ ([33]), есява са при устіята дунавскы ордата на лихы всадници, която смѣло са хвърля на другыя брѣгъ прѣзъ Дунава, покорява славенскытѣ племена, които обитавали мирно въ предѣлытѣ на Имперіята, и не веднъждь направа да потрепери и самата Византія. Единичкыйтъ, неизмѣный пжть на завоеванія въ тъзи епоха съставя страната, която са простира отъ Дунавската делта на долу по западното прибрѣжіе на черно море до Пропонтида. Но когато, въ първытѣ годины на IX в., князьтъ на Тисскытѣ българы Крумъ, са еви съ сжщото време повелитель и Дунавскытѣ Българы, завоеванія на последнитѣ зематъ вече много по широкы размѣры. Тукъ е видѣть стремлиніето къмъ държавенъ животъ, къмъ централизація, между туй, когато до туй време не са знае даже, дѣ ѐ былъ разбитъ главныйтъ имъ станъ. Сичкыйтъ си животъ Крумъ преминжлъ въ по-

([33]) Вѣкъ Болгарскаго царя Симеона, стр. 4—5.

ходы и боеве съ Грько-римлянытѣ, а деньтъ на
говата смьрть былъ день радостенъ за Визан
предъ стѣнытѣ на която той накаралъ гордѣлі
Кесарь да му са моли за миръ. Като силенъ вла
тель на источна Унгарія, Влашко и Дунавска д
на, Крумъ не са ограничавалъ токо съ едны зав
ванія въ сѣверна и южна Тракія. Загорската
ласть, (34) която най-много ималъ на сърце да
владѣе, была основныя камькъ, на който той ис
да утвьрди своето могжщество отсамъ Дунава.
стоятелството са обяснява съ туй че слѣдъ не
вата смьрть, съ продължение на помалко отъ 30
дины, земитѣ, които са простирали отъ Бѣлград
устьето на Дунава, и отъ загорската область по
нытѣ наклонности на Балкана, по-нататъкъ отъ
на Македонія върхътъ къмъ Велика Морава, тѣзи
ми са евили ответнъждь силна самостоятелна дь
ва. Царуванія та на двамата неговы прѣемницы
минжли спокойно, и отношенія та между Българ
Римляны въ тѣхното време были най-миролюб
Нѣма положителны извѣстія, имало ли е по онуй
ме организована гражданственность, и дѣ е
центрътъ на гражданската българска власть, а м
ду туй, както и казахмы вече, въ помалко отъ
годины, при Бориса, Велико-Преславската стол
на Дунавскытѣ Българы, гордѣливо издигала св
бойницы надъ рьскошнытѣ угри на рѣка Бичи

При тѣзи съображенія ный трѣба да имамы
чертана *таблица* на българскытѣ царье кой с
кого ѐ владѣлъ. — Като туримъ на първото м
двамата воеводы *Владя* и *Либертина*, слѣдъ тѣх
редъ идятъ 16 князове и царье:

(34) Тя е сжщата, която была съ време уста
на Тербела отъ Юстиніята II-го или Ринотмета и
пакъ си я отнели назадъ.

1 — Князь Бългеръ,
2 — ,, Дрого, } 539—581.
3 — ,, Заберегапъ,
4 — ,, Кубратъ, до 660.
5 — ,, Аспарухъ, до 780.
6 — ,, Батой или Батбай, (*) до 789.
7 — царь Тербелъ, до 723.
8 — ,, Кормесъ,
9 — ,, Телецъ, } до 763.
10 — ,, Сабинъ, до
11 — ,, Паганъ или Боянъ, до 770.
12 — ,, Телерикъ или Церигъ, до 777.
13 — ,, Кардамъ или Горданъ, до 795.
14 — ,, Крубошь или Крумъ, до 715или 720.
15 — ,, Мортагонъ или Крутогонъ, до 736.
16 — ,, Владимiръ — Пресiамъ, до 742.

Колкото за родословiето на българскытѣ владѣтели, никой ёще не го ѐ разгледалъ Критическы, защото нѣма вѣрны источницы; а извѣстiята на Византiйскытѣ хронографы, като много краткы, не стигатъ; само Теофилактъ, като българскый Архипастырь, ся евявава вѣренъ ръководитель въ този лабиринтъ. «Като сравнимъ неговытѣ показанiя съ «краткытѣ указанiя на Византiйцытѣ, казва Са«вельевъ, (35) ный лесно можемъ разрѣши сичкытѣ «недоумѣнiя и да направимъ права Генеологiя и хро«нологiя на българската исторiя въ IV вѣкъ.» И той ни представя въ единъ видъ реда на българскытѣ царье въ IX-й вѣкъ, а таблицата ный допълвамы съ

(*) Той ще бъде II-ый съ туй име, споредъ чича си, голѣмый синъ Кубратовъ (§ 9).

(35) Глед. въ българ. книжицы бр. 15 отъ год, I. стр. 276, статьята: «Новъ источникъ за българс. исторiя отъ IX вѣкъ» подписанъ Н. В. С.

ходы и боеве съ Грько-римлянытѣ, е ... руна, като
говата смьрть былъ день радо... риса (843—
предъ стѣпытѣ на която то...
Кесарь да му са моли...
тель на източни...
на, Крумъ не с...
ванія въ сѣве...
ласть, ([34]) ко...
владѣе, был...
да утвьрди...
стоятелств...
вата смьрт...
дины, зем...
устьето...
нытѣ н...
на М...
ии с...
ва. ...
ап...
Р...
Н...

...ругхъ. (...) *Алцеко*

...*Батбай II.*)

Крубошъ (*Крумъ*).

Мортагонъ (*Обритагъ*.)

...*Звиничь*, *Владимиръ* (*Пресіамъ*.)

Борисъ — *Михаилъ*.

... други размышленія върху този періодъ до Бориса.

... видѣхмы че отъ сичкитѣ българскы владѣ-...страшенъ за Византійцытѣ са показалъ ...енный *Каранъ* или *Крумъ*, който са опытва ...земе и самыя Цариградъ. За него Венелинъ ... другото говори и туй:

« Като направи да надмине много Българското ...віе надъ Грьцкото (Римско), Каранъ и въ бор... си са мжчаше за вжтрѣшното процьвтяванье на своето отечество. Тъй на онѣзи отъ покрьстенытѣ Българы (Славены) опредѣлихж са поселенія между жителитѣ на царството, въ което исправихж земледѣліето и винодѣліето, ([36]) распространиха искус-

([36]) Туй тука противорѣчи съ издаденныя отъ Крума

ъкодѣліята и занаѣтытѣ, които заѣхж отъ Грь
ытѣ, и любогрыжный царь *писа* да му пра-
ько Арапы за да научжтъ подданницытѣ
на корабостроѣніе и на осадны сечива,
ъ и различны машины които сж потрѣ-
житіето. Неуморный Крумъ не по мал-
ѣше, и за народната търговія; успѣхытѣ
ето му подбуждахж го на голѣмы планове:
другый Константинъ великій или като Петра
кый, той стори намѣреніе да принесе столицата
Преславъ въ нѣкой приморски градъ; за туй я
инесе въ Ахилд, който са славѣше съ своя ли-
и съ корабостроителнытѣ си мѣста »

Тукъ имамы да притуримъ че Крумъ е единъ
великытѣ господари за Българытѣ на онуй,време,
то най напредь той издаде държавенъ *законъ про*
сѣка интрига и клевета, противъ сѣка непра
и подкупуванье на чиновницытѣ, еще противъ
ебата, объдѣніето и піянството — сикитѣ тѣзи
щы които сж причинж да паджтъ и най силнытѣ
тва. Туй обстоятелство и дѣто по горѣ рекох-
че Крумъ *писалъ*, дава ны поводъ да мыслимъ и
ѣрвамы, че Българытѣ еще прѣди покрьщеніето
али сж нѣкаквы буквы за писмо, само че тѣ сж
различны отъ буквытѣ които сетнѣ *Кириллъ и*
одій имъ съставихж. За него-ный са основа-
на *Черноризца Храбра* който живѣлъ и писалъ
о X вѣкъ. Ето собственнытѣ му думы за сла-
ытѣ писменà: *Прежде убо Словене не имѣахж*
, нж чрътами и рѣзанми гадаахж пога-
ще, кръстивше же ся Римскими и Гречьс-
писъмены нуждаахж ся писати Словенску

ъ за искоренияваньето на лозьята (§ 14); но ный го
ихмы както си е у Венелина. (Гл. *критич. издыр*
стр. 24).

рѣчь безъ устроя. .. И тако бѣша многалѣта. Потомъ же чьловѣколюбецъ Богъ помиловавъ родъ словенскый, посла имъ святаго Константина Философа, нарицаемаго Кирилла, мжжа праведна и истинна, и сотвори имъ тридесеть писменъ, и осьмъ, ова убо по чинж греческыхъ писменъ, ова же по Словенстѣй рѣчи. (37) Тъй са увѣрява мы на здраво, че нашытѣ прадѣды — Славенытѣ съ време ёще употребявали за писмо нѣкакви *черты и рѣчи*, и сетнѣ кое Римско, кое Грьцко писмо *неустроѣно*, дордето най–подирь Солунскытѣ братья Кир. и Методій го допълнихж и наредихж азбуката наречена Кирилица, съ която са служжтъ и днесь повечето славянскы народы. — Нѣколко годины слѣдъ Крума, когато сынъ му или братъ му Мортагонъ зе юздытѣ на управленіето, Българія бѣше една отъ първостепеннытѣ държавы на Европа; въ нейныя съставъ влазяхж околнытѣ области, които сетнѣ станахж извѣстны подъ името: Влашко и Богданско, Маджарско, Срьбско, Босна, Хърватско, и Славонія; а въ послѣдніа миръ съ Византійцытѣ, Българія са увеличи и съ областьта *Брѣговъ*.

Бѣлѣжка. Подъ името *Брѣговъ* са разбирали Българытѣ приморската страна между Варна и Ахило, която са казва ёще *Брѣжіе*, у Византійцытѣ Berzetia (Критическытѣ издырванія на Венелина стр. 16, 25, 26).

Мортагонъ не ѐ былъ толкосъ властолюбивъ господарь; той былъ благодаренъ да управя мирно държавата, която му са паднж, и, на мѣсто военны предпріеманія, да са упражнява съ мждруванія и врачуванія, за което му давахж изобилна храна народнытѣ суевѣрія и идолопоклонството, което той силнопокровителствувалъ. Честолюбвыйтъ му татко или братъ,

(37) Палаузовъ. По списку, хранящемуся въ Моск. Духовной Академій, подъ № 145.

ѣренъ срѣщу христіенытѣ отъ поведеніето на Ви-
тійцытѣ въ военытѣ работы, неможа да испжлни
перѣвіетоси — да принуди за робенытѣ Българы
истіяны да пріематъ пакъ идолопоклонството, и
то го предвари непрасна смьрть, той остави тъзи
жж на Мортагона, който за неговата любовь къмъ
ичеството и за талкуваньето на тайнытѣ му, нарече
отъ народа *Мудракъ*, име което са прилага на
бственното му като прякоръ, за туй често са срѣ-
и съ двѣтѣ имена.

Мѣркитѣ които предпріе Мортагонъ да възвьрне
ристіянытѣ къмъ идолопоклонството съ притѣснѣ-
, съ жестокость и гоненія дѣйствувахж срѣщу не-
вата цѣль; *защото мухы са не ловіжтъ съ оцетъ
— колкото повече сърдишъ нѣкого, толкозъ пове-
опоритъ го правишъ.* Освѣнъ туй и страхътъ отъ
къла былъ по силенъ, нежели плашаньето на него-
Величество. Сичкото туй Тертеліянъ добрѣ чув-
твуваше въ своето изѣченіе: Sangis martyrum cemen
istianorum est — *кръвтьта на мжченицытѣ è семе
Христіенытѣ.*

И въ самыя Цариградъ пріемахж живо участіе
състояніето на Христіенытѣ по Българія; царьтъ
политикъ възбуди желаніето на много юнацы да
гжтъ назадь въ предѣлытѣ на Имперіята. Но ду-
тъ на българското държавно правленіе скоро са
ронѣни съвсѣмъ, като възлѣзи на престола, доб-
йтъ и благосклонный *Владимиръ*, внукъ Крумовъ
36—842).

Ето и за него що пише Венелинъ: ([38])

« Сключеныйтъ отъ негова предшественныкъ 30
дишенъ миръ, съ Византіицытѣ, Владиміръ го под-
рди тържественно и склони на исканьето на Импе-

([38]) Гл. пакъ неговытѣ *Критическытѣ издирванія*
св. Ботя Петкова ч. I; стр. 33.

ратора Теофила да върне назадъ едно число по
бены Българы, които бѣше преселилъ Каранъ
Македонія въ Влашко, завращаньето на които на
сто до сега са молѣше Грьцкото Правителство.
туй Владимирово решѣніе са упрѣхѫ послѣдовате
тѣ на системата Каранова и Мортагонова, съ ко
държавныйтъ съвѣтъ бѣше пълень и освобожден
на тѣзи Македонцы са отлагаше отъ день-на-де

« Като са минѫ малко време, българскыйтъ
тръгнѫ да пѫтува по Имперіята и като посѣти нѣ
градове въ Македонія, най-послѣ са упѫти въ
лунъ. Тъзи страна бѣше най-много населѣна
Българы, които бѣхѫ най-главнытѣ граждан
мѣстото. . . .

« Не са знае що ѐ накарало българскыя
па туй пѫтуванье по Имперіята; но то на него
дѣйствува добрѣ за Христіянството и вижда са
той са срѣщнѫлъ съ Императора, който го склон
на рѣшеніето — да са върнѫтъ Българытѣ изъ Вл
ко въ Македонія. Като останѫ нѣколко време въ
лунъ, дѣто можѣше и трѣбаше, ако и неволно д
запознае съ истинытѣ на вѣрата, която исповѣд
неговытѣ единоплеменницы по цѣла Македонія,
може бы да е измѣнилъ образа на мыслитѣ си за
посковнытѣ богове Перуна, Позвизда и др.

« Еще догдѣ го нѣмаше въ Българія, до
както са види, по сговоръ, грьцкыйтъ флотъ въ
тіето на Дунава за да пріемне отъ брѣговетѣ Вл
кы 12,000 Македонскы Българы. Българскытѣ
воды по границыгѣ са противѣхѫ на туй прес
ніе въ отсѫствіето на царя имъ; обаче слѣдъ
колко збыванія, Македонцытѣ сполучихѫ да са
хвърлѭтъ въ корабытѣ и да са упѫтѭтъ за Ц
риградъ, а отъ тамъ за напрѣшнытѣ си живѣлищ
Македонія.

« Нѣкои отъ тѣхъ останѫхѫ въ столицата, м

което и единъ момъкъ на име Василій (сѫщый който бѣше поробенъ отъ Крума въ Одринъ); той постѫпи въ служба при единъ сенаторъ и, като достигнѫ най-высокъ чинъ въ палата, най-послѣ (867) са въскачи на престола подъ името Василій македонскій. Неговытѣ сынове *Львъ философъ*, *Александръ*, внука му *Константинъ багренороденъ* и другытѣ потомцы — *Романъ II*, *Василій II* и *Константинъ* царувахѫ съ славѫ. И тъзи е втората славенска династіа, отъ която Византійската Имперія имаше по-добрытѣ си господари.»

Историцытѣ мълчѫтъ, върху политическытѣ събитія въ Българія, ако е имало или не, слѣдъ завращаніето на царь — Владиміра отъ неговото честито пѫтуванье; но сичкытѣ съгласно пишѫтъ за обращаньето на Българытѣ въ Христіянството, като събитіе найдостопамятно за царството; и тò са начнѫ отъ двора при *Бориса*, наслѣдника Владиміровъ, както сега ще видимъ.

§ 20. **Борисъ — язычникътъ** (843—861).

Малко преди да възлѣзе на българскыя престолъ Борисъ, Импораторъ Теофилъ умрѣ (842), и за наслѣдникъ остави малолѣтныя си сынъ Михаила подъ надзора на майка му императорица Теодора. Скоро (въ 745 г.) 30-годишныйтъ мыръ сключенъ между Българытѣ и Византійцытѣ наближаваше да са свърше времето му, и на Бориса са искаше да отвори бой съ наслѣдницѣ, като са надържеше на силытѣ си, когато имперіята са управяше отъ една жена: за туй са и обърнѫ къмъ Императорицата съ нѣкаквы искванія, като ѝ обевяваше своевременно и бой.

Историцытѣ повтарятъ дилеммата, съ която са отговорила Теодора на Българскыя царь: «Ако ми надвіешъ, то малко слава ще спечелишъ отъ надвита жена; но ако са надвіешъ отъ мене, тогазъ за тебе

ще бѫде голѣмъ срамъ.» Борисъ, смаянъ отъ гордѣливыя този отговоръ, почувствува голѣмо уваженіе къмъ императрицата, и мирътъ са поднови пакъ и отъ двѣтѣ страны.

Въ преговорытѣ си за миръ, Теодора предложи на Бориса едно количество злато и сребро за откупъ на единъ монахъ на име Теодоръ Куфаръ, който отъ много време былъ заробенъ въ Българія. Отъ своя страна Борисъ склони да го даде заради сестра си, която была отъ преди 38 годины заробена въ царуваньето на Льва Арменина, и задьржана въ Цариградскыя дворъ, безъ да са постараятъ за освобожденіето ѝ нито дѣдо ѝ Мортагонъ, нито татко ѝ Владиміръ.

Слѣдъ подновяваньето на мира съ Византійцытѣ, Борисъ влѣзълъ въ сношеніе съ Лудовика, нѣмскый императоръ, а помежду туй сѐ гледаше отъ една страна да притѣснява и да подчинява славенскытѣ племена въ Тракія и Македонія, които са управлявахѫ отъ своитѣ си кнезове. Около 853 г. Борисъ станѫлъ едно съ Савскытѣ Славены и проводилъ войска въ Паннонія, дѣто нѣмскытѣ полководцы я избихѫ. Нѣкои историцы увѣряватъ, че въ сѫщата година той отворилъ бой съ Сърбытѣ и Хърватытѣ, но, споредъ другы, този бой station станѫлъ слѣдъ крьщеніето на Българытѣ, както ще видимъ пò-нататъкъ.

Княгинята Теодора, Борисовата сестра ([39]), когато паднѫла робиня у Византійцытѣ, была ёще дѣте на цыца, за туй порасла и са отхранила въ христіанската религія, на която бѣше твърдѣ исташѣна. Като са вьрнѫла при брата си, тя непре-

---

([39]) Нейното языческо име не е познато, но колкото за христіанското нѣма сумнѣніе, че е было друго, кога Крьстницата ѝ была сама императрица Θеодора.

о му хвалѣла тъзи религія, като го придум-
да и пріемне и да са отрече отъ идолопо-
твото, което тогазъ бѣше общо на сичкитѣ
ны. Помепжтый монахъ Теодоръ бѣше вече
лъ въ духа на Бориса нѣкой семена отъ
іянството; сега сестра му довьршва начнжто-
ло, — тя поклати издълбоко негова духъ за о-
ньето му въ христіанската религія. На туй,
сумнѣніе, спомогнжхж и съвременны полити-
обстоятелства: защото Българія бѣше вече
ейска държава и, като таквази, тя трѣбаше да
и хрістіанска; оставаше само да чака единъ
който да съзнава, че « цѣлостьта на царсвото
ысква да напустне язычеството и да пріеме
а на съсѣдытѣ си, т. е. да пріеме христіян-
). »

І този царь бѣще Борисъ. За него нѣма су-
, че ёще отъ въскачваньето си на прѣстола,
търси да има тѣсно сношеніе съ христіенскы-
рье отъ истокъ и западъ. И види са, че туй
ніе съ христіенскытѣ царье го е накарало да
ши да пріеме христіанството, а не толкозь че
думали апостолы и проповѣдницы, какътъ Ви-
скытѣ хронографы общо увѣряватъ, макаръ и да
приготвили за туй велико дѣло сестра му и дру-
кои лица които можали да го приближжтъ. Друго
обстоятелство накарало българскыя царь да при-
вече към извършванье на дѣлото, което го тол-
анимавало. — Споредъ едны, гладъ голѣмъ на-
о въ Балгарія, споредъ другы, заразателна нѣ-
мѣсть са распространила, — и Борисъ вмѣсто
бѣгне на *Перуна* за помощь, той явно вече
гнжлъ към сестрина си Богъ, и този страшенъ
гладъ было или моръ тутакси почти преста-
Тъй Българскыйтъ царь былъ убѣденъ въ хри-
кыя Богъ; но ёще са въздържѣлъ отъ страхъ

да не са подигнжтъ подданницытѣ му, като напоѣ
отъ суевѣрія. Той трѣбаше какъ-какъ да гы упла
или убѣди за да навѣджтъ вратъ подъ игото
Черквата; за туй поиска да му опишжтъ една гал
рея отъ негова палатъ съ много и разны изобраз
нія, заеты отъ вѣтыя и новъ завѣтъ. Подканенъ о
сестра си на туй, Борисъ пратилъ да иска отъ В
зантійскыя дворъ нѣкой искусенъ живописецъ, и
му пратили монаха *Методія*, който, между друго
представилъ му страшна една картина на послѣд
сждъ или, какъто общо казватъ на второто приш
ствіе Христово.

Изясненіето на тъзи картина зададе страхъ
на самаго Бориса; той начнж да са бои отъ Бо
по-вече ножели отъ народа си. Тогазъ казва на с
стра си, че не чака освѣнь единъ христіанскы слу
жителъ за да са покрьсти; тя не са забави чре
Методія да повыка и брата му Кирилла, нарече
философъ поради голѣмата си ученость, и го кр
стихж една нощь прѣзъ 861 или 862 ([40]) като
дадоха името на младыя императоръ, *Михаилъ*, кој
то му станж крьстникъ. Увѣряватъ ([41]) че обрядъ
на крьщеньето станжлъ не въ Преславъ, а близо
Цариградъ, дѣто присжтствувалъ и Константинопол
скыйтъ Патріархъ, чутовныйтъ онзи Фотій; царьт
са крьстилъ предъ войската си наедно съ болѣрыт
и велможытѣ отъ двора, които сж са намѣрили
него тамъ. Колкото за царското домородство исто
рицытѣ мълчжтъ; види са, че Борисъ — Михаил
тогасъ ѐ былъ довецъ; споменува са само за два
та му сынове, отъ които по-голѣмыйтъ, *Владими*

([40]) Положително не са знае годината, въ която
крьсти Борисъ, но обыкновенно полагатъ туй да са
свършело въ годинытѣ 861 — 862 или 863 — 864.

([41]) Глед. Исторіята Г-на *Голубинскаго*.

(инакъ *Бережанъ* или Пружанъ) не са знае какъ ѐ билъ кръстенъ, но братъ му въ крьщеніето былъ нареченъ *Симеонъ*; първото му име ся забравило ([42]). Остава сега да видимъ какъ са покрьстилъ и народътъ, който станжлъ предмѣтъ за распря между римската и константинополската черкви.

ПЕРІОДЪ III-ій.

От покрьстеньето на българския народъ до неговото подчиненіе на Византійцытѣ, или отъ Бориса — Михаила до Самуила и наслѣдницытѣ му, 861—1019 год.

—

§ 21. Покрьстеньето на Българытѣ при Бориса—Михаила; прѣговорытѣ му съ папата за независимость черковна, 861—870 год. ([1]).

Като са сподобилъ, съ благодать-та Божія, да пріеме християнската вѣрѫ, тъй самъси Борисъ ([2]) веднагъ подиря, той заповѣдалъ на сичкія си народъ да са покрьсти, а Българытѣ (именно велможитѣ, *болярытѣ*, споредъ друго свидѣтелство), когато гы

([42]) Ако да гледамы *Венелина*, той дава на голѣмыя Борисовъ сынъ името *Бережанъ* (или Пружанъ) за кого-то не знае тоже какъ ѐ нареченъ въ крьщеньето; а накото за Симеона увѣрява, че първото му име было *Владиміръ*, т. е. противното на туй което казвамы ный, основаны на по-достовѣрны источницы. Глед. за туй и «Вѣкъ болгар. ц. Симеона, отъ *Палаузова*.

([1]) Изъ Писмата на А. *Гилфердинга* въ Българ. Книжицы» отъ 1860 год.

([2]) Въ въпроситѣ до Папа Николая I, виж. Responsa ad consulta Bulgarorum, стр. 17 — Любопытныитъ читатель ще намѣри тѣзи въпросы напечатаны въ «Българ. Книжицы» отъ 1858 год., стр. 218-230.

кръстили, сичкитѣ едногласно въстанѫли връхъ нег
съ голѣмо свирѣпство; казвали, че той имъ далъ ло
шъвъ законъ, искали да го убіѭтъ и да турѭтъ дру
гыго на прѣстола но той отишълъ срѣщу тѣхъ с
войска, побѣдилъ гы отъ малъкъ до голѣмъ и, кат
гы изловилъ, исклалъ сичкитѣ велможи и знаменит
человѣцы съ дѣцата имъ, а другытѣ хора помилвал
Съ този начинъ побѣдата на христіянството в
Българія была въ истото време и торжество на цар
ската власть. Сега Христіянството окончателно с
утвьрдило въ Българія, народътъ тичѣлъ до крьще
ніето, не достигало работницы за обилната жътв
Но сѫдено было Българія тозъ часъ подирь крьще
ніето си да влѣзе въ препирнитѣ, които тогава ра
кѫсвали христіянската цьрква новообърнатыйтъ Бъл
гарскій народъ, щомъ чулъ Христововто име, трѣ
бало да види святинята, расклатена отъ вълнуваньет
на хорското властолюбіе. Като са въсползувалъ с
крьщеніето си, за да склюочи траенъ миръ съ цариг
радскійтъ дворъ и да изиска да му са устѫп
една значителна область, Борисъ са обърнѫлъ н
друга страна, до Римскія папа Николая I и до Гер
манскійтъ краль Лудовика. Безъ сумнѣніе, той с
е боѣлъ, Българія съ вліяніето на грьцкото духо
венство да не подпадне подъ зависимость на Визан
тія. Той не е можълъ да не знай голѣмата прѣпирн
която вече четыри години са продължавала, межд
Грьцката и Римската цьркви, по поводъ на възве
деніето Фотіево на патріаршеството. Съ богато по
солство проводилъ той въ Римъ, между другытѣ да
рове на Св. Петра, рызницата, въ която той са сра
зявалъ противъ възбунтованнытѣ привьрженицы н
язычиството; той са оплаквалъ, че въ Българія Гр
цы, Арменцы и др. крьщаватъ и проповѣдватъ раз
ногласно, че нѣкой-си священникъ самозванецъ, от
гърцитѣ, крьстилъ много народъ, че даже евреи с

сывали да проповѣдвжтъ въ Българія, и искалъ отъ папата вѣроучители, наставленія и книгы. Като лъсвалъ притязанията му врьхъ върховната власть надъ сичката цьрква, Борисъ го молилъ да възведе България на степень на отдѣлно Патріаршество: туй е знакъ, че цѣльта му е была да са откжсне отъ духовното прѣобладаніе на Византія. Папата са зарадвалъ неисказанно, че цѣлъ народъ, толкози близенъ до Грьцката столица и толкози опасенъ за нея, тъй нечаканно са обраща до него. Той видѣлъ въ Българытѣ най вѣрно оржділ за да дѣйствува непосрѣдственно врьхъ Цариградъ, и тосъ часъ проводилъ до Бориса двама епископы, съ книгы и подробны наставленія за отговоръ на пытанията, които Българытѣ му прѣдложили. (Гл. тукъ бѣл. 2.)

Посланницытѣ на Николая, епископы Павелъ и Формозъ, были пріеты въ Българія съ голѣма честь, прѣдобыли расположеніето Борисово и довьршили крщеніето на Българытѣ. Славенскы проповѣдници тамъ вече нѣмало: повече отъ три годины са минжло, отъ какъ Кириллъ и Методій отишли въ Моравія: тѣ, очевидно, не сж можли, въ краткото си прѣбываніе между Българытѣ, да ичъ приготвіжтъ пастири отъ числото на ученицытѣ си. Отдалеченіето на природнытѣ наставницы не е ли было начало на туй духовно неустройство въ Българія, за което Борисъ са тъй оплаквалъ? На сѣкій случай, Римскытѣ епископы не намѣрили противницы при двора му. Тѣ го подбудили да испжди отъ Българія сичкитѣ проповѣдницы освень Римскытѣ, зели да повтарятъ миропомазваніето, което е было съвьршено отъ православно-въсточны священницы, да ввождятъ обичаитѣ на Римската цьрква и символа на вѣрата съ прибавленіе filioque (и отъ сына). Като видѣлъ че нѣма надѣжда да добые Българско патріаршество, Борисъ зелъ да иска отъ папата поне единъ архіепис-

копъ: Николай не далъ и архіепископъ, но проводилъ (867) новы проповѣдницы съ епископа Гримоалда; Борисъ длъженствувалъ да избере единъ отъ тѣхъ за архіепископъ и да го проводи въ Римъ да го посвятѣятъ. Между туй препирнята помежду Николая и Фотія са усилвала повече. Фотій, въ посланіето си до въсточнытѣ патріарсы, укорявалъ неправилното ученіе и злоупотрѣбеніята на Римляныте въ Българія; императорытѣ Михаилъ и Василій са обърнали до самаго Бориса съ прѣдставленія за сѫщія предмѣтъ: Борисъ проводилъ писмото имъ до папата, който тозчасъ съ едно окрѫжно писмо торжественно извикалъ всичкото духовенство на западната църква за да го опровергне. Туй още по много раздразнило полемиката.

§. 22. Мѣстный съборъ въ Цариградъ по черковнытѣ дѣла на Българія. 869. г.

Подирь малко (866, септ. 24-ій) императоръ Михаилъ былъ убитъ, Василій зелъ самъ да царствува и, като свалилъ Фотія, възвърнѫлъ на Игнатія патріаршеството. Папата са считалъ за побѣдитель, но властьта му, видиса, са показала тежка на Българетѣ. Борисъ желаѣлъ да има Формоза за архіепископъ, и даже са кълналъ, че ще му даде туй назначеніе; а папата нарочно отдалечилъ Формоза отъ Българія (той послѣ былъ даже аргосанъ и прѣдаденъ на анатемѫ за съгласіето му съ Бориса); Гримоалдъ и едно ново лице, Доминикъ, были предложили на Българытѣ за кандидаты на епископството; но Българытѣ не щѣли нито тогозъ нито оногозъ, и искали (importunissime deprecantes) да имъ са възвърне Формозъ или баремъ да са назначи за пастирь Римскійтъ діаконъ Маринъ. (³) Но папата (Адріанъ II)

(³) Той послѣ станѫлъ Папа.

отнайнапрѣдъ не са съгласявалъ, държѣлъ дълго въ Римъ Българскійтъ посланникъ Петра, който былъ роднина Борисовъ, и най-послѣ, противъ желаніето на Бориса, проводилъ му двама новы кандидаты (4) да си избере отъ тѣхъ епископъ. Позаповѣдь Борисова, Петръ, като са върнѫлъ отъ Римъ, тозчасъ тръгнѫлъ за Цариградъ за да присѫтствува на събора, който былъ свиканъ (869) за да са рѣшѭтъ спорнытѣ дѣла на църкватa и гдѣто, близо до императорытѣ Василія и Константина, патріарситѣ, прѣдставителитѣ имъ и сенатътъ, сѣдѣли отъ една стърна посланницитѣ на Лудовика, императоръть на франкытѣ, отъ друга, «знаменитытѣ болѣре (5) на Михаила, възвишеннійтъ и свѣтлѣйшійтъ повѣлитель на Българія.»

Съборътъ са свършилъ, опредѣленіята са подписали (870, февр. 28-ій). Тутакси императоръ Василій повиква Игнатія и прѣдставителитѣ на другытѣ патріарси, да чуѭтъ писмото на Българскыя царь и из посланника му Петра, който, между другото, былъ предложилъ и този въпросъ на събора: «Ный отъ св. Римска църква искахмы, пріехмы и до сега имамы священницы; но рѣшете съ тѣзи прѣдставители на патріарситѣ, до коя църква ный разумно трѣба да надлѣжимъ, до Римската ли или до Цариградската?» Римлянытѣ протестуватъ противъ самыя този въпросъ. Прѣдставителитѣ на въсточнытѣ патріарси питатъ: «Когато вый занехте страната, която сега владѣете, на кого тя бѣше подчинена и каквы священницы въ нея имаше?» Петъръ: «ній я добыхмы съ орѫжіе отъ Грьцытѣ и намѣрихмы въ нея грьцкы священницы.» — «Ще са каже, страната ви была и трѣба да е подчинена на Цариградската митропо-

---

(4) Силвестра и Анконскійтъ епископъ Леопарда.

(5) Въ Грьцкыя текстъ стои ἄρχοντες — началницы, а въ Латинскійтъ Iudices — указатели, водители.

[illegible] Дълго была прѣпирнята съ Римлянытѣ върху [illegible]; но най-подирь са свършва съ пресѫ [illegible] патріаршескытѣ прѣдставители: «Отсѫждаме, [illegible] Българската земя, която отколѣ са ѐ намѣрвала [illegible] власть и е имала грьцкы священници, и [illegible] езичеството отклѫснѫло отъ св. Цариградска [illegible], сега да ѝ са върне чрезъ христіянството.»

Съ този начинъ, на 3-ій марта 870 г. Българія [illegible] съединила съ Въсточната църква. Борисъ [illegible] рѣшеніето на патріарсытѣ и архіепископа Те[illegible], когото Игнатій му проводилъ. Папскійтъ [illegible] (посланникъ) Гримоалдъ, склоненъ съ царя, [illegible] доброволно Българія. Непрѣстаннытѣ про[illegible] на папытѣ, Адріана II и Іоанна VIII, запла[illegible]ніята връхъ грьцкото духовенство въ Българія и [illegible]ъчченіето, което тѣ произнесли надъ него, без[illegible]ойнытѣ имъ писма и жалбы до императора Василія, Игнатія, Бориса, до Българскытѣ Велможи, нѣмали никакво дѣйствіе. Като разкѫсалъ свръзката си съ Римъ, Борисъ са сближилъ съ Цариградъ по много отъ колкото по-напрѣдъ, и по-много отъ колкото прѣдшественницытѣ му; слабъ и нерѣшителенъ въ изичеството, той и въ христіянсвото слѣдува сѫщата нерѣшително политика, склонява са ту на тъзи, ту онъзи страна. Той проводилъ сына си Симеона въ Цариградъ за образованіе: «тогози Симеона, хортува Италіянскійтъ лѣтописецъ, нарекли, [illegible], сир. полвина Грькъ, защото той отъ дѣтинство са училъ въ Византія на риториката (сир. краснорѣчіето) Димостенова и на силлогизмытѣ (сир. логиката) Аристотелевы. Гърцытѣ отъ своя старна наиѣли Българытѣ съ разны почести: Императорътъ нарѣкълъ Бориса свой духовенъ сынъ, Българскыйтъ ар-

(⁶) Подробности виждь въ приложеніето на 17 брой отъ «българ. Книжицы» по исторіята на българытѣ, стр. 39.

скопъ былъ почетенъ въ придворнытѣ тържест-
ь първото мѣсто подирь Цариградскыя Патрі-
. Духовныйтъ животъ на Българія растѣлъ: ос-
Теофилакта, камуто, види са, была довѣрена
ичната часть на Борисовото царство, западната
около двѣтѣ Моравіи, имала за свой архіепи-
ь, Агатона, който турнжлъ епископъ въ Бѣл-
(той тогава былъ български градъ), именно
енина Сергія. Като са махнжло Римското духо-
ство, Славенското богослуженіе, безъ сумнѣніе,
е възникнжло въ Българія: покрайнѣй мѣрѣ
о подирь нѣколко годины (885), въ велика Мо-
было въздигнжто гоненіе врьхъ Славенскытѣ
овѣдницы, врьхъ ученицытѣ на Кирилла и Ме-
, Българія имъ открыла обятіата си радостно, и
іела не като испждени, но като наставницы,
къ управленіето на църквата си; тѣ турихж
аніето на славено-българското образованіе въ
рія, което не са забави да даде добъръ плодъ.

3. Гражданското устройство на Българія при Бориса — Михаила(7).

Покрьстеньето на Българытѣ естественно трѣ-
да промѣни много и много нравственныя имъ
ъ, а по-край него — и гражданското имъ у-
ство. «Както увѣряватъ Бертиніанскытѣ лѣ-
н, казва Енгель, Българія была раздѣлена на
сподарства или намѣстничества,» отъ които
е было въ Влашко, двѣ въ Срьбско и Хърват-
дно въ Паннонія (отвждь-дунавска Унгарія);
ытѣ са намѣрвали въ странытѣ, населены отъ
ѣ Българы, двѣ отъ тѣхъ сж были въ Унгарія
о въ *Загорія* (загорското княжество въ Тракія,

---

(7) Изъ Ю. И. Венелина. Издирванія по българска-
орія.

изново отстжпено сега на Бориса). Наместницытѣ са наричали *господари*, или, ако сж были отъ царската фамилія, *князове*. Сѣко господарство или княжество са дѣляло на *уреды* или *окржгы*, които сж са управяли отъ *Уредницы* или *Исправницы*.

Въ Българія тогазъ имало общь единъ непремѣняемъ Съвѣтъ (Сенатъ), съставенъ отъ велможи, наречены *болѣрцы*, които Византійцытѣ наричали Boilades ab intus — *вжтрѣшны* или *статскы Бояры*, защото тѣ управяли вжтрѣшнытѣ работы. Войскытѣ са управяли отъ *войводы*, които най-много трѣбало да пазіжтъ границытѣ; за туй тѣ са намѣрвали съ войскытѣ си близо до тѣхъ, и кога са случало бой, трѣбало да гы браніжтъ, доро и тѣ най-напредь нападали на предѣлытѣ непріятелскы. Тъй едины сж са намѣрвали около устьето на Дунава, а другы на долу по предѣлытѣ на Имперіята, ёще въ Хърватско и Паннонія срѣщо предѣлытѣ на Франкытѣ. А войводытѣ были началницы на укрѣпеннытѣ градове и на твърдинитѣ, каквыто сж имали доста; тъй, погранична българска твърдина срѣщо Моравія былъ градътъ Будинъ, който послѣ станжлъ столпина на Унгарія. Тѣзи воеводы са наричали у Византійцытѣ Boilades ab extus — вънкашны воеводы (Vid. Stitter II. 604).

Преобразованіето на господарството было ѐ главното вниманіе и попеченіе на Бориса (873), който, за да са предаде съвсѣмъ на вжтрешнытѣ си държавны работы, гледаше да подкрѣпи мира и съгласіето съ другытѣ царщины.

Еще въ 867 год. са промѣни Византійското правителство, Василій, родомъ Българинъ изъ Македонія (единъ отъ онѣзи които въ царуваньето на Владимира I, зехж дозволѣніе да са върнжтъ изъ Влашко у тѣхъ си въ Македонія), възлазя на престола на имперіята. Понеже Владиміръ былъ му сто-

рилъ нѣкога добро, той сега показва дружба на наслѣдника му Бориса, за което го одължаваше благодарностьта и природното влѣченье къмъ своитѣ еднoплеменници. Туй обстоятелство и нуждата за тишина въ времето на вжтрешното преобразованіе сближиха нѣкакъ и двамата царье.

По онуй време царьтъ пратилъ наслѣдника си Симеона въ Цариградъ за да са усъвърши въ наукитѣ на които бѣше са предалъ при св. Методій и да изучи Грьцката Словесность и (ст. 150) Като отиде въ Византійския Дворъ, Владимiръ, подъ ржководството на ученытѣ, учеше са Словесность и Философія, като прочиташе ту Платона, Сократа, Аристотеля, и Димостена, ту Василія Великыго, Іоанна златоуста, и другытѣ великы христіенски учители. Той довърши своето обрвзованіе, като пжтува по другитѣ области и градове на Имперіята.

Като станжхж тѣзи взаимны сношенія и дружба, Императорътъ подари на българскытѣ търговцы особенны правдины въ Цариградъ. Тъй за живѣнье имъ са дадохж нарочиты улицы, освѣнь туй даде имъ са пьрво мѣсто предъ сичкытѣ чужденцы на черковны и царскы праздницы, на които тѣ са намѣрвахж подъ името българскы госты. Народътъ българскый бѣше най-трудолюбивъ, и неговата търговія цьвтѣше въ миръ и тишина.

Въ туй време са подтвьрдихж мирнытѣ отношенія и съ наслѣдницытѣ на Карла Великыго, съ царьетѣ Германскый и Франкскый, у които былъ вече исчезвжлъ войнишкыйтъ и преварливый духъ..... Но вжтрѣшныйтъ религіозенъ бой на Българія даде причина да въстанжтъ срѣщу нея самытѣ Славены, Руссы и Сърбы. Въ туй въстаніе срьбско начелникъ бѣше самыйтъ господарь или намѣстникъ тѣхенъ *Властимiръ*. До като Борисъ говѣше метежницытѣ въ самата Българія, работата съ Сърбытѣ въ продъл-

женіе на три годины вър
жанъ, но не сѣкогы благо

Най-послѣ, като са
въ държавата, Борисъ изл
бытѣ, въ което му прудру
меонъ, който са бѣше вър
ванье по Гърція. Тримат
Мутимиръ, *Строимиръ* и
са опиржтъ на царя, кой
войската си въ Сръбската
ди гы да са покоріжтъ.
(Мутиміра) опредѣли за
двамата му братья съ фам
робены Сърбы доведохж

Като успокои тъй б
дигнжла въ отечеството
христіянската вѣра въ
царство, Борисъ на стар
правленіето, а самичакъ
мънастырь, който самъ б
чаше да утвърди своитѣ
ското ученіе и да обр
учители. —

Другы историцы о
съ Венелина бѣлѣжжтъ,
та си, Борисъ предалъ
сынъ Владиміра, а сам
мънастырь. Тѣ обаче п
нѣколко време, като са
му са предалъ на развр
давнина и искалъ да
отеческа вѣра, Борис
руба, зема пакъ шлем
на царството, сбира по
и дига потера подир
побѣгнжлъ. Недостойн

въ ржцѣтѣ на баща си, който му избоди очитѣ и го осжди на вѣченъ затворъ. Тогазъ въ едно общо събраніе отъ народа, той провъзгласи за царь другыя си сынъ Симеона, като го заплашваше съ братовата му честь, ако са излъже да са обходи като него. Тъй христіенскыйтъ този герой, обсыпанъ съ молбы и желанія, почетенъ съ желбы отъ сичкытѣ подданицы, отиде пакъ да са затвори въ мънастыря си, дѣто и свърши свято послѣднитѣ дни на живота си, въ 896 год. (8).

Тукъ ный ще свършимъ съ Венелина, комуто не была позната датата, кога са е преставилъ знаменитыйтъ този Монархъ, но за него и за сестра му той плете похвалны вѣнцы, като казва: че «Борисъ «и сестра му бѣхж за православната славенска чер«ква сжщо, каквото Константинъ и Елена за Грьцка«та; а образователитѣ на младата тъзи Черква бѣ«хж светытѣ отцы *Кириллъ* и *Методій*. Да бжде «тѣхната паметь вѣчна и драгоцѣнна за сичкытѣ сы«нове на православната славенска черква! Да по«слѣдуватъ сѣгашнытѣ пастыри, примѣра на тѣхна«та святыня на якостьта въ трудоветѣ имъ за рас«пространеніето на истинското ученіе Христово! «Да бжде любовьта имъ къмъ отечественното слово, «къмъ отечеството и преданностьта имъ на престо«ла голѣмъ примѣръ за сичкытѣ сынове на оте«чеството!»

§ 24. Симеонъ Великый, неговата епоха за Българытѣ (888—927).

Ный видѣхмы по-напредъ предѣлытѣ, които Венелинъ начерташе на Българското царство при Бориса — Михаила. Но въ послѣднытѣ страницы на

(8) Istoire de Bas-Empire par Le Beau, t. XV; l. LXXI; p. 214—218.

Българската си Исторія (¹), ученныйтъ нашъ Палаузовъ гы опредѣля по-добрѣ: «Борисъ остави Симеону царство, казва той, на което границытѣ са простирахѫ отъ велика или българска Моравія около Дунава до устіето му; отъ тамъ по брѣга черноморскы до Бургасъ, часть отъ сѣверна Тракыя, горня Албанія, токо-речи цѣла Македонія до рѣката Ибаръ която по онуй време раздѣляше Българското царство отъ Срьбското. Освѣнь тѣзи земи, той владѣеше широкы области, прѣзъ Дунава въ Дакыя, седмоградіето по Тисса и Мароша, но като нѣмамы указаніе, мѫчно ѐ да са опредѣлѭтъ тъкмо границытѣ на тѣзи области.»

Симеоновото царуванье ѐ най-славната епоха въ Българската Исторія. Като бѣше въспытанъ въ Цариградъ и като усвои грьцкото образованіе до най-высока степень, Симеонъ са евява повелитель на единъ многочисленъ народъ съ пò-ясно понятіе за значеніето на династическото достойнство. Като сѣднѫ на престола съ титлата *царь българскый*, титла която Тербелъ нѣкога бѣше усвоилъ, той възбуди доста голѣмъ страхъ у Византійцытѣ; а като устрои въ Преслава независимо духовенство, Симеонъ ёще повече разви враждата между двѣтѣ правителства, която са продължи и въ цѣло негово царуванье.

Малко преди да са въцари Симеонъ, на византійскыя престолъ са въскачи Львъ VI нареченъ *философъ*, съ когото дълговременныйтъ миръ между България и Имперіята са развали; защото престѫпи условіята му съ които напрежнитѣ императоры давахѫ особны правдины на българскытѣ търговцы, преселѣны въ столицата или въ нѣкой отъ имперскытѣ градове.

(¹) Виждь «Българс. книжницы» ч. I, книж. I, отъ Февруарія 1858, стр. 14.

Българытѣ мълчахѫ и търпѣхѫ до 893 година, 6-та отъ царуваньето на Льва VI. Най-подирь, като не зехѫ приличното удоволетвореніе отъ Византійцытѣ. Симеонъ подига силна войска, съ която той стигнѫ безпрепятственно чакъ до предѣлытѣ на Македонія, защото мыслѣше да удари на Солунъ (Селеникъ); тамъ той срѣщнѫ императорската войска подъ предводителството на Прокопа Крепита и едного арменина на имя Куртиціусъ.

Двѣтѣ войскы срѣщнѫты. страшно са ударихѫ. Римлянытѣ нѣколко време са бихѫ доста добрѣ; но като изгубихѫ генаралытѣ си, които паднахѫ мьртвы на бойното поле, тѣ най-подирь търтихѫ да бѣгѫтъ. Византійскытѣ лѣтописцы бѣлѣжѫтъ, че Симеонъ, като побѣдитель, обходилъ са твьрдѣ варварскы съ робытѣ които му паднѫли въ рѫка: като гы водѣлъ, казватъ, въ тріумфъ около своя лагерь, той заповѣдалъ да имъ отрѣжѫтъ носоветѣ, че тъй гы испратилъ въ Цариградъ. Ако и да не е измыслица туй, но тò станѫло на онѣзи отъ робытѣ, които были родомъ българы и служѣли въ грьцката войска. Както и да е, за да си отмьсти за тъзи жестокость, Львъ подбудилъ Маджерытѣ (унгары) да нападнѫтъ отъ една страна на Симеоновата държава, когато той са готвилъ да удари отъ друга страна.

Тъй на Симеона пренадлѣжало да са біе не само съ Византійцытѣ, но и съ Маджерытѣ, които по волята на императора Льва възлѣзохѫ на неговы корабы по Дунава и зехѫ да опустошаватъ брѣговетѣ на Българія. Въ първытѣ сбиванія българската войска не бѣше толкозъ честита, защото Симеонъ самси бѣше принуденъ да бѣга и са скры въ крѣпостьта на Силистра (Доростолъ); а Маджерытѣ тогазъ слѣдвахѫ тѣхнытѣ опустошенія, като уловихѫ и много робы отъ Българытѣ, които продадоха на Императора. Въ туй критическо време българскыйтъ

царь трѣбаше да прибѣгне на хитрость: за да са избави отъ единъ непріятель, че да може да са опре на другыя, той проводи да иска миръ отъ Императора, който го и пріе съ радость, и, споредъ условіята на мира, освободи колкото българы робы бѣше зелъ отъ съюзницытѣ си. Сега Симеонъ можалъ вече по-лесно да са погоди съ Маджерытѣ.

Освободенъ отъ опасностьта, която го бѣше обиколила, той са съзема изново и напада съ сичката си сила на новытѣ си непріятели, които тъй развали, щото не само гы принуди да оставѭтъ българскытѣ предѣлы, но гы пропѫди и отъ самытѣ имъ вѣты живѣлища; той влѣзе въ страната имъ, и сичкото прекара подъ ножъ и кръвь. Като не бѣше въ сътояніе да иде на помощь на съюзницытѣ си, Львъ испрати посланницы до българскыя царь, за да му напомни, че былъ престѫпилъ новыя миренъ договоръ, и го задлъжаваше да оттегли назадь войската си отъ маджарската земя. Тогазъ Симеонъ, възгорденъ отъ успѣхытѣ на орѫжіето си, отговори просто, че не са заповѣдва отъ Императора, нито ѐ длъженъ да му дава отчетъ за работытѣ си. Тъй отъ една страна Българытѣ, а отъ друга Печенегытѣ принудихѫ разбитытѣ Маджеры да идѫтъ въ Паннонія, дѣто са и установиха.

Щомъ са завърнѫ отъ този походъ, Симеонъ направи новы предложенія на Императора, който разлютенъ отъ туй, рѣши да удари Българытѣ съ сичкитѣ си сылы, като са закани да очисти, ако и възможно, този народъ отъ земното лице. За туй и събра многобройна войска, която и даде подъ командата на двама отличны полководцы, единътъ Катакалонъ на име, другыйтъ Теодосъ патрицій.

Симеонъ, който бѣше ангелъ-хранитель на държавата си, предвидѣ туй нападеніе на Византійцытѣ и добрѣ гы посрѣщнѫ: войската имъ неожидано на-

лета въ ржцѣтѣ на Българытѣ, които цѣла почти я посичатъ на части съ Теодоса и голѣмо число отлишны офицеры. Тъзи побѣда накара императора да направи миръ съ каквыто вече условія щѣлъ Симеонъ. Заключеныйтъ договоръ въ този случай, види са да былъ пазенъ отъ Българытѣ колкото време подиря Львъ управялъ имперіята.

§ 25. Продължепіе отъ Симеоновата епоха.

Слѣдъ смъртьта на Льва, Българытѣ испратихж посланницы до брата му Александра, който го наслѣди, за да поднови направеныя отъ пò-напредь съюзъ между двата народа. Александръ, вмѣсто да са ползува отъ пріятелството на войнственныя тозъ народъ, върнж посланницытѣ българскы съ презрѣніе. Симеонъ, който са ненападаше безнаказанно, станж пò-напредъ та опустоши Тракія и сетнѣ са оправи къмъ портытѣ на Цариградъ, съ омыслъ да го привземе, но понеже жителитѣ му бѣхж на-щрекъ, можахж да противостоіжтъ на българскыя царь, който, слѣдъ нѣколко празны сбываныя, отрече са отъ туй предпріятіе и са оттегли въ *Хебдомонъ*, мѣсто малко далечь отъ столицата. Отъ тамъ той испрати посланницы до Константина VII, наслѣдникъ Александровъ, съ предложенія за примиряванье, които са пріехж съ радость отъ управителитѣ на младыя Господарь. Въ теченіето на туй преговарянье, Симеонъ обѣдва единъ день съ императора въ палата на Влахерна, и, слѣдъ угощѣнието, той тръгнж за отечеството си съ богаты дарове. Туй было по м. Августа на 913 год.

Кедринъ предполага, че тогазъ ѐ станжло миръ; ако ли вѣрвамы Зонара, Симеонъ не рачилъ да подпише условіята, които му бѣхж предложили. Както и да е, на другата година (914) българскыйтъ царь изново нахълта съ обржжена ржка въ Тракія, и ка-

то стигнѫ въ Одринъ, нареди лагера си предъ този градъ. Въ сѫщото време *Зоя*, майката на младыя господарь, въ рѫцѣтѣ на която бѣше сичката власть, направи договоръ съ сената и съ Сарацинытѣ, които бѣхѫ наводнили много провинціи на Истокъ.

Зоя имала омысълъ да обърне сичкытѣ силы на имперіята срѣщу Българытѣ. И на истиннѫ, многобройна войска са повѣри на Льва-Фока съ тъзи цѣль, капитанинъ на императорската гвардія, който имаше съ него си и тѣзи генералы: Грапсонъ, Мерула, Романъ, Мелиусъ и Константинъ Африканскый. Войската минѫ на прегледъ въ една широка поляна, наречена *Діабазисъ* (отъ — διάβασις, преминуванье), дѣто главнокомандающыйтъ привика протопопа и накара да са закьлнѫтъ сичкытѣ войници, какъ че за честьта на имперіята ще пролѣѭтъ кръвьта си до послѣдната капка, и сѣтнѣ протопопътъ гы благослови по обычая, като имъ пожела успѣхъ на орѫжіето. Тъй Фока поведи войската срѣщу Българытѣ, които бѣхѫ вече превзели Одринъ, посредствомъ предателството на единъ арменецъ. Симеонъ посрѣщнѫ Римлянытѣ близо до Замока нареченъ *Анхилоюсъ* (може бы Ахило), и одържа срѣща имъ голѣма побѣда, на 6 Августа 917 год.

Българытѣ, слѣдъ като са бранихѫ мѫжкы, найнапредь са принудихѫ да бѣгѫтъ; но единъ случай пакъ имъ върнѫ побѣдата. Львъ, като утоляваше жедостьта си при единъ изворъ во времето на похода, коньтъ му търти да бѣгѫ; а солдатытѣ, като познахѫ коня, помыслихѫ, че тѣхныйтъ генералъ е убитъ и престанахѫ да гоніѫтъ Българытѣ. Симеонъ, като забѣлѣзалъ туй, стѣгва войската си по-добрѣ и, като нападнѫ ненадѣйно Римлянытѣ, накара гы сичкытѣ да бѣгѫтъ, — и отъ тѣхъ изби едно голѣмо множество, безъ да броимъ мнозина отъ главнытѣ чиновницы, между които былъ и Константинъ афри-

зинскій и Грапсонъ. А самъ си Львъ едвамъ сполучилъ да избѣгне отъ ржцѣтѣ на непріятеля, въ Месемврія. Тъй византійскытѣ списатели тълкуватъ фаталната побѣда, която Римлянытѣ испытахж този пжть. А другы искатъ да кажжтъ, че когато Львъ гонѣше Българытѣ, научилъ са былъ, че Адмиралътъ Романъ Лакапенъ, който крьстосваше съ флотата си на длъжъ по край брѣга, зелъ былъ пжтя към Цариградъ, съ намѣреніе да грабне върховната власть отъ управителитѣ на малолѣтныя господарь Константинъ VII, нареченъ порфирогенетъ (багренороденъ). Понеже и Львъ ималъ сжщата мысль, върнжлъ са въ лагера за да са научи по-добрѣ за сичкото; но солдатытѣ отдали неговото вращанье на страхъ отъ непріятеля, за туй изгубили куражь, и, намѣсто да вървжтъ на-предь, тѣ зели да бѣгжтъ назадь.....

Както и да е, цвѣтътъ на римската войска въ този бой бѣше паднжлъ отъ българскыя мечь. Симеонъ, насърченъ отъ неожиданата тъзи честь, рѣши са да иде да обсади и самыя Цариградъ; но двѣ отдѣленія отъ войската му, като срѣщнжхж на пжтя си часть отъ императорскытѣ войскы, които имъ противостояхж, той са отрече отъ туй предпріетіе, и са благодари само на голѣмата плячка, съ която са върнж отъ този походъ. — Сраженіето, за което тукъ споменжхмы, историцытѣ подтвърдяватъ че сторило на Римлянытѣ едно голѣмо число солдаты и нѣколко знамениты офиціеры, между които былъ и Николай, сынъ на Константина Дука, който въ този случай былъ главенъ командантинъ, и на достойнството на когото Римлянытѣ длъженствували тъзи побѣда, която отъ друга страна пъкъ докарала толкозъ плячка на българскытѣ войницы!

Слѣдъ 5 год. Симеонъ като са въсползува отъ партіитѣ причинены отъ успѣха на Романа, направи новы нападенія върху земитѣ на имперіята. Романъ

който достигнѫ императорското достойнство, извѣстенъ овреме за неговото намѣрѣніе, испрати насрѣща му зетя си Льва и другы ёще военачалницы съ сичкытѣ военны силы, които можà да събере.

Двѣтѣ войскы са ударятъ въ полѣнытѣ Пегійскы, въ малко едно растояніе отъ столнината. Побѣдата най-напредь са виждаше сумнителна, но единъ отъ римскытѣ генерали като зелъ да бѣга, тя са объеви пакъ за Българытѣ (922). Тогазъ Львъ съ нѣкой отъ другарытѣ прибѣгвѫ да са скрый въ една близна крѣпость, а по многото офиціеры и солдаты кое са избихѫ, кое са поробихѫ, кое са издавихѫ като тичахѫ да са качѫтъ на флотата, която не бѣше далечъ въ водытѣ отъ бойното поле. Съ послѣднитѣ тѣзи былъ Адмиралъ Алексій и много другы офицеры отъ флотата.

Българытѣ, като одьржàхѫ славна побѣда, неможахѫ да си отзематъ съ туй, но запустѣвахѫ и страната, отдѣто минавахѫ, като обърнѫхѫ на пепель императорскыя палатъ въ пегійската поляна, и зехѫ въ обсада Одринъ. Тогазъ Львъ, нареченъ *морολеонъ* (лудый Львъ) по причина на неговата луда смѣлость, добрѣ забраняше града, и нѣколко пѫти излѣзи срѣщу непріятелитѣ, отъ които и голѣмо число погуби; но отъ една страна гладостьта на обсадѣнытѣ отъ друга пакъ силата на българското орѫжіе направиха градътъ да са предаде (923).

§. 26. Послѣднитѣ годины на Симеоновото царуванье.

Симеонъ насьрченъ отъ толкози честиты успѣхы почнѫ да прави голѣмы приготовленія прѣзъ лѣтото на сѫщата година (923), съ твърдо намѣреніе ужь да привземе и Цариградъ. за дѣто и потегли съ силна войска едвамъ по м. Септемврія. Въ пѫтя си, като минѫ прѣзъ Македонія и Тракія, той тури

ка на по-многото крѣпости отъ тѣзи провинціи, нѣкои отъ тѣхъ настани свои гарнизоны, а другы досущь сабори и гы направи равны съ земята. Най-подирь той стигнѫ до голѣмата имперска столица и натъкми лагера си при Влахерна, отдѣто и щѣташе да удари на града. Тогазъ Императорътъ испрати патріарха Николая съ нѣкои други знаменити лица, които да склонѭтъ Симеона на миръ; царьтъ гы враща назадь и поиска лично да са види съ Императора. Безсилныятъ Романъ повече отъ другый пѫть искалъ спокойствіе. Той склони да са срѣщне съ българскыя царь, и въ опредѣленныя день са озова на урѣченното мѣсто за виждане, придруженъ отъ своитѣ тѣлохранители и отъ придворнытѣ си хора. Отъ своя страна Симеонъ не са забави да дойде обиколенъ отъ своитѣ тѣлохранители за които лѣтописцытѣ казватъ че: „Едни имали златны щитове и златны копія, други носѣли сребърны и мѣдны, а нѣкой были украсѣны съ другы видъ орѫжія, и сичкытѣ общо были покрыты съ желѣзны брони. (10) Тогазъ, слѣдъ обикновенытѣ поздравенія, двамата Господари зели да са разговарятъ за условіята на мира. И съвременнытѣ лѣтописцы увѣряватъ, че Романъ помежду туй былъ ужъ изрекълъ една патетическа рѣчь, въ която представилъ Симеону, че единъ день той щѣлъ да дава сметка за сичката христіанска кръвь, която е пролялъ; натягваше му за варварското удоволствіе, което имялъ, ако и да е былъ самъ той христіенинъ, — да посича онѣзи които исповѣдватъ сѫщата съ него *вѣра*; придумвалъ го да обърне своето орѫжіе срѣщу Сарацинытѣ, тѣхны общы непріятели; и най-

(10) Туй споредъ Кедрина т. II, листъ 305, което съ цѣлото изложеніе земамы отъ съчиненіто на С. Н. Палаузова «Вѣкъ болгарскаго царя Симеона».

подирь рѣчьта му свършвала съ тѣзи думы: че *ако жедостьта за богатство го е накарала да направи толкози запустенія, той склонявалъ былъ да му отвори държавнытѣ съкровища, отдѣто може да са наземе колкото ще злато и сребро, стига само да тури сабьята во влагалището, и да престане отъ да омыва ржцѣтѣ си въ кръвьта на своитѣ едновѣрны братья* (?) . . . .

(Подробноститѣ на тъзи царска срѣща излага Венелинъ въ своитѣ *Критическы издырванія за нашата Исторія*, ([11]) дѣто са намѣрва и Романовата рѣчь цѣла, върху която нашыйтъ историографъ прави тѣзи размышленія:)

« Явно е, че нѣкой византійскы лѣтописецъ е *майсторосалъ* тъзи рѣчь, и въ своята лѣтопись накаралъ императорътъ да я повтори. Освѣнъ него този, който са потрудилъ да съчини казанната рѣчь, примълчалъ и сега, както и сѣкогы, условіята на договора или заключеніето на мира. Тъй ный знаймы, че въ срѣщата на двамата монарха, на-истиннж сключило са миръ между двѣтѣ враждебны държавы, но кои сж были неговытѣ точки — незнаймы.

« Отъ тогашното състояніе на Византійцытѣ са вижда, че този миръ за тѣхъ былъ вредителенъ; защото тѣ са принудили да испълнятъ исканіята на царя, които пò-напредь отхвърляхж. Каквы сж были тѣзи исканія — лѣтописцытѣ не казватъ, но ный догаждамы, че едно отъ първытѣ исканія е было и туй: ако не са распространіжтъ, то баримъ да са върнжтъ правдинытѣ и преимуществата на българската търговія по сичкитѣ мѣста и пристанища на имперіята. Защото както виждамы, слѣдъ този миръ българската търговія достигва до най-цвѣтливо състояніе въ имперіята и най-много въ Цариградъ. — Може бы

([11]) Преводъ Б. Петкова, часть II; стр. 102-106.

да е имало и другы условія на мира, сир. да са даватъ на Българія пары или издѣлія, или драгоцѣнны стокы и проч.

« Ето картината на този бой, който цариградскытѣ калугери написали тый вкжсо и недостатъчно. Ный можемъ да го сравнимъ съ написанъ и недовършенъ единъ образъ (портретъ), на който по много-то черты сж тъй истриты, щото едвамъ можемъ отъ тѣхъ да разберемъ взаимното имъ отношеніе и да видимъ цѣлото. За туй казвамы, че само тогазъ можемъ видѣ славата и силата на Симеона и неговытѣ Българы въ сичкото имъ величіе, ако бѣше увардена тъзи картина вѣрна, цѣла, пълна съ сичкытѣ си сѣнкы. »

Както и да е, видиса, че мирътъ са желаѣлъ и отъ двѣтѣ страны, и са сполучи за обща тѣхна радость и удоволствіе. Слѣдъ честитото завращаніе на българскытѣ войскы въ земята си, Симеонъ обърнж своитѣ оржжія срѣщу Сърбытѣ и послѣ срѣщо Хърватитѣ. И туй станж, защото ёще преди мира, Византійцытѣ, като са видѣли злѣ притѣснѣны отъ българска страна, проводили скрышната свои агенты да подигнжтъ Сърбытѣ срѣщу българскыя царь, комуто тѣ были тогазъ подвластны (920). Когато Симеонъ са извѣстилъ за туй, проводилъ воеводытѣ си *Маграпа* и *Сигрица* съ заповѣдь да уловіжтъ Петра, србскый Господарь, и да накажжтъ бунтовницытѣ. И дѣйствително, реченнытѣ воеводы испълнихж миссіята си и одушихж бунта, а Петра пратиха врзанъ до царя, който повелѣ да го хвърліжтъ въ тьмница, и на негово мѣсто опредѣли Павла Враняновича.

Не са заминж много, и Сърбытѣ вторый пжть са подигнжхж подбудены отъ нѣкого си Захарія Пребиславича; но и тогазъ Симеонъ испрати доста войска подъ предводителството на войводытѣ *Коня-*

на, *Емника* и *Ецбоклія*, които пакъ смирихѫ бунтовницытѣ, изловихѫ главатарытѣ имъ, та гы проводихѫ подъ стража въ Преславъ; а самъ си Захарія оплашенъ да не мине на рѫка, побѣгнѫлъ въ Хърватско (Кроація). Слѣдъ малко и тамъ са появява бунтъ, тъй щото българскытѣ войводы бѣхѫ принудены да идѫтъ да умиряватъ и тъзи страна, но не сполучиха; защото Хърватытѣ въ мѣстото си можихѫ да са біѭтъ съ Българытѣ мѫжкы и да гы отблѫснѫтъ ([12]).

Симеонъ подирь тъзи несполука, не живѣ много; той наскоро тогазъ са престави, именно по Майя 927 г. Излишно ѐ да кажемъ, че неговата смърть направи да го желіѭтъ сичкытѣ Българы, които гледахѫ на него като на свой покровитель и отецъ и са гордѣяхѫ както и потомството имъ трѣба да са гордѣй, че са имали такъвзи великъ Господарь, достоинъ да царува за честь и слава на своето и народно име.

Симеонъ остави споредъ едны, трима синове, а споредъ другы — четырмэ. Единътъ *Михаилъ*, когото добылъ съ първата си жена; за него казватъ, че са оттеглилъ въ мънастырь като дѣда си и са покалугерилъ, а тримата му другы синове были *Петъръ*, *Иванъ* и *Боянъ*, родены отъ втората му жена, която была сестра на Българскыя воевода, *Георгы Сорсовулъ*. ([13]) Отъ тѣхъ най малкыйтъ (Боянъ) былъ много ученъ, ѐще добъръ поетъ и на-

---

([12]) Туй за *Сърбытѣ* и Хърватытѣ е заето отъ Бълг. исторія Д. П. Войникова, печатана въ Віена 1861.

([13]) За него са мысли, че ѐ гъркъ родомъ, и че втората Симеонова жена была или дъщеря или сестра на Сурсовула; ный вѣрвамы повечето, че тя му была сестра, и слѣдователно — Гъркыня!

роденъ пѣвецъ, за туй простыйтъ народъ го наричалъ изгѣсникъ. Слѣдъ нѣколко смутни и припирни за наслѣдството на престола, Петъръ наслѣди баща си по общо одобрѣніе; но понеже той бѣше ёще малъкъ за да управлява самичъкъ, дадоха му за настойникъ и помагачь уйка му Георга Сурсовула.—

§ 27. Петъръ I. (927—967).

Съсѣднытѣ пароды, като са научихѫ за смьрть-та на Симеона, рѣшихѫ да ударіѭтъ земята на Българытѣ, които гы безпрестанно безпокояхѫ въ царуваньето на послѣднія си великъ владѣтель. Но Българія въ онуй време страдаше отъ лютъ единъ гладъ; житото по сичката страна бѣше поѣдено отъ невъковѣрно множество скакалцы. И Сурсовулъ, отъ страхъ да не бы Римлянытѣ, насьрчаны отъ жалното положеніе на Българытѣ, да съединіѭтъ своитѣ силы съ тѣзи на сичкытѣ другы тѣхны непріятели, съвѣтва младыя господарь да гы предвари, като гы той по-напредъ нападне. Той го обнадѣжди, че тъй ще може да сключа единъ полезенъ договоръ, и ще въсарѣ Римлянытѣ да съединіѭтъ тѣхнытѣ войскы съ онѣзи на съсѣдытѣ си. Слѣдователно Петъръ са втурнѫ съ силна една войска въ Македонія, и сичкото тамъ прекара подъ огънь и ножь; но като са научи, че Романъ иде отгорѣ му, той натвари единъ калугеръ да иде да сключи миренъ договоръ, едно отъ условіята на който да бѫде и туй: че българскыйтъ царь да земне за жена Марія, внука Романова. Императорътъ на туй склонилъ, и свадбата станѫ тържественно въ Цариградъ, дѣто и Петъръ самичъкъ бѣше отишелъ за туй. Патріархъ Стефанъ, на обряда благослови вѣнчилата, дѣто младата царица — невѣста зе името *Ирина* по желаніето на новытѣ сватове въ память на сключенныя миръ.

На вращанье въ отечеството си българскыйтъ

царь откры едно съзаклятіе противъ него си, приготвено отъ брата му Ивана и отъ много знамениты голѣмцы на двора. Сичкытѣ, които са уловихѫ виноваты, претърпѣха смъртно наказаніе, но колкото за брата си, царьтъ са задоволи само да го затвори въ тъмница. Посланницытѣ Романовы помогнѫхѫ на този князъ да побѣгне, и той са оттегли въ Цариградъ. Слѣдъ малко време Михаилъ братъ му съблече калугерската руба и, спомогнѫтъ въ туй отъ голѣмо едно число Българы, предпріе да иска своитѣ правдины. Но случи са, че умрѣ ненадѣйно, тогазъ неговытѣ партизаны, принудены, да оставіѫтъ отечеството си, зематъ орѫжія, минаватъ въ Македонія и въ Гърція, и са озоваватъ чакъ въ грьцкыя Никополь, който завладѣхѫ и тамъ си останѫхѫ населены (14).

По онуй време до като слѣдувахѫ междуособнытѣ борбы въ Българія, Сърбытѣ и Хърватытѣ, подбудены отъ обстоятелствата, подигнахѫ са подъ предводителството на срьбскыя началникъ *Чеслава*, който бѣше побѣгнѫлъ отъ Преслава, и слѣдъ нѣколко успѣшны борбы, сполучихѫ да си добыѭтъ независимостьта отъ българскыя царь (943). Тъй сѫщо и Маджерытѣ намѣрихѫ благопріятенъ случай да са утвърдіѫтъ въ Севѣрна Панонія и да завладѣѭтъ тамшното българско княжество, което тогазъ бѣше подъ властьта на българскытѣ царье, тъй щото на тѣзи послѣднитѣ останѫ само Юго-источната страна отъ Паннонія, която принадлѣжеше на войводствата имъ въ Трансилванія, Влашко и Богданско (15).

Когато Романъ умрѣ, българскыйтъ царь испрати посланницы въ Цариградъ за да поднови съ на-

---

(14) Туй — сè, споредъ Кедрина, л. 183.

(15) Кратка Б. Исторія отъ Д. П. В. Віена, 1861.

слѣдника Никифора — Фока съюза, който съществуваше между имперіята и неговото царство. Тѣзи посланницы съ себе си заведохѫ и двамата Петровы синове *Бориса* и *Романа,* завежданьето на които са тълкува сѣкакъ отъ историцытѣ: споредъ едны, тѣ были пратены при новыя императоръ като залогъ на желаѣмыя миръ и отъ двѣтѣ страны; а споредъ другы, майка имъ Ирина настоявала да са проводіѫтъ въ Цариградъ за въспитаніето имъ, и нейното намѣреніе не было друго, колкото сыноветѣ ѝ да пріемѫтъ грько-римскый духъ, тъй щото, като са върнѫтъ въ отечеството си, да спомогнѫтъ за подчиненіето му на Грькоримлянытѣ. И въ туй нѣма сумнѣніе, когато знаймы този народъ колко е былъ добромысленныкъ на Българытѣ; то са знай че токо-тъй не ѐ далъ Романъ внуката си за жена на българскыя царь..... Народътъ предвиждаше злытѣ сетнины отъ туй сродѣванье на негова владѣтеленъ Домъ съ Византійскыя; за туй и негодуваше върху Петра, който бѣше предалъ себе си и царството въ рѫцѣтѣ на една жена каквато бѣше властолюбивата му супруга. Наскоро тогазъ тя умира, и тѣснытѣ пріятелскы сношенія между двата народа зехѫ да отслабвѫтъ; а Сурсовулъ, който на живота ѝ неможѣше твърдѣ да борави, сега минува на нейно мѣсто и зе да върти Петра по волята си, когото и направи да му повѣри сичкытѣ правителственны работы; съвременно и затъкми сына си Самуила за наслѣдникъ на престола като гледаше да го ужени за Петровата дьщеря — *Райна княгиня.*

Между туй Маджарытѣ нападатъ върху земитѣ на римската имперія и тайно получавахѫ помощь отъ Българытѣ, невѣрны съюзницы на Грькоримлянытѣ. Тогазъ Никифоръ — Фока извыка срѣщу послѣднитѣ орѫжіята на русскыя князъ Светослава, който и не са забави да са озове съ силна войска въ бъл-

гарскытѣ предѣли. Еще въ първото си нападенье, той привзе по-вечето българскы градове по-край Дунава, покара напредѣ си Българытѣ, които бѣхѫ са опытали съ стчаяппы силы да спрѫтъ неговытѣ успѣхы, и са упѫти къмъ самата столпина българска дѣто бѣше рѣшилъ и да са установи за сѣкогы.

Съ туй намѣреніе рускыйтъ кнезъ отиде та обсади и престолныя градъ на Българытѣ Преславъ, дѣто Петъръ са принуди да са затвори въ палата си, който освѣнь отъ градскытѣ стѣны можеше да са брани ёще и отъ своитѣ дългы, зѫбесты кулы. И пай-подирь като видѣ, че царството му отива вече изъ рѫцѣ и нищо нѣма на направи, той излазя съ сетня сила да са запази. Но столипната бѣше вече на предаванье; Петъръ паднѫ мъртъвъ подъ стѣнытѣ ѝ (967).» Тогазъ Светославъ зароби двамата царскы синове, Бориса и Романа, които наскоро бѣхѫ са върнѫли отъ Цариградъ и объеви себе си господарь на българскыя престолъ.

§ 28. Походътъ на Светослава, Русскый кнезъ, въ Българія.

По опуй време императоръ Никифоръ — Фока са уби отъ Ивана Цимисхый, който го и наслѣди. Тогазъ той открыва, че Никифоръ былъ выкълъ Руссытѣ въ Българія; но имало уречено помежду императора и тѣхъ да я не завоюватъ за себе си, а тѣ са виждахѫ рѣшены да останѫтъ тамъ противъ обѣщаніето си. Единъ римскый бѣженецъ на име *Калокиросъ*, много спомогнѫлъ да гы утвърди въ туй имъ рѣшеніе. Този вагабонтинъ са представилъ на тѣхъ като посланникъ на Никифора, въ името на когото направилъ съюзъ съ Русскыя кнезъ, като искалъ отъ друга страна да са спомогне отъ тѣхното орѫжіе за да са въскачи на императорскыя престолъ.

Русситѣ, като са научихѫ за станалата на-скоро революція въ имперіята, и за слабото състояніе въ което Римлянитѣ са намѣрвали, помыслихѫ, че плановетѣ на Калокира могѫтъ да са испълнѭтъ. И тъй, тѣ са съединихѫ съ Печенегытѣ, народъ Сармадскый, съ Унитѣ (или Унгорытѣ), като обрѫжиха сетнѣ и онѣзи отъ Българытѣ, които бѣхѫ подчинили, та напълнихѫ Тракія съ една войска отъ 300.000 поборницы, и отивахѫ да обсадѭтъ Одринъ (972). Споредъ една записка на Діакона Леона, Светославъ въ пѫтя си за Одринъ призелъ Филиппополь (Пловдивъ), дѣто посѣкалъ до 20,000 душы отъ жителитѣ му. Тогазъ импораторътъ го умолявалъ да остави Българія и да са върне въ своята страна; но Русскыйтъ кнезъ му отговорилъ тъй «Ный никога нещѣмъ напуснѫ тъзи хубава земя, а«ко Римлянитѣ не изкупѭтъ съ злато и сребро гра«доветѣ и робытѣ, които сѫ въ рѫцѣтѣ ни; ако ли «са отричатъ да платѭтъ, тѣ нека си идѫтъ отъ «Европа, дѣто нѣматъ никаква намѣса и да са от«теглятъ въ Азія.» Импораторътъ испрати другы новы представители, за което Светославъ са тъй разлюти, щото са закълнѫ да удари и на самыя Цариградъ и да докаже на жителитѣ му, че иматъ да правѭтъ не съ жены, ами *съ хора отъ кръвь* (hommes de sague).

Но Русситѣ въ надѣждата си бѣхѫ измамены, и кнезътъ имъ трѣбаше да смири гордостьта си: хитрыйтъ и дѣятелный Цимисхій побърза да го посрѣщне съ едно тѣло войска, командувана отъ Барда — Склерусъ и отъ брата му Константина, които изсѣкохѫ голѣма часть отъ Русситѣ подъ стѣнитѣ на Одринъ, съ голѣмы загубы и отъ двѣтѣ страны. Туй сраженіе, казва Леонъ, на Русситѣ стори по много отъ 20,000 душы, а на Гръкоримлянитѣ 50,000; тѣ имахѫ едно голѣмо число ранены, и

сичката почти конница са изби отъ копіята непріятелскы, но побѣдата са паднѫ откъмъ императорскытѣ войскы.

Распрѣсваньето на неговата avant-garde, никакъ не измѣни смѣлытѣ планове на Светослва, който дьржѣше ёще сичката страна между Дунава и балканскытѣ горы. Цимисхій побѣдитель не са забави да го нападне въ туй му положеніе; неговытѣ войскы развалихѫ Руссытѣ въ Преслава и влѣзохѫ вѫтрѣ въ Силистра, дѣто Русскыйтъ князь имаше единъ лагеръ отъ 60,000 душы. Тѣзи сраженія траяхѫ нѣколко дена, и Русситѣ, като са гледахѫ тъпканы отъ Римската кавалерія, зехѫ да са трѣпѭтъ единъ другы; « Тѣ сякаха, казва Леонъ, че този който е убитъ въ бой, на онзи свѣтъ ще бѫде робъ на тогози, отъ когото е убитъ; тѣ са пробождаха самичкы, когато вече изгубиха надѣждата да избѣгнѫтъ или да побѣдѭтъ.... » Последне едно сраженіе най подирь рѣши учстьта на този походъ: Русситѣ въ него досушь са побѣдихѫ; тѣ изгубихѫ ёще 15,000 душы; непріятелитѣ имъ останахѫ господари на бойното поле и по край брѣга на Дунава събраха до 20,000 щитове и много множество сабьи. Тъй Светославъ са принуди да отхвьрли плановетѣ си, които имаше вьрху Римската имперія. Той са срешнѫ лице-съ-лице съ Цимисхія, примири са съ него и склони на мирныя договоръ, който му са предложи да подпише, разумѣва са, че не толкозъ въ негова полза. — Тъзи побѣда са видѣ на Грькоримлянытѣ тъй важна и тъй мѫчна, щото поискахѫ да я отдадѫтъ на чудо. Тѣхнытѣ лѣтописцы казватъ, че св. великомѫченикъ Теодоръ, възкаченъ на единъ бѣлъ конь, евявалъ са помежду имъ и са билъ срѣщу непріятеля сътѣхъ наедно.

Ако вѣрвамы Нестора Русскый лѣтописецъ, тогазъ Руссытѣ были сѣкогы побѣдители; но ный трѣ-

ба да предпочетемъ расказа на Византійцытѣ, защото по-добрѣ са срѣща съ злочестыя край на Светослава. Побѣдитель — щѣше ли да са оттегли назадь въ Руссія, твърдѣ злѣ испратенъ и злѣ придруженъ? Щѣше ли да напусне Българія, която му стори толкозъ кръвь? И когато Светославъ предложилъ самичакъ за миръ, нѣма сумнѣніе, че той былъ побѣденъ а не побѣдитель.

Като тръгнѫ назадь за земитѣ си въ Руссія, единъ отъ войводытѣ му го съвѣтваше да върви по добрѣ по сухо нежели по вода, защото го чакаше опасность на рѣката Бористенъ (Днѣпръ); но Светославъ не го послуша и отплува на кораби за Кіевъ, неговата резиденція. Печенегытѣ предизвѣстѣны отъ Българытѣ за пѫтя, който Русскый князъ бѣше уловилъ, чакахѫ го при подводнытѣ каманы на тъзи рѣка. И, като стигнѫ близо до тѣхъ въ едно лошаво време, той са принуди да премине зимата тамъ, дѣто и испыта сичкытѣ жестокости на единъ гладъ. Щомъ са запролѣти, лишенъ отъ сѣкаква помощь и отчаянъ, той са опыта да си отвори пѫть посрѣдь непріятелитѣ; но тукъ бѣше досущь побѣденъ и убитъ; неговътъ лобъ, очистенъ и позлатенъ, служи за чаша на Печенегскыя князъ, тъй както Никифоровата глава едно време служи на великыго Карана.

Войводата Свиналдъ, самый този който бѣше съвѣтовалъ Светослава да са върне въ Руссія по сухо, едвамъ можѣ да стигне въ Кіевъ съ твърдѣ малко другари; той извѣсти на Ярополка, бащината му смърть. —

Францускыйтъ профессоръ отъ института, който ѐ писалъ Русска исторія като говори за Светослава туй което ный вкъсичко приведохмы тукъ, най-подирь прави таквози размышленіе върху него.

« Светославъ бѣше единъ герой; той е великыйтъ человѣкъ отъ вѣковетѣ на невѣжесвото и

варварщината, дѣто неможахѫ ёще да отдадѫтъ величіето освѣнь въ славата на орѫжіята, въ опустошеніето на народытѣ, въ грабежа, въ разрушеніето, въ разорѣніето. Неговата исторія може, въ нѣкои обстоятелства, да допълни тъзи на сичкытѣ варварскы герои, които сѫ са прославили съ разореніето на Римската имперія, съ злочестината на человѣчеството. Сѫщытѣ нравы, сѫщытѣ желанія и намѣренія, сѫщытѣ презрѣнія на уморяваньето, на трудоветѣ, на смьртьта; варвары, които са съединяватъ съ другы варвары; прѣдатели които, каквото бѣженецътъ Калокиросъ, пожьртвуватъ своето отечество за тѣхнытѣ честолюбивы за̀мыслы (планове) и които улесняватъ успѣхытѣ на тѣзи завоеватели безъ искуство, но дарены съ храбрость, които командуватъ на войскы безъ дисциплина, но безъ страхъ и почти безъ нужды; военачелницы и люты ратницы, на които храбростьта е толкозъ по-страшна, колкото не си щадѭтъ живота, и нѣматъ да изгубѭтъ никое отъ тѣзи излишества които сѫ станѫли потрѣбны на отпуснатытѣ народы, и по-скѫпы за тѣхъ отъ самыя животъ; таквази е картината на завоевателитѣ варвары и на тѣхнытѣ успѣхы.

« Тъй то, една черта отъ частната исторія, добрѣ разсѫдена, скратява много време отъ изучваньето на Всеобщата исторія; тъй то̀, отъ единъ само фактъ ный можемъ да извлѣчемъ сичкото ученіе, което быхмы придобыли отъ множество други подобны факты. И най-подирь, тъй пакъ, като правимъ общы въззрѣнія вьрху малко едно число черты отъ исторіята на единъ человѣкъ, ный можемъ да научимъ по-много въ нѣколко часове; а като са тваримъ хладнокрьвно съ безчетъ подробности, ный неможемъ да извлечемъ никакъвъ резултатъ ([16]). »

([16]) Hsoire de Russie et des principales nations de

§ 29. Българытѣ възставатъ водены отъ четырма братья.

Подирь отдалечаваньето на Светослава изъ България, Българытѣ, като са видѣхѫ освободены отъ игото, подъ което тѣ стеняхѫ нѣколко време, съ радость са подчинихѫ на тѣхныя освободитель Цимисхія; но тѣхното подчиняванье са свърше съ живота на този императоръ, който, както казватъ, былъ отровенъ. Щомъ са извѣстихѫ за смъртьта му (976), тѣ са подигнѫхѫ срѣщу Византійцытѣ, подъ предводителството на четырма братья — *Давида, Мойсея, Аарона и Самуила*, сынове на единъ отъ първытѣ болѣрцы на царството, именемъ *Шишманъ Мокрый*, който са готвѣше за царь.

Отъ фамилията Петрова не бѣше останѫлъ никой, който да наслѣди короната. Двамата му сыневе Борисъ и Романъ, въ боя срѣщу Римлянытѣ, бѣхѫ предали своята участь въ рѫцѣтѣ на Цимисхія, който гы и заведе съ себеси въ Цариградъ, отдѣто тѣ побѣгнѫхѫ подирь смъртьта на този господарь (17) Борисъ като минувалъ прѣзъ една гора облеченъ по римскы, замѣренъ былъ и убитъ отъ единъ българинъ, който го сторилъ на римлянинъ; а Романъ жи-

---

l'empire russe, par T. Ch. Levesque.—Paris, 1812 — t. I. p 156—267.

(17) За Петрова сынъ Бориса, Палаузовъ бѣлѣжи, че когато отишелъ въ Цариградъ, Цимисхій намѣсто да му покаже почетъ и гостопріемство, призовалъ го да дойде въ негова палатъ облѣченъ съ царскытѣ бѣлѣзы и, като излѣзалъ тъй предъ него Борисъ, той му заповѣдалъ да свали отъ себе си тѣзи бѣлѣзы, и объевилъ тържественно, че *са е свършила вече независимостьта на българското царство.* — Съ Бориса кубратоватя династія на Дунава са прекѫсва, около 972 год. (гл. за него въ *Българ. книжицы* отъ 1858, ч. I, книж. 3, стр. 98.)

вѣлъ ёще, но понеже былъ скопенъ (евнухъ), неможалъ да са избере за наслѣдникъ на престола.

Отъ четырмата братья, на които са даде българската корона, *Давидъ* слѣдъ малко умрѣлъ; *Мойсей* былъ убитъ при обсадата на едно укрѣпено мѣсто, именно въ Сѣрресъ (Македонія), а *Самуилъ* погубилъ *Аарона*, който былъ подозрѣнъ за партизанинъ Грькоримскы, защото уловили въ него тайна корреспонденція съ тѣхъ. Сичкытѣ почти имахѫ сѫщата участь, освѣнь двамата Аароновы синове — *Владиславъ*, когото Самоиловътъ сынъ *Родомиръ* оттѫрва отъ смьртьта и *Алузіанъ*, който самси сполучи да избѣгне. И тъй отъ четырмата братья Самуилъ само останѫ и са превъзгласи за царь българскый (981).

§. 30. Самуилъ и неговытѣ наслѣдницы (981—1019).

Слѣдъ въцаряваньето си Самуилъ пренесе престола отъ Преславъ въ Охрида, и много са отличи както по военыя духъ, тъй и по храбростьта си. Той поведе българската войска и нахълта въ римскытѣ провинціи, та опостуши Тракія, Македонія, Тессалія и Морея, като привзе и много градове, отъ които най-забѣлѣжителны бѣхѫ Ени-Шеиръ (Ларисса) и Сѣрресъ. Тогазъ и императоръ Василій II, наслѣдникъ на Цемисхія са подигнѫ съ силна войска противъ Българытѣ и отиде да обсади Софія (Срѣдецъ), дѣто едвамъ бѣше престигнѫлъ и Самуилъ, който са крыеше съ войската си въ планината. Когато императорътъ бѣше вече обиколилъ града за да го привземе, пристигнѫ му извѣстіе, какво единъ неговъ войвода *Барда-Склеросъ* станѫлъ на-кракъ да му отнеме престола; тогазъ Василій остави обсадата и тръгнѫ съ войската си за Цариградъ. Самуилъ, като са въсползува отъ този случай, пада на

пѣша му, и избива повечето отъ императорската войска, а самъ-си императорътъ едвамъ сполучилъ да са скрые въ Филипополь (Пловдивъ).

Българскыйтъ царь сетнѣ са отправя за Солувъ, който и покори, а оттамъ тръгнѫ за кѫдѣ Морея. Той бѣше стигнѫлъ до Термопили, когато Никифоръ — Уранъ, военачелникъ Василіевъ, проводилъ съ голѣма войска, напада нощемъ на Българытѣ, и мнозина отъ тѣхъ избива. Въ туй нечаянно нападенье са ранилъ и Самуилъ, който едвамъ сполучилъ да избѣгне наедно съ сына си Радомира и са върнѫлъ пакъ въ Българія (986). Въ този бой Българытѣ изгубиха Драче или Дурацо (Дирахіумъ), който Самуилъ по-напредъ бѣше превзелъ и го бѣше предалъ подъ управлѣніето на зетя си *Асота* ([15]). Казватъ, че Асотъ былъ сынъ на единъ грьцкый воевода и заробенъ отъ Българытѣ; по нѣкой неговы качества, той са удостоилъ да стане зеть на Самуила, но като грькъ предалъ града съ околностьта му и послѣ отишелъ съ жена си въ Цариградъ, дѣто за награда получилъ отъ императора чина *магистръ*, велможа.

По онуй време императоръ Василій са рѣшилъ да превземе сичката българска земя, и съ този омыслъ той захванѫлъ 24-годишныя бой, въ който сѣка година проваждалъ войскы въ Българія. дѣто обиколи града Видинъ и го привзе слѣдъ 8-месѣчна обсада (1002). Тогазъ Самуилъ, намѣсто да гони императорскытѣ войскы въ Българія, той напада на Одринъ та го oплѣни, и оттамъ тръгнѫ за Скопія, за дѣто бѣше потеглилъ и Василій съ своитѣ войскы, които са принудихѫ да излѣзѫтъ отъ предѣлытѣ на Българія. Тамъ близу до рѣката Вардаръ, двамата непріятели са посрѣщнѫхѫ, и Грькоримлянытѣ, като

([15]) Самото име го показва за Гръкъ — ἄσωτος, блудный, расточителенъ.

минуватъ рѣката, ударятъ съ голѣма сила на Балгарытѣ, които были по-малко отъ тѣхъ и гы накарватъ да са оттеглѭтъ. Оттамъ на-сетнѣ Василій потегля за-кѫдѣ Перникъ, укрѣпенъ градъ, който са пазялъ отъ единъ достоинъ българскы воевода на име *Кракра*. Тукъ императорътъ испотрепа дѣ-да-си-е войска за да привземе този важенъ градъ, но като не сполучи, върнѫ са пакъ въ столицата си (1002). Но непріятелскытѣ сношенія и отъ двѣтѣ страны траяха до 1014 г. Когато императорскытѣ войскы съ голѣма мѫка минуватъ прѣзъ высоката планина *Валависта* ([19]) и на връхъ Петровъ-день ненадѣйно нападатъ на Българытѣ, та ги поразяватъ и мнозина отъ тѣхъ поробватъ. Тука Василій показалъ най-голѣма безчеловещина къмъ заробенытѣ, защото на 15,000 душы отъ тѣхъ немилостиво избожда очитѣ, като оставилъ на стотѣхъ по единъ съ едно око, и тъй ги проводилъ на Самуила; за туй и зелъ прѣкора българоубіецъ Βουλγαροκτόνος. Тогазъ Самуилъ, като вижда своитѣ войскари въ туй жалостно положеніе, паднѫ изумѣнъ на земята, разболява са твърдѣ злѣ и слѣдъ два дни умира отъ дѫлбока жалость (1014).

Слѣдъ Самуила са възцарява сынъ му *Родоміръ* който са наричалъ и *Гавріилъ*. Но *Иванъ-Владиславъ* или *Светославъ*, Аароновътъ сынъ, за когото видѣхмы по-напредь че са оттѫрвалъ отъ смъртьта, сега убива Гавріила на единъ ловъ и той минува на негово мѣсто. Като неспособенъ и страхливъ новыйтъ българскый царь искалъ да помине мирно съ Василія — българо-убіеца, за туй му са

([19]) Не ни е познато българското име на тъзи планина, но туй, съ което е забѣлѣжена въ исторіята, да ли не излазя отъ италіанската дума «bella-vista» — *добъръ изгледъ*, тукъ испорчена отъ грьцкыя хронографъ, съ измѣненіето *б.* на *в.* и въ първыя слогъ гласното *е* на *а*?

и обрекълъ покорность и послушаніе; но императорътъ, като не го е повѣрвалъ, пратилъ отгорѣ му военачелника си Константина Діогена. Владиславъ тогазъ са былъ наканилъ да отнеме отъ Грькоримлянытѣ Драче, но тукъ, въ единъ отчаянъ бой, злѣ са наранилъ и паднѫлъ мъртавъ (1018).

Императоръ Василій, щомъ са извѣсти за смърть-та на българскыя царь, тутакси нахълта съ войска въ Българія, а останѫлый безъ глава народъ, като незнаяше що да прави, неволно са предаваше на непріятеля, който цѣлы тридесеть годины го неоставя да си отдѫхне отъ боёве. Тогазъ славныйтъ градъ Перникъ, който са управяше отъ Воеводата Кракра, принуденъ бѣше да са предаде; съ него и другы 55 градища припознахѫ византійската власть, като Пелагонія, Моравище, Липенъ и Струмница, найсетнѣ минѫхѫ въ рѫцѣтѣ на Византійцытѣ. Тъй паднѫ старото българско царство слѣдъ 30-годишенъ кървавъ бой съ императора Василія отъ 986—1019, като сѫществува 340 годины, отъ които 258 е было християнска държава, а другытѣ — идолопоклонска.

§ 31. Троенъ характеръ на третія періодъ отъ Исторіята ни.

Пьрва отличителна черта на този періодъ отъ отечественната исторія е тъзи, че прѣзъ него веке са утвьрдѣва христіанството въ Българія и са основава българска черква която става, тъй да речемъ, училище за народа и разсадникъ на просвѣщеніето.

И дѣйствително, ный видѣхмы че *Борисъ* или *Богорисъ* въ 861 год. пріе христовата вѣра, която малко-по-малко и сичкытѣ му поданницы пріехѫ, а съ ввождането на христіанството проникнѫ и просвѣщеніето у българскыя народъ. Главны дѣйцы на това сѫ были двама братья Българы отъ Солунъ, *Кириллъ* и *Методій*, които покрьстихѫ народа, като

начнахѫ отъ негова владѣтель; съставихѫ му азбука, приведохѫ по-вечето богуслужебны книгы на тогашныя бълг. езыкъ, който достигнѫ да бѫде писменъ езыкъ и за другытѣ Славены, като Сърбы, Моравцы, Чехы, Руссы и др. Въ тѣзи трудове на святытѣ нашы първоучители, помагали имъ тѣхнытѣ достойны ученицы: *Климентъ*, *Наумъ*, *Ангеларъ*, *Савва* и *Гораздъ*, които наедно съ с. с. Кирилла и Методія нашата черква ѐ прославила, като гы ѐ почела съ името: *светыц седмочисленныи.* — Тѣзи св. седмочисленницы приготвихѫ и много дѣятели, които не съ малка ревность сѫ са трудили да развіѭтъ българската писменность и да я обогатяватъ съ новы преводы и списанія. Ный тукъ ще споменемъ само: *Епископа Константина*, *Григорія презвитера*, *Іоанна Екзархъ българскый*, *Чьрноризеца Храбра и царь Симеона* ([20]).

Въ Борисово време ёще са тури начало и на българската Іерархія. Първый б. Архіепископъ былъ св. Іосифъ, както свидѣтелствува единъ Българинъ, съвременникъ на Бориса. « *Борисъ*, казва той, *ѥгоже нарекоша въ св. крьщеньи Михаилъ,.... оутвьрди ѩ* (Българетѣ) *святыми книгами въ православну вѣру крьстьіанскую, приведъ св. Іосифа архіепископа, иныхъ учителѩ и наказателѩ..... и постави ѥпископы, попы, игумены, да учатъ...* ([21]).

А когато ученицытѣ и помощницытѣ на св. солунскы братья са върнахѫ въ българія изгонены изъ Велико-моравското царство, Борисъ избра едного олъ тѣхъ, *св. Климента*, и го тури духовенъ началникъ на третята часть отъ царството си —

([20]) За сичкитѣ наредъ и за тѣхнытѣ списанія виждь: Истор. прегледъ на бълг. църква отъ М. Дринова, 1869-гл. IV, стр. 40—42.

([21]) Тамъ пакъ: гл. II. стр. 26 и 27.

Кутмичевца, която, споредъ Палаузова, была юго-западната страна на Македонія, между р. Вардаръ и Скопія до Акрокеравнискытѣ горы, а оттамъ чакъ до Костура и Воданъ или Водина. (22)

Друго, което отличава този періодъ е туй, че Государственната самостоятелность на Българія ёще повече са утвърдила въ правленіето на Бориса (843—885) и на Симеона (888—927), който е нареченъ *Великый*. — При Бориса бълг. царство разширочи придѣлытѣ си, а при наслѣдника му Симеона, то са усили и достигнѫ най-цвѣтѫще състояніе. (23)

Въ първыя періодъ на Историята ный видѣхмы, че *Тербель* былъ първый отъ българскытѣ владѣтели който пріелъ титлата *царь*; преди него и подирь него, видиса, тѣ сѫ носѣли повече титлата *кралье*. Сега пакъ Симеонъ са нарекълъ *царь българскый* съ която титла той нанесе страхъ на Византія. Симеонъ, който наслѣди баща си на царството, пріелъ наслѣдственно и неговото желаніе — да устрои независимо духовенство за народа си, въ което и сполучи наистинѫ, но съ него ёще повече разви враждата между двѣтѣ правителства, която са продължи и презъ сичкото време на неговото царуванье. (24)

« Рѣдко едно евленіе представяла е Българія въ Славенскый міръ въ исхода на IX и въ началото на X вѣкъ, казва Палаузовъ. (25) Едвамъ преминѫхѫ нѣколко годины отъ какъ Българія пріѐ християнската вѣра, и тя вече станѫ центъръ на славенското образованіе и разсадникъ на онова образованіе, кое-

---

(22) С. Палаузовъ: Вѣкъ болгарскаго царя Симеона, 31. —

(23) Глед. Пакъ тамъ стр. 29—33.

(24) Глед. тукъ § 24, стр. 156

(25) Българ. Книжицы отъ февруарія 1858 год. стр. 95—96.

то Римското Католичество изгони отъ Велико-моравското княжество. Ясно е, че Византійскыйтъ дворъ са уплаши, като видѣ таквозь бързо своеобычно развитіе на българската нарадность, на която главный двигатель бѣше Симеонъ. Изпьрва Византійцытѣ съ голѣмо пренебрѣженіе гледахѫ на страшната титла на българ. царь и народното духовенство, което бѣ введено намѣсто онова духовенство което проваждаше цариградското грьцко Патріаршество. Това подаде причина на многогодишенъ бой помежду Българы и Гьрцы. Но солено имъ излѣзе на Византійцытѣ и пренебрѣженіето тѣхно и горделивостьта имъ. Історіята е забѣлѣжила какъ горделивыйтъ наслѣдникъ на Кесарытѣ, Романъ, са е унизилъ и въ краката на българскыя царь е просилъ миръ за имперіята си. »

Ный ще свьршимъ за Симеона съ думытѣ на славенъ единъ нѣмскый Историкъ, ([26]) които найдобрѣ характеризуватъ състояніето на Българія въвремето на смьртьта на великыя този бълг. Господарь. Тъзи страна казва той, была подирь смьртьта на Симеона тъкмо въ таквози положеніе, въ каквото са намѣрвала и Францiя слѣдъ Лудовика XIV. Ето въ малко думы кое представя третята отличителна чьрта на вторыя періодъ отъ народната Історія.

И наистинѫ, войнскыйтъ характеръ Симеоновъ тури Българія едвамъ не по горѣ отъ сичкытѣ, ней съвременны царства ; но туй величіе ёще по-бържѣ зе да пада при слабытѣ неговы наслѣдницы. Успѣхытѣ на неговото оржжіе надъ Гьрцытѣ, Сьрбытѣ и Маджерытѣ, извыкахѫ нареда си тѣзи народы на кървавы борбы съ съсѣдытѣ. Съ тѣхъ едно ставатъ и Хърватытѣ. Но отъ сичкытѣ най-опасна бѣше Византія която, като са научи за смьртъта на Симеона

([26]) *Енгель*: Історія на българытѣ въ Мизія, стр. 360.

(927), побърза да спрѣ мырнытѣ договоры, и Романъ са заготвилъ виче да постели (да ствърне) на сына (Петра) за сичкытѣ пагубы на имперiята отъ бранолюбивыя баща (27).

Отъ четырмата сынове Симеоновы, Петръ го наслѣдилъ (927-967), при когото църството падиѫ подъ власть русска за нѣколко време (до 971 или 72). А злата *орисница* на сыноветѣ Петровы, Бориса II и Романа, и особенно намѣсата на русскыя кнезь Святослава, направихѫ Българiя область на въсточната Римска Имперiя по-напредъ за 5, а сетнѣ за 165 годины, които бѣхѫ най-усилны и съсыпителны за воинственныя, но младъ ёще христiянскый народъ.

Отъ таквози едно положенiе работытѣ разбираса какъвъ е былъ и сичкыйтъ народенъ животъ на Българытѣ въ този и слѣдующiя перiодъ. Безпрестаннытѣ боёве (969—1019) естественно не можахѫ да иматъ добры сѣтнины за народа: тѣ побъркахѫ както нравственнытѣ понятiя, тъй и редътъ на общественныя животъ на Българытѣ. А кореньтъ на злинытѣ, които докарахѫ работытѣ въ Българiя до таквози едно положенiе, бѣше туй че народътъ преди да са лиши съвършенно отъ политическа самостоятелность, изгуби черковната си независимость, която бѣше ѝ придобылъ Симеонъ Великый: защото скоро подирь завоеванiето на Българiя отъ Цемисхiя, българскыйтъ патрiархъ *Дамiянъ* бѣше свáленъ и подчиненъ на Цариградскыя. —

Тукъ ный ще дадемъ имената на царьетѣ, които владѣхѫ и управяхѫ Българiя прѣзъ този перiодъ (843—1019) дордѣ я подчинихѫ на върлытѣ си непрiятели — Византiйцытѣ. Редътъ на числото имъ

(27) Вѣкъ бълг. царя Симеона, стр. 52 и 53.

тукъ може да са гледа като продълженіе отъ напредъ. § 18, стр. 135.

17) Царь Борисъ-Михаилъ до 885.
18) „ Владимиръ-Бережанъ до 888.
19) „ Симеонъ Великый до 927.
20) „ Петъръ I. до 967.
— .. Светославъ, рускый князь до 971.
— .. Іоанъ Цимисхій до 976.
21) „ Самуилъ до 1014.
22) „ Радомиръ-Гавріилъ до 1015.
23) „ Иванъ-Владиславъ до 1019.

Ето и родословната таблица на българскытѣ царье отъ първата (Кубратова) и втора (Шишманова) династіи въ този періодъ:

(а) *Борисъ-Михаилъ I.*
- *Владиміръ-Бережанъ*
- *Симеонъ*
  - *Михаилъ.*
  - *Петъръ I.*
    - *Борисъ II.*
    - *Романъ.*
  - *Иванъ.*
  - *Боянъ.*

(в) *Шишманъ мокрый.*
- *Давидъ.*
- *Моисей.*
- *Ааронъ.*
  - *Влдиславъ.*
    - *Иванъ-Владиславъ.*
  - *Алузіянъ.*
- *Самуилъ*
  - *Радоміръ.*

§ 32. Попъ Богомилъ и неговата ересь ([28]).

По-напредь (§ 22.) ный видѣхмы, че на цариградскыя съборъ (869) бѣше рѣшено, щото новонасадената Българска черкова да са подчини на грьцкыя Константинополскый патріархъ, и щомъ си отиде отъ Българія Римо-католическыйтъ Епископъ (Гримоалдъ), ведно съ своята дружина, Императорътъ, за да одьржи въ своитѣ ръцѣ Българската черкова, изведнъждь ѝ даде голѣмы правдины. Тъй напримѣръ българскыйтъ архіепископъ тогазъ ималъ второ мѣсто подирь патріарха въ царскытѣ тържества. А около половината на X-я вѣкъ, въ царуваньето на царь Петра, българската черкова станѫ самостоятелна и архіепископъ Даміянъ бѣше провъзгласенъ за патріархъ, но за малко време; защото скоро подирь завоеваньето на Българія отъ Цимисхія, Даміянъ бѣше сваленъ и подчиненъ на цариградскыя патріаршескый престолъ (стр. 183).

И тъй черковното устройство и вълнуванiята, като раздирахѫ Българія ёще въ началото на нейното стѫпванье въ христіанскыя животъ, оставихѫ длъбокы слѣды. При туй народътъ испыта съблазнь поради препирнята между двѣтѣ черкови (источна и западна), която най-подирь са свърше съ крайното имъ раздѣляванье. А тѣзи несъгласія помагахѫ на еретицытѣ да си распространяватъ ученіето по-лесно. Еще въ VII-я вѣкъ Тракія бѣше населена съ еретицы отъ И-ра Константина Копронима. Тѣ из-

---

([28]) Сега, при печатаньето на историята ни, излѣзе отъ печатъ «Българската черковна исторія» на г. Р. Каролева, Цариградъ 1873 г. Ный са ползувахмы отъ нея за приложеныя този параграфъ въ края на третія періодъ. (Гл. тамъ двата члена *за Богомилството* и *Догматическото ученіе на Богомилытѣ*, стр. 89—115 и нат.)

вѣстихѫ на своитѣ събратья — Павликены въ Арменія за Българскытѣ работы, отдѣто, ведно съ грьцкытѣ и римскы пропрвѣдницы, надодохѫ въ България сега и *павликены* проповѣдницы, послѣдователи на Манихейскыя дуализмъ или ученіе за борбата между двѣ начала — *доброто* и *злото* ([29])....

Славенытѣ ёще отъ старо, языческо време бѣхѫ расположены къмъ дуализма, който нѣкакъ-си бѣше сродеиъ на тѣхната природа. Отъ Славенската митологія са вижда, че Славенытѣ не обединявахѫ, а раздробявахѫ понятіето за Божеството. Еще отъ старо време Славенытѣ — язычницы оприличавахѫ доброто, т. е. щастіето на *Бѣлъ* цвѣтъ (боя) или на свѣтлината, а злото, нещастіето — на *черъ* цвѣтъ или на тьмнината. И тъй, словенинътъ, като олицетвори невидимата причина, основа своето вѣрованье на тъзи мысль, че *«доброто начало* сѣкогы докарва на человѣка само добро, а *злото начало* — зло.» Оттамъ произлѣзе раздѣленіето и олицетвореніето на *бѣлы* и *черны* богове. Славенскытѣ богове сѣкогы враждуватъ помежду си и противодѣйствуватъ единъ на другы. И тъй Славенытѣ-язычницы по самытѣ си вѣрованія послѣ, съчувствувахѫ на Манихейско—павликенскыя дуализмъ. А предрасположеніето имъ въ христіанството къмъ тъзи ересь, пилитическытѣ събытія, люленіята на България между Римъ и Цариградъ въ черковно отношеніе бѣше причината, дѣто отъ манихейско-павликенскытѣ възрѣнія въ България са образува новата ересь, известна подъ името *Богомилска*.

Богомилската ересь са поѣви въ България во времето на ученицытѣ на св. Методія и на св. Кли-

---

([29]) Основатель на манихейството былъ *Манесъ*, родомъ отъ Персія, който живѣлъ въ третія вѣкъ слѣдъ Христа и умрѣлъ мѫченически въ 272 год.

мента Охридскый. Отечеството на Богомилытѣ бѣше Македонія и Тракія, дѣто съ време ёще имаше колонія Павликенска. А основательтъ на тъзи ересь бѣше *Попъ Богомилъ*, и за когото Козма пресвитерь казва: *«а по истинѣ Богу немилъ»*.

Попъ Богомилъ живѣ во времето на царь Петра (927—968). Той турнѫ яка основа на сектата, видоизмѣненіе на павликенската ересь, и станѫ водачь на първытѣ българскы еретицы. Развиваньето и распространеньето на основаната отъ него ересь той остави на своитѣ избранны ученицы: *Михаилъ*, *Тодоръ*, *Добре*, *Стефанъ*, *Василь* и *Петръ*; тѣ единъ слѣдъ другый бѣхѫ достойны водачи на сектата, и са отличихѫ съ сѫщата ревность и вліяніе като учителя си.

Новопоевената ересь са распространи твърдѣ бързо, както въ самата Българія, тъй и въ съсѣднытѣ страны, а слѣдъ половинъ вѣкъ, тя достигнѫ и до най-далечнытѣ страны на западъ. На сѣкждѣ едны и сѫщы обстоятелства способствувахѫ за распространеніето на тъзи ересь.

Еретическата проповѣдь въ Тракія са усили съ цѣла колонія отъ проповѣдницы Павликены. Византійскый И-ръ Іоанъ Цимисхій, като покори Българія (972 г.) и като не вѣрваше, че тя ще бѫде мирна, насели на границытѣ й, около Пловдивъ, както и самыя Пловдивъ, съ много Павликены, които бѣше зелъ робы въ Сирія. По тѣзи страны тѣ притѣснявахѫ православнытѣ и пъргаво распространявахѫ своето лъжеученіе. Къмъ тѣхната пропаганда са присъедини и Богомилската ересь, и оттотазъ градътъ Пловдивъ станѫ сѫща столнипа на разны безбожницы (31).

(30) Трѣба да забѣлѣжимъ, че сегашнытѣ Павликены въ Пловдивъ и вредъ, дѣто са намѣрватъ изъ отечест-

Въ Тракія новопоявената ересь твърдѣ лесно са распостранили и най-много въ манастырите, дѣто калугерите, лишены отъ ръководителното начало на черквата, лесно са увличахж отъ Богомилството.

Богомилската ересь, подирь Тракія, направи първытѣ по времето и трайностьта успѣхы въ Македонія, именно въ странята Охридска. —

Сега да видимъ главнытѣ побужденія и стремленія на Богомилството, което си има началото въ Павликенството, основано около VII столѣтіе, въ царуваньето на Констанція, малкый Ираклієвъ сынъ.

И двѣтѣ тѣзи ереси — Павликенска и Богумилска — най-напредь бѣхж побудены отъ реформаторскытѣ стремленія, въ име на първобытното христіанство. Павликенытѣ, споредъ тѣхъ и богомилытѣ, правы тѣхны ученицы, бѣхж убѣдены, че господствующата черква, т. е. Византійската повредила и развалила първобытното христіанство, къмъ въстановленіето на което тѣ са стремяхж. Тѣ учахж, че православната черква съвършенно изгубила характера на таквази черква, защото, ужь въ нищо са не различавала отъ вѣтхозавѣтната черква. Съ други думы—както животътъ на вѣтхозавѣтната черква състоялъ въ едны само обряды и външны формы, тъй и животътъ на православната черкова състои токо въ бляскавы, по външныя си видъ формы, което не е никакъ свойственно на чисто-духовна религія, каквато трѣба да бжде христіанството. На туй основаніе Павликенытѣ строго отбѣгвахж отъ сѣкаква външна обрядность въ богослуженіето, и своята секта само смѣтахж за чисто-христіянска религія, когато съвременната тѣмъ

вото съвършенно сж обърнжты въ Римо-католическата вѣра, и римското духовенство, безъ сумнѣніе, изгладило е и послѣдната дыря на старата имъ ересь.

черкова (гръческата), споредъ тѣхното мнѣніе, отстѫпила отъ този пѫть.

На основаніе на сѫщото самоизмамчиво стремленіе — да живѣѭтъ по Евангелскы, Богомилытѣ си изработихѫ своебразно едно вѫтрѣшно устройство (Іерархія), и цѣлъ крѫгъ отъ богослужебны обреды. Заради туй начало—да живѣѭтъ споредъ Евангеліето, Богомилытѣ безъ страхъ отивахѫ въ огънь и въ тьмницы, и сичко туй тѣ правяхѫ съ чисто сърце и по убѣжденіе. При сичкытѣ голѣмы разногласія между Богомилытѣ за теоритическото ученіе на сектата, тѣ съвършенно са съгласявахѫ въ стремленіето — да си живѣѭтъ по Евангелскы, въ ненавижданьето на православната грьцка черкова, която ужь повредила идеала на евангелскыя животъ. За туй на основателя на богомилската ересь, на попъ Богомила, трѣба да са гледа като на българскый Лютеръ, но Лютеръ въ X-й вѣкъ, защото богомилството е имало вліяніе насетнѣ за да са преобразува западната черкова. —

За распространеніето на богомилската ересь изъ Българско въ X — XI вѣкъ спомогнахѫ тогашнытѣ политическы обстоятелства на Българія. Туй време ѐ най-кървавый періодъ на Българската Исторія. Българія са бори на животъ и смьрть съ Византія за своята независимость, и тъзи отчаяна борба е пълна съ жестокости. Ожесточеніето ѐ достигнѫло тогава до нечуены злодѣянія, въ които «образованата Византія» много е надминѫла необразованната или — както сѫ казвали — варварската Българія.

ПЕРІОДЪ IV-ый.

(Междуцарствіе.)

Отъ падааньето на първото българско царство при Самуила до неговото въздиганье при Асѣня (1019—1186).

—

§. 33. Періодъ на междуцарствіето.

Слѣдъ смъртьта на Цимисхія (976), както видѣхмы, Българія са подигнѫ за независимостьта си, която и придоби, но твърдѣ за кѫсо време. Българія отъ 981—1019, сир. цѣлы 38 годины имаше кървава борба съ Византія; и най-подирь, при И-ра Василія II, Българоубийца, тя бѣше покорена, бѣше обърнѫта въ римска область и лишена отъ политическа самостоятелность.

Като станѫ тъй господарь на цѣла Българія, Василій вредъ по градоветѣ остави свои управители и накара да съборѭтъ по-многото крѣпости, отъ страхъ да не бы българытѣ са опытатъ да поклатѭтъ игото, като иматъ въ рѫцѣ тѣзи крѣпости. Сетнѣ той остави Българія и отиде въ Атина, дѣто мислялъ, че за успѣха на свойтѣ орѫжія былъ длъженъ на покровителството на св. Дѣва Марія, за туй приноси на черквата й въ този градъ много богаты дарове. Оттамь са враща въ Цариградъ, дѣто влазя съ голѣмо тържество прѣзъ *златытѣ врата*, като вървѣли предъ него довицата на покойныя българскы царь, сичкытѣ кнезове и кнегини отъ царската кръвь. Тъй завоюваньто на Българія, което предпріемахѫ напразно другытѣ Императоры едвамъ са свърше отъ тогози Василій II-й, въ 44-та година на неговото царуванье, или 1019 год. отъ христіянската Ера.

Но Българія, слава Богу, не остана вѣчно поробена; тя пакъ са въздигнѫ и укрѣпи царството си, както ще видимъ по-нататъкъ. Времето между нейното паданье и въздиганье съставя особенъ періодъ на исторіята, който ный нарекохмы *періодъ на междуцарствіето.* —

Българытѣ носихѫ търпѣливо игото византійско въ разстояніе на 17 годины, сир. до 1036, втората година на царуваньето на Михаила IV. По туй време тѣ са възбунтувахѫ споредъ слѣдующыя случай.

Нѣкой си *Долянъ*, родомъ Българинъ (вѫтрешенъ слуга на единъ отличенъ византіецъ), като побѣгва отъ кѫщата на господаря си, отива въ Българія, дѣто са обявява сынъ Радоміровъ и внукъ на Самуила, отъ Шишманова родъ. Мнѣніето за неговата хитрость—да измами Българытѣ, е пръсната отъ Кедрина и Зонара; но ный безъ да испытвамы право-ли е или крыво, поддържамы, че Долянъ е былъ отъ онѣзи българскы воеводы-юнацы, каквото Алузіяна, Петра-Боди и др., които са опытахѫ съ него да възстановѭтъ народната независимость, но туй са удаде само на Асѣневата династія. Българытѣ уморены вече отъ игото на гръкоримленытѣ, пріехѫ Доляна съ голѣмы заевенія отъ радость и го провъзгласихѫ за царь, и на този си новъ идулъ-избавитель принесохѫ жертва сичкытѣ пришелцы отъ Византія, които са намѣрвахѫ въ тѣхната власть. Управительтъ на Диррахіумъ (Дурацо), на име *Василій Синоденъ*, щомъ са научи за туй печаяно възстаніе, тръгнѫ срѣщу бунтовницытѣ съ сичкытѣ си войскы, които имаше подъ командата си; на като са скарва съ единъ войнскы трибунъ на име *Михаилъ Демокетасъ*, тѣхната крамола стигнѫ до тамъ щото Синоденъ, обвиненъ въ двора за голѣмо предателство отъ трибуна, турихѫ го въ затворъ по заповѣдь на Императора, сетнѣ го зака-

рахѫ въ Солунъ за да го затворѭтъ въ по̀-страшна тъмница.

Противникътъ му Михаилъ зелъ тогазъ управленіето на Диррахіумъ; но въ този постъ, твърдѣ высокъ за него, той са отнесе съ таквази наглость, щото жителитѣ, като нещѣхѫ да търпѭтъ вече неговото мѫчителство, изгонихѫ го изъ града. Тѣ скоро почувствуваха слѣдсвіето на тъзи работа, и отчаянны да получѫтъ прошка отъ Императора, тѣ са възбунтувахѫ и си избрахѫ за царь нѣкого си *Тихомира*, който былъ знаменитъ войникъ по между имъ.

Но туй неожиданно избиранье много зачуди Доляна, и неговытѣ партизаны, и докрывѣ имъ толкози по̀-много, че то̀ поради двѣ партіи въ България, гр. Дирахіумъ и подчененытѣ му мѣста припознахѫ Тихомира, а сичката останала часть бѣше са обѣвила за Долѣна. Послѣднійтъ този, като осѣщаше, че туй раздѣленіе ще развали сичко, рѣши ка̀къ-ка̀къ да са избави отъ противника си; но понеже бѣше мѫчно да употреби сила съ успѣхъ, той прибѣгнѫ на лукавщина. Тъй Долянъ са пристори, че съ удоволствіе былъ са научилъ за избиранието на Тихомира и му пише най-ласкавы писма, като го ка̀ни да дойде да раздѣли съ него върховната власть. И Тихоміръ, излъганъ отъ прѣстореаната тъзи искреность, отива съ сичкытѣ си силы да намѣри Доляна, който нетърпиливъ да довърши своето дѣло, свыква единъ день войската и казва ѝ, че не ѐ възможно България да са управя отъ двама царье, и че тя трѣба да подтвърди избиранието на единъ потомокъ Самуиловъ, или на войника Тихоміра.

Тѣзи неговы думы най-напредъ въ войската породихѫ една двоумица, която сетнѣ исчезнѫ съ избиранието на Доляна, и съ смъртьта на Тихоміра, когото войницытѣ убихѫ съ камьнье. Избранныйтъ царь, като нѣмаше вече съревнователь, който да му

арѣчи, поведи на часа войската си къмъ Солунъ, дѣто по онуй време са намѣрваше и И-ръ Михаилъ; този послѣднійтъ щомъ са научи за новото пристиганье, остави града и са озова въ столнината си, като предаде сичкыя си тваръ и сичкото си иманье въ ръцѣтѣ на *Еммануила Ивацa* съ заповѣдь да гы прѣнесе въ Византія. Ивацъ, виѣсто да отговори на довѣріето на своя Господарь, прѣдаде на Доляна повѣренното му отъ императора. И този похититель въ скоро време доста са усили да испрати едно тѣло войска подъ командата на нѣкого си *Канкана* да обсади Дирраxіумъ, който не можѣ да трай много и са предаде. Той отдѣли и друго едно тѣло, което са управяше отъ нѣкого си *Антемія* къмъ Грьцкытѣ предѣлы. Като приближихѫ войскытѣ му татакъ, и Никополската область (на Адріятическото море) са възбунтува, Долянъ посѣче римскытѣ оффицеры до единъ и сичката тъзи область му са подчини, както и Дирраxіумъ.

§. 34. Продължeніе.

Между туй *Алузіанъ* вторыйтъ сынъ на Аарона, и братъ на Владислава, послѣдній българскый царь, бѣше обвиненъ за нѣкои си лихоимства отъ жителитѣ на Теодосіополь, дѣто Василъ бѣше го поставилъ за управитель. А Иванъ, братъ на императора, който смьртно мразяше Алузіяна, еще го подклади; тъй щото Михаилъ му въспрѣ входа въ двора и го задлъжи безъ испытъ да плати една значителна сумма отъ злато. Той му отнѣ между другото и самата негова жена, отлична на хубость, въ която бѣше крайно влюбенъ. Алузіянъ, като незнаяше до кѫдѣ Императора, подскуросанъ отъ брата си, може да прострѣ своята злоба, скрышно излѣзе отъ Цариградъ, и, прѣблеченъ въ ерменскы дрѣхы намѣри са въ Остробосъ (?) дѣто Долянъ имаше стáнътъ на войска-

та си. Войницытѣ както и народътъ го пріехѫ съ голѣма радость, което не обезпокои малко Доляна.

Като распрѫснѫ страховетѣ си, той са прѣстори, че ѐ въ въсхыщеніе отъ дохожданьe и му предложи да раздѣли съ него върховната власть. Алузіянъ пріе на ра́до сърце това предложеніе, и за да спечели ёще повече любовьта, на народа и на войската, той скоро послѣ съ 40,000 души отиде да обсади Солунъ. Но патрицій Константинъ, ближенъ сродникъ на И-ра, мѫжкы са брани срѣщу туй нападанье; и Алузіянъ слѣдъ като би града напразно шесть дена наредъ, принуденъ бѣше да промѣни обсадата на блокусъ, въ надѣжда, че гладътъ ще принуди най-подиръ гарнизона да са прѣдаде. Обаче той злѣ са излъга въ своето ожиданье: 15,000 Българы са посѣкохѫ въ едно общо излазянье, което направихѫ обсаденытѣ, и той са видѣ принуденъ самъ-си да бѣгѫ. Тъзи побѣда увеличи сумненіята, които двамата съискатели на короната имахѫ единъ къмъ другы: Долянъ сѣкаше, че таквази знаменита побѣда ѐ была слѣдствіе отъ нѣкое предателство, и Алузіянъ са страхуваше, че неговътъ противникъ ѐ обърнѫлъ нарочно злощастіето му въ престапленіе, и нерачилъ да са въсползува отъ този случай за да го направи умразенъ на народа. И наистинѫ не трѣбаше повече да са заловіѫтъ по между си, както да са съсипіѫтъ единъ другый. Алузіянъ пò-хитъръ отъ противника си, предваря та го поканва на угощеніе, дѣто го опива и му избожда очитѣ. Тъзи постѫпка стига да докаже, че Алузіянъ не бѣше чистъ българинъ; сàмо грьцката злоба може да са простре тъй безчеловѣчно!

Както познаваше добрѣ непостоянныя характеръ на Българытѣ, той писа на императора и му са вречe да са подчини на неговата власть, ако той го прости и го награди съ услугата, която му предла-

га въ този случай. Михаилъ го послушва на драго сьрце, дава му едно отъ първытѣ достойнства на имперіята и го испраща въ Ц-градъ. Императорътъ бѣше вече рѣшилъ да отиде самичъкъ въ Българія за да употреби сичкытѣ си силы срѣщу възстаналитѣ. Той думаше, че ще бжде срамъ за него, като не бѣше присъединилъ нищо на имперіята, да остави да са откжсне нѣкоя часть.

И тъй, щомъ Алузіанъ са покори, той поведе войската си въ Българія, ако и да са безпокоеше отъ идропика. Рѣшенъ да не замини единъ случай толкозъ благопріятенъ да бій Българытѣ, които бѣхж безъ глава, той нерачй никакъ да са повьрне отъ своето предпріятіе. Щомъ влѣзе въ Българскытѣ земи и Долянъ влѣте въ ржцѣтѣ му. Той го испрати най-напредъ въ Солунъ и, слѣдъ като проникнж по-навжтрѣ, распръснж нѣколко Българы, които бѣхж са сбрали и наговорили противъ него, и пріе уваженіята на първенцытѣ въ страната (Македонія). Сетнѣ той улови Еммануила Ивацa и съ Доляна ведно гы испрати тържественно въ Ц-градъ (1041). Туй може да са гледа като второ паданье на Българія, което также бѣше слѣдствіе отъ несъгласія и раздоры помежду самытѣ Българы. И тукъ буквално са испълватъ думытъ на Спасителя: «*Всяко царство раздѣлено противъ себе си, запустѣва, и всякый градъ или домъ раздѣленъ противъ себе си, нѣма да устои*». (Матѳей гл. 12, с. 25.)

Оттогазъ на сетнѣ, въ продълженіе на единъ вѣкъ и половина, Българытѣ останахж подчинены на Византія. Въ пълната си покорность, тѣ на Императорытѣ даже и много спомагахж срѣщу Латинцытѣ и Сарацинытѣ (Турцы), и, въ награда за тѣхната вѣрность, не веднъжь получавахж воля *да избержтъ отъ народа си единъ краль, който щѣлъ да са припознай вассалъ на императора*..... Но Бъл-

гарытѣ предпочитахѫ да си останѫтъ мирны поданницы, отъ колкото да бѫдѫтъ полуподчинены на Грькоримлянытѣ, ако и да са опытвахѫ помежду на много пѫти да отхвърлѭтъ игото и да получѫтъ своята независимость. И наистинѫ, отъ покоряваньето на Българското царство (1019), до края на XII-й вѣкъ често излѣзвахѫ бранители на българската свобода въ лицата на нѣкои народны воеводы, като тѣзи които отгорѣ именно споменѫхмы, но рѣдко тѣ имахѫ успѣхъ, както и видѣхмы. Сичкото обаче желаніе на Българытѣ са сбѫде едвамъ въ края на XII-то столѣтіе (1186), когато двама братья отъ Асѣнева родъ — Асѣнь и Петръ станѫхѫ народны главатари и освободихѫ собственна Българія отъ Дунава до Балкана, който е естественъ неинъ предѣлъ съ Тракія откъмъ югъ.

§ 35. Състоянието на Българската черква прѣзъ този періодъ.

Тъй ный виждамы Българія по-вече отъ 150 годины подъ византійска власть; но при сичкото туй скърбно за нея време, тя не изгуби своята черковна самостоятелность. — Императоръ Василій II Българоктонъ, почти 40 годины наредъ воюва съ Българытѣ и воюва съ сичкытѣ силы на имперіята. Но дорде Българія са закрылѣше съ великыя духъ на царь Самуила, тя храбро отблъсваше сичкытѣ покушенія на своя заклетъ врагъ. Сàмо когато изгуби този си защитникъ, тогазъ сàмо Българоктонъ можи да постигне цѣльта си — да стане Българія византійска подданница. Колкото и да мразяше Българытѣ, колкото и да искаше тѣхното покрусванье и потъпкванье, Василій обаче трѣбаше да са убѣди, че не ще бѫде дълговѣчно тѣхното подчиненіе на имперіята, ако имъ наложи тѣжко бреме; за туй той не смѣилъ да покѫтне тѣхното вѫтрѣшно управленіе, нито пѫкъ

да имъ наложи тѣжка давнина. Тойгы остави да си са управлявжтъ отъ свои собственны главатари да са сждіжтъ по своитѣ законы и да плащжтъ сжщата давнина каквато и при Самуила. Като са боѣше да измѣни нѣщо въ вжтрешното управленіе на Българытѣ, Василій остави непокжтнжта и самостоятелностьта на черковата имъ.

Но съ сичко туй, тѣжко ѐ было какъто матеріялното, тъй и духовното състояніе на Българія, когато са намѣрваше тя подъ византійско иго. Византійцытѣ, като ѝ отнеха силытѣ, не бѣхж въ състояніе да я защищавжтъ отъ варварытѣ, които по онуй време ёще са скитахж на сѣверъ отъ Дунава, въ Влашко и Богданско. Отъ тàмъ тѣзи-ми-ти грабители минувахж свободно Дунава и безнаказанно разоряваха българскытѣ земи, дордѣ най послѣ Българытѣ не си сбрахж силытѣ да въздигнжтъ пàкъ паднжлото си царство. Тогазъ наедно съ политическото имъ възраждане и черковата имъ са отърси отъ тѣзи бѣды, които я бѣхж оградили прѣзъ періода на поробваньето имъ, който е въ сжщото време и періодъ на междуцарствіето.

Въ Българската черква и во времето на византійското иго, въ XI и XII вѣкъ, не ѐ былъ подавенъ българскыя езыкъ; той си оставалъ тъй неповреденъ, щото и тогашнитѣ патріарсы-грьцы, които случайно са святителствували на българскытѣ патріаршескы сѣдалища, были принудены до го изучвжтъ. Ный тукъ ще споменемъ сàмо *Леона І-ый* и *Теофилакта*, като пò-извѣстны, отъ които пьрвый стоялъ на охридскыя престолъ патріархъ около половината на X вѣкъ, сир. около 1053 и 1054 год. Леонъ, който ѐ извѣстенъ ёще и въ Исторіята на вселенската черква, защото на негово време станж крайното раздѣленіе на тъзи черква на двѣ половины — на *Източна* или *Православна* и *Западна* или *Католическа*,

и той игра първостепенна роль въ прискърбното туй събытіе. А Теофилактъ ѐ святителствувалъ въ Охрида кадѣ края на XII и въ началото на XIII вѣкъ. Той ѐ извѣстенъ съ многобройнытѣ си списанія на грьцкый езыкъ, отъ които нѣкои има преведены на славенскы; ный за сега ще споменемъ само двѣ отъ тѣхъ; *тълкованіе на Св. писаніе и предисловіе за Евангеліето*, което са срѣща въ много старобългарскы ръкописны евангелія. (1)

§ 36. Историята на богомилытѣ (2).

Въ X — XI вѣкове богомилската ересь бѣше доста распротранена между българытѣ; срѣщу нея са дигахѫ много гоненія, които не само я отслабихѫ, но ёще усилвахѫ усьрдіето на ересеучителитѣ, както и тѣхното влияніе. Во времето на тѣзи гоненія еретицытѣ кріяхѫ вѣрата си и лицемѣряхѫ предъ властитѣ, но когато работата дохождаше до тамъ, щото трѣбаше да забранѭтъ убѣжденіята си, тогазъ еретицытѣ ставахѫ много упориты. Съ своето строго нравственно поведеніе еретицытѣ богомилы имахѫ голѣмъ успѣхъ между народа, който гы обичаше повече за туй, че тѣ възставахѫ най-много противъ грьцкото вліяніе, което на онуй време бѣше голѣмо въ Българія. Освень калугеритѣ по мънастыритѣ, богомилытѣ имахѫ привърженицы и между членовитѣ на най-личнытѣ и богаты българскы фамиліи; но най-ревностны тѣхны послѣдователи бѣхѫ женытѣ.

Отъ началото на XII-й вѣкъ срѣдоточіето на ересьта станѫ Пловдивъ, отдѣто са распострани по сичката почти византійска Имперія, доро и въ Ца-

---

(1) За подробности гледай въ «Историч. прегледъ на българската църква» отъ М. Дринова, Віенна 1869.

(2) Глед. тукъ § 32, стр. 185.

риградъ. Тогавашенъ водачъ на богомилытѣ бѣше нѣкой-си *Василь*, человѣкъ хитъръ, рѣшителенъ и предпріимчивъ. Той са занимаваше съ медицината и носяше руба калугерска. Цѣлы 15-годины той изучава богомилското ученіе и до 50 годины бѣше началникъ на богомилытѣ. Василь имаше 12 ученицы, които наричаше апостолы и много ученицы жены, които най-много распространявахѫ богомилството отъ 1067 — 1117 год. Той, като Іоанна Хусса въ по-новытѣ времена, претърпѣ мѫченическа смьрть: Василь са осѫди отъ И-ра Алексія Комнина да са изгори живъ. И дѣйствително въ Цариградъ на онуй мѣсто, което сега са нарича *Атъ Мегданъ* (ст. Ипподромъ) бѣше приготвенъ голѣмъ огънь, въ който го и хвърлихѫ живъ (1118).

Достоинъ преемникъ на Василя бѣше нѣкой-си *Петръ*, който са наричаше Христосъ и имаше 12 апостолы. И-ръ Кало-Іоаннъ, преемникъ на Алексія, осѫди го на убиванье съ камьни. Петръ, като отиваше на смьрть, обѣща са на ученицытѣ си, че ще въскрьсне слѣдъ три дни, и тѣ наистинѫ чакахѫ на гроба му за да въскрьсне!

Слѣдъ Петра започнѫ ревностно да распространява ересьта ученикътъ му *Тихикъ*. И Тихикъ наричаше себе си Христосъ съ 12 апостолы. За сѫдбината на този ересначалникъ не са знае друго, освѣнь че той имаше преемникъ и неговътъ преемникъ, бѣше Константинополскыйтъ богомилскы папа *Никита*. — Тъй, отъ когато Византія са запозна съ ерезіарха Василія и неговытѣ най-ближны ученицы, сѣко едно малко нерасположеніе къмъ черквата и властьта земаше са за богомилска ересь, която Византія гледаше за най-опасна отъ сичкытѣ другы ереси. Въ богомилство много пѫти обвинявахѫ и таквызи хора, които нѣмахѫ никакво понятіе отъ

ересьта, по които инакъ не бѣхѫ угодны на правителството Византійско.

« Додѣто обвиняваххѫ въ богомилска ересь онѣзи които не са нравѣхѫ на правителството или на черквата, казва нашъ Каролевъ (³), ересьта са распространяваше, както въ самата Византія, тъй и въ нейнытѣ области, защото съ взаимны и лъжливы обвиненія единъ противъ другый въ богомилство, православнытѣ іерарси не забѣлѣжвахѫ, какъ ересьта са распространяваше. Въ царствованіето на И-ра Мануила въ самыя Цариградъ са бѣше основало еретическо епископство. А въ съсѣднытѣ славенскы области богомилството са ползуваше съ пълна свобода. Въ XII-й вѣкъ (1123) цѣлы укрѣпены градове бѣхѫ препълнены съ еретицы; единъ отъ тѣзи градове бѣше и Мъгленъ. Въ Мъгленъ имаше богомилы, Павликены и чисты Армены (монофизиты), съ които са бори Мъгленскыйтъ епископъ Иларіонъ. Най-пьрво Иларіонъ побѣди Павликенытѣ, и за туй испыта на себѣ си силата на еретическата дързость. Св. Иларіонъ, като побѣди ученіето имъ, мнозина отъ побѣденытѣ пріехѫ православіето, а останѫлитѣ твърдѣ много са разлютихѫ на Св. Иларіона, бихѫ го съ камънье и го изхвърлихѫ вънъ отъ града. Царь Мануилъ, като узна това, заповѣда да испѫдіѭтъ еретицытѣ отъ града, ако не са присъединіѭтъ къмъ православната черква. Еритицытѣ бѣхѫ испѫдены, а на онова мѣсто, дѣто са молѣхѫ, единъ мънастырь бѣше направенъ. Слѣдъ смъртьта на Св. Иларіона ересьта пакъ са поеви въ Мъгленъ. Отъ края на XII-й вѣкъ богомилството вече зе да отслабва въ Тракія и другытѣ области на Византійската имперія; но за това пѫкъ хванѫ да са усилва въ Сѣверна Българія,

---

(³) Гл. неговытѣ « Уроцы по българската черковна исторія » стр. 107.

дѣто са и удържа до XIV-я вѣкъ. За распространеніето на богомилството тука способствувахѫ сѫщытѣ политическы обстоятелства и вѫтрѣшны безредицы на Българія, за които и по-горѣ говорихмы (§ 32).

Тъй, въ края на XII-й вѣкъ и въ началото на XIII-й въ Българія настава Самуиловото време, както и ще видимъ на долу.

ПЕРІОДЪ V-ый.

(Търновскый періодъ.)

От въздигането на българското царство при Асѣня I до нападението на Татарытѣ при Тертора I (1186—1286)

—

§ 37. Влахо-българско възстаніе и начало на второто българ. царство.

Къмъ края на XII-то столѣтіе, Българія са призова на новы участи слѣдъ честитъ единъ съюзъ съ Влашко: двама братья *Асѣнь* и *Петъръ*, които произхождатъ отъ колѣното на Радоміра или Гавріила сына Самуиловъ, и слѣдов. бѣхѫ отъ българскы царска кръвь, — повдигнахѫ прѣпорецъ за народна независимость. Туй възстаніе въ исторіята е извѣстно подъ името *Влахо-българско възстаніе*, и види са, че Влашко, което отдавнѫ ѐ было область на българското царство, да ѐ прибрало рода на вѣтхытѣ царье и прехвърлило прѣзъ Дунава първытѣ дружины за неговото освобожденіе отъ Гръкоримлянытѣ. Както и да е, Асѣнь и Петъръ съ мѫдрата си политика, можихѫ да турѭтъ основаніе на новото българско царство подъ име *Влахо-Българско*, на което столнина станѫ *Търново*, градъ разположенъ всредъ Българія, между Дунава и Стара-Планина.

ересьта, по които инакъ [illegible] ный имамы слѣвителството Византійско [illegible] време (ок. 1186),

« Додѣто обвинявахъ [illegible] нъ храмъ въ име св. зи които не са правѣхъ [illegible] При освѣтяваньето на черквата, казва нашъ [illegible] въ развалины) прѣснало пространяваше, [illegible] ужь св. Димитръ оставъ нейнытѣ области [illegible] очиватъ цѣлокупно него обвиненія единъ [illegible] въ Българія; — че самъ си православнытѣ [illegible] да дигне оржжіе противъ сьта са распр[illegible] отъ невидѣлица св. Дими И-ра Мануилъ [illegible] тъй българскытѣ дружины ще вало еретич[illegible] въ борбата, и пр. и пр. На туй венскы обл[illegible]зката: « *Асѣнь I*, извлечена изъ на свобод[illegible] »

градов[illegible] друго едно преданіе (²), въ времето тѣзи [illegible] въ Търново имало българскый патбого[illegible] блаженный святитель *Іоаннъ*, и преcъ [illegible], че този патріархъ ободрявалъ на[illegible] да дигне за свободата си и че той пакъ вѣн[illegible] на царството. Но и туй преданіе, което [illegible] ужь потвьрдяватъ, неможе да са пріемне [illegible]: защото на онуй време въ Търново не [illegible] патріархъ но и епископъ даже нѣмало, и за ко[illegible]ньето Асѣнево на царство былъ повыканъ [illegible] Срѣдецъ (Софія) *Василіи Загорскый*, който по[illegible] ставалъ търновскый Патріархъ (1204). Колкото [illegible] святителя Іоанна, който са споменува въ [illegible] житія и книгы русскы, неможе да са каже, че [illegible] е съществувалъ, но не са знае достовѣрно кога и [illegible] е живѣлъ. Но да видимъ нататъкъ участьта на двамата братья, освободителитѣ на Българія, която

(¹) Гл. статьята на С. П. *за Уніята* въ « бъл. книжицы » отъ Януарія 1858.

(²) Истор. прегледъ на българската църква на М. Д. глава IV, стр. 69, подъ забѣлѣжка.

тегли византійското иго въ продълженіе на повече отъ 150 години.

§ 38. Асѣнь I и братъ му Петъръ (³).

Въ 1186 год. Българытѣ въ собственна Балгарія са дигнѫхѫ сичкытѣ като единъ челѣкъ, какъто казва единъ нѣмскы историкъ, и подъ рѫководството на двама братья, *Асѣня* и *Петра*, въ три години освободихѫ българската земя между Балкана и Дунава. Византійцытѣ напразно са трудѣхѫ да умирѭтъ възстанѫлытѣ: И-ръ Исакъ бѣше принуденъ да направи най-подирь миръ съ тѣхъ въ Ловичь (Λοβιτζον) въ 1189 год., съ който миръ той припозна Българското царство. Двѣ години слѣдъ този миръ Асѣнь и Петръ, като нарѣдихѫ добрѣ новото си царство и като са нагласихѫ съ Степана Нѣманя, тогавашенъ срьбскый владѣтель, отворихѫ бой съ имперіята, съ омысъль да отнемѫтъ отъ нея и другытѣ българскы земи въ Тракія и Македонія. Има едно свидѣтелство което казва, че тѣ сѫ мыслили съвсѣмъ да съборѭтъ византійската Имперія и да принесѫтъ своята столица въ Константинополь. Асѣнь прати една силна войска въ Македонія, а съ друга една са впуснѫ самъ во Тракія. Разби императорската войска при Веррея веднъждь, другы пѫть при Аркадіополъ, и, като я уничтожи съвсѣмъ при Сѣрресъ, завладѣ цѣла сѣверна Тракія и Македонія до Солунскытѣ предѣлы. Като устрои и укрѣпи добрѣ тѣзи завоюванія, Асѣнь са врънѫ по нѣкаква причина въ Търново. Но за зла честь той наскоро быде тамъ убитъ (1196). — Неговата преждевременна смьрть произведе голѣма смутня въ Търново, смутня отъ която са въсползува Византія да отцѣпи отъ младото българско царство новытѣ Асе-

---

(³) Споредъ М. Дринова и С. Палаузова.

неви завоюванія, и, за да оталожи въ тѣхъ влеченіето имъ къмъ бълг. царство, Византія не гы подсеби съвършенно подъ своята власть, но направи отъ тѣхъ двѣ особны княжества, на които туриж двама ней предадены българскы воеводы. Тъй, въ Тракія тя тури войводата *Иванча*, а въ Македонія — *Хриза* или, както го наричатъ нашитѣ паметницы, *Стрегана* или Стрѣза ([4]). Търновската смутня са продължава цѣла година и са уталожи тогава, когато правленіето минж въ ржцѣтѣ на пò-малкыя братъ Асѣневъ, страшенъ както за Византійцытѣ, тъй и за Латинскытѣ рыцари, *Иванъ I Асѣнь* ([5]).

Вѣроятно е, че мирътъ който са подписа въ Ловечь на 1189, както горѣ са рѣче, станжлъ е по слѣдствіе на боя при *Любицъ*, за който другы историцы спомѣнуватъ съ испорченото име на града *Ловечь*. Туй са потвърдява и отъ Палаузова, който казва: «При Ловча (Ловечь) Грьцкы войскары уловихж семейството на Асѣня и заробихж жена му. Това понуди Асѣня да сключи миръ и да даде въ залогъ пò-малкыя си братъ (Иванъ I), когото русскытѣ лѣтописцы наричатъ *Каліанъ* т. е. *Колоіоанъ* ([6]).

За старыго Асѣня (както общо го наричатъ) историцытѣ нищо друго не думатъ, освѣнь, че той успѣшно са борилъ съ Византійцытѣ, както и съ Крастоносцытѣ, които по онуй време минувахж прѣзъ тѣзи мѣста, като отивахж за Іерусалимъ; но че предателската ржка на убійцата Иванко лиши Българія отъ нейныя достоинъ бранитель (1196). На скоро подиръ и братъ му Петъръ былъ также убитъ, а тѣзи

([4]) Гласникъ ч. VIII, стр. 144. — Паметницы съобщены отъ Іордана Х. Константинова (изъ Скопія).

([5]) Ник. Хоніатъ, у Стр. § 240.

([6]) Послѣдни страницы отъ българ. исторія въ «бълг. книжицы год. I-ва, ч. I, книж. 3, стр. 99 подъ забѣлѣжка.

несгодны обстоятелства поклащахѫ въ основаньето едвамъ подновенныйтъ престолъ на царството. Никой отъ неговытѣ основатели или възобновители не остави сынъ, който да може да го наслѣди; макаръ Асѣнь да имаше двама — Іоаннъ и Александъръ, обаче по възрастьта си, тѣ трѣбаше да устѫпіѭтъ престола на чича си, третій и най-малъкъ братъ отъ Асѣнева родъ —

§ 39. Іоаннъ I Асѣнь или Иваница (1196—1207).

До 1188 или 1192 год. Іоаннъ стоя като заложникъ на мира въ Цариградъ, отдѣто послѣ побѣгнѫ и са крыѣше нѣколко време въ балканскытѣ горы. Бойтъ, който са бѣше прекратилъ малко, пакъ пламнѫ по върховетѣ на Стара-Планина и въ сѣверна Тракія, жителитѣ на която, Българы, настоятелно искахѫ пакъ присъединеніето си на българскыя прѣстолъ, отъ който бѣхѫ силомъ отцѣпены слѣдъ Асѣневата смьрть, ако и да съставяхѫ вече особенно княжество подъ върховната власть (souveraineté) на императора. Тъй Иваница пріе юздытѣ на царството подирь двамата си по голѣмы братья на 1196 год. и, въ продължепіе на дѣятелното си правленіе, неусыпно залѣгаше да даде на Българія политическа и черковна независимость.

« Времето, въ което Българія са намѣрвала подъ властьта на Византійцытѣ, казва Палаузовъ, (⁷) е най тъмно не сàмо въ духовно, но и въ политическо отношеніи. Въ времето на Асѣневцы значеніето на Българската черква и стремленіето къмъ народното развитіе ставатъ пò-ѣсны. Ный виждамы сѫщото направленіе като при Бориса и Симеона, сѫщыя про-

---

(⁷) Гл. Унія въ царуваньето на Іоанна I Асѣня (бълг. книж. отъ 1858 год., ч. I, кн. 2, стр. 53.)

[illegible] независимость, като въ IX-то и [illegible].

[illegible] сближеніе видимъ въ понятіята и [illegible] Іоанна съ Симеона. И единътъ и дру-[illegible] въскачихж на прѣстола, най-напредь [illegible] да оградіжтъ и възвысіжтъ династи-[illegible] достойнство. Но ако си припомнимъ по-[illegible] обстоятелства, при които Симеонъ и [illegible] да дѣйствувжтъ, ный виждамы че [illegible] много по-мжчно да са разправи отъ една [illegible] съ Гърцы и Крьстоносцы, а отъ друга — съ [illegible] Инокентій III, който бѣше душата на рели-[illegible] и политическо стремленія на онова време. [illegible] но дѣятелного царуванье Іоанново пред-[illegible] едно външно проевеніе на младытѣ силы на [illegible]роденната Българія при новата династія, и едно [illegible]решно стремленіе — да утвьрди самостоятелно-[illegible], която тогази са изразяваше въ духовно-рели-[illegible]озната самостоятелность, като залогъ на полити-ческата сила на царството. Ный тукъ нѣма да слѣдимъ за постояннытѣ военны успѣхы Іоанновы, които сж изложены доста на дълго въ Исторіята на Енгеля (8); а искамы да видимъ какво значеніе ѐ ималъ той като политикъ, и нигдѣ туй значеніе не са посочва толкози ясно, колкото въ сближеніето негово съ Римскыя (папскый) престолъ, казва единъ нашъ исторіографъ (9). Ето за него що пише г-нъ Дриновъ въ своя «Историческы прѣгледъ на Българската Церква.» (Гл. VI, стр. 68.).

«На първо време той (Іоаннъ) имаше да са бори нѐ сàмо съ византійскытѣ интригы но и съ силныя си съсѣдъ отъ къмъ Сѣверъ, сир. съ Маджарскыя

---

(8) Geschichte der Bulgaren in Mösien Halle, 1797; pag. 398 460.

(9) Палаузовъ.

краль Емерика. — Този подирнійтъ не искаше да припознае Българското царство, и казваше на Іоанна, че не ѐ истински царь, че нѣма своя законна земя, но ѐ подсебилъ чужда земя и са ѐ провъзгласилъ за царь. — Като казваше туй, Маджерскыйтъ краль готвеше са да нахълта въ Българія, и да растуря Българското царство, като го или подсеби самъ, или пакъ го върне на Византійцытѣ. За да са отжрве отъ тъзи опасность и да добые царско признаніе отъ сичкытѣ европейскы владѣтели ([10]), Іоаннъ намысли да свърже сношеніе съ Папата. Поводъ за тѣзи сношенія послужи Българската черква. Ный видѣхмы, че Българія и слѣдъ покореніето ѝ отъ Василія Българохтова съхрани своята черковна независимость, като остана подъ Охридскыя Архіепископъ. — Но защото този Архіеп., макаръ и да са посвѣщаваше отъ своитѣ митрополиты, трѣбаше да зема подтвърдѣніето си отъ Византійскыя императоръ, то подъ вліяніето на подирнія са подтвърдявахѫ на Охридскый престолъ архіепископы отъ грьцко произхожденіе, като пò-вѣрны на императора. И тъй малко-пò-малко охридската патріаршія са погърчи, ако нè съвсѣмъ, а тò поне една часть: по-вечето митрополиты и епископы са назначавахѫ отъ Грьцкото духовенство. — Защото отъ първытѣ години на Іоановото царуванье столицата на тъй называемата *Българска* но погърчена *Патріаршія.* са намѣрваше ёще подъ Гърцытѣ и неможеше да са побългари, но Іоаннъ, като не желаеше щото духовенството на царството му да зависи отъ погърчаныя Охридскый Патріархъ (който освѣнь това са считаше еще ви-

---

([10]) Въ онова време казва Райчъ, бѣше са укоренило таквозъ убѣжденіе че онзи краль не са считаше за истинскый, *которой не получилъ вѣнцà отъ Папы.* (Історія разныхъ Слав. нар. II, стр. 355.)

заптійскы слуга), поиска да утвърди нова независима Іерархія за царството си. За това нѣщо той завърза сношенія съ Папата толкозь пò-скоро, защото чрезъ тѣзи сношенія, той са надѣяше да достигне и онѣзи политическы ползы, за които споменѫхмы по-горѣ.» — За тѣзи сношенія ный оставамы на читателитѣ да видѭтъ подробно въ списаніето на ученыя нашъ съотечественникъ, отдѣто извличамы и слѣдующето.

§ 40. Продълженіе.

Българскыйтъ царь по онуй време особенно са нуждаѣше отъ папската помощь. Той бѣше отворилъ бой съ Маджарскыя краль, който бой отиваше злѣ за него. Този краль бѣше обсебилъ съ войскытѣ си нѣколко области, пакъ бѣше си присвоилъ титулъ българскаго царя и имаше на ума си да разтурѭ съвсѣмъ царството на Българытѣ. Като са намѣрваше въ таквози затрудненіе, царь Іоаннъ побърза да подпише условіята въ писмата, които размѣнихѫ съ Папа Иннокентій III за присъединеніето на Бъл-та черкова съ Западната. Споредъ тѣзи условія *Българскыйтъ царь получва отъ Папата императорска корона и императорско достойнство, но за туй, той са обвързва да подчини царството си подъ Апостолско-римскыя прѣстолъ, тъй сѫщо и Българската черква съ сичкыя священическый и духовный клиръ.* За извършваньето на този политическо-религіозенъ актъ былъ опредѣленъ пò-напредь папскый легатъ Іоаннъ Капелланъ, а сетнѣ кардиналъ Львъ, който стигнѫ въ Търново на 15 Октомврія 1204 год., дѣто са и посрѣщнѫ тържественно. — На 7 Ноемврія, кардиналъ Львъ въ името на Папата посвети Василія за Патріархъ, като го украсилъ съ сичкытѣ патриаршескы достоинства. И на другыя день, въ праздника св. Архангела, той ко-

роняса и царь—Іоанна съ императорска корона и му връчи скиптръ и прѣпорецъ, на който отъ едната страна бѣше изобразенъ кръста Спасителевъ, а отъ другата — райскытѣ ключове на св. Петра.

Като си свърши работата въ Търново вардиналътъ са опжти къмъ Римъ съ благодарителны писма за Папата отъ царь Іоанна и патриарха Василія. Но съ туй са и свършихж сношеніята на нововѣнчаиныя Българскый царь съ Римъ: защото подчиненіето на българската черкова подъ Латинската отъ него ѐ было само външно; Българытѣ си останжли твърды въ православіето и признахж само една формална Унія съ Римската черква, но и тя не трая много време.

Напослѣдъкъ положеніето на Българското царство са исправи тъй щото Іоаннъ нѣмаше вече потрѣба отъ папската помощь и покровителство. Той изгони Маджерытѣ изъ българскытѣ области, въ които тѣ бѣхж са утвърдили, и тъй гы настраши, щото тѣ несмѣяхж вече да пападнжтъ на неговытѣ владѣнія. Съвременно и византійската имперія паднж въ ржцѣтѣ на латинскытѣ рыцари, отъ които Иванъ не само не са боѣше, но когато тѣ наскърбихж неговытѣ посланницы, той излѣзе противъ тѣхъ, истреба по-главнытѣ имъ главатари, императора имъ (Балдуинъ I) зе робъ и гы докара въ таквози положеніе, щото тѣ бѣхж препудены да бѣгжтъ въ Константинополь за да търсжтъ прибѣжище въ неговата твърдиня. — Иннокентій за да помогне на латинцытѣ, които са считахж неговы вассалы, писа Іоанну съ единъ твърдѣ дипломатическый начинъ за да го склони да са прѣмири съ тѣхъ и да имъ освободи императора отъ робството. Но Іоаннъ не испълни ни единъ отъ тѣзи съвѣты, и на дипломатическото папско писмо върнж такъвзи отговоръ, който, споредъ мнѣніето на много историцы, ѐ былъ по-хитъръ отъ Иннокентіевото посланіе. —

Сичко свидѣтелствува, че Іоаннъ I Асѣнь откакъ придоби царскы вѣнецъ отъ Папата и самовластенъ Бъл. Патріархъ, който да са избира и посвещава въ България; откакъ надви и наддели своитѣ врагове, не мыслеше вече за подчиненіто си на Папата. И Райчъ è ималъ пълно право до каже за него: *Ниже онъ è просилъ Унию за то, чтото она пріятна ему была, но точию да бы вѣнецъ императорскый себѣ и архіепископу патреаршеское достойнство пріобрѣлъ, получивъ же обоя, насмѣялся Уніи и отрынулъ ю.»* ([11])

Іоаннъ I умрѣлъ младъ и зеленъ въ 1206 или 1207 година. За неговата смьрть са расказва, както и за смьртьта Крумова и Симеонова, че была придружена съ таинственны прокобяванія и свърхестественны евленія. При Солунската обсада, когато Іоаннъ почивалъ въ чадъра си, евилъ му са нà-сънѣ всàдникъ на чьрвенъ конь и го пронизалъ съ копіето си. Този всàдникъ былъ св. великомѫченикъ Димитрій, казватъ Грьцкытѣ лѣтописцы, който въспрѣлъ побѣдоноснытѣ Іоанновы дружины подъ самытѣ стѣны, дѣто почивѫтъ нетленнытѣ мощы на Великомѫченика. Защото споредъ тѣхъ пакъ, и самаго Іоанна намѣрили въ чадъра му прободенъ на нѣколко мѣста. И Манастръ единъ отъ неговытѣ воеводы чулъ былъ гласъ, който выкалъ: «Азъ сьмь убиецътъ!» Този таинствененъ гласъ бѣ отдаденъ Св. Димитрію, и Манастръ тогазъ чакъ сне обсадата и си отиде въ Търново. ([12])

([11]) Исторія разныхъ Сл. народевъ I. 425 стр. — До тукъ и Дриновъ.

([12]) Acrop. c. 13. Du Cande Hist. de Const. p. 21. у Палаузова.

§ 41. Борилъ или Борисъ III. (1207 — 1217)

Иванъ I Асѣнь остави сàмо една дъщеря, която по българскыя обычай неможѣше да наслѣди бащина си престолъ. На него трѣбаше да са въскачи сынътъ Асѣневъ, Іоаннъ II Асень, който тогазъ бѣше порасълъ. Но единъ на бащаму леляинъ сынъ, *Борилъ* или *Борисъ III* силомъ и съ хитрость сполучи да му отнеме правдинытѣ на престола и да са въцари надъ Българытѣ. Іоаннъ II-ый тъй си излагаше живота на опасность, затуй трѣбаше да бѣга изъ Българія, и отиде да търси прибѣжище у единъ отъ руссійскытѣ князове.

За да даде колко годѣ законенъ видъ на своето властолюбіе, Борилъ, казватъ, са оженилъ за дъщицата царь-Іоаннова, но и туй средство му не помогнѫ : народътъ го глидаше кото единъ безаконенъ грабитель на Българскыя прѣстолъ и оттуй постоянно сѫ са открывали противъ Борила бунтове, които му давахѫ причина да са страхува за своята незаконна власть. Отъ друга страна Латинцытѣ, като са въсползувахѫ отъ вѫтрешнытѣ безрѣдицы на Б. царство, събрахѫ си сичкытѣ силы и ударихѫ на него. Борилъ излѣзе на срѣща имъ, но около Пловдивъ тѣ го разбихѫ, распиляхѫ му воиската и привзехѫ нѣколко българскы области (1208). Доведенъ до едно крайно положеніе отъ вѫтрешенытѣ бунтове и отъ вънгнытѣ несполукы, Борилъ за да са оттѫрве отъ тѣхъ, прибѣгнѫ къмъ Папа Инокентія III за помощь и покровителство по примѣра на своя предшественникъ Іоанна I Асѣня. Послѣ той са спріятели съ цариградскытѣ Латинцы и са сродихѫ съ тѣхъ, като даде заварницата си, прекрасната дъщеря царь-Іоаннова, на императора имъ Генриха, за жена. — За Борила знаймы ёще, че са съединилъ съ латинцытѣ противъ Сърбытѣ, — и туй, че въ

негово време станжло въ Търново голѣмъ съборъ срѣщу *Богомилытѣ*. Ето за него какво четемъ у Р. Каролева: ([13])

« До възцаряваньето на Бориса и до подчиненіето му на папата, Богомилытѣ са ползувахж съ пълна свобода въ Българія. Но щомъ Борисъ са подчини на папа Инокентія III, който бѣше ревностенъ гонитель на ересьта, работытѣ на Богомилытѣ тръгнжхж на злѣ. Тъй като богомилската ересь отъ Българія са распространи въ Европа подъ името *Катари*, то Инокентій искаше да я смаже въ самото й начало, т. е. въ Българія. Сега, когато Борисъ са намѣрваше въ ржцѣтѣ му, той го принуди да подигне гоненіе врьхъ богомилытѣ. И Борисъ трѣбаше да испълне желаніето на папата, защото са надѣяше при негова помощь да са утвьрди на грабнжтыя съ хитрость престолъ. Борисъ свыква съборъ въ Търново противъ богомилытѣ. Съборътъ са отвори на 11 Февруарія 1210 год.; тамъ присжтствувахж много архіереи, священницы, калугеры, боѣри и много народъ и самъ царьтъ. На този съборъ мнозина отъ богомилытѣ са отрекохж отъ своитѣ заблужденія, а които не са раскаяхж, осждихж са на разны наказанія и затворы. За да угоди на папата, Борисъ III бѣше учредилъ въ Българія нѣщо като *инквизиція.* »

Тъй, боитъ съ Латинытѣ и обличителныйтъ Съборъ противъ Богомилытѣ заематъ първата половина отъ Борисовото царуванье. Междуособіе, което са простре подирь въ горня Българія помежду него и Асѣневытѣ сынове Іоанна и Александра, заема втората половина на 10-годишното негово правленье (1207—1217), което са свърши съ предаваньето на Търново подирь седѣмь-годишна обсада и съ насил-

---

([13]) Уроцы по Българската черковна Исторія, стр. 109.

ственната смърть Борисова. И на българскыя престолъ тогазъ минж законныйтъ наслѣдникъ на Асѣневцы —

§ 42. Іоаннъ II Асѣнь (1217—1241).

Въ първата половина на XIII вѣкъ подновеното българско царство са възвыси до една голѣма степень до каквато по-преди само единъ пжть бѣ достигнало. Сынътъ Стараго Асѣня, Іоанъ II Асѣнь, като отиваше по пжтя на баща си и на чича си, увеличи тѣхното достояніе извънъ, усили и го прослави извжтрѣ, тъй щото въ негово време българското царство съ почтеніе са споменуваше отъ околнытѣ народы. — Иванъ II отвори бой съ Тодора Епирскаго, който въ времето на Латинското господаруванье въ Ц-градъ можà да съедини Епиръ, Южна Македонія и Западна Тракія и са провъзгласи за царь. Въ 1230 година Иванъ II го разби около *Клоконица*, привзе му сичкытѣ земы и гы подчини на своята държава. Съ тъзи побѣда българ. царь зè Адріанополь, Димотика, цѣла Западна Тракія, Южна Македонія, Албанія и часть отъ Тессалія, която са наричаше Magna Blahia или Thessalia montana.

Латинцытѣ, като гледахж на голѣмото могжщество Іоаннъ -Асѣново, зехж да са боіжтъ отъ него и побързахж да са дадлтъ на негово покровителство. Въ 1228 год., умрѣ имъ Императорътъ Робертъ, комуто трѣбаше да наслѣди братъ му Балдуинъ II. А защото той бѣше сàмо 11-годишенъ пò първытѣ бароны и рыцари са обърнжхж къмъ Іоанна-Асѣня съ предложеніе той да земе въ ржцѣтѣ си правленіето на Византійската имперія, дорде порасте малкыйтъ императоръ, когото тѣ желаяхж да оженіжтъ за младата българска княгиня. Іоанъ Асѣнь съ радость склони на туй предложеніе, което му даваше възможность да прекжсне твърдѣ лесно ла-

тинското господаруванье на Истокъ и да пренесе българската столнина изъ Търново въ Ц-градъ. Тъзи тайна мысль негова я осѣтихѫ латинскытѣ калугеры, които най-много са старaѣхѫ да са одържи латинската имперія, като благопріятна на тѣхнытѣ планове за покатоличваньето на Источнытѣ Христіены. Тѣ сполучихѫ да придумѫтъ константинополскытѣ рыцари и бароны да са отрекѫтъ и отмѣтнѫтъ отъ българскыя царь и да търсіѫтъ нѣкой правитель между западнытѣ владѣтели. Измаменъ тъй, Іоаннъ II са зема за орѫжіе, както силомъ да достигне туй, което не му са вдаде да достигне съ прѣговоры. И на другата година той объеви бой на Латинцытѣ съ омысълъ да гы изгоны съвсѣмъ. Този неговъ планъ срѣщнѫ голѣмо съчувствіе между сичкытѣ първоначалны христіены на Истокъ, особенно между Гърко-римлянытѣ, които много тегляхѫ отъ католическото духовенство.—

Никейскый императоръ *Ватацій*, като гледаше неговытѣ успѣхы, побърза да прати до него поздравително посолство и му предложи съюзъ противъ Латинцытѣ. А за да бѫде този съюзъ сполученъ, Ватацій поиска отъ Асѣня да даде дьщеря си Елена за сына му Тодора Ласкаря. Българскыйтъ царь пріе тѣзи предложенія отъ Никейскыя императоръ и между тѣхъ са свърза политическый съюзъ, който са ёще заѣчи съ родственныя този съюзъ, че 10-годишната Елена са ожени за 12-годишныя наслѣдникъ Ватацовъ! Свадбата имъ станѫ съ голѣмо тържество въ Лампскакъ (на Хелеспондъ), дѣто са срѣщнѫхѫ за тъзи семейственна радость Асѣнь и Ватацій наедно съ царицытѣ си. Тамъ дойде изъ Никея и вселенскыйтъ патріархъ *Германъ*, който извърши обряда на вѣнчаніето надъ царскытѣ дѣца. Туй станѫ на 1234 год. Грьцкытѣ историцы Акрополита и Григорасъ, които сѫ были очевидцы на сичкытѣ тѣзи про-

шествія расказватъ, че въ сѫщото време и Търновскыйтъ Архіерей Іоакимъ добылъ автономія и былъ провъзгласенъ за Патріархъ (14).

Областьта на Търновскыя Патріархъ е была твърдѣ голѣма. Въ времето на Іоанна II-го сичкытѣ епархіи, които тогазъ влазяхѫ въ състава на българското царство, сичкытѣ духовно са подчинявахѫ на новоучрежденныя Търновскый Патріархъ, и именно: Прѣславската, Червенската (Руссе), Ловченската, Срѣдецката (Софія), Дръстенската (Силистра), Сѣрската, Велбѫжската (Кюстендиль), Браничевската, Бѣлградската, Нишевската, Филиппійската, Месемврійската (15), къмъ които единъ старъ паметникъ причисля и Охридската архіепископія (16).

Тъй широка е была испьрво областьта на търновската патріаршія, но тя не останѫла за много време таквази, и скоро слѣдъ смъртьта на Іоанна II-го Асѣня (1241), тя наченѫ да са намалява наедно съ политическото стѣсненіе на прѣдѣлытѣ на българското царство, които тогазъ са простирахѫ твърдѣ на далечь: тѣ обигръщахѫ въ себеси Источната половина на сегашното Срьбско княжество и цѣла Албанія до Адріатическото море, а на Югъ достигахѫ до *Одрина* (Адріанополь) и до Архипелага, като об'емахѫ *вьсе македонское одържаніе .... со вьсею Атонскою горою, къ симъ же и славный Солунъ и со вьсею Теталіею* (17).

---

(14) За туй важно събитіе въ Черковната Истор'я любопытныйтъ читатель може да види описаніето на г. М. Дринова, Гл. VII, стр. 87—94.

(15) Синодикъ царя Бориса.

(16) Житіе Св. Петки. Гласникъ VIII, 140.

(17) Сѫщото мѣсто въ Гласника срьбскый.

§ 43. Българія при наслѣдницытѣ на Іоанна II-го Асѣня.

Слѣдъ смъртьта (1241) на славныя този български царь-самодържецъ, политическыйтъ животъ на Българія зѐ друга посока: тя са изложи на междуособицы, които я и разслабихѫ крайно. Младытѣ ёще Іоанновы наслѣдницы, *Каломанъ I* (до 1245) и *Михаилъ* (до 1257), на търновскыя престолъ са поевихѫ като сѣнкы посредь особицытѣ и буйныя духъ на боѐрытѣ.

Каломанъ былъ 12-годишенъ когато наслѣдилъ баща си, и за туй не ѐ можилъ много време да царува; четыри годины послѣ го пристигнѫ смърть. Нѣкои грьцкы историцы увѣряватъ, че той станѫлъ жертва на лукавщината на придворнытѣ, които го уморили съ отрова. А нареченъ былъ *Каломанъ* съ името на Маджерскытѣ царье, защото ѐ роденъ отъ Марія, дьщеря на Андрея, Унгарскый краль, за която баща му са былъ оженилъ по този случай: Когато Андрей са връщалъ отъ Ерусалимскый походъ и минувалъ прѣзъ Българія, Асѣнь го задържалъ при себе си и не го пуснѫлъ до като му не обрекълъ и далъ дьщеря си за жена. Отъ нея Асѣнь, освѣнь Каломана, ималъ ёще единъ сынъ, който умрѣлъ съ майка си на 1237, и двѣ дьщеры — *Елена* и *Өамарь* (15).

Като умрѣла Марія, Асѣнь са вѣнчалъ съ Ирина, дьщеря на князъ Тодора-Ангела Епирскаго, отъ която са родилъ *Михаилъ*. И той като брата си, ёще дѣте сѣднѫ на прѣстола (1246) подъ регенството на майка си. Наскоро тогазь Императоръ Іоаннъ-Ватацій объевява бой на българ. царь и много градове и

(15) Тъзи Елена была дадена на Ватаціева сынъ, Тодора Ласкаря; а за Өамара, Исторіята нищо не споменува.

села превзелъ отъ него. Но Българытѣ пакъ си гы зели назадь, слѣдъ смьртьта на Ватація, който у-мрѣлъ отъ напрасна смьрть въ туй време, когато былъ вече рѣшенъ да нападне на Цариградъ (1253), и за туй младыйтъ бълг. царь много боёве е ималъ съ Тодора Ласкаря, сынъ и наслѣдникъ на Императора Ватацій (19).

Най-подирь Ростиславъ, удѣлный князъ отъ Мачва, като тьстъ на Михаила, влѣзе помежду зетя си и императора да гы помири. И съ тъзи цѣль той дойде нарочно въ Търново, а оттамъ са оправи къмъ ордіята на Ласкаря; едно великолѣпно посолство съпровождаше Ростислава въ негова пѫть, и сполучи да примири двѣтѣ враждебны страны. Той са върнѫ въ Търново обсыпанъ съ богаты дарове. а оттукъ — въ столицата си Бѣлградъ на Дунава. Но скоро са принуди да остави Мачва, дѣто са бѣше извършило едно страшно престѫпленіе: Михаилъ, като бѣше излѣзълъ единъ день на ловъ около Търново, убива са отъ Каломана, сына на Александра Іоанновича Асѣня (20) убійцата, за да може да удържи властьта, искаше да принуди довицата Михаилова на сила да са вѣнчѣе съ него. Но извѣстіе скоро достигнѫ до Ростислава, който и пребърза да дойде на дьщеря си на помощь съ войска. Каломанъ, като са научи за туй, побѣгнѫ, но не свари да са укрые: той бѣше убитъ отъ своитѣ си, които са покаяхѫ предъ Ростислава. И тъй са отвори на боѣрытѣ пѫть да са борѭтъ помежду си за този злочестъ вѣнецъ; и родътъ Асѣневъ, който сѫществуваше еще само

(19) *Исторія Славеноболарскаго народа* изъ Исторіята Райча, отъ А. Н., Будимъ 1801, преведена и печатана въ Букорещь, 1844 год. —

(20) Споредъ Палаузова, Александръ былъ вторый сынъ на Іоанна II Асѣня, и носялъ, титлата *Севастократоръ.*

отъ женска страна, кажи че бѣше изгоненъ отъ Българія.

§ 44. Мичо и Константинъ — Тихъ.

Михаилъ неостави дѣца, за туй на царство бѣ провъзгласенъ *Мичо* (1260), който споредъ едны былъ зеть, споредъ другы — шуря на Михаила ([21]). Като сродникъ неговъ, той ёще на живота му владѣялъ широкы земи въ Тракія по южныя склонъ на Балкана, както пише Палаузовъ.

Подирь заминуваньето на Ростислава, Мичо изведнъждь са намѣри помежду много и недоволны партіи, които само отъ войската на Мачеванскыя кнезъ имахѫ страхъ. Но щомъ тя потегли съ кнеза си въ Мачва, крамолнытѣ боѣри, въ глава на които бѣше нѣкой си *Константинъ Тихъ* или *Тихо* ([22]), принудихѫ Мича да остави Търново и да бѣга съ жена си и дѣцата си въ Мессемврія (1261). На другата година Мичо тайно остава Мессемврія и, съ надѣжда, че ще му дойде помощь отъ Ростислава и Унгарытѣ, той са еви къмъ Търново, но Тихо го накара пакъ да са върне назадь въ Мессемврія. Тогава Мичо са обърнѫ къмъ Михаила Палеолога да му иска помощь, и му са вречe да остави на византійцытѣ отъ неговытѣ владѣнія два крайморскы града Ахило и Мессемврія, ако бы да му помогне да мине на Търновскыя престолъ. И Палеологъ са склони на драго сърце. Тѣзи два града са обсебихѫ отъ

([21]) Палаузовъ за второто мнѣніе привожда свидѣтѣли Унгар. Историкъ Феслера и нѣмецътъ Енгель (В. Българ. Книжицы отъ 1858, ч. I. бр. 4, стр. 115).

([22]) Палаузовъ го има за сърбинъ (виждь пакъ тамъ); Но въ рѫкописната Історія българска на О-ца Паиссія отъ 1762 год. ный намѣрвамы тогава Константина, нареченъ Шишманъ, внукъ Петровъ и Асѣневъ. —

Михаиловытѣ войскы, а Мичо намѣсто да иде въ Търново, заведохѫ го въ Цариградъ наедно съ неговата челядь, и въ замѣна на Черноморскытѣ области, които той устѫпи на Византійцытѣ, Императорътъ му даде земя при р. Скамайдра близо до Троя (въ м. Азія), дѣто и прекара днитѣ си спокойно, и, въ удоволствіето на семейныя животъ, като частенъ человѣкъ, забрави честолюбивытѣ си планове. —

Слѣдъ Мича са въцари боѣрина *Константинъ Техъ* или *Тихо* (1265), който испьрво бѣше управитель въ Видинъ (ст. Виминаціумъ). Тамъ той много пѫти запази българскытѣ предѣлы отъ Србскыя краль Милотина, съ когото послѣ са примири и са ожени за *Драгуша*, дъщеря на единъ сръбскый велможа. Неговото остроуміе и отличното му юначество го възкачихѫ на търновскыя престолъ. За да има миръ и дружба съ Византійцытѣ, Константинъ — Тихо прати да иска отъ И–ра една отъ дъщеритѣ му за жена, а първата, която имаше съ много дѣца, дава му я въ замѣна съ втората! Императорътъ туй търсилъ, и склонилъ, на неговото предложеніе, той му далъ за жена Ласкаревата дъщеря *Ирина*, родена отъ Елена, царь-Асѣневата дъщеря. И ето какъ става тъзи сватовщина.

По туй време бѣ са преставилъ И–ръ Ласкаръ въ Никея, и остави за наслѣдникъ малолѣтныя си сынъ Іоанна Ласкаря, когото Палеологъ зема подъ свое попечителство. Но като ималъ на ума си да похити Никейскыя престолъ, той тутакси дава Ирина на бълг. царь, другытѣ й двѣ сестры оженва за иностранны латински князове, а самаго Іоанна, законныя наслѣдникъ, избожда му очитѣ и го праща въ заточеніе. Като разумѣва туй Ирина, вече задомена съ Тиха, накарва мѫжа си да объяви бой на Императора за да отмъсти невинното теглило на брата й. Тъй бълг. царь не са забави да натъкми войската си,

като повыка на помощь и 20,000 души отъ Влашко, съ които страшно зе да опустошава грькоримскытѣ страны, жителитѣ имъ усмьртява и поробва; и съ този походъ Българытѣ такъвзи страхъ нанесохѫ на И-ра, щото той бѣше припуденъ да бѣга и да са крые по горы и планины крайморскы, дордѣто найподирь едвамъ можа да са избави на единъ малъкъ корабь самичакъ съ нѣкои отъ своитѣ си, а войската колкото останѫ и другытѣ му хора разбѣгахѫ са изъ Тракія, дѣто скоро послѣ сичкытѣ паднѫхѫ въ рѫцѣтѣ на Българытѣ. —

Между туй Иконійскыйтъ султанъ Изединъ, когото И-ра бѣше повыкалъ на помощь, затваря са въ града Енна (Енесь) съ своитѣ хора и съ И-рската касса. Българытѣ, като разумѣвать туй, съ сичкытѣ си силы нападватъ на града, заграждатъ го и хващатъ да го біятъ до съсыпванье. Тогава пазачитѣ на царскытѣ съкровища са съвѣтоватъ съ гражданытѣ и съ мѣстнытѣ духовны власти, които и рѣшаватъ по-добрѣ Султана съ хората му да предадѫтъ на българ. царь, само и само да отѫрвѫтъ града и съкровищата съ тѣжкытѣ онѣзи бисерье, короны, дрѣхы царскы и много ёще драгоцѣнности ([23]). За тогова Султана нищо повече историцытѣ не пишѫтъ, до колкото ный знаймы; но общо са мысли че бъл. царь го испратилъ съ приличната нему честь.

Не много подирь умира и царица Ирина, Тихомировата супруга. Тогава Императорътъ зе да мы-

---

([23]) Туй се споредъ Райча, у когото и други наши историцы са заематъ. Сравни исторіята бълг. на Д. Войникова съ кратката на Цанкова, които споредъ този Султанъ былъ робъ у Гърцытѣ, и че българскый царь го освободилъ! Историкъ никога не трѣба да са води отъ произволъ, колкото отъ доказаны факты и достовѣрны свидѣтелства.

си какъ да спичели дружбата на бълг. царь: за туй испрати до него посланницы, съ които го призовава на мирны договоры и му дава племенницата си *Марія* за жена, родена отъ сестра муЕвлогія. Въ този договоръ импер. устѫпва на Константина Мессемврія и Ахило, които по-напредь принадлѣжахѫ на бълг. корона, и гы дава като *прикья* на младата невѣста, която испрати съ голѣма помба до Силиврія придружена отъ грьцкыя патріархъ; но не си стоялъ на думата. На-скоро послѣ той пише на бълг. царь че жителитѣ на онѣзи градове Гьрцы не щѣли да му са покоріѫтъ, за туй ще почака додѣ му са роди сынъ отъ Марія и тогазъ ще може да гы владѣе. Константинъ осѣщалъ, че туй сичко е суха лъжа и грьцка лукавщина, но мълчалъ и чакалъ сгодно време.

Между туй Марія ражда сынъ, когото и крьсти на стрыка си на името — *Михаилъ;* тогазь вече Константинъ, подбуденъ отъ жена си, зе да иска обѣщаннытѣ й градове въ прикья. Но Импер. сега употрѣби друга хитрость: той дава на татарскыя князь Ногая Мичевата дьщеря Ефросина, като своя собственна за да го спичели на страната си. Тъй той направилъ, споредъ пословицата: «съ людска пита майчинъ поменъ!» Когато Константинъ зелъ да опустошава имперскытѣ земи, Ногай явно трѣбаше да са прехвьрле къмъ дѣда си, който, катоималъ вече такъвъ силенъ пріятель, ни една длань земи нещѣлъ да устѫпи на бълг. царь; не Мессиврія и Ахило да му даде, но ёще си присвоилъ Созополь, Агатополь и Касторица, като казвалъ че Мессемврія му была оставена отъ законныя й владѣтель Мича, който произхождалъ отъ царска бълг. кръвь нежели Константинъ и другы таквызь причины предлагалъ да му не даде нищо. Съ туй бълг. царь си отзе и са оттегли празденъ въ Българія съ участьта на която вече разполагала царицата, както ще видимъ на долу.

§ 45. Смъртьта на Константина Тиха и въцаряваньето на Лахана.

На-скоро тогыва Константинъ заболѣлъ отъ една рана на крака си, който былъ строшилъ, и паднѫлъ отъ очитѣ на народа, като не е можалъ веке да ходи, нито на конь да ѣзди, но само въ колѣсница са возѣлъ. Отъ туй негово положеніе царицата са възползовала, та зела въ ржцѣ юздытѣ на правленіето, съ което разполагала както си щѣла — и таквызи были повечето, да не кажемъ, сичкытѣ гъркини, които влазяли въ бракъ съ царскыя българ. дворъ. Народътъ отъ туй ёще ропщѣлъ на царя си и на придворнытѣ му, които были упоены отъ византійската нега и безпечность, а най-вече като гледалъ въ туй време и Татарытѣ да нападватъ и плѣнѭтъ предѣлытѣ на бълг. царство. Нечаканно едно обстоятелство ускорило К-новата смърть (1277).

По онѣзи времена въ Българія живѣялъ нѣкой пастырскый сынъ на име *Лаханъ-бърдоквеникъ*, който и самъ отъ начало былъ свинарь, но хитъръ и остроуменъ человѣкъ. Като остави свинарството, той събра доста четы отъ бездѣлны хора, и съ разбойничество зе да минува живота си. За скоро той достигнѫ голѣмо богатство и отъ разбойникъ объеви са главатарь народенъ противъ Татарытѣ, които безпокояхѫ мирнытѣ негови еднородцы. Тъй името на бърдоквеника по онуй време става чутовно за Българытѣ, каквото въ XV вѣкъ името на Иванка д'Аркъ — за Френцытѣ. И той, като нея, разказвалъ на другарытѣ си, че нѣкои светцы му са евявали и го увѣрявали, че былъ отъ Бога помазанъ да отхвърли хумотя и да земне въ ржцѣ народното правленіе. Веднъждь, като са видѣлъ обиколенъ отъ по-много самоволницы, които го направили свой водачь, той нападва Татарытѣ надвилъ гы и сичкытѣ распръснѫлъ. Оттамъ името му ёще са прославило между

народа, който на него вече си възложилъ надѣждата, че ако стане царь, той добрѣ ще управлява царството, което было разслабено отъ междуособицы и отъ вліяніето на чуждый елементъ.

Простыйтъ свинарь става вече народенъ герой; неговата слава крайно смутила царь Константина, пакъ и на самаго И–ра не было твърдѣ угодно. За туй Константинъ, съ намѣреніе да изкорени во-време този трънъ, събралъ полковетѣ си; и самъ императорътъ подошелъ къмъ границытѣ съ войска, за да гы огради противъ нападеніята отъ Лахана. Но Лахановата сила отъ день-на-день растѣла, и нѣмало Българинъ, който да бы противостоялъ на пѫтя му. Най-подирь и сичкытѣ велможи оставили Константина, който тъй былъ привуденъ самъ да опыта военното си щастіе съ Лахана. И той го добрѣ посрѣщнѫлъ, полка му досущь распръснѫлъ и самаго царя живъ уловилъ и му отрѣзълъ главата (1277). Сетнѣ Лаханъ турилъ на ума си да привзема градове укрѣпены, въ което не былъ по-малко честитъ; едно само му оставало ёще — провъзгласяваніето на царството, но ѝ то не са забавило; народътъ го былъ предизбралъ вече (24).

Да оставимъ сега Лахана съ кандидатытѣ на царството, и да са приготвимъ за нова кървава сцена.

Въ 1265—1270 год. на сѣверъ отъ Стара-Планина и по Дунава до Видинъ, владѣялъ деспотъ Светославъ, като удѣлный князъ (25). Подирь смьртьта на Константина Тиха, този Святославъ объеви правото си за бълг. корона, защото водѣше третята дъщеря на Теодора Ласкаря, слѣдов. бѣше оженепъ

---

(24) Исторія славеноболгарскаго народа изъ Райча и проч. отъ А. Н Будимъ, 1801 год. —

(25) Тукъ да не разумѣвамы оногозь Светослава, сынъ на Георгія Тертера, който сетнѣ царува.

за внуката на Іоанна II Асѣня. Константинъ Тихо оставилъ малолѣтенъ сынъ Михаила, когото майкаму Марія, братаница на И-ра Палеолога, провъзгласи за царь, въ което й спомогнѫхѫ предаденытѣ ней боѣри. Това лесно можѣше да докара смутове отъ партіята на Светослава, но за да гы устрани, Марія предложи Светославу царство, съ условіе само да са объеви наслѣдникъ на Михаила. Нечуто до тогазь зрѣлище станѫ въ храма на Търновската Патріархія: 6-годишно дѣте бѣ объевено за по̀-старъ братъ на 70-годишныя Светославъ! Съ това чудовищно усыновленіе Марія приспа старыя деспотъ, който бѣ вече паднѫлъ въ дѣтинство, и лесно са расправи съ него и съ неговата партія. — Не много време подирь това лукавата царица убива усыновленнаго си Светослава (1277). Но и Божіето правосѫдіе скоро й отмьсти за пролѣната отъ нея невинна кръвь. Народътъ истрьпнѫ отъ тъзи нейна безчеловѣчна работа, и не са забави да прогласи за царь убійца на мѫжа й, ако и да са видѣ сетнѣ измамевъ въ своя изборъ.

§ 46. Лаханъ и съперницытѣ му на Търновскыя прѣстолъ.

Еще не са окрѣпилъ на престола новыйтъ царь, ёще короната са намѣрваше въ рѫцѣтѣ на царица Марія (която заедно съ сына си бѣше са затворила въ Търново), и много на нея съискатели са показахѫ. А туй сѐ не предсказваше добры сѣтнины за Лахана, нито за Българытѣ. Най-напредь неговытѣ успѣхы подбудихѫ Палеолога да привика въ Византія Іоанна, Мичева сынъ и съ съвѣта на Патріарха Векка и на държавныя синклитъ, Палеологъ му далъ дьщеря си Ирина, и съ този родственный съюзъ той са надѣвалъ да привлече на страната си Търновскытѣ боѣры.

Византійската политика отиде по-надалечь: обнародвано бѣ, че Іоаннъ, като внукъ на Іоанна II-го Асѣня, — дѣлата и паметьта на когото бѣхѫ ёще живы и свещенны за народа, — е най-близкыя наслѣдникъ на Търновскыя прѣстолъ. Іоаннъ, сынъ Мичевъ, наистинѫ, родѣеше са съ Асѣневцы отъ Майчина си страна; но Палеологъ имаше нужда да представи законны доказателства, че той е внукъ на стараго Асѣня, и тѣзи доказателства незакаснѣхѫ да са евіѫтъ въ Византія, приготвены, разумѣва са, отъ искусны съчинители на родословны записы. Тъй Мичевътъ сынъ са нарече отъ И-ра Іоанъ Асѣнь III...

Като бѣше отишелъ да са біе съ Татарытѣ, Лаханъ остави Търново безъ забрана. А този случай бѣше толкозъ по-сгоденъ за Іоанна, защото и повечето боѣры бѣхѫ недоволны отъ Марія, която, като одовѣ подирь смьртьта на Константина Тиха, побудена отъ безпримѣрно честолюбіе, забрави и срамъ и сродство, и са вѣнча съ убіицата на мѫжа си. Но и той сѫщо падиѫ отъ очитѣ на народа, който не са е надѣвалъ на своя герой да земне умразната му царица за жена. — Туй сичко най спомогиѫ Іоанну да завладѣе Търново; който не са забави да са упѫти съ младата си невѣста отъ Цариградъ за тамъ; и прѣзъ пролѣтьта на 1280 г., тѣ тържественно влѣзохѫ въ бълг. столнина. Но Іоаннъ са показа слабъ и разгаленъ правитель, който напомни на Търновцы баща си. Войската, която той доведе съ себе си отъ Византія, можà да одържи неговото вліяніе само на нѣколко мѣсеца. Безрѣдицытѣ и партіитѣ слѣдовахѫ ёще да кипѭтъ. —

Въ Търново тогазь бѣхѫ съсредоточены сичкытѣ политическы страсти на Българія, които и раждахѫ единъ слѣдъ другы съискатели на потъмнѣлыя вѣнецъ Асѣневъ. Помежду тѣзи съискатели бѣше и боѣринътъ *Георгій-Тертеръ*, който тайно и по сил-

но отъ другытѣ наваляше да залови властьта и началството, та и по̀-скоро отъ другытѣ сполучи въ едното и въ другото. Неговътъ умъ, твърдъ характеръ, и знатното му происхожденіе давахѫ му предпочтеніе надъ другытѣ, пакъ и вліяніето негово на общественнытѣ дѣла было доста голѣмо, за да може да привлече на страната си народа. Михаилъ Палеологъ, който желаѣше да сдобри Тертера и да го привлече къмъ зетя си Асѣня, самъ си побуди честолюбивытѣ неговы планове и му предложи да му даде титулъ *Деспота*, ако напусни жена си и са ожени за сестрата на новыя царь, *Іоанна Асѣня III.* Тертеръ съ сичкыя си умъ склони — и жена му, сестра на боѣрина Елтимира, наедно съ сына си Светослава бѣ испроводена въ Никея, а въ Търново незакъснѣ да дойде една отъ дъщеритѣ Мичевы ([26]).

Това обстоятелство повлѣче върху Тертера неудоволствіе отъ страната на духовенството и на народа. И, както са вижда, не безъ Елтимирово участіе, Лаханъ, щомъ развали Іоанновытѣ войскы прѣзъ Дунава, върнѫ са и бързаше да привземе Търново; това подбуди на дѣятелность Тертера, който до сега са преструваше безпристрастенъ и равнодушенъ къмъ общественнытѣ работы. Той са рѣши да работи открыто само когато са научи, че Асѣнь има намѣреніе да бѣга отъ Българія. Тогава наскоро събра малка сила, съ която излѣзе да посрѣщне Лахана, залови търновскытѣ тѣснины (устія — Дервенты), распръснѫ дружинытѣ му и него самаго накара да бѣга отвѫдь Дунава. До като Тер-

([26]) Въ синодика Борисовъ споменува са името *Маріи Христолюбивѣй царици стараго Тертерія и друзѣй Кирамарій Благовѣрной царици.* — Видиса първата Марія была е сестра Елтимирова, а другата Кирамарія — дъщеря *Мичева.*

теръ съ силното си опиранье въспрѣ храбраго Бърдоквеника да не влѣзе въ Търново, Іоаннъ съ жена си побѣгнѫ въ Месемврія, а подирь отиде да живѣе въ Цариградъ. Търновцы обаяны отъ побѣдата, която удьржа Тертеръ, провъзгласихѫ го за царь, и го вѣнчахѫ на царство (1282).

А да видимъ що станѫ помежду туй време Лаханъ и Асѣнь. — Пьрвыйтъ като бѣше испѫденъ отъ България, отиде въ ордіята на Ногая, между Днѣстръ и Донъ, за да го моли да са върне въ Българія. Михаилъ Палеологъ отъ своя страна обърнѫ са и той да проси хана да помогне на Іоанна Асѣня, когото и испрати въ ордіята му съ богаты дарове за да умилостиви шуря си (понеже, както рекохмы по-напредъ, Ногай водѣше сестра му Ефросина за жена която му былъ далъ Палеологъ съ измама, като негова дьщеря). Единъ отъ съвременнытѣ историцы — Пахимеръ, разказва че Ногай, като былъ си намыслилъ да затрый и двамата тѣзи паднѫли б. царье, призовалъ гы веднъждь на угощеніе, дѣто гы напоилъ и заповѣдалъ да отрѣжѫтъ главата на Лахана; сѫщата честь чакала и Іоанна, но той извыкалъ за помощь, и сестра му Евфросина са притекла, та го измолила отъ Ногая. Ханътъ я послушалъ, и тя тутакси испраща брата въ Цариградъ, дѣто и останѫ да са губи между царедворцытѣ на византійскыя дворъ. Единъ нашь исторіографъ увѣрява, че отъ тогова Асѣня са повѣла славна фамилія въ Гърція — Ἀσενίδες, която чакъ до съвършенното паданье на Имперіята сѫществувала ([27]).

([27]) Виждь за туй Историята Славено болгарска на А. Н. преведена а печатана въ Букорещь на 1844. — А ный смы слушали отъ достовѣрны лица, Българы и Гърцы, че и сега ёще на *Кефалонія* единъ отъ Іоническытѣ О-вы, има богата една фамилія, която са прекарва Ἀσενίδες

§ 47. Размышленія върху четвъртыя и петый періодъ на Исторіята (1019—1286).

И двата тѣзи періода объематъ тъкмо 267 годины. Ный не са спрѣхмы никакъ върху първыя, който ѐ *періодъ на междуцарствіето;* защото състояніето на Българія поробена и оплѣнена, непредставя нищо толкова интересно. Едно само утѣшително са съзира въ него, че народныйтъ духъ къмъ самостоятелностьта неугаснжлъ, — и можѣше страната да не остане толкозь време подъ Византійска власть, ако между българскытѣ главатари и правители не бѣхж са намѣсили чужденцы. Първыйтъ отъ тѣхъ былъ Гъркътъ *Константинъ Діогенъ*, сремскый профектъ, който са провъзгласилъ за царь българскый, споредъ едны въ 1036, споредъ другы въ 1039 год.; а послѣдній пакъ Гъркъ Константинъ, който станжлъ царь подъ името *Петръ II Боди* или *Бодинъ*. А сѣкый осѣща колко тѣжко е было състояніето на Българія прѣзъ този періодъ и откъмъ матеріялна и откъмъ духовна страна.

Но прѣзъ другыя періодъ, който може да са нарече *Търновскый*, работытѣ въ Българія зематъ съвсѣмъ другый видъ. — Истинна е, че Исторіята на първытѣ царье отъ Асѣнева родъ ѐ май тъмна и представя твърдѣ малко факты, отъ които да може историкъ да обозрѣ или, по-добрѣ, да прозрѣ въ

— Асѣневцы, снабдена съ сичкытѣ документы, които доказватъ происхожденіето ѝ отъ рода Асѣневъ; не са знай само ако сж отъ Асѣня, Мичева сынъ, или отъ Асѣня, братъ на царь-Іоанна Шишмана, послѣдній българскый царь. Въ края на періода ный ще покажемъ Родословіето на българскытѣ царье отъ третята Династія, както направихмы и съ първытѣ двѣ (в. Истор. §§. 18 и 31). —

вжтрѣшното държавно устройство. Но никой пъкъ неможе да отрече заслугытѣ и великытѣ дѣла, съ които нѣкои отъ тѣхъ ознаменовахж царуваньето си: таквызи бѣхж *Іоаннъ I Асѣнь* — братъ и *Іоаннъ II Асѣнь* — сынъ стараго Асѣня. Отъ тѣхъ бащата поднови растуренното бълг. царство, братътъ го укрѣпи и усили отъ сѣка страна, а сынътъ го възвыси до такава степень до каквато бѣше стигнжло само во времето на Симеона Великыго.

Тъй Іоаннъ II Асѣнь стой нѣкакъ по̀-высоко и отъ чича си и отъ баща си, че той можа̀ да увеличи тѣхното достояніе и да спечели за себе си и за царството най-славно между царьетѣ на третята династія.

По джлбокъ политикъ отъ чича си, намѣсто да търси като него, сближеніе съ Римъ, Іоаннъ II знай да са ползова отъ обстоятелствата и направи щото Търновскый Архіерей, който до тогыва са намѣрваше подъ Охридскыя Патріархъ ([28]) да са почете съ Автономія и да са провазгласи за патріархъ съ едно царско и съборно подтвърдѣніе. —

Споредъ едно българско сказаніе, И-ръ Ватаци заедно съ Патріархъ Германа свикали сичкытѣ митрополиты, Архіереи и епископы отъ сичкото си царство, наедно съ Архимандритытѣ и Игуменитѣ му. Отъ своя страна и I. Асѣнь свикалъ митрополытытѣ, архіепископытѣ, епископытѣ отъ своето царство и честный иноческый чинъ отъ Света-гора. Тъй *събрався съ въсточнымъ царемъ Ватаціемъ на Понтьстѣмъ море* (въ Лампсакъ, срѣщу Гелиболъ), тѣ избрали благовѣйнаго мжжа Іоакыма преждессвященаго архіепископа Търновскаго, и го нарекли Патріархъ. И не само словомъ, *нж и ржкописаніемъ Германа*

([28]) Gregor. II. 3, 3. (у М. Дринова Гл. VII, стр. 84 — 89),

патріарха и всѣхъ епископъ всточныхъ ржкописание свое положивше сингили печатлѣвше, вздаша Благочестивому царю и патріарху новосвященному тогда Іоакиму въ вѣчное поминаніе неотмлемо.

Съ такъвъ тържественъ, каноничаскый начинъ ѐ учредена Търновската Патріаршія и на престола ѝ слѣдъ Іоакима I светителствували: *Василій, Іоакимъ II Игнатій, Макарій, Іоакимъ III, Дороѳей, Романъ, Ѳеодосій II, Іоаникій II, и Евѳимій* (29). Отъ тѣхъ само на послѣднія Евѳимій можемъ са спрѣ, но го оставамы за въ слѣдующія періодъ, въ който ще поговоримъ и за старо-българската писменность до растуряніето на търновската Патріаршія малко преди покореніето на българското царство отъ Турцытѣ (1392 — 96).

Любопытно е сливаньето на обстоятелтвата, че както при Симеона Българія са възвеличи и вътрѣшно и вънкашно, а при наслѣдницытѣ му отведнъждь паднж (в. Истор. § 25), тъй почти става съ нея и въ този періодъ. При Іоанна II Асѣня, както видѣхмы, царството достигнж първото си онуй величіе, а при недостойнытѣ неговы наслѣдницы тò вече начнж да отпада, сáмó че туй падане бѣше медленно. Каквото Каломанъ I и Михаилъ, тъй и Каломанъ II Александровъ, Мичо, Константинъ-Тихъ, Лаханъ съ царица Марія и Мичевътъ сынъ Іоаннъ III Асѣнь, — единъ слѣдъ другый са ѣвяватъ на сцената и раздыратъ Българія съ междуособицы и раздоры, които и слѣдъ тѣхъ ёще са продалжава. И Византійското

---

(29) За тѣхъ, както и за горѣ-поменжтото сказаніе обстоятелно виждь въ паметника обнародванъ отъ С. Палаузова: «Грамота Патріарха Каллиста, какъ новый источникъ Исторіи болгарской церкви, С-Петерсбургъ, 1858.» Виж. *Временникъ* отъ 1855. № 21.

П-ство, като имаше предлогъ да са намѣсе въ българскытѣ дѣла, рѣши са да потъпчи партіитѣ за да приготви новото покореніе. Примѣрътъ на Цимисхія небѣше забравенъ, а този предлогъ бѣ Мичевътъ сынъ Іоаннъ, който са нарече Асѣнь. Причина за намѣса намѣри и татарскыйтъ князь Ногай, който и не са забави да нападне Българія откъмъ Добруджа, и безналко тъзи страна щѣше да остане въ неговы ржцѣ, ако не бѣше излѣзълъ на срѣщаму Святославъ, сынъ стараго Тертера, както ще видимъ въ слѣдущыя періодъ.

Съ имената на царьетѣ отъ Асѣнева домъ, — третій подирь двата онѣзи, които до 1019 год. управяхж съ успѣхъ първото българ. царство, — ный тукъ ще дадемъ имената и на петтимата отбраны воеводы, които са борихж за независимостьта българска въ періода на междуцарствіето (1019—1186) и отъ които нѣкои достигнжхж да са облѣкжтъ и съ царска власть (30). Таквызи бѣхж въ разны времена:

24) Константинъ Діогенъ.
25) Долѣнъ или Деліянъ.
26) Тихоміръ.
27) Алузіянъ.
28) Петъръ II Бодинъ.

А слѣдъ тѣхъ идж̃тъ царьетѣ:

29) Асѣнь или Ясѣнь до 1196.
30) Петъръ III, братъ му, до 1196.
31) Іоаннъ I Асѣнь до 1207.
32) Борилъ или Борисъ III до 1217.
33) Іоаннъ II Асѣнь до 1241.
34) Каломанъ I до 1245.

---

(30) Гл. истор. § 31, стр. 184; и пакъ — періодъ IV, стр. 190. —

35) Михаилъ до I 1257.
36) Каломанъ II до 1260.
37) Мичо до 1265.
38) Константинъ — Тихо до 1277.
39) Лаханъ — Бърдоквеникъ до 1282.
40) Іоаннъ III Асѣнь помежду, въ 1280.

Ето и на Асѣневцы родословіето:

Асѣнь. — *Петръ.* — (Сестра). — *Іоанница.*

Борисъ III.

Іоаннъ II Асѣнь. — *Александръ.*

Каломанъ *Михаилъ I.*

Каломанъ II.

Елена *Мичо* { сынъ — *Іоаннъ III Асѣнь.*
дъщ. — *Кирамарія за Тертера*

К. Тихо за *Ирина* и *Марія* (гърк.) съ *Лахана.*

Светославъ.

Михаилъ II.

Георге Тертеръ II.

ПЕРІОДЪ VI-ый.

Отъ нападеніето на Татарытѣ при Тертера I-ый до покореніето на българското царство отъ Турцытѣ при Шишмана, 1286—1396 год.

—

§ 48. Татарското нашествіе въ Българія при Тертера I.

Въ началото на този періодъ Михаилъ Палеологъ умира, Наслѣдникътъ му Андроникъ, залисанъ съ черковны распраны въ столнипата си, не обращалъ толкозъ вниманіе на бълг. работы. А Тертеръ. като са бѣше раскаялъ за паръясваньето на първата си законна жена (Елтимірова сестра), сега намѣри сгоденъ случай пакъ да я иска наедно съ сына си Светослава. И за туй са обърнж къмъ Іоанна Ангела-Компена, съ молба да стане посрѣдникъ между него и новыя И-ръ. Епирскыйтъ деспотъ са заинтересува ёще повече въ тъзи работа, защото Тертеръ са вричаше да земне една отъ дьщиритѣ му за снъха. Това сближеніе между Тертера и Ангела-Комнена нѣкакъ изстуди Андроника къмъ зетя му Іоанна Асѣня Мичовъ, дигнж си вече надѣждата да го види пакъ на българ. престолъ, свали му царскыя титулъ и го облѣче само въ достоинство на деспотъ римскый (отъ *Ромаида*), споредъ договорытѣ на баща му (¹).

Но отъ друга страна това сближиніе бѣше страшно за западнытѣ области, които влазяхж въ състава на Византійската Имперія. Андроникъ не

(¹) Pachym. t. II, p. 57. — Този Пахимеръ е оставилъ нѣколко философскы списанія и исторіята на Византія въ 12 книгы, която обема събытіята отъ 1258 — 1308.

желаѣше да са разваля съ Тертера и пребърза да испроводи въ Търново първата му жена, съ почести които приличахѫ на званіето ѝ, а Светослава задържа при себѣ си въ залогъ. На Тертера тогыва изнасяше да са отрече отъ съюза съ Ангела, и. за да докаже Андронику своето пріятелство, испрати му дъщерята на Епирскыя деспотъ, която бѣше дошла на-гости въ Търново, като годеница на сына му Светослава. Отъ туй увѣрепъ повече въ искренното му расположеніе, И-ра склони да му испрати и Светослава, но съ условіе както и той да върне назадь въ Цариградъ Иванъ-Асѣневата сестра, която до тогазь държѣше за жена. Туй станѫ и мирътъ са оздрави за нѣколко време между Византійцы и Българы. Но едныте и другитѣ стояхѫ бездѣйственны и не предвиждахѫ опасностьта, която гы заплашваше, за да я отблъснѫтъ, ами са залисвахѫ токо съ една сватовщина между двата владѣтелны дома. —

Въ таквози положеніе бѣхѫ работытѣ въ България, кога нападнѫхѫ Татарытѣ (1286). Отъ най-напрѣдь Светославъ сѣдѣше на-страны; той нѣмаше ёще такова значеніе да са намѣсіѫ въ борбата, както направи послѣ и показа сичката си дѣятелность достойна за наслѣдника на прѣстола, който слѣдуваше ёще да са люлѣе. Светославъ равнодушно гледаше отстраны неговата ордія която, като проникнѫ въ сегашната Добруджа, свободно са оправи къмъ българската столнина прѣзъ гѫстыя *Дели-Орманъ*, а баща му въ туй време, крайно оплашенъ, търсѣше не само помощь но и убѣжище отъ Андроника. Тертеру нищо не помогнѫ и жъртвата, която принеси *Чокасу* или Цаху, сыну Ногаеву, въ лицето на дъщеря си *Евфросина* (2), и тя щѣ-нещѣ, трѣ-

(2) Тъзи е княгинята, сь която нашъ единъ драматическый писатель въ последнё време съчини драмата

бало да иде подирь Татарина...! Андроникъ тогава, както бѣше удьржалъ побѣда вьрху Татарытѣ при Мессемврія (1285), можѣше да помогне на Тертера, но нещѣ — и, намѣсто гостопріемство, затвори свата си въ малъкъ единъ градецъ близо до Одринъ, дѣто бѣше побѣгнѫлъ съ нѣколко отъ своитѣ си.

§ 49. Борбата на Светослава съ Ногая при бъл. царь Смила, вмѣсто когото са и въцарява (1296).

Бѣганьето на Тертера искара ново лице въ реда на българскытѣ правители, но властьта му не са прострѣ по-надалечь отъ стѣнытѣ търновскы и *царева ливада* ([3]). Това лице бѣше *Смилъ* или *Смилецъ*, който бѣ избранъ съ негово съгласіе. — Този Смилъ водѣше дьщеря Константинова, братаница на И-ра Андроника, а дьщеря му водѣше боѣрина Елтимира, Тертеровъ шуря. — Но скоро са довьрши силата му, защото и самъ Ногай, като бѣ испѫденъ изъ Молдова отъ ордіята на *Туктай-Хана*, испроводи прѣзъ Дунава едного отъ сыноветѣ си да пріеме отъ Смила властьта врьхъ България, като зеть Тертеровъ. Той бѣ *Чокасъ* (Цахъ), който за да привлѣче на страната си боѣрскытѣ кѫщы, сближи са съ Светослава, и го прикани да раздѣлѭтъ областитѣ, които познавахѫ ёще търновскыя повелитель.

подъ име «Велислава». Г-нъ Войниковъ я нарекълъ произволно съ туй име, каквото стори и съ царь-Борисовата сестра въ «Покрьщеніето на преславскыя дворъ», като й крьстилъ името *Ирина*, когато много вѣты и новы Историографы я наричатъ *Теодора* (Глед. Періодъ II, бѣлѣжка 39).

([3]) Широка една поляна отвѫдь Търновското село Дрѣново, на габровскыя пѫть, обиколена отъ балканскытѣ горы и са пои отъ р. Янтра.

Тогашното бѣдно положеніе на Светослава бѣше вѣрно обезпеченіе за властьта на Татарина; а Тертеръ ёще са намѣрваше у Византійцытѣ въ заточеніе и, като нѣмаше пары, главното средство, Светославъ неможѣше нищо да предпріемне за да възстанови правото, което накѫсо време имаше баща му. Единъ сгоденъ случай обаче помогнѫлъ Святославу. Приказватъ, че той са оженилъ за крьщелницата на сестра си Евфросина ([1]), която была отъ богата една търговска фамилія и употрѣбилъ парытѣ ѝ за да добые пріятели и да привлече мнозина на страната си; тъй той приспалъ будуваньето на татарскыя кнезь, нападнѫлъ веднъждь на палата му и го запрѣлъ наедно съ неговытѣ приближены.

Пахимеръ пише, какво Чокасъ былъ затворенъ въ тъмница, и тамъ го одушили Евреи, които му слугували. Тъй были удовлетворены и дьщирята и сына за обидытѣ си нанесены отъ баща имъ.

Но Светославъ не са ограничилъ съ това, за да достигне върховната власть: — прѣдстояло му ёще да са бори съ татарьята, които бѣхѫ нападнѫли Българія като скакалцы, по внушеніе на заклѣтытѣ ѝ врагове — Византійцытѣ. Най-подирь и отъ тѣхъ очисти страната съ помощьта на храбрытѣ си войницы и достойны полководцы, погуби Търновскыя патріархъ *Іоакима* (третій съ туй име), когото подозрѣвалъ въ тайны сношенія съ татарскыя кнезь и го ималъ за свой противникъ; оставаше живъ ёще Смилъ, но и той скоро бѣ убитъ отъ Светославовытѣ другари и едномысленницы. Тогазь вече, оградёнъ отъ пò-силнытѣ държавны мѫжье, безъ да гледа на недоволнытѣ, възкачва са на окървавеныя отъ него Търновскый прѣстолъ.

([1]) А вторката му жена, както ще видимъ пò-долу, зовялаcа Тодора, дьщеря на михаила Палеолога.

§ 50 Правленіто на Светослава (1296 — 1322),

Отъ досегашнытѣ размирицы сѣкый вижда, че царството бѣше зело вече да отслабва, когато правленіето минѫ въ рѫцѣтѣ на Светослава. И той неможѣше ёще свободно да дѣйствува, защото мнозина отъ боѣритѣ му прѣчахѫ. Недоволны отъ него и поддържаны отъ Византія, тѣ са отнесохѫ къмъ И-ръ Андроника да имъ испроводи тайно Михаила, сына на Константина Тиха, който са намѣрваше въ Солунъ; тамъ дойдохѫ и двамата по̀-млады Смиловы братья, Радославъ и Боеславъ, които молихѫ отъ своя страна И-ра да възведе брата имъ на царство, за когото ёще незнаяхѫ, че е умрѣлъ. И Андронику бѣше по̀-лесно да объеви Михаила (5) царь въ Българія, който, кокъто видѣхмы, ёще преди 20 годины бѣше вѣнчанъ въ Търново на царството, а Радославъ пріе само званіето *Севастократоръ*, и изедно съ Боеслава са клѣхѫ въ подданство Михаилу (1296).

Насърчены отъ И-ра, Михаилъ и Радославъ тръгнѫхѫ и проникнѫхѫ въ планината съ малкото си войска, но нито единътъ, нито другыйтъ можихѫ нѣщо да сторѭтъ. Михаилъ, като нѣмаше толкозь сила да отнеме отъ Светослава короната, принуденъ бѣше да живѣй приватно въ мѣстата около Търново. Радославъ паднѫ въ рѫцѣтѣ на Светослава, който му извъртѣ очитѣ и го испрати при женаму въ Солунъ. А поробенытѣ съ него Императорскы велможи, до тридесеть на̀-четъ, бѣхѫ разменѣны за Тертера, комуто Светославъ далъ, не са знай на-кѫдѣ, малка земя съ единъ градъ, дѣто са той засѣлилъ и мирно преминѫлъ живота си не като царь, а като частенъ гражданинъ. Тъй Светославъ отъ день-на-

(5) Гл. Исторіята §. 45.

день са силѣше да излѣзе на свободно самодѣйствіе. Но ще видимъ можилъ-ли è нѣщо да извърши за самобытностьта на българскыя народъ. —

Първото време на Светославовото правленіе обричаше мирно царуванье, което бѣше съсрѣдоточено въ вѫтрѣшното нарежданье на Държавата, защото другытѣ до сега са ползовали отъ вѫтрѣшнытѣ й безредицы. На Светослава са струваше, че за да оздрави слабото положеніе на Българія, трѣба попапредь да я осигори отъ околнытѣ царщины. Сърбія и Византія му сѫ са представили първы, съ които той трѣба да има искренны и мирны сношенія. Българія бѣше твърдѣ много изнемощѣла, за да може да са бори съ нѣкого, и Светославъ са бѣ рѣшилъ да отбѣгва сѣкакъ тъзи борба.

Тогазь въ Сърбія владѣяше Стефанъ Милотинъ, който, като нѣмаше дѣца отъ първытѣ си двѣ жены, рѣши са да земе и третя, и да са сроди съ Светослава, който му предложи 1298 година сестра си, дъщеря Тертерева отъ втората му жена (6). Това сближаванье съ Сърбія было противно на Андрониковата политика, който отъ своя страна искаше да са сближи съ Милутина не за друго, освѣнь за да удържи Сърбытѣ да не нападѫтъ на Имперіята. Андроникъ съ помощьта на патріаршеско едно посланіе, убѣди Стефана, че съюзътъ съ българката е незаконенъ, защото е былъ свързанъ, докато была еще жива втората жена Милотинова; и му предложи дъщеря си *Симонида*, а Светославовата сестра бѣ испратена въ Цариградъ на сгледа. Но и отъ тъзи сватовщина нѣма добры сетнини за българытѣ, които сѣкогы излъганы оставахѫ и загубвахѫ. А па туй причината е тѣхното простодушіе и грьцката лукавщина: *лукавы бо*

(6) Слѣдователно отъ Кира-Марія, както видѣхмы по-горѣ, дъщеря Мичева. —

сать Грьцы и до сего дне, казва Несторъ въ своята лѣтопись. —

Плановетѣ на Търновскыя дворъ са развалихѫ, надѣждытѣ му са распръснѫхѫ, Андроникъ осѣщаше че ѐ нанесълъ Светославу неудоволствіе, и, като нещѣше да влѣзе въ борба съ него, прибърза да исправи погрѣшката си. Той поиска Светославовата сестра за Михаила — Ангела, деспота Патрасскаго (7), но подирь нѣколко време, неизвѣстно за коя причина, заповѣда да уловіѭтъ Михаила съ жена му и съ дѣцата му и да гы затворіѭтъ въ тьмница.

Светославъ добрѣ знаѣше слабостьта на Византія и търсѣше предлогъ да са размири съ Гърко-Римлянытѣ. И като склони на своя страна стрыка си Елтимира, деспота Крунскаго, залѣгнѫ да обрѫжи отпреднитѣ укрѣпены мѣста на южныя балканскый склонъ, отъ Сливенъ къмъ Ямболъ и горѣ по Тунджа. Андроникъ отъ своя страна залѣгаше и той да склони на страната си Елтимира, на когото земята бѣ расположена по р. Тунджа до Сливненскытѣ балканы, и можѣше да бѫде опора за военнытѣ дѣйствія на Византійцытѣ. Но Елтимиръ нерачи да остави сестрынца си въ тъзи борба съ Гърцытѣ. Само Рожеръ, който са нахождаше съ Каталонска войска въ Мала Азія, предложи себѣ си да проникне въ България заедно съ войскытѣ Андрониковы, врьзъ които главното началство бѣ дадено на Михаила, Императорова сынъ. Пристигнѫ съ него и Боеславъ, който живѣяше въ Цариградъ при Византійскыя дворъ, съ надѣжда да наслѣди правото, което ималъ нѣкога братъ му Смилча. Неговата войска, която почнѫ войната, като приближи бълг. границы, имала е нѣкой успѣхъ, защото расѣіѫ преднитѣ българскы стражницы (1306), но когато го настигнѫ

(7) Първата му жена была Андроникова сестра.

правленіе, и главана тъзи партія былъ Георге Светославовичь. Като имаше свои съгледатели въ Цариградъ, той добрѣ са научваше за работытѣ, които го интересувахѫ, и щомъ са въцари, нападнѫ и превзе Филиппополь на 1322 година (⁹).

Туй сполучно втурванье ободри предводителя на другый единъ българскый полкъ, който са управи къмъ Одринъ, главенъ градъ на Тракія. Но туй нападанье на Императорскытѣ области излѣзе злочесто за Георгя; защото Андроникъ по-младый, който имаше голѣмы силы, обърна гы отъ Демотика къмъ Одринъ, испѫди българскытѣ войскы отъ околнытѣ мѣста на стара Орестіада, и гы гони до Сливенъ, отдѣто са завърнѫ съ безчетъ много добытъкъ, събранъ отъ мирнытѣ селяны.

Около туй пакъ време, спр. на 1323 умрѣ и Георге, който остави подирѣ си, както и много другы българскы царье, само едно име и новы кървавы страницы въ Исторіята.

§ 52. Новы размирицы за наслѣдство на българскыя престолъ. — Царь Михаилъ Страшиміровичь и деспотъ Боеславъ (¹⁰).

Подирь смъртьта наГеоргія Светославовича начеиватъ пакъ да са разкѫсватъ българскытѣ области. Планинското пространство отъ Сливенъ до Мессемврія преминува въ рѫцѣтѣ на Византійцытѣ. На врьхнинытѣ край Тунджа, въ удѣла на Елтимира, съ съгласіе Императорово поселява са Боеславъ, който зема Титулъ *Мизійскый деспотъ*. Държѣше са още единъ Пловдивъ (Филипополь), който, както рекохмы по-горѣ, бѣ превзетъ отъ Георгя. Този градъ са

(⁹) Cantacuz t. 1 p. 170. У Палаузова: «Юго-Востокъ Европы въ XIV столѣтія, С.-Петербургъ, 1852 г.»

(¹⁰) Пакъ тамъ, стр. 69—79.

пазѣше отъ 1000 конника българо-аланскы и 2000 пѣшяци. Главатари на Аланитѣ бѣхѫ Итиль, Темира и Унгаринътъ Ина (Игнатъ). А главенъ военачелникъ бѣше Руссинъ-Иванъ сърдченъ и искусенъ войникъ (*). Градътъ са държѣше яко; сичкитѣ усилія на Гърцытѣ са разбивахѫ о камьнпытѣ неговы стѣны.....

Боеславъ, когото поддържаше Андроникъ по̀младый, бѣше почелъ да заплашва Търново, дѣто боѣрскыйтъ съвѣтъ бѣ избралъ на царство Михаила, сынъ па Видинскый намѣстникъ Страшиміра (понеже Георге не остави наслѣдникъ). Кнезь Михаилъ дойде въ Търново придруженъ отъ Унгаро-влашката войска, която бѣ призвана отъ прѣзъ Дунава за да подкрѣпи неговото избраніе. Той ёще не са въцари, и първата му работа бѣ да прѣмине планината въ Сливненскыя Балканъ и да обсади планинското укрѣпеніе *Конcисъ*, дѣто са бѣше окопалъ и укрѣпилъ Боеславъ. Цѣла година са продължава обсажденіето на този градъ — и не даде време Михаилу да отиде въ Тракія за да подкрѣпи Пловдивъ, който бѣ обсаденъ отъ Гърцытѣ, и който, както видѣхмы по̀-горѣ, удържѣ първото нападане отъ противницытѣ. Андроникъ поржча на Бріенія да държи града въ блокада, а самси пребърза да подаде помощь Боеславу, когото онъ день-на-день повече стѣсняваxѫ Михаиловытѣ войскы. Бріеній, казва Кантакузенъ, извършилъ повече отъ колкото можѣше да чака отъ него Андроникъ. Воеводата Иванъ ако и да държѣше упорно, но той предвари съ помощьта на нѣкои прѣдадены нему граждапы да нападне прѣзь нощьта въ

(*) За него ный емы слушали въ Желѣзникъ юнашка една пѣсень, която любопытныйтъ читатель ще намѣри въ 2-ыя томъ на Елементарната ни Словесность, именно въ приложената часть: «кратъкъ исторически прегледъ на българската литература.»

града и да испжде отъ тамъ българо-алапскытѣ войскы.

Загубата на града Пловдивъ са отплати скоро съ придобыването на пограничното укрѣпеніе *Копсисъ*, което бѣ населено повече отъ Българы. Ако и да наближаваше войската подъ личното предводителство на Андроника, ако и да имаше доста храна и другы средства за забраняньето на града, гражданытѣ, които имахж явно расположеніе къмъ Михаила, смутихж са и принудихж Боеслава да бѣга при покровителя си Андроника.

По диритѣ на побѣгнжлый Боеславъ, спуща са Михаилъ Страшиміровичь въ Тракія, който и залови въсточната ѝ часть до Вира (Веррея) и Траянополь. Андроникъ пò-младый, като са бѣ разположилъ при Димотика съ войската си, гледаше какъ въ Одрисійската или Адріонополска область градоветѣ и селата едны подирь другы прѣминуватъ подъ власть на Българытѣ, гледаше, а неможѣше да имъ помогне нѣщо. Той са рѣши да призове Михаила да свършжтъ тъзи борба съ единоборство (дуель), и Кантакузенъ е записалъ въ своята лѣтопись отговора на българскыя повелитель: « Безуменъ е ковачътъ, който при « клещи, хваща съ ржцѣ разкаленото желѣзо. Додѣ « имамъ силна и добрѣ устроена войска, цѣлъ свѣтъ « ще ми са преснѣе, ако быхъ са пуснжлъ самси съ « тѣлото си въ опасность. Непріемамъ единоборство- « то, което ми предлагашь ты отъ гнѣвъ, защото ще « дойде време, когато нашето взаимно пріятелство ще « изысква да са държимъ срѣщу общія ни врагъ [11] ». Подирь този остроуменъ отговоръ, Михаилъ са оттегля въ Търново. И скоро са обяснѣ причината на туй негово прибързванье да иде въ планината, ако и да му бѣше твърдѣ лесно да отцѣпе Андроника

(11) Cantacuz t. 1, pag. 180.

по-младый отъ Цариградъ, и да подчини сичката западна Тракія подъ българска власть.

Михаилъ освѣнь дѣто бѣше сынъ на Видинскыя намѣстникъ, който са намѣрваше въ пріятелскы сношенія съ Сърбытѣ, но бѣше са и оженилъ за Недѣля или Неда, дъщеря на краля Миниютина, който слѣд. бѣше олеснилъ пѫтя му къмъ върховната власть върху Българія, за дѣто го придружила и Неда съ малолѣтнытѣ си сынове Шишмана и Іоанна. Тъй въ Търново са сбиратъ двѣ царицы: Теодора и Неда. Гъркиня и Срьбкиня. Колко да е голословно (бездоказателно) изложеніето на лѣтописитѣ, не можемъ обаче да не забѣлѣжимъ, споредъ послѣдствіята, въ които сѫ замѣсяны имената на двѣтѣ царицы, че главнытѣ пружины (зембелекъ) на особицытѣ и размирицытѣ въ Българія бѣхѫ въ рѫцѣтѣ на тѣзи жены.

М. Страшиміровичь, за да са премири съ Гръкоримлянытѣ, напуща Неда, отъ която имаше много дѣца, и са оженва за Теодора, довицата на Светослава и внука на И-ра Андроника. Бракътъ станѫ прѣзъ 1324 и, види са не безъ участіето на Андроника, който не гледалъ съ добро око съюза на новыя балгар. царь съ Сърбытѣ. Но за тъзи си постѫпка Михаилъ, както ще видимъ по-долу, не само заплати на Византійцытѣ, но ёще вржчи въ лицето на Шишмана едно орждіе, съ което тѣ непрестанно безпокоихѫ и плашихѫ Търновското правителство.

По онуй време Андроникъ, шурьтъ Михаиловъ, са навърташе съ одъртѣлата си майка въ Демотика, градъ който бѣше станѫлъ срѣдоточіе на неволнытѣ Византійцы, въ глава на които стоѣше този Андроникъ, внукъ на Императора. Скоро слѣдъ свадбата, Михаилъ, призванъ тамъ на гости отъ шуря си наедно съ Теодора, можихѫ да са споразумѣіѫть за взаимнитѣ си интересы съ него, и си подадохѫ

братска ржка. Но и тозъ-пжть ще видимъ, че Българинътъ пакъ останж излъганъ: побратимство съ Гркъ небыва, особенно съ Гркъ отъ Византія!

Като остави Неда, Михаилъ отъ день-на-день чакаше да са развали съ брата й Стефана-Уроша, а отъ друга страна Андроникъ са готвѣше да иде въ Цариградъ за да свали дѣда си отъ прѣстола. Планътъ му бѣше да отнеме отъ Сърбія южната Македонія, и да усили войската си съ Албано-македонскы волентири. За туй и подкладаше Михаила срѣщу Сърбытѣ, като го лъжѣше, че ако Цариградскыйтъ походъ са свърши честито, Михаилъ ще получи голѣма часть отъ Тракія, и една сумма пары за възнагражденіе и като зеть и като съюзникъ.

§ 53. Българо-Византійскы работы въ правленіето на Михаила Страшиміровича.

Договорътъ, който бѣ сключенъ въ Димотика на 1327. год., немалъ е никаква сила. Тѣзи събытія сж изложены подробно отъ Іоанна Кантакузена ([12]), който набѣдява Михаила Страшимировича въ измѣна и вѣроломство. Обаче лѣтописецътъ не е можилъ да скрые нѣкое обстоятелства, които съвсѣмъ оправдаватъ Михаила и показватъ, че причината дѣто не сж са опазили тѣзи условія не былъ той, а пò-младыйтъ Андроникъ, който скоро поченж съ сѣкаквы хитрины да са извращж, повыка при себе си Боеслава, даде му началство надъ войската и му стори голѣмъ почетъ, и съ туй развали спокойствіето на Михаила, който доста са помжчи дордѣ отстрани притезанiята на Боеслава за Търновскыя престолъ.

Като испыта нѣколко пжти вѣроломството на съюзника си, Михаилъ са рѣши да земине на страна-

([12]) Cantacuzeni historiarum t. I, lib. 56, 57, 58.

тѣ на дѣда му, комуто са и вречи да прати помощь, като виждаше, че легіонытѣ на старыя И-ръ нѣмахѫ сила да са борѭтъ съ неуморнытѣ дружины на внука-съперника. Подъ маската на искренно пріятелство къмъ пò-старыго Андроника, Михаилъ таѣше другы намѣренія, твърдѣ смѣлы и твърды несъобразны съ неговытѣ силы. И посрѣщнѫ въ своитѣ стремленія ёще пò-хитъръ съвмѣстникъ, който лесно можѣше да проникне въ намѣреніто му, и да обърне въ своя полза забърканытѣ обстоятелства на Цариграда, къмъ които са стремяхѫ мыслитѣ на Михаила и на шуря му Андроника.

Честитый исходъ на военытѣ дѣйствія въ мѫкедоно-срьбскытѣ области ободрихѫ го и той бързаше да са обърне къмъ Цариградъ, като са надѣеше да го привземе преди да му даде време да са приготви. А за да приспи бдителностьта на дѣда си, Андроникъ испрати напредъ едного отъ приближенытѣ си да му прѣдложи доброволна устѫпка на Имперіята, и безъ да дочака отговоръ разби единъ малъкъ полкъ неговъ при Мавропотамо (въ февруарій на 1328 год.). Въ истото време дойде му вѣсть, че българската войска са спуща въ Тракія и са е упѫтила къмъ самата столнина.

Михаилъ Страшиміровичь, който ёще не бѣ развърнѫлъ плана на своитѣ дѣйствія и намѣренія, събра около Ямболъ доста силна войска, и, като подигнѫ къмъ Руссокастро единъ полкъ наѣмницы, прибърза да испрати воевода Ивана съ три хыляды конника къмъ Византія, като помощь която бѣ обѣщалъ И-ру. Но внукътъ Андроникъ са уплаши отъ това движеніе Михаилово, и испрати въ Византія вѣстникъ да придума дѣдаси за да прекѫсне сѣко сношеніе съ повелителя на българытѣ. Той му извѣстяваше, че Михаилъ са стреми къмъ столнината не като съюзникъ, но защото знае слабото ѝ положе-

ніе, готви са съ смѣлъ ударъ да я привземе и да стане самовластенъ отъ Истъръ (Дунавъ) до Босфора ([13]). И воевода Иванъ, когото не търпиливо чакахѫ въ столнината, бѣше само предвѣстникъ на голѣма сила, която води самъси българскыйтъ царь. Той е съвѣтовалъ да пуснѫтъ въ града само едно ограничено число Българы, необрѫжены и по пладнѣ, като удвоятъ на всѫдѣ стражата, и най-паче въ Императорскыя дворъ. Въ тѣзи думы на съвременника изобразява са картината на държавныя животъ на восточната Римска Имперія, която безмалко щѣла да падне подъ власть на българскытѣ конницы. Михаилъ Страшиміровичь слѣдовалъ ѐ преданіето, което са съживяваше съ сѣко политическо възрожденіе на Българія подъ предводителството на дѣятелны личности.

Старый Андроникъ ако и да не вѣрваше внука си, не са рѣши обаче да пусне Ивана въ столнината на Имперіята. Българската войска са нареди не далеко отъ града. А внукътъ Андроникъ стягаше полковетѣ си на Димотскыя пѫть и са готвѣше да нападне на Цариградъ, но видѣше са, че го стѣсняваххѫ българскытѣ войницы въ Тракія и искусно са възползува отъ обстоятелствата за да удалечи отъ стенытѣ цариградскы Іоанна и неговытѣ три хыляди конника. Пазливыйтъ Михаилъ са спрѣ на Българо-Тракыйската граница и чакаше да види ако не сполучи Андрениковътъ планъ, да нападне той, и да привземе Византія; но по мая на 1328 год. тя бѣ въ властьта на негова противникъ. Михаилъ ясно виждаше Андрониковото намѣреніе, и безъ да измѣни своята пазливость не са рѣшаваше да са развали съ него. Рано или късно трѣбаше да избухне бой съ Сърбія, въ които заедно съ живота си бѣ му отредено да сложи и сичкытѣ си намѣренія за бѫ-

([13]) У Грегора t. I, lib. IX, c. 5.

дѫщытѣ завоеванія и расщиренія на Българія. Андроникъ, като са укрѣпи въ Византія явно почена да са уклонява отъ испълненіето на задълженіето, което бѣ обрекълъ Михаилу на Димотскыя съборъ. Михаилъ, като са опираше на родствѣнныя съюзъ съ Императорскыя домъ незакъснѣ да напомни Андронику неговытѣ обѣщанія. Той са поеви пакъ въ Тракія, като поведе вийската си на-горѣ по теченіето на Тунджа къмъ Адріянполъ и Димотика, и като прати да обадіѭтъ Андронику, че завладѣва онъзи часть отъ Тракыйската область, която му бѣше обрекълъ, ако привземе Цариградъ. Намѣсто отговоръ, Андроникъ са озова въ Виза, и плашѣше Михаила, че ще му пресѣче пѫтя къмъ плапината, и му предлагаше да свръшѫтъ работата съ бой.

И тукъ пазливыйтъ Михаилъ са рѣши по-скоро да отстѫпи, нежели да пріеме бой, и да има отзадѣ си срьбскытѣ дружины, които плашахѫ западнытѣ области на Българія. Византійскытѣ войскы пакъ зехѫ погранични яградъ Ямболъ, който са обърнѫ на стражарница, отъ която си предполагахѫ да съгледвѫтъ Михаиловытѣ движенія; а самъ Андроникъ пребърза да са върне въ Византія, дѣто го выкаше работата на мало-азіятскытѣ Турцы. Немирныйтъ Михаилъ пакъ нападнѫ на Тракія, достигнѫ до Адріанополската область и са расположи съ войската си при града Букелосъ. Не далечь отъ тамъ при село Провотонъ (14) стягаше са войската Андроникова, който бѣ зелъ мѣркы за да разрѣши на

---

(14) Cantacuz l I; 324 у Палаузова, който и бѣлѣжи, че селото *Проватонъ* (Праводи) въ Буджака, който са образува отъ сливането на рѣкытѣ Тунджа и Марица, не трѣба да са смѣсіѭ са Провадія, старо-българско *Овечьскъ*, което са нахожда въ горня Българія на пѫтя отъ Шуменъ къмъ Черно море.

бойното поле препирнята си съ Михаила. Проватонъ бѣше заловенъ отъ българскы войскы, и Михаилъ, обиколенъ съ окопы, скоро са видѣ обложенъ отъ Андрониковытѣ войскы.

Цѣлъ мѣсецъ сѫ са готвили враждебнытѣ страны да начеnѫтъ боя, който съ сѣко средство отстраняваше старата Императорица — Теодорина майка, като са обрѫщаше ту къмъ Михаила, ту къмъ Андроника съ молбы за да гы склони да са погодѭтъ любовно; и за честь Андроникова трѣба да кажемъ, че той направи първата стѫпка за помиреніе. Михаилъ поиска да му са даде условената часть отъ Тракія като придь на жена му. Андроникъ склони, но само подъ условіе да признае Михаилъ надъ себе си и закона и властьта на Византійската Имперія. Но Михаилъ му представи, че туй негово искане е несъобразно, тъй, щото българскыйтъ царь, на когото независимостьта е оздравена отъ вѣка, неможе да признае надъ себе си императорската власть. Той му предложи друго условіе за миръ: да промѣни Букелосъ за Созополь, градъ край Черно море. Андроникъ склони и призва Михаила да са посъвѣтова съ него за срьбскытѣ работы. Въ исхода на 1328 год. тѣ са събрахѫ на брѣга на Черното море, дѣто са и рѣши вече да почеnѫтъ да дѣйствовѫтъ срѣщу Стефана-Уроша ([15]).

§ 54. Злополученъ бой съ Срьбско на 1330.

Този бой не бѣше правъ отъ Михаилова страна. Увлеченъ отъ Андроника, той са готвѣше прѣзъ цѣла 1329 год. за него, и призва ёще отъ прѣзъ Дунава и отъ къмъ Сава съюзницы, Бассерабъ Воевода и Карлъ Робертъ Унгарскый. А на пролѣть 1330

([15]) Туй свиждание станѫло на мѣстото Κρηναῖς между Созополь и Ахело.

год. почепж боятъ, и нагласили са бѣхж да нападжтъ на Срьбско отъ двѣ страны: Андроникъ отъ южната страна прѣзъ Пелагонія, а Михаилъ съ свситѣ съюзницы прѣзъ Етрополскытѣ баири къмъ врьхиинытѣ на Струма и Морава. Споредъ свидѣдѣтелството на Грегора, Михаилъ ималъ подъ началството си 12,000 Българы и 3,000 Скити, вѣроятно Унгары и Власи, които му бѣхж пратены отъ неговытѣ съюзницы. Българската войска бѣ събрана около главата на рѣка Струма.

А Стефанъ-Урошь бързаше да залови Велбждъ, сегашный Кюнстендилъ и, като са научи тукъ, че Михаилъ са расположилъ при Земленъ, около Струма, подаде са ёще по-напредь, като имаше отпредѣ си рѣка Каменчія (16). Непріятелскытѣ войскы до толкозъ бѣхж на близу, щото войскарытѣ можѣхж да са разговарїжтъ, и Сърбытѣ ясно слушахж какъ имъ са присмивахж Михаиловытѣ войницы. Срьбскытѣ лѣтописцы разказватъ, че Стефанъ-Урошь, който не желалъ кръвопролитіе, залѣгалъ съ миролюбиво писмо да склони Михаила на миръ, но послѣднійтъ горделиво отметнжлъ прѣдложеніето на Срьбскыя краль. Напираніето Андрониково отъ къмъ югъ обѣснява доста желаніето на Стефана за миръ, въ сжщото време и отказваньето Михаилово. На добрическото поле, не далечь отъ Топлица, което са простира къмъ рѣка Морава, станж въ послѣднитѣ числа на Іюлія 1330 год. упоренъ бой между Сърбы и Българы, който са свърши съ пораженіето на послѣднитѣ. Тукъ са отличилъ за първый пжть и младыйтъ сынъ Урошевъ, Стефанъ Душанъ, който отби прѣнорица на българската войска, разстрои Михаи-

---

(16) Названіята Землинъ и Каменча днесь сж изгубены. Глед. за тѣхъ у Палаузова, именно въ статьята му: «послѣдни стр. българ. Исторія» подъ забѣлѣжка.

ловытѣ дружины, и са прослави като побѣдитель. Казватъ, че много помогнѫли на Сърбытѣ и Рагузенскытѣ наѣмницы, които донесохѫ съ себе си въ Сърбія ново военно искуоство.

Михаилъ който земаше участіе въ сѣченето, при сичкото си юначество, слиса са и объриѫ на бѣгъ, но падиѫ отъ коня и покрытъ отъ раны въ боя, още искълченъ отъ падането, достигатъ го срьбскы войницы, и, споредъ свидѣтелството на едны, убиватъ го на мѣстото му, а споредъ другы, заробенъ и живъ го завождатъ при Стефана Уроша, и подирь четыри деня предава духъ. Стефановата политика, която клонѣше да задържи търновскыя вѣнецъ за сестра си Неда и за дѣцата й, въсспрѣ го отъ енергическы мѣркы противъ България. Оттуй са разумѣва защо е было и кроткото негово обхождане съ поробенытѣ Българы, на които той подари пълна свобода. —

Императорътъ съ вѫйскытѣ си былъ отишелъ по другый пѫть върху Срьбско, тъй щото во времето на кървавата тъзи битка при Товлица, той не помогнѫ и неможе нищо да помогне Михаилу, който песмисленно бѣше стѫпалъ на срьбскытѣ предѣлы. И когато Императорскытѣ войскы разбрахѫ, че Срьбскыйтъ краль спичелилъ побѣдата, тѣ несмѣяхѫ вече да са ударіѫтъ съ него и сичкытѣ кажи изѣвихѫ желаніе да са върнѫтъ назадь.

Слѣдъ злополучныя този бой, Българытѣ пожелахѫ пакъ да са премиріѫтъ съ Сърбытѣ; и съ този омысълъ тѣ изгонихѫ втората жена Михаилова, която бѣ принудена да бѣга съ дѣцата си въ Цариградъ, а прибрахѫ първата му жена Неда, Урошевата сестра. Но тѣ нетърпѣхѫ много време да гы владѣе жена: подирь смъртьта на Стефана Срьбскый, двама велможи отъ Българытѣ, *Раксинъ Протовестарій* и *Филиппъ Логотетъ*, възставатъ срѣщу царицата и я провождатъ на братова й сынъ *Стефана*

Душана, наслѣдникъ Урошовъ. Туй са случило наскоро слѣдъ смьртьта на по-старый Андроника (1332).

§ 55. Царь Іоаннъ Александръ до 1363 ([17]).

Като одовѣ тъй Търновскыйтъ прѣстолъ, Българытѣ зехѫ пакъ да са карѫтъ въ избиранего на другый царь. Тогазь отъ една страна, новыйтъ византійскый И-ръ намѣрва сгоденъ случай да плѣни Българія и много мѣста превзелъ; отъ друга страна, Срьбскыйтъ краль влѣзва помежду да гы помири и съ тѣхно одобрѣніе възведе имъ на царство *Іоанна Александра*, братъ на падиѫлыя въ боя царь Михаилъ.

Щомъ зе въ рѫцѣ юздытѣ на правленіето (1333), Александръ объѣви бой срѣщу И-ра Андроника по-младый; но този бой въ почетъка си ёще са свърши съ миръ, който бѣше благопріятенъ за Българытѣ, защото освѣнь дѣто си отнехѫ сичкытѣ мѣста отъ Византійцытѣ, задържахѫ и онѣзи, които бѣхѫ имъ зели; въ замѣна само върнахѫ имъ Ахило и зехѫ Ямболъ за него. — При подписването на мирныя договоръ, Марія, дъщеря Андроникова, бѣ сгодена за Александрова сынъ Михаила, който са вѣнча съ нея въ Цариградъ на 1338, и си я заведи тържественно въ Велико Търново.

Михаилъ Страшиміровичь бѣше оставилъ двама наслѣдницы: Іоаннъ отъ царица Неда, и Шишманъ

([17]) Споредъ синодскый единъ документъ отъ 1355 год., той былъ названъ и Асѣнь — Ἰωαννης Ἀλέξανδρας ὁ Ἀσανης. — За неговата смьрть историцытѣ не са съгласяватъ, и едны я полагатъ въ 1353, другы въ 1363 год. Но по-вѣроятно е, че този царь І. Александръ е живѣлъ до 1363 год., както бѣлѣжи и О-цъ Паисій въ рѫкописнатѫ си Історія за Българытѣ; туй са подтвърдѣва отъ събытіята, станѫли ёще на живота му, както сега ще видимъ.

отъ Теодора. Отъ тѣхъ първыйтъ бѣ отишелъ съ майка си въ Срьбско, а Шишманъ бѣ побѣгнѫлъ въ Цариградъ и чакаше благопріятно време да са възкаче на Търновскыя прѣстолъ. Като осѣти туй, стрыка му Александръ, испрати хòра до новыя И-ръ Іоанна Палеолога да иска отъ него Шишмана. За тъзи мисія на българскыя царь голѣма препирня станѫло въ сената, който и рѣшилъ да го не дава, а Шишманъ като виждалъ, че нѣма да го оставѭтъ на миръ въ И-рскыя дворъ, пресели са въ Неаполь при краля ЛудовикаТерантина, — и оттамъ нѐ са видѣлъ вече, нѐ са чулъ.

Помежду туй време, Іоаннъ Палеологъ са каралъ съ зетя си Іоанна Контакузена за И-рската корона. Тогазь Александръ сполучва да освои деветь града византійскы, което никакъ не са угодило на И-ра; за туй той повыкалъ на помощь Турцытѣ отъ Азія и съ тѣхъ наедно като напада Българія, много градове отъ нея зема и пò-много разваля. Отъ нечаяната тъзи бѣда оплашенъ, Александръ испраща къмъ него посланіе за миръ и му казва: «Неподобава на Христіенытѣ да ратуватъ помежду си съ такова суровство, когато може да са водвори въ тѣхъ миръ и еднодушіе.» Но Българскытѣ послапницы праздны са врещатъ назадь съ този отговоръ отъ Императора: «Распрята ѐ за туй, че направенытѣ отколѣ-време твърдины отъ Византійцытѣ, пакъ тѣмъ трѣба да принадлежѭтъ.»

Докаченъ отъ този падутъ отговоръ Александръ бѣ принуденъ да обѣви бой на И-ра за да си отмъсти. Съ тъзи цѣль той събира 8000 войницы Българы и до 2000 Власи, пакъ отива срѣщу Кантакузена, който съ войската си былъ излѣзълъ на полето при града Руссе. Двѣтѣ войскы тамъ люто са ударихѫ, и Българытѣ надвихѫ Византійцытѣ, които бѣхѫ принудены да бѣгѫтъ; Кантакузенъ едвамъ

може да имъ избѣгне и да са затвори съ нѣколко души въ Руссе, дѣто Българытѣ пакъ го забиколихѫ и въ голѣмо отчаянье го докарахѫ. Но Александръ са смилилъ отъ молбытѣ на И-ра, и му далъ свобода да си отиде мирно въ Цариградъ съ този съвѣтъ: «За напредъ по̀-умно да стѫпвашъ. Една година има четыри времена и въ единъ мигъ голѣмы промѣны ставатъ въ щастіето.» Тъй станѫ миръ, който са потвърди и отъ двѣтѣ страны съ бракъ: дъщерята на Кантакузена, която бѣше 9-годишно момиче, става снаха на Александра, който я зема за 15-годишныя си сынъ Ивана-Шишмана, и свадбата имъ са свърши въ Адріанополъ тържественно, въ присѫтствіето и на двата двора. — Ный нѣмамы опазена датата на туй важно за Българытѣ събытіе, но го отнасямы между 1346—47, защото има единъ Хрисовулъ отъ I. Александра който былъ даденъ на село Сергѣвецъ (единъ часъ отъ Търново въ 6856 отъ с. м. или 1348 отъ Христа. А знайно е, че отъ онуй време българскыйтъ царь зелъ да прилага на титула си: *Самодържецъ всѣмъ Българомъ и Грькомъ* (18)

Отъ тогазь наподирь Александръ не предпріемалъ вече никакъвъ бой съ Византійцытѣ. Ако и да са развалялъ помежду съ Стефана-Душана, Срьбскый краль, но скоро пакъ са премирявалъ, и най подирь го направи зеть, като му даде сестра си Елена за супруга.— Самъ си той са женилъ два пѫтя, и отъ първый бракъ ималъ двама сына: Іоанна Страшиміра и Михаила. Но защото жена му была злонравна и неможълъ съ нея да поминува добрѣ, повторилъ та зелъ една хубавица Еврейка, въ която са

(18) Глед. прѣписъ отъ този хрисовулъ, намѣренъ въ Хелендарскый мънастыръ отъ Св. Діакона Евстаія и обнародванъ въ «Бълг. Книжицы отъ 1862 Априлія 7. —

былъ влибилъ, и са вѣнчалъ съ нея като заповѣдалъ по-напредь да я покрьстіѭтъ. Еврейското име на тъзи жена не са знае, но въ крьщенето тя была наречена *Теодора*. Отъ нея му са родихѫ: Иванъ Шишманъ, *Асень* и *Добричь*, отъ когото, казвътъ, и сегашната Доброджа зела названіето си.

Покрьстената Еврейка, за да приготва на синоветѣ си пѫть къмъ българската корона, отровила заварника си *Михаила*, сынъ Александровъ отъ първыя му бракъ; а за Страшиміра и майка му тя накарала Александра да гы испрати въ Видинъ (ст. Бъдинъ), като имъ го отдѣли за дѣлъ отъ държавната земя. Остарѣлый вече царь-баща ималъ слабостьта да са поведе на жена си па ума и да приготви раздѣленіето на царството, като далъ на Страшиміра Видинъ съ околнытѣ му села край Дунава. Райчь (19) даже увѣрява, че Александръ на живота си още раздѣлилъ държавата между сыноветѣ си; но споредъ други историцы, тя не са разскѫсала на части преди неговата смьрть. И тъзи е сичката погрѣшка, която не съзнателно стори достойныйтъ този владѣтель, който най-добрѣ управя царството и отвѫтрѣ и отвънъ съ мѫдрата си политика въ сичкото време на своето царуванье.

Една Бѣлежка. — По преданіе и отъ неиздадены още записки знайны, че при този бълг. царь въ Търново станѫло едно преселѣніе грьцко изъ Цариградското предмѣстіе *Арнаудъ-кьой* — Μέγα ρεύμα (по ст. Ἑστίαι καὶ Μιχαήλιον), по слѣдствіе на двѣтѣ грьцкы к'негини, които са оженихѫ за българскытѣ кнезове Михаила и Шишмана, Александровы сынове. Туй село, нѣкогашь хубаво и богатъ градъ, и сега сѫществува подъ името *Арбанаси* — Ἀρβανιτοχώρι, расположено до единъ часъ отъ Търново

---

(19) Въ исторіята на славено-българскія народъ, Будимско изданіе отъ А. Н. глава 7, § 27, стр. 229.

на едно высоко, романтическо мѣсто; жителитѣ му, днесь размѣсены съ граждани и селяны Българы, говорѭтъ единъ языкъ българо-грьцко-турскый. То е отечество на много отличны мѫжье, търговцы и учены, които съ време сѫ са приселили въ Влашко, и тамъ сѫ останѫли нѣкои повлашены, а нѣкои не. Прочутый *Бранкованъ* (отъ срьбската фамилія *Бранковичь*) и той е живѣлъ нѣкогажь въ туй мѣсто, отдѣто сетнѣ отишелъ въ Влашко, като оставилъ кѫщата си на една отъ мѣстнытѣ черковы, която кѫща ёще е опазена и служи за лѣтенъ домъ на Търновскыя митрополитъ.

Александръ са престави въ 1363 год., като царува цѣлы 30 годины, и на Българія възвьрнѫ малко първата слава и величіе, които бѣше изгубила при слабытѣ неговы предшественницы; само че не было за много време. Съ смъртьта си той отнесе сичко, което бѣше спечелилъ на Българія, и признателныйтъ народъ ёще почита неговата паметь. — Преди да го стигне смърть, Александръ като че огади съ вѫтрѣшно съболѣзнованье тѣжкытѣ времена, които наставахѫ за царщината, и тя скоро послѣ падиѫ въ агонія (душеборство), като бѣ наводнена отъ силныя порой на османскытѣ турцы. Защото ёще на 1357 Султанъ Сюлейманъ бѣше са укрѣпилъ въ Гелиболъ а на 1361 Муратъ пренесе трона си въ Одринъ, отдѣто и не са забави да удари на Българія. и да я приготви, както ще видимъ, за турска провинція. Но може тъй да было угодно Богу, който отъ едны *зема*, а на другы *дава*, за да го познаватъ подобрѣ: *Ѣко изъ Того, и Тѣмъ, и въ Немъ всяческая*, казва Апостолътъ.

§ 56 Състояніето на Българія при последнитѣ й царье до 1396 год.

Османліитѣ, които византійскыйтъ управитель Іоаннъ Контакозинъ бѣше повыкалъ на помощь про-

тивъ Сърбытѣ и Българытѣ (Истор. §. 55), като стѫпихѫ на българскыя п-стровъ и са упознахѫ съ неговытѣ природны богатства, не имъ са щѣше вече да са върнѫтъ назадъ въ Азія. Намѣсто да помагѫтъ на Византійцытѣ, тѣ начнѫхѫ да покорявѫтъ градове, села и цѣлы области, безъ да искатъ да знаѭтъ чіи сѫ. — По старыйтъ сынъ на Орхана, знаменитый *Сюлейманъ* (1359—61), като са укрѣпи въ Гелиболь, за скоро време зе подъ власть по многото околны градове, между които и Адріанополь, първый подирь Цариградъ, и лесно можи да расширочи владѣніята си на сѣверъ покрай Марица, и на Истокъ къмъ Чорла. Великото дѣло, което той бѣше само начналъ, братъ му Муратъ го довърши; за туй Историцытѣ са лъжѫтъ, като отнасятъ нѣкои събытія въ Муратовото царуванье, когато тѣ сѫ станѫли по напредь при Орхана и сына му Сюлеймана, каквото и слѣдующето.

По онуй време *Константинъ Драговичь* или *Драготинъ*, сынъ Милатиновъ, който понапредь са каралъ съ брата си *Стефана Уроша* за короната Срьбска, като са былъ преселилъ въ Сремъ и са наззвалъ Кралъ Сремскій, споразумѣнъ съ *Вукашина* ([20]) краля отъ Приштина и съ сына му *Марка Кралѣвича*, — подигнѫли около 125 хил. души съюзна войска срѣщу Турцытѣ съ намѣреніе да гы прогонятъ назадь въ Азія или да гы истребіѭтъ. «Но по-«пущеніемъ Божіимъ, пише въ Царственника, бы-«де противното, сирѣчь нихъ Турцыте истребиха, «и быде позоръ жалостенъ: защото (то) нѣкои »избіени умрѣха, а нѣкои въ плѣнь отидоха во

([20]) Туй име и Краль срѣщамы въ родословный расписъ на отоманскытѣ Султаны, списалъ на грьцкы отъ Евгеніи Вулгареосъ, съ Исторіята на Г. Кастріота наедно печетены въ Москва, 1812 год.

«Едрене. Тога и храбрый Марко Кралѣвичь, плѣ-
«ненъ отиде въ Едрене и К. кралъ сербскій (вж.
«Сремскій), и тамо гы въ тъмница затвориха Тур-
«ците за 12 мѣсица. А Вукашина и другыте кне-
«зове гониха даже до Филиппополя и Пазарджика, и
«тамо гы убиха. Въ тоя бой обаче убіенъ быде и
«Сулиманъ ([21]).»

Туй са случило, види са въ послѣднята година на Сюлеймановото царуване, когато и той загынѫлъ, и на негово мѣсто минѫлъ братъ му *Мурадъ I* (1361 — 89), който съвсѣмъ вече утвърди владычеството на Османліитѣ въ Европа, като направи Адріанополь престоленъ градъ на държавата си и зе подъ рѫка сичкытѣ почти византійскы владѣнія.

Подъ властьта на Константинополскія И-ръ, тогазь оставаше само Цариградъ съ областьта която са намѣрваше около него, ѐще и Солунъ съ нѣколко островы въ Архипелага.

Слѣдъ туй побѣдоноснытѣ Османліи подигнѫхѫ сичкытѣ си силы върху Българія и Сръбско. Страшныйтъ завоеватель са ѣви въ едно несгодно време за Българія. Тукъ, слѣдъ смъртьта Александрова (1363): Българското царство са раздѣли на нѣколко малкы части. По-голѣмата му часть останѫ подъ властьта на *Ивана Шишмана* (който сѣдѣше въ Търново), а Видинъ и край дунавската земя са управяше, както знаймы, отъ *Страшимира*. Въ Преслава такожде самовластно владѣяше *Асѣнь* IV, комуто бѣхѫ подчинены и българскытѣ владѣнія въ Тракія. Четвъртыйтъ братъ са казвалъ *Добричь*, който види са да ѐ былъ въ Сегашна Добруджа (ст. малка Скитія), която отъ него зела туй си име.

([21]) В. *Царственикъ*, стр. 59, отдѣто ный земамы тѣзи редове рѣчь по рѣчь.

Но тѣзи наши правители или владѣтели не сѫ живѣли помежду си сговорно, и слѣдователно не сѫ можли да са съединіѭтъ противъ общата опасность, която заплашвала отечеството, само Асѣнь живо-тѣлъ и са сговарялъ съ брата си Шишмана. Туй са види ясно отъ слѣдующото обстоятелство, че когато Султанъ Муратъ (1364 — 65) удари на Българскытѣ владѣнія въ Тракія, срѣщо него съ Асѣня IV излѣзе само братъ му Ив. Шишманъ, а Страшиміръ и Добричь не са евихѫ никаквы. Побѣдата бѣше откъмъ Султана, който и покори сичкото българско *загорье* въ Тракія до Балкана, глав-градъ на което бѣше *Желѣзникъ*, отъ Турцытѣ нареченъ първѣнь *Демирханъ* (споридъ грьцкото му име Σήδερα), а послѣ вече — *Ески Загра* (Стара Загора),

Въ този злочестъ за Българытѣ бой паднѫ мъртъвъ Асѣнь IV. съ него и Преславското царство са срути, като минѫ въ рѫцѣтѣ на османлійтѣ. А Шишманъ, за да има миръ съ Мурата, принуди са да сложи орѫжіе предъ него и му даде сестра си Марія за жена (22).

Съвременно съ тъзи бѣда въ Българія върлувала страшна чума и другы заразителны болѣсти, ёще и голѣмъ гладъ държало почти вредъ по балканскый

---

(22) По-многото Историцы, между които и нашъ Дриновъ, са лъжатъ, че тя была дьщеря Шишманова. Защото въ *Синодика* на църъ Бориса (л. 32 и 33) пише, че Шишманъ ималъ само една дьщеря — *Кераца*, кръстена на баба си, и три сестры: *Кера-вамари*, *Десислава* и *Василиса*. Отъ тѣхъ първата — «дъщери великаго царѣ Иоанна Александра, «великой Госпожи, обрѫчници же сѫщи великаго амира «Амурата: одана же бывши за народа ради блъгарскаго. «Онаже тамо шедши и вѣрѫ православнѫя съхраньше, и «родъ свой свободжьши. И добрѣ и благочестивѣ поживши, «съ миромъ скончавши ся . . .» За нея са поменува и въ една стара българска пѣсень: «Маро ле, бѣля Българко.»

п-островъ; а то̀ ѐ было слѣдствіе се на разрушителнытѣ боеве ёще отъ времето на Орхана и сега подновены при негова достоинъ наслѣдникъ. — Наскоро тогази противъ Българія са дигнѫ и друга нова буря. Унгарскый краль Лудовикъ II великый обьеви бой на Българытѣ, не са знае тамъ по каква причина; нѣкои само предполагатъ, че было за туй, дѣто тѣ сѫ са были сближили съ Турцытѣ. Както и да ѐ, Лудовикъ като са спуснѫ съ голѣма вѫйска по Дунава, лесно можи да приземе Видинъ и сичката тъзи область, въ която управяше Страшиміръ. Той хвана самаго Страшиміра робъ и го заведе съ него си та го затвори въ Загребъ (Аграмъ), а въ Видинъ нареди свой единъ управитель на име Діонисій. Унгарскыйтъ краль са показа ревностенъ католикъ и поиска да покатоличи жителитѣ въ обладаната отъ него българска область. Но надѣждытѣ му останѫхѫ праздны: защото Шишманъ съ помощьта на храбрыя влашкый воевода *Александра*, каквото и на жителитѣ отъ Видинско, изгони Лудовикова намѣстникъ ведно съ войската му, която бѣше останѫла да го варди въ Видинъ (1369).

Слѣдъ тѣзи произшествія ный видимъ на 1371 год. Страшиміра пакъ въ Видинъ, сирѣчь освободенъ отъ робство и сѣднѫлъ пакъ на поста си. — Католическытѣ писатели увѣряватъ, че той са былъ вѫрнѫлъ въ владѣніята си покатоличенъ, и че пуснѫлъ много монаси отъ Францисканскый чинъ за испълненіето на тѣхната миссія. Но тѣзи свидѣтелства нѣматъ никакво основаніе, за това и ный нѣма да са спирамы на тѣхъ да гы опровергавамы, а ще да са обьрнемъ пакъ къмъ силнытѣ нашы завоеватели.

Като са върнѫ въ Българія, Страшиміръ са обѣви независимъ владѣтель въ тъзи часть на царството, която му бѣше оставилъ баща му, и, като

по-старъ братъ, искаше да завладѣе престола отъ Шишмана. Но Шишманъ, освѣнь дѣто му неуставаше короната по наслѣдственно право, но и настоятелно искаше щото Страшиміръ да му бжде подчиненъ. Оттуй между двамата братья пламнж страшна препирня, която послѣ са обърнж на кървавъ бой.

§ 57. Турцытѣ завладѣватъ Българія при Шишмана, послѣдніи царь на Търновскыя прѣстолъ.

Султанъ Муратъ, като нѣмаше страхъ нито отъ грьцка нито отъ българска страна, става съ силна войска срѣщу Срьбско, во времето на краля Лазаря. Главатари на турската войска съ султана бѣхж сыноветѣ му Баязитъ и Якубъ,а на срьбската предводитель Лазарь съ зетёвытѣ си *Вука Бранковича* и *Милоша Кабиловича*. Театръ на боя бѣше *Косово-поле*. —При сичкото си юнашко браненье, Сърбытѣ страшно са поразихж отъ Турцытѣ, и самъ Лазарь паднж робъ, но и Султанътъ заплати съ смьртьта си тъзи побѣда: той са уби тамъ отъ М. Кабиловича, който за туй станж единъ отъ главнытѣ герои на срьбскытѣ пѣсни и преданія. Тогази Лазарь и нѣкои още отлични робы са посѣкохж предъ очитѣ на умирающаго султана (1389).

Наслѣдникътъ Муратовъ, Баязитъ I (отъ Мара), силно нападнж и запусти Сьрбія, която за много време послѣ неможи да дойде на себѣ си. Лазаревьтъ сынъ Стефанъ му предложи за миръ, който и получи съ условіе да плаща Султану голѣма една давнина и да му спомага съ войска въ сичкытѣ неговы походы (23). И Жупанъ Стефанъ Лазаревичь останж вѣренъ на думата си, та между другото зе

---

(23) Глед. Срѣдня Исторія Иловайскаго, отд. IX, стр. 238.

участіе и въ двѣтѣ голѣмы биткы при Никополь и при Ангора. Слѣдъ косовската побѣда, Баязитъ, като вижда Българытѣ въ междуособія, раздѣля сичката си армія на двѣ, и едната половина испраща по море въ Влашко, а съ другата самъ си нахълтва по сухо въ Българія, подъ предлогъ ужь да помогне Шишману противъ брата му Страшиміра. И двамата братья, като видѣхѫ сега прѣдлижащата опасность, спрѣхѫ непріятелскытѣ дѣйствія помежду си и ужь направихѫ едно премиряване но не и съюзъ противъ непріятеля, който слѣдов. лесно можѣше да нападне по-напредь едногото, че сетнѣ другыгото до като гы и досущь разби, както ще видимъ по на долу.

Тукъ Баязитъ начнѫ отъ уйка си Шишмана, когото и за скоро време изгони отъ Търново (1390): слѣдъ 9 мѣсечна тѣжка обсада, той призе града съ нападеніе (юрюшь) откъмъ страната която, по българскы и сега са зове *Царевиць* (вм. ц-вичь), а по турскы: *Хисарь*. И тамъ на мѣсто срутаната въ боя черкова Св. Петка, побѣдительтъ за споменъ въздига една мечеть, който и днесь еще сѫществува (24).

Отъ Търново Илдѫрѫмъ Баязидъ потегли за въ Влашко да са присъедини на войската, която бѣше понапредь испратилъ тамъ и вече бѣше са ударила съ Мирча войвода (25). Близо до Букурещь, при

(24) Споредъ датата, която ный послѣднё открыхмы въ една надпись арабска надъ главныя входъ на тъзи джамія — *тисса вжсалласинъ осмайни міс* (839) отъ Егира, което са пада 1435 отъ Христа, види са, че той по-късно былъ въздигнѫтъ, и не отъ Баязита, но отъ нѣкого си *Гаази Ферузъ бей*; туй име также са намѣрва въ сѫщата надпись.

(25) Инакъ нареченъ Димитрій, родомъ българинъ изъ Видинъ.

Калугерово или *Калугеренъ*, става страшно кръвопролитіе и отъ двѣтѣ страны, но побѣдата пакъ Баязитъ спечелва (1395). Тагазъ, по негова заповѣдь, Турцытѣ посѣкохѫ кнезоветѣ *Кралѣвича Марка* и *Драговича Константина* (26), които бѣхѫ призваны отъ Султана да държѫтъ съ него противъ христіенытѣ. Но тѣ, като видѣхѫ на христіенскытѣ хорѫгвы крьстове и другы светы изображенія, отрекохѫ са отъ туй задлъженіе, и на бойното поле стояхѫ като просты зрители, за което и пріехѫ мѫченическа смърть. Оттамъ сетнѣ страшныйтъ побѣдитель съсредоточи силытѣ си въ Българія.

Слѣдъ като паднѫ Търново въ рѫцѣтѣ на побѣдителя, както видѣхмы, Ив. Шишманъ бѣше са затворилъ въ Никополь (27); Но обсаденъ отъ Али-паша съ 30,000 душы отборъ войскари, българ. царь бѣ принуденъ да са моли за миръ. Тогызь великый Везирь го заведе при Мурата въ Тузла, дѣто той имаше стана си. Султанътъ са показа великодушенъ къмъ уйка си Българ. царь и склони да му остави държавата съ условіе ако му устѫпи Силистра. Шишманъ обаче не държа думата си и, като са готвѣше изново да са біе съ Турцытѣ, Али-паша пакъ му са закане; слѣдъ като тури рѫка на крѣ-

---

(26) Прославенытѣ въ народ. наши пѣсни, тѣзи юнацы стояхѫ въ затворъ до възцаряването на Баязита, наречень *Илдържмъ* (= молнія), който гы бѣ освободилъ съходатайството на майка си Мара (Кирамарія) и поставилъ бѣ Марка въ Битоля, а Константина въ Серресъ управители, подъ името беове (кнезове). — Вижды *Царственикъ*, стр.. 60—61.

(27) Туй споредъ J. de Hammer, който обачи не опредѣля кой Никополь да ли този, що è на Дунава и са казва *Неболъ*, или онзи що е на Русицата, извѣстенъ у насъ съ името *Никюбь* и по турскы *Никуби*.

постьта *Дринасъ* (Dridschasa) и презъ града Хърсово, той обсади Шишмана въ Никополь, и го накара да са предаде съ челядьта си; побѣдительтъ го испрати съ дѣцата му въ стана на Мурата, който му пощади живота, но му зе царовището. Шишманъ и третій пжть са възбунтува противъ завоевателя, макаръ почти цѣла Българія да бѣше подчинена на Турцытѣ, освѣнь градищата Сищовъ, Видинъ, Силистра и Никополь, които са противихж още нѣкое време. Но сега вече го заведохж въ Пловдивъ, дѣто го и убихж, а сынъ му, за да избѣгне смьртьта, пріеислямизма и, като Мусулманинъ вече, станж управитель на Самсонъ (Amisus) въ Азія. —

Споредъ Царственника (28) обаче, въ първото ёще паданье на Търново слѣдъ кървавъ 9 мѣсеченъ бой, царь Шишманъ, като видѣлъ че нѣма да излѣзе на глава съ Турцытѣ, избѣгнжлъ нощемъ изъ столнината си и ведно съ придворнытѣ хора и царскытѣ съкровища побѣгнжлъ въ Срѣдецъ (Софія), дѣто са намѣрвалъ цѣлы 7 години, именно до 1396 год. Наблизу тамъ въ мънастырь *Урвичь*, който бѣше ограденъ съ твьрды и высокы стѣны при рѣка Искрѣ, царьтъ скрыва колкото драгоцѣнности имаше съ себе си, и, като остава нѣколко войницы да пазжтъ мѣстото, самъ съ малкото си събрана войска отъ народа отива срѣщу непріетеля, който идѣше да го нападне вторый пжть и въ послѣдното му убѣжище!

Насърчены отъ скорошната си побѣда, Турцытѣ сега са біяхж ёще по-мжжкы отъ другый пжть, — и царь Шишманъ, слѣдъ отчаянно едно бранене,

---

(28) Глед. тамъ стр. 61; особно за него доста обстоятелствено пише О-цъ Пансій въ своята *Исторія Славеко-Болгарская*,

пада робъ въ ржцѣтѣ на турцытѣ, а наедно съ него паднж и царството, въ 1396 г.

Иванъ Шишманъ ималъ два сына, отъ които единътъ былъ заробенъ въ послѣднія рѣшителенъ бой на софійското поле (1396), а другыйтъ побѣгнжлъ при стрыка си Страшимира въ Видинъ. Този който са отървалъ съ бѣгъ, зовялъ са *Владиславъ*; а името на поробенныя, не са знае. Турцытѣ обаче го забѣлѣжили съ бащиното му име *Шишманъ*, и го были испратили въ Бруса, дѣто по онуй време са намѣрвало главното сѣдалище на новооснованото Турско царство. И туй ѐ дало поводъ на нѣкои отъ историцытѣ да пишжтъ, че ужь самъ царь Шишманъ былъ паднжлъ робъ, и отъ Бруса былъ испратенъ съ 30,000 душы войницы, повече българы, да са біе въ вжтрешностьта на Азія срѣщу непокорны нѣкои Турскы племена, дѣто и загинжлъ на бойното поле. Както и да е, съ Шишмановцы сичко вече са свършп; оставаше ёще Иванъ, Страшимиръ въ Видинъ съ сына си Георгя Страшимировичь, който едвамъ задържа бащиното си наслѣдіе до 1456 или 1460 г.

Но сичкытѣ Българы ёще не были подчинены преди Базита II, наслѣдника Мохамедовъ (1481 — 1512): защото въ продълженіе на едно почти столѣтіе народътъ са намѣрвалъ въ постоянны движенія противъ страшнытѣ си завоеватели — Турцытѣ които отъ друга страна, не са излъгвамы да речемъ, имали сж благодѣтелно вліяніе върху него въ онѣзи усилны времена. И не даромъ нѣкои писатели сж забѣлѣзали, че на Турцытѣ ный трѣба да гледамы като на спасители на нашата народность, която инакъ, при крайното разстройство на царството, бѣдствуваше да са погълне невъзвратно отъ два другы чужды, но враждебны елемента — гръкоримскый и унгарскый: защото при Османліитѣ черквата бѣше и до днесь ѐ пазитель на сичкытѣ христьенскы народно-

сти, а при онѣзи черквата пакъ щѣше да гы погребе безъ никоя надѣжда за въскрьсенье и животъ ([29]).

Преди да стигнемъ съвършенното покореніе на Българія кждѣ края на XV-ый вѣкъ, ный ще мѣтнемъ пжтенъ единъ погледъ върху българската търновска патріархія.

§ 58. Двувѣкова исторія на търновската патріархія (1203—1392).

Въ размышленіята си върху четвъртыя и петый періоды на исторіята на (§ 47), и по-напредъ ёще (§ 42) ный казахмы какъ са основа търновската патріархія при Іоанна II Асѣня, около 1234 год., когато сиречь 10-годишната Асѣнева дъщеря са вѣнча за 12-годишныя наслѣдникъ Ватацовъ отъ Патріарха Германа въ Лампсакъ. Но тукъ по-право що ё да речемъ, че са поднови, а не учреде българската патріархія въ Търново, която ёще отъ времето на Іоанна I Асѣня бѣше са провъзгласила за независима, автокефална, чрезъ Уніята съ Римската черкова, а сега чакъ тя са припозна канонически за таквази. Ето накъсо какво знаймы за тъзи патріархія отъ исторіята черковна и гражданска, особно щото четемъ въ българ. черковна исторія на г. Каролева ([30]).

Во врямето на Іоанна I Асѣня на Търновската Патріархія бѣше присъединена Охридската Архіепископія (*) и сичкытѣ епископіи, които бѣхж подъ

([29]) Срав. статьята профессора Голубинскаго въ *Читалище* отъ год. II, бр. 11, стр. 511—516. И пакъ тамъ год. III, бр. 5, стр. 390 отъ члена: «България подъ турското господаруванье, и пр.»

([30]) Глед. у него тамъ стр. 35—51 и нат.

(*) За нея оствва да видимъ послѣ въ крайныя періодъ на исторіята.

вѣдомството на Константинополскыя патріархъ. При царя си Бориса II, подирь тогова Іоанна I. Българыть изгубихж владѣніята си въ Македонія; но колкото на българскыя престолъ стжпи законныйтъ негов наслѣдникъ, Іоаннъ II, Асѣнь, той не само че си отърва владѣніята въ Македонія, но и царството си уголѣми, като презе още много другы области, т. е. сичкыя балканскый полуостровъ, освѣнь Цариградъ съ най близкытѣ му околны села и градища. Освѣнь това Іоаннъ II Асѣнъ отне отъ Унгорытѣ и онѣзи владѣнія на западъ въ сегашна Сърбія, които Іоаннъ I едно време (1203) бѣше принуденъ да отстжпи на Унгарскыя краль за моравската область. На онуй време щомъ Българытѣ сж преземяли нѣкоя область отъ византійскытѣ Гърцы, или отъ Унгарытѣ, изведнъждъ сж я присъединявали въ духовно отношеніе на търновскыя патріархъ.

Подирь смъртьта на Іоанна II Асѣня, българското царство захванж да губи владѣніята си едно слѣдъ друго; вжтрѣ въ малко време тò изгуби цѣла Македонія до града Кюстендиль и до Косово-поле, а тракійскытѣ българскы владѣнія ту са уголѣмявахж; ту намалѣвахж, но Одринъ сѣкогы почти ся намѣрваше въ грьцкы ржцѣ, а Пловдивъ наедно съ приморскытѣ градища постоянно ту къмъ Гърцытѣ, ту къмъ Българытѣ. Отъ накъсяваньето на южнытѣ границы на Българія, накъсяваше и забалканската область на Търновската Патріархія (въ Тракія са пременували отъ едны ржцѣ въ другы Пловдиската митрополія съ епископытѣ й, епископіитѣ на Адріанополската митрополія и пò-сетнѣ отдѣленытѣ отъ тѣхъ Литицка и Созополска Архіепископіи). На западната граница отъ Сърбія, подирь смъртьта на Іоанна Асѣня, Унгарытѣ презехж Бѣлградската область; слѣдъ тѣхъ и Срьбскыйтъ краль Стефанъ Милотинъ (1275—1320) презе широка една область,

която са намѣрваше между горній Стримонъ и Тимокъ до втичаньето му чакъ въ Дунава; не са знае само да ли ѐ влѣзвала и Нишската область (*) или не. Най-подирь срьбскыйтъ краль Стефанъ Дечанскый (1321—1337) презе градоветѣ Дупница, Ихтиманъ и Самоковъ съ казаитѣ имъ. —

Но да са обърнемъ съ Палаузова ([31]) къмъ прекѫснѫтыя разсказъ за учрежденіето на Търновското патріаршество. Като напомня въ реченната си брошура (стр. 7), че Византійскытѣ писатели едвамъ са коснѫли до този предмѣтъ, прилага: *Синодикътъ на царь Бориса* ([32]), не само че допълнилъ важныя този пробѣлъ съ една подробность на изложеніето, но доро и упазилъ имената на българскытѣ патріарси, отъ като са подновило патріаршеството до послѣднія търновскый святитель — Евѳимія. . . . .

« Священныйтъ залогъ на старината (българска) ограничава са, за зла честь, токо съ едны имена на търновскытѣ святители. Сто годины послѣ подновяваньето на българското патріаршество, Византійцытѣ разбрахѫ задлъженіето на своитѣ предшественницы; защото патріархъ Каллистъ (който занимавалъ вселенскыя престолъ на два пѫтя: по 1350 и 1369 г.), въ своето посланіе (Грамота) къмъ Търновскытѣ Духовны власти, явно са обрѫжва противъ независимостьта на Търновскыя патріархатъ.

Редътъ на Търновскытѣ святители са открыва съ патріарха *Іоакима I*, избранъ, както знаймы, отъ

(*) Трѣба да различавамы тъзи епархія отъ Нишавската или Пиротска.

([31]) Грамота Патріарха Каллиста, какъ новый источникъ исторіи болгарской церкви С. П. Палаузова. — Санктпетербургъ, 1858 год.

([32]) Българ. рѫкопись отъ XIV вѣкъ намѣрена отъ С. Палаузова въ Търново и печатана въ българ. Книжицы 1858 г.

събора на вселенскытѣ патріарси и Българскы митрополиты. Като пріелъ патріаршескы права ([33]) въ 1234 год., вѣроятно вече въ преминжла възрасть, Іоакимъ не оставилъ подиря си никаквы особенны паметницы на своитѣ дѣйствія, освѣнь едно име. Извѣстна ѐ само годината на неговото избиранье и годината на смърта му, записаны и отнесены отъ Акрополита во времето, когато (1237) Іоаннъ Асѣнь обсаждалъ града Цурулумъ, сега Чорла.

Слѣдъ Іоакима дохожда *Василій* (1237), за когото са знае, че при него были принесены въ Търново мощитѣ на св. Петка (Параскева) изъ Епиватъ ([34]). Неговто святителство не было дълголѣтно. защото 1240 г., въ житіето на преподобнаго Савва Срьбскый, срѣщамы името на третій по Синодика патріархъ Търновскый, *Іоакимъ II.* — Тѣзи трима патріарси принадлѣжжтъ собственно на Иванъ-Асѣневото време. Самый паметникъ на тѣхното святителство сж митрополіитѣ българскы и имената на митрополытѣ, които сж гы управяли.

« *Игнатій*, четвьртый българскый патріархъ, оставилъ подиря си нѣкъкъ повечко вспоминанія отъ своитѣ предшественницы. Времето на неговото святителство е познато отъ приложеныя българскый изводъ (рецензія) на едно Евангеліе съ тѣзи думы: *въ лѣто 6781 (= 1273) пръвенствующу*

([33]) По случай свадбата на Асѣневата дьщеря Елена съ Ватацова сынъ Тодоря-Ласкаря, и Търновскый епископъ, който са намѣрвалъ до тогизъ (1234) подъ властьта на *Пьрва Юстиніана*, получилъ самовластіе *на всегда* (διηνεκῆ въ силата на отколѣшното имъ народно родство (т. е. като Българы сѣверны-балкански и Южны-Македонскы). Nic Gregor. T. I; p. 29 — 30.

([34]) Ἐπιβάτος, на картытѣ Пиватосъ, между Селиврія и Цариградъ, по турскы *Боядосъ*.

благовѣрному сыну его, обладающу всѣми Блъгары, и при Патріарсѣ Игнатіи Българомъ зачеся и свершися тетраевангель сій потыщеніемъ и цѣнож пресвитера Драгане, писаныже сжть въ цариградѣ Трънове.... ([35]).

«Петый патріархъ Търновскый въ Синодика е бѣлѣжепъ *Макарій*. Шестый — *Іоакимъ* III. За първыя отъ тѣзи двамата ёще нѣмамы нѣкои указанія, освѣнъ името; а за другыя само толкозъ знаймы, че той. като са намѣрвалъ по 1283 г. въ Ц/радъ, молилъ И-ра Андроника Палеолога да освободи Светослава, Тертерова сынъ, който былъ заложникъ по-напредъ въ Никея, сетнѣ въ Византія. А поподирь, въ 1294 г. по заповѣдь на сжщыя Светославъ, Іоакимъ III былъ хвърленъ отъ една капара въ Търново за предателство и тайны сношенія съ Татарытѣ, които были нахълтали тогази въ Добруджа.

«Другытѣ патріарси са споменуватъ въ Синодика по този редъ: *Доровей, Романъ, Өеодосій I, Іоанникій I, Симеонъ, Өеодосій II, Іоанникій II* и *Евөимій*. Отъ тѣхъ ный са спирамы токо на послѣднія, който отъ сичкытѣ най-много ѐ оставилъ за себе си паметь у потомството.

§ 59. Евөимій, послѣдній българскый патріархъ въ Търново до 1392 г. ([36]).

Евөимій са слави не само като добъръ пастырь, *полагаяй душж своіж за овцы*, споредъ евангелиста, но и като ученъ списатель въ своето време.

([35]) Русскый единъ пжтешественникъ по Европейс. турція — В. Ив. Григоровичь былъ видѣлъ туй Евангеліе у бывшія австрійскый консулъ въ Солунъ, Михановичь. — Константинъ Техъ царувалъ отъ 1265—1277. г.

([36]) Глед. у Каролева и Палаузова.

Той пріе монашескый чинъ на млады години въ *Параорійскыя* манастырь (на сѣверъ отъ Одринъ и при границата на Българія съ Имперіята), и тука усьрдно са подвизаваше подъ ржководството на игумена Θеодосія, който бѣше ученикъ на Григорія Синаита, основательтъ на реченныя мънастырь (37). Въ скоро време Θеодосій направи Евθимія свой помощникъ, но и двамата подирь малко трѣбаше да оставіжтъ мънастыря, защото Турцыты често хванжхж да оплѣнявжтъ околнытѣ мѣста, и отидохж въ Цариградъ, дѣто Θеодосій искаше да са види съ ученика си, тогашный грьцкый патріархъ Калиста (1355—1356).

На-скоро тогазъ Θеодосій умрѣ въ Ц/градъ, а Евθимій останж въ студійскыя мънастырь, отдѣто послѣ отиде на Св. Гора въ Лаврата Св. Атанасія. Тукъ калугерцтѣ отъ зависть го наклеветихж на Византійскыя И-ръ, който бѣше дошелъ тогазъ въ Св. Гора, че той ималъ уши много пары, пакъ са преструвалъ безсребърникъ. И-рътъ, като искаше да муземие мнимото богатство и неложѣ да сполучи, защото не улови у него нищо, проводи го на заточеніе на о-въ Лемносъ; но той (Іоанъ Палеологъ) послѣ узна клеветата и скоро го вьрнж отъ заточеніето, като го повыка нарочно въ столнината за да му са оправи и поиска прошка. Отъ Ц/градъ Евθи-

---

(37) За този мънастырь ный не знаймы отъ кой источникъ г-нъ Каролевъ ѐ черпилъ свѣдѣнія но споредъ намѣреното *житіе Θеодосія иже въ Трьновѣ* и напечатано отъ Христа Даскалова, преподобный Θеодосій ѐ основалъ Келифарскыя мънастырь, храмъ просвятыя Богородицы, 3 ½ чаcа далечь отъ Търново, дѣто и процвѣтавалъ ведно съ другаря си *Кυръ Романа*, който са поменува съ преподобнаго Θеодосія въ грамотата патріарха Калиста.

мій са върнж, въ България и отиде въ мънастыря, който са намѣрваше близо до Търново и са наричаше *Пещера* (да ли не ѐ пакъ Келифарскыя онзи мънастырь). Тука го избрахж калугерытѣ за игуменъ. — Въ този мънастырь Евѳимій написа много съчиненія, между които Палаузовъ бѣлѣжи: *житіе св. Петкы* и *житіе св. Іоанна Рилскаго*, словата му *къмъ Купріана мниха* (послѣ митрополитъ Кіевскый), *житіе Ѳеодосія иже въ Търновѣ, Похвала равноапостолнымъ Константину и Еленѣ*, и нѣкои ѐще съчиненія, които турятъ Евѳимія, на реда съ рѣдкытѣ святители на българската черква.

Когато умрѣ Търновскій Патріархъ (Іоанникій II), сичкытѣ епископы и цѣлъ народъ избрахж едногласно Евѳимія за патріархъ търновскый (1375—78). Слѣдъ 15 или 18–годишно святителствуванье на Евѳимія, при живота му ѐще българската столнина падиж въ ржцѣтѣ на Турцытѣ. Завоевателитѣ тогазъ испждихж Евѳимія отъ съборната патріаршеска черкова, за каквато смѣтатъ храма св. Спаса или Възнесенье Христово, «Майка на сичкытѣ черквы въ българското царство,» и мыслжтъ я за потурчена, когато тя до скоро (1861) сжществуваше непокжтнжтж; само че въ послѣдне време са поднови отъ основаніе ([38]). Туй ни дава поводъ да предполагамы, че патріаршеската черкова или е до основанія съборена или ако е обърнжта въ мечетъ, тя ще бжде извѣстната Велика Лавра на *Св. четыредесеть мж–*

([38]) Преди и послѣ събарянието на този св. храмъ за да го подновжтъ, безъ което можѣше ѐще много време да премине, не са е намѣрило нѣкой паметникъ, като надписъ или друго що, което да показва че тамъ ѐ былъ престолътъ на търновскыя патріархъ, както нѣкои мыслжтъ и г. Каролевъ въ своята българ. черковна исторія увѣрява (стр. 54 и 62).

ченицы, която сѫществува и днесь въ състояніе на турскый мънастырь (теке). Оттамъ патріаршескыйтъ престолъ са премѣсти въ друга ближня черкова, именно въ храма на *св. Върховны Апостолы Петра и Павла*, дѣто е днесь търновската Митрополія край р. Янтра, въ края на тъй нареченната *долня-махла*, подъ высокыя *царевецъ* и срѣщу старата *трапезица*. Малко слѣдъ превземанието на Търново, Патріархъ Евѳимій и много отъ първѣнцытѣ на престолныя градъ са пратихѫ на заточеніе въ Македонія, дѣто си и оставихѫ коститѣ.

Съ заточеніето на патріарха Евѳимія свърши са живота и на българската търновска патріархія. Гърцытѣ сполучихѫ съ хытринытѣ си да съборѭтъ измѣннически този патріаршескый престолъ, но съ него не са уничтожи ёще българското патріаршество, което, погребено тука, въскръснѫ въ Охридската Архіепископія, съ историята на която ще са позанимаймы послѣ; сега ще свършимъ съ старинытѣ на столнината царска и патріаршеска на Българія.

По-важнытѣ народны святыни въ Велико Търново, както общо го наричатъ, были сѫ и до днесь: 1) черковата св. Спаса или Възнесеніе Христово; 2) Черковата св. Димитрія Солунскаго; дѣто сѫ са вѣнчавали (коронясвали) едно време българскытѣ царье и днесь е въ развалины; 3) Велика лавра на св. 40-мѫченицы, направена ёще отъ Іоанна II Асѣня въ 1230 г.; тамъ пъкъ сѫ са погребвали българскытѣ царье, сега е потурчена и са намѣрва въ расположеніето на нѣколко дервишы (39); 4) черковата Святыхъ Апостоловъ, която са е опазила до наше време неповредена и въ която сега са

(39) Глед. за туй драгоцѣннытѣ *Открытія въ древней столицѣ болгарской* на съотечественника нашъ Хр. С. Даскалова, издадена въ Москва 1859 год.

вмѣстява, както казахмы, Търновската митрополія; 5) може и послѣдня священна старина за българытѣ е *Трапезица*, която са издига като триножникъ къмъ сѣверо-истокъ отъ града, дѣто сѫ са намѣрвали много народны паметницы и много ёще са крыѭтъ въ нея: «и нека тѣ останѫтъ въ нейнытѣ недра! Тамъ «тѣ нѣма да загинѫтъ за потомството, но рано или късно ще видѭтъ деня си» — бѣше рекълъ покойный Хр. С. Даскаловъ ([40]) за потурчената черкова св. 40-мѫченицы, и думытѣ му пый тукъ повтарямы за историческата наша Трапезица или *Трепевицъ*, както обыкновенно са чува въ народнытѣ уста.

Сега остава да видимъ до колко ѐ цьвтѣла Славенската писменность въ България презъ послѣднитѣ три періода, които на едно съставятъ тъй нареченната срѣднё-българска епоха или срѣдньята отечественна исторія.

§ 60. Втора епоха на Славенската писменность въ Българія отъ 1019—1396.

Отъ писателитѣ, които процвѣтавахѫ въ вѣка на царь Симеона, пый по-напредъ (§ 31) споменѫхмы само нѣколцина, а безъ сумнѣніе имало ѐ и другы, имената на които не сѫ спазены; защото привычката на туй време да си крыятъ имената до толкозь бѣше силна, щото мнозина даже минувахѫ за нѣкои отъ извѣстнытѣ черковны отцы. Както и да ѐ обаче тѣхнытѣ съчененія, исключително духовно-религіозны, съставатъ първата епоха на славенската писменность, която получи началото си у Българытѣ при Симеона.

([40]) Глед. неговото «писмо къ О. М. Бодянскому,» което съдържава горнитѣ *открытія*, стр. 21.

Преди да минемъ въ историята на народната книжнина во втората или среди -българска епоха, тукъ ный ще са повърнемъ малко на първата царь Симеонова епоха за да допълнемъ колко годѣ туй което твърдѣ повърхностно рекохмы по-горѣ (§ 31) върху сѫщыя предмѣтъ. —

Отъ писателитѣ на тъзи епоха извѣвтны сѫ слѣдующытѣ:

1) *Іоаннъ Екзархъ.* Отъ трудоветѣ му сѫ открыты: а) *Шестодневъ*, сир. тълкованіе отъ първытѣ главы на книгата Бытія за шестодневното твореніе на свѣта, което е съставено по св. Василія, Северіана Гевалскый и по собственно разумѣніе; в) *Преводъ на богословіето Іоанна Дамаскина* подъ заглавіе « Небеса »; г) *Преводъ на Діалектиката* отъ истаго І. Дамаскина; д) *Грьческа граммaтика* пакъ отъ тогава І. Д., приспособена на славенскыя (старо-българскый) языкъ, и е) нѣколко слова на различны праздницы.

2) *Епископъ Константинъ*, комуто принадлѣжатъ: а) преводъ на четыри слова отъ Аѳанасія Александрійскый срѣщу Аріанытѣ, и в) избраны слова за недѣлны Евангелія отъ твореніята на Іоанна Златауста и на Исидора Пелусіота.

3) *Григорій пресвитеръ*, който превелъ отъ грьческы, по повелѣніето на царь Симеона, една кратка черковнѫ и гражданска исторія, сир. лѣтописьта на Византіеца Малала.

4) Единъ безъ именъ преводачь на двѣ житіета: а) на Антонія великаго, и в) на Панкратія, ученика Петровъ.

5) *Теодоръ Доксовъ* или *Дуксъ.*

6) и най-послѣ *Черноризецъ Храбръ*, който написалъ забѣѣлжителната статья за славенскытѣ буквы. — Гл. тукъ § 19 и пакъ: Разв. Слав. письм. въ болгарии въ Вѣкъ болг. царя Симеона. —

Преминж дългъ единъ періодъ отъ време.— туй ѐ періодатъ на между царствіето, — преди да са еви новото българско царство, което освободи народа отъ византійскыя политическый и іерархическый гнетъ. Тогазъ изново са евява възможность на націоналната дѣятелность на литературното поле, ако и въ сжщата пакъ византійска посока, но тя вече съставя втора епохж на народната писменность, която именно тукъ ще ся позанимаймы водены отъ най-новы и вѣрны источницы ([41]).

Слѣдъ вѣка Симеоновъ литературнытѣ свѣдѣнія нашы са прекжсватъ : познаты сж само имената на нѣколцина до края на българската независимость (14—15 в.), или до *Григорія Цамблака*, името на когото обыкновенно (но неправедно) вносятъ въ историята на русската литература, и до *Евѳимія*, послѣдній Търновскый патріархъ, който, какъто видѣхмы оставилъ нѣколко съчиненія, житія и посланія, ѐще нигдѣ ненапечатаны. Между туй има стары ржкописи, които представятъ множество паметницы — отечницы, поученія, повѣсти, житія, апокрифы, народны преданія, византійскытѣ историцы (Амартолъ, Малала, Малассія), които или несумнѣнно сж извѣстны за българскы или поне носіжтъ слѣды на южно-славенско происхожденіе, пакъ са и отличавать ѐще съ старо-славенска форма. Самытѣ българскы прототипы на тѣзи произведенія сж твърдѣ рѣдкы, защото българскытѣ ржкописи сж изгубили или даже нарочно были истребены отъ Гърцытѣ византійскы слѣдъ турското

([41]) Именно «Обзоръ исторіи Славянскыхъ литературъ» А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича, С.-Петербургъ 1865 год. И пакъ — «Краткій очеркъ православнихъ церквей болгарской» и пр., съчиненіе Г. Е. Гулобинскаго, разгледано въ *Читалище* бр. 11 и 12 о 1872 год

покоренія; но много отъ тѣзи паметници сж са спазили въ русскытѣ списъцы, които съ туй наедно даватъ ни възможность да сждимъ за распространеніето на старо-българската литература по сичкытѣ области на старата православна славенщина Ный ёще незнаймы и хронологіята на повечето отъ тѣзи паметници, тъй щото изобщо срѣднё-българската епоха до тогазь може да са опредѣли токо съ едны общи чърты.

Характерътъ на тъзи епоха въ сжщность е такъвзи, каквто българската литература бѣше получила у своитѣ писатели отъ първата епоха, т. е. черковно-догматическый, легендарный историческый, въ строго спазеныя византійскый, смисълъ. Туй бѣхж най-често просты преводы на черковнытѣ писатели грьческы или и на собственны произведенія въ тъзи пакъ обща манера, споредъ която повече не може да са открыжтъ нѣкои специалны народны черты на писателя. Черковныйтъ езыкъ (въ послѣднитѣ времена измѣненъ) (42), по който са установилъ здраво слѣдъ трудоветѣ на първытѣ българскы писатели, правѣше тѣзи произведенія общедостжпны за сичкытѣ книжовници на славенското православіе: съ този начинъ, массата на произведеніята преминувала готова у Сърбытѣ и Руссытѣ. Ёще черковнытѣ сношенія за тѣзи послѣднитѣ, съсѣдството на Сърбытѣ съ Българытѣ и съ Аѳонъ, облегчавали този преходъ на ржкописитѣ българскы. И самъ Аѳонъ (св. Гора) игралъ твърдѣ важна роля въ тъзи литературна взаимность: неговытѣ славенскы мънастыри (Зографъ и Хилендарь) постоянно сж были предмѣтъ на благочестивы странствія, събирали сж значителны вклады и приносы, пакъ сж и земали участіе въ ли-

(42) Гл. за туй въ елементарната ни *Словесность*, Цариградъ 1873; т. I, стр. 197.

тературного движеніе; тукъ сѫ са натрупвали и преставали множество рѫкописи, оттамъ тѣ сѫ са пръскали въ разны славенскы земи; Аѳонъ, освѣнь него, ималъ ѐ и нѣколцина свои писатели, отъ които не са лишавалъ и въ послѣдующытѣ времена. А то ѐ единъ отъ фактытѣ, който представя най-силно доказателство за грамадного и благодѣтелно значеніе, което ѐ имало черквата въ живота на Славенытѣ и особенно въ този на южнытѣ — Българы и Сърбы. Ето защо съ политическата исторія на тѣзи Славены паралелно върви и черковната, даже и литературната имъ исторія.

На горнёто основаніе много право ѐ речено въ статьята, дѣто са разгледва ученото съчиненіе на профессора отъ Московската духовна академія Г. Е. Голубинскаго: «Подобно, както въ Византія движеніето и развитіето на религіознытѣ въпросы ѐ «съставяло преобладающата струя и главното съдържаніе на умственныя животъ на обществото, «тъй и въ исторіята на православнытѣ юго-славены «църквата ѐ была центръ на сичкыя литературенъ, «общественъ и политическый животъ на народа. «Писменностьта, като израженіе на чувствата и на «интересытѣ на духовенството, единственното образовано съсловіе на страната, — тя цѣла са е «вертѣла въ исключителныя крѫгъ на духовнытѣ, «почти мънастырскы въпросы. Аѳонъ ѐ былъ центръ «на литературната производителность тъй на Българытѣ, както и на Сърбытѣ. Държавата, особенно «сръбската бѣше порасла, можемъ да речемъ, на «рѫцѣты на църквата. Политическытѣ отношенія на «тъзи държава къмъ истокъ и западъ носяхѫ характеръ повечето религіозенъ. Когато настанѫ критическата минута и народу предстоеше да избере «едно отъ двѣтѣ — или църквата или държавата, «свободата, на съвѣстьта или свободата на дѣйс-

« твіята си (политическы), съ една дума — или Тур-
« цытѣ или Латинцытѣ — тогазъ народътъ инстин-
« ктивно предпочете първото предъ второто или ка-
« кто са изразява пѣсеньта *царству небесному*
« *преда земальскимъ*, и дѣйствително църквата прѣзъ
« сичкото време на политическата смърть на народа
« оставаше мощенъ пазитель на славенската народ-
« ность, — църква разумѣвана като общество на
« вѣрующытѣ, а не като Іерархія, която за съжелѣ-
« ніе не сѣкогы са показваше и тамъ въ высочи-
« ната на своето призваніе и на своя дългъ. »

Като земнемъ предъ видъ сичкытѣ тѣзи съобра-
женія, лесно е да си объеснимъ религіозныя хара-
ктеръ на славено българската литература до преди
и подирь порабощеньето. Тукъ ный ще назовемъ
само тѣзи списанія, които сѫ сѫщесвували въ
XIV-й вѣкъ и сега ёще са намѣрватъ въ стары рѫ-
кописи; защото книгопечатаньето не было извѣст-
но по-напредъ, и първа книга на българскы, кзватъ,
была напечатана въ Търново при царь Іоанна-Шиш-
мана. Ето списаніята, за които ни о тукъ думата:

а) *Вопросы Іоанна Θеолога Кь Авраамỳ*
(— за сѫдбината на душата въ бѫдѫщыя животъ);

в) Неговы пакъ *Вопросы Кь Господу на горѣ*
Елеонской, които са касаѭтъ за Антихриста и
второто пришествіе Христово и, като сѫдилъ по
рэзны догмы, тѣ, съставятъ отрасль на лъжовнытѣ
сказанія на богомилството;

г) *Вопросы Варθоломеа Кь Богородицѣ* — за
туй, какъ е станѫло рождеството на Іисуса Христа;

д) *Видѣніе апостола Павла* — извѣстно и въ
западната срѣднё-вѣкова литература;

е) *Дѣтство Христово*;

ж) *Епистолія о недѣлѣ* — писмо, написано ужь
отъ Христа за почитаніето на Недѣлята и което

ужь было паднжло отъ небото, подобно извѣстно и на Западъ;

з) *Хожденіе Богородицы по мжкамъ* — твърдѣ поетическый разказъ какъ Богородица была посѣтила ада и нейната молитва за мжченытѣ грѣшницы;

и) *Прѣніе дьявола со Христомъ;*

ѳ) *О Соломонѣ и Китоврасѣ.*

Сичкытѣ тѣзи и много другы произвиденія ёще сжществуватъ, и тѣхното происхожденіе трѣба да са отнесе въ тъзи епоха на юго-славенската писменность до XIV-то столѣтіе; въ туй време вѣроятно тѣ были прѣвождаиы отъ грьческы и премепувати отъ Българія въ Срьбско и Руссія, дѣто сж и упазены повечето.

Шафарикъ ёще расширява тъзи литература, като открыва цѣлъ редъ отъ разны вълшебны и гадателны книги: *Мартолой* (*) или *Острологъ*, *Чаровникъ*, *Громникъ*, *Молніаникъ*, *Колядникъ*, *Царявы Словисцы*, *Мысленикъ Вълховникъ*, *Звѣздочтецъ*, и т. н., които, макаръ собственно и да не были религіозны книги, но доховенството гы гоняло, защото тѣхното суевѣріе заслонявало въ народното съзнаніе самата религія. Шафарикъ полага, че тѣзи книгы произлѣзли въ тъзи пакъ богомилска епоха ([43]).

Общійтъ трудъ на сичката тъзи литература състои въ туй, че тя е была допълненье и въ сжщото време — оппозиція на тъзи оффиціялна литература, която отъ край ёще са увличала отъ догматическата схоластика, отъ надутостьта и безплодностьта на византійцытѣ, пакъ и отласкала отъ себе си искусственностьта на изразеніето. Народната масса, не

(*) Да не бжде названіето на грьческата книга Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία — грѣшниковъ спасеніе.

([43]) Гл. Шафарика въ «Обзоръ Исторіи Славянскихъ литературъ, стр. 79.

удовлетворена отъ таквызи книгы, търсяла и навървала храна въ лъжовната литература, отъ фантастическытѣ заклевания на богомилскыя попъ Іеремія (44) до баснословнытѣ, а нѣкога и до истинско-поетическытѣ произведенія на старыя христіянскый апокрифъ. Въ тъзи народна писменность нѣмало, наистинѫ, чисто христіянство, и на зла честь твърдѣ често бывало дебело суевѣріе, което въ своитѣ крайности стигало до съвършенъ Фетишизмъ.

Сичкото туй съдържаніе на българската литература станѫло общо достояніе на славенытѣ, които пріели Кириловската писменность. У самытѣ Българы обаче останѫло твърдѣ малко паметницы, които да ни помогнѫтъ да прокарамы тѣхната литературна історія отъ край до край: тежката историческа сѫдбина истребила множество отъ тѣхъ на земята имъ, и тѣ едвамъ уцѣлѣли отчасти въ православното славенско съсѣдство.

Ный ще свършимъ тъзи статья съ собственнытѣ думы Пыпина и Спасовича (45). «Писателитѣ отъ «Симеонова вѣкъ, — казватъ реченытѣ съчинители «на извѣстныя *Обзоръ*, — представятъ почти чистъ «старо-славенскый езыкъ, но неговто господство «не траело много. Народныйтъ езыкъ и повече са «подчинявалъ на чужди вліянія; паданьето на пър-«вото царство особенно много спомогнѫло на туй. Освѣнь тъзи не славенска примѣсь, която необходимо трѣбало да оставѭтъ и првытѣ покорители, Българытѣ, езыкатъ са развалилъ и са отдалечилъ отъ първоначалната чистота, по вліяніе грьцко-византійско, Албанско, Влашко, и т. н. старо-славенското нарѣчіе обаче не са забравило и слѣдь тур-

(44) Има мнѣніе, че той е сѫщыйтъ попъ Богомилъ глед. пакъ тамъ, стр. 72—73.

(45) Глед. пакъ тѣхното съчиненіе стр. 79.

ското завоеваніе; то̀ са опазило като оффиціяленъ езыкъ при дворовете̌ на владе̌телите̌ влашкы, арбанасскы, т. е. Албанскы (напр. Георгія Кастріота или Скендербея 1459 г.), но вече силно са изме̌нило отъ чужды вліянія. Не̌кои паме̌тницы отъ 16 17-то столе̌тія доказватъ, че народната ре̌чь на онуй време почти никакъ вече не сѫ отличавала отъ сегашныя българскый езыкъ....»

ПЕРІОДЪ VII-ый.

или

Періодъ сле̌дъ-историческый и турскый, който обиграща времената на поробваньето на българскыя народъ отъ османскыте̌ турцы, като начнемъ отъ 1396 год. до наше време (1872).

---

§ 61. Византійската Имперія и Османскыте̌ Турцы, до Мохамеда II-ый, завоевательтъ на Константинополь, въ 1453 год.

Тукъ ный ще хвърлемъ на-бързе̌ единъ погледъ върху състояніето на византійцыте̌ и на другыте̌ народы, които почти въ едно време съ те̌хъ изгубватъ своята независимость и ставатъ поданны турскы; за туй и те̌хната историія са слива вече съ историята на завоевателныя народъ (¹).

Сле̌дъ софійскыя бой, Баязидъ Илдърѫмъ са тъкнѣлъ да удари на Видинъ, за да довърше и после̌днитѣ силы на българското царство, което са ограничавало токо съ този градъ съ неговата околность; но единъ новъ съперникъ го извыка на бор-

---

(¹) Глед. Ввождание въ историята ни, стр. 36. и пакъ тука це̌лъ § 57.

ба — и той не са забави да го посрѣщне при Никополь на Дунава. Честитъ до сега въ воинскытѣ си предпріятія, Баязидъ и тамъ удьржа нова побѣда надъ съюзната войска отъ Унгары, Нѣмцы и Френцы, която, подъ началството на Унгарскыя краль Сигизмунда, бѣше почнѫла крьстовъ походъ срѣщо османлiитѣ съ омысалъ да въспрѫтъ успѣхытѣ на тѣхното орѫжіе. И Сигизмундъ съ остатъка отъ разбитата си войска бѣ принуденъ да бѣга назадь въ Унгарія прѣзъ есеньта на 1396—97 г.

Насьрченъ и горделивъ отъ досегашнытѣ си побѣды, Баязидъ са готвеше вече да обладае и самыя Цариградъ; но печаянно са въсрѣ отъ новъ единъ монголскый завоеватель, страшный *Тамерланъ*, съ когото и отвори бой. Въ малка Азія (Анадолъ) при Ангора са срѣщнѫхѫ двѣтѣ войскы, сбирщина отъ разны народности; въ Баязидовата имало Сьрбы и Македонскы Българы-помацы (т. е. помагачи). Казватъ, че числото на сичкытѣ войницы въ този бой, излазяло до единъ миліонъ. Но тукъ щастіето измѣнило Баязиту; той бѣ разбитъ (1403), и умрѣ робъ на Монголеца. Наскоро сетнѣ и неговътъ побѣдитель подобно умрѣ во времето на похода, който бѣше предпріелъ срѣщо Китай.

Ударътъ, който нанесе Тамерланъ на турското младо царство, задьржа нѣкакъ успѣхытѣ на Османлiитѣ, и привземаньето на Константинополь останѫ 50 годины надырѣ. Но въ сѫщото време нашытѣ завоеватели можихѫ да са оправѭтъ отъ поразяваньето, което послѣднё претеглихѫ, не са забавихѫ да начнѫтъ пакъ завоеванiята си въ Европа. — Царуваньето на преемницытѣ Михаилъ-Палеологовы на Византійскыя престолъ (²) бѣше време на постепен-

(²) Анроникъ II, Андроникъ, III Іоаннъ IV Кантакузенъ; Іоаннъ V, Мануилъ II и Іоаннъ VI.

ното паданье на гордѣливата Византія. Отъ Султанъ *Мурата I* насетнѣ, Византійскытѣ императоры бѣхѫ вече турскы поддалници. За да отървѫтъ имперіята отъ крайно съсыпванье и да получѫтъ помощь отъ Западна Европа, Палеологытѣ искахѫ съюзъ съ Папытѣ, и много пѫти склонявахѫ да са съедини грьческата черква съ латинската, да направѭтъ Унія. Особенно съ присьрце ѐ работилъ за туй Іоаннъ VI. Съ своитѣ епископы той отива въ Италія, и тамъ на духовныя съборъ во Флоренція, слѣдъ дългы препиранія за папската власть, за чистилището и проч., пѫдписа съединеніето на двѣтѣ черквы или тъй нареченната *флорентійска Унія* (1439 г.)

Но Грьцытѣ не посрѣщнѫхѫ съ добро око тъзи унія, на противъ даже възнегодувахѫ за нея, и тя не може да са тури въ работа. Обѣщаніята на Папата — да подигнѫтъ срѣщо Турцытѣ западна Европа, подобно нѣмахѫ важны сѣтнины. Той сполучи да подбуди на бой само Полско-Унгарскыя краль *Владислава* III, сынъ Ягелловъ. И Срьбскыйтъ господарь *Юрій Брънковичь*, като желаеше да свали турската зависимость, минѫ подъ покровителството на Унгарскыя краль. Съединеното опълченье на Унгары, Поляцы и Сърбы, предводены отъ искусныя полководецъ *Янъ-Гуніяда*, ([3]) довърши побѣдоносныя походъ противъ Турцытѣ (1444), и накара Султана *Мурата II* да подпише мира, споредъ който той са отрѣче отъ Срьбско. Но по настояваньето на папскыя легатъ (посланникъ), краль Владиславъ, като не далъ вниманіе на този миръ, подтвърденъ съ клетва и отъ двѣтѣ страны подирь нѣколко време поднови боя, доро и лично предпріе другый походъ срѣщу Турцытѣ пакъ наедно съ Гуніяда.

([3]) Родомъ Унгаринъ, воевода на Трансилванія.

Владиславъ, юнакъ но неопытенъ момъкъ, несмысленно нахълта съ слабытѣ си силы въ неприятелската земя, стигнѫ чакъ до брѣговетѣ на черно море, и при Варна срѣшнѫ многобройна войска отъ Султанъ Мурата II. Първото сбиванье бѣше сполучливо за Христьенытѣ. Но распаленый Владиславъ са увлѣче много отъ излишна, да не кажемъ несмыслена отвага: съ своитѣ тѣлопазители той са отдѣли отъ главнытѣ силы и преминѫ въ гѫститѣ редове на Султанската гвардія. Когато раненыйтъ му конь паднѫ на земята ведно съ всадника, единъ яничеринъ отсича кралевата глава и я подпося на една сулица. Туй нещастье много обезсърчи Христьенытѣ, които и съвършеннно са разбихѫ отъ Мусулманытѣ (1448). Сетнѣ, покореніето на Сърбія са довърши отъ Муратова сынъ *Мохамеда* II (1451—81); само малкото княжество *Черногорско*, споредъ непристѫпното положеніе на страната, мѫжкы забрани своята независимость противъ сичкытѣ усилія на завоевателитѣ. — Сега дойде вече редъ и на Цариградъ.

Послѣдень византійскый Императоръ бѣше *Константинъ XI Палеологъ*, който наслѣди брата си Іоанна VI въ 1449 год. Византійската имперія по онуй време състоеше само отъ столицата си Константинополь (у насъ сѣкогы — Цариградъ) и отъ малка една областъ около му между Черно и Мраморно морега. Съ нея оставахѫ ёще нѣкои островы и незначителны владѣнія въ Пелопонезъ (Морея), дѣто управяхѫ тогазъ съ титула деспоты Константиновытѣ братья, Димитрій и Тома. Освѣнь него на отдалеченыя брѣгъ черноморскый една часть земя бѣше завардила ёще названіето *Трапезунтска имперія* която са управяше отъ потомцытѣ на *Комненытѣ*, побѣгнѫли тамъ когато Латинытѣ презехѫ Византія.

Въ таквози положеніе са намѣрваше Мохаммедъ II са рѣши да свърши съ нея и я обсади съ 250,000 войска по Априлія на 1453 год. Константинъ XI показа себе си достоинъ за своя санъ, и са приготви на отчаянно бранене. Но силытѣ му бѣхѫ твърдѣ ничтожны. Той едвамъ можилъ да извади до 7000 ратницы, които да бранѭтъ цариградскытѣ стѣны, враты и кули, прѣсиѫты на голѣмо едно пространство. Само едны генуезцы и венеціаны му пратили на помощь нѣколко галеры. Дѣсна рѫка на и-ра при туй бранянье былъ искусныйтъ генуезкый витязь *Джустиньяни*.

Мохаммедъ усърдно зелъ да гърми укрѣпленіята съ стѣнобитны машины отъ старо време, тъй и съ ново-изнамѣренныtѣ топове. — Казватъ, че между другытѣ той ималъ грамаденъ единъ топъ, който са возѣлъ отъ сто вола; този топъ стрѣлялъ съ голѣмы камьнны ядра. Но во времето на обсадата той са прѣсиѫлъ и убилъ мастора който го управялъ; изобщо тогазъ още не знаяли да са служѫтъ съ таквызи орѫдія, и тѣ малко вреда докарвали на градскытѣ стѣны. — Входатъ цариградскыя заливъ, извѣстенъ подъ името *Златый Рогъ* былъ затворенъ съ желѣзны вериги (синджирь), тъй щото турскытѣ ладіи не можали да проникнѫтъ въ него. Но Султанътъ заповѣдалъ да гы прехвърлѭтъ по сухо въ залива, като гы теглѭтъ по дъскы, намазаны съ лой. Най подирь на 29 маія Мохаммедъ направя рѣшителенъ пристѫпъ (*Юрюшъ*), и гордата Византія пада съ отчаянныtѣ си бранители въ властьта на силныя завоеватель; послѣднійтъ отъ Палеологовцытѣ подобно пада въ битвата; трупътъ му былъ познатъ между убитытѣ и, като му отрѣзали главата, забили я, по обичая, на високъ единъ колъ за да я види сѣкый.... Тъй полумѣсецътъ вече намѣсти Кръста, источната гръко-римска имперія са

срути не възвратно. Слѣдъ нѣколко години са завоевахѫ и останѫлитѣ византійскы владѣнія, като *Морейското господарство* и трапезунската имперія. Отъ сичкытѣ христіенскы водители на Балканскыя полуостровъ, които сѫ са борили противъ турското завоеваніе, най-голѣма слава придоби Георгый Скендербегъ, сынъ Ивана Кастріота, князь Албанскый, който въ продълженіе на 30 години почти безпрестанно са би съ Турцытѣ, и останѫ непобѣденъ до самата си смърть (1466).

Съ този начинъ на развалинытѣ на Византійската имперія са издигнѫ страшната Османска държава, въ състава на която влѣзохѫ; балканскыйтъ полуостровъ съ Морея и сѣвернытѣ брѣгове на Черно море, Малка Азія (Анадолъ), Сирія, Египетъ и Варварійскытѣ владѣнія во Африка (4)

§ 62. Нѣкои подробности за турскытѣ завоеванія на балканскыя полуостровъ. — Послѣдни опытванія срѣшу тѣхъ.

Ако гледамы критическото положеніе на Георгія Страшиміровича, послѣдній бъл. царь въ Видинъ, ще речемъ съ убѣжденіе, че и той са былъ намѣсилъ въ съюзната войска на западнытѣ държави срѣщо Мурата II. Но ето какво читемъ за него въ единъ

---

(4) За най-важны трудове по византійската історія ный знаймы: отъ англичанина *Гиббона*, отъ френеца *Лебо* и въ по-новытѣ времена съчиненіята на Англичанина *Финлея*, до които и пращамы ученолюбивытѣ си читатели. Онѣзи обаче, които нѣматъ случай отъ тѣхъ да са ползоватъ, по-лесно ще са сдобыѭтъ съ Учебника русскый на Д. Иловайскаго по Всеобщата історія, Москва 1867 год.

народенъ паметникъ (5), отдѣто и правимъ слѣдующытѣ извлеченія:

Султанъ Муратъ, слѣдъ като оплѣни Срьбско (1348) и разори Скопія и Велесъ съ околнытѣ бългapскы градове въ Македонія и много человѣцы въ тѣхъ погуби, удари и на царствующыя градъ Смедерево. Подобно той нападнѫ и Георгя Страшиміровича (6), който защото нѣмаше приготвена войска да стои на срѣща му, прибѣгнѫ въ Унгарія за помощь. И тъй съ Унгарытѣ ведно и колкото своя войска имаше удари на Мурата въ Бѣлградъ, отдѣто го и прогони побѣденъ, съ помощьта на Унгарытѣ (1440). Георгый послѣ са върнѫ въ Унгарія. Тогазъ Хюссеинъ паша, турскый военачалникъ презе Новобърдо и оттамъ отиде да біе Бѣлградъ, който зе на обсада; а самъ Муратъ нападнѫ Далмація която и оплѣни цѣла съ главныя градъ Рагуза и другытѣ околны градове и села. Оттамъ той отиде върху Албанскыя князь *Іоанна Кастріота*, който бѣ принуденъ да са покори на Султана, като му даде въ залогъ на вѣрность тритѣ си мѫжкы дѣца — Георгя, Константина и Светослава, и тритѣ си дъщери, имената на които не знаймы. Помиренъ тъй съ Албанскыя князь, Муратъ потегли за въ Гърція (Морея), управена на онуй време отъ двамата братья на Константина Палеолога, и, въсползуванъ отъ междуособіята имъ, той можилъ да завладѣе и грьцката земя.

---

(5) Царственикъ или Исторія болгарская, у Будиму 1844 год.

(6) Тамъ е Страшиміръ, но погрѣшително е казано, защото споредъ О-цъ Паиссіевата рѫкопись, Страшиміръ, братъ Шишмановъ и Георгевъ татко былъ побѣгнѫлъ во Влашко, дѣто и умрѣлъ, не са знае коя година, но супругата му царица Марія, Георгіева майка живѣла до 1423 год.

Защото отъ тѣхъ Тома, като зе извѣстіе, че Муратъ иде върху имъ, излѣзе смиренно да го посрѣщне, пакъ са вврече и да му устжпи доволно часть отъ владѣніята си, само да го остави живъ; а Димитрій най-напредь му са поопрѣ, но като видѣ, че не ще можи дастои на срѣща, побѣгнж въ Римъ при папата, като зе съ себе си и главата па Св. Апостола Андрея. Димитрій Палеологъ былъ пріетъ съ голѣма честь отъ папата (мыслимъ *Евгеній IV* или *Феликсъ V*) който му са обѣща помощь и подкрѣпенье срѣщо Турцытѣ, като казалъ: « Знаѭ, че Султанътъ « е непріятель на сичцаны Христіенытѣ, но понеже « има несъгласіе между насъ въ вѣрата, за туй ако « Гърцы, Българы, Сърби и Албанцы пріематъ Рим- « ската догма, тогава сичкытѣ Френцы, Венеціаны, « Маджары и Поляцы като стжнжтъ въ съюзъ, ще « ударѭтъ на турцытѣ и ще гы прогонѭтъ отъ бъл- « гарската и грьцка земи. »

Върху тѣзи условія за съединеніето съ Римъ и въ този смысълъ писало са до българскыя царь Георгя Страшиміровича, сжщо до Албанцытѣ и Сърбытѣ, като имъ искахж мнѣніето и съгласіето.

Отъ послѣднитѣ прикапены да влѣзжтъ въ съюзъ съ папата, никои не склопихж. Тогазъ са сбрахж съ Гърцытѣ, Френцы, Нѣмцы, Венеціяны, Унгары и Поляцы, и обржжены ударятъ на Турцытѣ подъ предводителството на Димитрія Палеолога, който ёще въ първото сраженіе са уби отъ Турцытѣ; като му отрѣзватъ главата, тѣ я турятъ въ единъ мѣхъ пъленъ съ медъ и я занасятъ прѣсна на Султана въ Бруса. Отъ папскытѣ войскы, падпахж безъ четъ: Турцытѣ имъ отрѣзвахж главытѣ и гы трупахж на могилы, въ *знаменіе вѣчное*, какъто са изразява нашійтъ историографъ. Послѣ Султанъ Муратъ отиде въ Азія да са біе съ Узунъ-Хассана, персидскый шахъ, а въ Одринъ остави намѣстникъ сына си Мохамеда II-ый.

Между туй българ. царь Георгый и братанецътъ му ужь — се̂ споредъ Царственика — князь Владиславъ (7) и Янкулъ воевода (или Сабинининъ Янко) наговаратъ са помежду си и събрахѫ много войска, за да са ударіѧтъ ще веднъждъ съ Турцитѣ. И тъй Георгый са оправя къмъ Златица дѣто са посрѣщнѫ отъ Мустаеа паша, когото уби и сичката му войска расприсни и до кракъ очисти; послѣ са върнѫ на Нишъ, дѣто са би съ Великыя Везирь Османа, 1447. Тукъ не са знае кой излѣзе побѣдитель и кой побѣденъ, но види са, че Турцытѣ сѫ спечелили побѣдата, защото Георгый отишелъ въ Срьбско. Неговътъ съюзникъ Янкулъ воевода былъ отишелъ въ Влашко, дѣто разби Магзебъ бея близо при Букорещь; сетнѣ са удари съ Юссеинъ паша и го разби при рѣка Яловица и сичкытѣ турцы пропадиа изъ Влашко, оттамъ преминѫ на Силистра и най-послѣ дойде въ столныя градъ Търново (който ёще отъ 1390 г. са намѣрваше подъ турска власть) съ омысълъ, види са, да го отърве, което не му са удаде защото силна рѫка вече го държѣше. А князь Владиславъ Шишмановъ (8), споразумѣнъ ужь съ племен-

(7) Отъ лѣточисленіето са вижда, че този походъ на тримата славенскы князове съ впада съ крьстовыя онзи походъ на съюзнытѣ западны войскы срѣщо Османлійтѣ. И ний смы ёще на мнѣніе, че издательтъ на *Царственика* са лъже съ името на българ. князь Владислава, когато нѣма сумнѣніе, че той е неговътъ тезоименникъ, сѫщыйтъ унгро-полскый кралъ, който съ воеводата Янъ-Гуніада бѣше са одарилъ, както видѣхмы (§ 61), съ турскытѣ войскы при Варна (1448). Тъй сѫщо са сумнѣвамы и за Янкулъ воевода да не бѫде самый Янъ-Гуніадъ отъ града Германщадъ (Сибинъ или Сабинъ) въ Трансиланія; за туй въ срьбскытѣ народны пѣсни са споменува често *Сабинянинъ Янко*.

(8) Нашето сомнѣніе за тогова Владислава са под-

ника си Георгя и съ негова съюзникъ Янкулъ воевода, отиде въ Доброджата и обсади града Варна.

По онуй време Султанъ Муратъ са завьрнѫ отъ боя съ Персидскыя шахъ и дохождa въ Брусса. На туй го подбудилъ сынъ му Мохаммедъ, който му былъ писалъ, че ужь Българытѣ успѣватъ и страшно ѐ да не ударѭтъ и на самата столнина Султанова — Одринъ. А по-вѣроятно е, споредъ насъ, че ако е ималъ страхъ безстрашныйтъ турчинъ, той е былъ отъ съюзната унгро-полска войска пежели отъ умиращыя вече българскый народъ, участьта на когото са рѣши ёще въ послѣднія Софійскый бой (§ 57). И Султанътъ тутакси отиде въ България съ 300,000 душы войска, удари са въ Шумень съ Владислава, комуто надви и го уби, въ лѣто господне 1448, сир. сѫщата година, въ която былъ разбитъ Владиславъ III съ своитѣ си (глед. тукъ бѣл. 6-та). Щомъ са извѣстилъ за туй Янкулъ воеводъ, тутакси са събра и са вьрнѫ въ Влашко. А Георгый въ туй време съ Турцытѣ расправя въ Сърбія, отдѣто гы ужь изгонилъ и дошелъ около Софія, дѣто са посрѣщнѫ отъ силна турска войска подъ командата на Георгя Албанскый или Скендербея, тогазъ въ служба при Султана. Но понеже този Георгый сѐ търсялъ леснина да избѣгне отъ Турцытѣ, не са билъ сега толкозъ съ присърце и оставилъ великыя паша, който былъ съ него да падне робъ въ рѫцѣтѣ на българскыя царь Георгя Страшиміровичь. И тогазь Скендербей своеволно побѣгнѫ въ българската войска, испроси отъ

твьрдѣва ёще отъ туй, че царственникътъ го искарва на 23 годины, тогазъ какъ въ софійскыя бой (ок. 1395), той съ брата си, както видѣхмы, бѣше зелъ участіе и побѣгнѫ; слѣдов. той сега трѣбаше да има най-малко на 48+15=63 годины, а не 23. (срав. *Царственник*ъ стр. 66.)

царь Георгя до 300 души храбри войницы събра и до 12.000 Албанцы, додохж му на помощь ѐще 8000 души черногорцы, и тъй съ една отбрана войска около 21 хиляда отиде въ Албанія да освободи отечеството си отъ Турцытѣ, които го бѣхж завладѣли слѣдъ бащината му смьрть. Храбрытѣ Албанцы, като чуха за неговото намѣреніе, много са зарадвахж и тутакси са стекохж около него ѐще 22 хиляды души. Насърчень тъй отъ своитѣ си, той стигнж безпрепятственно до стольныя градъ на отечеството си Кроя (Кроіа), дѣто нападнж на турцытѣ нощемъ, отъ които изсѣче до 40 хиляды души и презе града.

Като чухж туй Муратъ съ наслѣдника си Мохаммеда, люто са разгнѣвихж върху Георгя-Скендербея, и тозчасъ Муратъ подига 300,000 души отбрана войска, съ която отиде върху Албанскый Ахиллесъ, и зе въ обсада градоветѣ Кроя и Дурацо. Но безстрашныйтъ Георгый пакъ нощемъ напада на Мурата и до половината отъ войската му минува подъ сабья, и на другата нощь накарва Турцытѣ да са върнжтъ назадъ; тогазъ Муратъ отъ гнѣвъ и ярость паднж боленъ и едвамъ можи да стигне живъ до Одринъ, дѣто и скоро умрѣ, въ 1451 год. слѣдъ 30-годишно блѣскаво царуванье.

Ный видѣхмы по-напредъ, че туй което имахж най-много на сърцето си досегашнытѣ Султаны, наслѣдникътъ Муратовъ, Мохаммедъ II съ успѣхъ и въ скоро време (53 дни) го постигнж: Цариградъ станж столица оттоманска.

Бѣлѣжка. — Ный нарочно вмѣстихмы тукъ послѣднія параграфъ (62), ѐще и съ нѣкои забѣлѣжкы наши, за да извадимъ на явѣ лъжовнытѣ свѣдѣнія, които дава *Царственникътъ* върху съюза на Георгя Страшиміровича съ мнимыя си братанецъ, който са изгуби ѐще слѣдъ послѣдніи рѣшителенъ бой на Софійското поле, и съ боснянскый ужь нѣкой воевода Янкулъ. Туй го правимъ съ

цѣль да предудпредимъ читателитѣ да не си съставіѫтъ криво мнѣніе за отечественната історія, изложена въ реченныя Царственникъ, почерпнѫта ужь изъ Мавробира, Бароніа, Зонари и другы стары и новы лѣтописцы, имената на които сѫ забѣлѣзаны въ заглавныя листъ, безъ да спомене издательтъ ни рѣчь за О-ца Паисія и неговата рѫкопись, отдѣто е извлечена цѣла книга! (Глед. за него и въ предисловіето на Історіята) Въ сѫщата категорія са намѣрватъ и послѣдитѣ страницы на Царственника, който е упазилъ този пакъ легендарный видъ, съ който са отличава цѣло почти съчиненіето на Отца Паисія, толкозъ похвалено въ една отъ книжкытѣ (IV) на «Българското Книжовно дружество,» год. I-ва, Браила 1871 г. И действително речевното съчиненіе много є заслужило въ своето време, по предъ историческата критика, то съвършенно пада отъ важностьта, която инакъ му отдавамы сичца — и пада само за туй, че съдьржа історіята на единъ народъ не таквази *каквато си е тя*, но *каквато я щѣлъ нейныйтъ съчинитель да бѫде*.

§ 63. Съвършенното покореніе на Българія въ края на XV-ый вѣкъ.

Слѣдъ като оздрави сѫществуваньето и условіята на побѣденытѣ, Мохамедъ II, нареченъ *Фатихъ* (завоеватель), повелѣ да дойдѫтъ отъ Синапъ, отъ Трапезондъ и отъ 12 другы градища, турскы челяди за да умножи съ тѣхъ мусулманското жителство въ новата оттоманска столица. Той накара да порутіѫтъ укрѣпленіята по Галата, като остави на Генуезытѣ търговскытѣ имъ привилегіи; а събра голѣмо множество работницы за да подновіѫтъ съборенытѣ стѣны; сетнѣ отива за Одринъ, старата си столнина.

« Превземаньето на Цариградъ, казва единъ турскый историкъ, бѣ ключьтъ, който отвори ключалката на много мѫчны работы. » И дѣйствително, сичкытѣ подъ планъ завоеванія на предишнытѣ Султаны са извършихѫ съ удивителна леснина при Мохам-

меда: Гърція съ Българія, Влашко, Срьбско, Босна, Албанія, Кримъ и по-главнытѣ островы на Архипелага, съвършенно са подчинихѫ; турската имперія достигнѫ почти своитѣ рѣшителны границы въ Европа, които има и днесь. Туй бързо развитіе на оттоманската сила са извърши вѫтрѣ въ тридесеть годины.

(За другытѣ войнскы предпріятія на Мохаммеда, които му придобихѫ толкозь слава и величіе, ный оставямы на читателитѣ да видіѫтъ въ «Османската Історія» и са ограничавамы на послѣднитѣ движенія турско-българскы, за които ный черпимъ свѣдѣнія отъ сѫщыя бѣденъ источникъ при лишеніе на другы богаты по-изобилны источницы за туй критическо време).

Еще въ първата година слѣдъ завоеваніето на Ц-риградъ (1454), Султанъ Мохаммедъ събра силна войска, около половинъ миліонъ, съ която и отиде да смири и подчини бунтовныя еще народъ по България и Срьбско. Като стигнѫ при Филибе (Пловдивъ) и са научи, какво въ сѣверната страна на Тракія край Балкана и въ Кѫзанлѫшко, дѣто е сега Тулово село и Мъглишь, крыяли са бунтовницы Българы, Султанътъ прати Арапъ Юсуфъ паша съ 150,000 душы юнацы за да расприснѫтъ и смажѫтъ бунтовницытѣ.

Юсуфъ потегля за реченното мѣсто къмъ Планината и като минѫ Срѣдня гора, войскытѣ му испълнихѫ сичкото равнище между тъзи гора и Планината, и една часть отива въ мънастыря св. Никола, който расыпа до основаніе, като изби сичкытѣ духовны и міряны, които са бѣхѫ скрыли тамъ; а друга часть бѣше пръснѫта долу по полето и по бранищата, дѣто българска войска нѣмаше дѣйствително, обаче множество народъ изъ околнытѣ градове и села: мѫжье и жены съ дѣцата си бѣхѫ по-

бѣгнѫли тука страха ради турскый. Лишенъ отъ сѣка забрана простодушныятъ народъ само са моляше и выкаше до небеса: *Господи помилуй! Господи помилуй!* « И Господь услыша нихное моле-« ніе, пише въ Царственикътъ (*), и абіе сосъ мгла « (мъгла) покри сичкото поле, и притъмнѣ (до) тол-« козъ, щото Турцытѣ единъ-другы се непознава-« хѫ и возмнѣхѫ, че българытѣ нападнахѫ на нихъ, и « така фатихѫ да се біѭтъ по между си..... И ка-« то не останѫ ни единъ отъ Турцытѣ, абіе мгла « се дигнѫ. Народъ же това чудо видѣвше, просла-« ве Бога и чудотворица Николая, и останѫ онова « мѣсто *мглишь* (мъглишь) отъ тога и до днесь да « се именува. »

Като са извѣсти за туй жалостно приключеніе, Султанъ Мохаммедъ много са разгнѣви на Българытѣ и проводи сердарина Зинанъ или Зейналъ-паша да удари на Златица и Самоковъ които въ малко време завладѣ; сетнѣ той нападнѫ на укрѣпенныя градъ Ловичь, който не сә предаде, защото както ще видимъ по-долу, и сынъ му Баязитъ II послѣ го би и едвамъ облада. Оттамъ завоевательтъ Мохаммедъ потегли за Софія и Пиротъ, отъ които първыйтъ градъ му са покори слѣдъ голѣмо кръвопролитіе въ разстояніе на 7 мѣсеца или 7 годины, а другыйтъ — Пиротъ (т. *Шаркьой*) му са предаде и безъ бой. Но жителитѣ имъ, чисты Българы побѣгнѫхѫ и са затворихѫ въ Нишь, който подобно минѫ въ турскы ржцѣ слѣдъ 9-мѣсечна отчаенна борба. Тъй Султанътъ съ по-многото си войска заминѫ къмъ срьбскытѣ предѣлы, дѣто облада и разори градоветѣ Островецъ. Ново-бърдо и Сытница, въ лѣто господне 1456. А Зинанъ-паша останѫ въ Видинъ, дѣто са би цѣли три годины съ Георгя Страшиміро-

(*) Гл. тамъ стр. 70.

вича, послѣдній бълг. царь, комуто най-сетнѣ надви, като го изгони изъ Видинъ и го улови живъ въ Капинско съ сичката негова челядь, 1459. Но види са, че злочестыйтъ царь Георгый не былъ погубенъ отъ силныя си побѣдитель, защото слѣдъ една година (1456) той са преставилъ въ Рудникъ ведно съ царица Ирина, а тритѣ имъ чеда — Стефанъ, Марія и Анастасія, не са знае какво станжхж.

Тъй Българія до 1481 год. станж съвършенно турска область и българскыйтъ народъ — подданый на оттоманскытѣ Султаны; само единъ Ловечь ёще оставаше въ Българскы ржцѣ, но и той, подирь дълга и отчаяна забрана, най-послѣ са предаде къмъ края на XV-то столѣтіе, при сына и наслѣдника Мохаммедовъ, Баязида II, който са Отличи съ мирното си царуванье отъ 1481 — 1512 год.

За този и послѣдующитѣ Султаны до наше време ный оставямы на читателитѣ да видіжтъ въ *Османската Исторья* (10), съ която нѣкакъ са слива и отечественната ни історія: за туй и ный свършвамы до тукъ послѣдпята, като правимъ само нѣкои общы прегледванія върху състояніето на подчиненныя и миренъ народъ — което ще объема втората половина на този періодъ.

§ 64. Състояніето на Българытѣ слѣдъ завоеваніето отъ Мохаммеда II до Махмуда II, 1451 — 1808.

Подирь завоеваніето на единъ народъ, теглилата и притѣсненіята му обикновенно биватъ твърдѣ голѣмы и тѣжкы; оттамъ слѣдуватъ опытванія за въстаніе и сѣкакъвъ родъ безредицы между завоева-

(10) *Отъ* двѣтѣ изданія на българскы по «Османската Історія» ный припоржчавамы второто отъ печатарското дружество «*Промышленіе*». Цариградъ, 1871 год.

телитѣ и завоеваннытѣ. Туй са случило и съ цѣло народонаселѣніе (повечето българско) на балканскыя полуостровъ. Слѣдъ неговото завоеванье отъ османскытѣ Турцы, мнозина отвънъ и вѫтрѣ, които сѫ търсили *приключенія*, мѫчили са да организуватъ въ новата държава всеобщо възстаніе на християнытѣ противъ Моаметанытѣ. Тогазъ управителитѣ на областитѣ были своеволны и както си щѣли, тъй правяли; сѫдътъ са продавалъ; управленіето было развалено; на сякѫдѣ безредицы и грабежъ (11)....

« Но какъ *Правителството* е допуснѫло такъвъ единъ редъ на работытѣ, който не ѐ можалъ да не бѫде гибеленъ и за самата държава? пыта біографътъ на преосвященнаго Софронія Врачанскый (12). Ето и отговорътъ му *точь въ точь*.

« Тогашнытѣ правителства и държавни мѫжье, заедно съ тогашнытѣ Султаны, не сѫ могли да не виждѫтъ сичкото зло за държавата, отъ единъ такъвъ редъ на работытѣ, не сѫ могли да не познавѫтъ пагубнытѣ сѣтнины, които бы докаралъ той на държавата. Тѣ сѫ съзнавали туй на пълно и са употребявали за да са искорени злото. Но тѣхнытѣ благородны усилія не сѫ могли да имѫтъ жиланныя успѣхъ по онуй време. Военната организація, — благодареніе на която Османлійтѣ покорихѫ балканскыя полуостровъ, останѫ въ пълната си сила и слѣдъ като са утвърди тукъ тѣхното владычество, тъй щото побѣдительтъ и побѣденныйтъ строго са различавахѫ единъ отъ другъ: първыйтъ трѣбаше да бѫде самопроизволенъ

(11) « Българія подъ турското господаруване и найвече въ 15-ый и 16-ый вѣкъ » — членъ, извлеченъ изъ лекціитѣ четены въ Варшав. университетъ 1872, и печатанъ въ *Читал.* год. III, книж. 5 6, стр. 499 — 507.

(12) Глед. « Періодеч. списаніе » отъ Браила, книж. V и VI, стр. 7 — 13.

господарь, а послѣднійтъ — безпрекословенъ слуга! Таквази организація обаче не можаше да бѫде полезна за една държава, на която бѣше сѫдено да има траенъ животъ. За единъ такъвъ животъ искаше са измѣненіе на държавныя строй, искаше са и покорителитѣ и покоренытѣ да бѫдѫтъ равны предъ закона, да бѫдѫтъ еднакво любимы отъ прѣстола и еднакво привързаны къмъ страната. Между туй, дълговременныйтъ навыкъ на своеволіе и господство, още и религіозныйтъ фанатизмъ на Османцытѣ никакъ не позволяваше да стане необходимото и благодѣтелно измѣненіе на отношеніята между побѣденнытѣ и побѣдителитѣ. Освень него, управленіето въ османската държава ако и да бѣше, както и сега, монархическо, но нѣмаше тъзи добра нареда, по която отдѣлнытѣ областны управители да бѫдѫтъ строго подчинены на едната господарева воля и отвѣтственны предъ закона за своитѣ дѣйствія, ами сѣкый единъ въ областьта си бѣше неограниченъ властелинъ; имаше само извѣстны нѣкои задлъженія къмъ Правителството, а въ сичкытѣ си другы дѣйствія относително къмъ своитѣ областны подчинены — бѣше върховенъ сѫдникъ и повелитель, тъй щото по онуй време, за което ни ѐ рѣчьта, въ Турската имперія *монархизмътъ* сѫществуваше само на дума, за форма, а въ сѫщность владѣяше *феодализмъ*. Туй феодално управленіе достигнѫ до съвършенно безначаліе въ Европейска Турція въ втората половина на миналото (18-то) столѣтіе, когато вече за държавата почнѫ да са осѣща настоятелна нужда отъ преобразованія, особенно — въ военныя държавенъ строй. Знае са, че първоначалното военно устроиство у Турцытѣ, както въобще въ Европа, не бѣше таквозъ, каквото сега: тогашнытѣ многочисленны полчища нѣмахѫ еднаквъ редъ, еднаква и строга дисциплина, не са

разнытѣ полчища са объевихѫ не само непокорны на благытѣ намѣренія и желанія на султанытѣ, но и явны врагове на Имперіята, противъ която са дигахѫ и съ орѫжіето си й ненасѣхѫ таквызъ люты рапы (безъ да смѣтамы не спокойствіята и мѫкытѣ, които теглѣхѫ отъ тѣхъ мирнытѣ, подапницы). Много благонамѣренны Султаны и държавны мѫжье станахѫ жъртва на този самопроизволъ и грубъ фанатизмъ ([14]). Тукъ са искаше силна воля и ёще посилна рѫка за да може да обуздае този произволъ и да тури край на пагубното за самата държава безначаліе. За добра честь на Османската Имперія, покойныйтъ баща на царствующыя нынѣ Султанъ, славныйтъ *Махмудъ* бѣше надаренъ именно съ таквызи качества, каквыто са искахѫ отъ единъ великъ преобразователь. . . .

Най-послѣ и то станѫ: благодареніе на твърдата воля, рѣшителность и благоразуміе на Султанъ Махмуда, еничеры, кърджеліи, дааліи и другы враждебны полчища за царщината малко-по-малко са истребихѫ и уничтожихѫ; но преди да стане туй, сѣкый разбира колко усилно ще е было за мирнытѣ, а особенно за покоренытѣ жители отъ сѣка народность и вѣра. И наистинѫ, отдѣлнытѣ управители заедно съ своитѣ *ордіи*, като нѣмахѫ ни понятіе отъ гражданскый животъ и редъ, като не мыслѣхѫ доброто и на самата държава, като не знаѣхѫ що е гражданска или военна добродѣтель и честь, разбойнически са отпасяхѫ къмъ безащитното населѣ-

---

([14]) Читательтъ тукъ ще си напомни участьта която постигнѫ Султанъ Мустафа IV, наслѣдника на Селима III, и негова Везирь — Мустафа Байрактаря (Трестиникоглу) за дѣто са имали намѣреніе да турѭтъ въ дѣйствіе нѣкои преобразованія, за които ёще Селимъ ималъ планове.

ніе; біехж, колѣхж, палѣхж и плѣнѣхж свѣта, по волята си — и въ туй състоеше тѣхното удоволствіе, тѣхната слава и юнашка доблесть. Ако отъ такъвъ единъ произволъ си теглеше цѣла държава, то нѣма съмнѣніе, че най-тѣжкытѣ теглила сж са падали на мирныя нашъ и трудолюбивъ народъ, като правителството, както казохмы, не бѣше тогазъ въ сила да извади отъ туй мжчно положеніе най-добрытѣ си подданницы. А за зла наша честь, при тѣзи своеволія и безредицы, опасны и пагубны за цѣла Имперія, а особенно за нашыя народъ, присъедини са на тѣхъ заради насъ ёще единъ *бичъ*, много по-страшенъ и пагубенъ отъ горѣказанытѣ своеволія и невѣжество на Еничеры, Кжрджаліи и др. Този страшенъ бичъ бѣше *фенерската злоба* срѣщу Българытѣ, която злоба въ минжлото столѣтіе бѣше достигнжла до най-голѣмытѣ си размѣры. Да речемъ нѣщо и за него.

Знае са, че ёще отъ старо време между двата народа — Гръкоримляны, а послѣ Гърцы и Българы — не ѐ можло да са укрѣпи искренно пріятелство, по тъзи причина именно, че единътъ е искалъ да завладѣва и тъпчи, а другыйтъ са е мжчилъ безусловно да отблъсва таквызито честолюбивы и несправедливы домогванія. Съ покореніето на балканскыя полуостровъ отъ Османскытѣ Турцы, а особенно съ привземаньето на Цариградъ отъ великыя Султанъ Мохаммеда II, грьческыйтъ Цариградскый клиръ, който и въ най-злочестытѣ минуты на едноплеменницытѣ си не можаше да са откаже отъ честолюбивытѣ си домогванія, въсползова са отъ благоволеніето, което този славенъ завоеватель показа въобще къмъ вѣроисповѣданіето на своитѣ новы подданницы, и сичкытѣ правдины, които Мохаммедъ II даде на Христіянското духовенство — за благосъстояніето въобще на сичкытѣ христьяны въ държавата, грьцкыйтъ

клиръ гы обърнѫ въ орѫдіе за снижаваньето и опропастяваньето на българскыя народъ. Отъ тогазъ ёще почнѫ този клиръ съ лъжы, хитрины, клеветы и сѣкаквы интригы да распространява своята духовна власть, а заедно съ нея и грьцкыя езыкъ, по отечеството ни, да глоби съ всевъзможны неправды народа ни, тъй щото въ минѫлото столѣтіе по цѣла Тракія и Македонія, дору и по Българія върлувахѫ грьцкытѣ владыцы отъ Фенерь, и въ българскытѣ черкове владѣяше грьцкыйтъ езыкъ, а горкыйтъ Българинъ не смѣяше или го бѣше срамъ да са каже българинъ ([15]). Само въ Охрида на онуй време бѣше са запазила що-годѣ духовната българска независимость, но въ срѣдата на минѫлото столѣтіе (1767) грьцкытѣ коварства отъ Фенерь истребихѫ и този остатъкъ на черковната ни независимость ([16]). Слѣдъ този подвигъ грьцкото духовенство можаше вече свободно да върлува изъ отечеството ни, като прикрываше злодѣянiята си подъ булото на светата вѣра, а народътъ ни отъ невѣжество и голѣма простотія теглѣше сичкы тѣзи съсыпителны за него дѣйствія, и търпѣше гы за *правда божія*. Какъ безобразно и безбожно ни е мѫчило, съсыпвало и унижавало грько-фенерското духовенство, — извѣстно е вече на цѣлъ свѣтъ, особенно чрезъ породеныя въ послѣдне време българскый черковенъ въпросъ ([17]).

([15]) Глед. думытѣ на Отца Паисія въ *період. списаніе* книж. III, стр. 32.

([16]) Глед. подробно за туй въ «Българската черковна исторія» на Р. Каролева, стр. 69 — 89.

([17]) Пакъ тамъ е изложена вкъсо и неговата исторія, стр. 151 — 177.

§ 65. Еще за туй състояніе и преобразованіята въ Турско до наше време.

Съ въцаряваньето на Султанъ Махмуда II (1808 — 1389) за Българытѣ, както и за другытѣ народы въ Турско настала ѐ нова епоха. Отъ една страна преобразованіята, преговаряны ёще отъ Абдулъ-Хамитова наслѣдникъ (Селима III), почеват сега да са осѫществяватъ — и Махмудъ въ своето време по-много отъ сичкытѣ си предшественицы направи за Имперіята. Махмудъ бѣше първыйтъ, който проповѣда равенство предъ законытѣ и са объеви покровитель на раитѣ — Христьены, до тогызъ потъпканы и предъ властитѣ и предъ господствующыя народъ отъ своеволіята и неистовството на областнытѣ управители, повечето еничери. Сынътъ и наслѣдникътъ му Абдулъ-Меджидъ послѣдува примѣра на великыя си баща по дѣлото на преобразованіята, въ които даже го и надминнѫ. Защото ёще въ началото на своето царуванье Аб.-Меджидъ (1839) издаде тъй нареченныя *Хати-Шерифъ на Гюлхане*, като объеви съ него предъ свѣта, че животътъ, имотътъ и свободата на сичкытѣ поддапны сѫ оздравены отъ законытѣ и отъ Правителството. Този Хати-Шерифъ може да са гледа като программа на управленіето, което парежданіе новыйтъ Султанъ, приготвенъ за туй отъ славныя си отецъ. Но обстоятелствата като не бѣхѫ до тамъ благопріятны за испълненіето на обѣщаннытѣ въ този Хатъ правдины (отъ 1839), обѣщаніето имъ са повтори въ 1856 г. съ другый, новъ Хати-Шерифъ, нареченъ *Хати-Хумаюнъ* и, за да не останѫтъ преобразованіята неизвършены, състави са и единъ съвѣтъ нарочно за тѣхъ, *Съвѣтътъ на Танзимата*.

Хати-Хумаюнътъ отъ 1856 год. има сичко 35 члена, и първытѣ 16 са касаѭтъ именно до устава на духовното правленіе, до устроиството на неиу-

сулманскытѣ общины, които подлѣжѫтъ, разумѣваса, сѣка подъ властьта на своя Патріархъ и на епископытѣ. или на раббинытѣ, като дава пълна свобода на религіитѣ и вѣротърпимость. А по-главнытѣ му точкы може да са скратѭтъ на осемь, които сѫ: 1) Подтвърдяватъ са постановеніята на Гюлханскыя Хати-Шерифъ; 2) правата на христьенскытѣ общины са запазватъ; 3) духовнытѣ власти са освобождаватъ отъ гражданска подсѫдимость; 4) дава са равноправность на сичкытѣ религіи въ държавата и за христіенытѣ са отварятъ сичкытѣ господарственны службы; 5) мѣняваньето на вѣрата да бѫде свободно, сир. дава свобода на съвѣстьта; 6) сѫдебны дѣла (процесы) между христьены и Мусулманы ще са възлагѫтъ на смѣсены сѫдовища; 7) христьенытѣ ще бѫдѫтъ отсега подчинены на рекрутства, т. е. и отъ тѣхъ ще сбирѫтъ войска, пакъ и ще са представѭтъ ёще въ държавныя съвѣтъ; 8) бюджетътъ на приходытѣ и разноскытѣ ще са опредѣля сѣка година. Най-подирь, Хати-Хумаюнътъ обѣщава ёще: Кодификація на гражданскытѣ и криминилны законы; — преобразованіе на полицията и наказателната система; — една нова организація на провинціалнытѣ управленія; — улучшеніе на пѫтищата за съобщеніе; — учрежденіе на кредитны постановленія за търговіята; — преобразованіе на монетната система, и пр.

Отъ сичко туй обаче не излѣзе онзи полза, която са чакаше, защото приложеніето на новытѣ законы са възлагаше повече на чиновницы, които не разбирахѫ благытѣ намѣренія на Султана и на неговото правителство. Честьта за уравненіето на христьенытѣ отъ сѣка народность съ Мусулманытѣ въ гражданско отношеніе и за обезпеченіето на подданнытѣ отъ сѣкаквы насилія, предоставена была за преемника на Меджида, другый сынъ Махмудовъ,

сега славно царствующый Абдулъ-Азизъ, който сѣднж на престола въ 1861 год.

За по-бързо удовлетвореніе на мѣстнытѣ нужды и за по-свободенъ вървежь на дѣлата по-управленіето, предишнытѣ *еялеты* са обърнжхж на *вилаеты*, и първый въ Румели са устрои Дунавскыйтъ вилаетъ съ главенъ градъ Руссе на Дунава, който е свързанъ съ Варна чрезъ желѣзница отъ 225 километра.

Ползата отъ вилаетытѣ е несумнѣнна. Като са остави голѣма свобода на мѣстното управленіе и му са даде предначинаніе въ онѣзи дѣла, които сж полезны за мѣстото, много улучшенія са въведохж по сичкытѣ клонёве на управленіето, отдѣлихж са съвѣтытѣ за сждъ отъ съвѣтытѣ за управленіе и много мѣркы са зехж за подобряваньето на мѣстната промышленность и особенно за увеличаваньето на приходытѣ на хазната.

§ 66. Сключваньe: — общы размышленія и черковныйтъ въпросъ между Българы и Гърцы.

Ето ны най-послѣ въ свършека на исторіята на Българскыя народъ, който въ продълженіе на цѣлы седѣмь столетія (отъ Аспаруха до Шишмана) два пжти са закрѣпя политическы на балканскыя полуостровъ, и двата пжтя пада. — Първото българско царство, основанно отъ Аспаруха и прославено отъ Симеона и Самуила, съборися и паднж подъ ударитѣ на Византія; но слѣдъ 150 годины *тò* са поднови и въ скоро време по-много са усили отъ първѣнь. Второто българско царство направи, както знайны, бързы и забѣлѣжителны успѣхы при първытѣ господари отъ дома на Асѣневцы, тъй щото държавата на четвъртыя и най-личныя отъ тѣхъ, Іоаннъ II Асѣня 1217—1241) бѣше *пò*-простран-

на даже отъ Симеоновата и Самуилова Българія. Не са минѫхѫ нѣколко десетолѣтія подирь смъртьта на този Господарь, и построенното отъ него политическо зданіе наченѫ да сѧ събарѭ, и тозъ пѫть, отъ силата на собственната си тежина, отъ вѫтрѣшнытѣ безредицы, отъ борбата на партіитѣ, отъ болѣрскытѣ смутове, които оставяхѫ страната безъ защита не само срѣщо единъ организованъ врагъ, но даже и предъ четытѣ на ногайскытѣ татары които нѣколко време произволно снемахѫ и качахѫ разны пришелцы върху престола на Асѣневцы. Палеологытѣ равнодушно глѣдахѫ на тъзи лека корысть, защото собственныйтъ имъ престолъ болѣзнено скърцаше и са събаряше подъ тѣхъ, и скоро сичката имперія са намѣри заключена въ стѣнытѣ на единъ само градъ. По когато Османліитѣ са утвърдихѫ задъ Балкана, тѣмъ не бѣше никакъ трудно и съ единъ ударъ почти можихѫ да дадѫтъ край на 200-годишното сѫществованье на второто българско царство.

Нѣкои може да гледѫтъ за голѣма злочистина съсыпваньето на нашето царство и покореніето на народа ни отъ Османліитѣ. Но тѡ е едно заблужденіе, защото бракосъчетаніето на по-многото българскы царье и болѣры съ гъркини отъ Византія, бѣше вмъкнѫло въ Българія толкозъ страшна деморализація, щото, въ продълженіе на по-много отъ единъ вѣкъ, постоянно гледамы царьетѣ си да са сваліѫтъ единъ-другый отъ престола, и, както византійскытѣ императоры да си свършватъ живота чрезъ заточеніе, убійство или отрова! И при този редъ на работытѣ можаше ли са закрѣпи еще за много тъй разглобенното и разставено вече царство, което само по себе си бѣше приготвено нѣкакъ да стане плѣчка на първыя си силенъ домогатель — и тѡ са случило съ нашето царство.

Слѣдователно, съсыпваньето на българското царство и на българскытѣ болѣрцы, конто го опустошавахѫ преди да падне, не бѣше само едно небесно наказаніе, което му са стоѣше, но то бѣше и една помощь отъ Провидѣніето за нашата испадижла народность. И на истинѫ, ако сѫдимъ безпристрастано, народътъ нашъ щѣше да бѫде изгубенъ, доро и другытѣ нардности на истокъ съ нея щѣхѫ да бѫдѫтъ изгубены, ако Богъ не бѣше допуснѫлъ да са съсыпи Византія 1453, която и неможаше да сѫществува повече време ограничена токо въ собственытѣ си стѣны, безсилны да я забраніѫтъ. Развалата на нашето царство начнѫ по преди, и са свърши съ нейната развала при Мохаммеда и при негова наслѣдникъ, Баязида II. Тъй ный преставѫхмы, наистинѫ, да живѣймы съ единъ *политическый животъ* по ный продължавамы сѐ да живѣймы съ единъ *народенъ животъ* подъ завѣтъ на голѣмыя скиптръ, който ны покрыва днесь съ своето благосклонно покровителство.

Едно нѣщо особно различаваше сѣкогы нашыйтъ народенъ духъ отъ духа на другытѣ народы въ оттоманската имперія, тъй че, съ исключенье на Еничерытѣ които са събирахѫ по-много отъ България и са земахѫ ёще млады отъ тѣхнытѣ родители христьены, много малко отъ нашитѣ Българы има, които пригърнѫхѫ islямизма — и то силомъ, както напр. *Помацытѣ* ([18]). Въ другытѣ страны на Им-

---

([18]) Названіето на тѣзи Българы, които и сега ёще говоріѫтъ най-чистъ българскый языкъ, а исповѣдватъ мохаметанската вѣра, излазя отъ глагола *помагамъ*, и отъ *помагъ* — *помагачъ* станѫло множеств. *помацы* им. *помагачы*. Има стара народна пѣсень:

«Ходилъ юнакъ ходилъ помакъ
На пуста войска татарска.

періята по-многото сѫ отстѫпницы Христьены, особенно въ Тракія около Одринъ и Цариградъ, тъй и въ Македонія, Албанія и въ Босна, а въ Българія Мусулманытѣ сѫ колоніи, преселѣны отъ Азія или отъ Карѫмъ (Крымъ). Ако иска нѣкой да разумѣе право за нашыя народенъ духъ, нека го сравни съ народныя грьцкый духъ, и нека види дѣйствіята и нъравытѣ на едина и другыя. Гърцытѣ, едно време толкозь многочисленны, достигнѫли сѫ днесь, чрезъ непрестанны отстѫпничества, едвамъ на около 1.500.000 сичкытѣ; а нѣкои отъ личнытѣ и учены пѫтвицы ([19]), които послѣдвѐ време сѫ обиходили Европейска Турція, увѣряватъ, че числото на Българытѣ възлазя на по-много отъ 4 миліона и половина души.

Ный го казахмы и по напредь (§ 64), че завоеваньето на единъ народъ, на една земя, сѣкогы ѐ съдружено съ голѣмы нещастія и теглила. Но както, слѣдъ голѣма една буря по сухо или по море, настава пріятна тишина, тъй слѣдъ завоеваніето малко-по-малко са уталожватъ духоветѣ и, примѫдро едно управленіе, гледашь пакъ редьтъ намѣстенъ и бладенствіето въдворено. Таквози кажи бѣше сѫдбата и на нашето отечество на скоро слѣдъ завоеваніето, което на сетнѣ, особно въ минѫлото столѣтіе, станѫ чуствително за подчиненнытѣ при своеволіята на областнытѣ управители и при свирѣпства на прочутытѣ еничери, кърджаліи и даліи, опасны доро и за самата държава. Но открай не бѣ-

---

Ранили го, стрѣли го
Триста дребны пушкы,
Три стрѣлы татарскы.»

([19]) Ами-Буѐ и Кипріанъ Робертъ. (Глед. Предисловіето на *Історіята блъгарска* отъ Г. Кръстевича. Царигарадъ, 1869).

ше се тъй, каквото въ минжлото столѣтіе. Когато земята ни стапж турска область, повытѣ ни господари умѣяхж да привликжтъ любовьта и преданностьта на своитѣ подданны, като не гы претваряхж съ тѣжка давиниа ([20]), пакъ имъ отпущахж и нѣкои волности, които инакъ ласкаяхж народътъ — и той бѣше доволенъ, пай-вече като сѣкый можѣше да са наслаждава съ миренъ и тихъ животъ вкржга на своето семейство. И дѣйствително, трѣба да го исповѣдамы, нашытѣ прѣдѣды толкозь по-малко страдахж отъ Гърцытѣ (при сичко че тѣзи послѣднытѣ намѣрвахж подпорка у высшито си Духовенство предъ властитѣ), защото оставяхж съвъ ршенно вънъ отъ сѣка интрига противъ оттоманскытѣ господари. — Този миръ, въ който живѣяхж нашытѣ прѣдѣды и са поминувахж добрѣ съ Турцытѣ, подтвърдѣва са и оттуй, че въ Българія много хрстіенскы момичета сж женили за мусулманы и дѣцата, които происхождали отъ тѣзи незаконны бракове, слѣдовали сетнѣ вѣрата на родителитѣ си — мжжкото дѣтѣ на бащата, женското на майката. Подобны бракове виждамы да ставатъ и днесь въ нѣкои села (на пр. въ Шипка), дѣто съ време были въведены, и майката си остава пакъ христьянка съ момичецата си, както и бащата съ момченцата — мусулманинъ.

Слѣдъ завоеваніето освѣнь дѣто много отъ нашытѣ черкови са преобърнжхж на джаміи, нѣкои членове отъ народното ни духовенство са намѣрихж естественно компрометираны въ този, тъй да речемъ, политическый превратъ. И ако ѐ истина, както казва едно преданіе, че учепицытѣ отъ нашето духовно училище въ Търново, были зеты на-

([20]) Глед. за туй въ бѣлѣжкытѣ на «Горскыя пжтникъ,» повѣствователе нъ спѣвъ отъ Г. С. Р., списанъ въ лѣто 1854, печатанъ же въ лѣто 1857, у Новый-Садъ.

силѫ, пренесли гы въ Одринъ, турили гы да са учѫтъ въ мусулмански училища и гы накарали да отстѫпѭтъ отъ бащината си вѣра, то трѣба естественно да отдадемъ тѣзи и другы злощастія на горѣказанытѣ причины, като сѣтнины отъ завоеваніето. Не трѣба обаче да мыслимъ, че и съ другытѣ градища са е случило тъй, както и съ Търново. Защото ный знаемъ пакъ по преданіе, че тамъ дѣто българското духовенство не са ѐ намѣрило въ политическы движенія, то не само, че не са е угнѣтявало отъ своитѣ новы господари, но ёще ѐ пріемало и нѣкои привилегіи отъ тѣхъ. Тъй, въ Пловдивъ поповетѣ до скоро носяхѫ на калимевкытѣ си белѣгътъ (нишанъ), който съ време Султанъ Баязида былъ далъ на сичкытѣ попове отъ тъзи Епархія. Рылскыйтъ мънастырь, светогорскытѣ мънастыри и другы толкозь народни святыни, не са ли опазихѫ отъ силната рѫка на завоевателитѣ? Най-послѣ и сѫщытѣ Гърцы, слѣдъ признаньето на Цариградъ, като пріехѫ толкозь привилегіи отъ Мохаммеда II, какъ може человѣкъ да предположи, че съ нашытѣ Българы Турцытѣ сѫ са принасяли по-злѣ!

Слѣдователно, дѣто най-много смы теглили не ѐ отъ Царското Правителство или отъ Турцытѣ, но отъ Гърцытѣ. Царското Правителство никогы не ѐ отричало на своитѣ подданны христьены свободата на съвѣстьта и едно особно *религіозно правленіе*. Но Фенерь сѣкогы ѐ претендирувалъ да прави отъ него монополія, и за неговото самолюбіе границытѣ на царството сѫ были сѣкогы твърдѣ тѣсны. Султанътъ имаше раи; патріархътъ претендируваше и той да има толкозъ, доро и помного, защото иска самъ да е патріархъ на цѣлъ свѣтъ — *Вселенскый патріархъ*! За да са образува, да са създаде великата оттоманска държава трѣбаше да са съсыпѭтъ царствата: българско, сръбско, бошнашко доро и

самата византійска имперія съ много ёще голѣмы и малкы държавицы отъ старыя материкъ; а за да създадѫтъ Гърцытѣ едно Патріаршество подъ име *Велика черкова* и Вселенска, трѣбаше да съсыпіѫтъ патріаршествата, независимытѣ черкови на другытѣ христьенскы народы въ Имперіята.

Тъй са създаде грьцката патріархія въ столицата на Кесаритѣ новоримскы, сега на великытѣ Султаны, и не трѣба никакъ да са чудимъ, като гледамы новытѣ фанаріоты да туріѫтъ въ дѣйствіе религіозныя вандализмъ, който толкозъ чудно послужи на самолюбіето на тѣхныя Отецъ. Защото другытѣ православны патріарси сѫ опазили и сѣкогы ще пазіѫтъ тѣхнытѣ каноническы титлы: *Александрійскый*, *Антіохійскый*, *Іерусалимскый*. Но щомъ Византія станѫ на Константинополь, Цариградъ, една мѣстна титла *Константинополскый* Патріархъ малка са виждаше на негова Епископъ. Една народна титла — грьцкый патріархъ, българскый патріархъ, сръбскый, русскый, французкый (ако да имаше), за него бѣше една титла твърдѣ скирена и долня! Неговото самолюбіе безъ граница, като прегръщаше цѣла вселенна, трѣбаше му или искаше и една покъ голѣма титла; слѣдов. той зе исполинската титла «Вселенскый Патріархъ.»

За да свали най-послѣ тъзи несъизмѣрима гордость, Богъ подбуди единъ человѣкъ, единъ извънреденъ человѣкъ — Мохамедъ, арабскый пророкъ. Благодареніе на неуморната дѣятелность на този человѣкъ, колкото и на ентусіастическото възбужденіе дадено отъ него на арабскытѣ и турскы народы, грьцкыйтъ цариградскый патріархъ завчасъ са намѣри тъкмо между стѣнытѣ на Византія. Но превземаньето на Византія отъ Мохамеда II или, по-добрѣ, преображеніето на новыя Римъ въ нова Мекка, вмѣсто да погаси жедьта, която имаше съ вре-

ме грьцкыя патріархъ, направи я ёще по̀-жива, по-распалена. Подкрѣпенъ съ евнухытѣ на оттоманскыя дворъ, както едно време отъ евнухытѣ на византійскыя, той пакъ посмя хода на своитѣ грабителства. Пьрвытѣ престолы, на които патріархътъ нападнѫ, естестественно бѣхѫ онѣзи на които еднородство улесняваше неговытѣ намѣренія за понататъкъ. Тъй, тритѣ православны патріаршества — аликсандрійско, антіохійско и іеросалимско, които бѣхѫ опазили каноническата си независимость, благодареніе на мусулманскытѣ побѣды, станѫхѫ на фанаріотизма покорны сателиты (спѫтницы) около голѣмата византійска звѣзда. Сетнѣ иде нападеніето на другытѣ престолы, които принадлѣжатъ и на другы едновѣрны, но не и еднородны съ Гърцытѣ племена: Българы, Сърбы, Албанцы, Бошнацы, Георгійцы.... На Грьцкото самолюбіе са искаше ёще да присвои и московскыя престолъ, но както го забѣлѣжва Карамзинъ въ много мѣста на своята пространна Исторія, токо що отивалъ тамъ отъ Византія нѣкой владыка, Великыйтъ князь накарвалъ да му дадѫтъ милостиня и го испращалъ назадь. Едно таквозь спогожденье на Москва съ светытѣ ѝ госты отъ Фенерь, бѣше лесно подъ самоволното правителство на великытѣ Князове; но въ земитѣ подчинены на Султана, работитѣ отивалъ съвсѣмъ по другый начинъ. Единъ испроводникъ отъ Цариградскыя Патріархъ дохождаше сѣкогы обиколенъ отъ Еничеры. За да въспрѫтъ присвоеніята на грьцкыя Патріархъ, нашытѣ народны Архіепископы предлагахѫ да платѭтъ тѣ на царското правителство тъзи сумма или този данъкъ; но Грьцкыйтъ Патріархъ даваше тозчасъ едно количество равно или по-голѣмо. Ето единъ примѣръ между хилядата.

По времето на патріарха Іеремія I, който светителствувалъ върху константинополскыя престолъ

отъ 1529—1543, нашійтъ Патріархъ отъ Охрида дохожда самъ въ Цариградъ. Прокоръ,—туй было небѣмъ името на българскыя патріархъ,—испоме правото си противъ присвоеніята на грьцкыя Патрикъ. и са обричаше да плати сто жълтицы на годината на царската хазна за една само епархія, които му бѣхж отнели силомъ. Но що стори тогазъ Всесвятѣйшій Іеремія? Той спечелва на страната си евнухытѣ Султановы, подкупува сѫдиицытѣ и самъ иска да плати сумата която далъ преосвященный Прокопъ. Недоволенъ до тамъ, че придобылъ сето, грьцкыйтъ патріархъ накарва да му подтвърдіѭтъ и преминѫлытѣ присвоенія отъ българскытѣ епархіи по една *фетва* съ туй съдържаніе: «сѣко нѣщо, което нѣкой го държи постоянно въ продълженіе на сто годины, трѣбува и може да го държи още!»

На основаніе на тъзи фетва, види са, и по новы сплетни и коварства фенерски, два вѣка послѣ, именно на 16 Януарія 1767 г. бѣше унищожена и самата Охридска архіепископія, която слѣдователно са присъедини къмъ Цариградската патріархія. — Казватъ, че послѣднійтъ охридскый архіепископъ си былъ далъ самъ си оставката отъ охридскыя престолъ, но съ условіе да държи, колкото на прехрана, предишнята си Пелагонійска епархія. На туй условіе са склонила и грьцката патріархія, но подиръ петь мѣсеца (24 Юнія 1767) *было унищожено и то.* Тѣй, охридскыйтъ архіепископъ, *горкыйтъ Арсеній, гоненъ* отъ грьцката *фенерска злоба, былъ принуденъ* да са отрече *доброволно (!) и отъ пелагонійската си* епархія въ полза на *Могленскыя митрополитъ Наоанаила.* Има *едно преданіе между светогорскытѣ* калугери, че *преосвященный Арсеній былъ сетнѣ* пратенъ на *заточеніе отъ грьцката патріархія на* Света-Гора въ *монастырь Зографъ, и мѣсто за живѣнье* было му *опредѣлено Зографскыйтъ конакъ на*

Карea. Ей въ този конакъ преминѫ послѣднитѣ си дни и свърши земныя си страдалческый животъ послѣднійтъ охридскый архіепископъ Арсеній. Отъ тогива близу единъ вѣкъ (90 годины) трѣбаше да са измине за да са сѣтіѫтъ Българытѣ да дырѭтъ потъпканата си черковна независимость — което породи всеизвѣстныя вече *българскый черковенъ въпросъ.*

§ 67. Продължепіе и край.

Ный не можахмы да скючимъ тукъ послѣднитѣ страницы отъ Исторіята си, безъ да посветимъ още нѣколко редове отъ забѣлѣжкы върху черковныя въпросъ, който има особенъ интерессъ и важность за днешното време и за потомството.

Българскыйтъ черковенъ въпросъ, въ значеніето на борба на Българытѣ съ Гърцытѣ за самостоятелностьта на своята черкова, са начевa не отъ вчера. Нѣкои моменты на тъзи борба между двата народа за самобытно сѫществованіе въ рилигіозната сфера, ный вече забѣлѣжихмы на много мѣста въ исторіята — и тукъ нѣма освѣнь да си напомнимъ, че Борисъ едвамъ съ голѣмы усилія можи да добые утвърдіжваньето на българскыя архіепископъ отъ Царградскыя Патріархъ (въ 870 год.) По на татъкъ не съ по-малко мѫкотіи ѐ было придружено възвеждаиьето на този архіепископъ въ санъ Патріаршескый при Симеона и Петра (932), и слѣдъ туй вторый пѫть — при Іоанна II Асѣня (1224). Но колко неохотно правяли тѣзи устѫпкы грьцкытѣ Іерарсы и съ каква още бърза готовность тѣ гы отнемали — туй са показа, толкозъ при покореніето на Българія отъ Василія Македонянина, колкото и при завоеваніето ѝ отъ Турцытѣ: Гърцытѣ не само лишавали Българската чарква отъ самостоятелность, но ёще ѝ отнемали самото право да замѣ-

стія съ не гърцы Iерарсы высшытѣ светителскы длъжности въ българскытѣ земи.

И тъй Гърцытѣ два пжти сж давали на Българытѣ Патріархатъ, и двата пжти сж го събаряли съ собственытѣ си ржцѣ. Пыта са прочее: ще са покаже ли у тѣхъ охота да испуснжтъ изъ ржцѣтѣ си третій пжть монополіята на черковното управленіе?

Гърцытѣ, подобно на полянцытѣ въ западна Русія или на Нѣмцытѣ въ Австрія, никакъ не сж расположены доброволно да са откажжтъ отъ тѣзи историческы права и преимущества, които тѣ, право или криво, считатъ съединены съ тѣхната принадлѣжность на елинската раса (племе), единствената пряма наслѣдница — на паднжлата дѣломъ, но не и умрѣла въ въображеніето имъ — Византійска имперія. Странно, въистинж, смѣшеніе на трагическо вѣрованіе въ реално сжществованіе на едны призрацы на въображеніето и на комическата увѣренность, че и за другытѣ ѐ задлъжително припознаваньето на тъзи нечта, на туй бълнуванье.

Българытѣ могжтъ да имжтъ независима отъ Гърцытѣ Iерархія, не защото сж имали нѣкога таквази Iерархія, но просто защото искатъ да я имжтъ — и никой нѣма нито най-малко право да насилва тѣхната съвѣсть, тѣхното религіозно чувство, тѣхното народно самосъзнаніе.

Но ще ни кажжтъ нѣкои, съвършенна ли ѐ и сега еманципаціята на Българытѣ изъ подъ черковната зависимость отъ Гърцытѣ, когато първытѣ сж невѣжественны, поробены, нетвърды въ вѣрата и служжтъ като просто играло въ ржцѣтѣ на нѣколко своекорыстны агитаторы?

Отговарямы: преминуваньето отъ робство къмъ свободата не ѐ никога преждевременно и не ѐ никога късно — първо туй. Второ, благоразумно ли ѐ да са остава человѣкъ въ тинята чакъ до тогасъ, до

когато той не стане чистъ? И най-подирь, съ какво могжтъ ни показа своята образованность новытѣ Гърцы? Не помнijжтъ ли тѣ, които укоряватъ Бъгарытѣ въ расположенность къмъ унiята, че было ѐ време, когато почти сичкото духовенство на Византiйската имперiя подписа Унiя съ Римъ? Найпослѣ, кой повече интригува въ Цариградъ: грьцкытѣ ли фанарiоты или малочисленнытѣ представители на българската интелигенцiя?

При сичко туй, въ послѣдн: време туй безумно и призрително упорство, съ което Гърцытѣ са отнасяхж къмъ исканiята на Българытѣ при новото възбужданье на този въпросъ въ 1857 г, и въ слѣдующытѣ годины, начева, по видимому, да са замѣнява отъ единъ видъ умѣренность. Най-важната и рѣшителна стжпка къмъ осжществяванието на праведнытѣ домогванiя на Българытѣ ѐ была сторена отъ патрiарха Григорiя VI, който изъевилъ готовность да отвьрди независимъ почти екзархатъ за българската черкова. Но и този патрiархъ не можи да са откаже отъ съблазъна за да запазя преобладанiето на грьцката Iерархiя, а слѣдователно и на грьцката народность тамъ, дѣто българскыйтъ елементъ, ако и да са евява преобладающъ, ѐ отъ часть размѣсенъ съ грьцкыя. Ето защо патрiархътъ не прiе Султанова ферманъ отъ 1870 г., който въ нищо почти не са отличава отъ проекта на самаго Григорiя, освѣнь въ опредѣленiето и въ числото на епархiитѣ, които трѣбаше да влѣзжтъ въ балгарскыя Екзархатъ.

Гърцытѣ, ако и да дигнжхж ржка отъ придунавска Българiя, не рачжтъ обаче и да чуjжтъ за отричаньето си отъ своитѣ мнимы чарковны и народны правдины на сичкото българско населенiе по Тракiя, Македонiя и Албанiя! Почти на туй са и спрѣ българскыйтъ черковенъ въпросъ, който за

мата) къмъ благочестивѣйшія нашъ народъ, ко
и въ туй искушеніе си останж непоколебимъ и
устжпчивъ въ праведнытѣ си домогванія. Защ
ясно ѐ като слънцето, че сѣко притязаніе или п
во, основано не на правдата, нито даже и на
лата, а само на едны мечты, на преданія и свое
рыстія не може да трае много и, рано или къ
трѣба да устжпи на исканіята на здравыя разу
на справедливостьта и на уваженіето къмъ челов
ческото достоинство ([21]).

([21]) Глед. въ *Читалище* брой 11 отъ 1872
свършёка на статьята: « краткій очеркъ исторіи пра
лавныхъ церквей болгарской, сербской и румынской
молдо-влашкой. »

Свършёкъ.

СЪДЬРЖАНІЕ.

ЧАСТЬ ПЬРВА

Исторія на Дакытѣ.

ЧАСТЬ ВТОРА

Исторія на Българитѣ

Нѣкои печатны погрѣшкы.

Стран.	редъ.	напечатано :	чети :
I.	9	класове	классове
VII.	8	Будаму	Будиму
VIII.	2	вѣчень	вѣренъ
XI.	26	тъй	туй
XIV.	3	I. de H.	J. de H.
—	16	Malte-Baun	Malte-Brun
—	19	— фелолимъ	— филологъ
XV	14	— ожъ	— омъ.
5	27	Боссеинъ	Бассеинъ
10	23	му	си
14	16	Серви	Серби
25	5	върху!	върху си!
—	32	тиквази	таквасъ
27	1	разсказчякъ	— зечикъ
37	15	Геродота	Иродота
—	21	Каммерійската	Ким . . .
47	11	Ббагочестивый	Благоч . . .
49	21	намѣренны	намѣрены
50	32	тоземцытѣ	туземцытѣ
52	28	племена	племе
57	17	нъ	на
60	29	Pomeravi	Pomerani
62	11	жилища	живѣлища
65	1	отличавалъ	отличавали
—	29	критеческа	критическа
70	21	княжескы	кнежескыя
72	2	при	край
74	6	*пославены*	пославени
82	12	, гл.	въ
83	16	ще	ёще
—	24	пищемъ	пишемъ
84	20	поколенія	поколѣнія
85	22	Раманія	Романія
86	31	1865	1864
89	22	невѣнъ	невѣмъ
—	31	опостош.	опустошително

стран.	ред.	напечатано :	чети :
91	29	година	времена
93	35	Docleaz	Docleat
94	22	Българы	Българы
95	21	Батая	Батоя
96	12	прѣделытѣ	предѣлытѣ
99	18	Еннодій	Еннодій
100	3	Тракыя	Тракія
106	8	ще	още
108	10	грѣховитѣ	грѣховетѣ
109	4	623 год.	723 г.
113	36	(707)	(770)
116	19	890	820
117	21	(Хортански)	(Хорутански)
122	17	импиратора	императора
—	19	забій	забіе
—	26	племнинкъ	племенникъ
123	1	плячкѫ	плячка
125	5	войскѫ	войска
128	19	забѣлѣжимъ	забѣлѣжилъ
—	27	мѫжка	мѫжкы
—	33	Сіонскій	Сіоній
131	16	прекраснытѣ	прекрасны
132	26	купица	кàпица
133	1	смърть	смьрть
—	28	и Дунавскы	и на Дунавскы
134	32	16 кнезове	6 кнезове
—	—	и царье	и 10 царье или кралье
135	5	780	680
—	6	Батой до 789	Батай до 689
—	18	Критическы	критическы
136	3	866	896
137	28	X вѣкъ	X-й вѣкъ
138	9	*рѣчи*	*рѣзи*
139	3	за робенытѣ	заробенытѣ
140	32	збивавія	сбиванія
141	25	мыръ	миръ
—	28	наслѣдпитѣ	наслѣдника Теофиловъ
—	30	Императорица	Императрица
145	16	вѣрѫ	вѣра

стран.	редъ.	напечатано :	чети :
—	20	той	и той
146	15	църква :	църква
147	25	природнытѣ	народнытѣ
150	27	. . . . .	hemurgon
152	26	Бериса	Бориса
153	11	Владимiръ	Симеонъ
162	27	градътъ	града
170	1	предѣли	предѣлы
—	16	(967).»	(967).
171	29	побьрза	побърза
172	18	послѣдне	послѣднё
173	23	лобъ	лъбъ
176	28	престигнѫлъ	пристигнѫлъ
182	4	нарадность	народность
190	21	дѣто	като
198	1	прискърбното	прескърбното
198	10	историята	По историята
—	18	дохождате	— даше
—	26	членови	членове
201	21	повдигнахѫ	повдигнѫхѫ
204	1	оталожи	уталожи
—	26	Крастоносцы	Кръстоносцы
206	10	разправи	расправи
209	5	вардиналътъ	кардиналътъ
210	22	нетленны	нетлѣннытѣ
—	31	народевъ	народовъ
211	2	Иваннъ	Iоаннъ
—	16	глидаше	гледаше
214	10	владѣтѣли	владѣтели
—	14	изгоны	изгони
—	30	Лампскакъ	Лампсакъ
215	12	Нишевската	Нишавската
218	3	-Тиох	-Тихо
—	15	Тихъ	Техъ
220	17	бiятъ	бiѭтъ
221	21	Ефросина	Евфросиня
240	5	**Крунъ на**	**Край на**
—	21	за да	и да

☞ *Ще са намѣрва за продань:*

Въ Книгопродавницата Мончиловъ и С–іе въ Търново и Русе.

Въ Цариградъ, у Книгопродавницата на Бълг. Печатарско Дружество „Промышленіе." А по вънь — у извѣстнитѣ наши книгопродавцы.

Цѣна 20 гроша.

Д. М. МУСТАКОВЪ
О. З. ГЕНЕРАЛЪ-МАЙОРЪ

БЪЛГАРИТѢ ВЪ

ИСТОРИЯТА НА СВОИТѢ ВОЙНИ

ПЕЧАТНИЦА НОВЪ ЖИВОТЪ — СОФИЯ

Д. М. МУСТАКОВЪ
о. з. Генералъ-Майоръ

БЪЛГАРИТѢ ВЪ ИСТОРИЯТА НА СВОИТѢ ВОЙНИ

(съ карти, чертежи и схеми)

ЧАСТЬ ПЪРВА

СОФИЯ — 1927

Българската история за своитѣ най-първи год. е все още неизучена, тъмна. Главнитѣ причини за това сж: отъ една страна — липсата на надеждни източници; отъ друга — фактитѣ и събитията въ повече отъ тѣхъ не само сж сухи, непълни, неточни, но често и тенденциозно изопачени, невѣрни. Ето защо, работата на историцитѣ е била много трудна.

Съставянето История на войнитѣ у старитѣ българи по сжщитѣ горeказани причини е представявало извънредно мжчна и неблагодарна работа. Тя и днесъ продължава да бжде такава, защото ако теорията и предположенията сж допустими и приемливи въ общата история, за военното дѣло сж често невъзможни, понеже то е дѣло на фактитѣ, а тѣ не могатъ да се създаватъ. Не могатъ да се правятъ планове и скици върху действия, мѣстата на които или не се знаятъ, или описанията имъ сж неудовлетворителни.

Поради разбирането въпроса тъй, ний срещнахме твърде голѣми мжчнотии въ работата, защото желаехме да бждемъ винаги върху истината, върху фактическото положение, които много често бѣха неясни, скрити, неточни, а нѣкжде и нарочно изопачени. При всичкото ни старание да стоимъ само на тая почва, ний не можахме да минемъ безъ предположения и догадки; това обаче правихме само тамъ, гдето беше необходимо, неизбежно или ясно, че източницитѣ не казватъ истината.

Понеже карти, планове, скици, схеми и други помагала къмъ единъ трудъ подобенъ на нашия не намерихме, бѣхме принудени да ги съставяме сами. За по-лесно следение действията и събитията, освенъ общата ориентировъчна карта на Европа, даваме и една схематическа — на I българско Царство съ тогавашнитѣ названия. Понеже въ нея не сж показани планинитѣ, за тѣхъ може да се използува коя да е карта на България или даже картата на I българско Царство (679—972 г.) отъ Хр. Милевъ.

Тъй като воденето на войната поради влиянието на Византия се различава за периодитѣ до и отъ нашето кръщение, затова и ний раздѣлихме труда ни по I-то българско царство на 2 части граничащи съ ерата на кръщението. За представители на I периодъ, когато вѣра, нрави, обичаи и пр. сж се разнили отъ сжщитѣ следъ кръщението, като типични личности вземаме Исперихa и Крума, а за II — Симеона и Самуила и разглеждаме тѣхнитѣ операции. Тѣ даватъ достатъчно ясна представа за воденето на войната въ съотвѣтната епоха.

Настоящия трудъ е замисленъ точно преди 20 години и по-голѣмата му часть е написана още въ Русия, когато имахме възможность да използуваме източницитѣ на богатитѣ Петроградски библиотеки; по много обаче причини, той не можа до сега да види бѣлъ свѣтъ. Надяваме се, че ако и късно да се появява, той все ще бжде

известенъ полезенъ приносъ за историческата ни литература, още повече, като се има предъ видъ, че е история, а тя всѣкога е полезна.

Ползуваме се отъ случая да благодаримъ на г. професоръ В. Златарски за даденитѣ му намъ ценни опжтвания, които датиратъ още когато бѣхме въ Русия.

До колко сме постигнали цельта — не намъ е право да сждимъ. Нашата задача бѣ скромна — да съберемъ многобройнитѣ и разхвърлени данни и факти, да ги съпоставимъ, проучимъ отъ военно гледище, да обяснимъ противоречията и да дадемъ картина, горе-доле, ако не и напълно, сходна съ истинското положение — обстановката. Безпристрастната критика ще има предъ видъ, че се е работило върху материяли на тъмна епоха, по времена на невежество, и като така, трудътъ естествено не може да бжде безъ недостатъци.

Автора.

УВОДЪ

За да имаме правилна отправна точка, преди всичко ний трѣбва да си отговоримъ на въпроситѣ: българитѣ пришелци ли сж или туземци и ако сж пришелци, какво е било военното имъ изкуство преди идването имъ на полуострова, докога то е запазило своята оригиналность, какво и докога е било чуждото влияние. Ето защо, първия въпросъ, който ни се изпречва, е за произхода на българитѣ.

Въпроса за произхода на българитѣ се намира на кръстопжть, защото той не е излѣзълъ отъ положението на теории, предположения и спорове. За да бждемъ по добре разбрани — ще произведемъ на кратко това положение.

Едната теория има за родоначалникъ Тунмана, който въ 1774 година е написалъ издирване върху Историята на европейскитѣ източни народи. Той смѣта българитѣ за турци — племе сродно съ маджаритѣ*). Понеже съ това име византийскитѣ писатели найнапредъ сж наричали българитѣ, навѣрно и Тунманъ основава своето мнение на нѣкои византийски хронографи. Миналий вѣкъ Шафарикъ излезе съ теорията, че българитѣ сж отъ Чудско, т. е. финско племе**), което е живѣло нѣкжде при р. Волга, въ VII в. дошло на Балканския полуостровъ, покорило населяващитѣ го славяни, дало името си и образувало държава.

Неговото мнение било поддържано отъ другъ авторитетенъ ученъ—Иречекъ, а по-после и отъ учения български професоръ М. Дриновъ. Въ последствие, тая теория се приема и у насъ и днесъ въ учебницитѣ на училищата ни се учи тя. Споредъ нея, по-подробно казано, българитѣ сж фини, живѣли около р. Волга, при Кубрата племената биле обединени и силни. Когато той умира, петтѣхъ му сина си раздѣлили народа на „орди" и тръгнали въ разни посоки. Третиятъ му синъ Исперихъ съ една „орда" отъ 20-25000 души преминалъ р. Дунавъ въ 679 год., покорилъ намиращитѣ се въ Мизия и Тракия 7 славянски племена, българитѣ дали името си на тия племена, което носели отъ тая рѣка (Волга, Волгаринъ, Болгаринъ, българинъ) и образували българската държава.

---

*) Thunmann: Untersuchungen über die Geschichte der östlichen *europäischen Volker:* Erste Teil — Leipzig 1774.

**) *Schafarik: Slovancke* starozitnosti — Praze 1863.

Друга една школа поддържа теорията, че българитѣ сѫ славяни. Неинъ представитель е Венелинъ*), който бива поддържанъ отъ сръбския историкъ Раичъ**). Въ последствие и други руски (и особенно Иловайски) и полски историци поддържатъ тая теория, но поради голѣмиятъ авторитетъ на ученитѣ отъ школата за финския произходъ на българитѣ, тая теория не получи разпространение.

Една варианта на първитѣ две теории — само по произхода на българитѣ, се вижда въ труда на учения българинъ Гаврилъ Кръстевичъ***). Той поддържа, че българитѣ сѫ хуни и понеже дошли на полуострова, когато се разпаднала хунската държава, отъ тогава датира и българската държава. Понеже хунитѣ се явяватъ на сцената въ IV в., споредъ Кръстевичъ, трѣбва да смѣтаме, че българското име се чува най-напредъ въ V в. И ако излезе вѣрно, че хунитѣ сѫ отъ татарско потекло, тогава теорията за чуждиятъ произходъ на българитѣ ще бѫде подкрепена още веднажъ, но само, че въ смисълъ, какво тѣ сѫ татари а не фини.

Друга една теория виждаме у Ионковъ-Владикинъ, който доказва, че българитѣ сѫ старитѣ траки и, следователно, най-старитѣ (коренниттѣ) жители на полуострова****). Тая си теория той основава на изучени паметници и на чужди изследвания.

Една варианта на тая теория, но основана само върху писаното за насъ отъ разни стари хронографи, е оная на Д-ръ Г. Ценовъ. Той като разглежда писаното за мѣстнитѣ племена още отъ елинско и римско време, като съпоставя едно и сѫщо събитие, предадено отъ разни писатели, описващи единъ и сѫщи народъ, но съ разни имена, идва до заключението, че старитѣ Херодотови скити въ последствие станали на масагети, после на сармати, алани, гети, авари, хуни, българи и пр., т. е. българитѣ сѫ най-старитѣ поселенци на полуострова*****).

Г. Баласчевъ поддържа, че българитѣ сѫ скити. Въ списание „Минало" той дословно пише: „. . . . . . като споменахме и за обичая да отрѣзватъ (българитѣ) главата на пленника, както вършили туй скитскитѣ племена нѣколко века преди рож. Хр. Споредъ Херодота, последниятъ обичай сѫществувалъ и у тавритѣ —

---

*) Венелинъ: Древніе и нынешніе болгаре, Москва 1899 г.

**) Историј• разных словенскых народов, най паче Болгар, хорватов и сербовъ — Виена 1794 година.

***) Јсторія българска — Цариградъ 1869 година.

**** История на древнитѣ траки т. I — Пловдивъ 1911 год.

***** Д-ръ Г. Ценовъ: 1. Праотечеството и праезика на българитѣ. — София 1907 г.; 2. Българитѣ сѫ по-стари поселенци на Тракия и [illegible] отъ славянитѣ — *София* 1908 г.; 3. Goten oder Bulgaren. Gesch[illegible] *alten Skythien, Thrakier und Makedonier* — Leipzig 1915 година.

скитско племе... Но черепитѣ на отрѣзанитѣ глави служили на скититѣ и като цѣнни чаши". По-нататъкъ той пише: „Както е известно, Крумъ съ черепа на отрѣзаната глава на императоръ Никифоръ, следъ като го посребрилъ, черпелъ скжпитѣ си гости. Но старитѣ българи сж запазили и други скитски обичаи (к. н.). Херодотъ разправя за бръснението на главата у скититѣ, както е било и у българитѣ. Погребалнитѣ обичаи били сходни на скити и българи. Царьтъ у скититѣ можелъ да избива и децата на наказанитѣ съ смърть, както постжпилъ Царь Борисъ съ разбунтувалитѣ се боляри и тѣхнитѣ семейства. Българската клетва е сжщо тъй скитска, както и редица други обичаи*).

Необяснимо остава само, гдето Г. Баласчевъ, приемайки българитѣ за скити, възприема теорията, че сж татари и даже озаглавява господаря имъ съ титлата „ханъ" вместо князъ.

Сжщия археологъ въ своитѣ „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство" „подхожда къмъ онова, което виждаме у Г. Ценовъ, но подъ силното влияние на школата за произхода на българитѣ отъ татари, се задоволява да се противопостави само на покоряването полуострова, съ малка орда, а не съ цѣлъ народъ**).

Най-после нашия професоръ В. Златарски въ своята „История на Българската Държава въ среднитѣ векове", разглеждайки подробно и критически въпроса, извежда българитѣ отъ хунскитѣ племена Утигури и Кутригури (котраги). Кубратъ се представя като господарь на уногундуритѣ, които биле едно племе съ утигуритѣ. Уногундуритѣ споредъ В. Златарски сж българско племе отъ източния клонъ, живѣло по склоноветѣ на Средния Кавказъ и нѣкога замѣстило утигуритѣ, като застанало на чело на движението противъ турцитѣ, а по-после обединило българскитѣ племена при образуване на „Стара Велика България***), т. е., споредъ В. Златарски, българитѣ сж хунско, а не финско племе.

Явно е прочее, че въпроса за произхода ни е споренъ, но сжщо е ясно и, че българитѣ не сж дошли отъ Волга на Дунава въ 668 година, а се чуватъ да плячкосватъ изъ Мизия, Тракия, Македония и даже Илирия още въ V векъ. Щомъ веднажъ това е тъй, а то е установено, нашето военно искуство къмъ днитѣ на образувание държавата (Исперихъ)

---

*) Г. Баласчевъ: сп. „Минало", кн. 3, стр. 314.

**). Изложихме накратко положението на Българската държава оттатъкъ Дунава съ единствената цель да обърнемъ вниманието на тѣзи, които и днесъ упорито твърдятъ че Исперихъ се явилъ въ Мизия на чело на нѣкаква малочислена дружина, а не на цѣлъ народъ, добре организиранъ, който въ продължение на 2 вѣка приблизително е водилъ не вече скитнически животъ, *но заседналъ*. . . ." стр. 26.

***) *Стр. 89.*

не е могло да остане непорочно, защото е било постоянно въ съприкосновение съ Византийското. А че българитѣ биле известни на историята и на Византия, съ която сж водили много борби преди 679 г. се вижда:

1. Императоръ Анастасий (506—507 г.) като не намира спокойствие за предѣлитѣ си отъ нашествието на българитѣ, построява известната Анастасиева стена отъ Силиврия до Черноморе съ чисто отбранителна цель. За това пише Прокопъ: „съгради дълга стена отъ Черно-море до Силибриямъ (на Мраморно-море) срещу мизийскитѣ или български и скитски нападения**). Тая стена била дълга 80 клм. и широка 6·5 метра**).

Отъ тѣзи думи на Прокопа се вижда, че той идентифицира българитѣ съ мизийцитѣ, а тѣзи последнитѣ не сж отъ чужди произходъ и ако сж били на р. Волга и дошли на Дунава едва въ 668 г. не можаха да бждатъ въ Мизия, а още и да се наричатъ мизийци.

2. Византийския хронографъ Теофанъ, по съобщението на когото е основана теорията за идванието на българитѣ въ Мизия въ 679 г. пише: „въ сжщата година (494) тъй нареченитѣ българи, за които до сега не е чувано нищо, нападаха Илирия и Тракия***).

3. Нападенията на българитѣ не сж на отдѣлни партии, а на организирани родове, племена и народи. Така Комесъ Марцелинъ въ своята хроника пише: „Въ 499 г. Аристъ военачалникъ на императорскитѣ войски съ 15000 въоржжени войници и 520 кола оржжие излезе срещу българитѣ що опустушаваха Тракия. (к. н.) Боя стана при р. Зурта. Повече отъ 4000 наши починаха, избѣгаха или се удавиха въ рѣката****). За да се отиде срещу нѣкой врагъ съ 15000 души войници, сигурно той не е нѣкаква чета. Трѣбва да се имя предъ видъ, че въ тѣхъ времена отряди отъ 15000-20000 души сж биле нормални за една държава

---

*) Цитирано отъ М. Дриновъ: Погледъ върху произхождението на българитѣ стр. 15.

**) Lebeau: Histoire du bas Empire t. VII стр. 394.

***) Theophanis Corp. Secript hist. Bys. p. 222.

****) Marcelini Comitis Chronicon Migne L. I.

За примеръ нека приведемъ нѣкои числа отъ тѣхъ времена.

1. Телецъ—въ боя при Анхиало срещу византийцитѣ разполагалъ съ 70000 българи и славяни.
2. Телеригъ — се бие съ византийцитѣ въ Македония съ 12000 души.
3. Славянския главатарь Небюла въ 692 год. въ Сицилия участвува въ боя, на страната на арабитѣ срещу Византия, съ 20000 души.
4. Тервелъ въ 704 год. отива да помага на Юстинианъ II съ 15000 [illegible]
5. Въ 813 г. *отряда на* българитѣ срещу Люле Бургасъ [illegible] *броялъ 30000 души и т. н.*

таритѣ, а отъ друга страна знае се, че византийскитѣ хронографи и историци съ името „турци" сж именували отначало българитѣ, а после маджаритѣ. Самото обобщаване начина на воюване съ всички „тѣмъ подобни народи" показва, че той или включва българитѣ въ името „турци" (което е най-вероятно), или въ „тѣмъ подобнитѣ", или въ скититѣ, защото още въ V вѣкъ българитѣ се бъркатъ съ хунитѣ, а тѣзи послѣднитѣ съ скититѣ. Така, Прискъ, византийски посланникъ при Атила, като описва своето пребиваване при този хунски господарь и неговия дворъ, навсѣкжде употрѣбява думата скити вмѣсто хуни*). Следов., Маврикий е воювалъ съ българитѣ, той нарича българитѣ „турци", а не сж маджаритѣ, които се явяватъ въ историята много по-късно Противъ какви части е воювалъ Маврикий, ако не противъ масси —?

12. Въ картата на Евсевий (IV в.), която се има чрезъ Свети Еронима, фигурира и България като територия на полуострова**).

13. Въ картата на Равенския Космографъ (VI в.) България е поставена почти на днешното си мѣсто***). Ако българитѣ не сж били племе, населяващо известна територия, то въ тогавашна карта не е могло да бжде помѣстена. Това показва, че българитѣ сж били на Балканския полуостровъ много преди Исперих овото време.

14. Мойсей Хоренски (писатель отъ V в.) арменски географъ пише, че българитѣ сж населявали северния Кавказъ около 120 г. преди Христа****).

15. Императоръ Зенонъ (478—482 год.) повикалъ на помощь българитѣ въ борбата си съ Теодориха (готитѣ) и след. Византия ги е знаяла; тѣ сж ѝ били съседи, а не сж били на р. Волга и неизвѣстни.

Има още твърдѣ много доказателства, които говорятъ противъ теорията, че българитѣ сж дошле на полуострова едва въ 668 год. но считаме за достатъчни гореприведенитѣ.

* * *

Отъ тия нѣколко данни—доказателства, че българитѣ сж биле извѣстни на Византия и другитѣ съседни държави много преди VII в., ний не искаме да вземаме страна въ спора; ние оставаме това на по-компетентнитѣ хора. Ние ги приведохме, за да си помогнемъ, като поменахме по-рано въ вземание изходно положение за нашата работа. За военното изкуство не е все едно дали то почва

---

*) Priscus: Corps scrpt. his. Byzant. XI стр. 190—192, 198 и 202.
**) G. Zenoff: Goten oder Bulgaren — стр. 203
***) Jbid стр. 204.
****) Г. Баласчевъ; Белѣжки върху веществената култура на старобългарското Ханство, стр. 12.

за българитѣ отъ 679 год. дошли направо отъ р. Волга т. е. дошли съ свое оригинално разбиране на военното дѣло или отъ нѣколко вѣка по-рано при постоянно съприкосновение съ културна Византия и не прекжснато почти воюване съ нея.

Като проучимъ по-внимателно първоизточницитѣ и всичко що е писано за българитѣ, ние ще дойдемъ до най-правдоподобната и вероятна теория, че българитѣ сж едно отъ племената извѣстни подъ името „скити" Въ разни времена историцитѣ имъ смѣсватъ имената, защото биле племена на една и сжща раса и затова между тѣхъ въ обичаитѣ, вѣрванията и начини за воюване нѣма голѣма разлика Сжщо въ разни времена въ разнитѣ племена и отъ различнитѣ родове, явявайки се нѣкой по-енергиченъ началникъ, подчинява другитѣ, обединява ги и образува държава. Тя обаче сжществува до като обединителя е живъ; щомъ той умре, тя скоро се разпада, защото племената силно обичащи свободата, си я потърсватъ. Такъвъ единъ обединитель на скитскитѣ племена, се явилъ и Атила, който къмъ средата на V-й в. образува мощната и голѣма хунска държава, на която границитѣ сж достигнали отъ Балтийско море до Кавказкитѣ планини и Дунавскитѣ области на Византия. Въ тая държава влизали всички варварски и неварварски народи що сж населявали тия мѣста.

Въ тая именно епоха почватъ да се чуватъ и българитѣ, а това показва, че тѣ ако не сж чисти хуни, за каквито ни ги представляватъ нѣкои византийски писатели (Прокопъ, Малала), то сж племе близо до тѣхъ, воювали сж заедно и за това е било много лесно да се вfigматъ ту за хуни, ту — българи, ту хуно-българи (Теофанъ).

И тъй теорията за чуждия произходъ на българитѣ получава потвърждение, но отъ хуни, а не фини. Като така, ние ще трѣбва да разглеждаме най-старото ни военно изкуство като хунско или по-добре „скитско", защото хунитѣ както видѣхме се смѣтатъ за скити. Ние не ще бждемъ далечъ отъ истината, защото Маврикий, както видѣхме дава указания за борба съ скити или авари, турци и на тѣхъ подобни народи т. е. всички все отъ скитски типъ, а хунитѣ и българитѣ подпадатъ къмъ тѣхъ. Самия фактъ, че той отъждествява скититѣ съ аваритѣ, а тѣзи последнитѣ били братски на българитѣ народъ, показва какво военното изкуство на българитѣ е все едно скитско. И до като не бжде необоримо доказано че българитѣ не сж отъ хунски произходъ, а последнитѣ не сж скити т. е. не сж имали скитско военно изкуство, до тогава нашитѣ разсжждения върху военното изкуство на най-старитѣ българи и положенитѣ за него основи по въпроса, ще останатъ най-правдоподобнитѣ.

Сега остава откритъ въпроса: хунитѣ какви сж: кавказка или монголска раса, а отъ това ще се изведе заключението и какви сж българитѣ.

По произхода на хунитѣ има спорни и противоположни мнения: едни ги смѣтатъ скити (кавказка раса), други — татари (монголска раса). Ето защо накратко ще изложимъ нѣкои мнения за по-голѣма ясность.

Lebeeu казва, че хунитѣ били познати на Китайцитѣ още 2000 г. преди Христа като жители живущи на сѣверъ отъ Китай и сж водели съ него постоянна война. За предпазване отъ тѣхъ е била направена извѣстната китайска стена дълга около 1778 к. Тѣ постепенно чрезъ скитание се движели на изтокъ до като достигнали р. Донъ и Азовско море и се спиратъ на изтокъ отъ това море. Отъ тукъ тѣ тласкатъ напредъ алани, готи и др. племена обитаващи земитѣ на сѣверъ отъ Дунава, като достигатъ до Балтийско море*).

Клавдий ги описва като низки, грозни, безформенни, свирепи, голѣмоглави и пр. Амиянъ Марцелинъ подържа това, като казва че майкитѣ още при раждане на мжжкитѣ дѣца смазвали носоветѣ имъ, за да можелъ шлема да прилепва по-добре върху лицата имъ, а бащитѣ — деряли кожата на лицата имъ, за да не расте брада. Печено или варено месо не ядели, а се хранели съ сухи корени или месо „опечено" подъ седлото. Живѣели винаги на поле, скитали отъ мѣсто на мѣсто, обличали се грубо, постоянно ездили, на коня се хранели, на него спали и затова едва вървели (?) Били кръвожадни жестоки, свирепи. Особенно обичали питие, (което опивало) „съставено отъ вкиснато кобилешко млѣко"**). Самия Атила се описва: ръстъ малъкъ гърди широки, глава голѣма, безформена, очи малки, искроблестящи, кръвнишки, малокосматъ, коситѣ и брадата побѣлѣли, носъ смазанъ, цветъ на кожата желто червеникавъ, вървежъ надмененъ, застрашителенъ***).

Струватъ ни се тѣзи описания за невѣрни или силно преувеличени. Навѣрно вселия се отъ хунитѣ и особено отъ Атила ужасъ е създалъ легендата да бждатъ описани като най-отвратителни сжщества.

Такива се описватъ и българитѣ отъ византийскитѣ историци, когато сж вселили ужасъ съ своитѣ набеги. Както Атила е нареченъ „бичъ божи", тъй и българитѣ „бичъ пратенъ отъ Бога, за да накаже Източната империя***). Такива ли сж били въ сжщность хунитѣ и българитѣ, както ни се описватъ? Не сж ли описанията само възъ основа приказкитѣ на хора изплашени отъ боеветѣ и създали легенди достигнали до по къснитѣ хронографи въ описанитѣ форми? Lebeau като говори, че хунитѣ сж живѣли на северъ отъ Китай и сж известни на китайцитѣ още преди 2000 год. (пр. Хр) навѣрно има предъ видъ хунхузитѣ, противъ които, както е известно, е направена китайската стена. Да се отождествяватъ тѣ съ хунитѣ или

* Lebeau: Histoir du bas empire т. IV стр. 65.
**] Jbid т. VI стр. 161.
***) Манасиевата лѣтопись на слав. єзикъ, Москва 1842 год. стр. 50.

българитѣ, като се представятъ, че пропжтували цѣлия Сибиръ, за да нападнатъ Панония, Тракия или Мизия е малко вероятно. По описанието на повечето писатели — хронографи отъ епохата на Хр. до VIII в. хунитѣ сж скити, както и другитѣ племена и като така, не може да бждатъ като описанитѣ по-горе. Какви сж хунитѣ, ние имаме свидѣтелството на тѣхенъ очевидецъ, който е билъ при Атила, при жена му, въ двора му — Прискъ. Както и на друго мѣсто казахме, Прискъ отива при хунитѣ, описва тѣхъ, а на всѣкжде употрѣбява думата „скити" вмѣсто хуни. Той яде при Атила, вижда придворния церемониялъ, вижда близкитѣ на Атила, Атиловица, синоветѣ му и нито дума не казва за тѣхната външность. Може ли да допустнемъ, че ако хунитѣ сж такива, каквито ни се описватъ, това не би му направило впечатление? Не е направило; защото ги е намѣрилъ като всички скити и следователно незаслужаващи описание.

Прави ни впечатление израза, че майкитѣ смазвали носоветѣ на децата си, за да прилягалъ шлема по-добре. Сигурно е, че Амиянъ Марцелинъ не е виждалъ хуни, нито знае формата имъ, защото инакъ не би казалъ такива легенди. И наистина, шлема не е билъ въ употрѣбление у азиятцитѣ; такъвъ не сж имали нито Чингисъ-хановци, нито Тамерлановци. Той е билъ въ употрѣбление у елинитѣ, римлянитѣ, а после минава и у византийцитѣ, но у азиятцитѣ и скититѣ не го е имало. Тѣ били твърде леко облечени, не носили броня, леко имъ било и снаряжението.

Може ли тогава да става дума за смазване на носове, за драние кожата да нѣма косми и пр., когато тѣзи нѣща сж безъ никакво значение? Сжщото нѣщо е и за българитѣ. И тѣ много късно усвояватъ шлема, защото сж били скитници, а ние казахме, че скитницитѣ не сж го имали въ формата си.

Като казахме нѣколко думи за хунитѣ—българитѣ не би била работата ни добре обоснована, ако не кажемъ нѣщо и за другото племе, което е влѣзло въ състава на българската държава — славянитѣ.

Д-ръ Г. Ценовъ приема, че славяни, хуни, българи, авари и др. сж едно и сжщо племе — скити. Може би; ние не ще споримъ, защото не ни е въ предмета, но за насъ е ясно, че 1-о българско царство се е образувало отъ смѣсицата племена, що сж биле на полуострова въ IV, V и VI в. Тая смѣсица се състояла главно отъ две племена: завоеватели — българитѣ и покорени — славянитѣ*).

---

*) Д-ръ Г. Ценовъ въ специаленъ трудъ подъ название „Българитѣ сж по-стари поселенци на Тракия и Македония" доказва, че последн[illegible] дошли на полуострова следъ българитѣ, а не обратното, както е [illegible]

Нѣкои писатели като гледатъ на Скандинавия като огнище на всички варварски народи, извеждатъ и славянитѣ отъ тамъ. Разселването имъ, обаче, е станало въ тъмна епоха, когато то е станало и съ другитѣ племена, особенно готитѣ. Ето защо, тѣ се смѣсватъ помежду си и особенно, когато се разпръснали въ Сарматия и около Донъ. Славянитѣ биле войнствено племе, което се казвало „слави" „славяне" (Slaves), т. е. славни, храбри. Римлянитѣ (византийцитѣ) преинačаватъ името slaves на sclaves—роби. Славянитѣ населявали всичкото пространство между р. Висла, Днестъръ, Донъ и особено се отличавало по храбростьта си племето, наречено „анти", което достигало до р. Дунавъ. Тѣ се смѣсватъ съ българитѣ и аваритѣ, затова и хронографитѣ ги бъркатъ. Тѣ биватъ покорени отъ Готския военачалникъ Херманрихъ, противъ когото, както видѣхме по-горе, се съюзяватъ хунитѣ съ византийцитѣ; сигурно сѫ помагали и славянитѣ*). Отъ 449 година нататъкъ, тѣ налитатъ на югъ отъ Дунава и постепенно заселватъ Мизия и Тракия. Нѣщо поопредѣлено за тѣхъ се среща у Иордана и Прокопа. Последниятъ пише: че „въ 547 г. славяни преминали Дунава и нападнали Илирия"**), а първия—че „българи, славяни и анти заедно нападнали римската империя (Византия)***). Споредъ Lebeau, императорътъ Ираклий заселилъ въ часть отъ Горня Мизия, Дания и Дардания (край Адриатическия брѣгъ) сърби и хървати****).

Изобщо, въ VI в. вече на полуострова има българи, славяни, сърби, хървати, авари и др. „варварски" племена.

Прочее, въ едни и сѫщи времена започватъ да се подвизаватъ на югъ отъ Дунава и българи и славяни, затова за начало на нашата работа ние ще земемъ военното дѣло у тия два народа толкова повече като се знае, че до образувание на държавата отъ Исперихa, вследствие съвмѣстнитѣ действия почти два вѣка на българи и славяни, то се обобщило и изразило почти въ единъ видъ, защото всички скитски племена имали еднакво военно изкуство — „скитско", каквото виждаме у Маврикия.

---

*) Lebeuu: His. du bas empire m. VIi. стр. 424—427.
**) Прокопъ Готски войни, кн III гл. 29.
***) Romana et Getica — Monumenta Germaniae стр 47.
****) Lebeau. His. du bas empire L. 56 p. 19 et 20.

ГЛАВА I

УСТРОЙСТВО НА ДЪРЖАВАТА

КАТО ИЗТОЧНИКЪ НА ВЪОРЖЖЕНИТѢ СИЛИ

Хронографитѣ, като описватъ образуването на Исперихова̀та държава, казватъ, че той (Исперихъ) съ своитѣ хора покорилъ 7 славянски племена въ Мизия и така турилъ начало на бѫдащата България. Какво е представлявала Мизия до Испериха и какво положение сѫ заемали тѣзи 7 племена, ние ще си уяснимъ, като знаемъ, че до идването на българитѣ, Мизия и Тракия сѫ влизали въ състава на Византийската държава съ гражданска уредба, установена още отъ римлянитѣ. Тѣзи провинции били раздѣлени на области (стратегии), които, поради честото променение на границитѣ и територията си меняли. Делението, обаче на области се запазило и за по-късно време съ името комити (комитати или теми.). Отъ тия области Византия събирала (повечето наемала) войскитѣ си; тѣ сѫ дали и добри военачалници и нѣкои императори. Тая уредба била разпространена и въ Дунавскитѣ краища, които биле сѫщо подъ римско владичество. Ето защо се приема, че славянскитѣ и други племена, населяващи Мизия, Тракия, Македония, Дакия и Илирия — часть отъ които влѣзоха въ състава на новата България, имали устройство както и другитѣ византийски провинции, само че това устройство ги засягало дотолкова, доколкото тѣ могли да го понасятъ поради своя силно свободолюбивъ характеръ.

Първитѣ сведения, които имаме върху славянитѣ сж, че въ V и VI вѣкове живѣяли въ бѣдни, разпръснати доста далечъ една отъ друга колиби, всредъ горитѣ, край рѣкитѣ, блатата и езерата. Живеяли на родове. и роднинството имъ служило като цементъ за обществения имъ държавенъ и воененъ животъ.

Рода се управлявалъ или отъ най-стария или отъ избранъ по-между имъ членъ, но непременно мжжъ. Земята на която живѣялъ рода била общо притежание; всички отъ нея се ползували и всички били длъжни да я защищаватъ отъ похищение на когото и да е. Живота показалъ, че отдѣлни родове не могли да живѣятъ и бранятъ своята земя и става нужда да се съединяватъ по нѣколко наедно живущи близо единъ до други и имащи общи интереси. Така възникнали селищата. Обикновено, нѣколко роднински семейства се събирали въ задруги, а нѣколко задруги въ жупа[1]). Началствующия или най-стария се наричалъ „жупанъ", който билъ и началникъ на селището.

Славянитѣ били войнствено племе, но скоро привикнали къмъ постояненъ—оседналъ животъ, започнали да обработватъ земята, да се занимаватъ съ скотовъдство и даже съ търговия, като малко по малко нравитѣ имъ се смегчили. Своя войнственъ духъ, обаче, тѣ запазили за дълго още и биле единъ отъ най-добритѣ елементи на византийската войска.

Когато славянитѣ се настаняватъ въ Мизия и Тракия, тѣ не намиратъ тамъ пустиня, а цвѣтущи провинции, заселени съ културно сравнително население. Постепенно, въ борба съ това население (тракоилирийци и гърци), часть изтрѣбватъ, друга покоряватъ и тъй се настаняватъ по цѣлия полуостровъ между тритѣ морета. Съвременника имъ Прокопъ ето що пише по този случай: „Илирикъ, цѣла Тракия, цѣлата страна до Йонийско море, та до предградията цариградски, сетне Гърция, Херсонесъ, биваха опустошавани туку речи всѣка година отъ хуни, славяни и анти презъ всичкото

1) Жупа е славянска дума и значи „страна".

Юстинияново царуване и тѣхнитѣ жители страдаха отъ неописуеми тегла. Азъ мисля, че презъ всѣко отъ варварскитѣ, нахлувания по 200,000 ромеи биваха изтрѣбявани или пленявани, тъй че областитѣ заприличаха на скитски пустини"[1]). Заселването ставало отъ цѣли родове наедно. Така може и да се обясни факта, гдето племената сж заселени на огнища изъ провинцията.

Тъй че, славянското племе се настанило въ Мизия, Македония и Тракия върху културни мѣста, като ги обърнало на варварски селища[2]) и заживяло както си разбирало—кжде съвсемъ независимо, кжде васално подъ властьта на византийскитѣ императори. Последующитѣ завоеватели били длъжни да се съобразяватъ съ бита на тия пришелци, но все пакъ властьта на императоритѣ се стремяла да обуздае волния животъ на тия варвари и затова тѣ охотно минаватъ на страната на българитѣ, за да се отърватъ отъ робство, както разбирали своето положение подъ Византия.

Старитѣ българи се описватъ като скитнически народъ. Тѣ не живѣяли по села и колиби, а подъ палатки и сжщо по родове. Движели се съ голѣми кола, събиращи до 10 души, които пренасяли женитѣ и дѣцата, а мжжетѣ биле на коне. Избирали за живѣение мѣста съ пасбища, хранящи се съ месо отъ ловъ и отъ животнитѣ, които карали съ себе си. Градоветѣ и селищата за българитѣ били „затвори“, затова тѣ ги избѣгвали.

Народъ съ такъвъ начинъ на живота не е могълъ да създаде държавна уредба; ето защо, покорявайки туземното население и сливайки се съ него, той усвоява намѣрената държавна уредба. Сливането на славяни и българи, прочее, не е измѣнило римската господарствена уредба по отношение териториялното дѣление, но установило едно славяно-българско устройство, което ни се рисува тъй:

Земята била държавна, отчасти собствена. Всѣки собственикъ или родъ е билъ длъженъ да я брани съ всичкитѣ

1) Proc. Historia Arcana 108. Цитирано отъ Иорд. Ивановъ — „Сѣверна Македония“, стр. 36.

2) Константинъ Багрянородний пише, че славянитѣ „направили ромеитѣ варвари“ (славяни).

си сили. Когато се установява държавния строй, всѣки родъ билъ длъженъ да дава известно число войници, готови, въоржжени и снарядени, които се нареждали подъ знамената на общия главатарь. Числото на войницитѣ зависяло отъ голѣмината на рода. Ако той по своята численость не е билъ въ състояние да даде единъ войникъ, съединявали се по нѣколко рода наедно за да дадатъ такъвъ. Не било задължително собственика ако е самъ, а не въ задруга, да служи; той можелъ да дава замѣстникъ, но не наемникъ, обаче непременно въоржженъ и снаряденъ. Наемничеството било изключено, защото военната система била на начала на народно опълчение. Въ това отношение българската войска се различавала отъ византийската, която имала повече видъ на наемническа, каквато въ сжщность е била.

Държавната земя се обработвала отъ хора, които срещу нея се задължавали да служатъ въ войската, нѣкои въ мирно време изъ гарнизонитѣ и границата, а нѣкои — само при война. На тия начала служили повечето привилигировани хора или отъ властвующето племе или заслужилитѣ съ нѣщо. Често цѣли родове се ангажирвали срещу заселяване и надаряванне съ земя да служатъ войници и въ мирно, и въ военно време — споредъ уговореното. Така се образували много мѣстности и села, които сж запазили имена напомнюващи тѣхчото минало, като: Войника, Фролошъ (постъ стража), Пелатиково (войнишко село) и др. Тая система била задържана дълго и преминала и у турцитѣ, като имената на селата се задържали даже и до днешно време. Цѣли провинции въ Византия били така заселени при императора Левъ III Исаврянинъ, (717—741), които съ завладяването имъ отъ българитѣ преминаватъ съ уредбата и хората си подъ последнитѣ.

За да видимъ кои области сж влизали въ българската държава, трѣбва да знаемъ границитѣ й, защото за областитѣ сведенията сж твърде недостатъчни. За границитѣ въ интересующия ни периодъ ний имаме следующитѣ сведения: „Отъ Девелтъ тя (границата) вървѣла по старата линия на окопа (Еркесията) до горното течение на р. Чобанъ Азмакъ, притокъ на р. Тунджа; оттамъ повръщали право на югъ и между

дветҍ рҍки — Тунджа и Чобанъ-Азмакъ — достигала до моста при устието на Чобанъ-Азмакъ — северно отъ с. Шахлий (а може би до нҍкой мостъ още по на югъ при голҍмия завой на р. Тунджа), отдето повръщала на западъ по северенитҍ склонове, а може би и по водораздҍла на Сакаръ планина, южно отъ днешния гр. Каваклий, после се спуща право на югъ между Агатоники, която се намирала, както се предполага, западно отъ Саранлий и Балзена, която ще трҍбва да търсимъ, следоват. на северъ отъ сжщото село (може би то да е голҍмата крепость при с. Главанъ), достигала до р. Марица северно отъ Харманлий къмъ Констанция, която се намирала на дҍсния брҍгъ на рҍката (може би южно отъ Оваджика, гдето има развалини) и отъ тамъ отивала право на западъ къмъ Макроливада — днешна Узунджова и следъ това свършвала на нҍкой отъ близкитҍ върхове по севернитҍ склонове на източнитҍ Родопи[1]) — Това за южната граница при Омортага, която е сжща и при Пресиана т. е. въ края на описания отъ насъ периодъ.

На изтокъ границата била Черното море. На северъ точно не се знае, защото печенежкитҍ и аварски племена я правяли непостоянна съ своитҍ чести налитания и бунтове. На западъ е следвала обща посока отъ Сингидумъ (Бҍлградъ) до една точка югозападно отъ Охрида. На югъ тя включвала македонскитҍ езера, Кожухъ-планина, Бҍласица и по Боздагъ съ една приблизителна посока на С. И. се съединявала съ току-що описаната отъ г-нъ Златарски.

Границата на югъ описахме по-подробно, главно поради това, че тя е била най-важната и презъ нея ставали всички движения отъ Византия въ България и обратно.

Въ тҍзи граници на България известни сж до сега следнитҍ области: Д р ъ с т ъ р ъ — съ седалище на войводата (областенъ началникъ) въ крепостьта съ сжщото име (Силистра днесъ), С е в е р с к а область съ седалище Марциа-

---

*) *В. Н. Златарски.* Сюлейманкьойски надписъ въ „Известия" на Бълг. *Археолог. Дружество,* томъ III свез. 2 отъ 1923 г. стр. 168.

нополъ[1]), Стримонска съ седалище Сердика (София) Загория — съ Диамполи (Ямболъ), Тракийската съ Филипополъ, Тимошка съ Видинъ и Браничевска въ която се включвалъ и Сремъ — съ Сингидумъ (Бѣлградъ). Навѣрно Панония (Маджарско) и Дакия (Ромъния) сж образували отдѣлни территории, които поради голѣмината си били раздѣлени на области — ний обаче по тѣхъ нѣмаме сведения. Че сж имали известно териториално дѣление и управление се вижда отъ факта, какво българитѣ, когато се настаняватъ въ Мизия и Тракия, не напущатъ владенията си оттатъкъ Дунава, а оставатъ тамъ замѣстникъ. При война ний виждаме, че тѣзи мѣста даватъ войници — Крумъ въ боя си съ Никифора въ 811 год. ималъ отряди отъ авари.

Всѣка область се управлявала отъ особенъ велмсжа (боляринъ), нареченъ войвода (угърцитѣ — стратигъ). Войводитѣ сж измежду най-висшитѣ длъжности въ държавата. Това се вижда отъ много данни и документи, останали отъ старо време. Между другото има и такива отъ епохата на Крума. Документитѣ сж отъ по-късно време, но се отнасятъ до интересующия ни периодъ и затова като характерни ще приведемъ отъ тѣхъ извлечение. Едина е Менелогиятъ на Василий II българоубиецъ, а другия — славянски прологъ.

Въ I се значи: „Кроуму же животъ извергшу. Дукумъ началіе пріять и томоу такожде страстне оумершу. Диценгъ воевода бысть надъ Болгары, суровъ и безчеловеченъ...", а въ пролога за 22 януари, когато се празднува деня на избититѣ светци четемъ: „Цокъ безбожный и сьбра вся хритияны воеводы, попы и дияконы и простца" ...[2])

Отъ горецитираното се вижда, че Диценгъ е билъ войвода на областъ, а сжщо, че Цокъ „като измжчвалъ християнитѣ най-първо се насочвалъ на воеводитѣ[3]). Споредъ Г. Златарски сжщо се подразбира, че Цокъ и Диценгъ били войводи — областни началници.

---

1) Марцианополъ е билъ главенъ градъ на Приморската область до българитѣ. Ако Плиска не го е замѣнилъ, за което нѣмаме указания, ще се *счита все още до Преславъ* за областенъ градъ.

2) В. Златарски - Сюлйеманкьойския надписъ — въ Известия на Бълг. *Археолог. Дружнство т.* III сз. 2, стр. 139—140.

3) Въ грьцкия текстъ тѣ сж именувани стратиги, а знае се, че *стратигитѣ сж били областни* началници.

Въ време на война войводата командувалъ войскитѣ на своята область, а въ мирно време се грижелъ за реда, за въоржженитѣ сили, оржжията, конете и пр.

Управителитѣ на нѣкои области били васали и се договаряли съ владетеля да му служатъ при известни условия. Това се отнася най-вече до ония, които имали наследствена земя и роби. Тѣ били длъжни да си пазятъ земта въ силата на правото върху собственостьта си; при всичко това, не всѣкога тѣ излазятъ вѣрни, защото ги виждаме ту да аспириратъ за царски тронъ и да устройватъ смутове, ту да отиватъ на служба у византийцитѣ.

Освенъ тѣзи земи, собственость по наследство на отдѣлни лица, имало и общински. Тѣ принадлежали на ония общини, които имали извѣстни права на владение земя. Както владетелитѣ на собственна земя, останала повече по наследствво — бащиния, тъй и населението на общинитѣ било свободно население.

По начало земята се считала царска, особенно новозавладената, гдѣто като плячка сж вземани и много частни имоти. Князьтъ (царьтъ) awималъ право да дарява земи на своитѣ заслужили хора — боляри или войводи при известни условия. Контигента на тия земи билъ най-благонадежния, макаръ, че и у тѣхъ могло да има измѣна и неблагодарность. Такива надарени съ земя боляри били снабдени за обработване земята и съ много роби, взети въ пленъ. Подобни роби имало и въ общинитѣ и въ бащиниитѣ. При добра служба тия роби получавали известни права, но все пакъ оставали полузависими. Така, тѣ не мигли да се преселватъ другаде — оставали закрепостени, длъжни били известно време да работятъ на царьтъ и на своя господарь даромъ, обложени били съ разни видове данъкъ, длъжни били да служатъ войници и пр. Тая категория хора биле главния войнишки контингентъ и за тѣхъ болярите водили особена смѣтка. Царя ималъ право на контролъ върху състоянието на оржжието и *конетѣ, като изпращалъ* когато намѣри за нуждно, а най-*вече преди война,* специални контрольори.

При решаване на война или когато се наложи такава, специални пратеници отивали при болярит̀ѣ, собственицитѣ и общинитѣ да предадатъ заповедьта на царя за събиране войници. Тогава всѣки билъ дълженъ веднага да замине готовъ съ конь или безъ такъвъ (споредъ условието) или заповедьта, съ оржжие и снаряденъ за сборното мѣсто определено отъ началника му. Тамъ започвали, по всѣка вѣроятность и първитѣ бойни упражнения на събранитѣ единици.

Когато пратеницитѣ известятъ събирание войници за война, областитѣ били длъжни да се погрижатъ за снабдяване централнитѣ крепости съ бойни и хранителни припаси Всѣка крепость имала свой районъ — съ продоволствени, фуражни и др. припаси и предмети за да може да прибере при неуспѣхъ разбити или намерили въ нея убежище войски, както и да издържи обсада, ако своитѣ войски сѫ далечъ.

Числото на хората, които трѣбвало да даде собственика, общината или васала, не ни е известно. Навѣрно това е зависяло отъ договора съ господаря или отъ неговата заповедь. По този въпросъ Ибнъ — Даста пише за хазаритѣ, реда и управлението на които било както у българитѣ[1]), че царя възлагалъ на заможнитѣ и богати грижата да даватъ колкото могатъ стъкмени конници, споредъ имота си или успѣха на своята професия или търговия. У монголцитѣ[2]) населението било раздѣлено на десетици, стотици хилядници и пр. Всѣки 10 души сѫ биле длъжни да даватъ по единъ войникъ напълно стъкменъ и въоржженъ — войнска повиность. Ако сѫ биле нуждни повече войници, вземалъ се още по 1 на всѣки 10 жителя.

Понеже този редъ е билъ усвоенъ на всѣкжде, имаме основание да предполагаме, че е билъ известенъ и на скитскитѣ народи, а следователно и на старитѣ българи.

Всички войници се групирали на едно или нѣколко мѣста — по нареждане на началницитѣ и то при крепоститѣ, които биле по пжтя на движението.

---

1) Българитѣ преди преминаване на Дунава отъ Исперихъ били подчинени на хозаритѣ.

2 Изъ книгата на Чингисъ Хана подъ името „Яса" гдѣто е изложено *монголското военно и административно* изкуство и разбирания.

Когато войницитѣ били недостатъчни или поради веститѣ войни намалявало числото имъ, като изключение се допущало наемание по примера на Византия. Повече се практикувало обаче даването свобода на робъ при условие да се запише войникъ и въ подобенъ случай той ставалъ свободенъ. И това обаче било изключение.

Практикувалъ се още единъ начинъ за коплектуване съ войници: пленницитѣ-роби, като хора навикнали съ военния животъ и на действие съ оржжието, се надарявали съ земя при условие да служатъ войници. Щомъ като службата престане, пленника се откупи или си отиде, правото надъ земята престава т. е. той е неинъ собственкъ до като има военни задължения. За такива хора се водяла отдѣлна смѣтка.

По колко войника—организирани единици—е давала всѣка область, точно не се знае. Ако се вземе като приблизителна цифра една данна, която ни дава Г. Баласчевъ[1]), а именно, че Юстиниянъ (Ринотметъ) събралъ отъ Струмската область 30,000 души, трѣбва да приемемъ, че областьта е могла да даде отъ 20,000—30,000 души. Това е вѣроятно като се има предъ видъ, че само единъ гарнизонъ на Сердика е билъ въ 809 г. отъ 6,000 души. Тия цифри обаче сж единични и не ни даватъ право да ги обобщимъ. Привеждаме ги за знание.

Областитѣ се дѣлили на окржзи[2]), тѣ — на жупи и последнитѣ на общини. И тука не се знае по колко войника е давала всѣка такава административна териториялна единица; това навѣрно е зависѣло отъ голѣмината й, отъ богатството й и отъ числото на жителитѣ й. Дали административното териториялно дѣление е съвпадало съ военното — не ни е още известно, но като се има предъ видъ, че боляра-началникъ на областьта е билъ и войвода-водачъ въ военно време, безпогрѣшно ще трѣбва да приемемъ, че тѣ сж съвпадали. Нѣкаде гдето по разни причини боляра не е могълъ да отиде на война, е пращалъ замѣстникъ, но се считалъ той за военачалникъ.

---

1) Г. Баласчевъ. Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство. Стр. 28.

2) Кипертъ смята, че стратегиитѣ (областитѣ) били военни окржзи, *учредени отъ войнственитѣ* траки поради тѣхния буитовнически характеръ — *Г. Кацаровъ — Приносъ* къмъ Историята на София, стр. 15.

Споредъ законника на Теодосий преминалъ и у българитѣ въ последствие, васалитѣ и войводитѣ били длъжни щомъ специалния пратеникъ съобщи за събирането на войска за война и посочи сборното мѣсто, да се явятъ тутакси готови за бой. Всѣки васалъ или войвода, който откаже да отиде на война съ хората си, се наказвалъ съ смърть[1]). Съ сѫщото наказание се наказвали и по-долнитѣ началници: общини, села, градове, ако не изпратятъ хората, които били длъжни да дадатъ.

ВОЕННО АДМИНИСТРАТИВНО УПРАВЛЕНИЕ

Странна картина представлява упровлението на старитѣ българи при дуалистическия елементъ на населението -българи и славяни. Дългитѣ борби за надмощие ту на славянския, ту на българския елементи, които биватъ послѣдвани съ редица смѣни на господари: Кормесошъ, Винехъ, Телеригъ, Сабинъ, Телецъ, Паганъ, показватъ силно колебание въ управлението на страната. Тѣзи борби за влияние често били гибелни за населението, защото при печалба на едната партия, почвало гонение срещу другата, а това е карало жителитѣ често пѫти масово да бѣгатъ въ чужбина[2]). Ето защо административното и военно управление се е колебаело въ зависимость надделяването на българскя или славянски елементи.

Управлението на страната въ всѣко отношение било въ рѫцѣтѣ на великия князъ (Канъ), но той не билъ самостоятеленъ. Той билъ спънатъ отъ тъй наречения съвѣтъ на 6-тѣ велики боили (боляри)[3]) тѣ били тъй силни, че често сваляли и качвали на престола владѣтеля. Името „Боили" не е славянско и споредъ проф. Златарски славянската дума

1) „Егда имать брань битіи си войска: вьсаки князь и воевода и болярин да приидетъ сь войскомъ своимъ къ цароу своемоу гдѣ либо боудетъ и вьсаки болгаринъ или властелинъ иже не приидетъ сь войскомъ своимъ на брань къ царо да лишитъ ся люто живота . . ." цитирано отъ „Минало" кн. 2, стр. 24.

2) Съ избиране на Телеца (761 г.) почва гонение на славянитѣ. Споредъ Никифора повече отъ 208,000 славяни емигрирали отъ България въвъ Византия.

3) При Бориса срещаме такива боляри 12, а Гилфердингъ ги сочи 6 (стр. 28 отъ съчиненията му) тъй че ще остане споренъ въпроса отъ колко души се е състоялъ този съвѣтъ.

боляри е произлезла отъ боиладъ (както се пишели боилитѣ на гръцки) като станало размѣстване на буквитѣ въ болиадъ и после въ болияръ.

Князa билъ и върховния вождъ на войската въ мирно и военно време. Великитѣ боили представлявали нѣщо като днешнитѣ министри и най-близки съветници на княза въ всѣко отношение.

За военната страна на управлението нѣмаме сведения, но по примѣра на Византия, трѣбва да е имало лице боилъ на военнитѣ работи, макаръ всички да сж били военни. Най-първия измежду болярите се именувалъ „Кавканъ“,[1] който билъ нѣщо като министъръ председатель, той и военен министъръ.[2] Кавкана билъ помощникъ на главнокомандуващия, смѣтанъ княза за главнокомандующъ, или главнокомандующъ въ негово отсжствие. Навѣрно при командуването на княза, той ще е оставалъ замѣстникъ въ страната и събиралъ допъл. войски, оржжие и пр. Споредъ Кедринъ, Кавкана е билъ първия отъ царскитѣ коняри, каквато длъжность имало и въ Византия.

Кавканъ не е славянска дума; много учени я намиратъ за татарска. Навѣрно, тя е една отъ не многото старобългарски думи, останала още известно време въ употрѣбление у българитѣ, наредъ съ славянскитѣ. Въ последствие, много отъ славянскитѣ и български титли били замѣстени съ гръцки и затова сж изчезнали днесъ или останали само славянскитѣ названия. Че Кавкана е билъ помощ. главнокомандующъ и най-голѣмъ следъ царя, се вижда отъ обстоятелството, какво такъвъ се провъзгласявалъ даже преди да се избере царь и че въ всички несполучливи възстания противъ Византия се среща пълководецъ съ титлата „Кавканъ“[1])

Lebeau въ своята Hist du bas empire въ томъ XII стр. 249—252 като говори за боеветѣ на имтератора Константинъ

---

1) В. Златарски: Въ сборникъ отъ Народ. Умотворения т. XV

2) Споредъ Ив. Шишмановъ, той председателствувалъ великитѣ боили. (Сбор. отъ Нар. Умотворения) т. XVI стр. 392.

1) *Ю. Венедиковъ — Бѣлежки по военния битъ [illegible] стр. 32.*

Копронимъ съ българитѣ казва: „Константинъ намѣри проходитѣ (на Балкана) отворени и жителитѣ, понеже бѣха взети на гръцка страна, като непротиводействуваха, навлезе чакъ до Тунджа (наверно Тича; защото на гръцки се пише Туджа Ταῦτζα или Тутча) въ центъра на България. Българитѣ нападнати преди да бѫдатъ известени, се спасяваха въ близкитѣ до Дунава гори. По първитѣ отъ народа, а съ тѣхъ Тохта и Баянъ[1]) загинаха въ тая изненада. Кампаганъ — първия главатарь на народа следъ княза забегна въ Варна. гдето се мислеше въ безопастность, но биде убитъ отъ собственитѣ си роби". Какво е значението на Кампагана? Г. Баласчевъ приема тая дума за титла както Кавканъ, Тарканъ и др. но струва ни се, че това не е титла, а собствено име, както Тохта и Баянъ, защото инъкъ бихме били длъжни да приемемъ, че първия по рангъ следъ царя е Кампаганъ, а не Кавканъ. А знае се, че последниде ния следъ господаря.

Въ териториалното управление на страната вfocusматъ участие и тъй нареченитѣ „таркани", точнитѣ длъжности и чинове, на които нигде не сѫ опредѣлени. Споредъ професоръ В. Златарски възъ основа идентичностьта на названието у турски народи, тая дума значела войскосъбирачъ. Отъ многото надписи, които сѫ намерени гдето се споменява тя, се вижда, че Кавкана е единъ, а Таркани има повече. Навѣрно това сѫ хората на царя, които сѫ помагали въ областитѣ,ако не сѫ били областни началници, да се събира войската, контролирали орѫжието и конетѣ, подготовлявали допълняющи войски и т. н. Като вземемъ предъ видъ, че тази дума нигде не се среща като команденъ чинъ, а придружава собствени имена, ще се убедимъ, че тя е само титла, като князъ, графъ или нѣщо подобно. Че това е тъй се вижда отъ нѣколкото каменни надписи намѣрени из България. Така: въ мраморния стълбъ, намеренъ въ Провадия[2]) се чете: „Великия князъ Омортагъ. Онегабъ... таркана

---

1) Този Баянъ, споредъ Lebeau (стр.—253, I томъ на Hist du bas empire), *билъ оратъ на Аварски ханъ.*

2) Сега въ Народния музей.

стана мой човѣкъ и като се отправи на война, удави се въ р. Тиса; той бѣше отъ рода Кубиярь". Ясно е, че Онегабъ е собственото име, а Тарканъ — титлата. Отъ този надписъ се вижда още, че таркана е голѣма титла, защото въ случая той командвалъ войскитѣ срещу маджаритѣ сигурно като замѣстникъ на Омортага. Въ другъ каменень стълбъ намѣренъ въ с. Абоба[1]) пакъ се чете: „Великия князъ Омортагъ. Жупанътъ тарканъ Охшунъ бѣше мой човѣкъ и умря на война; а родътъ му бѣше Киригиръ". Отъ това се вижда, че жупанътъ (славянска дума) е команденъ чинъ, а тарканъ — титла. Навѣрно Охшунъ е началствувалъ надъ славяни (надъ жупа), обаче бидейки му присвоена титлата „тарканъ", употрѣбява се наедно съ жупанъ.

Отъ тия нѣколко паметника се вижда, че „Тарканитѣ" сж били високопоставени хора въ нѣкогашното българско господарство, но не може да се твърди, че това сж военни чинове; напротивъ, всички основания имаме да ги признаемъ, че сж титли, което се вижда и отъ следното: Историка Райске като описва церемонияла въ цариградския дворъ казва, че Константинъ Багрянородний споменувалъ въ историята си, какво отличилитѣ се въ голѣми подвизи български велможи както и за заслуги, бивали награждавани съ титлата „Тарканъ". Тарканитѣ имали привилегията да влизатъ при князя безъ предизвестяване, прошка до 9-о престжпление и обсебяване цѣлата плячка отъ боеветѣ и походитѣ.[2]) Прочие „тарканъ" е титла и притежаващитѣ я били високопоставени лица, вземали участие въ военното управление на страната ,ходели на война, командували отряди вземали плячка и пр. но не сж чинове; тѣ заематъ високи мѣста въ иерархическата стълба на титлитѣ, но какво е положението имъ точно—това ще определи бждащето.

1) Сега въ Народния музей.
2) Цитирано у Lebeau Hist du bas empire t. 10 p. 64.

СЪСТАВЪ НА ВЪОРЖЖЕНИТѢ СИЛИ.

ОРГАНИЗАЦИЯ — ЕРАРХИЯ

По организацията и състава на въоржженитѣ сили у Стара България сведенията сж твърде оскъдни. Срещаме у лѣтописцитѣ думитѣ: дружини, полкове, друнги, войски, но каква еденица тѣ представляватъ и отъ каква точно численость, ясни указания нѣмаме. За да имаме понятие по тия въпроси, ще си послужимъ съ чужди организации за въпросната епоха и по пжтя на сравнението не ще бждемъ далечъ отъ истината.

Какви войскови единици сж имали старитѣ българи ни подсказва Маврикий[1]) съ думитѣ: скитско упражнение е онова, при което тагмитѣ[2]) въ бойния редъ не сж раздѣлени на курсори и дефенсори[3]). Тия думи се казватъ въ наставлението: какъ да се правятъ упражнения подъ видъ на скитски. Въ категорията на скити въ тѣхъ времена сж разбирали: авари, хуни, турци (българи) и др. тъй че това упражнение е и българско. Ние по-рано видяхме, че византийскитѣ писатели на много мѣста наричатъ българитѣ и хунитѣ скити, бъркатъ ги едни вмѣсто други, а нѣкъде ги смѣсватъ (хуно-българи). Отъ гореказаното на Маврикия се разбира, че българитѣ не сж дѣлили войницитѣ си на добри и посредствени стрелци. Това е и много естествено, защото тѣ всички били отлични стрелци. Така ни ги рисуватъ лѣтописцитѣ: тѣ умеяли на кариеръ да стрелятъ въ цѣль и да улучватъ. Още отъ сжщитѣ думи се разбира, че българитѣ имали тагми — полкове както византийскитѣ. Впрочемъ, Маврикий и на друго мѣсто говори за тѣхъ, като ги нарича turbes — тълпи, ватаги (както другаде ще видимъ). Каква е численостьта на тия полкове не е показано, но като се има предъ видъ, че практиката още отъ римско време е показала какво коненъ полкъ съ повече

1) Тактика и стратегия.

2) Тагма — полкъ, численость 300—400 коня.

3) Дефенсори били най-отличнитѣ стрелци, а курсори — обикновенитѣ. Тѣ се строявали отдѣлно.

отъ 400—500 коня мжчно се командва и че у византийцитѣ е установена численость 200—400 коня, ще трѣбва да приемемъ, че толкова е била и у българитѣ.[1])

Впрочемъ, тя се е колебаяла и у българитѣ, както и у византийцитѣ, защото Маврикий казва, че скитскитѣ тълпи (turbes) сж отъ различна численность. Тогава, не ще сме далечъ отъ истината, ако не и върху нея, като приемемъ, че българския полкъ е ималъ численность отъ 200—400 коня и че той е основата на войсковата организация, както тагмата у византийцитѣ.

Освенъ тая войскова еденица, на която началника билъ полковникъ, ние срещаме още: десетникъ, стотникъ и дружинникъ. Думитѣ дружина и полкъ се срещатъ подъ формата: „Боляритѣ сж длъжни съ дружинитѣ си да се явятъ на царския зовъ[2]). Дружинника е командувалъ дружина, състояща се отъ 50 души[3]). По нѣкои данни можемъ да се догаждаме, че полковетѣ сж могли да бждатъ командувани и отъ кметоветѣ, ако общинитѣ сж давали толкова хора, но дали името кметъ си е оставало или полковникъ— не се знае.

По-голѣма еденица отъ полка е тисячника[4]) (у византийцитѣ—мерия), който се състоялъ отъ 3—5 полка. Той не могалъ да има повече отъ 1000 пѣхот. или 3000 коня, защото мжчно се управлявалъ. Той се командувалъ отъ жупана-тисячникъ, който могалъ да бжде и кмета.

---

1) В. Стасовъ пише, че гвардията на турскитѣ (български) господари насчитала 400 души. (Жур М-ва Народ. Просвещенія. Кн. 216 отъ 1881 г. Статията на Стасовъ: Замѣтки о „Руссахъ“ — Ибнъ Фодлана — стр. 292).

2) Кедринъ пише, че при война, българскитѣ боляри водяли своитѣ собствени полкове, като употрѣбява думата „тагма“, която ние превеждаме „полкъ“ (cedr. II 469).

3) Това се вижда отъ думитѣ на конния войникъ Георги (гледай „Чудо Св. Георгія о болгаринѣ“, сообщеніе Хрисанты Лопарева, стран. 20), който изрично и определено казва, че неговата дружина се състояла отъ 50 души, че трима се избавили отъ нея, като отстжпили отъ боя, а 47 загинали.

4) Употребяваме за сега думата „тисячникъ“, защото нѣмаме указание за названието на сжщинската еденица, а тая най-много подхожда. Бждащето може би ще даде възможность или данни за по-точното название на тая еденица, но за сега то е неопредѣлено.

По-голѣма еденица отъ тисячника доколкото ни е известно е друнгата[1]) (у византийцитѣ мера), която се състояла отъ 3 тисячника и се командувала отъ друнгарь. Той по титла могалъ да бжде князь или тарканъ. У византийцитѣ Маврикий на такива длъжности споменава началницитѣ на окржзи—префекти, което е възможно и у насъ. Понеже нѣколко военни окржзи съставляватъ областьта, войскитѣ на която се командували отъ войвода, ще трѣбва да приемемъ, че войводата е командувалъ нѣколко друнги. Въ старитѣ българи се среща думата тумникъ (тьма, тма), когато се изразява голѣмо количество войски (отъ 10,000 и нѣщо повече). Ако приемемъ, че 2—3 друнги се съединявали въ тумникъ, ще излезе, че войводата е командувалъ тумникъ.

Още по-голѣмитѣ еденици, ако е имало такива, сж били командувани отъ князя (кана), но по аналогия съ византийцитѣ, ще трѣбва да се ограничимъ съ тумника, защото и у тѣхъ нѣма по-голѣми еденици.

Числото на конетѣ въ друнгата не могло да бжде повече отъ 7000 (нормално 6000), следователно, единъ тумникъ отъ 2 друнги ще има отъ 12—14,000 коня.

Въ така изложенитѣ войскови еденици може нѣкждѣ въ названията и даимаме грешки поради много неопределенитѣ и често противоречиви данни, но че еденицитѣ сж вѣрни, нѣма съмнение. Тъй че войсковитѣ еденици съ тѣхнитѣ началници ерархически ще ни се представятъ въ този видъ:

	воникъ
петица	петникъ
десетица	десетникъ
дружина	дружинникъ[2])

---

1) Друнга не изглежда да е българска еденица, а гръцка, защото у тѣхъ се среща „друнгата" отъ около 3000 человека. Сигурно е заимствувано название. Отъ друга страна, у византийцитѣ друнгаря е билъ морски н-къ (нѣщо като адмиралъ). За периода до Симеона не може да се твърди положително дали еденицата отъ около 3000 души, каквато сигурно е имало, се е наричала друнга. Понеже при Симеона я има, ний я употрѣбяваме и тука *за сега съ резерва, понеже* не ни е известно друго име.

2) Употрѣбяваме тая дума, защото друга за началника нѣмаме.

стотица	стотникъ
полкъ	полковникъ
тисячникъ	жупанъ, кметъ
друнга	князъ, тарканъ
тумникъ (тьма, тма)	войвода

Началникъ на всички войски великия—князъ[1]).

И въ длъжноститѣ е възможно да имаме грешки, които могатъ да произлизатъ отъ названията—български или славянски; напр., князъ, тарканъ, жупанъ, богатиръ и пр., различието на които за сега не може да се види, но че и тукъ сме близо до истината, не трѣбва да има съмнение.

И тъй основната еденица е полка. Освенъ еденицитѣ що имало у него: петица, дружина, стотица, срѣщатъ се още: редникъ-началникъ на редъ (считанъ въ дълбочината), състоящъ се отъ толкова души, колкото редици има една задъ друга. Обикновенно въ дълбочина конницата имала 4-5 редици; тъй че, петника ще е началникъ на 1 редъ, а десетникъ — на 2 реда. Освенъ това имало още: тржбачъ, знаменосецъ, санитари (болничари), разузнавачи, глашатаи, ординарци, слуги и обозъ.

Началника на редъ (редникъ) се разполагалъ най-отзадъ, за да наблюдава що става въ реда му. Навѣрно, десетника ще е билъ между двама редници. За мѣстото му, обаче, нѣма сведение.

Състава на българскитѣ войски билъ конница, пѣхота за борба съ крепоститѣ и обозъ. Сътношението между тѣхъ било приблизително: конницата около 2 пжти повече отъ пѣхотата, а обоза—малъкъ, защото се използували мѣстнитѣ средства — чрезъ фуражировка, плячка.

---

1) Споредъ Раичъ, велики князе се наричали българскитѣ държавни глави до Тербелевия наследникъ Асеня (710 г.?) При него императора Левъ поради побѣдитѣ му надъ арабитѣ, признава на българитѣ царско достоинство. Известно е сжщо, че Юстиниянъ Ринотметъ далъ на Тервеля титлата „Кесаръ"-царь. Въ славянския паметникъ на А. Поповъ, българскитѣ държавни глави се именуватъ „кънiжзъ". Византийскитѣ хронографи ги наричатъ или „архенти" или „архилоси". Ханове тѣ не ги наричатъ. Въ паметницитѣ на *Омортага той се нарича* ηβηγη καγαε Ομορταγ т. е. великий князъ *Омортагъ. Тукъ канасъ дали не е* кънiжзъ, понеже тая дума на гръцки *инакъ не може да се напише?*

КЛЕТВА, ДИСЦИПЛИНА, НАКАЗАНИЯ.[1]

Отъ всички сведения, които имаме за войската у старите българи се вижда, че дисциплината имъ била извънредно строга; почти за всѣка грѣшка, наказанието било смърть. Това било и много естествено, защото войската се състояла отъ хора на двѣ различни среди и племена, при това въ страна на много съблазни—Византия.

Отъ времето на старитѣ българи, ние нѣмаме специаленъ военен законъ или нѣщо като дисциплинаренъ уставъ за да видимъ наказателнитѣ мѣрки на разнитѣ престжпления и простжпъци. Имаме „законъ судньй людьмъ" и „кормчаята", но тѣ сж за по-късно време и при това не сж специално военни, затова по тѣзи въпроси сравнително малко се знае. Известно е следното:

Който покаже непослушание на своя началникъ е билъ наказванъ съ бой. (съ пръчки) или смърть; кога обаче едното и кога другото — не знаемъ. Първото наказание е дошло отъ Византия и не се е смѣтало за унизително. Съ такова наказание билъ наказанъ отъ императоръ Никифора неговия началникъ на инжинерната часть — механика Спатарий Евматий, поради което и той избѣгва при Крума. Съ смърть се наказвало всѣко непослушание на върховния вождъ отъ когото и да било.

За заговоръ противъ началника наказанието било смърть. Сжщото наказание се налагало и на онзи, който знаялъ за него и не е доложилъ на началника си.

Ако нѣкой при почване боя се откаже да отиде напредъ или избѣга, наказвалъ се съ смърть.

Преди боя се преглеждало оржжието, конетѣ и всичко нуждно за бой, отъ специални хора съ испитана вѣрность и благоразумие, и ако се укажело у нѣкого че не сж въ редъ и изправность, бивалъ умъртвяванъ.

Оржжието и коня въ повечето случаи били лична собственость на боеца, но тѣ трѣбвало да бждатъ изправни,

1) Даннитѣ сж взети отъ въпроситѣ до папата и отъ пръснатитѣ тукъ тамъ сведения.

защото срѣщу службата и ангажемента си за война, той получавалъ известни привилегии и земя, обаче, въпреки това че биле лична собственость съ тѣхъ не могло да се търгува — тѣ не могли да се продаватъ на чужденци. Забранена била продажбата даже на желѣзото, защото отъ него се приготовлявало оржжие и бойни предмети.

Не могло да се продава пакъ подъ страхъ на строго наказание даже оржжието придобито на полесражението -- плячка.

Изобщо, наказанието за неизправно оржжие се налагало независимо отъ това, отъ гдѣ е придобито: купено, плячка, или собствена направа.

Ако нѣкой бивалъ хванатъ въ кражба и не си признавалъ престжплението, бивалъ битъ по главата или мушканъ по ребрата, до като признае. Това наказание било общо, а не специално военно, но се прилагало и въ войската, като за престжпление отъ общъ характеръ.

Който убие другарь, баща или роднина, макаръ това и да е станало неволно, наказвалъ се съ смърть. За стража, която допустне робъ или свободенъ човѣкъ да избѣга презъ границата, наказанието било смърть.

За държавна измѣна военния се наказвалъ съ разсичане на 2 половини. Това било сжщо общо наказание, но се прилагало и къмъ военнитѣ, понеже въ тѣхъ измѣната не била редко нѣщо.

Който възседне воененъ конь свободно пасящъ по ливадитѣ въ мирно време, наказвалъ се съ смърть.[1])

Ако бояринъ, воевода, васалъ, не се яви съ войската си при царя щомъ бжде повиканъ, лишгвалъ се, както казахме това и на друго мѣсто, отъ именията си които се конфискуватъ а той самия бива убитъ. Сжщото наказание се налага и на неизпълнившитѣ царската заповедь, както сжщо видяхме.

1) Това сведение имаме отъ Мюслимъ алъ Гарми, който казва: „конетѣ съ които си служатъ (българитѣ) въ сраженията, всѣкога расатъ свободно по ливадитѣ и никой не трѣбва да ги яха, освенъ въ военно време. Ако откриятъ, че нѣкой човѣкъ се е качилъ върху нѣкое отъ тѣзи животни, вънъ отъ това време, убиватъ го". То се нуждае отъ известно тълкование и ние го даваме на друго мѣсто. Мимоходомъ ще кажемъ, че ние смѣтаме какво то се отнася за държавнитѣ (царски), а не и за частно собственитѣ, ако и военни, коне.

Тѣзи строги наказания били предизвикани отъ честитѣ измѣни на боляритѣ, които преминавали на служба у Византия било поради подкупъ, било отъ аспирация за царския тронъ. Тия престѫпления се смѣтали за много тежки, и затова наказанията сѫ предвидени „люти“ — напр. разсичание по на половина.

Въ много случаи при разкайване се налагали наказания съ избождане на очитѣ. Това ставало когато вината бивала единъ видъ простена. Въ подобни случаи, ако наказанието не е бивало отдѣлно, считало се замена на смъртното.

Който всява раздоръ между войницитѣ или предава свои хора на противника, отрезвала му се главата.

Който открадне чуждо орѫжие, наказвалъ се съ бой съ пръчки, а ако открадне конь — продавалъ се като робъ.

За издаване документъ отъ нѣкой писарь или канцелария на жена, че мѫжътъ ѝ войникъ е убитъ, а той се окаже живъ т. е. документа бѫде лъжливъ, издалия го, билъ длъжностно лице или учреждение (въ този случай наказанието понасялъ началника на учреждението) наказвалъ се[1]) съ глоба 10 либри злато[2])

За да бѫде наказанието тъй извънредно тежко сигурно е имало основание. Навѣрно семействата на убититѣ сѫ получавали земя, пари и др. награди, които сѫ възлизали на добра сума. По този начинъ се е правела щета на държавата съ фалшивия документъ и затова трѣбвало е тая щета да се върне. Отъ друга страна на причинителя се е налагало глоба за направеното, като наказателна мѣрка.

За да иматъ наказанията по голяма тежесть, войницитѣ давали клетва, която се давала върху сабля. Ние имаме всички основания да вярваме, че нарушението на клетвата строго се наказвало като войнишка добродетель, обаче въ обикновения животъ изглежда да не сѫ ѝ давали много

1) Кормчая — законъ градский, отд. „о казнехъ“.

2) 1 либра злато = 72 солида; 1 солидъ = 25 динария; 1 динарй *(пенязъ) = 0·75 л.* тъй че 1 либра злато = на около 1350 лева, а 10 либри *= 13,500 лв.*

цѣна. Маврикий описва старитѣ българи, като хора, които не държатъ на думата и клетвата си.[1])

Клетвата била общо войнишка, както и днесъ се дава отъ войницитѣ и специално — отъ болярите и началницитѣ, които имали и договорни задължения. Тая последнята била придружена и съ други церемонии.

Ние нѣмаме сведения, какъ се е извършвало закълнаването на войницитѣ, но мислимъ, че е ставало, когато се събирали тѣ на групи — при сборъ за Война, или въ гарнизонитѣ — при заповѣдь. На всѣки случай, въпроса съ войнишката клетва не е още напълно уясненъ.

БЪЛГАРИНА КАТО ВОЕНЕНЪ МАТЕРИЯЛЪ

Споменахме по-горе, че българското царство се образувало отъ две племена (българи и славяни), кръстосввнето на които дало последующето поколение. За да имаме представа за бойнитѣ качества на това потомство, ще разгледаме накратко какво представляватъ тия две племена като воененъ материалъ.

Българитѣ по описанието на нѣкогашни летописци както видяхме, сж хуни отъ рода оногундури и кутургури. Сродно племе съ аваритѣ и маджаритѣ, тѣ имали всички качества на варварскитѣ — скитнически племена, които се характеризиратъ като отличенъ боенъ материалъ. Тѣ не сж биле съ татарски видъ, сплескани носове, жълто мургава кожа, коси, очи и пр., а както всички племена отъ кавказка расса: бѣли, едри, красиви[2]). Ние видяхме, че и хунитѣ сж скити и че описанията какво биле татари сж легенда. Характерно нѣщо се забелезва въ историята, че хунитѣ още съ появяването си се съюзяватъ съ аланитѣ (които сж родоначалници на германцитѣ) и съ които заедно воюватъ, както и че българитѣ се разбиратъ съ аваритѣ и славянитѣ и воюватъ сжщо заедно. Това показва, че въ расово отношение между тѣзи племена не е имале голѣма разлика. Изобщо,

1) Маврикий: тактика и стратегия. Стр. 174.
2) Г. Баласчевъ: „Бележки върху веществената култура у старобългарското ханство", стр. 22.

българитѣ, както хунитѣ и аваритѣ, биле природни войници; почти постоянно на коне съ лжка въ ржка; това сж биле племе, създадено само за война и при това ненадминати конници.

Славянитѣ се описватъ отъ всички лѣтописци за хора отъ кавказката раса: бѣли, русокоси, снажни, красиви. Тѣ лесно пренасяли и горещина, и студъ, и гладъ, и недостатъкъ въ облекло. Повече обичали боя пеша, нежели на конь. Лова имъ билъ любимото занятие; населявали горитѣ, рѣчнитѣ и блатисти брѣгове и, изобщо, мжчнодостжпнитѣ мѣста, а това ги правяло отлични войници по закрити и пресечени мѣстности. Маврикий ги описва като хора, които непризнаватъ началство и постоянно се каратъ помежду си. Обичали и употрѣбявали много хитроститѣ и особено да стоятъ въ водата, захапали камъшъ за дишане; така водата представлява нѣщо като истински камъшъкъ, а на дъното лежатъ славяни. Маврикий пише букаално: „Тѣ сж съвършено вероломни и лесно не се съгласяватъ на мирни договори; тѣ повече могатъ да се покорятъ съ страхъ (сила) нежели съ подаръци. Тъй като между тѣхъ царятъ разни мнѣния, тѣ или не се съгласяватъ помежду си, или ако нѣкои се съгласятъ други противоречатъ, защото тѣ всички сж на различни мнѣния единъ за другиго и никой никого не ще да слуша. Взетитѣ въ пленъ тѣ не обръщатъ за винаги въ робство, както другитѣ народи, но ги държатъ въ неволя само известно време, а после предлагатъ изборъ: или да се откупятъ и си отидатъ, или да останатъ у тѣхъ свободни като другари. Изобщо, тѣ сж хора, които обичатъ свободата и не сж склонни къмъ робство, нито къмъ подчинение, особенно въ своята страна. Тѣ сж скотовъдци и земледѣлци и иматъ въ излишъкъ жито, просо и ржжь, които насипватъ на купища)."

Отъ смѣсицата на тѣзи две племена се образувалъ народа на Старо-българската държава, а войската получила отличенъ боень материялъ: пехота (славяни) и конница българи.

Трѣбва да забележимъ, че дългогодишното съприкосновение на славянитѣ съ Византия, въ войската [illegible] която тѣ постоянно служели, ги запознало отлично съ [illegible]йското (римското) военно изкуство, т. е. съ нова [illegible] което

се сблъска съ българското. При смѣсването на тия две племена се създава българското военно изкуство, което въ първитѣ времена се разни за всѣко едно племе, но къмъ епохата на покръстването ни, то вече се явява оформено въ едно отдѣлно нѣщо. Къмъ това време, отъ онова военно изкуство съ което старитѣ българи се явиха на Дунава и после завлядяха Тракия, Мизия и Македония, намираме слаби следи.

На всѣки случай, бойния материялъ на най-стара България билъ отличенъ.

По известни данни и женитѣ на старитѣ българи вземали участие въ боеветѣ. Споредъ свидетелството на Муслимъ бенъ Абу, Муслимъ Алъ Гарми: „българитѣ когато се готвятъ да се биятъ, строятъ се въ редове; тѣ поставятъ стрѣлцитѣ отпрѣдъ, а отзадъ женитѣ и дѣцата си"[1]). Отъ друга страна въ Петрогрдския артилерийски музей има женски седла намѣрени заедно съ мжжкитѣ, които се смѣтатъ отъ VIII и IX в. Тѣ сж на скитнически пленена; българи, авари печенеги или кумани. И понеже на бойното поле сж намѣрени наедно съ мжжкитѣ, ясно е, че женитѣ се били рамо до рамо съ мжжетѣ. Това се отнася сигурно за времената, когато боеветѣ се водили по родове, а не по задължение, защото военната служба по задължение била само за мжжетѣ. Въ всѣки случай, добъръ боенъ материалъ, както се вижда представлявали и старитѣ българки.

---

1) Цитирано отъ „Минало" кн. 2, стр. 212

ГЛАВА II.

УСТРОЙСТВО НА ВОЙСКА

ОРГАНИЗАЦИЯ НА РАЗНИТѢ РОДОВЕ ОРЖЖИЯ.

ПѢХОТА. Пѣхотата въ срѣднитѣ вѣкове нѣмала онова значение, което имала конницата; обаче на изтокъ — въ Византия, тя все още била запазена. Тя сжществувала и у българитѣ (славянския елмеентъ) почти на сжщитѣ начала. Тъй като българитѣ не биле добре запознати съ пѣхотния бой, даже пѣша трудно вървѣли, затова и организацията на пѣхотата оставили изцѣло на славянитѣ, които усвоили пѣхотния бой по византийски образецъ[1]). Като имаме това предъ видъ, лесно е да разберемъ организацията на пѣхотата у българитѣ, защото ще търсимъ образеца й у византийцитѣ.

Споредъ както ни я описва Мав рикий въ неговата книга: Тактика и стратегия, въ главата „за пѣхотата", основната бойна единица билъ полка (тагмата) състоящъ отъ 2 полуполка сведени отъ 250 войника: 16 по фронта и 16 — въ дълбочина. Ония които умѣяли да стрелятъ съ лжкъ и ония що могли да се научатъ да стрелятъ, се туряли въ лѣвия полуполкъ, а останалитѣ—въ дѣсния. Ако войската била повече отъ 24,000 души, добритѣ стрѣлци трѣбвало да сж поне половината, а ако е по-малко $^1/_3$. Всѣки полуполкъ ималъ отделенъ началникъ и отделно знаме, тржбачъ и оржжейникъ. Независимо отъ това, полка ималъ свой командиръ-полковникъ, свое знаме (полково) и тржбачъ съ рогове. Десятницитѣ били началници на стрелцитѣ и имали назначение да следятъ боя на своитѣ хора и да ги снабдяватъ съ оржжие. Измежду най-слабитѣ из-

1) Иоанъ Ефески пише: „Тѣзи славяни живѣли и разбогатели въ римскитѣ ооласти безъ всѣкаква грижа и страхъ, умеяли да владѣятъ оржжието по-добри отъ самитѣ римляни.

бирали хора за обоза, санитари, ординарци при началнцитѣ и за други второстепенни цѣли.

По голѣми еденици отъ полка биле тисячницитѣ, състоящи отъ по 4 полка тежко или лековъоржжена пѣхота т. е. отъ 1000 души като се извадятъ отъ строя обознитѣ и санитарни войници. Така че, тисячника ще има по фронта 64 реда съ по 16 души въ дълбочина.

По голѣмата еденица отъ тисячника била друнгата (като полкъ въ воененъ съставъ) съ численность 4000 души.

4 друнги съставлявали тумникъ, тьма съ численность до 16,000 души.

По-старитѣ и по-опитнитѣ — ветеранитѣ се туряли въ първитѣ и последнитѣ редове, а по-слабитѣ, млади и неопитни — по средата[1])

Така бивали ограждани младитѣ и малодушнитѣ войници отъ възможностьта да се поддадатъ на страхъ и паника.

Пѣхотата се деляла на 2 вида: лековъоржжена и тежковъоржжена или по-просто наричана: лека и тежка пѣхота.

Леката пѣхота имала малки кржгли щитчета, лжкъ съ калъфъ, който се носелъ на раменетѣ, стрелникъ (калъфъ за стрели) съ 30-40 отровни стрели[2]), по 2 на човѣкъ малки метателни копия[3]), които се хрвъляли отъ ония, що не умѣятъ да стрелятъ отъ лжкъ или когато лжка не хване (отъ ония, които имали лжкове), брадвичка въ калъфъ и праща.

Ония, които нѣмали лжкове и не умѣяли да си служатъ съ него, биле въоржженитѣ съ праща.

Всѣки войникъ е трѣбвало да умѣе да стреля съ лжкъ, да хвърля копието си колкото може по-далечъ, да стреля съ и безъ щитъ, да хвърля съ пращата камъни и др. предмети, да скача, да бѣга и изобщо да бжде твърде подвиженъ.

Тежката пѣхота имала следното въоржжение: голѣми

---

1) Така ни описва Маврикий гръцката пехота въ гл. IX на своята книга по тактиката. И понеже този трудъ билъ като учебникъ и уставъ билъ е и възприетъ въ Византия, а отъ тѣхъ безъ съмнение и у славянитѣ – българитѣ.

2) Отровата на тия стрели била извъредно силна. Тя е била славянски специалитетъ и тѣ продължавали да я употребяватъ и у българитѣ.

3) Наречени славянски у византийцитѣ, понеже ги заимствували отъ славянитѣ.

щитове, (наречени въ Византия славянски) по ръста на войника и съ еднакъвъ цвѣтъ въ цѣлия полкъ; лжковетѣ съ стрели както леката пѣхота, дълги копия, мечове, праща и брадви. Щитоветѣ биле дървени, обшити съ кожа и покрити съ тенекия или желѣзни луспи. Отъ вжтре имали специални скоби за надяване на лѣвата ржка. При походъ щита се носялъ на рамото чрезъ особенъ ремъкъ. Щитоветѣ се приготовлявали въ Венеция и Византия и се различавали единъ отъ други по направата си. Дали се приготовлявали щитове и въ България — не знаемъ, но поради не трудното имъ изготвяне, вѣроятно е да е имало и българска направа.

Главната сила въ пѣхотата съставлявали копиеноситѣ. Копията биле дълги 3-4 м. и когато полка настжпвалъ, първитѣ 4 редици държали копията си хоризонтално, а другитѣ вертикално. Копията на първитѣ 4 редици издадени напредъ презъ интервалитѣ представлявали гжста гора отъ копия набучени на отвѣсна стѣна. Така движаща се фаланга била много силна по фронта. Онѣзи, които държали копията си вертикално ги снемали хоризонтално, когато имъ се открие мѣсто.

Лжка (черт. 1) билъ главното и универсално оржжие на всички времена до изнамерването на барутя. Той се употребявалъ нѣкога и въ пѣхотата и въ конницата. Всѣки пѣхотинецъ билъ длъженъ да има свой лжкъ, споредъ неговитѣ сили и да умѣе да го употребява.

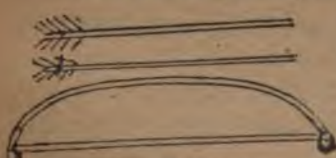

Черт. 1. Лжка

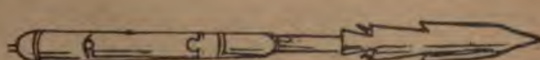

Стрѣла

Лжкове съ силни тетеви сж искали и силни мжже за да стрелятъ и по-опитни стрелци и затова всѣки се снабдявалъ съ лжкъ споредъ силитѣ си и привиквалъ да стреля отъ него.

Меча е римско оржжие; той е съ остръ връхъ и съ острие отъ двет̀ѣ страни. Славянит̀ѣ го заимствували отъ византийцит̀ѣ, а после става любимо и легендарно оржжие и у българит̀ѣ, като изм̀ѣстя постепенно саблята.

Имало 2 вида мечове: гол̀ѣмъ, който се окачалъ отъ л̀ѣвата страна и малъкъ — мечица (кама) който се носялъ на пояса отъ д̀ѣсната страна.

Пращата била както у леката п̀ѣхота, но у т̀ѣжката е имало пращници като изключение.

Боздугана е топка съ бодли на дървена къса дръжка съ ремъкъ на края за надяване на ржката. Боздугана въ I-о българско царство редко се среща и то у началствующит̀ѣ само лица. Освенъ това оржжие, п̀ѣхотата употр̀ѣбявала още: чукове, топори, брадви и др. подобни. Т̀ѣ обаче тр̀ѣбва да се см̀ѣтатъ като инженеренъ материалъ, защото се употребявали най-вече при крепостната война или при лагеруване. Носяла се и се употребявала отъ п̀ѣхотата, защото н̀ѣмало инженерни войски, както днесъ.

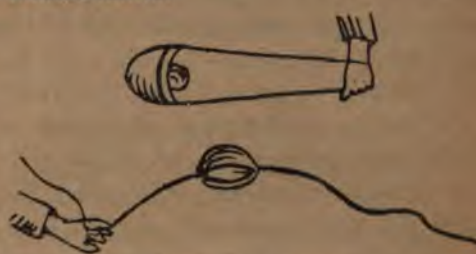

Черт. 2. Пражка

Облекло[1]). Облаклото носено отъ п̀ѣхотата се изменило твърде много у старит̀ѣ българи. Преди установяването си на полуострова, л̀ѣтописцит̀ѣ пишатъ, че се обличали грубо и просто. Въ последствие възприематъ (при Крума) аварското като красиво, а сжщо и византийското. Тъй че за определена форма презъ всичкото време на описания периодъ е мжчно да се говори. Ние ще опишемъ облеклото въ последнит̀ѣ времена на I-о бълг. царство, като н̀ѣщо вече установено.

Облеклото се състояло отъ горня дреха дълга до коленет̀ѣ, която въ кръста се престягала съ коланъ. Отъ д̀ѣсната страна на този коланъ висели: кама, рогъ, матарка, кожена кисийка за огниво и др. н̀ѣща. Колана билъ коженъ,

1] Съставено: отъ описания на разни очевидци, отъ [illegible] — миниатюри, по разни документи, отъ музеи и т. н.

тѣсенъ и съ метalични украшения по него: крѫгли, ква дратчета, правоѫгълни, ромбически и др. такива. Зимно време тая дреха била подплатена съ кожа. На гърдититѣ имало петлици съ метални копчета, както у рускитѣ кафтани.

На главата носели кожен ъ калпакъ съ голѣмо и остро дъно отъ платъ, Шлема се въвежда по-късно, и то отначало го имали само началницитѣ.

Рѫкавитѣ и панталонитѣ—тѣсни, а обувкитѣ—кожани калцуни съ връвки както навущата на царвулитѣ. Тия калцуни биле съ двойни стѫпала отъ кожа[1]), която се пристѣгала на 3-4 петелки.

Цвѣта на дрехитѣ на кожата билъ различенъ, само у царя могли да бѫдатъ обувкитѣ червени; другитѣ цвѣтове се употребявали безразлично.

Споредъ предположението на нѣкои, това облекло е било заето отъ аваритѣ (както твърди лѣтописеца за Крумово време—Суидъ или Свидъ) понеже било много красиво. Споредъ него, българитѣ щомъ го видѣли, харесали го и понеже Крумъ покори аваритѣ, взема имъ и облеклото за своята войска. Впрочемъ, аварското облекло е било намерено за красиво и заимствувано 100 год. преди Крума отъ Маврикия за Византия[1]), тъй че не е чудно, че се е харесало и на българитѣ.

Това облекло схожда съ онова, което описва арабина Ибрахимъ Ибнъ Якубъ, който видѣлъ българскитѣ пратеници въ Германия при императоръ Отонъ. Така го описватъ и Луитлрандъ Ибнъ Даста и др Най-отгоре се наметала горня дреха—клашникъ, който пазѣлъ отъ дъждъ стрелитѣ и друго що се носело.

Тази форма била запазена дълго време у старитѣ българи, най вече за това, че тя подхождала съ народната, на която войника билъ навикналъ още въ кѫщи.

Снаряжение. Снарѭжението на нѣкогашния български войникъ се състояло отъ: желѣзна ризница (броня),

---

1] У византийцитѣ отначало имало сандали [римски], по после ги забранили и възприели Готската обувка, която била като днешнитѣ ботуши съ подметки. Впоследствие тая обувка била възприета и отъ българитѣ.

2] *Маврикий гл. II—17*: „облеклото на войницитѣ трѣбва да бѫде просторно, *дрехата дълга и красива* както у аваритѣ.

наколенници, лакжтници[1]), шлемъ съ задтилъкъ и торба (раница) съ храна за 1 - 2 дена.

Ризницитѣ представляватъ ситно плетени отъ железни халкички ризи съ ржкави, които не пречали на движението на ржцетѣ и тѣлото. Тѣ предпазвали почти винаги отъ ударъ на стрела и ножъ не могалъ да ги пробива. За по-голѣма обаче и сигурна защита, ризницитѣ се покривали съ броня отъ луспи. Това била ленена или кожана дрѣха покрита съ рогови, а по-късно железни луспи, както у рибитѣ. Така ризницата съ тая дрѣха представлявала сжщинската защита отъ стрѣлитѣ и меча и се нарича съ едно име „броня“.

Бронята не ограничавала движенията на тѣлото, но поради тѣжестьта на метала, правила ги е мжчни, а самото снаряжение тѣжко.

Лакътницитѣ и ногавицитѣ (наколенницитѣ) били сжщо бронирани, но съ движения въ ставитѣ. Войницитѣ такива нѣмали, а само началствующитѣ и то предимно конницитѣ.

Шлема билъ въ употребление у българитѣ въ по-късно време. Отъ кого е заимствуванъ, не се знае. Най-вероятно е отъ византийцитѣ. Той е билъ въ употребление у елинитѣ и македонцитѣ, вижда се и у римлянитѣ. Навѣрно варварскитѣ народи, причинители на великото преселение на народитѣ, като се срещатъ съ римлянитѣ сж го заимствували.

Шлема билъ железенъ съ остръ край отгоре. Закривалъ челото до очитѣ, а отзадъ се спущало продължение, което прикривало врата и плещитѣ. За прикриване носа, ималъ дълга желѣзна козирка почти до устата. Тези продължения пазели отъ сабленъ ударъ. Шлема се държалъ за главата съ специаленъ подбрадникъ.

Торбата била кожена и въ нея се носила храна (сухари, хлѣбъ, сушена риба или месо) за 1 - 2 дена (неприкосновенъ запасъ), солъ, ножче, огниво, резервни тетеви и др.

Бронираното снаряжение не е оригинално българско;

---

3) Нѣкои смѣтатъ бронята, лакжтницитѣ, ногавицитѣ и шлема за предохранително оржжие; ний обаче сме на мнение, че е снаряжение, а не оржжи

то е заимствувано отъ Византия и понеже било скжпо, имало се е само у началствующитѣ лица. То е било недостатъчно даже у византийцитѣ, защото Маврикий казва, че е желателно „поне първитѣ 2 редици да бждатъ съ броня". Впоследствие обаче изглежда и войницитѣ да сж се снабдили съ бронено снаряжение и то отъ многото плячка, защото виждаме нѣкои лѣтописци да описватъ българскитѣ войници бронирани. Това е вероятно, защото ний знаемъ, че Крумъ на нѣколко пжти унищожи цѣлитѣ армии на своя противникъ и оплячкоса всичкото имъ оржжие и снаряжение. Не е чудно, че то е могло да се използува. Ний имаме всички основания да приемемъ, че най-малко царската гвардия - отбрана войска и най-силнитѣ бойци, биле бронирани.

КОННИЦА Конницата въ среднитѣ векове била главния родъ оржжие не само въ България, но и въ цѣлия тогава известенъ свѣтъ. Тя била най-добра у природнитѣ кавалеристи: скититѣ, татаритѣ, българи, авари и пр. и по отношиние на най-старитѣ българи имала определена физиономия

Ремонтъ. Една отъ най-голѣмитѣ грижи на старитѣ българи била да иматъ добъръ конски съставъ. Коня се цѣнялъ твърде много. Военния конь билъ неприкосновснъ когато пасе, защото който го възседне, наказвалъ се съ смърть. По ливадитѣ пасѣли голѣми стада коне—държавни и частни, на които назначението било: война, превозване и носене на храна[1]). Породата на тия коне не ни е известна. Нѣкои[1]), поради голѣмата имъ издръжливостъ и способностьта дълго да гладуватъ, ги смѣтатъ отъ тюркменска порода, която издържа 70 - 100 клм. дневно безъ мжка, намира си храна и подъ снега, неще иного грижи и пр., други смѣтатъ че е мѣстна нѣкаква порода „скитска", каквато имали и другитѣ скитски племена, а нѣкои смѣтатъ и отделна българ-

---

3) Предположението на Ю. Венедиковъ въ неговитѣ Бележки по военния битъ у най-старитѣ българи, стр. 8, какво избранитѣ и одобрени за военни цѣли коне се дамгосвали и пущали на паша, затова била и тази възбрана, е приемливо Ний мислимъ, че е могло да има и другъ мотивъ забраната: да не се крадатъ воднитѣ коне, защото скитника е могълъ да се метне на коня, *за избѣга съ него и го* продаде на друго племе за добра цена, понеже конетѣ *се ценяли както каза*хме вече много високо.

3) Марковъ — История конницы.

ска порода вече изчезнала и смѣсена съ другитѣ. Ний мислимъ, че това е една степна порода коне, каквито изобщо имали всички скитащи се племена и която постепенно се смѣсила съ другитѣ породи (главно азиатски отъ Византия) чрезъ кръстосване съ конетѣ вземани плячка. Тъй че къмъ покръщаване на българитѣ, конетѣ имъ биле отъ една смѣсена, мѣстна — българска порода, съ главна преобладающа кръвь аварска, гдѣто нѣкога, както и днесъ у маджаритѣ се развъждали по равнинитѣ много и отлични коне.

Какъвъ е билъ ръста на конетѣ — ний нѣмаме сведения, но понеже тѣ биле степни, имаме основание да ги смѣтаме дребни, грозни, но бързи и издръжливи.

Снабдяването съ коне ставало по военно конската повинность. Всѣки човѣкъ е билъ длъженъ или да се яви на конь въоржженъ за войникъ или да даде само единъ или повече коне, ако самъ не заминава. Още отъ мирно време всѣки, който е трѣбвало да дава такива коне е билъ длъженъ да подържа и вжди исканото отъ него количество — споредъ условнята и качествата. За тая си повинность, той ималъ известни привелегии, както ония, които се задължавали да служатъ въ войската[1]).

Организация. За организацията на конницата въ най-старо време ний имаме днесъ откжслечнитѣ показания на Маврикия за скититѣ, въ които причислява и българитѣ. Организацията у всички скитски племена е била една и сжща — „скитска".

Маврикий казва: „скитскитѣ племена употребяватъ, тъй да се каже, единъ строй и боенъ редъ . . . само едни турскитѣ (разб. българскитѣ) и аварски племена се мжчатъ да установятъ по-силни отколкото у останалитѣ, строеве".

Основната единица въ конницата билъ полка (у византийцитѣ „тагма") който се състоелъ отъ 200 - 400 коня, началствуванъ отъ полковникъ. Полка се дѣлилъ на по-малки единици, но ний нѣмаме за тѣхъ подробни сведения. Както въ пѣхотата, тъй и по примера на византийцитѣ, трѣбва да е имало стотици, дружини и десетици,

3) Марковъ — История конницы.

съответнитѣ началници. Ний говоримъ за по-късния периодъ, защото по-рано строението било по родове и племена.

Всѣки полкъ ималъ освенъ своя командиръ и единъ неговъ помощникъ, свое знаме, тржбачъ, адютантъ за предаване заповеди, когато командата не се чуе и не може да се подаде сигналъ (при многото свирене и глъчка въ боя).

Полковетѣ се съединявали въ (както по-горе казахме) по-голѣми единици - тисечници съ съставъ 2000 - 3000 коня началствувани отъ жупанъ или князъ. Въ мирно време такива единици нѣмало — тѣ се събирали само по заповедь — при опастность.

Още по-голѣма единица била кавалерийската друнга отъ около 5000-6000 коня командувани отъ друнгаря князь или тарканъ.

По-голѣма отъ друнгата - тумника (тьма, тма) който ималъ 10,000 - 12,000 коня.

Въоржжение. Както и пѣхотата, конницата се деляла на лека и тежка — въ зависимость отъ оржжието и снаряжениета й.

Леката конница нѣмала брони ни на конетѣ, ни на войницитѣ и повече била предназначена за разузнаване, засади и др. действия гдѣто се искало бързина и скритьость. Блѣстящитѣ на слънцето метални части независимо отъ по-малката подвижность на коня имали и неудобството да издаватъ конницитѣ. Типъ на лека конница е била нѣкогашната Нумидийска такава, въоржжението на която билъ само лжка и ножа и която била безъ стремена.

Главното хладно оржжие на конницата изобщо било копието. Освенъ това всѣки конникъ отъ тежката конница ималъ: лжкъ и сабля или мечъ

Копието било дървено (отъ бреза) съ желѣзенъ четвъртитъ остъръ връхъ, дълго 4 метра. То не е заимствувано, *е оржжие на българитѣ* отъ като ги познава историята (впро*чъ, то е най-старото* хладно оржжие въ всички народи);

тѣ го владеяли въ съвършенство. Съ копия били въоржжени не само войницитѣ, но и началницитѣ, включено и царя[1]).

Копията имали ремъчна петля по средата за носене и всѣко едно имало флагче, което винаги се носяло. Вмѣсто сабля се носялъ кинжалъ. Маврикий намира постоянното носене на флагчета за непрактично и затова съветва непосредствено преди боя, да се снема.

Кинжалитѣ, които Маврикий сочи у аваритѣ, отъ които ги заимствували българитѣ и византийцитѣ, не ни сж известни по форма; наверно това сж сабли, които постепенно сж изместени отъ меча. Саблитѣ били криви, както и днесъ и имали за цель не брониранъ противникъ; щомъ обаче идватъ българитѣ въ стълкновение съ облеченитѣ въ ризници и съ шлемове византийци. саблята се оказала непрактична, защото не е могла да разсече шлема или рамото на боеца.

Ето защо, меча се явилъ неинъ заместникъ, защото той наистина не могълъ да сече като нея, но мушкалъ, а за него все пакъ могли да се намерятъ незащитени места. Отъ друга страна, меча се явявалъ еднакво пригоденъ и за пѣхотенъ и за коненъ бой.

Лжка е старо и единственното метателно оржжие, както по-горе казахме, у всички народи до изнамиране на барутя. Той е билъ любимото оржжие на старитѣ българи.

Българитѣ сами си приготовлявали лжковетѣ и били въ това отношение голѣми майстори. Споредъ арабскитѣ писатели тѣ се правяли отъ бреза, както и копията, защото отъ това дърво имало много и то било най-еластично и здраво. Тѣ доставяли лжкове и на съседитѣ си, вероятно въ замѣна на коне.

Лжка на конницата билъ по-лекъ отъ пѣхотния. Той се носелъ въ особна кутия-калжфъ, въ който се помещавали 30-40 стрели, запасни тетеви и покривки за стрелитѣ.

СНАРЯЖЕНИЕ: а) У хората: Войнишкото снаряжение се състояло отъ: броня, лакжтници, ногавици, шлемъ, шийникъ, торба за храна, щитъ и др. предмети.

1] *До колко копието било* почетно оржжие се вижда отъ факта, че се *е смѣтало за голѣма слава* да се забие то въ чужда крепостна врата отъ *вожда. Смѣтало се е все едно,* че крепостьта е капитулирала.

Броневи закрития. Освенъ гърдитѣ, гърба и раменетѣ, покривали още и лактитѣ съ желѣзни ржкавици и коленетѣ. Такъвъ „брониранъ" конникъ билъ „по-страшенъ и по-подвиженъ" пише Маврикий. Ний обаче мислимъ, че второто е невъзможно, зашото бронята увеличава товара на коня, а това намалява, но не увеличава подвижностьта. Дали е билъ войника по-страшенъ — не може сега да се твърди.

Броневия конникъ е струвалъ скжпо, затова ще трѣбва да приемемъ, че такова е било снаряжението само у началницитѣ, гвардията и у отбрани войници (ветерани), които получавали специални поржчения.

Каква е била българската ризница и броня и изобщо имало ли е такиви оригинално български — незнаемъ[1])

1] Въ „Минало" кн. 2 стр. 215 Г. Баласчевъ сочи своеобразенъ панциръ [броня] на конникъ върху една златна ваза — панциръ отъ дребни кръгчета пришити на кожена риза, за български. Професоръ Хампелъ обяснявалъ, този панциръ съ свидетелството на Амиянъ Марцелинъ [584 г.] знаящъ тия панцири. Въ кн. XVII гл. XII Марцелинъ пише: „Сарматитѣ носятъ панцири съ нарезани и изгладени късчета отъ рогъ нашити като перца върху ленена риза". Ако Марцелинова панциръ е Сарматски, значи ли това че е български? После това, отъ где се вижда, че панцира на вазата що е видѣлъ Хампелъ и Г. Баласчевъ е подобенъ на Марцелиновия и ако е тъй, то дали сарматскитѣ панпири сж сжщитѣ български та да приемемъ вазата за българска?

Мимоходомъ ще изкажемъ мнението си по изображението на въпросна-ва ваза. Г. Баласчевъ погрешно смѣта, че ездача е знаменосецъ. Знамето на старитѣ българи до покръстването било конска опашка. Ездача е обикновенъ войникъ, който на копието си има флагче, както имали аваритѣ, а отъ тѣхъ и българитѣ. Следователно, ездача може да бжде авар инъ до Крума и българинъ следъ него, когато аварското облекло става българско и когато аварската държава прекратява сжщесвтуването си; ясно, е че ездача на вазата е обикновенъ конникъ, който носи копието си съ флагче, както у всички конници съ копия и трофеи — отсечена глава и живия пленникъ, за да получи за тѣхъ следуемата му се награда. Понеже ездача хваналъ пленика за перчема, за да видимъ какъвъ е той, трѣбва да видимъ кои сж носили такива. Съ остригани глави — съ перчемъ ходили старитѣ българи, но и аваритѣ. Изображението може да се вземе и за аварско и за българско, датиращо отъ тѣхнитѣ борби когато се пленявали единъ другъ. Най-вероятното е, както доцуща и Г-нъ Баласчевъ да е български отъ времето на Крума, когато аваритѣ сж били покорени и за ознаменуване на победата, подвизитѣ да сж изобразявани по разни предметя. Че пленника не е византиецъ — ясно е, византийцитѣ не ходели съ остригани глави и перчемъ; отъ друга страна, брадата и мустацитѣ на пленника сж отъ тила на варваритѣ. Дали ездача е виденъ военноначалникъ или обикновенъ конникъ, лесно е да се отгатне. Ако бѣше отъ първитѣ, както мислятъ J. Hampel и Н. П. Кондаковъ щѣха да се виждатъ и *другитѣ му доспѣхи:* щитъ, мечъ, шлемъ, броня на коня и пр. Това тука нѣ*маме. Тука формата на* ездача е много обиковенна, и понеже и трофеитѣ му *сж съ него, ясно е,* че е обикновенъ конникъ или отъ долнитѣ началници.

Шийницитѣ представлявали кръгли гердани които пазяли шията отъ удари. Тѣ били желѣзни и за да не търкатъ и наранявагъ кожата, обвити били съ ленъ. И това предпазително средство въ снаряжението било взето отъ аваритѣ, отъ които го vзематъ и византийцитѣ.

Лакътницитѣ и ногавицитѣ били желѣзни покривала, които били сгъваеми въ лакътя и колѣното, за да не бъркатъ на движението на тия членове и ги запазвали отъ удари.

Шлема е билъ както пѣхотния.

Торбата (кобуръ) била прикачена за седлото и поскоро трѣбва да се смѣта за конско снаряжение, отколкото войнишко. Въ нея се носило запасъ храна за 3-4 дни, соль, огниво, въже, (арканъ)[1]), брашно или болгуръ, месо, варена риба и др. такива.

Щитоветѣ били малки, кръгли и леки. Такива имали само нѣкои, (по всѣка вероятность само началницитѣ) защото въ боя тѣ пречели и се искало голѣмо изкуство да се управлява оръжието (да се стреля) и да се брани съ щита. Щитове имали само ония конници, които нѣмали лъкове, а само копия; такива могли да управляватъ и копието и щита.

Въ „Минало" (стр. 214) Г. Баласчевъ пише, че въ 813 год. Крумовата 30,000 конница била облечена въ брони. Като се знае, че броненото снаряжение било недостатъчно даже у византийцитѣ, ще трѣбва да приемемъ, че тая Крумова конница се стъкмила съ плячката, взета отъ гърцитѣ въ 809 и 811 год. следъ пълното избиване на своя противникъ при Струма, София и Славомиръ и използувани тѣхнитѣ брони. Отъ този моментъ византийското снаряжение (у хората и конетѣ) се въвежда въ България. Това е още повече допустимо като се има предъ видъ, че броневото снаряжение не е българско, а заимствувано и понеже варварскитѣ племена не го имали, само отъ Византия е проникнало въ България и най-вече като плячка.

---

1) То служило за хващане чрезъ примка пасящитѣ коне. Съ него обаче *се ловили и хора. Така* въ 539 год. съ такива примки българитѣ заловили 3 *византийски военноначалници* Годила, Константина и Акъ. (Малала, Теофанъ)

б) У к о н е т ѣ. Снаряжението на коня се състояло отъ седло, юзда, броня и кобуръ (торба), за който по-горе се каза.

Черт. 3. Седло

С е д л о т о било отъ нѣколко кожени чапрази съ вълната нагоре, за да се не мокри съ вода (да се стича по вълната) съ 2 широки стремена. По срѣдата тѣзи чапрази били претегнати съ широкъ коланъ, на който били пришити стремената. Къмъ края на I-о българско царство се оформява сѣдлото у българитѣ — типъ както у арабитѣ, отъ които е навѣрно заимствувано. То има вече ленчикъ съ 2 лжки. Къмъ това врѣме и византийцитѣ поправятъ своитѣ сѣдла по арабския обрзецъ.

За запазване на коня се употрѣбявали бронени защити. Тѣ били заимствувани пакъ отъ аваритѣ. Това собствено не е било броня, а защита на конскитѣ гърди и шия отъ кожа или жили. До Маврикиевото врѣме навѣрно въ Византия не сж прикривали конетѣ си, защото той въвежда аварския типъ защита. Впоследствие българитѣ го заематъ и отъ еднитѣ и отъ другитѣ. И понеже тѣ били голѣми по размѣри и стрували скжпо, такива имали само началствующитѣ лица. Впоследствие коженитѣ прикрития се замѣстватъ съ желѣзни.

О б л е к л о. Както свидетелствуватъ лѣтописцитѣ (Свидъ) Крумъ замѣнилъ старото българско облѣкло съ аварско, като много красиво. Ний на друго мѣсто видѣхме, че това много преди него, прави Маврикий у византийцитѣ. Кавалерийското облекло не се различавало много отъ пѣхотното. То се състояло отъ: дълга, просторна и красива т у н и к а, която покривала и краката на ездящъ конникъ. Тя се приготовлявала отъ ленъ или конопъ[1]). Много е вероятно и кожуха нѣкжде да е останалъ въ употребление, като народна носия, но за това нѣмаме още сведения.

Краката у най-старитѣ българи били обути въ тѣсни кожени гащи, които покривали до подъ коленетѣ. Дали сж биле въ употребление нѣкжде, къмъ нашето покръстване

1) Българитѣ познавали лена и конопа много отдавна. Той билъ добрѣ познатъ и на скититѣ, на старитѣ гърци, на египтянитѣ и на тракитѣ.

—не се знае още. Обущата биле кожени съ подковани подметки (аварски типъ и съ шпори).

Най-отгоре, както и въ пѣхотата, се носела особна горня дреха — клашникъ. Той се носелъ згънатъ на седлото, а се обличалъ при лошо време — главно при дъждъ, защото запазвалъ отъ вода; и следов. отъ ржжда металическитѣ части. У византийцитѣ тази дреха се казвала Gunas[1]). Клашника билъ широкъ, просторенъ и съ широки ржкави (или безъ такива) за да не се стесняватъ действията съ оржжието. Тѣзи клашници имали и друга страна — служили като защита, защото поемали стрелитѣ върху си, а сжщо и пречили на блѣсъка отъ металнитѣ части при слънце. Ето защо, тѣ се носили най-вече отъ разузнавателнитѣ части.

АРТИЛЕРИЙСКО ДѢЛО. За артилерийско дѣло въ днешна смисъль, дума не може да става. Въпроса е относителенъ т. е. касае се до ония тежки средства за поражение, които изпълнявали задачитѣ на днешната артилерия. Тѣзи средства се прилагали най-вече въ крепостната война и съ тѣхъ българитѣ се запознаватъ едва при Крума, като ги научватъ отъ византийцитѣ, затова и ще ги приемемъ такива, каквито сж биле у последнитѣ.

Старитѣ българи като коненъ и скитнически народъ, нѣмали нужда и затова не познавали никакви обсадни средства. Споредъ Маврикия, тѣ превземали крепоститѣ чрезъ обсада, гладъ или хитри обещания, които често не удържали; следов. ако тѣзи средства сж биле познати, това е било само по отношение славянитѣ. И наистина, тѣ сж ги знаяли. Споредъ житието на Св. Димитра Солунски отъ архиепископъ Иоанъ, такива машини и уреди били известни на славянитѣ[2]) и употребявани отъ тѣхъ. Изглежда обаче тѣ да имали готови машини съ лица запознати съ тѣхното използуване, защото инакъ биха останали у тѣхъ следи отъ това изкуство,

---

1) Въ Русия такива дрехи и днесъ се казватъ „гуны“ — наверно заимствувани отъ нѣкогашнитѣ времена, като названието е запазено и до днесъ.

2) *Въ 582 год. южнитѣ славяни* подбутнати отъ аваритѣ и въ съюзъ *съ тѣхъ, обсадили Солунъ*, Тѣ построили обсадни машини: тарани, огромни *каменометници, арбалети и* др. такива.

а ний виждаме, че то се забравя и едва при Крума изново става познато.

До покръстването на българитѣ били сж известни и се употребявали следнитѣ тежкострелящи (хвърлящи) машини:

1. Камънохвъргачката (праща) въ разни видове. Най-простия видъ е като обикновенната праща, само че се хрърляли камънитѣ чрезъ привеждане въ движение машина. Тѣзи машини биле съ широка четирижгълна основа и свършвали пирамидално съ тѣсни върхове. На тѣзи последнитѣ били прикрепени дебели цилиндри, обковани по краищата съ желѣзо и дървета, скрепени съ гвоздеи. Помѣстенитѣ въ тѣхъ хвъргателни машини приличали на кжщни греди. Двигателната сила била тетевата. Камънохвъргачката представлявала една лжжица, която отъ хоризонтално положение се вдигала по посока на цельта и като наближи до 90° се отпуща. Хвъргала обикновенно, валчести, твърди камъни и служела за разбиване на врати, прозорци, кжщи и др. Тѣ се управлявали отъ команда и стрелбата била тъй бърза, че въ кжсо време се изхвърляли цѣлъ градъ отъ голѣми камъни и горящи предмети. За да не страда прислугата отъ неприятелскитѣ стрели, тритѣ страни, изложени на обстрелъ били закрити съ дъски.

При обсадата на Солунъ отъ славянитѣ и аваритѣ въ 582 год. такива машини имали до 50. Камънохвъргачката се казвала Шутца, когато хвъргала полуиздълбани камъни, които се напълвали съ горящъ съставъ гръцки огънь[1]) за подпалване на здания, лагери, кораби и други лесно запалителни предмети.

До превземането на Месемврия отъ Крума (2 XI 812 год.) гръцки огънь и тржби за хвърлянето му, българитѣ нѣмали; но съ превземането на тази крепость, тамъ били намѣрени 36 бронзови тржби за огънь, използувани отъ Шутци и много приготвенъ материалъ.

---

1) Той билъ тъй нареченъ, защото билъ изнамеренъ отъ гръкъ инженеръ отъ Сирия — Калиникъ. Състава билъ: сѣра, каменно масло - битюмъ, смола и клей. Хвърлялъ се на запалени топки съ тржби, стрели, копия или пращи. (Д-ръ Стамболски: Стара Българ. История стр. 59).

Благодарение на Шутца, борбата и съ дворцитѣ или кжщята въ обсаденитѣ градове била по надеждна, защото могли да се подпалватъ, особенно дървенитѣ, които нѣкога изобилствували.

2. Ржченъ арбалетъ. Това било единъ видъ праща, чрезъ която съ помощьта на тетева, като се даде направление, стреляло се съ камъни и тежки стрели и други тежки предмети Съ арбалета се стреляло отъ упоръ, но много трудно се запъвала тетевата, затова нуждни били силни хора.

3. Балистата (черт. 4) е голѣмъ арбалетъ, поставенъ на особенъ лафетъ. Прислужвали нѣколко души — прислуга

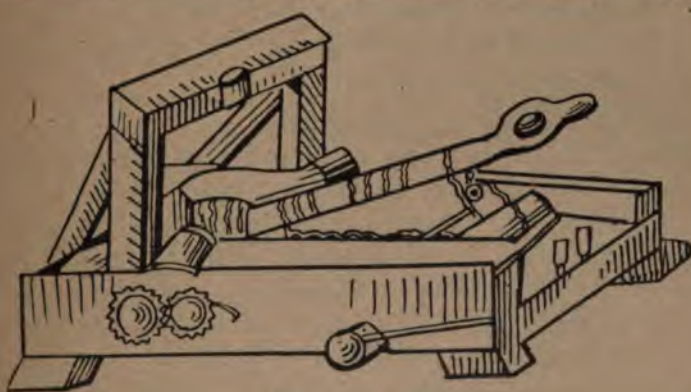

Черт. 4. Балиста.

(пращници) и стреляли съ камъни или голѣми стрели, които пробивали бронята и ризницата на войника. Лжка билъ голѣмъ и за запъването му били нужни силитѣ на нѣколко души. Стрѣлитѣ били голѣми и тежки.

Въ обсадната война съ машинитѣ се хвърляли разни предмети, между които често и възвания къмъ гарнизона съ щедри обещания, а въ полската — подпалвалъ се обоза и плашели се конетѣ.

Точната далечина на балистата или пращата не е известна. По мнението на сведущи лица, тя била 400 - 500 м. най-много, а на ржчния арбалетъ 200 - 250 м.

Балиститѣ се водяли отъ 2 здрави коня. Всѣка една имала свой *началникъ* и отделенъ обозъ.

4. Подвижни бойни кули изобретение отъ времето на Алекс. Македонски. Въ тѣхъ се помещавали разнитѣ стенобойни машини, имало стълби извътре, мостове и площадки. Високи били 25-55 м. съ по 10-20 етажа. Най-отдолу били таранитѣ.

5. Куриталки — дървени кжщички, покрити отгоре съ сурови кожи.

ИНЖЕНЕРНО ДЕЛО. То обемало:

а) Постройка на лагери;
б) „ „ укрепления (крепости);
в) Инженерни отбранителни средства на крепоститѣ;
д) Подготовка на полесражението за изненади и засади;
е) Инженеренъ инструментъ.

а) Постройка на лагери.

Нѣкогашнитѣ българи по примера на другитѣ народи при походи почивали на биваци и строяли лагери. Най-старитѣ българи въ своитѣ скитания живѣели по „шатри", които не обикаляли съ ровъ, както пише Маврикий, но постепенното стълкновение съ Византия ги научва да се разполагатъ за нощуване по биваци и да строятъ лагери. Разположението на бивака било както и днесъ. Нарочни хора имало за избиране мѣстата за лагеръ, които трѣбвало да отговарятъ на условията, каквито се искатъ отъ съвременния бивакъ; тѣ го разбивали и опжвали палаткитѣ. Инструментъ за работа билъ: лопати, топори, ломове, триони, брадви, кошове (турове), рече, рогатки съ металически петли и желѣзни болтове, за залавяне една въ друга. Всички тѣ били като съвременнитѣ и се носяли въ обоза.

Имало и малки брадвички, носими отъ нѣкои войници, но тѣ били бойно оржжие.

Палаткитѣ били двускатни и просторни. Типа на българскитѣ и аварски палатки е билъ тъй красивъ и удобенъ, че Маврикий го въвежда въ византийската войска). Това е било и много естествено, защото старитѣ българи, като скитнически народъ се разполагали постоянно подъ палатки и затова ги усъвършенствували. Всѣка палатка била за 10

души (наверно по 5 души на скатъ) съ своя десетникъ.

Палаткитѣ се носяли и возяли въ обоза.

Когато войскитѣ оставали за по-дълго време, правелъ се лагеръ, а ако е билъ близо до противника, той се укрепявалъ, като се окопавалъ.

За постройка на лагеръ преди всичко избирали равна мѣстность съ достатъчно вода.

Плана билъ обикновенно четирижгълникъ и най-вече правожгълникъ. По странитѣ на тая фигура се разполагали колата — нѣщо като съвременния вагенбургъ. Оная линия която се прокарвала отъ външната страна на колата е означавала ровъ и ако е трѣбало лагера да се укрепява и почвенитѣ условия позволявали, правялъ се той широкъ 1·40 - 1·80 и дълбокъ 2 - 2·50 м. Като се насипвалъ съ насипъ (валъ) до който се нареждали колата. Тѣ съ вала изпълнявали ролята на крепостна стѣна. Рогаткитѣ, които се носяли, а нѣкога се правели и палисади, служели за искуственни препятствия предъ рова. Вътре въ тъй направения четирижгълникъ се оставяло достатъчно широко мѣсто въ което се разпъвали палаткитѣ, като се оставяли площадки за сборни мѣста. Обикновено се оставяли 4 врати и неколко специални изходи презъ линията на искуственитѣ препятствия за да не попаднатъ на тѣхъ неопитни хора или животни. Изходитѣ се правели най-вече по посока на водата и нуждницитѣ защото по тѣхъ движението било най-голѣмо. Нуждницитѣ се правели на противоположната страна на водата: навѣрно съображенията били: хигиенически — да се не замърсява водата при дъждъ, ако се стичало всичко въ реката и тактически — да се държи смѣтка за хората кой на кжде отива.

Ако реката била малка включвала се въ лагера, а ако е голѣма — разположението ставало по брѣга й.

Ако неприятеля билъ близо и конницата се включвала въ лагера, но ако билъ далечъ — лагера се раздѣлялъ. Когато отряда билъ голѣмъ, мѣстото за лагера се избирало нѣколко дена по-рано.

До самитѣ кола се разполагали палаткитѣ на лека *пѣхота за да не попадатъ* въ нея стрѣли, ако лагера б

нападнатъ ненадйно. Палаткитѣ на тежката пехота се разполагали на 30—40 крачки отъ колата, за да не бждатъ поражавани сжщо при изненеда на лагера.

Свидетелството на Алъ Масуди, че българитѣ си ограждали земята съ ровъ и оставяли врати трѣбаа да се вземе въ смисълъ на лагера, въ който имало известни отвори, защото строението на непрекъснати гранични окопи било грамадна работа поради дължината на граничната линия на България. Верно е, че българитѣ искали граничната имъ линия да е окопана съ ровъ какъвто е еркесията, но едва ли цѣлата граница е била обиколена съ такъвъ, защото направата на окопъ по цѣлата граница изисквало много време, трудъ, средства и спокойна епоха на каквато въ тѣхъ времена не могло да се разчита, па и границитѣ се меняли много често. Окопи на укрепени лагери ний срещаме много и особано въ Добруджа — първитѣ укрепени мѣста на българитѣ — отъ които се вижда, че нашето допущане е вѣрно. Отъ друга страна, първа грижа при постройка на градъ, както била постройката на градъ Плиска, се състояла въ ограждане съ окопъ. При строежъ на дълговременни крепости тѣзи окопи се разширявали и служели за първоизточникъ на бждащия крепостенъ ровъ, следъ направата на крепостната ограда. Че това е тъй, ний имаме свидетелството на византийскитѣ лѣтописци, които казватъ, че когато Константинъ Погонатъ искалъ да се избави отъ набегитѣ на българитѣ и се явилъ предъ Огла съ своята войска, тѣ се скрили задъ своитѣ окопи и продължавали още да правятъ такива. Явно е, че въпроса се отнася до укрепенъ лагеръ, а не държавна граница.

Муслимъ алъ Гарми, казва: „Всѣко укрепено мѣсто у българитѣ е обиколено съ високъ плетъ, който заобикаля и засланя дървена ограда, нѣщо което съставлява защита подобно на стена издигната задъ единъ ровъ“, а това е ясно, че се отнася до лагеръ, като палисадитѣ (плетъ, дървена ограда) се употрѣбявали твърде много. Тъй че, по въпроса, Муслимъ Алъ Гарми поправя Алъ Мусуди.

Изобщо, ако разполагането на лагеръ било за кратко и противника далечъ, не се правели ровове и колата слу-

жели за защита; но ако се оставало за по дълго и особено, ако противника билъ близо и имало опастность отъ нападение, лагера се укрепявалъ възможно повече, като освенъ насипитѣ, рова, изкуственитѣ препятствия отъ рогатки и вълчи ями, правели се и палисади или други усилвания.

Ако опастностьта е била много голѣма, чакали се войска нѣмало наблизо крепость или трѣбвало да се приеме боя, правяли се отъ мѣстни жители въ тила укрепени лагери съ каменна ограда безъ варь, които приготвяли за отстѫпващи войски и имъ давали възможность да си отпочинатъ и се съвзематъ. На такива лагери тревата наоколо се изгаряла, отъ една страна да не служи за прикритие на противника и отъ друга — да нѣма храна за добитъка и конетѣ му. Разбира се, това е могло да стане само когато тревата е суха (юли, августъ и септемврий).

Лагери се строяли не само при бивакиране, но и при обсада на неприятелска крепость. И колкото по дълго е трѣбвало тя да се води (нѣкога съ мѣсеци, защото главното средство за превземане билъ глада) толкова по усилванъ е билъ този лагеръ. Той се правялъ главно противъ възможнитѣ излази.

За такива укрепления ний имаме много указания въ нашата история, но ще посочимъ най-характерното:

Въ 813 год. Крумъ обсажда Цариградъ съ силното намерение да го превземе. Той прави лагеръ срещу стенитѣ на столицата и за да го осигури отъ ненадейни атаки — излази, прави окопъ отъ Златния Рогъ до Мраморното море като го огражда съ плетъ за препятствие (наверно палисада) и отвори за минаване и стрелба.*)

КРЕПОСТИ И УСТРОЙСТВОТО ИМЪ.

За да се запазятъ известни мѣста или градове, които имали военно или политическо значение, тѣ се ограждали съ крепостна стена. Дълговременнитѣ крепости се строили по единъ общъ типъ, както е запомнено отъ римско време:

*] Симсонъ Магистръ. Цитирано отъ Г. Баласчевъ „Бележки върху веществ. *култура на старо-българското ханство*". — Стр. 45.

ровъ (широкъ 5—6 метра и дълбокъ 3—4 метра), крепостна стена (3—4 м.) съ воененъ пжть на нея и кулички по на 40—50 м. една отъ друга за да могатъ да поражаватъ съ стрела отъ едната или другата ония, които биха се опитали да се качватъ между тѣхъ. Жгловитѣ кули се правели обикновено валчести, като се строяли на своя основа тъй, че ако бждатъ съборени, да не пада и крепостната стена. Отъ горе стената била назжбена за стрелба отъ нея, а по кулитѣ имало амбразури и бойници за стрелба на защитницитѣ. Първобитното устройство се вижда на черт. 5 Всяка куличка се бранела от 5—6 души, а жгловитѣ отъ 10—15.

Черт. 5.

Укрепленията — крепостьта старитѣ българи правели *по тогавашнитѣ разбирания*, на мъчно достжпни, но съ из*вестно значение* мѣста, устия на проходи, кръстопжтища, ко*мандующи височини* и пр. Обикновено се строяли отъ разни

боляри (васали) или войводи и се състояли отъ: помещение за живение (дворецъ, ако боляринътъ живѣе тамъ), казарма за гарнизона, храмъ, постройки за складове, цистерни и пр. Остатъци отъ такива укрепления у насъ се виждатъ на много мѣста и тѣхното проучване въ бѫдъще ще хвърли нова светлина върху назначението имъ и ролята що сѫ играли въ нашата история.

Ония градове, които по своето положение имали особено военно или политическо значение се превръщали въ

Черт. 6. Външенъ изгледъ на Крепоста

крепости и заграждали съ крепостна стена. Построени отъ българитѣ крепости до покръстването имъ ний знаемъ само: Плиска и Преславъ. Другитѣ, които сѫ играли въ множеството войни известна роля, били заварени още отъ Римско време. Такива по-главни сѫ:

Дористолонъ (Дръстъръ — Силистра) — държавна още отъ римско време крепость, ключа на Източна България — на Дунава; въ последствие една отъ крепоститѣ на знаменития четирежгълникъ Силистра, Шуменъ, Русе и Варна.

Одесосъ (Варна) на брѣга на морето сев. отъ Балкана.

Бонония (Видинъ)—упора на Дунава въ западна Мизия.

Карбона (Балчикъ).

Сингидумъ (Бѣлградъ) — важна крепость на Дунава на Via Jgnatia.

Сердика (Средецъ — София) центъръ на Струмската область, кръстопжть и упора на зап. Мизия.

Марцианополъ (с. Девня) на Девненското езеро.

Вероя (Боруй) — Стара Загора.

Филипополъ (Пловдивъ) седалище на тракийската область — стара римска крепость.

Кърсово — крепость при делтата на Дунава.

Месемврия (Несебъръ) — главно византийско пристанище на морето на югъ отъ Балкана.

Адрианополъ (Одринъ) — стара римска крепость.

Версеникия (с. Фикелъ до Одринъ) — укрепление на пжтя Ямболъ — Одринъ Защищавало подхода къмъ Одринъ. Разположено на дѣсния брѣгъ на Марица — имало мостъ.

Маркелъ на тогавашната граница — до старобългарския окопъ — Еркесията. Точното мѣсто не се знае. Най-вѣроятно е както мисли професоръ Златарски при с. Войника (Ямболско).

Проватъ (Провадия) — на пжтя Шуменъ — Варна.

Дебелтъ — на югъ отъ Дургазъ, въ залива при с. Яйкезлий. — Важна морска крепость въ Тракия и др.

МАШИНИ И СРЕДСТВА ЗА БОРБА СЪ КРЕПОСТИТѢ.

Зе атаката и отбраната на една крепость сж употрѣбявани следнитѣ машини и средства:

Тарани: рече срещу камънитѣ, торби пълни съ камънаци, торби пълни съ слама, сламеници, тежки камъни, остри желѣзни орждия, вериги и праздни кошове (турове).

Таранитѣ (Чер. 8.) били стенобитни машини, за разбиване крепостнитѣ стени. Устройството имъ било въ видъ на овча глава, съ муцуната (острото) на която чрезъ последо-

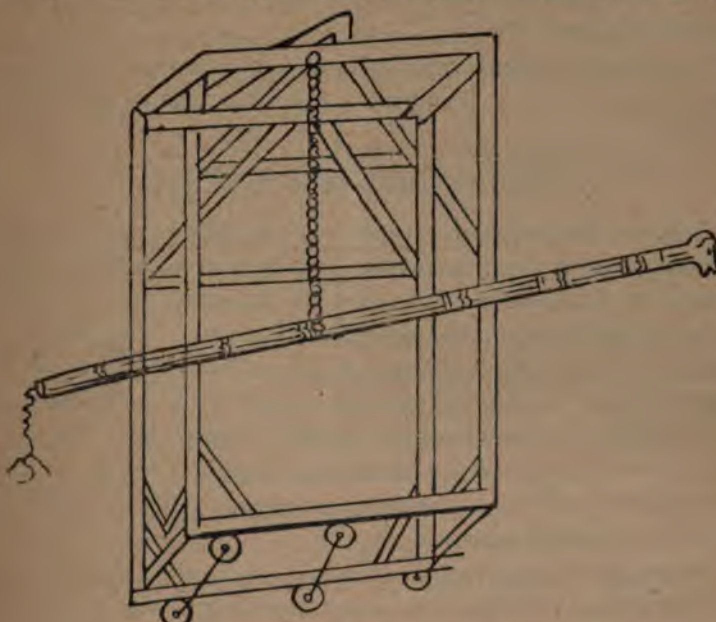

Черт. 7. Таранъ

вателни удари се разбивала стената. Тѣ се правяли отъ желѣзо.

Кечето (плъстъ) се туряло предъ зжбитѣ на стената и пазяло отъ камънитѣ. хвъргани отъ каменохвъргачкитѣ.

Кошоветѣ се употрѣбявали за давание по стръмна профиль на насипитѣ. Въ обоза на всѣки 10 души се возялъ по единъ кошъ.

Сламенницитѣ и торбитѣ съ слама се спущали съ особенни макари по стената и се противопоставяли на таранитѣ, като ги карали да биятъ вмѣсто на камъкъ въ стената — върху тѣхъ на меко. Тежки предмети (камъни и остри желѣза) се спущали и дигали отгоре върху работящитѣ около стената и ги бияли.

Освенъ това, поливали отгоре разни горящи предмет *като: огънь, смола,* масло, врѣла вода и др. т. За запаз

ние отъ тия предмети се правяли покривки върху машинитѣ или специални куполи като костенурки наречени „коританки“. Покрива отгоре билъ или отъ дърво, тэнекия или кожа на току що одранъ добитъкъ (както правяли славянитѣ при обсадата на Солунъ (582 г.)

Торбитѣ пълни съ камъни се поставяли или предъ кечето и отворитѣ на стеннитѣ зѫби или запълняли направо тия отвори.

ПРЕМИНАВАНИЕ НА РЕКИ

Старитѣ българи преминавали рекитѣ обикновенно чрезъ преплавание или по постоянни мостове. Ето защо, не били майстори въ направата на мостове. Славянитѣ обаче, споредъ известията на Теофилакта Симоката, когато биле подчинени на аваритѣ, биле принудени да строятъ мостове и кораби по Дунава и Сава. Значи, тѣ разбирали работата по водата. Когато по после тѣ се явяватъ предъ Цариградъ заедно съ аваритѣ, тѣ знаяли да управляватъ кораби, лодки и познавали лопатитѣ. Прочие, добъръ материялъ за инженери по водитѣ биле славянитѣ.

Мостове се строяли отъ: лодки, тулуми, салове и дървета. Постройката имъ била като днешнитѣ. Когато се предвиждало постройка на мостъ, возяли се въжета, скоби, вериги, котви и пр.

Изглежда, че направата на мостове и преминаването по тѣхъ върху голѣмитѣ реки не се е много подавало на старитѣ българи, защото споредъ 2 каменни надписа отъ времето на Омортага, двама главнокомандующи се удавили: едина Тарканъ Онегапъ — въ р. Тиса, и другия — Копанъ Окоршъ, въ река Днепъръ. Явно е, че за да се удавятъ главнокомандующитѣ могатъ да бѫдатъ 2 причини: а) или сѫ мислили че могатъ да преплаватъ реката и за примѣръ се помѫчили да сторятъ това, а бидейки съ тежко въоржжение, потънали или б) моста е билъ неумѣло направенъ и когато главнокомандующия минавалъ, се пробилъ нѣкой тулумъ напр. или билъ отнесенъ отъ придошла река. Може да се допусне и трето предположение: преминаването

да е ставало на салове и да се е обърналъ сала, на който билъ главнокомандующия.

На всѣки случай, примеритѣ сѫ характерни и показватъ, че преминаванието на голѣми реки и постройки на мостове не се е много поддавало на старитѣ българи. Впрочемъ въпроса не е много ясенъ, защото нѣмаме положителни данни да твърдимъ казаното.

ПОДГОТОВКА НА ПОЛЕСРАЖЕНИЕТО ЗА ИЗНЕНАДИ — ЗАСАДИ.

Въ среднитѣ вѣкове — тъмна епоха, времена на невежество, както другитѣ отрасли на науката биле въ упадъкъ, тъй и военното искуство не било на висотата си. Всичко се свеждало къмъ хитрости, излъгвания — стратагеми. Само талантливи полководци като: Атила, Тамерланъ, Чингисъ ханъ и арабитѣ не следвали общото разбирание и затова се прочуватъ. Хитроститѣ не сѫ били нѣкога новость, както не сѫ и днесъ; тѣ се употрѣбявали отъ великитѣ полководци въ всички времена, но ухитряванията т. е. да търсишъ само да излъжешъ противника, като пропустнешъ много пѫти да го биешъ, а може би въ края на краищата да останешъ излъганъ, сѫ осѫдителни. Епохата която описваме е време на ухитряванията — стратагемитѣ.

Засадитѣ и престореното отстѫпление съ бѣгство били скитска тактика и изобщо тактика на скитащитѣ се народи — варвари.

Боя ставалъ обикновено тъй:

Когато почвала схватката, първа линия нарочно обръщала гърбъ и почвала да бѣга като подвеждала неприятеля къмъ мѣсто гдето имало скрити свои войски. Щомъ врага мине това мѣсто, тая линия обръщала назадъ и съвмѣстно съ скрититѣ въ засада войски, обхващали преследващия ги неприятель като въ клещи и го унищожавали.

Твърде често скититѣ си служили съ цѣла система съоржжителни работи, които подготвяли самата мѣстность за засада. Ето нѣкои такива:

Изкопавали доволно дълъгъ ровъ съ дъл-*чина 2·50—3 м.* и широчина 15—18 м. който покривали

дървета и пръти или тънки греди, а отгоре постилали съ чимъ и трева тъй че да се не различава отъ околната мѣстность. Изкопаната пръсть и камъни се разхвърляла надалечъ за да не издадатъ хитростьта,

Напрѣки на рова оставятъ известни мѣста не разкопани по които да се преминава — проходи, като се обозначаватъ съ нѣщо за да се използуватъ отъ своитѣ войски. Близо до рова отъ двѣтѣ му страни се скриватъ засадитѣ, а войскитѣ се разполагатъ предъ рова.

После срещата, първата линия присторено почва да отстжпва и безопасно минава рова по нарочно оставенитѣ проходи, както споменахме, обозначени съ знакове и известни на своитѣ хора, а неприятельтъ стремително и непредпазливо преследвайки и незнаейки опастностьта, попада въ рова. Въ това време излазятъ засадитѣ, обръщатъ назадъ и отстжпващитѣ присторено и изтребватъ противника, голѣма часть отъ който самъ загива чрезъ падание въ трапа. Такава хитрость употребили нефталититѣ[1]) противъ персийския царь Бероза. За приготовлението на такива съоржжителни работи било е нуждно много време, материали и хора, затова мжчно се скривали тѣ, ако противника билъ бдителенъ и ималъ добро разузнавание.

Нѣщо подобно се устройвало въ блатисти мѣста.

На блатото се правятъ чрезъ насипвание 2—3 плотини (проходи) и ги обозначаватъ съ нѣщо за да ги знаятъ своитѣ хора. Бойния редъ се строялъ пакъ предъ блатото и по описания по-горе способъ се завлича неприятеля въ блатото. Скрититѣ засади ненадейно нападатъ заедно съ привидно бѣгащата първа линия и сжщо изтребляватъ своя противникъ. Така нанесли поражение на римския императоръ Деция[2]) скитскитѣ племена Гети, когато минавийки Дунава нахлули въ Тракия и Мизия и одържали пълна победа надъ Римъ.

1] Нефталититѣ споредъ Прокопа биле едно отъ хунскитѣ племена.

2) Галба Деций обичалъ твърде много да прави засади на своитѣ противници и не очаквалъ, че може и нему да се устрои нѣщо подобно. Безъ да подозяра като почватъ гетитѣ да бѣгатъ, той съ сина си, които били въ първата *линия се впущатъ да преследватъ и попадатъ въ блатата. Тѣлата имъ не били намерени.*

Въ ония мѣста, гдето нѣма блата, такова нѣщо се правяло и безъ да се копае ровъ, а съ помощьта на желѣзнитѣ рогатки[1]) каквито се возяли винаги въ обоза. Правяло се тъй: разхвърляли се рогаткитѣ по земята така, че да се не виждатъ, свързвали ги помежду по начинъ да се не движатъ и за маскирание нахвърляли отгоре трева, шума или други предмети. Широчината на това препятствие се правяла около 30 мет. а дължината — по протяжението на фронта на войската. Както и при другитѣ случаи, на нѣколко мѣста се правяли проходи отъ 9 –10 м. широчина, които, разбира се, били известни на своитѣ хора. Самото засадно нападание се правяло тъй както и другитѣ.

Когато нѣмало рогатки, правяли се вълчи ями и то така: Изкопавали се кржгли ями дълбоки около 1 м. съ отворъ горе диаметъра 30—40 см. като поставяли на дъното на всѣка яма по единъ заостренъ колъ. Ямитѣ се копаяли въ шахматенъ редъ, а разстоянието помежду имъ — около 70—80 см. Ивицата била широка до 45 м. а дължината — по продължение на фронта.

Преди боя първата линия се постройвала на около 1000 кр. предъ препятствието, а втората—отзадъ. Когато противника подходи къмъ препятствието, първата линия отива насреща му и обръща гърбъ, като втората прави видъ, че отива на подръжка. За да закъснѣе съ своята помощь втората линия се разполагала доста назадъ. По-нататъкъ боя се развивалъ както и въ другитѣ случаи. Ако нѣмало засадни части, тѣхната работа изпънявала отстжпващата първа линия, която се обръщала назадъ и доубивала разбилитѣ се изъ дупкитѣ конници.

Ако се разполагали I и II линии задъ препятствието, тогава съ тръгването на противника I линия правяла видъ, че гледа да го изпревари, а той бързайки да вземе инициативата, настжпва и попада на вълчитѣ ями.

Засадитѣ и ненадейнитѣ нападения твърде много се практикували отъ българитѣ и особно отъ Крума, който

1) *Рогаткитѣ сж* желѣзни машинки съ 4 остри края. Отъ тѣхъ единия *се забивалъ въ земята, а тритѣ* останали стърчали нагоре.

за съоржжителнитѣ работи винаги намиралъ време и хора, както ще видимъ.

Изобщо, инженерното (пионерно) дѣло нѣкога било много застжпено и неговото подробно изучване би дало богатъ източникъ на познания за нашата военна история и воен. изкуство.

ДОВОЛСТВИЕ НА ВОЙСКАТА ВЪ МИРНО И ВОЕННО ВРЕМЕ.

I. Въ мирно време. За доволствието на войската въ мирно време може да става дума само по гарнизонитѣ и градоветѣ, гдето имало постоянна военна служба.

Въ най-стария периодъ на българската история, когато още нѣмало държава, всѣки се хранялъ самъ чрезъ рода си, защото всѣки е билъ и гражданинъ и войникъ. Тогава продоволствуването било лесна работа, защото се състояло отъ ловъ и грабежъ; но когато се установява господарството — въпроса се измѣня. Всѣка община въ която имало гарнизонъ хранила войницитѣ си, защото биле нейни, като била задължена да поддържа продоволственнитѣ складове, които били въ нейното ведение. Ако войницитѣ били на нѣкой боляринъ — васалъ, грижата е била негова. Независимо отъ това, войницитѣ получавали земя, възнаграждения или дѣлове отъ плячката, така че, тѣ могли и сами да се хранятъ. Споредъ проф. Златарски, часть отъ данъка вземанъ отъ подчиненитѣ народи се раздавалъ на войницитѣ, навѣрно като заплата.

II. Въ военно време и при походъ-хранението ставало съ мѣстнитѣ средства — фуражировка и грабежъ. Въ обоза се носяли известни количества храни, както ще видимъ, но тѣ се попълвали отъ мѣстнитѣ средства чрезъ фуражировка, а въ неприятелска страна — чрезъ грабежъ. Че това е било тъй, се вижда отъ многото примери, гдето сж ставали изненадвания, когато неприятеля билъ пръснатъ по фуражировка.

За храна на конетѣ се използували ливадитѣ и пашата, *до когато имало такива*, ето защо Маврикий съветва съ не

родитѣ, които имали много конници, каквито сѫ скитскитѣ народи, война да се почва презъ месецитѣ февруари и мартъ, когато нѣма па̀ша[1]). Разбира се, ако това е могло да зависи отъ насъ, а не отъ противника. Храненето ставало и отъ крепоститѣ, които били длъжни да иматъ запасъ отъ храни поне за 3 месеца, ако войскитѣ сѫ намѣрили тамъ убежище или на крепостьта не предстои отбрана.

Когато се разполагали на лагеръ, винаги се гледало да има поне 1 дневна храна при войскитѣ за тѣхъ и конетѣ. Даже когато се водялъ бой, слугитѣ ходяли по фуражировка.

Въпреки тѣзи начини за доставяние продоволствие, имало и обози, които возили храна и др. предмети — въоржжение, палатки, инженерни материали и пр. Храна въ обоза се возяла най-вече, когато по плана на войната, тя е трѣбвало да се води въ неприятелска страна бедна съ селища, продоволствени припаси и съобщения.

Обозитѣ били товарни (коне, мулѐта, камили) и коларски. Понеже у старитѣ българи нѣмало особни продоволствени обози и особно алтелерийски и инженерни, а всичко се возяло наедно, затова и съвмѣстно ще ги разгледаме.

Товарнитѣ обози носяли само багажа и запасни предмети отъ оржжие и храна на всѣки началникъ, а за войницитѣ се давало по едно животно на нѣколко души[2]); тѣ се карали отъ слуги или роби. Когато предстояла почивка, всѣки слуга потърсвалъ господаря си и чакалъ нареждание.

Коларския обозъ билъ конски и волски (бикове). Конския билъ по-лекия, а волския — тежкия. Такъвъ е билъ обоза що готвѣлъ Крумъ срещу Цариградъ — 5000 кола съ 10000 вола.

Всѣка лека кола трѣбало да бжде повъртлива като балистата и затова е трѣбало да може да слѣдва навсѣкжде войскитѣ; такава кола носяла багажа на 10 души.

На 1 кола се товаряло: топоръ, брадва, трионъ, 2 малки лопати, празенъ кошъ (туръ) и др. инженерни материали,

---

1) Мавраки: Тактика и Стратегия. Стр. 94.

2) У византийцитѣ се полагалъ единъ конь на два войника или наймалко на четире.

1 палатка и храна за 3-4 дена. Всѣки обозъ ималъ свой началникъ: отделенъ за товарния и отделенъ за коларския.

Лекия обозъ—товарния се движалъ задъ своята часть. Тежкия обозъ е влачалъ обсаднитѣ средства и храна за 5—6 дена, както и оржжие: лжкове, копия, стрели, камъни и пр. Семействата на бойцитѣ и началствующитѣ се движали съ тежкия обозъ. Жени съ войскитѣ да се движатъ виждаме дълго време отъ основаването на Българското царство.

Такива е имало не само у българитѣ (напр. у Крума при Цариградъ въ 813 год.), но и у другитѣ народи — Константинъ Погонатъ въ боя си съ Исперихa въ Онгла (679 год.] е ималъ семейството си на кораби. Тѣ се движали съ тежкия обозъ, защото тамъ били най-защитени и безопастни Този обозъ ималъ сжщо отделенъ началникъ и специално прикритие — нѣкога до величина на цѣлъ отрядъ. Въ времената на Испериховци, женитѣ съставлявали ариергарда и вземали участие въ борбитѣ, както у арабитѣ, и тогава прикритие обоза или е нѣмалъ, или е било твърде малко; обаче въ последствие, когато женитѣ биле само бреме, назначавало се силно прикритие.

Тежкия обозъ се движели мелничари за събиране брашно и хлѣбопекари за приготовление на хлѣбъ и главно сухари. Тѣ пристжпвали къмъ работа щомъ войскитѣ се разполагали на лагеръ.

ГАРНИЗОННА, СТРАЖЕВА И ПОГРАНИЧНА СЛУЖБИ.

Гарнизонната служба състояла въ пазене на разнитѣ укрепления построени на важни мѣста въ страната и въ укрепенитѣ градове. Въ що подробно се състояла тя — ние не знаемъ, но тя не е могла да се различава много отъ сжщата въ другитѣ държави, а особено отъ Византия, зашото българитѣ запазили административното и военно териториялно дѣление и управление, а следователно и службата на укрепленията, която за тѣхъ била тогава нова.

Службата въ гарнизонитѣ се състояла въ: пазене входа за чужди лица въ крепостьта; подържане въ редъ и изправность постройкитѣ; чистене и подържане въ изправность на оржжието и др., машини за отбрана; подържане въ чи-

стота на складоветѣ и припаситѣ въ тѣхъ; въ наблюдаване пѫтищата и мѣстностьта около крепостьта, — за която цѣль биле установени постоянно обходи — патраулирания — въ следение неблагонадежнитѣ лица да не влазятъ и оставатъ подъ разни предлози, въ крепостьта.

Паралелно съ изпълняване гореизброенитѣ работи въ гарнизонитѣ се правили и разни упражнения съ орѫжието: стрелба — често се ходило на ловъ за упражнение, — „въртение на меча", хвърляние на копия и пр. За съвместни занятия нѣмаме сведения, но понеже такива имало въ Византия, ако и за малки единици, трѣбва да допустнемъ, че е имало и у България.

Гарнизонна служба имало и въ укрепенитѣ градове както и въ укрѣпленията; навѣрно службитѣ не сѫ се различавали, защото нѣмаме сведения за това. Начина на изпълнение стражевата и караулна служба билъ както и днесъ, като часовитѣ се наричали „мъртва стража".

Пограничната служба се смѣтала за много важна при старитѣ българи. Тѣ държали границата си затворена като истинска крѣпость. Това било и много естественно, защото тѣ покорили много племена, които обичали свободата и търсили случай да избѣгатъ. Това не е било мѫчно да стане, ако границата се пазила слабо и можеше всѣки да яха свободно пасящитѣ коне. За да се огради властьта отъ такива бягания предвиждало се смъртно наказание (както видяхме другаде) на часовой, който допустне да бѫде мината границата отъ робъ или свободенъ човѣкъ[1]). Отъ друга страна, поради честитѣ набеги на разни варварски племена (авари, маджари, печенеги) една трудно-проходима граница да се премине когато добре се брани, не е било лесна работа, защото рова и насипа представлявали за конницата сериозно препятствие.

Че старобългарската граница била сериозно препятствие се вижда отъ останалия старъ граниченъ окопъ въ Южна България — „Еркесията", който и днесъ следъ толкова сто-

1] 25-ия *въпросъ на българитѣ* до Папа Николай I.

лѣтия все още е запазилъ вида си. Старитѣ българи изглежда, че обичали да иматъ опредѣлена граница и я обозначавали съ окопъ. Поради постояното увеличаванне на държавната територия и удължаване на границата, а също и изместванието й вънъ отъ старитѣ граници, построяване на граниченъ окопъ не ще е било лесна работа. При всичко това ний виждаме освенъ Еркесията, която е строена въ VIII в.[1]) на много още други мѣста подобни гранични окопи.

Българитѣ много държали за опредѣлени граници; това се вижда отъ факта, гдѣто Омортагъ като пратилъ при Людовика — краля на франкитѣ — хора да уредятъ опрецелението на границата и не получилъ отговоръ, обявилъ война.

Пазението на границата се изпълнявало отъ войницитѣ на оня бояринъ или область, който ималъ укрепления наблизо. Какъ въ сжщность се пазяла границата, за което наказанието било тъй тежко — не знаемъ. Трѣбва обаче да допустнемъ, че тя се минавала само на нѣкои мѣста, гдѣто имало врати и мостове, като всички останали мѣста сж биле абсолютно забранени за преминавание, а може би и за приближавание. Стреляло се срещу всѣко лице, което наближи границата не при вратитѣ. Строгото наказание за пропустнатъ презъ границата человекъ е карало тя да се пази твърде бдително и да се произвежда едно деятелно и енергично патрулиране: деня по насипа, а нощя — по окопа, за подобро виждание.

Въ страната се изпълнявала и оше единъ видъ служба — пазение на пжтищата. Тая работа по примера на Византия (Римъ) изпълнявали и българитѣ, като звемали ония укрепления — стражарници и мѣста за убѣжище, по главнитѣ пжтища и проходи които тѣ наслѣдили отъ своитѣ предшественици. За съжаление, ние и тукъ нѣмаме подробни сведения какъ се изпълнявала тая служба, но по аналогия съ Византийцитѣ отъ които е наследена, можемъ да си нарисуваме тая картина: На опредѣлени групи стражарници се давали райони пжтища на които пазяли. По тия пжтища тѣ

1] В. Златарски: Сюлеїманкьойския надписъ въ Изв. на Археол. Дружество томъ II св. 2, стр. 172.

се пресичали съ съседнитѣ райони и така граничнитѣ имъ мѣста биле много добрѣ обгледвани. Въ сжщото време, тѣзи стражарници се пресичали съ патрулиращитѣ отъ близкитѣ укрепления и така пакъ ставало и тука двойно пазене.

Помощь на патраулитѣ давали или кулитѣ, които се строяли по пжтищата и имали стража—нѣщо като днешнитѣ караули съ назначение да помагатъ на патраулитѣ или отъ укрепленията, ако тѣ сж биле по-близо до мѣстопроизшедствието.

ГЛАВНИ ВОЕННИ ПУНКТОВЕ
ДИСЛОКАЦИЯ, ЧИСЛЕННОСТЬ.

За величината на гарнизонитѣ сведенията ни сж твърде оскждни, знаемъ напримеръ че когато Крумъ въ 809 г. превзелъ Сердика, избилъ гарнизона й отъ 6000 души или когато паднала Месемврия (813 г.) гарнизона ѝ билъ 4000 души. Наистина тѣзи гарнизони не биле български, но това сведение ни дава едно приблизително понятие за численостьта на единъ гарнизонъ въ тѣхъ зремена — и въ градове — крепости каквито биле Сердика и Месемврия.

Българскитѣ гарнизони не се различавали отъ византийскитѣ. За да видимъ българската дислокация и численостъ ще си послужимъ пакъ съ сравнението, като знаемъ, кои сж областни градове и крепости и какво значение има всѣки единъ отъ тѣхъ.

Главнитѣ градове (областнитѣ) видѣхме на стр. 61 и 62. Тѣ имали гарнизонъ най-малко по 1 пѣхотенъ и 1 коненъ полкъ подъ знамената (въ днешна смисълъ на думата). Освенъ това, по-важнитѣ крепости (гл. стр. 61 и 62) сжщо имали гарнизони средньо около по 1 полкъ и най-после по укрепленията на разнитѣ чукари, по пжтищата и др. стражеви служби около 4 полка (1 тисячникъ); ще получимъ така най-малко да е имало „подъ знамената“ около 40 полка или не по-малко отъ 16000 души конница и пѣхота. Тая картина ни се рисува по примера въ Римъ и после Византия, но признаваме, че тя е произволна и подлежи на по-подробно изучване и изследване. Тѣзи войници при война оставали на мѣстата си (или по-голѣмата имъ часть) и браняли заедно съ мѣстното население пунктоветѣ.

Пжтища за съобщение. Понеже въ стара България не сж познавали географията или топографията, ние нѣмаме и останалъ нѣкой документъ по въпроса за да сждимъ за орографията въ старо време. Вѣрно е, че планинитѣ и рѣкитѣ не се измѣнятъ въ единъ такъвъ за геологията сравнително късъ периодъ време, но горитѣ, постройкитѣ (селищата) и пжтищата сж твърде измѣнчеви, затова, липсата на сведения по въпроса ни пречи да имаме ясна представа за истинската повърхность на България. Положително се знае, че нѣкога Мизия и Тракия били много полѣсисти отколкото днесъ. Пжтешественици още отъ XI в. Silva Bulgarica и особно отъ по-ново време — XVI и XVII в. ни описватъ много мѣста въ България тогава лѣсисти, когато днесъ сж голи. Ето защо, една ясна представа за повръхностьта на България до българското покръстване, не можемъ да имаме.

Промѣнена е повърхностьта на страната не само по отношение лѣсоветѣ, но главно — по селищата и пжтищата. Населенитѣ мѣста — градове и села днесъ въ много отношения и на много мѣста сж съвсемъ промѣнени. Много такива сж изчезнали, нѣкои западнали, но сжществуватъ, а други повече сж процъвтяли. На много мѣста има нови заселища близо до старитѣ или върху тѣхъ, но съ други имена; много пунктове играли нѣкога важна роль въ военно отношение, днесъ сж изчезнали тъй, че и мѣстото имъ не се знае за да може поне да се възстановятъ действията станали около тѣхъ[1]). Ето защо, още много работа предстои на археологията за да се опредѣлятъ нѣкогашнитѣ лѣсове, селища, пжтища или отдѣлни постройки, за да може българската стара история да се освободи отъ предположения.

Пжтища. Когато славянитѣ и българитѣ се установили на полуострова, тѣ намерили цвѣтущи мѣстности създадени отъ гения на всемирния завоеватель — Римъ. Първа грижа на римлянитѣ следъ завладяването на нѣкоя земя —

1) Ноти — около устието на р. Морава, Маркелли — крепостно мѣсто по пжтя Цариградъ — Преславъ — около Ямболъ; Верегава, Никополъ (около Шуменъ — Провадия) и пр.

провинция, била да се нареди въ нея добро управление, да се благоустроятъ населенитѣ мѣста и да се направятъ добри пжтища, по които единственно сж ставали съобщенията. Тия добри нѣща наследява Византия, а отъ нея България; изглежда обаче, че добрия примѣръ на Римъ не е билъ следванъ нито отъ еднитѣ, нито отъ другитѣ; затова много скоро пжтищата се развалятъ и не поправяйки ги, до днесъ сж съвсемъ изчезнали.

Пжтищата се строяли изъ камъкъ — калдаръмъ, отъ мѣстното население — ангария, подъ наблюдението и ржководството на държавни инженери.

Шосейнитѣ пжтища биле 2 типа: широки 7 м. и широки 5 м. (нѣщо като I и II кл.); по средата по издигнато, за да не събира водата, а вмѣсто канави, имало турени презъ $^1/_2$—1 м. камъни като ограда. На рекитѣ се правяли каменни сводчати мостове по средата по-високи, каквито виждаме на много мѣста задържали се и до днесъ. На всѣка миля имало каменна колона съ обозначение разстоянието въ мили отъ най-близкия населенъ пунктъ. На всѣки преходъ имало здание за нощуване на държавнитѣ чиновници, а друго — за пжтницитѣ, вода, гостилница и коне за наемание. За наблюдаване безопастностьа по пжтищата биле оставяни стражи въ специални кули на по-важнитѣ мѣста.

Този римско-византийски редъ българитѣ намерили и ний нѣмаме основачие да не приемемъ, че сж го следвали, ако и не съ методичностьта на Римъ, защото по сжщитѣ пжтища се движели и тѣ и нѣмало въ тѣхъ времена други начинъ на съобщение, освенъ по пжтищата на римлянитѣ. Нѣкои наистина сж развалени въ последствие, но тѣ сж ония пжтища, които сж съединявали градове вече западнали, опожарени или унищожени; въ такива случаи пжтя ставалъ ненужденъ и затова, не се поддържалъ. Отъ друга пъкъ страна, възниквали нови селища и градове, които заставили да се прокаратъ пжтища въ свръзка съ тѣхъ.

По-главнитѣ пжтища въ Стара България до българското покръстване биле: (Прилож. № 2).

1. Отъ *Добруджа* — устието на Дунава, по брѣга на

морето презъ Констанция (Кюстенджа)—Калиакра (до Каварна) — Карбона (Балчикъ) — Одесусъ (Варна) — Емона (Емине) — Несебъръ (Месемврия) — Девелтъ (до Бургасъ) и отъ тамъ все по брѣга до Цариградъ. Този пжть не билъ шосеенъ, освенъ въ единъ малъкъ участъкъ между Одесусъ и Девелтъ. Въпреки че той е презъ най-низкия проходъ на Балкана, не билъ много използуванъ.

2. Отъ Дористолонъ (Дрѫстъръ, Силистра) презъ Плиска — Праватъ (Провадия) — за Анхиало или Плиска (Преславъ) — Голое—Маркелъ[1]) — Фока (Факия) — Виза — Цариградъ.

3. Преславъ — Пачево (или Преславъ — Тича) — Пачево — Диямболи (Ямболъ) — Орудиза (с. Бей-кьой) — Одринъ—Цариградъ.

4. Одринъ — Провантонъ (Одринска Провадия) — Фока (Факая) — Маркелъ.

5. Одринъ — Версиникия (с. Фикелъ) — Орудиза — Ямболъ.

6. Ескусъ (с. Гигенъ) — с. с. Брестъ — Злокучене — Комарево — Рибенъ — Плѣвенъ — Ловечъ — Троянъ — прохода — с. Кърнаре — с. Джбене — Пловдивъ.

7. Пловдивъ — Козникъ — Летовъ — Перпелекъ — Чирменъ — Одринъ — Никица — Болгарофигонъ (Баба Ески)—Аркадиополъ (Люле Бургасъ) — Цурулонъ (Чорлу) — Силиврия — Цариградъ.

8. Пловдивъ — Смоленъ — Абдера (до Портолагосъ.)

9. Пловдивъ — Никополъ (Неврокопъ) — Мелеликъ — Сѣръ — Солунъ.

10. Пловдивъ — Никополъ (Неврокопъ) — Меленикъ — Тивериополъ (Струмица) — Стобъ (при Градско.)

---

1) Мнението на археолозитѣ и ученитѣ върху мѣстонамирането на Голое и Маркелъ се разнятъ тв. много. Голое билъ градъ между Сливенъ и Айтосъ, а Маркелъ — на границата — до граничния окопъ и между Девелтъ и Ямболъ.

11. Рациария (Арчаръ — на Дунава) — Монтенензумъ (Фердинандъ) — Сердика — Пауталия (Кюстендилъ) — Стобъ.

12. Сингидумъ (Бѣлградъ) — Браничево — Идинумъ — Оренумъ (Равна) — Наисъ (Нишъ) — Пиротъ — Сердика — Щиполье (до Ихтиманъ) — Трояновъ проходъ — Филипополъ.

13. Одесусъ (Варна) — Плиска (Абоба) — Никополъ (Никюпъ при Търново) — Геридава (?) — Мелта (с. Чомаковци на р. Искъръ) — Монтенензумъ — Наисъ,

14. Анхиало — Термополъ (Аква Калида) — Голое (?) — Тунзусполъ — (Кабиле) на сев. отъ Ямболъ) — Вероя (Ст. Загора) — Карасура — Филипополъ.

15. По дѣсния брѣгъ на Дунавъ отъ Сингидумъ (Бѣлградъ) е вървялъ пѫть чрезъ Доростолонъ и чрезъ Николицелъ до устието на реката въ Ад'Стоми.

16. Доростолонъ — Палмате — Марцианополъ (Девня) — Одесусъ (Варна).

17. Доростолонъ — Абритусъ — Калиакра

18. Никополъ (на Дунава) — Никополисъ (Никюпъ) — Търново — Кръносъ — Вероя (Ст. Загора) — Аготоники — Одринъ.

19. Сердика — Знеполъ — Враня — Скопие или Щипъ (Градско).

20. Сердика — Етрополе — Састра — Никополъ (Никюпъ).

Мостове на Дунава имало: при Турно Северинъ, при Ескусъ (Гигенъ) и Констанция Дафна (при устието на р. Джмбавица.)

Повечето отъ тия пѫтища биле шосейни — римски съ нуждниtѣ мостове на рекитѣ и стражарници или здания за нощуване на пѫтницитѣ. Много отъ тѣхъ не сѫ изследвани подробно и понеже сѫ изгубени следитѣ имъ посочени сѫ по посоката и пунктоветѣ презъ които сѫ минавали, до колкото това е известно.

Освенъ тия пѫтища, имало както и днесъ много *междуселски, които не* сме посочили като безъ значение.

САНИТАРНО ДѢЛО. Византийскитѣ лѣтописци и особенно Теофанъ наричатъ българитѣ „племе мръсно, ниско", — „нечисто, порочно, гнусно", народъ „богоумразенъ"[1]). Ако сѫди человѣкъ по тѣхъ би заключилъ че българитѣ сѫ биле най-нечистоплътнитѣ и най-мръснитѣ хора на свѣта. Ний имаме още една характеристика за старитѣ българи направена отъ Луитпранда (посланикъ на императоръ Отона Велики при византийцитѣ) но предадена пакъ отъ византийцитѣ и като интересна, ще я приведемъ: При царь Петра — Симеоновия наследникъ, на 29 юни (Петровдень) по случай праздника на българския царь — именния му день, билъ е даденъ въ Цариградъ въ двореца обѣдъ. На него билъ поканенъ и Луитпрандъ като му било дадено по-задньо мѣсто на трапезата отъ българскитѣ пратеници. Луипрандъ се обидилъ отъ това и тръгналъ да си излазя като казалъ: „не може той — представителя на императоръ Отона да бѫде на по-задньо мѣсто отъ тѣзи остригани по маджарски, опасани съ пояси съ медни плочки по тѣхъ и немити хора"[2]) сочейки българскитѣ посланици. Дали въ сѫщность е тъй? Дали наистина старитѣ българи биле мръсенъ, нечистъ народъ и дали Луитпрандъ е казалъ тия думи, е съмнително, защото фактитѣ говорятъ противното. Въ 6-я въпросъ до папата се пита: „гърцитѣ казватъ, че въ срѣда и петъкъ не трѣбва да се къпимъ на баня; право ли е? Това показва, че българитѣ не само се мияли много, но и 2 пѫти въ седмицата ходѣли на баня. Тогава, е ли за вѣрване, че единъ посланикъ ще се яви на царска трапеза неомитъ? Явно е, че написаното е тенденциозно поради голѣмата умраза на византийцитѣ къмъ българитѣ, като приписватъ на чужденецъ думи за по-голѣмъ ефектъ.

Миението у старитѣ българи било въ обичай, както днесъ у турцитѣ; това потвърждаватъ и нѣкои арабски писатели. Но ний виждаме ясенъ примеръ че било обичай, може би и религиозенъ, отъ действията на Крума предъ Ца-

---

1) *Теофанъ и Константинъ* Порфирородень — цитирано отъ Д-ръ Стамболски: *Старо бълг. История* стр. 51.

2) *Гильфердингъ.* Собраніе Сочиненій т. I стр. 119.

риградъ въ 813 г. Той си потапя краката въ морето и ръси войската си. Многото бани отъ римлянитѣ заварени и поддържани отъ българитѣ показватъ, че миението у старитѣ българи било обикновено нѣщо. Прочие, ще трѣбва да приемемъ, че всичко писано по въпроса отъ византийцитѣ и главно отъ Теофана не е истина; този лѣтописецъ къмъ българитѣ е тенденциозенъ. Веднажъ народа привикналъ къмъ миене, къмъ чистота, естествено и неговитѣ войници ще следватъ сжщия пжть, защото тѣ отиватъ на война отъ домоветѣ си. Следов. въ мирно време санитарното дѣло (въ смисъль на хигиена) е било добро. За сжществуванието на военно санитарна служба нѣмаме данни. Вѣроятно такава не е имало. Ний нѣмаме указания за сжществуванието на лѣкарь, макаръ при Царя. Отъ въпросъ 79 до папата се вижда че лѣкари нѣмало, а болнитѣ се лѣкували съ баяния, съ муски, талисмани и камъчета. Отъ това не следва, че поне при царя не е могло да има лѣкарь, но това сж данни, че народа не познавалъ медицината и следов. военно санитарна служба не е имало нито въ мирно, нито въ военно време

У византийцитѣ ний сжщо нѣмаме сведения какъ била уредена тая служба, а знае се, че лѣкари тѣ имали. При походъ и на война византийцитѣ имали нѣщо като днешнитѣ санитари, които е немислимо българитѣ да сж нѣмали, затова ще приведемъ накратко какъ е било това дѣло уредено у първитѣ:

Санитаритѣ у византийцитѣ се наричали депутати. За такива се избирали 8—10 души отъ тагма (полкъ) които биле безъ оржжие, но здрави, силни и храбри войници. Тѣ вървѣли на 100 кр. задъ частьта си и имали за задача да прибиратъ тежкораненитѣ или останали безъ оржжие или които не могли да се биятъ. Тѣ получавали награда по 1 солидъ[1]) за всѣки човѣкъ, комуто сж дали помощь. Когато се прогони врага, тѣ събирали оржжието по бойното поле и го предавали комуто било опредѣлено, като получавали отъ него *една часть като* свое право, а другата се давала

1) Единъ солидъ е имадъ стойностьта на наши 18 л. 75 ст.

на бойцитѣ отъ I и II редици, понеже тѣ имали най-голѣмо право като първи завладели го, но нѣмали възможность да си го приберать.

Санитаритѣ ако биле на кони, седлата имъ имали отъ лѣвата страна по 2 стремена: едното на предньта, а другото на заднята лжка. Това било за да има на що да се опре качения на коня раненъ или боленъ войникъ. Пѣхотнитѣ санитари носили раненитѣ на гърба си или 2 души едного.

Санитаритѣ носяли подкрепителни напитки и особенно вода, въ специални матарки.

Така горе-долу описва Маврикий санитарната служба у византийцитѣ при бой. Нѣма основание да мислимъ, че българитѣ не ще сж възприели при постоянния си контактъ и боеве съ византийцитѣ, тая организация, която се вижда, че е много добра. Ний бихме направили предположение по-нататъкъ, макаръ и съ нищо не основано, но правдоподобно: раненитѣ прибирани отъ полесражението се изпращали назадъ въ тежкия обозъ гдето се движели женитѣ, които сж й служили като санитари отъ II линия, а обоза — нѣщо като лазаретъ или полска болница. Тѣ сж могли да изпълняватъ работата на сестри милосердни. При преминавание презъ близкитѣ крепости раненитѣ и болнитѣ се оставяли на мѣстнитѣ власти. Какво е ставало съ тежко раненитѣ неприятелски войници — не се знае; поради тогавашнитѣ нрави навѣрно сж бивали ограбвани и убивани, а лекораненитѣ — пленявани.

Санитарната служба при война у старитѣ българи не била завидна висота. Това се вижда отъ факта гдето се развива епидемия у тѣхъ, когато у противника нѣма нищо подобно[1]).

РАЗУЗНАВАНИЕ, ШПИОНАЖЪ. По въпроса за разузнаванието ний нѣмаме сведения, но че е било много прилагано, не подлежи на съмнение. Въ среднитѣ вѣкове нѣмало карти за да се ориентира началника; всичко е ставало

1) *Презъ февруарий 813 год.* Крумъ се среща при Одринъ съ *императоръ Михаилъ Рангабе*, но бой не станалъ, защото у българитѣ се появила *епидемия. Противницитѣ* си разотишли безъ стълкновение.

съ войсково разузнаване и шпионажъ. Движенията ставали по обикновенни пѫтища и винаги съ добри водачи.

Маврикий ни казва, че българитѣ преди да почнатъ своитѣ движения, изпращатъ далечъ напредъ разузнавачи по посокитѣ, по които ще се движатъ. Това разузнаване ставало въ връзка съ шпионска служба, въ която учители били византийцитѣ. Маврикий съветва рекогносцировкитѣ да се правятъ даже отъ самия главнокомандующъ, но дали българскитѣ главнокомандующи сѫ ги правили — не се знае още.

При разузнаванието най-вече се следяло какво прави врага. Това ставало: чрезъ постове, разезди и шпиони. Благодарение на тая си служба Крумъ въ 809 г. успѣлъ да завладѣе византийската каса при Струма.

Разузнавачитѣ преглеждали най-внимателно заетата отъ противника мѣстность, неговитѣ движения, разположение и особенно, ако строи боенъ редъ.

За шпиони се изпращали хора отъ народностьта на противника или знающи добре двата езика, за да не бѫдатъ подозрени и заловени. За да се откриватъ и залавятъ шпионитѣ съ каквито изобилствували нѣкогашнитѣ лагери, Маврикий препорѫчва въ единъ опредѣленъ моментъ да се заповѣда ненадейно всички войници въ лагера да влязатъ въ палаткитѣ си. Който остане вънъ е шпионинъ, а ако влезе въ нѣкоя палатка, войницитѣ ще видятъ че е чужди человѣкъ и ще го заловятъ[1]). Дали не се е практикувало и у старитѣ българи — не се знае.

БИТЪ И РЕЛИГИЯ НА НАРОДА
ВЪ СВРЪЗКА СЪ ВОЕННОТО ДѢЛО.

Вѣрата у старитѣ българи била езическа: славянитѣ признавали само единъ богъ на вселената и гръмотевицата — Перунъ, но почитали и второстепенни божества — особенно речнитѣ богини — русалки.

Българитѣ като езичници вѣрвали въ много божества, но *най-много се кланяли* на слънцето, луната и звездитѣ.

---

1) Маврикий: Тактика и Стратегия стр, 157.

Въ образуваната държава — езическа, всѣко племе запазило своитѣ вѣрвания.

Българитѣ живели твърде патриархално; най-стария се почиталъ много и той началствувалъ рода. Най-голѣмъ билъ княза, който постоянно стоялъ на трона си обиколенъ отъ гвардията, придворнитѣ и 40 наложници[1]). Отъ този тронъ той не слазялъ; отъ него се качвалъ на коня, когато му го докарвали. Този тронъ е билъ естрада на 4 крака и понѣкога е побиралъ не само стола за седение, но и всичкитѣ придворни[2]).

Най-старитѣ българи не познавали монетитѣ или теглилкитѣ; всичкитѣ си вземания и давания, както и женидбенитѣ си спогодби вършили съ волове, овце и най-вече коне Когато умиралъ нѣкой знатенъ, изгаряли го заедно съ нѣкой отъ слугитѣ му и най-любимата му жена или изкопавали голѣма изба, въ която пущали умрѣлия, а заедно съ него жена му и свитата му, като ги оставяли тъй до като умратъ. Отъ наследството си повечето оставяли на дъщеритѣ нежели на синоветѣ[3]). Въ последствие българитѣ смегчаватъ своитѣ нрави по отношение погребванието на свитата и жената съ мъртвия.[4]) като възприематъ много нѣщо отъ Византия и особно мѣркитѣ и теглилкитѣ.

Гостоприемството било силно развито у старитѣ българи.

При извънредно чиститѣ нрави на старитѣ българи тѣ имали и отлични бойни качества: рицари, храбри до безумие, буйни, смѣли до кръвожадность. Думата си държали като клетва и биле твърде довѣрчиви. Тая довѣрчивость често имъ струвала скѫпо[5]).

---

1) Споредъ Хаммера „цифрата 40 е обичайна у българитѣ." Изглежда, че и днесъ гдето се употрѣбява тъй много у насъ тая цифра е останало отъ нѣкогашнитѣ българи.

2) Тѣзи сведения дава Ибнъ Фадланъ приписвайки ги на руситѣ, но В. Стасовъ въ специална статия въ: Журн. М-ва Народ. Просвещенія подъ заглавие: „Замѣтки о „руссахъ" Ибнъ Фодлана", доказва, че то се отнася за българитѣ и турскитѣ племена, но не и за руситѣ.

3) Муслимъ Алъ Гарми — изъ „Минало" стр. 212.

4) Това е напълно скитски обичай. Херодотъ пише, че скитскитѣ царе *се погребавали съ* женитѣ си и най-вѣрнитѣ си слуги и военачалници.

5) Крумъ въ 813 г. повѣрвалъ на дума и отишелъ лично да води пр*говори за миръ подъ* стенитѣ на Цариградъ, което едва не му струвало живо

Войнственитѣ качества на старитѣ българи били толкова високи, че сж задали панически страхъ на Византия. Лѣтописецътъ Теофанъ пише: „поради многото наши грѣхове, Господъ ни изпраща този бичъ на човѣчеството (българитѣ); Касиодоръ пъкъ казва: „българитѣ сж най-ужаснитѣ на света“, а Енодий — „българитѣ сж почти непобѣдими“. Даже готитѣ (Иорданъ) ги считали за „голѣмо, буйно и непобѣдимо племе“.

За да бждатъ българитѣ тъй храбри, причината била главно религията имъ. Тѣ вѣрвали, че ония неприятелски войници, които тѣ убиятъ, на другия светъ (на небето) щели да имъ служатъ, като тѣхни слуги, затова плѣнници не държали и нѣмали чувство на състрадание Плѣнници вземали славянитѣ и както видѣхме на друго мѣсто, не обичали да ги държатъ, а или ги правяли свободни, или имъ давали възможность да се откупятъ.

Голѣми фанатици въ религията, тѣ не се поддаватъ лесно на покръстването; тѣ си държали здраво езическата вѣра като даже при Крума, Омортага и Маламира се преследвали християнитѣ

До като българитѣ били езичници, тѣхнитѣ нрави и бойни качества били чисти и високи; щомъ обаче се поставятъ въ съприкосновение съ разкапалата и развратена Византия, и нравитѣ падатъ; разваля се, пада и военния духъ. Общението съ Византия поради християнството внася въ българскитѣ кжщи и особено въ болярскитѣ — византийския разкошъ и поквара. Простия патриалхаленъ животъ се замѣня съ ленивия, пустославенъ, пъленъ съ лъжи и измама, а това не се нравило на по-старитѣ чисти и устойчиви въ вѣрата си, боляре. Ето затова може би ние, виждаме тѣ да се противопоставятъ на Бориса по покръстването съ думитѣ: „ти ни давашъ лошъ законъ“. Вижда се, че великитѣ боляри сж забелезвали какво нравитѣ и военнитѣ качества на народа ще се изгубятъ и като се противяли на Бориса *за кръщението, тѣ* убедили сина му Владимира да се отметне *отъ християнството.* Изглежда, че въ народа връщание въ *езичеството е имало,* защото съ въпросъ 18 до папата се пит

мена физическата сила имала голѣмо значение. Въ 761 год. при смутоветѣ въ България, велможитѣ избиратъ за господарь мѫжествения Телецъ, който билъ олицетворение на Херкулеса, като смѣтали че за водачъ на единъ народъ трѣба да бѫде най-силния му гражданинъ. Понеже така се ценяла физическата сила, па тя е била и нуждна въ боеветѣ, които се превръщали въ единоборство, обръщало се особно внимание на физическото възпитание. Българитѣ, а особно юношитѣ постоянно ходяли на ловъ, упражнявали се въ хвърляние на копието, въ сечение съ меча, опъванието на тетевата (на лѫка) и др. такива, които засиляли человѣка. Въ походитѣ участвували и семействата на бойцитѣ; тамъ подраствашата младежь имала случая и възможностьта да се учи на практика какъ да се бие. Непрекъснатитѣ войни съ съседитѣ биле най-добрата школа за обучение въ воюването.

Обучение на цѣли еденици, прочие, нѣмало и то не само у българитѣ, но и у съседитѣ имъ. При предстояща война, събирали се или се записвали войници, които тепърва се групирали въ полкове, правятъ се избори на началници (долни), отдѣлятъ се обозни, санитари, разузнавачи и пр. При похода почватъ първитѣ упражнения и то пакъ не тактически, а технически. Ако сѫдимъ по Маврикия, и въ Византия не било по-добро; и тамъ организиранието на войсковитѣ еденици ставало следъ като постѫпятъ войницитѣ, и всѣки началникъ се грижелъ да си подбере, подреди и назначи хората самъ и по свое разбирание. Маврикий съветва да се почнатъ упражненията още съ първия походъ и трѣбва да се предполага, че тамъ ставало обобщаванието на еденичнитѣ познания на отдѣлнитѣ войници, често събрани отъ разни племена и народи. Наистина, военната система у българитѣ била на начала на опълчение, но подчинени били на България разни племена, затуй трѣбва да приемемъ, че войската не била много хомогенна и войницитѣ не сѫ били добре сцелени.

Изобщо, обучението и упражненията за бой на всѣкжде били еднакви, а най-вече по образеца на Византия, защото тамъ били традициитѣ на Римъ и византийцитѣ били начело на всички народи въ всѣко отношение.

ПОХОДИ И БОЙНИ РЕДОВЕ.

Най-старитѣ българи нѣмали особни походни редове; тѣ се движели единъ до другъ, водими било отъ родство, било отъ приятелство или другарство. Така встѫпвали и въ бой. Най-обикновенния строй билъ по 2, когато преминаватъ тесинини и на групи — кавалкадно, когато движението било по равнини. Това обаче ставало безъ всѣкакъ ... строй, въ силата на условията, обстановка ... а често изм... практиката.

Когато движението ставало далечъ от ... напредъ изпращали само разузнавачи за п... за лагеръ, но когато имало що-годе вероятн... има противникъ, изпращали се далечъ напред... а следъ тѣхъ въ походна колона се движело ... широчината на пѫтя — колкото въ по-широк... кова по-добре.

Установяванието на що-годе походен ... едвамъ въ последнитѣ години на описва... Крума насамъ, затова туй що се пише ... за по-новото време, когато вече ... строй.

Когато войската се движ... не била гора) нѣмала зна... строеве се прилагали с... кий ни казва, че при ... вземали мѣрки за ... напредъ особн... назадъ — за ... нужда въ ...

...ела по равно, мѣстност... (ако ...чение за движението; ... ...мо по пресечена мѣстность ... движението си старитѣ българи винаги ... охранение и разузнавание; тѣ изпращали ...и отряди за ненадейни нападения, а сѫщо и ... поддържание ония части, които биха имали ... тила: обози, лагери и пр.

Бързината на походнитѣ движения нигде не ни е посочена, като проследимъ обаче нѣколко похода, ще видимъ, че обикновенния преходъ билъ 10 клм., въ (сѫщность той се извършвалъ отъ 7 — 10 клм.) Това поради тежкото снаряжение и въоржжение на войника. Конницата правила по-голѣми преходи, но при смесени отряди, следвала пехотата.

Че нормалния преходъ билъ до 10 клм., ето нѣколко примѣра:

1. Въ 763 год. Телецъ тръгва отъ Плиска на 17.VI. за Анхиало и взема 120 клм. за 14 дена, защото стига при последния градъ на 30.VI. т. е. преходитѣ му били срѣдньо около 8·5 клм.

2. Презъ 765 год. императоръ Константинъ Копронимъ [illegible] Цариградъ около 10.VI. противъ Сабина. Той [illegible]а до Верегавския проходъ въ началото на юлий, като [illegible]инава за 1 м-цъ около 250 клм. т. е. преходитѣ му били [illegible]дньо 8—8·5 клм.

3. Въ следнята 766 год. Копронимъ тръгва на 20.I. отъ [illegible]риградъ по крайбрежния пжть за Анхиало и стига тамъ [illegible]ъмъ срѣдата на февруарий т. е. изминава 220 клм. за около [illegible] дена, — 8—9 клм. дневно.

4. Сжщия се връща обратно по сжщия пжть, като тръгва [illegible]а 18. VI. и стига въ Цариградъ на 17.VII. т. е. за 1 м-цъ изминава 220 клм. или дневно по 7—7·5 клм.

5. Императоръ Мих. Рангабе тръгва отъ Цариградъ на 2.V. 813 год. и стига при Одринъ въ началото на юний, като за повече отъ 1 м-цъ взема около 200 клм. или около 7 клм. дневно.

6. Сжщата година Крумъ тръгва отъ Плиска къмъ срѣдата на май и стига при Версеникия въ началото на юний. Той изминава около 160 клм. за 20 дни т. е. около 8 клм. дневно.

7. Сжщата 813 год. следъ боя при Одринъ, Крумъ тръгва къмъ 25.VI. за Цариградъ и стига тамъ на 17 VII. Той изминава за 22 дена около 200 клм., като взема дневно около 8 клм. и т. н.

Б о й н и я р е д ъ, у българитѣ черт. IX. състоялъ не отъ 3 части, както у византийцитѣ и перситѣ, но отъ полкове (ватаги, тълпи) съ разна величина и численность и то тъй съединени по фронта, че представлявали като 1 линия, т. е. интервалитѣ били тъй малки, че не се забелѣзвали. Този боенъ редъ споредъ Маврикия билъ много добъръ, защото мжчно се разузнавалъ, понеже числото на полковетѣ се брояло по интервалитѣ, а той такива нѣмалъ. Своитѣ обози и товаритѣ съ оржжието поставяли или задъ срѣдата на бойния редъ,

или задъ единъ отъ фланговетѣ на разстояние 1000—2000 крачки, но винаги съ прикритие, обикновено малко, защото и женитѣ, които се движели съ него, вземали участие въ отбраната. Когато обаче опасностьта била голѣма и понеже въ обоза били семействата на бойцитѣ, назначавало се по-внушително прикритие. Твърде често за цельта се отдѣлялъ специаленъ коненъ отрядъ.

Въ дълбочина, българитѣ и аваритѣ се разполагали не само въ две линии както византийцитѣ, но по нѣкога и въ три, ако сж имали достатъчно войски, защото така по лесно могли да се посрещатъ всѣкакви случайности т. е., отъ начало тѣ не употрѣбявали много войски, а използували силитѣ си споредъ обстоятелствата и обстановката.

Маврикий като намира този начинъ на строение бойния редъ и за воювание отличенъ пише, че трѣбвало да се възприеме той и отъ византийцитѣ, понеже „въ по-вечето случаи боя се губи, защото всичката войска се строяла въ една линия"[1]) (у византийцитѣ).

Дълбочината на бойния редъ била неопредѣлена и зависяла отъ обстановката. Особено внимание се обръщало на нея, на равнението по фронта и на нуждната сгжстеность. Като коненъ народъ, старитѣ българи добре разбирали, че силата на удара въ конницата зависи отъ сгжстеностьта и равнението и за това особно гледали тѣ да се спазятъ.

За бой избирали равна мѣстность и боя започвалъ обикновенно вечерь и то съ далечни засади или обходи. Тѣ гледали да побѣдятъ не съ открита сила, макаръ по храбрость въ боя да нѣмали равни на себе си, а съ разни излъгвания, хитрость или лишаване отъ хранителни припаси.

Обикновенно почвали съ привидно отстжпление, изново настжпване и единъ видъ лъгание (маневриране) чрезъ строй въ видъ на клинъ и разредено — днешния строй „лава" у казацитѣ.

Обърнатъ противника въ бѣгство, тѣ го преследвали до пълно разстройство и унищожение, а не „умѣрено" както

---

1) *Маврикий: Такт. и Стратегия.* стр. 34.

персите, римляните и други народи[1]). Задачата на преследването възлагали на втората линия. Ако неприятеля имъ се скрие въ нѣкоя крепость, понеже нѣмали срѣдства за атакуване крепоститѣ бидейки конници, мжчили се всячески да узнаятъ какво липсва на крепостьта: фуражъ, продоволствие, оржжие и пр. за да използуватъ това и заставятъ тя да се здаде, т е. крепоститѣ превземали или съ измама или съ блокада[2]).

Така ни рисува Маврикий тактиката на най-старитѣ българи — конници. Пехотата обаче, бидейки славянска научила военното дѣло у вазачтийцимѣ, била се въ тѣхнитѣ редове и противъ тѣхъ, усвоява напълно византийската тактика и къмъ края на описвания периодъ ние виждаме у българитѣ византийското военно искуство.

Изобщо, къмъ времето на нашето покръстване всичко се промѣня външно по византийски образецъ, като сж запазени само: прикритото отстжпление, клинообразния строй, разредени линии, далечнитѣ засади и разузнавания и пр. — характеристични български тактически похвати,

И тъй, бойния редъ на старитѣ българи ни се представлява тъй:

Всѣки тиечникъ се дѣлилъ на 3-4 равни части, срѣдната била отъ най-добритѣ стрелци, а крайнитѣ — отъ обикновеннитѣ, които за разбиране ще наричаме бойци. Сжщото дѣление било и по полкове

Българския и изобщо скитския боенъ редъ се състоялъ въ това, че полковетѣ изобилствували съ стрелци или по-добре всички биле такива, защото всѣки умѣялъ отлично да стреля. При боя тѣ гледали да обхванатъ противника, защото смѣтали, (както и днесъ се смѣта) че най-слаби сж фланговетѣ на бойния редъ.

Равнението ставало по срѣднята часть — по срѣдата и то може би поради обстоятелството, че въ срѣдата се намиралъ помощ. главнокомандующия (ако самия главнокоман-

---

1) *Маврикий*: Такт. и Стратегия, стр. 175.
2) *Сжщия. стр. 174 - 176.*

дующъ билъ въ втората линия; често било и обратно)—и той регулиралъ боя.

Споменахме, че българитѣ строяли бойния си редъ най-малко въ две линии; ако имали много хора, образували си и трета линия, но обикновенно, вмѣсто трета линия оставали резервъ, който подкрепялъ първата линия гдето стане нужда, а втората линия служала за преследване при успѣхъ. Освенъ резервъ, при имането на много хора, изпращали се отряди за ненадейни нападения, за засади, за пазене обоза и др. второстепенни действия[1]).

Пехотния боенъ редъ билъ както византийския (черт. X) Ако войскитѣ били само пехота, избирали се пресечени мѣста, блатисти, скалисти, лѣсисти и др. подобни мѣстности като гледали да си усигорятъ флангсветѣ било като ги опратъ на блато, рѣка, оврагъ и пр., било чрезъ отдѣлни отряди. Полагали и особни грижи за защита на обоза отъ изненада. Чисто пѣхотни боеве били редки и то само отъ малки отряди.

Обикновенно, бойния редъ билъ или само конень или най-често смѣсенъ.

Въ деня на боя не се позволявало на пѣхотата да се издава по-далечъ отъ 2000 кр. предъ лагера, за да се не уморява отъ тежестьта на оржжието и снаряжението си. Ако противника не приемалъ боя, не се отивало следъ него, а чакали седнали, което давало възможность войницитѣ да си починатъ и дочакатъ минутата на боя.

Картината на единъ нѣкогашенъ бой ни се рисува тъй:

На разстояние 1000-2000 кр. напредъ сж изпратени конници дозори, които съ специални разузнавачи наблюдаватъ какво става у противника: численостьта му, бойния му редъ, има ли пѣхота, колко, где е поставена, има ли устроени засади, съоржжения и пр. т. е., произвежда се обстоятелствена реконгнисцировка въ съвременна смисъль на думата. Вѣроятно е, при такава рекогносцировка да взема участие и главнокомандующия (напр. Крумъ, който въ всичко билъ отличио осведоменъ). Въ това време се строи бойния редъ.

1) *Казаното до тукъ сеотнася до войска само конница.*

Когато всичко бжде готово, главнокомандующия дава сигналъ съ тржба и първа линия тръгва. Втора я следи и се държи на такова разстояние отъ нея, че винаги да може на време да вземе участие въ боя.

Ако била устроена засада — нѣщо обикновенно, първата линия присторено обръща гърбъ за да подведе противника на засадата; ако ли противника обръща гърбъ, гони на първо време внимателно да не попадне въ засада. Отрядитѣ на фланговетѣ наблюдаватъ. Въ това време обоза е спрялъ и чака изхода на разстояние 1500 - 2000 кр. назадъ. Ако боя е благоприятенъ — добре; ако ли е неудаченъ, въ по-вечето случаи пропада, защото въ безпорядъкъ каквото може отстжпва и се спасява въ най-близката крепость; другото бива завладяно или унищожено.

Самата атака се проиввеждала съ викове, шумъ, свирене на тржби и т. н.[1]) за да се всели въ неприятеля повече страхъ. Маврикий е противъ викането и шумение въ боя — това у византийцитѣ, но българитѣ, понеже повечето си служили съ изненада, сж пазили ефекта отъ ненадейния викъ и шумъ и за това той е характерна черта въ тѣхната нападителна тактика.

Преследването, както и движението когато противника е близо, ставало подъ защита на авангардъ на около 1000—1500 кр. Тила се пазялъ отъ малка часть войски — ариергардъ.

Ако противникътъ е отстжпилъ, но войскитѣ останали на полесражението, нощувало се на лагеръ.

Раненитѣ се прибиратъ и лѣкуватъ отначало въ обоза, а после отъ жителитѣ на близкитѣ градове или крепости. Убититѣ се заравятъ или изгарятъ (у най-старитѣ българи). Ако близкитѣ имъ били въ войскитѣ и пожелаятъ труповетѣ, давали имъ се за да си ги пренесатъ въ мѣстожителството или тѣ си ги заравятъ.

Неприятелскитѣ убити оставали непогребани, като се

---

1) При Исперихa въ Онгла, българитѣ нападатъ византийцитѣ съ викове; въ 811 г. при Словомиръ — Крумъ сжщо съ викове напада Никифора; въ 809 г., на р. Струма при св. Врачкитѣ бани, Крумъ атакува сжщо съ викове.

обирали. Лекоранениտѣ се заробвали, а тежко раненитѣ убивали следъ ограбване[1]).

Ако войскитѣ оставали за нощуване на полесражението или близо до него, разбивалъ се лагеръ и подъ охраната на специални отряди изпратени напредъ, прибирали се всички трофеи отъ бойното поле, натрупвали се на едно мѣсто и се описвали Ако преследването на следния день почне, плячката оставала нераздадена, но описана; ако ли е прекратено още тамъ се раздавала. Главнокомандующия лично я разпредѣлялъ споредъ обичая. Обикновенно $^1/_6$ вземалъ той, $^1/_6$ се давала на старшитѣ офицери и $^4/_6$ на войницитѣ и другитѣ началници.

Бойцитѣ отъ I и II редици на I линия вземали повечко отъ другитѣ, понеже се смѣтало, че тѣ сж спечелили плячката, но поради боя не могле да си я приберать и запазять.

Семействата на убититѣ не бивали лишавани отъ следуемитѣ имъ се дѣлове, споредъ положението, което заемали въ войската убититѣ. Една отъ най-желанитѣ плячки биле пленницитѣ — роби, защото се използували като работници на имота — дадената (или по наследство) земя. Следъ това следвало оржжието и облеклото.

Въ време на боя запретено било да се събира оржжие отъ убититѣ или тежко ранени войници на полесражението, За това се имало сериозно основание: ако войскитѣ се пръснатъ да събиратъ плячката и бития неприятель се върне и ги свари пръснати, поражението на победоносния врагъ е неминуемо. Такива случаи на изгубване спечелено вече сражение поради преждевременно пръсване за събиране плячка има много въ военната история.

Н е н а д е й н и   н а п а д е н и я. Паралелно съ многото практикувания на засади, обиченъ начинъ на бой у старитѣ българи биле и ненадейнитѣ нападения. Това тѣ винаги практикували щомъ противника билъ безпеченъ, лошо се изпълнявала у него разузнавателната и охранителна служби, не

1) По това нѣмаме подробни описания, но като се знаятъ тогавашните нрави, така е ставало навѣрно у всички народи, включ. и византийците.

билъ успѣлъ да си построи [бойния редъ или се пръстналъ по фуражировка[1]).

Въпреки практиката си обаче да изненадватъ често пѫти по небрежность тѣ допущали да бѫдатъ изненадани и да претърпяватъ поражения.

Изобщо, нѣкога на изтокъ ненадейнитѣ нападения се практикували твърде много. но това е могло да стане само съ слаби войски у които охранителната служба лошо се изпълнявала или военачалникътъ билъ слабъ.

НОЩНИ ДЕЙСТВИЯ.

По горе казахме, че старитѣ българи обикновенно започвали боя вечерь; това показва, че тѣ сѫ обичали твърде много нощнитѣ боеве.

Това звучи до нѣкжде странно, защото тѣ биле както знаемъ коненъ народъ, а действията нощя съ конницата сѫ много мѫчни, даже невъзможни. Това е допустимо при добро време, при пълнолуние или напълно изучена равна мѣстность, но все пакъ нощнитѣ действия не подхождатъ за конницата Като проследимъ обаче нѣкои нощни боеве на старитѣ българи ний виждаме, че тѣ сѫ започвали боя вечерь на стъмняване или презъ деня. Нощьта служила само като време за скрито извършване ония подготвителни работи, които е могло и трѣбвало да се скриятъ отъ противника и главно — подтикане войскитѣ отъ задъ. Това е била една

---

1) Изненадвания въ последния случай ставали най-често и сѫ практикувани отъ всички народи, но най-много отъ българитѣ.

Въ 708 год. Юстиниянъ Ринотметъ настѫпва къмъ Анхиало срещу Тервеля съ флота и по сухо, съ много войска. Българитѣ били на близкитѣ височини на града. Византийцитѣ се пръснали по полето да търсятъ храна и били въ пъленъ безпорядъкъ. Българитѣ като виждатъ това, ненадейно ги нападатъ, изсичатъ що могатъ, откарватъ, хора, коне, кола, като едва не хванали императора — успѣлъ да избѣга и се скрие въ града.
deЪeau Hes tu bas Empire т. XII стр 59–65).

Въ 989 година при Кардама, тракийския византийски военачалникъ (Филетий отива срещу българитѣ къмъ р. Струма. Като се установилъ на лагеръ, той не взелъ никакви охранители мѣрки. Войницитѣ му се пръснали по фуражировка и съвсемъ не очаквали противника си, нито знаяли, че той е на близу. Нападнати отъ българитѣ, били окончателно разбити. По-голѣмата часть византийци били избити и сами Филет й загиналъ.
(His du bas Empire t. XII p. 352.)

твърде оригинална и високоталантлива тактика, защото само така е могло да се скриятъ слабитѣ сили въ сравнение съ противника и да се удовлетвори на единъ отъ основнитѣ принципи на военното дѣло — да се използува внезапностьта. Голѣмъ майсторъ въ това отношение билъ, както ще видимъ Крумъ.

За успѣшния резултатъ на нощнитѣ действия често се прибѣгвало до хитрости като напр.: презъ деня се повеждали преговори за миръ, за да се приспи противника, че нѣма опастность като днесъ — утре ще се сключи мира. Така приспанъ противника, ако е безпеченъ, безъ да се гледа на воденитѣ преговори, вероломно се нападалъ презъ нощьта и унищожавалъ т. е. цельта оправдавала срѣдствата. Този начинъ на действуване е чисто византийски. Тъй постжпилъ пълководецътъ Люций въ времето на Императора Траяна, тъй постжпилъ и Крумъ при Славомиръ съ Императора Никифора.

У византийцитѣ билъ приетъ и други единъ способъ, за който обаче нѣмаме сведения дали е практикуванъ отъ старитѣ българи. Той се състоялъ въ това: Строялъ се бойния редъ нѣколко дена преди дена на боя и се престрували, че ги е страхъ да си отидатъ въ лагера. Изпращали се подъ форми на бѣгълци войници къмъ неприятеля, които разгласявали, че тѣхнитѣ войски се боятъ отъ боя, че не желаели да воюватъ и пр. Когато тая измама хване мѣсто и противника си легне да нощува безпеченъ, съ готовия боенъ редъ ненадейно се напада. Така обикновено постжпвали аваритѣ и много вѣроятно и българитѣ, понеже отъ Крумово време тѣ съставляватъ нераздѣлна часть на неговата държава и воюватъ заедно съ него.

Обикновенно, нощнитѣ действия се произвеждали отъ пѣхотата, но когато действията се развивали на равна и изучена мѣстность, вземала участие и конницата, но не се действувало съ лжкове, а съ копия (голѣми и малки) и брадви

Нощнитѣ действия се извършвали горе-долу тъй: Поход-*ното движение* (настжплението) обикновенно се почвало н[а] *мръкване и нощя* ставало приближаването до против[ника] *изученъ отъ* предществующия день. На 2000 - 3000 и[…]

неприятеля се давалъ отдихъ за отпочиване отъ нощния походъ, който е уморителенъ, а на разсъмване се произвеждала атаката[1]), ако не се намирало за възможно веднага да се атакува спящия противникъ, както постжпили аваритѣ при Хераклея (на Мраморно море), когако отишле да нападатъ Цариградъ.

При нощнитѣ действия сигнали не се подавали, а се замѣствали съ чукане по щита и съ даване заповеди. Команди сжщо не са давали. Всичко това по понятни причини—звука нощя се чува далечъ или дава ехо.

Понеже нощнитѣ действия сж съпроводени съ случайности, оставали се въ тила бодри части, за да поематъ на себе си отстжпващитѣ хора при несполучливи опити за нощенъ бой,

Обозитѣ и другитѣ второстепенни войски се спирали на мѣстата си — въ лагера и чакали изхода на боя. Ако боя бжде неудаченъ, тѣ веднага почвали да отстжпватъ и до сутриньта съприкосновението съ тѣхъ се губело, защото боя нѣкога спиралъ, щомъ се изгуби съприкосновението, а нощемъ не се е произвеждало преследване преъ видъ опасностьта отъ засади.

---

1) Тъй постжпилъ Крумъ, ..ато накаралъ аваригѣ да пжтуватъ цѣла нощь на 24 срещу 25 юлий 811 г. и следъ двачасова почивка, напада съ тѣхъ съвмѣстно Никифора при Славомиръ.

ГЛАВА III.

ВОЙНИТѢ ПРИ ИСПЕРИХА

Преди всичко ние трѣбва да приемемъ, че установяването на българитѣ на Дунава (на лѣвия брѣгъ) не е станало при Исперйха, а много по-рано. Това ние показахме по-горе. Тѣ влѣзли въ съприкосновение съ Византия много преди 668 год. [1]) и понеже Кубратъ и Орканъ били приятели на византийцитѣ, тѣ ги и не безпокоили; когато обаче става главатарь Испериxъ, въ нищо не свързанъ съ византийцитѣ, налитанията върху предѣлитѣ на последнитѣ започнали.

После това трѣбва да имаме предъ видъ, че въпроса що е „Онгълъ" и где се намира той е спорен [2]). Понеже той е много важенъ за насъ, защото точното мѣсто има голѣмо значение като изходна точка за работата ни, ние ще се опитаме да дадемъ мнението си, основавайки се на воен-нитѣ съображения отъ тогавашно гледище: — Преди всичко, Онгъла е трѣбвало да изобилствува съ много ливади и пасища за да могатъ да се хранятъ стадата коне, които съпровождали Исперихови (и изобщо българския) народъ. Езерата по левия брѣгъ на Килийския ржкавъ наблизо не даватъ такива, а по-далечъ пъкъ е сухо и песъчливо, тъй че, въ

1) Бащата на Исперихa — Кубратъ билъ отхраненъ въ Цариградъ и възпитанъ въ християнски духъ. Той билъ оставенъ въ византийския дворъ навѣрно отъ вуйча му Орканъ (Гостунъ?) когато последния се явилъ въ Цариградъ и билъ покръстенъ отъ императора Ираклий. Отъ това се вижда, че отношенията между Византия и Задунавското княжевство били съвсемъ тѣсни. Ираклий надарилъ Кубрата съ много благоденния и внимание, въ замѣна на което, последния останалъ силно привързанъ приятель на императорската фамилия. Кубратъ билъ покръстенъ около 635 год.

(Г. Баласчевъ — Бележки върху веществената култура на ст.-бълг. ханство — стр. 17).

2) Шафарикъ, Иречекъ, Гилфердингъ и Дриновъ сочатъ за Онгълъ мѣстностьта по лѣвия брѣгъ на Килийското устие — днешна Южна Бесарабия, която и сега се казва по татарски „буджакъ", на руски — „уголъ", на старо-български — „онгълъ" (жгълъ). В. Златарски, както ще бжде по-долу дума, го намира на югъ отъ Св. Георгиевския ржкавъ — о-въ Пюки, а Шкорпилъ — *с. Николицелъ*, на югъ отъ Исакча.

една малка часть само, Южна Бесарабия отговаря на условията въ това отношение.

Вжтре въ делтата, ако и пѣсъчна, почвата има много ливади и пасища, следов. тамъ добитъка е могълъ да се задоволи съ фуражъ.

При с. Николицелъ брѣга е високъ, и не скалистъ, но и тамъ нѣма голѣми пасища; при това мѣстностьта е хълмиста — по-скоро планинска, нежели равнина. Въ делтата тукъ-тамъ има навлечени доста голѣми камъни, но при Николицелъ, такива нѣма. Вѣрно е, че тамъ има остатъци на старо укрепление, но неговия произходъ не е точно известенъ.

Трѣбва да знаемъ, че нѣкога плавателния ржкавъ е билъ Св. Георгевския и че по неговия дѣсенъ брѣгъ е следвалъ крайдунавския пжть отъ устието Ад'Стоми — до Сингидумъ (Бѣлградъ) по който били построени по-вече отъ 80 кастелли (укрепления) за наблюдавание и пазение реката. Една такава е била и Николицелъ. Самото селище не е на реката, нито на вода; то е на висока и хълмиста мѣстность, която съвсемъ не отговаря на условията за 1 лагеръ на скитници. Мѣстноститѣ на Плиска и Николицелъ, една отъ друга силно се различаватъ — I-та равнинна, II-та — хълмиста. Лагера на тогавашнитѣ сили не е можалъ да бжде кой знае колко голѣмъ, за да опира на Дунава или въ блатата му; селото е почти 10 клм. далечъ отъ ржкава и ако лагера би опрѣлъ въ него, ще сж нуждни нѣколко стотини хиляди бойци, които Исперихъ нѣмалъ. Лагеръ отъ 1 □ клм. даже, е голѣмъ за Исперихови тѣ сили. Най-после, ако допустнемъ, че Николицелъ е билъ старо-българско мѣсто, разбира се, съ делтата, ще трѣбва да приемемъ, че тамъ е имало мостъ или други съобщителни средства въ тая делта за да преминаватъ голѣмитѣ кола и др. обози; а такова нѣщо нѣмаме указания да е имало.

Г. Златарски приема о-въ Пюки за Онгъла, който намира да се е образувалъ отъ Св. Георгиевския ржкавъ и нѣкой свещенъ другъ, отдѣлящъ се отъ Дунава западно отъ Исакча, следващъ ю. и. посока и вливащъ се въ лиманитѣ „Змейка“ и „Головица“. Ний ще си позволимъ да се

не съгласимъ съ мнението на нашия авторитетенъ историкъ. Цѣлото планинско блато на Баба Дагъ и Николицелъ изключва сѫществуванието на всѣкакъвъ Дунавски рѫкавъ презъ него. Вижда се, той приема какво р. Чукурова (Слава) се е сливала съ р. Таица и последнята си е водила началото отъ езерото Турбакъ, а не отъ планината, т. е. тамъ трѣбва да има проломъ като Искърския, какъвто въ сѫщность нѣма и не е имало. Николицелското плато е 456 м. високо и и въ 1300 години не може съвсемъ да се изгуби такъвъ проломъ. Дали Св. Георгиевския рѫкавъ не е „Свещения на Г. Златарски? Най послѣ, ако трѣбва много да вѣрваме старитѣ лѣтописци, трѣбва да търсимъ 6 рѫкава, а не 4.

По десния брегъ на Дунава не може да бѫде владението на българитѣ още: ако беше тамъ, пристигналитѣ сухопѫтни гръцки войски щѣха да престѫпятъ къмъ непосредственъ бой съ българитѣ, които не можаха да се смѣтать неуязвими въ своя лагеръ.

Не може да се приеме, че Онгъла е Южна Бесарабия, защото за боя е правенъ единъ мостъ, по който и отстѫпили византийцитѣ. По него—по петитѣ имъ преминаватъ и българитѣ, като не се смѣтнатъ ония които сѫ преплавали рѣката. Ако Онгъла беше въ Южна Бесарабия и лагера беше тамъ, едно преминавание презъ Дунава на Югъ би изисквало най-малко 3 моста (на тритѣ рѫкава по единъ), което е невъзможно предприятие, щомъ постройката на единъ мостъ не е лесна работа. Най-после, това би било отбелѣзано отъ лѣтописцитѣ поради своята грандиозность. Ако ли пъкъ е нѣмало мостъ (което е невероятно), нито единъ византиецъ не би могълъ да отстѫпи, защото тѣ съ плавание не могли да минаватъ рекитѣ поради тежкото имъ въоржжение и снаряжение.

Ний допускаме българитѣ да сѫ имали по дѣсния брѣгъ на Св. Георгиевския рѫкавъ нѣкои селища, до които сѫ отивали чрезъ преплавание или съ салове, но тѣ не сѫ могли да бѫдатъ нито укрепени както Николицелъ, нито постоянни—то ще сѫ биле нѣкои селища отъ типа на днешнитѣ каракачански села обитавани само лѣтѣ, а напущани зимѣ

Заселването на такива селища като скитнически колиби или станове не е могло да бжде запретено отъ византийското управление, както и днесъ не се запрещава на скитницитѣ, защото то още не означава основаване на държава. Най-после, каквито и да бждатъ едни хора, когато ще заселватъ нѣкое мѣсто, тѣ винаги държатъ смѣтка за съвременнитѣ съобщителни средства, както и близкитѣ населени мѣста, още повече когато тѣ сж плячкаджии, каквито сж били староитѣ скитнически племена.

Всичко това говори въ полза на мнението, че Онгъла не е билъ по южна Бесарабия, още по-малко, само по дѣсния брѣгъ на Св. Георгиевския ржкавъ. Ний мислимъ, че старитѣ българи сж разполагали съ цѣлата делта (и тритѣ ржкава), съ часть отъ Южна Бесарабия, а и часть отъ дѣсния брѣгъ на въпросния ржкавъ. Тѣ скитали по тия мѣста, разполагали си шатритѣ безпрепятственно гдето имало паша, обаче лагера си, за да срещнатъ византийцитѣ сж установили по лѣвия брѣгъ на Св. Георгиевския ржкавъ.

Отъ описанията на Теофана и Никифора, тъй както ни се предаватъ, се вижда, че тѣ се правятъ по разкази много неопредѣлено; че отъ тѣхъ се вижда какво източницитѣ които тѣ сж проучавали въ случая сж съ неопредѣлени и смътни сведения относно обстановката, и осбно Онгъла. Който е обикалялъ делтата знае, че тамъ нѣма никакви скали, освенъ домъкнати тукъ — тамъ отъ пълноводието голѣми камънаци; делтата е вълнообразни пѣсъчища. Тамъ пъкъ гдето има скали — източнитѣ отроци на Карпатитѣ — нѣма блата. Изобщо описанията сж невѣрни, сбивчиви и би следвало по тѣхъ да не се градятъ теории, защото основитѣ имъ сж невѣрни, слаби[1]).

Понеже византийскитѣ писатели описватъ основаването на Исперихователя държава много пристрастно, тенденци-

1) Никифоръ пише „. . . завзелъ (Исперихъ) Онгъла при севернитѣ реки (може би устия?) на Дунава; поселилъ се около него като завзелъ едно мѣсто удобно за живѣение. Това мѣсто е безопасно и недостжпно отъ всѣка страна: отъ предъ е блатисто, а отъ другитѣ страни е заобиколено съ реки". Теофанъ го описва: „отпредъ то е безопасно, защото мѣстностьта е неудобна, блатиста, а отзадъ е укрепено съ недостжпни като стени (?) стръмнини.

озно и невѣрно, поне отъ военно гледище, ние ще изложимъ картината тъй както ни се рисува, не само по буквитѣ на лѣтописеца, но и по онова що има между редоветѣ, защото само така всичко ще се схожда съ истината.

Заселени въ „Онгъла" за да бждатъ усигорени отъ нападания, българитѣ укрепили определена позиция — лагеръ, кждето смѣтали да се отбраняватъ въ случай, че бждатъ нападнати. Това укрепяване се състояло въ обикаляние съ окопъ проходимитѣ и опасни мѣста. Понеже съседнитѣ племена, които се занимавали съ грабежъ, били все конни, единъ окопъ съ сериозни размѣри е можалъ да представлява достатъчно сигурна защита на Онгъловитѣ заселници.

Ние мислимъ, че тѣ не сж могли да се задоволятъ съ своя животъ само въ лагера си, въ блатата; наистина, тѣ не били и претенциозни, храняли се отъ конетѣ що имали при себе си, за тѣхъ паша имало въ изобилие почти на всѣкжде, трѣбвало да ходятъ на ловъ — мѣстностьта изобилствувала съ дивечъ, но все пакъ, нуждни сж били и други нѣща: оржжие, метали, облекло и т. н. и затова тѣ сж търсили възможностьта да турятъ кракъ на заселени мѣста, какъвто е билъ дѣсния брѣгъ на Св. Георгиевския ржкавъ — гарниранъ съ римски селища. Така сж били принудени да основатъ както споменахме селища, които отначало били непостоянни, но постепенно се обръщали отъ шатрови села на сжщински, а после и на градове. Въ блатиста и езерна мѣстность гдето само достжпнитѣ мѣста се бранели и то следъ като били солидно окопани, всѣки би се счелъ усигуренъ отъ атака, а още повече старитѣ българи, смѣлостьта на които била легендарна.

Прочие, Исперихъ ималъ право да се смѣта въ своя лагеръ недостжпенъ. Входа е ставалъ само отъ нѣколко мѣста, сигурно защитени или прикрити, като навѣрно въ тила сж били построени мостове за съобщения или имало салове между разнитѣ части на Онгла, за пренасяние. Немислимо е безъ такива да се пренасятъ голѣмитѣ кола презъ дунавскитѣ ржкави, ако приемемъ че тѣ сж били въ Южна Бесарабия, а въ лагера — само конницитѣ (малко вероятно, *защото женитѣ били* винаги при мжжетѣ си).

Така здраво стжпили на Дунава, българитѣ започватъ своитѣ набеги противъ Византия, която отдавна била тѣхна прицелна точка.

Какъ сж минавали рѣката старитѣ българи — не знаемъ. Знае се положително, че едно отъ средствата било преплаването, но то е възможно само за ездачитѣ, а за колата сж били нуждни други средства. Най-вероятно е, че тѣ живейки всредъ лѣсове на делтата приготовлявали сж салове на които сж и пренасяли колата. Допустимо е да сж строяли и мостове на салове, което не представлява затруднение за ония, които умѣятъ да си служатъ съ дървото. Ний отиваме по-нататъкъ и допущаме, че българитѣ умѣяли да строятъ лодки и да си служатъ съ тѣхъ. За това имаме извѣстни указания.

Съ своитѣ постоянни набеги българитѣ навели страхъ на Византия. На това твърде много помогнали боеветѣ, които тя водила на всички фронтове противъ множество хищнически набеги и които направили тя да изгуби своята мощь и престижъ. Императоръ Констансъ II съзнавайки слабитѣ сили на империята „разрешава" на българитѣ да се заселятъ и отсамъ Дунава[1]). Гдѣ именно — не се казва. Струва ни се, това „разрешение" не се схожда много съ вероятната истина, защото съ силата на оржжието установили се хора и задали страхъ на империята намираща се при лоши политически условия, нѣмало е защо да чакатъ разрешение. Тѣ си го извоювали, като оставало на императора само да признае свършения фактъ. Това признавание византийскитѣ лѣтописци, за да смегчатъ, наричатъ „разрешение". Много е вероятно това разрешение да се отнася до туряние кракъ на дѣсния (Св. Георгиевски) брѣгъ. Може да се допустне, че императора „разрешилъ" скитанията по цѣла Добруджа, защото ние виждаме следъ боя за който по-долу ще бжде дума, българитѣ съ една леснина, като въ своя добре позната земя, достигатъ до Варна.

---

1) В. Златарски: История на Бълг. държава въ срединитѣ вѣкове стр. 135 и 136.

Въ началото на 679 год. българитѣ подъ началството на своя князь Исперихъ решаватъ пакъ да тръгнатъ да плячкосватъ Византийскитѣ владения.

Мѣстностьта, по която щѣли да настжпватъ, е Добруджа — планинска на северъ и равнинно степна — на югъ. Пасища за конетѣ има на всѣкжде, но вода — нѣма. Добруджа е безводна мѣстность, обаче поради своя равни ненъ характеръ, тя е много удобна за движение на конни отряди, за конни действия. Пжтища постоянни и прокарани имало малко, поради нѣмание нужда отъ тѣхъ.

Имало 2 опредѣлени пжтя: 1) отъ Салсивия (днесъ Махмудие) презъ Хераклия — Констанция (Кюстенджа) — Калиакра — Карбона (Балчикъ) — за Одесусъ и 2) Отъ Николицелъ презъ Капидава (около с. Каталджи) — Алексиополъ (при Черна вода) — Абратусъ (с. Аптаать) — Преславъ (или Плиска)

По втория пжть се отивало въ Доростолонъ (Силистра) отъ Алексиополъ, следвайки все по брѣга на Дунава. Импер. Константинъ Погонатъ[1]), като се научава, че нѣкакво „мръсно и нечисто племе“ се появило на Дунава и плячкосвало византийскитѣ земи[2]) и за да се отърве веднажъ за винаги отъ тъй безпокоящия го съседъ, събира въ Тракия най-добритѣ си войски отъ Азиятскитѣ области, снабдява ги съ всичко необходимо: облекло, оржжие, обози, коне и пр., като приготвя и флотъ отъ 500 кораба. Той изпраща по обикновенъ пжть (по сухо) конницата и обозитѣ съ часть отъ пѣхотата, а другата часть и машинитѣ: балисти, арбалети и др. пренася съ корабитѣ. Пункта за съединение на двата отряда билъ устието на Дунава.

Похода византийцитѣ започватъ; презъ пролѣтьта[3]) потеглили отъ Цариградъ. Кога било то? Като веземемъ предъ видъ, че войскитѣ е трѣбвало да стигнатъ на Дунава не

1) Погонатъ значи „дългобрадатъ“.

2. Theophanis chronographia стр. 358.

3) Месеца отъ лѣтописцитѣ не е посоченъ, но може да се отгатне. Като се вземе предъ видъ, че до средата на май въ делтата е непреходимо отъ наводненитѣ блата, ручеи и ржкави, ще се види, че Константиновитѣ войски *по-рано отъ края на юни* не сж могли тамъ да оперирать.

по-рано отъ края на юни и като съобразимъ движението по сухо съ разстоянието Дунава — Цариградъ, ще дойдемъ до заключението, че тѣ сѫ тръгнали къмъ средата на априлъ. Къмъ тая дата ни навежда и обстоятелството, че тая година Великдень билъ въ началото на априлъ и много е вѣроятно, че се е изчакало отпразднуването му. Като приемемъ, че на 15 априлъ Великдень е миналъ и войскитѣ сѫ тръгнали, ний не ще сме далечъ отъ истината.

Отъ Цариградъ до устието на Дунава по сухо и по известния ни вече крайбреженъ пѫть сѫ 750 клм., а само до Варна 420. Следователно, пѫтя Цариградъ — Варна е могалъ да бѫде изминатъ при най-благоприятни условия за 42 дена, смѣтайки по 10 клм. дневно, като не сѫ се занимавали съ фуражировка — грабежъ, понеже се движели въ своя земя и вънъ отъ всѣка опасность, т. е. къмъ 31 май конницата и обоза сѫ могли да бѫдатъ въ Варна. Отъ тукъ нататъкъ похода става по-труденъ и бавенъ, защото мѣстностьта е бедна съ вода и селища, а следов. и съ хранителни припаси. Добруджа като степна страна и сега не е гъстонаселена; нѣкога тя е била почти пустиня, а презъ такава мѣстность движащитѣ се войски не могатъ да се хранятъ чрезъ фуражировка — трѣбва подвозъ на храни и фуражъ. Ето защо отъ Варна до Дунава ний смѣтаме не повече отъ 7·5 клм. дневенъ преходъ. И тъй, разстоянието Варна — устието на Дунава — 330 клм. византийцитѣ сѫ могли да изминатъ най-скоро за 40 дни. Съ известна достовѣрность можемъ да приемемъ, че съединението на сухопѫтнитѣ съ морскитѣ сили на византийцитѣ е станало къмъ 10 юни 679 г. Предстояло преминавание на реката т. е. рѫкава Св. Георги, защото нѣкога той билъ плавателния, тъй като споредъ както казахме по-горе, дѣсния му брѣгъ билъ населенъ съ римски селища.

Императорътъ лично разпорежда и рѫководи прехвърлянието на войскитѣ презъ рѫкава. Понеже нѣмало постояненъ мостъ, нито мостови средства, нареждатъ единъ до други кораби отъ тия съ които пристигналъ императора и по тѣхъ се прехвърля цѣлата армия на лѣвия брѣгъ на рѫ-

кава[1]). Понеже Св. Георгиевския ржкавъ е широкъ средньо 500 м. а една трирема (корабъ) — 3 м, нуждни биле 167 кораби, колкото имало[2]).

Прехвърленитѣ войски на лѣвия брѣгъ на ржкава се разполагатъ предъ самитѣ очи на българитѣ. Теофанъ пише: „оттатъкъ реката бѣ разпъналъ Испериxъ шатритѣ си", а това показва, че българитѣ не биле далечъ отъ ржкава, може би сж се виждали.

Точното мѣсто на Исперихoвия лагеръ не ни е посочено отъ никого, ако не смѣтаме предположението на В. Златарски, че е вжтрешния лагеръ на Николицелъ[3], но ний ще го намеримъ по пжтя на разсжжденията и въ свръзка съ военното изкуство въ нѣкогашнитѣ времена.

Ние видѣхме отъ току що казаното, че лагера билъ между Сулинския и св. Георгиевския ржкави: това за насъ е доказано ясно, а на кое мѣсто е билъ, ще се установи отъ следнитѣ условия:

Преди всичко единъ лагеръ, който въ случая представлява една позиция, за да има значение, трѣбва да преграждa вѣроятния пжть на неприятелското настжпление и да прикрива своя тилъ, като въ сжщото време бжде на своя пжть на настжпление. Следователно, по това първо условие той (лагера) е преграждалъ пжтя на византийското настжпление.

Второто условие е да бжде (за тѣхъ времена) около населени пунктове и проходима мѣстность, за да може да се набавятъ хранителни припаси.

Третото условие — да бждатъ флангозетѣ усигорени отъ обходъ (обхватъ). Ако това не може да се получи отъ

---

1) Lebeau: His. du bas empire t. 11 p. 440—442.

2) Отъ где Lebeau е почерпилъ тия сведения — не знаемъ, защото подобно нѣщо у Теофана нѣма, но то е напълно правдоподобно, защото безъ мостъ, византийцитѣ като тежко въоржжени, не биха могли да минатъ ржкава, а за мостъ сж нуждни твърде много лодки (повече отъ 500), ако се строи на такива, каквито въ тѣхъ времена мжчно биха се събрали на едно мѣсто. Готовия пристигналъ флотъ е представлявалъ отличенъ и достатъченъ материалъ за такъвъ мостъ, за да не се търсятъ лодки. Нѣщо повече, ний мислимъ, че само по такъвъ мостъ сж могли да прехвърлятъ ржкава тежкитѣ византийски войници.

3) В. Златарски: История на бъл. държави въ среднитѣ вѣкове стр 133.

естествени защити (реки, езера, блата и др.), да може да се построятъ съответни изкуствени съоржжения.

Четвъртото условие — мѣстностьта да позволява на своитѣ войски да маневриратъ свободно, като това за противника бжде мжчно и даже невъзможно.

Петото — да позволяве лесно праминаване въ настжпление и пр.

Безъ да разглеждаме и другитѣ още условия, ний ще се ограничимъ само съ тия 5, защото за случая сж достатъчни.

Като разгледаме съвременната карта по лѣвия брѣгъ на св. Георгиевския ржкавъ въ свръзка съ горепреведенитѣ условия, ний ще се убедимъ, че мѣстото на лагера е било срещу селището Салсивия (днешно Махмудие) въ завоя на ржкава, обиколенъ отъ зап. и северъ съ блата, а отъ изтокъ — съ езера и канали. Близостьта на Салсивия, а и на цѣлия дѣсенъ брѣгъ на ржкава, гарниранъ съ селища, отговаря на второто условие, което било важно и за настжпващия.

Лагера бидейки въ блатата, опрялъ фланговетѣ си на вода, е отговарялъ и на третото условие, като онова що не достигало отъ естественото разположение се допълвало съ окопаване.

Мѣстностьта предъ лагера бидейки равнина, позволявала маневриране и за двѣтѣ страни; следователно, отговаряла и на четвъртото условие.

Лагера не отговарялъ на петото условие само отчасти, но като се вземе предъ видъ, че старитѣ българи преплавали каквито и да бждатъ водни прегради, т. е. за тѣхъ водата предъ фронта не представлявала препятствие, ще приемемъ, че той отговарялъ и на петото условие. Следователно, той е тамъ гдето го посочихме на схема № 1[1].)

1] Нѣкой учени подържатъ, че Конст. Погонтъ преминалъ Дунава нѣкъде при Галацъ гдето нѣкога го миналъ и персийския царь Дарий въ борбитѣ си съ скититѣ т. е. преминалъ само единъ ржкавъ (реката), но това се опровергава отъ Теофани и Никифора, които като казватъ че импеваторската сухопжтна войска се разположила срещу Онгла сочатъ какво флота се разположилъ на близкия морски брѣгъ. Галацъ отъ морето е на повече отъ 120 клм. и следователно не е близо до морето, къмъ което и флота бѣгали преследванитѣ бити византийци.

Уплашени отъ голѣмитѣ неприятелски сили, българитѣ се помислили за изгубени и стояли заградени между блатата и скалитѣ (?) като продължавали да укрепяватъ още съ окопи недостжпната тая мѣстность[1]). Това е и много естествено. Тѣ виждатъ голѣмо множество добре облечени стъкмени и въоржжени неприятелски войници на които качеството още не сж знаяли, но вида — внушителенъ. Тѣ (българитѣ, не подозирайки, че ще иматъ такава сила на среща си, не приготвили съответно и лагера си. Наистина, той билъ въ естествено защитени мѣста, но изкуствено не билъ достатъчно засиленъ и тѣ имали основание да се страхуватъ; затова ги и виждаме да продължаватъ подъ носа на противника да си усилватъ лагера.

Минаватъ нѣколко дена въ усилена работа отъ българитѣ да се доокопаятъ и усигорятъ лагера и въ наблюдение отъ страна на византийцитѣ, безъ да могатъ да се решатъ какво да предприематъ противъ този лагеръ и въ тая особенна мѣстность. Българитѣ схващатъ слабостьта на своя противникь; тѣ виждатъ, че той е много, че е добре облеченъ и снаряденъ, но му липсва нападателенъ духъ, виждатъ че това било добре облечена сбирщина отъ хора и добиватъ куражъ; тѣ ставатъ дързки"[2]), почватъ да презиратъ противника си, не се боятъ вече и се опитватъ на частични схватки; тѣ почватъ постоянно да безпскоятъ противника си, който въ блатиститѣ мѣста нищо не могълъ да стори, понеже хората му не привикнали, често затъвали въ водата, а нѣкжде се спирали предъ вода, която българитѣ подъ носа имъ преплавали. При такива обстоятелства императора напуска войската си и заминава. Лѣтописцитѣ казватъ по този случай следното: „Императора, който страдалъ отъ подагра, изпитвалъ голѣми болки и като неможалъ да ги изтърпи, приготвя си 5 пжтнишки кораби и заедно съ свитата си отпжтува за Месмврия да прави бани. Той препоржчва на военачалницитѣ си добре да наблюдаватъ за неприятеля и да гледатъ да го подмамятъ да напусне

1) Д-ръ Стамболски: Стара Бъл. История — стр. 32.

2) *Theohaanis Chronographia* — стр. 358 и 359 Nicephorus ст. 35

укреплението си и да се срази на открито. Войниците му обаче, като не знаяли защо и на кжде заминава императора, помислили, че той бѣга и тѣ почватъ да бѣгатъ, защото страхъ ги обзема (кн.) Началниците имъ не могли да ги задържатъ[1])

И тъй, войниците безъ никакви други причини, освенъ примера на императора, се разбѣгватъ. Всички тичатъ къмъ реката. Българите като виждатъ това, окуражаватъ се, спускатъ се подиръ неприятеля, едни раняватъ, други избиватъ, трети пленяватъ като непрекъснато гонятъ разсѣяния противникъ, минаватъ реката подиръ тѣхъ и почватъ да преследватъ отстжпващитѣ.

Гърцитѣ отстжпили по 2 начина: една часть успѣва да се качи на корабитѣ, сигурно пѣхотата, а другата побегнала по сухо следвайки пжтя на настжплението си — Хераклия — Констанция — Калиакра — Одесусъ.

До Одесусъ (Варна) преследвайки противника по петитѣ[2]) той билъ избитъ и разсеянъ. Паниката била тъй голѣма, че безъ особни мжчнотии била завладяна цѣла Източна Мизия, т. е. източната часть на Северна днешна България.

При Одесусъ българитѣ се спрѣли на лагеръ да си отпочинатъ и си дадатъ смѣтка за миналото, както и да обмислятъ какво да правятъ въ бждаще. Тѣхъ, като степни хора морето не привличало; тѣ не искали да се спратъ въ този градъ, затова потърсватъ по-благоприятни и по-богати съ паша мѣста. Тѣ добре схващали, че като коненъ народъ не могатъ да удържатъ морска крепость безъ флотъ и затова потърсили подходящи мѣста за себе си. Тѣ намиратъ такива отдалечени доста отъ морето — това сж били околноститѣ на Нови Пазаръ, гдето въ пункта Плиска (днешното село Абоба) разположили лагеръ, който и побързали да окопаятъ.

Мѣстоположението на Плиска, погледнато на картата, било избрано твърде умѣло. То се намира почти въ центра

1) Theophanis chronographia
2) Гилфердингъ: Собраніе Сочиненій, т. 1 стр. 24.

на новитѣ български владения, като запира и изхода отъ Добруджа къмъ Балканитѣ. Отъ това мѣсто тѣ могли радиално да отиватъ въ всѣка посока, отдето бждатъ заплашени.

Билъ ли е Плиска градъ, село, селище или столица на българитѣ? — това е трудно да се опредѣли, разбира се, за първитѣ години. Ний мислимъ, че това е било единъ военненъ лагеръ, гдето сж биле събрани управителитѣ на завладяната земя, който лагеръ, както и другитѣ такива, гърцитѣ ни предаватъ съ името „аулъ". Нѣкои погрешно приематъ аулъ за дворецъ, защото такива започватъ късно да се строятъ и то преди всичко въ престолния градъ. По сегашнитѣ разбирания Плиска може да се вземе за столица но такъвъ градъ той не е билъ, защото не отговаря на условията за столица. И ний виждаме, последующитѣ господари схващатъ това и основаватъ столицата въ Преславъ.

Паниката всята отъ голѣмото поражение и пълното унищожение на „най-добрата" византийска армия била тъй голѣма, че навсѣкжде мѣстното население се предавало на победителитѣ безъ съпротива. Главнитѣ действия на българитѣ се развиватъ въ Источната часъ на Мизия и тѣ успѣли да покорятъ всичкото население на тая територия, което се оказало 7 славянски племена. Така покорители и покорени образуватъ бждащия български народъ.

Като се пръснали съ отдѣлни отряди по всички посоки, българитѣ завладяватъ една територия, на която точнитѣ граници не се знаятъ, но известно е, че на северъ и западъ граничили съ аваритѣ (обритѣ), които сж сродно съ тѣхъ племе; на югъ и западъ — съ Византия, а на изтокъ съ Черно море. Южнитѣ граници опирали на Балканскитѣ проходи, а западнитѣ — навѣрно въ Шуменскитѣ и Разградски планини.

Установени на тая мѣстность, тѣ смѣтнали, че иматъ вече добра база за нови набеги и започватъ да налитатъ на югъ отъ Балканитѣ, да опустошаватъ Тракия. Въ новитѣ имъ *набеги деятелни сътрудници* се явяватъ покоренитѣ отъ тѣхъ *славянски племена.*

Византийскиятъ императоръ се видялъ твърде притесненъ, защото най-добрата му войска била унищожена, нови сили за борба не могалъ да събере, раздори се появяватъ за престола и той се вижда принуденъ да сключи миръ съ българитѣ и признае завладеното за българско, т. е. да сключи съ българитѣ договоръ като съ държава и да имъ плаща годишенъ данъкъ.

Така описватъ лѣтописцитѣ първитѣ действия на българитѣ, които имали за последица покоряването на Източна Мизия и образуване на българската държава. Вѣрно ли сѫ предадени фактитѣ отъ византийскитѣ лѣтописци и главно отъ Теофана и Никифоръ? Ний ще се осмелимъ да изкажемъ съмнение въ тѣхната вѣрность и ще се опитаме да докажемъ това.

Преди всичко, нито Теофанъ, нито Никифоръ сѫ очевидци; тѣхнитѣ сведения сѫ почерпани отъ източникъ, който е писанъ или по казаното отъ императора, или на нѣкой отъ спасилитѣ се съ кораби. Победения никога не признава истината освенъ съ извинителни причини. Такива причини съставлява легендата за много измѫчващата императора Константина подагра.

Ний намираме напущанието на армията отъ императора при посоченитѣ отъ лѣтописцитѣ обстановка и условия за съвсемъ неправдоподобно, тенденциозно, невѣрно. И наистина, какъ тъй лесно ще се реши единъ военачалникъ да напусне войски, които е събиралъ дълго време, които му струватъ много енергия, време и средства, ако за това нѣма друга по-осезателна причина отъ една подагра? Ний виждаме, че Константинъ безвъзвратно решилъ да се справи съ тоя опасенъ и нахаленъ съседъ — българитѣ — употрѣбява героични организационни усилия да подготви, въоржжи и стъкми армия, която да бжде въ състояние да му осигури търсеното спокойствие откъмъ делтата на Дунава. Той приготовлява такава. Но тука се хвърля въ очи една фактическа невѣрность въ описанията — Константиновата войска не

била „отборъ", а една сбирщина отъ най-разнообразни племена, съ разни тежнения, наета съ нуждното злато и изпратена въ блатата на Дунава да се бори съ навелитѣ ужасъ българи. Ний приемаме, че тя била добре стъкмена и въоржжена, но е била конгломератъ отъ необучени и не споени азияти или алчни за пари варвари (туземци—тракийци). Това не било сплотена и дисциплинирана войска, а добре облечени пълчища отъ всѣкакви племена. На чело на такава войска се явява императора да се бори съ юнацитѣ българи въ устието на Дунава. Той сигурно е чувствувалъ нгдѣ какви войски началствува; той сигурно е чувствувалъ, че надежденъ му е може би само флота, но се мамялъ, че българитѣ като видятъ множеството му, ще се уплашатъ. Така и става. Тѣ като видяли грамадно количество добре въоржжени и стъкмени неприятелски войници, като видяли своитѣ сравнително малко редове, наистина се уплашватъ и затварятъ въ блатата и окопитѣ си за да търсятъ у тѣхъ балансъ на своята численна слабость; тѣ продължаватъ да се окопаватъ за да търсятъ съюзникъ въ лицето на окопитѣ.

Че сж се уплашили—както казватъ византийскитѣ лѣтописци, е вѣроятно, но дали е тъй — не знаемъ; допущаме. Това уплашване обаче е могло да трае до толкова, до колкото българитѣ могли да преценятъ истинската морална стойность на своя противникъ. Ако тѣ наистина биха се уплашили, биха поискали миръ, както тогава било прието, а тѣ не само това не правятъ, ами се готвятъ за енергиченъ отпоръ — тѣ усилватъ лагера си съ окопи. Лѣтописцитѣ казватъ, че българитѣ се смѣтали въ своя лагеръ неуязвими и продължавали спокойно работата си. Това показва, че тѣ съзнавали своята сила и положение и съвсемъ не се изплашили, ами се готвели за бой. Че това е тъй, се вижда по-нататъкъ: „като видѣха — продължаватъ лѣтописцитѣ — че византийцитѣ нищо не предприематъ, българитѣ станаха дръзки и предизвикателни." Въ какво се изразило това предизвикателство?

Навѣрно редица частични нападания — излази, тревожения и пр., т. е. взели вече въ ржцетѣ си инициативата. Това така дава съвсемъ друга картина на положението.

Отъ друга страна, византийцитѣ готвили се тъй много и съ такива усилия си рисували положението навѣрно много оптимистично: че тѣ отиватъ срещу нѣкакви разбойници, изтреблението на които е лесна работа, щомъ се покажатъ предъ тѣхъ[1]). Обаче вмѣсто една лека операция и изтребление на нѣкаква сганъ, тѣ срещатъ съвсемъ друго нѣщо: блата, реки, пѣсъкъ, окопи, а задъ тѣхъ буйни, смѣли до кръвожадность бранители, готови всѣка секунда да се нахвърлятъ и ги изтребятъ. При това положение, тѣ (византийцитѣ) си рисуватъ картината: да атакуватъ — опасно, невъзможно, рисковано; да станатъ прости зрители — съвсемъ безполезно, защото не могатъ да устроятъ блокада; тѣ страдатъ отъ продоволствие, но противника свободно си подвозва що му трѣба, па намира го и у себе си — отъ конетѣ си; какъвъ край може да вземе тая операция? При това положение вѣроятно е да е възникнало у византийцитѣ брожение, допустимо е самъ императора да е изгубилъ вѣрата за успѣхъ на операцията, той е схващалъ духа на своитѣ войски при вида на описаната обстановка и е потърсилъ изходъ. Признацитѣ на бунтъ въ войската — тъй често явление тогава у византийцитѣ, му предсказвали злополучния край на тая операция и той бидейки слабъ и малодушенъ да снеме „блокадата" и си отиде, което би било позоръ за него и би разклатило неговото положение и нѣмайки куража да атакува съ несигурни войски бодъръ, юначенъ и добре укрепенъ противникъ той, взема едно твърде изгодно за себе си решение: подъ предлогъ, че подаграта му силно го измжчва, че му е нуждно лечение, той оставя другиму позора за нещастието що предстои, той прехвърля отговорностьта за бждащитѣ неуспѣхи на замѣстникъ и благополучно отпжтува за М е с е м в р и я н а л ѣ ч е н и е.

Когато византийскитѣ лѣтописци искатъ да умаловажатъ или изопачатъ известенъ фактъ като го представятъ или благоприятенъ за тѣхъ, или съ извиняющи за нещастието причини, намиратъ такива оправдания които често

---

1) Споредъ Теофана, византийцитѣ смѣтали въ 3—4 дена да се разправятъ съ българитѣ (Theoph. Hronograph. стр 358).

пжти сж даже смѣшни. Напр. за да извинятъ нѣкое тѣхно поражение тѣ пишатъ: императора слезе отъ коня си да пие вода, коня се изтърва отъ ржцетѣ на водача и войскитѣ като помислиха, че той (императора) е убитъ — разбѣгаха се; или: коня на императора се спжна, той падна съ него и докато стане, войскитѣ като виждатъ, че е падналъ, помислятъ го за убитъ и се разбѣгватъ; или: началника на дадено крило отъ бойния редъ като аспириралъ за императоръ, нарочно избѣгва въ боя и увлича войскитѣ за да докара нещастие, което ще възбуди войскитѣ срещу императора, ще го свалятъ и пр. Такива факти има много. Такъвъ единъ е и гореописвания. Струва ни се, че отиванието на императора въ Месемврия за лѣчение подаграта си, болкитѣ на която не могълъ да търпи, е една византийска легенда. И наистина, когато предстои решителенъ бой за честьта на империята, когато се решава изхода на толкова положени усилия, трудъ, жертви, средства и пр., когато се прилага едно сждбоносно за Византия решение — да се унищожи веднажъ за винаги това „умразно, мръсно и плячкаджийско племе", което не дава спокойствие на империята, какво значение има подаграта на главнокомандующия? При това тя се влошава въ 3—4 дена съ нетърпими болки; вѣроятно ли е това? Даже да бѣше тъй, не можеше ли той да потрае още нѣкой и други день до като завърши операцията и тогава да отиде и се лѣкува? Добритѣ пълководци вѣрващи въ своята сила и въ духа на своитѣ войници, гостжпватъ инакъ: шведския краль Карлъ XII бидейки тежко раненъ не напуща боя, а командува като го носятъ на носилка! Единични ли сж случаитѣ въ историята като тоя съ Карлъ XII, за да ни стане ясно поведението на императора Константина? Този последния не само не изтърпява болкитѣ си, но и бърза безъ да организира достатъчно командуването следъ себе си, да напустне войската т. е. напуща я „на бързо" като да е отъ нѣщо принуденъ. Явява се още едно съмнение за достовѣрностьта на истинскитѣ причини на Константиновото преждевременно заминавание. Именно, той страда отъ подагра, а отива на лѣчение въ Месемврия

— на море. Подаграта като болесть е била и тогава и днесъ една и сжща, съ едни и сжщи признаци и съ единъ и сжщи начинъ на лѣкуване — термална вода. Морската вода не лѣкува подаграта. Ако приемемъ, че тя лѣкува, той нѣмаше защо да ходи въ Месемврия, когато е на устието на реката гдето има сжщо море. Подаграта е болесть която не се явява изведнажъ: императора си я ималъ по-отрано (това се вижда отъ описанието на лѣтописцитѣ) и той заминавайки за устието на Дунава да поеме командуването на войскитѣ е зналъ, че ще страда отъ нейнитѣ атаки, той е билъ боленъ и при всичко това отива. А това прави, защото и нему операцията срещу българитѣ се е рисувала не тъй както я вижда на самото мѣсто.

Защо Константинъ отива въ Месемврия за бани, а не въ Одесосъ или мънастиря при Варна — „Аладжа Мънастиръ", който има едва ли не най-добрия плажъ, въздухъ и климатъ по цѣлото морско крайбрежие, ще ни стане много ясно като вземемъ въ съображение какво е представлявала Месемврия тогава. Знайно е, че най-силната крепость на Черно море следъ Цариградъ — врата на Византия по отношение Тракия и Мизия е била крепостьта Месемврия; всички настжпления, всички операции въ Тракия и Мизия имали за база Месемврия и тамъ се организирали. Крепостьта била една отъ най-добре снабденитѣ съ всичко нуждно и трудно превземаема. Ето, въ тая крепость отива императоръ Константинъ да си лѣкува подаграта. Не сж ли ясни истинскитѣ мотиви на неговото напущание войската си? Положението ще ни стане още по-ясно като вземемъ предъ видъ, че претенденти за престола и други неуредици възникватъ въ Цариградъ, за които Константинъ не е могълъ да не получи сведения и той е трѣбвало да вземе мѣрки за своето запазване и запазване престола си. Това той може да стори най-добре като работи отъ едно добре защитено мѣсто, каквото била крепостьта Месемврия. Отъ тука той могалъ да събере войска отъ Тракия — всѣкога тракийцитѣ биле едни отъ найблагонадеждниꙉтѣ и добри византийски войници — за да парира каквито попълзновения и да има нѣкой срещу него

въ Цариградъ, да посрещне отстжпващитѣ си отъ Добруджа войски или спре победоносния неприятелски походъ.

Прочие, отиването въ Месемврия и имено тамъ, а не въ друга крепость на морето за правение бани, Константинъ е направилъ съ много везки съображения и затова на него не трѣбва да се задоволимъ да гледаме съ окото на пристрастния византийски хронографъ, а да потърсимъ скритата между редоветѣ истина. Тая истина ни се рисува тъй:

Българитѣ най-първо, виждайки голѣмото множество, добре стъкмена и въоржжена войска, се скриватъ въ лагера си и потърсватъ съюзникъ въ земята, въ окопитѣ и блатата си — възможно е и да сж се уплашили. Като виждатъ обаче, че противника имъ е много, но безъ настжпателенъ духъ сбирщина, лошо качествена войска, добиватъ куражъ и в311матъ инициативата, като почватъ тукъ-тамъ да нападатъ. На това ги е насърдчило бездействието на византийцитѣ, а може да е имало и бегълци, които сж описали духа на императорската армия. Къмъ 4—5 день българитѣ излѣзли отъ окопитѣ и изненадали своя противникъ [1]), атакували го съ свойствената имъ ярость и го обръщатъ въ бегство. Първия, който избѣгалъ, е билъ императора, намѣрилъ спасение въ корабитѣ си. Това е толкова повече вероятно, че той не е могалъ да не знае своитѣ войски и е билъ убеденъ, че не може лично да поправи работата, не се смѣталъ способенъ, защото нѣмалъ качествата на полководецъ. Поправянието на работата и париране ефекта въ Цариградъ отъ пораженията, той много правилно потърся въ Месемврия. Неговата болесть въ случая му идва на помощь да смегчи и умаловажи поражението, но тя не може да го оправдае.

Може да се нарисува и друга правдоподобна картина, различаваща се отъ току-що описаната въ единъ малъкъ нюансъ: войскитѣ на императора сж се разколебали предъ неопредѣлената перспектива въ Дунавскитѣ блата и сж били готови да се разотидатъ; началницитѣ имъ сж ги увещавали,

---

1) *Това е правдоподобно,* защото византийцитѣ били съ впечатлението, *че неприятеля имъ се бои;* въ подобни случаи, ние имаме много приме[ри] — *войскитѣ биватъ обезпечиня.*

но резултата се съзиралъ. При това критическо положение, за да избѣгне поражението въ негово присжствие и когато той командува войскитѣ, императора намѣрилъ за уместно да се отдалечи отъ делтата и въ минутата на това отдалечаване да е произлѣзло роптание, което било признакъ за българитѣ, че врага е безъ духъ и сж атакували.

Тая картина въ едната или другата варианта е не само правдоподобна, но струва ни се истинската. Поражението византийскитѣ лѣтописци не сж могли да претърпятъ и да отбележатъ поради голѣмия срамъ за империята и създаватъ легендата за Константиновата подагра и лѣчение въ Месемврия. Прочие, мира съ византийцитѣ, българитѣ дължатъ не на императорската подагра, а на своето оржжие, на своитѣ смелость и храбрость, а образуването на I българска държава — на безспирното гонение и унищожение своя противникъ, съ намѣрение да задържатъ завладяното.

Последната дейность на Исперяха въ новооснованата държава била организационна и тя е засегнала военното дѣло може би най-много, но ний за съжаление, за сега по нея нѣмаме никакви сведения и за това нищо не можемъ да кажемъ положително. Мирната работа по уреждане новата държава била грамадна; преди всичко е било нуждно да се установятъ точнитѣ отношения между българитѣ и „покоренитѣ" славяни, защото още въ първитѣ минути започватъ да се появяватъ търкания. Исперихъ сваща това и изглежда да е постигнатъ компромисъ при известни условия на съвмѣстно управление. Разсжжденията по въпроса и мнението на проф. Златарски, че между българитѣ и славянитѣ е имало нещо като сжюзъ, разбирателство е твърде приемливо. Отъ военно гледище не може да намѣри потвърждение теорията за пълно подчинение на славянитѣ, защото завладяването на една обширна сравнително територия, населена съ воинствено и свободолюбиво племе, не е лесна работа, още по вече съ малочислени отряди каквито били българскитѣ. Така *лесното завладяване* на Добруджа и Източна Мизия отъ *българитѣ не* е могло да стане безъ съгласието на многото

славянски племена; инакъ щѣхме да имаме свидетелството на лѣтописцитѣ за редица борби въ вжтрешностьта за покоряване туземцитѣ. Ний това не виждаме; напротивъ, той разселва племето Севери на южната си граница — къмъ Византия и му дава пазенето на балканскитѣ проходи.

Наистина, най-важния — Вергавския остави на българитѣ, но то е много естествено: той е вѣрвалъ въ българитѣ като негови хора много по-вече, отколкото на новитѣ си съюзници ,станали такива въ силата на негованитѣ победи надъ византийцитѣ.

Славянскитѣ племена отъ Западна Мизия и Тракия, не желаейки да се подчинятъ на българитѣ, презъ пролѣтьта на 685 год. (т. е, само 6 год. отъ основаването на българската държава) ударили къмъ Солунъ, като се установиватъ изъ различни мѣста на Македония. Това движение отъ лѣтописцитѣ е описано отъ една страна като нашествие върху византийска провинция, а отъ друга — като бѣгство отъ налетелитѣ българи. Кое отъ двѣтѣ описания е по приемливо? Нѣкои учени приематъ, че славянитѣ бѣгали отъ българитѣ, защото покоряването имъ не могло да мине безъ репресалии и безъ насилия (Хилфердингъ). Ний мислимъ, че това положение е погрешно и то ето защо!

Народъ който обича земята си, който е привързанъ къмъ нея, за какъвто ни се описватъ славянитѣ, не тъй лесно я напуща за да иде въ чужда земя да търси поминъкъ и то чрезъ набеги. Такова нахлуване въ Византия неминуемо води къмъ боеве съ византийскитѣ войски защищаващи своята територия; защо ще ходятъ славянитѣ съ бой да завладяватъ чуждото безъ шанси да сполучатъ, когато могатъ съ бой да бранятъ своето и съ шанси да си го запазятъ? Отъ друга страна, ний нѣмаме указания, че българитѣ сж нападнали Западна Мизия за да бѣгатъ отъ тѣхъ нейнитѣ поселници на югъ къмъ Солунъ. Може ли да се допусне, че тѣ сж избѣгали на югъ, само отъ страхъ че могатъ да дойдатъ българитѣ и ги покорятъ, безъ въ сжщность [illegible] да сж принудени съ сила да направятъ това? Западна М[illegible] Македония били византийски провинции и [illegible]

сж защитени отъ български нападения по силата на сключения договоръ за миръ между Константина Погоната и Испериха. Нѣмало е защо прочие да се боятъ славянитѣ на тия мѣста отъ българитѣ. Вижда се истината да е друга и тя ще ни стане ясна, като вземемъ предъ видъ:

Българитѣ и славянитѣ въ Източна Мизия се споразумѣли и образували една държава съ око на Тракия и Македония — Солунъ. Тѣ не могли да настжпятъ по силата на мирния договоръ съ Византия, обаче бидейки въ близки племенни връзки съ западнитѣ славяни, подбутватъ ги тѣ да настжпятъ на начала на набеги, като бждатъ подкрепени отъ тѣхъ. Въ редоветѣ на славянитѣ имало българи и водача имъ билъ българинъ — Куберъ[1]). Че това е било тъй се вижда отъ факта какво византийскиятъ императоръ Юстиниянъ II Ринотметъ[2]) като се научава за това, разваля договора съ българитѣ и настжпва къмъ Солунъ, като се задоволява съ частични първи успѣхи съ пограничнитѣ български войски. Ясно е, че Юстиниянъ разбралъ играта на българитѣ; той се научилъ, че набѣгитѣ въ Македония сж организирани отъ тѣхъ, като се скриватъ задъ договора. Може ли да става тогава дума, че западнитѣ славяни бѣгали отъ българитѣ и търсили убежище къмъ Солунъ чрезъ нашествия?

Юстиниянъ билъ младъ, енергиченъ, самонадѣенъ и свирепъ императоръ. Той желаелъ да се отличи въ военни подвизи съ което би и закрепилъ положението си на трона, защото царувалъ при размирни условия и неблагодарна отъ него среда. Той събира войски въ Азия по примѣра на баща си и ги прехвърля въ Тракия и Македония. Това е и естественно: той не могълъ да разчита на тракийски войски когато е трѣбвало тѣ да действуватъ пакъ въ Тракия

---

1) Споредъ **В. Златарски**, Куберъ билъ братъ на Исперихa и дошелъ отъ Панония въ Македония (История на българската държава въ срединитѣ вѣкове, стр. 151—161).

2) Той билъ синъ и наследникъ на Погоната. Нареченъ е Ринотметъ (нособрезаний) защото отъ единъ претендентъ по-късно отъ времето за което *пишемъ, е билъ* свалeнъ отъ престола и му отрезали носа. Той избѣгва при *хазаритѣ, а после при българитѣ* — Тервелъ. Този последния, наследникъ на *Исперихa, му помага* да вземе престола, като превзима Цариградъ. Отъ тая *минута се нарича* Ринотметъ.

срещу своитѣ хора. Войската му била предимно конница, защото и главния имъ врагъ — българитѣ били конници.

На чело на 30000 души добра азиятска конница Юстиниянъ тръгва срещу българитѣ и се надевалъ да победи и да измие срама на баща си Константина, който по „една срамна подлость оставилъ българитѣ да се установятъ отсамъ Дунава". Ясно е, че той съзнателно отива противъ българитѣ на Испериха, а не срещу славянитѣ които въ Западна Мизия били негови поданици.

Българитѣ като се утвърдили добре въ Източна Мизия и усилени съ славянитѣ, (образували обща войска на която пѣхотата съставлявали последнитѣ,) преминаватъ въ Тракия и почватъ да плачкосватъ. Требвало да се обуздаятъ и Юстиниянъ отива срещу имъ, ако и да се крияла „официална България" задъ мирния договоръ.

Когато Юстиниянъ нарушава договора, Исперихъ готовъ да воюва, се възползува отъ това и нахлува въ Тракия къмъ Боруй (Ст.-Загора). Императора решава да бие противника си по части и то до като Исперихъ шета изъ Тракия отъ крепость на крепость и се мжчи да завоюва нови земи, той се нахвърля върху отряда на западнитѣ славяни, настжпващъ къмъ Солунъ, нѣкъде при р. Струма (навѣрно около Мелникъ или Петра (Петричъ), разбива го и го разпръсва, като слаби негови части — остатъци, отстжпили къмъ Солунъ и по нататъкъ. Отмъщението на византийцитѣ било твърде голѣмо, защото всички българи и славяни що били залавяни, биле избити Една малка часть била откарана въ робство.

Юстиниянъ като схваща опастностьта за империята да има по границата си немиренъ елементъ, една голѣма часть славяни прехвърля и заселва въ Мала Азия край Мраморно море и Дарданелитѣ, а на други — позволилъ да остатъ въ земитѣ си, но подъ условие да се признаятъ за негови поданници като му плащатъ данъкъ. Никому обаче не било позволено да се засели около Солунъ, а ги наредилъ на *западъ отъ р. Струма* по Осоговската и Влашка планини[1])

1] Lebeau: *Hist, du bas Empire*. t XII p. 12—15.

Отъ прехвърленитѣ въ Мала Азия славяни, Юстиниянъ въ последствие формира 30000 войска срещу арабитѣ и тя е била една отъ най-добритѣ му войски[1]).

Побѣдата на Юстинияна не била пълна, защото Испериxъ още не билъ битъ; той чакалъ връщането на победоносния императоръ. Последния като уредилъ въпроса съ разселването на славянитѣ въ Македония, потеглилъ обратно за Цариградъ, презъ Родопитѣ по пжтя: Мелникъ — Никополъ (Неврокопъ) — Филипополъ — Одриинъ — Цариградъ.

Испериxъ получава известието за поражението на неговитѣ хора много късно. Той навѣрно не се смѣталъ достатъчно силенъ да отиде и поправи едно изгубено положение въ непозната нему страна — долината на р Струма и срещу победитель, затова решава да следи връщането на императора и му устрои нѣкъде въ планинитѣ, засада. Въ началото на м-цъ юли той тръгва къмъ Солунъ по пжтя презъ Неврокопъ и къмъ края на месеца установява съприкосновението съ противника като почва да го следи крачка по крачка. Изглежда, че византийцитѣ сж нѣмали добро охранение и разузнаване, защото не подозирайки близкото присжтствие на противника си, движели се съвсемъ безпечно. Това използува и Испериxъ. Тъкмо когато Юстиниянъ се смѣталъ на върха на щастието си отъ голѣмитѣ успехи що ималъ, въ родопскитѣ тѣснини[2]) (схема № 2) когато византийцитѣ спяли, бива обграденъ, всички изходи на долината заприщени и съ викове атакуванъ. По-голѣмата часть отъ неприятелскитѣ войници биватъ избити, но все пакъ една часть — поради непълната блокада, успѣла да избѣга на югъ. Съ нея билъ и Юстиниянъ. Съ голѣма мжка и съ рискъ на живота си императора успѣлъ да достигне презъ Драма крайморския пжть и да стигне въ Цариградъ само нѣколко дена

1) Г. Баласчевъ: Бѣлежки върху веществената култура на ст. българско ханство стр. 28.

2) Lebeau. Hist. du bas empire., t. 12 p. 12 — 14.
Гилфердингъ. Собр. Сочиненій, т. 1. стр. 32.

следъ получазане на изпратеното му писмо за нанесенитѣ надъ неприятеля победи.[1])

Така Исперихъ удържалъ още една решителна побѣда надъ византийцитѣ и то вече не въ Мизия, а въ Славиния (Тракия и Македония), като турилъ ржка на всички Родопски проходи (688 г.). Така византийцитѣ още веднъжъ били заставени да сключатъ миръ съ българитѣ, да приематъ старитѣ условия — да плащатъ данъкъ и да бжде напълно призната България като равноправна държава на Балканския полуостровъ.

Интересно е, че следъ тая пълна победа, българитѣ си оставатъ пакъ въ старитѣ предели. Причинитѣ не се казватъ отъ лѣтописцитѣ, но се подразбиратъ, ако земемъ условията предъ видъ. Така: мира билъ сключенъ на базата на старитѣ условия; това показва, че въпреки побѣдата, българитѣ не сж чувствували властьта си достатъчно заздравена въ старитѣ предѣли, а камо ли да отиватъ тъй далечъ — на Струма или да прехвърлятъ Балканскитѣ проходи. Държавнически съображения сж диктували скромность, за да има Исперихъ време да уреди завзетото вече, гдето сигурно съ славянския елементъ е имало още много нѣщо да се доурежда.

Има споръ въ историческата наука, кой е билъ държавния български глава при последнитѣ действия: Исперихъ, синъ му Тервелъ или другъ нѣкой (Куберъ), защото не се знае точно кога и где е умрѣлъ Исперихъ. Понеже по славянския източникъ на А. Поповъ, Исперихъ князувалъ 61 г. отъ които 19 на югъ отъ Дунава ще излезе, че разбиването на Юстинияна е станало при Испериха, защото се знае, че Тервелъ е князувалъ отъ 701—722 год. Дали войскитѣ е командувалъ той лично, или неговъ воевода — не се знае; вероятно е да е той, защото князетѣ сж били длъжни да предводителствуватъ войскитѣ си.

1) Като хвърлимъ единъ погледъ върху картата на възможнитѣ мѣста за такива действия ще видимъ, че най-вѣроятно е да е станалъ боя на Прѣсла-*тската равнина. Други мѣста нѣма за единъ лагеръ на отрядъ надъ* [illegible] *души какъвто билъ този на* Юстинияна. Мѣстностьта на Дреснитѣ [illegible] *благоприятствува за ненадейни нападения чрезъ заприщяне* [illegible] *долината*

ОЦЕНКА НА ДЕЙСТВИЯТА ПРИ ИСПЕРИХА

Както виждаме отъ до тука казаното, образцитѣ що имаме за Исперриховото време сж твърде оскждни, сухи, а нѣкжде предадени отъ лѣтописцитѣ и невѣрно. Ето защо, не можемъ да направимъ една пълна преценка на Исперриховитѣ войни. Действията на този български князъ обаче сж много важни за насъ, защото сж проявление на оригиналность за своето време — преди да е успѣла Византия и другитѣ условия да повлияятъ върху него.

Преди всичко хвърлятъ се въ очи действията на двамата главнокомандующи: Испериххъ и Константинъ.

Единъ важенъ принципъ въ военното дѣло е да има единство въ командуването или инакъ казано, да има едно командуване, като главнокомандующия поеме по свое разбиране ржководството на боя и понесе отговорноститѣ отъ неговитѣ последици. Оня, който нѣма тия качества и избѣгва случая да влезе въ ролята си на главнокомандующъ, като оставя това другиму, е слабъ полководецъ, слабъ характеръ, малодушенъ войникъ.

При действията въ Огла ние виждаме тъкмо 2 противоположни типа: отъ една страна Испериххъ на чело на своитѣ хора, води ги, укрепява се, готви се за борба съ „силния и страшенъ противникъ" и ни на минута не мисли да отстжпи отъ правата си на главнокомандующъ, и отъ друга — водачъ на многочисленна войска, отбрани хора, който бърза да напустне ржководението на тъй отдавна и съ голѣми усилия жертви и трудъ подготвяна операция. Той бърза да предаде командуването другиму, защото нѣма волята да изтърпи нѣкакви болки тамъ гдето въпроса ще се решава за животъ или смърть. Само отъ простото това сравнение на двата типа изпъква величавата фигура и отличнитѣ бойни качества на Исперриха като водачъ на хора и войникъ.

Важно условие за успѣхъ въ боя е началника да притежава военен ъ окомѣръ. Ако приемемъ, че императора наистина по болезнени причини е напусналъ войскитѣ си, трѣбва да се удивляваме на военния Исперриховъ окомѣръ — да схване минутата, колебливото състояние въ неприятел-

ския духъ и се впустне въ енергично преследване. Ние обаче казахме на друго мѣсто, че такова положение е невѣроятно и неправдоподобно отъ военно гледище. Ще кажемъ и тука, че ако императора наистина по болесть напуща полесражението, той имаше възможность да подготви войскитѣ си за да не схванатъ тѣ неговото отпжтуване за бѣгство. Той трѣбваше да подготви духа на своитѣ хора за предстоящата операция, да й осигури успѣха и тогава да отпжтува. Изглежда, че напущанието Огла да е станало тъй набързо, както обикновенно става напущание полесражението при изгубенъ бой и което напущание нѣкои наричатъ „бѣгство". Много е ясно, че Исперихъ схваналъ недоброкачественостьта на „многочисленния" си противникъ и негозия слабъ духъ, взема почина и напада съ положителни — увѣрени шанси за успѣхъ. Не показва ли това отличенъ военень окомѣръ? За да постигне това Испернхъ помимо природнитѣ си дарования навѣрно е ималъ и добре уредена шпионска служба, отъ която е могалъ да знае какво става у противната страна, какво се мисли и крои, а сжщо и безукоризнена стражева и разузнавателна служба. Всичко това е още едно доказателство за бойнитѣ качества на тоя войникъ.

Онзи, който се бои, той не е проницателенъ, той далечъ не вижда; нему всичко му се представлява въ лоша форма — това се вижда у Константина. Той отива да свърши съ българитѣ, тѣ изплашени се скриватъ въ неусъвършенствувания си лагеръ и почватъ да го усилватъ; той вмѣсто да схване тая психологическа минута и атакува веднага, когато и у неговитѣ хора духа е високъ, допуща врага му да се засили, да се одързости, а духа у неговата армия да падне, още повече като стои нѣколко дена въ бездействие. Той изпуща едно важно условие на война — никога да се не оставятъ войницитѣ въ бездействие, защото то е източникъ на развалата, на отчаянието, на падание духа, най-после, това е източникъ на *недоволства и бунтове*. Това важно начало Константинъ *изпуща предъ видъ*, за да пожъне неговитѣ последици *сигурни неуспѣхи*, готови поражения.

Другъ единъ важенъ принципъ въ военното дѣло е: никога не вкарвай въ боя войска, ако не си убеденъ въ нейния духъ и качества, защото работата е обречена на неуспѣхъ. Този принципъ и въ новитѣ времена въ нашитѣ последни войни получи блѣскаво потвърждение. Исперихъ познава своитѣ хора и, ако и малочисленъ, могалъ е да ги употрѣби въ боя; но Константинъ прави голѣми приготовления, жертвува средства и усилия до Огла и не се помжчва да спечели сърдцата на своитѣ хора, които води въ смѣли предприятия. Ако той заблаговременно бѣше държалъ пулса на своята войска, може би не щеше да я води на Дунава, и ако по-рано не е схваналъ това, той можеше да го схване въ Огля. И тогава, най-благоразумното е било да не държи хората безучастни зрители увеличаващи по този начинъ морала на противника, а да дигне лагера си и върне армията отъ където е дошла. Ний знаемъ отъ историята, че Анибалъ водеше своитѣ войници презъ извънредно труднопроходимитѣ мѣстности — Клузиумскитѣ блата — гдето изгубва всичкитѣ си слонове, претърпява доста лишения, самъ ослепява съ едното си око, но той върши тия героически подвизи защото знае качествата на своитѣ войници. Тѣ му били извънредно вѣрни и преданни като даже го боготворели.[1]). Александъръ Македонски води войницитѣ си въ Египетъ и Индия — известниятъ тогавашенъ свѣтъ, би се съ всякакъвъ неприятель и то далечъ отъ своята база, но той можеше да се реши на такива рисковани предприятия, каквито ни дава историята, само при извънредно доброто познавание на своитѣ войски. Резултатитѣ показватъ, че той билъ правъ. Въ това отношение добъръ примѣръ даватъ: Исперихъ въ положителна и Константинъ — въ отрицателна смисъль.

Юлий Цезаръ нѣкога казалъ: Онзи който не се превъзнася при успѣхъ и не си изгубва ума

1) *Анибалъ влиялъ* на войницитѣ си не само съ своя личенъ при*мѣръ и своитѣ способности* да побѣждава, но и чрезъ разни хитрости. Така, *той се представлявалъ* въ разни времена предъ войскитѣ си въ разни и разноцвѣтни *перуки*, което тъй влияело, че тѣ го смѣтали полубогъ.

при нещастие, той е явно предназначенъ за военна служба. Ако приложимъ тия знаменити думи къмъ Исперижа, ще видимъ, че тъкмо подхождатъ за него въ положителна смисълъ. Така, той не се уплашва отъ неприятелското мнозинство и да иска миръ (както напр. е направилъ Крумъ), а мълчи и работи. Маврикий казва: колкото повече мълчи противникътъ, толкова е по-опасенъ; шума, виковетѣ, тржбитѣ и пр. сж само средства да се заглуши страха и това получава и при българитѣ потвърждение. Тѣхното мълчание било зловещо и може би то е една отъ причинитѣ да се разколебае духа на византийцитѣ.

Обръща ни внимание организираното преследване на Исперижа. Той добре схваща, че преследването трѣбва да почне още отъ полесражението и то съ пресни сили, като не се дава противнику възможность да се опомни. Поради малочисленностьта на войскитѣ си Исперихъ, вижда се, не е ималъ пресни хора за цѣльта, затова веднага изпраща авангардъ съ това що било у него, като самъ остава да уреди уморенитѣ си хора и организира преследването. Той го догонва и поема командуването. Макиавели казва: „онзи, който като разбие противника си, почва да го гони по всички посоки (който се разпръстне да гони бѣгащия неприятель), преди да приведе въ редъ своя отрядъ, той самъ дава побѣдата си въ непряятелски ржце".[1] И тукъ ние виждаме Исперихъ да следва военнитѣ принципи, безъ да е училъ военното изкуство, както става днесъ, т. е. той върши това по природенъ даръ. Въ преследването Исперихъ доказва основната черта на българското военно изкуство — да преследватъ своя противникъ до разсейване. Ние видѣхме на друго мѣсто, че Маврикий характеризира българското племе като такова, което не се задоволява съ едно „умерено преследване" както другитѣ народи, а гони врага си до пълното му разсейване. Това разбиране на преследването по петитѣ на бития врагъ довежда българитѣ до *Варна и имъ предава* цѣла Добруджа и Изтояна Мизия; то

1 *Machiavell L'art de la guerre*, liv. VII ch. XIV.

е такова, каквото е било у великитѣ полководци: Александъръ Велики, Анибалъ, Сципионъ Африкански, Чингисъ Ханъ, Тамерланъ, а и въ ново време: Густавъ Адолфъ и особено Суворовъ и Наполеонъ. Не поставя ли то Исперuха въ реда на най-талантливитѣ, ако не и гениални военнни водачи?

Истинския полководецъ трѣбва всѣкога да предвиди и неблагоприятния край на боя и въ такъвъ случай да вземе нуждннтѣ мѣрки за осигуряване на възможно лекото отстжпление. Въ случая Константиновитѣ войски имали на разположение своя флотъ; той или замѣстника му — главнокомандующъ трѣбваше да използва корабитѣ и устрои съ тѣхъ оттеглянието на всичката пѣхота, като по сухо оставяше само конницата; така нейното отстжпване не било мжчно и поражението на цѣлата армия нѣмаше да бжде катастрофално. Отстжпление на конницата съ пѣхота и обозъ спира първата въ нейнитѣ движения, защото тя трѣбва да ги съобразява съ оня, който се движи най-бавно (обоза).

За ония времена Маврикий ни дава още едно правило за водене успѣшни боеве; той казва: „на война повече отъ всичко друго е пригодна хитростьта“ [1]). Прилагатъ ли това византийцитѣ? Напротивъ, ние виждаме Испарихъ да я използува повече отколкото неговия противникъ Така първия съветва: „покажи видъ че не те е страхъ отъ неприятеля и даже прати бѣгълци да разпространятъ въ противния лагеръ, че войскитѣ сж обзети отъ страхъ и не щатъ да се биятъ, а въ това време строй боенъ редъ. Противника като мисли, че е внушилъ страхъ на врага си не очаква отъ него нищо опасно и се предава на безпечность. Въ това време атакувай“. Не прави ли нѣщо подобно Исперuхъ? Той показва видъ че се е уплашилъ, прибира се въ лагера си, а въ това време следи що правятъ византийцитѣ. Сигурно, както вече казахме по-рано, той въ Огла е изненадалъ не очакващия такава дързость отъ уплашени хора врагъ. Нѣщо подобно ний виждаме въ Доспатската равнина — Родопитѣ. Юстиниянъ е изненаданъ вследствие убеждението, че той е

1) *Тактика и стратегия* 125.

побѣдитель, врага е битъ, а близостьта на Испериха по тия причини и не подозиралъ. Изобщо, хитроститѣ и ненадейнитѣ нападения тъй много препоржчвани отъМаврикий, биле по вече практикувани отъ българитѣ, отъ колкото отъ византийцитѣ.

Това може би е дало основание на сжщия полководецъ и писатель да твърди, че хитростьта е основна българска черта[1]).

Най-после Исперихъ използува други единъ принципъ, станалъ поговорка: това прави, което е тебъ изгодно, защото изгодното намъ е неизгодно за врага. Този принципъ не всѣкога е тъй, защото може да се случи изгодното за насъ, да бжде такова и за противника, но то е рѣдко. Въ случая, за Испериха това е много приложимо: той се разполага всрѣдъ блата и води, безъ това да му пречи, защото хората му сж привикнали да преплаватъ голѣми водни пространства, тая мѣстность му е изгодна, когато за противника облеченъ въ тежко снаряжение е невъзможно да маневрира между водитѣ. Блатата и рѣкитѣ предъ фронта на Испериха не сж препятствие, защото той ги преминава въ всѣко време; за византийцитѣ, обаче, това е препятствие; ето защо българитѣ се смѣтали въ лагера си неуязвими; тѣ били въ сжщинската смисъль на думата недостжпни, защото византийцитѣ нѣмали нито срѣдствата, нито възможностьта да атакуватъ.

Тая неуязвимость намалява духа на византийцитѣ, като имъ рисува предприятието за невъзможно и повдига тоя на българитѣ, защото имъ дава перспективата, че ще одолеятъ най-сетне нерешителния си противникъ.

До тукъ разгледахме действията на Испериха на тактическото поле и видѣхме, че той е първостеп. военачалникъ. Не по-долу стои той въ действията си и на стртегическото.

Преди всичко, пакъ ще обърнемъ внимание на неговото преследване. Той го спира на проходитѣ, защото е срещналъ съпротивление ли? — Той не е можалъ да разчита, че по равната Добруджа или Източна Мизия ще срещне съпротива, когато е разсеялъ всичко онова, което гони отъ

1) *Маврикий Тактика и стратегия* — стр. 174.

Огла, но на югъ въ Балкана и въ самитѣ проходи, той не е могалъ да бжде усигоренъ отъ изненади. Маврикий съветва голѣма осторожность и промѣна рода на оржжието щомъ има вѣроятность на засади или ненадейни нападения. Изненади въ равната Добруджа не сж били възможни, но въ тѣснитѣ и непознати още проходи е най-лесното нѣщо.

Това Исперихъ е виждалъ и понеже войската му била само конница, която не може въ планини да работи, а нѣма пѣхота да я замѣни, той правилно схващалъ, че е рисковано по-нататъшното настжпление, толкова по-вече, че императора е въ Месемврия и не е могло да се предполага, че ще бездействува. Той е могълъ да организира на бързо отбрана и заемайки проходитѣ да устрои засади на преследващитѣ. Отъ друга страна, Исперихъ добре е схващалъ, че неговата линия на съобщения съ тила станала много дълга и ако премине въ Тракия, тя не само че ще се удължи повече, но и въ тила му ще останатъ сериозни препятствия—Балканскитѣ проходи, които той трѣбва да владѣе, а за това сж били нуждни сили, каквито той нѣмалъ. Една дълга операц. линия иска и сериозна база, а такава Исперихъ още нѣмалъ. Ето защо, спирането въ проходитѣ и връщането назадъ за да уреди завладяното, като се усигори база за бждащитѣ действия, е високъ образецъ отъ разбиране не само на военнитѣ въпроси, но и общодържавническитѣ. Тукъ Исперихъ ни се представлява и като добъръ стратегъ и като държавникъ. Че окото на Испериха било на югъ, се вижда отъ последнитѣ му действия — само следъ 6 години той подбутва славянитѣ къмъ Солунъ, а самъ преминава Балкана; това обаче е друго време — той вече има уредена база — територия и вече е могълъ да си позволи едно такова рисковано предприятие, каквото е преминаването на проходитѣ.

Поучителни нѣща има и въ действията на императора Юстиниянъ презъ 685 год. въ Македония. Така, той разбива Кубера, преследва му хората почти до Солунъ и ги унищожава съвсемъ. Въ сжщото време прави такива разселвания на славянитѣ, че тѣ не само не му се представляватъ вече *опасни, но даже му* ставатъ източникъ за комплектуване на

добри войници. Тая добра държавна мѣрка показва, че той е годенъ повече за държавникъ отколкото за военноначалникъ, Нѣщо подобно ний виждаме въ Крума, който се мжчи да засели лѣвия брѣгъ на Дунава съ византийци, гдето не сж българи жителитѣ, а трети побългарява. Впрочемъ по това ще бжде дума по нататъкъ при Крума.

Поражението на Юстинияна при Доспатъ се дължи:

1. На безпечностьта на победителя, който не очаква нищо опасно, движи се и почива самонадѣяно;

2. На неудовлетворителнитѣ мѣрки за охранение и разузнавания отъ византийцитѣ;

3. Високитѣ качества на Испериховитѣ войници, които установяватъ връзка съ противника, разузнаватъ добре и не даватъ възможность врага имъ да научи нѣщо за тѣхъ и

4. Исперихъ използува умѣло принципа на внезапностьта, който е тъй резултатенъ въ война и особено нощя и въ планинска мѣстность.

Остава откритъ, следъ казаното по-горе, въпроса: Защо Исперихъ следъ такова пълно поражение не преследва своя противникъ по петитѣ както въ 579 год. въ Добруджа?

Мжчно е да отговоримъ на този въпросъ, защото не можемъ да го обвинимъ, че той не е знаялъ значението на стратегическото преследване. Той го разбиралъ отлично щомъ веднажъ го прилагалъ. Трѣбва да е ималъ за това сериозни основания. Кои могатъ да бждатъ тѣ — можемъ да предполагаме или да се догаждаме:

1. Силитѣ му били недостатъчни, за да се задълбочава въ непозната, планинска и неприятелска територия, гдето на всѣка крачка могатъ да му се устройватъ засади, особено като знаелъ, че императора съ една часть войска отстжпилъ въ неизвестна посока.

2. Не е смѣталъ тила си за осигуренъ, толкова повече, че и безъ това комуникационната му линия доста се удължила, имайки въ тила неприятелски крепости. Той не е могалъ да разчита на вѣрность отъ току що завладѣни мѣста, гдето е нѣмалъ още установени крепости съ свои вѣрни гарнизони.

3. Нѣмайки намѣрение да завладѣва Македония, нѣмало

е защо да рискува по-нататъкъ. Че не е ималъ такива намѣрения се вижда отъ последующитѣ му действия.

4. Възможно е да е получилъ тревожни сведения за действия въ тила му. Така въ неговия тилъ били крепоститѣ: Стара-Загора, Пловдивъ, Баткунъ, Кричимъ [1]) и много е вѣроятно и наблюдающитѣ ги отряди, ако е оставилъ такива, сж се оказали недостатъчни, или сж били заплашени, или най-после да сж били бити. Такава една сериозна причина въ тила е била въ състояние да парализира не само нуждното преследване, но и всѣкакви други операции.

Отъ току-що казаното се вижда, че Испернхъ много правилно схваща военнитѣ явления; той умѣе да експлоатира победата, когато има смисълъ и цель, но когато това е безсмислено и безцелно той спокойно разсжждавайки и не подавайки се на младежка жарь, се отказвалъ отъ слава, защото не желаялъ да жертвува хора напраздно. Тукъ той се показва величава военна натура: младежки буенъ гдето требва и старчески спокоенъ и благоразуменъ въ всичко [2]).

Похода на Исперкха свършва съ сключването на миръ при старитѣ граници — на югъ отъ Балкана, безъ каквито и да било други придобивки. Защо се задоволилъ той съ това, когато неговата победа въ Родопитѣ е блѣскава? Защо Испернхъ остава недостатъчно възнаграденъ за толковато си усилия и победи? Това е въпросъ на който отговора може, да се догажда. Този желѣзенъ человѣкъ не е билъ лицето,

1) Ако тогава сж били сериозни укрепления, понеже за тази епоха нѣмамэ положителни сведения какво е било състоянието на тия укрепления и каква роля сж играли.

2) Когато се разиграватъ действията въ Родопитѣ, Исперхъ не билъ младъ. Той е господарувалъ 61 год., отъ които 19 отсамъ Дунава. Ако приемемъ, че е започналъ да князува на 20 год. си възрасть, ще излезе, че въ 679 год. е билъ на 62 год. т. е. следъ 42 годишно князуване. Родопскитѣ действия значи му сж въ 67 година (или 68) което е напреднала възрасть. Въ военната история сж известни още трима полководци съ младежки разбиране, гдето трѣбва и старческо благоразумие въ всичко. Това сж. Марий — римски полководецъ, прославенъ съ разбиването на кимвритѣ и тевтонитѣ, за когото казватъ, че на 80 год. си възрасть се състезавалъ съ юношитѣ на Марсовото поле. Суворовъ — прославенъ отъ 60-а си година нагоре и Блюхеръ — къмъ 70-а. Молтка е билъ също старъ, но той е повече книжовенъ — кабинетенъ военenъ, отколкото боецъ.

което не би използувало победата щомъ има око на нови завладявания. Следователно, ако не е постигналъ желанитѣ резултати, сигурно е ималъ за това сериозни основания. Изглежда едно отъ тия му основания е, че новата му държава не е била още добре организирана, гарнизонитѣ по крепоститѣ не му сж биле напълно преданни, военната повинность още не установена напълно, толкова повече, че е трѣбвало да работи паралелно съ славянитѣ, упознаванието съ които не могло да стане бързо. Организационнитѣ работи не ставатъ бързо. Една държава съ много територия ако вжтре не бжде организирана и областитѣ взаимно и съ централната власть не сж свързани, това не е камъкъ, цементъ, а конгломератъ разрушимъ лесно, щомъ бжде нападната макаръ една отъ далечнитѣ покрайнини. Въ историята имаме 2 релъефни примера: Александъръ Македонски и Римъ. Пъвия завоюва въ скоро време цѣлия известенъ нѣкогашенъ свѣтъ, но като не успѣва да организира своята обширна държава, следъ смъртьта му тя се разпада и не сжществува дълго. Противно на него прави Римъ. Той завладява провинции постепенно и всѣко завладѣно мѣсто се организира тъй, та да чувствува че съставлява часть отъ Римската държава. И ний виждаме, че Римската империя сжщо голѣма като Александровата, сжществува стотици години, когато Македонската нито десетина. Аналогични примери имаме още съ Атиловата и Тамерланова държави. Атила само завоюва и не организирва господарство; то се разпада съ смъртьта му. Тамерланъ, а преди него и Чингисъ Ханъ организирватъ държава, която много отъ територията си изгубва, но „Златната Орда" е била страшилище за Русия до доста късно време.

Примери отъ този родъ имаме много и особно праженъ за насъ е Самуиловата държава, но по него ще говоримъ, по-нататъкъ когато ще разгледаме епохата му.

И тъй, държавническитѣ длъжности заповѣдвали Исперихму да осигури държавата си вжтрешно, да слуши населението, да се почувствува то народъ съ съзнание, да смѣта земята си Родина. Безъ такава организирана държава, безъ *добра и силна власть*, безъ вѣрни и патриотични поданници

и безъ тишина вжтре, всѣкакви нови териториални придобивки сж временни успѣхи, повече грижи по държавна уредба при опастность поданицитѣ да възстанатъ ако и Византия ги подкрепи. Наистина, последнята много е изгубила отъ постояннитѣ си воювания и въ сила и въ престижъ, но все пакъ, тя е била справедливо най-опасния и силенъ врагъ на българитѣ и главно съ своята култура и коварство — византийщина.

За да жертвува своитѣ победи и се откаже отъ такъвъ лакомъ и съблазнителенъ залъкъ какъвто била Тракия, се иска голѣма уравновесеность и държавническо разбиране и затова въ критиката на Исперяха по случай приетитѣ условия за миръ следъ блѣскавата победа въ 685 г. трѣбва да бждемъ снисходителни; трѣба да имаме предъ видъ при оцѣнката, че той е не само военачалникъ, но и държавенъ глава. При подобни лица често стратегията се жертвува за политиката. Причината на всѣка война трѣба да бжде законна и ако тя е съ цель само за грабежъ, плячка — набегъ, каквато е Исперяховата въ Македония, трѣба да свърши съ благоразумни отстжпки или своевременно очистване бойното поле; инакъ резултата ще бжде катастрофаленъ за ония що правятъ набега.

Въ действията на Исперяха и Юлий Цезаря въ случая има много общо. Така, Цезаръ води дълги и упорити войни съ галитѣ и постепенно ги покорява, но той до като не организира веднажъ завладяното съ бой, до като не си устрои база, не отива по-нататъкъ. Така виждаме да постжпва и Исперяхъ. Не го ли издига това въ очитѣ на потомството и поставя наредъ съ великитѣ полководци?

Благодарение на всичкитѣ си достоинства изтъкнати по-горѣ, той туря на здрава основа новата си държава, която при добро посято семе, продължава да се развива и да задава постояненъ страхъ на Византия, като й бжде най-опасния съседъ и най-силния противникъ.

ГЛАВА IV.

ВОЙНИТѢ НА КРУМА

Следъ почти едновѣковна борба съпроводена често съ смѣна на държавния глава, най-послѣ при Крума (собственно още при баща му Кардама), България се усмирява, организирва като народна еденица и влазя въ нормалния пѫть като всѣка държава.

Крумъ се възцарилъ въ 807 год.[1]) следъ смъртьта на баща си Кардама, отъ който наслѣдява голѣма и съ име държава. Военнитѣ способности на Кардама създали отлична и съ опитни началници войска, която твърде много допада на завоевателнитѣ стремежи на Крума. Колко годишенъ е билъ Крумъ когато се възцарилъ — не се знае; но на всеки случай, той ималъ възможность да школува подъ началството на баща си и затова справедливо трѣбва да се счита представитель на епохата преди нашето покръстване и неговото военно изкуство — такъво на сѫщата епоха.

Въ время на Крумовото възцаряване, на византийския престолъ билъ Никифоръ — приемникъ на Константинъ VI[2]). Този императоръ нѣмалъ щастие въ войната. Той воювалъ съ сарацинитѣ и свършилъ неблагоприятно. Понеже Кардамъ задалъ страхъ на Византия съ многото си побѣди, Никифоръ не се решавалъ при него да воюва, но щомъ се появилъ на сцената новъ князь въ България — Крумъ, той намисля тамъ — срещу него да си опита щастието, изневерило му срещу сарацинитѣ, мислейки, че новия български господарь, когото впрочемъ още не познавалъ, ще му даде за това възможность. Две години той се готви и прехвърля

---

1. Точната дата на Крумовото възцаряване не се знае. Нѣкои приематъ това да е станало въ 805 год. За 807 се знае положително, че е на престола, ние приемаме последното.

2) *Императоръ Никифоръ* извѣстенъ съ изгубването на главата си, *обърната на чаша отъ* Крума, билъ тогава възрастенъ — около 50 год. и *способенъ военачалникъ*, като човѣкъ билъ голѣмъ скъперникъ и крайно *коваренъ византиецъ*.

азиятски войски на европейския брѣгъ предъ Солунъ. Никифоръ грешилъ, защото първата му грижа трѣбваше да бжде изучване на своя противникъ и особенно неговото командуване. Ако стореше това, той щеше да види, че Крумъ превъзхожда баща си като войникъ, защото вече бѣше показалъ военнитѣ си способности въ войнитѣ съ аваритѣ, като постави и край на аварското господарство. Въ редица боеве, по които за съжаление ний нѣмаме никакви сведения, Крумъ свършва съ аварския народъ, като по този начинъ усигурява спокойствието на сѣвернитѣ си граници, а сжщо и единъ контингентъ войници при нужда Изглежда подчинението на аваритѣ да е станало при известни условия даващи права на войска на тоя нарсдъ, защото го виждаме „съюзникъ" на Крума въ войнитѣ съ Никофора.

За да бжде единъ народъ съюзникъ, трѣбва да има известни права; каква била зависимостьта на аваритѣ отъ българитѣ, като победени отъ тѣхъ — не се знае още. Знае се, че следъ Крума повече аваритѣ (обри) не се чуватъ въ историята; навѣрно като сродно съ българитѣ племе, тѣ сж били погълнати отъ тѣхъ и слети влезли въ състава на българската държава.

Крумъ има успѣхи на северъ и западъ, но неговитѣ очи били обърнати къмъ югъ и изтокъ — къмъ Византия. Той си въображавалъ, че може да превземе Цариградъ, но поради липса на обсадни средства отъ една страна и неманието на достатъчна база съ крепости за цѣльта, трѣбвало по-рано да се приготви това и тогава да пристжпи къмъ мечтата си. Той добре разбиралъ, че веднъжъ прехвърлишъ Дунава и Балканитѣ, до Цариградъ пречки повече нѣма. Първитѣ цѣли които си поставя той, били да си осигури здрава база, като завладѣе крепоститѣ: Анхиало, Месемврия, Провадия, Сердика, Филипополи, Верея (Ст.-Загора) Адриапополъ, както и нѣкой укрепления, които били още въ ржцетѣ на византийцитѣ. Той започва съ западна Мизия и Македония — долината на Струма, гдето се научава, че императоръ Никифоръ съсредоточава прехвърленитѣ отъ Мала Азия войски.

За една война съ българитѣ Никифоръ ималъ две опе-

рационни посоки: 1) Цариградъ — Одринъ — Плиска и 2) Солунъ — Сердика — Търново — Плиска.

Първата била фронтална, кжса и дѣсния й флангъ бидейки осигуренъ отъ морето и редицата крепости край него можелъ да се подържа отъ флота. Тая посока обаче трѣбвало да премине презъ редица проходи и особено Балканскитѣ, което била трудна операция при енергиченъ противникъ

Втората посока екцентрична по отношение главната цѣль, била преди всичко безопасна и сочела въ средата на противника — въ Мизия, водейки война презъ всичкото време въ неприятелска територия. Нейния недостатъкъ билъ, че била по-дълга. Главната упора на тая посока била крепостьта Сердика, която имала особено значение и още затова, че била кръстопжть за Тракия, Мизия, Македония и Панония. Императоръ Никифоръ оцѣнилъ тѣзи свойства на Сердика и групира пренесенитѣ войски отъ Солунъ въ Струмската область, на която централния (главния) градъ е, както видехме другаде — Сердика (София).

Прехвърлянето на войски отъ Азия въ Македония и готвенето на Никифора за война не могло да остане скрито за Крума. И той като дава надлежната оцѣнка на крепостьта Сердика, решава да почне реализирането на своя планъ чрезъ превзимането й. Съ това Крумъ достига следнитѣ цѣли:

1. Отдалечава противника отъ сърцето на своята земя, центъра на която все още смѣталъ Източна Мизия;

2. Усигорява действията си било срещу Македония, било срещу Тракия — презъ Трояновитѣ врата;

3. Стжпва здраво въ Западна Мизия и се поставя въ право съобщение съ западнитѣ културни държави;

4. Битъ тамъ, противника се отхвърля въ екцентрична посока — Македония, гдето всѣкога ще има поводъ на разправии, ако отстжпилитѣ хора се заселятъ между славянитѣ като жители на тая страна (такова заселване било въ нѣкогашнитѣ времена обикновенно нѣщо) и той може да използува недоразуменията на мѣстнитѣ хора.

Ето защо, той се насочва къмъ София, но по пжтя уз-

дяща за такава цѣль е околностьта на минералнитѣ бани при днешното село Св. Врачъ. (сх. 3) Тия бани сѫществующи отъ римско време не сѫ могли да бѫдатъ пренебрегнати когато сѫ отговаряли и по мѣстность и по постройки и по вода, тъкмо за цѣльта. Вѣроятностьта да е тамъ се усилва и поради мѣстоположението, което благоприятствува за лагерь на войски за по-дълго време, каквото е било положението на гърцитѣ чакащи пари.

Крумъ безъ да губи време се приближава въ тъмно и като забелезва, че стражевата и разузнавателна служби у противника не се изпълняватъ добре, решава да загради тихо и безпечно спящитѣ войници и да ги нападне ненадейно на съмване. Въ пълна тишина той подхожда, обикаля лагера и съ викове, трѫби и шумъ отъ всички страни на съмване го падана . Произлезла голѣма паника, бъркотия и започва ужасно клане. Почти всички византийски войници били избити съ главнокомандующия си — въ началото на мартъ 809 година. Голѣмо количество облекло, орѫжие и др. военни предмети съставлявали плячката на българитѣ.

Колкото обаче и да се мѫчелъ Крумъ грижливо да огради и избие всички въ неприятелския лагерь, той не успелъ да случи крѫга отъ къмъ северъ и една часть отъ неприятеля успела да избѣга къмъ София. Следъ „малко дни"[1]) пристига и Крумъ и обсажда крепостьта.

Всички усилия на българитѣ да превзематъ София били напразни, защото този градъ билъ крепость, а крумовитѣ войници били конници и безъ обсадни средства, затова Крумъ като вижда, че чрезъ блокада не ще превземе града, прибѣгва до хитрость: той повежда преговори чрезъ хвърляне възвания съ стрели, обещавалъ да не наказва войската и отбраняващитѣ града хора и изобщо, гледалъ да склони предаването на крепостьта безъ бой. Въ време на тия преговори, когато

Така предаватъ нѣкои историци времето на пристигането на Крума подъ София. Понеже разстоянието отъ Св Врачъ до София е около 170 клм. това „малко дни" не е могло да бѫде по малко отъ 17 дни сметало по 10 клм. на преходъ който за тѣхъ времена е билъ нормалния. Следователно предъ София Крумъ е билъ къмъ края на мартъ — преди Великденъ, който се падалъ на 8 априлъ.

защитата на града била разколебана, напада града съ стълби (а по всѣка вероятность отъ обещанията трѣбва да е ималъ свои хора, които сж му открили вратата) и го превзема. И тука почва клане. Избити сж 6,000 души войници съставляващи гарнизона и доста граждани, които взели участие въ отбраната на крепостьта.

Поради враждебното държание на Софийскитѣ граждани, стѣнитѣ на крепостьта били сринати и цѣлата околность опустошена и опожарена. София подпада подъ българска власть съ българско управление и гарнизонъ. (схема № 3)

Поражението при Св. Врачъ и особено Сердика, осигурява цѣлата Струмска область за българитѣ, защото нѣмало кой да я брани или отнема отъ победоносния Крумъ и затова той като организира гдето е било нуждно и възможно на бърза ржка българско управление съ гарнизони, следъ нѣколко дневна почивка билъ принуденъ да замине за Тракия, защото получилъ сведение, че неприятеля тамъ групира около Пловдивъ войски. И наистина, когато сведенията за гореказанитѣ 2 поражения надъ византийцитѣ достигатъ въ Цариградъ, ужасъ и ядъ обзема всички. Самонадѣяния императоръ стоварва всичката вина върху лошото командуване решилъ да събере всичко що ималъ въ Тракия и като се постави на чело на така събраната войска, да отиде срещу Крума и измие позора на Византия, да накаже жестокия вѣроломенъ и опасенъ съседъ. Той не дочаква отпразнуването на Великдена въ Цариградъ, а въ вторникъ на страстната седмица [1]) напуща столицата съ бързъ маршрутъ, отива при войскитѣ, които били събрани около Пловдивъ[2]) и съ пристиганието си, веднага настжпва къмъ София, но само „на видъ"[3]).

[1]) Понеже въ 809 год. Великдена се падалъ на 8 априлъ, Никифоръ следов. е тръгналъ на 3 априлъ.

2) В. Н. Златарски. История на българската държава презъ среднитѣ векове стр. 252.

3) Точно указание где сж били групирани византийцитѣ, нѣмаме и никжде не е посочено. Като се вземе обаче предъ видъ, че императорскитѣ войски при Сердика сж току-що бити и избити, не може да се приеме, че въ днешна западна България е могло да има нѣкой византийски войникъ. Положително може да се твърди, че такива е имало само въ Романия (днешна *Тракия) на която главния градъ* билъ Филипополъ. Той като крепость, е *могълъ да бжде опорна точка на* византийцитѣ — като тѣхенъ градъ, толкова *повече, че е и на пжтя на* настжплението Цариградъ — Сердика.

трѣбва да стане въ бѫдаще и се подготовляватъ, особенно Никифоръ, който търсялъ отплата — възстановяване честьта си.

Никифоръ остава недоволенъ отъ поведението на войницитѣ, но затаилъ умразата си, постъпва твърде коварно, византийски. За да прикрие срама си, той съобщава въ Цариградъ една лъжа: че разбилъ българитѣ и празднувалъ Великдена въ Крумовия „аулъ“[1]), че той щялъ да си върне Сердика напустната отъ противника, но войскитѣ му се отказали да го последватъ. Тая лъжа изобличаваща войницитѣ въ непокорство, измена и малодушие, била узната отъ тѣхъ и тѣ силно възнегодували. Бунта се появилъ срещу императора, който съ голѣма мѫка билъ усмиренъ, следъ множество обещания и пари. Никифоръ вижда, че съ такива войски той Крума не може да бие, затова решава да се върне въ Цариградъ следъ като обещалъ, че той нѣма да търси виновни по тая печална случка. Въ сѫщность, оставя I-ия си секретарь патриция Теодосий Саливара следъ неговото отпѫтуване да разузнае тайно виновницитѣ и му ги посочи. Въпреки обещанието си, въ последствие виновницитѣ били заловени и жестоко наказани. При всичко това Никифоръ не се отказва отъ мечтата да си отмъсти на Крума и възстанови честьта на империята, затова почва най-деятелно подготвяние на една решителна война. Първата му грижа била да усигури границитѣ си въ Македония, Гърция и Илирия противъ честитѣ набеги на славянитѣ, сигурно подбутвани отъ Крума. Той усвоява политиката на Юстинияна II Ринотметъ и почва да поселява по границата гърци и най-вече отъ разбунтувалитѣ се войници[2]) Той ги надарилъ съ земя и други привилегии и разселилъ по границата тъй, за да бѫде спокоенъ какво византийскитѣ предѣли ще бѫдатъ запазени отъ разнитѣ набеги на плячкаджиитѣ славяни. Така

---

1) Ний и на друго мѣсто направихме предположението, че „аулъ“ не значи дворецъ, както мнозина приематъ търсейки по фиологически пѫть значението на тая дума у други народи а най-вече у татаритѣ. Че „аулъ“ е било укрепление, лагеръ Гл. Квартирас, с вижда отъ горното. По тия мѣста Крумъ дошелъ скоро; дворци нѣма, той има лагеръ — Гл. Квартира за какъвто и говори Никифоръ т. е. победилъ Крума, превзелъ му лагера — царскитѣ палатки и празднувалъ въ него Великдена.

2) *Д-ръ Хр. Стамболски*: Стара Бълг. История стр. 53.

Никифоръ смѣталъ чрезъ колонизиране на азиятски гърци и други не славянски племена да простре властьта си надъ македонскитѣ славяни и се осигури отъ къмъ тая страна както въ бѫдещитѣ си действия срещу Крума, тъй и противъ набегитѣ.

Крумъ отъ своя страна се предава сѫщо на организаторска дейность: въвежда въ областитѣ българско управление, устройва военно конска повинность и други мѣрки, каквито изисквало уреждането на новозавладѣнитѣ области. Той знае, че Никифоръ се готви за война и затова и той бърза да се уреди вѫтрешно за да посрещне възможнитѣ случайности и особено готвената отъ гърцитѣ война. Двѣтѣ години (809—811 г.) се употрѣбяватъ отъ Крума най-главно въ съгласуване едно сътрудничество съ аваритѣ и съ славянитѣ, които не били негови поданици. Той осигорява отъ първитѣ отряди, които да потеглятъ щомъ получатъ нареждание. Никифоръ използува тѣзи 2 год. сѫщо въ дѣятелна работа по готвение за войната. Той заповѣдва на областнитѣ началници на Тракия и Македония (Славиния) да събератъ и стъкмятъ по възможность повече и добра войска, като бѫдатъ готови да тръгнатъ въ походъ при първа заповѣдь. Самъ той сѫщо събира отъ азиятскитѣ и други области паплачъ отъ нещастници, н ѣ к о и   з а п и с а н и   н а   с и л а, зле въорѫжени, а мнозина и не въорѫжени (орѫжието имъ било само праща и тояга). За да се снабди съ средства, императора увеличава данъцитѣ, като налага такива и на духовнитѣ учреждения (църкви, мънастири и пр.), които до него време били освободени отъ данъкъ. Въпреки това обаче, какво въ държавната каса постѫпвали много пари, поради голѣмото скѫперничество на императора, малко отъ тѣхъ отивали за войската. Всѣки билъ задълженъ самъ да си набави орѫжие, облекло и снаряжение и понеже тая сбирщина хора, както казахме, взети нѣкои на сила, били бедни, не могли да се издържатъ сами и затова туй тѣхно *пренебрегване* ги зле настройвало срещу императора [1]). Това поло-

---

1) *Theofphanis Chronographia* стр. 490.

жение създало брожение отъ самото начало на войната и я правело непопулярна. Само войницитѣ събрани въ областитѣ отъ стратегитѣ били добре стъкмени и въоржжени; тѣ били и най-благонадеждната войска на императора; всичко друго било само множество хора, но не и войници; сбирщина невъоржжени хора, но не и бойци.

Въпреки, че Крумъ очаква войната, по която се и готви, той билъ изпреваренъ отъ Никифора. Инициативата била у последния. Крумъ не успѣва да съсредоточи достатъчно войска за посрещание врага си, затова отива насреща му съ онова що ималъ, а то било твърде недостатъчно. Той веднага изпраща нареждание до аваритѣ за отрядитѣ, които е трѣбвало да дадатъ, но му е било нуждно време, което той намислилъ да спечели чрезъ предлагание миръ и повеждание преговори.

Никифоръ като се смѣтналъ готовъ за война, разпорежда войскитѣ отъ „Славиния" да се съберат къмъ края на юни въ пограничната крепость Маркелъ, а самъ той съ сина си Ставраки на чело на сбирщина азиятски войници отпжтувалъ за Маркелъ на 12 май отъ столицата. Правейки 7 клм. средно на день, разстоянието отъ Цариградъ до Маркелъ — 280 клм. Никифоръ е могълъ да вземе за не помалко отъ 40 дена, при условие, че е бързалъ, т. е. къмъ 20-и юни той стигналъ въ Маркелъ, гдето се съсредоточава всичката му войска. По нѣкой данни тя е била по численость надъ 60,000 души.[1])

Въ Маркелъ императора дава почивка на войскитѣ, организира бойнитѣ единици иназначава висши началници, като въ всичко това най-деятелния му помощникъ билъ синъ му, военнолюбивия, младъ, буенъ и самонадѣенъ Ставраки. Въ укреплението билъ съставенъ плана на войната. Въ общи черти той билъ готовъ още отъ Цариградъ — съ него се

1] Споредъ Симеонъ Мапистръ Крумъ облекълъ ..онница отъ плячката съ бронево облекло 30,000 души. Имаме основание да приемемъ, че ако за обличане съ плячка е имало 30,000 души, отряда е билъ най-малко двойно по-голѣмъ, защото не всички отъ него сж били избити и не всичто е могло да бжде употрѣбено. Па и трофея може да е по-голѣмъ и С. Магистъръ за сочи само напълно организираната конница, незнаейки колко души има, а сжщо и пехота. (Sim. Mgistdr ed.Bonn. p. 616).

и тръгва, но въ Маркелъ при сбора на всички „стратеги", и наличность на войската билъ изработенъ въ подробность отъ императора съ Ставраки и даденъ за обсъждане на другитѣ висши началници, едиинъ планъ които го разкритикуватъ. Повечето го намирали много смѣлъ и не предричали успѣхъ, но Ставраки енергично го отстоявалъ и императора го налага. Той състоялъ въ следното: Съ едно енергично настъпление презъ проходитѣ да се навлезе въ Източна Мизия и се опустоши сърцето на България, като се убива всѣка жива душа и се ограби всичко що не се изгори. Срещанитѣ неприятелски войски да се разбиватъ и избиватъ. Цѣль на операцията — неприятелската столица, гдето е съсредоточено управлението на страната и гдето живѣятъ царя и боляритѣ, т. е. — Плиска.

За изпълнение на този планъ е предстояло да се преминатъ преди всичко проходитѣ като препятствия, да се разбиятъ отбраняващитѣ ги войски и се нахлуе въ територията северно отъ Балкана. Повечето отъ стратезитѣ били противъ него, като изказвали доводитѣ, че да се преминатъ проходитѣ съ лошокачествени войски, отбранявани отъ енергиченъ военачалникъ, какъвто е Крумъ, е опасно — рискувано предприятие. Той умѣе въ планински мѣста да действува отлично, а изненадитѣ надъ долнокачествени войски сѫ всѣкога катастрофални. Мненията били раздѣлени: едни били да се избере операционното направление къмъ София съ оставяние заслонъ срѣщу проходитѣ а нѣкой се изказали съвсемъ противъ войната сега, когато войската не внушава достатъчно довѣрие и надежди. Тѣзи последнитѣ императора обвинилъ въ страхливость, малодушие и невѣрность къмъ трона и склонилъ на мнението на сина си Ставракя, което състояло въ немедленото нахлуване въ България и опустошение територията, за да се навѣе ужасъ и страхъ въ неприятелскитѣ редове. Това съвпада съ времето когато Крумъ поискалъ миръ който по тия причини и билъ отказанъ. Решението да започне войната съ форсиране на проходитѣ изглежда да е изплашило много благоразумни хора, които въ него съзирали цѣло безумие и ви-

ждали предстоящата катастрофа, защото станали множество прибѣгвания къмъ Крума. Въ числото на бѣгълцитѣ билъ и нѣкой си Византий — близъкъ човекъ на императора, който отнесълъ на българитѣ императорскиѣ дрехи шити съ злато и украсени съ скъпи камъни, както и 100 либри злато.[1]) Това било лошо предзнаменувание, но Никифоръ останалъ непоколебимъ.

Крумъ ималъ сведения за готвението на Никифора за война; самъ той се готвялъ, но поради организационната си държавна работа, той не е могълъ да се смѣтне подготвенъ къмъ 811 г., за да я почне той; ето защо инициативата била у императора. Крумъ далъ нареждание за събиране на войници но не могълъ да назначи мѣстото за съсредоточение, защото не могълъ да отгатне плана на противника. Той ималъ всички основания да мисли. че обектъ на бѫдащитѣ военни действия ще бѫде Запад. България, защото била територия още не добре призързана къмъ българитѣ, като новозавоювана; отъ друга страна, понеже две поражения претърпяватъ византийцитѣ въ Струмската область, за отплата, вѣроятно е било тамъ да се насочатъ военнитѣ действия. Отъ трета страна, то е било сравнително безопасно бойно направление, защото войскитѣ сѫ могли да се опиратъ евентуално на Тракия и Македония; най-после, при единъ успѣхъ на западъ, противника безъ да преодолява Балканскитѣ проходи, настѫпва въ флангъ на Централна България базирайки се на София — Струма — Солунъ. Ето защо, той чакалъ уясняването плана на своя противникъ. Когато вече се отгатва той, Крумъ се вижда разпръснатъ съ силитѣ си и не готовъ да брани проходитѣ. За да спечели време и съсредоточи що може, той предлага миръ съ явното намерение да протака преговоритѣ и събере сили; той разпорежда до аваритѣ да избързатъ съ обещанитѣ контингенти и самъ се приготовлява да прикрива територията си. Че е билъ слабъ се вижда отъ факта, какво той не приема нигде боя, а отстѫпва крачка по крачка проходитѣ. Така предложения миръ билъ отхвърленъ, защото е било усвоено мне-

---

1] *Около 115,000* златни лв.

нието на Ставраки, какво енергично трѣбва да се форсиратъ проходитѣ — нѣщо, което видѣхме по-горе.

Византийскитѣ лѣтописци по случая казватъ, че Крумъ като видѣлъ множеството на своя врагъ, уплашилъ се и поискалъ миръ. Това свидетелство не схожда съ истината, защото не е билъ Крумъ человѣкътъ, който би се изплашилъ — цѣлото му царуване и множеството пълни победи ни даватъ за това доказателство. Той знаялъ много добре какво представлявала войската на Никифора, защото видни и добре сведущи хора ималъ, като бѣгълци (напр. Византий) и ако въпреки това иска миръ, това значи, че той се е чувствувалъ извънредно слабъ и неготовъ. Той ималъ всичкия интересъ да не се състои войната, защото държавнически и организационни въпроси му заповѣдвали още да не воюва, но той знаялъ упоритията характеръ на своя противнnкъ, виждалъ че войната почва и следователно, нуждно му е било време за да се подготви. Той е могълъ да го спечели само чрезъ повеждане преговори: ако се подучи миръ — толкова по-добре, той има нужда отъ такъвъ; ако ли не — спечеленото време ще му позволи да посрещне боя при по-благоприятни условия. Може би императора е отгатналъ това и отказва. Тъй или инакъ, войната не е могла да се избѣгне.

Къмъ срѣдата на юлий[1]) византийцитѣ минали грани-

---

1) Върху датата когато Никифоръ навлѣзълъ въ България има голѣми съмнения. Теофанъ казва: „на 20 юлий императора навлѣзълъ въ България. Ний имаме всички основания да смѣтаме, че българската територия византийцитѣ сж смѣтали на северъ отъ Балкана, защото на югъ отъ него крепоститѣ: Анхиало, Месемврия, Девелтъ, Боруй, Пловдивъ и др. и даже Провадия — на северъ отъ Балкана, били византийски (Гилферд. Собранiе Сочинений т. I. стр. 38 и 39) Възможно е жителитѣ на сегашна Южна България до Еркесията да сж били български поданници, но гърци и византийцитѣ не сж ги считали за врагове: Заповѣдьта да се коли всичко живо не се отнася до тѣхъ като гърци, а до българитѣ населващи Мизия. И ние съ голѣма положителность трѣбва да приемемъ, че посочената отъ Теофана дата 20 VII. се отнася до преминаване Балканскитѣ проходи (Верегавския), а не до напущание на Маркелъ и минаването на границата. Има и нѣщо още неопредѣлено, то е, че има гръцки крепости на вжтре отъ границата. Че нашитѣ съждения сж прави се вижда отъ обстоятелството, какво нѣкои Никифорови *архонти били противъ* навлизането въ България. (В. Н. Златарски — *Истор. на Българ.* държава въ среднитѣ вѣкове, стр. 255) подразбир. *противъ преминаване на* проходитѣ, но не сж били противъ войната. Т. *сигурно сж били* за друга операционна посока.

цата и се опжтили презъ Вергавския проходъ[1]) за Мизия (Собствена България), като отблъсвали преднитѣ отряди на противника. Крумъ, както видѣхме не е ималъ интересъ да влезе въ решителенъ бой и за това отстжпвалъ крачка по крачка увличайки противника си. Авангарднитѣ части командувалъ войнствения Ставраки и когато прохода билъ минатъ благополучно и почти безъ загуби, императора останалъ много доволенъ, като голѣмия този успѣхъ приписалъ на голѣмитѣ способности и храбрость на своя Ставраки. Той толкова билъ упоенъ отъ успѣхитѣ си, че почналъ да навика и гълчи ония, които били противъ войната или настжплението, заплашвалъ ги че ще ги накаже като предатели, че били страхливци, и пр. Навлѣзалъ веднажъ въ Собствена България, видѣлъ първитѣ успѣхи отъ своитѣ действия той заповѣдва прилагание на плана за опустошение: заповѣдано било всичко живо да се убива, кжщи и имоти да се изгарятъ, което е за заграбвание, да се плячкосва и т. н. Започва една война съ всичкитѣ ужаси на отмъщение и унищожение, като обаче, цѣнната плячка се щади и задържа за императора[2]). Следъ като извадили вещитѣ отъ Крумовия „аулъ“[3]) складирали ги въ влагалище, запечатали ги съ Никифоровия печатъ, а аула изгорили. На нѣкои нещастници византийски войници, защото си позволили да вееематъ ако и малоцѣнни нѣща отъ плячката, били отрѣзани ржцетѣ и ушитѣ[4]).

Крумъ като вижда опустошенията що се правятъ въ земята му и все още като не се смѣталъ достатъчно силенъ да приеме решителенъ бой, предлага пакъ миръ. Дали съ намерение да печели пакъ време или сериозно—не може да се отгатне. Ний казахме по-рано, че той искрено желаялъ миръ, защото му билъ потребенъ и като виждалъ опустошенията на които не могълъ да се противопостави, вѣроятно е, ре-

1) За Вергавски проходъ ученитѣ приематъ Чалжкавашкия.

2) Д-ръ Хр. Стамболски; Стара Българ. История стр. 54

3) Ний и на друго мѣсто казахме, че подъ „аулъ“ трѣбва да се разбира *главната квартира*, а не дворецъ.

4) *Д-ръ Хр. Стамболски*: Стара Българ, История, стр. 54

ложението му да е било искренно. Византийскитѣ хронисти казватъ, че Крумъ молилъ Никифора съ такива приблизително думи: „Ето ти победи; вземи каквото ти е угодно и напустни земята ми съ миръ", а това пакъ иде да потвърди, че мира искренно се е желаялъ отъ Крума, даже съ жертви да се даде онова, що отнема Никифоръ. Последния упоенъ отъ успѣхитѣ на Ставракя и тоя пжть отказва да преговаря. Тогава Крумъ решилъ или да загине съ народа си, или да погуби врага си, защото не могалъ да стои повече зритель на опустошенията и изтреблението що вършилъ Никифоръ надъ неговия народъ. Той взема героични мѣрки да спре всѣкакво по-нататъшно неприятелско настжпление и дебнялъ минутата, когато врага му ще остане на лагеръ за по-дълго време. Той използува безпечностьта му, която както по-рано видѣхме, всѣкога е съпровождала победоноснитѣ войски, мислящи врага си за изплашенъ или небоеспособенъ, устройва засада[1]) на неприятелския лагеръ при Славомиръ, близо до Никополъ[2]).

Преди да разгледаме самия бой, нека видимъ какъ и кжде сж се развили действията до него.

Върху времето откато Никифоръ напуща Маркелъ до деня на боя, сведенията сж оскждни — сухи и понеже лѣтописцитѣ (главно Теофанъ и Никифоръ) пишатъ, че боя station станалъ въ гориста мѣстность и то следъ напущанието на Маркелъ, повечето историци изказватъ мнението, че той станалъ въ Верегавския проходъ. И понеже се смѣта, че днешния Чалжкавашки проходъ е нѣкогашния Верегавски, твърдятъ,

1) Ние видѣхме по-рано, че когато готвяли засади или ненадейни нападения, често се изпращали бегълци къмъ противника да разпространяватъ, че врага му се бои, че се готви да бѣга, предлагалъ се миръ и пр. Това водяло къмъ безпечность. Дали не е мислялъ въ случая и Крумъ съ този миръ да приспи врага си и му устрои ненадейно нападение и засада?

2) Мѣстото на боя днесъ още е спорно. Мѣстность „Славомиръ" споменава Раичъ въ своята история (стр. 367) като посочва на Дюфресне глава VII § 14 стр. 92 и Мавроорбиний (стр. 298). Сжщия цитира по тоя бой Кедрина, Зонара и Теофана отъ което се вижда, че той е използувалъ първоизточници. Понеже нѣмаме възможность да сравнимъ сега първоизточницитѣ съ писаното отъ Раичъ и Мавроорбиний, ний вземаме твърдението на тия стари историци тъй както го сочатъ тѣ, като се надѣваме че бждащитѣ изучвания ще хвърлятъ по-голѣма светлина върху тѣзи две думи: „Славомиръ" и „Никополъ".

че боя станалъ въ него. Известни смущения внасятъ думитѣ на лѣтописцитѣ, че Никифоръ изгорилъ Крумовия „Аулъ", което превеждатъ съ думата „дворецъ" и заключаватъ: едни — че Крумъ ималъ дворецъ въ прохода (?), а други — че Никифоръ превзелъ Плиска, изгорилъ я и като се връщалъ обратно, билъ преграденъ пѫтя му въ прохода и устроена изненада. Всичко това сѫ неправдоподобни предразположения. Ние ще разгледаме по-подробно и критически по-нататъкъ този въпросъ; сега искаме да покажемъ на обстоятелството, какво Никифоръ не е напустналъ Маркелъ на 20 юли, а на тая дата преминалъ проходитѣ и навлязълъ въ България (Маркелъ е било погранично укрепление и то е напустнато много по-рано). Ако приемемъ, че той успѣлъ да изгори Плиска, както нѣкои приематъ и на връщание билъ изненаданъ, ще излезе все пакъ, че Маркелъ е билъ напустнатъ по-рано отъ 20 юли. Ако пъкъ приемемъ че на тая дата е било напустнато това укрепление ще излезе, че Никифоръ е прекаралъ у него почти цѣлъ месецъ (отъ 20 юни до 20 юли) което е невѣроятно; едно че нѣмаме лѣтописни указания за това и друго — войнствения и жаденъ за бойни подвизи Ставраки не би допусналъ такова дълго бездействие. Най-после, това бездействие е въ полза на Крума и ако имаше такова нѣщо, той не щеше да иска миръ и да търси да печели време.

Истината следователно е, че Никифоръ напуща Маркелъ въ първитѣ числа на юли, следъ като по-голѣмата частъ отъ юни бива употребена на сборъ, организация, почивка и изработване планъ на войната. Прохода не е тъй дълъгъ за да се пѫтува въ него 20 деча, затова трѣбва да приемемъ, че Никифоръ на тая дата е навлязълъ въ България т. е. миналъ вече прохода.

Прочие, ний сме противъ твърдението, че поражението на Никифора е станало въ Чалѫкавашкия проходъ. Ето ни основанията:

1. Прохода е почти пустъ; въ него нѣма даже днесъ, а още повече нѣкога, каквито и да било селища; голѣма войска като Никифоровата не е могла да мине безъ фура-

жировка. Дълго прекарване въ него безъ селища би изисквало подвозъ на храни, а нѣкога войскитѣ нѣмали продоволствени транспорти. При тогавашната организация на интендантскитѣ въпроси, прохода е трѣбвало да бѫде изминатъ въ 1 или най-много въ 2 дена до като се достигнатъ селища за фуражировка; инакъ ще да гладуватъ хората и може да се възбунтуватъ.

2. Говори се за запаленъ Крумовъ „Аулъ" и се приема той за дворецъ [1]). Не може да има дворецъ тамъ, гдето е пусто и необитаемо. Изгорения „Аулъ" не е билъ въ прохода, а другаде.

3. Лѣтописцитѣ пишатъ: „следъ дълги обиколки изъ лошитѣ пѫтища, които измориха много войскитѣ, императора навлезълъ въ българскитѣ земи на 20.VII. 811 год " [2]) Такива „дълги обикаляния" не сѫ възможни изъ прохода. Тамъ има само 1 пѫть отъ около 25 клм., който не позволява дълги скитания, защото е опредѣленъ. Движенията нѣкога ставали чрезъ водачи и разузнаване, следов. не сѫ могли да бѫдатъ тѣзи обиколки по сбъркване пѫтя изъ прохода. Ясно е, че сѫ изъ българска територия, гдето сѫ произвеждани опустошенията и грабежитѣ.

4. Стѫпванието на 20.VII. 811 год. на българска земя трѣбва да се смѣта, че на тая дата Никифоръ е билъ въ пределитѣ на собствена България.

Че гърцитѣ смѣтали територията южно отъ Балкана за гръцка се вижда, какво при Бориса „Загория" била отстѫпена на България [1]), слѣдователно била гръцка, а до Бориса ний не знаемъ да е имало войни, при които тая земя да е бивала отъ българитѣ загубена. Разсѫждавайки така ще ни стане ясна и заповѣдьта на императора да се не оставя нищо живо въ българска земя, която предизвиква новото предложение на Крума за миръ.

---

1) „Аулъ" не е дворецъ, както видяхме. Тя не е татарска дума а или старогръцка αὐλη или αυλῆις, което значи. дворъ, ограда, ночлегъ, лагеръ или прабългарска, което значи укрепление.

2) Д-ръ Хр. Стамболский: Стара Бълг. История. Стр. 54.

3) *Гилфердинъ*. Собраніе сочененій стр. 53.

5. Превземанието и изгарянието на „Аулъ“ е необяснимо. То може да има два смисъла:

а) Унищожаването на нѣкоя стражарница — кула, укрепление, което е пазело изхода на прохода и което е било може би отбранявано, или

б) Изгаряние или ограбване на нѣкой напуснатъ отъ Крума при отстжпление подъ натискъ, лагеръ, т. е. „Аулъ“ може да се вземе въ смисълъ на Гл. Квартира — княжеските палатки. Твърде малка е вѣроятностьта да се приеме, че при многото си обикаляния изъ българскитѣ земи, Никифоръ е превзелъ и изгорилъ Плиска (както допущатъ нѣкои), защото въ такъвъ случай лѣтописцитѣ непременно би отбелѣзали такова важно събитие, знаейки, че „Плисковъ“ е седалище на българското управление — нѣщо като столиченъ градъ. Такова нѣщо ние не виждаме, а се казва само, че е изгоренъ „тъй наречения Аулъ“, съ което име старитѣ българи сж именували сигурно своята Главна Квартира.

6. При тъй дълбоко нахлуване въ неприятелската страна, тила на Никифора не билъ неуязвимъ, затова съ сигурность трѣбва да се приеме, че съ излизанието изъ прохода, императора си промѣнилъ линията за съобщение, като почналъ да се опира на Провадия, защото тая силна и важна крепость била византийска[2]). Това сж могли да наложатъ и най-елементарнитѣ разбирания на военното дѣло. Тъй че, съ излазянието отъ прохода, линията на сжобщение на византийцитѣ се скжсила твърде много и действията имъ станали извънредно свободни. Ясно е, че операционната линия на Никифора била къмъ Плиска (отъ Провадия), защото това мѣсто за него като престолно, имало значение, а не Преславъ, който тогава още не сжществувалъ, а добива значение едва при Омортага, когато го прави столиченъ градъ. Прочие, Маркелъ — Преславъ не е могла да бжде бойната посока на Никифора, понеже не гони важна цель.

Отъ горнитѣ разсжждения се вижда, че византийцитѣ сж напустнали Маркелъ не нѣколко дена преди катастрофата, но много по-рано, че имали доста време да правятъ

1) *Гильфердингъ*: Собраніе Сочиненій т. I стр. 38 и 39

„дълги и уморителни обиколки“ и че Славомиръ е на сев. отъ прохода [1]). явява се въпросъ: що е Славомиръ и где се намиралъ? Ако Славомиръ бѣше видно селище, щѣше да бжде отбелѣзано отъ лѣтописцитѣ. Ние предполагаме да е укрепление на името на бояринъ Славомиръ, което е било близо до лагера на византийцитѣ. Споредъ всички данни, както ще видимъ по-долу, Славомиръ е при Кюлевче или Мадара, ако не и самото село, което нѣкога е било незначително селище. Сегашното му име е турско, а Славомиръ е славянско — навѣрно отъ славянски князъ изъ племето севери, които още Исперихъ засели по тѣиз мѣста. Надяваме се, бждащето ще потвърди нашето мнение.

Погледнато съ нѣкогашнитѣ разбирания, картината на боя съ Никифора ни се рисува така:

Въ началото на юли Никифоръ напуща Маркелъ и се опжтва по Чалъкавашкия проходъ, който води: за Шуменъ, Преславъ, Салманово и Смядово. Първитѣ три разклонения отъ прохода сж безъ значение, защото биятъ въ въздуха[1]; остава само посоката за Смядово, защото цѣли гр. Плиска, т. е. достига важна цѣль и дава възможность съ единъ малъкъ завой на опашката да се базира тя на Провадия. Независимо отъ това, че линията на съобщение се скъсява и става безопасна, пжтя презъ Смядово дава възможность да се мине реката по мостъ, какъвто имало при Злокучене. Следи отъ мостъ има още и навѣрно турското име Кюпрюкьой (Мостово село) е останало отъ сжществувалия мостъ. И тъй, всички военни условия (а Никифоръ не е могълъ да не държи смѣтказа тѣхъ) говорятъ въ полза на движението къмъ Смядово. Впрочемъ, не само военнитѣ, но и политическитѣ сж могли да диктуватъ тая посока, защото движението става по славянска страна (племе севери) върху което е могла да влияе Византия съ близостьта на своята

1) Ако приемемъ, че Маркелъ е напуснатъ на 20.II. ще дойдемъ до заключение, което не хармонира съвсемъ съ описанията на лѣтописцитѣ. Понеже Никифоръ отъ 22–25.VII. е на едно мѣсто и той далъ възможность Круму да го загради, ще излезе, че той билъ на пжть само 4 дена (20–23.VII.) Съ фуражировки и бой той е могълъ да премине най-много 25–28 клм. и следов. боя да се разиграе около Карнобатъ — далечъ на югъ отъ проходитѣ, което дава съвсемъ друга картина на събитието.

Провадия, още повече като се знае, че почти цѣлъ вѣкъ имало борба между славяни и българи.

И тъй, ний мислимъ, че Никифоръ отъ Маркелъ е тръгналъ по Чалжкавашкия пжтъ и презъ Смядово и Злокучене — Кюлевче се насочилъ за Плиска. Въ с. Смядово той могълъ да бжде около средата на юли, смѣтайки му по 5—7 клм. дневно, защото пжтуването ставало съ бой, фуражировка, плячкосване, и по лошъ пжть. При сегашното село Злокучени (Кюпрюкьой) е имало кула (укрепление), каквито имало за пазене на всички по важни мостове и пжтища. Тая кула навѣрно е била включена въ лагера приспособенъ за отбрана по лѣвия брѣгъ на р. Камчия (Тича), който при упорната си защита не е могълъ на време да бжде снетъ и откарано всичко отъ него; така е попадналъ въ неприятелски ржце. Правдоподобно е той да е лагера, който билъ изгоренъ отъ Крума, ако неговата главна квартира е била тамъ.

Отъ Злокучене посоката за Плиска е почти право на северъ, като минава презъ Кюлевченското плато. Отъ Смедово (собствено отъ прохода) движението е ставало по чисто българска стара територия. Тукъ Никифоръ дава заповедъ за превеждане въ изпълнение плана за безмилостното избиване всѣка жива душа, сеяние опустошавания, което и почва. Като вижда Крумъ това положение и изтрѣбляването на народа му, а сжщо като получава известие, че тъй дълго чаканитѣ авари подхождатъ[1]), за да спечели време до пристигането имъ, а вѣроятно и да преспи врага си, прави нови предложения за миръ. Ний казахме по-горе, че приемаме Крумъ да е билъ и искренъ, но на всѣки случай отъ тая минута нему е било безразлично, ще му се приематъ или не предложенията за миръ. Той билъ вече готовъ на всѣка евентуалность.

И тъй, Крумъ прави второ предложение за миръ, когато Никифоръ билъ вече между Провадия и Плиска — нѣ-

1) Идвайки по Дунава до Русе и отъ тамъ за Шуменъ други; пжть тѣ нѣмали освенъ най-краткия. Така около 15 юли аваритѣ сж могли да бждатъ отъ Плиска на 10 дена пжтъ (защото пристигатъ на 24-й вечерьта) т. е. били сж къмъ деня на предложението за миръ втори пжть, около с. Вѣтово Крумъ е могълъ вече да си прави смѣтка за 25-о число защото тогава тѣ сж могли да пристигнатъ ни полесражението

кжде при Кюлевче или Мадара (по-правдоподобно при първото село), защото презъ него минавалъ пжтя отъ Плиска за Провадия. И ний безъ да бждемъ далечъ отъ истината можемъ да приемемъ, че Славомиръ е или Кюлевче (турското сегашно име е отъ по-подирно време), или укрепление до това село, а може би и въ него, следитѣ на което сж изгубени. Ако с. с. Кюлевча или Мадара не сж мѣстата около които е станалъ боя на 26. VII. 811 г., ще трѣба да търсимъ Славомиръ къмъ Провадия — това обаче не се оправдава нито отъ тогавашната обстановка, нито отъ военно гледище. Че Кюлевче е Славомиръ се вижда отъ следньото:

а) Първата цель на която се насочва Крумъ следъ поражението на византийцитѣ е Провадия[1]), а това показва, че тя била близо и най-първа цель;

б) Гарнизона, узналъ за поражението, а това е достигнало съ всичкия ужасъ описанъ отъ бегълцитѣ, избѣгалъ отъ страхъ[2]). Ако тоя бой бѣше въ прохода или другаде далечъ отъ Провадия, не можеше да има такъвъ ефектъ, че да изплаши единъ гарнизонъ;

в) Славомиръ е на изтокъ отъ Верегавския проходъ, защото тамъ Исперихъ засели славянско племе, което е и дало славянско име на селището, укреплението или мѣстото. Прохода браненъ отъ българи, ясно е, не може да има славянски селища и славянски названия;

д) Помимо посоченитѣ военни данни последнитѣ години се намѣри и изследва още една отъ малко по-друго естество. При Кюлевче (Мадара) въ скалата се откри паметникъ на Крума напра- венъ отъ наследника му Омортагъ. Самъ по себе си тоя паметникъ не би ималъ голѣмо значение, ако надписа му още не добре прочетенъ, не даде точни указания по интересуващия ни въпросъ, но той свързанъ съ другитѣ данни и указания, добива голѣмо значение и потвърждава мнението ни, получено по другъ пжть;

е) Ако боя бѣше въ прохода онова що се отървеше отъ смърть, щѣше да избѣга къмъ Маркелъ, а не къмъ Прова-

1) Гилфердингъ: Собр. Сочин т. 1 стр. 39.
2) *Сжщия — стр. 39.*

дия или по-вѣроятно, никой не щѣше да се отърве, защото прохода е и единствения пжть. Въ такъвъ случай следъ поражението на Никифора, Крумъ по петитѣ на бѣгълцитѣ би отишълъ къмъ Маркелъ, отдето византийцитѣ идатъ, а не къмъ Провадия, която е много на страна и далечъ отъ Чалжкавакъ.

Следъ втория отказъ за миръ Крумъ се вижда принуденъ да встжпи въ бой, ако и да не е билъ напълно готовъ — не му сж били събрани всички войски и аваритѣ още не пристигнали. Той прибѣгва къмъ своята любима тактика — използува изненадата; виждайки противника безпеченъ, прибѣгва до земята за да търси въ нея съюзникъ, а сжщо и до нощьта.

На 23 юли вечерьта Никифоръ се разполага на лагеръ въ долината при Славомиръ, гдето имало всички условия за добъръ лагеръ: вода, гора, по пжтя на настжплението, въ населена мѣстность и пр. и дава нѣколкодневна почивка на войницитѣ, изморени навѣрно отъ много движение и боеве. За да прикове противника си, да не е бдителенъ, Крумъ се прави на извънредно изплашенъ и моли за неблагоприятенъ миръ. Никифоръ го отхвърля и почива съ слаби охранители и разузнавателни мѣрки.

Безгрижие, ликуване и веселба цари у византийцитѣ и закипява енергическа работа у българитѣ. Тѣ преграждатъ всички изходи навънъ отъ мѣстото на лагера, копаятъ на мѣста окопи, на други — правятъ засѣки, свалятъ отъ височинитѣ и трупатъ камъни и др. подобни работи. Всичко това ставало въ необикновенна тайна и пълна тишина. Два дена усилено се работи и византийцитѣ не подозиратъ. Най-после „блокадата“ била свършена на 25 VII. вечерьта. Оставено било едно мѣсто открито колкото били Крумовитѣ сили за настжпване, а всичко друго преградено. Този отворъ за българитѣ безъ съмнение билъ къмъ тѣхния тилъ, отъ гдето се очаквали и аваритѣ — отъ северо-западъ (схема № 4).

Както изглежда, Никифоръ на 25 вечерьта узналъ за блокадата и потърсилъ изходъ, но като не намѣрилъ такъвъ *въ отчаяние казалъ*: „само крилати ако бждеме, ще можемъ

да избѣгаме отъ тука". Замръква се при една гробна тишина въ очаквение на неизвестностьта отъ византийцитѣ и въ пълни надежди за победа — у българитѣ.

Крумъ не се задоволява съ заграждание на изходитѣ отъ византийския лагеръ, а оставя и срещу всѣкой единъ отъ тѣхъ о единъ наблюдателенъ разездъ, а въ тила си, за всѣка евентуалность единъ коненъ полкъ, който билъ засиленъ съ още единъ полкъ авари, щомъ тѣ пристигатъ. Задачата на тия разезди била да унищожаватъ еденичнитѣ хора, които успѣятъ презъ загражданията и между пламъцитѣ на горящитѣ гори да се промъкнатъ на вънъ.

На съмване, когато съня наляга уморения противникъ, Крумъ заповѣдва настжпление, като още отъ вечерьта подпалва гората отъ всѣкжде, освенъ на оставения за своитѣ войски отворъ. Следъ двудневна гробна тишина, съ викъ, шумъ, дрънкание на оржжие, свирение съ тржби, атакува заедно съ аваритѣ лагера на Никифора, като назначилъ специаленъ отрдяъ да се насочи направо къмъ императорската пала ка и хване императора живъ. Уплахата била толкова голѣма, че никаква съпротива не била оказана, а само всѣки търсилъ пжть за спасение тичайки по всички посоки. Настжпва сѣчь — изтребление на обезумелия противникъ; запалената почти отъ всѣкжде гора съ своето зарево презъ нощьта още по-вече усилвала зловещата картина на боя. Когато се съмва, деня намира византийския лагеръ съ почти всичкитѣ му доскорошни обитатели изпосѣчени — убити или ранени Кръвьта се лѣяла катс рѣка и обагрила течащата рѣкичка въ червено. Поражението било пълно. Императора не билъ хванатъ живъ[1]) и на Крума отнесли само главата му която забодена на копие се показвала нѣколко дена на войскитѣ. Цѣлия щабъ на императора, патриции, боляри, съветници, офицери и пр. били убити или пленени. По щастие, отървалъ се само Ставраки и то тежко раненъ въ гърба, като се промъкналъ презъ блокадата и съ голѣми мжчнотии

Не може да се установи какъ и кой е убилъ Никифора. Нѣкои предполагатъ че е убитъ отъ своитѣ войници, които го мразили за неговитѣ сжмнителни и лоши обноски, други — че е убитъ отъ българитѣ, а доубитъ отъ свои хора.

стигналъ въ Одринъ. Тамъ се събрали и други отстжпили хора, гарнизона на Провадия и др. войници и провъзгласили Ставраки за императоръ. Народа въ Цариградъ или по-добре първенцитѣ не съжелявали за Никифора, считали го нещастие за Византия, но били потопени въ скръбь всички за избитата интелигенция и знатни синове. Нѣмало кжща въ Цариградъ, която да не била въ трауръ. Отъ умраза къмъ Никифоровата династия, тѣ не признали избора на сина му за добъръ, а провъзгласили за императоръ зетъ му Михаилъ Рангабе, жененъ за дъщеря му Прокопия. Отнесенъ съ носилка въ Цариградъ, Ставраки билъ принуденъ да признае свършения фактъ, толкова по-вече, че причината на това голѣмо нещастие, билъ той.

Трофеитѣ били неизброими: коне. оржжие, облекло, снаряжение, пари и пр., нѣколко дена се превеждали въ известность. Когато при този бой загинали почти 95% отъ византийската войска, за загубитѣ на Крумъ нищо се не среща — навѣрно били незначителни.

Поражението надъ византийцитѣ повдигнало духа и куража на българитѣ. Насърченъ отъ успѣха си, Крумъ решава до като неприятеля му не се е съвзелъ, да завладѣе една по една останалитѣ още у гърцитѣ крепости и следъ това да обсади Цариградъ. Като най-близъкъ пунктъ се явява Провадия, но тая крепость се предава безъ бой, защото гарнизона ѝ избѣгва, както видѣхме, следъ поражението.

Отъ Провадия Крумъ се насочва къмъ Месемврия и въ Тракия.[1]) Минава почти цѣла година до като постепенно се превзематъ крепоститѣ и се подчини последнята. Работата отивала много бавно, защото нѣмайки още обсадни машини, Крумъ превземалъ крепоститѣ чрезъ обсада и гладъ. Така били превзети: Анхиало, Девелтъ (до Бургазъ), Боруй (Ст.-Загора), Филипоплъ и др. като околноститѣ на ония, които се съпротивлявали, били опустошавани, а населението изселвано по левия брѣгъ на Дунава. (Схема № 5).

Тракийскитѣ и македонски славяни срещали Крума съ радость, защото се отървали отъ византийския гнетъ. На-

1) Въ тѣхъ времена Анхиало и Месемврия подпадали въ Мизия.

всѣкъде Крумъ съ установяване на българското управление организиралъ и военното дѣло — несене военната служба.

Новия императоръ Михаилъ виждайки постепенното и сигурно губене на свои територии и крепости, за да спре Крума, събира вичко що могълъ, като повиква даже стражата отъ Сирия и формира внушителна армия. Съ нея на 17 юли 812 г. заминава за Одринъ. До Чорлу билъ придруженъ отъ жена си Прокопия — дъщеря на убития Никифоръ, — която била отъ него по-умна и не искала да го пустне самъ за да не направи нѣкоя групость. Тя имала намѣрение да бжде все съ него, но се появява срещу й роптание на войскитѣ нежелающи жена да ги управлява и да имъ командува. Затова тя била принудена да се върне. Михаилъ слабъ и малодушенъ, като вижда че войската не е сигурна и женаму се върнала, защото фактически почти тя управлявала, решава и той да се върне.

Крумъ следва своя планъ: една часть отъ войскитѣ си подъ началството на единъ отъ войводитѣ изпраща на западъ и той превзема: Пловдивъ, Баткунъ, Кричимъ, Струмица и др., а сь останалата самъ той завладява всички други крепости въ М и з и я и Т р а к и я, освенъ Одринъ и Месемврия. Македонскитѣ славяни признаватъ властьта му.

Войницитѣ отъ М. Азия заселени въ 809 год. отъ Никифора за пазене границата въ Македония избѣгали и напустнали службата си. Нѣкои преминали на служба у българитѣ и се счели крумови поданници.

Така обширната територия имала нужда отъ организиране и сплотяване и затова Крумъ се отказва отъ своитѣ бленове за Цариградъ за сега, като потърсва миръ. За водене преговоритѣ изпраща таркана Драгомира, а да засили положението му и добие по благоприятни условия, обсажда Месемврия съ цѣль да я превземе. За първи пжть той употрѣбява обсадни машини, на каквито билъ наученъ отъ избѣгалия византийски механикъ — арабинъ.

Крумовитѣ условия били сжщитѣ, каквито били нѣкога на Кормесоша и по които билъ сключенъ мира съ Тедосий III. Гърцитѣ *хитруватъ* като протакатъ преговоритѣ. Произпа-

зятъ спорове, обмисляния, допитвания. Какво сж гонѣли съ това? — не се знае. Тѣ били увѣрени, че Месемврия не ще падне и като издържи обсадата ще обезсърдчи Крума и го накара да бжде по отстжпчивъ въ исканията си. Крумъ схваща тия хитрувания и прави всичко възможно да се ускори падането на крепостьта, като се надява отъ своя сррана, че свършения фактъ ще повлияе на крайния резултатъ на преговоритѣ.

Крепостьта се държала храбро, но като не била подържана по море отъ Цариградъ и поради успѣшнитѣ резултати на обсаднитѣ машини, бива превзета сжщия день, когато предложенията му били отхвърлени и отказа билъ врж-ченъ на Драгомира — 2. XI. 812 год.

И тъй, най-силната следъ Цариградъ византийска крепость — Месемврия била превзета съ пристжпъ. Нейния гарнизонъ отъ 4000 души билъ отчасти убитъ, отчасти заробенъ. Трофеитѣ били много и цѣнни: злато, сребро, оржжие, обсадни машини, 36 бронзови тржби за хвърляне гръцки огънь и др. материали.

Впечатлението отъ падането на Месемврия и то чрезъ превземание съ пристжпъ било потресающе въ Цариградъ. Тамъ сж били изплашени, не толкова че крепостьта била превзета съ много трофеи, колкото отъ факта, че тя е превзета съ пристжпъ и машини. Това имъ давало да подозиратъ и участьта на Цариградъ, къмъ който Крумъ неминуемо е щѣлъ да пристжпи; той е могълъ да има успѣхъ, щомъ разполага съ обсаденъ материалъ. Крумъ научава за отхвърляне предложенията му следъ превземането на Месемврия и така много се ядосалъ, че веднага праща хора да кажатъ на императора, кокво той ще носи последицитѣ отъ бждащитѣ военни действия и отъ всичкия ужасъ и изтребления съ които тѣ ще бждатъ съпроводени отъ негова страна. Въ тия действия не щели били да бждатъ пощадени ни хора, ни животни, ни земни плодове и че българската сабя ще обърне Тракия въ пустиня. Понеже било вече зима, той билъ длъженъ да дочака пролѣтьта и започне своитѣ заканителни действия.

гнѣва му обаче билъ толкова голѣмъ, че не могълъ да дочака пролѣтьта, а още въ началото на януарий 813 год. се понася на югъ, носящъ навсѣкжде огънь, разрушение и сѣчь.

Императора Михаилъ знаялъ положението на империята си, знаялъ, че тя не може да води нови войни и самъ той билъ миролюбивъ, но той не можалъ да капитулира при унизителни условия, толкова по-вече, че не било заздравено положението му на престола -- придворнитѣ и синклита, които отхвърлили Крумовитѣ предложения, били за воюване. Затова и не се уплашилъ отъ заканитѣ на Крума. На 15 II. 813 год. той събралъ що можалъ и заминалъ за Одринъ. Крумъ сжщо отива нататъкъ, но не се решилъ да атакува крепостьта, ако и да ималъ достатъчно обсадни срѣдства, защото въ редоветѣ на войската му се появила епедимическа болѣсть[1]). Като изгубва почти две трети отъ хората си, Крумъ се връща въ България, не преследванъ отъ Михаила[2]). Последния, както казахме, не искалъ да воюва и връщането на Крума напълно му допадало, затова и той се връща въ Цариградъ, съвсемъ благодаренъ и радостенъ поради този край на войната. Това Крумово отстжпване, причинитѣ на което не били известни на императора, било обяснено съ страхъ и за това духътъ у византийцитѣ много се подига.

Ето защо Михаилъ решава да използува както повишения духъ на своитѣ войски, тъй и лошото военно състояние на Крума и прави голѣми усилия да смаже своя упоритъ и умразенъ противникъ. Той разпорежда да се свикатъ по възможность повече войници отъ Азиятскитѣ теми, самъ се грижи за наемание такива отъ Тракия и Македония и образува една внушителна и мощна армия. Той упо-

1) Стамбол. Стар. Българ. История стр. 60 и Баласчевъ Бел.- върху веществ. култура и пр. стр. 47.

2) Каква е била епидемията не се знае; трѣбва да се отгатва. Болеститѣ, които сж спжтници на войната сж: чума, холера, дезинтерия, тифъ, (коременъ или петнистъ) и малария. Всички тѣ, освенъ петнистия-тифъ сж болѣсти на лѣтото и по-скоро трѣбва да ги срещаме у гърцитѣ, идящи отъ югъ и Азия, нежели у българитѣ. И понеже сж у българитѣ, тѣ не сж южни. *Трѣбва да приемемъ, че е била петнистъ тифъ*, ако не е имало тогава нѣкоя *епедимическа болѣсть презъ* зимата, която днесъ да не сжществува.

трѣбява всички усилия и срѣдства тя да бжде добре стъкмена, въоржжена и командувана. За последнята цель, императора повиква отъ Азия военачалника на Източнитѣ войски, арменеца Левъ, който се славялъ като добъръ пълководецъ. Всичко що могло да се събере отъ Ефратъ до Босфора и въ Тракия и Македония се повикало, стъкмило и изпратило къмъ Одринъ. Всички горѣли отъ желание по-скоро да се сразятъ съ врага и отмъстятъ за нанесенитѣ до сега поражения, оскърбления и опустошения. Лѣтописцитѣ пишатъ, че „отъ много години не била виждана такава гиздава войска", пжтищата ечели отъ пѣсни и благопожелания, а Цариградското население излѣзло да изпрати императора на нѣколко километра вънъ отъ града съ голѣми надежди на успѣхъ.

Събралата се маса войска — около 100,000 д., била голѣма за Одринската крепость; тя нито могла да ги побере, нито изхрани, и затова се разполага вънъ отъ града. Изхранването на толкова души чрезъ фуражировка паднало тежко бреме на този край, защото цѣлата мѣстность между Аркадиополъ (Люле Бургасъ) и Одринъ била форменно ограбена. Това поведение на своитѣ войски възбудило силни роптания и енергични протести и оплаквания отъ мѣстното население, но императора билъ безсиленъ да помогне. Създавало се настроение у населението срещу него, като да е той виновника. Впрочемъ, управлението е било виновно за гдето не се е разпоредило крепостьта заблаговременно да се снабди съ хранителни припаси и фуражъ за една тъй многолюдна армия. Изобщо Михаилъ не се показалъ достоенъ да началствува надъ такава войска; той не билъ и обиколенъ съ добри съветници. Единствения му добъръ съветникъ била жена му Прокопия, но поради нежеланието на войската тя не била допущана до полесраженията. Неговия антуражъ постоянно му втълпявалъ убеждението, че войната е популярна, ще свърши съ блѣстящъ успѣхъ, войницитѣ горятъ отъ желание да настжпятъ и се сразятъ, противника е изплашенъ, страхъ го и т. н.

Поради епидемията презъ февруари, Крумъ разпустналъ *войската си и* съсредоточението на тъй много византийск

войска при Одринъ го изненадало. Той могълъ да събере едва 10.000 души и отива да срещне противника. Крумъ не знаялъ плана на войната у противника си и затова съ такова малко количество войници не мислелъ да встжпва въ бой. Неговия планъ билъ сжщия както срещу Никифора: да установи съприкосновение съ врага си, да следи що става у него, да отгатне плана му, да отстжпва безъ бой, да спечели време и получи подкрепления и когато замами неприятеля въ благоприятна мѣстность и го приспи съ мисъльта, че му се бои, да му устрои засада или ненадейно нападане Съ събраната така войска Крумъ се разполага около Версеникия (сегаш. село Фикелъ — сѣверно отъ Одринъ) като очаква подкрепления съ брата си. Неговата войска била само конница, братъ му идялъ и съ пѣхота.

Михаилъ ималъ двѣ посоки за военни действия:

а) Къмъ Месемврия — да отнеме тая важна за Византия крепость на морето, която едва преди 8 м-ца Крумъ завладя.

б) Къмъ Пловдивъ — съ цель да завладѣе този опоренъ градъ на тракийската область. Съ превземането на Пловдивъ могла да се присъедини постепенно и цѣлата територия на днешна Тракия, която сжщо неотдавна завладялъ Крумъ.

Изглежда, че той не се е решавалъ нито на едното, нито на другото, т. е. той нѣмалъ настжпителенъ планъ. Разполагайки се около Одринъ въ бездействие, той мълчаливо дава инициативата въ ржцетѣ на своя противникъ. И наистина, Крумъ схваща това положение и спира при Версеникия, за да може да посрещне всѣко настжпление по която и да е отъ горнитѣ две посоки, като въ сжщото време запазва свобода на действие, въ случай че противника продължава да бездействува, т. е. когато пристигне Цоко (братъ на Крума) да мине той въ настжпление. И наистина, следъ нѣколко дена пристига Цоко и Крумовитѣ сили достигатъ до 20,000 *души.*

Като вижда, че Михаилъ бездействува, Крумъ решава

да вземе инициативата и като дава нѣколкодневна почивка на нуждающитѣ се отъ такава въ горещитѣ лѣтни дни войници, на 8 юни настжпва къмъ лагера на противника. Той много добре схващалъ, че бездейницитѣ войници се разпущатъ, духътъ имъ пада, склонни ставатъ къмъ бунтове и пр. Не желаейки неговитѣ хора да станатъ такива и бидейки убеденъ, че дългото стояне и грабежъ на едно мѣсто е пустнало бацила на разложението у неприятеля, той решава да нападне, ако и да е числено много по слабъ отъ врага си. Той се приближава къмъ противника, разположенъ на около 4 клм. северно отъ Одринъ въ нѣколко голѣми лагери по височинитѣ край р. Тунджа, и се разполага при рекичката подъ самия носъ на византийцитѣ. Тѣ виждали всичко що става у българитѣ, виждали тѣхната численность и отново добили куражъ. Цѣли 15 дена прекарватъ двата противника единъ срещу други, като всѣки день имали дребни стълкновения за опитване силитѣ си. Това дълго стоение единъ срещу други ожесточавало двѣтѣ страни; то струвало и известни, ако и не значителни, загуби, но не могло да мине безъ решителенъ бой — това се чувствувало: войницитѣ го желаяли. Само единъ Михаилъ билъ противъ него. Той разбиралъ, че това положение повече е изгодно нему, нежели на Крума, защото неговата (на Крума) войска таяла все повече и повече. Таяла и на Михаила, но тя бидейки многочислена не се чувствувало това тъй както у Крума. Крумъ вижда това и схваща, че не му е износно да продължава положението и дава нареждане да се строи боенъ редъ. Когато той започва това, противника вече строялъ сжщо такъвъ. Оказва се следното:

Михаиловия планъ билъ: съ редицата дребни стълкновения и постоянни, ако и малки загуби, да изтощи Крума и когато той съвсемъ отслабне, или самъ ще се оттегли и войната свърши, или тогава ще го атакува съ голѣми шанси за успѣхъ. Войницитѣ обаче не разсжждавали като императора и му заявили, че ако той не заповѣда настжпление, всички ще отидатъ при българитѣ. Най-буенъ *билъ военачалника* Ив. Аплакий, който казвалъ: „Какъ

можемъ да се не решимъ на бой съ неприятеля, когато той е 10 пжти по-слабъ отъ насъ? Ето азъ съ саблята си ще прокарамъ пжтя презъ неприятелскитѣ редове и ще усигоря победата". Това поведение на войницитѣ и тѣхнитѣ началници заставило Михаила да отдаде заповедь за строение боенъ редъ. Това съвпада съ сжщата работа на Крума и тъй и двѣтѣ страни се готвятъ подъ палящитѣ лжчи на лѣтното Тракийско слънце на 22 юни да си оспорватъ победата и покажатъ храбростьта. Крумъ се разполага въ 2 линии, като въ I-а линия поставя повече пехота, а II-а — почти само конница. Една малка часть оставя въ резервъ. Командуването на I-а линия поема самъ Крумъ, а II-а — възлага на брата си.

Разположението на византийцитѣ било сжщо въ 2 линии: дѣсното крило на I линия (тракийци и македонци) командувалъ Аплакий, а лѣвото (арменци и кападокийци) — Левъ (началникъ на източнитѣ войски). Императора билъ въ II линия състояща отъ азиати и предимно отъ конница. (Схема № 6.)

Целия предъ пладне войскитѣ се гледатъ една — друга враждебно, подхвърлятъ си закачки и даже отдѣлни хора се гонятъ по полето — разезди и дозори. Крумъ чака неприятеля да почне боя и се прояви плана на атаката му, но Михаилъ мълчи. Следъ ново настояване отъ войницитѣ за заповѣдь, най-после, въ най-голѣмата горещина сл. пладне (навѣрно около 3 часа) раздава се многоочаквания сигналъ съ рогъ отъ императора. Веднага Аплакий съ ярость се нахрърля върху неприятеля. Закипява жестокъ бой. Настжплението било тъй енергично, че Аплакий потѣснява българския лѣвъ флангъ, който се подава назадъ. Крумъ който билъ на дѣсния флангъ бърже се притичва къмъ подаващия назадъ флангъ, подбодрява хората си, възстановява реда съ лично проявената си храбрость, а въ сжщото време отъ резерва пристига подкрепления и фланга не само се задържа, но малко се подава и напредъ. Неговото дѣсно крило обаче енергично отстоява на неприятелския натискъ и постепенно

жество още пленени, се прибрали въ лагера
ни отъ положенитѣ усилия, издържания бой
ѣтна тракийска горещина.
презъ нощьта тайно си заминава за Цари-
явя за свой замѣстникъ стратига на източ-
менеца Лъва — командующия въ току-що
ой, лѣвото крило. Заповѣдь му била дадена
ението и опустошенията на българитѣ.

итѣ си войски Крумъ далъ нѣколко дневна
смѣталъ безполезно да стои подъ Одринъ,
обсадата на тая крепость братъ му Цоко, а
въ да възстанови съприкосновението съ про-
съ дадената почивка. Той нигде не срещ-
врага му се скрилъ задъ стенитѣ на Ца-
препятствено се явилъ подъ крепостьта
[1]) гдето се разположилъ на лагеръ като

и къмъ обсадата на града, Крумъ по
ъ нуждни тѣ религиозни обряди, както следва
ва животни, натапя си краката въ морето
е е окжпалъ и съ вода отъ сжщото по-
, която го привѣтствува съ викове и трѫби,
— жрици[3]) му се кланятъ и пѣятъ хвалебни
това ставало предъ очитѣ на жителитѣ и
иградъ, които гарнирали стенитѣ на крепо-
ватъ.

Крумъ преминава къмъ обсадата, но понеже
ъ достатъчно крепъкъ, той за заздравяване
заповѣдва да се изкопае ровъ отъ Златния
о море отдалеченъ отъ крепостната стена
о го огражда съ палисади и тукъ-тамъ на-
пититѣ да превземе града съ пристѫпъ не

ж аналогични съ нашитѣ днешни — 1912 год. срещу

ли Син-Ахе-Ирибъ е асирийски царь (707—703 година
-вече съ обсадата си на Ерусалимъ
илно ги приематъ за наложници.

дали резултатъ, защото се оказва, че силитѣ му не съответствували на поставената цель и обсаднитѣ машини били твърде малко. Оказва се сжщо, че гарнизона съ гражданитѣ, далечъ превъзхождали неговитѣ скромни и самонадеяни сили. А като се вземе предъ видъ, че стенитѣ били много силни и крепостьта морска, т. е. не може да се обложи и превземе безъ съдействието на флотъ, ще станатъ ясни какви непостижими задачи си поставилъ Крумъ. Най-после той се убедилъ, че съ силитѣ и срѣдствата що ималъ, той не е въ състояние да превземе крепостьта, затова предлага миръ при условия: да му се дадатъ известно количество копринени дрехи, 20 девици по изборъ и да си забие копието на Златнитѣ врата. Следъ дълго съвещание било отговорено Круму, че по принципъ условията се приематъ, но имало да се уговарятъ известни подробности, затова се поискало изпращането на 6 души пратеници безъ оржжие, които съ 6 души отъ византийска страна да преговарятъ. Хитрия Левъ — императоръ знаейки много добре Крума, билъ убеденъ, че въ числото на тия 6 человѣка ще бжде и самия Крумъ, пожелава да се явятъ безъ оржжие, а въ сжщото време устройва засада за неговото убиване.

На следния день, както и очаквалъ Левъ, явилъ се самъ Крумъ придруженъ отъ финансовия си болягинъ (нѣщо като финансовъ министъръ[1]), зетя си Пачика (ожененъ за сестрата на Крума), сина на Пачика и 3 офицери.

Съ пристиганието си Крумъ слазя отъ коня си и сяда на земята, като до него племянника му държалъ коня заюзденъ. Срещата била уговорена на мѣстото наречено Св. Безсребреници, край брѣга на Златния рогъ. Скоро пристигатъ и гръцкитѣ пратеници. Въ време на разговора Крумъ забелѣзва, че единъ отъ присжтствующитѣ на име Хексавулъ си снелъ шапката и подалъ нѣкакъвъ знакъ; той (Крумъ) се досетилъ каква е работата, възмутилъ се, станалъ и се качилъ на коня, като му помогнали за това неговитѣ хора. Въ това време изкачатъ изъ засада отъ близката кжщичка 3 *души и почватъ* да стрелятъ по него. Той успѣлъ да избѣга

1) Споредъ проф Златарски, той билъ Крумовия помощникъ — Кавканъ

леко раненъ на 2 мѣста, но другаритѣ му останали. Финансовия болявинъ билъ убитъ веднага, а другитѣ отвели въ града. Крумъ дължалъ спасението си на случайното забелѣзване подадения отъ крепостьта знакъ, на своевременното си избѣгване и на бързия си конь.

Тая вероломна измама накарва Крума да побеснѣе отъ ядъ и той буквално опустошилъ — ограбилъ и изгорилъ цѣлата околность на Цариградъ. Църкви, мънастири, дворци — всичко било изгорено. Българитѣ изпочупили стълбоветѣ, отнели оловото на цирка що билъ вънъ отъ града, взели медния лъвъ и статуята на Хидрийския драконъ както и още много други украшения и статуи на сѫщия циркъ и околностьта, избили пленицитѣ, изклали стадата, опустошили брѣга на Босфора до Черно море и съ голѣма плячка заминали къмъ Регионъ (сега Кючюкъ Чекмедже). Следъ опустошавание мѣстностьта отъ Златната врата до Регионъ, заминали за Атира (сега Бююкъ Чекмедже); изгарятъ крепостьта и моста на р. Кара Су, който по своята конструкция билъ за удивление, и заминаватъ къмъ Силиврия и Даонъ (около 30 клм. западно отъ Силиврия). Тия градове биле изъ основа унищожени. Запазена била само Хераклия (днесъ Ески Ерегли) — на морето и то поради якитѣ ѝ стени; околностьта обаче била съвсемъ опустошена. Родосто и Апра биле разорени и жителитѣ изклани. Избѣгалитѣ въ близкитѣ планини жители на нѣкои селища, биле намерени и мѫжетѣ изклани, а женитѣ, децата и добитъка — отвлечени. С. Западната часть на Галиполския полуостровъ (нѣкога нареченъ Херсонесъ) била сѫщо опустошена. Следвайки отъ мѣсто на мѣсто и все носейки сѣчь и огънь, Крумъ стигналъ до Еносъ, а отъ тамъ по течението на Марица — до Одринъ, гдето Цоко още продължавалъ обсадата на крепостьта. Крумъ привлича всички машини що ималъ за обсада, присъединява и отряда си изпратенъ отъ Цариградъ на сѣверъ и преминава съ общи сили къмъ превземание на града. Гарнизона не издържалъ. Било отъ страхъ, било отъ гладъ и недостатъкъ на срѣдства, било най-после отъ редовната обсада и атака съ машини, той се предалъ. Града билъ разрушенъ, разграбе-

и жителитѣ му поробени. Повече отъ 12,000 жени и дец
само отъ Одринъ биле отведени и заселени задъ Дунава[1]
Така завършва есеньта въ Тракия. Тая страна бил
обърната въ пустиня поради коварството и измамата на ви
зантийцитѣ. Левъ вижда, че зли сждбини предстоятъ за стр
ната му, съзнава че това зло той е причинилъ, но нѣмал
що да прави. Единственото спасение било въ приготвлени
за отпоръ и той започва пакъ събирание на войска. Гла
ната територия за новитѣ контингенти била пакъ Ази
Всичко повикано се събирало въ Цариградъ. За по-голѣм
усигоряване на успѣха, той изпраща за помощь отъ Людо
вика Благочестивий[2]) І-я си щитоносецъ Христофоръ и дя
конъ Григорий[3]).

Въ края на октомврий Крумъ се прибира въ Българи
за организиране и подобряване на грандиозния походъ з
Цариградъ, който трѣбвало вече да реши участьта на Византи

Въ Източна Тракия действията се развиватъ тъй:

Отъ Цариградъ Крумъ раздѣлилъ войскитѣ си на дв
колони: съ едната билъ самъ той и отъ Еносъ по Мариц
стига въ Одринъ, а другата подъ началството на единъ от
войводитѣ си съ около 10,000 коня била насочена къмъ Виза
Вриси (Бунаръ-Хисаръ) — Факия. И тая колона всичко опу
стошавала по пжтя си. При Скопелосъ (Ески-Полосъ) тя с
присъединява къмъ Крума и взима участие въ боя за Одринъ

Понеже на пролѣть Крумъ мислѣлъ да почне своят
грандиозна операция срещу Цариградъ, за да има за не
база, той задържа Тракия и Одринъ, като оставилъ тук
пакъ Цока съ 30,000 души да организира града и да държи
Тракия въ подчинение.

Зимата на 813 год, била мека и позволявала зимни дей

---

1) Въ числото на пленницитѣ било и едно бедно семейство отъ Липр
съ малолѣтното дете Василий Въ последствие, когато Омортагъ сключва мир
я връща пленницитѣ, Василий, вече юноша, се връща, става войникъ и достиг
да бжде избранъ императоръ. Той царува подъ името Василий І Македонец
и е основатель на Македон. династия, която е дала много и способни импе
ратори.

2) В. Н. *Златарски*: История на Бъл. Държава въ срѣднитѣ вѣ
кове, стр. 260.

3) *Д-ръ Хр. Стамболски*: Стара Бъл. История стр. 66.

ствия, затова Цокъ не бездействувалъ. Той изпратилъ около 10,000 души къмъ Аркадиополъ (Люле-Бургасъ) — що билъ незасегнатъ по-рано. Когато отряда влезълъ въ града, завалялъ силенъ дъждъ продължаващъ цѣла недѣля и наводнилъ околностьта. Всѣко движение било спряно. Българитѣ останали въ града като обсадени, защото не могли да се изтеглятъ до като не спаднатъ водитѣ — цѣли 2 седмици. Гърцитѣ молили императора за помощь, но той не могълъ да помогне, защото нѣмалъ войски и почвата била разкаляна. Такова движение къмъ Аркадиополъ или Одринъ за да помогне било обречено на неуспѣхъ. Левъ добре сторилъ, че не отишълъ. Когато водитѣ спаднали, българитѣ се оттеглили като заробили повече отъ 50,000 души съ стадата и вещитѣ имъ. Тѣ били пратени задъ Дунава [1]).

Презъ цѣлата зима и пролѣтьта на 814 год. кипи дѣятелна работа и въ двети страни за нещо грандиозно. Крумъ приготовлява за повикване всичкитѣ си способни поданници — мѫже, що могли да носятъ орѫжие; славянитѣ и аваритѣ били задължени да дадатъ известно число полкове: пехота и конница. Обучения се произвеждали изъ цѣлата страна. Евматий Спатарий развивалъ най-голѣма дѣйность въ приготовлението на разнитѣ видове обсадни машини, огнехвъргачки, каменохвъргачки, тарани, подвижни кули и пр., като за тѣхъ се приготвили 5,000 кола, обковани съ желѣзо и 10,000 вола за теглението имъ.

Отъ своя страна Левъ, като се научава за тия грандиозни и сериозни приготовления на Крума, взема мѣрки за отбрана. Понеже узналъ, че Крумъ се готвѣлъ да нападне Цариградъ откъмъ Влахернската врата — тамъ гдето била устроена срещу него засадата — започва постройката на още една стена на вѫтре отъ първата и по-висока. Той я обвилъ съ голѣмъ ровъ и палисада отпредъ. Тая нова стена била нуждна, защото на това мѣсто крепостьта била най-слаба — една само стена и тя по-низка отъ другитѣ мѣста и по-тънка.

Лѣтото предвещавало грозни събитня; Крумъ бързалъ

[1]) *Сѫщия стр. 66 и* В. Н. Златарски — История на българската *държава въ срединитѣ векове* стр. 278 и 279.

твърде много — толкова силна била умразата му и тъй голѣма била жаждата му за отмжщение! Византия обаче и този пжтъ имала щастие — всредъ тия си трескави приготовления Крумъ умира въ 4 ч. сутриньта на великия четвъртъкъ (13.IV. 814 г.) отъ апоплексия [1]).

Умирането на Крума премахва за Византия една голѣма опасность и Левъ мислѣйки, че това събитие е побъркало плановетѣ на българитѣ, праща предложение за споразумение· Наследника на Крума — Омортагъ, по-вече организаторъ държавникъ нежели войникъ, приема условията и между дветѣ страни билъ сключенъ 30 годишенъ миръ, като Левъ се закълналъ въ името на българскитѣ богове, а Омортагъ — въ Христа.

Българитѣ държали на този миръ и го запазили вмѣсто 30 г. 74. Този дългъ перидоъ на миръ билъ използуванъ отъ последующитѣ царе и особенно отъ Омортага, за заякване на българската държава

КРИТИКА, ИЗВОДИ И ОЦЕНКА НА КРУМОВИТѢ ДЕЙСТВИЯ.

Първото нѣщо, което се хвърля въ очи, е организационната система на Крума за усигоряване боенъ контингентъ. Особенно важно е да се установи какво е било военното управление на аваритѣ, защото ги виждаме въ всички боеве на Крума да вcase участие. Тѣ били първитѣ победени отъ Крума племена и върху тѣзи победи изградилъ той своитѣ

1) До колко византийскитѣ писатели не само нѣкога, но и днесъ сж пристрастни, ще приведемъ за куриозъ това що пише за Крума и неговата смърть, единъ гръцки писатель отъ ново време. Д-ръ Клеантъ Николанди — въ своята книга „La Macèdoine" издадена въ Берлинъ въ 1899 год. на стр. 37 пише: „Крумъ изново настжпва къмъ Цариградъ, гдето се среща съ превъзходни сили командувани отъ Императора Левъ V. Въ тая минута неговото щастие му измѣня. Той бива принуденъ да се оттегли съ голѣми загуби. После на *13 априлъ той бива съвеемъ победенъ отъ Левъ близо до Месемврия. Всичката му войска е унищожена. Той избъгва въ Сърбия и тамъ умира отъ мизерия*. (к. н.) Следъ това императора изгонва всички българи отъ Тракия и Македония, като обаче по тѣхна молба се съгласява на едно примирение миръ отъ 30 год. (La Macédoine — par le D r Cleànthes Nicolaïdes — Berlin 1899). Както вече се знае, събитията и фактитѣ говорятъ *съвсемъ противното* на тъй измисленото отъ той съвремененъ писачъ.

първи ореоли на полководецъ; върху тѣхъ той приложилъ на дѣло своитѣ първи познания по военното изкуство. Изглежда, че Крумъ е смѣталъ, какво ленната система е най-съвършенната за получаване добъръ съставъ бойци. Организирането на държавата тъй, че родоветѣ бидейки свободни въ своето управление, задължени да даватъ на началника си войници, а той на Крума, го е освобождавало отъ грижата да се намира въ връзка като управитель на обширната си територия съ разнитѣ области. За една страна съ слаби съобщения, каквато е била България, една автономность на областитѣ и особно на победенитѣ народи, е по-вече отъ препоржчителна. Нея, както изглежда, е възприелъ Крумъ. Че това ще е тъй, се вижда отъ сведенията що имаме по въпроса у плененитѣ византийци. Така, всички заселени пленници по брѣга на Дунава били оставени свободно да си живѣятъ въ родове и дружини, като имъ билъ назначенъ началникъ — стратилатъ. Тѣмъ било разрешено да си изповѣдватъ християнството и да имъ проповѣдватъ тѣхнитѣ духовници християнската вѣра. Ако е това тъй за византийцитѣ, нѣмаме основание да мислимъ, че не ще е сжщото за аваритѣ, които били победени, но не пленници. Така ще ни стане ясно и очакванието за боя при Славомиръ на подкрепления отъ аваритѣ, цѣли бойни еденици. Дали тая система за военна организация е била оригинална Крумова или пъкъ е заимствувана отъ другаде — не знаемъ. Знае се, че ленната система е дете на срѣднитѣ вѣкове и много е вѣроятно, че е заета отъ западъ, но Крумъ я прилага съ особенна търпимость. Тъй постжпвали и турцитѣ съ покоренитѣ народи, като имъ позволявали да запазватъ всичкитѣ си права, но да участвуватъ въ редоветѣ на войската имъ. Въ това отношение Крумъ ни се представлява дете на своята епоха и не може да му се отбелѣжатъ нѣкои особни — собствени нареждания.

Друго нѣщо, което ни се хвърля въ очи по крумовитѣ схващания, е неговата преценка на Балканитѣ. Той ги смѣта *стратегически прегради*, каквито се смѣтали и до ново време. *Тѣ се считали непроходими* до 1828 г., когато за пръвъ пжть *Дибичъ по пжтя* за Цариградъ ги преминалъ съ боеве и з

кжде може да бжде въ дадено време. Че той е ималъ добра шпионска и ризузнавателна служба се вижда отъ факта, какво той никжде не е изненадванъ, освенъ въ 811 година, когато е изпреваренъ отъ Никифора. Тука, обаче, ний не сме много сигурни дали е изненаданъ и дали нѣма и други причини, да не бжде своевременно готовъ съ достатъчно сили. Изглежда, че Крумъ е билъ колкото желѣзенъ и жестокъ, толкова и приветливъ човѣкъ. На това ни навеждатъ множеството факти на бѣгства отъ византийцитѣ къмъ него. Не е за чудене, че този му характеръ, бойнитѣ му успѣхи, а може би и доброто заплащание му е спечелвало приятели и агенти, които го държали въ течение на всичко що става у византийцитѣ.

Предупреденъ или не, Крумъ се насочва къмъ долното течение на р. Струма. За да разберемъ добре плана му, трѣбва да си изяснимъ добре политическото и военно положение на Струмската область.

Тая область била населена съ славяни т. е. съ племе, отъ което е главно съставенъ българския народъ. Крумъ е ималъ основание да мисли, че то охотно ще се присъедини къмъ неговата държава, стига да му се даде възможность. Отъ друга страна, като се научава, че Никифоръ прехвърля войскитѣ си отъ М. Азия презъ Солунъ въ Струмската область, той ималъ основание да се бой отъ:

1. Да се не утвърди здраво византийското влияние въ тия крайща и

2. Съ заемание здраво Тракия и Македония, да не настжпи Никифоръ право на изтокъ къмъ сърдцето на България — бидейки флангово къмъ него.

А какъ по-дбре можеше той да избѣгне тия две опасения, ако не съ превземането на тия мѣста?

I-то крупно дѣйствие на Крума е боя при Св. Врачъ (до р. Струма), гдето той се проявява съ своя методъ на воювание, и за да си го представимъ ясно, нека анализираме този бой:

Крумъ се явява въ долината на р. Струма ненадейно, *следъ като изминава* повече отъ 300 клм. пжть презъ Родо-

питѣ; какъ е могълъ да направи той това, ако не се е движилъ нощя и унищожавалъ всѣко подозрение? Отъ друга страна, изглежда, че славянския елементъ като му съчувствувалъ, служилъ му за веренъ и надеженъ водачъ безъ да бжде издаденъ. Маврикий съветва пжтуването нощя, когато трѣбва да се скрие движението отъ противника. Това е понятно — по полето ще има малко хора да го забележатъ, нѣма блѣсъкъ на металическитѣ предмети и пр. Крумъ изпълнява точно онова, което е изисквало нѣкога (па и днесъ) военното изкуство.

Характерни сж тактическитѣ действия на Крума: той добре се пази и добре разузнава; като върши всичко въ тайна, мжчи се да унищожи следитѣ си съ изтрѣбление. Така той постжпва съ заграбване на паритѣ, като избива всички съпроводители и прикритие, за да нѣма никой да предупреди войскитѣ. Съ този методъ той си служи и при нападание неприятеля — той избива всички неприятелски войници и затова придобива прозвището „страшний". Отъ кръвожадность и жестокость ли е правилъ това? На този въпросъ трѣбва да отговоримъ отрицателно. Ний споменахме по-горе, че за да има много бѣгълци къмъ него, не може да не е ималъ благи обноски съ тѣхъ; плененитѣ заселва задъ Дунава, като ги оставя да си живѣятъ по-родове и вѣра свободно и даже да иматъ свой началникъ; аваритѣ оставя автомомни; може ли да се смѣта тиранинъ и жестокъ такъвъ человѣкъ?

Крумовитѣ строги закони и практиката му да изтреблява и опустошаветъ го рисуватъ за извънредно жестокъ человѣкъ, но мислимъ такава характеристика за него не би била съвсемъ права. Жестокостьта на война и бой е обяснима за нѣкогашнитѣ времена, когато чувството на народно съзнание било слабо и всичко се крепяло или на страха — строгата дисциплина, или на алчностьта за пари. Крумъ е билъ прочие жестокъ, твърдъ, неумолимъ тамъ гдето е трѣбвало, но въ сжщность е билъ добъръ человѣкъ, тактиченъ, хитъръ. Нима Никифоръ съ заповѣдьта си въ 811 г. нищо да не се оставя живо, не се показва крайно жестокъ? По този въпросъ ний ще говоримъ по-нататъкъ пакъ.

Изненадата когато почива противника показва, че Крумъ обича ненадейнитѣ нападания, които сж твърде резултатни и могатъ да се правятъ и съ малочисленни сили. Използуване принципа на внезапностьта и умението да се приложи той било присжщо само на гениалнитѣ полководци. Най-голѣмъ майсторъ въ това поле билъ Анибалъ и въ това отношение Крумъ се приближава най-много до него.

Ний поменахме по-рано, че Маврикий като описва българитѣ казва, че „боеветѣ започватъ вечерь". Въ боя при Струма, а после и при Славомиръ, Крумъ си служи съ нощьта, т. е. проявява се съ оригиналното българско военно изкуство, явява се неговъ типиченъ представитель. Отъ тия му действия може да се извлече и днесъ поука: когато силитѣ отстжпватъ на неприятелскитѣ, трѣбва да се прибѣгва до нощьта и земята, за да се уравновесятъ.

Друга една характерна особенность въ Крумовитѣ действия е атаката му съ викове, шумъ, тржби. Маврикий съвѣтва и въвежда у византийцитѣ да се мълчи и въ това отношение българитѣ се различавали твърде много отъ византийцитѣ, но дали последнитѣ като е било забранено викането сж пазяли тишина? — е единъ въпросъ. Физиономията и природата на боя е дѣло на шума, тѣ сж присжщи на човеческата душа и затова Крумъ, бидейки психологъ, не се отказвалъ отъ онова, което е близко до психиката на боеца. Вѣрно е, че мълчаливия боецъ е по-страшенъ отъ оня що вика и шуми, но за да бжде мълчаливъ нѣкой трѣба да има голѣмо самообладание и извънредна храбрость; колцина такива има въ една часть? Шумътъ и викането заглушаватъ страха, а като се знае, че най-страхливото животно е човека, ще ни стане ясно колко правилно е схващалъ Крумъ природата на боя и психологията на боеца, като е практикувалъ този начинъ на бой. Той впрочемъ е билъ практикуванъ отъ всички скитски народи, както ни съобщава Маврикий. Ордитѣ на Чингисъ хана сжщо атакували винаги *съ диви викове*, тржби и много шумъ тъй, че командитѣ на *началницитѣ мжчно* се чували или разбирали.

Боя при Св. Врачъ е поучителенъ още съ своето енергично преследване. По петитѣ на отстжпващия, Крумъ иде подъ София. Ний видѣхме вече, че да се преследва до пълно разсейвание, е основна българска тактика — това ни казва Маврикий, но това не е само българска, но и такава на великитѣ полководци. Ето защо и този начинъ на воюване подрежда Крума до тѣхъ.

И тъй, тактиката на Крума въ Струмскитѣ действия се характеризира: бързина, скритность, осторожность, бдителность, изненада, нощни действия, изтребление, по пети преследвание.

Нека видимъ сега другитѣ му боеве:

Следъ 2 годишна подготовка за война, въ май вече Никифоръ настжпва и изненадва Крума. Какъ е могло това да стане? Какъ Крумъ, който навсѣкжде е своевременно известенъ, който ималъ добра шпионска служба, е могълъ да бжде изненаданъ? Остава ни да предположимъ, че държавническитѣ му грижи — организирание голѣмата си територия, сж го отвлекли далечъ отъ центъра и вниманието му било погълнато отъ мирновременна работа. Той добре е разбиралъ, че земя повече не му е нуждна, а миръ, затова навѣрно се е надѣвалъ, че като го потърси у Никифора, ще го получи, а това ще му даде възможность да се устрои и засили вжтрешно. Какви сж били истинскитѣ причини, повтаряме, ние не знаемъ, но каквито и да сж, тѣ не сж оправдателни за Крума; това е билъ пропускъ, който е струвалъ много и би могълъ да струва още по-много, ако не бѣше победата му. Въ случая Крумъ пренебрегва едно важно начало установено, осветено още отъ Римъ: „Ако искашъ миръ, готви се за война"; той е трѣбвало да бжде готовъ да воюва за да си осигури мира. Това начало не е изгубило значението си и днесъ.

Въ тактическо отношение боя при Славомиръ е характеренъ въ две отношения:

а) Като *загражда* всички изходи на Никифоровия лагеръ, *Крумъ запалва гората* отъ всички страни, освенъ отъ *своята, отъ гдето* ще настжпи. Това ако не се лъжемъ,

единствения примѣръ въ военната история, гдето полководецъ за обсада на противника, прави съюзъ съ огъня, като му дава $^3/_4$ отъ участъка на обсадния поясъ, а за себе си задържа само $^1/_4$. Този начинъ на действие е характеренъ, защото огъня, ако не може да спре или върне пехотинци, животното връща; така се имало шансъ да плени цѣлата конница и обози. Ето защо, трѣбва да се счете гениална тая мисъль на Крума.

б) Като избива всички войници въ неприятелския лагеръ вселява ужасъ и насажда страхъ на Византия. Такова изтрѣбление е постигало резултата главно, че се отстранявала въоръжена сила за дълго — до като се формира нова, и следъ безпрепятствено ходъ се открива къмъ плана му — да завладѣе Тракия и крепоститѣ ѝ. Въ морално отношение, безъ съмнение, такова едно изтрѣбление е било много важно. Впрочемъ, то не е дѣло само на Крума или неговата епоха; ние го виждаме и много преди него; така, Анибалъ като устройва засадата при Транзименското езеро на римлянитѣ, избива всички войници — загубата 100%. Отъ жестокость ли е сторилъ това великия полководецъ?

Че моралния ефектъ е билъ голѣмъ, се вижда отъ факта, какво гарнизона на Провадия избѣгва още съ приближаването на българитѣ, а другитѣ крепости се предаватъ една подиръ друга почти безъ бой. Тука заслужва да се приведе случая съ предаването на крепостьта Одесусъ (Варна) Исперику, следъ като неговитѣ войници унищожаватъ противника и навяватъ страхъ и ужасъ навсѣкжде. Тая психология на масата Крумъ е зналъ и я прилага удивително методически. Въ силата на сжщия моралenъ принципъ, Крумъ забожда Никифоровата глава на копие и я показва на войскитѣ си 2 дена, като после я обковава съ сребро на чаша. Великитѣ полководци сж умѣяли винаги да завладяватъ душитѣ на своитѣ хора. Това прави и Крумъ.

Дали Никифоръ е убитъ отъ българитѣ или не — това остава неуяснено. Крумъ заповѣдва живъ да му доведатъ Никифора, а групата, която е трѣбвало да свърши това, го намира убитъ и носи само главата му, отъ която той после прави чаша за вино.

Византийскитѣ писатели описватъ Крума за крайно жестокъ и кръволокъ човѣкъ, особенно съ обковаване черепа на Никифора въ чаша — варварски обичай. Може би да сж прави, ний говорихме по въпроса по-горе; не трѣбва, обаче, да изпущаме предъ видъ, че Крумъ е чедо на своята епоха, и ако става въпросъ за жестокости у българитѣ, не сж били византийцитѣ по человѣколюбиви, както ги виждаме описани отъ фактитѣ[1]). Правенето чаша отъ черепитѣ на убити противници е скитски обичай и понеже въ Крумовата войска имало и авари и други скитски племена, Крумъ много естествено е следвалъ обичаитѣ имъ.

За да не се промъкне нѣкой отъ обсаденитѣ, избѣгне или отстжпи, Крумъ наредилъ наблюдение и охрана. Ний видѣхме, че той поставя за цѣльта разезди. Лѣтописцитѣ казватъ, че тѣзи наблюдения били за изтребление промъкналитѣ се; може би, но струва ни се, че това не е главното съображение. Военното дѣло дуктува да се наблюдава обсадения противникъ, а дали промъкналитѣ се хора ще бждатъ избивани или пленявани, това е другъ въпросъ. Ний мислимъ, че лѣтописцитѣ пишатъ така, все пакъ като искатъ да поставятъ

---

1) Когато Тервелъ възстановява Юстанияна Ринотметъ на престола, последния устройва игри, на които присжтствува и Тервелъ. Императора стоялъ на издигнато мѣсто и следѣлъ игритѣ и до него Тервелъ Ето какъ описва поведението на Юстинияна историка: „възгордѣлъ се безкрайно въ триумфа си, заповѣда да се отпразднуватъ игритѣ на иподрома. За да направи радостьта си пълна, изкараха отъ затвора Леонса и Тиберия (едина току що свалень, а другия — по-раншенъ императоръ) увързани съ вериги и следъ като ги разведоха позорно изъ всички улици на града, хвърлиха ги предъ краката му и той стжпи съ по единия си кракъ на гърлата на тия нещастници лежащи на земята и ги държа тъй, до като се свърши първото тичание съ колесницитѣ . . . . После Юстиниянъ даде заповѣдь да ги завлекатъ въ Ценега — мѣсто гдето се коляли престжпницитѣ и имъ отсѣкли главитѣ. Тервелъ, свидетелъ на всички тѣзи ужаси, се чудѣше какъ ромеитѣ наричаха варварски неговия народъ; виждаше му се, напротивъ, че человѣщината бѣше прибѣгнала при българитѣ„ Съ пълно презрение къмъ този чудовищенъ звѣръ той (Тервелъ съ надменность изиска възнаграждението за заслугитѣ си". (Д-ръ Хр. Стамболски — Стара Българ. История, стр. 37 и 38);

2. Въ 815 преди Омортага, князъ Дукомъ воюва съ Левъ Арменеца при Месемврия и изгубва сражението Всичко българско се избива що могло да носи оржжие. Въ бѣснотата си войницитѣ изтръгвали децата отъ гърдитѣ на майкитѣ и ги удряли по камънитѣ (Д-ръ Стамболски — Ст. Българ. История, стр. 68)

3. Самуилови 15,000 войника ослепени отъ Василии II въ войната *презъ 1014 год.*

въ основата на даже тъй необходимата и обикновенна мѣрка въ боя — жестокостьта, а не предвиждането. При подобенъ бой кой може да отрече 100% вѣроятностьта за пъленъ успѣхъ и че никой не ще се промъква, за да не се постави наблюдение?

Прави впечатление липсата на санитарна служба у Крума: епидемията при Одринъ е доказателство за това. А че тя е причинена отъ липсата на български санитарни срѣдства, се вижда отъ това, какво у византийцитѣ я нѣма. Това е недостатъкъ на Крума, но дали трѣбва да се вини той, когато времето условията и разбиранията тогава били такива? Понеже обичая у българитѣ е билъ да се лѣкуватъ съ баяния, не е било лесно да се изкорени такова едно нѣщо отъ единъ човѣкъ и съ единъ замахъ, па и едва ли сж могли българитѣ много нѣщо да копиратъ въ това отношение отъ византийцитѣ, у които сжщо не е било много добро.

Като проследи човѣкъ военнитѣ действия на Крума, не може да му не направи впечатление, че т о й е в с ѣ к о г а т а м ъ, г д е т о е н а й-о п а с н о и л и н а й-в а ж н о. Той щомъ научава за противника, че е настжпилъ, ако и да има още малко сили, гледа д а у с т а н о в и с ъ п р и к о с н о в е н и е т о с ъ н е г о и е готовъ да се брани. Особено е характерно неговото отиване въ Версиникия срещу Михаила имайки 10 пжти по-малко бойска отъ последния.

Други би постжпилъ инакъ: би дочакалъ въ нѣкой по-северенъ отъ Одринъ кръстопжть подкрепленията си и, съсредоточени всички сили подъ една команда, би настжпилъ срещу неприятеля си. Тъй учи и военното дѣло, защото иначе рискува да бжде битъ по части. Неговата самостоятелность и вѣра въ своята звезда обаче го увличатъ напредъ и той се поставя на голѣмо изпитание. При Одринъ, Крумъ е билъ едва ли не победенъ, защото разликата въ силитѣ му съ неприятелскитѣ била голѣма и духа у византийцитѣ билъ високъ; може би нѣкое щастие му помогва. Че този бой е билъ преждевремененъ за него се вижда, какъ следъ понесенитѣ усилия той не може да отдѣли хора, за да експлоатира победата. Едно преследеване по петитѣ би дало съвсемъ други резул-

тати. Отъ това може да се извлече изводъ, че Крумъ въ боя е смѣталъ за правило всѣкога командуването да бжде обединено, да е въ неговитѣ ржце и той лично винаги да е най-близо или въ съприкосновение съ неприятеля за да го следи и вземе съответно рѣшение. Това е високо качество у единъ военачалникъ, каквото редко срещаме у обикновенитѣ такива; то е присжщо на великитѣ натури. Други на негово мѣсто би постжпилъ иначе (както често правятъ визант. императори): изпратилъ би напредъ Цока съ онова що има подъ ржка да установи съприкосновението съ противника, а той като събере подкрепленията отива на присъединение и обединява командуването. Крумъ прави обратно.

Крумъ е билъ наистина безстрашенъ човѣкъ, защото ние го виждаме винаги тамъ, гдето е най-опасно, най-важно, т. е. ние го виждаме такъвъ какъвто Маврикий иска да бжде единъ военачалникъ; той отива самъ безъ оржжие да води преговоритѣ съ рискъ да бжде убитъ, когато неговото отиване не е било наложително; ние го виждаме въ боя при Одринъ да командува I линия, да се явява лично въ най-застрашенитѣ или разколебани мѣста, когато императоръ Михаилъ билъ въ II линия и при неуспѣха успѣлъ своевременно да избѣга.

*

Преди да завършимъ характеристиката на този български царь, не можемъ да не разгледаме единъ важенъ въпросъ, който нѣкакъ не хармонира съ общата му характеристика. Ние го виждаме навсѣкжде внимателенъ, бдителенъ, съобразителенъ, т. е. съ добъръ военeнъ окомѣръ и правилно схващане военнитѣ явления; какъ тогава може да се обясни, че той отива да превзима Цариградъ въ 813 година безъ да съобрази своитѣ средства съ цельта? Единъ важенъ военeнъ принципъ е: да се назначатъ за поставената цѣль достатъчно средства; Крумъ не е ли виждалъ каква цѣль представлява Цариградъ, та отишелъ да го превзима съ малко хора и недостатъчно число *обсадни машини? Както* и трѣбваше да се очаква, усилията

му сж били обречени на неуспѣхъ, толкова повече, че крепостьта е морска, а той нѣма съдействие на свой или съюзнишки флотъ и той свършва съ предлагане условия за миръ.

Знаейки цѣлия животъ и войни на Крума, едвали бихме имали основание да го обвинимъ въ неразбиране горе казания принципъ или неговото нарушение несъзнателно. Той сигурно е разчиталъ на моралния ефектъ що е произвело върху неприятеля поражението подъ Одринъ. Той е знаялъ, че решителнитѣ поражения така разколебаватъ духа, че и крепостисе предаватъ на конница. Въ случая, той е разчиталъ, че Цариградъ е съ падналъ духъ, че неговото появяване подъ стенитѣ му, разнитѣ религиозни церемонии и обсадни работи сж могли да покажатъ какво той има сериозни намерения, че като превземе града, ще унищожи всичко и т. н за да изплаши противника и го накара да иска миръ. Това е толкова повече вероятно, че той като вижда какво противника не иска миръ, предлага го самъ. Крумъ се нуждаелъ отъ миръ и го търси Всичкитѣ му действия подъ Цариградъ не гонятъ превземането на града, което той ясно е виждалъ, че му е невъзможно, но дано се изплаши противника и поиска той миръ, а въ такъвъ случай последния ще е много изгоденъ за българитѣ. Така схващаме ние Крумовото появяване предъ Цариградъ съ сили и средства, които сж недостатъчни за такава голѣма цѣль, каквато представлявала крепостьта.

Най-после остава да се разясни още единъ въпросъ: когато Крумъ е воювалъ, младъ човѣкъ ли е билъ, увличанъ отъ юношеска буйность или зрѣлъ и уравновесенъ държавникъ?

По възрастьта на Крума нигде нищо не е писано, той обаче не се смѣта за старъ човѣкъ. За него се знае, че е царувалъ отъ 807—814 година т. е. 7 години, и следов. като се е възцарилъ младъ, и младъ ще е и умрѣлъ. Съпоставянето обаче на нѣкой данни тукъ тамъ ни казватъ противното и ни позволяватъ да си нарисуваме фигурата на този человѣкъ.

Знае се, че Кардамъ е умрѣлъ старъ, защото имаме свидетелството на лѣтописеца, че когато той пратилъ до

императора Константинъ VI за данъка що получавалъ ежегодно, последния му пратилъ конски фъшкии въ кърпа и му рекълъ; „пращамъ ти що ти се следва; ти си старъ и вмѣсто да идвашъ да си го вземешъ, (Кардамъ го заплашилъ, че ако не прати данъка, ще отиде въ Цариградъ да си го вземе) азъ самъ ще дойда; иди въ Маркелъ гдето и азъ ще дойда и по-нататъкъ, каквото е опредѣлилъ Богъ".

Отъ това се вижда, че той ще е ималъ и възрастни синове, понеже нѣкога се женили млади и особено владетелитѣ. Ако бихме допустнали средня старость у Кардама — 60 години, когато умира и че се оженилъ на 20—25 год., неговия първороденъ синъ и наследникъ — Крумъ при бащината си смърть е билъ най-малко на 35 год. Имаме обаче още и други указания за неговата възрасть. Така лѣтописеца казва, че когато Крумъ се явилъ да преговаря за миръ, билъ придруженъ отъ зетя си Пачика и неговия синъ, който му държалъ коня. Пачикъ е билъ ожененъ за сестрата на Крума и за да има синъ, около 20 години, трѣбва жена му да е въ това време поне 40 години при условието, че се е омѫжила когато била на 20 год. Следоват. въ 813 г. сестрата на Крума е била около 40 години, а Крумъ като първороденъ — на около 42 год. и понеже 813 год. е 6-та година отъ неговото възцаряване, ще излезе, че се възцарилъ на около 36-та си година. Тъй или инъкъ, Крумъ е билъ между 35—40 год., когато се възцарилъ и следов. не е билъ младъ, юноша съ всичкитѣ качества на младежкия темпераментъ; той билъ улегналъ човѣкъ. Отъ други данни разбираме, че той билъ пъленъ, снаженъ, съ дебелъ вратъ, пълнокръвенъ. Че това е вѣрно, ние виждаме отъ думитѣ на Симеона Магистра, „който казва: като забелѣза Крумъ, че се дава нѣкакъвъ знакъ отъ крепостната стена, стана правъ и възмутенъ се приближи до коня си, който се държеше подъ юзда отъ сина на Пачека (племянника му) и с е к а ч и к а т о м у п о м о г н а х а о к о л н и т ѣ."

Това показва, че Крумъ билъ пъленъ и не могълъ да се качи самъ на коня, а е трѣбвало да му се помага. Ако той *можеше самъ* да се качи, нѣмаше да чака помощьта

когато предъ него е била опастностьта и всѣка секунда е била скжпа, а би скочилъ и избѣгалъ. Най-после, че това предположение е вѣрно се вижда още отъ факта, какво следъ нѣколко месеци той умира отъ ударъ, а това е последица винаги на пълнокръвие и крехки артерии. На всѣки случай болесть не на млади хора.

Като резюме за военното искуство на Крума прочие ще се каже:

1. То добива една по опредѣлена форма, като боеветѣ изгубватъ своя първоначаленъ видъ на набеги, боя не изгубва своя жестокъ видъ — всичко се унищожава;

2. Сраженията се водятъ на всѣкаква мѣстность и даже повече на пресечена. Това показва, че Крумъ еднакво използува и конницата, и пехотата.

3. Стражевата и разузнавателна служби се водятъ отлично. Това дава възможность да може врага често да се изненадва, безъ самъ Крумъ да бжде нито веднажъ изненаданъ;

4. Съсредоточванието и събиранието на войскитѣ става много бавно — впрочемъ това е недостатъкъ на военното изкуство въ тая епоха, а не български;

5. Грешка е у българитѣ, че не сж укрепили балканскитѣ проходи по-отрано, защото при изненада каквато била Никифоровата, тия укрепления биха задържали противника колкото е било нуждно, до като се съберать войскитѣ на Крума. За това нѣщо не сж били нуждни много средства, щомъ е въ проходи;

6. Обсадното искуство и изобщо инжинерното дѣло се поставя на здрави научни начала, като вече могли да се водятъ боеве и съ машини и да се превзематъ крепости не само съ гладъ, а и съ щурмуване;

7. Пленници не се вззематъ; повечето се избиватъ, като се заробватъ само мирни граждани;

8. Практикувани сж много изненадитѣ и засадитѣ;

9. Характерна черта у Крума е неговото стремление да *води всѣкога* настжпателенъ бой. Той гледа да вземе *винаги инициативата*, било стратегически, било тактически;

Всичко гореизложено въ свръзка съ господарственитѣ организаторски способности на Крума ни даватъ пълно основание да го смѣтаме единъ отъ най-бележититѣ и способни български владѣтели, а военното искуство — единъ отъ неговитѣ най-ярки представители въ описваната епоха. Действията на Крума въ тѣхнитѣ основни начала сж идентични съ ония на великитѣ полководци и понеже не може да допускаме, че той е изучавалъ тѣхнитѣ походи, ще приемемъ безрезервно, какво този военачалникъ е билъ природно надаренъ. Като така, неговата величава фигура може смѣло да се постави наредъ съ ония на великитѣ военни хора.

КРАЙ НА ПЪРВА ЧАСТЬ

ПРИЛОЖЕНИЕ

ОПИСАНИЕ НА КРЕПОСТИТѢ: ПЛИСКА ПРЕСЛАВЪ И ЦАРИГРАДЪ.

Тъй като действията ставатъ много често около Цариградъ и зарадъ него, а сжщо и понеже Плиска е I-во средище на българския държавенъ организъмъ, а Преславъ — I-а столица, при това основана още до покръстванието на българитѣ, смѣтаме за полезно да дадемъ по едно описание на тия градове — крепости, до колкото ни е било възможно да го направимъ[1]).

Плиска. (чърт. XI.) Селището било разположено на равнина (до сегашното село Абоба — Новопазарско) и обиколено съ ровъ почти съ правожгълникова форма Крепостьта се състояла отъ 2 огради: външна крепостна стена съ ровъ и вжтрешна стена безъ ровъ.

Размѣритѣ на рова не могатъ точно да се опредѣлятъ, понеже поради дългото време, профилътъ му е изгубенъ, но все пакъ по нѣкои признаци и особно следъ разкопкитѣ, може да се заключи, че широчината въ дъното е $3^1/_2$ метра и дълбочината — до 3 метра. Отъ окоповата пръсть е образуванъ насипъ, между който и окопа има берма 4—5 м. Насипа е отъ вжтрешната страна на крепостната стена и има формата на рова, но въ обратенъ видъ. Навѣрно този насипъ е ималъ назначение да направи стената по низка отъ вжтре, а неговия откосъ — да улесни подхождение на кола или други предмети за изкачвание на стената. Последнята е дебела $3^1/_2$ м. и е зидана както изобщо сж зидали нѣкога. На всѣки 50—60 метра биле построени кулички за отбрана на стената, а по жглитѣ — яки кули и за отбрана и за упоръ на крепостьта. Дължината на крепостната ограда е 20 8 клм. и то тъй: източната страна е 7·2 клм., западната — 7 клм, северната 3·9 и южната — 2 7 клм. Общата площадь на вънкашния четирижгълникъ е 23·4 кв. клм. Имало 4 врати — на всѣка страна по една, предъ които имало мостове и стражници.

Вжтрешната крепостна ограда, както казахме, е била само стена. Тя е по средата и има форма на трапецъ съ обща дължина 2·88 клм. и площадь отъ 0·5 кв. клм. Въ средата на вжтрешното укрепление се намиралъ двореца, който билъ сжщо укрепенъ, както всички замъци въ нѣкогашнитѣ времена — кули, бойници, стени.

Кулитѣ на вжтрешната стена се поставяли както и на външната — на всѣки 40—50 м. една отъ друга — малкитѣ, а на

---

1) Тия описания сж съставени отчасти отъ лични изучвания, отчасти отъ *литературата по въпроса*, а най-вече по сведенията почерпени отъ *известията на Руския Археол.* Институтъ въ Цариградъ, известията на нашето *Археол. дружество* (Институтъ), трудоветѣ на бр. Шкорпилъ и др. Сведе*нията за* Цариградъ сж заети най-вече отъ Герцберга.

жглитѣ по-голѣмитѣ — обикновенно валчести и на свои основи. Крепостьта е правена както всички тогавашни крепости, споредъ изискванията на военно-инжинерното изкуство и сж по единъ и сжщи типъ. Първообразъ билъ Цариградъ.

Възъ основа на тия данни и строителното военно изкуство тогава, ний ще трѣбва да приемемъ, че Плиска е имала за отбрана на външната стена 416 малки кули, 5 кржгли жглови и по 2 на всѣка врата — стражници — 8; а всичко 129 кули. Като имаме предъ видъ, че всѣка малка кула се браняла отъ 5 души, а всѣка голѣма отъ — 12—15 души, ще дойдемъ до заключението, че сж били нуждни само по кулитѣ 2200 войници. Нуждни биле още за 416 отвора между куличкитѣ (по 3 души) — 1248 и подвиженъ резервъ въ крепостьта 400—500 д. И тъй всичко за крепостьта безъ вжтрешната стена и дворцитѣ — около 4000 души.

За вжтрешната крепость биле нуждни:

По-малкитѣ кули на брой 58 по 5 души	290
За жгловитѣ кули на брой 4 по 15 души	60
За подвиженъ резервъ единъ полуполкъ	200
Всичко за вжтрешната крепость	550

А всичко за отбрана на Плиска 4,500 души.

Какво участие е вземало населението въ отбраната — не се знае; известно е обаче, че способното да носи оржжие население се е използувало най-малко за мѣстна отбрана и затова трѣба да приемемъ, че крепостьта е разполагала съ много повече въоржжени хора отколкото 4500.

Външната ограда имала за задача да запази града, който се помещавалъ въ нея, а вжтрешната — държавнитѣ здания, кжщитѣ на боляритѣ, двореца, храмоветѣ и пр.

Каква била височината на стената — не знаемъ; отъ нея остатъцитѣ сж малко — само основитѣ; но като се сжди по другитѣ крепости, отъ които тя е моделирана, ще трѣбва да я приемемъ 8—10 м., а куличкитѣ 12—15 м. (жгловитѣ и до 20)

Колко е било населението — не се знае.

Преславъ[1]). (Чрт. XII). Стариятъ градъ и крепостьта биле на югъ отъ днешния градъ, като северната му стена граничи съ южния край на града. Формата на външната крепостна ограда на стария Преславъ е неправилна фигура разположенъ до северното устие на Герловския проломъ на р. Тича (Камчия) по лѣвия й брѣгъ. Мѣстото на крепостьта е стратегически пунктъ въ Източнитѣ Балкани, който запушва изхода на нѣколко важни отъ югъ въ България проходи.

---

1) Описанието се прави възъ основа на данни какъвто билъ града въ *своето цвѣтущо положение.* Каква е била крепостьта до покръстването на *българитѣ — не може да се* каже. Данни за първоначалното й състояние — *нѣмаме.*

Както Плиска, и Преславъ има 2 крепостни огради: външна и вжтрѣшна. Външната стена нѣма ровъ както въ Плиска. Навѣрно последната крепость преди да се построи стената й била обиколена съ ровъ за да се запази отъ нашествието на скитащитѣ се тогава скитски племена — съседи и после когато била построена стената, рова си останалъ като препятствие. Това се налагало отъ равната мѣстность, гдето е могла да действува конницата. Въ Преславъ картината е съвсемъ друга: тука нѣма тая опастность отъ една страна поради пресечната мѣстность и отъ друга — реката Тича.

Дължината на външната стена е 5800 м. при площадъ $3^1/_2$ кв. клм. дебелината на зида $2^1/_2$—3 м. съ 2 до сега известни врати, 116 обикновени и 4 жглови (кржгли) кули. Постройката и тукъ е отъ общия типъ крепости, защото майсторитѣ следвали приетитѣ тогава военноинжинерни схващания. Строежа и материяла е както въ Плиска.

Вжтрешната крепость е въ средата, има неправилна форма и е почти на равно. Дължината на стѣната е 2220 метра съ 44 малки и 7 жглови кули.

Въ вжтрешната ограда билъ двореца укрепенъ.

Величината на гарнизона въ приблизителни цифри ще се изрази:

За 160 малки кулички по 5 души.	800 д.
За 11 жглови (кржгли) кули по 15 души	165 „
За 175 отвора между кулитѣ по 3 души	525 „
Подвиженъ резервъ на крепостьта	450 „
Гарнизонъ на вжтрешната крепость	200 „
Въ кржгли цифри всичко около	2250 д.

или около 5 полка.

Сведения за числото на жителитѣ — нѣмаме.

По-нататъшни разкопки и изучвания може да очакваме ще дадатъ по пъленъ материялъ и осветлятъ по-добре въпроса.

Цариградъ. (Чърт. XIII). Градътъ билъ разположенъ на Европейската часть, наречена „Стамбулъ", като Азиятската — днешното Скутари — и Босфорската — днесъ Галата, биле заселени съ отдѣлни постройки и вили, но не биле включени въ крепостната ограда.

Крепостната стена постепенно е усилвана[1]) Главната ограда започвала отъ мѣстото наречено „Сиклобиумъ" — на Мраморно море и свършвала на северъ почти въ дъното на Златния рогъ, съ една обща посока на с. изтокъ.

На северъ до Златния рогъ, на западъ отъ Златнитѣ врата и предъ стенитѣ на Константина, се строяли все повече и повече

1) Както е *известно*, Цариградъ — старата колония Византия, се обърна *на столица отъ* Константинъ Великий. Той е първия, който почналъ да я *укрепява, но тѣзи укрепления* заемали повечето ю. западната страна на *града.*

нови предместия. За прикриването имъ при Теодосий II, префекта Антелий, освенъ силнитѣ брѣгови съоржжения въ 413 година застроилъ втора здрава стена, която по-после отъ землетресението малко пострадала, но въ 447 г. грандиозно възобновена. Укрепленията които се простирали отъ Ендапирия (сега Еди Куле) чрезъ Евдомъ (сега Текфуръ Сарай) къмъ Влахернската врата (сега Балатъ капуси) на Златния рогъ, състояли отъ двойни стени и при една дължина отъ 4950 м. имали 18 яки кули и 20 метровъ широкъ ровъ, който се изпълнялъ съ вода чрезъ шлюзове. Външната стена била далечъ отъ вжтрешната 18 м. като била значително по-низка отъ втората (I та била 15, а II-та — 20 м.)

Града билъ построенъ на 7 хълма и 14 квартала и за да се обиколи нуждни биле $5^1/_2$ часа. Най-голѣмата му дължина (отъ западъ къмъ изтокъ) била 4222 м., а широчина (отъ северъ на югъ) 1845 м.

Императоръ Ираклий въ VII в. като се укрепила столицата съ Анастасиевата стена, събаря стената на главната ограда. Тая стена въ последствие при Левъ V била засилена още повече, като била направена още една, защото се узнало за Крумовитѣ приготовления да превземе града и то съ намерението тъкмо тамъ да атакува. Това мѣсто се смѣтало за най-слаба часть на крепостната ограда. Биле построени още 20 кули[2]) къмъ с. западъ, тъй че стената се доближила до дъното на Златния рогъ, гдето е днесъ тъй наречената врата Хайванъ Сарай Капусу.

До 1204 год. Цариградската крепость била неуязвима, особенно откато билъ изнамеренъ гръцкия огънь, който действувалъ наистина ужасно, най-вече срещу флотъ. По сухо къмъ столицата могло да се подходи само откъмъ Тракийската равнина; а откъмъ море — само при наличностьта на добъръ флотъ. Противника е трѣбвало преди всичко да завладѣе двата голѣми и добре укрепени морски пункта у входа на Мраморно море; после да завладѣе въ опасна борба съ силния гръцки флотъ, Златния рогъ и отъ тамъ да влезе въ града. Другитѣ мѣста биле недостжпни. Блокадата се оказвала невъзможна, защото е изисквала пълно господство по вода т. е. силенъ флотъ и превъзходство въ силитѣ за действия по суша.

Населението на Цариградъ постоянно се измѣняло. Особно чувствително то нарасло при Константина, когато Византия станала столица. Къмъ началото на V векъ Цариградъ броялъ повече отъ 500,000 жители, а къмъ VIII — до 600,000 д. защото съ превземането на голѣма часть отъ земитѣ на Византия било въ Европа, било въ Азия, много бѣжанци отивали въ столицата и тамъ се установявали.

---

2) Кулитѣ биле четирижгълни, осможгълни или кржгли и далечъ една отъ друга на 48 м. както и другитѣ на крепостьта.

ПЕЧАТНИ ГРѢШКИ

На стр. 14, редъ 27 тритѣ звездички да се зачеркнатъ.
" " 15 долу въ забележката на II. редъ, следъ думата „Македония", да се прибави „отъ Славянитѣ".
" " 26 въ забележка I, редъ 3, вмѣсто думата „болгаринъ", да се чете „бояринъ".
" " 28, редъ 17 въ самото начало на реда сричката „ния", да се постави преди думата „иде".
" " " въ забележ. I. долу думата „оратъ", да се чете „братъ"
" " 32 редъ 27 думата „воникъ", да се чете „войникъ".
" " 35 въ забележката долу 2 редъ думата „расатъ", да се чете „пасатъ"
" " 38 редъ 33 думата „българи" да се заскоби.
" " " въ най-долния редъ думата „ннова", да се чете „онова".
" " 46 въ забележката долу редъ 5-й, думата „воднн-итѣ", да се чете „военнитѣ".
" " 58 на 3 редъ следъ думата „лагеръ", да се постави въ скоби („чертежъ 5").
" " 60 редъ 10, следъ думата черт. да се поставятъ цифритѣ 6 и 7, като цифрата 5 се зачеркне
" " 60 подъ чертежа вмѣсто цифрата 5, се тури 6.
" " 61 подъ чертежа да се постави вмѣсто цифрата 6, 7.
" " 62 редъ 28 думата „Дургазъ", да се чете „Бургазъ".
" " 63 подъ чертежа да се постави цифрата 8, вмѣсто 7.
" " 70 на 21 редъ най-отпредъ да се постави „Въ".
" " 75 отдолу предпоследния редъ „прилож. № 2" се отнася до картата на I българ. царство.
" " 80 редъ 4, вместо „кони", да се чете „коне".
" " 80 редъ 28 предъ „завидна" да се постави „на".
" " 99 редъ 2, вмѣсто „блато", да се чете „плато".
" " 129 редъ 20, цифрата 579, да се чете 679.
" " 138 редъ 15, вмѣсто „падана" да се чете „напада".
" " 138 предъ забележката да се постави [1]), а най-долу вмѣсто „праилъ" да се чете „априлъ".
" " 144 I редъ на забележката вмѣсто „мапистръ", да се чете „магистръ".
" " 147 въ забележката думата „биди" — най-долния редъ, да се чете „били".
" " 150 редъ 8, вмѣсто „разположения", да се чете „положения".
" " 153 редъ 11 вмѣсто „тѣиз", да се чете тѣзи".
" " 154 въ най-долния редъ на забележлата думати „ни", да се чете „на".

Чърт. 5

ТИПОВЪ ПЛАНЪ

на лагеръ византийски образецъ, близо до противника

Знаци:

насипъ
рогатки
коло
палатки
коневръзъ
палатка на старши нач...

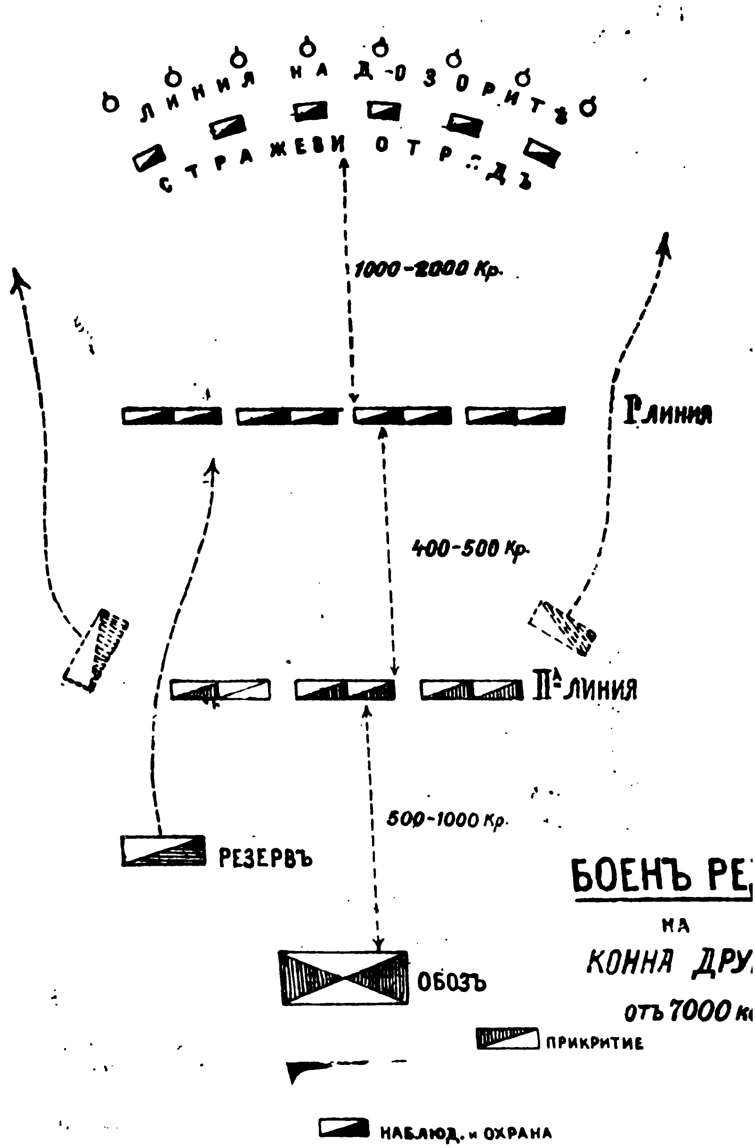

ЛИНИЯ НА ДОЗОРИТѢ
СТРАЖЕВИ ОТРЯДЪ
1000-2000 Кр.
I^A ЛИНИЯ
400-500 Кр.
II^A ЛИНИЯ
500-1000 Кр.
РЕЗЕРВЪ
ОБОЗЪ
БОЕНЪ РЕ
НА
КОННА ДРУ
ОТЪ 7000 К
ПРИКРИТИЕ
НАБЛЮД. и ОХРАНА

Чер. 9

Чер. 10

Линия на охранение
Предня стража
I-а линия
500–1000 кр.
II-а линия
1000–1500 кр.
Обозъ
Прикритие на обоза
БОЕНЪ РЕДЪ
НА ТЪМНИКЪ (ТЪМА) ОТЪ
ПЪХОТА И КОННИЦА
(7 тисячника конница и 7 п. полк…
15000 22000 7000
Главнокомандующъ
Пом. на главноком

СХЕМА № 1

НА ЛАГЕРИТѢ НА ВОЮВАЩИТѢ ОТ…

Схема № 2
на боеветѣ на българитѣ
съ византийцитѣ въ 685 год.
Знаци
българи
византийци
Българ колона
Исперихъ
срещу бълг. кол
Испериха
Плиска
София
Куберъ и Сл
Ямболъ
Берой
(Стара Загора)
Пловдивъ
(Филипополъ)
Тунджа
Струма
Доспатъ
Загорие
Никополъ
(Невропол)
Струмица
Петричъ
Серъ
Амфиполь
Солунъ
Хебросъ
Марица
Егейско море
Мраморно море

ЗНАЦИ:
БЪЛГАРИ
ВИЗАНТИЙЦИ
ВИЗАНТ. КАСА
ДЕЙСТВ. НА 4-5/III
" — " ОТЪ 5-15/III
ОБСАДЯ НА СОФИЯ НА 18/III
СХЕМА №3
НА ДЕЙСТВИЯТА ПО СТРУМА
И ВЪ СОФИЯ ОТЪ 4/III – 18/III 809г.
СЕРДИКА
БОРУЙ
(СТАРА ЗАГОРА)
Марица
ФИЛИПОПОЛЪ
СТРУМА
СВ. ВРАЧЪ
Меленикъ
НЕВРОКОПЪ
ПЕТРИЧЪ
Места
СБРЪ
Вардаръ
СОЛУНЪ
ЕГЕЙСКО МОРЕ
N
S

Знаци

- гора
- лагеръ визант
- българи
- авари
- окопи
- засѣди

Схема № 4
на боя на 26/VII 811 г.
при Славомиръ

Схема № 5
на настъплението на Крума презъ 811-813 г.

Схема №6
на
боя при Одринъ
на 22 Юни 813 г.
положение
около 3 ч. сл. пл.
положение
около 6 ч. сл. пл.
положение
въ 7 ч. сл. пл.
р. Тунджа
За Фикель (Версеникия)
N
S
3 часа
Цоко
6 ч.
Крумъ
ЗНАЦИ
Аплакий
бойна линия
Левъ
лагеръ
6 ч.
главнокомандующъ
7 ч.
р. Провадииска
3 часа
Отъ Одринъ
7 ч. сл. пл.

Черт. 11.

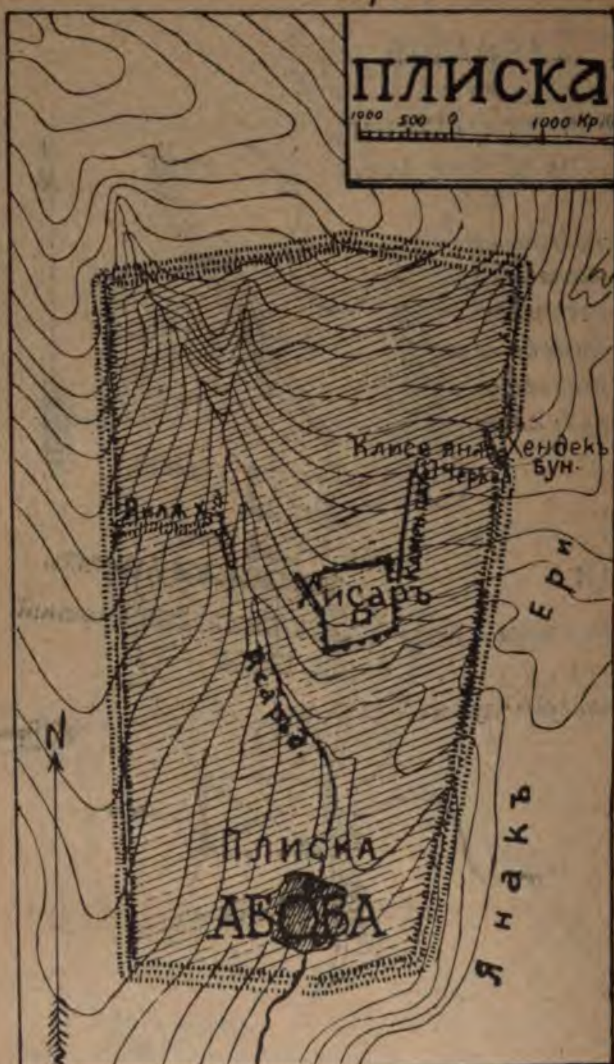

ПЛИСКА
1000 500 0 1000 Кр
Клисе яна
Хендекъ
Бун.
Хисаръ
Плиска
АБОБА
Янакъ
Ери
N

Чърт. 12.

Градъ Прѣславъ
Порта (8)
Монастиръ
Водопроводъ
Дракáта
Стари гроб.
Качица
Урумска рѣка
Желѣзни врата
Тебе клисе
Нов. Монастиръ
Водопроводъ
Подъ Монастиря
Порта
Монастиръ
Качулка
Голешъ
Радуля Чушма
Сакаловата Мог.
Царигpадската Порта
Мостъ на Омортага
Ялова скала
Малъкъ Драганъ
Тунесецъ
р. Тича
Дели Душка
ПЛАНЪ
В. ПРѢСЛАВЪ

Чърт. 13.

ПЛАНЪ
НА
ЦАРИГРАДЪ

Мърка 1:100,000

СИРИИЯ
СИНГИДУМЪ
(БЪЛГРАДЪ)
Браничево
Нато
БРАНИЧЕВЦИ
Морава (Маргусъ)
Марга
(Равна)
Условни знакове

КАРТА
НА ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО (679-97

Кърсово
БУКУРЕЩЪ
Аксиополъ
Констанция
Дафна
ДОРИСТОЛОНЪ
Абритосъ
Палмате

НА

Д. П. КОЙЧЕВЪ

Златни страници изъ нашето минало

ИЗДАВА
СТ. АТАНАСОВЪ - СОФИЯ

Д. П. КОЙЧЕВЪ

ЗЛАТНИ СТРАНИЦИ
ИЗЪ НАШЕТО МИНАЛО

(ИСТОРИЧЕСКИ РАЗКАЗИ И ЛЕГЕНДИ)

. . . .
. . . „И нѣкой отъ бждащитѣ ще ходи низъ развалинитѣ, за да търси скрити съкровища" . . . .

Николай Райновъ.

СОФИЯ
КНИГОИЗДАТЕЛСТВО СТ. АТАНАСОВЪ

Печатница С. М. Стайковъ — София

На нашитѣ дѣди.

Елинъ Пелинъ.

Тѣ спятъ! . . . Българийо, отдавна
въ незнайни гробове почива имъ прахътъ,
но между насъ е буденъ и живѣе
на твойтѣ вѣрни синове духътъ.

Въ завегъ приехме имъ, о майко, ний мечтитѣ
и пазимъ ги въ сърдца си катъ светиня;
въ насъ тлѣе пламъкътъ, що ги е сгрѣвалъ
за тебе да мратъ, о майко, сиротиня! . . .

Поклонъ, Българийо, на гробоветѣ свети,
съ които си посѣяна навредъ!
Поклонъ . . . Доръ имаме ги ний задъ себе,
безъ страхъ и гордо ще вървимъ напредъ!

България.

Хилядолѣтие отдавна мина
отъ оня день, когато съ браненъ кликъ
преплува Дунавъ скитската дружина
и въ Мизия нахълта вождъ великъ.

А тоя вождъ, съсъ замисли дълбоки,
бѣ нашиятъ юначенъ Аспарухъ,
и вредомъ той, по върхове високи
издигна знамето на своя духъ!

Роди се тъй България корава
отъ Дунава до Солунъ и до Драчъ,
срѣдъ нея крепость здрава бѣ Балканътъ,
отблъскващъ мълкомъ чуждия палачъ!

Византия отъ дъно се разтресе,
лежеше ничкомъ тя предъ Симеонъ,
Преславъ бѣ гордо стжпкалъ подъ нозе си
измамата на нейния законъ.

На северъ се ò Дунава опрѣхме,
запѣ на изтокъ Евксинусъ сърдитъ,
сърдца си ний на югъ въ Егея сгрѣхме,
на западъ Шаръ изпжкна страховитъ.

Тр.

ЗЛАТНИ СТРАНИЦИ ИЗЪ НАШЕТО МИНАЛО

I.

На гости у славянитѣ.

Иосифъ Крашевски.

Слънцето залѣзваше. Край рѣката, презъ ливадитѣ, вървѣха двама пѫтници съ натоварени коне.

— Да бързаме, синко — каза стариятъ пѫтникъ. — Още малко и ние ще стигнемъ въ Морава — славянското селище.

— Кѫде? Тамъ, дето дими ли?

Следъ малко тѣ влѣзоха въ китна гора. Срѣдъ горската поляна имаше нѣколко изградени отъ плетъ колиби, измазани съ каль и покрити съ слама. Селището бѣше оградено отвсѣкжде съ дълбокъ и широкъ ровъ, а задъ него — широкъ плетъ На плета стърчеха побити черепи на конски глави. Славянитѣ вѣрваха, че съ това се пропѫждатъ лошитѣ духове. Селището бѣше глухо. Бѣлобрадиятъ дѣдо Вишо - пазачътъ на селището, стоеше задъ единъ голѣмъ камъкъ и внимателно следѣше. Предъ краката му лежеха две голѣми рунтави кучета. Щомъ усѣтиха пѫтницитѣ, кучетата залаяха, готови да се нахвърлятъ върху чужденцитѣ. Дѣдо Вишо едва ги спрѣ.

— Добро виждане, дѣдо Вишо, — каза стариятъ пѫтникъ.

— Бѫдете здрави, пѫтници. Какво ви носи насамъ по нашитѣ мѣста.

— Ехъ, нали сме стари познайници. Не ме ли познавашъ, азъ съмъ търговецъ отъ Цариградъ, който идва и лани. Ние гърцитѣ сме търговци. Ето пакъ ви нося разни стоки: мъниста, брадви, мечове, игли и пр.

— Срещу какво да ги размѣнимъ? Роби нѣмаме, отдавна не сме воювали. Кожи пъкъ не искате!

Докато се водѣше този разговоръ, задъ плетищата се трупаха любопитни жени и деца. Нѣкои скубѣха трева и хвърляха, за да не бѫдатъ урочасани и омагьосани отъ чужденцитѣ.

Дѣдо Вишо заведе гоститѣ вкѫщи. Той ги покани да седнатъ на дървенъ одъръ, постланъ съ рогозки, върху който бѣше прострѣна и мечешка кожа. Срѣдъ стаята бѣше камината, дето день и нощь, зиме и лѣте горѣше непрекѫснато огънь. Край стената бѣха наредени възглавницитѣ, надъ тѣхъ окачени орѫжия: лѫкове, мечове, копия, стрели и др. До вратата имаше нѣколко кюпа, пълни съ медъ и просо.

— Седнете, седнете, скжпи гости. Ето медъ, огънь и вода! Яжте, пийте и си отпочинете!

— Знаемъ, знаемъ, дѣдо Вишо, вие славянитѣ сте гостоприемни, И най-голѣмиятъ врагъ да ви дойде, пакъ ще го посрещнете любезно. Голѣмъ е вашиятъ народъ. Отъ морето до Дунава все славяни живѣятъ. Но едно ви е лошо, че сте раздѣлени на много племена и постоянно враждувате помежду си. Затова сте слаби и лесно ви завладяватъ.

— Не сме ние виновни, — каза съ тжга старецътъ, — а жупанитѣ. Ние славянитѣ не обичаме войната, макаръ да сме добри войници, защото знаемъ, стане ли война — неволята иде: изгарятъ ни колибитѣ, заграбватъ ни стоката, заробватъ ни и развалятъ живота на задругата ни.

Разговорътъ продължи до късно. Дойде време за лѣгане. Гоститѣ легнаха на одъра, а дѣдо Вишо си постла нѣколко кожи и легна до камината.

На сутриньта чужденцитѣ станаха. Стана и дѣдо Вишо. Той изпрати пжтницитѣ вънъ отъ селото — до пепелището, дето изгаряха труповетѣ на умрѣлитѣ, показа имъ пжтя и се върна дома.

На другия день дѣдо Вишо облѣче новия кожухъ, новата аба, ошита съ гайтани, новитѣ ботуши отъ еленова кожа и лисича шапка съ бѣло перо. На пояса му висѣше заостренъ отъ двете страни мечъ, презъ кръста бѣше препасалъ прашка, а презъ рамото лжкъ съ снопъ стрели. Той изглеждаше сега като войникъ. Старецътъ яхна коня си и заедно съ двама млади другари пое пжтя изъ гората. Къмъ обѣдъ наближиха едно малко селце. Дѣдо Вишо извади рога си и изсвири три пжти. Единъ високъ русъ човѣкъ излѣзе да го посрещне.

— Дошълъ съмъ, Гостуне, да посетимъ съ тебе всички кметове, да съберемъ вечето и да решимъ, какво да правимъ жупанина — гръкъ. Той ли ще заповѣдва и управлява, както си иска, или вечето и кметоветѣ.

Гостунъ се присъедини къмъ пжтницитѣ и за нѣколко дни тѣ обиколиха всички кметове.

На опредѣления день кметоветѣ се събраха на полянката, дето всѣкога се събираше вечето, насѣдаха на колело и сложиха оржжието предъ себе си.

Дѣдо Вишо започна:

— Едно време живѣехме само съ гусла и пѣсни, а сега само съ тегло. Гърцитѣ ни съсипаха съ тежки данъци и ни отнеха имотитѣ. Ние работимъ само за тѣхъ. И това не е само съ нашего племе, а съ всички славяни! Да се съберемъ единъ день

мало и голѣмо и да ги изпждимъ отъ земята си! Само ние славянитѣ не можемъ да направимъ това — тѣ сж силни, а ние сме още слаби. Да викаме на помощь българитѣ, които живѣятъ горе съ устието на Дунава. Наистина, тѣ не сж славяни, но съ тѣхъ сме стари приятели. Дълги години рамо до рамо нашитѣ бащи и тѣ сж се били дружно съ гърцитѣ. Нѣколко пжти даже съ тѣхъ тж ходили чакъ до Солунъ, — каза Гостунъ.

Всички намѣриха за умни думитѣ на Гостуна. Избраха нѣколко отъ кметоветѣ да отидатъ при българитѣ за помощь. Следъ това всички се пръснаха и си отидоха по домоветѣ. Поляната опустѣ.

(*Изъ „Князътъ и кметоветѣ"*)

Кубратъ ханъ.

Легенда отъ Д. Кардашевъ.

Азъ съмъ Валарикъ, ханъ български.

Пратенъ съмъ отъ небето да ви разкажа историята на славния ханъ Кубратъ.

Слушайте, за да се запази това, което ще ви разкажа, на вѣчни времена!

Преди много години нашето племе живѣеше между три голѣми рѣки на другия брѣгъ на Черното море.

По хубавитѣ росни полета на тази земя се ширѣха безбройнитѣ овчи и конски стада на българитѣ. Ала като черенъ облакъ врани налетѣ откъмъ Азия едно грозно и свирепо племе, наречено а в а р и. То нападна съ страшна сила, завладѣ българската земя и зароби българитѣ.

Настжпи черно робство. Не позволяваха аваритѣ никому да лови отъ изобилната вкусна риба на нашитѣ рѣки и, който посмѣеше да пристжпи тѣхната заповѣдь, плащаше съ главата си.

Всички живѣеха въ неволя. Народътъ бѣше останалъ безъ водачи — повечето отъ тѣхъ бѣха избити въ войнитѣ съ аваритѣ, а други измрѣха въ робство, далечъ отъ родината си.

Живѣеше само едничкиятъ синъ на последния български ханъ — малкиятъ Кубратъ.

Никой отъ аваритѣ не знаеше за него, защото майка му го бѣше укрила въ една пещера — далечъ край рѣката Волга.

Единъ студенъ день майката на Кубрата се разболѣ. Въ пещерата нѣмаше нито клечка дърва, и Кубратъ чакаше нощьта, за да излѣзе и набере сухи пржчки, да запали огъня.

Когато се стъмни добре и майка му заспа, той леко, като сърна, изскочи отъ пещерата и тръгна предпазливо къмъ близката гора.

Навънъ бѣше тъмно — не се виждаше нито една звезда. Чуваше се само воя на вълцитѣ и чакалитѣ. Страшна бѣше нощьта, но Кубратъ имаше юнашко сърдце и не се боеше отъ нищо.

На кожения му поясъ висѣше топоръ, а презъ рамото му бѣше увита кожена връвь, на края на която висѣше тънъкъ остъръ ножъ. Този ножъ Кубратъ можеше да хвърли отъ нѣколко крачки и да го забоде тамъ, кждето поискаше.

Току-що навлѣзе въ гората, изскочи единъ конь, бѣлъ като снѣгъ.

Той имаше дълга опашка, която се разстилаше задъ него като рѣка. Очитѣ му блестѣха съ зелена свѣтлина, а гривата му се развѣваше като две голѣми крила. Ноздритѣ му бѣха огнени и изпущаха огнена пàра.

— Азъ съмъ Аждаръ*), духътъ на българското племе, — каза коньтъ.—Моята опашка е щитъ, що запазва всѣки, който падне подъ нейната сѣнка. Моята грива е крила, които съ бързината на свѣткавицата могатъ да те отнесатъ тамъ, дето пожелаешъ.

Тукъ, подъ краката ми, стоятъ снопъ пржчки отъ райско дърво, огъньтъ на които трае вѣчно.

Тѣзи пржчки даватъ пламъкъ, но не изгарятъ. Нѣма сила, която може да ги скърши. Носи ги винаги съ себе си! Въ тѣхъ лежи силата на твоето племе. Пази се да не ги пръснешъ, защото царството ти ще загине! Ако тѣзи пржчки се пръснатъ, мжчно могатъ да се съберать. — Трѣбватъ най-малко сто години време.

Когато този снопъ се разпръсне, азъ умирамъ, а когато се събере, на ново се раждамъ.

Качи се на мене, за да извършимъ това, което небето ти е опредѣлило!

— Като чу тѣзи думи, Кубратъ се метна на Аждара и полетѣ, като вихъръ. Само за единъ мигъ стигна до пещерата, влѣзе вжтре и поднесе снопа съ пржчкитѣ къмъ огнището. Яви се огънь и пещерата се изпълни съ топлина и благоухание.

Котлето, което висѣше на огнището, закипѣ — въ него врѣше голѣма златна риба.

Отъ топлината и благоуханието Кубраговата майка се пробуди и стана отъ леглото.

---

*) *Конь-вихрогонъ.*

— Синко! дошелъ е отдавна очакваниятъ часъ, — каза майка му. Отъ днесъ нататъкъ ти ставашъ великъ ханъ на българското племе и трѣбва да освободишъ народа си отъ игото на аваритѣ.

Кубратъ израстна голѣмъ и здравъ, колкото исполинъ.

Той окачи на шията си муската, която майка му даде, взе снопа съ пржчкитѣ, метна се върху коня и една нощь изчезна въ тъмнината.

Нощьта бѣше тиха, чуваше се само пръхтенето на Аждара, а свѣтлата следа задъ тѣхъ показваше пжтя имъ. Аждаръ летѣше презъ гората — дърветата грещѣха и се изтръгваха отъ земята.

Задъ Кубрата летѣше безбройна войска, въоржжена съ дълги остри копия, лжкове и стрели.

Гората почна да рѣдѣе и напредъ се очърта стана на аварския ханъ. Ханътъ стоеше заобиколенъ отъ група велможи, облѣченъ въ сребро и злато.

Рой стрели се понесоха срещу Кубрата. Започна се ужасенъ бой. Небето стана още по тъмно — свѣткаха само искритѣ отъ ударитѣ на копията. Чуваше се викъ и трѣсъци.

Когато ханътъ забеляза Кубрата, пришпори коня си и се впустна срещу него съ тежъкъ желѣзенъ боздуганъ въ ржка.

Аждаръ изцвили — чу се гръмъ — ударътъ попадна върху снопа отъ пржчкитѣ и боздуганътъ се пръсна на парчета.

Отъ силата на удара ханътъ падна отъ коня си подъ краката на Аждара, който го стжпка съ тежкитѣ си копита.

Въ това време войската на аваритѣ бѣше напълно разбита. Часть отъ нея загина въ борбата, а други се впуснаха въ бѣгъ и потърсиха спасение въ рѣката, дето се издавиха.

Тъй се закрепи нашето първо голѣмо царство, надъ което Кубратъ царува дълги години и го остави на петтѣхъ си сина.

Заветътъ на Кубратъ-хана.

Д. Кардашевъ.

Когато Кубратъ се завърна отъ битката съ аваритѣ, основа селище край рѣката Днепъръ. Прибра той всички богатства, които аваритѣ бѣха заграбили отъ баща му, заедно съ тѣхъ и тѣзи, които тѣ отъ години бѣха обирали отъ народитѣ, и започна да гради голѣмъ великолепенъ дворецъ.

По негова заповѣдь робитѣ работѣха денонощно, носѣха камъни и здрави голѣми дървета отъ далечни мѣста. Издигна се сграда, каквато никой по тѣзи мѣста не бѣше виждалъ.

Въ обширнитѣ зали на този дворецъ, или Аула, както го наричаха тогава старитѣ българи, живѣеше Кубратъ съ женитѣ си. Най-хубавата отъ тѣхъ се казваше Шаролду. Тя му роди синъ, когото нарече Исперихъ.

Една утринь Шаролду излѣзе тайно сама отъ Аулата и отиде да се кжпе.

Когато Шаролду стигна до рѣката и почна да се съблича, една малка черна змия, свита въ храсталака, я ухапа. Шаролду се гърчеше отъ отровата, която се бѣше влѣла въ малкия пръстъ на лѣвата й ржка. Отнесоха мъртвата къмъ двореца на Кубратъ-хана.

Сложиха тѣлото й върху жертвеника. Струпа се много народъ, войници и боляри. Кубратъ стоеше като статуя предъ тѣлото на Шаролду. Така престоя той презъ цѣлия день, а когато вечерницата изгрѣ, робитѣ намазаха тѣлото й съ благовонни масла и Кубратъ самъ го положи върху жертвеника.

Огъньтъ пламна — приятна миризма на рози изпълни цѣлото пространство. Кубратъ събра праха отъ тѣлото въ голѣмъ златенъ сждъ, покачи се на кулата и го пръсна въ въздуха.

Когато Шаролду загина, Исперихъ бѣше малко кърмаче. Но той израстна здравъ и голѣмъ мжжъ, украси шлема си съ орлово перо, а лицето му взе образа и очитѣ на орела — за страхъ на враговетѣ.

Освенъ Исперихa Кубратъ имаше още четири сина отъ другитѣ си жени. Единъ день, като разбра, че наближава края на живота му, повика всичкитѣ си синове и имъ рече:

— Деца мои, славни български ханове! дошло е време да се раздѣля съ васъ и съ моята земя.

Вижте този снопъ пржчки. Който отъ васъ може да го счупи, ще стане великъ ханъ и ще управлява ханството следъ мене.

Опитаха се всички по редъ, но снопътъ бѣше здравъ и никой не можа да го скърши. Тогава Кубратъ развърза пржчкитѣ и почна да ги чупи една по една. Когато младитѣ ханове видѣха това, извикаха въ единъ гласъ: „Велики хане, така всѣки може".

— Видите ли,—каза Кубратъ,—така всѣки може. Запомнете добре, че ако следъ смъртьта ми вие се раздѣлите, ханството ще отслабне. Както тѣзи пржчки по отдѣлно всѣки може да счупи, така и васъ, раздѣлени, лесно ще ви победятъ.

И, като издигна високо единъ златенъ пржтъ съ свитъкъ косми отъ опашката на Талтоша, каза имъ:

— Отъ днесъ нататъкъ, нека това бжде ваше знаме. Пазете го и му се кланяйте! —

Когато този пржтъ падне въ чужди ржце, ханството ви ще изпадне въ робство.

Съберете пржчки . . .

— Кубратъ не довърши и издъхна. Никой не разбра, какво искаше да каже ханътъ.

Исперихъ - ханъ.

Легенда отъ Д. Кардашевъ.

Години минаха отъ смъртьта на Кубратъ—хана.

Синоветѣ му живѣеха въ миръ и съгласие. Размножиха се стадата и ханството разбогатѣ. Народътъ стана голѣмъ и земята му стана тѣсна. Исперихъ живѣеше на южнитѣ покрайнини, заобиколенъ отъ своитѣ боляри и войници. Строгъ бѣше той и твърдъ като стомана. Народътъ се боеше отъ него, но го обичаше, защото бѣше мждъръ и най-храбъръ отъ всички.

Единъ день Исперихъ излѣзе на ловъ и на една поляна срѣдъ гората видѣ да пасе сърна. Прицели се той и заби стрелата си право въ сърдцето на сърната. Отъ раната бликна ясно-червена кръвь и ороси бѣлитѣ рози, що изпълваха поляната. Исперихъ посегна да вдигне сърната, но тя изчезна. Замисли се ханътъ и тръгна обратно къмъ лагера.

Сутриньта, когато Исперихъ се пробуди, видѣ, че предъ входа на палатката лежеше убитата сърна, а бѣлитѣ рози, които цъвтѣха наоколо, бѣха станали червени.

— Това е знакъ отъ боговетѣ за слава или смърть, си каза той, и заповѣда на тржбачитѣ да известятъ, че ханътъ вика болярите и народа на гадание.

Когато съветътъ се събра, Исперихъ издигна високо донесеното за жертва черно куче, разсѣче го съ единъ ударъ на меча си и го сложи върху жертвеника.

Огъньтъ обхваня жертвата и къмъ небето се понесе черенъ димъ. Когато димътъ се издигна високо и отнесе съ себе си всички зли духове, Исперихъ сложи върху жертвеника убитата сърна, издигна меча си къмъ небето и каза:

На тебе се моля, о Тенгри*), съ цѣлия си народъ! Омилостиви се и ни кажи волята си, защото чудото, което сътвори съ поднесената жертва, е знакъ отъ твоето небе!

Току-що изрече това заклинание и пушекътъ, който се бѣ разлѣлъ като мъгла надъ жертвеника, се раздвижи.

---

*) *Богъ на небето у старитѣ българи.*

Той се раздѣли на две и показа дългъ пжть. Въ дъного на пжтя се издигаше свѣтълъ като слънцето дворецъ. Предъ мраморнитѣ му врата, въ златно облѣкло, стоеше Испорихъ. На дѣсно отъ него бѣха колѣничили седемь млади девойки, една отъ друга по-хубави, опасани отъ една голѣма змия, а въ лѣво — седемь бѣлобради старци съ глави забити въ земята. Всѣки старецъ държеше по едно блюдо — първото блюдо бѣше пълно съ медъ, второто съ масло, третото съ разни цвѣтя, четвъртото съ овощия, петото съ грозде, шестото съ жито, а седмото съ — злато.

Видението трая само нѣколко мига и небето се затъмни. Засвѣтка се, затрещѣ. Проливенъ дъждъ облѣ земята. Испорихъ стоеше като вкамененъ, съ мечъ издигнатъ къмъ небето. Скоро дъждътъ престана и слънцето заля земята съ златна свѣтлина. Чу се тогава гласътъ на Испориха:

— Боляри, таркани и войници! Тенгри повелява да тръгнемъ на походъ. Той ни сочи пжтя къмъ райска земя.

Да биятъ барабанитѣ и да тржбятъ тржбитѣ! Отъ днесъ Испорихъ става великъ ханъ на ново българско ханство!

Като рой пчели се раздвижи народътъ. Къмъ четиритѣхъ краища на ханството полетѣха конни тржбачи да възвестятъ волята на бога Тенгри и повелята на ханъ Испориха.

Въ сжщия день ханътъ потегли съ болярите и народа, заедно съ жени и деца, на изгокъ по пжтя на слънцето. Шествието бѣше великолепно: далеко напредъ вървѣше отборъ дружина отъ конници въ желѣзни брони. Тѣ се движеха пръснати на групи по седемь конника и обхващаха широко пространство. Такива групи имаше отстрани и задъ главната войска, на чело на която на черъ жребецъ, облѣченъ съ сребърна броня и златенъ шлемъ съ орлово перо, яздѣше Испорихъ. Задъ него следваха боляри, таркани и боили съ войницитѣ — всички на коне, а найназадъ женитѣ и децата въ широки кола. Следъ тѣхъ пъкъ вървѣха стадата съ овцитѣ — много крави, волове и коне.

Всѣки главатарь на дружинитѣ, който охранява станътъ, носѣше на рамото си по едно младо орле. Когато конницитѣ забележеха по пжтя чужди селища, или група отъ неприятелски войници, даваха на орлитѣ по кжсче месо и откачаха сребърнитѣ верижки, съ които ги бѣха превързали. Тогава орлитѣ се издигаха на кржгове надъ войницитѣ. Това бѣше белегъ за тревога. Тржбитѣ засвирваха — отъ войската се отдѣляше втора дружина, начело съ нѣкой боилъ и политаше по пжтя, който орлитѣ му показва.

Когато неприятельтъ бѣше събранъ на по-голѣми групи и имаше нужда отъ нова помощь въ боя влизаше и самъ ханътъ съ най-силната си войска.

Така се движеха победоносно месеци и години. Отъ време на време народътъ се спираше на по-дълги почивки. Тогава ги настигваха колата съ женитѣ и децата. Разпъваха се шатритѣ и се приготовляваше топла храна Тѣзи почивки даваха време за игри и веселие — и когато вечерь се запалваха огньоветѣ, цѣлата земя изглеждаше пламнала. Защото голѣмъ бѣше народътъ на Испериха.

Когато настѫпяше зима, всички се приготвяха за дълга почивка. Събираха се шатритѣ и се изкопаваха топли жилища въ земята, постлани съ дебели меки кожи. Такива селища строеха всички боляри за дружинитѣ си и ги ограждаха съ дълбокъ ровъ. Въ тѣхъ цѣлата зима женитѣ приготовляваха облѣкло, а мѫжетѣ стѣгаха орѫжието за новъ походъ.

Тъй течеше времето — минаваха дни и нощи, докато народътъ на Исперiха стигна и се разположи на лѣвия брѣгъ на тихия Дунавъ.

Образуването на българската държава.

Проф. В. Н. Златарски.

Основата на българската държава турилъ единъ неславянски народъ отъ хунски произходъ — първобългаритѣ, които дотогава, отъ V до VII вѣкъ, играели голѣма историческа роля по източнитѣ и севернитѣ брѣгове на Черно море. Едно племе или орда отъ тѣхъ, за да избѣга игото на появилитѣ се тогава отъ Срѣдна Азия нови азиятски завоеватели — хазаритѣ, напустнали своитѣ приазовски и черноморски живѣлища и се явили къмъ срѣдата на VII вѣкъ на североизточната граница на Византийската империя, въ днешна Бесарабия, съ цель да търсятъ земя за поселване. За да осигурятъ още по-добре своята безопасность, тия българи, въ споразумение съ цариградското правителство, скоро следъ това се прехвърлили въ североизточния кѫтъ на Балканския полуостровъ и се поселили въ днешна северна Добруджа съ задължение да пазятъ тамошната граница на империята отъ варварскитѣ народи. Но оттука българитѣ, ползувайки се отъ критичното положение, което преживѣвала източната империя въ упоритата си борба съ арабитѣ, подъ самия Цариградъ, скоро влѣзли въ връзка съ мизийскитѣ и дакийски (влашки) славяни. Тая връзка имала за сетнина образуването на единъ политически съюзъ, начело на който застанали първобългаритѣ, поради своята строга военна дисциплина и яка държавна организация. А славянитѣ влѣзли въ

тоя съюзъ, като федерати, като съюзници. Първоначалната цель на тоя политически съюзъ била: членоветѣ му съвмѣстно и взаимно да защищаватъ независимостьта си, отъ една страна отъ византийцитѣ, сблъскването съ които имъ предстояло, а отъ друга отъ аваритѣ, чиято мощь все още се чувствувала въ това време, въ областьта на срѣдни и северно отъ долни Дунавъ, макаръ че българитѣ постепенно отблъсвали тѣхната власть на северъ и западъ; при това въ вжтрешната си уредба двата народа — българи и славяни — отначало оставали съвършенно самостойни и живѣли отдѣлно единъ отъ другъ, всѣки по своитѣ нрави, обичаи и собствено право. Възникването на този федератиренъ съюзъ се налагало и отъ условията, при които се намирали тогава двата народи — българи и славяни.

На новодошлитѣ българи се налагало да влѣзатъ въ съюзни отношения съ завареното тукъ славянско население. Обявявайки се въ враждебни отношения къмъ византийския императоръ, който имъ бѣ оказалъ гостоприемство въ територията на империята си, първобългаритѣ не сж можели да не предвиждатъ, че Византия, ако не сега, то въ близко бждаще ще се разправи и съ тѣхъ сжщо тъй, както и съ другитѣ варварски народи, тѣхни предшественици. Въ сжщото време тѣ не сж могли да не признаятъ своята слабость вече и поради своята немногобройность и че, само ако сполучатъ да привлѣкатъ на своя страна завареното на полуострова славянско население, ще бждатъ въ състояние да устоятъ противъ византийското оржжие и да запазятъ независимостьта си. Следователно, за българитѣ било отъ първостепенна важность да подържатъ добри и мирни отношения съ славянитѣ, а не да ги вържжаватъ противъ себе си.

Отъ друга страна, и славянитѣ се намирали въ сжщото положение. По-горе се спомена, че Мизийскитѣ славяни, макаръ и да се настанили въ византийска територия и да считали завзетата отъ тѣхъ земя за своя собствена, все още не се намирали въ определени политически отношения спрѣмо Цариградъ и, разбира се, не можали да очакватъ оттамъ нищо добро за себе си; рано или късно щѣли да бждатъ принудени да се покорятъ и да станатъ поданници на византийския императоръ. Сега, обаче, когато при тѣхъ се явило едно варварско племе, враждебно настроено къмъ Византия, тѣ предпочели да признаятъ неговото първенство и да влѣзатъ въ съюзъ съ него, та да действуватъ заедно противъ общия врагъ. Освенъ това, като били раздѣлени на малки отдѣлни племена, безъ да могатъ да образуватъ едно здраво цѣло, славянитѣ едва ли биха устояли противъ добре организиранитѣ бъл-

гари, ако се бѣха явили противъ тѣхъ. Защото българитѣ като по-многобройни отъ всѣко славянско племе отдѣлно и при това стоящи много по-високо, въ държавно и военно отношение, лесно биха ги победили едно следъ друго и биха ги обърнали въ покоренъ народъ. Следователно, и за славянитѣ било много по-изгодно сега да влѣзатъ въ приятелски и съюзни отношения съ българитѣ, та по тоя начинъ не само да се запазятъ отъ последнитѣ, но и да могатъ да разчитатъ на тѣхната помощь въ предстоящата борба съ Византия. Още повече, че славянитѣ при такива отношения запазвали вжтрешнага си свобода и ниционалната си особность.

Възникналиятъ по тоя начинъ българо-славянски политически и воененъ съюзъ въ северната часть на полуострова и при това на византийска територия, не е могълъ да не обърне вниманието въ Цариградъ, а поради своята опастность за цѣлостьта на империята, да не предизвика отгамъ противодействие. Така се и оказало. Обаче, още първиятъ опитъ, направенъ отъ императоре Константина IV Погонатъ (668—685), веднага следъ като са освободилъ отъ арабитѣ, за унищожение на тоя опасенъ за Византия съюзъ, още въ самото си начало останалъ безъ резултатъ. Напротивъ, тоя несполучливъ опитъ издигналъ още по-високо значението на съюза, както предъ българитѣ, тъй и предъ славянитѣ и далъ възможность още повече да се почувствува неговата необходимость и по-голѣма закрепа и трайность. Като изразъ на тая необходимость се явява и официалното провъзгласяване — основаването на новата федеративна българо славянска държава, нечело съ българския вождъ Исперихъ (679—701), като пръвъ господарь на тая държава, която византийскиятъ императоръ билъ принуденъ да признае съ единъ позоренъ за себе си миръ въ 679 грдина.

Новооснаваната държава, която имала своя центъръ въ лагера на първия си господарь, въ Плиска, на днешното Каспичанско плато (около с. Абоба — североизточно отъ Шуменъ) била наречена България по името на оня народъ, който заставалъ начело на тоя политически съюзъ. Поради това тая държава първоначално носила чисто азиатски характеръ. Начело въ нея стоялъ господарь, който носилъ тиглата ханъ. Най-високи следъ хана длъжностни лица били кавханъ, неговъ най-близъкъ съветникъ, и тарканъ — неговъ провинциаленъ замѣстникъ. Тия длъжности се завземали отъ благородницитѣ, които се дѣлѣли на два класа: висши боили, славянски боляри и низши — богаини. Отличилитѣ се лица отъ двата класа получавали разни важни титли: багатуръ или боготуръ, копанъ, коло

вратъ и др. Народътъ се дѣлѣлъ на малки племена или родове — български или славянски, които имали свои имена. Славянскитѣ племена имали свои князе, които стояли начело на мѣстната войска и носили въ IX вѣкъ име къметове, а българскитѣ родове — свои родоначалници. Българитѣ били войнственъ народъ съ яка дисциплина и строга уредба. Тѣ образували отлична конница, винаги готова.

Аспарухъ.

Николай Райновъ.

Върху древни кули, зидани отъ чуждоземци — царь Аспарухъ сгради своя дворецъ.

Сгради го отъ гранитенъ камъкъ и пъстроцвѣтни дървета, украси го съ хубостьта на своята царица, и принесе жъртва на боговетѣ — да крепятъ съ мощна ржка и мждро слово народа му.

А после сбра войводи и бранни пълчища, та замина въ далечни краища — брань съ врази да води. Защото всичко живо възстана срещу Аспаруха — и вси съседи плашеха съ мечъ новата му държава.

Той реши да се опре на цѣлъ свѣтъ, ала да спази основаното и да разшири синуритѣ на своето царство.

И сбра сговорни дружини, та потегли срещу лихи врагове. Тѣ отиваха да чертаятъ синура на своята нова земя! . . .

Ала хората не разбраха това и люто кълнѣха брань и бранници.

Защото бѣха слаби. Умрѫзнали имъ бѣха тежки и постоянни войни съ Бизансъ. Пъкъ и въ много богове вѣрваха тѣ.

— — И тръгна жрецътъ Кардамъ отъ племе на племе, за да пречисти душитѣ имъ, та дано видятъ истината.

И рече имъ Кардамъ:

— Помня днитѣ, когато съ дълги ладии пресѣкохме голѣмата рѣка, за да подиримъ дошлитѣ тукъ преди насъ родни братя. О, помня добре! — И защо сторихме това тогава? Защо се вселихме въ Онгъла — и защо сградихме държава между васъ? Вижте, мои родни братя: врази разсипватъ нашата земя, горятъ пшеницата на нивитѣ ни, избиватъ синоветѣ и сестритѣ ни! Да ги оставимъ ли да горятъ и пленяватъ? — — Па нали пепель ще стане това, що сме мечтали, — и нали димъ ще станатъ нашитѣ градове? — Чуйте ме, братя мои — кажете на синоветѣ си да емнатъ мечъ и да тръгнатъ следъ царь и войводи!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

. . . Ала вредомъ се оплакваха предъ бѣлокосия жрецъ.

И вредомъ думаха Кардаму, че войната е кръвь и вопли. Защото славянитѣ бѣха миренъ народъ — не обичаха войната.

— Не ме разбиратъ! — рече Кардамъ.

И напусна жрецътъ заселищата по котловинитѣ, та тръгна да настигне царя и войската.

* * *

— — — А борбата растѣше все по-страшна.

И накрай цѣлата крайдунавска земя пламна: народъ срещу народъ полетѣ — племе срещу племе.

Видѣ ханъ Аспарухъ това.

И ханътъ изкриви отъ скръбь лицето си, махна съ ръка и тръгна предъ своитѣ бранници. —

* * *

— — — И летѣха войнитѣ отъ връхъ на връхъ.

Мразъгъ бѣ посипалъ съ снѣгъ балканитѣ. По прѣснитѣ гранки на боровете висѣха тежки алмазени цвѣтя.

А бранницитѣ вървѣха.

Надъ тѣхъ висѣше голѣмо бѣло небе; по урвитѣ, засипани съ прѣспи, пълзѣха бѣли мъгли. Вихъръ летѣше диво отъ връхъ на връхъ.

— — — И тамъ, въ снѣжнитѣ пазви на високитѣ балкани, тѣ намираха своя студенъ гробъ. И падаха тѣ — вкоченѣли и бледи — падаха единъ по единъ, а отгоре имъ се стелѣше бѣлото мразовито небе, като сребъренъ покривъ — — —

— Защо умрѣха тѣ? — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Старъ войвода, по име Властимиръ, разклати броня отъ медни пулове, разтърси дѣсница, па каза угрижено на ханъ Аспаруха:

— За кого вѣхме знамена, царю? За кого се бихме и лѣхме кръвь? И кой вървѣ следъ насъ? На хиляда едно — отъ тѣзи племена, чиято вѣра ни е чужда! — Дори езика имъ едва разбираме! . . ! Тѣ служатъ вече на богъ, разпънатъ на кръстъ — а нашитѣ знаятъ само Перуна и Морана! Та и вѣрата ни една ли е? Тѣ не знаятъ нашитѣ богове — тѣзи чужденци! —

А войводитѣ чакаха да чуятъ, що ще каже ханътъ.

Аспарухъ сбърчи вежди, замисли се, па промълви бавно:

— Правда говоришъ Властимире. — Още стариятъ Кубратъ бѣ завещалъ: да се не разсѣйва племето ни. — Ала — не стана. То се пръсна вредомъ, смѣси се съ славянитѣ, а потомцитѣ имъ, приеха разни вѣри, забравиха своята родна речь, повѣрваха въ спасители, разпънати на дърво; не помнѣха дори, отде сж

дошли. Много отъ нашитѣ братя се заселиха преди насъ и тукъ, по тия мѣста, които ние днесъ тъпчемъ, па и по-натамъ — въ страната, кѫдето залѣзва слънцето. И его: — ние сме имъ вече чужди . . . Тугинъ е Аспарухъ за тѣхъ, ала за мене тѣ сѫ родни братя: не всуе водихъ брань следъ брань за тѣхъ! . . . Едно ще ви река: — не се гнѣвете, вожди! — Мой старъ е грѣхъ това: днесъ кая се за него. . . Тѣ, нашитѣ родни братя, ме викаха отдалекъ; викаха ме, безъ да ме знаятъ: — викаха единъ свой смѣлецъ да ги сплоти въ едно. Тѣ ме викаха на своя забравенъ езикъ: душата имъ, кръвьта имъ, смѫтниятъ имъ споменъ за роднитѣ степи ме викаше — — — И азъ ги чухъ! Не ги винете, вожди! — Виновни ли сѫ тѣ? — — —

И войводитѣ не казаха нищо.

Тѣ слушаха съ наведени глави — и само рѫцетѣ имъ опъвахе поводитѣ на конетѣ.

А слънцето грѣеше, — жестоко, едро и разгопено. И по ширното скръбно поле дърветата изпъваха нагоре сухи, премалѣли клоне. И конницитѣ вървѣха — и безчетнитѣ пълчища на Аспаруха покриваха дългата прашна лента на задушния друмъ.

Дрънчеха щитове и брони; разклащаха се копия, насочени нагоре, сгѫпваха тежко коне, покрити съ медь и желѣзо.

А предъ тѣхъ се протѣгаше безкраенъ прашенъ друмъ — и високи чужди планини дѣлѣха бранницитѣ отъ огнищата на тѣхнитѣ хижи.

Вечерьта пълчищата проснаха станъ въ подножието на планинитѣ.

* * *

. . . И въ ранното утро, когато — по велението на боговетѣ — царица Ахинора бѣ пренесена въ жертва за онзи народъ, що бѣ мечта и дѣло на Аспаруха, ханътъ изпусна своя щитъ, защото мѫка сгърчи дѣсницата му. —

И щомъ пламъцитѣ погълнаха младата снага на царицата, той извърна глава, за да не гледа — — —

Ала погледътъ му падна върху колѣничилия народъ — и той видѣ онѣзи, на които бѣ далъ бранници и съпруга въ жъртва, паднали ничкомъ покорни, плахи, — като широко затихчало море.

. . . И слънцето озари колѣничилия народъ.

Плиска — столицата на Исперихa.

П. Росенъ.

Хисарътъ, както го зове мѣстното население, е вжтрешната укрепена часть отъ Плиска: единъ правожгълникъ, обърнатъ малко югоизточно. Околовръстната стена е разрушена и личи като валъ. Въ жглитѣ й сж разкрити кули съ много сложни, вжтрешни дѣления. Зидани сж съ голѣми дѣлани, сиво-бѣли варовици. Въ срѣдата на хисара е базиликата — храмътъ. Предната, олтарната стена стърчи метъръ и половина — два; другитѣ сж по-низки. Всичко е градено съ голѣми дѣлани блокове отъ сиво-бѣлъ варовикъ, безъ никакъвъ баластъ. Отвжтре и отвънъ спойката, хуросана е отъ варь, пѣсъкъ и чукана керамида. Той, хуросана, е розовъ, добре вкамененъ и предава една сладостна хубость. Кремовитѣ блокове, откроени съ розовата нишка, спойка, добиватъ още по-голѣма красота.

Базиликата е построена върху 3,000 кв. метра (100 метра дълга и 30 м. широка). Ако на всѣки кв. метъръ поставимъ по 4 души, ще получимъ: 12,000 богомолци могатъ едновременно да молебствуватъ.

Храмътъ се състои отъ централенъ корабъ и два странични. Главниятъ входъ се намира на западната страна, води презъ пропилеитѣ въ Атриума. Атриумътъ заема почти половината отъ застроеното пространство. Отъ всичко вѣе една величественость, като отъ никоя балканска старина. „Това е архитектура — рѣдкость, — възгласятъ г. г. професоритѣ, които ржководятъ разкопкитѣ. — Що е въ сравнение съ нея Александъръ Невски! Сборище отъ копия".

Вънкашниятъ валъ, който огражда цѣлото селение, обхваща едно пространство, равно на единъ голѣмъ градъ. Откритъ е и водопроводътъ. Бликнала, кой знае отъ кжде доведена, буйна вода. Една безценна благодатъ за безводната Абоба.

Хоризонтътъ като че ли е обкованъ отъ единъ дебелъ перазъ — сгръмнитѣ спусъци на заграждащитѣ този бастионъ висоти. Въ него се включватъ и Плиска, и Мадара, и Преславъ.

Обходилъ съмъ почти всички наши старини и паметници. Никжде не ме е обхващала такава национална гордость, както тука. Въ сравнение съ царска Плиска, В. Търново е обидна селящина. Катедрали, въ които сж служили патриарси, миропомазвали сж царе, палати... колиби. Пъкъ и какво ли искате! Палати, въ които е могълъ да царува свинопасецътъ Ивайло Бърдоквата... Какви могатъ да бждатъ! . . . Тукъ въ Плиска сж царували царе, които сж дѣлили мегданъ съ Карла Велики: Крумъ, Омор-

тагъ, Борисъ. . . Само такива царе могатъ да се коронясватъ въ подобни величествени храмове и да ги строятъ.

„Българитѣ били една хунска орда. . . . Покорили славянскитѣ племена. . . . и образували мощна империя, равна на която по онова време била само оная на Карла Велики . . ."

Каточе ли трѣбва на изгоримъ цѣлата си история, та да чакаме да се яви новъ Паиси да се провикне: О, неразумни . . . Може ли дива орда да строи величествени паметници, империи. . . Не орда, а блуждающъ откжслекъ отъ великъ, културенъ народъ, дошелъ съ всичкия си строителенъ и държавнически гений, въ толкова малко време създалъ паметници, империя. За това свидетелствуватъ не само тия паметници, но и ония въ Унгария и Русия. И поради своята малочисленость, стопилъ се е въ голѣмата славянска каша.

Крумъ побеждава франкитѣ.

Николай Райновъ.

Ханъ Крумъ се биеше за земя съ авари и ромеи. И тогава франкитѣ, извардили царството безъваждъ и защита, нападнаха земята му, грабѣха и пленѣха.

Счепканъ съ безчислени врагове, той поиска миръ.

Ала не склониха безумнитѣ франки.

А страшни бѣха франкитѣ — знаеше Крумъ това.

Тѣ бѣха безбройни и сѣеха смъртна уплаха навредъ.

Вървѣха на страшни тълпи, предъ които мирнитѣ славяни трепереха.

Не сепваше ги ни мечъ, ни буря: въ бой се раждаха, въ бой крепнѣха, въ бой — мрѣха.

Смъртьта бѣ тѣхна родна сестра.

Тѣ пѣеха диво своята люта пѣсень и пленѣха земитѣ на българския царь.

• • •

Крумъ чествуваше победата си надъ ромеитѣ.

А франкитѣ не мирясваха.

Тѣ вървѣха, облѣчени съ ленени дрехи.

Препасани бѣха съ пояси отъ кожа и сребърни плочки.

По главитѣ на вождитѣ имъ лъщѣха златни корони, стегнати съ обржчи, на които се виждаха ваяни зебри и глави на смокове.

Държаха щитове отъ кожа на дивъ бикъ, изпъстрена съ пурпурна багрилка, та отдалечъ блестѣха като страшни кървави звезди.

Тѣ припускаха съ ярость, яхнали желѣзни колесници, запрегнати съ диви коне.

И готвѣха наново война съ българитѣ.

* * *

И реши една нощь ханъ Крумъ да дири отплата. Сбра войни и вожди, па нападна земята на франкитѣ.

И стжписаха се тогава франкитѣ, съзрѣли българскитѣ пълчища въ своята родна земя. Защото деветь града бѣха взети съ селата имъ, много моми бѣха пленени, избити — много войни.

И дойдоха тогава въ Крумовия станъ вождоветѣ имъ за миръ.

Но разбра ханъ Крумъ, че не за миръ идватъ. Дошли бѣха да видятъ, силна ли е българската ржка, иматъ ли българетѣ оржжие, храбри ли сж вождоветѣ имъ.

И прие ги Крумъ, ала прати двама войводи въ чуждия станъ, а франкитѣ задържа — и поржча да имъ вържатъ очитѣ.

* * *

Невѣрни сж франкитѣ. Приеха тѣ българскитѣ войводи подъ голѣмъ джбъ, дето се бѣлѣеха шатритѣ на тѣхнитѣ вожди.

Пиръ имаше тамъ.

И пѣсни се пѣеха.

Посрѣдъ пира, въведоха пратеницитѣ на ханъ Крума.

Навжсенъ седѣше Аларихъ между галскитѣ вожди.

Не го разгушиха ни пѣсни, нито танци.

* * *

Пристжпиха войводитѣ.

Ала за миръ не стана речь.

Самъ Аларихъ се изправи, па каза:

— Идете си въ стана, дръзки българи и кажете на своя ханъ, че трѣбва да извлѣче по-скоро изъ Галия станьта си! Горко му иначе! — — — Зная ви азъ: какви ли бранници сте вие — бранници безъ колесници, броня и щитове? Та дори оржжие нѣмате! — — Ехъ, да имахте поне сърдце! — — — Та диви звѣрове ли сме, та ни налитате съ дървени копия, и стрели отъ пржчка и лешникъ да мѣтате по насъ? Я си вървете, окаяници, та кажете тамъ на своя ханъ, какви оржжия сте видѣли тука! И — не измъкне ли отъ Галия своята мръсна гмежь — да си мисли — —! Като звѣрове ще ви избия, а съ кожитѣ ви ще облѣка щитоветѣ на войницитѣ си!

. . . А тѣ стояха тамъ смирени и плахи; стояха съ умислени лица и гледаха предъ себе си голѣми щитове отъ кожа и желѣзо, медни шлемове, колесници съ седла за двама бойци, дълги метални стрели и гъвки копия отъ жълта медь. — — —.

. . . Старъ вождъ се възправи задъ Алариха, приближи до огъня, па изгледа войводитѣ. Червени змии съскаха отъ пламъка по лицето му.

Той рече навжсено и тежко:

— Наистина, диваци трѣба да сте вие, и по всичко познавамъ, че въ горитѣ живѣете — — —! Не гледамъ ли ви: носите високи обувки отъ кожа на овенъ, обсипани съ медни пулове и подковани съ желѣзо. Дълги дрехи отъ звѣрска кожа виждамъ на гърба ви; а по тѣхъ неука ржка е чертала детински украшения . . . — Въ пещери и клисури живѣете: — чулъ съмъ за васъ! Диваци сте: съ хора се и не срѣщате . . . Та и защо ли нашиятъ господарь ви не отсѣче главитѣ? Още до зори ще поразимъ всичко ваше, та мелниченъ камъкъ ще върти всѣки български войвода, войницитѣ ви вранитѣ ще наситятъ, а ханътъ ви въ окови ще гледа пиршеството на Алариха!

И той млъкна, а франкитѣ изведоха войводитѣ.

Но мигомъ се сепна като пробуденъ Аларихъ, па махна гнѣвно съ ржка — и рече тежко и властно:

— Убийте ги!

* * *

Преди зори още се дигна голѣма глъчка въ стана на франкитѣ. Крумъ разбра, наду браненъ рогъ, и войскитѣ полетѣха въ бой.

Дигна се тревога, зачу се звънъ на метални оржжия, засвѣткаха мечове, раздра силенъ рогъ мрачинитѣ, низъ гжсти шумаци се раанесе глухъ тропотъ на многочислени пълчища и остро цвилене на коне. —

Тѣ идѣха насамъ — франкитѣ . . .

* * *

И лютъ бой се начена. Мракътъ се раздра отъ гнѣвни викове и плачливи стонове, гората екна отъ сплетени звукове на невидими хора. Тамъ, въ тъмното, ставаше нѣщо страшно — — —.

* * *

Българитѣ надвиха.

На съмване франкитѣ бѣха прогонени далече. —

И ханъ Крумъ спрѣ войскитѣ предъ стенитѣ на единъ градъ.

Нагамъ летѣха въ бѣсенъ устремъ българскитѣ пълчища.

Натамъ, къмъ града, летѣха конници на дълги коне, яздени безъ седло — коне, които хвъркатъ като буря и съскатъ като змии. Пълчищата на ханъ Крума настжпваха къмъ чуждия градъ.

Тѣ носѣха дълги копия отъ дрѣново дърво, оковани съ тежки медни прѫстени На върха бѣха съ желѣзно острие, цъвнало въ островърха корона, която се впива въ тѣлото — и тамъ ловката дѣсница на боеца го внизва и върти, за да разтвори тежка рана, отъ която ни жрецъ, ни знахарь спасява.

Тѣ носѣха тежки тулове отъ кожа. Въ кълчана дрънкаха стрели отъ гъвкава пржчка съ металенъ коренъ и съ връхъ, потопенъ въ отрова отъ незнайни билки, брани отъ балкани и канари. А на раменетѣ имъ висѣха тетива . . .

* * *

. . . Тѣ летѣха къмъ голѣмия градъ, чието име не знаеха.

Много облаци отъ стрели ги покриха: бойцитѣ стреляха отъ кулитѣ и бойницитѣ на крепостьта.

Ала не стана! Не се дръпнаха българитѣ до вечерьта. Тѣ гъмжеха край градскитѣ стени като тъменъ мравунякъ.

А презъ нощьта подрониха стената, хвърлиха сржчно мостове прѣко рова — и отбрани стрелци се вмъкнаха крадишкомъ въ града. Други прелазиха стената по стълба отъ копия и щитове, издебнали дрѣмката на бойцитѣ горе. И отвжтре подпалиха съ факли цѣлия градъ, облѣчени съ дрехитѣ на убититѣ франки.

Тревога разбуди срѣдъ нощь голѣмия градъ — всички разбраха, че въ града е влѣзла Смъртьта — — —.

Ханъ Крумъ отнесе далекъ своята победа. И тамъ, дето бѣ стигналъ мечътъ му, той издигна голѣма пирамида отъ човѣшки черепи, за да личи междата, що дѣли Галия отъ българската земя.

А вечерьта, когато франкитѣ за пръвъ пжть донесоха на Крума даръ - злато и оржжие, въ българския станъ имаше пиръ.

Бѣлокоси жреци шепнѣха заклинания, колѣха бикове, овни и гължби на Перуна, който бѣ далъ победата — и на Морана, която бѣ взела кървава дань отъ франкитѣ.

Законодателството на Крума.

Хр. Н. Златинчевъ.

Въ Плиска бѣше праздненство, когато докараха цѣли тълпи окжсани, голи, боси, измършавѣли пленици — авари. Тѣ вървѣха съ наведени глави и много отъ тѣхъ кършѣха ржце отъ мжка и *проклинаха.* Кучета лаеха, а палави дечурлига тичаха следъ тѣхъ

облѣчени въ мръсни конопени ризи, свирѣха и вдигаха шумъ до Бога. Отпредъ, въ страни и въ края конници, облѣчени въ тежки желѣзни брони и щитове, въоржжени отъ главата до петитѣ съ дълги остри копия, съ торба стрели презъ рамо и тежки ятагани на кръста, пазѣха нещастната върволица, началото на която се губѣше въ облакъ прахъ, който се сливаше съ пожълтѣлото поле въ далечината. Още по-голѣмо бѣше празненството, когато златото, скжпоценнитѣ камъни – военната плячка — се пренасяше изъ улицитѣ на ликуващата столица Плиска. Кервани отъ коне и колесници, натоварени съ тлъста плячка, се точеха, причаквани и изпращани съ зурли, тъпани и рогове. Народътъ пѣеше хвалебни пѣсни, махаше съ ржце и виеше кръшни танци край запалени по стъгдитѣ на столицата огньове.

* * *

Доволенъ отъ победата си надъ аваритѣ бѣше ханъ Крумъ. Но тежка мисъль заседна въ душата му, като гледаше печалната върволица отъ пленници, която се нижеше, мълчалива и уплашена, предъ очитѣ му. Той затвори очи и предъ погледа му се изниза славното минало на този могъщъ и силенъ народъ Той си спомни за аваритѣ — непобедимитѣ скити, отъ които треперѣше всичко живо; спомни си за нѣкогашното имъ господство надъ самитѣ българи, когато живѣеха още въ Южна Русия; за тѣхното велико и уредено царство, за тѣхнитѣ геройски набѣги и победи надъ неприятели.

— Искамъ да зная причинитѣ за тѣхното толкова лесно и позорно сгромолясване, за тѣхната гибель, — си рече ханътъ, като въздъхна дълбоко, сякашъ виждаше самата България да пропада.

Той повика при себе си нѣколко души отъ по-старитѣ пленници—авари и ги запита за онова, което го вълнуваше. Тогава най-мждриятъ отъ тѣхъ смирено издигна гласъ и му отговори:

— Велики хане, нашитѣ нещастия сж отъ онѣзи, които сж събаряли и всѣкога ще събарятъ и най-цвѣтущитѣ царства.

Съ клевета и измама се преследваха най-мждритѣ и най-кадърнитѣ ни хора. Вмѣсто да служатъ за гордость на нашата страна, затваряха ги, убиваха ги. . . Сждиитѣ станаха подкупни хора: правосждие не раздаваха. И най-голѣмиятъ престжпникъ тѣ намираха за правъ, стига да имъ подхвърляше кжсъ злато. Пиянството стана гордость. Пиеше мало и голѣмо. Затова пъкъ и често ставаха скандали, убийства, незачитане на законитѣ. Пиянството ни откжсваше и отдалечаваше отъ труда, направи ни лениви, затова и засиромашахме. Лакомството за богатство изврати

всички: чиновническитѣ длъжности въ държавата се купуваха съ пари — чиновницитѣ се продаваха цѣли за пари. А ние проститѣ хора — мнозинството отъ народа — ехъ! велики хане . . . Срамъ ме е да го кажа . . . Ние бѣхме като стока — богатитѣ ни купуваха и продаваха — търгуваха съ насъ като съ добитъкъ.

Две сълзи се търкулнаха по набръчканитѣ бузи на стареца.

Крумъ бѣше дълбоко замисленъ.

— Вървете си, — загрижено каза той и следъ малко даде заповѣдь да дойдатъ при него всички боляри, воеводи, за да обмисли ведно съ тѣхъ, що да направятъ, та да запазятъ България отъ такава напасть, да я запазятъ велика за дълги години.

Следъ дълго обмисляне съветътъ реши:

1. Ако нѣкой наклевети нѣкого, да се издири работата кубаво и, ако се укаже, че наистина това е само клевета, клеветникътъ да бжде убитъ.

2. Никой да не укрива държавни престжпници — безчестни сждии, подкупни чиновници. На такива да се взематъ всичкитѣ имоти.

3. На крадцитѣ да се чупятъ ржцетѣ и краката.

4. Да се изкоренятъ всички лозя, за да не се опиватъ хората.

5. На сиромаситѣ да се дадатъ имоти, за да не просятъ, а да работятъ и тъй да изкарватъ прехраната си.

6. Който не изпълни тѣзи закони, да му се отнема имотъ.

Крумъ и Никифоръ.

Проф. Н. П. Благоевъ.

Императоръ Никифоръ билъ човѣкъ съ твърда воля и нищо не е било въ състояние да го отклони отъ намѣрението му да съкруши и покори българитѣ. Затова, следъ като презъ 810 г., привършилъ финансовитѣ си и военни реформи, въ началото на следната година обявилъ обща мобилизация въ цѣлата империя, като не сж били освободени дори и беднитѣ. Презъ м. май 811 г., придруженъ отъ сина си Ставраки, зетя си Михаилъ Рангаве и множество видни военни и цивилни византийци, напусналъ Цариградъ и начело на многобройна войска се отправилъ за крепостьта Маркели, дето е било заповѣдано да се концентриратъ войскитѣ му.

Князъ Крумъ много добре билъ осведомenъ за количеството и качеството на византийската войска, сжщо така и за плана на императора Никифора и затова още въ Маркели му пресрещналъ

миръ. Обаче, Никифоръ отхвърлилъ предложението му и, начело на многобройната си войска, положително не е известно, дали презъ Върбишкия или Чалжкавакския проходъ, но въ всѣки случай презъ единъ отъ тѣзи два прохода, следъ много обиколки презъ непроходими мѣста и съ голѣма опасность преминалъ Стара-планина и на 20 юлий, понедѣлникъ, билъ въ България (Мизия). Тукъ сж станали малки битки между византийци и българи, навѣрно, нарочно предизвикани отъ князъ Крума съ цель да прикрие движението на войскитѣ си и да отвлѣче всичкитѣ византийци въ вжтрешностьта на България, така че старопланинскитѣ проходи да останатъ безъ византийска охрана или поне безъ гол ма такава. Тѣзи сражения, безспорно, сж били въ полза на византийцитѣ, защото князъ Крумъ отстжпвалъ. Императоръ Никифоръ, който билъ добъръ държавникъ, но лошъ пълководецъ, насърдченъ отъ тѣзи мними военни успѣхи и въпрѣки предупрежденията на нѣкои отъ полководцитѣ му, продължилъ настжплението си въ вжтрешностьта на България, като високо заявилъ, че въ този воененъ парадъ разчита главно на щастието и мждростьта на сина си Ставраки и заповѣдалъ на войницитѣ си немилостиво да убиватъ добитъкъ, деца, изобщо всички българи, безъ разлика на възрасть и полъ. Следъ първитѣ сблъсквания той три дена, безъ никакво препятствие, настжпвалъ и на 23 юлий стигналъ въ българската столица, която, оставена безъ никаква защита, много лесно завладѣлъ. Тогава той ограбилъ съкровищата на княза Крума и взелъ много строги мѣрки за запазването имъ. Най-после изгорилъ и дворцитѣ на Крума.

Князъ Крумъ, за да заблуди още повече императора Никифора, навѣрно, на 24 юлий, въ петъкъ, му предложилъ миръ, съ условие, да вземе каквото му е угодно, и мирно да напустне страната. Обаче, той отказалъ. И докато всичко това ставало въ четвъргъкъ и петъкъ, т. е. на 23 и 24 юлий, българитѣ завзели старопланинскитѣ проходи, оградили входоветѣ имъ и изходитѣ съ дървени укрепления и поставили силна стража. Никифоръ, щомъ се известилъ за това (а де и какъ се известилъ, историкътъ не казва, но, навѣрно, въ Плиска и отъ войницитѣ си, които сж били оставени да пазятъ проходитѣ), веднага разбралъ безизходното си положение и на близкитѣ си другари въ гибельта казалъ: „Ако дори станемъ и птици, никой да се не надѣва, че ще избѣгне гибельта". Въ сжбота презъ нощьта князъ Крумъ обградилъ императора Никифора съ цѣлата му войска и презъ цѣлата нощь вдигалъ голѣмъ шумъ около тѣхъ, строилъ и движилъ войскитѣ си. Всичко това страшно нервирало и уплашило визан-

тийцитѣ. На 26, въ недѣля, още преди да съмне, българитѣ се нахвърляли върху византийския лагеръ въ права посока къмъ палатката на императора Никифора и ония на велможитѣ му и го убили заедно съ 50 видни византийски велможи и полководци, твърде много офицери и безброй войници. Всичкото оръжие и императорскитѣ вещи паднали въ ржцетѣ на победителитѣ българи. „Дано,— казва Теофанъ,—византийцитѣ не доживѣятъ други подобни нещастия, защото тѣ надминаватъ всѣко ридание". Сжщиятъ казва, че въ това поражение погиналъ цвѣтътъ на византийцитѣ.

Като не щешъ мира, нà ти сѣкира!

Ал. К-овъ.

Въ 809 год., ханъ Крумъ нападналъ София и я превзелъ. Той завладѣлъ цѣлата Софийска область, населена съ славяни. Това възмутило византийския императоръ Никифора и следъ две години (811 г.) той събралъ многочислена войска и потеглилъ презъ Тракия и източния Балканъ за столицата Плиска. Пожарища и съсипни оставялъ навредъ следъ себе си Никифоръ. Крумъ не билъ готовъ за борба съ Никифора, та пратилъ да го молятъ за миръ.

Ала Никифоръ отговорилъ гордо: „Докато не съсипя българското царство, нѣма миръ, нѣма милость!..." Пакъ молилъ Крумъ, ала гордиятъ и непреклонниятъ Никифоръ не отговорилъ: продължавалъ да пленява, да гори и да беси. Разсърдилъ се Крумъ и казалъ: Не щешъ миръ, ще разберешъ тогава, кой е Крумъ български!..." На 25 юлий презъ нощьта, при зори срещу 26, Крумъ заобиколилъ гърцитѣ въ една балканска тѣснина при Разбой-планина, заградилъ устията и проходитѣ на дола и избралъ една малка, но храбра дружина.

— Юнаци! — казалъ имъ Крумъ, — ще нападнемъ гордия неприятель, като свѣткавица. Нѣма да щадимъ никого. Роби не приемамъ. Врагътъ, който не иска миръ, да погине! Храбро се дръжте!

При зори шепата юнаци се хвърлила съ такава стремителность въ многочисления неприятелски лагеръ, че той се намѣрилъ въ ужасъ. Захванало се клане нечуто и невидено. Никифоръ ударилъ на бѣгъ, ала навсѣкжде го посрѣщали български копия и щитове. Ударилъ съ войската нагоре по стръмнинитѣ — грамадни камъни, гъркаляни отгоре, го съсипвали.

— Нѣма надежда за спасение, — извикалъ горко Никифоръ, — освенъ да се обърнемъ на птици!...

Балканската зора минала, блѣснало хубавото българско слънце. Като видѣлъ, че нѣма друго спасение, Никифоръ искалъ да си пробие пжть презъ гжститѣ щикове на Крумовитѣ войници. Тукъ се почналъ страшенъ бой. Крумъ окуражавалъ смѣло своитѣ войници: „Дързость, юнаци! удряйте безъ милость!... Никифоръ налиталъ, ала всичко било безъ полза. Единъ български болярипъ позналъ гръцкия царь по богатото облѣкло, и се спусналъ всрѣдъ боя къмъ него: „Горделивецо! като не искашъ мира, нà ти сѣкира!..." И главата на нещастния Никифоръ отхвръкнала нѣколко метра надалече.

Боятъ се свършилъ. На бойното поле погинала цѣлата гръцка армия заедно съ императора. Крумъ натъкналъ главата на Никифора на колъ и заповѣдалъ да я разнасятъ между войската за насърдчение. После, споредъ обичая, поржчалъ да я обковатъ съ сребро и на устроения отъ него пиръ въ честь на славната победа пилъ наздравица: „На здраве, дружина, съ Никифоровата кратуна!

Измамата на Крума.

Хр. Г. Казанджиевъ.

Бранницитѣ бѣха разтворили шатри отъ Влахерна до Златнитѣ врата и пируваха въ честь на победата. Самиятъ ханъ, мраченъ и гордъ, седналъ върху тежъкъ столъ, застланъ съ кожи отъ звѣрове, гледаше своитѣ войници весели и радостни.

Свесени бѣха черни вежди надъ огненитѣ му очи. Вечерникътъ пилѣеше гжститѣ му коси, подали кичори подъ кования шлемъ. Набразденого чело на Крума бѣше загорѣло и потъмнѣло, като облачно небе предъ буря.

Крумъ отпусна глава върху здравитѣ си ржце, обхвана чело съ дългитѣ си пръсти и се замисли. Войницитѣ се споглеждаха и се мжчеха да разкриятъ тайната на хановото мълчание.

Не бѣше ли победитель? Не срази ли Никифора и не вдигна ли съ черепа му наздравица? Та какво още искаше Крумъ? — не бѣше ли възпрѣлъ войницитѣ си предъ стенитѣ на голѣмия градъ и съ това правѣше да се гърчатъ душитѣ на всички ромеи, които тамъ се бѣха затворили вжтре, и ужасени чакаха бждннтѣ си дни?

И Крумъ знаеше всичко това. Извършилъ бѣ хубави дѣла възвеличилъ бѣ името си и славата му се прострѣ чакъ отвждъ Хелеспонта. Но . . . браннициттѣ ликуватъ и сж вѣрни, доде имъ е угодно, доде има плячка, доде храна и вино изобилствуватъ. Спре ли охолството, пропилѣе ли се плячката, бунтове почватъ, и спиратъ вече да зачитатъ хановитѣ повели. А краятъ идѣше. Далече бѣше Крумъ отъ столица и отъ роднитѣ полета, далече бѣше отъ хлѣбороденъ край. Следъ себе си остави само пепелища, разорилъ бѣ вражески селища и пустиня бѣше вече Тракия. А ето че следъ день-два ще се яви смутенъ войвода, ще погледне плахо своя ханъ и ще промълви тежки слова: „Момчетата не искатъ брань. Бунтъ ги вълнува и лошъ край предвещава всѣка тѣхна дума". Не, не, само това не! . . .

И когато вечерната дрезгавина бавно почна да припада надъ обширното поле, Крумъ събра съвета на шесттѣхъ боляри и извести своето решение — миръ на ромеитѣ и пжть къмъ родината за браннициттѣ. Спогледаха се бѣловласи боляри, потърсиха съ погледъ тайната мисъль на своя ханъ, но не се догадиха. Крумъ, мраченъ и разгнѣвенъ, бѣше оборилъ глава и не разкри повече своитѣ тайни.

И въ тъмнината на неуловимата далечина, тамъ, дето извиваше царскиятъ друмъ за Влахернскитѣ врата на града, войводата Енравотъ, следванъ отъ тежко въоржжена конница, се изгуби и отнесе съ себе си голѣмата радость за ромеитѣ.

А презъ нощьта, въ дворцитѣ при Пига, близо до Влахерна, имаше пиръ. Крумъ бѣ подалъ дѣсницата си на императора Левъ и бѣха благословили траенъ миръ. Ликуваха българскитѣ боляри срѣдъ ромейскитѣ първенци, пиеха вино, донесено отъ островитѣ, палеще като сарацинска отрова и червено като разтопени рубини.

Крумъ и Левъ седѣха въ градината на двореца и пируваха само двама между огромнитѣ кипариси и палми. Тѣ пиеха, а чашитѣ имъ допълваше Зоя, прекрасната сестра на императора. Крумъ спираше погледъ върху хубавицата и се радваше на ромейската ѝ красота.

Зоя се усмихваше хитро и спираше погледъ върху оня, името на когото всѣваше ужасъ врѣдъ братовитѣ ѝ пълчища.

— Слушай, Левъ. Тази нощь се условихме съ тебе да ми изпращашъ всѣка година крина злато, деветь хубави девици да престигатъ на пролѣть въ двора ми, следвани отъ три камили, натоварени съ скжпоценности и медовина. Прощавамъ ти всичко, отричамъ се отъ злато, драгоценности и хубави ромейки — само прати Зоя съ мене, дай ми я да краси моя дворецъ въ България. Чувашъ ли, Зоя?

Левъ се усмихна лукаво. Зоя спрѣ погледъ на брата си и двамата разкриха тайната на своитѣ души.

* * *

Морето бѣше почнало да се вълнува. Водитѣ му отъ часъ на часъ ставаха все по тжжни и се губѣха въ далечината. Черни облаци засѣниха огненото небе и го повиха като мъртвецъ въ тежки покрови. Тополитѣ превиваха върши въ поднебни висини и ридаеха въ своята самота.

Крумъ седѣше отпусналъ морно глава. Левъ бѣше изчезналъ незабелязано.

Нѣкой прошепна наблизо, отекнаха бързо стжпки и се спотаиха въ тъмнината.

— Чувай, господарю мой, — промълви Зоя, за да отвлѣче вниманието на Крума, — защо и на пиръ носишъ съ себе си златокованъ мечъ? Отпаши го.

Крумъ мълчеше.

— На гърдитѣ ти е увисналъ костенъ рогъ, като че ще зовешъ съ него въ тая бурна нощь сатанински сили за бой. Кажи, защо не захвърлишъ поне рога? . . .

— Зоя, стжпки се чуватъ наоколо ни . . . Кой ни дебне въ тоя късенъ часъ?

— Птици търсятъ въ нощьта подслонъ предъ писъка на прииждащата буря.

— Дебнатъ ме, Зоя, нечестивци притайватъ дъхъ и чакатъ часа. . . .

И впи погледъ Крумъ въ тъмнината, впи го и чакаше. Той държеше здраво недоизваденния отъ ножницата си мечъ.

И съзрѣ ханьтъ наблизо, срѣдъ лавровия храстъ, хорски силуети. За мигъ луната процеди задъ тъменъ облакъ лжчи, освѣти ги и Крумъ видѣ хубаво орлжието на ромейскитѣ войници, дебнещи — кого?!

— Крума?! . . .

Екна неочаквано гласътъ на неговия рогъ, изплака въ нощьта и когато Зоя се сѣти да го попита, — видѣ само, какъ полетѣ край храститѣ и изчезна въ нощьта.

А когато нощьта се прибираше къмъ западъ и на изтокъ румяна зорница отвори хубави очи, ромейската стража отъ кулитѣ на градскитѣ стени спрѣ погледъ на далечнитѣ пожарища. Къмъ Атина, Хелеспонтъ и Хераклия горѣха селища и пламъци освѣтяваха нощьта. Като прогонени отъ зората птици виковетѣ на обезумѣлото Крумово войнство пълнѣха просторитѣ. По силата имъ се догаждаше, че имаше мъсть въ тѣхъ, — мъсть за осквернена клетва и поруганъ миръ.

Смъртьта на Крума.

Д-ръ Ив. Велковъ.

. . . „Въ онази пролѣтна вечерь слънцето кърваво-червено се потопи въ чернитѣ облаци на кръгозора. Птицитѣ като стрели долитаха и потъваха нѣкжде въ скривалищата. Нѣщо странно и страшно се носѣше въ въздуха. Не бѣ се стопилъ още снѣгътъ по върховетѣ на далечнитѣ планини, а бури като презъ лѣто зачестиха и забрулиха полята.

Черниятъ облакъ растѣше и растѣше. Отъ северъ дори до югъ всички хълмове чезнѣха единъ следъ другъ. Нѣкаква тъмна сѣнка ги покриваше. Свѣткавици раздираха небесата, далечниятъ страшенъ тътнежъ будѣше заспалото поле и караше всичко живо да тръпне.

Затихналъ бѣ животътъ и надъ лѣтнитѣ дворци на хана. Клюмнали висѣха тежкитѣ победне знамена надъ високитѣ порти. Тишина и мълчание бѣ зацарило и по крепостнитѣ кули, кацнали като заспали лъвове на стръмнитѣ канари

Нѣкакъвъ звукъ отъ дървенъ рогъ се понесе жа́лно горе отъ високо, поде се отъ стражитѣ низко долу, после отекна по скалитѣ и се загуби въ мрачината.

Чуха се бавни стжпки по пуститѣ камѐнни пжтеки, нѣкакъ странно прозвучаха, смѣсиха се съ звънъ отъ удари на щитове, и замлъкнаха.

Първата нощна смѣна бѣ унила и мълчалива. Ханътъ токущо бѣ пристигналъ отъ главния аулъ. Тукъ бѣ пристигналъ и аварскиятъ тудунъ.[1]) Тукъ се намираше и главното светилище на българския талгошъ.[2]) Лошо предсказваше принесената презъ деня жертва. Надъ крепостьта пъкъ бѣха преминали черни щъркове, а и свещенниятъ орелъ, издигналъ се като никога високо въ небесата, бѣ падналъ въ борба като камъкъ мъртавъ на земята.

Жертвата не бѣ приета този день. Разгнѣвенъ бѣ богътъ на Небето.

Бурята пристигаше все по-страшна. Не бѣха вече отдѣлни свѣткавици, небето цѣло горѣше. При блѣсъка на мълнията се виждаха облаци прахъ по полето, бурята пристигаше бързо, връхлетѣ по дърветата, потроши младитѣ клони, преклони стройнитѣ тополи и се надвеси надъ настръхналитѣ и страхотни скали. Въ мигъ изчезнаха дворци и знамена.

---

1) Всезнаещъ, жрецъ по аварски.
2) Жрецъ по прабългарски.

Въ тази страхотна и бурна нощь бѣ смъртно победенъ и почина отъ незнайна смърть непобедимиятъ и каленъ въ борби и походи великъ ханъ и победитель на гърци и авари — Крумъ.

Голѣми огньове, запалени по кулитѣ и върховетѣ разнесоха бързо страшната весть и възвестяваха на народа и разпръснатата конница печаль и тревога. Когато вече първитѣ лъчи озаряваха загубенитѣ и изоставени отъ бурята облачета, конници, пжтували цѣла нощь, пристигаха уморени предъ портитѣ, слизаха отъ конетѣ и се взираха мълчаливо въ затворенитѣ дворци.

Въ сжщата тази нощь надъ стенитѣ на Византионъ се явила свѣтла и голѣма звезда, съ дълга опашка, която се простирала далечъ нѣкжде на изтокъ. Двойно по-свѣтла отъ луната, звездата са приближила бавно, съединила се съ нея, разбила се и се пръснала въ чудни и невиждани досега образи. Билъ виденъ горе въ небесата и човѣкъ обезобразенъ, почти безъ глава. Божи знакъ било това за Византионъ. Загиналъ нѣкжде голѣмъ и страшенъ врагъ.

А народътъ все прииждаше и се трупаше предъ вратитѣ. Вождове и войнаци разкжсваха отъ скръбь лицата си. Не съ сълзи, а съ кръвь искаха тѣ да почетатъ своя ханъ и господарь.

Когато слънцето се издигна надъ скалитѣ, млади войни, синове на знатни родове отъ всички племена, понесоха безжизненото тѣло на хана и го сложиха на плоската жертвена скала предъ храма на Икушъ.[1]) Отгоре му издигнаха шатра, направена отъ пурпурна свила, цѣла извезана отъ злато. Тукъ трѣбваше да мине народъ и конница, да види хана — и да му се поклони за последенъ пжть.

А наоколо застанаха стражи, неподвижни, нѣми съ скръстени ржце, съ мечове, повалени на земята.

И тогава започнаха голѣмитѣ печални тържества, скръбнитѣ помени за умрѣлия ханъ. Канаръ-тигина Омуртагъ, синъ и наследникъ на хана, искаше да отдаде почить, достойна за победителя на гърци и авари. И изгради той храмъ за душата на умрѣлия, и всичко защити съ кула. А на втория день отъ смъртьта на хана докараха четиристотинъ коня, четиристотинъ вола, четиристотинъ овце. Всички тѣхъ той принесе въ жертва, голѣма часть изгори, а другата раздаде на народа. Всички ядѣха и пиеха и съ пѣсни възхваляваха онѣзи, които сж били вѣрни и достойни другари на заминалия за небесатаваждъ.

А тамъ далече на широкото поле конници отъ всички племена, синове на знатни родове, опитни и калени въ борбитѣ войни

---

1) Богъ-орелъ, висшъ прабългарски богъ.

припускаха, състезаваха се и се надпреварваха въ бѣгъ и въ игри. Силни мѫже отъ планината поваляха диви мечки, соколари пускаха соколи, ловци пронизваха съ стрели гълѫби и гургулици, вѫжеиграчи отъ далечни източни страни показваха своето изкуство, навсѣкѫде викове, навсѣкѫде свирни и тѫпани. Нали между тѣхъ бѣше и самиятъ починалъ ханъ!

А наградата на първия победитель въ състезанията бѣ голѣма — 100 вола, 100 коня, 100 златни денара, 100 аршина платъ отъ Персия и златна гривна отъ самия канаръ щѣше да получи победительтъ.

Народътъ ядѣше и пиеше, надигаше се мълчаливо, поднасяше съ преклонено лице храна и на хана, а после разбиваше сѫдоветѣ на хиляди парчета. Така това пиршество продължи седемь дена и седемь нощи. А когато настѫпи седмиятъ день, канаръ — тигинътъ раздаде много злато и сребро, постави изкусно направенъ образъ на умрѣлия въ приготвения храмъ — жилище и издигна отгоре могила. Много знатни, роби и жени се хвърлиха въ гроба и искаха да бѫдатъ погребани съ него. Защото гробътъ на вожда е рай и съ него тѣ не ще умратъ, а ще живѣятъ вѣчно. Отъ скалитѣ се хвърлиха и много конници и загинаха; тѣ искаха да догонятъ вожда си и да отнесатъ заповѣдитѣ на сина му канаръ — тигина.

А въ следната нощь, когато се скрила луната и настѫпило мракъ, когато народътъ билъ вече далечъ оттука, тайно и невидимо отъ никого тѣлото на хана било турнато въ златенъ ковчегъ, окованъ съ желѣзо и така било пустнато дълбоко нѣкѫде въ скалитѣ, тамъ, дето били изрѣзани нѣкога пещеритѣ на неговитѣ прадѣди. Вѫтре билъ хвърленъ и коньтъ му, и златнитѣ му одежди, орѫжията, и чашата, съ която пилъ наздравица. Никой не видѣлъ тѣзи, които отнесли въ тъмнината хана, никой никога не ще узнае, кѫде почива ханътъ, никой никога не ще наруши неговото вѣчно спокойствие. . .

Още на другия день по скалитѣ се покатериха странни хора, дошли отдалече. Денемъ и нощемъ удряха тѣ по канарата, мѣрѣха, дълбаеха. А когато настѫпи есень, когато почнаха да капятъ листата, подъ скалитѣ пакъ долетѣха конници. Но тогава весело се развѣваха знамената, неукротимо и бѣсно се хвърляха въ страни необузданитѣ жребци. Всички погледи бѣха обърнати къмъ изгокъ, високо въ скалитѣ, дето, яхналъ на вихренъ жребецъ, седѣше самъ Крумъ. А долу низко стоеше сега Омуртагъ, великиятъ ханъ. Съ едната рѫка сочеше той на конницитѣ

чудния паметникъ, а съ другата, държаща копие, сочеше къмъ далечнитѣ планини на югъ, обвити въ гжсти мъгли.

Никой никога не е издигалъ по-величественъ и по-грандиозенъ паметникъ на своя баща.

И сложи Омургагъ пакъ пищна трапеза. Насѣдаха въ дълга редица имникъ*, жупани и таркани, конници и народъ. Знаменити свирци зъсвириха, чудни пѣвци запѣха и занареждаха дѣлата на загиналия. Много подаръци раздаде той на велможи и на народа, много злато и сребро. И много пѣха тѣ за страшната битка въ планината, за високитѣ и остри кули на Влахернскитѣ врата. Седемь дена слънцето огрѣваше скалитѣ, седемь нощи луната обливаше съ блѣсъкъ дворци и храмове"...

Мадарскиятъ конникъ.

Легенда отъ А. Каралийчевъ.

Помнишъ ли оня великъ майсторъ, който издълба въ скалата този трепналъ конь и неговия ездачъ? Помнишъ ли чука и дарената отъ Бога ржка?

Той бѣше младъ момъкъ съ черна коса, паднала на кичори надъ челото му и две загадъчни очи, въ които горѣше пламъкъ на голѣмо творчество. Въ крепостьта, която ечеше отъ бойни рогове и диви провиквания на мжже, жадни за плячка и бой, този човѣкъ бѣше като чужденецъ, нѣмаше свой роденъ човѣкъ и никой не знаеше, откжде е дошелъ. Цѣлъ день майсторътъ биеше длетото съ тежкия чукъ, и когато омалнѣеше, отпущаше дѣсната си ржка и обръщаше очи надолу, кждето се ширѣше жълтото пшенично поле и кждето мирното население бързаше да прибере житото, докато не сж налетѣли вражески пълчища да го изпотъпчатъ и запалятъ.

Надвечерь въ двуколесница съ сребърни шини откъмъ Плиска се задаваше царската дъщеря, едничката рожба на страшния ханъ Омургагъ — синеоко момиче, най-хубавото цвѣте на Дунавското поле. Тя спираше потъналитѣ въ пѣна едри коне и дълго гледаше широкия гърбъ на майстора и голѣмитѣ му мургави ржце, които разсичаха камъка.

— Царски синъ ли си? — питаше го тя

— Не съмъ.

---

*) *Началникъ на конницата, най-висшиятъ воененъ чинъ.*

— А какъвъ?

— Синъ на най-бедния каманарь, отъ най-бедния аулъ въ свѣта.

— Лъжешъ.

— Защо да те лъжа.

— Ти си пратеникъ на боговстѣ. Ти можешъ на мъртвия камъкъ да вдъхвашъ душа.

Когато гроздето се налѣ и потъмнѣ, плодътъ на майстора узрѣ. Току-що се бѣше завърналъ Омуртагъ отъ боеветѣ и на цѣлия народъ заповѣда да дадатъ ешмедеме.

Широката земя се люлѣеше, окжпана въ вино и веселба.

Последниятъ день, надвечерь, когато майсторътъ захвърли чукъ и длетото и бавно слѣзе по ремъчнитѣ стжпала отъ скалата, откъмъ Плиска, позлатена отъ спокойната длань на есенното слънце, се зададе ханската колесница. Отъ лѣвата страна на хана стоеше неговата синеока дъщеря, и великиятъ ханъ, упоенъ отъ веселието на своя народъ, гледаше съ свѣтнали очи.

— Гледай, какво чудо е направилъ на скал та. Ще му позлатя ржката. Де го майсторътъ?

Двамата боили се спуснаха да го дирятъ.

— Ти ли си? — попита ханътъ.

— Азъ съмъ.

— Каква награда искашъ да ти дамъ?

— Нищо не искамъ, господарю.

— Искай! — гнѣвно заповѣда ханътъ. — За твоето царско дѣло, искай царски даръ.

Тогава майсторътъ го погледна смѣло въ очитѣ и продума:

— Въ дѣсницата си, великий господарю, ти държишъ единъ мечъ, съ който начерта границитѣ на нашата държава, а съ лѣвата ти пригръщашъ едно момиче, по-хубаво отъ най-скжпия елмазъ. Дари ме съ лѣвата!

Самъ се върна ханъ Омуртагъ въ Плиска и не знаеше, кжде да се дѣне отъ мжка. Когато вечерьта надойдоха въ двореца великитѣ боили да цѣлуватъ ржка на своя юначенъ ханъ и да піятъ вино за негово здраве, тѣ попитаха, кжде е дъщеря му — да имъ подаде златнитѣ чаши.

Съ помжтенъ погледъ ханътъ стана и пошепна на бързоходеца.

— Иди ги догони и въ торба да ми донесешъ главата му!

Когато следъ полунощь пѣеха първи пѣтли, съ овлажнѣли очи дъщерята на ханъ Омуртагъ наливаше и черпѣше бѣловраситѣ военачалници.

А на утрото, преди да заблести росата по крайчеца на листата, преди да се търкулнатъ колята между кръстцитѣ на Дунавското поле, едно младо момиче, въ бѣла одежда, поръсена съ зелени звезди, се качваше по стжпалата, що се виеха между скалитѣ къмъ крепостьта. Излѣзе девойката горе, обърна се къмъ слънцето, прошепна нѣщо и се хвърли.

Когато падна, скалата се пропука отдолу догоре, и ездачътъ изтърва копието си . . .

Омуртагъ ханъ.

А. Каралийчевъ.

Презъ месецъ юлий 814 година великиятъ ханъ Крумъ замина за другия свѣтъ. Той завеща на своя синъ една юначна държава, единъ черъ конь, на който бѣше кръстомъ преминалъ Балканския полуостровъ и единъ каленъ въ боеветѣ мечь, който съскаше като змъ надъ войнишкитѣ шлемове.

Една вечерь младиятъ ханъ Омуртагъ, най младиятъ синъ на Крума, опаса бащиния си мечъ, яхна черния конь, излѣзе презъ голѣмата джбова порта на Плиска, погълна съ очи жълтата далечина и пусна коня си къмъ Мадарската крепость. Горещъ вѣтъръ духаше откъмъ опърленото отъ сушата Дунавско поле. Димѣше далечъ нѣкжде запаленъ аулъ и зловещъ вой на кучета отъ време на време разбутваше тишината. Надъ Мадарската крепость — увѣнчала като корона челото на високитѣ скали, се виеше на витло Богъ Икушъ, комуто старитѣ българи обричаха тѣлата на мъртвитѣ си.

Подиръ хана яхаше неговиятъ първъ военачалникъ кавханъ Ишбулъ, съ сребърна звезда на дѣсното рамо, а следъ него идѣха деветь велики боили. По пжтя царската дружина настигаше стада съ овце, насметени отъ балканскитѣ овчари, коли, натоварени съ брашно, пастърма, тракийско вино въ мѣхове и цѣли кервани биволи. Тѣ пълзѣха къмъ крепостьта, кждето войницитѣ на ханъ Крума точеха мечоветѣ си, заострѣха копията си и лъскаха тежкитѣ си щитове за новитѣ боеве.

Както припускаха, на единъ завой, изведнажъ коньтъ на ханъ Омуртагъ трепна, стжписа се и се спрѣ. Ханътъ се наведе надолу и съзрѣ предъ позлатенитѣ конски копита, една гургулица се мжчи да разтвори крила, а не може.

— Защо не може да полети нагоре тая птица? — попита господарьтъ на българската земя.

— Защото умира отъ жажда, — обажда се кавханъ Ишбулъ, — по цѣлата равнина нѣма нито една капка вода.

Омуртагъ шибна коня си.

Когато влѣзоха въ крепостьта, която приличаше на разбутанъ мравунякъ — такова гъмжило отъ войници бѣше — кръвьта на младия ханъ закипѣ. Предъ очитѣ му се мѣрнаха високитѣ стени на Константинополъ, дворци, пълни съ нечувани богатства и обсипаната съ безценни камъни ромейска царска корона. Съ разтуптѣно сърдце Омуртагъ обиколи лагера и щомъ влѣзе подъ царската шатра, надъ която се развѣваше конска опашка, той се обърна къмъ своя великъ войвода.

— Утре потегляме на бой, кавхане!

— Нека бжде тъй, както си решилъ, господарю.

— Ще пометеме столицата на ромеитѣ.

— Ако ни удостоятъ боговетѣ съ победа, господарю!

— Но тебе не ти е драго. Виждамъ въ очитѣ ти мжка. Защо си кахъренъ, кавханъ Ишбулъ?

— Господарю, като питашъ, ще ти обадя Преди една недѣля, когато твоятъ баща берѣше душа на смъртния одъръ, азъ тръгнахъ по българската земя да диря мждъръ лѣкарь, който да донесе здраве на хана. Като ходѣхъ отъ аулъ на аулъ и разпитвахъ, де кого срещна, стигнахъ една суха долина. Тамъ намѣрихъ най-бедного селище въ Мизия. Подъ селището се виеше корито на пресъхнала рѣка. Въ рѣката, хане Омуртагъ, видѣхъ две голи черни българчета се лутатъ и дирятъ вода.

— Вода! — пищѣха малкитѣ момчета и отъ време на време се навеждаха, отмѣстѣха напеченитѣ отъ слънцето камъни и долепѣха устни до напуканата земя. Голѣма суша мори Мизия. Помнишъ ли, хане Омуртагъ, преди години, когато твоятъ баща — страшниятъ ханъ Крумъ — изби войницитѣ на Никифора, а отъ главата на гордия ромейски императоръ направи наздравна чаша? Помнишъ ли, какво ешмедеме даде следъ победата? Бѣха надошли първенци отъ всички краища на земята ни. Нея година Мизия бѣше опустошена отъ сжщата суша, като сегашната. Нѣма да забрави никога пиршеството, което ханъ Крумъ устрои въ палата за боилитѣ и багаинитѣ. Единъ по единъ ги викаше при себе си щедриятъ ханъ и ги питаше, съ какво да ги дари: дали съ жълтици отъ купа предъ краката му, или съ земя. Нѣма да забравя, какъ предъ хана излѣзе единъ бѣловласъ багаинъ отъ Мизия, падна на колѣне и рече:

— Хане Круме, не щеме земя, не щеме злато, дай ни вода. Мизия изгорѣ туй лѣто, конетѣ ни измрѣха, кладенцитѣ и рѣкитѣ пресъхнаха, пръстьта се напука, а хората виятъ отъ жажда.

Господарю, видишъ ли, насреща се синѣятъ върховетѣ на планината Хемъ. Тамъ има едно голѣмо езеро, по-бистро отъ сълза. Туй езеро, ако потече надолу, ще напои съ благодатъ цѣлата равнина. Ще се раззеленѣятъ дърветата, ще зашумятъ ливадитѣ, а хората ще запѣятъ като птици. Долѣто отъ нивята ще рукне жито като потокъ. Твоитѣ храбри войници се готвятъ за бой. Хиляди обсадни машини, каменометници, стрелометници, огнеметници, желѣзни костенурки, копия и мечове изковаха пелагонийскитѣ ковачи. Столицата на ромеитѣ ще закрие въ ужасъ очи съ две ржце, когато дочуе тропотътъ на нашитѣ коне.

Хане Омуртагъ, все пакъ на мене ми е тежко. Когато заминеме, кому ще оставиме ония две малки българчета, съ напуканитѣ отъ жажда устни? Кой ще напои пометената отъ вѣтрове и суша равнина?

Замисли се младиятъ ханъ Омуртагъ. Облакъ засѣнчи челото му. Подпрѣ глава съ тежката си длань и цѣлата нощь не спа.

А на утрото, когато слънцето окжпа Мадарската крепость и богъ Икушъ се вдигна къмъ вишного небе, ханътъ излѣзе съ разведренъ погледъ отъ шатрата си. Заповѣда да засвирятъ роговетѣ, сбра неброимата си войска и я поведе не къмъ бѣлитѣ стени на Константинополъ, а къмъ езерото на планината Хемъ, да разсѣче пжть за водата и напои жадната земя на своя народъ.

Енравотъ.

Николай Вълевъ.

Отъ крепость на крепость летѣха на бързи коне разгнѣвени боили, сбираха се тайно и нѣщо възнамѣряваха, а после открито говорѣха на своитѣ войни, че трѣбва смъртна казънь за вси християни.

И стари жреци съ дълги, бѣли бради шетаха между мургавитѣ българи, извеждаха ги изъ тѣхнитѣ шатри и аули и ги зовѣха предъ езическитѣ капища.

Всѣко утро, когато слънцето изгрѣваше, жрецитѣ вдигаха костеливи ржце и го молѣха огънь да прати върху християнитѣ, а вечерь, когато залѣзваше — да не се издига никога вече надъ християнскитѣ земи.

И ронѣха старчески сълзи, и плачеха — боговетѣ да се смилятъ надъ тѣхъ, че сж немощни да възпратъ новага вѣра да не увлича лекитѣ по умъ славяни.

По кули и крепостни стени зли езици одумваха Маламира. Сипѣха укори по него и ехидно изричаха:

— Недостоенъ е той за ювиги ханъ Омуртага, неговиятъ преславенъ баща, който жарѣше вси отстжпници отъ старата ни вѣра.

Дважъ по-недостоенъ е за тия просторни земи, които наследи.

Трижъ по-недостоенъ е вождъ да бжде на своитѣ храбреци.

Но какъ ще повели казънь за християни, когато самиятъ му братъ, Енравотъ, е винаги съ тѣхъ, закриля ги и не позволява лоша дума да се спомене за тѣхъ?

И минаваше тая мълва отъ уста на уста — носѣше се изъ цѣла България и несмлъкваше.

Не можеше повече да се търпи.

И единъ день кавханъ Исвулъ се осмѣли, та при Маламира отиде.

— Ювиги хане, — рече му той, — твоятъ народъ, когото доведоха дѣдитѣ ти чакъ отъ далечна Скития и го поселиха тука, се вълнува противъ тебе.

Винаги той се е сплотявалъ около своя ханъ, когато е предстояла брань съ Византия, но сега, при тебе, душата му е смутена.

Тоя народъ, чийто синове лѣгатъ съ радость и съ усмивка на уста въ земята заради вожда си, се е надѣвалъ на твоето благоволение, и, че ти ще го закриляшъ отъ страшната напасть, която е връхлетѣла надъ неговата страна, но уви!

Азъ съмъ твой кавханъ. Върху мене тежи дълга да се грижа за тебе. Такъвъ обетъ дадохъ въ предсмъртния часъ на твоя баща, Омуртага, предъ леглото му.

Боилитѣ се сговарятъ, когато ги призовешъ срещу вразитѣ, тъкмо тогава да се пръснатъ изъ цѣлата страна и да изтрѣбятъ вси християни, защото ти не се вслушвашъ въ тѣхнитѣ желания.

Пази да не идва тоя день. Че азъ не ще мога да ти помогна.

Много пжти съмъ ти говорилъ за това и ти давахъ съвети. Не ги възприемаше. Дано не стане нѣкога късно.

И като каза тия слова, кавханъ Исвулъ си отиде натжженъ, защото презъ всичкото време Маламиръ само мълчеше и не изрече нито една дума.

И Исвулъ, първиятъ водачъ на конницата и на вси бойци, и той му говори за християнитѣ. Да изгуби него и боилитѣ, какво ще стане тогава? Нима самъ не знаеше страшната напасть, та ще трѣбва да му я сочатъ? А за всичко бѣше виновенъ само Енравотъ.

И ханъ Маламиръ реши да се разправи еднажъ за винаги съ него, та после да върши всичко, що намѣри за добре.

Той стана и се заразхожда изъ стаята. После се приближи до врагата и рече на стража, който бдѣше съ остъръ мечъ въ ржка предъ вратата.

— Иди и намѣри канартирканъ Енравота. Веднага да дойде!

Войникътъ изтича бързо по коридора, а Маламиръ се върна и седна на трона си. Незнайна мисъль го вълнуваше и палѣше главата му, защото всичко, що се мълвѣше за брата му, той го знаеше отдавна. Само Исвулъ не бѣ догамъ прямъ, за да му говори направо за неговото отстжпничество.

Войнътъ отиде направо въ стаята на Енравота, дето въ това време Кинамъ, пленениятъ византиецъ, гадаеше тайнитѣ откровения на свяги мжже, минали въ благочестиви подвизи своя животъ, и като се поклони, рече:

— Канартирханъ Енравоте, ювиги ханътъ, преславниятъ Маламиръ, те зове.

Енравотъ се усмихна:

— Сега ще дойда.

Войнътъ се поклони и отиде пакъ на стража предъ ханската стая.

— Азъ виждамъ Маламира все замисленъ тия дни. При него постоянно отиватъ боили. Може би, нѣщо наумява да върши. Последното ни свиждане не бѣше добро Какво ли ще бжде сега? — каза Енравотъ и стана, а Кинамъ заклати глава:

— По Божията милость всичко става. Иди при хана. Братъ си му. Като се върнешъ, ще продължимъ пакъ беседата си. Ще те чакамъ.

Тѣ се раздѣлиха.

Когато Енравотъ влѣзе въ ханската стая и се спрѣ до вратата, Маламиръ седѣше на трона, подпрѣлъ глава на едната си ржка и замисленъ.

— Пратилъ си, ювиги хане, да ме призоватъ. Ето ме.

Маламиръ изправи глава и продума строго:

— Седни, Енравоте. Искамъ, съ тебе да говоримъ за сетенъ пжть. Седна и му посочи постлания съ еленови кожи одъръ до стената.

Енравотъ не се и помръдна, а гледаше кротко въ очитѣ хана.

Той запита:

— За сетенъ пжть ли? Азъ недоумявамъ, що искашъ да кажешъ.

— Ти знаешъ що. Ханството е застрашено. Византийската вѣра се шири между моя народъ и го раздвоява. Всички искатъ отъ мене жестока казънь, огънь и мъсть за християнитѣ. Обвиняватъ ме въ нерешителность. Сърдцето ми раняватъ, като говорятъ, че ти си позора за рода ни. Дълго време те чакахъ да се опомнишъ и се възвърнешъ къмъ старата ни вѣра. А скжпо ми струва да смирявамъ най-храбритѣ си и най-вѣрни боили. Бонгуватъ се вече.

— Бонгуватъ ли се?

— Да. Ще видишъ, ако ти все още упорствувашъ. Но не мога вече да те чакамъ. Ще издамъ строги повели.

— Строги повели? Срещу кого?

Маламиръ стисна зжби. Брадата му потрепера, а очитѣ свѣгнаха:

— Срещу кого ли? Срещу християнитѣ. Но тебе искамъ да спася отъ тая гибель, въ която си падналъ. Ти се отрече отъ нашитѣ богове. Ти измѣни на паметьта на нашия баща, а ти знаеше неговата воля: да пазимъ свято и съ всички сили праотеческата си вѣра, защото само чрезъ нея сме единни и въ нея е нашето спасение. Тя ни крепи. Иначе бихме погинали всрѣдъ славянитѣ, които сж се повели подиръ византийскитѣ проповѣдници.

Ти отдавна дружишъ съ тѣхъ. Не се отлжчвашъ и отъ Кинама, а него за добро го остави ханъ Омуртагъ да ни учи и просвѣщава. Тебъ откжсна отъ насъ.

Отъ много време не идешъ на ешмедеме съ боили и съ мене. Странишъ, а се събирашъ само съ роби. Кинамъ направи това. Не ще му простя, нито на неговитѣ сънародници, но . . . тебе искахъ да спася.

— Мене ли да спасишъ? Отъ що?

— Отъ всичкитѣ ти заблуди и . . . отъ смъртна казънь.

— Смъртна казънь за мене?

— Да. Всички боили искатъ това. Не ще иматъ милость за никого. Така ще бжде за християнитѣ, а цѣла Плиска знае, че и ти си християнинъ.

— Християнинъ съмъ. Нека всички знаятъ това. Нито съмъ пръвъ, нито ще бжда последенъ между тия, които приеха да погинатъ за Христа. Колко си далече ти, Маламире, отъ едната, едничка истина!

Не азъ, а ти си заблуденъ. Нима никога не чу словата на истинския Богъ? Нима си толкова слѣпъ, за да не видишъ оная чудна свѣтлина, която се излжчва отъ божественитѣ книги? Нима ти не разбра, колко човѣшки е животътъ на християнитѣ, и колко

е доленъ и гнусенъ тоя на нашитѣ езичници. Сравни го и кажи, кой се заблуждава: азъ или ти?

Не вини Кинама. Откакъ се сближихъ съ него, предъ очитѣ ми се откри единъ новъ свѣтъ, всрѣдъ който сърдцето тръпне отъ възторгъ, а душата опиянена се унася и копнѣе да се слѣе съ него.

— Не ми приказвай повече, Енравоте! — пресѣче го ядовито Маламиръ. Ти ще се отречешъ, въпрѣки всичко, отъ своя разпнатъ Богъ, или ще те изпратя при Него, ведно съ всички християни.

— Ти се гнѣвишъ. Защо? Моятъ разпнатъ Богъ е живъ, а вашитѣ богове сж мъртви. Той никога не забравя своитѣ чада. Ние може да пострадаме за Него, но той ще ни въздаде стократно своята милость и своето благоволение тамъ, горе, на небето.

Много години се изминаха, откакъ Той дойде на земята и живѣ между хората. Нечестивци го разпнаха, както и сега гонятъ чадата му. Мнозина приеха смъртьта, но Негова ще бжде победата надъ вашитѣ умрѣли езически богове.

— Енравоте, що говоришъ? Ти съ ума ли си? Проклятието на тия богове ще имашъ. Никаква пощада, кресна Маламиръ и стана, като вдигна високо позлатения си мечъ.

Той извика съ заплаха, цѣлиятъ вече разяренъ:

— Или ще се отречешъ отъ твоя Богъ, или остъръ мечъ ще връхлети надъ главата ти.

Енравотъ го изгледа спокойно и съ блага усмивка, но въ очитѣ му пламна огънь:

— Нито мечътъ, нито огньтъ — никое ужасно мжчение не може да изтръгне изъ сърдцето ми моята свята вѣра и моята любовь къмъ Христа.

Вѣрата се съ мечь не разсича; любовьта се съ огънь не изгаря, защото сж безкрайно велики и мощни.

Тѣлото на християнина почива, посрѣдъ химни къмъ вѣчния животъ и безсмъртието, които неговата душа изпѣва.

Ето ме; вземи ми главата, но душата ми е недостжпна за тебе.

Маламиръ не изтърпѣ. Той се разгнѣви:

— Ти не си ми вече братъ, разбери, а най-лютиятъ врагъ и по чуждъ отъ всѣки византиецъ. За тия хули, за тая дързость и за твоята упоритость наградата ти е само жестока казънь. Хансгвото ще бжде надъ брата, нашитѣ богове—надъ твоя Богъ.

И като изрече това, той излѣзе съ тежки стжпки.

Енравотъ го изгледа и остана самъ. За мигъ милостивото му сърдце го укори, че макаръ и правъ, огорчи Маламира.

Но тозчасъ се втурнаха при него трима въоржжени войни. Единъ отъ тѣхъ се приближи:

— Канартикане Енравоте, по повелята на ювиги хана, идемъ при тебе да те отведемъ.

Сжщиятъ войнъ пристжпи къмъ него и съ дабели ремъци свърза ржцетѣ му.

Енравотъ се очуди, но прие всичко това спокойно, безъ да продума.

Тримата войни го обградиха съ вдигнати мечове и го поведоха.

Долу на двора ги чакаше Маламиръ, ведно съ нѣколцина боили и войни, които държеха запалени смолени факли, защото бѣ се вече стъмнило.

Маламиръ опираше ржка ò златната и обсипана съ безценни камъни дръжка на своя мечъ.

Едни отъ боилитѣ и войнитѣ недоумяваха, а други отгадаваха, какво ще стане и тайно се радваха.

Тѣ следѣха Енравота, когото изправиха предъ единъ джбовъ пънь.

Само за мигъ очитѣ на двамата братя се срещнаха и, каточе ли, потънаха едни въ други. Тѣ искаха да прозратъ, що става въ дветѣ смугени братски души, сега смъртни врагове.

Всички мълчаха.

Маламиръ заговори твърдо:

— Енравоте, ти изрече скверни слова по нашитѣ богове. Отречи се и се покай!

Но тогава нѣкакво боговдъхновение озари Енравота и той каза:

— Хане, азъ изрекохъ това, що мислѣхъ. Нищо друго. Знай, че тая вѣра, за която умирамъ сега, ще се разпространи низъ цѣлата българска земя, макаръ че ти и всички езичници мислите, че ще я задушите съ моята смърть.

На всѣко мѣсто ще се въздигнатъ Божи храмове и ще се принасятъ хвалебни жъртви и пѣснопѣния къмъ животворящата Троица.

Идолитѣ и нечиститѣ капища ще се превърнатъ на прахъ — като да не сж били нѣкога. А ти, заради грѣховетѣ си, ще изгубишъ скоро нечистата си душа.

— Ти още ли хулишъ? Посѣчи го, Шалаче! — викна страшно Маламиръ къмъ единъ войнъ.

Енравотъ нищо не каза. Той недочака да го уловятъ, а като се прекръсти и зашепна тиха молитва, вдигна очи къмъ небето, и после самъ подложи главата си на пъня.

Шаланъ пристжпи неувѣрено и гледаше въ изумление своя ханъ, но като недочака друга повеля, извади мечъ, вдигна го и съ все сила замахна . . .

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Изведнажъ духна силенъ вѣтъръ и угаси факлитѣ.

Повече нищо не се видѣ.

Покръстването на Бориса.

Георги Караивановъ

— Нареди да се дадатъ на стражата нови брони и нови шлемове, — каза Борисъ на своя кавханъ.

— Мога ли да попитамъ, какво значи това, свѣтли княже?

— Довечера ще имамъ гость.

— Чужденецъ ли?

— Не, близъкъ. Човѣкъ достоенъ за най-голѣмата ни почить. Ела после за нови нареждания.

— Слушамъ! Ще бжде волята ти, господарю

— Но нито дума никому!

Кавханътъ се поклони и излѣзе

Късно вечерьта, когато всички въ двореца, освѣнъ стражата, бѣха заспали, презъ отключенитѣ врати на оградата влѣзоха двама души, придружени отъ вѣрнитѣ на княза боляри. Той чакаше гоститѣ въ стаята си.

— Въведете ги, — заповѣда Борисъ на кавхана.

Въ стаята влѣзоха двама души: монахътъ Методий и неговиятъ ученикъ Гораздъ.

— Прости ни, свѣтли княже, че въ тоя късенъ часъ смущаваме покоя ти, — каза Методий.

— Нали азъ самъ избрахъ това време. Нека тая мисъль не ви тревожи.

— Не вѣрвахъ, благочестиви княже, че ще доживѣя тая радость — да бжда приеть съ такава честь въ палата ти.

— Какво говоришъ, монахо! Азъ знамъ за твоята мждрость. Бжди мой желанъ гость!

— Добъръ и много гостолюбивъ си, княже!

Замълчаха. Насколо бѣше тихо.

— Най-после! — промълви Методий. — Най-после, мога да говоря на саме съ тебе, честити княже.

Борисъ погледна Горазда и веднага се обърна къмъ монаха. Методий разбра погледа на княза.

— Бжди спокоенъ, княже Гораздъ е най-близкиятъ ми човѣкъ. Можемъ да говоримъ предъ него.

Гораздъ се усмихна и приседна до нозетѣ на своя учитель. Тогава Методий рече:

— Прѣми ще бждатъ моитѣ думи, княже! Не ида да те уча на мждрость и да ти обещавамъ планини отъ злато

— За каквото и да си дошелъ — знай: невредимъ ще излѣзешъ оттука.

— Не ме е страхъ, княже, — отговори тихо монахътъ. — Азъ ида отъ повелята на оня, който едничъкъ може . . .

Готовъ съмъ да изслушамъ молбитѣ ти — започни, азъ всичко ще повѣрвамъ.

— Тогава слушай, княже: дойдохъ. . . да те кръстя!

— Ти? Въ чие име?

— Въ името Христово!

При тѣзи думи Борисъ наведе очитѣ си, и когато наново ги повдигна, въ тѣхъ имаше очудване.

— Монахо!—извика той,—ти ми говоришъ много смѣли думи.

— Азъ зная, че само тѣ ще изразятъ истината, която искамъ да ти открия. Предпочитамъ да бжда най-строго наказанъ отъ тебе, но да бжда смѣлъ и искренъ. Ако разпаля поне искра отъ истината, за която ти говоря, ще бжда доволенъ.

Князътъ стана и отиде до прозореца. Той се разходи нѣколко пжти изъ стаята и пакъ седна до монаха

— Не се излъгахъ, княже, — каза Методий. — Ти не ми се сърдишъ за златния кръстъ—подаръка, който ти изпратихъ, нали?

Князътъ почервенѣ отъ вълнение. Той хвана ржката на монаха. Мълчеше, като че ли се колебаеше. Изведнажъ той каза твърдо:

— Стига!

— Азъ нѣма да наведа чело, княже. . . знамъ, ти. . .

— Стига! — повтори Борисъ. — Тъмницата не те ли плаши?

— За духа нѣма тъмница, княже!

— А свободата си нима не жалишъ?

— Духътъ е винаги свободенъ.

— Монахо!

Князътъ млъкна и се замисли:

— *Княже,* — пристжпи съ откровеность Методий. — *нима ти се боишъ да станешъ християнинъ?*

— Време е да почиваме, — каза Борисъ, и удари по окачения до леглото му шлемъ. На вратата се показа войникъ отъ вжтрешната стража.

— Отведи гоститѣ, — заповѣда князътъ.

После се обърна къмъ Методия и ученика му и имъ пожела:

— Лека нощь!

— Лека нощь! — отвърна монахътъ. — Нека Богъ закриля твоитѣ сънища, княже!

* * *

Рано сутриньта Методий влѣзе въ стаята на Бориса и попита:

— Снощи азъ бѣхъ правъ — нали, княже?

Очитѣ на Бориса бѣха помжтени отъ безсъние. Безъ да дочака отговора, Методий продължи:

— Не се гнѣви. Ти, княже, може би знаешъ, че азъ рисувамъ.

— Знамъ.

— Методий хвана Бориса подъ ржка и го отведе къмъ стаята, въ която бѣше прекаралъ нощьта. Отъ вратата той му посочи насрещната стена:

— Гледай, княже! По божие вдъхновение азъ нарисувахъ презъ нощьта тая картина.

— Какво е това? — попита князътъ.

— Страшниятъ божи сждъ..

Очитѣ и на двамата се бѣха вперили въ картината. Князътъ бѣше покъртенъ. Сочейки картината, той кротко промълви:

— Значи, тука великиятъ Богъ раздава всѣкиму заслуженото, споредъ дѣлата...

Дълго време Борисъ не дигна очитѣ си отъ картината.

— Повѣрвай въ кръста! — прекжсна мислитѣ му монахътъ.

Когато князътъ се опомни каза уморено:

— Азъ повѣрвахъ! Но не направихъ ли това твърде късно...

— Никога не е късно, княже! Рано или късно, оня който се отрече отъ земната си власть, за да наследи небесното царство, ще бжде спасенъ...

— Цѣлата нощь азъ минахъ въ благодатно съзерцание — промълви Борисъ.

— То носи велика радость, — зарадва се монахътъ.

— Азъ чухъ въ нощьта гласъ: Борисе!

Монахътъ се усмихна:

— Говорилъ ти е божиятъ духъ. Господь познава своитѣ избранници.

— Но моятъ грѣхъ, — въздъхна Борисъ, — голѣмиятъ ми грѣхъ . . . азъ съмъ кръстенъ въ езически храмъ.

— Съ Христовото име на уста ти и него ще изкупишъ. Ще минешъ всички прѣчки. Милостивиятъ и щедъръ Богъ не иска грѣшникътъ да умре, а да се покае и да живѣе. Сега, сбогомъ, княже . . .

— Честити монахо! — хвана го за ржце Борисъ — винаги ме споменавай въ своитѣ молитви.

— Господи! Благостиви отче! Прати му своя благословъ! — каза монахътъ и си замина.

* * *

Цѣлата сутринь князътъ прекара затворенъ въ стаята си. Къмъ обѣдъ княгинята християнка влѣзе при него.

— Прости ме, княже, — каза тя.

— Ела, Марийо!

— Кжде сж гоститѣ? Какво ще чуя, господарю?

Той бързо отговори:

— Станахъ приемникъ на Христа! Занапредъ кръстътъ ще бжде нашъ закрилникъ. Чувашъ ли, радвай се, княгиньо!

— Щастлива съмъ, че Христовото име ще затрепти на нашитѣ устни.

— Княгиньо, бжди жива!

— Пази се, княже! — отвърна тя.

* * *

По това време царѣше голѣмъ гладъ. Решението на жреците бѣше да омилостивятъ върховния богъ съ човѣшка жертва. Дойде деньтъ на голѣмото жертвоприношение. Около капището започна да се събира народътъ. Жертвата бѣше едно четиринайсеть годишно момиче.

Кладата бѣше издигната. Откъмъ двореца засвириха рогове. Князътъ припускаше на великолепенъ конь. Когато той се приближи до капището, къмъ него изтича една жена и падна въ нозетѣ му:

— Свѣтли княже! Великодушни княже! — молѣше съ високъ гласъ жената, — спаси дъщеря ми! Детето ми! Милость за него! Нека мене изгорятъ, но спаси бждещата майка на нѣколко твои вѣрни войници . . .

— Разгонете я! — извика гнѣвно на околнитѣ войници върховниятъ жрецъ.

Трима души връхлетѣха на нея.

— Стойте! Пустнете я! — извика князътъ. — Нека бжде изпълнена молбата й.

— Но, княже, — сепна се жрецътъ, — ти ще разсърдишъ бога на небето.

Безъ да отговори, Борисъ заповѣда на войницитѣ:

— Да се донесе идолътъ на върховния богъ!

Настана общо очудване. Народътъ се раздвижи. Боляритѣ се събираха на групи. Жрецътъ се топѣше отъ гнѣвъ. Когато дървениятъ идолъ бѣше каченъ върху кладата, той избухна:

— Княже, безуменъ си! Тая гавра . . .

Въ отговоръ на това, князътъ твърдо каза:

— Вземи факела и запали кладата!

— Това е лудостъ! Княже! Не мога, — отвърна жрецътъ и се дръпна настрана.

— Искамъ отъ твоята ржка да пламне кладата, — повтори князътъ.

— Не, не! грози ни страшна напасть! — и той се обърна къмъ народа: вижте, князътъ се гаври съ вашия богъ!

— Въ името на Христа! — каза Борисъ.

— Той иска да ви погърчи! — размахваше жрецътъ жезъла си.

— Въ името на Христа! — екна по-силно гласътъ на княза.

— Той иска да потжпче религията на дѣдитѣ ни. Нещастници! Вразумете се! Съборете кладата и спасете своя богъ.

Князътъ извади златния кръстъ, грабна самъ горящия факелъ отъ ржцетѣ на войника и тръгна къмъ кладата съ дигнатъ въ ржката си кръстъ. Това бѣше велико тържество за Христовата вѣра.

Въ тоя мигъ жрецътъ бързо се изтръгна отъ ржцетѣ на войницитѣ и, падналъ на колѣне, обърнатъ къмъ идола, зашепна тъмни слова.

— Жрецътъ чете заклинания, — каза Чеславъ на княза.

— Христосъ бди надъ насъ и ще ги разпръсне, болярино! — издума увѣрено Борисъ, като запали кладата.

Голѣми кълба димъ обвиха идола. Никой не се помръдваше: сякашъ нѣкаква тежка клетва бѣше вкаменила събралитѣ се. Кръстътъ блестѣше въ ржката на Бориса. А въ страни, обграденъ отъ войницитѣ, жрецътъ продължаваше своитѣ заклинания, съ устремени очи къмъ кладата, върху която изгаряше идолътъ на езическия богъ . . .

Легендата за покръстването на Бориса.

К. Панайотовъ.

Разказватъ следната легенда за покръстването на царь Бориса.

Въ двореца на Бориса имало единъ живописецъ — християнинъ, който изографисвалъ палата му. Отишелъ веднажъ Борисъ съ свитата си на ловъ, а презъ това време живописецътъ нарисувалъ страшна картина: едни грѣшници живи ги пекатъ на шишъ, други потопени въ врѣло масло, трети рѣжатъ живи съ трионъ, четвърти пъкъ закачени на ченгелъ за езика, пети голи, натопени въ ледена вода, на шести въ устата наливатъ разтопено сребро и т. н.

Като се върналъ царь Борисъ, видѣлъ картината, почудилъ се и попиталъ живописеца, каква е тази картина, а той му отговорилъ, че това е картината на страшния сѫдъ.

— Ами какви сѫ тѣзи хора, — попиталъ Борисъ, — които сѫ потопени въ врѣло масло?

— Тѣ сѫ, — отговорилъ живописецътъ, — онѣзи, които сѫ мѫчили слабитѣ хора на земята.

— Ами тѣзи, на които имъ наливатъ разтопено сребро въ устата?

— Тѣ сѫ сребролюбцитѣ и лихваритѣ.

— Ами тѣзи, които рѣжатъ живи съ трионъ?

— Тѣ сѫ убийцитѣ.

— Ами тѣзи, що живи пекатъ на огъня?

— Тѣ сѫ подпалвачитѣ.

— Ами тѣзи, дето стоятъ голи въ леда?

— Тѣ сѫ крадцитѣ.

— Ами тѣзи, които сѫ закачени за езика?

— Тѣ сѫ лъжцитѣ.

— Ами какво трѣбва да направя, — попиталъ най-сетне Борисъ, — за да не бѫда на това мѣсто, следъ смъртьта си?

— Трѣбва да станешъ християнинъ и да живѣешъ, както учи Христосъ, — отговорилъ живописецътъ.

Следъ тази случка Борисъ решилъ да не чака повече, а да приеме християнската вѣра.

Животътъ на св. Кирила.

Климентъ, епископъ Словенски.

Ростиславъ, моравскиятъ князъ, убеденъ отъ Бога, държа съветъ съ своитѣ моравски князе, и изпрати при царя Михаила пратеници, казвайки: „Нашитѣ хора се отказаха отъ езичеството

и приематъ християнския законъ, но нѣмаме такъвъ учитель, който би ни изложилъ на нашъ езикъ истинската християнска вѣра, та и други страни като видятъ, да ни последватъ. Прочие, изпрати ни, господарю, такъвъ епископъ и учитель, защото отъ васъ излиза (и се пръска) по всички страни добра вѣра". Като свика съборъ, царьтъ покани и Константина философа, и му държа тази речь, като каза: „Зная, че си уморенъ, философе, но ти трѣбва да отидешъ тамъ: тази работа не може да извърши никой другъ като тебе". Отговори философътъ: „Макаръ да съмъ уморенъ и боленъ тѣлесно, съ радость отивамъ тамъ, ако иматъ букви на своя езикъ". Каза му царьтъ: „Ако моятъ дѣдо, и моятъ баща, и други мнозина, които сж търсили такива, не сж намѣрили, то какъ азъ мога да изнамѣря?" А философътъ каза: „Кой пъкъ може да пише думи върху вода и да си спечели еретическо име?" Отговори му пакъ царьтъ заедно съ Варда, неговия вуйчо: „Ако ти искашъ, то това може да ти даде Богъ, който дава на всички, които молятъ безъ съмнение, и отваря на тѣзи, които хлопатъ". Излѣзе философътъ и споредъ стария обичай отдаде се на молитва заедно съ другитѣ свои помощници. И скоро Богъ му се яви, като чу молитвитѣ на своитѣ слуги. И тутакси нареди букви и започна да пише евангелската беседа: „Изпърво бѣ Словото, и Словото бѣ у Бога и Богъ бѣ Слово" и прочие. Зарадва се царьтъ и поблагодари на Бога съ своитѣ съветници. И го изпрати съ много дарове, като писа на Ростислава такова писмо: „Богъ, който заповѣдва всѣкиму да се проникне отъ истински разумъ и да се стреми къмъ по-високо сжпало, като видѣ твоята вѣра и подвигъ, направи сега, въ нашитѣ години, като откри букви за вашия езикъ, който не е билъ изпърво, а е сега въ първитѣ си години, щото и вие да се причислите къмъ великитѣ народи, които славятъ Бога на свой езикъ. И на пжть пратихме този, комуто Богъ ги откри, — мжжъ честенъ и благовѣренъ, и образованъ, голѣмъ философъ, и приеми този даръ, по-голѣмъ и по-почтенъ отъ всѣко злато и сребро, и драгоценни камъни и нетрайно богатство, и залови се бързо съ него, и утвърди Словото, и съ всичкото си сърдце да желаешъ Бога. Не отхвърляй общото спасение, но погикни всички да не се предаватъ на леность и да тръгнатъ по истинския пжть. А ти, като ги доведешъ чрезъ твоя трудъ до разбиране на Бога, ще получишъ своята награда въ онова мѣсто, въ този и въ бждния вѣкъ, за всички души, които ще повѣрватъ въ нашия Христа Бога, отсега и до край, като завещаешъ, подобно на Константина Велики своята паметь на иднитѣ поколѣния".

Като пристигна въ Моравия, Ростиславъ го прие съ голѣма почить, събра ученици и му ги предаде да ги учи. Наскоро, следъ като прие цѣлия църковенъ чинъ, той ги научи на Утриння, Часове, Вечерня, Повечерница и тайна служба. И тогава се отвориха, споредъ пророческитѣ думи, ушитѣ на глухитѣ, и тѣ чуха словото на книгитѣ, ясенъ стана езикътъ на гжгнивцитѣ. Богъ се зарадва за това, а дяволътъ се посрами. А Божието слово, като се ширѣше, злиятъ, завистливиятъ изначало триклетъ дяволъ не можа да търпи това добро, и като влѣзе въ своитѣ съседи, почна да подбутва мнозина, като имъ говорѣше: „Не се прославя чрезъ това Богъ. Той е избралъ само три езика — еврейски, гръцки и латински, на които само е достойно да се въздава слава на Господа". А които говорѣха това, бѣха латински съпричетници (архиереи, иереи и ученици). Като стжпи въ борба съ тѣхъ, както Давидъ съ иноплеменницитѣ, Константинъ ги победи съ словата на Писанието и ги нарече триезичници, споредъ това, че Пилатъ бѣ написалъ на три езика надписа върху господнето Разпятие. И не само това говорѣха, но учеха и на друго безчестие, казвайки, че подъ земята живѣятъ хора съ голѣми глави и че всичкиятъ гадъ е творение на дявола, а ако нѣкой убие змия, ще му се простятъ деветь грѣхове, а ако убие човѣкъ, трѣбва да пие три месеца отъ дървена чаша, безъ да се допира до стъклена. И не запрещаваха да се принася жертва, споредъ стария обичай, нито пъкъ незаконни женитби. Всичко това той изсѣче като тръне и го изгори чрезъ огъня на словото.

Четиредесеть месеца престоя въ Моравия и отиде въ Римъ, за да просвети своитѣ ученици. По пжтя, Коцелъ, панонскиятъ князъ, го прие, и понеже пожела силно да се научи отъ него на словенскитѣ книги, даде му петдесеть ученика да се учатъ при него. И като му направи голѣми почести, изпроводи го. И не взе Константинъ, нито отъ Ростислава, нито отъ Коцеля ни злато, ни сребро, нито друго нѣщо, проповѣдвайки евангелското слово безъ награда. Измоли само отъ двамата 900 пленника и ги пустна.

Като пристигна въ Венеция, събраха се около него епископи, попове и монаси, като врани около соколъ и подкрепиха триезичната ересь, говорейки: „Човѣче, кажи ни, какъ си създалъ за словенитѣ книги и учишъ по тѣхъ, когато тѣхъ не ги е изнамѣрилъ никой отъ старитѣ, нито апостолитѣ, нито римскиятъ папа, нито Григорий Богословъ, ни Иеронимъ, нито Августинъ? А ние знаемъ само три езика, на които подобава да се слави Богъ въ книги — еврейски, гръцки и латински!..." Отговори имъ философътъ: „Не вали ли дъждътъ отъ Бога върху всички равно?

Или пъкъ, не грѣе ли слънцето еднакво върху всички? Не еднакво ли всички дишаме въздуха? И какъ вие не се срамувате, да признавате само три езика, като обричате всички други народи и племена на слѣпота и глухота? Вие, които правите Бога немощенъ, кажете ми, безсиленъ ли е Богъ, че не може да даде това, или завистливъ, та не иска? Ние, обаче, знаемъ много народи, които четатъ книги и въздаватъ хвала на Бога, всѣки на своя езикъ. Такива сѫ: арменцитѣ, перситѣ, авазгитѣ, иверитѣ (грузинцитѣ) сугдитѣ, готитѣ, обритѣ, тирситѣ, хозаритѣ, арабитѣ, египтянитѣ и много други. Ако все пакъ не се убеждавате отъ това, поне книгитѣ на Св. Писание нека бѫдатъ сѫдии. Защото Павелъ рече на коринтянитѣ: „Желая всички да говорите съ езици. А сега, братя, ако дойда при васъ и говоря на непознатъ езикъ, каква полза ще ви принеса, щомъ не ви говоря чрезъ откровение, или чрезъ разбиране, или чрезъ пророчество и поучение? Ако чрезъ езицитѣ си изговаряте неразбрани думи, какъ ще се разбере говореното? Ще говорите на вѣтъръ . . ."

Като узна за това римскиятъ папа, изпрати за него. И когато той дойде въ Римъ, излѣзе самъ папата Адрианъ съ всички граждани, които носѣха свѣщи, защото Константинъ носѣше мощитѣ на свети Климента, мѫченикъ и папа римски. И тутакси Богъ направи тукъ славни чудеса: разслабенъ човѣкъ оздравѣ и много други се изцѣриха отъ различни недѫзи; така сѫщо и пленници, които бѣха призовали името на Христа и свети Климента, се освободиха отъ пленъ. Като прие славянскитѣ книги, папата ги тури въ църквата св. Мария*), която се нарича фатанъ, и пѣха надъ тѣхъ света литургия. Следъ това папата заповѣда на двама епископи, Формоза и Гондрихъ, да просвѣтятъ съ слово славянскитѣ ученици. И като бидоха просвѣтени, тутакси извършиха литургия на славянски езикъ въ църквата св. апостолъ Петъръ, а на другия день служиха въ църквата св. Петронила, на следния день служиха въ църквата св. Андрей и оттукъ пакъ въ църквата на великия вселенски учитель апостолъ Павелъ. И пѣха цѣлата нощь, като славословѣха на славянски, а на утрото служиха литургия надъ светия неговъ гробъ, като имаха на помощь Арсения, единъ отъ седемтѣ епископи, и Анастасия библиотекаря. А философътъ не преставаше заедно съ ученицитѣ си да въздава Богу хвала за всичко това. Римлянитѣ пъкъ постоянно дохождаха при него, разпитваха го и получаваха нееднократни обяснения.

*) Подразбира се църквата Sancte Mariae ad preasepe.

Въ Римъ се струпаха върху Константина не малко грижи и той падна боленъ. И като страдаше силно, въ продължение на много дни, веднажъ видѣ образа на Бога и почна да пѣе така: „Когато ми се рече: да влѣземъ въ дома Господенъ, моя духъ се развесели и сърдцето ми се зарадва“. И като се облѣче въ светитѣ ризи, прекара така цѣлия този день, радвайки се и говорейки: „Отсега не съмъ нито на царя слуга, нито комуто и да било на земята, но само на Бога Вседържителя. Не бѣхъ, бидохъ, и съмъ въ вѣковетѣ, аминъ“. На другия день прие светата схима, като прибави свѣтлина къмъ свѣтлината, и се нарече Кирилъ. И прекара въ схимата 50 дни, и когато се приближи часътъ на неговото представление въ вѣчния животъ, издигна ржцетѣ си къмъ Бога и съ сълзи произнесе молитва. И следъ това почина въ Господа на 42 години, презъ месецъ февруарий 14 д., втори индиктъ, 6307 година отъ сътворението на свѣта. И заповѣда папата на всички гърци, които бѣха въ Римъ, както и на римлянитѣ, да се съберать съ свѣщи и да пѣятъ надъ него. И му направиха изпращане, каквото биха направили на самия папа. А Методи, братъ му, се обърна съ такава молба къмъ папата: „Майка ни е заклела, какво, който отъ насъ първи умрѣ, да бжде пренесенъ въ своя братски монастиръ и тамъ да бжде погребанъ“. И заповѣда папата да го турятъ въ ковчегъ и да го заковатъ съ желѣзни гвоздеи. И така се държа седемь дни, готовъ за пжть. Римскитѣ епископи рекоха обаче на папата: „Понеже, следъ като е ходилъ по много земи, Богъ самъ го е довелъ, и тукъ е приелъ неговата душа, тукъ и трѣбва да бжде погребанъ като светъ мжжъ“. А папата рече: „Заради неговата светость и любовь, по римски обичаи, ще го погреба въ моята гробница, въ църквата на св. апостолъ Петъръ“. А Методи, братъ му, каза: „Понеже не ме послушахте и не ми го дадохте, то нека, ако обичате, да лежи въ църквата на св. Климента, съ когото е дошелъ“. И заповѣда папата, така да сторятъ. Като се събраха пакъ епископитѣ заедно съ всички хора, които искаха да го изпроводятъ благочестиво, казаха: „Да отковемъ ковчега, за да видимъ, да не би нѣщо да е взето отъ него“. И мжчиха се много, но по Божия заповѣдь не можаха да отковатъ ковчега. И така, туриха го въ гроба съ ковчега, на дѣсната страна на олтара въ църквата св. Климентъ, кждето започнаха да ставатъ много често чудеса, които римлянитѣ, като видѣха, още повече се проникнаха отъ почить, и като изнесоха икона надъ гроба му, почнаха да извършватъ надъ него служба дене и ноще, като хвалѣха Бога, който така прославя тѣзи, които го славятъ. Нему нека е слава и почить и *поклонение* до вѣка на вѣковетѣ. Аминъ.

Животътъ на св. Методия!

Климентъ, епископъ Словенски.

Бѣше въ тѣзи дни Ростиславъ, князъ словенски, съ Светополка, и пратиха отъ Моравия при царя Михаила, говорейки така: „По Божа милость ние сме здрави, и у насъ сж дошли много християнски учители отъ Италия, Гърция и Германия, които различно ни учатъ. А ние, словенитѣ, сме прости хора и нѣмаме, който да би ни поучилъ въ истината и да би ни показалъ смисъла (на Писанието). Затова, господарю, прати такъвъ мжжъ, който би ни разправилъ всѣка истина". Тогава царь Михаилъ каза на философа Константина: „Чувашъ ли, философе, тази речь? Другъ не може това до направи освенъ тебе. Затова ще ти дамъ много дарове, и ти вземи брата си игумена Методия и върви; вие сте солунчани, а всички солунчани хубаво говорятъ по славянски. Тогава тѣ не посмѣха да се противятъ на Бога и на императора, споредъ думитѣ на Петра, който казва: Почитайте Бога, бойте се отъ царя; но като чуха великата речь, започнаха да се молятъ заедно съ другитѣ, които бѣха въ сжщото настроение, както и тѣ. И тамъ откри Господъ на философа славянскитѣ букви; и когато буквитѣ бѣха нагласени и книгитѣ съставени, тръгна на пжть за Моравия, като взе съ себе си Методия. И следъ като изминаха три години, двамата се върнаха отъ Моравия, като изучиха ученици.

Папа Николай, като узна за тѣзи мжже, изпрати за тѣхъ, защото искаше да ги види, като ангели божи; той благослови тѣхното учение и положи славянското евангелие върху олтара на свети апостола Петра, а пъкъ блаженния Методия ржкоположи за свещеникъ. Тамъ бѣха много други хора, които хулѣха славянскитѣ книги, като казваха, че не трѣбва никой народъ да има тѣзи книги на другъ езикъ, освенъ на еврейски, гръцки и латински, съгласно надписа на Пилата, който той написалъ на кръста Господенъ; папата, обаче, ги нарече пилатинци и триезичници, прокле ги и заповѣда на единъ епископъ, който страдаше отъ сжщата болесть, да ржкоположи трима отъ славянскитѣ ученици за свещеници и двама за четци.

Следъ много дни, обаче, философътъ, като отиваше на сждъ, каза на Методия, брата си: „Ето, брате, ние досега бѣхме сътрудници, орѣхме една бразда, и азъ умирамъ на лехата, като свършихъ своя день. Ти обичашъ много гората, но не мисли заради гората да напуснешъ твоята служба, защото ти чрезъ нея можешъ да се спасишъ.

А Коцелъ изпрати до папата да го моли да му пустне нашия учитель, блажения Методий. И рече папата: не само тебъ, но ще го пратя въ всички славянски страни като учитель отъ Бога и отъ свети апостолъ Петра, първиятъ епископъ и ключарь на царството небесно. И изпрати го, като написа такова писмо: Адрианъ епископъ и рабъ Божий, до Ростислава, и Светополка, и Коцеля. Слава на Бога въ висинитѣ, миръ на земята, блага воля между хората! Не само у този светейши престолъ вие молѣхте за учителя, но и у благовѣрния царь Михаилъ. Императорътъ ви изпрати блажения Константинъ философъ заедно съ брата му, преди ние да бѣхме успѣли да ви пратимъ нѣкого. А тѣ, като узнаха, че вашитѣ страни принадлежатъ на апостолския престолъ, не вършеха нищо противъ канонитѣ, но дойдоха при насъ, носейки съ себе си мощитѣ на св. Климента. А ние, следъ здраво обсъждане, обладани отъ тройна радость, решихме да изпратимъ въ вашитѣ страни ръкоположения Методий съ неговитѣ ученици — нашъ синъ, мъжъ съвършенъ и правовѣренъ, та той, откакъ преведе книгитѣ на вашъ езикъ, да ви настави, споредъ молбата ви, въ всичкия църковенъ уставъ и въ светата мѐса, сир. литургия и въ кръщението. Както Константинъ започна съ своето благовествуване (Евангелие) и съ молитвитѣ на св. Климента, така сжщо ще бжде свето и угодно предъ Бога, предъ насъ и предъ цѣлата католическа и апостолска църква, ако другъ нѣкой почне да наставлява достойно и праведно, та да усвоите по-леко заповѣдитѣ Божии. Пазете при това този едничъкъ обичай: при мѐсата, най-първо да се чете Апостолътъ и Евангелието на латински, после на славянски, та да се изпълнятъ думитѣ на писанието: „да възхвалятъ Господа всички езици" и на друго мѣсто: „всички прославятъ на разни езици величието Божие, споредъ както Духъ Свети имъ отреди да просвѣщаватъ". Ако нѣкой отъ събранитѣ у васъ слушатели и учители и отъ отстжпницитѣ отъ истината дързне да ви убеждава безсмислено въ нѣщо друго, като порицава книгитѣ на вашия езикъ — такъвъ да бжде отлжченъ и предаденъ на църковенъ сждъ, докато се изправи; тѣ сж вълци, а не овци — тѣхъ трѣбва да познавате отъ плода имъ и да се пазите отъ тѣхъ. Вие, обични чеда, послушайте Божието учение и не отхвърляйте църковнитѣ наредби, за да станете истински поклонници на Бога, нашия небесенъ отецъ съ всички светии. Аминъ. Коцелъ го прие съ голѣма почить и пакъ го прати при папата съ 20 души почтени мжже, за да го ржкоположи епископъ въ Панония на престола на св. апостолъ Андроникъ, единъ отъ *70-тѣхъ Христови ученици*. Което и стана.

После това стариятъ врагъ, завистливъ къмъ доброто и противникъ на истината, повдигна сърдцето на врага на моравския краль срещу Методия, съ всички епископи: „Ти учишъ (казваха тѣ) въ нашата область“. А той отговори: „И азъ, ако бихъ зналъ, че тази область е ваша, бихъ се отдалечилъ; но тя принадлежи на св. Петра“. Следъ дълги препирни, тѣ се разотидоха, а него изпратиха въ Швабия и го държаха тамъ две и половина години.

Пристигна пратеникъ при папата, и този като узна всичко, произнесе за тѣхъ отлжчване, щото всички кралеви епископи да не пѣятъ служби, докато го задържатъ. И тъй пуснаха го, като казваха на Коцела: „Ако ти го задържишъ при себе си, не очаквай отъ насъ нищо добро“. Но тѣ не убѣгнаха отъ сжда на свети Петра, защото четире отъ тѣзи епископи умрѣха. Случи се въ това време, че моравцитѣ, като се запознаха съ нѣмскитѣ свещеници, които, живѣейки въ тѣхнитѣ области, не бѣха къмъ тѣхъ благосклонни, но правѣха интриги срещу тѣхъ, изгониха ги всичкитѣ, а при папата изпратиха пратеникъ: — „Тъй като и нашитѣ бащи нѣкога приеха кръщение отъ свети Петра, то дай ни Методия за архиепископъ и учитель“. Пакъ го изпрати папата, и князъ Светополкъ съ всички моравци го прие и му възложи всички църкви и всички духовни въ всички градове. Отъ това време учението Божие захвана да расте и да се умножава числото на духовнитѣ въ всички градове, и езичницитѣ почнаха да вѣрватъ въ истинния Богъ, отказваха се отъ своитѣ заблуждения; още повече почна да разширява своитѣ граници моравското царство и да побеждава своитѣ врагове съ пъленъ успѣхъ, както тѣ сами всѣкога го разправятъ.

Имаше у него и пророчески даръ; много отъ неговитѣ пророчества се сбждваха, отъ които ще приведемъ едно или две. Езически князъ, много силенъ, близо до Висла, се гаврѣше надъ християнитѣ и имъ правѣше пакости. А Методий, като изпрати при него, каза: „Добре би било за тебе, сине, да се кръстишъ доброволно въ твоята земя, иначе ще бждешъ взетъ въ пленъ и ще бждешъ принуденъ да се кръстишъ въ чужда земя; помни думата ми“. Което се и сбждна. Другъ пжть, когато Светополкъ пакъ воюваше съ езичницитѣ и нѣмаше никакъ успѣхъ, но се бавѣше, той изпрати при него, когато се приближаваше службата на св. Петра, казвайки: „Ако ти ми обещаешъ, че ще прекарашъ у мене заедно съ твоитѣ войници деня на св. Петра, то азъ вѣрвамъ въ Бога, че той скоро ще предаде въ твоитѣ ржце врага. *Което се и сбждна.* И случи се много друго на това подобно, *което той явно изказваше* чрезъ притчи.

Всичко това, обаче, не можеше да търпи древниятъ врагъ и завистникъ на човѣшкия родъ; той повдигна нѣкои срещу него, като каза: „Папата ни е далъ власть, и заповѣдва да изгонимъ тогова и неговото учение". Тогава всички моравци, що се събраха, казаха да се прочете предъ тѣхъ папското послание, за да чуятъ сами за неговото изгнание. А хората скърбѣха и съжаляваха, че се лишаватъ отъ такъвъ пастирь и учитель. Като прочетоха апостолическото послание, намѣриха, че въ него е написано: „Нашиятъ братъ, свети Методий, е православенъ, върши апостолско дѣло, и нему сж предадени отъ Бога и отъ апостолския престолъ всички славянски области, тъй че когото той прокълне, ще бжде прокълнатъ, а когото благослови, ще бжде благословенъ". И посрамени, се пръснаха като мъгла отъ срамъ.

А злобата имъ не се спрѣ на това. Тѣ казваха, че императорътъ се сърди на него и че ако го намѣри, не ще го остави живъ. А императорътъ му изпрати послание: „Достопочитаеми отче, много искамъ да те видя; бжди добъръ, ела по-скоро при насъ, за да те видимъ, докато още си на този свѣтъ и да приемемъ твоята молитва". Методий тутакси тръгна за тамъ, и императорътъ го прие съ голѣма почить и радость, и одобри неговото учение; и отъ неговитѣ ученици взе свещеници и дякони съ книгитѣ; той изпълни всичката му воля: каквото този иска, нищо не му отказа, обикна го и, като го надари богато, изпрати го пакъ съ слава до неговото мѣстожителство. Така сжщо и патриархътъ.

На всички пжтища той изпадаше въ много напасти отъ дявола.

Следъ това той се отдалечи отъ суетата и като постави двама отъ ученицитѣ си пресвитери, голѣми скорописци, скоро преведе цѣлото свето Писание напълно.

А когато унгарскиятъ кралъ дойде въ дунавскитѣ области, и поиска да го види, и макаръ че нѣкои говорѣха и мислѣха, че той не ще се освободи отъ него безъ мжки, той отиде при него. А този, както прилича на господарь, прие го почетно и тържествено съ радость и като поговори съ него, както е прилично да беседватъ такива хора, изпрати го съ любовь и съ голѣми подаръци и, като го цѣлуна, каза му: „Споменувай ме винаги, достопочетни отче, въ твоитѣ свети молитви".

По този начинъ, като премахна всички причини отъ всички страни и като запуши устата на всички бъбрици, изпълни своето призвание, запази вѣрата и очакваше вѣнеца на праведника; и тъй като той угоди на Бога и бѣ обикнатъ отъ Него, то започна да се приближава времето да получи успокоение отъ стра-

данията и награда за трудоветѣ. Питаха го и казваха: „Кого отъ твоитѣ ученици считашъ ти, отче и почтени учителю, достоенъ да бжде твой приемникъ?" И той имъ показа единъ отъ своитѣ известни ученици, нареченъ Горавдъ, като казваше: „Ето благороденъ мжжъ отъ вашата земя и съ латинскитѣ книги добре запознатъ, и православенъ; нека бжде върху него Божата воля и вашата любовь, сжщо тъй, както и моята. И когато всички хора се събраха на Връбница, той влѣзе въ църквата, и боленъ, като благослови царя, княза, духовенството и всичкия народъ, каза: „Пазете ме, деца, до третия день". Което и бѣ изпълнено. Когато започна да се разсъмва на третия день, той каза: „Господи, въ твоитѣ ржце предавамъ моя духъ". Той почина въ иерейски ржце на шести априлъ, трети индиктъ, въ 6393 година отъ сътворението на цѣлия свѣтъ. А ученицитѣ му, като обсждиха, въздадоха му длъжимитѣ почести, отслужиха църковна служба на латински, гръцки и славянски езици и го положиха въ съборната църква. И се присъедини той къмъ своитѣ бащи, къмъ патриарситѣ, пророцитѣ и апостолитѣ, учителитѣ и мжченицитѣ. А хората, безброенъ народъ, като се събраха, съпроводиха го, като оплакваха добрия учитель и пастиръ, мжже и жени, малки и голѣми, богати и сиромаси, свободни и роби, вдовици и сираци, чужденци и туземци, болни и здрави, всички оплакваха тогова, който за всички бѣше всичко, за да спаси всички.

Монахътъ Климентъ.

Николай Райновъ.

Седи Довета срещу трона на царь Бориса нѣмъ и навжсенъ. На чело му е легналъ тъменъ облакъ, на устнитѣ му трепти недомълвено проклятие.

— Угриженъ ми се виждашъ днесъ, Довета! — тихо произнесе царьтъ.

Довета повдигна глава. Той не искаше да бжде грубъ въ думитѣ си, но буйнитѣ мисли не му даваха мира.

— Мжка ме води, царю, — промълви той глухо и добави: — Благодатната усмивка на Божието лице още не се вижда.

— Защо, Довета? Мигаръ сгрѣшихме предъ него? Отъ пазвитѣ на дявола ние откжснахме цѣлъ народъ. Малко ли е това?

— ...И ти имашъ Божата благодать, царю честити, ала не всичко е свършено. Моята пречистена душа тръпне предъ това,

що виждатъ очитѣ имъ. Мнозина, на чиито чела още не е изсъхнало светото миро, мнозина, върху чиито глави толкова свещеници направиха кръстно знамение, живѣятъ още съ езическитѣ божества. Тайно, когато всичко спи, тѣ излизатъ задъ хълмоветѣ на Преславъ и играятъ [illegible] си дивашки игри. И това е цѣла нощь, царю.

Борисъ разбираше мъката на своя преданъ и богобоязливъ боляринъ. Той знаеше, колко нездраво е залегнала въ душитѣ на мнозина българи новата вѣра, и това го преизпълваше съ грижи и гнѣвъ, но вѣрваше, че малко по малко той ще надвие упоритостьта имъ, ако не съ слово — съ сила.

II.

Привечерь, когато Борисъ и Донета се връщаха отъ разходката си, видѣха странно зрелище:

Срѣдъ тържището, върху купчина отъ камъни, чернобрадъ монахъ високо разказваше нѣщо, а предъ него се трупаха минувачи да го слушатъ. За да не смутятъ насъбранитѣ се, тѣ слѣзоха отъ конетѣ си и се скриха въ малката уличка, отдето можеха да виждатъ и слушатъ монаха.

Съ погледъ, въ който искрѣше сила и несломна вѣра, монахътъ говорѣше за Оня, Който слеза отъ висинитѣ, Оня, Който наказва и прощава . . .

— Бждете чисти като небето, и въ вашитѣ души ще изгрѣятъ слънца, — говорѣше монахътъ, и блага усмивка трептѣше на устнитѣ му. — Благодатьта, що Богъ низпосла вамъ е хиляди пжти по-сладка и отъ горчевинитѣ, що ви носи сатанаилъ. Очистете сърдцата си отъ прегрѣшенията, що раждатъ вашитѣ помисли, и склонете глави предъ лика на Бога отца.

И започна монахътъ да разказва за живота и чудесата на Христовитѣ ученици, за себеотрицанието на ония християни, които жертвуваха живота си въ името на Всемогъщия.

Съ затаенъ дъхъ се слушаха чуднитѣ проповѣди. Всички около него бѣха пренесени далечъ въ времената, когато Богъ бѣ изпратилъ на земята небесния синъ въ името на всеопрощението. Какви хубави слова говорѣше монахътъ, какъ чудно галѣше душитѣ и сърдцата!

Но тъкмо, когато монахътъ говорѣше за спасението на петтѣ мжченици, тълпата се раздвижи и се чу гласъ.

Старъ, бѣловласъ византиецъ излѣзе отпредъ съ плувнало отъ гнѣвъ лице, и извика:

— Защо го слушате? Не видите ли, че ви лъже? Богъ разбира само ния, които проповѣдватъ на грѣцки. Оставете го,

той е разгнѣвилъ Бога и не се чудете, ако утре жупель покрие домоветѣ ви!

— Ала ние не разбирахме досега Божието слово, отче Ахиласъ, — се обади старецъ отъ тълпата.

— Мълчи! — гнѣвно го пресѣче Ахиласъ. — Ако ти не разбирашъ, други ще разбератъ.

— Видѣ ли, Довета? – се обърна, просиялъ, царьтъ къмъ своя боляринъ. — Народътъ иска на свой езикъ да слуша Божието слово.

Увлѣченъ отъ словото на монаха, Довета гледаше къмъ него съ неземно благоговение. И той, като другитѣ, за пръвъ пѫть слушаше така хубаво да се разказва Божието слово на родния му езикъ.

— Азъ вече имамъ тоя, който ми трѣбваше, — каза царьтъ съ радость.

За мигъ монахътъ замлъкна.

— Да изпѫдимъ лъжеца! — извика Ахиласъ и се спустна къмъ монаха разяренъ, но монахътъ вдигна повелително рѫка и, като прониза полудѣлия византиецъ съ своитѣ остри, пълни съ сияние очи, повиши гласа и продължи речьта си.

Ахиласъ се смути отъ тоя силенъ погледъ, който го обезорѫжаваше, но въ помощь на Ахиласа се явиха трима още, които се спустнаха и хванаха монаха за дрехата.

Тогава, кипналъ отъ гнѣвъ, Довета се спустна и разгони нападателитѣ.

Когато събралитѣ се видѣха, че при тѣхъ се приближава царьтъ, занѣмѣха.

— Какъ ти е името, страннико? — попита Борисъ.

— Климентъ, — отвърна монахътъ.

— Съ своитѣ хубави сказания ти спечели единъ приятель повече. Искашь ли да ми бѫдешъ гостъ тая вечерь?

– Благодаря, царю, — произнесе Климентъ и леко наклони глава.

И тръгна царьтъ съ Климента и Довета къмъ двореца.

А събралитѣ се, които се вече разотиваха, питаха се, кой е научилъ тоя чуденъ монахъ да говори тъй сладко за Бога. И за първи пѫть тѣ сега вкусиха ония сладости отъ своята вѣра, каквито не можеше да имъ даде тъмниятъ неразбранъ езикъ на Ахиласа.

— Отде се намѣри тоя монахъ? — се питаха едни, като си спомниха неговитѣ пронизващи очи.

— И какъ хубаво, какъ сладко говори! — добавяха други, въ чиито уши още звучеше омайниятъ гласъ на странника-монахъ.

Животътъ на св. Климентъ.

Димитрий Хоматиянъ.

Тоя великъ нашъ отецъ и български свѣтилникъ води рода си отъ европейскитѣ мизи, които повечето хора признаватъ за българи. Избранъ да служи на Бога, той още отъ детинство обикна благочестивия животъ. Заедно съ божествения Наума, Ангелария и Горазда — той пръвъ прояви ревность да изучи светото Писание, преведено съ отлично труженичество на мѣстно българско наречие отъ Кирила, истински богомждръ и равноапостоленъ отецъ и пръвъ съ Методия великъ учитель на благовѣрието и православната вѣра между мизийския народъ.

Като обикна монашеския и девственъ животъ, възпитанъ отъ младини въ Божия законъ, той стана сътрудникъ на водителитѣ и наставникъ въ благочестието на мизийското племе; съ самитѣ отци и учители претърпѣ гонения, когато бѣснѣеха еретическитѣ сили, за които ни ризказва пространната легенда.

А Кога божественията Кирилъ пренесе апостолското си служение въ по-добъръ животъ, и увеличението на дадения му талантъ предостави на Адриана, папа на старейшия Римъ, и когато Методий отъ сжщия папа бѣ ржкоположенъ за епископъ на Моравия и България, тогава и Климентъ се качи на епископски престолъ надъ цѣлия Илирикъ и надъ прилежащата земя на българския народъ — ржкоположенъ (Климентъ) отъ епископъ Методий.

Той живѣеше повече въ илирическия градъ Лихнидонъ, митрополия на околнитѣ градове, който сега на мизийски езикъ се нарича Охридъ, и въ Кефалия, която на български езикъ се именува Главеница, дето остави паметници, сир. книги.

Въ Лихнионъ, сир. въ Охридъ, той основа и други божествени църкви. Тоя свещенъ храмъ стана отъ Бога дарена безплатна лѣчебница, но затова — после.

А, както казахъ, той ни остави и други такива паметници и свети книги въ Охридъ — трудове на неговитѣ възвишени помишления и на собственитѣ му свети ржце, които народътъ не по-малко почита и уважава, отколкото Мойсеевитѣ богонаписани плочи.

Въ Кефалия и до днесъ може да видишъ запазени каменни стълбове, на които сж начертани слова, изобразяващи присъединение къмъ Христа и въвеждане на цѣлия народъ.

Понеже не цѣлиятъ български народъ можа да се просвѣти съ кръщение и живѣеше още съ звѣрско варварство, то Климентъ съ своето боговдъхновено учение просвѣщаваше всички и ги при-

ближаваше до Богопознание, облагороди буйнитѣ нрави, като учеше народа да живѣе цѣломѫдрено и да изпълнява закона.

Той обнови чрезъ кръщение княза Бориса, а следъ това и сина му Михаила, който пръвъ се нарече царь на българитѣ; па го научи да живѣе споредъ християнскитѣ обичаи. И той управляваше цѣлия народъ като единъ човѣкъ, а не насила, а свободно го водѣше къмъ тѣсния и прискърбенъ пѫть на живота въ Христа. Народътъ вървѣше по тоя пѫть не само поради прѣмѫдритѣ му думи и убедителни поучения, но и поради многобройнитѣ чудеса, които Христосъ правѣше чрезъ своя рабъ: на слѣпитѣ и нѣмитѣ даваше да гледатъ и ясно да говорятъ; бѣсноватитѣ изцѣряваше и бързаше да прогонва всѣки недѫгъ; освенъ това, съ молитва възкреси едно дете.

Той имаше тъй покоренъ на своитѣ думи Михаила, нареченъ царь на българитѣ, щото последниятъ му спомагаше да гради църкви и бѣше готовъ да изпълни всѣка порѫчка. Поради сѫщата любовь, която имаше къмъ светеца, той напредна въ добродетелитѣ и стана по-добъръ, отколкото преди.

А светецътъ, бидейки изпълненъ съ любовь къмъ безмълвието и предаденъ повече на чисто съзерцание, искаше да напустне своя епископски санъ, защото бѣ твърде много остарѣлъ. Михаилъ обаче не го остави, но убедително го молѣше и едва можа да го склони да управлява пастирски народа до края на живота си. И много други нѣща извърши той. И макаръ да бѣ измѫчванъ отъ старини и слабость, влагаше всички сили да се грижи за своето паство и да го доведе до душевно спасение.

Той изнамѣри сѫщо други словесни образи, по-ясни отъ тия, които знаеше (изнамѣри) премѫдриятъ Кирилъ. И съ тѣхъ написа богодъхновеното Писание и похвалнитѣ слова за живота на светитѣ мѫченици и преподобни. И свещенитѣ пѣсни предаде съ писмо, на което старателно се залови да научи способнитѣ деца на божествена наука, а най-достойнитѣ отъ тѣхъ рѫкоположи за свещеници. Съ залѣганията си той успѣ да превърне тоя суровъ варварски народъ въ народъ свѣтъ. Той извърши апостолско дѣло и поради това се удостои съ апостолска благодать.

И когато дойде време да се представи, той, като изпълни съ наставления и увещания своитѣ прощални слова и, като се помоли за паството си, което го оплакваше неутешимо, не можейки да понесе загубата и лишението отъ своя пастирь, представи се съ радость предъ Бога, когото обичаше.

За българската писменость.

Черноризецъ Храбъръ.

Преди, прочее, славянитѣ нѣмаха книги, но съ чърти и рѣзки четѣха и гадаеха, като сѫщи езичници. Когато се кръстиха, принудени бѣха да пишатъ славянската речь съ римски и грърцки букви, както прилегне. Но какъ може да се пише добре съ грърцки букви: Богъ, или животъ или **ѕѣло** (много), или **цръкъı** (църква), или **чаıаниѥ** (очакване), или **широта**, или **ıадъ** (отрова), или **ждоу** (кѫде), или **юность**, или **ıѧзъıкъ** (езикъ), и други подобни на тѣзи? И така се продължава много години.

Подиръ това човѣколюбецътъ Богъ, Който стори всичко и не оставя човѣшкия родъ безъ разумъ, но всички хора довежда до разумъ и спасение, смили се на човѣшкия родъ, та имъ изпрати свети Константина Философа, нареченъ Кирилъ, мѫжъ праведенъ и истинолюбивъ, който имъ приготви тридесеть и осемь букви, едни по образецъ на грърцката азбука, а други споредъ славянския езикъ. Тя (грърцката), прочее, почва съ а л ф а , а тая (славянската) — съ а з ъ . И тъй двете почватъ съ а з ъ . И както гърцитѣ направиха своитѣ букви по подражание на еврейскитѣ, така и той — по образецъ на грърцкитѣ. Като евреитѣ, кога въвеждатъ детето въ училище, казватъ му: „Учи се!" — каквото а л е ф ъ значи — така сѫщо и гърцитѣ приеха алфа. По този начинъ правилото въ еврейски езикъ стана на грърцки езикъ заповѣдь, която се дава на детето: „Въ училището търси алфа. Бой се, казва, отъ грърцкия езикъ!" Подобно на това и свети Кирилъ направи първата буква а з ъ . И като първа буква а з ъ , дадена отъ Бога на славянското племе, за да се отворятъ устата на децата при обучението на разумъ чрезъ буквитѣ, тя се произнася съ широко отваряне на устата, а другитѣ букви се произнасятъ и възгласятъ съ слабо разтваряне на устата.

Ето тѣзи сѫ славянскитѣ букви; така трѣба да се пишатъ и изговарятъ: а, б, в, г . . .

Едни, обаче, казватъ: „Защо е наредилъ 38 букви? Може и съ по-малко да се пише, както гърцитѣ пишатъ съ двадесеть и четири? А тѣ не знаятъ, съ колко пишатъ гърцитѣ: у тѣхъ има двадесеть и четири букви, но съ тѣхъ не се изпълватъ книгитѣ, та сѫ прибавили 11 двугласни и три за числа — шесть, деветдесеть и деветстотинъ, Така се събиратъ тридесеть и осемь. Подобно на това и по сѫщия начинъ нареди свети Кирилъ тридесеть и осемь букви.

Други пъкъ казватъ: „Защо сж славянскитѣ книги? Тѣхъ нито Богъ ги е създалъ, нито ангелитѣ, нито сж много стари, както еврейскитѣ, римскитѣ и елинскитѣ, които сж още отъ начало и сж приети отъ Бога?“ А други мислятъ, че самъ Богъ е направилъ буквитѣ, и не знаятъ, какво говорятъ окаянитѣ, — и, че Богъ е заповѣдалъ на три езика да се пишатъ книгитѣ, както пише въ Евангелието: „И имаше дъска, написана на еврейски, римски и елински.“ А славянскиятъ езикъ го нѣмаше тамъ, затова и славянскитѣ книги не сж отъ Бога. Но какво да говоримъ или какво да кажемъ на такива безумци?

Богъ не е направилъ еврейския езикъ по-напредъ, нито пъкъ римския, нито елинския, а сирийския, на който е говорилъ и Адамъ, и отъ Адама до потопа, и отъ потопа, докато Богъ раздѣли езицитѣ при стълпотворението, както пише: „Размѣсени бѣха езицитѣ“.

Славянскитѣ книги преведе самъ Константинъ, нареченъ Кирилъ, и буквитѣ нареди, и книгитѣ преведе въ малко години, а грѫцкитѣ букви наредиха седемь души, за много години, а седемдесеть души направиха превода на светото Писание. Затова славянскитѣ букви сж по-свети и повече за почить, защото светецъ-мѫжъ ги е наредилъ, а грѫцкитѣ — елини-езичници.

Ако попиташъ, обаче, грѫцкитѣ книжовници, като речешъ: кой ви е нагодилъ буквитѣ, или пъкъ превелъ книгитѣ, или въ кое време? — то рѣдко измежду тѣхъ нѣкои знаятъ. Ако попиташъ, обаче, славянскитѣ азбукарчета, като речешъ: „Кой ви е нагласилъ азбуката, или превелъ книгитѣ? — то всички знаятъ и ще ви отговорятъ: „Свети Константинъ Философъ, нареченъ Кирилъ: той ни нагласи азбуката и преведе книгитѣ, и Методий, братъ му“. И ако попиташъ, въ кое време, — то знаятъ и ще рекатъ, че въ времената на грѫцкия царь Михаила, и Бориса българския князъ, и Растица моравския князъ, и Коцеля блатенския князъ, въ година 6363 отъ сътворението на свѣта. Има и други отговори, които ще дадемъ другаде, а сега нѣма време. Така, братя, Богъ е далъ просвѣщение на славянитѣ.

Борисъ и Симеонъ.

Ив Вазовъ.

Това бѣше преди хиляда години, тъкмо на 2 май.

Слънцето и тогава пакъ тъй лѫчезарно грѣеше отъ синьото *небе надъ хубавата* българска земя; вѣтрецътъ пакъ тъй нѣжно *шепнѣше въ зеленитѣ* гори, славеитѣ пѣеха въ клонетѣ на дър-

вегата, клепалата на монастиритѣ ехтѣха въ планинскитѣ самотии, оралата на орачитѣ теглѣха черни бразди по полетата.

Въ единъ старопланински монастиръ него день царуваше тревога.

Братята съ угрижени лица, съ безпокойни погледи се щураха по тревясалитѣ плочи, влазяха бързо въ една килия и излазяха изъ нея съ още по-угрижени лица и наскърбени очи.

Защото въ тая килия сега бѣ на смъртно легло единъ старъ седемдесетгодишенъ инокъ.

Той лежеше на просто сламено легло.

Дневниятъ свѣтликъ, като минаваше презъ запрѣченото съ желѣзни пръчки прозорче, освѣтяваше бледно, изпито лице съ дълга бѣла брада, която покриваше голѣма часть отъ гърдитѣ на стареца, облѣченъ въ бедно монашеско расо.

Смъртьта туряше вече печата си на лицето на пѫтника къмъ другия свѣтъ. Той имаше изражение неземно, нечовѣшко, и нищо вече отъ тревогитѣ на този миръ не се отразяваше по спокойното му и високо чело.

Само дълбоко хлътналитѣ му очи свѣтѣха и живѣеха. Пламъкътъ на живота, почти напусналъ това изнурено тѣло, сякашъ се бѣ събралъ и сгѫстилъ съ всичката си яркость въ очитѣ. И тѣхниятъ погледъ, дълбокъ и властенъ, погледъ на умиращъ, пробиваше голата стена, летѣше въ пространството, надъ безкрайнитѣ предѣли, надъ всичко, що се простираше между Охридското езеро и Унгарската равнина.

Тоя смрътникъ бѣше царь Борисъ.

Очитѣ свѣтѣха и очакваха.

— Иде ли? — пошушнаха безкръвнитѣ му устни.

Братята отговориха:

— Наближава.

Погледътъ на умиращия царь блесна.

— Много се бави, а смъртьта бърза. . . — избъбра Борисъ. — Искамъ да го видя.

Малко време мина, и въ монастирския дворъ се чу голѣма шетня. Клепалата забиха, конски подкови звънтѣха по плочитѣ, задрънкаха саби.

Влѣзе бързо единъ величественъ, въ разцвѣта на мѫжествена сила и красота, човѣкъ съ златенъ шлемъ на глава, облѣченъ въ багреница, и падна на колѣне предъ леглото на умиращия, като цѣлуваше и покриваше съ сълзи костеливата му рѫка.

— Таге! — пошепна багреносниятъ мѫжъ.

— *Симеоне!* — пошепна инокътъ.

И, като стисна съ студенитѣ си костеливи ржце неговитѣ силни, топли и юнашки ржце, продума:

— Велики сине, напушамъ тоя свѣтъ и земята, която обичахъ, и народа, за който милѣехъ. Следвай мжжествено завета ми, следвай все тъй славно изъ мжчния пжть, който азъ напуснахъ, поради безсилието на старитѣ години; сѣй правда въ царството; сѣй свѣтлина. Люби тази земя, както азъ я любихъ; нека срѣдъ славата на твоето победоносно оржжие цъвти въ нея миръ, щастие и добродетели; да възвеличишъ до небесата името си и нека вѣковетѣ го помнятъ съ почить. Да озари Богъ твоята мисъль и да укрепи твоята дѣсница за слава и радость на народа ни.

И следъ като рече тия думи, великиятъ старецъ благослови пакъ сина си и предаде Богу духъ.

И Симеонъ раздра царската си багреница, и облѣ съ горещи сълзи изстиналата ржка.

Навънъ клепалата забиха тържествено и скръбно. Плачъ и ридание се чуваше на двора.

Въ килията бѣше тихо.

Симеонъ, колѣничилъ предъ смъртното легло, облѣнъ съ сълзи, се молѣше.

Навънъ клепалата биеха скръбно и тържествено. . .

Старата престолнина Преславъ.

Кр. Миятевъ.

Градътъ е основанъ отъ ханъ Оморгага въ началото на IX в. Единъ надписъ върху една огромна колона, намѣрена въ околноститѣ на Преславъ, ни съобщава, че този ханъ издигналъ на брѣга на Тича дворецъ, който билъ украсенъ съ четири колони и два бронзови лъва. Назначението на този укрепенъ дворецъ било да пази прохода, който откривалъ достжпа на противника къмъ тогавашната българска столица Плиска. Заедно съ крепостьта Омуртагъ построилъ и мостъ надъ рѣката, а времето, когато били извършени тѣзи работи, казва надписътъ, било 821 година

Следи отъ Омуртаговитѣ постройки сж останали и до днесъ. Неговиятъ дворецъ, подобно на постройкитѣ въ Плиска, е билъ изграденъ съ огромни блокове, които сж му придавали не само необикновена здравина, но и мощенъ величественъ видъ. Около развалинитѣ на двореца се търкалятъ мраморни основи на

много голѣми колони и части отъ капители. Открити сѫ и две колони отъ зеленъ серпентинъ, изящно изработенъ и добре полиранъ. Множество водопроводни трѫби пресичатъ постройката на длъжъ и ширъ, и показватъ, че тя е била обилно снабдена съ вода не само за пиене, но така сѫщо за кѫпане и лѣтна прохлада.

На югъ отъ двореца, въ самото корито на рѣката, личатъ устоитѣ на Омургаговия искустно построенъ мостъ. До него преди три години е построенъ новъ дървенъ мостъ, по който се отива къмъ развалинитѣ на стария монастиръ Патлейна.

Самиятъ дворецъ е билъ обграденъ съ здрава крепостна стена, дебела повече отъ 2 метра, която затваря едно пространство отъ около четвъртъ кв. километъръ. Две врати, едната, на северъ, другата на югъ, сѫ откривали достѫпъ въ тази здрава крепость. Последната е била построена почти като крепостьта въ Плиска: стенитѣ и ѫглитѣ сѫ били защитени съ кръгли и петоѫгълни кули, а вратитѣ сѫ се пазили отъ двойни четвъртити помѣщения. Защитата на крепостьта е ставала отъ самитѣ стени, които сѫ били увѣнчани отъ зѫбести бойници.

Цѣлата тази крепость, както и всички други постройки на стария Преславъ сѫ станали жертва на по-послешното мѣстно население, което намѣрило въ тѣхъ отлична кариера за печене на варь. Стари преславяни разправятъ и до днесъ за крепостната стена и съ удоволствие си припомнятъ детскитѣ години, когато като малки момчета играели и тичали по „дуваритѣ". Отъ всичко това днесь сѫ останали да стърчатъ надъ земята само 2-3 незначителни кѫса, които сѫщо рискуватъ скоро да паднатъ. Обаче, тѣзи нѣми свидетели на миналото бѣха недостатъчни да ни дадатъ представа за характера и устройството на цѣлата крепость.Ето защо презъ това лѣто се потърсиха основитѣ на крепостьта подъ земята. Търсенията се увѣнчаха съ успѣхъ, защото покрай разкопаната по-рано северна врата, сега се разкри и една голѣма часть отъ крепостната стена, градена, както въ Плиска, съ голѣми блокове.

Историята на Омургаговия Преславъ не ни е напълно известна. Ние не знаемъ, дали крепостьта е запазила своето значение и при наследницитѣ на нейния основатель, но въ всѣки случай, тя едва ли ще е западнала, защото, когато по-късно, въ 893 г. Симеонъ потърсилъ ново мѣсто за столица, той се спрѣлъ на сѫществуващата вече здрава крепость на Омуртага.

Понятно е, че малката преславска крепость се е оказала непригодна за новото ѝ назначение. Укрепената площь е била не-

достатъчна за нуждитѣ на една столица, а освенъ това и дворецътъ не отговарялъ на Симеоновитѣ амбиции. Его защо първата грижа на Симеона била да построи още една крепостна стена, която обхващала не само старата крепость, но и нарастналия градъ. Дворецътъ на Омуртага билъ разширенъ и приспособенъ за новитѣ нужди, а около него се издигали много църкви и болярски дворци.

Вънкашната крепостна стена обхваща едно пространство отъ около 3 и пол. кв. клм. Тя е напълно унищожена, но нейнитѣ остатъци могатъ да се проследятъ покрай рѣката Тича и по височинитѣ, които заграждатъ стария Преславъ откъмъ югозападъ, западъ и северъ.

Напоследъкъ е обърнато по-голѣмо внимание върху постройкитѣ на столицата и затова досега сж открити десетина отъ нейнитѣ църкви. Повечето отъ тѣхъ сж малки по размѣри, но ние имаме и две голѣми църкви, които ни даватъ ясна представа за величествената архитектура на онова време. Едната отъ тѣзи църкви е трикорабна базилика, съ три абсиди и нартика. Тя е разкопана преди 25 години, но понеже не били взети своевременно мѣрки за нейното запазване, сега тя не сжществува вече. Другата църква е открита презъ това лѣто. Тя е съ доста високи зидове, но и тя може да изчезне, ако не се закрепи и запази за поколѣнията.

Новооткритата църква представя по планъ и украса единъ съвършенно своеобразенъ паметникъ не само въ нашата, но и въ цѣлата срѣдновѣковна архитектура. Това е една кржгла сграда съ 12 ниши и отвора околовръсть. Предъ нишитѣ сж се редили 12 мраморни колони, а надъ всичко това се е издигалъ единъ огроменъ куполъ. Западната фасада на църквата е била украсена съ 2 кржгли кули, а предъ тѣхъ се е простиралъ обширенъ дворъ, чиято ограда представя декоративна колонада съ по една полукржгла ниша между всѣка колона. Църквата има сравнително не голѣми размѣри, но за това пъкъ тя е била извънредно богато украсена съ пъстъръ мраморъ, разноцвѣтни инкрустации, рисувана керамика и богата мозаика. Неспокойниятъ и изтънченъ животъ на епохата, луксътъ и богатството на двора сж се отразили върху нейната украса. И, наистина, въ това отношение, новоразкритиятъ паметникъ трѣбва да се смѣта като най-бележито произведение на нашето изкуство презъ X в.

Както тази църква, така и всички други находки изъ стария Преславъ, хвърлятъ съвсемъ особна свѣтлина върху българската култура презъ X в. Наистина, тѣ още не могатъ да допълнятъ

картината на тогавашната епоха, защото сж все още единични и полуразрушени, но чрезъ тѣхъ ние отиваме крачка напредъ въ изучването на нашето минало. Нека се надѣваме, че скоро ще дойде деньтъ, когато нашата стара столица ще разгъне предъ насъ всичкитѣ тайни на своето минало.

Престолнината Преславъ.

Ив. Вазовъ.

Съ умилителна гордость и художествена простота е описалъ Великия Преславъ Иоанъ Екзархъ, съвременникътъ Симеоновъ, въ въведението на Шестодневътъ, и това описание отъ X вѣкъ е едничкиятъ оцѣлѣлъ документъ, който ни е далъ картината на първата българска столица съ такива подробности. Добриятъ български монахъ, като описва впечатлението, което тя е правила на чужденеца, казва: „Ако той дойде отдалечъ и влѣзе въ предверието на княжеския дворъ, то ще се очуди, и, като доближи до вратата съ любопитство, ще разпитва. А когато влѣзе вжтре, ще види отъ двѣтѣ страни строения, украсени съ камъни и изпъстрени съ дърво. Като отиде по-нататъкъ въ двора, той ще види високи палати и черкви съ безчислени каменни и дървени украшения и живопись, украсена отвжтре съ мраморъ и медь, сребро и злато, така щото той не знае, съ какво да ги сравни, тъй като въ неговата си земя той никога не е видѣлъ подобно нѣщо, но само бедни колиби. Той ще бжде смаянъ отъ удивление".

Отъ тия простодушни и прочувствувани редове можемъ да заключимъ за степеньта на богатството и великолепието на преславския дворецъ въ времето Симеоново.

Иоанъ Екзархъ ни дава ценни сведения въ сжщото въведение и за придворния блѣсъкъ, които сж пропити съ сжщия простодушенъ лиризъмъ. Той продължава: „Но ако той (чужденецътъ) случайно види князътъ съ бисерни дрехи, съ върви жълтици на шията, съ ржкавели, опасанъ съ пурпуровъ поясъ, съ златенъ мечъ и какъ отъ двѣтѣ му страни седятъ боляритѣ съ златни нанизи, пояси и ржкавели, и ако го попита нѣкой, кога се завърне въ отечеството си: „Какво видѣ тамъ? Той ще каже: „Азъ не знамъ, какво да Ви разкажа: само Вашитѣ собствени очи биха били въ състояние да обгърнатъ тоя разкошъ!"

Къмъ края на нещастното Петрово царуване връхлетѣ гибель великото царство и заедно съ него пропадна Преславъ. Той биде *разрушенъ* отъ Цимисхия.

Но Великиятъ Преславъ е билъ запазилъ дори до XVI и XVII вѣкъ следи отъ прежното си величие, разорението на останкитѣ му не е било пълно. На 1585 г., френскиятъ ученъ пжтешественикъ Жакъ Бонгаръ, като минавалъ съ посолство отъ Букурещъ за Цариградъ, видѣлъ тука само дълги стени отъ бѣлъ мраморъ. А турскиятъ географъ Хаджи-Калфа (умрѣлъ въ 1658) разказва, че въ негово време имало голѣми развалини близо до Шуменъ. Тамъ се намирала една голѣма и висока стена отъ времето на „невѣрнитѣ", която заемала повече мѣсто, отколкото Цариградъ, тъй щото много полета и планини се намирали въ нея. Жителитѣ вземали оттамъ четирижгълни одѣлани камъни за своитѣ кжщи. Види се, това ще да е било стената, часть отъ основитѣ на която и днесъ личи на планината Забуя.

Бждащитѣ тъкмени разкопки на Преславъ, навѣрно, ще ни открият много нови важни следи отъ разрушената преди десеть вѣка славна Симеонова столица, отъ която властьта на българския скиптъръ се е простирала възъ една България четири пжти по-широка отъ сегашната и дважъ по-голѣма отъ Санстефанската. Защото при Симеона тя е имала граници: на северъ Карпатитѣ, обхващала е всичкитѣ земи между Черно и Бѣло-море, обзимала е Македония, Тесалия, Албания, Сърбия и часть отъ Босна.

Дворецътъ на Симеона.

Иоанъ Екзархъ.

Когато нѣкой омърсенъ, беденъ чужденецъ дойде отдалечъ до предвѣрията на царския дворъ и ги види, диви се; чуди се, като пристжпи до вратата, като влѣзе вжтре и види отъ двѣтѣ страни постройки, украсени съ камъни, и съ дърво нашарени и прочие. А като влѣзе въ двореца и види високи стаи и църкви, украсени изобилно съ камъкъ, дърво и багри, вжтре пъкъ съ мраморъ и медь, сребро и злато толкова, че не знае, съ що да ги сравни, защото въ своята страна не е виждалъ друго, освенъ сламени колиби, — бедниятъ, като че ще си изгуби ума, чуди се тукъ на тѣхъ. Но ако му се случи пъкъ да види и царя, седналъ въ обшита съ бисеръ мантия, съ златна огърлица на шията и гривни на ржцетѣ, съ пурпуренъ поясъ препасанъ и съ увисналъ при бедрото мечъ, а отъ двѣтѣ му страни седятъ боляри въ златни огърлици и пояси, и гривни, и ако, когато се върне, нѣкой го попита, като рече: Какво видѣ тамъ? — ще от-

говори: „Не знамъ, какъ да разкажа това — само собственитѣ ви очи биха знаели да се чудятъ на хубостьта". Така и азъ не мога достойно за тази доброта и редъ да разкажа. Само всѣки единъ отъ васъ съ собственитѣ си очи, като види и съ безплътния си разумъ като размисли, може най-добре да се възхищава: собственитѣ очи никого не лъжатъ.

Симеонъ предъ Цариградъ.

Николай Райновъ.

Широкитѣ джбови порти на столицата Преславъ, окованни съ медь, бѣха цѣли разтворени — и отъ града се провличаше задъ стенитѣ дълга верига хора, облѣчени въ желѣзо. Край престолния градъ, дето се протѣгаше като прашна лента дългъ пжть къмъ Тракия, се тълпѣха войски.

Подъ бѣлитѣ лжчи на зорницата се клатѣха копия, накитени съ пъстри знаменца, дрънчеха челичени колесници, коне цвилѣха подъ тежка броня, факли неравно пръскаха свѣтликъ, та съ бледа руменина багрѣха загрижени лица на стари войводи.

На бой тръгваше царь Симеонъ.

На бой — съ ромеи.

* * *

Връщаха се подранили селяци отъ пазаръ, минаваха край града и гледаха раздвиженитѣ бранни тълпи. Ала не чудѣше се вече никой: рѣдко минаваше година безъ брань.

Знаеха всички царя: въ бой е роденъ да живѣе — и въ бой е откърменъ.

Още отъ деня, когато пое държавата на брата си Властимира, бой следъ бой пропъстриха буйното му царуване. Въ бой минаваше всѣка година отъ живота му. Ала — не отпадна властна дѣсница — не дотегна ѝ мечь.

При всѣка нова брань отнемаше кжсъ по кжсъ земя отъ съседи — и всѣка година отъ нови хора приемаше дань и дарове.

И сепнаха се надалекъ вражи племена — и страхливо зашепнаха името на българския царь. Та жадуваше всѣки да живѣе въ сговоръ съ рода му.

Еднички ромеитѣ не зачитаха царя на българитѣ: че само единъ царь на земята имало — бизантинскиятъ василевсъ: — за двама нѣмало мѣсто... Та се бѣ заканилъ отколе царь Симеонъ да сплаши ромеитѣ — и да ги подчини подъ българското иго.

* * *

. . . И сбѫдна се накрай кървавата закана: отвори царь Симеонъ война на ромеитѣ.

И потегли съ безчетни пълчища, та настѫпи въ ромейската земя.

А ромеитѣ очакваха това. Но войскитѣ на Романъ Лакапина бѣха пръснати да потушатъ мятежницитѣ въ анадолскитѣ области. И срещу царь Симеона не смѣеше да поведе никой вождъ бранници.

А чу се, че настѫпватъ българитѣ къмъ Бизансъ — и сплаши се цѣлиятъ градъ. Стълпи се по вси църкви и обители народъ — да възнася молитви къмъ Света Богородица и къмъ Господа.

* * *

А царь Симеонъ настѫпваше.

Ала никѫде низъ македонскитѣ земи не срещна отпоръ. Пълчищата на Василевса бѣха отвѫдъ старата граница, дето пазѣха друма къмъ престолния градъ.

Затова, щомъ Симеонъ премина границата, ромеитѣ се опрѣха. Мила имъ бѣ златната Византия и за родната земя се готвѣха да лѣягъ кръвь.

А силни бѣха ромейскитѣ пълчища: видѣ Симеонъ — силни като никога.

Едри анадолци съ тежки скидове стояха като стени — и не пропускаха мѫжъ ди мине. Планинци отъ Сирия бдѣха като скованн на конетѣ и протѣгаха дълги маждраци, за да запазятъ земята на своя царь.

И безчислени бѣха ромейскитѣ войски, откупени съ злато отъ всички племена.

Левенти северняци, облѣчени въ пъстри кожи, разклащаха широки мечове. А до тѣхъ диви, злооки варяги летѣха съ двуостри брадви въ рѫце. И тежки таври, облѣчени въ желѣзо, носѣха мечове въ две рѫце — единъ кѫсъ, единъ — дългъ.

Кробати, яхнали задъ тѣхъ сиви коне, насочваха назѫбени маждраци и въртѣха боздугани. А древяни — полуголи, обути въ сандали — клатѣха въ рѫце стрели, напоени съ отрова — и медни примки, които бръмчатъ, кога ги хвърлишъ, виятъ се въ широки крѫгове и впримчватъ коне и ездачи.

Едри фини, дошли отъ горна Волга — снажни, покрити съ меча кожа, разтръсваха на раменетѣ си тежка броня, която свършваше съ медна ябълка, привързана подъ мишницата и скачена съ желѣзенъ поясъ на кръста. Тѣ припускаха диви коне — и пощада не знаеха.

А въ лѣвого крило на войскитѣ опъваха тежки лжкове чуди отъ Естония, клатещи се на дребни, яки кончета. И високи ромеи отъ островитѣ — бързоноги, упорити, и лукави — се мѣсѣха въ безчислитѣ тълпи отъ смѣсена войска, откупена съ пари и даръ.

И всички до единъ напираха напредъ.

* * *

Гърмѣха кожени тъпани, пищѣха сребърни зурли, та цепѣха тежкия въздухъ.

Двугърли свирки отъ волски рогъ съскаха като настръхнали змии. Гърмѣха медни дискове, бѣсно удряни единъ о другъ.

И диво цвилѣха сплашени коне, мушкани до кръвь съ островърхи махмузи отъ сребро. И въ бурята на боя се сплитаха гръмове, писъци и бѣсни викове на хора, които напиратъ напредъ.

Надъ широкото неравно поле закипѣ бой — като разгнѣвено пъстро море отъ хора, решили да се избиятъ единъ други.

Вихрена буря отъ диви звукове, ревъ и остра глъчка оглуши широкото бойно поле. — — — — — — — — — — — —

* * *

. . . А лютъ бѣ боятъ.

И двѣтѣ войски се срещнаха съ такова настървение, че се смѣсиха веднага.

И никой не можеше да различи свои отъ чужди.

Планинцитѣ на царь Симеона, облѣчени въ звѣрски кожи, — покрити съ броня по гърдитѣ и дѣсната ржка, съ голи нозе — снажни и сурови, се познаваха по кжситѣ дебели копия, съ които отхвърляха на два маха дългитѣ скидове на ромеитѣ.

И — пъкълъ стана бойното поле.

Сякашъ цѣлъ свѣтъ се бѣ сбралъ да се бие за стенитѣ на единъ градъ.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Царь Симеонъ следѣше отъ една височина вървежа на боя.

Но смѣсиха се скоро българи съ ромеи, та нищо не се различаваше. Побѣснѣли коне дигаха прахъ, ранени бранници падаха отъ седлата, дрънчеше разкжсана броня, звънтѣха мечове, и цѣлото бойно поле се изгуби въ буря отъ стремителни движения на врагове и свои.

И царьтъ възседна конь, та се понесе напредъ.

А разбраха враговетѣ, че саминъ царьтъ иде, та го срещнаха отдалеко съ насочени копия.

Младъ арменецъ — пъргавъ и сухъ — метна мечъ по него. Ала царьтъ изви конь, та желѣзото падна и се впи въ земята. И после самъ завъртѣ мечъ да го фрасне.

Ала хитъръ бѣ арменецътъ: изви се назадъ и легна цѣлъ на коня. И впи се мечътъ въ медната му броня, що пазѣше главата на пъстрия конь.

И разклати царь Симеонъ съ ловка ръка тежкия мечъ, ала не можа да го измъкне: медната китка бѣ разцепена — и мечътъ бѣ затъналъ въ черепната кость.

И потъ изби челото на царя.

А младежътъ изтегли втори пѫть мечъ, та го завъртѣ — да замѣри Симеона. Ала силно бѣ движението, та въ мига коньтъ не можа да понесе болката въ разцепения си лобъ, тръшна конника, повлѣче го — и отъ болка заби глава въ земята съ бѣсно цвилене — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Симеонъ се огледа.

И видѣ се саминъ срѣдъ бойното поле.

. . . Отлетѣли бѣха напредъ българитѣ, а враговетѣ се спасяваха съ бѣгъ къмъ престолния градъ.

И спрѣ царьтъ саминъ срѣдъ труповетѣ, — да огледа земята, дето бѣ станалъ лютиятъ бой.

И навѫси чело.

Сбра вежди.

А после полетѣ съ коня си напредъ.

* * *

На другия день Византия, пъстроцвѣтниятъ бисеръ на ромеитѣ, видѣ български войски.

И обсади Семеонъ града отъ североизточнитѣ двери на Анастасиевата стена, наречени Влахерни — до Златния Рогъ.

Можеха да се сношаватъ само по море. Голѣмитѣ пълчища на василевса, сбрани въ тесалско, трѣбваше да бѫдатъ пренесени на кораби. А дотогава отсамната половина отъ града не би удържала напоръ — и би паднала въ български ръце.

Сбра се тогава Синглетътъ*) на Византия, та поиска миръ.

Патриархъ Николай Мистикъ, главенъ довѣреникъ на Синглета, прати на Симеона дълго послание. И молѣше го съ хитра речь — заради годинитѣ, прекарани въ Свещения дворецъ — да не взема града.

Развѣха се на护 двѣтѣ кули, увѣнчаващи Влахернския дворецъ, сребърни лентиони — знакъ на покорство. А отъ църквата „Света Богородица Влахернска" излѣзе духовенството съ медна пита и соль.

---

*) Синглетъ — държавенъ съветъ.

Миръ искаше цѣлиятъ градъ на ромеи.

Ала душата на царь Симеона жадуваше брань и победа.

Та Симеонъ не склони да приеме ни пратеници, ни дарове. Той върна посланието на патриарха безъ отговъ, не допусна беседа съ пратениците на Синглета, а на владици и боляри каза, че е минало време за подкупъ и дарове — той с га иска само единъ даръ: Бизансъ*)

Въ ума му стоеше още образътъ на кървавия бой; той помнѣше ромейското упорство — и въ паметьта му плачеха за мъсть избититѣ вожди и бранници — — —.

И накипѣ въ душата му жадь за мъсть на горделивия народъ, който едничъкъ му се опрѣ, а сега — покоренъ и жалъкъ — пълзи предъ нозетѣ му.

* * *

. . . Минало бѣ пладне, горещина пълзѣше по въздуха, ной се сбираше въ душата.

Войскитѣ на българския царь се пръснаха задъ широкия ровъ край стенитѣ на града, хвърлиха мостове отвждъ и чакаха знакъ да начёнатъ бой за стенитѣ на Бизансъ.

А задъ тѣхъ конницитѣ, наредени въ счупена редица, ожидаха да падне крепостьта, за да влѣзатъ въ града.

. . . Сбрани въ бѣли шатри, вождитѣ на Симеона говорѣха тихо за миналия бой — и дѣлѣха вече безчетната плячка, която градътъ ще имъ предложи тази нощь . . .

Само царьтъ не бѣ спокоенъ.

Вечерьта стигнаха пратеници отъ императора, та замолиха царь Симеона да влѣзе съ синоветѣ си въ Влахернския дворецъ.

Ала войводитѣ не рачеха да съобщатъ на царя, защото подглеждаха въ това хитра стжпка.

Но Симеонъ знаеше, че такъвъ е царскиятъ обичай на Свещения дворецъ. И той прати синоветѣ си — Михаила, Петра, Ивана и Бенеамина.

И по дванадесеть варанги съ златни сѣкири поведоха княжескитѣ коне, двама български войводи придружиха шествието, а кога се разтвори голѣмата медна врата, за да ги погълне въ улицата, народътъ извича:

— Ейа! Ейа!

И, следъ като влѣзоха, вратата остана разтворена широко.

---

*) Бизансъ — Цариградъ.

* * *

А къмъ полунощь градътъ заспа.

На вратата нѣмаше стражи: ромеитѣ не мислѣха да се противятъ. Българскиятъ царь можеше да влѣзе, щомъ поиска . . .

Царь Симеонъ бѣ победилъ.

И той можеше да отпразднува тържеството си; ала това тържество му изглеждаше излишно, нечакано, незаслужено . . .

Та той бѣ ожидалъ бой за стенитѣ на Бизансъ — бой за всѣка улица — бой за всѣка мраморна сграда . . . А сега — цѣлиятъ градъ му се даваше безъ съпротива.

И той видѣ себе си огорченъ като победитель. Дарове не му се ревнѣха. А града му даваха — като даръ . . .

Нѣщо властно закипѣ въ него.

* * *

Презъ дена Синглегътъ излѣзе съ младия императоръ Константина Порфирородни и настойницитѣ — да връчатъ Симеону върху златенъ подносъ ключоветѣ на града.

А царьтъ чакаше на своя конь.

Задъ него се тълпѣха войводитѣ.

И когато шествието наближи, Симеонъ съзрѣ невръстния императоръ; нѣщо се сви въ душата му, той изкриви устни въ горчива усмивка — отхвърли ключоветѣ — и обърна коня си назадъ — — —

* * *

А задъ него стояха още войводитѣ — и въ недоумение се питаха, защо се връща царьтъ. —

И никой не разбра, що бѣ станало съ него . . .

Предъ стенитѣ на Цариградъ.

Ю. Венелинъ.

Два пѫти царь Симеонъ стигалъ съ юначнитѣ си войски до стенитѣ на Цариградъ.

Особно славно за българитѣ е второто стигане.

Гръцкиятъ императоръ Романъ се уплашилъ отъ силната войска на Симеона и на два пѫти пращалъ да иска миръ. И двата пѫти Симеонъ връщалъ пратеницитѣ и искалъ „самъ Романъ да му се представи“.

Всичко въ града било въ отчаяние и страхъ. Почти всички мѫже били подъ орѫжие. Женитѣ и децата се готвѣли да пре-

минатъ Босфора. Войскитѣ били и дене и ноще на кракъ да пазятъ стенитѣ, вратитѣ и кулитѣ. Най-после императорътъ решилъ да иде при Симеона. За мѣсто на свиждането определили брѣга на Черно море, нареченъ Космидиевъ брѣгъ. Тамъ приготвили палатка надъ водата, защото сушата била заета отъ български войски, а Романъ се страхувалъ да не е заобиколенъ отъ български войски.

Въ това време въ всички Цариградски църкви се правѣли молебени, дано Богъ помогне да се сключи спасителенъ миръ. А въ Влахерна самъ Патриарха Николай денонощно се молилъ предъ Божия престолъ.

Най-после дошелъ деньтъ на свиждането. Императорътъ заповѣдалъ да приготвятъ цѣлата флота, и изпратенъ отъ членоветѣ на сената, отплувалъ за опредѣленото мѣсто.

Царь Симеонъ не билъ пристигналъ още. Трѣбвало Романъ дълго да го чака тамъ. Чакане тежко и мжчително. Императорътъ на велика Византия билъ принуденъ да проси милость отъ владетеля на България! А царьтъ се още бавѣлъ.

Най-после въ 4 часа следъ обѣдъ на четвъртия день се забелязали дългитѣ редове на българската войска.

Това билъ Симеонъ съ часть отъ обсадната войска, която, като дошла на брѣга, се наредила край самия брѣгъ.

Въ това време императорътъ слѣзълъ отъ кораба, влѣзълъ въ палатката и чакалъ да дойде Симеонъ. Царь Симеонъ, следъ като провѣрилъ палатката да нѣма скрити гръцки войски, слѣзълъ отъ коня си и влѣзълъ въ палатката.

По стенитѣ на Цариградъ се покачили сенаторитѣ и много любопитни и гледали това срамно за тѣхъ зрелище.

Следъ като се поздравили двамата владетели, сключили миръ, колкото славенъ за българитѣ, толкова сраменъ и унизителенъ за гърцитѣ:

I. Българската търговия имала свободенъ достжпъ въ всички гръцки пристанища, та и въ самия Цариградъ.

II. Признавали се за български всички завладѣни отъ Симеона земи — Ромъния, Тракия и Македония.

III. Гърцитѣ дали на българитѣ много пари, издѣлия и скжпоценности.

Единъ недостоенъ царь

Николай Райновъ.

. . . Младъ бѣ поелъ властьта царь Петъръ — и едничка опора му бѣ Георги Сурсувулъ.

Цѣлъ свѣтъ разбра че Симеонъ е мъртавъ: угри и маджари разсипваха дунавскитѣ земи, кроати и сърби подигаха мятежъ подиръ мятежъ, а по старитѣ братя на царя съ мечъ въ дѣсница му оспорваха престола.

Зле пое властьта царь Петъръ—зле тръгна държавното орало.

И самъ той разбра това — та опротивѣ му и престолъ и власть. Следъ силната ржка на царь Симеона царството бѣ силно люшнато; трѣбваше още по-силна ржка да го закрепи и подигне. А слабъ бѣ царь Петъръ — и крехка бѣ душата му: разбраха всички това. . .

Дотегна му вѣнецътъ — и не веднажъ понечи да го снеме. Рано се преви душата му подъ непосилното бреме. И рано се сбръчка лицето му.

А външни и вжтрешни боляри видѣха слабостьта му — и на подбивъ дигаха имего на царя. И грабѣха кжсъ по кжсъ областитѣ му, та си ги дѣлѣха. Тъй подѣлиха помежду си много земи, та повечето данници станаха роби.

И, затворени въ яки твърдини, тѣ гледаха отъ върха на своитѣ кули позора на своя царь. И — глумѣха му се.

* * *

Дойде най-сетне край на хомотъ и робия — —.

Като пчели бръмнаха между народа незнайни хора — и сякашъ съ ключъ на вълшебникъ отключиха душата му: — и всѣки дигна глава.

Съ размжтенъ погледъ гледаха робитѣ: не бѣ на добро! — — —

Сепнаха се тогава боляри: силенъ ставаше народътъ; всѣка дѣсница можеше да емне мечъ или брадва срещу тѣхъ. Та сплотиха се боляритѣ отново съ царя: скжпъ бѣ животътъ всѣкиму...

Ала разчу се навредъ, че недоволници откжснали половината царство—и край Пиндъ основали новъ престоленъ градъ.

И засуетиха се болярите, както се суети човѣкъ, когато му пламне кжщата извжтре. . .

А народътъ летѣше като разбитъ талазъ отъ канара до канара — и плачеше за избавитель.

. . . Възстанаха на много мѣста поробенитѣ селяни; никой не рачеше да работи ни нива, ни лозе. Гладъ нападна земята. За кжсче хлѣбъ се молѣше всѣки — на кожа и кости станаха *жени и мжже.*

Плачеха предъ боляри и владици гражданитѣ — хлѣбъ да искатъ, но бичъ ги срѣщаше и съ остенъ ги караха да работятъ за шъпа пшеница. И ново робство се роди

Въ нѣмотия се повлѣкоха дни по дни. Жени съ дребни деца тръгнаха отъ домъ на домъ по срамна просия. Стискаше ржка всѣки — и никому се не откжсваше отъ сърдце. Не жалѣха гладнитѣ имотнитѣ боляри, защото се гнѣвѣха на възроптали селяни и тѣхъ винѣха за всичко. А селянитѣ бѣгаха. И сбираха се на широки чети, та се свличаха на югъ — при отцепницитѣ боляри.

Народътъ легѣше като разсипанъ талазъ срѣдъ бурно море — и биеше се отъ канара до канара — и стенѣше за избавитель — — —.

* * *

„. . . Кой е наредилъ законъ за бедняци и беззаконие — за силни?"

„Кой е въздигналъ отъ камъкъ и желѣзо твърдини, кули и крепости, отдето болярите съ бичъ ни каратъ да имъ работимъ?"

„Кой е подѣлилъ между малцина земята, а намъ — наложилъ робство? Кой е отредилъ — цѣлъ животъ да оремъ чужда земя, та боляри и владици да ядатъ хубавъ хлѣбъ, а ние да се хранимъ съ трохи отъ людски пиръ?"

„Кой е повелилъ да има безимотни, нищи и роби?

„Не носимъ ли и ние образъ Божи, та трѣбва да мремъ подъ плѣсъци на бичъ?

Тежеше на цѣлъ народъ робията, но никой не съглеждаше пжть.

И стенѣха безчетни роби, снагата се покриваше съ люти язви, ржцетѣ стискаха ножъ, а въ душата нѣщо болѣше — — —.

* * *

„. . . Въ Преславъ има сгради отъ камъкъ и стени отъ пъстроцвѣтни дъсчици. Високи дворци стърчатъ тамъ — голѣми църкви укичени съ каменни изваяния — нагиздени съ безценна рѣзба отъ орѣхъ. А по стрѣхитѣ чужденци сж скрепили отъ злато и багри живопись, за която сж мѣрени жълтици съ товаръ.

„А ние живѣемъ далече — тамъ, дето начеватъ мочурливитѣ ливади на селата, дето сламената хижа нѣма ни прозорецъ, ни куминъ! — — —

Граница нѣмаха люти клетви, а хулитѣ не щадѣха никого.

И — не спираше плачътъ. Безчетъ бѣха изгоненитѣ. И тѣ пискаха въ единъ гласъ — стоноветѣ имъ биха стопили дори каменно сърдце.

Ала нѣмаше милость къмъ беднитѣ ни царь, ни велможа. Ледъ бѣ сковалъ сърдцето на Преславъ — и никой не смисляше за отхвърленитѣ.

* * *

„. . . Въ двореца има мраморни стълпове, покжщнина отъ сребро и злато. — А ние ядемъ чорба отъ ръжь".

„Царь и боляри носятъ златовезани дрехи и се китятъ съ бисерни огърлици и пурпурни пояси. Златни гривни тежатъ на ржцетѣ имъ. — А ние носимъ дрехи отъ конопъ".

„Търговцитѣ-ромеи се гиздятъ по нашитѣ тържища съ кожени дрехи, обшити съ гайтанъ. Нашиятъ трудъ ги облича. И нашата мжка ги гизди. — А ние обличаме дрипи.

„— — Кой е направилъ да бжде така?

„— Кой силомъ е изтрилъ отъ насъ Божия образъ — — ?"

Старци съ посърнали чела и жилави ржце проклинаха царь и престолъ. . .

Неспокоенъ бѣ народътъ, тревога се подигаше въ душитѣ, а нѣмаше кой да умири мятежнитѣ гълпи.

* * *

Слабъ бѣше царьтъ — не смогваше предъ народнитѣ тълпи да отстоява жезълъ и власть.

А царица Ирена — змиеока ромейка — се глумѣше надъ него. Не обичаше го царицата, не бѣ й по сърдце Петъръ . . .

Въ царскитѣ покои звънтѣше веселъ говоръ и луди пѣсни — всѣка нощь имаше пиръ. Царица Ирена сбираше млади боляри, та въ безумие минаваше днитѣ и нощитѣ си. Свѣтваха факли—и вино се лѣеше въ чертозитѣ. А отвънъ гълпитѣ бѣсно ревѣха и съ камъни ломѣха желѣзнитѣ врати на двореца.

И тръпнѣше царь Петъръ, затворенъ въ своя параклисъ, — и съ плачъ молѣше Бога да внесе миръ.

А миръ — не идѣше. . .

И подземаше се името на царь и царица съ присмѣхъ отъ повилнѣлия народъ. И по късна вечерь ги припѣваха младитѣ преславки по извори и тлъки.

Само священикъ Козма утешаваше царь Петра. Младъ бѣ Козма — и царьтъ го бѣ привързалъ къмъ себе си. Тежеше на священика, че църквата отпада и вълци разкжсватъ православното стадо. И той винѣше владици и священици въ безволие, въ духовно разложение и златолюбие. И люто хулѣше богомили и незнайни проповѣдници, че влачатъ народа въ тъмни пжтеки, дето цари mракъ и властвува лъжа. Ала по него не тръгна никой.

Но царь Петъръ топлѣше душата си съ речитѣ на свещеникъ Козма.

Разпалваше въ душата му проповѣдникътъ надеждата — да захвърли престолъ и вѣнецъ, та да стане отшелникъ и Бога да види.

Блазнѣха го мечтитѣ по постническия подвигъ.

И вѣрваше той въ словата на свещеникъ Козма.

Дълго време го увещава свещеникътъ съ дýми и клетва, че отъ Бога му е дѣлъ отреденъ — Богу да служи.

И рече му най-сетне:

— Силенъ е Богъ: на слабия мощь дарява.

Улови се царь Петъръ о тази надежда като слѣпецъ за тояга. И предъ очитѣ му изгрѣ широка свѣтла картина: всички страдания, що му донесе властьта, всички тегла на народенъ помазаникъ и всички беди на сѫдникъ и властитель — ще сѣкнатъ отведнажъ, та въ миръ ще протече животътъ му.

И за пръвъ пѫть отъ дълги години въ душата му стана свѣтло.

* * *

Разчу се между боляри и духовници, че царьтъ ще снеме вѣнецъ и ще отстѫпи престола на брата си. Възнегодуваха владици и велможи, защото се бояха отъ князъ Бенеамина — и плашеха се да имъ не отнеме земитѣ и крепоститѣ.

Пръвъ Сурсувулъ възропта.

А царь Петъръ събра съветъ въ голѣмия престоленъ чертогъ и каза на брата си:

— Силенъ си, княже, въ слово — и мощенъ си въ дѣсница. Размислихъ много — и решихъ да ти отстѫпя вѣнеца и царството. Защото Богъ ме вика въ пустинята — и отшелнишка пещера ми е предречена. Решихъ: недей се противи! —

А Боянъ Магътъ отвърна:

— Преславъ ми не трѣбва. Надъ хората царь — не е това моя дѣлъ. Когото помаже Богъ надъ хората, до гробъ тѣмъ трѣбва вѣренъ да остане: това знамъ. — Царю! Измѣнникъ и страхливецъ не бѫди! Не каляй пустинята съ петната на своитѣ страхливи стѫпки! Онѣзи, които отиваха въ пустиня, не бѣгаха отъ живота и труда — отъ себе си бѣгаха. — А ти —? Народа ще разграбятъ вълци. Бизансъ си точи зѫбитѣ и чака, отвредъ нахлуватъ врагове. . . А ти на Бога служба искашъ да служишъ; та отъ тази служба има ли предъ него по-достойна? — — Вижъ край себе си своитѣ хора, царю: гладни тълпи биятъ съ камъни вратитѣ на двореца, а царьтъ бѣга въ пещери и хралупи! . . .

— Не, царьо: жезълъ се не хвърля! Не слушай скждоумнитѣ патриарси, брате мой. — Тѣ Бога сж забравили отдавна.

Той каза това и остави болярить да говорятъ. А царьтъ закърши въ отчаяние ржце.

И, сложилъ пламнала глава върху студени плочи, той съ кървавъ плачъ се моли до зори.

Думитѣ на брата му още гърмѣха въ морната му паметь — жестоки, тъмни и желѣзни.

Ала той разбра правдата на думитѣ — и долови ясно, че го тегли въ пустинята не обичь къмъ Бога, а — умората отъ живота и страхътъ предъ онѣзи, що идатъ да отмъстяватъ и да искатъ правда за себе си.

И възправи се въ душата му страшна присжда — видѣ себе си страхливецъ, който се самоизмамва... И съ ужасъ се отвърна отъ себе си.

Богомили.

Ив. Вазовъ.

Селото бѣше почти пусто. Бабички и деца се мѣркаха по нѣкоя вратня отъ плетъ; дрипави, чорлави момичета играеха на пжтя.

Селото бѣше на черковището. А то бѣше въ кигката дървета на уединения хълмъ. На страна отъ низкия каменень кръстъ единъ свещеникъ исихастъ извършваше нѣкакво тайнство и селянитѣ гологлави го заобикаляха. Тѣ бѣха богомили. Попътъ нѣмаше патрахилъ; никаква вощеница запалена, и никой не правѣше кръстъ, когато Кирилъ пѣеше своитѣ духовни молитви. Той престана да пѣе и зафана проповѣдь. Той говорѣше съ суровъ гласъ:

— И речено е, братя, че грѣхътъ ще залѣе, като море, земята, и царството на сатанаила ще се простре отъ единия край на свѣта до другия. Но ще останатъ чиститѣ и светитѣ, за да молятъ праведнаго Бога и само тѣ ще получатъ животъ вѣчний. Истина и казвамь: ние сме праведнитѣ овци, а другитѣ сж вълцитѣ и чада на сатаната. И всѣки, който слуша тѣхъ, грѣхъ прави; и всѣки, който върви въ пжтищата на заблуждението, въ погибель отива. Не вѣрвайте нечеститвитѣ учители на заблуждението. Нѣма ни царь, ни власть, нѣма ни болиринъ, ни отрокъ. Богъ ни е създалъ равни. Не се повинувайте на царскитѣ закони, защото тѣ сж измислени отъ дявола; не работете на болиринъ: съ вашия трудъ той може да се излѣга въ леность и да носи свилени дрехи. И грѣхъ великъ прави оня, който отива войникъ на царя, и убий-

-ство прави оня, който убива другитѣ по заповѣдь на царя. Децата на истината нѣматъ неприятель: всички люди сж братя тѣхни, и гръкъ, и евреинъ, и турчинъ, и татаринъ, и куманецъ... Не отивайте противъ тѣхъ, защото ние сме братя и Богъ отъ небето гледа. Вашитѣ врагове сж болярить, мали и велики, защото живѣятъ отъ кървавия потъ на господнитѣ синове. И когато лъжеучителитѣ дойдатъ и ви кажатъ: „Иконитѣ сж честни, кланяйте имъ се!" — презрете ги: иконитѣ сж идолопоклонски творения, и когато ви кажатъ: „Кръстътъ е святъ, кланяйте му се!" — отвърнете очитѣ си, защото кръстътъ е нечестивъ, и прокълнете го, като живо свидетелство на безумието. Гнусете се, братя, отъ брака. Богъ е противъ това гнусно нѣщо. Жената е пратена отъ Бога, не да бжде робиня на единъ мжжъ, а да прослави небесната мждрость съ душата си и тѣлото си, което е красно, и да живѣе въ всеобща любовь. Всѣки мжжъ може да бжде неинъ съпругъ, както всѣки человѣкъ е неинъ братъ, и който рече: „Тая жена е за мене само", богохулствува, и която рече: „Този мжжъ е мой мжжъ", загинала е на вѣки въ ада. Но вие сте слаби въ вѣрата още и грѣшите. Защото вие продължавате да правите още, по неволя или по старъ обичай, всичко онова, което азъ осжждамъ. Горко вамъ, ако и въ душитѣ си одобрявате онова, което правите съ дѣлата си.

Кирилъ прекжсна проповѣдьта си, защото въ купа богомолци се яви единъ болярски слуга, въоржженъ съ мечъ и съ копие, и запъхтѣнъ извика:

— Слазяйте долу! Царската челядь дойде!

Изведнажъ сборището очисти черковището, и остави свещеника само съ нѣколко миряни. Селянитѣ се върнаха въ селото.

Гонения на богомилитѣ.

Николай Райновъ.

Тъкмо бѣ потушенъ голѣмиятъ македонски мятежъ, Сурсувулови хора донесоха една вечерь въ държавния съветъ вестьта, че отвъдъ Пиндъ болярит̀ѣ събиратъ войска, за да грабнатъ Преславъ.

И чу се, че били богомили.

Сурсувулъ и болярит̀ѣ, които вървѣха съ него, и царицата метнаха вината върху богомилитѣ.

А знайно бѣ още, че богомилитѣ дигатъ глава срещу царска и болярска власть, искатъ да се отнеме земята на владишитѣ,

отъ меча на Шишмана, та налетѣхте на обезоржжени старци и безкръвни младежи . . . Като звѣрове се хвърлихте на тѣхъ: издрахте ги, разкжсахте ги, изгорихте черепитѣ имъ, откжснахте езицитѣ имъ, счупихте коститѣ имъ . . . О, та какъвъ наплива на жестокость въ единъ день промѣни, царю, твоята душа — и я доведе до жадь за пъкленно изтезание? И ти се готвишъ да поемешъ власеница! . . . Всуе мислишъ себе си кротъкъ и благъ! Ти си страхливъ, жестокъ и безсърдеченъ: нима ще те приеме Богъ? Богъ не е патриархъ, и не се купува съ злато и дарена земя! . . . Ти войнитѣ на Бога изби, а сега ще Му служишъ! . . . Но Той ще ти лепне плесница, отъ която навѣки ще ти гори душата! Пази се: Богъ мъсти! — Азъ виждамъ ржката му надъ тебе! — И сега ти бѣгашъ, а народа оставяшъ на бѣсни и диви псета, за да диришъ спасение за своята малка душа! Патриархъ Дамиане, скверни сж пжтекитѣ ти, отче, недей сквернослови! Кръвьта на толкова светии тежи като бреме на скждната ти съвесть: презъ позори, безчинства и съсипни ще те проведе грѣхътъ на твоето деяние! — — — На земя не можа да се наситишъ: съ земя ще ти натъпче Богъ устата — отъ земя не ще можешъ дъхъ да поемешъ! Ти Бога поруга — и поругана ще бжде твоята участь — — — !

И, като рече тѣзи думи, князътъ наметна пурпурената си мантия, изви се бавно, безъ да ги погледне, и напусна държавния съветъ.

Боянъ Магътъ.

Николай Райновъ.

. . . Кървава орись разсипа надъ Преславъ царица Ирена — жената на царь Петра: за чудо и за приказъ! — — —

Велможи и народъ съ плахъ погледъ гледаха страшни деяния: какъ гибель цъвти надъ стария градъ, и какъ рухватъ една по една крепостнитѣ кули . . . Какъ мратъ хора на клада и въ студенъ занданъ за вѣра и небе; какъ царьтъ немощно чупи пръсти, а въ царскитѣ покои се извива и съска стоуста змия — — —.

* * *

— — — И отъ онази вечерь, когато гордата ромейка се яви предъ князъ Бенеамина, брата на царь Петра, когото зовѣха Боянъ Магътъ, а той я отблъсна съ студенитѣ думи — „Иди си!" — отгогава царица Ирена го възненавидѣ.

И отиде царицата при Георгя Сурсувулъ, та съ речь и топли ласки завладѣ душата му.

И отъ онази вечерь тя често пращаше посланици до Свещения Дворецъ въ Бизансъ — да разгласятъ скритомъ предъ царь и велможи, що се крои въ Преславъ.

А тамъ — въ престолния градъ на Петра — едничъкъ Боянъ Магътъ сѣщаше това.

Помнѣше той, какъ царското лукавство отъ престола на Бизансъ пилѣеше злато и даръ по мятежници и отпуснати тъмничари — бунтове да подигатъ и мятежъ да разпалватъ изъ българската земя.

Помнѣше — и се боеше.

Ала всуе мълвѣше на царь Петра да не се довѣрява на царицата, която всичко носи въ Бизансъ, нито на Сурсувула, който е нейна дѣсница и по нейна заповѣдь гори на кладата богомилитѣ и отравя праведницитѣ въ подземнитѣ тъмници на Преславъ, за да извика народа къмъ вѫтрешни размирици.

Глухъ бѣ царь Петъръ: глухъ къмъ съвети и здрава речь.

* * *

И успѣ царицата: отвори война Бизансъ на Преславъ. Знаеше императорътъ, че България е слаба и хилавъ царь я води.

Завърза се бой лютъ и кървавъ: такъвъ се не помнѣше отколе. Поведе Никифоръ Фокасъ гѫсти пълчища срещу българитѣ. Безчетъ бойни колесници литнаха къмъ балканскитѣ проходи и тѣснини: — много врани коне и анатолски бикове, бронирани съ медъ и желѣзо — много огненосни кораби, годни да изгорятъ съ слаба искра цѣлъ вражи станъ.

Тѣ идѣха: много, безбройни и страшни! — — —

А царь Петъръ не искаше война: не била достойна войната за отшелникъ-царь — — —.

Мълвѣше се по Преславскитѣ предградия, че царьтъ снема вѣнецъ, та патриархъ Дамианъ съ власть ще увѣнчае князъ Бенеамина.

Тълпѣха се въ двореца иноци, свещеници и клирици — да увещаватъ царя по-скоро да напусне града и престола.

Разгласяха боляри и слуги, че не ще царьтъ война съ Бизансъ: — да не очерни преславното име на Господа Исуса, което първи византийцитѣ научили българитѣ да тачатъ и пѣснословятъ.

Мълвѣше се —.

А тѣ идѣха: много, безбройни и страшни! — —

Тѣ нахлуваха все навѫтре и навѫтре, а царьтъ не излизаше отъ своя параклисъ. И не смѣеше никой да поведе войска срещу победителя на Сирия и Малта.

Мълва се разнесе, че князъ Бенеаминъ снема расото и покривалото, за да препаше мечъ и да поеме шлемъ на главата си. На брань искалъ да води българитѣ.

И възрадва се царицата, защото жадуваше да види, какъ се ломи въ жестока борба тази горда и велика душа.

Но — не стана: той твърдо и властно произнесе:

„Сега азъ самъ народа повеждамъ! А ти си стой при царя! Приспивай болната му съвесть съ хитроумството си, но му спомни, че братъ му отива на смърть, вмѣсто него!“ — Той каза тъй и после се изгуби — — —.

* * *

— И замечта царицата тогава да види разсипани българскитѣ пълчища, а вожда имъ — мъртвавъ, съ окървавена снага, раздрани одежди и спуканъ лобъ; — да го види вързанъ о победната колесница на напетия императоръ — влаченъ позорно по прашнитѣ плочи на широката Бизансъ!

— Но се не сбѫдна бѣсната ѝ мечта! . . .

Победитель се върна князъ Бенеаминъ — и съ вѣнци накитиха сребърната му колесница, а по пѫтя му старци и моми натрупаха трендафили и гранки отъ дѫбъ.

Погледътъ му бѣ приведенъ надолу — и лицето му бѣ румено като на мома.

А царица Ирена се гърчеше като змия отъ мѫка и злоба . .

— И единъ день . . . никой го не видѣ: той бѣ затворенъ по тайната порѫка на царицата въ подземията на Нумера, въ Бизансъ. Той падна най-сетне тамъ, отдето ни лѫчъ, ни небе видѣ вече! . . .

* * *

Презъ една влажна, мъглива нощь джелатитѣ на царь Иоана Цимисхеса одушиха въ подземнитѣ тъмници на Нумера монаха, който бѣ водилъ нѣкога най-славната българска брань.

Одушиха — Боянъ Мага.

Рано, презъ мократа и сива сутринь Босфорътъ понесе тѣлото му, за да го потопи въ въртопа, задъ сирийското пристанище.

Никой не чу това.

По това време въ Преславъ горѣха клади, а въ Бизансъ горѣше — мъсть.

Симеонъ Антипа.

Николай Райновъ.

Недоволенъ бѣ народътъ отъ Петра, че допусна тавритѣ да разсипятъ земята и да пленятъ моми и мжже. А Никифоръ Фокасъ прати слаба помощь, та рускитѣ пълчища наново минаха Дунава и пожари бележеха пжтя имъ къмъ Преславъ.

Негодуваха богомилитѣ, че царьтъ допуска болярите да изтезаватъ съ мечъ и пламъкъ тѣхнитѣ, а хора безъ име, избѣгали отъ пленениtѣ области въ Преславъ, съ камъни ломѣха вратитѣ на двореца, за да извлѣкатъ царя. И стражитѣ бѣха безсилни да ги разгонятъ.

Сплашиха се боляри, та единъ по единъ се изнизаха изъ двореца: всѣки — дето знае. Скжпа бѣ на болярите главата, а разбираха, че предъ народенъ вилнежъ не се устоява.

И месецъ не можа да се сбере държавниятъ съветъ: никой болярин не напускаше кулитѣ си, за да иде въ Преславъ, да решав« народни сждбини.

И спуснаха болярите високитѣ мостове отъ кулитѣ, наводниха дълбокитѣ ровове, усилиха стражата край каменнитѣ стени. Опасно бѣ времето: сплащиха се вироглавитѣ господари.

А по жътва никой селянинъ не отиваше — отъ страхъ предъ тавритѣ. И болярскитѣ ратаи лежеха изъ нивитѣ, заклани съ косеръ или насѣчени съ брадва.

Моръ люто подкосваше люде и добитъкъ. И мрѣха хората неразкаяни, та трупъ до трупъ разгниваше — и безкръстни гробове изпълнѣха кръстопжтищата.

Кой дето се намѣри — мрѣше.

И сепна се тогава цѣлиятъ народъ . . . И стжписаха се роби и господари.

Повдигнаха хоржгви и съ чудотворни икони патриархътъ и клирътъ църковенъ отъ Бога милость просѣха.

И мрѣха хоржгвоносци — и мрѣха съ дигнати ржце владици и роби — — —

* * *

Не виждаха се никжде богомили вече.

Измрѣха мнозина.

Останаха малко — хилави и сухи — земя да засѣватъ и пшеница да жънатъ.

. . . И чу се, че богомилитѣ чествуватъ славата на Бога въ подземни ходове и скритомъ се сбиратъ на съветъ и молитва.

Задъ горитѣ се гълпѣли надвечерь, а презъ късна нощь ровѣли пещери за жилища и олтари за молитва.

... И тукъ, въ подземнитѣ тѣснини, литургия Богу служеха онѣзи, които свѣтътъ бѣ прогонилъ. Пѣеха мѫченицитѣ, скрити въ подземни ходове.

Ала и тукъ разкриха богомилскитѣ сборища: патриаршески хора ги разкриха. И стражитѣ на Сурсувула една нощь изловиха всички събрани, та ги заключиха въ подземни тъмници.

И Симеонъ Антипа бѣ между тѣхъ.

Затвориха ги, защото патриархъ и владици обвиниха богомилитѣ. Говорѣха, че се събирали по самодивски поляни — да четатъ заклинания къмъ бѣсоветѣ. И тамъ излизали изъ потоцитѣ, пещеритѣ и храститѣ голи моми, дъщери бѣсовски, та въртѣли хорà по кѫсна презнощь — и сплитали се въ прегрѫдки бѣсове и хора. И на зараньта тревата била стѫпкана отъ копита и нозе; който стѫпѣлъ тамъ, налитала го чума и язви покривали тѣлото му.

И между народа — мълвѣха — се разнесълъ моръ — отъ самодивскитѣ поляни се разнесълъ, та царството се изпълнило съ чумави . . .

И разказвѣха още, че богомилитѣ съ бѣсовски заклинания и магия довлѣкли врагове въ България, за да отмъстятъ на царь, боляри и патриархъ — и тамъ, дето тавритѣ минѣли сами се предавали . . .

Та богомилитѣ били виновни, че моръ налиталъ народа и царството ставало плячка на врагове. —

И питаха духовницитѣ:

— Защо се криятъ далеко отъ града и селищата? Защо се нощемъ сбиратъ по заклети мѣста, дето само знахари, врачки и чародейци въ потайна доба ходятъ? Защо се не вестяватъ по стъгдитѣ и по улицитѣ, а живѣятъ въ горитѣ и хралупитѣ, та дѣлятъ храната и грѣха съ бѣсоветѣ?

И мълвѣха още:

— Позоръ ни носятъ тѣ! — Моръ хвърлиха върху насъ: трѣбва да ги изгоримъ до единъ, та да изчистимъ народа отъ язвитѣ на злата клетва! Трѣбва да ги изгоримъ — !

И бедитѣ, морътъ, грѣхътъ и уплахата отъ смъртьта родиха жестокость въ душата на духовници и боляри, та нахвърляха се като зли псета върху онѣзи, които ги бѣха презрѣли.

. . . И дигнаха се наново клади; нощемъ се сплитаха ведно жалнитѣ писъци на много мѫже, вързани и запалени. По тъмнитѣ улици на чумавия градъ димѣше миризма на запалена човѣшка плъть, а надъ града се извиваха високи стълпове огънь. Жестокостьта растѣше въ душата на велможитѣ и духовницитѣ и сякашъ отиваха на пиръ, когато тръгваха да гледатъ запаленитѣ хора..

* * *

Единъ день владицитѣ изведоха Симеона Антипа предъ патриарха — да го сѫди. И разпитва го много патриархъ Дамианъ, ала апостолътъ не отвърна ни дума.

И запита накрай, де сѫ скрити богомилскитѣ книги, съ които се извикватъ бѣсоветѣ, навличатъ се явви на хората и се правятъ вълшебства за мъсть и злини. Ала Симеонъ не отговори.

Въведоха сетния апостолъ въ подземията на голѣмата преславска тъмница. И бихи го тамъ съ камшици джелатитѣ на царя, но той не каза нищо. После го сложиха на разпалени вѫглища, та се впиха като змии въ тѣлото му червенитѣ вѫглени. Извадиха го примрѣлъ.

И залѣха го после съ вода, за да се свѣсти. Ала той не каза и тогава нищо, сякашъ живѣеше въ другъ свѣтъ — и не помнѣше, що става съ него. . . .

Джелатътъ се ядоса, разтвори му съ клещи устата и му откѫсна езика съ криви ножици, а зѫбитѣ му изби съ клещитѣ.

* * *

На другия день изведоха Симеонъ Антипа отново предъ патриарха.

И запита го той втори пѫть, де сѫ вълшебнитѣ книги на богомилитѣ. Ала Симеонъ, отпадналъ отъ мѫки, не можеше дори да се крепи на нозе.

И, когато патриархъ Дамианъ повтори съ ярость въпроса, апостолътъ съ усилие отвори уста, а устата му бѣха кървави и, когато си вдигна главата нагоре, патриархътъ видѣ въ дъното имъ почернѣло кърваво парче, което ножицитѣ не сѫ могли да стигнатъ.

И тогава самъ патриархътъ отвърна съ ужасъ глава и се опрѣ на патерицата си. . . .

Срещата на св. Ивана Рилски съ царь Петра.

Отъ Патриархъ Евтимий.

Тогава на българския престолъ седѣше благочестивиятъ царь Петъръ, който, като пристига въ Срѣдецъ и чува за преподобния, изпраща деветь опитни ловци да търсятъ светеца, като имъ заповѣдва, докато го не намѣрятъ, назадъ да се не връщатъ. А тѣ, откакъ получиха царската заповѣдь, по-бързо отколкото речь лети, стигнаха въ Рила. Като скитаха много дни по оныя мѣста и нищо

не можаха да открият, изнемогваха отъ гладъ и се чудѣха, какво да правятъ: нито при царя смѣеха да се върнатъ, нито можеха да се скитатъ гладни изъ пустинята. Страхътъ, обаче, надвиваше надъ глада, та тѣ непрестанно търсѣха. По едно време намѣриха нѣкои малки следи, по които стигнаха до жилището на тоя мѫжъ и измолиха отъ него благословение. А той, като ги удостои съ благословение, запита ги за причината на тѣхното идване. Тѣ му разказаха всичко. Като прозрѣ съ духовнитѣ си очи, че тѣ сѫ гладували петь дена, сложи имъ трапеза и радушно ги нагости. И когато се върнаха, разказаха всичко на царя. А царьтъ, като се възпламени отъ божествена ревность, облакъ отъ радость го обзе и тичаше къмъ извора, като еленъ въ горещо време. Той взе съ себе си най-близкитѣ си и тръгнаха бързо къмъ планината. Като стигнаха до рѣката, наречена Рила, намѣриха камъкъ, който бѣше много високъ, стръменъ и твърде неудобенъ за изкачване. И като не можаха да вървятъ напредъ, върнаха се. Тутакси тѣ почнаха да се изкачватъ по друга висока планина, която мѣстното население обикновено нарича Книшава. Оттукъ му посочиха планината и камъка, дето живѣеше преподобниятъ. За царя бѣ невъзможно да отиде тамъ, тъй като мѣстностьта бѣ стръмна и непроходима, та веднага изпрати двама служители, които много обичаше — да молятъ и поканятъ светеца да го удостои съ благословението си. Царьтъ имаше горещо желание да го види. Пратеницитѣ, като приеха царската порѫчка, бързо отидоха при светеца и му явиха всичко. Той имъ каза, че това не може да стане. Обаче, рече имъ: „Деца, кажете на царя: твоятъ трудъ и поканата ти се издигнаха къмъ Бога, като благовоненъ тамянъ, и бѣха приети отъ Него; ти трѣбва бързо да си заминешъ отъ тукъ, защото мѣстото, на което стоишъ, е опасно, та може нѣкакъ нечаяно да пострадашъ, както ти, тъй и тия, които сѫ съ тебе. Наше смирение е невъзможно да видишъ въ сегашния вѣкъ. Въ бѫдащия вѣкъ ние ще се видимъ много по-добре единъ другъ и ще се насладимъ отъ неизказана радость, ако оттукъ отнесемъ достойни плодове на покаяние". Царьтъ бѣ много опечаленъ, като си мислѣше, че е прегърпѣлъ голѣма загуба, и си замина съ голѣма мѫка и скрьбь. И като се завърна въ двореца си, тутакси му изпрати пакъ много злато заедно съ много различни плодове, полезни за монаха, заради благослова му. Изпрати му сѫщо и писмо, което гласѣше.

— До всечестния пустиножитель, отецъ Иванъ. Отъ царь Петра.

„Като чухъ за благолюбивия нравъ на душата ти, за пустиническото ти обиталище и за невеществения ти ангелски животъ, както и за съвършенното ти отдалечаване отъ свѣта, много поискахъ да видя твое преподобие и да се насладя отъ твоитѣ медоточни думи, мислейки да добия голѣма полза отъ свиждането ни, защото ламтежитѣ за богатство, суетната слава, както и сладострастията не оставятъ насъ, които потопихме живота си въ това суетно море, да се издигнемъ къмъ свѣтлината на чистия и духовенъ животъ, защото нашитѣ душевни очи потъмнѣха отъ скръбьта и буритѣ на тоя свѣтъ. И ето сега, пробуденъ каточе ли отъ дълбокъ сънь, поискахъ да видя твоята святость. И тъй като поради многото си грѣхове, окаяниятъ азъ, се лишихъ и отъ тая благодать, моля се и припадамъ предъ твое преподобие, да ни пратишъ нѣкаква утеха и да разхладишъ жара на скръбьта ми. Твое преподобие много добре знае, какви свѣтовни бури и тъмни облаци вълнуватъ царскитѣ сърдца".

А блажениятъ Иванъ изслуша молбата, прие постната храна, сломи силата на горделивостьта, златото не погледна, и отговори на царя тъй:

— До благочестивия и самодържеца на българския скиптъръ царь Петъръ. Отъ смирения Иванъ.

„Не е полезно за насъ да изпълнимъ цѣлата ти молба. Но заради вѣрата и усърдието ти изпълняваме само това, което е полезно за насъ. Приемамъ постнитѣ ядива, а златото задръжъ за себе си, защото то е много вредно за монаситѣ, особно пъкъ за ония, които живѣятъ въ пустинитѣ и невеселитѣ мѣста. За какво е потрѣбно то на ония, които никога не ядатъ хлѣбъ до насита, нито дори вода пиятъ, за да угасятъ жаждата си? Ние живѣемъ за Христа, и смъртьта за насъ е печалба. Тия нѣща сж полезни за твоята държава и за такива като тебе. Обаче, и ти дори, който носишъ диадема, не бива да се наслаждавашъ отъ тѣхъ, защото е казано: „Злато ако тече, не приближавайте сърдцата си." И макаръ да е писано: „Държавата на царя е богатството", но то не трѣбва да се изтощава за свое удоволствие, но за оржжие и войска, а най-много за беднитѣ, голитѣ и бездомнитѣ. Затова, ако искашъ да наследишъ, покрай земното царство, и небесното, бжди щедъръ, както е щедъръ нашиятъ небесенъ Отецъ. Не се надѣвай на неправдата и не желай грабежа. Бжди кротъкъ и тихъ и достжпенъ за всички. Обръщай погледи къмъ всички околни. Маслото на твоето милосърдие да се излива върху всички; лѣвата ржка да не знае, какво върши дѣсницата; беднитѣ съ радость да излизатъ изъ твоитѣ дворци; князетѣ ти да носятъ

славата на езика си; багреницата ти да блести съ свѣтлината на добродетелитѣ; сълзитѣ и въздишкитѣ да бждатъ твои чеда; мисъльта за смъртьта да бжде винаги въ ума ти; мисли безъ леность за бждащего царство; припадай при нозетѣ на майката — църква, моли се усърдно и почитай нейнитѣ първопрестолници, та Царьтъ на царетѣ и Господь на господаруващитѣ, като види това твое усърдие, ще те надари съ нѣща, които окото не е видѣло, ухото не е чуло, нито човѣшкото сърдце е помислювало за добринитѣ, които Богъ е приготвилъ за тия, които Го обичатъ".

А царьтъ, като прочете това, помисли, че е получилъ нѣщо много скжпо. И като го цѣлуна любезно, държеше го въ пазвата си, като скжпоценно съкровище, прочиташе го често, та прогонваше мрака на свѣтовнитѣ суети.

Блажениятъ Иванъ прекара тукъ всичко 7 години и четири месеца. Идваха мнозина при него да донасятъ своитѣ болни, които чрезъ неговитѣ молитви се завръщаха оздравѣли. Славата му се разпространи по цѣлата околность. На мнозина се поревна неговия добродетеленъ животъ, и пожелаха да живѣятъ съ него заедно. И съградиха въ близката пещера църквица, основаха монастиръ, като имаха за началникъ и пастиръ преподобниятъ. А той примѣрно пасѣше стадото си, и мнозина приближи къмъ Бога; и отгкакъ направи преславни чудеса, доживѣ до дълбока старость. Когато почувствува, че е дошло време да отиде при Бога, падна на молива и изливаше горещи сълзи отъ очитѣ си.

Смъртьта на царь Петра.

Николай Райновъ.

Кървавитѣ убийства възмутиха народа.

Безвластие царѣше отдавна въ цѣлата страна.

Царь Петъръ чупѣше пръсти въ горчивъ плачъ. Разбѣгали се бѣха до единъ болярите — и оставиха царя саминъ.

А нему каточе ли бѣше все едно.

Не търсѣше никого. Защото знаеше, че князъ Бенеаминъ е отколе въ Бизансъ, а свещеникъ Козма се не вестяваше въ двореца. За Сурсувула бѣ дочулъ, че гони тавритѣ, ала езичницитѣ слизаха все по-надолу, летѣха къмъ Преславъ — и за помощь ромейска се не чуваше нищо. Дори се мълва разнесе, че тавритѣ взели въ пленъ Сурсувула, а войската му изклали.

. . . Царь Петъръ бѣ махналъ ржка на всичко: въ ума му вилнѣеше мисъль, че всичко е предречено — и нищо не ще се *поправи*.

И горчиви слова се кѫсаха отъ безсилното му гърло:

— Ти всичко виждашъ, ледни Боже — и не щешъ да помогнешъ!

— Като две разсъхнали гранки се дигатъ къмъ Тебе рѫцетѣ ми — а Ти си глухъ. И днесъ Ти пращашъ отново изпитни на моята трънна душа. Открий ми, Господи — що сторихъ? Кажи ми, Боже, моя грѣхъ! — — Вися на кръстъ, а не зная дори, защо съмъ разпнатъ — — —.

Ала той не успѣ да довърши своята безумна беседа.

Пъкленъ гръмъ се разнесе низъ царскитѣ чертози — вратитѣ бѣха счупени — и тропотъ се понесе нагоре по безкрайнитѣ стѫпала — —.

Гласове търсѣха гнѣвно онѣзи, по чиято повеля се дигаха клади за невинни и се разтваряха зандани за мѫченицитѣ.

Ломѣха се врати, дебели стълпове отъ камъкъ се рушеха, брадви биеха нѣкѫде по дѫбовата стълба — нѣкой палѣше нѣщо — — —.

Сивъ димъ мина презъ процепа надъ вратата, задъ прозорцитѣ засъскаха тънки огнени змии — — —

. . . Тълпитѣ идѣха — бѣсни, съ кървави очи — да дирятъ царя и боляритѣ. Идѣха — да отмъстятъ — — —.

Прегракнали гърла ревѣха отвънъ — все по-близо и по-близо:

— Кѫде сѫ? — Потърсете ги, кѫде сѫ! —

* * *

. . . Царь Петъръ се опомни — и по снагата му бавно потече леденъ трепетъ. Той подири съ очи, де да се укрие, ала не намѣри мѣсто. Щомъ мина предверието, до слуха му долетѣха диви писъци: тѣ идѣха — тѣ тичаха единъ презъ другъ нагоре! — — —

И той се спрѣ вкамененъ на прага — и очитѣ му се смръзнаха: тамъ, долу, по широкитѣ мраморни стѫпала, лежеха въ кръвь стражитѣ, разсѣчени съ ножове и сѣкири.

Прустътъ бѣ празенъ. А изъ горница въ горница летѣха побеснѣли хора съ парцаливи дрехи.

И той потръпна като самотенъ листъ, а страшнитѣ хора наближаваха! — — —

Следъ мигъ тѣ бѣха предъ него: тѣ го видѣха, загънатъ въ своята порфира, да стои пребледнѣлъ и да шепне нѣщо нечуто.

Той поиска да извика — да каже нѣкому нѣщо — ала гърлото му се сви, тежъкъ камъкъ го затисна, та само сухитѣ устни безмълвно затрепкаха. — — —

— Царьтъ! Царьтъ! — Дигнете ножоветѣ — —!

А той стоеше нѣмъ — и виждаше, че всичко е вече изгубено — и гледаше космати ржце да махатъ мечове надъ главата му. — — —

Нѣкакви мълнии се кръстосаха предъ него, та го заслѣпиха.

И нѣщо ледно се разби надъ лоба му — и той грохна на прага. А тѣ се нахвърляха върху него — и тежъкъ ножъ разсѣче червената му дреха.

Ала следъ мигъ въ занемѣлата тълпа се чу старчески викъ:

— Царьтъ ли? Заведете ме! Кжде е царьтъ — —?

— Не го убивайте! — — Въ мжки мина животътъ му: въ миръ трѣбва да умре! Виновникъ е царьтъ, ала не сме ние сждиитѣ. — Той цѣлъ народъ уби, но Господь ще го сжди: — не ние! — —

Надъ главата на царя все още звънтѣха остритѣ мечове — и като кървавъ викъ гърмѣше въ душата му страшната вина: „. . . Той цѣлъ народъ уби, но — Господь ще го сжди! —“

А после го облѣ нѣщо топло, нозетѣ му се подкосиха — и нѣчии ржце го понесоха нѣкжде. . . .

* * *

Когато се пробуди, царьтъ видѣ, че лежи въ тъмна иноческа килия, а край него сноватъ непознати хора въ окжсани раса.

Той лежеше отпадналъ. По черепа му сякашъ биеха тжпо желѣзни млатове.

Иноцитѣ го поглеждаха крадешкомъ съ мълчаливо състрадание.

Той не знаеше, де е.

Само страшнитѣ думи се впиваха въ душата му.

Цѣлъ градъ рухваше върху него съ своитѣ черни каменни кули.

Всичко се разсипа — и въ душата му нѣщо ледно се сложи, за да помрачи навѣки и умъ, и чувство.

Стоеше само жестоката вина — като кървавъ екъ на неговата съвесть —: „. . . Той цѣлъ народъ уби, но — Господь ще го сжди! —“

* * *

. . . Нѣщо го парна като главня по мозъка — и той се унесе въ болезненъ сънь.

Безчислени тълпи сновѣха съ мечове и факли въ килията, а въ ржцетѣ имъ висѣха кървави багреници. По лицата имъ пъстрѣеха петна кръвь. Единъ слѣпецъ мъкнѣше колесница — и въ нея се виждаше мъртвото посинѣло тѣло на Георги Сурсувула.

Нетърпелива мжка сви сърдцето на царя — и то се кжсаше отъ болка. Въ мрака излѣзе отнѣкжде свещеникъ Иеремия — и каза нѣщо. А нощьта разнесе далечни думи, които се три пжти повториха:

— Той цѣлъ народъ уби, но — Господь ще го сжди —!

* * *

. . . Надвечерь се разкжса болниятъ му сънь — и презъ дрѣмката зачу нѣкой да казва другиму:

— Ще умре! — — Още тази нощь ще умре — — !

* * *

А въ полунощь го разбуди голѣма свѣтлина, която заслѣпяваше очитѣ и пълнѣше цѣлата килия.

Той разтвори клепачи, зажумѣ съ очи, а после видѣ, че непознатъ свещеникъ държи предъ него потиръ съ причастие.

Предъ него се стопи нѣщо бѣло — и той почна да се свѣстява — — —

И царь Петъръ сѣти въ себе си напливъ на прѣсна сила, изправи се и, като се прекръсти, спомни си за страшнитѣ думи, па погледна свещеника въ очитѣ, дигна смѣло ржка нагоре и рече бавно:

— За грѣхъ ли питашъ, отче? — Чуй: — азъ цѣлъ народъ убихъ, но — Господь ще ме сжди! —

И, като помълча, смазанъ подъ бремето на собственитѣ си думи, съ усилие повтори:

— . . . Азъ . . . цѣлъ народъ . . . убихъ, но . . . Господь . . . Господь . . . ще ме сжди . . . !

* * *

. . . И после изведнажъ се спустна предъ очитѣ му черна стена, той се килна — и умрѣ, безъ да може да приеме светитѣ дарове — — —.

Нахлуването на руситѣ въ България.

Николай Райновъ

Съ безброй лодки минаха тавритѣ мжтния Днестъръ, пресѣкоха съ ромейски кораби Черно море и навлѣзоха въ устието на Дунава.

И навредъ, отдето минаха, българитѣ трѣбаше да свиятъ шия подъ ярема. Бѣгаха болярит̃ѣ отъ своитѣ крепости, та пренасяха надолу, къмъ Преславъ, златото си и съ кервани спасяваха своитѣ съкровища.

А никой не знаеше, колцина сж на брой херсонцитѣ. Заможни търговци, избѣгали отъ крайдунавско, говорѣха, че тавритѣ минали рѣката на лодки, а на брѣга отвързали отъ българскитѣ чифлици коне, покрили ги съ броня, и се пуснали да пленятъ села и градове. И едни казваха, че били на брой десеть хиляди души, а други —, че били двойно и тройно. Разказваха нѣкой, че на две-три мѣста прехвърлили рѣката, за да вземагъ съ обсада българскитѣ крепости.

Пратилъ войски царь Петъръ срещу тавритѣ, ала до кракъ го разбили. Минали враговетѣ рѣката на четире мѣста. Взели Бѣлградъ, Бдинъ и тежки крепости — — — . Изклали мжже, младежи пленили въ робство, жени и моми отвлѣкли — — —. Бурна е херсонската смѣлость! — И люти сж на бой. Хвърлятъ се съ широки мечове въ ржка, криятъ се подъ исполински щитове, като звѣрове реватъ — и дори птицитѣ падатъ мъртви отъ страхъ, като чуятъ злия имъ ревъ. — Не се боятъ отъ рана проклетитѣ: наслада намиратъ въ ранитѣ си. На половина пжть били отъ Преславецъ. Нищо не можело да имъ се опре.

А Преславъ още презъ нощьта се опразни.

Надалечъ по пжтя къмъ Дриста скърцаше безкрайна върволица отъ коли. Претоварени коне се клатѣха по завоитѣ на разкаления пжть, кжси колесари, впрегнати въ биволи, теглѣха покжщнина, губери, дрехи и сандъци отъ джбово дърво. Непрогледна нощь забуляше съ тъмна плащеница бездомнитѣ тълпи.

А въ града останаха малцина.

Далечъ по кржгозора димѣха запалени села, чифлици и рибарски колиби, но не се чуваше никаква глъчка. Голѣмата синкава рѣка се простираше предъ очитѣ като широка свилена гънка, обвила земята. Надъ мокритѣ пѣсъчни простори димѣха далечни запалени селища — и димътъ ставаше едно съ водата.

А натамъ, дето извива голѣмата рѣка, за да скърши къмъ морето, се виждаха, люшкани безъ жаль отъ вѣтъра, нѣколко едри кораба.

— Идатъ тавритѣ. На Балтата сж. Оттамъ на лодки идатъ, — прошепна нѣкой.

* * *

И най-после тавритѣ дойдоха.

Тѣ влетѣха въ града съ бѣсни викове, яхнали на разпѣнени жребци, разтворили кръвясали очи, насочили предъ себе си широки мечове, по които кръвьта не бѣше измита.

Ала никой ги не срещна съ оржжие.

Тѣ вързаха конетѣ, снеха ризницитѣ, па се пръснаха низъ кжщитѣ да грабятъ.

Повечето домове бѣха изпразднени.

Тавритѣ се разгнѣвиха, че имъ не стига плячката, и почнаха да отмъщтяватъ на онѣзи, които бѣха останали въ града.

Тѣ сбираха старцитѣ, връзваха ги о дънеритѣ на дърветата и ги питаха:

— Кѫде ви е златото?

— Ние нѣмаме злато!

— А де сѫ богатствата на тѣзи праздни кѫщи? Кой ги е изнесълъ?

— Не знаемъ! — отговаряха старцитѣ.

— Кѫде ви сѫ момитѣ?

— Вашитѣ ги отвлѣкоха.

— А синоветѣ ви кѫде сѫ?

— Избѣгаха.

— Избѣгаха ли? Накѫде —?

— Не знаемъ!

И нареждаха се тавритѣ срещу тѣхъ, опваха лѫкове и внизваха стрели въ тѣлата на свързанитѣ.

А после ги поливаха съ смола и ги запалваха.

И въ тъмната намръщена нощь се разливаше кървава свѣтлина — и страшни писъци раздираха градскитѣ стъгди, дето стенѣха тѣзи живи факели.

— А вечерьта князъ Светославъ сбра войводитѣ на пиръ.

Тѣ се стълпиха на голѣмото тържище срѣдъ Преславецъ, съ брадви разчупиха бъчвитѣ — да лочатъ вино; колѣха волове и овни — да ги пекатъ на голѣмъ огънь; мъкнѣха кошове съ грозде и разливаха стара медовина съ дълги рогове по земята.

А князъ Светославъ седѣше срѣдъ тѣхъ и гледаше.

По неговата диадема висѣха накачени стъклени и златни украшения, грабени съ сила отъ златарницитѣ. Надъ кожената му дреха се виеше пъстра копринена срачица, везана съ златни жици върху зеленъ ленъ и укичена съ бисерни пулове: вождътъ бѣ облѣклъ дреха, каквато носятъ женитѣ; пъстритѣ цвѣтя по коприната бѣха поразили очитѣ му — и той я бѣ смѣтналъ за болярска дреха.

И свикаха презъ нощьта първенцитѣ на града. Ала отъ първенцитѣ не бѣ останалъ никой, та доведоха, когото можаха да уловятъ.

Докараха хората предъ князя на херсонцитѣ.

А Светославъ и войводитѣ бѣха пияни, кръвьта имъ бѣ кипнала, безумие бѣ замъглило погледа имъ — и тѣ се нахвърляха върху плахитѣ българи съ бичове.

Съ тежки чукове имъ набиха дълги гвоздеи въ черепа, въ ушитѣ и въ слѣпитѣ очи — и ги заритаха съ кракъ, та да ги извлѣкатъ войници въ тъмнитѣ улици на града — — —.

* * *

И на сутриньта, когато бѣ ограбена и последната кѫща, при Светослава доведоха онѣзи, които сѫ се противили.

И по негова повела изсѣкоха остри колове, и едни набиха на колъ, а други избесиха по дърветата и прозорцитѣ на кѫщитѣ.

По улицитѣ се валяха разхвърлени дрехи, счупена покѫщнина, медни котли и разкѫсани губери.

Кѫщитѣ горѣха. Коне и крави се лутаха, избѣгали отъ огъня.

По пристанището лежаха въ безреда пръснати стоки, смъкнати преди малко отъ корабитѣ. И вредомъ скитаха любопитни очи, дирещи да взематъ нѣщо. Безмилостни рѫце ломѣха всичко.

* * *

А презъ това време въ широкия дворъ на църквата „свети Иоанъ Богословъ" имаше сбрани богомоли.

Петъръ Осоговецъ ги бѣ свикалъ още вечерьта — и тамъ въ молитва минаха цѣла нощь.

Той стоеше предъ тѣхъ и говорѣше прости думи, очитѣ му пръскаха свѣткавици, а рѫцетѣ му посочваха — Бога. Той имъ говорѣше за смъртьта.

И презъ сърдцата на сбранитѣ като мълния премина свещенъ трепетъ — и никой не смѣеше да дигне очи къмъ епископа, защото се уплашиха да ги не порази силата Божия, говореща чрезъ този човѣкъ.

И всички отеднажъ увлѣче жаждата да умратъ и да изпитатъ най-жестоки мѫки — и на всички се видѣ сладка ужасната смърть, която ги по-рано плашеше.

И мнозина казаха:

— Води ни, отче!

А други извикаха:

— На смърть сме готови съ тебе за Христа да тръгнемъ!

Но повечето мълчаха, защото нѣмаха сила за слова. — И всички тръгнаха следъ стареца.

* * *

И кога стигнаха на голѣмото тържище, пиянитѣ херсонци отстѫпиха назадъ, защото ги изплаши мълчанието на тѣзи двесте души, облѣчени въ черни власеници, съ жълти изпити лица движещи се като мрачни сѣнки, които се връщатъ отъ погребение.

Тѣ вървѣха кротко съ наведени очи, съ тиха стжпка, а предъ тѣхъ тежко стжпваше побѣлѣлъ старецъ въ черна власеница, съ покривало на глава и съ златенъ кръстъ на гърдитѣ.

Сепнаха се полузаспалитѣ войводи, сбутаха заспалия князъ. Светославъ изплашено погледна черноризцитѣ, изпълнили стъгдата.

Ала въ ржцетѣ имъ не видѣ оржжие.

— Що искате? — запита троснато князьтъ.

И приближи тогава Петъръ Осоговецъ, та рече:

— Честити княже! Ти си синъ на княгиня Олга, която ромейски базилевсъ покръсти въ християнството. Ти вѣрвашъ въ Бога, ала въ Неговия сждъ не вѣрвашъ: виждамъ го! Не е достойно за силния — слабитѣ да притѣснява, а за християнски вождъ е позорно да избива и мжчи християни. Видѣхме старци съ разбити черепи и мжже обесени, на колъ набити и запалени. Видѣхме безпомощни хора, насѣчени на кжсове: въ ржцетѣ имъ нѣмаше мечъ . . . Та нима толкова скоро ти отне вѣрата въ Христа ромейского злато? Честити княже: звѣръ само върши това, що си извършилъ ти! — Що сж ти сторили старцитѣ и немощнитѣ мжже, та ги предаде на изтезание за петно на Божието име? Дойдохме при тебе да ти спомнимъ, че ще сжди Богъ сгрого всички ни — до последния! Не можешъ върна живота на убититѣ — ала спри безуменъ мечъ, та отстжпи; ще се смили Всесилниятъ надъ тебе! — — —

Той говорѣше спокойно. Речьта му се лѣеше мѣрно и студено, а очитѣ му дирѣха погледа на княза.

Светославъ неспокойно луташе погледъ около себе си и не разбираше, що става.

Та запита Борзека:

— Що казва той? —

А Борзекъ му отвърна:

— Мятежници сж! Ругаятъ ни — — — Да ни сждятъ искатъ, че сме били звѣрове!

Тогава князътъ кипна, изправи се, па рече гнѣвно:

— Да сждятъ ли? Този просякъ иска да сжди Светослава, който е дѣсница и мечъ на византийския царь —? Оковете ги до единъ въ вериги, а него свържете настрана! — —

Войницитѣ се спуснаха върху богомилитѣ.

Ала Петъръ Осоговецъ извика съ такъвъ гласъ, че за мигъ спрѣха всички: —

— Да ни оковатъ? — Не ще бжде никога! Не се давайте, братя мои; не се давайте въ окови! Не се е чуло богомилъ да бжде робъ на джелати! Не, въ робство не ще се да-

демъ — и пранги не ще понесатъ ржцетѣ ни! Бранете се, недавайте да ви оковатъ, та да ви продаватъ после на ромейци, араби и маджари —!

И като съ желѣзенъ пръстенъ окржжиха сбранитѣ черноризци.

На стъгдата донесоха слама, греди, борина и факли. И натрупаха ги наоколо. Висока стена отъ дървета се дигна, та вжтре се виждаха само главитѣ на сбранитѣ.

А после отъ много страни се запали отведнажъ стената, кървави пламъчета лизнаха нагоре, извиха се сиви жици димъ и следъ малко всичко задимѣ, пламна. Надъ града се издигна като червена кула огненъ езикъ — — —.

* * *

— — — А тѣ стояха вжтре неподвижни, гледаха нагоре и дигаха костеливи ржце, а безкръвнитѣ имъ устни шепнѣха молитва.

А срѣдъ голѣмата стълба на Преславецъ пламъцитѣ растѣха.

Ни единъ стонъ се не разнесе, ни единъ викъ не разцепи небесата. Чуваше се само тихото съскане на преплетени пламъци и пращенето на запалени дърва — —.

* * *

А епископътъ на богомилитѣ, Петра Осоговецъ, вързаха о стремената на бесенъ маджарски конь и мушнаха коня съ желѣзенъ остенъ.

Жребецътъ се понесе лудо по стъгдата и повлѣче следъ себе си полумъртвия старецъ.

Той обиколи нѣколко пжти тържището.

Вързанъ на стремената на отпадналия жребецъ, старецътъ лежеше смазанъ, съ раздрани дрехи, а по плочитѣ течеше кръвь и мозъкътъ бѣ опръскалъ едното копито на коня. Главата му бѣ разбита, а коститѣ му — строшени.

Биткитѣ на Самуила при Сперхей и Бѣласица.

Иоанъ Зонаръ.

Българскиятъ началникъ Самуилъ пленѣше и изтрѣбваше не само Тракия и Македония, но и Елада и самия Пелопонесъ. И изпрати царьтъ князя, който командуваше съединенитѣ западни войски, Никифора, наричанъ Небо, който дойде и намѣри Самуила разположенъ съ войската си близу до рѣката Сперхей. И дойде

Никифоръ, та нападна съ войска отъ дветѣ страни на рѣката. И понеже имаше тогава поройенъ дъждъ, Самуилъ се надѣваше, че гърцитѣ нѣма да намѣрятъ сгодно мѣсто да преминатъ рѣката. Но войводата Небо намѣри презъ нощьта бродове и плитки мѣста и мълчаливо настжпи съ войската си. И когато Самуилъ си лежеше, смѣтайки, че е въ безопасность, войводата Небо неочаквано го напада. И уплашиха се българитѣ и удариха на силенъ бѣгъ, безъ да се съпротивяватъ ни най-малко. Гърцитѣ ги сѣчеха. Насмалко щѣше да бжде заловенъ и Самуилъ, и синъ му Романъ, но бѣха ранени и лежаха облѣни въ кръвь — и тъй можаха да се скриятъ. Следъ това царьтъ продължаваше да воюва срещу българитѣ и разори градоветѣ, намиращи се около Сердика и на връщане отиде въ Мосинополъ. Покори тогава царьтъ Великия и Малкия Преславъ и Верея: самъ Добромиръ, управительтъ, дойде и се предаде на царя. Сърбитѣ покори съ мжка. Николица, управительтъ на сърбитѣ, царьтъ надви и го назначи патрикий; наричаха го Николица, защото бѣше много низъкъ; той на връщане пакъ избѣга при Самуила. И пакъ воюва царьтъ срещу Видинъ и го превзе. Но докато царьтъ превзимаше Видинъ, Самуилъ неочаквано нападна Одринъ. дето бѣ събрано множество народъ. Той плени имуществото имъ и отведе пленницитѣ. Царьтъ следъ като превзе Видинъ, и се връщаше оттамъ, намѣри Самуила разположенъ съ войската си по рѣката Вардаръ. И понеже рѣката бѣ много голѣма и мжтна, българитѣ бѣха спокойни и разпръснати, безъ да очакватъ, че гърцитѣ ще ги нападнатъ. Царьтъ пристигна скрито, намѣри бродове и премина, и изби много отъ българитѣ. Самуилъ избѣга. Всички имущества и обоза гърцитѣ ограбиха. Царьтъ превзе безъ съпротива Скопие който му предаде Романъ, синъ на покойния български царь Петъръ. Самуилъ вѣрваше на Романа, та го назначи управитель на Скопие, а той предаде Скопие на царя. На връщане царьтъ отиде въ Цариградъ.

Египетскиятъ управитель наруши мира, който бѣ сключилъ съ гърцитѣ, па дойде въ Ерусалимъ, разруши църквата, въ която бѣ гробътъ Христовъ и не само нея, но и всички останали монастири, които имаше тамъ. Царьтъ винаги когато нападаше българитѣ, пленѣше и ослѣпяваше ги. Тѣхниятъ началникъ Самуилъ, като не можеше да се съпротивлява на гърцитѣ, принуди се да направи това, което бѣ възможно: изри окопи по пжтищата и постави стража. А царьтъ, като дойде и не можа да разпръсне охраната, тъй като българитѣ, които бѣха по пжтищата, силно се противѣха, изпрати свой войвода да мине по другъ пжть и да приведе царя. Войводата дойде, обходи много пжтеки и попадна

мужду посговетѣ. Стражата, като го видѣ, почна да бѣга, и по тоя начинъ гърцитѣ намѣриха пжть да навлѣзатъ. Влѣзе самъ царьтъ и изби мнозина, а други улови живи. Самуилъ бѣ принуденъ да се спасява съ бѣгство. Броятъ на заловенитѣ българи бѣ 15 хиляди. Царь Василий ослѣпи цѣлото това множество. Ослѣпяваше 100, и по единъ оставаше съ по едно око, за да води тѣзи сто. Така ослѣпенитѣ 15 хиляди души той изпрати при Самуила — тѣхния господарь. Като ги видѣ, Самуилъ не можа да понесе това преголѣмо страдание и безмѣрна скръбь, та падна немощенъ и следъ малко умрѣ. На българския престолъ се качи синъ му Гаврилъ, наричанъ Романъ.

Безокитѣ войни.

Николай Райновъ.

. . . Отъ дни бѣ зърналъ Самуилъ, че войводата Звеница обръща отъ мигъ на мигъ умислено глава назадъ и нерадостно върви, изостава съ войводитѣ си.

А тази нощь изчезна съвсемъ . . .

Не се видѣ въ стана на войводитѣ.

Не го намѣриха и при войскитѣ.

Кжде ли е?

Кжде се губи сега — тъкмо следъ победата?

. . . Не склапя сънь морни клепачи. Дѣсницата трепери отъ досада — и смжтно подозрение раздра ума на царя: — нима е изневѣрилъ Звеница! . . .

И спомни си тогава царь Самуилъ, че вождътъ често пращаше свитъци отъ кожа до Бизансъ. Но царьтъ мълчеше, за да не тревожи Прѣспа. . . Че Прѣспа до премала го любѣше, а Звеница бѣ, сякашъ, изстиналъ отъ година време къмъ нея. . .

И — сега . . .?

II.

Призори безчислени пълчища удариха отъ Порой къмъ тѣснинитѣ на Бѣласица, а други пресѣкоха — по съвета на Звеница — изъ прѣки пъртини пжтя на българското войнство.

Явиха се отъ страни безбройни пълчища; измамата с полюта отъ храбростьта.

Ала навреме успѣ Самуилъ да извлѣче войски, та да ги обърне срещу тѣхъ.

Но едно войнство безъ вождъ остана — клетото войнство на измѣнника Звеница — и то бѣ заловено.

Предъ очитѣ на Звеница Василий ослѣпи неговитѣ бранници, като остави само еднооки водачи — да ги отведатъ при царя имъ. . .

Звеница изви глава не можа да гледа. . .

Сърдцето му се сгърчи отъ мжка, а юнашката му снага побиха ледени тръпки. И орони той сълза на кръвь, но късно бѣ да напустне вражия станъ.

Ржцетѣ му притискаха лицето — и отвреме-навреме нѣщо страшно ги разклащаше. . .

Следъ победата враговетѣ тръгнаха назадъ къмъ блѣскавия градъ на Константина — къмъ шеметния блѣнъ на Звеница . . .

Тѣ дойдоха.

Тѣ дойдоха, за да занесатъ звъна на своята позорна победа.

А той — за да укрие отъ далечнитѣ върхове на родната земя страшния си грѣхъ . .

. . . Когато Самуилъ съзрѣ страшната редица безоки войни, които протѣгаха ржце нагоре (за молитва ли, или за проклятие?) — разклащани изъ снѣжнитѣ прѣспи на пжтя, политащи единъ върху други, минаващи съ разрѣзани отъ веригитѣ ржце по труповетѣ на охкащитѣ стенещи свои братя; — когато зърна осакатенитѣ да плачатъ безгласно съ разкървавени очи, въ които зѣятъ страшни червени дупки; — когато му съобщиха едноокитѣ водачи, че предъ погледа на тѣхния войвода е станало това — той си закри очитѣ съ слаба, суха ржка — извика нѣщо страшно . . . килна се назадъ. . . и грохна като трупъ. . .

Стекоха се войни и вожди. Окржжиха царя. Отъ гърдитѣ имъ се къртѣха страшни въздишки, хълцания, плачъ безъ сълзи, — както ридаятъ мжже, несвикнали на плачъ — а изъ устата — кървави проклятия.

Когато се възправи изново, царьтъ смогна да каже само това:

„Проклетъ да е войводата! Отъ Бога и отъ менъ проклетъ да е! . . .“

III.

Забравена бѣ страшната измѣна. Забравена бѣ люта брань и тежка царска смърть.

Отново снѣгъ засипа планини, върхари и клисури. Отново бѣли прѣспи грохнаха по сипеи и чуки.

Но тамъ, де гаснатъ на Бѣласица лжчитѣ въ снѣгъ и ледове, късно презъ нощь се явява сребърна сѣнка на старецъ, загърнатъ въ царска мантия отъ ледъ, съ оборена на гърди глава.

Той тихо броди съ изгасналъ погледъ и търси нѣщо низъ прѣспитѣ, натрупани край друма.

Устнитѣ му шепнатъ нечуто, трепеящата му ржка сочи югъ, а отъ очитѣ му капятъ сълзи, за да напояватъ раннитѣ балкански кокичета и багри минзухари.

Преваля нощь, топятъ се луннитѣ лжчи къмъ заникъ, а сѣнката минава бавно и печално... стжпкитѣ ѝ се губятъ нѣкжде къмъ Прѣспа...

...Казватъ, че това е древенъ царь, който търси още ослѣпеното си войнство.

II.

Подготовка на освобождението ни отъ гърцитѣ.

К. Панайотовъ.

Цѣли 178 години България е била подъ хомота на гърцитѣ. Много мжки претеглила тя презъ това време, много изстрадала. Но и българитѣ никакъ не мирували. Не се минавало година безъ възстания и бунтове. И винаги възстанията се подкачвали въ балканскитѣ мѣста. Ехъ, балкани, балкани, де да имате уста, да ни разкажете това, което сте чули и видѣли, па да ви слушаме, слушаме!

Велико Търново, старата наша столица, е разположена на двата брѣга на буйната балканска рѣка Янтра, тъкмо на онова мѣсто, дето тя прави най-голѣмитѣ криволици и се извива като змия между стръмнитѣ и високи ржтлини окичени съ канари. Тѣзи балкански мѣста въ старо време сж били покрити съ гжсти, зелени гори, отъ които сега е останала само една на дѣсния брѣгъ на р. Янтра, която гора се зове „Света гора“. Тѣзи мѣста въ време на грцкото иго сж били имотъ на двамата братя Петръ и Асенъ, потомци на старитѣ български царе. Тѣзи братя сж се управлявали сами, но сж били подвластни на грцкия императоръ. Тѣхнитѣ палати сж били построени на едно високо мѣсто, отвредъ обиколено съ канари, а на канаритѣ високи каменни стени. Това мѣсто и досега се нарича „Трапезица“.

Асенъ е билъ юначенъ, безстрашенъ и решителенъ момъкъ. По-голѣмиятъ му братъ, Петъръ, билъ по-сдържанъ, но по-уменъ. Дотегнало на тѣзи благородни момци да гледатъ България подъ

хомота на гърцитѣ и решили да повдигнатъ знамето за освобождението й.

Тѣ изпратили по всичкитѣ краища на България свои хора, които подбуждали народа къмъ въстание. Тѣзи апостоли на свободата се престрували на просяци и луди, вѫвирали се между народа и съ разни пѣсни и приказки проповѣдвали му въстание противъ гърцитѣ.

Току видишъ, нейде, на сватба, нѣкой бѣломорски просякъ се натъкмилъ между сватбаритѣ. Като на просякъ и нему сѫ подавали бъклицата съ виното. Той си поглаждалъ съ рѫка мустацитѣ и брадата, надигвалъ бъклицата, напивалъ се и сетне извиквалъ: „Ехъ, че хубаво вино, бре; таквозъ вино сѫ пиели нашитѣ прадѣди следъ славнитѣ победи надъ гърцитѣ". Нѣкой момъкъ, очуденъ отъ тѣзи думи, попитвалъ го: — „Какво говоришъ, дѣдо? Какви победи надъ гърцитѣ те е патило"? „Е, ехъ, момци, — отговорялъ просякътъ — млади сте вий, още нищо не знаете. Не сте чували стари пѣсни за славнитѣ наши царе. Види се по вашитѣ мѣста таквизъ пѣсни не се пѣятъ"? — „Не сме чували, дѣдо, — продължавалъ момъкътъ — ами ти пѣешъ ли таквизъ пѣсни, дѣдо"? — „Пѣя ги ами, защо да ги не пѣя, на пѣсни царщина не взематъ, я; това ми е занаята, отъ него се прехранвамъ". — „Я попѣй, дѣдо, нѣкоя таквазъ пѣсень, да те чуеме и ний, да те послушаме". — „Да ви попѣя, момци, защо да ви не попѣя Ама напълнете бъкличката, да си понаквася гърлото, та по-харно да изкарамъ пѣсеньта". Въ единъ мигъ скоквали нѣколко момци и донасяли на просяка бъклицата пълна. Просякътъ я вземалъ, поглеждалъ я, порадвалъ й се, надувалъ я и пакъ извиквалъ: „Ехъ, вино, вино, червено вино! Тебе е пиелъ славниятъ ни царь Крумъ отъ позлатената глава на гръцкия императоръ Никифора". — „Какво си дрънкашъ, дѣдо, не разбираме", — пакъ го запитвали сватбаритѣ. „Ехе, хе, момци! — подсмивалъ се просякътъ, — та вий и за царя ни Крума не сте ли чували нищо? Слушайте тогазъ, какви пѣсни знаятъ бѣломорскитѣ просяци"! И при тѣзи думи свѣтвали очитѣ на стареца, дръпвалъ той лѫка по опъгнатитѣ жици на гѫдулката, викналъ, та запѣвалъ отъ едно гърло съ два гласа:

Провикнали се телали
изъ гръцка земя широка:
„Събирайте се войници,
войници, царски аскери;
точете саби френгии,
острете дълги мажд...

хаберъ ви царя проважда,
заржкъ ви царьть заржчва:
да тръгне всѣки да иде
въ Цариградь, града голѣма,
при царя и при везира.
Войска си царя събира,
събира войска голѣма,
да роби царство Българско
и Крумовата държава".
Отде се взеха, та чуха:
проклети гърци умразни,
арапи черни и грозни,
ерменци луди гидии
и башъ-хайдути черкези.
Та взеха да се събиратъ
на Цариградъ да идатъ,
при царя и при визира.
Събираха се, сбираха
до деветь цѣли години
и деветь ясни месеца.
Събра се войска голѣма,
голѣма войска отборна
въ Цариграда при царя,
във царевитѣ дворове.
Излѣзе царя Никифоръ,
възседна конче хранено,
да води войска голѣма,
да роби царство Българско
и Крумовата държава.
Че се Никифоръ навжси,
нагърчи чело юнашко
и тежки мисли помисли.
Но мигомъ съ ржка замахна,
удари конче храчено,
поведе войска голѣма,
голѣма войска отборна
презъ деветь поля широки,
презъ деветь друма дълбоки
и деветь гори високи.
Та стигна въ земя хубава,
та дойде въ царство Българско
и въ Крумовата държава.
Превзе столица Крумова,
велика града Преслава,
безъ хора пуста остала,
безъ жива душа човѣшка
Превзе, изгори селата,
селата и градоветѣ.
Три дни, три нощи вълнува,
разплака мало-голѣмо.
Па ми Никифоръ говори:
„Че де е царь Крумъ, да дойде
съсъ свойта войска отборна
на бойно поле юнашко,
да си премѣримъ силитѣ"?
Дорде си дума продума,
дорде Никифоръ издума,
зададе му се, подаде
отъ гжсти гори балкански
голѣма буря и хала:
разклатиха се горитѣ,
горитѣ и планинитѣ,
Балканътъ екна, та писна
оть тази буря голѣма.
Никифоръ рипна, подскочи,
глава си малко наведе,
ржка си гуди на чело,
на чело ржка надъ вежди
и видѣ тогазъ, съгледа:
не ми се й буря задала,
голѣма буря балканска,
най ми се й войска задала,
войска катъ гжсти облаци;
не ми се гора клатѣше,
гора оть гжсти дървета,
най ми си войска вървѣше
войска съсъ дълги маждраци.
Не ми е екналъ Балканътъ
отъ грозна буря балканска,
най ми е екналъ, та писналъ
отъ силни пѣсни юнашки
на Крумовитѣ дружини.

Едвамъ си видѣ, завидѣ
голѣма войска Крумова
съсъ царя Крума на чело,
Никифоръ търти да бѣга
да мине гори балкански
и да си иде въ Цариградъ.
Ала катъ видѣ, смая се,
какво е чудо станало:
запрѣни всички долове
въвъ гѫсти гори балкански,
запрѣни всички пѫтища
и тѣсни кози пѫтеки,
запрѣни съ тежки дървета,
препрѣни съ коли дебели, —
не може човѣкъ да мине,
нито конче да си прескочи.
Тогазъ Никифоръ извика:
„Олеле, варе, бре варе,
въ каква сме примка паднали;
де да сме птички да станемъ,
та да прехвръкнемъ горитѣ,
горитѣ и планинитѣ,
та да си идемъ въ Цариградъ.
На градски стени високи,
тамъ си ме чака царица,
съсъ мѫжка рожба на гърди,
съсъ първо дете на рѫце".
Дорде си това издума,
довтаса войска голѣма,
отборна войска българска,
съсъ царя Крума на чело.
Отъ четри страни удари
на гръцка войска душманска;
стрелитѣ градомъ хвърчаха,
фучаха саби френгии,
пращѣха остри маждраци,
бухтѣше тежъкъ боздуганъ.
Полето екна, заплака,
гората кънна, та писна: —
юнашки войски български
сѣчеха гърци умразни,
арапи черни и грозни,
ерменци луди гидии
и башъ-хайдути черкези.
Посрѣдъ полето, срѣдъ боя
два царя бой се биеха:
Никифоръ и Крумъ юнаци
на силни коне хранени.
Захвърли царь Крумъ маждрака,
умѣри гърди юнашки, —
на две се счупи маждракътъ
у яки брони желѣзни.
Хвърли Никифоръ маждрака, —
на дѣсно Крумъ се помръдна,
надъ лѣво рамо Крумово
премина маждракъ отровенъ.
Налетѣ царь Крумъ, наскочи,
извади сабя френгия,
замахна право въ главата, —
рипна Крумъ, бързо отскочи,
отхвръкна сабя френгия.
Та се Крумъ люто разсърди,
завъртѣ тежъкъ боздуганъ
удари гърди юнашки.
Никифоръ охна, извика,
люшна се, падна отъ коня,
издъхна душа юнашка.
Обърна се Крумъ, погледна
и видѣ страшно зрелище:
полето съ кърви облѣно,
покрито съ мъртви юнаци;
все млади гърци боляри
все черни грозни арапи,
ерменци луди гидии
и башъ-хайдути черкези,
ни единъ живъ не останалъ:
Посрѣдъ полето лежеше
Никифоръ въ царска премѣна.
Билюци гарги грачеха,
орли високо хвърчеха,
въ горитѣ вълци виеха,
голѣма гостба чакаха.

дигайте си байраци,
да трепиме гърцитѣ,
гърцитѣ умразнитѣ,
да пждиме гърцитѣ,
гърцитѣ изедници;
изядоха житото,
изпиха ни виното.
Тинъ, тикъ, тиририкъ,
немъ, пикъ, половинъ бикъ.

Децата пакъ тичатъ подире му и го закачатъ, но въ сжщото време, като деца повтарятъ неговитѣ лудешки думи и научватъ се да ги пѣятъ. Лудиятъ си отива, забравя се, но неговитѣ лудешки думи оставатъ за винаги да се пѣятъ отъ децата, а голѣмитѣ, като ги чуватъ, узнаватъ имъ смисъла и полека лека се възбуждатъ противъ гърцитѣ.

Когато Петъръ и Асенъ видѣли, че народътъ е вече подготвенъ за възстание, тѣ решили да го повдигнатъ и да излѣзатъ открито противъ гърцитѣ.

На 1186 год. Петъръ и Асенъ сградили въ Търново нова черква Св. Димитръ подъ Трапезица, която и до днесъ стои полусъборена. Тѣ поканили много боляри и народъ за освѣтяванието й. Следъ освѣтяването на църквата, владиката Василий се обърналъ къмъ народа и му държалъ такава речь: „Мили мои чада! Колко ми е радостно, като виждамъ събрани тукъ отъ разни мѣста и градове толкова благочестиви християни, да видятъ великото тържество — освѣтяването храма на народния ни светия. Колко ми е приятно като виждамъ събрани въ оградата на този храмъ такова множество вѣрни синове на България. Но каква скръбь изпълва сърдцето ми, като си помисля, че ние въ нашата земя трѣбва да се криеме въ тайни мѣста и тѣснитѣ огради на храмоветѣ, за да празднуваме народнитѣ си праздници. Колко ми е мжчно, като виждамъ днесъ нашата хубава България, която има толкова юначни синове, да се задъхва подъ игото на развалени тѣ и умразни гърци. Като си припомня славнитѣ времена на Крума, Симеона и Самуила и ги сравня съ днешнитѣ теглила, питамъ се: нима въ жилитѣ на сегашнитѣ българи не тече кръвьта на славнитѣ ни прадѣди, които сж превземали Цариградъ? Нима българскитѣ юнаци сж забравили вече да въртятъ сабя и боздуганъ? Или сме малко, та не можемъ войска да съставимъ? Или предводители нѣма да намѣримъ отъ потомцитѣ на славнитѣ наши маре? О! чада мои мили, време е вече да хвърлимъ отъ плещитѣ

си умразното гръцко иго. Часътъ на нашето освобождение удари. Божията воля е — да възстанемъ противъ гърцитѣ, да се освободимъ отъ тѣхъ. Който обича България и свободата, нека дойде подъ знамето на бждащия ни царь Петра и брата му Асена. Богъ да ни е на помощь".

Следъ тѣзи думи на смѣлия владика, народътъ изъ единъ гласъ отговорилъ: „Аминъ, дай Боже!" и единогласно провъзгласилъ за царь Петра. Посрѣдъ радостнитѣ викове на народа, владиката коронясалъ по-голѣмия братъ Петра съ златна корона за царь на българитѣ и гърцитѣ, облѣкълъ го въ царска мантия, обулъ го въ червени ботуша, каквито сж носили старитѣ наши царе.

Възстанието, подкачено въ Търново, скоро пламнало и по другитѣ мѣста. Началството надъ българскитѣ войски поелъ по-малкиятъ братъ, храбриятъ и решителниятъ Асенъ. Отначало въстаницитѣ нѣмали твърде успѣхъ, но когато Асенъ въ една нощна битка разбилъ съвършенно гърцитѣ подъ началството на Кантакузена, тогава българитѣ освободили и завладѣли всичкитѣ мѣста между Пловдивъ и Черно море и накарали гърцитѣ да се дръпнатъ чакъ кжде Одринъ.

Борбата за освобождението се продължавала нѣколко години. Българитѣ постоянно се усилвали и укрепявали, и когато на 1190 год., императоръ Исакъ направилъ походъ въ България, той намѣрилъ българскитѣ граници укрепени съ нови крепостни стени, а българитѣ тичали по стенитѣ, като елени и кози, и хвърляли отъ тамъ върху гърцитѣ градъ стрели и камъни.

Императоръ Исакъ скжпо платилъ за своята смѣлость: при Загора въ единъ долъ, гърцитѣ били заградени отъ българскитѣ войски и изтрепани до кракъ. Исакъ едвамъ можалъ да се спаси съ бѣгъ.

Следъ тази славна победа, българитѣ превзели съ пристжпъ Варна, Ахилоя и други приморски градове.

На 1194 год., българитѣ дошли чакъ до Одринъ; превзели и София, отдето Асенъ взелъ мощитѣ на св. Иванъ Рилски и ги пренесълъ въ Търново.

Сжщата година българитѣ удържали още нѣколко блѣскави победи надъ гръцкитѣ войски. Тогава императоръ Исакъ взелъ да готви голѣмъ походъ противъ България, но билъ сваленъ отъ престола и ослѣпенъ отъ брата си Алексия III.

Многото е било свършено. Оставало още малко, за да си върне България всички онѣзи области, които е държала въ старо време. Но храбриятъ и неуморимиятъ освободитель на България, който отъ толкова славни битки е излѣзалъ цѣлъ и

невредимъ, билъ убитъ въ собствения си палатъ въ Търново отъ издайническа ржка.

При Асена имало единъ болярин на име Иванко, който много завиждалъ на Асеновата слава и му се искало да стане царь. Той влѣзълъ въ споразумение съ гърцитѣ и една нощь, презъ 1195 год., се промъкналъ въ спалнята на Асена и го убилъ съ ножъ.

Но измѣнникътъ Иванко, убийцата на Асена, не можалъ да стане царь, защото Асеновиятъ братъ царь Петъръ, който живѣялъ около Преславъ, щомъ чулъ за смъртьта на брата си, тутакси дошелъ въ Търново, превзелъ го, а Иванко избѣгалъ въ Цариградъ.

Царь Петъръ билъ така сжщо отличенъ войникъ и нѣколко пжти победилъ гърцитѣ. Но скоро билъ и той убитъ отъ измѣнническа ржка, и на българския престолъ седналъ по-малкия му братъ Калоянъ.

Така и двамата незабравими царе Асенъ и Петъръ, които положили толкова трудъ за освобождението на България отъ гръцкото иго, умрѣли отъ насилствена и издайническа смърть, безъ да видятъ отечеството си напълно освободено.

Освобождението на България отъ гръцкото иго.

Любомиръ Владикинъ.

Въ тѣсната ивица между Янтра и скалистото подножие на Трапезица, тамъ, кждето свършва Асеновата махала и почва пжтьтъ за Арбанаси, почива въ миръ люлката на второто българско царство: — черквата Свети Димитъръ.

Единъ беденъ дървенъ кръстъ напомня, че тука е светиня. На фона се очертава гордиятъ силуетъ на Царевецъ, съ неговитѣ каменни вѣнци и отсѣченитѣ линии на Лобната скала.

Това е всичко, що очитѣ виждатъ.

* * *

Обръщамъ погледъ къмъ Трапезица, надвесила каменно чело надъ менъ, и се взирамъ въ остатъцитѣ отъ кржгли каменни кули, кацнали на крайчеца на пропастьта.

— Може би тамъ е билъ замъкътъ на полунезависимитѣ боляри Асенъ и Петъръ. Тамъ тѣ сж свиквали българскитѣ първенци на таенъ съветъ и сж кроели краятъ на византийската *власть.*

Колко ли нощи, пàленъ отъ кръвьта на старитѣ ни царе, която е тèкла въ жилитѣ му, Асенъ е прекарвалъ въ безсъние до нѣкоя бойница на кулата си и е съзерцавалъ Царевецъ, обсебенъ отъ вазантийската стража?

И може би въ една такава нощь, мракътъ е билъ прорѣзанъ отъ невиждано сияние: — явилъ му се небесниятъ стратегъ Свети Димитрий, приковалъ погледа му, после посочилъ съ меча си нататъкъ, къмъ Янтра и Царевецъ, и мигомъ изчезналъ...

Богоизбраниятъ вождъ никому не довѣрилъ чудната поличба, но още на утрото повикалъ майстори да съградятъ храмъ въ честь на Божия рицарь, на сжщото мѣсто, дето посочилъ огнениятъ мечъ: при Янтра, въ подножието на Трапезеца.

Градили майсторитѣ безъ почивка, денонощно, и скоро храмътъ билъ готовъ. Зографи отъ гънкитѣ на Хемусъ дошли да изпишатъ бѣлитѣ стени. И презъ 1186 година, когато епископи боляри и народъ били съзвани на освещение, станало чудо: иконата на св. Димитрий напуснала Солунъ и по незнаенъ пжть дошла въ Търново. И сама си избрала мѣсто — при олтаря, въ дѣсно отъ Спасителя.

— Богъ ни праща небесния стратегъ, да ни поведе.

— Той вече се отвръща отъ гърцитѣ.

Той е само съ насъ...

Тъй си шепнѣли велможитѣ и кръвьта на дѣдитѣ имъ — Симеоновитѣ и Самуиловитѣ воеводи — клокочила въ тѣхнитѣ корави сърдца. А простиятъ народъ се кръстѣлъ предъ великото чудо и виждалъ, какъ Божи пръстъ му сочи избавление.

По Божия повеля, отвсжде прииждалъ народъ. Тѣсна е била черквата да побере всички поклонници. И тѣхното множество изпълнило съ пъстритѣ си облѣкла обширния черковенъ дворъ и цѣлото пространство между Янтра и урвитѣ на Трапезица. Единенъ духъ витаелъ надъ всички и тѣ чакали поличба.

И когато Асенъ, съ величествена походка, въ златошити болярски дрехи и сонмъ велможи, се закачвалъ по стръмния пжть на Трапезица и миналъ да влѣзе въ храма, народътъ падналъ на колѣне, защото дочулъ незнаенъ гласъ:

— „Този е Божиятъ избранникъ!"

На прага, Асенъ свалилъ златния си шлемъ, три пжти се прекръстилъ и бавно пристжпилъ къмъ олтаря. Изведнажъ той се спрѣлъ изуменъ: погледътъ му срещналъ видението отъ онази паметна нощь! Светецътъ, въ одеяние на златоброненъ рицарь, стоялъ предъ него и приковано го гледалъ въ очитѣ, сякашъ чакалъ отъ него свещенъ обетъ

— Да бжде твоята воля! — пошепналъ Богоизбраниятъ и коленичилъ.

Колѣничили всички духовници и боляри. Въ храма се носѣли тихо тържественитѣ звуци на светата литургия и сребърнитѣ звънчета на кадилницата тънко прозвъняв ли, като гласове на невидими ангелчета.

Въ най-тържествения мигъ, царскитѣ двери се отворили и на прага на светия олгаръ застаналъ като пророкъ и светецъ бѣлобрадиятъ търновски архиепископъ.

Настанало гробно мълчание. Въ напоения съ темянъ полумракъ запаленитѣ свѣщи тихо пращѣли.

Вдъхновенъ свише, архиепископътъ издигналъ бледата си ржка и предъ всички изповѣдалъ, че Богъ чрезъ свети Димитъръ му повелилъ, да увѣнчае Асена за царь на свободна България.

Защото, светиятъ Търновски архиерей, като гледалъ голѣмото българско страдание отъ гърцитѣ, проливалъ много сълзи предъ Бога и молилъ се, да избави България отъ това грьцко робство. И веднажъ, като плакалъ, явилъ му се свети великомжченикъ Димитрий, когото всички благочестиви български царе, отъ Михаила, благочестивия царь, до свети Иоанъ Владимиръ, почитаха и славѣха въ Търново — и му рекълъ: „Богъ спомни дома и рода на българскитѣ царе, и ме изпрати на помощь и обновление на българското царство. Затова постави Асена за царь на българитѣ и Богъ ще бжде съ него, и ще въздигне българския скиптъръ".

Богъ възложилъ посланието си не другиму, а на св. Димитъръ, защото гърцитѣ бѣха разпространили мълвата, че Солунскиятъ светецъ държи тѣхната страна, че нѣколко пжти е поразявалъ българското войнство и че внезапната смърть на царь Самуила е причинена отъ неговото невидимо копие. А то не бѣше истина.

Посрѣдъ пѣснопѣния архиепископътъ наложилъ Асеню златна корона, наметналъ го съ царска багреница, обулъ му сърмени сандали и го благословилъ, а народътъ запѣлъ отъ радость велегласно:

— „Да живѣе Асенъ! Многая лѣта Асеню, царю българскому!" . . .

Между това св. Димитъръ помрачилъ разсждъка на византийския кастрофилакъ и той спокойно гледалъ отъ кулата си на Царевецъ, какъ въ подножието се трупа многохилядень народъ, дошелъ да празднува освещаването на новия храмъ.

И когато смиренитѣ богомолци се втурнали подиръ огнения като свѣткавица мечъ на св. Димитъръ, който имъ сочилъ Царевецъ, византийската стража била поразена отъ изненада и бързо предала крепостьта.

* * *

Отъ всички страни на българската земя се стичали въ Търново болярь и народъ, да помагатъ на своя царь. По Божие внушение дошли съ войскитѣ си и воеводитѣ отъ Камчийската страна — Сеславъ и Саца.

Незнаенъ поетъ съчинилъ пѣсень:

„Богъ изволи да изпрати
отъ висшето сине небе
святи мученикъ Димитрий,
че настава вече време
да отмахнемъ чуждо бреме! . . .“

Подхванали я гласовити гуслари и тръгнали по българската земя да будятъ народа — съ пѣсни да му откриятъ Божията воля.

Не знаели да витийствуватъ старитѣ наши гуслари. Само струнитѣ на гѫдулкитѣ имъ жаловито трѫпнѣли, когато разказвали за погиването на златния Преславъ, както рапсодиитѣ нѣкога оплаквали погиналата Троя. После кѫсиятъ лѫкъ на гѫдулката се размахвалъ буйно като вейка при буря — и върху струнитѣ зашумявала бурята на пробудената народна душа, фучала като зовъ на хиляди бойни трѫби, като звънъ отъ щитове и копия, като тропотъ на хиляди коне . . . И гусларьтъ унесенъ притварялъ очи, защото вече не той, а невидима рѫка движела лѫка.

Слушали селскитѣ левенти, па стѣгали кавуща и тръгвали къмъ Търново.

Наченала се война. Кървави победи и поражения се редували като броеница отъ алени и черни зърна. Петь пѫти Византия събирала войска и потеглила срещу Търново. Нѣколко години по редъ Хемскитѣ клисури кънтѣли отъ бойни викове и стенания. Нѣколко лѣта по редъ надъ узрѣлитѣ хлѣбородни поля се издигали облаци димъ. Но византийската мощь най-подиръ била сломена, защото мечътъ на Небесния стратегъ предвождалъ възсталанитѣ българи.

И пакъ Преславското лъвско знаме се развѣло надъ кулитѣ на Трапезица и Царевецъ, а черниятъ византийски орелъ отлетялъ на югъ, подгоненъ отъ хиляди стрели и проклятия.

Иванко.

В. Друмевъ.

(Гръцкиятъ севастократоръ Исакъ, заробенъ отъ войводата Иванко въ упоренъ бой при гр. Сѣръ, скроилъ планъ да произведе въ Асеновия дворъ размирици, отъ които да се възползуватъ и нахлуятъ въ България гръцкитѣ войски. Той внушилъ на властолюбивия Иванко, че е по-достоенъ отъ Асена за царската корона)

Действие I.

Явление V.

Иванко (влиза умисленъ, огледва се насграни нѣкакъ страхливо). И защо ида сега тукъ? Трѣбваше да бѣгамъ оттука . . ., но азъ ида противъ волята си и се страхувамъ (огледва се пакъ). Нима правя нѣкакво престѫпление! Отъ какво се страхувамъ? (Усмихва се горчиво). Ахъ, нѣма за мене спокойствие! Всѣкога и всѣкжде умисленъ и безпокоенъ! . . Страшнитѣ мисли вървятъ неотлѫчно подире ми и на всѣка стѫпка се изпрѣчватъ отпреде ми . . . (Мисли и въздиша). Искатъ да знаятъ причинитѣ за моето умислюване . . . Безумнитѣ! Искатъ да знаятъ онова, което азъ самъ крия отъ себе си. Искатъ да знаятъ оная страшна мисъль, предъ която азъ винаги се разтрепервамъ, но която не мога да изгоня, не мога да унищожа! . . Иванка награждаватъ, Иванка обсипватъ съ царски милости, Иванка считатъ за най честитъ на тоя свѣтъ; но колко е Иванко злочестъ, колко страшно се мѫчи той въ душата си — това никой не знае!

Исакъ (който подслушва, казва полекичка). Лъжешъ се, Иванко: има люде и това да знаятъ.

Иванко „Ти си царь и, ако би щѣлъ, би станалъ царь", — преди много време ми пришепна той и се скри . . .

Исакъ. (усмихнато клати глава и шепне). Така, така . . .

Иванко. Оттогава се мина много време, но ималъ ли съмъ поне минута спокойствие! Страшната мисъль винаги се върти въ главата ми и не ми дава покой ни минута . . . (Мисли съ наклонена на рѫка глава; стреснато дига глава). Какъ се плаша азъ, като си докарвамъ на ума за него! А той е винаги предъ очитѣ ми: моята мисъль ме прави винаги да го виждамъ отпреде си ту въ царска корона, ту въ царска порфира и все така величественъ, добъръ и юнакъ! . . Какъ бихъ желалъ азъ да бѫдѣше той единъ недостоенъ и нищоженъ царь! (Мисли). Обичамъ го. Обича ме и той и ме обсипва съ царскитѣ си милости. Но (клати глава),

колкото повече ме въздига Асенъ и ме приближава къмъ себе си, толкова повече се разпаля у мене пъклениятъ огънь, който не ми дава покой ни деня, ни нощя! . .

Исакъ. (ухиленъ подига ржка) То нашата работа е свършена вече! (Разтрива ржце). Колко е хубаво!

Иванко. Къмъ какво и накжде ме завлѣче тая страшна мисъль, тоя огънь, който гори въ гърдитѣ ми и ме тласка къмъ ужасната цель? Боже! Смили се надъ мене! (Сѣда на стола и свежда глава на ржце).

Исакъ. Сега му е времето и безъ много заобикалки . . .

Я ление VI.

Иванко и Исакъ.

Исакъ. (влиза бързо и като уплашенъ). Славний войводо и великий мой господарю! (Покланя се низко).

Иванко. А! Ти ли си?

Исакъ. Прости мене старца, задето имахъ дързостьта да прекжсна спокойното течение на свѣтлитѣ ти мисли . . . но старъ съмъ, славний войводо, и не можахъ да предваря . . .

Иванко. Нѣма нищо, старче; позната ми е любовьта ти къмъ мене (сѣда).

Исакъ. Колко ми е драго, Иванко! Днешниятъ день е праздникъ за мене . . . Откога не съмъ ималъ тая радость! . .

Иванко. Менъ всѣкогашъ ми е било приятно да дохождамъ тукъ и да се разговарямъ съ тебе, добрий ми Исаче! Твоятъ разговоръ и твоитѣ съвети винаги сж ми били полезни, но по разни работи . . . Седни.

Исакъ. Все така си добъръ къмъ мене, Иванко, и нѣма край на твоята добрина . . . Менъ тукъ по ми е добре, отколкото когато бѣхъ при императора. И все на твоята добрина трѣбва да благодаря.

Иванко. Това не е отъ менъ, любезний мой. Волята на царя е такава и азъ постжпвамъ по волята му.

Исакъ. Е, Иванко! Защо да лицемѣря тамъ, дето добрината иска пълна откровеность? Царь Асенъ е юнакъ, благороденъ, великодушенъ, — това го знае цѣлъ свѣтъ; но (гледа упорито Иванка въ очитѣ), защо да не кажа, че Иванко е по юнакъ, по-великодушенъ и по-милостивъ отъ царя.

Иванко. (сериозно). Ти се увличашъ, старче. Злочестината, въ която ти падна по волята Божия, те прави да виждашъ превъзходство тамъ, дето нѣма друго, освенъ изпълнение на длъжностьта. Какво бихъ могалъ да направя безъ волята на царя-

Исакъ. Така, така . . . Злочестината, казвашъ; но човѣкъ само тогава познава работитѣ и имъ дава истинската цена, когато изпадне въ злочестина (вдига гласъ). Отъ великъ и гордъ севастократоръ, отъ главенъ и пръвъ началникъ на славнитѣ легиони, азъ днесъ съмъ робъ у българския царь. Това е злочестина за мене . . . Прости, дето говоря така откровенно, но тая злочестина ме научи да разбирамъ работитѣ така, както сж си тѣ, и да имъ давамъ истинска цена. (Съ гордость). Азъ съмъ гръкъ, и поради това не мога да не говоря правдата. Азъ не мога да не казвамъ, че, ако (протегнато) България сега е честита, дето има за царь Асена, двойно щѣше да бжде по-честита (гледа упорито Иванка въ очитѣ и съ малко снишенъ гласъ), ако да имаше за царь Иванка! . .

Иванко. (стреснато става). Старче! Словата ти сж опасни . . . Та все за това ли колчемъ дойда тукъ!

Исакъ. (и той става и гледа Иванка). Азъ благославямъ и вѣчно ще благославямъ славното име на българския царь, но азъ не мога да говоря неправдата. Ти знаешъ, че азъ, Исакъ, бѣхъ първиятъ следъ императора, бѣхъ като него, и още главенъ началникъ на славнитѣ императорски легиони . .

Иванко. Това е така.

Исакъ. Ти биде моя честитъ победитель; но можешъ ли каза, че на бойното поле нѣмахте достоенъ съперникъ?

Иванко. И това е истина. Твоето юначество, особно въ последната битка, правѣше ни да се очудваме и да се отчайваме въ победата. Признавамъ, че ние възблагодарихме Бога, когато ти падна въ ржцетѣ ни.

Исакъ Е, тоя славенъ военачалникъ, тоя чуденъ юнакъ, стои сега отпреде ти, Иванко, и ти казва (протегнато), че царската корона ще стои на твоята глава много по-добре, отколкото на Асеновата . . .

Иванко (приближава къмъ Исака). Полека, старче! Млъкни!

Исакъ (поиздръпва се. Съ по-възвишеничъкъ гласъ). . . Че Иванко ще може да води българитѣ къмъ по-велики и славни победи, отколкото е правилъ до сега Асенъ.

Иванко. Старче, какво хортувашъ ти?

Исакъ. (гледа страшно на Иванка и съ малко снишенъ гласъ). Българитѣ сж народъ силенъ и непобедимъ, а подъ царуването на храбрия и умния Иванка тѣ би победили цѣлия свѣтъ, би накарали цѣлия свѣтъ да вика (натъртено, но снишено): „Да живѣе Иванко, славниятъ български царь!"

Иванко. (Улавя се за челото и се отвръща отъ него.

Исакъ. Иванко! За човѣка всичко е възможно на тоя свѣтъ, чувашъ ли? Човѣкъ всичко може да стигне, стига само да иска.

Иванко. (изглежда го и клати глава). Безумни старче! Познавашъ ли ти, колко сж престжпни твоитѣ слова!

Исакъ. Не сж, Иванко, Ти си достоенъ за царь, ти трѣбва да станешъ, чувашъ ли? Трѣбва да станешъ и ще станешъ!.. (Бутва му въ ржката едно писмо и бързешкомъ си отива. На вратата го срѣща Тодорка. Къмъ нея). Върни се, върни . . . да го оставимъ сега на покой (Отива си).

Явление VII.

Иванко, самъ.

Иванко. (държи писмо и стои като замаянъ; после гледа къмъ дето отмина Исакъ) Какъвъ страшенъ човѣкъ! Какви страшни, но сладки думи. (Улавя се за челото и мисли).

(Исакъ и Тодорка се показватъ и се услушватъ).

Исакъ. (полекичка на Тодорка. Щомъ видишъ, че умътъ му се измѣнява, прекжсвай го и не му давай да се опомни, чу ли? (Тодорка кимва съ глава и скрива се).

Иванко (въздиша и клати глава). Да, лукавий човѣче! Ти ме позна. Ти виждашъ какво се върши въ душата ми. Ти първи запали у мене тоя пъкленъ огънь и сега го раздухвашъ . . . Ти право каза: азъ искамъ да стана царь и ше стана! Какъ ще си постигна цельта, съ какви срѣдства — не знамъ още, но предъ нищо не се спирамъ. Само (клати глава, като че се кани) нека тогава му мислятъ неприятелитѣ на българското царство! Тогава твоятъ хитъръ народъ нека му мисли . . . (Въ забравянето си изпуща писмото. Стресва се) А! какво ли е тукъ? (Взема писмото, разгъва го, погледва подписа и зачудено). Отъ императора Алексия! . . . Какво ли е? (Чете съ низъкъ развълнуванъ гласъ): „Брате Иванко! Желая ти здраве, дълголенствие и благополучие. Въ най-лошитѣ минути можешъ да се надѣвашъ на голѣма помощь отъ мене. Бжди дързновенъ и не се бой. Твой братъ Алексий (Отпуща ржце, мълчи. После). Какво писмо! Нима императоръ Алексий знае вече най-скритото ми желание? (Печално се усмихва, къмъ дето отмина Исакъ). Та питамъ ли още? (Клати глава). О, врагове! Вамъ е драго да видите междуособие въ българското царство . . . Вие сте готови да подадете ржка всѣкиму, който би се наелъ да разбърка царството ни . . . (Презрително се усмихва). Каква готовность! Каква обичь и каква доброжелателность . . . Но нека, азъ ще приема вашата ржка, та да видимъ

после . . . (Мисли. Потръсва глава). Нима жребиятъ вече е хвърленъ и връщане нѣма?

* * *

Исаковата дъщеря, въ която Иванко е влюбенъ, разпалва любовнитѣ чувства у последния къмъ Асеновата дъщеря Мария, за да могатъ съ нейната помощь да премахнатъ по-лесно Асена. Властолюбивиятъ Иванко се съгласява съ предложението на Исака, — да си послужи въ борбата за престола съ гръцкитѣ легиони, които после мисли да прогони. Исакъ отива по-далечъ въ своитѣ планове: той тъкми, следъ като използуватъ любовьта на Мария за изпълнението на своя пъкленъ планъ, да отритне Мария и направи дъщеря си Тодорка царица, а Иванка да подведе подъ скиптъра на византийския императоръ. Съ лъжливи обвинения и клевети Иванко сполучва да отстрани отъ Търново обичания отъ народа Асеновъ братъ Петъръ, когото пращатъ на заточение въ монастиръ. Чрезъ този хитро скроенъ планъ Иванко и Исакъ целятъ да стоварятъ отговорностьта за убийството на Асена върху обидения отъ заточението братъ Петъръ и, възползувани отъ недовѣрието, което народътъ ще му окаже, да препоржчатъ Иванка, като най-достоенъ Асеновъ замѣстникъ. Тоя планъ, обаче узнава въ Цариградъ отецъ Иванъ и бърза за Търново да предотврати готвената катастрофа. Следъ убийството на Асена и възкачването на Иванка, той, заедно съ Петра, възбужда у народа недоволство противъ истинскитѣ убийци на Асена. Петъръ, подтикванъ отъ отецъ Ивана и подкрепенъ отъ възнегодувалия народъ, обсажда съ българска войска Търново и го превзима. Иванко и Исакъ избѣгватъ. Отецъ Иванъ провъзгласява Петра за царь.

Унията на Калояна съ папата.

Любомиръ Владикинъ.

Тръгнахъ отъ „Св. Димитъръ“ къмъ черквата „Свети апостоли Петъръ и Павелъ“, посветена отъ Калояна на св. св. Петъръ и Павелъ.

Следъ добре разчетенитѣ военни успѣхи, които му донесли обаяние предъ народа и авторитетъ предъ външния свѣтъ, Калоянъ замислилъ да закрепи създаденото положение, преди да се впусне въ нови завоевания. Той искалъ царството му да бжде признато отъ Константинополъ или отъ Римъ. Още отъ встжпването си на престола той потърсилъ политически благословъ на *патриарха,* но срещналъ отказъ. Вмѣсто да избухне въ ненавре-

менъ гнѣвъ, мѫдриятъ храбрецъ потърсилъ пѫть къмъ Римъ. Три пѫти той пращалъ пратеници при папа Инокенти III, но тѣ били връщани отъ границитѣ на съседнитѣ държави. Все пакъ по нѣкакъвъ начинъ било съобщено на папата, че българскиятъ народъ, по примѣра на своитѣ дѣди, търси благослова на Светия престолъ. Инокенти III поелъ ловко подхвърлената му нишка, която трѣбвало да го свърже съ една нова область и да затвърди влиянието му на изтокъ.

Едно писмо отъ Търновския архиепископъ Василий до папа Инокенти III ни показва, че и тогава, както и днесъ следъ 700 години, нашитѣ съседи сѫ ни прѣчили да се свържемъ съ свѣта. Въ писмото се казва:

— „ . . . Нека знае ваше Светейшество всичко, което азъ правихъ, за да ида да търся даже въ Римъ вашето благоволение. Презъ м. юли, година отъ създанието на свѣта 6711 (отъ Исуса Христа 1202), седми индиктъ, моя покорность тръгна да се представи предъ нашия най-преосвещенъ и най-прославенъ отецъ Папа Инокенти. Като стигнахъ въ Дурацо, азъ бидохъ тамо възпрѣнъ 30 дена, когато искахъ да влѣза въ единъ корабъ, за да мина въ Италия Гърцитѣ ме задържаха и не ме оставиха да мина морето . . . Най-после стигнаха писма отъ нашия императоръ, въ които той ми казваше: „Побързайте да се върнете, защото ни дойде единъ кардиналъ, пратенъ отъ нашия господарь — папата“ . . .

И, наистина, въ Търново ненадейно се озовалъ папски нунций, Доминикъ Понеже този свещенникъ билъ по произходъ гръкъ, Калоянъ билъ много недовѣрчивъ и предпазливъ къмъ него — единъ фактъ, който ни открива една важна черта отъ характера на търновския царь. Нунциятъ донесълъ Калояну папско писмо, въ което светиятъ отецъ съобщавалъ, съ каква радость узналъ, че българскиятъ царь произхожда отъ старъ и благороденъ римски родъ, и го приканвалъ да докаже на дѣло своята преданность къмъ престола на свети Петъръ.

Калоянъ задържалъ нунция цѣли две години. Вѣроятно, искалъ е да упражни последенъ натискъ върху Византия: дочакалъ изхода отъ боя при Варна и, отъ една страна, като победитель, отъ друга, като притежатель на папското предложение, поискалъ отъ Константинополъ царска корона и патриаршески благословъ. Но и този пѫть му било отказано и чакъ тогава той се решилъ на смѣлата стѫпка — да поведе народа си въ лоното на Западната църква. Изпратилъ Доминика обратно въ Римъ, съ скѫпи дарове и писмо, въ което се казва: „Получихме вашето свещено

писмо, което ни е по-скжпо отъ всички съкровища на свѣта, и благодаримъ на всемогущия Богъ, задето ни просвѣти да си спомнимъ за кръвьта и за нешего отечество, откждето произхождеме. Блаженнопочившитѣ мои братя се опитаха да изпратятъ пратеници до Ваша святость, но тѣ не можаха да ви достигнатъ, поради множество наши врагове. И ние три пжти правихме такъвъ опитъ, но все безуспѣшно. Сега изпращамъ нарочно лице, презвитеръ Власия, и моля отъ апостолския престолъ, като отъ майка, да ни почте съ достойнство и да ни даде корона, както е било при нашитѣ древни царе, Петъръ, Самуилъ и други тѣхни предшественици, и както е означено въ нашитѣ лѣтописи".

Не лесно Калоянъ се добралъ до папското благоволение. Молейки Светия престолъ за корона и за патриархъ, Калоянъ не е забравялъ крайната си цель: България да бжде призната за политически и църковно независима държава. Търновскиятъ царь трѣбва добре да е познавалъ изкуството за водене дипломатически преговори, защото срѣдствата му не се изчерпали съ молби и обещания. Той е знаелъ да пази достойнството си и дори да заплашва. Когато папа Инокентий предявилъ твърде голѣми искания, Калоянъ му писалъ: — „Щомъ като гърцитѣ узнаха за нашитѣ преговори, изпратиха при мене своя патриархъ съ такова предложение: „Ела при насъ, ние ще те коронясаме за императоръ и ще ти дадемъ патриархъ, защото империя безъ патриархъ не може". Но азъ не се съгласихъ на такова предложение и прибѣгвамъ до твоя святость, защото искамъ да бжда робъ на св. Петъръ" . . .

Въ едно следующе писмо, Калоянъ ясно изразява желанието си да затвърди българската независимостъ: — „Прося и умолявамъ твоя святость, да бжде изпълнено желанието на царството ми — изпрати пастирски жезълъ за събиране пръснатитѣ овци и друго, каквото е редно патриарха да има, и възведи сегашния примасъ въ патриархъ. И нека търновската църква и следъ твоята смъртъ, да има патриархъ во вѣки. И понеже, поради далечния пжть и честитѣ войни, трудно е следъ смъртьта на всѣки патриархъ да се прибѣгва до римската църква, то нека да бжде дадено на търновската църква правото сама да си избира и посвещава патриархъ, за да не остане въ негово отсжтствие земята ни безъ благословение и да не падне грѣхъ на твоя святость. Молимъ още, въ великата и света църква на градъ Търново да бжде освещавано миро, понеже, щомъ въ Константинополъ узнаятъ, че сме се разбрали съ твоя святость, ще откажатъ да ни даватъ миро. Сжщо така моля, изпрати въ царството ми

кардиналъ, дай диадема и скиптъръ, по благослова на апостолския престолъ, и заповѣдай да се изготви златна грамота за тѣзи привилегии, та тя да се съхранява во вѣки въ търновската църква. Ако всичко това бжде изпълнено, то азъ съ потомството си и съ всички бждащи поколѣния български и влашки, ще се считамъ възлюбенъ синъ на светата римска църква".

Безъ забавяне този пжть папски нунций билъ изпратенъ обратно въ Римъ, докато първиятъ пратеникъ е билъ задържанъ две години. Защото този пжть трѣбвало да се бърза: тронуващитѣ въ Константинополъ латини се държали много предизвикателно къмъ Търновското царство и Калоянъ е предвиждалъ остъръ конфликтъ, може би въ близко бждеще. Той не се е съмнявалъ, че въ такъвъ случай папата ще вземе страната на своитѣ правовѣрни рицари, и нѣма да защити „произходящия отъ древенъ римски родъ" български царь. И за да не бжде принуденъ да жертвува едно отъ двете: корона отъ папата или интереситѣ на България, Калоянъ се постаралъ да изпревари събитията, да си осигури короната и папското признание, па после да се разправя съ надменния Балдуинъ.

Царски пратеникъ бързо тръгналъ за Римъ и понесалъ за светия отецъ царско писмо и царски подаръци: три топа изящно кадифе, златенъ покалъ, три сребърни тепсии, едно сребърно блюдо, единъ килограмъ и 750 грама пурпури, пчелинъ восъкъ, коне, катъри и др.

Къмъ края на есеньта въ Търново пристигналъ кардиналътъ Лео и донесълъ Калояну писмо и многоочакванитѣ инсигнии на богопомазанъ царь: корона, скиптъръ, знаме съ ключоветѣ на св. Петъръ, както и позволение да сѣче пари съ своя ликъ, да освещава миро и пр.

Въ папското писмо се казва: — „Изпращаме ти скиптъръ и кралска корона, а ти отъ своя страна ще дадешъ писмо на римската църква, че ще запазишъ въ подчинение на светия апостолски престолъ всички земи и народи, подчинени на твоята империя. По просбата на браническия епископъ Власия, твоя пратеникъ, разрешаваме ти да сѣчешъ монети съ своя образъ. На достопочтения нашъ братъ, търновския архиепископъ, даваме приматска привилегия надъ всичкитѣ земи на твоята държава. Той и неговитѣ приемници на нашата апостолска власть, ще коронясватъ твоитѣ приемници. Тѣзи две имена — примасъ и патриархъ, означаватъ почти едно и сжщо; и иматъ еднакво достойство.

Дипломацията на Калояна тържествувала, като ликувало и неговото оржжие. Всички крале, велможи и свещеници на тога-

вашния културенъ свѣтъ се научили, че въ Търново седи на трона единъ царь, храбъръ на война и мждъръ въ миръ. А византийскитѣ сановници, въ безсилна злоба пращали проклятия къмъ Цариградъ и жестоко се разкайвили, че не могли да оценятъ ржката, които бѣ имъ прострѣна за миръ и приятелство, следъ падането на Варна. Но много кжсно идвало разкаянието, а въ града на Константина вече тронувалъ не византийски императоръ, а Фландърскиятъ графъ Балдуинъ, прогласенъ отъ рицаритѣ за императоръ на Византия и тържествено увѣнчанъ въ Света София.

На 7 ноемврий 1204 г. кардиналътъ посветилъ архиепископъ Василий за примасъ на България, и българската църква станала самостойна. На другия день било определено да се извърши коронацията на Калояна.

На 8 ноеврий 1204 г., още въ тъмни зори около черквата св. Петъръ и Павелъ се трупалъ народъ.

Велможи и народъ ликували. Ликувалъ може би и царьтъ, но на неговото сурово мургаво лице не трепвалъ нито единъ мускулъ. Само чернитѣ му като бездни очи стреляли по-остро отъ други пжть

Въ голѣмия този блѣсъкъ имало едно тъмно петно, което вѣнценосниятъ дипломатъ съумѣлъ да скрие въ неудобния моментъ и народътъ нищо не забелязалъ. — Калоянъ молѣше папата да му изпрати царска корона, да го вѣнчае за царь, кесарь, императоръ, а Търновския архипескопъ да посвети въ патриархъ. Обаче, папата назова Василия примасъ, като убеждава Калояна, че двете титли сж равнозначущи, а на самия Калоянъ изпраща кралска корона — regium diadema . . . Вмѣсто да възнегодува, Калоянъ ловко се справя съ обидата на папата и въ благодарственото си писмо до него, благодари му задето е благоволилъ да посвети архиепископа въ патриархъ, а него — въ царь, императоръ . . . И вмѣсто да рискува нови политически усложнения, Калоянъ превръща злата омисъль на папата въ игра на думи!

Балдуинъ.

Николай Райновъ.

Тежката врата на затвора скрьцна ръждиво и факельтъ озари високъ, костеливъ човѣкъ. Неговиятъ мжтенъ, мъртавъ погледъ срещна лицата на стражитѣ — и ги не позна. Ржцетѣ му се спуснаха като отрѣзани по парцалитѣ на окжсаната дреха отъ *мораво кадифе*, що покриваше тѣлото му до колѣне.

Презъ износенитѣ дрехи се синѣеше снагата на Балдуина, премръзнала отъ влагата на мокрия зандань и отъ ледния вѣтъръ, що съскаше презъ дълбокия прозорецъ на стената. Едното око на затворника бѣ кърваво, смазано и подуго на клепача. Сухото му лице бѣ обрасло съ мека, разбъркана брада и правѣше отъ неговия образъ образъ на пустинникъ.

Когато си сне ржцетѣ, издрънчаха пранги — и край киткитѣ се очертаха широки гривни отъ кървава, отекла кожа.

Стражитѣ го запитаха нѣщо, ала той не отговори.

Балдуинъ чу скърцането на затваряща се врата, обърна се къмъ прозореца, съзрѣ свѣтлината, — и дигна морни ржце нагоре.

Графътъ се молѣше.

* * *

Въ първия день още — въ онзи чемеренъ день, кога попадна въ пленъ у Калояна — Балдуинъ разбра, че за него начеватъ тежки, непосилни дни.

Самъ Богъ възнегодува, че той зарѣза гроба Господенъ — и остави невѣрна сгань да го позори, — а самъ спрѣ да дѣли чужда държава и престоли да обсебва.

* * *

Додето се разгаряше тежка брань между паднали ромеи и тържествуващи латини, царь Калоянъ помагаше на латинитѣ, които бѣ разбилъ въ Тракия, та бѣ сключилъ съ тѣхъ съюзъ.

Ала, когато върховниятъваждъ на латини повѣри Балдуину войскитѣ да ги води, ромеитѣ го наговориха да разсипе българитѣ съ коварство и мечъ, та да грабне короната на Бизансъ и Търново и да ги подчини подъ своята власть.

Забрави свѣтлата мечта графътъ—да врѣже герба на Фландрия върху стенитѣ на Иерусалимъ и да приеме въ храма на Божия Гробъ причастие отъ патриаршески ржце.

Размжтила бѣ ума му жаждата за власть надъ чужденци.

И реши Балдуинъ сговоръ съ ромеитѣ: въ Солунъ стана това, защото западнитѣ земи на Византия не подвиваха още вратъ подъ латинско иго.

И съ хитрость сполучиха ромеитѣ да предуматъ Балдуина, за когото отрано точеха ножъ, ала чакаха първомъ да всѣятъ раздоръ между българитѣ и латинитѣ.

И казаха, че свети Димитрий Солунски, покровитель на града, самъ ще поднесе мечъ на Фландрийския графъ.

Ала не получи Балдуинъ мечъ отъ него, а побърза да отсѣче българитѣ, додето не сж открили изневѣрата му.

Та поведе войски срещу тѣхъ.

Срещнаха се двете вражи войнства — довчера другари и съратници — и люга бѣ борбата. Калоянъ надви, разпръсна пълчищата на графа и плени самия него.

Не сбѫдна се ромейска речь.

Свети Димитрий Солунски не чу молбата на своя народъ.

* * *

Зоредиха се беди за Балдуина.

Додето царь Калоянъ се биеше съ латинитѣ, въоржжени хора заведоха графа въ планината и го затвориха въ обительта на свети Ивана Рилецъ.

И нощемъ, кога затихнѣше мълвата на монаси и сетнитѣ звънчета на стадата се изгубѣха отвждъ планинитѣ, Балдуинъ падаше ничкомъ — и съ трепетъ молѣше прошка отъ строгия светецъ Иванъ Рилецъ.

Ала не озари ни еднажъ милость лицето му, не свѣтна жаль въ погледа на светеца. Гнѣвъ горѣше въ погледа на пустинослужителя.

Нѣколко седмици следъ това Балдуина пратиха въ голѣмата кула, надвесена надъ Янтра.

И тамъ бѣ писано — да изкупи вождътъ своя голѣмъ грѣхъ — — —.

* * *

Единъ день стражитѣ разнесоха въ прѣстолния градъ, че пленнникътъ е лудъ.

А той съ гласъ кълнѣше короната, що бѣ впила огнени шипове въ душа му, проклинаше пъклення жезълъ, който го бѣ излъгалъ, хулѣше народъ и войни, които му бѣха показали опасния друмъ.

И спомни си Калояна въ мига, когато — плененъ — треперѣше отъ острието на меча му. Ала царьтъ не заповѣда на войницитѣ си да го убиятъ, а само рече: — „Измами ни! И Бога измами! Моли се Богу да ти прости за измѣната! Помни, че въ деня, когато твой съзаклятнкъ се опита да убие, когото и да е отъ насъ — не ще осъмнешъ живъ!"

И после — страшниятъ гласъ на българския пустинижитель, който му говорѣше като живъ отъ иконата на своята обитель: „Горчива сждба заплете ти надъ моя народъ: не ще дочакашъ честити дни отъ днесъ!"

И зави се умътъ на Балдуина, свѣтла му се видѣ пропастьта — и понечи една нощь да се хвърли долу.

Ала скръцна тъмничната врата, стражитѣ го хванаха, смъкнаха го отъ прозорчето и му надѣнаха окови.

Едва сънь склапяше неговитѣ уморени очи, въ стаята влизаше призракътъ на пустиножителя и плашеше неговия сънь: „Покай се! — думаше — защото врагътъ бди и думата на царя ще се изпълни! Гледай да не умрешъ въ грѣхъ!“

И си отиваше.

А призрацитѣ се тълпѣха изново край Балдуина: безчислени, ужасни, мѫчителни.

А една нощь на душата му стана леко, погледътъ му се проясни, снагата му се изправи.

Свѣтлина се разлѣ предъ очитѣ на Балдуина.

А тази свѣтлина бѣ толкова силна, че той не смогна да проникне съ погледъ въ лѫчисгата завеса.

И гласъ се разнесе изъ свѣтлината: „Стани, Балдуине, защото наближава твоятъ часъ!“ И възправи се графътъ, та съзрѣ предъ себе си рилския светитель, окрѫженъ отъ бѣло сияние.

И протегна Балдуинъ рѫце къмъ отшелника, за да му се помоли.

Ала въ този мигъ грозенъ гласъ разцепи мрака задъ него. И бѣ подобенъ този гласъ на лъвски ревъ; — така реве лъвъ, комуто сѫ грабнали плячката.

Извърна Балдуинъ изплашено лице, и очитѣ му замръзнаха въ ужасъ.

Тамъ, въ тежкия мракъ, пръхтѣше гнѣвно конь — и едъръ конникъ насочваше дълго копие къмъ гърдитѣ на затворника.

И позна Балдуинъ, че къмъ него лети защитникътъ на Солунъ — св. Димитъръ, съ чието име ромеи го бѣха излъгали. — И той усѣти ледна болка да пронизва снагата му, сякашъ копие бѣ пробоило неговото тѣло — — —.

* * *

Кога зараньта влѣзохѫ тъмничаритѣ да видятъ графа, той лежеше на плочитѣ съ кърваво лице.

Неговата мрътва глава бѣ счупена, а на лицето му бѣ замръзнала тайнствена усмивка.

Главата му бѣ разбита о веригата, що лежеше на плочитѣ.

А сѫщата нощь царь Калоянъ бѣ убитъ предъ стенитѣ на Солунъ съ измама, защото обсадата тежеше на ромеитѣ, чието царство загиваше.

Убилъ го бѣ конникъ, чието име не можа да се открие.

И хората отъ крепостьта разнесоха вредъ мълва, че го е погубилъ свети Димитрий, защитникътъ на Солунъ — — —.

Следъ победата надъ латинцитѣ.

Люб. Владикинъ.

Калоянъ се завърналъ въ Търново тържествено.

Сѫщата вечерь въ тронната зала била дадена голѣма гощавка. Присѫтствували царицата съ свитата си и женитѣ на найзнатнитѣ велможи.

Въ разгара на пиршеството Калоянъ заповѣдалъ да доведатъ най-ценния трофей — Балдуина Неговитѣ графове и барони го придружавали. Царьтъ пожелалъ всички да се яватъ не въ пленнишки дрипи, а въ парадно рицарско облѣкло. И дори имъ отредилъ мѣсто на трапезата. Победительтъ не искалъ съ жестокость да получава славата си, пъкъ и не забравялъ, че Балдуинъ е отъ скоро неговъ братъ во Хрисге, подъ сѣнката на Апостолския престолъ. Гръцкото приятелство било несигурно както винаги. Унгарскиятъ краль пъкъ ненавиждалъ могъществото му. Гнѣвътъ на папата трѣбвало да се смекчи.

Българи и кумани ликували, упоени отъ слава и вино.

Боляритѣ запѣли новата пѣсень, съчинена отъ единъ монахъ за Калоянова прослава. Пленаннитѣ рицари, чиито натѫжени лица били необикновено красиви въ блѣскавитѣ дрехи, слушали разсѣяно буйната пѣсень и нищо не разбирали отъ варварскитѣ думи.

Когато дочулъ името си въ пѣсеньта, Балдуинъ неволно вдигналъ глава . . . и срещналъ две пронизващи стрели, черни като измѣната . . . срещналъ очитѣ на царицата-куманка . . .

Склонна къмъ смѣли приключения, царицата не могла да прогони отъ мислитѣ си образа на пленения императоръ. Благородното му лице, съ леко прошарена рижа брада; бѣлитѣ му рѫце съ тънки пръсти, каквито имали само нѣкои зографи и нито единъ отъ търновскитѣ велможи; стройниятъ станъ на възпитанъ въ турнири рицарь . . . Нито единъ въ Търново не приличалъ на него . . . нито царьтъ дори . . .

Не издържала на изкушението буйната куманска кръвь. И преоблѣчена въ болярски дрехи, като прислужница, една нощь тя подкупила стражитѣ и влѣзла въ кулата. Тя подала на плечника писмо и чакала отговоръ.

Балдуинъ само вдигналъ рамене и нищо не казалъ. Нито дума.

Царицата му предлагала свобода, само ако я обикне и пожелае да я направи своя жена. Тя ще избѣга съ него въ Цариградъ веднага, още тази нощь дори. Всичко е готово за бѣгство; вѣрнитѣ ней кумански главатари ще ги придружаватъ.

Минали въ очаквания бавни дни и нощи. Прекрасниятъ пленникъ се колебаелъ или се страхувалъ отъ измѣна, или чакалъ нѣкакво известие.

Най-после царицата изгубила търпение и надежда. Балдуинъ вече явно отвръщалъ погледъ отъ нейнитѣ сгръвни очи . . . Всичко било свършено, освенъ отмъщението.

Една вечерь Калоянъ получилъ отъ югъ тревожна весть: гърцитѣ вече се отказвали отъ него и водительтъ имъ явно миналъ на странига на латинитѣ.

Сжщата нощь царицата съ сълзи на очи открила на царя страшната тайна: че пленникътъ й предлагалъ короната на Византия, ако му даде възможность да избѣга.

Страшенъ като грьмъ и буря е билъ гнѣвътъ на Калояна! Нидменниятъ пленникъ искалъ да му забие ножъ въ сърдцето и да отиде да се съедини съ вѣроломнитѣ гърци! Прелюбодеяние и измѣна! Само смъртьта е била едничката отплата.

И още сжщата нощь кулата опустѣла . . .

Смъртьта на Калояна.

Ст. М. Поповъ.

Вдигнала глава на възбогъ гордата Бѣласица се бѣше сякашь заслушала да долови ехото отъ бумтежа на Калояновитѣ стенобойни.

Да, да, ясно бѣше! Това сж тѣ, стенобойнитѣ на Калояна, които рушеха Солунскитѣ стени! Стенитѣ на най-голѣмия славянски градъ, които пречеха на излаза на славянитѣ къмъ широкия свѣтъ за животъ и търговия!

И кой върши сега това? Кой? Не е ли това последниятъ отъ тримата братя Асеновци!

Нима това не е рѣдъкъ и великъ подвигъ!

Кои, освенъ Асеновци сж се заемали съ такива тежки и знаменити подвизи: . . .

* * *

Подпомогнатъ отъ куманскитѣ войски, Калоянъ е сложилъ тежка обсада надъ Солунъ. Но противъ него се гласи смъртенъ заговоръ, защото тъкми да остави царсгвото си на братовото си чедо Ивана—Асеновия синъ. Противъ непълноврьстния Иванъ Асенъ сж царицата — куманка, жена на Калояна, и нѣкои отъ воево-

дитѣ. Тѣ искатъ престола за Борила, който сега ржководи обсадата. Въ заговора участвува и куманскиятъ воевода Манастрасъ.

* * *

Калоянъ не бѣ довършилъ още молитвата си, когато Куманскиятъ предводитель Коцасъ му доложи, че въ неговия лагерь сж се явили рицаритѣ, настойници на малолѣтния Солунски краль, като негови пратеници.

Влѣзли въ царската шатра и двамата рицари му сториха дълбокъ поклонъ. Той ги накара да седнатъ и ги попита:

— Е, рицари, склонихте ли най-сетне градътъ да бжде нашъ?

— Склонихме, повелителю велики, отвърнаха тѣ, не само градътъ, но и всичко що е наше слагаме предъ царскитѣ ти стжпки, съ една само молба: войската ви да не влиза въ града ни. Каквато дэнь поискате, кажете ни — ще я пратимъ, и какъвто уговоръ искате, ще ви подпишемъ. Отъ заложници ако има нужда, кажете — готови сме ние двамата такива да останемъ. Или пъкъ поискайте отъ кралския домъ, когото искате — ще дойде.

— Това го чухъ вече—каза царьтъ — отъ други ваши пратеници по-рано, съ тая разлика само, че тогава ни заплашваха съ Венеция и папата, на което отговорихъ: „Да заповѣдатъ"! И чакамъ ги! Но вие, Солунски бранители, едвамъ сега ли се сетихте да ми отваряте градскитѣ врати, когато азъ съ моитѣ стенобойни си отворихъ шестнадесеть такива врати? Тия врати нито вие, нито пъкъ тия, съ които ни плашите, ще сж въ сила да зазидатъ.

Азъ искамъ юначнитѣ ми войни да влѣзатъ въ тоя градъ и морскиятъ вѣтъръ да развѣе прѣпорцитѣ имъ надъ него! Нощя зазидвайте проломитѣ, на другия день ние пакъ ще ги разбиваме! Кажете това на гражданитѣ на кралица Маргарита и на малкия ви краль — завърши царьтъ.

— Велики царю, никаква милость, значи? — извика съ задавенъ отъ сълзи гласъ единиятъ отъ пратеницитѣ.

— Казахъ ви, не искате жертви, не искате кръвь, недейте я пролива! Сега съ здраве, рицари! — рече отсѣчено Калоянъ, съ което искаше да имъ подчертае за втори пжть, че могатъ да си отиватъ.

Двамата рицари съ съкрушено сърдце напуснаха царската шатра, поведени отъ двама примикюри и двама войници къмъ главния входъ на Солунската крепость, която щомъ наближиха на хвърлакъ-мѣсто, отвързаха очитѣ имъ, запалиха две факли, предадоха ги въ ржцетѣ на рицаритѣ и се отдръпнаха задъ ве-

ригата на мъртвата стража. Рицаритѣ, освѣтени добре (да не стане грѣшка) наближиха входа. Нѣмаше нужда да обаждатъ лозунката имъ, тъй като факлитѣ, носени отъ тѣхъ, освѣтиха стотици глави, тълпящи се върху бойницитѣ надъ крепостната врата, що съ напрегнато любопитство очакваха отговора — благоволението на българския царь. Мнозина отъ крепостнитѣ стени още по вървежа имъ разбраха, че отговорътъ, който носѣха, бѣ отрицателенъ.

Калоянъ, отъ своя страна, търсѣше причинитѣ за късното идване на пратеницитѣ?

Не правѣха ли това съ цель да заблудятъ и да направятъ нѣкой излазъ презъ проломитѣ и вратитѣ?

Но за това ще имъ трѣбватъ прѣсни сили, а такива не бѣха имъ изпратени нито отъ папата, нито отъ Венеция.

Венециански кораби не бѣха влизали въ пристанището, освенъ рѣдко по нѣкои, що имъ внасяха храни и припаси.

Все пакъ той обмисляше: не ще ли бѫде по-умно, ако нареди да бѫде удвоена предната верига, а всички останали да бѫдатъ съ орѫжието си на щрекъ.

И реши: да отиде или самъ или пъкъ да изпрати пъргавия Манастрасъ да нареди да се промъкнатъ по-опитни войници около проломитѣ и да бдятъ И доловятъ ли най-малкия шумъ или движение въ крепостьта, веднага да му съобщатъ.

* * *

Докато тая мисъль измѫчваше душата на Калояна, докато срѣщà и изпращà пратеницитѣ, недоволницитѣ и заговорницитѣ около сестриника му Борила тихо, мълкомъ и далече отъ царската шатра, размѣстваха цѣлата войска.

Манастрасъ, приготвенъ да убие царя, скритъ на тъмно въ шатрата си, наблюдаваше всѣко движение на опечаления царь.

И, мислейки за утруденитѣ си войници, мисъльта на Калояна неволно литна къмъ роднитѣ имъ огнища, а оттамъ и въ Търново, въ неговия роденъ домъ . . . Тамъ, дето отрастна на рѫцетѣ на кака си, княгиня Вита, — майката на Борила и около двамата си братя, погълнати денонощно отъ дѣлото по приготовляване на българското възстание. Нѣкакъвъ черенъ призракъ съ костеливитѣ си рѫце и остри нокти безмилостно замачка сърдцето му. Калоянъ предугаждаше заговора . . ., но все не му се искаше да вѣрва.

Кака му, добрата му кака, която му бѣше вмѣсто майка, изживѣла всички трудности, страдания и ужаси на възстание, на освобождение и на подлитѣ и предателски убийства на двамата ѝ братя — единъ следъ другъ и то отъ люде, считани за най-

близки и преданни, да роди синъ, който . . . О, та това е стократно по-ужасно отъ грозното дѣло на Иванковци! . . И тя! . . царицата . . . ехидната куманка . . . „Не, не! Още сега!“ — неволно извика той.

Манастрасъ скочи изтръпналъ, стисна дръжката на меча си и заслухтѣ въ мрачината.

Никакви стжпки и никакъвъ шумъ . . .

Той се наведе къмъ разрѣза, който бѣ направилъ, за да наблюдава царя и го видѣ пакъ седналъ, облакътенъ и втренченъ въ нѣщо.

Гледа го дълго, дълго. Негърпение, смѣсено съ страхъ, сѐ по-вече и по-вече раздрусваше тѣлото му.

Значи, решилъ е да не спи тая нощь, си мислѣше Манастрасъ и презъ ума си прекарваше, каквото му бѣха казали заговорницитѣ, отишли да размѣстватъ войскитѣ. Особно го дразнѣха наставленията на Добромира и Радоя:

„Но, Манастрасе, запомни добре, докато не влѣземъ въ Солунъ, не посѣгай!“ „Да, да, не посѣгай! Иначе! . .“ Глупци! . . А кжде би ни изпадналъ случай по-добъръ отъ тоя сега? — Войската му, опасана отвънъ отъ желѣзния обрачъ на нашитѣ, притисната къмъ остритѣ копия на франкитѣ ще, не ще, ще се подчини и ще признае Борила за царь! . . А стане ли това, мѣстото на главенъ войвода, на върховенъ вождъ на юначното българско воинство, остава свободно! . . И кой би ималъ по-голѣми права на това мѣсто отъ пратеника на царицата и близкия и вѣренъ привърженикъ на царя? . . .

Унесенъ въ тия мисли той несъзнателно бѣ отвърналъ погледъ отъ Калояна и цѣлъ изтръпна, като погледна презъ прозореца и го видѣ съ рога-тржба въ ржце, който Калоянъ бѣ взелъ отъ леглото си, за да го окачи надъ възглавницата си, кждето бѣ мѣстото му.

Окачи го и воденичния камъкъ, който бѣ притисналъ гърдитѣ на Манастраса се отъркoли.

Калоянъ, безъ да изгаси свѣтилника, легна и отпусна лѣва ржка върху очитѣ си.

Манастрасъ стана. Тръгна да излѣзе, но се спрѣ на входа. Разгледа наоколо. Върна се. Съ треперещи ржце, тихо и предпазливо изпървомъ събу сандалитѣ си и сне бронята си.

Пропълзѣ къмъ шатрата на Калояна.

Взе възправеното предъ входа съ позлатена дръжка царско копие и го насочи къмъ гърдитѣ му.

. . . Удари съ всичка сила, и съ два скока се намѣри пакъ въ шатрата си.

— Ахъ! Убиха ме! — едвамъ успѣ да извика Калоянъ, мжчейки се да извади оставеното въ раната му копие.

— „Убили?" „Кого убили?" питаха се доприпкалитѣ околни стражи. Но съгледали прободения и окървавенъ царь, се развикаха:

— Хей, убили! царя ни убили!

— Какво? Царя ли убили? ги питаше излѣзлиятъ босъ и съ мечъ въ ржка Манастрасъ, като веднага почна да разпитва: Кой? Какъвъ? и да дава нареждания:

— Да се обкржжи и запази цѣлиятъ станъ около главнитѣ шатри и да не се пуска никой, нито вжтре, нито навънъ!

— Убили! Царя убили!

Стой! Назадъ! Лозунката! „Свети Димитрий! Св. Димитрий!" — се чуваше, носѣше се и обземаше цѣлия лагерь!

Около леглото на царя бѣха пристигнали и стояха сплашени Калояновитѣ войводи.

Калоянъ повдигна натежали клепачи, метна мжтенъ погледъ къмъ тѣхъ и едвамъ издума:

— Убиха ме! . . .

— Но кой? — осмѣли се да попита самиятъ Манастрасъ.

— Ти, Манастрасе — едвамъ пошепна умиращиятъ царь.

— Казахъ ли ти, че куманецътъ . . . — искаше да пошепне нѣщо Радой на Добромира.

— Куманецътъ! . . Този ли? — чулъ това, изрева войводата Шишманъ. — Ахъ, предателю! — измъкна меча си и се хвърли върху Манастраса, който се мжчеше да се защити, но понеже бѣше безъ броня Шишмановия мечъ хлътна дълбоко въ гърдитѣ му.

— Умри, псе прэклето — думаше Шишманъ, като изтри меча си отъ дрехитѣ му, и надвесенъ надъ Калояна простена дълбоко:

— Ахъ, соколе нашъ, сами ли ние утре... безъ тебе...

— Умре клетиятъ Манастрасъ! Ала бояринътъ Шишманъ за това убийство ответъ ще дава . . .

— Предъ кого, Стамо? — Въ безцарствие ответи се не даватъ.

— Не сме безъ царь, Шишмане, — рече Стамо, като посочи току-що влѣзлия Борилъ. — Борилъ не е ли отъ Асеновци?

— А престолонаследникътъ Иванъ Асенъ? — извика Шишманъ и очитѣ му заискриха.

— Въздържай се, Шишмане! Това не азъ, ти и Стамо ще решаваме, а цѣлиятъ воеводски съветъ — важно продума Борилъ.

А вънъ изъ цѣлия лагеръ на войницитѣ се предаваше отъ уста на уста: Убили царя! Кой? Свети Димитрий! Самъ светията го убилъ! Съ неговото царско копие!

Съборътъ противъ богомилитѣ.

Когато благочестивиятъ царь Борилъ завзе престола отъ сестринитѣ си синове, изникна, като зълъ трънъ, проклетата богомилска ересь, водитель на която се яви тогава мръсниятъ попъ Богомолъ съ своитѣ ученици. Благочестивиятъ царь Борилъ, като узна това, пламна отъ божеествена ревность и разпрати изъ цѣлото си царство хора, да ги съbeратъ, като плѣвели при снопитѣ, и заповѣда да се свика съборъ. Когато се събраха всички архиереи, свещеници и монаси, както и всички боляри и голѣмо множество отъ останалия народъ, и когато царьтъ бѣ известенъ за това, тутакси излѣзе, облѣченъ въ свѣтла багряница и отседна въ една отъ голѣмитѣ църкви, а членоветѣ на събора наседаха отъ двѣтѣ му страни. Следъ това поржча да доведатъ сеячитѣ на нечестието. И не имъ забрани резко изведнажъ, но ги улови съ голѣмо изкуство, като имъ каза, съвсемъ да се не страхуватъ, но смѣло да изложатъ своето богохулно учение. А тѣ, за да уловятъ (въ мрежата на ересьта си) царя и придружаващитѣ го, подробно разкриха злословната си ересь. Царьтъ и тия, що бѣха съ него, имъ възразяваха съ мждри въпроси, възъ основа на Свещ. Писание, докато изобличиха тѣхното злословно мждруване. А тѣ стояха като безгласни риби, паднали въ недоумение отъ всѣка страна. Благочестивиятъ царь, като виде, че тѣ сж всѣкакъ посрамени, че дяволътъ е падналъ и смачканъ, а Христосъ — възвеличенъ, изпълни се съ радость и заповѣда да пазятъ както тѣхъ, така и прелъстенитѣ отъ тѣхъ. А тѣ, като видѣха това, възвърнаха се пакъ къмъ съборната църква. А тия, които не се покориха на православния съборъ, бѣха подложени на различни наказания и заточение. Следъ това благочестивиятъ царь Борилъ заповѣда да преведатъ отъ гръцки на български езикъ Сборника*), който да се чете въ първата недѣля на светия постъ, споредъ както още

---

*) Книга на законитѣ противъ богомилитѣ.

изпърво св. отци сж предали на съборната и апостолска църква. По негова заповѣдь тоя св. съборъ бѣ вписанъ въ числото на православнитѣ събори. Преди неговото царуване никой другъ не бѣ свиквалъ православенъ съборъ като тоя. Всичко това се извърши по заповѣдь на благочестивия царь Борилъ презъ февруарий, 11 день, въ петъкъ на сирната недѣля. Когато православниятъ нашъ царь нареди добре всичко това, и когато съборътъ се завърши, той влѣзе въ църквата, дето, следъ като поблагодари Бога, изпрати всѣкиго да си отиде у дома си.

Вѣчна му паметь!

Изъ „Синодикта на царь Борила.“

Освещаването на черквата „Св. Четиредесеть мжченици“.

Любомиръ Владикинъ

Въ миръ е била градена любимата на царя черква.

И когато изкусни зографи изписвали стенитѣ, отъ югъ дошла тревовожна вестъ: вѣроломниятъ Киръ Тодоръ потъпкалъ мирния договоръ и съ стръвни пълчища навлѣзалъ въ българската земя.

Възмутилъ се мирниятъ народъ. И палешникътъ се превърналъ въ мечъ.

Преди да яхне коня си и да поведе войнството, царь Иоанъ-Асенъ, слѣзълъ при новия храмъ, да види до кой день отъ календара сж стигнали зографитѣ въ притвора.

Когато царьтъ влѣзълъ въ храма, зографитѣ изписвали третия месецъ отъ годината, деня на свети Четиредесеть мжченици.

— „Боже, Господи мой!“ — съ дълбока вѣра пошепналъ царьтъ и колѣничилъ на плочитѣ, — „разбирамъ поличбата, която ми пращашъ!“

Увѣренъ въ небесната помощь, благочестивиятъ царь яхналъ бойния си конь, що го чакалъ въ черковния дворъ, посрѣдъ сонмъ свѣтобронни воеводи, повелъ българската войска — къмъ Клокотница“.

* * *

Невиждано тържество за Търново е било освещаването на храма.

Докато царьтъ билъ на война, изписването и украсата на черквата продължило безъ прекжсване — такава била царската воля. Нито педя бѣла стена не останало: изкусна живопись по-

крила и най-тъмнитѣ кѫтчета. А до главния входъ, тамъ, дето изписватъ ктиторитѣ, най-вещиятъ търновски живописецъ нарисувалъ Иоанъ-Асена, държащъ въ една рѫка царски жезълъ а въ друга — миниатюрна черква. Царьтъ билъ изписанъ въ скромно облѣкло, както той обичалъ да се носи. Сѫдейки по високото му чело и дълбокитѣ замислени очи, човѣкъ би го взелъ за мѫдрецъ, свикналъ повече съ пачето перо, нежели съ меча и бронята. Но такъвъ жезълъ, корона и червени обуща е могълъ да носи само единъ — когото всички познавали и всички обичали.

Освещаването на храма съвпаднало съ връщането на победоносната войска и съ разширението на царството до три морета. Героитѣ отъ Клокотница взели участие въ церемонията и тѣхнитѣ доспехи, окичени съ цвѣтя, свѣткали подъ лѣтното слънце. Народътъ, въ пъстра премѣна, и съ китки въ рѫце, се стекълъ въ черковния дворъ, както преди 44 години бѣ се събралъ въ двора на „Св. Димитъръ“, ей тамъ отвѫдъ Янтра, когато стариятъ Асенъ го повика да вдигне мечъ за свобода. Сега синоветѣ на онѣзи героични бащи, се събрали подъ крилото на своя царь — синъ на стария Асенъ, да празднуватъ разцвѣта на дървото, което бащитѣ имъ посадиха и поляха съ кръвьта си.

Когато камбанитѣ на всички търновски черкви забили тържествено, северната врата на Царевецката крепость се отворила, и по стръмната пѫтека, която се спуска право къмъ „Свети Четирсе“, се задалъ царьтъ съ семейството си и великитѣ боляри.

Войската гръмко приветствувала върховния сиваждъ, звънтѣли медни щитове, цвилѣли буйни коне, а народътъ запѣлъ въ единъ гласъ тържествената църковна химна: „Блаженъ гряди“ и махалъ съ цъвнали вейки.

Бавно слизалъ царскиятъ кортежъ, защото всички ходили пеши. Нито кола, нито носилка. Народътъ очаквалъ да види царя си въ най скѫпи одежди, на едъръ конь. Или пъкъ въ блѣскави военни доспехи, съ златенъ шлемъ и ризница отъ посребрени люспи. Но царьтъ се явилъ въ скромно облѣкло, такъвъ какъвто го бѣ нарисувалъ умниятъ зографъ. Защото царьтъ идѣше отъ кървава брань, защото много майки, вдовици и сирачета едва преглъщаха сълзитѣ си, и съсипнитѣ още димѣха въ Тракийскитѣ поля. Защото той идѣше да се поклони Богу, тъй като безъ него ни дума, ни дѣло се изпълнява, и да благодари на Светитѣ 40 Мѫченици, съ чиято помощь победи враговетѣ. А кой разуменъ самодържецъ би ослѣпѣлъ отъ щестлавие предъ Царя на царетѣ?

Когато царьтъ и свитата му влѣзли въ храма, народътъ останалъ на колѣне и мълчалъ съ наведена глава, възнасяйки мо-

литва към Всеблагия, който го избави отъ нахлуването на врага и превърна злото въ добро.

Камбанитѣ спрѣли. Само клепалата биели тихо, като за вечерня, и бавно заглъхвали.

Храмътъ билъ препълненъ съ знатни богомолци, когато пристигналъ царьтъ съ семейството си и сонмъ велики сановници. Тежки свѣщници и полюлеи съ рой трептящи пламъчета пръскали златожълта свѣтлина. Иконостасътъ блестѣлъ отъ множеството златни и сребърни ореоли на иконитѣ. Завесата предъ олтаря сияела като звездно небо — толкова много бисеръ и скѫпоценни камъни вшили въ нея царскитѣ щерки Изящнитѣ рѣзби отъ тъмнокафявъ орѣхъ красиво пресичали хилядитѣ трептящи лѫчи.

Иоанъ-Асенъ миналъ по застланата съ губеръ пѫтека между колонитѣ и спрѣлъ предъ олтара съ наведена глава. И когато архиепископътъ се появилъ на царскитѣ двери, издигналъ надъ побѣлѣлата си глава златната чаша на светото причастие. Иоанъ-Асенъ колѣничилъ, съ рѫце събрани за молитва. И гробна тишина изпълнила храма, като че ли самъ Богъ шепнѣлъ, и всѣка душа се разтваряла да Го чуе.

— Какъ смирено колѣничилъ тукъ буйниятъ победитель надъ Тодоръ Комнина; съ каква кротость съзерцавали Разпятието очитѣ, които до вчера съ безмѣрна дързость сѫ гледали смъртьта.

После царьтъ сталалъ, обгледалъ живописната украса на храма и спрѣлъ дългъ погледъ върху стенописния календаръ. Той търсѣлъ месецъ мартъ, дена на Св. 40 Мѫченици. И когато го намѣрилъ, живо си припомнилъ часа, въ който тръгналъ на бой: заграфитѣ рисуваха тъкмо този квадратъ И чудо: битката при Клокотница стана на 9 мартъ — праздника на Светитѣ 40 Мѫченици!

Съ рѫка на сърдцето царьтъ издигналъ очи къмъ свода, дълго съзерцавалъ лѫчистия трижгълникъ на Богъ Саваота, и три пѫти се прекръстилъ.

На излизане царьтъ дълго загледалъ двете колони — гранитната, съ тежкитѣ прабългарски слова, и мраморната, съ новоиздълбания по нея надписъ: колоната на великия ханъ Омуртагъ и паметника за Клокотнишката победа.

Какви ли мисли сѫ вълнували потомеца на старитѣ български царе? Какво ли видение е свързало двете колони, двата символа?

Иоанъ-Асенъ II — какво съвършенно съчетание отъ християнско благочестие и прабългарската воля!

Надписътъ върху колоната на Иоан. Асена II.

Въ 6743 (1230) год., индиктъ 3-и, азъ, Иоанъ Асѣнъ въ Христа Бога благовѣренъ царь и самодържецъ на българитѣ, издигнахъ отъ основи тоя свети храмъ и напълно го украсихъ съ живопись въ честь на св. 40 мжченици, съ чиято помощь, въ 12-та година отъ царуването си, когато храмътъ бѣ вече украсенъ, отидохъ на война въ Тракия, разбихъ грьцката войска и пленихъ самия царь Киръ Тодора Комнена съ всички боляри; завзехъ всички земи отъ Одринъ до Драчъ, грьцката, албанската и сръбската земя. Вразитѣ (латинцитѣ) задържаха само градоветѣ около Цариградъ и самия градъ, но и тѣ се подчиниха подъ скиптъра на моего царство, тъй като нѣмаха другъ царь, освенъ менъ и, благодарение на менъ, можеха да живѣятъ, по повеля на Бога, безъ Когото ни дѣло, ни дума може да се изпълни.

Слава Му до вѣка. Аминъ.

Легенда за черквата „Св. 40 мжченици".

Враговетѣ на България унищожили всичко, което сж могли да унищожатъ, и отъ нѣкогашния блѣсъкъ останалъ само тжженъ споменъ. Но народното въображжение украсило съ чудни легенди похуленитѣ светини и като ехо си възвърнало изчезналото великолепие.

Разправятъ, че когато есень позлати листата, изъ гробоветѣ нощемъ излазятъ царски сѣнки. Едритѣ елмази на коронитѣ имъ блестятъ като звезди; багреницитѣ бавно се влачатъ по земята; червенитѣ сандали не стжпватъ, а леко се движатъ, като бледото отражение отъ фенера на нощния пазачъ. Лицата имъ излжчватъ мека лунна свѣтлина. Очитѣ имъ сж тжжни.

Сѣнкитѣ обикалятъ черквата, влазятъ въ нея презъ затворената врата и пакъ излазятъ. Дълго съзерцаватъ западната стена, откъмъ рѣката — и тогава дивитѣ храсти подъ нея горятъ съ зеленикава фосфорна свѣтлина.

После политватъ възъ черквата и като че ли гледатъ къмъ Царевецъ и Трапезица . . .

Понѣкога и зли духове като прилепи плѣскатъ съ невидими крила около храма; чува се шумъ като отъ гропотъ на хиляди препускащи коне; остъръ звукъ отъ копия по метални щитове; далеченъ глъчь отъ човѣшки гласове и грохотъ на падащи стени... После всичко заглъхва. . . Сякашъ царьтъ зове войскитѣ си.

Тогава турцитѣ се скривали въ одаитѣ си, треперѣли отъ незнаенъ страхъ и не смѣели да се покажатъ на двора. Въ такива нощи минарето на джамията се срутвало.

А въ полунощь срещу 9 мартъ — деньтъ на Св. 40 Мжченици, изъ затрупания съ камъни олтаръ излизала една неземно хубава мома, въ бѣли одежди и руси разплетени коси. Дълго време тя стояла предъ олтаря съ свити за молитва ржце. После запалвала златенъ свѣщникъ и съ него обхождала джамията извжтре. На три мѣста, тамъ, дето били погребани трима велики царе, бѣлата сѣнка колѣничила и се молила Богу.

После тръгвала къмъ изхода. Къмъ старния, зазиданъ отъ турцитѣ изходъ. Вратата сама се отваряла предъ нея.

Щомъ бѣлата сѣнка се появявала на прага, повдигалъ се зловещъ шумъ отъ крила, кикотъ и скърцане сж зжби. Надгробнитѣ плочи почвали да се размѣстватъ и тракали глухо. Вълнитѣ на Янтра съ необикновена сила се разбивали о брѣга.

Сѣнката пристжпвала една крачка и въ мигъ наставала гробна тишина.

Съ бавни стжпки тя отивала къмъ царскитѣ гробища. Намирала въ буренака всѣки забравенъ гробъ — вдигала плочата му, влизала вжтре и запалвали кандило. И когато най-после бѣлата мома тръгвала къмъ рѣката да се окжпе, въ тревясалия дворъ на джамията блещукали неугасими блуждаещи пламъчета.

Първи пѣтли щомъ пропѣятъ, бѣлата сѣнка литвала като ангелъ на невидими крила, спущала се къмъ олтара и се стопявала въ него.

Ако турчинъ или българинъ-родоотстжпникъ видѣлъ бѣлата сѣнка, поразявалъ го тозъ-часъ тежъкъ недж гъ: ту онѣмявалъ, ту перде се спускало на окото му, ту кракъ или ржка се схващали. Но на благочестивитѣ българи тя носѣла добри сполуки и изцеление отъ всички душевни и тѣлесни страдания. Мнозина вѣрующи се сгушвали въ шубрацитѣ край църквата, вечерь срещу свети 40 Мжченици, и чакали вестяването на бѣлата мома.

Това повѣрие нѣма ли нѣщо общо съ легендата за „Бѣлата жена“ въ западна Европа, или самородно е израсло изъ жадуващата за утеха народна душа?

Бѣлата жена на Търново едва ли познава своята западна сестра. И докато появата на втората е злокобно знамение за близко нещастие или смърть, нашата е само весталка на свещеното минало и самарянка на раненото българско сърдце.

Чудотворната черква не преставала да подхранва у поробения народъ надежда за скорошно избавление. Царскитѣ сѣнки по-

незнайни пжтища проявявали своето присжтствие, смущавали покоя на турскитѣ богомолци въ джамията, чрезъ тайнствени подземни бучения, и дори нѣколко пжти събаряли минарето.

Вѣрно е, че всѣки 3—4 години викалницата се събаряла безъ никаква видима причина. Търновци разбирали задгробното знамение за скорошното падане на турската власть и ликували въ душитѣ си.

За да прекратятъ тайната радость и тълкувания на раята, управницитѣ на джамията решили да не строятъ вече минаре. Но правителството било на друго мнение. То изпратило отъ Стамбулъ единъ ученъ кадия и единъ архитектъ да построятъ викалницата, както трѣбва.

Когато разкопали около минарето, за да поставятъ основитѣ по-дълбоко, намѣрили на аршинъ и половина дълбочина, въ дѣсно на олгара, една голѣма гробница.

Никой българинъ не билъ допуснатъ при разкопаването и никой не можалъ да види гробницата. Тогава въображението дошло пакъ на помощь и тръгнала мълва, че подъ минарето билъ гроба на самия Иоанъ Асенъ II, че тамъ били открити голѣми съкровища, корона, скиптъръ и пр. Тогава и най-невѣруюшитѣ се убедили, че духътъ на Иоанъ Асена е събарялъ оскверняващего коститѣ му минаре.

Други разправяли, че въ подземието се намѣрили и мощитѣ на св. Иларионъ Меглински.

Като се научилъ за находката, фанариотскиятъ митрополитъ изпратилъ протосингела си, да узнае, що е намѣрено и, ако има нѣщо ценно за българщината, да го откупи отъ турцитѣ и да го унищожи.

Може би ние не вѣрваме въ чудеса, но има люди, които още помнятъ преданието за злата среща на протосингела Дионисий.

Вѣренъ на митрополитското поржчение, Дионисий хитро се промъкналъ до шейха на джамията, надълго разговарялъ съ него, обѣдвали заедно, и най-после добилъ позволение да посети храма, разкопката и дори да надникне въ подземието, дето още витаели сѣнкитѣ на погребанитѣ тамъ царе.

Дали пратеникътъ е узналъ нѣщо за намѣренитѣ мощи, златни кръстове и царска корона — никой не знае. Защото щомъ излязалъ изъ храма и тръгналъ къмъ гръцката митрополия да разкаже, какво е видѣлъ, той съ ужасъ забелязалъ, че сѣнкитѣ на подземието го следятъ и пронизватъ съ заканителни погледи. Той ускорилъ крачкитѣ си, но сѣнкитѣ сърдито му направили знакъ да спре.

Бледъ като смрътникъ, Дионисий отчаяно размахалъ ржце, като се бранѣлъ отъ духоветѣ, изревалъ отъ ужасъ и хукналъ да бѣга. Стигналъ въ митрополията, но не могалъ да издаде нищо, защото призрацитѣ му отнѣли разсждъка. Той полудѣлъ.

* * *

На 9 мартъ 1878 г., за прьвъ пжть следъ 500-годишно робство, въ новоосветения храмъ пакъ се разнесло словото Божие. Тържественниятъ водосветъ се отслужилъ на сжщия старъ черковенъ езикъ, на който се молили нашитѣ прадѣди за последенъ пжть въ ужасната нощь на 17 юлий 1393 година.

Плакали отъ радость всички богомолци и като икона цѣлували колоната на Иоанъ Асена, чийто духъ неотстжпно витаеше въ този храмъ.

И старитѣ българи си спомнили поличбитѣ, които имъ пращаше отъ гроба си великиятъ царь, за да ги увѣри, че духътъ му никога не е напускалъ богоспасния Търновъ и любимата си църква.

Крепостьта Царевецъ.

Ив. Вазовъ.

Много великолепенъ бѣше Царевецъ.

Темето на тая проточена отъ югъ на северъ чука, представя дълга площь, която на южния си края се повдига въ видъ на звънецоподобна могила. Отъ тая площь се спускатъ надолу твърде стръмни урви, покрити съ трева или съ буйна растителность, или отвесгни скали, които падатъ въ Янтра.

Гигантски дебели каменни зидове съ зжбци, въ видъ на шестожгълникъ, изправенъ на края на отвеснитѣ скали, препасваха околовръсгъ чуката тогава; петь кули стърчеха надъ тия стени; подъ куполитѣ имаше грамадни порти съ желѣзни врата. Една отъ тѣхъ, най-голѣмата — Великата порта — даваше входъ въ Царевецъ отъ Царевъ-друмъ.

Тия зжбчати зидове, тия бойници въ тѣхъ, тия кули, тия бастиони господаруваха надъ столицата, застрашаваха я въ време на бунтове, пазяха я въ случай на опасность отъ външни врагове. Кога ставаше нужда, облаци стрели политаха изъ града, или възъ Царевъ-друмъ, или възъ дълбокитѣ долове на Янтра. Естеството бѣ направило Царевецъ непристжпенъ, никакви човѣшки усилия не можеха да превзематъ тази твърдина, пазена отдолу отъ стре-

мителнитѣ високи урви и дълбокитѣ вълни на Янтра, а отгоре — отъ изкуственитѣ укрепления. Само веднажъ неприятелска гръцка войска проникна въ Търново и въ оградата на Царевецъ, но това бѣха успѣли не чрезъ пристжпъ, а чрезъ измѣната на боляритѣ, привърженици на изрода Ивана Асена III. Влѣзълъ бѣ и Ногай, но вратитѣ на столицата му бѣха отворени доброволно, безъ никакво съпротивление.

Отгоре на площьта се издигаха царскитѣ палати — стариятъ и новиятъ — и палатътъ на патриаршията. Стариятъ палатъ бѣше полудървено на два ката здание, измазано съ варь. Тамъ временно бѣ живѣлъ Асенъ II. Новиятъ палатъ, въ който бѣ миналъ тоя царь, съграденъ пакъ отъ него, бѣше високо горделиво каменно здание, издигнато на северъ отъ Св. Петка Епиватска, дето почиваха мощитѣ на светицата. На върха на изшилената могила, наречена по-после отъ турцитѣ Чанъ-Тепе, стърчеше малка хубава черква Св. Възнесение Христово и високата ѝ звънарница, на която се дължеше и турското название на могилата.

Новиятъ палатъ бѣше царствено здание. Прекрасни мраморни колони поддържаха два балкона съ художествени мраморни капители отъ изтокъ и западъ. Овални и полуготически прозорци, защитени съ кривулести желѣзни прѣчки, пускаха обилна свѣтлина въ стаитѣ. Изъ главнитѣ съ джговиденъ горенъ прагъ врата, между две колони отъ малахитъ се влазяше по стълба отъ дѣланъ камъкъ въ долния катъ, а отъ него по дървена извита съ рѣзби стълба на горния. Горе се намираше тронната зала, работната царска стая, приемната стая, съ стени и потони покрити съ рѣзби, съ живопись, съ позлата. Тронната зала бѣше цѣла отъ кедрово дърво и чудни мозаики красѣха стенитѣ ѝ. Останалитѣ десетина стаи, по-скромно украсени, служеха за жилища на членоветѣ отъ царското семейство и на високитѣ дворцови сановници.

Сжщото разпредѣление имаше и долниятъ катъ. Царскитѣ стаи кипѣха въ пурпури, коприна и кадифе. Тамъ разкошътъ, съединенъ съ удобствата, даваше на живота чаровна прелесть. Отъ тѣхнитѣ прозорци се разкриваха омайни, величествени панорами възъ Търново, възъ прекраснитѣ му зелени околности, възъ синеющитѣ се на югъ въ кржгозора планински вериги, върхове и гребени.

При всичката си оригинална красота отвънъ, тоя палатъ нѣмаше ни стилъ, ни пропорция на частитѣ, ни хармония на линиитѣ. Той представяше смѣшение отъ всѣкакви стилове: византийски, италиански, готически. Въ плана на строежа му, въ

пъстротата на украситѣ му не бѣ господствувала никаква архитекту; . идея, нѣмаше никакво съгласие и логичность. Прищѣвката и непридирчивиятъ или чудатъ вкусъ на Иванъ Асеновитѣ приемници бѣха му дали печата на рококо, на здание шарено, нехармонично, но пакъ красиво; ексцентрично, но величаво. Всѣки единъ отъ тия господари, отъ Михаила I до Георги Тертера, бѣше прибавилъ, измѣнилъ, прекроилъ отвѫтре и вънъ по нѣщо въ палата, рѫководенъ само отъ временната нужда или личния си вкусъ за придаване повече блѣсъкъ на зданието. Но въпрѣки това палата омайваше, очароваваше съ странната си хубость и величавость.

При всичката беднотия на второто българско царство и на съкровището, царетѣ не щадѣха срѣдства, за да увеличатъ пищностьта на резиденцията си, тикани отъ тщеславното желание да гонятъ недостигаемото великолепие на цариградския дворецъ. . . Около тия палати бѣха натрупани сградитѣ на държавнитѣ учреждения, жилищата на дворцовата прислуга и на дворцовата стража, състояща отъ двеста души юначни и преданни войници. Повечето, дървени, съ тѣсни стаи, овехтѣли и прогнили, съ низки потони и съ малки прозорци, тѣ се лепѣха по западния, по полегатъ склонъ на рѫта.

Всички заедно съ крепостьта при Великата порта и палатитѣ образуваха цѣлъ градецъ, въ който обитаваха притѣснени, наистина, около хиляда души хора*).

Понеже нѣкѫде склоноветѣ бѣха много стръмни, та не можеха да се използуватъ за нови постройки, тѣ бѣха използувани за градинки, посрѣдствомъ тераси, подзидани съ камъни.

На тия тераси се зеленѣеха сѣнчести дървеса, лозя, миришеха изъ лехичкитѣ хубави цвѣтя, красѣха ги моравки съ мраморни кладенчета, и малки зеленчукови градинки. На пейкитѣ подъ клонетѣ на бѣлокоритѣ брѣзи, и тополитѣ, и акациитѣ, и сливитѣ, често идѣха да седятъ царицитѣ въ мълчаливо съзерцание вълшебството на панорамата. Или играеха тамъ княгинитѣ, или пѣеха, или се смѣеха. Янтра се лъщѣше долу, като синя змия. Търново шумѣше, като пчела въ кошера си, високата гориста Орлица и голиятъ Гарванъ бодѣха съ гърбоветѣ си небето. Пространствата бѣха необятни и величието на свѣта неизказано. А палатътъ, съ заслѣпителното сияние на прозорцитѣ отъ лѫчитѣ на слънцето, отдалечъ приличаше на дивенъ, огроменъ диамантъ, туренъ на височината отъ нѣкой вълшебникъ.

*) Даже въ турско време по тоя склонъ имаше около 150 турски кѫщи, сринати и изчезнали следъ руско-турската война.

Отъ петтѣ порти на Царевецъ се спущаха пжтеки къмъ града и Янтра. Най-главната порта — Великата порта, се отваряше възъ Царевъ-друмъ. Тоя друмъ минаваше по изравненото теме на дългата, съ съвсемъ отвесни, жълтеникави стени, скала, която образува тѣсния проговъ на полуострова и като единъ естественъ мостъ го съединява съ новото Търново. Надъ пролома, който разсича срѣдата на тая чудата, правилна, стеноподобна скала, имаше подвиженъ мостъ съ кули отъ странитѣ. Той деня се спущаше, а вечеръ се дигаше, та прекжсваше всѣко съобщение съ Царевецъ.

Първиятъ български патриархъ.

Ив. Вазовъ.

Великиятъ и благочестивъ царь Иванъ Асенъ, синъ на старния царь Асенъ, като имаше голѣма любовь къмъ Бога, просвѣти българското царство повече отъ всички други царе преди него, съгради монастири, които премного украси съ злато, бисеръ и скжпоценни камъни, надари съ много дарове всички свети и Божествени църкви, като имъ даде пълна свобода, и награди съ почести всички свещенически чинове: архиереитѣ, иереитѣ и дяконитѣ, а най-много се погрижи да възобнови патриаршеството на българското царство. Това възобновяване стана тъй:

Преосвещениятъ вселенски патриархъ Германъ — по Божие благоволение и усърдния трудъ на Христолюбивия царь Иванъ Асенъ, синъ на стария Асенъ — съ останалитѣ свои братя, патриарситѣ: всеосвещения Атанасий, патриархъ на Иерусалимъ, града на Христовитѣ страдания и възкресение, Сионъ на св. църква, и майка на всички църкви и на цѣла Палестина; всеосвещения Симеонъ, патриархъ на Божия градъ Антиохия и цѣла Сирия; всеосвещения Николай, патриархъ на Александрия и на цѣлия Египетъ — тия всеосвещени патриарси получиха писмо, изпратено имъ отъ благочестивия грьцки царь Калоиванъ Дука, въ което се казваше: „Нашето самодържавно царско Величество убедително моли Ваше Светейшество да обърнете внимание на молбата, която Ви изпращамъ, и откакъ сложите подписа си, да я повърнете обратно на мое Величество за подтвърждение на постигнатото съгласие между Насъ и Васъ, за да прогласимъ и дадемъ патриаршески чинъ, равенъ на Вашия, на търновската църква „Възкресение Христово“, майка на всички църкви въ българското царство, защото и христолюбивиятъ царь

Иванъ Асенъ, братъ на мое Величество и сватъ, сърдечно желае да получи тоя даръ за царството си отъ мое Величество и отъ Ваше светейшество".

Просвѣтенитѣ патриарси, като прочетоха това писмо, благоволиха да дадатъ съгласието си, и всѣки отъ тѣхъ предаде своето писмено съгласие на царския пратеникъ. Писаха тѣ сжщо и на Германа, като казваха:

„До вселенския патриархъ Германъ, нашъ братъ. Здравей!

Получихме изпратеното отъ тебъ и, оценявайки го като едно добро желание, даваме своя за свидетелство на Твоята любовь. Върши, както е угодно намъ и на Ваше Светейшество, споредъ властьта, която има Вашиятъ високъ престолъ".

Като получи това, гръцкиятъ царь, заедно съ патриарха, събра отъ цѣлото си царство митрополититѣ, архиепископитѣ, епископитѣ и всечестнитѣ монаси, архимандрити и игумени. Това сжщо направи и христолюбивиятъ български царь Иванъ Асенъ, като събра отъ цѣлото си царство митрополититѣ, епископитѣ, архиепископитѣ и всечестнитѣ монаси отъ Св. Гора. И като се събраха заедно съ Източния царь Калоиванъ на Понтийско море [1]), прогласиха за патриархъ архиепископа Иоакима, благоговѣенъ и светъ мжжъ, възсиялъ съ своитѣ дѣла и постнически животъ — и не само устно, но и съ подписа на патриарха Германа. И всички източни епископи сложиха своитѣ подписи, които запечатаха съ печати и предадоха на благочестивия царь и на новопосветения тогава патриархъ Иоакимъ, за вѣченъ и неунищожаемъ споменъ. Заради това, прочее, написахме тия нѣща за всички православни, за знание на тия, които слушатъ, и за споменъ на българския родъ,

Вѣчна паметь на великия и благочестивъ Иванъ Асенъ, царь на всички българи!

Дубровничанитѣ въ България.

Люб. Владикинъ.

Въ сегашната „Болярска махала", която постепенно е израсла следъ падането на Търновското царство, сж живѣли, както се каза, заможни граждани, които сж обичали да се наричатъ „боляри", като равнозначущо на турското „чорбаджии". Обитателитѣ на Болярската махла сж били търговци, занаятчии и чужденци.

---

[1]) Лампсакъ.

Между чужденцитѣ първо мѣсто сж заемали дубровничанитѣ, които образували въ Търново малка, но богата и влиятелна католическа колония. Като славяни, тѣ лесно сж могли да се разбиратъ съ мѣстното население, още повече, че тогава разликата между южнославянскитѣ езици е била по малка, отколкото е днесъ. Макаръ и католици, дубровничанитѣ сж стояли по-близо до българитѣ, отколкото православнитѣ гърци, и често сж се застжпвали за тѣхъ предъ турската власть.

За добритѣ отношения между българи и дубровничани е спомагало и старото приятелство между двата народа и тѣхнитѣ държави. Още Иоанъ Асенъ II ги нарече въ грамотата си „любими и всевѣрни гости на царството ми"... — а Рагуза дълго време си спомняла за „вѣрната дружба на високопрославения царь Иоанъ-Асена". Българскитѣ търговци въ далматинската република, и дубровничанитѣ въ българското царство се ползували съ еднакви права, съ взаимното право на най-облагодетелствуваната нация, както бихме казали на сегашенъ езикъ. А въ договора, сключенъ отъ малолѣтния Михаилъ-Асенъ, синътъ на великия Асенъ и на Ирина Комненъ, изрично се казва, че — българскитѣ търговци иматъ право да седятъ въ градъ Рагуза (по славянски Дубровникъ) безъ да плащатъ мито при вратитѣ, на моста, презъ рѣката, както и да изнасятъ оттамъ злато, сребро, дрехи, златоткани платове и всѣкакви стоки. Само за износъ на жито се изисквало разрешение отъ княза, понеже републиката не произвеждала жито и рискувала при усиленъ и ненавременъ износъ да изпадне въ гладъ.

Генуа, и двете Адриатически републики Венеция и Рагуза, които въ срѣднитѣ вѣкове сж били най-голѣмитѣ международни търговци въ басеина на Срѣдиземното море, сж се настанявали твърде удобно въ приятелскитѣ страни, съ свои консули, сждии, свещенници.

Свикнали съ българскитѣ условия, дубровничанитѣ и следъ паданего ни подъ турцитѣ пакъ въртѣли своята търговия, като изнасяли отъ България жита, кожи и сурови продукти, а внасяли манифактура и колониалъ. Заседналитѣ въ Търново дубровничани имали свои домове, складове и дюкяни. Въ нѣкои отъ кжщитѣ на сегашната Болярска махла трѣбва да сж живѣли дубровничани и да сж имали у дома си поне една частица отъ културата и разкоша на своето отечество — Дубровнишката република, по-малката сестра на Венеция.

На две-три мѣста кжщитѣ сж съвършено разрушени — само якитѣ основи още стърчатъ. Дебели засводени зидове образуватъ доста голѣми помѣщения, прилични на зимници, безъ никакви про—

зорци, никакви отдушници, а само съ една малка сводеста вратичка. Тѣзи зимници нѣкога сж били измазани съ варь и постлани съ дъски. Служили сж за складове на дубровнишкитѣ търговци. Засводени и добре заключени, тѣзи складове сж предпазвали скжпитѣ стоки отъ пожаръ и грабежъ. Неизчислимо богатство е било съхранявано тука. Цѣли топове прочути дубровнишки сукна и коприна, скжпи накити, изящни сандали и какво ли не още.

Въ тази улица не се е мислило само за пари и удоволствия. Богатството и културата на Дубровникъ се кръстосали съ буйния духъ на българина, и отъ това докосване пламнала и първата смѣла мисъль за възкресяване на Българското царство.

Възстанието е било организирано на широка нога въ българскитѣ земи и дипломатически подготвено. Отъ доклада на дубровнишкия благородникъ Павелъ Жоржичъ до Трансилванския князъ Зигмундъ, научаваме за подготовката на възстанието. Една интересна фигура въ тоя заговоръ е българскиятъ Никополски болярииъ Тодоръ Балинъ, отъ потеклото на Шишмановци. Той не само събиралъ войска, но влѣзълъ въ дипломатическа връзка съ Зигмунда, съ полския краль и съ Италиянскитѣ републики.

Центъръ на възстанието е било Търново, дето е действувалъ именитиятъ дубровничанинъ Саркочевичъ. Избухнало е въ 1595 г., съ прогласяването на независимо българско царство. Начело билъ поставенъ не другъ, а самиятъ законенъ наследникъ на българския тронъ, потомецъ на последния търновски царь Иванъ-Шишманъ III. Младиятъ престолонаследникъ приелъ царското име Шишманъ IV и разчиталъ на успѣхъ. Но движението било жестоко потушено отъ Синанъ паша. Мнимиятъ Шишмановъ потомъкъ избѣгалъ въ Русия, а дубровничанитѣ паднали въ немилость предъ турската власть. Оттогава търговията и влиянието на Дубровникъ въ Търново намалява и постепенно изчезва напълно.

Ивайло.

Николай Вълевъ.

Отъ нѣкое време той оставяше бедното село и по цѣлъ день бродѣше самъ-самичъкъ изъ гората.

Навеждаше се надъ цъвналитѣ и засмѣни цвѣтя и виеше китки, които захвърляше, щомъ увехнѣха въ ржцетѣ му.

После лѣгаше на тревата и гледаше небето. Изгънко подсвирваше на всѣка птичка, която се обаждаше низъ шумака и пакъ замълчаваше.

Не му вѣрваха въ село. Врагове слетѣха като скакалци — и отникжде помощь — Въ несговоръ и ежби изживѣваха днитѣ си царь и боляри. Тѣ не смогваха да възпратъ похитителитѣ на нашата земя, които опожаряваха и превръщаха въ съсипни много градове и села. Кой да спаси тоя народъ? Защо да не се вдигнатъ всички? Кого чакатъ? Или когато ужасътъ връхлети върху цѣлата страна? Нѣма ли да бжде късно тогава? Наистина, нѣкои негови приятели сж готови да го следватъ, но . . . трѣбва и другитѣ. А какъ да стане това?

— Огнени да сж словата му, за да разпали свещения огънь на подвига. Гръмовити да сж, за да поразятъ слѣпитѣ и тѣ да прогледнатъ. Да видятъ мжката, легнала върху нашата родина. Да видятъ и своето спасение . . .

Деньтъ вече си отиваше.

Сѣнки се плъзнаха и заслизаха отъ върховетѣ на дърветата и отъ срещнитѣ скали.

Но славеи още чуруликаха и изпращаха съ трепетни сърдца гаснѣщето слънце.

Ивайло стана и тръгна изъ гората.

Той мина около една група отъ гжсто преплетени шипки и зави покрай малката вадичка, която изтичаше отъ едно изворче и се губѣше подъ високитѣ треви.

Изведнажъ, на срещния джбъ изгрѣ нѣкакво сияние, като тихитѣ пламъци на угасващъ огънь.

Ивайло трепна. Гърлото му засъхна въ пустинна жажда. Само очитѣ му гледаха съ разсѣяния блѣсъкъ на безуменъ ужасъ и уплаха.

Чуха се чудни слова:

— Ивайло, не плаши се! Богъ не е забравилъ своя народъ. Той бди надъ него. Пратилъ му е велики беди, но пакъ ще го избави. И его азъ ида ди ти известя, че ти си избранникътъ на този народъ. Ти ще го изведешъ отъ изпитанията и ще му даришъ свѣтли дни. Ти ще му бждешъ призования вождъ. Твоятъ мечъ ще прогони друговѣрцитѣ татари. И тогава ще станешъ царь, заради твоята преданность и любовь къмъ хилядитѣ братя, които влачатъ вражитѣ вериги.

Стани и иди навсжде. Призови ги на кървава брань, за да възвестятъ волность и радость надъ своитѣ огнища.

Ще те чуятъ и ще тръгнатъ подире ти.

И когато спечелишъ неувехваща слава, не изпълвай сърдцето си съ гордость. Богъ ще ти бжде въ помощь.

Ивайло едва имà сили да издума:

— Но кой си ти, който ми говоришъ така?

— Богъ ме изпрати . . .

— Нима мога да бжда робъ на волята Господня?

— Бжди благословенъ . . .

И сиянието се стопи. Изчезна.

Ивайло гледаше и търкаше очи. Той вдигна ржце въ молитва и колѣничи.

Защо въ душата му стана толкова леко и свѣтло . . .

Сънь ли бѣше това?

Да, той съ очитѣ си видѣ, и съ ушитѣ си чу вдъхновенитѣ слова, които изпълниха сърдцето му съ трепетенъ възторгъ.

О! . . той би далъ всичко, защото отдавна живѣе съ тая мисъль.

Но . . . да го послушатъ . . . Да тръгнатъ съ него хиляди ратници . . . Да се пръснатъ изъ полята гжсти редици . . . Да избѣгатъ люти врагове . . . И после той ще се върне пакъ въ село. Ще предаде земята на царя, а самъ ще си заживѣе, както преди. Но ще знае, че е освободилъ своя народъ. Нищо нѣма да иска. Защо му е? Тогава на село . . . ще разправя за разбитъ вражи станъ . . . Това ще му бжде радостьта.

Той стана и отиде къмъ изворчето. Наведе се, пи малко вода и тръгна изъ гората.

Никого не срещна по пжтеката.

А когато слѣзе въ село, на голѣмия мегданъ, предъ старинната каменна църквица имаше много народъ.

Бѣше дошелъ стариятъ бояринъ Владъ и говорѣше нѣщо разпалено.

Всички го гледаха съ свѣтнали очи и току размахваха гугли.

Нѣкои го зърнаха и викнаха:

— Ивайло . . . Ивайло . . .

Сториха му пжть и зашумѣхa.

Болиринътъ престана да говори. Той му подаде ржка:

— Слушалъ съмъ за тебе, Ивайло, и знамъ, че ти си единъ отъ синоветѣ на нашия народъ, който е готовъ да ни принесе въ жертва. Ето, азъ дойдохъ, за да поведа една дружина срещу татаритѣ. Бжди ми приятель и тръгни съ мене! . .

Благодарность изпълня сърдцето ми, че ти, славний болярино, си се замислилъ за това велико и благословено дѣло, което ми е толкова скжпо. Азъ ти се предавамъ всецѣло и ще очаквамъ твоитѣ заповѣди, защото си достоенъ за тѣхъ. А сега позволи ми, да кажа своята болка на тия, що си събралъ тукъ.

И като се възкачи на голѣмия камъкъ предъ църковната порта, той метна разпалени погледи къмъ насъбралитѣ се и вдигна ржка:

— Братя мои, бедни мои братя! Всички сме роби на невѣрницитѣ, дошли отъ далечни страни. Нерадостни и въ мжка потопени сж нашитѣ дни отъ татарския гнетъ. Ние гаснемъ, безъ да сме сѣтили, че и въ насъ гори светиятъ огънь на любовьта къмъ нашата злочеста родина. Надлъжъ и наширъ земята ни тъпчатъ настървени за плячка чужди пълчища. Палятъ и грабятъ. Тѣ отвличатъ робини по далечни краища. Нашитѣ бедни хижи изгарятъ въ страшни пламъци. Зловещиятъ звънъ на вражи мечове заглушава въздишкитѣ ни, а въ тропота на бързи коне замира плачътъ на нашитѣ разплакани майки.

Отъ пламнали пожари съхнатъ сълзитѣ на нашитѣ сестри, сломени отъ печаль.

Ще търпимъ ли още! Ще привеждаме ли глави въ подчинение? Не. Ние ще вдигнемъ мечове и дълги копия, за да литнемъ далече по родни поля. Защото Богъ е благословилъ нашето свято дѣло. Той ще ни закриля, за да се освободимъ.

Още тая вечерь да тръгнемъ. Ние нѣма да сме сами. Всички, у които тупти българско сърдце, ще дойдатъ съ насъ. Напредъ, съ Божията помощь! . . .

Селянитѣ слушаха и гледаха очудено. Не за пръвъ пжть имъ говорѣше той, но защо сега гласътъ му трептѣше и жарѣше душитѣ?

— Да бждешъ благословенъ за твоитѣ слова — изшепнаха нѣкои насълзени.

— Това сж слова на Бога, а не мои. Днесъ ми се пакъ яви. Той ми каза това. Стига толкова робство, стига неволя! . . и той свърши.

Селянитѣ свалиха гуглитѣ си, шепнѣха си тихо и се кръстѣха, а боляринътъ се приближи развълнуванъ и го цѣлуна по челото, като каза:

— И азъ дойдохъ, защото царьтъ не можа да ги спаси. Татаритѣ сж вече до нашитѣ огнища. Бѣгалци известиха това. Но ние ще съберемъ смѣли бойци. Не, не ние, а ти ще ги поведешъ, защото виждамъ, че си юнакъ и винаги готовъ за бранъ. Азъ ще бжда твой.

— Много пжти чувахъ гласове, войводо, когато ходѣхъ изъ гората. Говорѣха ми за голѣмитѣ страдания и ме подканяха да бжда опора на нашитѣ родни села, като призова тѣхнитѣ синове. И сега . . . тя . . . ние заедно съ тебъ ще вървимъ . . .

Като рече това Ивайло сжщо така цѣлуна болярина по челото и стисна крепката му дѣсница.

Въ този моментъ тълпата се раздвижи съ шумъ и се развикаха:

И ние . . . всички ще дойдемъ . . . Виковетѣ се слѣха въ единъ общъ шумъ, въ който всѣка отдѣлна дума се стопяваше.

— Слушайте, братя българи! — извика възторжено болyаринътъ — знамъ, че нѣмате нито мечове, нито копия, нито щитове. Въ моята крепость съмъ скрилъ такива за хиляда души. Тамъ да отиде всѣки, който ще върви съ насъ! . . Сега всѣки по дома си, а утре, преди слънцето да е изгрѣло, тука ще се съберемъ . . .

И всички се разотидоха шумно по своитѣ неприветни хижи, за да дочакатъ новия день.

Ивайло отиде право въ гората; тамъ прекара цѣлата нощь. Той се моли дълго подъ стария джбъ, дето му се яви видението, за да изпроси благословията на Всевишния.

На утрото той се опжти къмъ ближнитѣ села, понесълъ свѣтла, лжчезарна мисъль.

И навсжде той говори съ вдъхновението на пророкъ.

Зарадваха се всички огорчени сърдца.

Огрѣ ги нѣкакъвъ чуденъ праздникъ.

И заприиждаха много мжже отъ различни краища.

Тогава Ивайло поведе своитѣ дружини на едри широкогърди коне изъ роднитѣ поля.

Смѣлитѣ бранници забиваха шпори въ потнитѣ хълбоци на конетѣ и ги шибаха съ сухи волски жили.

А тѣ цвилѣха устремили глави напредъ. Разбиваха пръстьта по нивята и летѣха бодри и решителни въ своя бѣгъ.

Като сива мъгла се вдигаше прахолякъ чакъ до небето.

Видѣха ли татаритѣ тази мъгла въ далечината, тѣ знаеха, че иде страшна буря, отъ остри мечове и дълги копия. И тогава цѣлата ни земя възликува, защото доскоро тжгуваше подъ тежкитѣ стжпки на татарскитѣ орди.

Цѣлата ни земя благослови Ивайло, потомъка на ония безименни смѣлци, които сж разхлаждали буйнитѣ си коне въ водитѣ на три морета.

Смъртьта на Ивайло.

Николай Вълевъ.

Като голѣми златни кандила бѣха виснали звездитѣ по озареното отъ сияние майско небе и трептѣха надъ опленената руска земя.

Край Днестъръ миришеше на соченъ злакъ и влага. Сега тамъ станували татаритѣ.

Нѣкжде огньове пламваха предъ брадясали мжже: едни унесени въ разговоръ, а други въ сънь прокудили дневната умора.

Изъ полето лудо тичаха коне, цвилѣха и тъпчеха съ якитѣ си нозе високата трева. Изъ тъмитѣ на нощьта се носѣха гърлеститѣ викове на тѣхнитѣ пазачи.

Тукъ бѣше и Ивайло, дошелъ чакъ отъ България, да дири помощь отъ татаритѣ.

И тая вечерь той бродѣше самичекъ, спираше се за малко и пакъ се промушваше изъ върболяцитѣ около Днестъръ, докато най-сетне се измори.

Той седна край брѣга и отпусна нозе надъ рѣката, която бавно мъкнѣше тежкитѣ си мжтни води.

Въ размирици, зависть и омраза погина първата радость, и отново пакъ долетѣ ново робство и неволя.

Тогава той избѣга отъ своя народъ и въ безумие подири неговитѣ пъклени врази.

А тѣ възликуваха, щомъ го съзрѣха да пада на колѣне предъ тѣхъ и да ги вика срещу възбунени боляри.

И той, освободительтъ. . .

Ивайло трепна.

Мислитѣ му се пресѣкоха отъ човѣшки стжпки.

Нѣкой ходѣше наблизо съ запалена главня и говорѣше неразбрано и сърдито.

Ивайло се услуша, изведнажъ стана и извика силно:

Кой ходи тамъ?

Шумътъ отъ стжпкитѣ спрѣ.

Кой е тамъ? повтори той.

— Ивайло, Ивайло . . . ти ли си, братко мой? Отъ кога те търся? — се чуха изречени въ радость слова и задъ върболяцитѣ се показа Звездомиръ, пленникъ у татаритѣ и слуга на Ногая.

— Звездомире, по гласа те познахъ. Колко ме изплаши!

Ела де, защо ме търсишъ? — запита Ивайло, като се завтече срещу му.

Двамата си стиснаха ржцетѣ.

Звездомиръ подхвана, нѣкакъ зарадвано:

— Великиятъ ханъ ме праща при тебе. Кани те на пиръ. Хайде, тръгвай, защото само тебе очакваха, а може да сж почнали вече.

Ивайло се почуди и едва изрече съ въздишка:

— На пиръ ме канятъ! Азъ да се веселя? . . . Е . . . ехъ, да знаешъ колко ми е тежко, колко ме боли сега! . . . За пирове ли съмъ тукъ? Не! Мога ли да забравя всичко, що стана съ мене? Всичкитѣ ми дни и вечери сж обречени само на размисъль по недавнашното минало.

Голѣми огньове горѣха въ стана предъ шатрата на Ногая и правѣха нощьта на день.

Тамъ пируваха татарскитѣ вождове, които седѣха отъ двѣтѣ страни на Ногая и празнѣха златни чаши.

Робинитѣ запѣха чаровни пѣсни и заизвиваха гъвкави снаги подъ блесналитѣ очи на пиянитѣ татари.

Тъкмо тогава Ивайло се приближи — той едва ходѣше.

Огъньтъ освѣти неговото лице

Нѣкои го зърнаха и замахаха съ ржце.

— Ивайло, Ивайло, защо те нѣмаше досега?

— Кжде бѣше?

— Седни де!

— Тука, при насъ ела! И нѣколцина се размърдаха, за да сторятъ мѣсто, а Ногай се усмихна и каза ласкаво:

— Ивайло, кжде бѣше? Защо бѣгашъ отъ насъ? Нали знаешъ, че тая вечерь ще пируваме? Азъ искамъ и ти да си съ насъ, защото утре и ти ще припукашъ конь по вражитѣ земи, а си и смѣлъ не по-малко отъ всѣки татаринъ . . .

Ивайло наведе глава и кръстоса ржце на гърди

— Великий хане, мога ли да пирувамъ? Сърдцето ми отдавна е съкрушено отъ тежки неволи и къмъ нищо друго не се стреми, освенъ да се върна тамъ — въ своята родина. Защото тамъ сѣтихъ за пръвъ пжть неувехващата обичь къмъ еднокръвни братя; тамъ се разцъвна душата ми, погалена отъ топлия лъхъ на южния вѣтъръ, който носи уханието на цъвналитѣ жита; тамъ моитѣ братя ме дариха съ едничкия си даръ — царския престолъ.

— Какво искашъ, Ивайло? — прекжсна го Ногай. — Ти — царь на България? . . . О . . . по-скоро татаринъ ще станешъ, но не и да се върнешъ. Нима не виждашъ, че тѣ изгониха и ти взеха престола? Тая вечерь азъ искамъ да хвърлишъ шлема и да наложишъ чалмата на правовѣрнитѣ.

Ще те направя мой вождъ и ще ти дамъ много ратници, за да разсипемъ България и да не оставимъ камъкъ върху камъкъ.

Великий хане, азъ — татаринъ? Затова ли ме повика? Да оставя бащината си вѣра! Това ли искашъ отъ мене? Ти ме изльга, за да дигна ржка срещу своитѣ, и азъ ти повѣрвахъ. Не, не мога да се отрека за нищо на свѣта отъ вѣрата и отъ земята си . . .

Нѣколцина татари изръмжаха и го изгледаха съ кръвясали очи. Единъ го пресѣче:

— Ивайло, така ли се говори на нашия славенъ ханъ? Ти знаешъ ли, че другъ не е посмѣвалъ въ очитѣ да го погледне, а ти? . . . и той скочи разяренъ.

Робинитѣ писнаха и се разбѣгаха изплашени.

Ногая вдигна ржка и извика:

— Касиме, остави го! Нека чуемъ, какво ще изрекатъ проклетитѣ му уста!

Ивайло не се и помръдна.

Той почервенѣ цѣлия и ги изгледа ядовито.

Касиме, не веднажъ до мене е идвалъ дъхътъ на смъртьта, но сърдцето ми не е трепвало. Ето, азъ съмъ въ вашитѣ ржце и можете да правите съ мене, каквото желаете. Но знайте всички, че никой не може да изскубне изъ душата ми привързаностьта къмъ моята вѣра и моята родина. Заради тѣхъ се отричамъ отъ всичко на свѣта и ще живѣя само заради тѣхната слава. . . .

Ногай пакъ се намръщи и тросна глава:

— Тебѣ, клетнико, те чака само едно на тоя пиръ: чалмата или смъртьта. Тукъ нѣма ни родъ, ни вѣра, а съмъ само азъ.

Ногай, ти . . . ти се опозори. Ти ме измами жестоко, за да дойда чакъ тука. На врагъ да се не вѣрва — на това ме научи ти. . . . И сега . . . по-добре да бѣхъ погиналъ отъ братски мечь, отколкото да преживѣя това падение — врагу да се моля, отъ него да диря подкрепа въ усилни дни.

Ногая се разгнѣви още повече и изрева:

— Махнете това неблагодарно псе и веднага посѣчете непокорната му глава!

Ивайло поиска да каже нѣщо, но татаритѣ скочиха съ бѣсни викове, хванаха го и го отведоха нѣкжде въ тъмната нощь.

— —

Пирътъ пакъ продължи . . . . — — — — — — — —

— —

На утрото татарскитѣ орди обездиха пърхащи и нетърпеливи коне, които едва сдържаха и въ гжсти стройни редици чакаха Ногая да ги поведе изново по чужди земи.

* * *

А само една отъ снощнитѣ робини се щураше още изъ върболяцитѣ край Днестъръ.

Изведнажъ тя се спрѣ ужасена — предъ нея лежеше Ивайло, цѣлиятъ окървавенъ и въ прахъ.

Тя разпери ржце надъ него и извика — — — — — —

После тихичко зарида, защото всѣкога той й даваше утеха и надежда въ тежкитѣ робски дни.

И щомъ се чу тропотътъ на конетѣ и виковетѣ на заминаващитѣ вече татари, тя бавно се наведе и хвърли нѣколко шепи пѣсъкъ върху посѣчения трупъ. После се привдигна, услуша се и, като въздъхна, тръгна разплакана изъ полето, пакъ така самотна и . . . далечъ отъ родния край.

Смилецъ.

Ив. Вазовъ.

Смилецъ преди да стане единъ отъ най-виднитѣ търновски боляри, роднински връзки го свързваха съ най-силнитѣ търновски фамилии. Самъ той бѣ ожененъ за дъщерята на севастократора Константина, внучка на императора Андроника II. Той бѣ родомъ отъ Тракия и обладаваше тамъ обширни имоти. Богатъ, колкото и благочестивъ, Смилецъ даже бѣ съградилъ тамъ монастиръ, чийто развалини и днесъ се виждатъ при рѣка Тополница, между селото Акжджа и Пазарджикъ. Тия развалини и днесъ се наричатъ отъ мѣстнитѣ жители „Князъ Смилецовъ монастиръ".

Въ първата година отъ царуването на Константина Тиха, 1258 г, Смилецъ се бѣ преселилъ въ Търново, дето си съгради голѣма каменна кжща и скоро се сближи съ неговитѣ боляри и голѣмци. Тихо го направи единъ отъ първитѣ си велможи. Честолюбивъ и съ измѣнчивъ характеръ, Смилецъ, обаче, не му остана вѣренъ и се присъедини къмъ ордитѣ на тържествующия Ивайло, като зарѣза Тиха въ най-тежкитѣ минути. Той зарѣза и Ивайло, когато звездата му залѣзе, и мина къмъ новия владетель, Иванъ Асена III, за да напусне и него въ късо време. При встжпването на престола на Георги Тертеръ, той стана най-преданъ неговъ привърженикъ и се радваше на голѣмо влияние, което постоянно растѣше въ ущърбъ на Тертеровото.

Когато Тертеръ напусна престола си, а Ногая идѣше къмъ Търново, Смилецъ събра търновскитѣ боляри и народъ на Марно-

поле, за да размислятъ, какъ да срещнатъ хана: съ оржжие или съ покорство? Дълги бѣха пренията, но най-после наддѣлѣ Смилецовото мнение — да приематъ безъ съпротивление татаритѣ. Малкото войска, съ която разполагаше Търново и страхътъ, що бѣ вселилъ въ сърдцата свирепиятъ Ногай, много спомогнаха да се земе това малодушно решение. Изпратиха Смилеца съ дарове до хана.

Смилецъ срещна хана надалеко отъ Търново, което отиваше да обсади. Ханътъ бѣше вече старъ, съ бѣла брада и черно бузесто лице, човѣкъ надаренъ съ силенъ умъ и съ ратоборни инстинкти. Тоя ужасенъ вождъ на татарски орди, плѣнилъ и опустошилъ Тракия и Македония, бѣше сега зеть на гръцкия императоръ, който чрезъ това срѣдство бѣ се опиталъ да го умири, и сватъ на избѣгалия Тертера. Страшнитѣ татарски пълчища, отъ които чернѣеше полето, влачеха подире си безконечна върволица кола, натоварена съ плячка. Близостьта на българската столица изостри още повече алчностьта на тия скиталци и тѣ чакаха по-скоро знакъ да я заематъ съ пристжпъ и разграбятъ. Смилецъ падна на колѣне предъ хана, цѣлуна скута на червеното му джубе и моли за милость къмъ Търново. Ногая влѣзе въ града, посрещнатъ като победитель, съ черковнитѣ хоржгви, отъ патриарха и болярите. Той слѣзна въ Царевецъ. Тамъ обяви, че едно царство не може да остане ни единъ день безъ царь, а отъ Асеновитѣ потомци едни сж измрѣли, а други сж се разбѣгали, затова той остава български господарь. А понеже трѣбваше да се върне въ владенията си, той оставя на трона Смилеца, като свой замѣстникъ и данникъ. Това решение изненада болярите, то не търпѣше никакво възражение и биде прието покорно. Смилецъ цѣлуна тогава скута на хана и края на чехъла му въ знакъ на подчинение.

Следъ като се споразумѣха по тоя миролюбивъ начинъ, Ногай пожела да види черквата Св. Четирийсетъ мжченици. На вратата патриархъ Иоакимъ го посрещна съ кръстъ. Ногай много се чуди на богатитѣ украшения, а когато съгледа на стената изображението на киръ Тодоровото пленение, той поиска да узнае, какво е това. Ханътъ изслуша внимателно историята, после каза:

— Ако да бѣше живъ и днесъ Асенъ, навѣрно, би ме посрещналъ друго яче... Но понеже Аллахъ ви не даде други Асенъ, то това е явната му воля, че азъ трѣбва да ви бжда властитель.

Подиръ това ехидно и дебелашко разсжждение, той се качи на Трапезица. Дълго изглежда прехласнатъ града съ неговитѣ страшни урви, скали, чуки и Янтра, що се виеше подъ тѣхъ, като змия, и продума на велможата си Азатинъ-бея:

— Колко би приличало на тия височини да се бѣлѣятъ минарета!

Следъ два дена замина, като остави при Смилеца Азатинъ-бея въ качество на съветникъ и прибирачъ на данъка, условенъ да му се плаща отъ васала.

При всичката унизителность на положението търновскитѣ боляри си отдъхнаха, като видѣха, че сж избѣгнали по-голѣма опасность, и на първо време съ благодарность гледаха на престола Смилеца, вмѣсто самия ханъ.

Надъ пропасть*).

Ив. Вазовъ.

I.

Голѣмата трапезария въ търновския палатъ бѣше вечерьта осветена отъ три полилея. Дворцовитѣ слуги готвѣха трапезата, покрита съ бѣло като снѣгъ платно: слагаха кристали, сребърни сждове, сребърни чаши за болярите, и златна чаша за царя, фаянсови гърнета съ скжпи гръцки вина, нареждаха столоветѣ съ високи облегала съ рѣзби, а царскиятъ — по-широкъ, съ позлата и седефи съ крака, които имаха подобие на лъвски лапи.

Защото царството, ако и да бѣше сиромашко, разкошътъ въ царския дворъ бѣше голѣмъ. Съседството съ Византия донасяше на България само пакость и развала. Търновскиятъ дворъ рабски подражаваше на цариградския.

Придворнитѣ длъжности и титли сжщо бѣха гръцки, и държавнитѣ достойнства бѣха гръцки: деспотъ, севастократоръ, велики примикюръ; протосевастъ, протовестиарий, протостраторъ, алагаторъ, епикерний, кефалия, кастрафилакъ и пр.

По подражание на византийскитѣ властители и българскитѣ имаха многобройни и надути титли: благовѣрний, благородний, христолюбивий, превисокий, прекрасний, самодържавний, благочестивий, великий, светий. Придворното гръцко раболепство се присади блѣскаво и у българитѣ.

---

* Изъ „Светославъ Тертеръ".

Смилецъ въ една друга стая очакваше поканенитѣ гости. По-високороднитѣ велможи му правѣха задължителнитѣ поклони, а по-малко знатнитѣ му цѣлуваха скута. Скоро дойдоха всички поканени мжже и минаха следъ царя въ трапезарията. По тогавашния обичай царицитѣ и княгинитѣ не взимаха участие въ царскитѣ пиршества.

Редътъ и мѣстото на всѣки боляринъ бѣха строго опредѣлени, съобразно съ титлата и чина му.

Пирътъ се почна и следваше весело. Сътрапезницитѣ ядѣха съ ржка, по нѣколцина отъ едно блюдо. Само Смилецъ имаше особно. Разнасяха се миризми отъ пържени риби, отъ печено месо — на зайци, сърни и крилатъ дивечъ, отъ подлучена яхния, отъ облѣнъ съ масло пилафъ — тогава ястие рѣдко и скжпо, тъй като оризътъ се донасяше съ генуезски кораби отъ Италия. Виночерпцитѣ наливаха вино въ чашитѣ, внезапно изпраздвани и пакъ напълвани. Говорътъ се усилваше заедно съ увеличението числото на изпразненитѣ чаши. Очитѣ лъщѣха, лицата бѣха червени, но всички пиеха съ неугасима жажда. Смилецъ самъ бѣше пийналъ доста и по едно време задрѣма подъ шума на пиршеството. Но внезапно се сепна, взе си златната чаша и извика:

— Приятели, вие забравихте да пиете за моето здраве? Тогава азъ пия за вашето, защото, докато вие, стълбоветѣ, сте здрави, и царьтъ ви е здравъ и царството е здраво!

И той изпи бавно чашата си.

— Да живѣй царьтъ! — извикаха всички позасрамени.

— Да живѣй славниятъ Смилецъ! — извика Годеславъ и изпи последенъ чашата си.

Боляритѣ запѣха гръмогласно.

Вратата се отвори и влѣзе единъ мжжъ въ ратно облѣкло и съ прашни чизми.

— Браниславе, какво носишъ ново? — извика Смилецъ, къмъ влѣзлия. Той бѣше скороходецъ.

— Печални новини нося, превелики господарю. Ханъ Чоки мина Дунава съ много хиляди татари и иде възъ Търново. Изъ пжтя всичко прави пленъ и пожарь.

Присжтствующитѣ побледнѣха.

Смилецъ остана зѣпналъ, безъ да може да проговори.

Влѣзе Азатинъ-бей, поклони се и даде Смилецу писмо, като цѣлуна печата му, па излѣзе.

Смилецовата ржка трепперѣше.

— Чети, Логотете, — каза Смилецъ на Рушимира. Рушимиръ разпечата писмото и прочете срѣдъ всеобщото мълчание:

„До славния болляринъ Смилеца, нашъ замѣстникъ въ Търново и преданъ слуга.

„Азъ, великиятъ татарски ханъ, известявамъ на тебе, вѣрни мой служителю, че ида въ Търново, за да възседна престола по правото, което имамъ отъ Аллаха, като наследникъ на високославния си баща, който сега е въ недрата на рая. И заповѣдвамъ ти, щомъ получишъ това писмо, да дойдешъ въ стана ми съ първитѣ си боляри, за да ми се поклонишъ и ми предадешъ ключа на вѣрния нашъ градъ Търново. Призовавамъ божията милость надъ главата ти.

Чоки, български царь и заповѣдникъ".

Наставаха всички въ голѣмо смущение. Смилецъ плахо гледаше гоститѣ, каточе очакваше отъ тѣхъ помощь.

Гоститѣ на Смилеца треперѣха. Той каза:

— Боляри, идете си. Лека нощь.

И тръгнаха къмъ вратата.

Балдю извика страшно:

— Кѫде, Смилчо? Да спишъ ли, или да плачешъ? Стой! Сега не е време за треперане! Поведи ни срещу врага! Азъ можахъ да гледамъ на тоя тронъ татарския слуга, но християнинъ и българинъ; но Чоки на трона? Тоя позоръ не искамъ да преживѣя. Поведи ни, Смилчо! Поведи народа!

Банътъ се обърна къмъ присѫтствующитѣ:

— Търновски боляри, дайте си богатството, Иване, донеси златото си, за да го превърнемъ на желѣзо; Филипе, подари чърдитѣ си съ коне, за да ни носятъ противъ татарина. Рушимире, дай съкровищата си. Грозде, жертвувай останалото си богатство, за да откупимъ царството сега. Йове, положи предъ олтаря на отечеството твоето имане. Костадине, и ти Годеславе, изсипете предъ него вашитѣ пълни житници, за хлѣбъ на ратницитѣ. Царю, размѣни златнитѣ и сребърнитѣ си сѫдове на орѫжие, което е натрупано въ складоветѣ на дубровнишкитѣ търговци. Азъ давамъ, каквото имамъ, и петтѣ си сина, и кръвьта си.

Старецътъ цѣлъ треперѣше. Бѣлата му брада се тресѣше. Гнѣвътъ и въодушевлението изкарваха мълнии изъ очитѣ му.

Той чака нѣколко време. Дълбоко мълчание отговори на позива му. Никой не искаше да жертвува.

— Мълчите? — извика яростно банътъ: — Свиди ви се? За васъ отечество нѣма? Лицемѣри, лихоимци, роби, по-бездушни отъ идоли, по-долни отъ татари.

И той излѣзе.

II.

Балдю слѣзе на двора. Той се качи на колесницата си и излѣзе изъ Великата порта на Царевъ-друмъ, предшествуванъ отъ слугитѣ си, които носѣха запалени факли. Подвижниятъ мостъ се спусна и колесницата мина и затрѣска нататъкъ по калдъръма. Нощьта бѣше звездна, Търново спѣше вече, безъ ни една свѣтлина по прозорцитѣ. Само Царевецъ свѣтѣше още въ вишинето.

Янтра глухо шумѣше въ дола и едвамъ нарушаваше нощния покой. Колесицата спрѣ предъ единъ отъ малкитѣ болярски домове, що усамотено се трупаха близо до мѣстото, дето е днешниятъ Баждарлъкъ. Тоя домъ го заграждаха високи зидове, и една количка се чернѣеше до вратата.

— Бийте по портата! — заповѣда банътъ.

Единъ слуга хвана желѣзния чукъ на джбовата вратня и тя заехтѣ въ тишината.

Веднага тя се отвори и единъ слуга излѣзе на прага съ свѣтило.

— Спи ли князътъ? попита — Балдю.

— Не е още легналъ, славни бане.

— Кажи му, че ида при него.

Слугата излѣзна.

Скоро се повърна, последванъ отъ единъ високъ момъкъ. Факлитѣ освѣтиха лице красиво, румено, съ тънки руси вжси.

— А, свѣтли бане! — извика момъкътъ и се спусна да помогне на Балдя да слѣзе.

Влѣзоха въ една стая.

— Прощавай, княже, че те безпокоя. Но тая нощь никой не трѣбва да спи.

И, като седна на единъ миндеръ, Балдю захвана съ своя гръмовитъ, разтреперанъ сега гласъ:

— Светославе, азъ бѣхъ противникъ на баща ти презъ царуването му, подиръ бѣгството му азъ го мразя!... Азъ не мога да му простя това малодушие. Ние го избрахме, за да ни брани, а той ни остави на Ногая. Но да се не отклонявамъ — той си намѣри заслуженото. Светославе, знай, че Чоки съ силна войска е миналъ Дунава и иде да седне самъ на престола, като пали и опустошава всичко изъ пжтя.

— Знамъ това, — каза Светославъ.

— Знаешъ вече?

— Да.

Банътъ си отри потьта по челото и продължи:

— Въ палата отъ тая весть всички изгубиха ума и дума. Смилецъ е малодушенъ, той отказа да даде отпоръ и да пресрещне далеко отъ Търново татаритѣ. Боляритѣ отказаха паритѣ си, и не ме зачудиха: тия пълзящи червеи иматъ само единъ богъ: златото. И азъ плюхъ въ лицата имъ. И ето, Светославе, смислихъ за тебе, български князъ и деспотъ, синъ на Тертера, ти по право си законниятъ наследникъ на престола. Смилецъ се показа недостоенъ да го брани, отбрани го ти. Народътъ ще скокне, но той нѣма вождъ съ високо име, отъ царска кръвь. Поведи го!

Светославъ слушаше мълчаливо. По лицето му се не изобрази никакво вълнение.

Балдю се удиви, че князътъ може да пази спокойствие въ такава сждбоносна минута.

— Боишъ се отъ Смилеца? Той не заслужава това, както не заслужава и почить вече. Азъ бѣхъ първиятъ му велможа, отъ сега нататъкъ съмъ твой приятель и съветникъ. Давамъ на твоя услуга опита си, името си, влиянието си . . . Беденъ си, ще кажешъ? Азъ турямъ на разположението ти всичкото си богатство. Съ него ще можешъ да въоржжишъ първата хиляда войници, които ще съберемъ. Останалото ще тръгне само по себе си. Стига еднажъ народътъ да се запали, и той ще се запали, както и другъ пжть, когато сж го дигали противъ похитителитѣ на короната. Избави я отъ безчестие, и вземи я. Тя е достойна за оня, който е достоенъ за нея. Светославе, отърви отечеството отъ татарско иго!

— Дѣдо Балдьо, азъ до недѣля се женя.

Банътъ го изгледа втрещено.

— Ти ще се женишъ? Ти си годенъ?

— Да, днесъ се годихъ.

— И когато царството става пленъ и пожарь? Когато то има нужда отъ тебе, отъ твоя мечъ, отъ твоята кръвь? Когато то загива?

— Азъ се не мѣся — каза Светославъ сухо.

— Какъ! — и банътъ скокна, като жилнатъ отъ езика на змия. — Вѣрно ли чухъ? Не ме ли лъжатъ ушитѣ ми? . . . И коя ще вземешъ?

— Оная ли, гъркинята? Съ богатата зестра?

— Тя сжщата.

— А! — извика съ горчива иронически усмивка старецътъ; — отъ кога младежьта се молепса отъ заразата на користолюбието — а азъ я мислѣхъ само у Смилецовитѣ боляри! — отъ кога

Но Светославъ бѣше беденъ. Веднажъ той видѣ въ църква една девойка гъркиня, която го порази съ привлѣкателната си външность. Разпита и узна, че тя била дъщеря и единствена наследница на голѣмия търновски богаташъ гърка Пантолеона. Тя се викаше Фросина.

Смѣлиятъ момъкъ не чака много. Той прати болярина Дамяна да я иска. Когато болеринътъ се върна съ известието, че Пантолеонъ далъ съгласието си, а Фросина се зарадвала, възхитениятъ князъ го прегърна:

— Ти спечели днесъ сана на мой велики логотегъ! — извика му той.

Толкова сега бѣше увѣренъ Светославъ въ успѣха на кроежитѣ си.

Годежътъ стана сѫщия день. Сватбата бѣ решено да стане идущата света недѣля.

Сега Светославъ стана още по-предпазливъ, за да не събуди съмнения у Смилеца и привърженицитѣ му, чрезъ една женитба, която го правѣше много богатъ.

Но въ нощьта, въ която го посети Балдьо, известието за Чокевото идене въ Търново го смути и забърка плановетѣ му. На пѫтя му къмъ трона се изпрѣчваше, вмѣсто слабъ Смилецъ, страшенъ противникъ въ зетя му. Той веднага разбра, че найумного поведение бѣше да продължава да се преструва, равнодушенъ къмъ събитията, всецѣло отдаденъ на уреждането домашното си щастие. Той реши да дебне развитието на събитията за да ги използува въ сгодната минута.

Срѣдъ тревогитѣ на това окаяно положение лъсна една лѫча отъ надежда.

На следния день пристигнаха отъ Сърбия посланници съ писмо отъ краль Милутина. Въ това писмо той искаше Смилецовата дъщеря за съпруга на сина си, князъ Стефанъ Уроша, избѣгалъ наскоро отъ татарски пленъ.

Смилецъ съ възторгъ прие това предложение; той счете това събитие като проявление на божията милость. Той отговори Милутину съ саморѫчно писмо. Въ него горещо молѣше новия си сродникъ да му прати на помощь войска. Той прибавяше, че ако Чоки завладѣе България, то и сръбското кралство ще бѫде нагазено отъ засиленитѣ татари. Той го заклеваше въ името Господне, да не остави друговѣрецъ да възтържествува надъ светия кръстъ.

Това щасливо събитие възрадва търновския народъ. Народниятъ ентусиазъмъ порасте още повече, когато се пръсна мълва, че и Светославъ ще се опълчи противъ зетя си Чоки, и

че Смилецъ го е назначилъ великъ воевода, за да поведе войската. Изведнажъ обаянието на Светослава порастна, народътъ видѣ въ него своя герой, свой идолъ.

Въ тоя сѫщи день, кога се пръсна мълвата, Светославъ се завръщаше дома си на конь. Когато мина край Царевъ-друмъ, народътъ се струпа около него, поздравяваше го съ възторгъ, а мнозина отъ умиление цѣлуваха политѣ му. Той биде изпратенъ тъй дори до вратнята си, падналъ въ голѣмо недоумение отъ това ненадейно проявление на обичь и преданность.

Когато се качи на втория катъ при Фросина, още се чуваха радостнитѣ викове на набралата се подъ прозорцитѣ имъ тълпа.

Смилецъ видѣ отъ прозореца си това зрелище.

Той прати човѣкъ да узнае причината му.

Когато се научи, че единъ лъжливъ слухъ е далъ поводъ на търновския народъ да прояви затаенитѣ си надежди и любовь къмъ Светослава, люта завистъ прояде сърдцето му. Лицето му се изкриви отъ злоба и пребледнѣ. Долната му челюсть се затресе Неговата подозрителна душа видѣ сега единъ страшенъ съперникъ въ княза. И той си помисли, че ако наистина Светославъ би сторилъ това, което мълвата безосновно му приписваше, и би одържалъ първия случаенъ успѣхъ надъ Чоки, той, Смилецъ би билъ изгубенъ.

— Не, Търново е тѣсно за насъ двама!

Той отвори вратата и повика единъ тѣлохранитель.

— Кажи да дойде веднага епикерниятъ.

Влѣзе единъ царедворецъ, едъръ, мургавъ, покръстенъ татаринъ, Темиръ, кръвожаденъ главорѣзъ, останалъ отъ времето на Ногая въ Търново.

Татаринътъ се поклони низко.

— Темире, искамъ да се махне Светославъ — прошушна Смилецъ.

— За кога искашъ? — попита просто Темиръ, като че се наемаше за най обикновено нѣщо.

— Още тия дни, ако е възможно. Избебни го, кога отива на ловъ.

— Ще бѫде царската ти воля.

— И никой да не знае по чия заповѣдь . . .

— Разбирамъ.

Темиръ се поклони и излѣзе.

Тия двама хора се разбраха! Гибельта на Светослава бѣ решена въ една минута и по такъвъ простъ начинъ!

* * *

Трима злодеи — хора на Смилеца — устройватъ засада на Светослава, когато последниятъ отива съ единъ преданъ нему боляринъ на ловъ. По едно чудо Светославъ се спасява. Двамата разбойници сж убити, а третиятъ — тежко раненъ, пада въ пленъ. Заговорътъ за убийството на Светослава не успѣва. Плененията разбойникъ Светославъ отвежда дома си.

* * *

Влѣзоха всички въ двора. Светославъ побърза по стълбитѣ, за да види жена си. Хлавъ вкара ранения разбойникъ — Богора. въ зимника, за да чака заповѣдьта на господаря си.

Светославъ слѣзе въ зимника заедно съ Дамяна и Хлава, който носѣше фенеръ.

Богоръ лежеше, като снопъ на земята. Очитѣ му лъщѣха на свѣщьта и кръвьта по врата му се чернѣеше.

— Изправи го до стената, за да може да говори — заповѣда Светославъ на Хлава.

Когато това стана, той каза:

— Отъ това подземие можешъ да излѣзешъ живъ само по моята воля. Отговори безъ да лъжешъ: кой ви прати да ме убивате?

Па, като се обърна къмъ Хлава, каза:

— Хлаве, извади меча си и чакай заповѣдьта ми. Хлавъ измъкна широкиятъ си татарски ножъ, който блесна на свѣтлината.

— Кажи сега: кой те прати? Царьтъ?

Богоръ, парализуванъ отъ ужасъ, проговори:

— Епикерний Темиръ.

И той разказа всичко.

— Стига това — каза князътъ на Дамяна. — Ти заслужавашъ облекчение на наказанието си.

— Развържете го!

Слугитѣ изпълниха тая заповѣдь, зачудени.

— Богоре, свободенъ си.

Богоръ падна въ краката му.

Не съмъ свободенъ, княже: — азъ станахъ твой робъ до животъ — каза разбойникътъ, като цѣлуна пакъ краката му.

— Свободенъ си, но подъ едно условие: ще мълчишъ за всичко, каквото се случи тая нощь. Ти нѣма да обаждашъ и на Темира. Ти ще тръгнешъ още сега за Добричъ и тамъ ще стоишъ, додето получишъ нова моя заповѣдь. Темиръ ти е обещалъ двайсеть и петь жълтици, азъ ти давамъ петдесеть. . . . И вземамъ те на моя служба.

Светославъ извади паритѣ и му ги даде.

— За тебе сто пжти на смърть ще ида! — извика Богоръ.

Следъ малко Светославъ и другаритѣ му влѣзоха вжщи.

— Слушайте, — обърна се той къмъ слугитѣ: — и вие ще мълчите, че убийцитѣ сж били пратени отъ Темира. За Богора пръснете слухъ, че се е удавилъ въ Янтра, заедно съ евреина.

Смилецъ изтръпна, когато на утриньта се научи отъ Темира за пълния неуспѣхъ на покушението. Но той благодари на Бога, като узна, че и тримата злодейци загинали въ борбата съ Светослава. Никой прочее отъ тѣхъ нѣмаше да проговори и да издаде епикерния, което би хвърлило опасно подозрение върху самия него.

Въ Търново събитията забързаха.

Смилецъ прие нетърпеливо очаквания отговоръ на Милутина, прие го тъкмо когато имаше въ палата си болярски съветъ, дето бѣ и патриархътъ.

Въ писмото си кральтъ изказваше радость и благодарность, че се е сродилъ съ българския царь, хвалѣше снахата, но военна помощь отказваше по разни уважителни причини.

Смилецъ настръхна. Последниятъ проблѣсъкъ отъ надежда изчезна. Той приличаше на човѣкъ, ударенъ отъ гръмотевица. Боляритѣ, които му оставаха още вѣрни, се смаяха, вгрещиха се. Патриархътъ завика, че се е пропуснало скжпоценно време да се чака тоя яловъ отговоръ, вмѣсто да се викатъ гърцитѣ, и предложи веднага да се изпрати скороходецъ до Андроника. Обезкуражаването замѣни довѣрието презъ миналитѣ дни.

Смутнята и уплахата минаха отъ Царевецъ и въ града. Въ продължение на една недѣля паниката бѣше голѣма. Пристигна вѣренъ слухъ, че Чоки съ пълчищата си миналъ вече делиорманскитѣ лесове и съ неодържима бързина се стреми насамъ. Ето дойде и Азатинъ бей съ писмо отъ Чоки до Смилеца. Той му заповѣдваше да напусне съ време Търново, защото предстои да бжде намѣстникъ хански. На търновци обещаваше неприкосновеность на живота и имота имъ, ако предадатъ ключоветѣ на града, безъ да се опитатъ на съпротивление. Азатинъ отъ себе добавяше, че Чоки иде съ двайсеть хиляди души конника, — Той преувеличаваше четворно числото имъ.

Въцари се въ Търново небивало смущение. Безпомощниятъ Смилецъ съвсемъ падна въ очитѣ на народа и изгуби всѣко значение. Той остана една сѣнка.

Случи се скоро едно странно нѣщо, което очуди народа и уплаши Смилеца. Богоръ, убитиятъ, Богоръ, изчезналиятъ отъ

свѣга, се появи въ Търново, а заедно съ него се разпространи и мълвата, че покушението възъ живота на Светославъ въ Устето било организувано отъ епикерния Темира, Смилецовия най-преданъ царедворецъ, и че подиръ това Светославъ се видѣлъ принуденъ да търси прибѣжище при Чоки. Богоръ разказваше съ всички подробности участието на двореца въ опита за Светославовото умъртяване. Мълвата се разнесе изъ цѣлия градъ и подигна страшно възмущение. Тайно миналитѣ къмъ Светослава боляри, открито сега поддържаха и подклаждаха негодуванието противъ Смилеца. Какъ? Смилецъ да убива Светослава, законния наследникъ на престола, когато той сега би билъ едничката надежда на народа, и вмѣсто да бжде въ татарския станъ, сега да поведе народа на борба:

Това се носѣше изъ тълпитѣ. И понеже тѣ жадуваха за изкупителна жертва, за виновенъ, възъ когото да излѣятъ гнѣвоветѣ си, тѣ видѣха за такъвъ Смилеца. Гнѣвътъ на столицата загърмѣ буреносно. Това бѣше последния ударъ за умиращата власть на Смилеца.

Смилецъ отъ прозореца на палата видѣ уплашенъ народното вълнение.

Той бѣ успѣлъ да научи причината на народния гнѣвъ.

Темиръ стоеше до него побледнѣлъ.

Царицата, гръшнала се на единъ кадифянъ столъ, кършеше ржце въ дълбоко отчаяние. Бузитѣ й обливаха сълзи. Но тя нищо не говорѣше.

— Оставенъ! Изгубенъ! Пропадналъ! — стенѣше Смилецъ съ скопчени ржце на гърди.

Озвѣрениятъ народъ долу сочеше юмруцитѣ си. Той се трупаше на Царевъ-друмъ предъ подвижния мостъ, като принуждаваше стражата да го свали.

Слънцето зайде задъ планината въ единъ яркокървавъ облакъ. Въ стаята потъмняваше. Скоро съвсемъ мръкна. На Царевъ-друмъ засвѣтиха машали, които зловещо освѣщаваха гъмжащето множество и стенитѣ на Трапезица презъ дола на Янтра.

Дойдоха уплашени слуги и обадиха на Смилеца, че народътъ е пристигналъ до Великата порта и я кърти съ топори.

Смилецъ се обърна къмъ Темира, бледенъ, като че искаше съветъ.

Но Темиръ треперѣше, устата му се бѣха сковали. Въ широко изпуленитѣ му сега очи лъснаха отблѣсъци отъ пламъцитѣ на машалитѣ.

Тогава Смилецъ се сѣти за Мария.

Той отиде при нея и извика:

— Стани! — и, като я хвана за ржката, изведе я изъ тронната зала.

Навънъ глъчката се усилваше на всѣка минута.

Темиръ стоеше неподвиженъ въ тронната зала, потънала въ тъмнина.

Влѣзе единъ оржженецъ и го повика при царя.

Царьтъ го чакаше у царицината стая. На пода и на диванитѣ бѣха наслагани разни женски дрехи и скжпоценни вещи. Мария бързо бъркаше въ една орѣхова ракла на жгъла и вадѣше нови нѣща.

Смилецъ се обличаше въ рухото на придворенъ слуга.

Темиръ забележи, че и царицата бѣше въ прости дрехи.

— Темире! — извика Смилецъ — иди кажи да отключатъ източнитѣ врата на двора.

Темиръ го изгледа настръхналъ.

— Царю, оттамъ нѣма изходъ.

— Какъ?

— Отъ тамъ пжтечката слазя по стръмна урва, а отъ долу е Янтра.

— Кажи! — извика повелително Смилецъ.

Темиръ излѣзе.

Влѣзоха оржженосци и слуги и направиха голѣмъ вързопъ отъ царицинитѣ нѣща. Царицата, като видѣ това, премалѣ и падна на дивана.

— Храбрость, Марийо, — каза Смилецъ, като я стисна за ржката, покрита съ диамантени пръстени. Но по лицето му имаше сълзи.

— Да бѣгаме! Да бѣгаме! . . . Азъ да бѣгамъ оттука? — пъшкаше Мария и си кършеше ржцетѣ.

— Не до насъ само е било това нещастие. Като тебе бѣга оттука и Иванъ Асеновата жена преди нѣколко години . . . Но куражъ. Скоро ще се върнемъ тука съ Андрониковa войска.

— Ахъ, тоя Светославъ! Защо не послуша патриарха да викашъ нашитѣ! И азъ те молѣхъ толкова . . .

Темиръ се върна и каза, че вратата е отключена.

— Вземи ти това — каза Смилецъ на единъ оржженосецъ, като му посочи вързопа. — Темире, ела съ насъ.

Па хвана за ржка Мария и я поведе къмъ вратата.

Слугитѣ уплашени повикаха:

— Царю, ние какво да правимъ?

вършила съ успѣхъ. Созополъ станалъ най-важното южнобългарско пристанище, което снабдявало Цариградъ съ храни. Хронистътъ Панхимера, който е съвременникъ на Светослава, пише, че въ 1308 год. българскитѣ жита спасили Византия отъ гладна смърть.

Сѫдбата на патриархъ Иоакимъ.

Ив. Вазовъ.

Търново ликуваше. Заговорътъ успѣ.

Татарската власть бѣ унищожена. Татаритѣ въ другитѣ градски крепости и въ околностьта бѣха избѣгали. Чоки бѣ въ затвора на Балдуиновата кула, а силната му стража почти избита.

Светославъ сега бѣше пълновластенъ господарь на Търново и България.

Въ една стая на пустата досега патриаршия бѣше доведенъ Иоакимъ и заключенъ. Силна стража пазѣше предъ вратата му.

Старецътъ знаеше вече за извършения превратъ, за пълното възтържествуване Светославово. Поразенъ отъ скръбь и ярость, той ходѣше изъ стаята си и устата му произнасяха проклятия.

Следъ обѣдъ Светославъ дойде въ патриаршеския палатъ и влѣзе при затворника.

Като видѣ Светослава, упоритиятъ старецъ го устрели съ гнѣвни очи.

— Иоакиме, ти си въ мои рѫце сега. Твоето гнусно опитване да ни издадешъ на гърцитѣ ти изкопа ямата — каза Светославъ.

— Анатема! — изговори патриархътъ съ разтреперанъ гласъ.

— Твоитѣ проклятия и твоитѣ благослови за мене не струватъ нито единъ банъ. Но азъ искамъ да те накажа, като те накарамъ предъ цѣлия народъ да ме вѣнчаешъ за престола на царството. Следъ това си свободенъ. Това го искамъ.

— Окаяний беуумнико, нѣма да дочакашъ това чудо!

Светославовото лице се изкриви отъ гнѣвъ.

— Старче, не изпитвай търпението ми! — извика той, като треперѣше цѣлъ. Помни, че азъ съмъ вече български царь и твой повелитель. Имашъ петь дена да помислишъ. И Светославъ го остави.

Патриархътъ отказа да вѣнчее Светослава.

Коронясването, обаче, стана въ храма на Св. Димитрия, тържествено.

Три митрополита: търновскиятъ, червенскиятъ и преславскиятъ *извършиха* обряда при стечението на безчисленъ народъ.

Три дена траяха веселбитѣ въ палата и въ града.

Недоволнитѣ отъ новото положение боляри единъ по единъ минаваха къмъ Светослава.

Едно малцинство отъ тѣхъ остана само привързано на гърцитѣ, скришно. Но най-опасниятъ привърженикъ на гърцитѣ — Иоакимъ бѣше безвреденъ. Той бѣ въ затворъ.

. . . .

Мина месецъ отъ възцаряването Светославово.

Чоки все лежеше въ тъмницата на Балдуиновата кула.

Елена бѣше взела повторна клетва отъ брата си, че ще пощади живота на Чоки.

На утрешния день имаше болярски съветъ въ двореца. Съвещанието бѣше развълнувано. Новини бѣха дошли, че Андроникъ, по повторното искане на нѣкои боляри, праща изъ Солунъ десетхилядна войска подъ началството на Радослава, да навлѣзе въ България, и да тури на престола Михаила, синътъ на Константина Тиха, който идѣше съ друга войска.

Срѣдъ разгара на разискванията, протокелиотътъ обади на Светослава, че е дошелъ пратеникъ отъ хана Токтая.

Въведоха веднага пратеника. Той се поклони и подаде Светославу писмо отъ хана си.

Светославъ кимна на татарина да излѣзе и даде на тълмача да преведе писмото. То казваше:

„До високославния български царь Светослава отъ великия властелинъ на татаритѣ.

„Приветъ отъ мене, царю на българитѣ и гърцитѣ. Съ радость приехъ известието за твоята велика пóбеда надъ сина Ногаевъ, и те хваля и те поздравявамъ. И научихъ се още, че тоя Ногаевъ синъ ти го държишъ въ палата си, понеже е твой зеть, безъ да гледашъ, че той е мой врагъ и въ дълбочинитѣ на сърдцето си храни опасни мисли за мене. И ето защо ти пиша, славний царю на българитѣ и гърцитѣ, и те моля да сторишъ да изчезне отъ лицето на земята Ногаевиятъ синъ. Това ти пиша, защото желая сърдечно да бждемъ приятели и да не ми се събиратъ бръчкитѣ на гнѣва по челото противъ тебе. И, като призовавамъ божията милость възъ главата ти, очаквамъ твоя мждъръ ответъ.

Ханъ Токтая".

Сутриньта татарскиятъ пратеникъ, придруженъ отъ войницитѣ си, тръгваше назадъ съ писмо и съ дарове до хана.

Въ дисагитѣ на единъ конь бѣ обсолената глава на Чоки!

По решението на болярския съветъ двама евреи джелати бѣха одушили презъ нощьта пленника и после отрѣзали главата му.

Тя сега отиваше въ Кримъ, като откупъ за безопасностьта и мирътъ на държавата.

Оставаше да се реши сждбата на Иоакима.

Той все стоеше въ патриаршията подъ стража.

Царьтъ и болярскиятъ съветъ нѣколко пжти разискваха, какъ да постжпятъ съ патриарха.

Най-после взе решение да го прогласятъ за свалень и да го изгонятъ изъ България.

По-строго наказание не намираха за политично да му наложатъ. Не трѣбваше да се дразнятъ духоветѣ.

Въ Византия за подобни, и за по-голѣми престжпления, не бѣха наказвали по-друго яче патриарси.

Иоакимъ знаеше това, и затова запазваше своята вироглавщина и надменность и въ затвора си.

Два дена следъ полученето известие за идванего на грьцка войска Светославъ влазяше при Иоакима.

— Твое светейшество, ти можешъ да бждешъ доволенъ сега. Андроникъ те послуша и иде възъ насъ.

— Това искахъ — каза Иоакимъ, който бѣ научилъ вече отъ стражата новината.

И една ехидна усмивка мина по сухото му лице.

— Кой вика гърцитѣ? — попита Светославъ, като го стреляше съ очи.

— Не знамъ.

— Азъ знамъ: ти!

— Може би.

Светославъ треперѣше отъ глухъ гнѣвъ.

По Иоакимовото лице играеше тихо злорадство. Той вжтрешно тържествуваше.

— Слушай, Иоакиме, кой вика гърцитѣ?

— Азъ. Азъ писахъ на Андроника.

— Защо?

— На трона преди тебе има право Михаилъ Тихо. И, както видишъ, това право той ще подкрепи добре. . .

Светославъ гледаше остро, като пазѣше ледено лице.

— Ти направи две предателства противъ отечеството: поиска да ме предадешъ на Чоки и вика Андроника!

— За тебе сж предателства, за мене — дългъ изпълненъ къмъ отечеството.

Бърнитѣ Светославови потреперaха.

— Иоакиме, само едно нѣщо ще те спаси: пиши веднага предъ менъ писмо Андронику, да спре войскитѣ си, като му известишъ, че българскиятъ народъ е избралъ мене, законния наследникъ, за свой царь.

— Азъ? Никога!

Светославъ свика бързо болярския съветъ.

Съветътъ съ вишегласие реши патриархътъ да бѫде наказанъ съ смърть.

Решиха тогава да бѫде хвърленъ отъ Лобната скала.

По пладне войници изкараха Иоакима изъ килията му и го поведоха къмъ северо-източната порта. Извънъ портата се спущаше стръмна урва къмъ Янтра. На горния край на тая урва се подаваше, като носъ, една скала. Тя стърчеше високо надъ пропастьта, въ подножието на която рѣката шумѣше зловещо. Сега тамъ въ единъ виръ се клатушкаха нѣколко болярски трупове, хвърлени вчера оттукъ. Отъ тая скала се хвърляха важнитѣ държавни престѫпници. Тая заранъ оттамъ бѣше хвърленъ Михаилъ, у когото хванаха Андрониковото писмо, и въ това писмо бѣхя видѣли, че Иоакимъ го е просилъ за военна намѣса въ полза на Михаила Тиха.

Двамата джелати евреи чакаха тамъ.

Иоакимъ не извикваше никакво съчувствие.

Старецътъ стоеше на скалата бледенъ.

Тълпата долу растѣше на всѣка минута.

И всички очи се впиваха въ патриарха, който се рисуваше черъ и малъкъ на камъка.

На портата се появиха нѣколко боляри; следъ тѣхъ царски тѣлохранители, и после Светославъ въ царска багреница.

Иоакимъ се обърна къмъ единъ отъ джелатитѣ:

— Кажи на негово величество, че скланямъ да направя всичко, каквото желае.

Евреинътъ отиде при царя, поклони се и му предаде Иоакимовитѣ думи.

Патриархътъ гледаше къмъ тѣхъ.

Той видѣ, че лицето на Светослава не се измѣни, то си остана неподвижно и мрачно. Светославъ размѣни нѣколко думи съ болярите. Единъ даде на евреина една хартия и перо.

Това бѣше приготвено за императора писмо, за връщане на войскитѣ си, и което очакваше само подписа патриарховъ.

Евреинътъ подаде писмото на патриарха. Той нито го прочете, а го подписа съ разтреперaната си дѣсна рѫка на дланьта на лѣвата.

Евреинътъ отнесе писмото на царя.

Светославъ видѣ подписа на Иоакима, но лицето му остана студено.

Той каза нѣколко думи на джелатина.

Иоакимъ, разтреперанъ, съ изпулени очи, чакаше да получи спасителния отговоръ отъ царя, или знакътъ му. Джелатинътъ се върна и го приближи. Па внезапно съ всичката си сила бутна го отъ скалата.

Патриархътъ полетѣ въ праздното пространство.

Тѣлото му се трѣшна въ урвата, отскочи, търкулна се пакъ и се плисна въ мѫтнитѣ води на Янтра.

Светославъ се прекръсти.

— Богъ нека ме прости — каза той.

Долу въ народа владѣеше гробна тишина.

Янтра бавно повлѣче тѣлото.

Времето на Ив. Александра.

Ив. Вазовъ.

Къмъ половината на XIV вѣкъ, България бѣше станала поприще на смѣли лъжеучители на еретически учения. Богомилството, присадено още преди вѣкове въ нея, напредваше съ стихийна сила, заливаше съ талазитѣ си православието и подравяше съ влиянието си основитѣ на църквата и на държавата.

Гибелното влияние на Византия бѣше внесло въ разслабената отъ вѣчни войни и вѫтрешни раздори държава и религиозната си анархия. Византийскитѣ монастири, особно Атонскитѣ, хранители нѣкога на чистотата на православието, сега изпущаха фанатически апостоли на богомилството, проповѣдници на мрачни и диви ереси и на отрицанието на всички вѣковни вѣрвания и традиции.

Поради съседството си съ Византия, България биде наймного заразена отъ тая страшна духовна язва. Въ Търново бѣ дошелъ нѣкой си избѣгалъ изъ Цариградъ калугеринъ Теодоритъ, проповѣдникъ на нелепото учение на исихаститѣ, най-крайното и дивашко изражение на богомилската ересь. То бѣ смѣсь на найгруби езически вѣрвания, като обоготворение на дървета. Той склони къмъ исихаството множество простъ народъ и знатни граждани и болери. Неговиятъ успѣхъ съблазни и други византийски калугери-богомили. Обладатель на нѣкакви медицински по-

знания, той лѣкуваше даромъ болнитѣ и ги увѣряваше, че вижда Бога. И авторитетътъ му растѣше предъ суевѣрния народъ.

Наскоро се появиха въ столицата още двама: Кирилъ Босога и Лазаръ. Кирилъ Босога разправяше по стъгдитѣ на суевѣрния народъ, че Богъ му се явилъ на сънь, ругаеше иконитѣ, говорѣше сквернословия за света Богородица и богохулствуваше противъ разпятиего; учеше, че народътъ не трѣбва да работи на боляритѣ, че трудътъ е отъ дявола, осмиваше брака. А другиятъ, Лазаръ, развиваше до най-крайни предѣли учението противъ всѣкакво цѣломѫдрие, свѣнь и срамъ съ личния си примѣръ. Проповѣдникъ на адамитството, той ходѣше изъ търновскитѣ улици съвсемъ голъ, като прикриваше само едно мѣсто на тѣлото си съ счупена кратуна, или съ дрипа. Въ такава адамовска голота той проповѣдваше на народа безсрамието и разюзданостьта на страститѣ.

Скоро се появи единъ попъ Теодосий, невежественъ и грубъ човѣкъ. Той бѣ сѫщо проповѣдникъ на адамитското учение. Адамитството бѣше секта отдѣлно отъ богомилството, дошла отъ западна Европа. Последователитѣ му се отричаха отъ всѣко християнство и отъ всѣка положителна религия. Всичко имъ бѣше общо, въ това число и женитѣ. Безбожничество виждаха само въ собственостьта; всичко бѣше свето за тѣхъ, щомъ бѣше общо за всички. Женитбата считаха за грѣхъ, а разврата считаха за дългъ. Затова тѣ се предаваха на най-голѣмъ развратъ и се гордѣеха публично съ безсрамието на живота си. Това учение скоро намѣри горещи последователи. Теодосий ратуваше главно противъ брака. Той доказваше безполезностьта на семейството, осѫждаше цѣломѫдрието и всѣкаква нравственость. Многочисленитѣ му привърженици отъ двата пола, стари и млади, облѣчени въ калугерски раса, напущаха кѫщитѣ си и отиваха подире му въ отдалечени планински усои и глухи гори, дето извършваха своитѣ диви оргии.

И народътъ, простъ, невежественъ, затъналъ въ дълбоко суевѣрие, избеднѣлъ отъ хищничествата на боляритѣ, отъ тежки даждия и отъ постояннитѣ войни съ околнитѣ народи, внимаваше на тия фанатически апостоли, които му проповѣдваха, заедно съ своето учение, и отрицанието на всѣки дългъ и стѣснение, и непокорство къмъ властьта, която го потискаше, умраза къмъ сѫществуващия редъ, който го държеше въ робство и непрогледенъ мракъ. И последователитѣ му растѣха. Лъжата и заблуждението намѣриха благоприятна почва въ потъмнѣлитѣ души на тия непросвѣтени тълпи, подготвени вече отъ многовѣковната богомилска ересь.

който било сждено на царица Теодора да прекара въ забвение последнитѣ години отъ живота си, подъ монашеското име Теофана.

Дали тихитѣ погледи на светцитѣ и черковнитѣ пѣснопѣния на монахинитѣ сж примирили душата на развѣнчаната царица, или тя често е заставала до прозорчето на килията си и съ насълзени очи е гледала нагоре, къмъ Царевецъ? Може би, въ тихи нощи, когато монахинитѣ спятъ, тя е излизала въ монастирската градина, и бавно се е разхождала между вѣковнитѣ чемшири, подъ чийто сѣнки често бѣлѣели надгробни плочи. И е била безсилна да намѣри покой за душата и сърдцето си.

Тайнствено е шумѣлъ надъ нея вѣковниятъ платанъ, посаденъ, казватъ, отъ самия Иоанъ-Асенъ, когато освещавали монастира.

— Колко ли пжти Теодора се е заслушвала въ тоя шумъ, разбирала е мждрия говоръ на сждбата и се е мжчила да задушва сълзитѣ си!

Понѣкога новиятъ палатъ на Иоанъ Александъра потъвалъ въ свѣтлина. Прозорцитѣ на всички зали грѣяли посрѣдъ общия мракъ. Отъ Трапезица се спущали групички конници, които минавали моста и шумно възлазяли по стръмната пжтека къмъ „Малката порта" на Царевецъ. Нѣкои тръгвали отъ замъцитѣ си отсамъ Янтра, въ Асеновата махала. Други минавали по Царския друмъ, презъ главния входъ.

Въ такива вечери, на Теодора се сгрувало, че чува коварния смѣхъ на еврейката и разгулната пѣсень на боляритѣ:

„Саро ле, Саро . . ."

Най-често на Царевецъ е било тишина. Иоанъ Александъръ почивалъ въ палата си и юдейската змия обвивала шията му съ престорена любовь.

Тогава мълчаливи сълзи избивали въ очитѣ на Теодора. Тя спускала още по-низко надъ челото си монашеското наметало и бързо овладѣвала скръбьта си — да не покаже на своитѣ прислужнички слабость предъ сждбата и роптание противъ царската воля.

Но следъ вечернята, когато всичко въ монастира заспивало, Теодора отивала въ килията си и по очи се хвърляла предъ Разпятието, незнаеща, за какво да се моли отъ неизразима скръбь.

Предъ отвореното прозорче като миро се лѣялъ тихиятъ ромонъ на Янтра — загадъчниятъ говоръ на рѣката, пъленъ съ злокобно пророчество:

— Боже Господи, нима вече си предрешилъ сждбата на царството? И за синътъ на еврейката си отредилъ тежката участь на последенъ български царь.

Но съ това не свършва Божиятъ пръстъ. — Жаденъ за злато евреинъ, сродилъ се чрезъ Сара съ царския дворъ и спечелилъ високо довѣрие, отворилъ на турцитѣ Френкхисарската порта на крепостьта, презъ тъмната нощь на 17 юлий 1393 г., когато уморенитѣ войници спѣли съ упование на Българския богъ.

Никой не зние, каква земна награда е получилъ предательтъ, но народната мълва му отредила страшно отмъщение:

Следъ завземането на града отъ турцитѣ, евреинътъ ухиленъ се явилъ при Челеби Сюлейманъ и попиталъ, каква награда му е отредена. Османскиятъ вождъ отговорилъ, че наградата ще бжде заслужена, и заповѣдалъ да отведатъ предателя до главната порта, при подвижния мостъ.

Тамъ чакалъ едъръ джелатинъ.

Бленалъ ятаганъ и брадясалата глава отскочила въ пропастьта, а тѣлото обезглавено побѣгнало направо, изкачило се чакъ на Карталбаиръ и тамъ легнало въ една мръсна яма.

Петь вѣка народътъ хвърля камъни въ ямата, и надъ нея се издигнала позорна грамада. Мѣстото и днесъ се нарича „Жидовъ гробъ".

Теодосий Търновски и Иванъ Александъръ.

Ив. Вазовъ.

Александъръ прие Теодосия съ особна почить въ Царевецъ.

— Пречестний отче Теодосие — каза му той, следъ като го покани да седне при него — твоето велико усърдие за доброто на светата ни църква ме радва. Ти си единъ отъ стълповетѣ й. Какъ отиватъ ученицитѣ твои?

— Благодаря на Всевишнаго, учатъ се прилежно на българска грамота и се готвятъ за светото си послание съ искрена любовь и вѣра — отговори Теодосий.

Александъръ приказва дълго съ него за състоянието и нуждитѣ на църквата, за еретическитѣ лъжеучители, за ереситѣ, що напредваха въ царството, и слушà съ внимание мждритѣ мѣрки, що препоржчваше Теодосий.

— Не намирамъ още, отче, за благоразумно да дразня тия проклетници, които иматъ толкова привърженици . . . Имамъ

нужда отъ миръ въ царството, за да мога да отблъсна опасни врагове извънъ него . . . По-после ще видимъ . . ., — отговори Александъръ на предложението му за свикване съборъ.

Но Теодосий бѣше нетърпеливъ да засегне и отношенията му съ царицата Сара. Той стана, скръсти ржце отпредъ и каза съ енергиченъ гласъ:

— Високославний и благочестивий царю, Иванъ Александре! Свидетель си на злинитѣ, които сега връхлитатъ нашата света църква. Духътъ на лъжата и заблуждението завладѣ душитѣ на православния български народъ, разтлението се разпространява, демонътъ на нечестието и на низкитѣ човѣшки похоти е проникналъ и въ най-проститѣ колиби. Благочестивий царю, дай примѣръ на християнска чистота, озари съ цѣломудренъ примѣръ народа ни. Нека тоя палатъ сияе не само съ блѣсъка на златото и драгоценнитѣ си камъни, и съ богатството на пурпура си и на мраморитѣ си, а и съ добродетелитѣ си. Отъ царя народътъ и боляритѣ вэиматъ урокъ за благочестие или порокъ. Въздръжъ се отъ изкушението на дявола, не осрамотявай трона си съ въздигането на него нечестива еврейка, дъщеря на оня проклетъ отъ Бога народъ, който нѣкога разпна Спасителя нашего на кръста. Запази своята достойна и благородна съпруга царица Теодора и не потопявай душата й въ бездната на гореститѣ и сълзитѣ.

Александъръ се намуси. Лицето му се заоблачи. Нѣколко време той мълча. После попита съ спокоенъ гласъ:

— Отче Теодосие, прегледа ли превода на Манасиевата лѣтопись? Сравни ли я съ елинския текстъ?

— Превъзходно е преведена, твое величество.

— А иеромонахъ Лаврентий продължава ли усърдно да пише богословскитѣ книги, които му съмъ заповѣдалъ?

— Мусикословесний Лаврентий работи неуморно надъ труда си, твое величество.

— Радвамъ се. Намъ сж нуждни такива человѣци мждри, за да сѣятъ просвѣщението и съ свѣтлината на божието слово да разпръсватъ тъмнината на невежеството, въ което блуждае моятъ народъ. Много, много има да се работи на нивата . . . Жално, че ти се отказа, въ крайната си скромность, да възложишъ на главата си митрата на търновския патриархъ. Намъ бѣ нуждна твоята дълбока мждрость. Но ние те високо почитаме и ценимъ и за онова, което правишъ и въ убогото расо на простъ монахъ. Сбогомъ, отче Теодосие, и благодаря ти.

Александъръ му цѣлуна дѣсницата.

Теодосий, твърде смутенъ, че не прие никакъвъ правъ отговоръ на речьта си, като разбра, че царьтъ го отпуща, тръгна къмъ вратата.

Но Александъръ се обърна и му каза:

— Колкото за Сара, отче, бжди спокоенъ. Православната църква нищо не губи. Тя съ Сара ще приеме едно ново чедо въ лоното си . . . Сбогомъ и моли се за насъ.

Адамити.

Ив. Вазовъ.

Човѣшки стжпки се чуха. Идѣше нѣкой насамъ изъ пжтеката. Скоро отъ завоя се показа единъ старъ овчарь съ торба на рамо.

— Добра ви среща — продума старецътъ. — На ловъ ли, на ловъ ли, болѣрино?

Вмѣсто отговоръ, Георги го попита, както правѣше съ всѣки срещнатъ, не е ли виждалъ тждѣва две калугерици и единъ попъ.

— Не срѣщахъ такива, синко, днесъ. Но вчера видѣхъ много такива мжже и жени въ раса. Сбираха се на Добревъ-долъ, убилъ ги Господь . . .

И той се прекръсти.

— Законъ не знаятъ, вѣрата имъ друга, дяволска вѣра, поганци . . .

— Де е този Добревъ-долъ?

— Е, тамъ до пещерата, дето я казваме Дълбоката дупка, като възвиешъ задъ тоя ридъ и уловишъ надѣсно, па по рѣката, по рѣката, че презъ голѣмата гора. Тамъ вече нѣма пжть . . .

— Дѣдо, заведи ме дотамъ.

Старецътъ го изгледа зачуденъ.

— Че защо ти е да гледашъ срамотитѣ имъ, да се огрѣшавашъ? — И той плюна.

— Заведи ме, дѣдо! Азъ съмъ царски човѣкъ и жена ми е избѣгала тамъ. Отивамъ да си я прибера.

— Ухъ, ухъ — каза овчарьтъ. — Хайде тогава . . . Нали е да спасимъ една християнска душа? Когато вълкъ ми грабне овца, азъ тичамъ да я отърва.

И той поведе царедвореца и куманитѣ.

Дълго пжтуваха изъ страшни планински усои, презъ вѣковни букови гори, изъ диви клисури, оградени съ скали. Ста-

рецътъ, въпрѣки годинтѣ си, вървѣше леко, наравно съ конетѣ Найдоха се въ една друга безкрайна гора, която се накланяше по урва дори до единъ тъменъ долъ. Насреща, подножието на бърдото бѣ препасано отъ грамадни сиви канари, прави и отвесни като стена. Въ тѣхъ зѣеше една дупка. Старецътъ спрѣ конницитѣ.

— Ехъ, то се вика, стигнахме. На полянката, тамъ въ долчето поразеницитѣ бѣсуватъ . . . А тамъ оная пещера е Дълбоката дупка. Вратата е малка, но извжтре е широко, като черкова. Въ нея се прибиратъ нощя, защото тая планина е пълна съ гадь.

Георги назърташе, но никакъвъ човѣкъ не виждаше.

— А де ги онѣзъ? — попита той.

— Нѣкжде на сѣнка лежатъ или се молятъ, защото тия поразеници, тѣ се молятъ на нѣкакъвъ Господь. Ала ако дебнешъ тука, ще ги видишъ. — Ехъ, прощавай.

Единъ отъ куманитѣ посочи къмъ дола и каза: — Ето ги!

— Тсъ! — изсъска Георги и направи знакъ на другаритѣ си да мълчатъ. Па вторачи запалени очи въ дола.

Тамъ, на полянката, появи се изъ гората тълпа мжже и жени въ расо. Имаше около петдесеть души — стари и млади отъ двата пола. Имаше и девойки. Георги впиваше очи, за да познае Дорослава. Но отъ тая точка лицата не се виждаха добре, па и еднаквата носия пречеше на разпознаването. Тълпата се сгжсти предъ единъ кръстатъ джбъ. Тогава се разнесе изъ горската самотия духовна пѣсень. Пѣсеньта звучеше странно, диво. Това бѣха повече извивания на гласъ, вълчи виения, проточени и жаловити. Тънкитѣ женски гласове изскачаха въ кресливи ноти. Често се чуваха възгласитѣ: „Помилуй насъ!" Тоя концертъ отъ дивашки воеве трая дълго, около половина часъ. Когато млъкна, адамититѣ оставиха джба и обиколиха единъ калугеръ. Той захвана да държи нѣкаква проповѣдь, махаше съ ржце, повишаваше и снишаваше гласа си, сочеше небето. Това показваше, че той говори съ въодушевление, при напрегнатото внимание на слушателитѣ си. Речьта му трая сжщо дълго време и изстжпленията на фанатика растѣха и гласътъ му се засиляше. Дотука Георги още нищо не бѣ видѣлъ необикновено, или възмутително, благочинието на „вѣрующитѣ" бѣше пълно. И ядътъ му се поукроти. Но той напраздно търсѣше съ погледъ жена си. Вѣроятно, тя, ако бѣше тука, стоеше въ реда на ония, които бѣха обърнати гърбомъ насамъ. Но и проповѣдьта се свърши. Зацѣлуваха ржка на калугера. Въ това време други минаха ручейката, газейки боси,

и отидоха въ пещерата. Оттамъ донесоха въ вретища нѣщо и го изпразднаха на полянката. Това бѣха пити хлѣбъ и разни зеленчуци. Наредиха по тревата тая скромна трапеза, насѣдаха въ два реда и се захвана вечерята. Калугерътъ заемаше центъра на срещния редъ. Отъ дѣсната му страна седѣше единъ младъ съ остра жълта брада адамитъ, а до него две млади жени. Въ тоя мигъ слънцето проби между клонетѣ на гората и снопъ лжчи паднаха на трапезата.

— Ахъ! — изпъшка Георги. Той позна подъ това освѣтление Дорослава въ оная, която бѣше до младия адамитъ, а другата бѣ Дионисия.

Очитѣ му се напълниха съ кръвь, той ги впиваше ту въ Дорослава, ту въ съседа ѝ, до когото тя се бѣше притиснала. И тя ядѣше сега сладко и се смѣеше съ него. Георги поиска да се спусне съ меча си, но другаритѣ му го задържаха, защото бѣха съгледали долу и въоржжени съ копия и лжкове адамити. Той се удържа, той пъхтѣше, като звѣръ. Очитѣ му стреляха мълнии... Той чувствуваше, че има да се извърши сега съ тия хора и съ него нѣщо страшно. Вечерьта бѣ тиха. Последнитѣ слънчеви лжчи падаха на горния край на отсрещнитѣ скали, като оставяха дола въ сѣнка. Когато вечерята се свърши при нѣкаква молитва на калугерина, слънцето бѣ зайдѣло съвсемъ. Разнесе се пакъ духовна пѣсень. Месечината вече се показа на небето и огряваше полянката. Тайнственитѣ ѝ гости се пръснаха подъ клонетѣ, до дънеритѣ на околнитѣ джбове. Георги не видѣ де и съ кого отиде Дорослава. Но поляната остана пуста. Сега наставаше друго тайнство, адамитско, безстидно, гнусно, срамно тайнство!... Той скърцаше съ зжби. Той бѣше отчаянъ отъ бѣса на ревностьта и отъ безумна ярость. Презъ дънеритѣ подъ лунния зракъ се забелязаха ризи... Тогава се разнесоха изъ тая гора дивашки викове, безстидни смѣхове, сластолюбиви възклицания. Нощниятъ въздухъ се цепѣше отъ шума на тая вакханалия на пощурѣли отъ похотливи въжделения и любовни мистически припадъци жени, моми и мжже...

После излѣзе и се залюлѣ хоро на поляната, при женски пѣсни. Луната освѣтляваше вихрения въртежъ на тия полуголи снаги на мжже и жени, които се кълчеха въ безстидни пози, изпълнявайки нѣкаква фантастическа, юдинска игра. Георги съпикаса съ ужасъ жена си.

— И Дорослава играе! — изскърца съ зжби отчаяниятъ боляринъ. — Ахъ, тия бѣсове проклети, погубиха я! Да бѣгаме, да бѣгаме оттука! Ще умра! Защо дойдохъ азъ тука? [illegible] Конетѣ!

Но куманитѣ му забележиха, че е невъзможно да се управятъ въ тия горски тъмнини, и трѣбваше да дочакатъ зората тукъ. После, и добитъкътъ трѣбва да почине. Въ това сжщо време и небето се застилаше съ черни облаци. Вѣтрецътъ ги караше срещу луната и скоро щѣха да я закриятъ. Тогава мракътъ щѣше да стане непроницаемъ. Решиха да се ношува тука. Куманитѣ бързо накастриха сухи вързхари отъ нападали дървета, за да си накладатъ огънь.

И адамититѣ видѣха облацитѣ; тѣ набързо навлѣкоха расàта, прегазиха рѣчицата съ боси крака и влѣзоха въ пещерата, освѣтлявана още отъ луната. Далеко избуботѣ гръмотевица. Следъ малко поляната съвсемъ опустѣ и шумътъ се изгуби.

Входътъ на пещерата се запрѣчи отвжтре съ греди и дъски за предпазване отъ диви звѣрове.

Борбата съ еруситѣ.

Патр. Калистъ.

Въ Солунь живѣеше нѣкоя си монахиня на име Ирина, която водѣше безпжтенъ животъ. Тя стоеше въ Солунъ и наглѣдъ се представяше за непорочна, но тайно вършеше всевъзможни мерзости и безпжтства. Когато мнозина монаси я узнаха, идваха често при нея на събрания. Тя бѣ изучила всескверната месалианска ересь, която тайно проповѣдваше на всички, които дохождаха при нея съ цель да вършатъ нечестиви работи. Ересьта се разпространи твърде много. Много монаси се прельстиха отъ нея и, като отиваха въ Св. Гора Атонска, раздѣляха се на партии и твърде много оскърбяваха тамошнитѣ монаси, че били бедняци и просяци. И ако имъ се случеше нейде да останатъ безъ хлѣбъ или питие, отсичаха всички маслинови дървета, които се намираха извънъ монастира, често — лозя и др. и вършеха всѣкакви пакости, които имъ идваха на умъ. Тая ересь върлуваше около три години или повече. Светитѣ атонски отци не можеха да търпятъ разпространителитѣ на тая нечистива ересь, както и тѣхнитѣ многобройни злини и безсрамия, та свикаха съборъ и изобличиха заблуждението и злитѣ имъ замисли, като ги прогониха отъ вънкжде и предадоха на вѣчно проклятие. Отъ тѣхъ двамина отидоха въ Търново: единиятъ се казваше Лазаръ, а другиятъ — Кирилъ, именуванъ още Босота. И макаръ да прекараха тукъ *малко време*, не можеха да скриятъ своята заблуда отъ мнозина.

Лазаръ почна да върши безумия: обикаляше съвсемъ голъ цѣлия градъ и представяше необикновено и грозно зрелище за всички, които го виждаха, като ги огорчаваше. А Кирилъ, нареченъ Босота, полека-лека почна да открива своята нечестива ересть: понѣкога хулѣше светитѣ икони, понѣкога тъпчеше светинитѣ, честния и животворящъ кръстъ; при това ядѣше вкжщи разни нечистотии, като учеше, че сънищата сж боговидение, че мжжетѣ и женитѣ трѣбва да напустнатъ законния бракъ, и много други такива мръсни и богохулни нѣща. Той имаше единъ ученикъ, който по злия си нравъ приличаше на него — мръсния попъ Стефанъ, който въ злобѣсието си по нищо не стоеше по-долу отъ него, и бѣ опасенъ последователь на мръсната ересть.

Когато всичко това се разпространи нашироко, патриархътъ, който управляваше тогава църквата, бидейки простъ човѣкъ и незнаейки какво да прави, повика божествения Теодосия и го уведоми за всичко; последниятъ поржча да се свика съборъ и да се подложатъ еретицитѣ на истезание. Царьтъ сжщо така биде осведоменъ за опасностьта, та заповѣда да се свика съборъ. На тоя съборъ той заседаваше съ патриарха и всички черковнослужители, и цѣлия болярски съветъ. Дойдоха и мръснитѣ сѣячи на мръсната ересть. На блажения Теодосия бѣ поржчано да имъ задава въпроси и да имъ отговаря. Той ги запитваше, казвайки: „Въ що се състои вашето ново, несъгласно съ църквата учение, което, чуваме, вие изповѣдате и разкривате? Вие сте скривалища на нечисти духове, както сж и учителитѣ, и владицитѣ, които имате. Кой бѣсъ ви пошепна да давате воля на есественитѣ си страсти и да учите, че нашата природа трѣбва да бжде робъ на бѣса? Отде накжде се одързостихте да говорите, че сжществуватъ две начала: добро и зло, и че Богъ владѣе доброто, което е на земята, а неговиятъ противникъ — небесното? Кой бѣсъ ви научи да тъпчете св. икони, животворящия кръстъ и другитѣ свещени сждове, при това дръзко и безъ страхъ да се причестявате съ св. тайнство, като съ простъ хлѣбъ и да сквернитѣ християнското питие, а когато ви забележатъ, кълнете се съ всевъзможни безстрашни и безсрамни клетви? Затова вие действително сте противници на закона, евангелски престжпници, огорчители на вѣрата, прелъстители, измамници, лъже и клетвопрестжпници, защото се кълнете безсрамно, а заклевате сжщо и Бога.

Когато блаженниятъ Теодосий имъ каза тия и други такива думи, тѣ стояха като онѣмѣли. А царьтъ, като ги видѣ окончателно посрамени, зарадва се твърде много, както той, тъй и [illegible] лиятъ благочестивъ съборъ, и ликуваше. И когато чрезъ [illegible]

бѣ изобличена лъжата, и злословнитѣ учители бѣха обвзети отъ срамъ, Лазаръ, като разбра заблудата си, прекара въ покаяние до края на живота си. А мръсниятъ Босота, заедно съ своя едномисленикъ, ученикъ Стефанъ, си останаха вкаменени. Поради това, благочестивиятъ царь, като видѣ тѣхното праздно умуване, заповѣда да ги жигосатъ по лицата съ нажежено желѣзо и да ги изгонятъ завинаги отъ предѣлитѣ на царството.

Като се завърши съборътъ, който се украси съ свѣтли подвизи, всички се завърнаха по мѣстата си. А божествениятъ и ревностенъ мѫжъ Теодосий, като се завърна въ своето жилище, притуряше трудъ къмъ трудоветѣ си и грижи къмъ грижитѣ си.

Той се установи върху планината, на мѣстото, наричано обикновено Килифарево. Слухътъ за това се пръсна съ бързина по-голѣма и отъ тая на най-бързитѣ птици, като обхождаше не само между българскитѣ мѣста, но засегна и сърби, и маджари, и власи, както и населението около Месемврия. Но най-вече се стичаха при него ония, които привличаше монастирскиятъ животъ, подобно — както казахме — на жадуващъ еленъ, който тича къмъ водния изворъ. А той едни учеше на послушничество, други — на разни добродетели, трети на съзерцание. Но преди всичко и най вече учеше хората да се отричатъ отъ своитѣ желания и да се не привързватъ къмъ никакви настоящи интереси, но съ доблестенъ умъ да презратъ всички тия нѣща, като скоропреходни, пръскащи се като димъ, или като рѣчни струи, или като бързоминаващъ вѣтъръ. Самъ той бѣ изпълненъ съ всички добродетелни наставления; смиренитѣ си слова произнасяше съ проникновение; той се приобщи съ благочестивитѣ обичаи и съ божествената благодать, поради което лицето му изглеждаше радостно, и душата му — изпълнена съ веселие.

Болярите отъ Трапезица.

Люб. Владикинъ.

Трапезица! — Тя прилича на старо, но незабравено гробище. Изровенитѣ черквици стоятъ като незамѣними паметници надъ погребаната слава. Пролѣтьта е окичила всичко съ цвѣтя и зеленина.

Преданието е мълвѣло, че тамъ имало заровени седемь *черкви. Но разкопкитѣ* надминаха народното въображение — тѣ *откриха 17 черкви!* Чудно ли е тогава, че единъ възторженъ *българинъ отъ 60-тѣ* години нарича Трепевицъ „Търновския

Кремль“ и рѣрва, че — „руситѣ, види се, по неговъ планъ сж направили своя Кремль въ Москва“?

Седемнадесеть черкви! Тѣ тъй много си приличатъ, толкова сж малки, че всички биха се смѣстили подъ покрива на „Св. Иванъ Рилски“ — едничката царска черква на Трапезица. Впрочемъ съ това азъ искахъ само да припомня пагубния стремежъ на боляритѣ къмъ самостоятелность и ослабване на царската власть.

Срѣдновѣковниятъ феодализъмъ е разпокжсвалъ силитѣ не само на западна Европа, но и на Търновското царство. Българскиятъ царь въ действителность не е билъ самодържецъ, както е писано върху хрисовули и надписи. Той не е билъ всесиленъ монархъ, а само пръвъ между боляритѣ. Тѣхниятъ сенклитъ е решавалъ най-важнитѣ държавни въпроси, и за да наложи волята си, царьтъ е трѣбвало да осигурява съгласието поне на най-влиятелнитѣ си велможи, или да има преданна войска, за да може да упражнява скритъ натискъ надъ непокорнитѣ се съветници. Множеството дворцови драми, преврати и цареубийства, които сж познати на всички срѣдновѣкови държави, не само на България, говорятъ за несигурното положение на короната въ едни времена, когато е било необходимо пълно обеденение на и безъ това слабитѣ народни сили.

Боляритѣ жадували за повече самостоятелность, феодални земи и за непристжпенъ замъкъ въ нѣкое орлово гнѣздо. Искали да владѣятъ плодородни поля и приковани къмъ тѣхъ селяни. Полунезависимитѣ деспоти: Стрезъ, Славъ, Елтимиръ, Добротичъ и др. сж били идеалъ за всѣки боляринъ. И за да постигне съкровенното си желание, боляринътъ е билъ готовъ да прави заговори, да преговаря съ враговетѣ на отечеството си, дори да воюва противъ България, или да забие меча си въ гърдитѣ на найдостойния си царь.

Изглежда, че феодалниятъ духъ е билъ главната причина за пораждането и за успѣха на Иванковото съзаклятие. Асенъ I билъ много строгъ, суровъ дори, и искалъ да засили царската власть за смѣтка на болярския стремежъ къмъ самостоятелность. Появили се недоволници, които плениниятъ севастократоръ Исакъ съумѣлъ да организира, като си послужилъ съ буйния болякинъ Иванко. Изтънчената византийска интрига лесно оплела простодушнитѣ боляри: на едритѣ земевладѣлци, които били противъ самодържавието на Асена, Иванко обещалъ земи и феодална независимость, която царьтъ имъ билъ отнелъ, или се канѣлъ да имъ *отнеме*, за да засили централната власть; на по-нерешителнитѣ *боляри* обещалъ дори византийската военна помощь, за да

имъ осигуряи живота, въ случай че заговорътъ не успѣе; на честолюбцитѣ обещалъ власть, на Иванко — царска корона.

Асенъ билъ убитъ неизвестно точно какъ — едни казватъ, че, Иванко се промъкналъ въ стаята му и го убилъ, когато спѣлъ; други твърдятъ, че убийството е последвало следъ остъръ споръ, при който царьтъ пръвъ изтеглилъ меча си. Все пакъ остава истина, че първиятъ отъ Асеневци е станалъ жертва за обединението на народнитѣ сили.

Петъръ, който следвалъ политикатата на брата си, е билъ убитъ по сѫщитѣ причини. И едва Калоянъ смогва да се справи съ болярскитѣ вражди, дори да привлѣче на своя страна избѣгалия при византийцитѣ Иванко.

Безспорно, имало е и вѣрни на царя боляри, и тѣ трѣбва да сѫ били повече отъ другитѣ — иначе не би могло да сѫществува държава. Историята познава български царе, които сѫ царували по четвъртъ вѣкъ и повече, които сѫ съумявали да примирятъ враждитѣ и здраво да хванатъ управлението. Но достатъчно е било царьтъ да склопи очи и спотаеното властолюбие се разпалвало съ нова сила.

Все пакъ не трѣбва да считаме българскитѣ боляри за по-лоши отъ тѣхнитѣ съвременни чуждестранни феодали. У насъ нѣма поне нескончаемитѣ междуособия (Fehde) на европейскитѣ графове. Българитѣ водятъ чести войни, но предимно съ своитѣ другоплеменни врагове. Достатъчно е въ Търново да се възцари единъ мѫдъръ царь и недоволнитѣ боляри сѫ готови да се помирятъ. Националното чувство у тѣхъ е силно и будно, но и н т р и г а т а, този страшенъ червей, пренесенъ отъ Византия, е разяждалъ мѫжественитѣ и прости сърдца на българскитѣ боляри, и е билъ изворъ на повечето дворцови и отечествени злини.

Само много мѫдритѣ и юначни царе сѫ могли да се налагатъ на болярит̀ѣ и да подържатъ единството на държавната власть.

Въ външния си животъ болярит̀ѣ подражавали на царя. Обличали се като него (само безъ царски знаци), ходили на ловъ, давали угощения и обичали да казватъ — както свидетелствува сръбскиятъ лѣтописецъ Данаилъ — че сѫ „братя, другари или любими деца на царя“.

Живущитѣ на Трапезица боляри обикновено сѫ заемали висши длъжности при двора и сѫ упражнявали доста широка власть, но винаги отъ името на царя. Разбира се, това не е пречило на нѣкои отъ тѣхъ тайно да подкопаватъ трона. Но болярит̀ѣ, които живѣяли далечъ отъ столицата, посрѣдъ феодални или полуфеодални земи, сѫ били малки царе, повечето пѫти жалки

по духъ, култура и домашна обстановка, но безумно храбри, безмилостни къмъ селянитѣ си и ненаситни въ жаждата си за богатство и удоволствия.

Феодалниятъ духъ е осѣялъ Трапезица съ малки черквички, градени при оскѫдни срѣдства, съ дребни камъни и често пѫти съ калъ вмѣсто хоросанъ. Зидоветѣ, обикновено, сѫ дебели само 70—80 см. Покривитѣ, вѣроятно, сѫ били дървени.

Боляритѣ сѫ искали да подражаватъ на царя. И понеже царьтъ строялъ черкви и гробници за челядьта си, защо и болярътъ да не прави сѫщото? Но плитка била болярската кесия, беденъ билъ народътъ, измѫчванъ отъ чести войни и опустошителни нашествия. Често суша изгаряла посѣвитѣ и настъпвалъ гладъ, а понѣкога и моръ по люди и добитъкъ. Като градушка налитали десеткаритѣ на голѣми и малки боляри да събиратъ жито, сѣно, вино, волоберщина и всѣкакви още данъци, като гледали да смъкнатъ повече, отколкото царскиятъ законъ позволявалъ.

Рѣдко царскиятъ представитель — нарицанъ „жупонъ", или по гръцки „кефалия", — е дръзвалъ да спре болярската алчность. Или пъкъ севастътъ да отсѫди по законъ, противъ нѣкой велможа.

Не стигало това, но и кастрофилактътъ — началникътъ на крепостьта — понѣкога свиквалъ мало и голѣмо градъ да градятъ, да мъкнатъ камъни и варь, да зидатъ нови укрепления или да поправятъ старитѣ.

Голѣма била алчностьта на болярите, но малко срѣдства е могълъ да имъ даде народътъ, и затова тѣхнитѣ постройки сѫ били мънички, слаби, голѣми колкото една днешна стая, но все пакъ достатъчни да побератъ суетния болярь и челядьта му. Изградени за душевно спасение, или отъ земно себелюбие, тѣзи черквици сѫ служили за домашни параклиси на великитѣ търновски боляри. Тукъ болярското семейство се е черкувало, тукъ е извършвало обрядитѣ си, тукъ е почивало въ вѣченъ сънь. Множество свещенници и монаси трѣбва да сѫ се навъртали тука, за да извършватъ черковнитѣ служби въ този мъничекъ Кремлъ. Може би болярите сѫ имали свои частни свещенници, които постоянно сѫ се грижили за черквицата и за душевното спасение на нейния ктиторъ.

Въ повечето църквици личатъ грижливо зидани гробници — въ тѣхъ сѫ били погребвани болярите, ревниви да запазятъ за потомството скѫпоценнитѣ си кости. Гробницитѣ се намиратъ, обикновено, въ притвора, дето е билъ изографисанъ и самиятъ болярь, въ парадна дворцова одежда, или въ военни доспехи, наспроти това, дали е билъ воевода или висшъ държавенъ слу-

житель. Но когато черквицата е много малка, гробницата е поставена въ сжщинския храмъ. Струва ми се, че гробницитѣ сж зидани по-здраво и по-грижливо отъ самата черква — толкова много трапезицкитѣ велможи сж се грижили за цѣлостьта на тѣлото си до Второто пришествие! Горкитѣ великани, тѣ не сж подозирали, че единъ день дрипави иманяри ще смутятъ блажения имъ сънь и ще разхвърлятъ жълтеникавитѣ кости като ненуждни вещи.

Облѣклото презъ второто българско царство.

Люб. Владикинъ.

Военнитѣ лица носятъ броня, подобно на римскитѣ легионери. Металенъ поясъ на кръста. Подъ бронята — керамиденочервена риза, съ цвѣтенъ кантъ, кжса до колѣнетѣ. Тѣсни панталони, високи ботуши съ цвѣтни украшения по тѣхъ, и тежъкъ мечъ въ кафява ножница, съ червени ремъчки и златни украшения. До него, опрѣнъ на земята, стои продълговатъ щитъ, червенъ или бѣлъ, богато окрасенъ, съ широка златна бордюра; по нѣкои блестятъ бисери и цвѣтни скжпоценни камъни. Облѣклото е разкошно, оржжието блѣскаво.

Гражданскитѣ облѣкла на велможитѣ удивляватъ съ своята царственость. Дреха отъ богата тежка материя, черна или цвѣтна, се спуска на елегантни дипли, обточена съ сърменъ или подходящъ по цвѣтъ бордюръ, по който блестятъ едри рубини, изомруди и сапфири. Надъ тази дреха се спуща пурпурна мантия съ златна бордюра, осѣяна съ едри бисери. Опакото на мантията е бѣло, често пжти пропъстрено съ леки орнаменти. Обущата или високитѣ ботуши, обикновено, сж кафяви, какъвто цвѣтъ трѣбва да е имала обработената кожа. Червени или сърмени сандали сж носили само царетѣ. До краката на всѣки велможа е висѣлъ голѣмъ мечъ, въ кафява кожена ножница съ орнаменти.

Въ притворитѣ на нѣкои черквици на Трапезица сж намѣрени фигури, което ни увѣрява, че тѣ принадлежатъ на свѣтски лица, и че по тѣхъ ние вече знаемъ, какво е било облѣклото на боляри и воеводи отъ Второто царство. Запазили сж се остатъци и отъ царски портрети, но за жалость, само най-долнитѣ части: сърмени обуща върху червени възглавници, и диплитѣ на обшити съ маргаритъ и елмази багряници.

Въ черквицата № 9 сж намѣрени и фрески на три богато облѣчени придворни дами. Може би, царица съ двете си дъщери

или прислужници отстрани. Срѣдната фигура е облѣчена най-богато: тънка дреха, която свършва съ сърменъ бордюръ, украсенъ съ бисери, рубини и изомруди. Наметната е съ червена мантия, съ сжщитѣ украшения. Двѣтѣ странични фигури носятъ дрехи отъ червена материя, украсени съ широки златни ивици и попръскани съ скжпоценни камъни.

Въ черквицата № 14 е намѣрена една хубава фреска, представляваща портрети на три свѣтски лица — две жени и единъ мжжъ, въ разкошни дворцови одеяния. Първата женска фигура е облѣчена въ тъмно оловена дреха, която се спуща почти дōземи. На долния край на тази дреха има широка охрова ивица, цѣла окрасена съ бисери и скжпи камъни, а върху нея е наметната червена мантия, сж охровъ ржбъ по краищата. Обущата сж червени и така изкусно нарисувани, че въ тѣхъ се чувствуватъ формитѣ на кракага. Стоящата до нея пакъ женска фигура е облѣчена по сжщия начинъ, само че цвѣтътъ на долната дреха е бледозеленъ. Обущата сж тоже червени. Най-интересенъ е третиятъ образъ, вѣроятно, на нѣкой царь. Облѣклото е: кжса червена (пурпурна) дреха, подобна на официалната пурпурница, на която краятъ свръшва малко по-долу отъ колѣнетѣ. На това мѣсто тя е обточена съ широка охрова (златошита) ивица, чийто горенъ ржбъ е изрѣзанъ на извивки. По ржбоветѣ си ивицата е украсена съ едри бисери, а въ пространството между тѣхъ — съ бисери и скжпи камъни. Горната дреха има хубавъ зеленъ цвѣтъ, като да е отъ кадифе. Ржкавитѣ й сж пришити малко изотзадъ и падатъ отвесно. Тази дреха има охрови ивици по всички ржбове. Ржбоветѣ по ракавитѣ и на долния й край сж особно широки и украсени съ кафяви шарки. Златошита украса, съ бисери и скжпоценни камъни, има и на горния край, на грълната часть около шията. Подъ тия дрехи се виждатъ долнитѣ части на опнати панталони. Обущата сж високи и широки на горния край.

Ето какви богати и живописни дрехи сж носили нашитѣ царе, царици, боляри и болярки презъ Второто българско царство. И поставете тѣзи така облѣчени снажни мжже и жени въ просторнитѣ зали на царския палатъ, свържете мраморнитѣ колони съ гирлянди отъ цвѣтя, налѣйте вино въ позлатенитѣ бокали . . . и ще видите единъ царски праздникъ, по случай победа, или знатна сватба.

житель. Но когато черквицата е много малка, гробницата е поставена въ сжщинския храмъ. Струва ми се, че гробницитѣ сж зидани по-здраво и по-грижливо отъ самата черква — толкова много трапезицкитѣ велможи сж се грижили за цѣлостьта на тѣлото си до Второто пришествие! Горкитѣ великани, тѣ не сж подозирали, че единъ день дрипави иманяри ще смутятъ блажения имъ сънь и ще разхвърлятъ жълтеникавитѣ кости като ненуждни вещи.

Облѣклото презъ второто българско царство.

Люб. Владикинъ.

Военнитѣ лица носятъ броня, подобно на римскитѣ легионери. Металенъ поясъ на кръста. Подъ бронята — керамиденочервена риза, съ цвѣтенъ кантъ, кжса до колѣнетѣ. Тѣсни панталони, високи ботуши съ цвѣтни украшения по тѣхъ, и тежъкъ мечъ въ кафява ножница, съ червени ремъчки и златни украшения. До него, опрѣнъ на земята, стои продълговатъ щитъ, червенъ или бѣлъ, богато окрасенъ, съ широка златна бордюра; по нѣкои блестятъ бисери и цвѣтни скжпоценни камъни. Облѣклото е разкошно, оржжието блѣскаво.

Гражданскитѣ облѣкла на велможитѣ удивляватъ съ своята царственость. Дреха отъ богата тежка материя, черна или цвѣтна, се спуска на елегантни дипли, обточена съ сърменъ или подходящъ по цвѣтъ бордюръ, по който блестятъ едри рубини, изомруди и сапфири. Надъ тази дреха се спуща пурпурна мантия съ златна бордюра, осѣяна съ едри бисери. Опакото на мантията е бѣло, често пжти пропъстрено съ леки орнаменти. Обущата или високитѣ ботуши, обикновено, сж кафяви, какъвто цвѣтъ трѣбва да е имала обработената кожа. Червени или сърмени сандали сж носили само царетѣ. До краката на всѣки велможа е висѣлъ голѣмъ мечъ, въ кафява кожена ножница съ орнаменти.

Въ притворитѣ на нѣкои черквици на Трапезица сж намѣрени фигури, което ни увѣрява, че тѣ принадлежатъ на свѣтски лица, и че по тѣхъ ние вече знаемъ, какво е било облѣклото на боляри и воеводи отъ Второто царство. Запазили сж се остатъци и отъ царски портрети, но за жалость, само най-долнитѣ части: сърмени обуща върху червени възглавници, и диплитѣ на обшити съ маргаритъ и елмази багряници.

Въ черквицата № 9 сж намѣрени и фрески на три богато облѣчени придворни дами. Може би, царица съ дветѣ си дъщери

или прислужници отстрани. Срѣдната фигура е облѣчена най-богато: тънка дреха, която свършва съ сърменъ бордюръ, украсенъ съ бисери, рубини и изумруди. Наметната е съ червена мантия, съ сжщитѣ украшения. Двѣтѣ странични фигури носятъ дрехи отъ червена материя, украсени съ широки златни ивици и попръскани съ скжпоценни камъни.

Въ черквицата № 14 е намѣрена една хубава фреска, представляваща портрети на три свѣтски лица две жени и единъ мжжъ, въ разкошни дворцови одеяния. Първата женска фигура е облѣчена въ тъмно-оловена дреха, която се спуща почти доземи. На долния край на тази дреха има широка охрова ивица, цѣла окрасена съ бисери и скжпи камъни, а върху нея е наметната червена мантия, сж охровъ ржбъ по краищата. Обущата сж червени и така изкусно нарисувани, че въ тѣхъ се чувствуватъ формитѣ на кракага. Стоящата до нея пакъ женска фигура е облѣчена по сжщия начинъ, само че цвѣтътъ на долната дреха е бледозеленъ. Обущата сж тоже червени. Най-интересенъ е третиятъ образъ, вѣроятно, на нѣкой царь. Облѣклото е: кжса червена (пурпурна) дреха, подобна на официалната пурпурница, на която краятъ свръшва малко по-долу отъ колѣнетѣ. На това мѣсто тя е обточена съ широка охрова (златошита) ивица, чийто горенъ ржбъ е изрѣзанъ на извивки. По ржбоветѣ си ивицата е украсена съ едри бисери, а въ пространството между тѣхъ — съ бисери и скжпи камъни. Горната дреха има хубавъ зеленъ цвѣтъ, като да е отъ кадифе. Ржкавитѣ ѝ сж пришити малко изотзадъ и падатъ отвесно. Тази дреха има охрови ивици по всички ржбове. Ржбоветѣ по ракавитѣ и на долния ѝ край сж особно широки и украсени съ кафяви шарки. Златошита украса, съ бисери и скжпоценни камъни, има и на горния край, на гръдната часть около шията. Подъ тия дрехи се виждатъ долнитѣ части на опнати панталони. Обущата сж високи и широки на горния край.

Ето какви богати и живописни дрехи сж носили нашитѣ царе, царици, боляри и болярки презъ Второто българско царство. И поставете тѣзи така облѣчени снажни мжже и жени въ просторнитѣ зали на царския палатъ, свържете мраморнитѣ колони съ гирлянди отъ цвѣтя, налѣйте вино въ позлатенитѣ бокали . . . и ще видите единъ царски праздникъ, по случай победа, или знатна сватба.

Една великденска вечерь на Трапезица.

Любомиръ Владикинъ.

Звездна нощь, предъ Възкресение Христово. Всички прозорци светятъ и тѣхната златна свѣтлини угасва при високитѣ крепостни стени, само кулитѣ хвърлятъ въ Янтра неподвижни островърхи сѣнки.

Свещеници, монаси и стари миряни отдавна сж въ черква, и тѣхнитѣ тихи молитви се сливатъ съ сребърнитѣ звънчета на кандилницата. Болярйтѣ съ чадата си ще дойдатъ по-късно, когато ще почне сжщинската служба.

Въ всѣки болярски замъкъ е свѣтлина и оживление. Въ гостната зала, до която стигатъ благовонни пàри отъ готварницата, чевръсти слугини слагатъ голѣма трапеза. Въ една стая близо до кулата, великиятъ боляръ бавно облича скжпитѣ си дрехи и разговаря съ своитѣ роднини — боляри, дошли отъ Асенова махала, или отъ близкитѣ си замъци, да се черкуватъ на Трапезица. Диплитѣ на кадифенитѣ имъ мантии ставатъ още подълбоки отъ колебливата свѣтлина на свѣщника, а златотканитѣ ивици по краищата трепетно поблесватъ при всѣко движение. Младитѣ воеводи сж сложили лъскави шлемове, а по-старитѣ боляри и сановницитѣ носятъ болярски шапки отъ скжпа кожа и разноцвѣтно кадифяно дъно. Въ очитѣ на всички припламва огънь — като че ли отиватъ на бой, или на пиръ, или пъкъ сж упоени отъ собствения си блѣсъкъ. Закалени въ чести войни, тѣзи едри мжже и въ черква отиваха съ тежкитѣ си болярски мечове и се подпираха на тѣхъ съ неизказана гордость.

Въ женското отдѣление бързатъ. Изкусни гъркини приглаждатъ коситѣ на великата болярка или деспотица, и на дъщеритѣ ѝ, споредъ последната византийска мода. Съ източни багрила поправятъ линията на веждитѣ и съживяватъ румянеца на лицето. Златни обеци отъ тънъкъ филигранъ, игли за коса съ разноцвѣтни камъни, тежки пръстени и обшита съ златни ивици мантия — нищо не е забравено. Не е забравенъ и смирениятъ видъ на очитѣ, които гледатъ въ земята, за да не може никой да види искритѣ на сърдцето.

И когато знатнитѣ богомолци влѣзатъ, всѣки въ своята черквица, полилеятъ и свѣщницитѣ въ мигъ запалватъ всички бисери, скжпоценни камъни и златни нишки по скжпитѣ имъ дрехи, и изпълватъ малкия храмъ съ приказно сияние. После камбанитѣ забиватъ и, по обичая на православната църква, богомолцитѣ из-

лизатъ и съ запалена свѣщь въ ржка, три пжти обикалятъ черквицата, пѣещи черковна пѣсень . . .

— Какъ ли е изглеждала Трапезица въ този часъ, съ своитѣ свѣтнали 17 черкви и още толкова болярски замъци?

Мара — хубавата българка.

Людмилъ Стояновъ.

Тя извика началника на крепостьта, посрещна го тревожно и го обсипа съ въпроси:

„Какви сж тѣзи войни, болярино? Какви известия носятъ тѣ? Кжде е деспотъ Яромиръ? Де е царьтъ, Иванъ Шишманъ? Господи! Какви времена!"

„Това сж пратеници отъ Момчила, княгиньо, — отвърна стариятъ войникъ. — Момчилъ отбива храбро настжпа на невѣрнитѣ отвждъ Родопа. Но и неговитѣ сили намаляватъ. Пратилъ е да иска помощь отъ царь Иванъ Шишмана".

„Но де е царьтъ?"

„Брани крепоститѣ по долна Марица".

„А Яромиръ?".

„Деспотъ Яромиръ, както чувамъ, отбива турскитѣ настжпи въ полето на Тополница".

„Боже мой! Докога това мжчение?"

„Богъ ни праща изпитание, княгиньо, за грѣховетѣ ни. Чува се, че вражеската сила расте все повече".

„О, защо не съмъ мжжъ, защо ржката ми не може да държи мечъ, та трѣбва да седя тукъ вързана за ржце и нозе!"

„Да се уповаваме на Бога, княгиньо, и на нашето оржжие."

* * *

Рано я събуди сестра Евлампия, нейната любима прислужница, събуди я съ плачъ и порой сълзи.

„Не знамъ, княгиньо, дали чухъ добре, но нѣщо страшно те очаква!"

„Какво? Кажи! Не ми взимай ума!"

„Не смѣя! Толкова е страшно!"

„Пристигнали сж нови пратеници, чухъ ги като разговаряха. Ахъ, княгиньо, запуши си по-добре ушитѣ, да не чуешъ грозното известие!"

„Боже мой! — прекръсти се княгинята. — Какво има? *Убитъ ли е нѣкой? Яромиръ? Иванъ Шишманъ?"*

„Не, княгиньо, не е никой убитъ, и войната се свършва, но при какви условия!"

„Слушай, сестро Евлампио, каквото и да е, трѣбва да го приемемъ като Божия воля".

„Не! — извика монахинята". — Не може това да бѫде Божия воля! Богъ не може да бѫде тъй жестокъ!"

„Но какво е то, казвай"!

„Царь Мурадъ билъ съгласенъ да спре войната, но съ условие ти да станешъ негова жена. Слушалъ за твоята хубость, и така решилъ. Болярит҄ѣ сѫ съгласни, царь Иванъ Шишманъ не се съгласилъ".

И монахинята, застанала ничкомъ предъ бледната княгиня, цѣлуваше края на нейната мантия.

„Златно сърдце има моятъ братъ, — извика княгинята, — не ще даде той сестра си на поругание!"

И се отпусна на мекия диванъ и заплака.

Тя знаеше, че Иванъ Шишманъ не би могълъ да противостои на волята на болярит҄ѣ, ако тѣ настояватъ. Тѣ бѣха отчаяни, повечето отъ тѣхъ бѣха разорени, избѣгали отъ своитѣ земи, дето бѣ нагазилъ турски кракъ. Отъ день на день ставаше по-лошо. Какво можеше да направи Иванъ Шишманъ, единъ срещу всички? Деспотъ Яромиръ ще бѫде съ него, да, но какво отъ това? Въ такива случаи решаваше волята на множеството.

Презъ деня дойдоха нови конници. По широкия римски друмъ продължаваха да се нижатъ отдѣлни войнишки групи, които сякашъ по заповѣдь се събираха въ крепостьта. Отдѣлене въ подножието на Балкана, дето тракийското поле се врѣзваша като заливъ, тя вардѣше прохода къмъ Мизия, бѣше важна крепость, но досега още незастрашена. Тукъ княгиня Мара чакаше края на войната, чакаше своя Яромиръ, за да му отдаде живота си. Уви! Вмѣсто на онзи, когото сърдцето й бѣ избрало, тя бѣ обречена на изгнание, на гибель въ рѫцетѣ на невѣрникъ. Боже, Боже!

А отвънъ непрекѫснато пристигаше войска. Изпълниха се кули и бойници, човѣкъ до човѣкъ, звучаха команди, ставаше нѣщо необикновено. Казаха, че скоро щѣлъ да дойде и самъ царьтъ Иванъ Шишманъ, за да води отбраната. Щернитѣ се пълнѣха съ вода, складоветѣ — съ припаси. Вечерьта висещитѣ мостове бѣха дигнати и стражата — засилена.

Мѫчителна бѣ срещата между брата и сестрата, тежка, като предъ погребение. Тя дълго плака на рамото му, а той я милваше и казваше:

„Не, сестро, не. Докато азъ съмъ живъ, това нѣма да стане!"
„Но, мили братко, нали то не зависи само отъ тебъ!"
„По-скоро ще сложа главата си предъ ятагана на невѣрнитѣ, но нѣма да позволя това!"

Тѣ седнаха на дивана и мълчаха. Откакто бѣ умрѣлъ баща имъ, Иванъ Александъръ, тѣ не знаеха спокоенъ день. Стариятъ благовѣренъ и христолюбивъ царь, който приличаше повече на монахъ, отколкото на самодържецъ, бѣ имъ оставилъ само едно наследство: войната. Той бѣ имъ оставилъ държавата раздѣлена, народътъ — обезвѣренъ, боляритѣ — насилници, а духовенството – развратено. Иванъ Шишманъ скочи и, като дигна ржка нагоре, каза, като че произнасяше клетва:

„Всичко е противъ насъ, но вѣрвамъ, че Богъ ще укрепи нашето оржжие, защото не може Той да бжде на страната на ония, които тъпчатъ Неговото име!"

Този день и другия продължаваха да идватъ нови войнски дружини. Тѣ не бѣха разбити, а обходени, нѣмаше единство въ отбраната, това бѣ изкусно използувано отъ неприятеля. Военачалницитѣ се караха помежду си, обвиняваха се въ некадърность, докато самъ Иванъ Шишманъ не пое отбраната на крепостьта. И когато на третия день се показа въ далечината първата турска конница, почувствува се веднага, че крепостьта е въ силни ржце. Обсадата на турцитѣ вървѣше бавно; тѣ не бързаха. Залостиха най-напредъ далекобойнитѣ машини, за да биятъ стенитѣ. После изкопаха ровове за пехотата. Конницата имъ окржжи крепостьта отъ три страни

Боятъ започна.

Иванъ Шишманъ се готвѣше за продължителна обсада. Той изпращаше пратеници до военачалницитѣ на крепоститѣ къмъ Чепино, Самоковъ и Ихтиманъ, за да организира общо нападение. Молѣше брата си Страцимира отъ Видинъ и Добротича отъ Малка Скития да му пратятъ помощь и я чакаше отъ день на день. Но помощь не идѣше отникжде Началницитѣ на крепоститѣ отговаряха, че сами сж обсадени и че водятъ отбрана. Отде можеше да дойде спасение? Неприятельтъ започна нощни пристжпи, като хвърляше отдалечъ горящи главни, които падаха въ крепостьта и заплашваха да я запалятъ.

Вечерь, когато затихваше боятъ Иванъ Шишманъ отиваше при княгиня Мара, да я види и окуражи. Тя предчувствуваше своята участь, а той очакваше решението на болярския съветъ въ Търново, да се приеме или не условието на царь Мурадъ.

* * *

Една нощь, презъ северозападния входъ на крепостьта, който излизаше въ Балкана и не бѣше заплашенъ отъ турцитѣ, дойдоха пратеници отъ болярския съветъ въ Търново. Тѣ носѣха решението на съвета за предложения отъ царь Мурада миръ. Иванъ Шишманъ не посмѣ да го съобщи на сестра си. Той писа до съвета и до патриарха, че е безбожно да се жертвува княгинята, да се хвърли на убийство, въпрѣки нейното желание. Не жена ще спаси България отъ гибель, а юнашка кръвь, не отъ миръ има нужда тя, а отъ мечъ.

Следъ нѣколко дни дойдоха отъ Търново нови пратеници. Съветътъ съобщаваше, че намира решението на царя за мѫдро и справедливо, но че борбата не може да се води, ако не се спечели малко време, за да се събератъ и сдружатъ пръснатитѣ сили, ако не се намѣрятъ съюзници. Ето защо условието на царь Мурада трѣбва да се приеме.

Дълго мисли царь Иванъ Шишманъ, преди да съобщи това решение на сестра си. Тя, обаче, позна по израза на лицето му, че известието е лошо.

„Значи — вѣрно е? — попита тя.

Той мълчаливо ѝ подаде посланието на съвета.

Тя го прочете съ трепереща ржка. После прибави, като се взираше въ далечината презъ откриття прозорецъ:

„А моето сърдце?"

„Сестро, — каза Иванъ Шишманъ. — азъ не тѣ насилвамъ. Предоставямъ решението на твоята добра воля".

За княгина Мара бѣше ясно, че е откупъ за грѣховетѣ на други. Думитѣ на пратеника, че тя се пожертвува за цѣлия народъ, който ще я има за светица, не я радваха. Не я радваха, защото бѣше млада, искаше да живѣе. Защо не се пожертвува друга, а именно тя? Тѣзи знатни боляри имаха сжщо хубави дъщери и сестри, и по-хубави отъ нея — защо не се пожертвува нѣкоя отъ тѣхъ?

Въ крепостьта бѣха доведени нѣколцина отъ тѣзи азиатци, хванати въ боя. Тя ги видѣ. Приличаха на звѣрове, кучета или чакали съ тѣсни глави, уши дълги, малки очички, низки чела и щръкнали челюсти съ голѣми зжби. Какво би било, ако тази глугница плъзне изъ родната страна и започне да я опустошава, да коли и убива, да насилва моми и невѣсти, да пече на огънъ пеленачета? Предъ очитѣ ѝ преминаха картини, за които бѣ слушала, тя сякашъ чу писъка на горящитѣ села, плача на май-

житѣ, разорението на църквитѣ и монастиритѣ, дето невѣрнитѣ вкарваха конетѣ си и ги връзваха за олтара. Тя чувствуваше, че този зовъ за помощь, който издаваше земята, трѣбваше да се чуе отъ Бога, и че, може би, Богъ е избралъ нея за свое оръдие. ой й заповѣдваше отъ кръста да последва неговия примѣръ . . .

Прагеницитѣ на съвета останаха два дни да чакатъ отговоръ. Вь туй време боятъ продължаваше, турскитѣ пълчища настжпваха и се връщаха. Приличаха на вълни, които равнодушно и равномѣрно удрятъ брѣга. На третата сутринь княгиня Мара съобщи на брата си, че е съгласна. Бѣше мраченъ есененъ день, буренъ и вѣтровитъ. Последнитѣ лѣтни свѣткавици раздираха хоризонта. Внезапно, върху западната кула, дето бѣха покоитѣ на княгинята, падна молния и разтърси цѣлата крепость. Суевѣрнитѣ войници побледнѣха, кръстѣха се и дигаха очи къмъ небето.

Тржбитѣ засвириха отбой.

Тя замина за Търново, изпращана отъ цѣлия народъ по пжтя съ сълзи и благословии. Знаеха, защо отива, оплакваха я и я жалѣха. Жени поднасяха децата си да ги прекръсти, стари люде падаха на колѣне и цѣлуваха края на мантията й. Хвърляха предъ коня й цвѣтя, момичета разстилаха пъстритѣ си престилки. Приличаше на войнъ, който се връща отъ победа. Предъ стенитѣ на Търново я посрещна многохилядно множество съ кръстове, хоръгви и църковенъ хоръ. Въведоха я въ залата на държавния съветъ, дето самъ патриархъ Евтими я благослови, като спасителка на народа.

А тя мълчеше презъ всичкото време. Лицето й бѣше бѣло като платно, очитѣ й гледаха нѣкжде въ далечината, като че се прощаваше съ нѣщо или искаше прошка. Устнитѣ й бѣха застинали, като че бѣха отъ камъкъ.

Старият Бэрилъ й прочете отново решението на съвета, като каза, че то не е задължително за нея, но се взема за благото на народа и държавата. И понеже тя драговолно е приела този тежъкъ кръстъ, нека знае, че името й ще се помни, докато свѣтъ свѣтува и добрината й ще се запечати въ душата на цѣлия народъ. Тя слушаше съ равнодушенъ видъ и хладенъ погледъ, докато всички боляри стояха съ наведени глави.

Най-сетне тя изгледа продължително събранитѣ мжже съ мечове на бедрата, и каза:

„Приемамъ, боляри, тази жертва, защото виждамъ, че я желаете отъ сърдце Приемамъ я заради брата ми Иванъ Шишмана, който макаръ да е противъ, но се нуждае отъ нея, защото е самъ. Уви! Мечоветѣ, що висятъ на бедрата ви, треперятъ отъ

страхъ, храбростьта ви дири спасение отъ една слаба, беззащитна жена. Дошло е време, изглежда, женитѣ да спасяватъ онова, което трѣбва да пазятъ мѫжетѣ. Което трѣбва да се спечели съ орѫжие, трѣбва да бѫде купено съ душата на една жена. Не, тя трѣбва да пожертвува себе си, за благото на ония, чийто дългъ, е да бранятъ земята си до последна капка кръвь, да бѫдатъ жива стена за врага, о която той да счупи главата си. Де е тая жива стена? Крепоститѣ на границата изнемогватъ отъ гладъ, а тукъ въ Търново — веселие, безгрижие по лицата, радость. Княгиня Мара отива, поганскитѣ пълчища ще се върнатъ назадъ!

„Не за васъ отивамъ, боляри, а за нещастнитѣ, що сѫ безъ покривъ, за женитѣ и децата, за ония, що изнемогватъ отъ трудъ, отъ болесть, отъ грижа, за земята, що ме е родила, за чучулигата, чиято пѣсень ми е пѣла въ детинство и за бедния просякъ, седналъ съ гѫдулката си на широкия друмъ! Княгиня Мара е готова, водете я на заколение!"

Смутени стояха болярите и не смѣеха да я погледнатъ. Пръвъ се съвзе стариятъ Борилъ. Той извади меча си и се провикна:

„Права е княгинята!

„Не сме достойни, вече за свобода, и поличба е, споредъ менъ, и може би знамение Божие, че днесъ трѣбва жена да ни спасява!"

После, като се обърна къмъ слугитѣ рече:

„Да влѣзатъ евнуситѣ!"

Една врата се отвори и влѣзоха нѣколцина евнуси въ пъстри шалвари и аленъ тюрбанъ на глава, съ обеци на ушитѣ, безъ брада и мустаци и съ жълти очи — и застанаха отъ двѣтѣ страни на княгинята. Тя трепна, като полѣна съ студена вода, сви устни, за да не заплаче, стисна зѫби, и, следъ като изгледа първо събранитѣ, сякашъ дирѣше помощь, после градскитѣ стени, кулитѣ и камбанариитѣ на църквитѣ, тихитѣ води на Янтра и дворцитѣ на Царевецъ, тръгна решително навънъ.

А вънъ я чакаха султанскитѣ каляски.

Последна защита на крепостьта Царевецъ.

Люб. Владикинъ.

За последенъ пѫть пламтѣли като факли Царевскитѣ кули въ онази кобна нощь, когато предателска рѫка отворила *югоизточната порта* на крепостьта — „Френкхисарската порта" — ето *предъ менъ жалкитѣ* ѝ останки. Тя е загубила не само предиш-

ния си видъ, но и името си. До нея е Балдуиновата кула — какъвъ контрастъ!

Този жгълъ на Царевецъ, обърнатъ на юго изтокъ и надвесенъ надъ селището „Френкъ-хисаръ", е най-низкото и най-достжпно мѣсто на крепостьта. И затова, а може би и отъ неясни предчувствия, царетѣ сж го укрепили най-здраво. И сега личатъ якитѣ основи на четвъртити и полукржгли постройки, които несъмнено сж били кули, подобно на Балдуиновата, ако и не тъй величествени като нея. Крепостниятъ зидъ тукъ е по-дебелъ и погрижливо зиданъ.

Този жгълъ е билъ една система отъ укрепления, по чийто останки нашитѣ военни биха могли да изучатъ фортификационното изкуство на търновскитѣ царе.

Възкачвамъ се на порутения зидъ, слизамъ въ подножието, проследявамъ остатъцитѣ отъ нѣкогашна каменна пжтека, която е излизала отъ портата на крепостьта и се свързвала съ свободния вънщенъ пжть. И искамъ да си представя сждбоносния мигъ, когато желѣзната врата е скръцнала въ нощното мълчание и презъ цепнатината се подала ухилената глава на предателя евреинъ. Новиятъ Юда далъ знакъ и пълчищата на Баязида нахълтали въ крепостьта.

Не се предали защитницитѣ на Царевецъ и стжпка по стжпка отстоявали свещенната земя. Вториятъ крепостенъ поясъ почернѣлъ отъ войска. Хвърчели стрели на вси страни; мечове звънтѣли по стоманени щитове; виковетѣ за пристжпъ и стенанията на раненитѣ се сливали съ разбърканитѣ сигнали отъ рогове и тржби.

Когато и втория поясъ билъ разкжсанъ, защитницитѣ се затворили въ кулитѣ и всѣка една отъ тѣхъ се превърнала въ отдѣлна крепость. Вразитѣ налитали бѣсно и отъ тѣснитѣ бойници ги посрѣщали облаци стрели.

Най-вѣрнитѣ на царя боляри се завтекли въ палата, затворили се въ него и се заклели да умратъ, бранейки съ последни сили името на своя царь . . . И тамъ въ блѣскавитѣ зали, кждето сжщитѣ тѣзи велможи се събирали на Великъ съветъ, за да решаватъ сждбинитѣ на народитѣ — нахълтали вражески войници съ кални нозе и диви викове. По цвѣтнитѣ мозаики, по които въ тържествени вечери се влачила царската багреница, се разлѣла вѣрната кръвь на последнитѣ царски защитници.

Най после всичко се слѣло въ хаотиченъ шумъ и надъ крепостьта изгрѣла кървава заря — залѣзвало въ пламъцитѣ на Царевецъ гордото българско слънце.

Надъ Царевецъ бавно разбутваше облацитѣ пълната месечина и се мжчеше да види, какво става на грѣшната земя долу. Когато единъ облакъ удави месечината и тъмнината потопи дивната българска столица, по скалата, въ която бѣше издълбана Желѣзната врата, отворена къмъ кожения мостъ, безшумно почна да се катери единъ човѣкъ. Той забиваше като дива птица нокти въ камъка и невидимо се въземаше нагоре. По едно време отъ Желѣзната врата се показа единъ българинъ съ запалена главня въ дѣсната ржка и озари надолу дълбочината, кждето нощуваха ордитѣ на Челеби Сюлейманъ. Тъмниятъ човѣкъ — синътъ на Челеби Сюлеймана, плътно прилепна, пригаи дъхъ и се вкамени. Оня съ главнята тръгна по моста къмъ другия край, и врагътъ му леко като котка се метна горе и засигни подире му съ голъ ятаганъ. Къмъ срѣдата на моста Исмаилъ спрѣ и почна да рѣже. Тогава кожата, по която нощемъ прошумяваха светитѣ стжпки на Патриарха затрепера. Защитникътъ на моста се обърна, освѣти съ главнята турчина, който дорѣзваше кожата и се хвърли върху него. Преди да се сборичкатъ, мостътъ се скжса и двамата полетѣха надолу въ бездната.

* * *

Царь Иванъ Шишманъ стана отъ трона и тръгна съ бързи стжпки по мраморнитѣ плочи на тронната зала. Бѣше късно. Тежкиятъ полюлей догаряше, свѣщитѣ полека издъхваха и въ хубавата зала, кждето преди половина часъ дадоха клетва съ голи мечове, вдигнати нагоре, великитѣ боляри да бранятъ града до последна капка кръвь, бѣше нахлула необичайна тишина. Последниятъ царь на българитѣ стигна до отворения прозорецъ и звездитѣ на нощьта запъплаха по свѣтлия му шлемъ. Предъ очитѣ му бѣше нощьта, спокойна и тъмна, забулила сждбата на утрешния день. Надъ Арбанаси избухваха страшни огньове — турцитѣ бѣха запалили царското лѣтовище.

Всѣка вечерь, преди да се прибере въ покоитѣ си, царь Иванъ посрѣщаше своя най-вѣренъ приятель — великия старецъ Патриархъ Евтимий. Тая нощь патриархътъ закъснѣ. Царь Иванъ бѣше сънувалъ лошавъ сънь и чакаше мждрия човѣкъ да му го разгадае. Отъ три деня хлѣбътъ се бѣше привършилъ въ крепостьта, дечицата пищѣха по улицитѣ, майкитѣ имъ ревѣха, а защитницитѣ на Царевецъ губѣха мжжката си сила. Но щомъ се явѣше Ефтимий помежду имъ и почнѣше да имъ хортува, тѣ ставаха сити и въ жилитѣ имъ нахлуваше бодра кръвь.

Царь Иванъ бѣше вдигналъ хладна длань къмъ горещото си чело, когато запъхтѣнъ въ залата се втурна единъ стотникъ

и обади, че кожениятъ мостъ, който свързва Черковището съ Царевецъ е прерѣзанъ. Царь Иванъ Шишманъ изтръпна и изведнажъ усѣти, какъ стенитѣ на крепостьта, кулитѣ и черковитѣ се залюлѣха и събориха съ оглушителенъ трѣсъкъ и цѣлото му царство потъна въ мракъ.

Последната свѣщь на полюлея издъхна.

— Излѣзъ! — каза царьтъ, — иди кажи да оседлаятъ бѣлия ми конь и да го подковатъ наопаки. Когато отивамъ нагоре, надолу да ме дирятъ.

Стотникътъ се обърна.

Царь Иванъ влѣзе въ покоитѣ си, тихо приближи къмъ везаната съ златни цвѣтове люлка, кждето спѣше мъничкиятъ му синъ, наведе се надъ люлката, дълго гледа младенеца, който дишаше кротко и опари бузата му съ една сълза.

— Ако имашъ късметъ, мое момче, нѣма да изтърва короната и когато порастнешъ, ще грѣе на твоята глава.

Излѣзе навънъ и тръгна да обиколи войницитѣ си. На върха на Царевецъ горѣше единъ голѣмъ огънь. Край огъня натъркаляни, закитили настрани щитоветѣ си, спѣха страшно уморенитѣ войници. Нѣмаше жива душа наоколо и само шумътъ на Янтра тревожеше тѣхниятъ последенъ сънь.

Царьтъ мина между заспалитѣ, отиде при огъня, наведе се, взе една горяща главня и я вдигна нагоре. Жълто-червенъ пламъкъ озари лицата на бранницитѣ, цѣлуна ги съ огнена цѣлувка по челата.

Очитѣ на царь Ивана подириха Бога въ близкото небе. Устнитѣ му зашепнаха:

— Чуй ме, Господи! Ако си решилъ да погине тоя градъ — нека бжде волята ти! Но кажи: въ тази главня да остане семката на моя народъ! И когато донѣкога главнята се разлисти и разпери клони, да огрѣе свобода надъ българската земя.

— А кой знае, може би, Ти ще ми помогнешъ утре да победя!

Съ твърди стжпки царь Иванъ Шишманъ тръгна надолу къмъ Желѣзната врата, яхна бѣлия си конь, подкованъ наопаки съ сребърни петала, излѣзе вънъ, препусна и се поде по бърдото къмъ Света гора.

На десетия день сутриньта, когато Челеби Сюлейманъ научи, че е погиналъ Исмаилъ, посипа главата си съ пепель отъ тжга и гнѣвно обърна очи къмъ Велико Търново:

Последнитѣ дни на Търново.

Григорий Цамблакъ.

Турцитѣ бѣха минавали нѣколко пѫти презъ Тракия още презъ времето на Ивана Александра като наемници на гърцитѣ. Тѣ налитаха на българското население по границата и видѣха, че земята е богата и плодородна, но безъ дружни защитници. И закроиха планове да превзематъ земята ни. Самъ Иванъ Александъръ още на животъ раздѣли държавата между синоветѣ си. Разделенитѣ царски синове не живѣеха добре, враждуваха помежду си отъ завистъ, и подготвѣха провалата на отечеството си.

Презъ 1393 г. султанъ Баязидъ изпрати сина си Челеби съ войска и заповѣдь да превземе Търново. Турскитѣ орди свободно навлѣзоха въ Шишмановото царство, защото силитѣ имъ бѣха несравнено по-голѣми отъ българскитѣ.

Търново бѣ оградено съ високи скали, а хълмътъ Царевецъ — съ дебела каменна стена, която образуваше шестоѫгълникъ съ диаметъръ до 400 метра. Укрепления имаше и на Трапезица, както и на Момина крепость. Голѣми усилия и жестоки кървави борби бѣха потрѣбни на неприятеля, за да влѣзе въ укрепената българска столица. Цѣли три месеца турцитѣ обсаждаха града. Всички търновчани, отъ децата до 80 годишнитѣ старци бранѣха упорито престолния градъ, мѣтаха стрели и копия срещу силния противникъ, който все повече налиташе като бѣсенъ. Храбростьта на борцитѣ бѣ голѣма, но неприятелскитѣ пълчища всѣки день се умножаваха.

Поради дългата обсада хранитѣ се свършиха, а това влоши още повече положението на защитницитѣ. Навънъ отъ Търново не можеше да се излѣзе, нито можеше да влѣзе нѣкой, да донесе каква годе весть отъ Ивана Шишмана. Уплахата бѣше голѣма, надеждата слаба.

Презъ тия страшни времена за Търново, едничкиятъ човѣкъ, който застана начело на гражданитѣ, бѣше патриархъ Евтимий, вториятъ следъ царя виденъ мѫжъ въ последнитѣ дни на търновското царство, голѣмъ патриотъ и прочутъ книжовникъ по всички славянски земи. Евтимий бѣ родомъ отъ Търново и произлизаше отъ знатенъ родъ. Още отъ ранни години, като ученикъ на своя достоенъ учитель Теодосий, той бѣ изучилъ много високи науки и се бѣ заселилъ въ единъ монастиръ, дето предано се занимаваше съ книжовна работа. Като най-ученъ човѣкъ въ онова време, Евтимий бѣ избранъ (на 1375 година) за търновски патриархъ. Той се не занимаваше само съ църковни ра-

боги, а пишеше книги да просвѣщава народа, учеше го на добро, посочваше грѣшкитѣ му, затова бѣ обичанъ и уважаванъ отъ всички Името му се бѣ прочуло въ съседнитѣ държави, та високи духовници оттамъ се допитваха до него по голѣмитѣ черковни въпроси. Той не живѣеше затворенъ въ своя патриаршески дворецъ, а бѣ постоянно между народа, посещаваше безъ разлика бедни и богати по домоветѣ имъ, за да наставлява еднитѣ и другитѣ въ добродетельта и да ги възпита да бждатъ добри българи.

Когато турцитѣ обсадиха града, той бѣ останалъ въ Търново и за царь и за духовникъ. Той виждаше тежкото положение на гражданитѣ и сънь не хващаше очитѣ му. Отъ сутринь до вечерь той бѣше между народа и крепѣше надеждата му, като му посочваше славното минало на българското царство и като го успокояваше съ свѣтла вѣра въ звездата на България. Благодарение на неговитѣ насърдчителни слова защитницитѣ бранѣха мжжествено крепостьта цѣли три месеца, съ надежда, че царьтъ ще дойде на помощь.

Положението на Търново ставаше все по лошо, защото числото на бранителитѣ намаляваше, а нападателитѣ получаваха нова подкрепа. Военниятъ съветъ заседаваше всѣки день, но не можеше да намѣри изходъ отъ тежкото положение. Едни настояваха да се предаде градътъ на неприятеля, други искаха да се борятъ до край.

Челеби наблюдаваше сражението и бѣснѣеше отъ ядъ, че не можа да превземе столицата съ единъ замахъ, а даде толкова скжпи жертви. Той заплашваше, че ще запали цѣлия градъ, ще насѣче всички на парчета, други ще предаде на мжчителна смърть, ако не му предадатъ часъ по скоро крепостьта.

Най-после на 17 юлий 1393 г. бранителитѣ на Търново се видѣха заобиколени отвредъ отъ многобройния неприятель. Настаналъ бѣ последниятъ часъ на българското царство, на независимата българска държава.

Почна се страшна сѣчь. Озлобенитѣ турски орди не знаеха милость. Падаха трупове, лѣеше се кръвь, чупѣха се ятагани, мечове, копия и стрели. Псувни и проклятия цепѣха въздуха. Българи и турци се хвърляха въ свирепия бой като кръвожадни звѣрове и се изтрѣбваха.

Победоносниятъ варваринъ най-после ликуваше. Всичко живо се изпокри, и на улицитѣ се не виждаше вече българинъ.

Тутакси свещеницитѣ бѣха изгонени отъ църквитѣ и тѣхнитѣ мѣста заеха турскитѣ ходжи. Едни отъ свещеннитѣ предмети паднаха въ ржцетѣ на невѣрницитѣ, а други бѣха изхвърлени като нечисти и на кучегата. Патриаршеската църква бѣ превър-

ната въ джамия, другитѣ църкви имаха сжщата участь, или бѣхв обърнати на бани и яхъри, а отъ тѣхнитѣ високи камбанарии се чуваха анадолскитѣ напѣви на ходжитѣ. Мощитѣ на светцитѣ бѣха изхвърлени и изгорени. Крепостьта Трапезица съ дворцитѣ и малкитѣ църквици бѣше изгорена. Такава бѣ участьта и на царскитѣ дворци въ Царевецъ. Турската стража, която се настани тамъ, не пускаше ни единъ българинъ да посети или да попита за мѣстото на Асеновитѣ дворци.

* * *

Евтимий наблюдаваше тая кървава буря съ неизказана болка на душата си. Той бѣше царски замѣстникъ и едничъкъ осталъ бранитель на българитѣ. Безкрайна мжка притискаше сърдцето му. Тежко му бѣше за народа, за Търново, за пропадналото българско царство, за поруганата християнска вѣра, за избититѣ боляри и приятели. Но той не падна духомъ, не напусна поста си нито за мигъ. Макаръ да виждаше, че всичко е изгубено, че е изгасналъ и последниятъ лжчъ на надежда, той не падна въ отчаяние, не унижи своето патриаршеско достойнство, което честно носи цѣли 18 години.

А между това убийствата, грабежитѣ и пожаритѣ не преставаха. Царевецъ се опустошаваше и обезлюдяваше. Още малко, и живъ човѣкъ и здрава кжща нѣмаше да остане. И Евтимий реши да отиде въ турския станъ при Челеби и да проси милость за народа — защото друго срѣдство вече не оставаше.

Той се опжти мжжествено при турцитѣ, гордо и безстрашливо застана предъ султанския синъ и се мжчеше да смекчи гнѣва му. Той вървѣше неустрашимо и спокойно, като че ли всички ужаси на войната бѣха за него картини, изписани по стенитѣ. Неговото спокойствие очуди сина на Баязида. И когато Евтимий влѣзе при него, Челеби веднага стана отъ стола си, отдаде му почести, покани го да седне близу до себе си, изслуша молбата му за пощада на народа, макаръ да не изпълни отпосле обещаното.

Въ тоя моментъ Евтимий приличаше на неустрашимъ войвода, който макаръ и победенъ веднажъ, не пада духомъ, но събира нови сили, да нанесе нови победи. Понеже бѣше изгоненъ отъ патриаршеския домъ, той отиде въ църквата подъ горага и оттамъ се мжчеше да успокоява и утешава гражданитѣ, да подкрепя падналитѣ, да насърдчава слабодушнитѣ. Подвизитѣ, които вършеше сега великиятъ български патриархъ за народа, бѣха много по-голѣми отъ ония, които правѣше въ мирно време.

* * *

Но неприятельтъ не бѣше доволенъ отъ звѣрствата, които извърши досега. Жаждата за кръвь не бѣше още наситена. Градскиятъ комендантъ, когото Челеби остави въ Търново за свой замѣстникъ, искаше да се прослави съ нови кръвопролития. Той извърши такива звѣрства, при спомена на които езикътъ трепери и тръпки побиватъ коститѣ на човѣка. Тоя кръвожаденъ османецъ разбра, че останалитѣ храбри търновци, само когато умратъ, ще му дадатъ спокойствие. И той реши да свърши съ тѣхъ веднажъ завинаги.

Единъ день той повика въ църквата по-виднитѣ граждани и боляри, останали живи, ужъ че иска да се съветва съ тѣхъ по нѣкои обществени работи. И тѣ се упжтиха подиръ глашатая, безъ да подозиратъ, че ги чака коварна смърть. Като ги видѣ събрани въ църквата, комендантътъ даде веднага заповѣдь да бждатъ изклани всички, безъ да се засрами отъ старцитѣ и безъ да се смили надъ младитѣ. Но никой и не търсѣше милость, а горделиво посрѣщаше смъртьта. Въ Божия домъ загинаха невинни 110 души първи търновски граждани. Подътъ на църквата се залѣ съ кръвь, а тѣлата на загиналитѣ бѣха изхвърлени за храна на небеснитѣ птици.

* * *

Презъ това време Евтимий бѣше запрѣнъ въ тъмница. Подозирайки, че той насърдчава народа да си държи бащината вѣра, турцитѣ го осждиха на смърть като бунтовникъ. Скоро комендантътъ заповѣда на войницитѣ да му съблѣкатъ патриаршескитѣ дрехи, да го покачатъ на градската стена и тамъ позорно да го обезглавятъ предъ очитѣ на цѣлия градъ.

Доблестниятъ българинъ и отъ това не се стресна, нито пъкъ почувствува най-малка жалость за живота си. Едно му бѣше само мжчно — че не заклаха него пръвъ. И затова той каза на пашата (коменданта): „Защо, невѣрнико, така безумно унижавашъ достойнството и честьта на моя духовенъ санъ? Първата жертва трѣбваше да бжда азъ, а другитѣ следъ мене; пастирьтъ трѣбва да върви предъ овцетѣ, и бащата — предъ децата си. По служба азъ съмъ пръвъ надъ всички и затова пръвъ трѣбваше да изпия горчивата чаша, пръвъ да бжда посѣченъ." Тъй говорѣше великиятъ българинъ, и викаше палача, и си навеждаше главата, и усърдно

извиваше напредъ шията си. Палачътъ наближи, и вдигна ржка за да му нанесе смъртния ударъ. Въ това време пристигна пратеникъ отъ султана съ заповѣдь да се замѣни смъртното наказание съ заточение.

За гражданитѣ на Търново настана още по-лошо време. Тѣ губѣха най-достойния си защитникъ, губѣха своя духовенъ баща и народенъ бранитель. Заповѣдьта на султанъ Баязида гласѣше: да се изселятъ въ Азия всички боляри и първенци, които не искатъ да приематъ мохамеданската вѣра, а патриархътъ да бжде откаранъ на заточение.

* * *

Тежка и неописуема бѣ картината на това изселване. Тя можеше да накара и камънитѣ на града да пролѣятъ сълзи. Деца се раздѣляха отъ бащи и братя — отъ родни братя, и то завинаги. При това близкитѣ не откарваха на едно мѣсто, за да се виждатъ и утешаватъ въ скръбьта си, а ги разпращаха въ различни мѣста, по различни пжтища. Всички се прегръщаха единъ другъ, цѣлуваха се, прощаваха се и огласяха мѣстностьта съ своитѣ ридания.

Между гражданитѣ пешкомъ вървѣше великиятъ старецъ, подпрѣнъ на патерицата си, облѣнъ въ сълзи и съ наранена душа. Не отъ болесть страдаше той, нито старость измжчваше тѣлото му. Мжчеше го страданието на народа и нѣжната възрасть на децата.

Когато достигнаха до Марино поле и трѣбваше вече да се раздѣлятъ, турцитѣ, които придружаваха това печално шествие, дадоха заповѣдь на Евтимия да се отдѣли отъ другитѣ заточеници. Прогоненитѣ граждани паднаха тогава предъ краката на патриарха и ги обливаха съ поройни сълзи, цѣлуваха му ржка, наричаха го пастирь, учитель, чадолюбивъ баща, и съ неописуема мжка се раздѣляха. Жени слагаха предъ него децата си да ги благослови. Щастливи бѣха ония, които стояха по близу до него, та можеха да се допратъ съ устни до дрехата му. Мнозина скубѣха трева отъ мѣстото, дето той бѣ стоялъ. Ония пъкъ, които бѣха далечъ отъ него и не можеха да се приближатъ отъ голѣмата навалица, ронѣха задавено сълзи и получаваха отдалечъ последния му благословъ.

Евтимий увещаваше всички да държатъ здраво бащината си вѣра, да се не отчайватъ отъ сполетѣлитѣ ги беди и да вѣрватъ въ щастливата бждина на България. „Страданията нѣма да

бждатъ вѣчни, защото българскиятъ Богъ нѣма да остави народа ни да изчезне!“

Като каза тия думи, старецътъ падна на колѣне и горещо се молѣше на Бога да закриля българския народъ отъ нещастия. После се изправи пакъ и благослови за последенъ пжть прогоненитѣ търновски граждани

Кому ни оставяшъ, отче светий? — обади се изъ народа единъ гласъ.

— На света Троица, сега и до вѣка, — задавенъ отъ скръбь отговори великиятъ пастирь.

* * *

Турцитѣ отведоха Евтимия настрана, придруженъ отъ група конници-българи и го подкараха къмъ Балкана. Следъ това търновскитѣ граждани отправиха по единъ пжть за Азия, дето въ скоро време голѣмата часть отъ тѣхъ изчезнаха безследно, а Евтимия — по другъ пжть за Тракия.

Евтимий доживѣ последнитѣ си дни неизвестно нѣкжде въ Тракия — вѣроятно, въ Бачковския монастиръ при Станимъка. И тамъ той дене и ноще проповѣдваше по градове и села, въ кжщитѣ и на открито небе, като предпазваше народа отъ потурчване.

Следъ смъртьта си тоя великъ българинъ стана народенъ светецъ и великъ родолюбецъ. Неговиятъ престоленъ градъ скоро бѣ препълнени съ пришелци турци отъ Азия, много отъ останалитѣ гражданъ станаха мохамедани: едни отъ страхъ, други — за облаги. По такъвъ начинъ славното и могжщо Търново въ скоро време се обърна на турски градъ.

Но дѣлото на Евтимия не пропадна. Неговитѣ ученици се разбѣгаха въ Русия, Сърбия и Румъния и разнесоха тамъ българскитѣ книги. Тамъ тѣ при еднаква вѣра и еднакъвъ църковенъ езикъ се почувствуваха като у дома си и продължаваха съ успѣхъ дѣлото на свои великъ учитель.

Великиятъ заточеникъ.

Ив. Вазовъ.

Есенното слънце напредваше къмъ горскитѣ върхове на Родопитѣ.

Пловдивското поле, пожълтѣло и посърнало, разстилаше *скръбно безкрайния* си ширъ на северъ до мъглявитѣ призраци на *Срѣдна-гора*.

По това равно поле владѣеше пълна безлюдность. Никаква подвижна черна точка изъ стърнищата или по друмищата, която да показва присжтствието на човѣкъ или животно, никакви кола се не движеха изъ голѣмия цариградски друмъ, който се проташе изъ равнината и който другъ пжть гъмжеше отъ пжтници, що идѣха отъ близки и далечни страни.

Страшно безлюдие.

Но ето изъ южния му край се зададе една малка дружина. Тя се състоеше отъ шестима турски войници на коне и отъ единъ старецъ пешъ.

Тоя старецъ бѣше високъ, едъръ, съ дълга бѣла брада, малко приведенъ. Той се подпираше на патерица.

Неговото сухо, измахнато отъ скърби и умора лице, съ криви хоризонтални бръчки по широкото, почернѣло чело, имаше скърбенъ изразъ. Но то бѣше тъй хубаво, тъй благородно! Въ замисленитѣ му очи горѣше странна енергия, но тя бѣ смекчавана отъ нѣкакъвъ изразъ на покорство къмъ сждбата, на християнско смирение, на безкрайна тжга.

Политѣ на окжсаното му расо бѣха покрити съ прахъ. Отъ праха, смѣсенъ съ потьта, бѣха се образували на челото му и по шията му кални петна.

Това бѣше неотскоро. То бѣше презъ есеньта на 1393 год.

Ужасна година за България.

Столицата ѝ Търново бѣше превзета отъ Челеби Сюлейманъ едва преди три месеца, на 17 юлий.

Турскитѣ завоевателни орди, преминали при Орхана Дарданелитѣ, бѣха вече опустошили и подчинили Тракия и Македония. Въ 1364 год. Лала Шахинъ, полководецътъ му, бѣ превзелъ Стара-Загора и после Пловдивъ; София бѣ паднала на 1382 г.; повечето градове на Северна България, като Варна, Силистра, Никополъ, единъ по другъ следъ това се подчиниха на турцитѣ; оставаше само Велико-Търново; но следъ три месеца обсада и то падна, облѣно въ кръвь, следъ жестоко нападение на Челеби Сюлеймана въ крепостьта.

Последниятъ български царь Иванъ Шишманъ бѣ убитъ или умрѣлъ нѣкжде въ пленъ, въ нѣкоя пловдивска тъмница, — казватъ нѣкои историци.

България, като свободна държава, загина печално и глухо, безъ да даде сериозенъ отпоръ.

Безконечни вжтрешни крамоли, безсмислени свади и войни съ съседитѣ бѣха я изнемощили; вѣчни тревоги, смутове, ненуждни

борби бѣха убили всѣка енергия у безволния народъ, и той покорно прие сждбата си, изгубилъ вѣра въ всичко.

Старецътъ, когото караха коннитѣ турски войници, бѣ последниятъ търновски патриархъ Евтимий.

Безстрашниятъ пастиръ въ бедитѣ ужасни,
въ добри дни и лоши народу другарь.
Евтимий, на Търново въ днитѣ опасни
последний бранитель, последниятъ царь.

Евтимия откарваха на заточение. При Шипка, която тогава не сжществуваше, той бѣ отдѣленъ отъ другаритѣ си състрадалци, търновски първенци и боляри, пощадени отъ турския мечъ и откарани на изгокъ за Азия, и сега самъ продължаваше трудното си пжтешествие къмъ заточение, далеко отъ Търново, което бѣ оставилъ въ развалини.

Призракътъ на пожаритѣ въ Трапезица и Царевецъ още свѣтѣше, пламтещъ и зловещъ, предъ очитѣ му.

И сега, като се подпираше тежко на патерицата, отъ Търново и до гробъ вече негова другарка, той мислѣше за оставеното паство, за загиналата столица, за опожарената патриашеска черква „Възнесение“, която тъй гордо и славно стърчеше на чуката на Царевецъ, дето бѣ отслужилъ и недовършилъ последната литургия.

После му минаваше презъ ума живата раздѣла съ търновския народъ при Дълга-лжка и съ болярите подъ Стара-планина, раздирателнитѣ вопли, плачове на мало и голѣмо при изпращането му, сълзитѣ на болярите, виковетѣ имъ, думитѣ имъ жални, прощални — и сълзи се порониха по изсъхналитѣ му бледни бузи и се смѣсиха съ кальта по шията му.

Но турцитѣ му казаха студено:

— Е, защо плачешъ като жена, старче? Невѣста ли остави, деца ли остави въ Търново? Калугеритѣ нѣматъ челядь. Е, защо плачешъ?

— Оставихъ народа, синко, — отговори патриархътъ, разбралъ повече отъ изражението на лицата имъ, какво му говорятъ, защото не знаеше езика имъ.

Тѣ го не разбраха.

— Хайде-хайде, башъ кешишъ! — И тѣ му направиха знакъ, че трѣбва да върви.

Слънцето се скри задъ планината.

Дружината почина край рѣката въ силния градъ Тѣснобранъ — старото име на Станимака — и пое пжтя по урвата на югъ.

Пѫтуването на стареца по тая върлина, назѫбена съ остри камънаци и канаристи прагове, бѣше крайно уморително. Потъ като градъ течеше отъ лицето му. Той охкаше страдалчески. Той прималяваше.

Тука го срещнаха нѣколцина гърци съ натоварени мулета и го изгледаха зачудени.

Тѣ се поклониха на турцитѣ до̀земи. Ония, които яздѣха, слѣзнаха отъ мулетата и попитаха турцитѣ, кой е този.

Когато имъ се каза, че е търновскиятъ патриархъ, тѣ се изсмѣха и му казаха:

Скатовулгаре!

Той, знаещъ добре гръцки езикъ, разбра ругателното слово, погледна ги тихо, безучастно, безъ никакъвъ изразъ на гнѣвъ въ очитѣ.

Като продължиха разговора си съ турцитѣ, гърцитѣ узнаха, че каратъ стареца на заточение въ близкия Бачковски монастиръ.

После отминаха нататъкъ, и смѣхътъ имъ пакъ достигаше до слуха му, смѣхъ непочтителенъ, презрителенъ.

— Господи, прости имъ, — прошушна старецътъ: — и ти носи кръста си на Голгота, и чу ругателствата на нечестивитѣ. . .

Голѣми сѣнки падаха отъ скалитѣ възъ неравния друмъ. Рѣката отлѣво бучеше въ дълбокия долъ. Последнитѣ зари на заходящето слънце увѣнчаваха челата на отсрещнитѣ зѫбери. Вечерникътъ изъ планинското гърло носѣше прохлада и тихо люшкаше листата на шубракитѣ и люлякитѣ край пѫтя. Кози се спущаха изъ храсталацитѣ, за да се приберать, хрупайки пакъ пѫтемъ шумица.

Срѣщаха заточеника и жени, българки отъ ближнитѣ села, и като го виждаха така сломенъ отъ страдания, съ просълзени очи, кланяха му се до земята, подгонвани веднага отъ ударитѣ на камшицитѣ, които плющѣха възъ тѣхъ съ псувни.

А Евтимий благославяше женитѣ.

Излѣзоха на билото на ръта, дето пѫтьтъ се спуска къмъ рѣката.

Оттукъ Евтимий видѣ насреща си, кацнала възъ една скала, двуетажна крепость, съградена отъ Ивана Асена II.

Надъ вратата на долния катъ единъ кръстъ, издълбанъ въ камъкъ, и нѣкаква благочестива живопись показваха, че вѫтре е параклисъ.

Старецътъ се прекръсти. Той се обърна къмъ турцитѣ и имъ даде да разбератъ, че ги моли да му позволятъ да иде въ *черквицата* да се помоли.

Като разбраха желанието му, тѣ се намусиха.

— Помириса крепость гявуринътъ и иска тамъ да иде! Вълкътъ гледа все къмъ гората, — каза чаушътъ и му изкрѣска: „Напредъ, нечестиви кяфирино!“.

Евтимий тогава съ благоговение се прекръсти къмъ земята и тръгна пакъ.

Очитѣ му се бѣха насълзили.

Скоро вечерниятъ здрачъ забули и него, и турцитѣ.

Въ дола, дето бухтѣше рѣката, мрачината съвсемъ покри пѫтницитѣ.

Презъ рѣката, по височинитѣ, се открояваха неопредѣлено върховетѣ на голѣмитѣ дървета, чернитѣ зѫбери на надвисналитѣ скали, покривитѣ и коминитѣ на Бачковския монастиръ.

Смъртьта на Иванъ Шишманъ.

Проф. П. Никовъ.

Какъвъ е билъ краятъ на последния български царь? Отъ всичко се вижда, че Шишманъ е билъ плененъ и затворенъ отъ турцитѣ въ тъмница, дето и умрѣлъ. Действително, султанъ Баязидъ е ималъ всичкото основание да бѫде недоволенъ отъ него, поради неговитѣ тайни договори съ маджаритѣ, и да се отнесе зле съ него. Що се отнася до смъртьта на Шишмана, едни турски писатели твърдятъ, че той е умрѣлъ въ пленъ, значи, отъ естествена смърть, а българската хроника и нѣкои турски писатели — че той билъ убитъ отъ Баязида.

Съвсемъ друго-яче рисува народното ни предание това паметно събитие.

Нашиятъ народъ смѣта тоя свой последенъ царь за герой — борецъ за народната свобода, който юнашки се бори до последна капка кръвь съ враговетѣ и накрай намира славна смърть въ неравна борба на бойното поле.

Разни наши мѣста въ Балкана, въ юго-западна България, въ Родопитѣ претендиратъ въ множество предания да сѫ мѣстото на честьта на последния български царь. Тия предания се съсрѣдоточаватъ главно въ самоковско и софийско. Ще разкажемъ тука едно отъ тия така хубави наши народни предания.

„Шишманъ се окрепилъ надъ Самоковъ на мѣстото, което и днесъ се казва Цареви кладенци, Шишманово кале и Шишмановъ гробъ, на върха, който заграждда отъ западна страна тѣсния входъ въ Искърскитѣ долове. Тукъ билъ нападнатъ отъ турцитѣ.

Борбата продължавала ожесточено седемь години, защото българитѣ, които държали околнитѣ крепости, упорито се защищавали. Накрай Али паша си пробилъ пжть презъ Ихтиманскитѣ тѣснини и се явилъ въ тилъ на българитѣ, въ помощь на своитѣ, и то отъ височината Джбова глава, издигаща се надъ Самоковъ. Силниятъ турски напоръ принудилъ българската войска да отстжпи на лѣвия брѣгъ на Искъра. Тогава царь Шишманъ, на чело на своя отборенъ отрядъ, се хвърлилъ срѣдъ неприятелскитѣ редове и извикалъ грозна, кръвопролитна рѣзня.

Българскиятъ царь получилъ седемь тежки рани; но и турската войска била принудена да очисти своитѣ първи позиции. При смръкване на този сждбоносенъ день българскиятъ царь отстжпилъ въ крепостьта на болярина Досю и сжщата вечерь издъхналъ. Погребанъ билъ още сжщата нощь на единъ високъ хълмъ въ Доспейския балканъ, два километра на западъ отъ крепостьта.

Следъ това българскитѣ войски решили да отстжпятъ въ Доспейския балканъ по тѣсната пжтека, известна подъ името Катъръ Иолъ. Но преди това било наредено, щото черковното клепало, движено отъ текуща вода, да хлопа само; до него поставили барабанъ, който сжщо да се бие автоматично отъ водата; накрай подковали и конетѣ си съ подковитѣ на обратната страна, за да не могатъ турцитѣ да имъ проследятъ следитѣ. Биенето на барабана заблудило турцитѣ да мислятъ, какво българитѣ иматъ нѣкакъвъ праздникъ и затова не излизатъ на сражение. Така минали нѣколко дни и българитѣ неусѣтно и спокойно се оттеглили. Пълководцитѣ и болярътъ Досю отседнали въ крепостьта на малкия болyринъ Продана... да пируватъ .. за последенъ пжть..., а войскитѣ се разположили въ чудната долина на рѣката Лжкатица, очаквайки своитѣ началници.

Почакали турцитѣ нѣколко дни и пратили наблюдатели, да разузнаятъ, какво става. Тѣзи се завърнали и съобщили, че по следитѣ личи, какво голѣма войска е влѣзла въ крепостьта, но никой не се вижда. Удивени, турцитѣ предприели нападение, но скоро разбрали измамата. Между това българскитѣ съгледвачи своевременно съобщили на своитѣ за турскитѣ движения и пълководцитѣ се върнали наново при своитѣ войници...“

Отношенията на балканскитѣ държави до завладяването имъ отъ турцитѣ.

Професоръ П. Никовъ.

Мурадъ, който бѣше предприемчивъ младежъ, решилъ да нападне България и за тая цель помолилъ гърцитѣ да му позволятъ да премине морскитѣ тѣснини*). Последнитѣ се пазѣли отъ много кораби и триери, поддържани, за да пазятъ много добре „Б.ода“ при Калиполъ. Мурадъ, обаче, както казахме, се опитваше да премине морето. И понеже Кантикузинъ видѣлъ, че не може да поддържа моряцитѣ, защото липсвало жито, а сѫщо и свинско месо, а хазната бѣ отдавна празна и нѣмало нито злато, нито сребро въ нея, той пратилъ посолство при българския царь Александъръ въ Търново съ молба да му помогне за издръжката на екипажа на корабитѣ, които да пазятъ тѣснинитѣ. Като чули това, българитѣ се изсмѣли и укорили гърцитѣ, и не само имъ причинили досада, но ги напсували на жена и на майка и ги изпратили напраздно. Кантикузинъ, като видѣлъ това, силно се наскърбилъ и изпратилъ до сръбскитѣ господари, Урошъ, деспотъ Углеша и краль Вълкашинъ да помогнатъ за поддържане на екипажа. Но и тѣзи, като чули, се изсмѣли, укорили гърцитѣ и не само се отнесли зле, но ги напсували на жена и на майка и ги върнали безъ резултатъ. Като узналъ това, Кантикузинъ много се наскърбилъ, и не знаялъ, какво да направи. Тогава пратилъ Кантакузинъ при българския царь и сръбскитѣ князе и имъ казалъ: „Отказахте да ни помогнете, но после ще има да се каете“. Обаче, тѣ не обърнали внимание на тия думи и рекли: „Когато турцитѣ нападнатъ насъ, ние сами ще се бранимъ отъ тѣхъ“. Тогава Кантикузинъ се споразумѣлъ съ Мурада, и съ клетва взаимно си размѣнили писмени договори, които и до днесъ даже сѫществуватъ, и въ които турцитѣ се задължили никога да не пакостятъ на гърцитѣ, нито на Романия, нито на Македония. И понеже турцитѣ се обещали така, Кантакузинъ имъ позволилъ прехода при Калиполъ“.

Изъ „Българската хроника“

---

*) Дарданелитѣ.

Крали Марко.

К. Иречекъ.

Крали Марко ималь столнината си въ Прилепъ. На четвъргъ часъ разстояние къмъ западъ отъ сегашния градъ Прилепъ, на два скалисти върха, той билъ съградилъ своя дворецъ. И сега още се видягъ тамъ развалинитѣ, които народътъ нарича „Маркови кули". При южнитѣ поли на скалата, върху която билъ съграденъ дворецътъ се намиралъ стариятъ градъ Прилепъ, сега село. Срѣщатъ се пари съ надписъ: „Во Христа Бога благовѣрни краль Марко". Близо при Маркова рѣка, която се втича въ рѣка Вардаръ подъ Скопие, при село Сушица, стои често възпѣваниятъ Крали Марковъ монастиръ „Св. Димитрий". Марковото царство се простирало отъ Шаръ-планина до границитѣ на Тесалия.

Марко е станалъ южно-славянски народенъ юнакъ. Хиляди пѣсни и предания заякчили неговата паметь у сърбитѣ, българитѣ, хърватитѣ, дори и у неславянскитѣ албанци. Отъ Истрия до Цариградъ, отъ Янина до Варна едва ли би се намѣрилъ човѣкъ, комуто Крали Марковото име да не е известно. Навсѣкжде посочватъ диритѣ на неговата исполинска сила. Преданията казватъ, че тъмнитѣ планински клисури той е разсичалъ съ сабята си; голѣмитѣ хълмове били негови чадъри; той свалялъ откжснатитѣ части на канаритѣ отъ високитѣ планински върхове като играчки. Приказватъ, че дето е стжпвалъ неговиятъ конь Шарколия, оставялъ дири по камънитѣ; така сжщо казватъ, че разни бани, пещери, дворци, крепости сж направени все отъ него. Името на безсмъртния юнакъ на всѣка крачка се споменува отъ оня, който пжтува по Балканския полуостровъ.

III.

Падането на България подъ турцитѣ.

(Изъ Българската хроника).

Следъ малко Турция се дигна съ голѣмо множество войска и тръгна срещу Влахия въ времето на Мирча войвода. Откри се голѣмъ бой, въ който паднаха мнозина турски пълководци отъ силнитѣ християнски господари, между които бѣха Константинъ Драгашевичъ и Марко Кралевичъ. Въ тоя бой се сломи такова безбройно множество копия, че дори въздухътъ не можеше да

се вижда отъ стрелитѣ, а рѣката потече кървава отъ множеството човѣшки трупове, та се изплаши и самиятъ Баязидъ и побѣгна, като остави едного отъ началницитѣ си да управлява страната, а Мирчо побѣгна при маджаритѣ. Баязидъ пъкъ въ бѣгството си поиска да премине Дунава и постави охрана по цѣлия бродъ на р. Дунавъ; той улови българския царь Шишмана и го уби въ 6903 (1395) год., на 3 юний; превзе сжщо българската земя и назначи свои управници по цѣло Българско.

Не следъ много време дигна се на бой венгерскиятъ краль Сигизмундъ, въ 6905 (1396) година, като събра всички западни сили: риги, наречени князе, владетелни панове, силни рицари, особно френци — съ една дума — голѣмо множество владетели, едни отъ които тръгнаха по сухо, а други по Дунава съ такова множество кораби и ладии, че дори водата не можеше да се вижда отъ многото кораби. Кральтъ, както казахме, осмѣли се открито да мине по сухо, и съ всичката си тържественость, съ много злато и бисеръ, съ оржжие и желѣзни окови изпревари да се спусне въ Долня земя по Дунава. И когато стжпи на българска земя срещу Никополъ, пристигнаха отъ Венеция и Цариградъ 30 малки кораба, които спрѣха при града Никополъ и чакаха да го превзематъ. Отъ своя страна и нечестивиятъ Баязидъ събра голѣмъ брой турци и всички войски, които можа да намѣри отъ източнитѣ страни и тръгна съ голѣма бързина да се съедини съ западнитѣ сили. Турцитѣ, щомъ пристигнаха, не чакаха нищо, но почнаха веднага да се биятъ. Стана голѣмъ и кръвопролитенъ бой, въ който паднаха много пълководци и войници. Отъ голѣмого множество стрели, копия и щитове, отъ падналитѣ хора и коне потъмнѣ и небесниятъ въздухъ. Кральтъ, като видѣ, че работата отива твърде зле, веднага се качи на единъ малъкъ корабъ и заедно съ другитѣ кораби си замина посраменъ. А следъ победата, Баязидъ съ турцитѣ продължаваше да ги преследва до Дунава. И стана ново избиване въ водата, и удавиха се много хора въ р. Дунавъ — съ една дума, както въ старо време нѣкогашниятъ фараонъ въ Червеното море, когато гонѣше израилтянитѣ. Кральтъ, който дойде съ голѣми мечти и съ тържественость, завърна се обезславенъ, съ голѣмъ срамъ, като изгуби голѣми множества и като остави много кости, отъ които човѣкъ не можеше да премине.

Баязидъ, обаче, се дигна, безъ да чака, и тръгна на Западъ, като превзимаше царства и земи, и улови царь Страцимира въ 9606 (1398) год. и го направи свой васалъ; опжти се къмъ Венгрия, като палѣше и горѣше всичко. И както пламъкътъ опожа-

рява горитѣ, тъй и той оплени всичко до града Буда, отдето се завърна съ голѣма победа, както нѣкога, въ старо време, Новуходоносоръ отведе пленени израилтянитѣ въ Вавилонъ, карайки предъ себе си много боси и вързани за ржцетѣ отзадъ.

Потурчването на българското родопско население.

Ив. Вазовъ.

Отъ най-старото, отъ легендарно време, отъ времето, когато родопскитѣ менади убиха Орфея и му хвърлиха главата въ Марица, презъ времената на гръцкия миръ и римското вседържавие, и по-после — на византийската империя, та до XVI векъ, тоя планински край е билъ театъръ на непрестанни международни сблъсквания, войнитѣ сж оставили на всѣка крачка своя споменъ, кръвопролитията сж напоявали периодически планинитѣ и долинитѣ на Родопитѣ. Хиляди главатари и вожди на диви орди, отъ Атила на 485 г. до Тъмръшлията Ахмедъ-ага на 1876 г., сж разнасяли пожаритѣ и опустошението изъ тѣхъ. Родопитѣ сж били насѣяни съ замъци и съ яки укрепления; рѣдко ще найдете стратегическа клисура или връхъ безъ нѣкакви остатки отъ стара крепость или „градище". Тукъ е билъ театърътъ на нѣколко войни между българскитѣ царе, отъ династията на Асеновцитѣ, или отъ наследницитѣ ѝ, съ Византия. Границата между двѣтѣ държави постоянно е играла и се мѣстила по разни северни гребени на Родопитѣ заедно съ напредъка или несполуката на тѣхното оржжие. Споменитѣ за Петра, Симеоновъ синъ, за Асеновцитѣ, за Калимана II, за Александра се съхраняватъ и днесъ въ надписитѣ, ржкописитѣ и образитѣ на черковитѣ и монастиритѣ родопски. Маса самостоятелни велможи и войводи сж имали тука свои ефимерни княжества, додето сж ги изтиквали изъ орловитѣ имъ гнѣзда по-силни похитители. Иванко, убиецътъ на Асена I, войводата Славъ, Момчилъ, контоветѣ на латинската цариградска империя, Шарбанъ влахътъ, кърджалиецътъ Кара-Феизъ, Индже войвода, цѣлъ роякъ още исторически авантюристи пролитатъ презъ нашето въображение . . . Значението на нѣкои отъ тѣхъ е било силно и обаянието имъ е траело дълго време изъ населението. Така, войводата Славъ: даже презъ XV и XVI вѣкове Родопитѣ сж помнѣли името му и родопскитѣ планинци сж наричали тия планини „Славиеви гори".

Това население, славянско отъ дълбока древность, изпечено въ постоянна борба за съществуване съ природата и съ човѣка, е оказало геройско съпротивление на завоевателитѣ турци, особно при Кургово (село 6 часа на югъ отъ Голѣмо Бѣлово), при Ракитово и другаде (1345 г.). Но най-после, като се видѣли оградени и насилени отъ вси страни, еднитѣ отъ четитѣ побѣгнали при родопския Деспотъ, а другитѣ изпратили посланници до Лалашахинъ паша въ Пловдивъ и му се подчинили.

Между условията на тая капитулация, любопитно е онова, чрезъ което се отмѣняватъ Чепинци отъ плащане харачъ и други данъци, а срещу това се задължили всѣки мъжъ отъ 20 до 35 години да отиватъ съ турскитѣ войски въ походитѣ имъ. Оттамъ названието помаци, произлѣзло отъ „помагачи". Съ това е било положено при Мурада начало за образуване на войската отъ войницитѣ, състояща отъ българи християни, имащи главна задача да пазятъ обоза. Друго любопитно условие е било — запазването на Чепинско пълна автономия въ черковнитѣ му дѣла.

Тия условия били строго съблюдавани до половината на XVII столѣтие. Но настанала съдбоносна минута за тия полунезависими планинци и тѣхниятъ исторически животъ взелъ съвсемъ друга посока. На 1659 г., тѣ били потурчени. Това потурчване произлѣзло по единъ много бързъ и легаленъ начинъ: презъ нея година, въ която върлувалъ и гладъ изъ Родопитѣ, Султанъ Мохамедъ VI се стѣгалъ за война въ Критъ противъ венецианцитѣ. Шесть паши тръгнали отъ Пловдивъ презъ Пещера за Македония. Внезапно великиятъ везиръ Мохамедъ Кюпрюлю нахълталъ съ много еничари въ Чепинско, поставилъ лагеръ до село Костандово, въ долината, повикалъ при себе всичкитѣ попове и кметове, та ги турилъ въ вериги и имъ викалъ:*)

„— Бре хаинларъ! Васъ падишахътъ милува, та не давате царево, а само кога трѣбва, помагате на нашата войска, и ние ви милуваме като нашитѣ еничари, а вие сте искали да дигате глава на вашия царь!

Тогава Банъ Велю и протопопъ Константинъ му отговорили:

— Честити везирю! Нашитѣ момчета доскоро сѫ били съ царскитѣ войски по Тунисъ, по Траболусъ и Мисиръ**). Че що видѣхте грозно отъ насъ?

---

*) Ние почти излагаме дословно цѣлия разказъ за потурчването на чепинскитѣ българи, намѣренъ на единъ коженъ трѣбникъ. И езика оставяме сѫщия.

**) Тунисъ, Триполисъ и Египетъ.

Но везирътъ казалъ:

— Вие лъжете. Мене ми обади карабашътъ*) въ Филибе! (Пловдивски митрополитъ проклетъ Гавриилъ).

— Той намъ не заповѣдва, отговорили чепинци, та че оти му недаваме верим ъ, та ни клевети.

Тогава пашата казалъ сърдито:

— Ели сте и вие каури**), оти да не давате? Его че сте аксии***).

И на Гергьовдень се потурчиха Банъ Велю, протопопъ Константинъ, попъ Гюрче, попъ Димитъръ въ Констандово, и ситѣ кметове и попове отъ другитѣ села. И като бѣше много гладия, пашата остави още четири ходжи да ни турчатъ и кои се потурчатъ, да имъ дадатъ нѣщо за ядене. И онъ отиде презъ Разлога въ Солунъ. Нашитѣ се турчиха до Богородица (Августа). Които се не турчиха, едни изклаха, други бѣгаха по горага и тѣмъ имъ изгорѣха кѫщитѣ, и Хасанъ Ходжа пустна много кола въ града (Т. Пазарджикъ), та докараха жито отъ Бегликъ-ханъ и стовари го въ църквитѣ Св. Петка и Св. Апостолъ Андрея въ Костандово. И раздаде на потурченитѣ кѫщи по две мѣри ръжь и две мери просо. Та че на Петковдень дойдеферманъ отъ царя да се съберать българитѣ и да станатъ рая, да даватъ харачъ и вергия, да ходятъ на ангария, и само турцитѣ да отиватъ на войска. И събраха се бѣжанцитѣ, та сьградиха кѫщи въ Каменица и Ракитово. Тогазъ повечето бѣжанци отъ страхъ отидоха при Стара-рѣка, та съградиха ново селище — Батйово****). Хасанъ Ходжа за кашмерь натере потурнящитѣ, та разсипаха ситѣ църкви отъ Костенецъ до Станимака: 33 монастира и 218 църкви. Помени, Господи, грѣшнаго и недостойнаго раба твоего попъ Методия Драгиновъ, отъ село Корова. Записа се въ лѣто 1657."

Ние не можемъ безъ потресение да прочетемъ тая жална история за потурчването на Чепинскитѣ българи, записана на 1657 год., отъ бедния попъ Методия Драгиновъ, самъ вече, може-би, мохамеданецъ! Такова бързо отказване отъ прародителската вѣра е за чудене у чепинци, както и горещото усърдие, съ което сѫ успѣли въ кратко време да разсипятъ изъ Родопитѣ 250 християнски храмове!

---

*) Владика.

**) Гявури.

***) Непокорни.

****) То ще да е Батакъ, само съ поизмѣнено име; друго село Батьово на Стара-рѣка нѣма.

Захариевъ, който е намѣрилъ и извадилъ на бѣлъ свѣтъ тоя скжпоцененъ ржкописъ, както и г. Иречекъ, обясняватъ това леко обръщане въ мохамеданство чрезъ дълговременното, непрестанно сношение на чепинци съ турскитѣ войски, благодарение на което възприели много турски навици, както и чрезъ сжществующия тогава гладъ и страхъ отъ немилостивия турски ятаганъ. Християнското чувство и вѣрвания, обаче, дълго време сж остаяли живи у потурнацитѣ. Дори до 1817 год., тѣ вардѣли нѣкой християнски обичаи, както на сватбитѣ си, така и на погребенията и при други случаи; тѣ помнѣли и тачели роднинитѣ си въ Батакъ. Ңамирамъ една помашка пѣсень, записана отъ помачето г. Мехмедъ Тумбевъ въ село Корова, доста любопитна въ това отношение:

Аманъ веке, мале мила, отъ сеймени,
отъ сеймени, мале мила, хаджиюви,
хаджиюви, мале мила, бинбашови:
единъ седне, мале мила, други стане,
останахме, мале мила, безъ работа,
безъ работа, мале мила, безъ дарове.
— Не грижи се, Вахо*) мари, не тжжи се,
не тжжи се, Вахо мари, за дарове:
да сж живи, Вахо мари, твойтѣ лели,
твойтѣ лели, Вахо мари, Каменченки,
Каменченки, Вахо мари, Бѣлювченки;**)
ще напредатъ, Вахо мари, даровeтѣ,
ще изтъкатъ, Вахо мари, гънки кърпи,
ще одаримъ, Вахо мари, сватоветѣ,
сватоветѣ, Вахо мари, деверитѣ.

Доганджии.

Йорданъ Йовковъ.

Тая пролѣтъ — има нѣма шесть-седемь месеца оттогава — Хаджи Еминъ, единъ отъ татарскитѣ султани, чиито конаци бѣха въ Есирлий, въ Карнобатско поле, бѣше излѣзълъ на ловъ. Както ставаше и други пжть, изкарани бѣха на сила много селяни да помагатъ и да плашатъ дивеча. Още отъ сутриньта ловътъ оти-

---

*) Умалително име отъ Вахиде.

**) Известно е, че въ Каменица и Бѣлово нѣма никакви мохамедани.

жината си, и мълчеше. Каточе едвамъ сега се отвориха очитѣ му и той видѣ, колко злочеста е земята, изъ която вървѣше. Пустъ бѣше кълра, безъ стада, безъ звънци. Не виждали, кой знае отъ кога рало, нивитѣ бѣха удавени въ кжпина и буренъ, пжтищата бѣха тревясали. Не се чуваше дори птиче да пропѣе.

II.

Дойде есеньта и донесе тежки дни не само за близкия монастиръ, но и за цѣлата покрайнина. Чу се, че идатъ кърджалии, имената на Индже и Кара Колю бѣха въ всички уста. Вечерь, отвждъ зжбчатия гръбъ на планината, която се издигаше по-черна и по-страшна, грѣеха огненитѣ сияния на запаленитѣ села. Денемъ слънцето огрѣваше дигнатия прахъ по всички пжтища, по които, като черни мравуняци, се движеха хора: селянитѣ отъ Бѣличево и Бугово, отъ Кѫртожебенъ и отъ всички малки села и колиби бѣгаха съ добитъка си, съ колата си, съ всичко, което можеха да взематъ съ себе си, и се прибираха въ Жеруна. Това село, като най-голѣмо, бѣше обкржжено съ шарамполъ и по бойницитѣ му се нареждаха въоржжени мжже.

Прибраха се и братята въ „клепалото", докараха козитѣ и кравитѣ си. И смутени, и разтревожени, заобиколиха отца Амфилохия, който въ тия часове на общо униние запазваше всичкото си спокойствие и всичката яснота на ума си. Той говорѣше благо и кротко на братята, насърдчаваше ги, настояваше да не бѣгатъ, защото Богъ ще се погрижи за тѣхъ и да ги запази. Но тъкмо въ тая минута мина селянинъ и каза, че кърджалиитѣ идатъ право къмъ монастира. Той не можа да довърши, защото високи гласове и страшна глъчка долетѣха до тѣхъ, като че по върховетѣ на гората премина буря. Тогава братята хукнаха да бѣгатъ и оставиха отца Амфилохия самъ въ монастира.

Следъ нѣколко дни, когато опасностьта бѣше минала, тѣ се върнаха, и страшно зрелище смрази сърдцата имъ: отъ монастира бѣха останали само едни стени, всичко бѣше изпочупено и изпографено. Най-диво кощунство бѣше извършено надъ черквата — троноветѣ бѣха превърнати на ясли, по каменнитѣ плочи имаше следи отъ подкови и конски торъ. Иконостасътъ бѣше срутенъ, иконитѣ бѣха изподраскани съ ножове, очитѣ на всички светци бѣха продупчени. А вънъ на прага лежеше закланъ отецъ Амфилохий. И никога тишината въ гората не е бивала тъй голѣма. Леденъ ужасъ пълнѣше двора на монастира и като отчаенъ викъ се издигаше къмъ небето.

Братята — повече сѣнки отколкото хора — най-напредъ се заеха съ погребението на игумена. Изрѣдко и тѫжно заби клепалото, звънкитѣ му удари закапаха като сълзи въ тишината на гората, братята запѣха. Тѣ носѣха мъртвеца на рѫце и съ просълзени очи гледаха безжизненото му лице, бѣло като мраморъ, обгърнато съ кротость и доброта, сякашъ прощаваше и тѣхното малодушие, и жестокостьта на враговетѣ.

Братята бѣха увѣрени, че погребватъ светецъ.

До вечерьта и следъ погребението, клепалото продължаваше да бие, и братята все още се молѣха предъ иконитѣ съ избодени очи.

На другия день всичко си бѣше по старому, и братята почувствуваха сърдцата си каменни.

Въ монастира нѣмаше троха хлѣбъ; отъ кравитѣ и козитѣ не бѣше останало нищо; съ натѫжени сърдца, братята трѣбваше да се пръснатъ по четиритѣ страни на свѣта, трѣбваше да събиратъ милостиня. Тѣ се раздѣлиха и заминаха на разни посоки.

Кърджалии.

В. Друмевъ.

Кърджалии! Страшни сѫ били тѣзи човѣкоядци за всѣко българско семейство. Нощь ясна и тиха. На небето горятъ безбройни звездици. Близо до Котелъ, въ една прекрасна долина, се чува голѣмъ глъчъ. Тамъ почива цѣла орда кърджалии. Петь-шесть души отъ тѣхъ, добре облѣчени, главатари на ордата, стоятъ около буенъ огънь и се препиратъ.

— Гнѣвъ ме е, — каза единъ, — че нашитѣ хора не работятъ умно. Всички викатъ, пѣятъ, пушкатъ. Гяуритѣ българи чуватъ, бѣгатъ и се изпокриватъ . . . Трѣбва да кажемъ на войницитѣ си, щомъ наближимъ нѣкое село да вървятъ тихо, безъ глъчь, безъ гръмъ и, докато гяуритѣ ни усѣтятъ, ние вече да сме обсадили селото.

Акѫж бей, началникътъ на кърджалиитѣ, съ дълга скѫпоценна дреха и висока перната гугла на глава, гнѣвно рече:

— Що думашъ, Сали? Не слушатъ войницитѣ ни ли? Какъ смѣй нѣкой да не слуша?

— Вчера, ефенди, като се приближавахме до Котелъ, ти порѫча на войската ни да не вика, да не пушка, докато съвсемъ не се приближимъ, а никой не те послуша . . . Всички викаха и

гърмѣха, та развалиха плана ни. Котленци се сѣтиха, дигнаха всички оржжие, опасаха селото и се защитиха.

Аклж бей стана, направи нѣколко крачки насамъ-натамъ и каза:

— Сали! иди вижъ, стои ли стражата по мѣстата си.

Когато Сали замина, Аклж бей тури много дърва въ огъня, извади десеть желѣзни колове и ги пъхна въ жаравата. После пакъ взе да се разхожда.

Сали се завърна и каза: „Стражата спи дълбоко".

Аклж бей рече: „Иди вържи часовитѣ и ги доведи при мене".

Следъ нѣколко минути предъ Аклията бѣха изправени десеть млади момци, повечего сънени, та си разтриваха още очитѣ. Но тѣ скоро се свѣстиха, като видѣха, че Аклж бей извади отъ огъня 10 зачервенени колове.

— Милость, ефенди, за Бога милость! Прости ни, зареваха младежитѣ и паднаха на колѣне предъ бея.

Аклж бей остана глухъ. Скоро виновницитѣ, натъкнати на червенитѣ колове, викаха отчаяно. Отъ тѣхния викъ се събуди цѣлата кърджалийска орда.

— Нека знаягъ храбритѣ ми кърджалии, че така ще постжпя съ всѣкиго, който не ми се покорява и не слуша.

Всички кърджалии се поклониха въ знакъ на покорность. Следъ това Аклж бей седна до огъня. Кърджалиитѣ оседлаха конетѣ и стояха готови за пжть.

Аклж бей изпуши златния си дългъ чибукъ и рече:

— Сали, хайде!

— Ефенди, какъ е възможно да влѣземъ сега? Котленци оградили селото съ кола, скрили се съ пушки по зидоветѣ и рововетѣ, цѣлиятъ градъ е заобиколенъ съ зидъ, пжтищата сж завардени, портитѣ затворени, а отъ страна крепости, пълни съ българи вълржжени.

— Ха! видѣхте ли сега! Тѣхниятъ началникъ Божилъ Чорбаджия ги въоржжилъ и наредилъ така, — рече беятъ и голѣмъ гнѣвъ избликна на челото му.

— Ахъ, Жеравна, Жеравна! ти бѣше добра патка, ала малка. Ако бѣхме влѣзли въ Котелъ, имаше, какво да се награбимъ. Но добъръ е Господь. Ще влѣземъ и въ Котелъ и тогава ще разплачемъ дете въ майка. Ние ограбихме Жеравна, избихме българитѣ, отърваха се само ония, що избѣгаха въ Котелъ. Ама аслж и глупость направихме. По-рано трѣбваше Котелъ да опленимъ и изгоримъ, а ние тръгнахме по селата. Селянитѣ избѣгаха въ Котелъ, укрепиха се тамъ, въоржжиха се и иди сега, че си избивай хората да ги победишъ . . . Българитѣ вече юнашки се

биятъ. Хасанъ чаушъ замина съ нѣколко души напредъ, но българскитѣ пушки изтрещѣха и повалиха хората му съ конетѣ наедно.

Аклж бей се изсмѣ зловещо.

— Смѣхъ ме е,—продължи той, — като си помисля за онази жена, която сама се набоди на ножа ми, защото разпрахъ дъщеря й. Ха-ха-ха! Видѣ ли, Сали, какъ онзи дебелъ гяуринъ се хвърли въ огъня заедно съ двѣтѣ си деца! Искаха и Жеравненци да се биятъ съ насъ. Ще ни помнятъ тѣзи гяури, и децата, и внуцитѣ имъ . . .

Въ тая минута при Аклж бея доведоха единъ еничеринъ, добре облѣченъ.

— Какво искашъ?—запита Аклж бей.

— При тебе ида, свѣтли бейо, — рече еничеринътъ. И като извади изъ подъ мишницата единъ вжзелъ, поклони се и го сложи предъ бея.

— О! . . ти си еничеринъ — нашъ врагъ, а идешъ при мене. Кажи!

— Ида съ добро намѣрение, — рече еничеринътъ.

Много здраве отъ Караманъ бея, продължи той и развърза връзката. Той ти праща тѣзи подаръци: единъ позлатенъ часовникъ, една пъстра копринена чалма, унизана съ маргаритъ и две копринени кърпи, обшити наоколо съ злато.

Аклж бей се зарадва и прибра подаръцитѣ.

Той знаеше, че Караманъ бей му е врагъ, но запита:

— Каква тайна ми носишъ отъ него?

Младиятъ еничеринъ се поклони и рече:

— Караманъ бей ми поржча да ти кажа, че ако стжпишъ въ Шуменъ, ще изтеглишъ голѣмо зло и то не отъ него, а отъ Джамалъ бея.

Еничеринътъ не казваше истината. Той бѣ пратенъ отъ Джемалъ бея, но съ поржка да каже, че ужъ иде отъ Карамана.

— Брей!—презрително рече Аклж бей. — Толкова ли е той страшенъ!

— Джамалъ бей приготви еничерската си войска, въоржжи всички шуменци и чака само да се явишъ предъ Шуменъ.

— Добре, утре ще нападнемъ Котелъ, ще вземемъ всичко и ще го запалимъ. Оттамъ въ Шуменъ, ще хванемъ Джамалъ бея и ще го набиемъ на колъ.

— Оставете Котелъ, — рече престорено еничеринътъ.

Караманъ бей иска да изпрати своята дружина при тебе, та съ двѣтѣ орди веднага да нападнете Шуменъ.

— Много хубаво! — отговори Аклж бей съ радость.

— Щомъ влѣзете въ Шуменъ, ще го запалите и колкото богатство съберете, ще го подѣлите съ Карамана.

— Бива, — самодоволно клюмна Аклж бей.

— Още едно, рече еничеринътъ.

— Какво? — запита съ внимание беятъ.

— Четири часа далечъ отъ Шуменъ има село Преславъ. То е много богато. Джамалъ беевитѣ синове сж тамъ. Не е ли по-добре да нападнешъ това село? Джамалъ бей ще дойде да пази синоветѣ си съ войската си, а Караманъ ще отвори портитѣ на шуменската крепость и ти ще влѣзешъ свободно въ Шуменъ.

— Чудно! Много добре! — се засмѣ Аклж бей.

Младиятъ еничеринъ се поклони и си отиде.

— Сали! — извика Аклж бей. — Стѣгай се! Сега еничери и кърджалии ще премѣримъ силитѣ си. Дръжъ се, Джамале!

Сали бързо обиколи ордата. Даде знакъ за тръгване и, като се завърна, рече:

— Готово!

Аклж бей се метна на коня и се обърна къмъ ордата:

— Безстрашни другари! Пометохме Жеравна, сега тръгваме за Преславъ и оттамъ за Шуменъ. Бждете смѣли, задигнете всички скжпоценни предмети, съберете паритѣ, избийте гяуритѣ и изгорете селото. Но . . . докато се приближимъ до Преславъ, никой да не приказва, вика, пушка и пѣе, че . . .

Той бутна коня напредъ и следъ него потегли ордата му въ гробна тишина.

Инджe.

Йор. Йовковъ.

„Разплакала се гората,
Гората и планината,
Заради Инджe войвода" . . .

Разнесе се пакъ славата на Инджe, заговориха за него всички. И сега славата му бѣше много по-голѣма, отколкото по-рано. Защото Инджe не бастисваше села и касаби, не колѣше, не убиваше. Инджe самъ гонѣше сега кърджалиитѣ, трѣбѣше хайдутитѣ и обирницитѣ по пжтищата. Пръвъ изпита гнѣва му Сиври-билюкъ-баши. Имаше го Инджe за приятель и прати да му кажатъ, да престане да граби и да си върви по живо по здраво. Сиври-билюкъ-баши се изсмѣ и прогони хората му. Тогава Инджe връхлетѣ отгоре му като ястребъ. Кърджалиитѣ, претоварили конетѣ си съ плячка, тежки и неповратливи като косте-

нурки, бѣха избити до единъ. На Сиври билюкъ-баши туриха запалени кашали подъ мишницитѣ и го изгориха живъ.

Навредъ по пжтищата увиснаха по дърветата избесени хайдути, всѣка сутринь предъ чадъра на Инджe се търкаляха глави на хайдушки главатари. И не само за хайдути и за обирници бѣше страшенъ Индже. Аени, спахии и бегове, всички онин, които имаха власть и владѣеха земята, поотпуснаха колѣното си и не притискаха тъй много раята. Кадиитѣ по диванитѣ, щомъ си спомняха за Индже, потапяха веднажъ и дважъ пачитѣ си пера въ дивититѣ, позамисляха се и сждѣха право. Крило бѣ Индже за всички слаби.

Минаха се две години. Очистени бѣха всички гори и джбрави, развързани бѣха всички пжтища. Тогава отъ връхъ Балкана, отъ Жеруна, Индже взе чорбаджийска дъщеря и я прати съ нови стомни, сама и пеша, да иде чакъ на Бакаджицитѣ и да му донесе вода отъ Седемтѣхъ кладенци. Момичето бѣше младо, хубаво като капка. На шията си имаше седемь реда рубета и махмудии, облѣчено бѣше въ атласъ и сърма. Вървѣше сама саминичка — сама срѣдъ горитѣ, сама срѣдъ зеленитѣ ниви. И ходи и върна се съ вода отъ Седемтѣхъ Кладенци. Вървѣ седемь деня натагъкъ и седемь деня назадъ. Никой не посмѣ да я закачи, не падна косъмъ отъ главата й, не се изгуби нито едно рубе отъ нанизитѣ й. Хората я изпращаха докрай село и я оставяха сама. „Щомъ тъй е казалъ Индже, нека . . . и много здраве!" Засмѣно тръгна момичето, засмѣно се върна. Нѣмаше хайдути по пжтищата, нѣмаше лоши хора.

Тогава Индже тръгна къмъ Бакаджицитѣ. Безплодна и черна бѣше земята, когато бѣше тръгналъ, а сега цѣла Ромъня се жълтѣе отъ узрѣли ниви. Наспорилъ бѣше Богъ земята съ тежъкъ плодъ и хората работѣха. Люлѣе се морето на зрѣлитѣ жита, трепти въздухътъ, бѣлѣятъ се като бѣли птици забрадкитѣ на жетваркитѣ. И ето пѣсень — звънка жетварска пѣсень. Индже спира коня си. Жетваркитѣ сж близо, но китка дървета ги криятъ отъ дружината. Ясно се чува пѣсеньта. Индже слуша. И трепва като чува, че пѣятъ за него. Пѣятъ за Индже млада войвода; какъ води дружина отъ триста мина; какъ гората и планината плаче за Индже, за да я отгърве отъ хайдути; какъ милость има Индже за сиромаси . . .

Звъни пѣсеньта подъ ясното небе, ронятъ се думитѣ, като зърна отъ тежки класове. Индже слуша. Нѣщо сладко се топи въ гърдитѣ му, отъ очитѣ му се проронва сълза и пада върху бѣлата грива на коня му. Първа сълза, която Индже бѣше пролѣлъ презъ живота си.

Смъртьта на Инджe.

К. Панайодовъ

За смъртьта на Инджe войвода се приказва следующето: Вь селого Гуюмлии, у политѣ на Балкана, стояли на лагеръ тримата кърджалийски главатари: Кара-Феизъ, Дели-Кадиръ и Инджe-войвода, всѣки съ по 500 души дружина. Вечерьта предъ св. Троица Инджe-войвода проводилъ телалина да вика: „Който се надѣва на коня си и се облѣга на ятагана си, да тръгне подире му за плячка". Кара-Феизъ и Дели-Кадиръ раздумвали Инджето да не ходи на св. Троица за плячка, защото е голѣмъ праздникъ и може да му се случи нѣкое зло. Но Инджe-войвода имъ отговорилъ: „Толкова години съмъ живѣлъ по горитѣ и планинитѣ и никакво зло не съмъ виждалъ", и повелъ шайката си. Нападналъ ненадейно на селото Урумъ-Ени-Кьой при Айтосъ. Когато влѣзълъ въ селото, народътъ билъ още въ черква. Кърджалиитѣ заобиколили черквата, взели въ пленъ цѣлото население и почнали да грабятъ и обиратъ кжщята. Въ една кжща Инджe-войвода намѣрилъ едно свинарче съ вехта ръждясаля пушка. Той му се присмѣлъ и му поискалъ пушката. Но свинарчето съ смѣхъ му отговорило, че никому нѣма да си даде пушката. Инджe почналъ съ коня си да го гони по двора, за да му вземе пушката. Свинарчето търтило да бѣга по двора и когато по едно време се намѣрило отзаде му, помѣрило го въ гърба, гръмнало и го ударило. Инджe-войвода билъ пронизанъ отъ куршума, залюлѣлъ се и падналъ отъ коня на земята. Кърджалиитѣ се хвърлили, уловили свинарчето и искали да го разпокжсатъ. Но Инджe-войвода заповѣдалъ да го доведатъ при него и му казалъ: „Много майки съмъ разплакалъ, — ти разплака моята. Живѣй честито!" Той му далъ 500 гроша и заповѣдалъ на кърджалиитѣ да го пустнатъ. Така умрѣлъ Инджe войвода. Тѣлото му било пренесено въ Гуюмлии и тамъ погребано въ лагера. Следъ смъртьта на Инджe-войвода шайката му се пръснала Байрактарьтъ му Кара-Колю още 10 години се скиталъ изъ цѣла Тракия съ 60 души хайдути. Пжтьтъ между Сакаръ-Планина и Бакаджикъ още и досега се нарича „Караколювия пжть".

Отецъ Паисий.

Автобиография.

Азъ, иеромонахъ Паисий, съмъ родомъ отъ Самоковската епархия. Живѣхъ въ Хилендарския монастиръ на Атонската гора. Презъ това време Хилендарскиятъ монастиръ плащаше на турцитѣ данъкъ 300 гроша, но той не можа да плаща тѣзи пари, та задължнѣ 27,000 гроша. Тогава между калугеритѣ въ монастира настѫпи несъгласие, крамоли, караници и безпокойствия.

Тия работи азъ не можахъ да търпя и затова напуснахъ Хилендаръ и се преселихъ въ Зографския монастиръ. Още докато бѣхъ въ Хилендаръ, азъ почнахъ да мисля, какво е българскиятъ народъ. Много ми бѣше жално и мѫчно, че за българитѣ нѣмаше никаква история, въ която да се разказва за нашитѣ царе, патриарси и светии. Гърцитѣ и сърбитѣ се присмиваха на насъ — българитѣ, че сме били винаги прости и не сме имали никога силно царство. Това ми много кѫсаше сърдцето, и азъ започнахъ да диря и да узная, дали нѣкога е писано нѣщо и за моя народъ. Мигаръ той е билъ винаги само овчарь и ратай? Но когато прочетохъ нѣколко чужди книги, узнахъ, че има много нѣщо писано за българския народъ и за неговото старовременно царство.

Това ме накара да напиша наша народна история, каквато дотогава нѣмаше. Цѣли две години скитахъ да диря книги, отъ които да събера нѣщо и да напиша българската история. Ходихъ чакъ въ нѣмско.

Макаръ че бѣхъ боленъ, продължихъ да пѫтувамъ и да търся книги, каквито ми трѣбваха. Не се лѣкувахъ, постоянно се трудѣхъ и страдахъ. Най-сетне отъ всички прочетени стари книги азъ събрахъ и написахъ моята историйка. Азъ не съмъ училъ ни граматика, ни история и затова я написахъ на простъ български езикъ: писахъ я за полза на българския народъ.

Отецъ Паисий.

М. Н.

I.

Отецъ Паисий е билъ калугеръ въ Хилендарския монастиръ на Атонъ, дето станалъ отпосле проигуменъ на монастира. Като калугеръ, той често обикалялъ селата по просия; познавалъ е отблизо народнитѣ тегла и неволи. Той самъ съ очитѣ си е ви-

дѣлъ, какъ се подигравать турци и гърци съ простия българинъ, какъ ограбвать последния му залъкъ хлѣбъ. Това мжчило отзивчивага му душа, защото той отъ сърдце обичалъ своя простичъкъ, но добъръ и работливъ народъ. Радоститѣ на неговитѣ братя били и радости негови — скърбитѣ му негови скърби. Тежко му ставало като гледалъ, какъ лъжатъ и мамятъ българина. Мжчно понасяло доброто му сърдце постояннитѣ подигравки на гърцитѣ, сръбскитѣ и руски калугери, като виждалъ, че и българинътъ се труди и че той е ималъ добро минало; чесгенъ и способенъ е, при това не лъже и не лицемѣри, та и той има право да живѣе подобре, да урежда самъ дома и държавата си. Често той, потаенъ въ нѣкое кюше на монастира, е ронѣлъ горчиви сълзи надъ своето и народно тегло. Надълго и широко е мислилъ, какъ да пробуди своя народъ, какъ да го накара да разбере своето лошо положение, да види, кои сж неговитѣ врагове и срещу тѣхъ да поведе борба.

Горкиятъ старецъ! Тровѣло му се сърдцето, като виждалъ, какъ мнозина по-учени и заможни българи само за да не имъ кажатъ, че сж „прости", „орачи" „дебели глави", да бждатъ добре съ грѫцкитѣ и турски голѣмци, сж се срамували да се нарекатъ българи, мразѣли всичко българско: приказвали, четѣли и пишели на грѫцки езикъ и се гордѣели, ако нѣкой имъ каже, че сж гърци. Тѣ ставали най-грозни зложелатели на своитѣ еднокръвни братя. А при това, какъ добре сж уреждали едно време българитѣ държавата си!

Много е мжчила Отца Паисия мисъльта, съ какво да помогне на своя народъ.

Случило се, че по това време идва въ монастира сръбския младъ историкъ Иванъ Раичъ — ученъ и добъръ човѣкъ. Той си билъ турилъ за цель да прерови и събере нѣкои сведения изъ монастирскитѣ книги за сръбската история. Разправилъ на калугеритѣ за нѣкои работи изъ живота на славянскитѣ народи. за голѣмата полза, която ще има сръбскиятъ народъ отъ неговата книга, въ която ще имъ разправя за тѣхното минало. А и колко хубаво и сладко говорѣлъ! Всички го слушали съ отворени уста. Но съ най-голѣмо внимание го слушалъ Отецъ Паисий. Всѣка дума на Раича падала като мехлемъ на огорченото му сърдце.

Подозрителнитѣ монаси се отнесли хладно къмъ този добъръ човѣкъ. Тѣ не му позволили да разгледа монастирската библиотека. Следъ два месеца той отпжтувалъ отъ монастира.

II.

По поводъ на това посещение на Иванъ Раичъ, единъ день, подъ дебелата сѣнка на едно кичесто дърво, предъ една отъ монастирскитѣ килии, били насѣдали нѣколко калугери и разговаряли за нѣкои работи изъ историята. Отъ дума на дума дошло редъ да се препиратъ, кой народъ билъ най-прочутъ.

— Далечъ се е носила нѣкога славата на нашия народъ, най-просвѣтенъ и най-старъ е той,—казалъ единъ гръцки калугеръ.

— Какви славни царе и храбри юнаци е ималъ нашиятъ народъ, — обадилъ се единъ сръбски калугеръ.

— А нашиятъ народъ пъкъ и въ днешно време е найвеликъ: той е най-силенъ отъ всичкитѣ народи по свѣта,—казалъ единъ руски калугеръ.

— Кажи, кажи, отче Паисий, нѣщо и за вашия народъ,— рекълъ съ насмѣшка единъ сръбски калугеръ и погледналъ събеседницитѣ си.

Това силно оскърбило добрия старецъ. Сърдцето му се свило отъ болки и тѫга.

— Нашиятъ народъ. . . той е добъръ, гостолюбивъ и работенъ. . . Той е направилъ най-много добрини за славянитѣ, наймного е страдалъ, ала пъкъ най-малко се е хвалилъ и най-малко е говорилъ и говори за себе си, — казалъ смирено, съ наведена къмъ земята глава, Отецъ Паисий.

Калугеритѣ се засмѣли и спогледали.

— Остави ги, — казалъ гъркътъ съ презрение. — Тѣ нѣматъ никаква история: не знаятъ нищо за своето минало.

Отецъ Паисий се върналъ развълнуванъ и огриженъ въ килията си. Размислилъ се дълбоко. Мѫчно можелъ да понесе тия подмѣтания. „Ще напиша,— рекълъ си той,—история на своя народъ; ще покажа на него и на цѣлия свѣтъ, че и той е ималъ минало и то много по-славно и по-прочуто отъ това на гърцитѣ, сърбитѣ и руситѣ; ще го накарамъ да отвори очитѣ си и да види, че на никого не трѣбва да се надѣва за помощь, освенъ на себе си; ще му кажа, кои сѫ душманитѣ му и какъ може да ги премахне; да знае самъ да реди дома си и държавата си".

И той изпълни тази си мисъль.

Османъ Пазвантооглу.

К. Панайодовъ.

Цѣла зима турското правителство се готвило да воюва съ опасния си врагъ. Били разпратени 60 души хаберджии да обявятъ на всичкитѣ войски въ Европа и Азия, да се явятъ на пролѣть на Дунава. Въ началото на Мартъ 1798 год. при Едрине била готова вече огромна войска отъ сто хиляди души. Началството надъ тази войска поелъ Капуданъ-паша Хюсеинъ, който обещавалъ на султана или да му донесе главата на Пазвантоолу, или да му прати своята.

Въ края на мартъ на чело на отборна войска той потеглилъ. Най се отличавала артилерията му, която се състояла отъ 40 топа, а особно конната батарея. Въ сѫщото време флотата тръгнала по Дунава. Приготовленията били толкова голѣми, щото захванали да се боятъ, да не повдига Турция война противъ Русия или Австрия. Беюветѣ се хвалѣли, че тѣ само съ фесоветѣ и имениитѣ си ще затрупатъ Видинъ. Съ ужаси и опустошения е ознаменуванъ походътъ на турската армия срещу Видинъ. Тѣ грабили и разорявали селата и градоветѣ, откарвали хора и добитъкъ. Капуданъ-паша изгорилъ Габрово. Кърджалиитѣ, които служили въ неговата войска, опустошили славното село Арбанаси.

Въ това време и Пазвантооглу не спѣлъ. Той затегналъ крепостьта, наредилъ артилерията, която била отъ 120 топа, но не се решилъ да излиза на открито поле противъ голѣмата турска войска. Той разпустналъ по-голѣмата часть отъ войскитѣ си и оставилъ само 12,000 отъ най-вѣрнитѣ си войници, и решилъ съ тѣхъ да се държи въ крепостьта, въ която били натъкмени припаси за две години.

Въ срѣдата на априлий Видинъ билъ заобиколенъ отъ всичкитѣ страни отъ царскитѣ войски. Около Видинъ стояли 120,000 души войска. Капуданъ-паша проводилъ да сторятъ хаберъ на Пазвантооглу, че, ако се предаде, ще му оставятъ и живота, и свободата. Но Пазвантооглу, както стоялъ на чардака на палата си и съ пусула разглеждалъ движението на неприятелскитѣ войски, безъ да се обърне, изслушалъ пратеницитѣ на Хюсеина и горделиво имъ отговорилъ: „Кажете на вашия паша, че азъ можахъ да извадя срещу него сто хиляди души войска, но предпочитамъ да го победя само съ 10 хиляди души". Тогава обсадата се почнала и се продължавала шесть месеца Всичкитѣ атаки на турцитѣ били отблъснати, а флотата имъ била разбита. Болести поч-

нали да вьрлуватъ въ турската войска и се захванали дезертьорства. Цѣли шайки избѣгнали войници обикаляли околноститѣ и ги опустошавали. Презъ есеньта Капуданъ-паша последенъ пѫть се опиталъ да вземе съ пристѫпъ Видинъ. Презъ една нощь всичкитѣ войски се доближили до стенитѣ на града и се готвѣли да ударятъ на юрюшъ. Но въ тъмнината тѣ, като не можали да се разпознаятъ, открили огънь едни срещу други, почнали едни други да се колятъ и свършили съ страшно кръвопролитие помежду си.

Въ края на октомврий турцитѣ снели обсадата и почнали да отстѫпватъ, гонени отъ Пазвантооглу, който имъ отнелъ обоза. Така позорно се свършилъ походътъ на грозната турска войска на Видинъ. Пазвантооглу казалъ, че ще ги победи само съ 10,000 души и ги победилъ. Капуданъ-паша не можалъ нито да донесе на султана на Пазвантооглу главата, нито да му прати своята, а му занесълъ главата на Альо-паша, когото издаднически убилъ на едно угощение въ Орѣхово, за да стовари върху него вината за несполуката. Страшно е било отстѫплението на разбититѣ турски войски. Тѣ опустошавали всичко, дето минавали; горили селата и градоветѣ. Тѣ не само грабѣли и убивали беззащитното българско население, но го и откарвали въ робство. Така напр. Али-паша Янинский откаралъ много български семейства и ги заселилъ около Янина. Много народъ се преселилъ по Влашко и по други страни, много станали гостба на дивитѣ звѣрове. Гробно мълчание царувало по необработенитѣ ниви и полета. По пѫтищата се срѣщали само изгорѣли колиби, мъртви тѣла и лешове отъ падналия добитъкъ. Само вълцитѣ и орлитѣ празднували голѣмъ праздникъ.

Епископъ Софроний.

Автобиография.

Азъ, епископъ Софроний, единъ отъ грѣшнитѣ човѣци, се родихъ въ Котелъ. Първото ми име е Стойко Владиславовъ. Когато съмъ билъ на три години, майка ми умрѣла, а баща ми се оженилъ за друга жена, лоша и завистлива, която ме много мразѣше и изтезаваше. Като станахъ на деветь години, дадоха ме на учение. Учехъ се съ голѣмо прилежание и скоро изучихъ простото четене. Понеже въ България нѣмаше философско учение на славянски езикъ, започнахъ да уча гръцки езикъ. И изучихъ ча-

сослова, а когато почнахъ псалтира, дойде весть, че баща ми умрѣлъ въ Цариградъ отъ чумата. Останахъ сираче, безъ баща и безъ майка. Тогава бѣхъ единадесеть годишенъ. Взе ме чичо ми намѣсто синъ, защото нѣмаше деца и ме даде на занаятъ. Когато бѣхъ на седемнадесеть години, чичо ми и чина ми умрѣха. Имахъ азъ малко пари, купихъ чичовата кѫща и се оженихъ. Каква сиромашия притеглихъ, додето я изплатя — единъ Господь знае! Много укори претърпѣхъ и отъ жена си, защото бѣше много горделива. И намислихъ да оставя и домъ и жена, да тръгна по селата, та да се огърза. Нѣкои отъ първенцитѣ чорбаджии чули, че се глася да забѣгна, повикаха ме и ми рекоха: „Не ходи нийде, тука стой! Тия дни ще дойде владиката, та ще му се помолимъ да те направи свещеникъ". На третия день дойде и владиката. Той се съгласи да ме рѫкоположи за свещеникъ въ недѣля Платихъ му 70 гроша. Въ петъкъ дойде икономътъ, върна ми паритѣ и каза: „Да знаешъ, че владиката нѣма да те направи свещеникъ, защото други му даде 150 гроша — него ще направи свещеникъ" Затичамъ се азъ пакъ при ония, що се бѣха помолили на владиката за мене, и тѣ ми дадоха още 30 гроша. Най после ме рѫкоположиха. Другитѣ свещеници ме много мразѣха, защото знаяхъ повече отъ тѣхъ да чета, а тѣ бѣха прости орачи. Азъ не имъ се покорявахъ, затова тѣ често ме клеветѣха предъ архиерея — неученъ гръкъ, който ме мразѣше много.

Въ 1775 годинаруситѣ разбиха турцитѣ и преминаха Дунава. Азъ отидохъ въ Света гора. Следъ шесть месеца се завърнахъ оттамъ, учехъ децата на книжно учение и добре поминавахъ. Но свещеницитѣ мои врагове — не преставаха да ме клеветятъ и най-после стареитѣ ме предадоха безъ вина на турския голѣмецъ да ме убие. Тъй ми се отплатиха, задето двадесеть години учихъ децата имъ на книга, всѣка недѣля и всѣки праздникъ имъ държахъ поучителни слова, толкова трудъ прахосахъ, толкова добро имъ сторихъ. Азъ избѣгахъ въ Анхиало. Архиереятъ ме прие съ радость и ми даде енория дванадесеть села съ Карнобатъ. Когато напушахъ Анхиало, за да ида въ Вратца, дето бѣхъ рѫкоположенъ за ерхиерей, народътъ плачеше на раздѣла. Преди да отида въ Вратца, отбихъ се въ Арбанаси, дето чакахъ да ми дойде назначението отъ Цариградъ.

Въ Вратца бѣхъ като въ затворъ. Много злини притеглихъ и тамъ. Въ 1791 год. пазванскитѣ хайдути нападнаха епархията ми и напълниха всички села и градове. Не можехъ да излѣзя вече никжде. Дойде Мустафа паша съ 40,000 души войска да се бори съ Пазвантооглу. И държаха Видинъ много време обсаденъ, но

нищо не можаха да му направятъ. Като си отиде Мустафа паша, пазванскитѣ хайдути пакъ нахлуха въ епархията ми Тѣ се смѣсиха съ кърджалиитѣ и нападнаха Враца, държаха я обсадена осемь дни, но не можаха да влѣзатъ вжтре.

Като видѣхъ, че кърджалиитѣ не напущатъ епархията ми, азъ избѣгахъ въ Букурещъ.

Първата българска печатна книга.

А. Теодоровъ—Баланъ.

Бѣ време, когато византийскиятъ и римски свѣтъ усѣтиха до грѫцката и латинската книга една гостенка, нова посестрима, облѣчена въ ново писмо. Книгата бѣше старобългарска. И завидѣ Византия, прогнѣви се и Римъ на тая книга. — „Не може, проклето е, — викаха тѣ, — да се слави Богъ на другъ езикъ, освенъ на еврейски, на грѫцки и на латински!"

Ала върховниятъ Богъ спокойно вършеше своята правдъ. Развъди се старобългарската книга и даде отъ плодоветѣ си на руси и на сърби.

Срѣдъ тъмното грѫцко и турско робство старата българска книга бѣ заприличала на сѣнка. Подиръ 900 години настана време на нова българска книга.

Скромното начало стори хилендарскиятъ иеромонахъ Паисий съ своята „Славянобългарска история" въ 1762 година. Той махна забравата въ българския родъ. Показа му историята, дето да види себе си и другитѣ, за да разбере, що трѣбва и що не трѣбва да върши.

Ала новата българска книга се пишеше бавно. Тя се пръскаше въ преписи. А близки наши съседи отколе се ползуваха съ печатъ за бързо умножение на всѣка книга. Трѣбваше само да пресегнемъ къмъ тѣхъ и да се възползуваме отъ превъзходното срѣдство. Често тъй близко е златната руда, а покрай нея слѣпешкомъ заминава незнаещиятъ. И хвала ономува, който съгледа пѣсъчинкитѣ на златото и научи, какъ да се събиратъ и превръщатъ въ полза. Хвала на първия българинъ, който вкара новата българска книга подъ печатния валякъ и ускори хода ѝ между насъ!

Той е пакъ духовникъ, който пръвъ преписа историята на Паисия въ 1765 година. Това е епископъ Софроний Врачански. Ученикътъ на родоначалника на новата българска книга пръвъ обърна

тая книга отъ писана на печатна. На 25 ноемврий 1806 година той пръвъ напечата въ Римникъ (западно Влашко) въ епископската печатница първата новобългарска книга „Недѣлникъ" или наречената отпосле въ негова паметь „Софроние".

Въ красиви сравнения е изразило човѣчеството благодатьта на книгата: книгата е четири очи, книгата е свѣтило.

Човѣче! пази си очитѣ да се радвашъ на свѣтлина!

Народе! пази си книгата, да не пропаднешъ въ мракъ!

Хайдути.

К. Панайодовъ.

Различни сж били причинитѣ, които сж карали българина, да остави мирния животъ и да стане хайдутинъ. У едного турцитѣ откраднали либето или сестра му и я затворили въ харема на нѣкой паша; — не може да претърпи благородниятъ момъкъ позора на откраднатата си сестра или невѣста; оставя той домъ и родители, близки и роднини, тръгне по горитѣ и планинитѣ, пристане къмъ нѣкоя хайдушка чета, и кога и да е, ще се вмъкне нощно време въ харема, дето е затворена сестра му или невѣстата му, ще я извади оттамъ и, ако му се падне, ще заколи и нейния мжчитель. У другиго турцитѣ убили баща, майка или братъ; напуща и той домъ и роднини, тръгне по горитѣ съ нѣкоя чета, и тежко и горко на онзи турчинъ, който падне въ ржцетѣ му. . . Трети пъкъ билъ обранъ и разоренъ отъ турцитѣ; напустне и той разорения си домъ, намѣри като себе си отчаяни другари и тръгне надлъжъ и наширъ по България да трепе и обира турцитѣ и да отмъщава за своето разорение. И, въобще, най-главната причина, която е карала българина да стане хайдутинъ, е било отмъщението на турцитѣ за себе си, за либе, родители и роднини и за цѣла България. Заради това българскиятъ хайдутинъ е клалъ и убивалъ само турцитѣ и никога не е правилъ пакость на българитѣ. Не за да граби и се обогатява е отивалъ той въ гората, а за да отмъщава на мжчителитѣ на народа си.

Хайдутинътъ никога не е ходилъ самичъкъ, а винаги съ другари, съ дружина. Хайдушкитѣ чети се състояли обикновенно отъ 30 до 50 души все отчаяни и решителни момци, все отборъ юнаци. Като се събере дружината, избира измежду си най-отличния и най-храбрия отъ всичкитѣ за войвода. Войводата назначава

едного за байрактарь, който да носи знамето на дружината. После дружината полага клетва да бждатъ вѣрни едни на други, да бждатъ послушни на войводата си и да не се отдѣлятъ никога. Хайдутитѣ се обличали въ хубави дрехи, обшити съ гайтани. Тѣ били въоржжени съ дълги пушки—бойлии, чифте—пищови на поясъ, дългъ ятаганъ и остра сабя френгия.

Така съставена и наредена вѣрната и сговорна дружина е живѣела свободно въ горитѣ и планинитѣ. Прескачала отъ едно мѣсто на друго и била страшна за турцитѣ Особно сж обичали хайдутитѣ да се въртятъ около балканскитѣ проходи. Щомъ осѣтятъ, че ще мине турчинъ, издебнатъ го, нападнатъ го и го изпроводятъ при Мохамеда. Или пъкъ чакатъ да мине царската хазна, — нападнатъ я, изколятъ заптиетата, които я каратъ, и я задигнатъ. Хайдутитѣ сж нападали и на царскитѣ войски; нападали беюветѣ и пашитѣ въ кжщитѣ и дворовeтѣ имъ.

Ако нѣкои бедни българи имъ се оплачатъ, че нѣкой бей или спахия много жестоко ги мжчи и притѣснява, хайдутитѣ ще отидатъ, ще нападнатъ нощно време мжчителя въ кжщата му, ще го заколятъ като псе, и така ще отърватъ отъ него бедното население. Ако чуятъ, че има нѣкоя открадната мома, ще нападнатъ харема, дето е тя, ще изтрепятъ крадцитѣ й и ще я отърватъ. Това е било работата на хайдутитѣ: — да нападатъ, да грабятъ и да колятъ турцитѣ; да избавятъ християнитѣ; да отмъщаватъ на турцитѣ и да защищаватъ християнитѣ.

Хайдутитѣ сж ходили по горитѣ и планинитѣ само лѣтно време, а зимно време сж живѣели спокойно по селата и по градоветѣ у своитѣ приятели-ятаци. Зимно време хайдутинътъ не е смѣялъ да излѣзе въ гората, защото оголенитѣ дървета не сж можели да го скриятъ отъ очитѣ на потерата. А освенъ това пъкъ и силниятъ балкански студъ е бъркалъ на работата. Но щомъ пукне пролѣтьта и дойде Гергьовдень, щомъ горитѣ се облѣкатъ съ зелената си премѣна и кукне кукувицата, тогава трепва хайдушкото сърдце; развълнува му се душата; закипѣва му кръвьта, и тогава съ сребро и злато да го обсипватъ — нѣма да остане въ село. Той ще погледне гората, ще му свѣтнатъ очитѣ и ще се втурне въ нея, като омаянъ. Тамъ, на върха на нѣкоя планина, на условеното мѣсто, ще намѣри вече събрана вѣрната и сговорна си дружина, съ войводата на чело и съ развитъ байракъ. И ще тръгне пакъ дружината по горитѣ и планинитѣ да трепе, да коли и да убива турцитѣ — душмани.

Чуденъ е билъ животътъ на хайдутина. Цѣло лѣто се разхожда той свободно по горитѣ и планинитѣ. Нѣма за него кжща

и огнище. Зелената морава му е постелката; ясното небе му е покривката; дъждътъ, вѣтърътъ и буритѣ го приспиватъ. Гостба му носятъ планинскитѣ овчари. Падне ли боленъ, нѣма кой да го пригледа: ще го убиятъ другаритѣ му, за да не падне живъ въ ржцетѣ на душманитѣ, и безъ попъ ще го заровятъ. Падне ли убитъ, орлитѣ гробъ ще му изкопаятъ, вълцитѣ коститѣ му ще заровятъ. Всѣки часъ и всѣка минута той трѣбва да бжде на щрекъ, трѣбва да бжде готовъ за бой. Той дебне и чака турчина да го нападне и заколи, но и него дебнатъ и гонятъ турскитѣ сеймени и голѣми потери. Щомъ се чуе, че сж се появили нейде хайдути, веднага турцитѣ изпратятъ цѣлъ таборъ сеймени и голѣми потери да ги гонятъ. И тежко и горко на онзи хайдутинъ, който падне живъ въ ржцетѣ на турцитѣ. По-добре майка да не го е раждала, по-добре свѣтъ да не е виждалъ. Каилъ ще бжде да го обесятъ, но тѣ нѣма да го обесятъ, ами страшни мжки ще го мжчатъ. Ще го бодатъ съ разкалени игли подъ нокитѣ; ще му дератъ кожата на малки парчета; ще го намажатъ съ медъ и ще го държатъ на слънцето, докато мухитѣ и оситѣ му изкълватъ очитѣ; ще го забиятъ на колъ, ще го закачатъ на желѣзни куки, на които ще се мжчи по нѣколко деня, доде умре. Такава страшна е била смъртьта на хайдутина, който е падалъ живъ въ ржцетѣ на турцитѣ. Това хайдутинътъ е знаялъ много хубаво, затова той мжчно се е давалъ живъ да го уловятъ; и щомъ чуе, че го гони потера, той се дръпвалъ въ най-високитѣ планини и въ най-гжститѣ гори. Спасителкитѣ на хайдутитѣ сж били: Стара-планина, Срѣдна-гора, Сакаръ планина, Странджа балканъ, Шаръ планина и Пиринъ-планина.

Най-знаменититѣ отъ старитѣ войводи на хайдушкитѣ дружини сж: Манушъ-войвода, Страшилъ-войвода, Чавдаръ-войвода, Ненчо отъ Троянъ и Стоянъ-войвода отъ Търново.

Какъ станахъ хайдутинъ.

П. Хитовъ.

Баща ми бѣше горски човѣкъ — овчарь и козарь. Богатството му бѣ срѣдно. Когато навършихъ дванадесеть години, баща ми ме взе съ себе си и ме направи козарче. И така, азъ почти порастнахъ въ гората при козитѣ, — и научихъ се още отъ малъкъ да нося пушка и да ценя човѣшката свобода. Една *вечерь,* следъ като вечеряхме, баща ми стана, взе си пушката и

рече: „Вземи, сине, шишането си и иди да спишъ задъ кошарата“. Азъ, като младъ и неопитенъ момъкъ, не послушахъ бащинитѣ съвети и останахъ при овчаритѣ, които свирѣха, пѣеха и се веселѣха. Още отъ малъкъ обичахъ да слушамъ гласа на кавала Тая свирка е способна да омилостиви и най жестокитѣ сърдца. Въ пѣснитѣ кавалътъ твърде често се нарича „меденъ“, но азъ и до днесъ още не зная, отъ какво произлиза тази дума: отъ думата медь (бакъръ), или отъ медъ? Азъ мисля, че тази дума произлиза отъ медъ, защото кавалътъ свири сладко и медено.

Въ онова време, когато се веселѣхме, една турска чета ни нападна. Турцитѣ ограбиха всичко, каквото намѣриха въ колибата, а мене и двамина отъ нашитѣ овчари вързаха и заведоха съ себе си. Преди зори турцитѣ пустнаха овчаритѣ, като имъ заржчаха да кажатъ на баща ми да имъ изпроводи хилядя жълтици. „Ако Иванъ не прати хиляда жълтици, нека дойде на Ройна-планина да сѫбере на сина си коститѣ“, — рече единъ отъ турцитѣ. Овчаритѣ се върнали при баща ми и му разказали, какво сж видѣли, какво сж чули и какво сж изпатили. Тогава баща ми взелъ пушката и отишелъ да ме търси.

Когато турската чета стигна до едно мѣсто, което се нарича Еньова-гора, изведнажъ гръмна една пушка и единъ отъ хайдутитѣ падна на земята. Турцитѣ, щомъ видѣха своя другарь мъртъвъ, оставиха ме и побѣгнаха. Побѣгнахъ и азъ. Предъ обѣдъ стигнахъ у дома си, а около обѣдъ си дойде и баща ми, и тогава вече се научихъ, че съмъ билъ избавенъ отъ него. Отъ онова време азъ оставихъ овчарството и козарството и се заловихъ за бакаллъкъ, но скоро оставихъ това занятие и станахъ касапинъ. Но и това, разбира се, не бѣ въ състояние да удовлетвори моитѣ желания. За три години изгубихъ половината отъ паритѣ, съ които работѣхъ. Турскитѣ чиновници купуваха месо на вѣра и никога не ми плащаха И така, азъ напустнахъ касаплъка и захванахъ пакъ да купувамъ овци, кози и говеда и да ги препродавамъ на касапитѣ.

Когато умрѣ майка ми, ние останахме двамина братя и две сестри. Ние повикахме по-първитѣ отъ нашитѣ граждани, съседитѣ и роднинитѣ си и раздѣлихме онова, що бѣ останало отъ майка ни. Сестритѣ ми бѣха вече омжжени. Подиръ три години тѣ, подучени отъ нѣкои наши врагове, поискаха отъ мене изново дѣлъ отъ майчиното ни имане. Азъ отказахъ, разбира се, и тѣ отидоха да ме сждятъ предъ кадията. Кадията бѣше единъ отъ ония турци, които смучатъ народната кръвь и потъ. Той изпроводи едно заптие да ме заведе въ сждилището.

— Хайде, ти върви напредъ въ сѫдилището, а пъкъ азъ ще дойда следъ нѣколко минути,—казахъ азъ на заптието, защото ме бѣше срамъ да вървя изъ пѫтя съ конашки хора.

— Кадията ми рече да ида заедно съ тебе, защото се бои да не побѣгнешъ, — каза заптието.

Тръгнахме. Когато вървѣхме изъ пѫтя и когато видѣхъ, че хората ме гледатъ и сочатъ съ пръстъ, на сърдцето ми падна голѣмъ ядъ, и азъ казахъ на заптието: „Моля ти се, аго, да ме оставишъ! Върви ти предъ мене или подиръ мене, че ме е срамъ отъ хората.“ Но турчинътъ, като всѣки турчинъ, поиска съвсемъ да ме засрами предъ свѣта: той се доближи до мене, хвана ме за рамото и ме поведе на сила. Това ме накара да забравя себе си. Азъ хванахъ царския чиновникъ презъ кръста, хвърлихъ го въ кальта и го изгазихъ съ колѣнетѣ си. Но въ това време дойдоха нѣколко сеймени и ме закараха предъ кадията. Той заповѣда на сейменитѣ да ми ударятъ петдесетъ тояги по краката, защото съмъ дръзналъ да ударя царски човѣкъ.

Захвана се сѫдението. Каквото и да проговорѣхъ, кадията ми отговаряше: „Мълчи, бре гяуръ! Ти си достоенъ за бесилка!“ Най-после кадията реши да дамъ на сестритѣ си по двесте жълтици или да излѣза отъ бащината си кѫща... На душата ми стана твърде тежко, и азъ се решихъ да продамъ стоката си и да завия края нанѣкѫде.

Единъ день повикахъ брата си, предадохъ му всичкото си имане, дадохъ му кѫщата си и го помолихъ да храни жена ми, а пъкъ азъ и моятъ шурей Стоянъ отидохме да се скитаме по Стара-планина.

Единъ истински Великдень за нашия народъ.

К. Панайодовъ.

На 3-й априлъ 1860 год., на Великдень, българската въ Цариградъ черква била препълнена съ народъ отъ четиритѣ краища на България и отъ живущитѣ въ Цариградъ българи. Службата се служила отъ Илариона Макариополски. Тя вървѣла тържествено, по великденски. Но когато дяконътъ произнасялъ многолѣтието и когато дошелъ до думитѣ „всесвятейшему Кириллу“ (името на патриарха), нѣколко гласа го пресѣкли съ думитѣ: „Не бива вече да се поменува името на патриарха; нека се помене името на султана!“ Тогава всичкиятъ народъ изъ единъ гласъ почналъ да вика: „Не щемъ вече гръцкия патриархъ, — да

не му се поменува името". Този шумъ се продължавалъ нѣколко минути, и когато утихналъ, дяконътъ произнесълъ: „Държавнейшаго, тишайшаго, благодетелнейшаго царя нашего Абдулъ Меджита да сохранитъ Господь Богъ на многая лѣта!" Иларионъ се преструвалъ, като че нищо не знае и че само се подчинява на народната воля, та заради това и той въ молитвословието, като дошелъ до името на патриарха и чулъ гласове, да не се поменува, като че безъ да иска поменалъ „всѣкое епископство православнихъ." Въ сѫщия този день Иларионъ билъ прогласенъ отъ народа за началникъ на Българската черква.

Въ началото на 1861 год. патриархътъ свикалъ съборъ, състоящъ се отъ петтима патриарси и 27 владици, повикалъ Илариона и Авксентия, да се явятъ предъ него за оправдание, и като не се явили, отлѫчилъ ги тържествено отъ черквата (афоресалъ ги), като изпратилъ окрѫжно за това афоресване до всичкитѣ епархии. Обаче, българскитѣ водители и отъ това не се уплашили и отговорили на патриарха съ сѫщото. На божествената литургия на 5-й мартъ, въ присѫтствието на много народъ, Иларионъ и Авксентий тържественно произнесли афоресването на патриарха. Сѫщото афоресване на патриарха е последвало и въ много други градове. Най-тържествено е станало то въ Пловдивъ, дето владиката Паисий го произнесълъ въ присѫтствието на 40 души свещеници и множество народъ.

Следъ тази смѣла постѫпка на българскитѣ владици патриархътъ се видѣлъ принуденъ да се обърне за помощь къмъ турското правителство предъ което издействувалъ заточението на непокорнитѣ владици. Най-напредъ е билъ заточенъ Пловдивскиятъ Паисий, който билъ изпратенъ навредъ изъ градоветѣ отъ многочисленъ народъ най-тържествено.

По разпореждането на патриарха, Иларионъ и Авксентий трѣбвало да бѫдатъ вдигнати на 22 априлъ, на великата сѫбота. Полицията отишла да ги вземе предварително, обаче, народътъ напълнилъ двора на метоха, дето тѣ били и не позволилъ на жандармитѣ, да ги вяематъ. Пристигналъ самиятъ министеръ съ войска и съ полиция, но народътъ пакъ не отстѫпилъ и сѫщевременно подалъ на самия султанъ прошение. Султанътъ разрешилъ да прекаратъ праздницитѣ въ Цариградъ. На великденскитѣ праздници Иларионъ и Авксентий служили въ българската черква. На 29 априлъ министерътъ на полицията отишелъ съ войска и полиция да ги вземе. Народътъ искалъ пакъ да се противи, но, като му казали, че отиватъ само на 15 дневно заточение, отстѫпилъ. Тѣ

били изпратени отъ множество народъ до каика, който ги отнесълъ на парахода.

Неустрашимитѣ борци за черковната независимсть на българския народъ се раздѣлили съ своитѣ почитатели съ следующитѣ думи:

„Възлюбленни о Христе чада наши, вси българи! Благодать Божия да пребжде на васъ до скончание вѣка!

Знаете всички, че досега бѣхме наедно подвизающи се за светото дѣло на вѣрата и на народностьта. Ний отиваме по висока заповѣдь на заточение, защото ни представиха за бунтовници на народа тогава, когато ний бѣхме само едни изпълнители на светитѣ заповѣди на нашата божественна вѣра, която фанариотскиятъ патрикъ безсрамно тъпче, за да притѣснява всичкия нашъ народъ. Съвестьта ни е, възлюбленни чада наши, чиста предъ Светаго Бога и съ душевна радость отиваме да пострадаме за правдата и истината. Намъ не ни е мжчно да претърпимъ и самата смърть за светостьта на името Божие, което се хули чрезъ беззаконното постжпване на фанариотскитѣ калугери.

Но нашата душевна радость ще порастнува отъ день на день по-много, ако слушаме, че вие всички, въодушевени отъ любовь къмъ православната вѣра, постоянствувате съ твърдость, която е прилична на светото нейно име, да добие народътъ ни правдинитѣ, които ни тя заповѣдва да си искаме, безъ да се уклоняваме нито на дѣсно, нито на лѣво; нито къмъ фанариоти, нито къмъ папищаши, нито къмъ друга нѣкоя страна. За нейното име ний страдаме, съ нейното име и васъ увещаваме да стоите вѣрни на нейнитѣ свети начала.

Това е последното наше завещание, съ тѣзи мисли ние отиваме, съ тѣзи желаемъ и васъ да намѣримъ. Надеждата ни е на Бога, и утешението ни е на Него. Той да ни закриля. Той да проводи своето Божие утешение върху всички насъ, като благоволи да излѣе на насъ милостьта си чрезъ избранника си кроткий нашъ самодържецъ султанъ Абдулъ Меджитъ, за когото всички молитствуваме отъ все сърдце щастливи години".

Въ келийното училище.

Хр. Г. Дановъ.

Когато навършихъ шесть годишна възрасть (1834 г.) баща ми ме заведе за пръвъ пжть при даскалъ Никола Ивановъ, който *бѣ родомъ* отъ Пазарджикъ, но учителствуваше въ родния ми *градъ Клисура*. Училището се помѣщаваше въ една черковна ки-

лия, дето се обучаваха по стотина ученици. Околовръсть на учебната стая имаше заковани дъски за седалища, а по срѣдата настлани камъни и надъ тѣхъ поставени две тѣсни букови дъски, които образуваха чиноветѣ за първоначалнитѣ ученици. Тия чинове не бѣха по-високи отъ 25 см. — съвсемъ нехигиенични. Между вратата и пешьта бѣ поставенъ, постланъ съ черги, одърътъ (кревата), който служеше на даскалъ Никола ноще за спане, а дене — за катедра.

Преди да ме заведе въ келията на даскалъ Никола, баща ми каза, щомъ влѣземъ при него, да му се поклоня и да му цѣлуна ржка. Азъ постжпихъ тъй и той ми даде паникида[1]) и каза да се прекръстя и да река: Кръсте Божий, помагай[2]), което азъ направихъ. Следъ това ми показа буквитѣ: **А** (азъ), **Б** (буки), **В** (веди), **Г** (глаголъ), **Д** (добро) — до тая буква бѣше написана азбуката на паникидата. Следъ това ми се показа, де да седна на единъ отъ срѣднитѣ чинове, азъ се намѣстихъ и станахъ вече ученикъ. Тоя даскалъ на други се караше и ги биеше, но за мене бѣше много добъръ: когато ми се додрѣмѣше, той ме туряше на своя одъръ, та се понаспивахъ.

Покрай учителствуването даскалъ Петъръ работѣше и часовникарство — поправяше всички развалени часовници, които за да се не пращатъ въ училището, направилъ бѣше отъ катедрата си джамакянъ (малка стаичка, околовръсть оградена съ стъкла), та изъ нея управляваше ученицитѣ. Тоя даскалъ бѣше ходилъ въ Анадолъ, отдето бѣше донесълъ най-груби укорни думи, съ които навикваше ученицитѣ: така напр. кьопекъ (куче), ханзъръ (свиня), ешекъ (магаре) и др.

Освенъ месечната училищна такса по 60 пари, която трѣбваше да заплаща всѣки ученикъ, но и зимно време всѣкой единъ бѣше длъженъ да носи въ училището по едно дърво за огрѣвъ. Единъ день майка ми бѣше ми дала малко дръвче. Като го съгледаха ученицитѣ, подказаха на даскала и той заповѣда да ги нацепятъ на дребни цепенички и да донесатъ на керамида огънь, да я турятъ върху единъ отъ голѣмитѣ купове събранъ смѣтъ на двора, та да запаля огънь и да се сгрѣя на него. Съ това често заплашваха ученицитѣ, за да донасятъ голѣми дръвчета, та да се трупатъ по-голѣми складове отъ дърва, които даскалътъ продаваше на мѣстнитѣ фурнаджии.

---

[1]) Дъсчица, намазана съ восъкъ, по която ученицитѣ пишели въ келийнитѣ училища.

[2]) Съ тая молитва почвали всички нови ученици.

Въ 1839 год. общината отчисли даскалъ Петра и на негово мѣсто доведе даскалъ Грую Николовъ отъ Копривщица. Той знаеше добре черковното четене и пѣене, отбираше да чете и по гръцки, съ което искаше да се продава за високоученъ. На ученицитѣ, които бѣха изучили часослова, псалтира и апостола, даде да учатъ пакъ сѫщитѣ, но по гръцки. Освенъ това на сѫщитѣ преподаваше и Езоповитѣ басни, превождани отъ гръцки на български. На голѣми праздници всичкото черковно четене и пѣене въ черква изпълняваше на гръцки езикъ.

Еднажъ на даскалъ Груя, види се, не достигаше нѣщо въ Езоповитѣ басни, та отиде при даскалъ Райно въ Карлово, да си дотъкми недостатъка. Той остави насъ, които учехме гръцки, на единъ надзиратель съ тая строга заповѣдь: „Който въ отсѫтствието ми продума български, за всѣка дума ще изяде по две прѫчки по рѫце". Въ 12-тѣ дни мене се набраха 4 думи, за които следъ завръщането му трѣбваше да изямъ 8 прѫчки по рѫцетѣ, които, струва ми се, че и досега още ме болятъ. Па и да бѣше това наказание за български езикъ, или за нѣкакъвъ моралъ, а то за гръцки езикъ!

II.

Когато се учехъ въ клисурското келийно училище, употрѣбяваха се следнитѣ наказания:

1. Плесница, удряне по бузитѣ или по врата за леки наказания.

2. Опъване ухо — тъй сѫщо за леко наказание.

3. Прѫчка се употрѣбяваше по рѫцетѣ и задницата, но учительтъ биеше съ нея, дето завърне. Това бѣха малкитѣ рѫчни наказания. Нѣкой пѫть отъ прѫчката страдаха и невинни покрай виновни: вдигне се напр. нейде си отъ нѣколцина врѣва; учительтъ иде и разгнѣвенъ, и въ яда си, докле намѣри кривитѣ, напуха и правитѣ.

4. Диво магаре. Това наказателно срѣдство се употрѣбяваше, когато искаха да накажатъ нѣкого за по-голѣмъ грѣхъ, та го наперѣха повечко и съ по-дебела прѫчка. То ставаше тъй: виновниятъ се чушнѣше върху гърба на нѣкой по-якъ отъ него ученикъ, на когото си подадѣше рѫцетѣ презъ рамената му; той ги прехване здраво, стисне добре, и като се понаведе малко съ товара си, тогава следваха тоягитѣ по задника на виновния. Тѣ биваха до 15 — 20, но ако виновникътъ мирува, когато го биятъ; въ противенъ случай, ако учительтъ се разгнѣви повече, наказанието отъ диво магаре преминаваше въ фалага.

5. *Фалагата* бѣше едно дърво като кросно, дълго, около два метра, дебело 7 — 8 сант. въ диаметъра, и на двата края малко поизтънено, за да може да се хваща добре отъ ония, които го държатъ. На срѣдата на това кросно имаше две дупки, от стоящи 30 сант. една отъ друга. Презъ дупкитѣ бѣ прекарано тънко въже, на което отъ едната страна двата краища сѫ вързани на вѫзли, а на другата се образува отъ вѫжето клупъ. Виновникътъ лѣга на пода възнакъ и въвира краката си въ клупа Тогава ученицитѣ, които държатъ фалагата, навиватъ дървото, за да се стегнатъ краката като въ менгеме, и повдигатъ фалагата нагоре, а учительтъ почва да бие виноватия, както му се доще — по обути или боси крака. Ако последниятъ не мирува и съ шаването си раздразни и разгнѣви учителя повече, тогава той заповѣдва да му седне нѣкой на корема, за да му не дава да шава. Ако ли пъкъ виновниятъ се случи по-силенъ, та и по тоя начинъ не могатъ да го усмирятъ дава се заповѣдь да му се свалятъ гащитѣ и да повдигнатъ фалагата по-високо; и тогава боятъ се пренася отъ краката на голазадница, отъ която често бликваха черни кърви.

6. *Стоене правъ на куцъ кракъ.*

7. *Седене на колѣне.*

8. *Почернюване лицето и заплюване отъ другитѣ.* Това наказание се правѣше на малкитѣ, за да се избѣгне боятъ.

9. *Окачване на шията черна дъска*, на която биваха написани престѫпленията на виновния.

10. *Затворъ.* Това наказателно плашило се намираше повечето подъ учителската катедра.

Много пѫти и първото учебно помагало — паникидата се обръщаше въ наказателно срѣдство. Тъй напр. ученикътъ написалъ на паникидата нѣщо по аритметика, учительтъ го преглежда и ако нѣщо намѣри грѣшно, удря му 2 — 3 плесници по бузитѣ или по врата. Ако ли презъ това време шапката му падне отъ главата, учительтъ — пухъ по голата глава 2 — 3 пѫти съ паникидата, и тя се разпадне на две.

III.

Сутринь, като дохождаха ученицитѣ на училището всѣки отиваше на мѣстото си, и като се съберѣха до 20 — 25 души, безъ никаква молитва, изпърво почнѣха да бръмчатъ като пчели, а после да четатъ гласно и продължаваха тъй до 11 часа предъ обѣдъ. Около това време учительтъ сѣдаше на своята катедр[а и] казваше: *Хай ставайте!* и ученицитѣ, като се почне[...]

най-горнитѣ, наставаха, и, наредени на върволица отъ 15 — 20 души, престжпяха единъ по единъ до учителя, да си кажатъ урока, та да имъ зададе новъ. Това се продължаваше тъй, докато се изредѣха всички до единъ. Ако нѣкой ученикъ не отговори добре, и ако вината му не е много голѣма, учительтъ му удряше по бузитѣ или по врата 2 — 3 плесници, и съ това се минуваше злото; ако ли заекването въ урока биваше по-голѣмо, удряха му се по ржцетѣ по 2 — 3 пржчки; ако ли пъкъ ученикътъ съвсемъ не знаеше урока си, тогава наказанието ставаше на диво магаре. Ако ли нѣкой при тия ржчни и леки наказания не мирува, но разгнѣви учителя, тогава се повикваше на помощь фалагата съ всички нейни грозни приложения. А при таквизъ несмислени и безчовѣчни наказания малкитѣ и страшливи ученици се измокрюваха въ гащитѣ си отъ страхъ! Нѣкои отъ виновнитѣ ученици се оставяха безъ обѣдъ, други — да стоятъ прави или да седятъ на колѣне, докле си научатъ урока; трети пъкъ затваряха въ дупката. У даскалъ Никола нѣмаше особенъ затворъ, но виновника натъпкваха подъ кревата му, дето, ни седналъ ни легналъ, скимтѣше и ридаеше до вечерьта, безъ да научи нѣщо.

Следъ като се изпитаха всички ученици и имъ се преподадѣше новъ урокъ, отпущаха се за обѣдъ. Близкостоящитѣ ученици отиваха да обѣдватъ у дома си, а далечнитѣ оставаха да обѣдватъ въ училището това, кому щото е турила майка му въ торбето. Сжщиятъ редъ продължаваше и следъ обѣдъ до вечерьта. Зимно време ученицитѣ насѣдваха да ядатъ, кой де завърне на голия подъ въ праха, а лѣтно време излизаха по двора.

Прозорцитѣ на училищното помѣщение зимно време бѣха закнижени съ опушена жълта хартия, та при затворени врата, гжсто пропитата атмосфера отъ разни дъхове не се търпѣше — отъ миризми на лукове, пресоли (кисело зеле), рапони и други още такива благоухания. По тоя правилникъ отива всичко тъй до есень, зиме и пролѣть; само лѣте се прибавяше къмъ това спане и ходене на рѣката. Това ставаше тъй: 1 часъ подиръ обѣдването казваше се: ха спете! и всички ученици въ мигъ се сгромолясваха да лѣгатъ по пода въ праха, кой дето е, като прасета въ кальта. Въ това време, за да може да спи учительтъ, както и ония, на които се спи, поставяха се надзиратели, за да пазятъ тишина, докле спятъ. Които не спѣха и не мируваха, вдигаха ги на куцъ кракъ. Спането продължаваше 1 — 1½ часа, подиръ това се казваше: ха ставайте! Ставането биваше съ още по-голѣмъ тропотъ, защото буднитѣ бързаха да се отърсятъ отъ праха и да се наредятъ на двора, за

да идатъ на рѣката; за останалитѣ, които не можеха още да се събудятъ, идѣше викъ и дърпане, за да се събудятъ и да идатъ на двора при другитѣ.

Наредени двама по двама, ние отивахме на рѣката обикновено при вадата (арка) на Дапковата воденица. Тамъ отъ двете страни на вадата насѣдвахме по влажната земя на зелената трева и съ натопени крака въ водата. Това траеше около $^1/_2$ часъ. А какви ли лоши последствия е имало отъ това наше разтакане по влажната земя и студената вода за здравето ни — това само нашитѣ майки сѫ знаели. Следъ това ни се заповѣдваше да се наредимъ и да тръгнемъ пакъ за училището, задето всѣки бѣ длъженъ да отнесе по единъ камъкъ, защото щѣло да се огражда монастирското здание съ каменъ зидъ. Като дойдѣхме въ училището и като оставѣхме камънитѣ, кажеха ни да пладнуваме и следъ това продължавахме учението си до вечерьта. Тъй вървѣше презъ всички лѣтни дни, освенъ въ дъждовно време.

Първото ми влизане въ затворъ.

П. Р. Славейковъ.

Ни 1843 год., като излѣзохъ отъ Свищовското училище, презъ лѣтото станахъ изпърво частенъ учитель въ кѫщата на Цонча Казанджията, а три месеца следъ това условихъ се даскалъ въ Долна махала. Тогава бѣхъ на 26 години. Борбата между гърцитѣ владици и българитѣ патриоти бѣше въ въражданието си. Въ онова време азъ бѣхъ извадилъ следната пѣсень за гръцкитѣ владици въ Търново, именно за Панарета, бившия Търновски митрополитъ, и за наследника му Неофита:

„И Панарета делия,
делия, дели-башия,
лудия гръцки владика,
като гидия ходѣше,
враня си коня ездѣше,
окаченъ топузъ носѣше,
селата обикаляше,
сякашъ народа дерѣше,
и грѣшни пари берѣше;
поповетѣ си ездѣше,
груби имъ думи думаше:
„Де гиди старци — магарци!
А кметоветѣ псуваше,
псуваше и ги биеше,
калпацитѣ имъ хвъргаше,
на толуми ги правѣше.
А йощъ се повечъ прослави
наше Велико Търново
съсъ Неофита мѫдрия,
мѫдрия и лукавия...“

Пѣсеньта бѣше проста, но като новость тя се преписваше и ходѣше отъ рѫка на рѫка между побориицитѣ на бъ... ната, които се състояха въ онова време отъ нѣколко ... най-долната класа граждани, повечето пришелци отъ

нѣколко по-възрастни ученици на отца Неофита Хилендарски (Бозвелията); отъ тѣзи ученици азъ бѣхъ най-малкиятъ. Единъ мой връстникъ и съученикъ отъ грѫцкото училище, синъ на единъ докторъ гъркоманинъ, сполучилъ да открадне собствения ми рѫкописъ и да го предаде на Неофита, или по право, на неговия младъ секретарь Костаки, за когото се нѣщо и припѣваше въ тази пѣсень. Ядосани и двамата, особно последниятъ, викна ме една вечерь късно, и следъ едно остро скарване, накара митрополитския ясакчия да ме запре въ една одая, оная, дето били си запирали кокошкитѣ, които имъ носѣха тогава отъ селата доста много. Тая стая стои и до днесъ откѫде изтокъ, срещу гирана, въ който изпосле се удави гъркътъ владика Атанасий.

До моята тъмница, подъ сѫщата сая, но въ друга стая, живѣеше клисарьтъ на черквата и слуга на митрополията, старъ единъ човѣкъ, на име дѣдо Колю. Нѣщо подиръ часъ и половина отъ запирането ми дѣдо Колю дойде да ме попита, вечерялъ ли съмъ, и на отговора ми „не съмъ“, донесе ми малко хлѣбецъ и маслинки, сложи хлѣба и маслинитѣ и мълчешката излѣзе. Подиръ малко той пакъ влѣзе, та ми донесе и вода въ единъ оклопанъ пръстенъ сѫдъ и една угорешка отъ вошеница, която запали, залепи я на прозореца и тогазъ продума, та ми каза: „Вечеряй скоро, дорде не е догорѣла свѣщьта“. Азъ искахъ да му говоря и казахъ му нѣщо, но какво му казахъ, не помня сега. Помня само, че той излѣзе изъ вратата, после се обърна, та презъ прага отвърна ми сериозно нѣкакъ и троснато ми рече: „Да би мирно седѣло, не би чудо видѣло“, и си отиде.

Какво си потеглихъ азъ презъ онази дълга нощь въ онзи затворъ тамъ отъ гладъ, отъ бълхи и кокошинци, единъ Господь знае.

Това бѣше първото ми влизане въ затвора. Цѣла нощь стояхъ правъ, или бѣхъ принуденъ да ходя отъ стена до стена въ тѣсната стая. Пепельта и студътъ не ми даваха да седна, а бълхитѣ и кокошитѣ гадове кръстосваха ме на вси четири страни, та ме измѫчваха до душа, като че нарочно искаха да напрявятъ услуга съ това на тиранитѣ ми Костакя и Неофита. Идѣше ми на полуда, но и въ това си утѣснение често пакъ се сѣщахъ за думитѣ на дѣда Коля: „Да би мирно седѣло, не би чудо видѣло“. Тѣзи думи за пръвъ пѫть ги чувахъ, та ми и направиха, наистина, дълбоко впечатление. Азъ усѣщахъ, че тѣ бѣха за мене едно поглъчаване или едно поучаване; но да сѫ думи книжевни, не бѣха, а пъкъ и прости не ми се виждаха. Азъ преговаряхъ тѣзи думи, за да ги запомня и да отблъсна нѣкакъ другитѣ безобразни мисли, които наваляха на мене.

Загиването на Хаджи Димитровата чета.

Зах. Стояновъ.

I.

Рано сутриньта, въ четвъртъкъ, на 18 юлий 1868 г. нашитѣ борци за свободата, начело съ своя войвода, водени отъ овчаря Теню Трифоновъ, осъмнали при голитѣ върхове на Бузлуджа. Още презъ нощьта дружината видѣла, че раненитѣ имъ другари сѫ изгубени, но нѣмало леснина да се върнатъ да ги търсятъ или пъкъ да ги чакатъ. Чакъ на сутриньта, когато се съмнало, тѣ върнали водача си, комуто и порѫчали да намѣри изгубенитѣ и да имъ обади, на коя страна да търсятъ войводата. Но на връщане тоя последниятъ ударилъ презъ мѣстото, наричано Люлеката, а болнитѣ били кривнали къмъ Тѫпана (северна страна), — така тѣ не могли да се видятъ единъ другиго.

Щомъ дружината останала сама, завзела урвитѣ подъ върха като поставила въ сѫщото време и нуждниттѣ караули. Единствената нейна цель била като се спрѣла на това мѣсто, не да чака неприятеля и да напада нѣкого, но да прекара деня и да се събере съ изгубенитѣ си 14 души другари, па заедно да върви къмъ Сливенската планина.

Деньтъ билъ отъ обикновенитѣ, небето ясно, слънцето грѣело, пиленцата подскачали отъ клонче на клонче — после нощния дъждъ пѣели весело и отърсвали своята мека перушина отъ падналата роса. Околнитѣ поляни блестѣли отъ тая сѫщата роса, синя мъглица се подемала отъ дълбокитѣ долини и хвърчела леко-леко къмъ високитѣ шипченски върхове, като носѣла съ себе си и часть отъ пушека на шипченскитѣ комини. Райската казанлъшка долина, посрѣдъ която лѫкатуши Тунджа, уморявала окото на зрителя съ своето разнообразие, заключено между две планини — Балкана и Срѣдна гора.

Навсѣкѫде царувала мъртва тишина, която се нарушавала сегизъ-тогизъ отъ лаянето на нѣкое овчарско куче, гласътъ на което дохождалъ едновременно до ушитѣ и на двѣтѣ дружини — изгубената и оная на войводата. Разбира се, че при подобна балканска тишина, на нашитѣ борци не оставало друго нищо, освенъ да почиватъ и да броятъ дългитѣ часове до божия день. Отъ време на време тѣ повдигали глави и поглеждали къмъ северъ, нѣма ли да се подадатъ тѣхнитѣ мили другари. . . .

Въ това време Казанлъшкитѣ улици отваряли пжть на 500 — 600 души башибозуци отъ града и селата, които се разхождали изъ махалитѣ и улицитѣ да „показватъ зжби" на българитѣ, да си купуватъ едно друго на вересия, нѣщо което тѣ не могли да правятъ въ мирно време. Тѣхниятъ черенъ байракъ се развѣвалъ на единъ отъ градскитѣ площади. На 16 или 17 юлий тая потера оставила града и попълзѣла по Балкана къмъ Бузлуджа. За предводитель билъ избранъ известниятъ Куртчу Османъ, човѣкъ свирепъ и строгъ, но крайно енергиченъ. Противъ Хаджи Димитъръ не бѣше излѣзълъ само Куртчу Османъ. Редовната войска, която бѣше се впуснала подиръ четата още отъ Търновско и която се вестяваше тукъ тамъ изъ планината, продължаваше да гони четата макаръ и наблюдателно.

II.

Часътъ на 12 (по пладне) Куртчу Османъ сполучилъ да пристигне на Бузлуджанскитѣ върхове, заедно съ своитѣ 500 души башибозуци. Макаръ той и да видѣлъ, де сж спрѣли нашитѣ юнаци, но не ги нападналъ отъ единъ пжть, чакалъ е, вижда се, пристигането на войската. По гази причина четата не взела никакви мѣрки ни за отстжпване на по-добра позиция, нито пъкъ за съвършено избѣгване изъ планината. По всѣка вѣроятность, тѣ сж предполагали, както и другъ пжть, че ако и да ги нападне потерата, ще могатъ да я отблъснатъ, а вечерьта ще потеглятъ за голѣмия балканъ и ще избѣгатъ всѣка по-нататъшна опасность. Тѣ не сж допущали, че тоя день ще има такова главно нападение отъ страна на неприятеля. Само едно условие е благоприятствувало на Куртчията да намѣри гнѣздото на четата — това условие било росата отъ нощния дъждъ, по която диритѣ на четата се познавали твърде ясно. А редовната войска прибѣгнала до други срѣдства за издирване на четата. Тя хванала сжщитѣ ония овчари, при които бѣха по-първия день момчетата и съ насилие и разни заплашвания ги принудила да обадятъ, на коя страна сж се скрили комититѣ. Предвождана отъ тия овчари, войската пристигнала на Бузлуджа после пладне и завзела противоположна страна срещу потерата на Куртчията, така щото момчетата останали между два огъня. Както потерата на тоя последния, така и редовната войска, завзели най-добритѣ позиции, когато нашитѣ останали на твърде лошаво мѣсто, изложени срещу огъня на турцитѣ.

Преди да дойде редовната войска, четата направила опитъ да отстжпи на по-сгодно мѣсто. Тя тръгнала именно по това на-

направление, откждето идѣла вече войската, наредена по всичкитѣ свои тънкости. Изсвирването на военната тржба и грубиятъ гласъ на военния командантъ отведнажъ произвели своето неблагоприятно действие измежду четата. Чакъ сега тѣ видѣли, че пжтьтъ имъ е отсѣченъ и че друго нищо не имъ остава, освенъ да сложатъ оржжие позорно, или да измратъ до единъ. Тѣ предпочели последното и се хванали за оржжие, което дало поводъ на турцитѣ да почнатъ вече. Тогава се започва ожесточенъ убийственъ огънь между потерата и башибозуцитѣ отъ една страна и малката чега на Хаджията. Напразно нашитѣ борци се мжчили да удържатъ редъ, напусто тѣ правили строга икономия въ гърменето, като хвърляли само тогава, когато били увѣрени, че куршумътъ имъ нѣма да падне на сухо. Никакви мѣрки и бунтовнишки предпазливости не били въ състояние да поколебаятъ настжпващата вече страшна минута. На нашитѣ полуубити борци съ измокрени и ръждясали пушки, се падали по 14 — 15 души противници, въоржжени съ белгийски пушки, съ прѣсни сили и гладни за бой.

Цѣли три часа се продължавала ожесточена битка. Отъ минута на минута гласоветѣ: „Напредъ, братя!" „Удряйте!" „Дръжте се!" и пр. не се чували повече, а въ неприятелскитѣ отдѣления царували радостни викове. По сипея на долината се търкаляли вече вѣрнитѣ синове на България, нашарени отъ множество куршуми; тѣхната алена кръвь, образувала вадички по земята, е внасяла семена за бждащето величие на България предъ очитѣ на тиранската сила, която си въобразявала, че заедно съ трупа на Хаджи Димитра е убита и светата идея на свободата.

Турцитѣ преди да нападнатъ Хаджията, предложили нѣколко пжти на юнацитѣ да сложатъ оржжие и да се предадатъ живи на царската войска, но тая „милость" била отхвърлена отъ нашитѣ. Следъ пладне пушкитѣ престанали вече по цѣлата линия на неприятелскитѣ позиции. Следъ дълги изпитания и наблюдения, когато турцитѣ се увѣрили наздраво, че ни единъ живъ хъшъ не е останалъ, метнали пушкитѣ на рамената си и само съ голи ножове въ ржка влѣзли въ позициитѣ на юнацитѣ, които отдавна вече спѣли сладъкъ дълговѣченъ сънь.

Въ това време балканскитѣ върхове се покрили съ мрачни облаци, които скоро взели въ пленъ и слънцето: загърмѣло, затрещѣло въ поднебеснитѣ сводове и силенъ дъждъ рукналъ да вали. Тая промѣна на времето ускорила плана на турцитѣ и освободила смъртнитѣ останки на падналитѣ отъ по-нататъшнитѣ изтезание. Военната тржба засвирва за тръгване. Още едно бабаитско

дѣло останало несвършено, за което самъ военниятъ командатъ, заедно съ башибозушкия, дали своето съгласие. Това дѣло било отсичане главитѣ на избититѣ момчета, които щѣли да послужатъ за украшение на победоносната потера. Около 60 — 70 души жадни за кръвь башибозуци захванали да сѣкатъ главитѣ на убититѣ юнаци. Главата на Хаджията, който билъ познатъ вече на нападателитѣ по неговата скѫпа униформа и орѫжие, била отсѣчена отъ най-вещия главорѣзъ и отнесена заедно съ дрехитѣ и орѫжието му. Около 20—26 окървавени глави стърчели вече измежду редоветѣ на неприятелския станъ, забити на ножове и колове. Осемь глави отъ бузлуджанскитѣ юнаци били занесени презъ Шипка въ Казанлъкъ, а 17 въ Търново. Въ числото на тия последнитѣ се намирала и главата на Хаджията, заедно съ дрехитѣ му и орѫжието на борцитѣ.

Преди захождането на слънцето, войската и башибозуцитѣ оставили Бузлудча. Урвата, въ която били нашитѣ възстанници, представлявала човѣшка касапница.

На една малка полянка, въ южната урва на Бузлуджа сѫ погребани падналитѣ борци.

Любенъ Каравеловъ.

Ив. Вазовъ.

Високъ, приведенъ малко, съ голѣма глава и черна рунтава брада человѣкъ. Виждамъ и сега тъмно-жълтото му татарско лице съ широко чело, съ черни умни, блестещи очи, дето свѣтѣше кротъкъ погледъ, съ дебелитѣ бърни, съ иронически умивка на тѣхъ, която даваше главно изражение на физономията му.

Пръвъ пѫть видѣхъ Любена въ Букурещъ на 1978 година, скоро следъ заминаването на Ботева съ четата му за България. Тоя моментъ бѣше тъкмо единъ отъ най-тежкитѣ въ живота на Каравелова. Азъ отивахъ да навестя не Каравелова — вожда и рѫководителя на емиграцията, кумира на хъшоветѣ, любимия и слушания народенъ трибунъ, окрѫжения съ обаяние неукротимъ революционеръ, а Каравелова — отхвърления, пренабрегнатия, почти мразения отъ емиграцията на Букурещъ и въ Ромъния. По това време той бѣ изолиранъ, напуснатъ отъ предишнитѣ си обожатели, привърженици на идеитѣ му. Възъ името му се сипѣха клюки и тежки обвинения по неговата народно-обществена деятелность, които азъ нѣмахъ възможность ни да провѣря, ни да оценя. Тѣ бѣха причинили охладяване на тамошното общество къмъ зна-

менития деятель. Между другитѣ причини на това бѣше неговото странене отъ революционния кипежъ, обхваналъ всичко по онова време, и порасли престижъ на Ботева, отишелъ да умре за свободата на България, приложилъ на дѣло проповѣдитѣ си. Любенъ като че бѣше се отрекълъ отъ своитѣ, формулирани въ прочутото му двустишие:

Защото, още отъ минилата година, Любенъ ненадейно бѣ прекратилъ в. Свобода, съ който искаше свобода и революция и подхваналъ хрисимото списание, Знание съ което проповѣдваше наука и умствено повдигане. Той бѣ зарѣзалъ всѣка революционна дейность, тъкмо когато революцията, пламнала въ Босна и Херцеговина, заразяваше вече и България, на щрекъ настръхнала, готова при първи позивъ да развѣе знамето на свободата. Кои бѣха съкровенитѣ причини на това у Каравелова не знамъ, но то му бѣ повредило много. Емиграцията бѣ забравила голѣмитѣ прежни заслуги на Каравелова и бѣ обърнала всецѣло погледа си къмъ Ботева, който ученикъ най-напредъ неговъ, после съперникъ, после врагъ, бѣ омагьосалъ съ личностьта си и съ младежкия си революционенъ пламъ умоветѣ; а когато Ботевъ загина въ Врачанския балканъ при „Вола“ положението на Любена стана съвсемъ незавидно. Неговото явно униние, което повечето считаха равнодушие къмъ народнитѣ идеали, не му се прощаваше. И около него бѣше се образувала пустиня.

Макаръ и веселъ на видъ, Каравеловъ трѣбваше силно да страда отъ осамотеность, въ която се намираше. Безграничното му честолюбие бѣ зле уязвено. Той се готвѣше да напусне Букурещъ и да иде въ Бѣлградъ, дето митрополитъ Михаилъ го бѣ поканилъ да живѣе въ дачата на лозето му. Любенъ бързаше да се дига и бѣ продалъ за нищожна цена всичкитѣ си издания: букварии, поучителни книжки и педагогически брошури, съ списването на които бѣ се занималъ презъ последнитѣ две години.

Каравеловъ, обаче, дочака въ Букурещъ и обявяването на сръбско-турската война. И въ тоя случай той остана чуждъ на всеобщото въодушевление и не взе почти никакво участие въ трескавата дейность, която развиваха двата комитета—„стариятъ“ и „младиятъ“, по изпращане доброволци на бойното поле въ Сърбия. Той наскоро следъ това отиде въ Бѣлградъ и вече се не чу за него нищо.

Каравеловъ се появи пакъ въ Букурещъ на другата година, 1877, при отварянето на руско-турската война, и тамъ се видѣхме съ него. Намѣрихъ го бодъръ и веселъ, пакъ такъвъ шегобиецъ и добрякъ. Мисля, че бѣше повиканъ отъ руската главна квар-

тира, защото се навъргаше при полковникъ Паренсова и князъ Черкаски, заедно съ други българи отъ Русия: Дриновъ, Станишевъ, Пашовъ и др.

Азъ скоро се раздѣлихъ съ него, изпратенъ на служба „преводчикъ" въ току-що, освободения Свищовъ. Видѣхъ го само на 1878 год. въ Русе, дето бѣхъ премѣстенъ при губернатора генерала Золотарева. Каравеловъ бѣ пристигналъ съ печатницата си тамъ. Той ме намѣри въ канцеларията и ми се видѣ твърде уморенъ и ослабналъ. Той ми обади, че има намѣрение да основе вестникъ „Основа" въ Търново и ми предложи да му стана редовенъ сътрудникъ, което азъ приехъ на драго сърдце.

Но вестникътъ не се захвана: немилостивата болесть, която отдавна глождѣше организъма на Любена и която по-после го завлѣче въ гроба, го гърти на леглото, за да не стане вече. При честитѣ навестяванета, които правѣхъ на болния, азъ съ скръбь забелязвахъ успѣха на недъга му, лицето му измършавяваше, силитѣ му слабѣеха, разширенитѣ му очи блещѣха съ трескавъ огънь. Бедниятъ, въпрѣки силнитѣ страдания и очевидностьта на неминуемата трагическа развязка на болестьта му, пакъ хранѣше надежда да живѣе и ни говорѣше за „Основа", и заедно проектирахме програмата на вестника, който трѣбваше да бжде политико-литературенъ, съ либерална насока. И погледътъ му ставаше поблестещъ при мисъльта за тая нова деятелность, която щѣше да развие въ възроденото отечество.

На 29 януарий (1879 г.) Любенъ се помина. Той бѣ изпратенъ и оплаканъ отъ цѣлия градъ до гроба си, дето, между другитѣ, държа надгробна речь и единъ руски офицеринъ, речь пламенна и дълбоко прочувствувана, която покърти всичкитѣ сърдца.

Любена закопаха до гроба на Караджата.

Българската легия.

Ст. Заимовъ.

Презъ пролѣтьта на 1867 година станали нѣколко сблъсквания между турскитѣ и сръбскитѣ погранични власти. Интригата на тия сблъсквания дошла не отъ Стамболъ, а отъ Бѣлградъ. Правителството на князъ Михаила Обреновича поискало отъ правителството на Султанъ Абдулъ-Азиса поправка на южнитѣ граници. Въ отговоръ на сръбската нота, написана на оскърбителенъ езикъ, Високата порта заповѣдала на Скопския командантъ да

разгони сръбскитѣ погранични постове и да завземе спорнитѣ пасбища и пограничнитѣ сръбски селца. Императорскитѣ войски на султанъ Абдулъ Азиса нахлули два километра навжтре въ сръбската територия; пограничното сръбско население гологлаво избѣгало въ вжтрешностьта на Сърбия. Сръбското правителство дигнало гюрултия, свикало подъ знамената нѣколко запаса отъ пограничнитѣ военни окр жия; Христичъ тръгналъ по Европа да се оплаква на кралетѣ и императоритѣ отъ грубата постжпка на Високата Порта; князъ Михаилъ повикалъ въ двореца Раковски и Любена Каравеловъ; поискалъ отъ тѣхъ организирането на една двухилядна дружина, избрана изъ срѣдата на българската емиграция въ Сърбия и Румъния.

Раковски и Каравеловъ приели предложението на княза съ следнитѣ условия: а) Раковски и Каравеловъ да събератъ юнацитѣ; б) сръбското правителство на своя смѣтка да въоржжи, да храни и да облѣче въ българска военна униформа юнацитѣ; в) дружината да носи названието „Легионъ на българската самозащита"; г) за началникъ на легиона да бжде назначенъ Раковски, а Каравеловъ за неговъ помощникъ; д) командата въ легиона да става на български езикъ; е) назначението на легиона да бжде: нѣколко дни преди да обяви Сърбия война на Турция, легионътъ да нахлуе въ Стара Планина, да гони Търново и Пловдивъ, дето да гледа да повдигне българското население на бунтъ; ж) въ случай на победа, България да си остане за българитѣ.

Условията били приети.

Раковски разпратилъ агенти: Никола Войводовъ и Цвѣтко Павловичъ тръгнали изъ Ромъния момци да събиратъ, а Каравеловъ съ печатни прокламации известилъ на българския свѣтъ за организирането на „българската самозащита".

Изъ Сръбско и Молдавско, дори изъ Банатско, сума свѣтъ се повлѣкло за сръбската столица. Слухътъ за сформируването на „български легионъ" се промъкналъ и въ предѣлитѣ на поробената България. Будната българска младежь напустнала бащиното си огнище и влѣзла въ редоветѣ на самозащита.

Въ продължение на два месеца, въ Бѣлградъ пристигнали около 1200 души доброволци. Отъ тѣхъ само 800 души били взети въ редоветѣ на легиона: въ бѣлградското военно комендантство постоянно заседавала военна наборна комисия подъ председателството на Раковски, която прегледждала надошлитѣ доброволци, като провождала въ казармитѣ само годнитѣ за военна служба, а негоднитѣ снабдявала съ пари, за да се завърнатъ на мѣстата си.

Легиона раздѣлили на четири чети. Всѣка чета се обучавала отъ петь души сръбски офицери, по народность българи.

Разкалугерениятъ дяконъ миналъ презъ наборната комисия. Раковски, като видѣлъ изпжкналитѣ гърди, широкитѣ плещи и жилавата мускулатура на дяконъ Василя, казалъ: — Ето човѣка, който геройски ще издържи борбата противъ тирана!

Легионеритѣ облѣкли въ българската военна форма: зелени кантове на панталонитѣ, червени навратници, бѣли наржкавници и кожена шапка съ разярено лъвче.

Легионътъ получилъ знаме отъ двореца. На знамето били изрисувани две балкански хубавици: едната въ сръбска носия, другата въ българска: България, окована въ вериги, моли се на „сестра Сърбия" да я освободи отъ гнъсното робство; а Сърбия съ знаме въ ржка показва ѝ Старо-планинскитѣ върхове.

Изтълкувано това значи: Сърбия казва на България: „Робиньо турска! намѣсто да плачешъ, нарами пушка, а азъ помощь ще ти изпратя".

Василъ Ивановъ постжпилъ въ „първа чета" на легиона. Къмъ тая чета билъ прикомандированъ (отъ последния курсъ на военното училище) Ангелъ Кънчевъ, като „помощникъ офицеръ". „Редовиятъ" Василъ и „помощникъ офицерътъ" Ангелъ станали нераздѣлни другари.

Първата чета на легиона се сдобила съ „пѣвчески хоръ"; управитель на хора билъ сладкопойниятъ дяконъ Игнати. Раковски се похвалилъ на княза Михаила, че въ „първа чета" на българската самозащита има единъ разкалугеренъ дяконъ, пѣвецъ на пѣвцитѣ. Василъ билъ поканенъ въ двореца; следъ вечерята Раковски накаралъ Василя да попѣе на княза стари български пѣсни. Василъ запѣлъ. Князътъ Михаилъ заплакалъ и казалъ: „Ето единъ златенъ човѣкъ, който се храни въ дървена паница. Саморжчно князътъ закачилъ орденъ „Таково" на дякона, бждащия организаторъ на „Български тайни революционни комитети".

На стрелбището дяконътъ на шестстотинъ метра разстояние удрялъ съ пушка въ мишенката, дето искалъ, или пъкъ дето му показвали офицеритѣ да удари; нито единъ куршумъ не изпускалъ.

На гимнастиката, що стърчала въ двора на казармата, дяконътъ правилъ чудеса: съ пъргавината и мускулната еластичность на шебекъ се катерилъ той по вертикалнитѣ и хоризонтални стълби и върлини. На люлката и вжжетата дяконътъ правитъ разни акробатски фокуси.

Раковски и Каравеловъ често изваждали на разходка въ околноститѣ на столицата по-просвѣтенитѣ легионери. Вънъ отъ грдаа, въ лоното на природата, легионеритѣ се упражнявали въ стреляне съ револвери, прескачали ровове, надпреварвали се въ тичане, боричкали се, надскачвали се. Дяконътъ прескочилъ най-широкия ровъ, бивша турска табия. Каравеловъ плеснал съ ржце и казалъ:

„Това се казва скокъ на нубийски лъвъ".

Раковски подзелъ думитѣ на Каравелова и казалъ:

— Отсега нататъкъ Василя ще наричаме Дяконъ лъвъ Нубийски.

Така на Василъ Ивановъ останало името Дяконъ Левски, съкратено отъ Дяконъ лъвъ Нубийски (1867 г. августъ месецъ). „И въ походката на дякона се забелязваше нѣкаква си лъвска напегость", — казваше по-после Каравеловъ.

Въ обществото на легионеритѣ дяконъ Левски се държалъ много скромно: малко говорилъ, повече слушалъ другаритѣ, що говорятъ, и сегизъ-тогизъ имъ пѣлъ стари и нови български пѣсни. Съ скромностьта и пѣснитѣ си, съ мълчаливостьта и пъргавината си, той спечелилъ симпатиитѣ на всички легионери, отъ началника до последния редовой.

Редовоитѣ отъ „първа чета": дяконъ Левски, Христо Ивановъ, Василъ Ионковъ, Димитъръ Общий и помощникъ офицерътъ отъ сжщата чета, Ангелъ Кънчевъ, всѣка сжбота после обѣдъ, посещавали Любенъ Каравеловъ въ дома му.

По въпроса за освобождението на България отъ турското иго, той постоянно повтарялъ на гоститѣ си младежи следното:

Съ хайдушки чети и съ легиони сръбски България не ще може да се освободи: трѣбвада се иде между народа, свобода и правда да му се проповѣдва и да му се внуши, че нему предстои самъ да се погрижи за собствената си черга — да му се внуши, че никой не ще кръвь да лѣе и пари да троши за неговитѣ черни очи, че каквото си постели, на такова ще спи, и да му се каже, че „майка Русия" и „сестра Сърбия" ще му помогнатъ само тогава, когато самъ той си помогне!... Трѣбва да се организиратъ въ самата народна маса, градска и селска, тайни революционни комитети: съ помощьта на такива комитети и Италия можа да се освободи отъ австрийцитѣ и да се обедини въ едно велико кралство; съ помощьта на такива комитети и Полша презъ 1862 год. рипна като единъ човѣкъ, та поиска политически правдини отъ матушка Русия".

Отъ Каравелова Левски усвоилъ идеята: „Въ всѣко село и въ всѣки градъ трѣбва да се образува таенъ комитетъ". А чрезъ комитетитѣ да се пустне въ движение между народа бунтовнишката книжнина, да се проповѣдва устно и печатно между турската рая за политически самостоятеленъ животъ и за освобождението на България отъ самитѣ българи.

Скромната кжщица на Каравелова е била за дякона Левски едичъ видъ „висше училище", което го въвело въ новитѣ идеи, изповѣдвани отъ балканската емиграция и отъ просвѣтенитѣ умове на сръбската и на ромънска младежь.

Българскиятъ революционенъ комитетъ.

Зах. Стояновъ.

Букурещъ и Бѣлградъ дълго време сж плашили турската империя, но тоя страхъ е билъ напусто, защото въ тия два града нищо сериозно не се е вършило, нищо революционно не е сжществувало. За разпространението на тоя слухъ, както между турцитѣ, така и между българитѣ, дори и между ония, които сж били въ работата, че главата на комитета се намира въ Букурещъ, имало нѣколко причини. Първата и най-главната причина е била да се отвлѣче вниманието на турското правителство, което, като вѣрвало, че неговитѣ душмани се намиратъ вънъ отъ държавата, тамъ ще насочи шпионитѣ си, а работницитѣ въ България да останатъ малко по-свободни. Второ, че когато единъ каже на новопокръстения бунтовникъ, че голѣмото „добро утро" на комитета се намира не въ неговото село или градъ, а тамъ въ Бѣлградъ или Букурещъ, дето има православенъ князъ и християнска войска, естествено е, че ще произведе по-голѣмо впечатление. Трето, че мнозина емигранти, избѣгали отъ Турция, намираха приемъ въ Ромъния и Сърбия, а най-главното, че тамъ живѣеха много войводи, които при все че не правѣха нищо, плашеха Турция. Четвърто, че много българи-градинари, които шетаха изъ Ромъния за кора хлѣбъ, щомъ се срещнѣха съ нѣкой по-отдавнашенъ българинъ въ Ромъния, който да псува турцитѣ и да имъ се заканва, че напролѣть ще бждатъ изгонени, съ цель да изкара нѣкоя пара отъ простия българинъ, тоя последниятъ, като се завърнѣше въ отечеството си, съ поемане на дъха си, разказваше, че видѣлъ еди-кой си войвода, който му казалъ, че царството на турцитѣ е свършено вече.

Зная единъ сиромахъ, доволно образованъ човѣкъ, който, следъ като свършилъ болградската гимназия, тръгналъ си за България, но за да стресне малко своитѣ приятели въ Турско, купилъ си за двайсеть бана единъ екземпляръ отъ уставитѣ на централния революционенъ български комитетъ, съ който още въ парахода се похвалилъ на едно лице, че е членъ на тоя комитѣтъ. Това лице се случило отъ шпионската глутница и начаса предава страшния комитаджия, който полежа нѣколко месеца въ русчушкия затворъ за умъ и разумъ. На другия день полицейската газета „Дунавъ" извести, че правителството турило ржка на единъ отъ размирницитѣ на отоманската държава, когото търсѣло отдавна.

Пето, че въ Букурещъ се печатаха всички революционни книги подъ редакцията на Любенъ Каравелова, който така сжщо бѣше известенъ чакъ въ Баба-алието, като главенъ деятель на комитета. Той проповѣдваше постоянно съ своя революционенъ вестникъ (отъ 1870 до 1874), най-напредъ „Свобода", а после „Независимость", че никакво подобрение е невъзможно да се нанаправи на раята, докато българинътъ не се опълчи съ оржжие въ ржка противъ своитѣ угнетители турци и чорбаджии. Но винаги се пазѣше да каже, че въ България се приготовлява възстание. Когато Узуновъ поиска да убие хаджи Ставря въ Хасково, когато се хвана Димитъръ Общиятъ и когато Ангелъ Кънчевъ посегна на живота си, Л. Каравеловъ писа, че първиятъ е направилъ това отъ лична ненависть; вториятъ билъ елински пропагандистъ; а А. Кънчевъ се самоубилъ просто за да не попадне въ ржцетѣ на турското правителство, („Свобода" брой 39, 1872 г.). Това той правѣше съ единствена цель да запази народното дѣло, което се приготовляваше между самия народъ. Около Л. Каравелова се бѣха групирали нѣколко български патриоти, като Хр. Ботйовъ, Д. Ценовичъ, К. Цанковъ и пр., съучастници въ движението, които сж съчувствували на дѣлото, помагали въ много случаи съ парични срѣдства, събрани отъ разни лица; но нищо положително не сж знаяли отъ онова, що се вършеше оттатъкъ Дунава, освенъ Л Каравеловъ и казанитѣ му другари. Но това е било много по-късно. Българщината въ Букурещъ, както и въ другитѣ ромънски градове, е съживена най-напредъ около 1860—1862 г. отъ покойния Раковски, който около това време съставилъ въ Букурещъ дружество. Въ това дружество, на което билъ изработенъ и уставъ отъ самия Раковски, взели участие богатитѣ българи, като Грудовъ, Андреолу Атанасъ, Евлогиовци и пр. Когато Раковски пожелалъ да взематъ участие въ това дружество и нѣкои отъ младитѣ българи, хора сиромаси, но честни, старитѣ

богаташи възнегодували, защото не имъ било приятно да иматъ съприкосновение съ подобни хора и по тоя начинъ връзкитѣ между стари и млади били прекжснати веднажъ за всѣкога. Така е и трѣбвало да бжде. Втора причина за това раздѣляне е била, че младитѣ патриоти почнали своитѣ действия въ Сърбия. Следъ това старитѣ устроили комитетъ (Добродетелнага дружина), на чело съ Христа Георгиевъ, въ който комитетъ взелъ участие и рускиятъ консулъ въ Букурещъ. Останалитѣ въ Букурещъ младежи съставили нѣщо като революционенъ комитетъ, свърталището „Братска любовь". Доколкото ни е известно, въ тоя комитетъ взели участие Д. Ценовичъ, докторитѣ: Грънциковъ, Планински, Поповъ, Русевичъ и пр. Следъ 1868 г. Левски станалъ душата на тоя комитетъ. Той често дохождалъ отъ България въ Букурещъ и всички членове виждали въ неговото лице истински херой.

Както е известно, младежитѣ, които отишли въ Сърбия и въ числото на които билъ и самъ Левски съ разрешението на сръбското правителство съставили българска легия, дето се учили на военно изкуство. Но скоро нашитѣ братя захванали да постжпватъ съ българскитѣ патриоти не твърде дружелюбно и легията се развалила. Трѣбва да кажа и това, че балканскитѣ устави, прокламациитѣ и различнитѣ други правилници на покойния Раковски сж били познати само на нѣколко души непоромънчени още българи въ влашката земя. Българскиятъ народъ въ Турско нѣмалъ никакво известие. Василъ Левски е първото лице, което започна да работи направо съ народа. Ето защо неговиятъ успѣхъ бѣ голѣмъ и по тая причина неговитѣ заслуги сж неоценими. Комитетътъ въ Букурещъ, преди дохождането на Каравелова, Левски, Ботйова, Стамболова и пр., не е билъ таенъ революционенъ комитетъ, а нѣщо отъ рода на английскитѣ клубове. За мода или да не стоятъ празни, на нѣколко безгрижни пустославни богаташи хрумнало на умъ да обяватъ себе си, че съставляватъ нѣкакъвъ комитетъ. Може би, тѣ да сж имали редовни събрания, съ председатели, подпредседатели, касиери и секретари, но това показва още по-добре, че въ тия формални събрания нищо положително не се е вършило. Тѣ сж служили само за забава, за прекарване времето на нѣколко души.

Василъ Левски.

Ив. Вазовъ.

Левски имаше ръстъ срѣденъ, тънъкъ и строенъ; очи сиви, почти сини; мустаци червеникави, коса руса, лице бѣло, околчесто и изпито отъ непрестанна месъль и бдение, но което се оживяваше отъ една постоянна и естествена веселость. Странно! Тоя момъкъ, който проповѣдваше опасната мисъль за свобода, за борба, за смърть, който се излагаше всѣки день на опасности, тоя синъ на нощьта, на пустинята, на премеждията, имаше веселъ нравъ. Той бѣше, като Тотя войвода, голѣмъ пѣснопоецъ, и често букацитѣ на Стара-планина сѫ еквали отъ гласа му. Когато посещаваше Букурещъ, той, заедно съ известитя за устрояване комитети, донасяше Каравелову и шарени, криви читашки чибуци. Това щастливо весело настроение бѣше нуждно да крепи бодростьта му срѣдъ борбата му съ апатията и подозрителностьта на роба.

Но когато бѣше потрѣбно, той ставаше другъ. Ясностьта изчезваше отъ лицето му, погледътъ му добиваше сериозно изражение, гласътъ му бѣше гласъ, който заповѣдва; словото му, просто и безизкуствено, вълнуваше, убеждаваше. Откѫдето помина, а той мина навсѣкѫде, по дирята си остави нови ламтения, подигнати въпроси, разбудени жажди. Известностьта му бързо порастна, влѣзна въ хижата, развълнува градоветѣ, изпълни планинитѣ. Словото му будѣше човѣцитѣ, името му будѣше населенията. Една нощь той въ Пазарджикъ говори: резултатътъ бѣше — записването единъ милионъ гроша самоволни пожертвувания Той бѣше грубъ, не гъделичкаше никого, защото проповѣдваше една длъжность, а не едно учение. Недостатъкътъ отъ познанията му се изкупваше съ напредничавостьта въ понятията му.

Попитаха го единъ пѫть селянитѣ изъ Софийско, дето той устройваше трескаво комитети.

— Бай Василе! когато се освободи България, кого ще си туримъ царь?

— Ако се биемъ съ турцитѣ само за царь, то сме глупци. И сега си имаме султанъ. Намъ трѣбва не господарь, а свобода и човѣшко равенство, — отговори Левски навѫсено.

— Ами ти каква служба ще вземешъ тогава? Зеръ пада ти се най-първата служба.

— Никаква. Ще ида у другитѣ поробени народи да правя това, което правя и сега.

И той говорѣше искренно.

Дяконътъ бѣше безстрашенъ до явно рискуване на живота си. Всѣкичаснитѣ опасности, въ които нѣколко години се намираше, бѣха му станали като собственъ елементъ, въ който Левски се чувствуваше по-бодъръ и черпѣше нова самоувѣреность, като генералъ, привикналъ да слуша безсилнитѣ пищения на куршумитѣ край ухото. Въ Сопотъ, въ стаята на учителя, имаше комитетско тайно събрание. Ненадейно въ събранието се озовава единъ гостъ, познатъ като турски шпионинъ, и сѣда. Всички мълчатъ, а гостътъ не си огива. Левски кипва, става и залепя плесница на това досадно лице като му изревава:

— Навънъ, подлецъ!

— Какъ? съ какво право удряшъ? — попита тоя.

— Навънъ! иди ни предай на турцитѣ. Азъ съмъ Левски!

Цѣлото събрание потрепера отъ ужасъ при тия думи.

— Не се бойте, — каза Левски спокойно, когато госта си излѣзе, — азъ съмъ увѣренъ, че тоя мазникъ нищо не ще смѣе да направи.

И продължи разискванията си.

Никой не дойде да ги безпокои.

Обира на турската хазна въ Арабаконакъ.

Ст. Заимовъ.

Привременното правителство въ България решило и постановило (1872 год.): да се купятъ хиляда револвери и петстотинъ пушки белгийски и да се раздадатъ на най-решителнитѣ комитетски работници.

За да се извърши покупката на оржжието, трѣбвало тъкмо три хиляди лири, а въ комитетскитѣ каси имало всичко на всичко около петстотинъ лири турски. Решено било да се обере „царската хазна", когато я пренасятъ отъ Търново за Русе, или пъкъ отъ Ловечъ за Търново, или пъкъ отъ Орхание за София.

Д. Общи нагласилъ плана за обирането на Орханийската хазна, Левски — плана за Ловчанската и Търновската, а Узуновъ за Сливенската. Членоветѣ на ловчанския комитетъ се обявили противъ какъвто и да било обиръ на царската хазна, предвидъ на това, че правителството, дирейки обирачитѣ, ще напипа комитетитѣ. Левски се съгласилъ съ членоветѣ на Ловчанския комитетъ, отмѣнилъ плана си и заповѣдалъ на Общи да не извършва обира на Орханийската хазна.

Общи се присторилъ предъ Левски, че отлага плана си за догодина, а въ сжщото време стегналъ „тайната четица“ и чакалъ благоприятенъ моментъ, за да извърши обира.

На 19 септемврий 1872 год., въ букака на Арабаконашката клисура се скрила тайната четица на Димитра Общи. Четицата била предрешена въ униформата на турския низамъ.

На 20 септемврий биволската кола се затъркаляла и заскърцала по шосето, що лжкатуши по дъното на Арабаконашката клисура. Предъ и следъ колата спокойно яздили храненитѣ си коне нѣколко конни стражари. Колата била натоварена съ „царски пари“; суварие, заптиитѣ пазили царската хазна отъ горскитѣ разбойници. Колата присгигнала до третата кривулица на клисурата. Букакътъ изкомандувалъ: „атешъ веръ“ (огънь дай!) . . . неравенъ залпъ изгърмѣлъ; биволитѣ се подплашили, колата съ царски пари въ долътъ се търколнали; заптиитѣ назадъ връцнали и въ кариеръ за Орхание избѣгали; нѣколко „низама“ изъ букака излѣзли; очитѣ на коларя върззли; торбитѣ съ паритѣ задигнали и отново въ букака се мръднали.

На 22 септемврий Махзаръ-паша, Софийски губернаторъ, съ сонмъ конни стражари присгигналъ на мѣстопроизшествието; отъ околнитѣ овчари и говедари узналъ, че „низами нѣкои си“ хазната обрали и къмъ Златишкия балканъ отпжтували . . .

* * *

До 10 октомврий турскитѣ власти въ Орхание и София вѣрвали, че хазната е обрана отъ „царски низами“; вѣрвали въ това, докле орханийскитѣ клюкари, женитѣ, си държали езика задъ зжбитѣ. . . Клюкарската мълва насочила окото на Махзаръ паша къмъ влашката земя. Пашата софийски изпроводилъ етрополския даскалъ Тодоръ Пѣевъ, главенъ виновникъ на обира, въ Влашко и Богданско, да дири крадцитѣ. Шпионскитѣ уши постоянно се навъртали около клюкарскитѣ уста. Тайната полиция (турска) влѣзла въ диритѣ на обирачитѣ: пипнали човѣка, който носилъ храна на „низамитѣ царски“; подхвърлили го на мжки; съ борина подъ ноктитѣ и съ клещи на зжбитѣ извадили изъ устата на Шунтова имената на „низамитѣ не царски“. . .

Отъ софийския гарнизонъ пристигналъ въ Орхание единъ баталионъ „низами, а отъ Русчукъ единъ ескадронъ конни жандарми. Ареститѣ захванали подъ личното ржководство на Махзаръ паша; виновницитѣ на обира до единъ били хванати. Подхвърлени на мжки, тѣ всичко изказали. Внезапнитѣ обиски дали хиляди вещесгвени доказателства за сжществуването на тайни

български комитети. Обранитѣ пари били повърнати обратно на хазната. Махзаръ паша, отъ показанията на арестованитѣ, влѣзълъ въ диритѣ на Д. Общи. Въ село Чериково (Плѣвенско) на 25 октомврий Общи билъ хванатъ и триумфално откаранъ въ Орхание. Арестуванитѣ, нанизани на нѣколко вериги и бидейки конвоирани отъ цѣлъ баталионъ низами, били откарани въ София. Каушитѣ на софийскитѣ тъмници се напълнили съ комити. Отъ другаритѣ си Общи узналъ, че сума устави, лозинки, квитанции, тевтери и револвери сѫ заловени отъ турскитѣ власти, при обискиране домоветѣ на съзаклятницитѣ, и че нѣкои отъ слабитѣ момчета разказали отъ игла до конецъ на Махзаръ-паша въ подробности историята на обира и действията на „четицата" въ Орханийско, Етрополско и Тетевенско.

По заповѣдь на великия везиръ, Шеривани Зааде, Махзаръ-паша наредилъ привременна изпитателна комисия, за разследване виновницитѣ на Арабаконашкото произшествие. Отъ рапорта на Махзаръ-паша, министритѣ на падишаха разбрали, че станалото събитие въ Орхание не е дѣло разбойническо, а дѣло политическо. Председатель на изпитателната комисия билъ самъ Махзаръ-паша, членове били: Пешо Желявски, Х. Митю Каймакчи, Хаджи Мано Стояновъ, Димитъръ Трайковичъ, четирма турци, членове на идариемеджилиси, кадията и сѫдебниятъ следователь.

Присѫтствието на четирмата софийски първенци българи въ изпитателната комисия дало куражъ на арестуванитѣ съзаклятници. Общи отворилъ уста и отъ игла до конецъ разкрилъ предъ комисаритѣ дѣлата и намѣренията на тайнитѣ комитети.

Общи разкрилъ картитѣ на комитета не съ цель да умъртви дѣлото на освобождението, а да го разгласи чрезъ органитѣ на турското правителство, да възбуди духоветѣ въ страната и да даде материалъ на европейската дипломация. — Общи искалъ да тури на дипломатическата маса политическото освобождение на България!

Показанията на Общи предъ комисията били отъ такава голѣма важность, щото Махзаръ-паша намѣрилъ за нуждно съ особенъ куриеръ да ги изпроводи до великия Везиръ. Показанията на Общи родили чрезвичайна комисия, отъ Цариградъ въ София изпроводена, и натоварена съ разследване на комититѣ.

Левски предъ сѫда.

Ст. Заимовъ.

Царскитѣ комисари чакаха виновника; предъ конака се спрѣха кола; заптиитѣ изнесоха изъ колата човѣкъ; въ залата издрънкаха желѣза; Али чаушъ вдигна високо пердето, Левски влѣзна при комисаритѣ и по покана на Саида седна на меко кресло, изгледа комисаритѣ съ соколовитѣ си очи, оправи прангата си съ дѣсната си рѫка и се намѣсти добре на мекото кресло.

Левски бѣ облѣченъ съ солдатски шинелъ, главата и лѣвата му рѫка бѣха превързани; той само съ едното ухо едвамъ дочуваше . . .

Саидъ пита, Шакиръ записва, Пенчовичъ слуша.

— Името Ви?

— Василъ Ивановъ; още се казвамъ Дяконъ Левски.

— И още се казвате Дервишъ-оглу Асланъ, или Кешишъ Първанъ, — прибави Саидъ паша.

— Защо носите толкова имена? — попита пашата.

— За разнообразие, — каза усмихнато Левски.

— Споредъ книжата, намѣрени въ домоветѣ на арестуванитѣ комити, и споредъ разказитѣ на Общи и други, излиза, че вие сте единъ отъ главнитѣ членове на Привременното правителство въ България.

— Какви книжа и какъвъ Общи? — съ преструвка попита Левски.

Шакиръ-ефенди изтърси предъ Левски чувала съ книжата; писмата, протоколитѣ и уставитѣ се разпилѣха по пода, близо до краката на виновника. Пенчовичъ ефенди взема едно отъ шифрованитѣ писма на Кешишъ Първана и съ лозинката го дешифрира. Левски съ очитѣ си, дето се е рекло, се убеди, че тайната кореспонденция на привременното правителство е паднала въ рѫцетѣ на турскитѣ власти и че за цариградскитѣ комисари не сѫществуватъ никакви комитетски тайни. Пенчовичъ ефенди майсторски дешифрира съ лозинката едно писмо, адресирано до Кешишъ Първана и го поднесе на виновника; сѫщо така написа и паролата върху едно листче хартия . . . На Левски свѣтъ се завъртѣ. Саидъ паша съ портрети въ рѫка приближи се до виновника и му показа единъ по единъ портретитѣ на главнитѣ български бунтовници. Левски видѣ и своя портретъ, преснетъ отъ оригинала и портрета на Д. Общи въ харамийската фустанела.

— Отъ казанитѣ господиновци кого лично познавате? — попита Саидъ паша.

— Всички и никого, — каза смутено Левски.

— Общи дедиклери познавате ли?

— Не.

Хаджи Станю, Петко Милевъ, Маринъ попъ Лукановъ (пашата казва имената на по-главнитѣ съзаклятници), Хр. Ковачевъ, Тодоръ Пѣевъ не познавате ли?

— Познавамъ всичкитѣ и никого! . . .

— Съ това какво искате да кажете?

— Искамъ да кажа, че не познавамъ никого.

— Петь години става, отъ какъ скитате по градове и села, та нима никого не познавате?

— Лицата за менъ не сж важни, ето защо и никого не познавамъ.

— Кажете, кое считате за важно?

— Дѣлого на привременното правителство.

— Какви сж намѣренията на привременното правителство?

— Четете устава.

— Съ какви срѣдства си служи то?

— Четете устава и „Хвъркатото листче".

— По чия заповѣдь ставаха политически убийства?

— По моя лична заповѣдь.

— Кой изпълняваше заповѣдитѣ ви?

— Опредѣленитѣ за тая работа хора.

— Кои сж тѣ?

— Не ги познавамъ.

— Отъ кого купихте белгийскитѣ шишенета?

— Отъ търговеца, който ги продава.

— Кжде живѣе предметниятъ търговецъ?

— Не знамъ.

— Револверитѣ отъ кого купихте?

— Отъ сжщия търговецъ.

— Съ какви срѣдства купихте оржжието?

— Съ комитетски пари.

— Кой ви даде комитетскитѣ пари?

— Всички и никой.

— Де се намира „привременното правителство?

— Навсѣкжде и никжде.

— Не сте ли доволни отъ черковнитѣ правдини и свободи, дадени на българитѣ съ ферманъ, та избрахте пжтя на революцията?

— Даденитѣ черковни правдини и свободи иматъ цената на магарешката сѣнка; подъ тая сѣнка могатъ да блаженствуватъ само старцитѣ, бабитѣ и конашкитѣ чорбаджии . . . Ние, младежитѣ, искаме политически правдини и свободи, а безъ революция такива свободи и правдини не се добиватъ.

— Революцията много свѣтъ ще изтрѣби, — се обади Пенчовичъ Ефенди.

— Нима безъ революция малко свѣтъ гине подъ сатъра на агитѣ?! . . .

— За извършенитѣ политически убийства не се ли пишманите?

— Толкозъ, колкото се пишманятъ и агитѣ, когато колятъ раитѣ за личното си удоволствие! . . .

— Признавате ли се за виновенъ?

— Толкова, колкото и сѫдиитѣ се признаватъ за виновни, когато осѫдятъ нѣкого на смърть и заповѣдатъ на заптиитѣ да го обесятъ, или съ сатъръ да го заколятъ?

— Не искате ли милосърдието и прошката на Падишаха?

— Милость отъ никого не диря! . . . .

. . . .

На 5 февруарий 1873 год., привечерь, въздебеличъкъ попъ влѣзна въ казармитѣ; това бѣше попъ Тодоръ (архиерейски намѣстникъ). Той намегна патрахиля, избърбори нѣкаква си молитва и поиска на бунтовника грѣховетѣ:

— Кажи си грѣховетѣ, синко! . . .

— Казахъ ги на царскитѣ комисари, та нѣма нужда и вамъ да ги казвамъ... Предъ Бога и предъ свободата грѣхъ не съмъ сторилъ, а предъ пашитѣ, чорбаджиитѣ и владицитѣ много, много и премного „согрѣшения" съмъ направилъ, но нека тия ми „согрѣшения" останатъ непростени. Както се вижда, утре на турската бесилка ще увисна! За едно нѣщо, дѣдо попе, ще те помоля: „който ви попита за Дякона Левски, кажете му, че той, дяконътъ, загина за българската свобода!"

Попъ Тодоръ подаде на бунтовника „святото причастие" и измърмора нуждната молитва.

На 6 февруарий следъ обѣдъ полумъртвиятъ трупъ на бунтовника увисна на бесилката за свободата на България.

Баба Тонка.

З. Стояновъ.

Ако България имаше повече майки като баба Тонка, нѣмаше да робува 500 години. Баба Тонка била необикновена жена. Патриотка, юначна, революционерка въ пъленъ смисълъ на тая дума. Тя е дала шесть жертви за свободата на България: петь сина и една дъщеря, ако не броимъ и самата нея, която била вжзела, що свързвалъ бунтовницитѣ отъ Влашко съ бунтовницитѣ въ България.

Първитѣ два сина на баба Тонка, Ангелъ и Петъръ Обретенови, влѣзли въ четата на Хаджи Димитра и Стефанъ Караджата. Само тя узнала, че ще мине тая дружина и отишла въ Гюргево да я благослови и да я изпроводи. Баба Тонка имъ занесла въ даръ китки цвѣтя, почерпила ги и имъ пожелала успѣхъ въ светото дѣло.

— Вървете, юнаци, имъ рекла; дано Богъ ви помогне да стигнете въ Балкана здрави и живи и да докажете на турцитѣ, че България ражда юначни синове!...

Дружината на двамата храбри войводи, следъ нѣколко юначни битки, била разбита и пръсната. По-малкиятъ синъ на баба Тонка — Петъръ — билъ убитъ на бойното поле, а по голѣмиятъ, Ангелъ, уловенъ живъ и докаранъ въ вериги съ други другари въ Русчукъ. Баба Тонка, макаръ и да скърбѣла, но не показвала, че тжгува много. Следъ дълги обиди и оскърбления тя успѣла да си отвори пжть при затворенитѣ юнаци и после ги е гледала редовно въ загвора.

Баба Тонка съ рискъ направила гробоветѣ на двамата герои — Никола Войводовъ и Цвѣтко Павловъ, погинали въ парахода „Германия". Тя изкарала отъ гроба главата на Караджата и я крила при себе до освобождението.

Отъ 1871 год., когато се почвали нови подготовки за общо въстание, баба Тонка се явява пакъ на чело. Въ нейната кжща А. Кънчевъ устроилъ първия мѣстенъ революционенъ комитетъ. Оттогава тя, т. е. кжщата, станала свърталище на всички апостоли, които минавали отъ Ромъния за България и обратно. Баба Тонка направила и скривалище въ кжщата си, дето се криели всички революционни материали и др., що се получавали отъ Влашко.

По-малкитѣ синове на баба Тонка — то се знае — не били чужди отъ това, що се вършело въ кжщата имъ. Георги отишелъ въ Одеса да следва въ военното училище и да се готви за бждащата българска революция; по-голѣмиятъ, Никола, станалъ апостолъ

и почналъ да скита низъ България, а Атанасъ останалъ да се навърта дома, за да посрѣща каикчиитѣ, да пренася орѫжията дома и да ги препраща вѫтре въ страната.

Освенъ горнитѣ соколи баба Тонка дала и една неустрашима героиня: по-голѣмата ѝ дъщеря служила за куриеръ и пренасяла писма, вестници и др., отъ Влашко въ България и обратно. Тя е ушила и нѣколко знамена за българската революция презъ 1875—76 год.

Презъ 1876 година баба Тонка изгубила още двамата си сина: Георги, който се върналъ отъ Русия и билъ апостолъ въ Сливенско, билъ уловенъ на 8 май и обезглавенъ, а Никола миналъ съ четата на Ботевъ. Никола билъ уловенъ живъ и съ други бунтовници докаранъ въ Русчукъ. Баба Тонка не се уплашила отъ това. Тя се старала да улекчи участьта на тия борци, събирала имъ помощи, хранѣла ги и пр. Когато ги изкарали отъ затвора, за да ги заточатъ, вървѣли следъ тѣхъ хора съ китки, а баба Тонка викала гордо предъ всички: „Четирма синове имамъ мъртви вече — двама въ гроба и двама полумъртви; но още четирма да имахъ, нѣмаше да ми бѫде жаль, ако ги видѣхъ да носятъ българско знаме противъ тиранина".

Двамата тонкини сина — Ангелъ и Никола — се срещнали въ Аккарската крепость (Мала-Азия), а презъ 1878 год., следъ сключването на Санъ-Стефанския договоръ, баба Тонка имала щастие да ги посрещне и да имъ се радва.

Да! Ако България имаше повече майки като баба Тонка, нѣмаше да робува 500 години!...

Смъртьта на Ангелъ Кънчевъ.

Зах. Стояновъ.

Това се случи на 5 мартъ 1872 г. Тоя день се очакваше да пристигне отъ Видинъ новоизбраниятъ български екзархъ Антимъ, по тая причина на скелята бѣха излѣзли всички граждани: българи, арменци, много любопитни кадъни, отъ които бѣше побѣлѣлъ брѣгътъ, и всички почти евреи, защото тоя день бѣше сѫбота. Въ това време малкото турско параходче Сейре, което работѣше между Русчукъ и Гюргево, се готвѣше да тръгне за последния градъ. Часътъ бѣше около $10^1/_2$ по турски. Натрупаната навалица около скелята отваряше пѫть на нѣколко ромънски офицери и дами, които идѣха откъмъ града и отиваха на пара-

хода; съ тѣхъ заедно вървѣше и Ангелъ Кънчевъ, може би нарочно, като е искалъ да се възползува отъ лъскавата имъ униформа, за да мине по-свободно. Той изглеждаше така, като че малко искаше да знае, кого чакатъ русчушкитѣ жители и кой ще дойде.

Той премина презъ стражата, състояща отъ нѣколко души арнаути, като подаде своето червено билетче на Али ефенди и наближаваше вече да влѣзе въ парахода, когато тоя последниятъ го спрѣ да му иска паспорта. Ангелъ Кънчевъ започна да търси изъ джебоветѣ си, но като не намѣри никакъвъ паспортъ, каза на Али ефенди, че може би го е забравилъ у тѣхъ или въ кафенето, и се върна да го търси.

— Хайде да идемъ по-напредъ въ писалището на паспортитѣ, и да видимъ дали действително си взелъ паспортъ, — отговори Али ефенди и подкара напреде си Ангелъ Кънчевъ. Той се покори на грубата заповѣдь и тръгна къмъ писалището на паспортитѣ, пожълтѣлъ и разтреперанъ.

Писалището на паспортитѣ се намираше така сѫщо на скелята на 100—150 крачки разстояние. Присѫтствуващитѣ тамъ приятели и познайници на Ангелъ Кънчевъ не обърнаха сериозно внимание на тая случка, която се считаше като нѣщо обикновено съ пѫтницитѣ, които отиваха въ турско време за Ромъния. Само пашитѣ — на флотата и военниятъ — които надуваха своитѣ наргилета предъ хотелъ Гюмиенъ, попитаха Али ефенди, каква е вината на тоя българинъ.

— Иска да премине безъ паспортъ, ефендимъ, — отговори низкопоклонниятъ чиновникъ, като направи раболепно темане чакъ отъ земята.

— Ако му гледашъ кайфета, ще кажешъ, кой знае, какъвъ банкеринъ е, а той чапкънинътъ, паспортъ дори не си взелъ, — отговори единъ отъ пашитѣ.

Десеть минути, обаче, не се изминаха, когато очитѣ на цѣлата публика бѣха обърнати къмъ зданието на паспортитѣ, отъ грубия гласъ на нѣколко арнаути-заптии, които се дерѣха да викатъ, колкото имъ стига силата, тутунъ (хванете го)! До каква степень бѣше голѣмо удивлението на публиката, като видѣ, че лицето подиръ което викаха заптиитѣ „хванете го“, не бѣше други никой, а самъ Ангелъ Кънчевъ. Той бѣгаше, колкото му държатъ краката отъ писалището на паспортитѣ къмъ скелята, а Али ефенди, заедно съ двамата заптии, съ голи саби въ рѫце, тичаха подире му да го гонятъ. Публиката, която се намираше напреде му по пѫтя, повечето жени, уплашени отъ това ненадейно произ-

шествие, се раздѣляше на две колони, налѣво и надѣсно, и отваряше свободенъ пжтъ на героя, който приличаше въ това време на разяренъ лъвъ. Не се уплашиха, обаче, и турскитѣ паши, които бѣха насѣдали предъ хотелъ Гюмиенъ и покрай които трѣбваше да премине Ангелъ Кънчевъ. Щомъ тѣ видѣха, каква е работата, скочиха на крака, кой съ сабя, кой съ столъ въ ржцетѣ и се приготвиха да заградятъ пжтя на приближаващата се жертва. Примѣрътъ на пашитѣ се последва отъ мнозина матрози, слуги и пр. Викове, „хванете го", „дръжте", „ще избѣга", „не е добъръ човѣкъ", се слушаха навсѣкжде. Страшно смущение последва въ срѣдата на грамадната публика, която се притискаше въ отстжплението си между високия брѣгъ и Дунава.

Когато Ангелъ Кънчевъ се видѣ заграденъ отъ всѣка страна, а именно — отъ дѣсна страна брѣга на Дунава, отъ лѣва — водата, отзаде му Али ефенди и заптиитѣ съ голи саби, а отпреде му сжщого, той се спрѣ за минута и съ голѣма бързина извади изподъ връхната си дреха единъ револверъ, съ който се обърна срещу заптиитѣ. Тия последнитѣ, които наближаваха да хванатъ своята жертва, щомъ видѣха, че лъсна револверътъ, замръзнаха на мѣстата си, още повече, че едвали сж очаквали да имъ попадне човѣкъ изъ русчушкитѣ улици, снабденъ съ револверъ. Единъ отъ тѣхъ падна по гърба си, изпусна сабята и съ издигнати нагоре ржце молѣше разярения юнакъ за пощада; други хукна да бѣга къмъ нѣмската скеля, така бърже, че дългиятъ му ямурлукъ взе положение да четешъ отгоре му пари, а третиятъ Али ефенди, нагази Дунава до колѣне. Но не само тримата заптии се разбѣгаха: всички присжтсвуващи тамъ наоколо, въ това число и двамата горепоменати паши, очистиха пжтя. Всѣки бѣгаше отъ страшното лице на героя, или по-добре отъ неговото хладно оржжие. Разбира се само по себе си, че турцитѣ не побѣгнаха окончателно; множество заптии заеха позиции съ пушкитѣ си задъ ближнитѣ дувари.

Три до четири пжти щъкна съ револвера си А. Кънчевъ подиръ тримата заптии, но нито единъ пжть не можа да гръмне. Тогава той пристжпи още нѣколко крачки напредъ, тѣлото му затрепери като есененъ листъ, голѣмитѣ му огнени очи се задръстиха съ сълзи, изгледа жално наоколо си и, следъ като извика съ треперещъ гласъ; „Да живѣе България", хвана съ две ржце дръжката на револвера, студеното желѣзо на който напъха въ пресъхналото си гърло . . . глухо изгърмяване, като изподъ земята, се раздаде наоколо; револверътъ, който не хвана противъ заптиитѣ, отскочи настрана; двете ржце, които преди малко го стис-

каха, яко се заловиха за космитѣ на разбития черепъ, като да искаха да прекратятъ болезненото действие на куршума, който бѣше се загнѣздилъ вече въ мозъка, и грациозното тѣло, безчувствено и окървавено, се претъркули на земята като класъ, прерѣзанъ отъ жегвения сърпъ! . . .

На заточение.

Хр. Ботевъ.

Връщахъ се въ Калоферъ . . . Тѫжни спомени нахлуха въ главата ми, когато превалихъ баира и видѣхъ ония хубави кѫщи и черкви, между които се измича като змия бистрата Тунджа. Тукъ сѫ, рекохъ си, моитѣ Левтерови другари, съ които прекарахъ петь-шесть месеца, — най-свѣтлитѣ дни на живота си; тукъ, въ тоя алтънъ Калоферъ, се научихъ азъ силно да обичамъ и люго да мразя. Въ Калоферъ познахъ азъ чорбаджията и сиромаха, турчина и народа . . .

Умисленъ влизахъ въ Калоферъ. Но сърдцето ми тупаше силно и азъ горѣхъ отъ нетърпение да се срещна съ нѣкого отъ другаритѣ си, да ги питамъ и разпитамъ: кой де е, кой какъ е, какъ сѫ агитѣ, де убиха Левтера, де е Добре . . .

Щомъ влѣзохъ въ хана, предъ очитѣ ми се представи страшно зрелище: жени, деца и девойки пищѣха, мѫже се лутаха насамъ натамъ — едни купуваха хлѣбъ, вино, наденици, други съ дискосъ събираха пари между народа; заптиегата се смѣеха, псуваха и съ сопи разпѫждаха народа; ала всѣки се блъскаше, искаше да види. Тукъ майка се раздѣля съ синъ, жена съ мѫжъ, сестра съ братъ, деца дребни съ бащица, и всѣки думаше: „Жива раздѣла! . . . Прощавай, синко! — прощавай, татко! — прощавай, бате, чичо, вуйчо — прощавайте . . .“ Други гласове, тѫжно, но твърдо, отговаряха: „Вие прощавайте! Господь да прости! . . .“ И синджири дрънчаха изъ народа . . .

Подиръ малко викътъ поутихна, народътъ насѣда наоколо по земята, и азъ можахъ да видя, кои бѣха причина за тая смутня. Десетина души, навързани на верига, почернѣли отъ бой и мѫки, насѣдаха около прощална трапеза, сложена на земята. Тѫжно и мрачно обръщаха те очи къмъ народа, който безмълвно лѣеше горещи сълзи, и въздишаше глухо, но дълбоко. Трапезата и виното съживи злочеститѣ; тѣ заговориха, заразпитваха, заоплакваха се: и всичко скръбно, мрачно и жално. Но ето кѫръ-сердарьтъ,

его още жандарми; тѣ грозно изгледаха народа, грубо закрещѣха и подкараха вързанитѣ. Пакъ викна народътъ, пакъ писнаха жени и деца, пакъ сълзи, пакъ прегръщания, прощавания, и прощавания тежки, дълбокосърдечни, искрени . . .

Кои бѣха тѣзи злочести, оковани въ желѣза като звѣрове? О, единъ тѣхенъ погледъ, една тѣхна дума, и доста бѣше . . . Другаритѣ ми, мои другари, братя! Хайдути, народни хайдути. Мжчно посрещнахъ тѣхнитѣ погледи изобщо, ала погледътъ на едного прониза ми сърдцето, и сълза следъ сълза покапаха по гърдитѣ ми. Никола Стояновъ, боленъ отъ треска, осакатенъ отъ бой и просвѣтналъ отъ мжки и страдания, качваха го въ талига, а той, като метна погледъ къмъ народа, който погледъ срещнахъ и азъ, — извика: „Предатели ме изядоха, майко!"

Съ безкрайна скръбь, съ страшна злоба въ гърди влѣзохъ въ стаята си и се залепихъ на прозореца. Насреща въ кафенетата чорбаджии играеха на табла и книги; други съ женитѣ си отиваха на разходка и весело разговаряха; черкова клепѣше и зовѣше народа на молитва . . . А азъ—въ главата ми се въргѣха страшни мисли . . .

Бедниятъ народъ!... Проклети да сж предатели, проклетъ да е всѣки тиранинъ! . . .

Хр. Ботевъ.

Ив. Вазовъ.

Азъ се познавахъ добре съ Ботева. Бѣхме се срещнали найнапредъ въ Браила на 1870 година, когато списваше в. „Дума", сетне дойде въ Галацъ.

Тамъ го виждахъ много месеци.

Той бѣше високъ, едъръ, почти исполинъ, съ черни пламенни очи, съ носъ дълъгъ, малко кривичъкъ къмъ лѣвата буза; челото му широко, благородно, на двата края на което, подъ бѣлата кожа, постоянно трепе рѣха сини жилчици; косата му черна, щръкнала. Умната му физиономия, необикновено високиятъ му ръстъ, гърлестиятъ му говоръ и смѣхъ, гордиятъ му, смѣлъ и разкраченъ ходъ го отличаваха и туряха по-горе отъ множеството, срѣдъ което вървѣше замисленъ.

Презъ цѣлата първа половина на май 1876 година Ботевъ бѣ занятъ съ четата си.

Отъ много напрѣгания, трудове, вълнения по това дѣло бѣше се развалилъ и измѣнилъ въ лицето. Бузитѣ му бѣха доста

спаднали, брадата, която бѣше оставилъ да расте безъ стѣснение, му придаваше още по-мѫжественъ видъ. Той н. сѣдаше, не лѣгаше, не дояждаше въ тия дни. Той тичаше отъ кафене на кафене, отъ кръчма на кръчма, отъ ханъ на ханъ, отъ кѫща въ кѫща, да навижда, да разговаря, да подсѣща, да разпаля бѫдащитѣ си другари въ трудното предприятие.

Всички момчета бѣха вѫоржжени съ тежки иглянки пушки; всички имаха затворени въ ковчезитѣ си хубава хъшовска премѣна, която горѣха отъ нетърпение да облѣкатъ. Жертвитѣ и помощитѣ идѣха отвсѣкжде изобилно. Патриотизмътъ въ тия минути на надежда и лудо въодушевение бѣше развързалъ кесиитѣ и смекчилъ сърдцата. За да бѫде тайно, както приготвянето на четата, тъй и качването ѝ н. парахода, момчетата се разпръснаха покрай дунавскитѣ градове: Олтеница, Гюргево, Зимничъ, Турно-Могурели. Военниятъ материалъ и премѣнитѣ се пратиха въ ковчези всички за Гюргево. Пазѣха тайна всеобща. А когато не можеше да се потули работата, повѣрително си шушнѣха, че тая чета отива въ Сърбия. Всички бѣжанци въ Букурещъ и по другитѣ градове криеха, че знаятъ за предприятието, за да не разбере и побърка ромънската власть. А властьта знаеше отъ всички по-добре. Тайни съобщения бѣха изпратени до окрѫжнитѣ управители да се приструватъ, че нищо не виждатъ. Всички знаеха тайната, но плана да мине четата на българския брѣгъ знаеше само Ботевъ, нейниятъ войвода, и двама-трима негови другари.

На 18 май неустрашимата чета се качваше по части на парахода „Радецки" и подиръ нѣколко часа цѣлуваше земята на бащитѣ ни при Козлодуй.

Христо Ботевъ хъшъ.

Зах. Стояновъ.

Ботьовъ, Флореско, К. Тулешковъ[1]) и др., написватъ на П. Симова безименно писмо, въ което му се обаждало, че той трѣбва да имъ даде 1000 жълтици, като му опредѣлили мѣсто, де да ги остави. Въ противенъ случай, ще играятъ ножоветѣ. П. Симовъ върза въ една кърпа 700 — 800 гологана, виква полицията, оставя паритѣ на показаното мѣсто и се скрива отъ страни съ

---

[1]) Бае Киро говори, че нѣма известие отъ тая работа, но ние знаеме отъ вѣрно мѣсто, че съ неговата рѫка е написано писмото подъ диктовка на Ботьова.

жандармитѣ. Едно копиле, търновче, слуга въ кръчмата, дето се писало писмото, прислушвало, когато се кроелъ планътъ, разбрало всичко и осъмнало на мѣстото, дето щѣли да донесатъ 1000-тѣ лири, т. е. преварило майсторитѣ. Тъкмо що посегнало съ разтрепераната си ржчица да поеме кърпицата, пушкитѣ на дорабанцитѣ се запрегнали и насочили върху му, съ заповѣдь да се не мърда отъ мѣстото си (това мѣсто било край града). Хванали го. Бой! ама какъвъ бой? — на скжсване.

— Олеле майчице, не съмъ азъ кривъ! — викало хлапето.

— Кой, казвай! — питали жандаритѣ.

— Бати Христо писа писмото, — говорило момчето.

— Кой ти бати Христо? — пита любопитната полиция.

— Оня, който пише вестници, който хортува много и който храни хъшоветѣ, — обяснявало пустото му копиле.

Бати Христо помирисалъ и осъмналъ въ Галацъ, въ тавана на българското училище при В. Попова. Потърсили второстепеннитѣ автори, всѣки мръдналъ, нашъ Киро Тулешковъ останалъ да дава джевапъ. Търколили го въ дранголника. Питатъ, разследватъ, експертиза правятъ — Киро не е вчерашенъ, мълчи и протестира, но уликитѣ си били улики. Стоялъ Киро день, стоялъ два, минали се десеть, прехвърлили двайсеть, станало месецъ и половина. Когато се билъ вече отчаялъ, че никой отъ приятелитѣ не го забиколилъ да го пита гладенъ ли е, жеденъ ли е, че на тоя свѣтъ нѣма правда и братство, ето че го вика прокурорътъ и му казва, че той е невиненъ човѣкъ; никой не се тжжи отъ него, но понеже е безъ мѣстожителство и занятия, ще го проводятъ да се поразходи до Мачинъ, единъ видъ деликатно заточение, а после като се позабрави работата, пакъ нека се върне. И действително, Киро билъ пратенъ подъ конвой въ Мачинъ и пакъ се завърналъ живо и здраво подиръ нѣколко дена, безъ да му предадатъ турцитѣ политическо значение.

Каква била работата. На Ботьова домжчнѣло за Кира, който изплащалъ въ пушкарията повече неговитѣ грѣхове. Става една вечерь и съ последния параходъ влиза късно въ Браила. Скрито и предпазливо отъ полицията и отъ граждани, безъ да се яви нѣкому, прескача въ двора на П. Симова, свива се тукъ-тамъ покрай стенитѣ и чака сгоденъ случай. Тъкмо посрѣдъ нощь той почва работа, като пробива стената на дома, колкото да влѣзе. Пробитото мѣсто било нѣкакъвъ си килеръ или готварница. Подпира се на ржцетѣ си и си пъха главата най напредъ. До кръста билъ влѣзълъ, когато го охапва за носа такова едно неизвестно животно, щото той отъ болесть, отъ сюрпризъ и страх

като смокъ се дръпва наназадъ. Помислилъ, че може да е и човѣкъ, и куче, и котка, и змия най-после. Неизвестното животно издало нѣкакъвъ си гласъ, когато го цѣлунало, но той не можалъ да разбере тоя гласъ. Нищо не последвало. Да било човѣкъ, щѣше да се дигне гюрюлтия. Почакалъ отстрана съ револверъ въ ржка, пакъ отишелъ да надникне въ дупката на стената. Опитва отдалечъ съ ржката си, пакъ го обожда нѣщо, пакъ шумъ и движение на нѣкаква си тварь, но какво е? Ето трънливия въпросъ. Най-после разбрали се приятелитѣ. То било страшенъ неприятель: една квачка, насадена въ едно сито да мжти яйца! Обърната съ гърди къмъ неприятеля, пази Термопилския проходъ съ всичката си сила и каканиже на тревога. Пипва й Ботьовъ крѣхкото вратенце и го усуква нѣколко пжти на бурма. Като сгжпва на юнашкото й тѣло, чрезъ много вратца и врати изсгжписва се вжтре въ салона. Толкова дебнишкомъ влѣзълъ, щото нито слугитѣ го осѣтили, нито стопаницата на Симова, която спала въ своето легло презъ всичкото време. Въ леглото си билъ и П. Симовъ. Като молния, като душегубеца арахангель Гаврила, се приближилъ той до него съ гола като змия кама въ ржката

— Закланъ си като пиле, ако мръднешъ, ако извикашъ и ако се противишъ, — казалъ той хайдушки и стисналъ за гушата Симова съ едната си ржка, а съ другата, въ която била камата, надвесилъ я надъ гърдитѣ му.

Симовъ примрѣлъ, сънувалъ, а после се вече събудилъ и погледналъ на своя нападатель.

— Азъ съмъ Христо Ботьовъ, азъ ти написахъ онова писмо, ставай и ме заведи при касата си съ паритѣ, — пришепналъ той на жертвата решително и разтреперано.

Симовъ се дигналъ по бѣли гащи и на кокили. Поискалъ вода, но той го хваналъ за коситѣ. Завелъ го при касата — нѣма ключоветѣ. Върналъ го назадъ, минали презъ много стаи, бъркали тукъ-тамъ, намѣрили снопъ ключове въ едно чекмедже; тихо и безмятежно отворилъ Симовъ касата съ своята собствена ржка, па погледналъ Ботьова въ очитѣ. Злато отъ всичкитѣ държави лъснало напреде имъ, пламнало като жарава. Ботьовъ го похваналъ съ ржка, като че милвалъ малко дете и се обърналъ къмъ стопанина му.

— Е, какъ си, приятелю? Не съмъ ли азъ сега стопанинъ, и на живота ти, и на богатството ти? Не мога ли азъ да обера всичко и да излѣза, да стана Христо Чокоина, да ме кани прокурорътъ и префектътъ на угощение? А за да ми бжде работата чиста, ей тука да те заколя, заедно съ жената ти, слугитѣ

ти и кокошкитѣ? Ако ме хванатъ, като имамъ тоя боклукъ — златото, като дамъ на прокурора и на префекта една четвъргъ, ще излѣза отъ ржцетѣ имъ ангелъ? Признавашъ ли, че азъ не съмъ разбойникъ, че своята честь и достойнство не ги трампя съ десеть твои каси?

— Моля ти се, господинъ Ботьовъ, искай, каквото желаешъ — казалъ Симовъ и клекналъ на колѣне.

— Азъ не искамъ нищо, азъ съмъ ти господарь!—отговорилъ Христо. — Има едно българче, затворено отъ 40 дена по твое желание. Утре рано да отидешъ при прокурора, да кажешъ, че анонимното писмо ти било писано на шега отъ единъ твой приятель; да занесешъ и дадешъ на затворения нѣколко жълтици, че отъ гладъ мре; и каквото си видѣлъ тая нощь, само ти, азъ и отваряната ти съ златото каса, ще да го знае . . . Ако не изпълнишъ едно отъ горнитѣ условия, градътъ Браила ще осъмне една зарань и ще се пита: „Де бѣше кжщата на П. Симова.

Това казалъ Ботйовъ и станалъ невидимъ. Разтреперанилтъ Симовъ се осѣтилъ и му посочилъ златото въ своята каса, т. е. нѣма ли да заповѣда и вземе нѣщо, тъй като билъ сиромахъ човѣкъ. Ботьовъ се обърналъ гордо, погледналъ презрително Симова, плюлъ въ касата му и изчезналъ изъ вратата. Гръмнатиятъ Симовъ дълго време се питалъ: дали сънь сънува или чиста действителность гледа. Като съмнало, като си омилъ очитѣ съ студена вода, окопитилъ се, дошло му на ума за страшнитѣ условия, облѣкълъ се и право въ прокурорския паркетъ, безъ да обади и на жена си, какъвъ почтенъ гостъ сж имали тая нощь. Той занесълъ и пари за Киро, но господинъ прокурорътъ ги икономисалъ за себе си. Подиръ два дена Киро билъ освободенъ за Мачинъ, подиръ три се върналъ пакъ въ Браила да дири Ботьова и да му се кара, защо е билъ толкова хладнокръвенъ къмъ него, безъ да знае, разбира се, нищо отъ неговитѣ подвизи въ кжщата на П. Симова.

Но де Ботьова? Вчерашенъ ли е той? Щомъ си излѣзълъ отъ дома на П. Симова, презъ нощьта още тръгналъ за Галацъ по крака, да свари и се скрие въ българското училище.

Писмото на Хр. Ботевъ до приятеля му Киро Тулешковъ.

. . . Пиша ти, приятелю, че азъ останахъ тука (Букурещъ) съ намѣрение да стана учитель въ българското училище; но силно се излъгахъ. Достигнахъ до такова жалостно положение, което не мога ти описа. Живѣя съвършено бедно: дрипитѣ, които имахъ се съдраха, и менъ ме е срамъ да излѣзя деня по улицитѣ Живѣя на самия край въ Букурещъ въ една вѣтърничева воденица, заедно съ моя сънотечественикъ - Василъ Дякона. За препитанието ни не питай, защото едвамъ на два и три деня намираме хлѣбъ да си уталожимъ глада . . . Тия дни мисля да държа сказка въ читалището „Братска любовь", но какъ ще се явя, не зная! При всичкото това критическо положение, азъ пакъ не си губя дързостьта и си не измѣнявамъ честното слово. Приятельтъ ми Левски, съ когото живѣемъ, е нечутъ характеръ. Когато ние се намираме въ критическо положение, то той и тогава си е такъвъ веселъ, както и когато се намираме въ най-добро положение. Студъ, дърво и камъкъ се пука, гладни отъ два или три деня, а той пѣе и все веселъ. Вечерь, дордето ще легнемъ, той пѣе; сутрина, щомъ си отвори очитѣ, пакъ пѣе. Колкото и да се намирашъ въ отчаяность, той ще те развесели и ще те накара да забравишъ всичкитѣ тжги и страдания. Приятно е човѣку да живѣе съ подобни личности!! . . .

Твой Хр. Ботьовъ.

Една българка.

Ив. Вазовъ.

Следъ обѣдъ на 20 май 1876 г. — день, въ който бѣ разбита при „Вола" Ботевата чета, и самъ той падна пронизанъ отъ куршума на черкезката потера, на лѣвия брѣгъ на Искъра, срещу Лютибродъ, стояха купъ жени Лютибродчанки и чакаха редъ да минатъ рѣката съ ладията, която бѣше на оня брѣгъ. Когато лодкарьтъ се повърна и подкани женитѣ по-бързо да влѣзатъ въ лодката, две конни заптиета дойдоха откъмъ Челопекъ. Тѣ разблъскаха женитѣ, а лодкарьтъ подкара конетѣ имъ въ лодката. Единиятъ отъ заптиетата се спусна да бие женитѣ съ камшика си и викаше: „Никоя кучка вече да не приемашъ". Посърнали отъ страхъ, женитѣ се върнаха назадъ.

— Аго, чакай, чакай, молимъ ти се! — извика една селянка, която тичешкомъ идѣше отъ Челопекъ.

— Ти ли си, Илиице? Ахъ, гиди гяурко!...

— Азъ съмъ, хаджи Хасанъ ага. Пусни ме за внучето... то е болно... отивамъ въ монастира...

— Какво ще чинишъ тамъ?

— Ще му чета. Турчинътъ помисли, па каза презрително: „Ха влизай, магарице!"

Баба Илиица, действително, бързаше да стигне монастира; когато минаваше презъ церовата гора, предъ нея се изпрѣчи нѣкакъвъ момъкъ съ чудати дрехи, съ ширити по гърдитѣ и съ пушка; лицето му бѣше изпито и бледно: „Бабо, хлѣбъ, умирамъ отъ гладъ",—каза той. Тя се сѣти, че той е отъ ония, които сега гонятъ. Тя потърси въ торбата и видѣ, че е забравила да вземе хлѣбъ; само сухи корички останали на дъното. Даде му ги.

— Бабо! мога ли да се скрия въ това село?

— Не може, синко, не може! Сега тамъ е огънь! Тя помисли малко, па каза: „Скрий се, синко, сега въ гората. Тая нощь тукъ ме чакай пакъ. И хлѣбъ ще ти донеса, и нѣкоя дреха". Изпитото лице на момъка свѣтна отъ надежда: „Ще те чакамъ, бабо!" — рече момъкътъ, и тя видѣ, какъ той се изгуби въ гората, като накуцваше. Очитѣ й се налѣха. Тя се спусна къмъ Искъра бърже и мислѣше: „Да направя това добро. Клетникътъ! Какъвъ бѣше! Белки и Богъ се омилостиви и поживи детето. Божичко, запази го, българинъ е, за християнска вѣра е тръгналъ курбанъ да става! Божичко, помогни ми да стигна въ монастира!"

Нощьта покриваше съ тъмното си було Черепишкия монастиръ. Клисурата мълчеше плахо подъ тъмното небе; рѣката монотонно и жаловито шумѣше въ дола и се губѣше между надвесенитѣ скали. Спѣше и монастирътъ, глухъ и пустиненъ.

Монастирскитѣ врата се похлопаха. Кучетата лавнаха. Хлопането се повтори и потрети. Единъ ратай излѣзе на двора. Въ сжщото време излѣзе отъ килията си и единъ калугеръ.

— Иване бре, кой тропа? Нѣкой отъ ония ще да сж. Не отваряй! Чакай, първо питай.

— Кой е тамъ? — попита ратаятъ.

— Азъ съмъ, стрина ти Илиица.

— Сама ли си?

— Сама, съ внучето си. Ратаятъ се увѣри и отвори вратата. Калугерътъ я изгледа: „Какво диришъ тука?" — попита той.

„Внучето ми е болно. Де е дѣдо игуменъ, да му почете?"

— Въ Берковица е.

— Почети му ти.

— Ти си луда, като ни карашъ да отваряме монастира срѣдъ нощь, — каза той, но нѣмаше какъ: влѣзе въ килията, облѣче се и отидоха въ черквата. Илиица приближи детето до свѣтлината: то бѣше жълто като восъкъ.

— Та то е умрѣло, — каза калугерътъ; очичкитѣ му, обаче, хлътнали дълбоко, се полуотвориха и свѣтнаха като две звездици. Той бърже прочете молитва и я покани да отиде да спи на чардака. Но тя го спрѣ: „Чакай, отче! Като идѣхъ отъ село, тамъ въ нашата гора". . . . Той разбра и извика: Не искамъ нищо да ми обадишъ. Каквото знаешъ, знай го за себе си". . . Тя му каза, че ще си върви, и той я отправи къмъ портата. Селянката взе половина пита хлѣбъ, който си изпроси отъ ратая, взе детето и излѣзе Портитѣ отново се заключиха.

Баба Илиица стигна пакъ до Искъра. Ладията седѣше до брѣга заключена, лодкарьтъ отсѫтствуваше. Помисли тя, па остави детето и започна да кърти кола, за който бѣ вързана лодката съ желѣзенъ синджиръ. Следъ половинъ часова страховита работа, колътъ се поклати, и тя го измъкна. Синджирътъ издрънка. Баба Илиица съ детето влѣзе въ лодката и мина на другия брѣгъ. Тя тръгна нагоре и навлѣзе въ гората. На мѣстото, дето срещна бунтовника, тя забеляза човѣшка сѣнка и позна, че е той. Бунтовникътъ я посрещна.

— Добъръ ти вечерь, момче! — На! — и тя му подаде хлѣба.

— Благодаря ти, бабо, — отговори той покъртенъ.

— Чакай, облѣчи и това отгоре! — и тя му подаде връхна дреха, съ която бѣ покрила детето. Взехъ я отъ монастира скришомъ; Боже, прости ми, грѣхъ сторихъ . . . Илиица бѣ смъкнала отъ пармаклъка на монастира тая дреха и мислѣше, че е на ратая, ала то се указа калугерско расо!

И тѣ тръгнаха. Той ѝ разправи, че е изгубилъ четата при лозята на Веслецъ и два деня се скиталъ, за да намѣри дирята имъ.

Върви, синко, върви! — каза баба Илиица.

— Кѫде, бабо, кѫде ще се дѣна сега?

— Какъ кѫде? У дома!

— Истина ли, бабо? И той се наведе, та ѝ цѣлуна рѫката. Но той куцаше и мѫчно вървѣше. Тя взе пушката му и го хвана подъ мишница. Вдълбочиха се въ церовата гора.

Една революционна пролѣть — пролѣтьта презъ 1876 год.

И. Блъсковъ.

Нарѣдко е бивало такава ранна пролѣть. Небето погърмѣ още презъ януарий, пролѣтнитѣ цвѣтя цъвнаха презъ февруарий, а презъ марта хубаво време, хубаво като презъ май. Необикновена бѣше тази пролѣть, необикновени бѣха и нейнитѣ дарби. По Гергьовдень узрѣли череши, лозовъ листъ за сарма, пчелитѣ захванаха да се роятъ още презъ априлий, това азъ не помня кога е бивало; който е запомнилъ такова чудо по други години, нека го каже. Ами отъ три тръвни тридесеть роя, а пъкъ на 8-й май две педи снѣгъ и такъвъ мелаимъ снѣгъ, който безъ да повреди нито най-младата тревица, но още повече да помогне на всичко новопоникнало и новозавързало! Даде Господь, всичко отъ добро по-добро: трева до колѣне, добитъкъ родовитъ, агънца, яренца, повечето близначета; излѣзешъ на полето, то да ти е драго да ги гледашъ: едни се насукали, та скачатъ и се надскачватъ около майкитѣ си, а други я задръстили отъ две страни и сучатъ ли, сучатъ, довечера доилницата пакъ напращѣла. Млѣчни крави и биволици едвамъ имъ спори да вървятъ отъ пълни вимета. Волове, коне, биволи, избръснали се, лъщи имъ козината, запоръ нѣматъ; често изъ улицитѣ на купъ се сбиратъ, душатъ земята, страшно пореваватъ, и съ преднитѣ си крака ровятъ и изхвърлятъ пръсть на възбогъ.

Та и дървесата не сж като друга година. Разклонили се, разлистили се едни дървета и по полето, и по гори, и въ села, и въ градове, шумата имъ се сгжстила дотолкова, щото не се познава, дето на всѣки клонъ птица гнѣздо си извила и яйца снося. Диви круши, брѣстове, каваци, орѣхи, наперчили се, едни остро-остро нагоре до небето клонове разклонили, други ги отпуснали надолу дори до земята; а изъ подъ хладнитѣ имъ листа, изъ подъ тѣзи дебели сѣнки, горскитѣ пѣснопои, безъ никакво свенение пѣятъ и се надпѣватъ; тукъ кукувица кука, тамъ славей чурулика, татъкъ косеръ свири, яребица пищи, дивъ гължбъ гуца; но надачечъ черенъ гарванъ нависоко кацналъ, гра! гра! гра! дебело заграцалъ и се озърта навредъ, като че търси нѣщо, а орли, горе на синьо небе, като витло се виятъ, нито къмъ северъ, нито къмъ югъ отиватъ, какво ли тѣ чакатъ?

Но на всички тѣзи природни хубости, трудолюбивиятъ селянинъ хичъ и очи не издига, ситъ е той на тѣхъ; него има друг да го привлича и да го радва. Сѣитбата му богата и спок

жетва обещава, пчелитѣ му, които друга година по това време едва бъзгаха, а сега не може да имъ постигнатъ тръвни*); тѣ му добъръ кирецъ обещаватъ, и лозето отсега е познато, че бъчви не ще му постигнатъ. Нищо зло му не минува презъ ума, отъ нищо хаберъ нѣма и за нищо не мисли; само съ четире очи гледа, кога ще си житцето въ житницата прибере, отъ него да продаде и всѣкиму почтено да се наплати, а кога ще той винцето въ бъчвата да налѣй, па да се отъ него хубавичко насмуче, хубавичко да се понарѣже, че да си калпака крѣйне и весело да си поголяй.

Пролѣтно слънчице весело грѣе; синь зюмбюлъ хубаво цъвти; аленъ бѣлъ цвѣтъ отъ плодовити дървета по зелена морава се сипе — нивитѣ навредъ се зеленѣятъ, всичко влиза като въ новъ животъ, всичко хубаво, всичко приятно и весело, а само ти, сърдчице мое, само ти, защо тъй сключено стоишъ? И ти лице мое, защо тъй сърнешъ и линѣешъ? Дали нѣщо предвиждашъ, дали нѣщо предчувствувашъ?

Пиянството на единъ народъ.

Ив. Вазовъ.

Напредваше пролѣтьта, усилваше се и революционното кипене. Цѣла западна Тракия — главната му область, приличаше тая пролѣть на единъ вулканъ, който издаваше глухъ тътенъ, предвестникъ на избухването. Роякъ апостоли кръстосваха планини и полета и организираха борбата. Тѣ намираха навсѣкжде добъръ приемъ: посрѣщаха ги съ отворени обятия, чуваха ги съ открити сърдца—народътъ бѣше жаденъ за великото слово на свободата, нетърпеливъ да понесе кръста си на Голгота. Една дълга върволица отъ предтечи-сѣятели бѣше вече пробудила духоветѣ, бѣше вече хвърлила семето на българското самосъзнание. Отъ Паисия — единъ калугеръ, до Левски — единъ дяконъ — два светци — тая дивна върволица бѣше работила за народното свѣстяване; Паисий бѣ благословилъ работата отъ височинитѣ на Атонъ, Левски — отъ височинитѣ на бесилото. Преди двадесетина години Раковски, като бѣ загатналъ въ едно село за възстание, едвамъ бѣ се спасилъ отъ селянитѣ, съ помощьта на женски дрехи. Сега народътъ, като чуеше, че иде апостолъ, вмѣсто по-

*) Тръвни — старовремски, прости кошери за пчели.

тери, пращаше му депутации да го приематъ, и слушаше, и гълташе жадно животворната речь . . .

Въодушевението растѣше и заливаше всичко. Всѣки день то вземаше нови размѣри и нови сили, и заедно съ него — приготовленията: старо и младо бѣше се заловило за работа. Децата дори изоставиха, забравиха другитѣ си игри — играеха бойни игри, правѣха си пушки, саби дървени. Старитѣ хора, очудени, си казваха: „Това е поличба Божия!" . . .

Една революционна изповѣдь.

З. Стояновъ.

Азъ се завърнахъ въ Панагюрище и оттамъ предпочетохъ да ида въ Калугерово, дето ме викаха. Въ Пирдопъ не отидохъ, защото не бѣхъ убеденъ, че ще мога да направя нѣщо. Вечерьта, преди да тръгнемъ, преспахъ въ панагюрския метохъ, принадлежащъ на калугеровския монастиръ. Въ това общо богоугодно заведение, дето служатъ най-безцвѣтни личности, сварихме въ една стая нѣколко души, които се занимаваха съ правене на фишеци. Игуменъ на монастира бѣше отецъ Кирилъ, членъ на революционния комитетъ.

Като влѣзохме вжтре, отецъ Кирилъ се изгуби по едно време. Следъ малко той се подаде въ стаята съ припасана сабя презъ кръста, съ два пищова отстрана, съ лъвче на калимявката, съ спуснати коси по раменетѣ, съ мешинено тулумче за вода, провесено отзаде му, съ кръстъ въ ржката — съ една речь, цѣлъ бунтовникъ! Подире му вървѣше цѣлиятъ му персоналъ отъ метоха.

Съ това той искаше да ми каже, че е въ сърдце и душа бунтовникъ, приготвилъ си е всичко нуждно за въ Балкана.

— Царвулитѣ ми, както и други нѣкои принадлежности, се намиратъ въ монастира, — каза той.

Преди да тръгнеме отъ кжщата, въ която бѣхме влѣзли, дойде единъ българинъ да се изповѣда. Отецъ Кирилъ го викна въ стаята, дето бѣхъ и азъ, и почна своитѣ свещенически обязаности въ мое присжтствие.

— Доколко турци мислишъ да заколишъ? — бѣше първиятъ въпросъ, който той зададе на грѣшника въ качеството си на изповѣдникъ. — Колко фишека си направилъ? Ако нѣмашъ 300, то за тебе нѣма комка. — Ножътъ ти намазанъ ли е съ масло? Ами *пушка и пищови* имашъ ли? Сухари приготви ли си?

Българинътъ приглъщаше отъ най напредъ — не че го смущаваха зададенитѣ въпроси — но не очакваше да ги чуе въ време на изповѣдването.

— Ако всички тия нѣща не си ги приготвилъ, повтарямъ за тебе нѣма комка,—свърши отецъ Кирилъ.

— Отъ два месеца насамъ азъ така си изповѣдвамъ, — каза той, като се обърна къмъ мене.

Бачо Киро предъ сѫда.

Люб. Владикинъ.

Между обесенитѣ презъ 1876 год. възстанници е имало и единъ саморасълъ поетъ — Бачо Киро Петровъ, когото мнозина съвременници знаятъ само по името на една софийска улица.

Малцина поети сѫ обичали музитѣ по-искрено отъ него. Той е билъ роденъ поетъ, затова на всичко е гледалъ презъ своето въображение. За него свѣтътъ е билъ книга отъ стихове и проза. Че кой другъ би могълъ да държи речь съ патосъ и претенция за художественость, подъ градушка отъ куршуми? — Когато четитѣ на попъ Харитона и на Бачо Киро били обградени въ Дрѣновския монастиръ и всѣка надежда за спасение изчезнала, самородниятъ поетъ не забравилъ призванието си: покачилъ се на една скала, взелъ поза и заговорилъ, едва ли не въ стихове!

Сѫдили сѫ го въ построения отъ Колю Фичето конакъ, сѫщата сграда, въ която днесъ се помѣщава общинското управление. Сѫдътъ се състоялъ отъ 7 турци и 7 българи, като председательтъ турчинъ ималъ 2 гласа (излишна предпазливость—семето на Хаджи Юрданъ не знае да противоречи на силнитѣ!) Въ сѫщата зала, въ която сѫдницитѣ произнасяли смъртни присѫди надъ българскитѣ възстанници, било писано да заседава Учредителното събрание на свободна България, израсла изъ народната Голгота.

Изправенъ предъ сѫдии, които искали главата му, Бачо Киро давалъ ясни отговори и никога не пропускалъ да изтъкне, че е дошло време да се дадатъ правдини на поробения народъ. Често той взималъ поводъ отъ нѣкой въпросъ на кадиитѣ и декламиралъ готови или импровизирани стихове, повече загриженъ за красотата на декламацията, отколкото за грозящата го присѫда.

Когато кадията го запиталъ, какъвъ му е занаятътъ, той отговорилъ, че е поетъ и като птичка ходи отъ клонче на клонче да

събира цвѣтове и да възпѣва хубоститѣ на природата. Въ този моментъ защитникътъ схваналъ, че може да иска смекчаване на наказанието, понеже станало явно, че подсждимиятъ проявява признаци на невмѣняемость.

Съ силенъ гласъ Бачо Киро протестиралъ предъ сжда и настоялъ защитникътъ „да си вземе думитѣ назадъ!" Съзнанието, че носи въ душата си Божи пламъкъ, му е било по-скжпо отъ живота.

Най-после, за да обясни на сждиитѣ причината на своето „престжпление", той си послужилъ пакъ съ стихове, този пжть на турски езикъ!

Хакъмж арамаа бенъ чиктъмъ
ипи де бойнума бенъ тактъмъ!

Сиречъ—излѣзохъ да търся правото си, и намѣрихъ бесилката.

При Бенковски.

З. Стояновъ.

Въ Панагюрище ни казаха, че свърталището на апостолитѣ въ с. Баня е кжщата на попъ Груя.

Прегазихме банската рѣка, и влѣзохме въ селото.

Спрѣхме предъ една голѣма порта. Портата се отвори, колкото да се промъкнемъ, безъ да се види лицето, което ни отвори.

Влѣзохме вжтре вкжщи. Намѣрихме тамъ само баба попадия. Нѣмаше ни Бенковски, ни попъ Груя, който заминалъ съ войводата по околнитѣ села. Разбира се, баба попадия не можеше да знае движенията на Бенковски, но споредъ думитѣ на стопанина й, който й казалъ, че тая нощь ще се завърне, тя се надѣваше да дойдатъ наскоро.

Азъ започнахъ да задрѣмвамъ около огъня, понеже нѣколко деня ставаше вече, какъ бъхтя пжть и все не можехъ да си отспя.

Заспалъ съмъ по едно време, безъ да искамъ.

— Ей, я ставай да те видя, що си за човѣкъ, та си се разположилъ така господарски въ чуждата кжща! — чухъ азъ непознатъ гласъ въ съня си.

Ужасъ! Азъ скочихъ на крака въ съня си като лудъ, отъ това грубо събуждане. Станахъ още по-замаянъ и зашеметенъ отъ онова, що гледахъ напреде си. Високъ, непознатъ човѣкъ, съ моравъ фесъ на главата, наметнатъ съ черна мушама, съ високи ботуши, опетланъ по гърдитѣ съ много ремъци, на които вис-

два револвера, кама, чанта, телескопъ — съ една речь, човѣкъ страшенъ стоеше напреде ми. Но само той ли бѣше! Имаше нѣщо повече. Задъ гърба на страшния човѣкъ къмъ вратата слабата свѣтлина на лампичката освѣтяваше мустакатитѣ фигури още на мнозина непознати — около двайсетина души. Тия последнитѣ бѣха облѣчени съ черни потури, съ чифте-пищови и дълги ятагани на поясъ, съ шишенета въ ржце. Едни отъ тѣхъ бѣха влѣзли въ стаята, а други надничаха отъ вратата . . .

— Кой си? Говори! — извика още по-строго първиятъ непознатъ и тропна съ крака си.

Азъ не можахъ да се осѣтя още, кой е тоя човѣкъ, който води подире си толкова души. Замаянъ още отначало, не знаехъ, на какъвъ езикъ да му говоря, т. е. по кой начинъ. „Дали не е дошло време да се мре", казахъ въ себе си и похванахъ се за кръста, да опитамъ, стои ли револверътъ ми, който бѣхъ забравилъ.

— Пжтникъ съмъ! . . . Работа търся . . . — изкрйвихъ азъ устата си да отговоря.

— Какво викате на човѣка? Васъ е дошелъ да търси, — каза баба попадия, която първа разбра моето положение.

Слава тебе Господи! Чакъ сега дойдохъ азъ на себе си и казахъ името си.

— Ти ли си? Тогава можешъ да седнешъ, — отговори по-меко непознатиятъ. — На караулъ около кжщата! — каза той, като се обърна къмъ своитѣ мустакати другари. — Кафе, бабо! — извика на попадията, като че тая последната му бѣше деветь годишна слугиня. — Ечемикъ на коня, момне! стига си зѣпала, — заповѣда той на попъ Груювата дъщеря. — Излѣзъ навънъ! — извика на моя водачъ, като че бѣше солдатинъ. И чакъ тогава седна насреща ми при огъня.

Тоя непознатъ съ феса и наметнатата мушама не бѣше други никой освенъ самъ Георги Бенковски. А ония, които стояха на вратата и на които той извика „на караулъ!" бѣха негови тѣлопазители, вѣрни другари, събрани отъ Панагюрище, Мечка и Петричъ.

Бенковски дошелъ, когато съмъ заспалъ. Научилъ се още на двора, че го чакатъ двама души. Азъ бѣхъ заржчалъ на моя водачъ да ме събуди, когато се зададе Бенковски, но и водачътъ ми, който бѣше пжтувалъ цѣли десеть деня, не можалъ да противостои на сладкия сънь.

Докато Бенковски даваше заповѣди на четири страни, азъ успѣхъ да го разгледамъ отъ петитѣ до главата. Той можеше да *има възрасть* приблизително 28–30 години — ръстъ високъ,

тънъкъ, гърди изпжкнали нанапредъ, глава вирната наназадъ, дълъгъ вратъ, лице прилично, малко сухо, усмивка сдържана и привлѣкателна, руси мустаци, тънки и доста дълги, закривени отъ само себе си нагоре къмъ очитѣ; тѣ придаваха особна представителность на лицето му; очи ясно сини, погледъ проницателенъ, коса и вежди руси, както и мустацитѣ му — изобщо човѣкъ личенъ и представителенъ, човѣкъ, който бѣше въ състояние да привлѣче всѣки смъртенъ само съ външнитѣ си качества. При това като прибавите още неговитѣ движения, пъргавината му, строгата му речь, разправянето съ ржкомахане, обръщенията му съ хората, които не оставяше да се почесватъ и да излагатъ своитѣ мнения на пространно и да го учатъ на умъ — вие ще имате горе-долу повръхностно понятие за портрета на Бенковски.

Азъ благоговѣехъ напреде му, чакахъ да ме попита, та тогава да се обадя. Доброволно признавахъ, че той е великъ. Съ една речь, изповѣдвамъ се чистосърдечно, азъ бѣхъ омаянъ отъ Георги Бенковски.

Следъ като Бенковски даде горнитѣ заповѣди, съблѣче мушамата, а тежкитѣ желѣза, револвери, кама, и патрони, не сне отъ себе си,—нѣщо обикновено у него. После се обърна къмъ мене:

— Е, казвай да видимъ, що си направилъ, дето си ходилъ, — рече той, следъ като допи първата чаша кафе и заповѣда да направятъ още по едно.

Азъ му разказахъ всичко — де, какво съмъ направилъ.

Съгласихме се, да се върна азъ пакъ обратно въ Панагюрище, отдето да замина за Пирдопъ — да се помжча да основа тамъ комитетъ, защото споредъ неговитѣ думи, въ Пирдопъ не билъ ходилъ никой отъ апостолитѣ. А той възнамѣряваше да замине за Вѣтренъ и оттамъ да се завърне въ Панагюрище, за да се свика голѣмо събрание.

Приготовленията за Априлското възстание.

Зах. Стояновъ.

По това време българитѣ тържествуваха. Клокоченето на вулкана, който отъ день на день все повече се увеличаваше, не можеше да не смущава мусулманскитѣ ни братя.

Пролѣть като рай. Всичко живо се размърдало. А нивитѣ на българина обрасли въ буренъ — никой се отъ тѣхъ не интересува. Ржката, която ги е плѣвила и чистила, сега вмѣсто фишеци.

Приготовлението на панагюрскитѣ възстаници не се ограничаваше само между апостолитѣ, комисията, стотницитѣ и пр. То бѣ общо измежду всички — не само между достойнитѣ да носятъ шишенета, но и въ срѣдата на неджгавитѣ бабички. Всѣки вършеше онова, което му идѣше отржки. Буйнитѣ натури се държаха най-много о любимото шишене, ножа и пищоветѣ; младитѣ моми и булки тъчеха навуща, предѣха черни върви, нѣкои отъ тѣхъ правѣха даже фишеци и лѣеха куршуми; старитѣ баби мѣсѣха и печеха сухари — съ една речь деятелность кипѣше навсѣкжде. Ботушарскиятъ еснафъ отдавна бѣ престаналъ да работи обуща съ високи токове — мода по него време — и широки като дикани турски калеври. Майсторитѣ — съзаклятници, заедно съ чирачетата и калфитѣ приготовляваха чанти, царвули, паласки и други бунтовнишки принадлежности. Освенъ многобройнитѣ поржчки тѣ работѣха и готово — резерва за нуждаещитѣ се бедни братя. Та кой еснафъ и кой родолюбивъ българинъ не работѣше за бждащето движение? Двамата векили въ селото, Щърбановъ и Гешеновъ, които представляваха султанската власть въ Панагюрище, не само че бѣха съучастници въ приготовлението на възстанието, но бѣха едни отъ първитѣ деятели на комитета, членове на комисията.

Тоя фактъ и други още много сж достатъчни да потвърдятъ общото настроение и ревностно участие на народа въ светото дѣло. Стариятъ Симеонъ Хаджи Кириловъ, човѣкъ на почтена възрасть, съ многобройно семейство и незавидно положение, който презъ цѣлия си животъ едва ли бѣше отворилъ уста да напсува нѣкой турчинъ — избранъ бѣ да завежда касата на комитета.

Голѣмото знаме, което щѣше да представлява панагюрския окржгъ, бѣ поржчано да се работи отъ учителката Райка попъ Георгиева, толкова злощастна впоследствие. Това знаме струваше на панагюрския окржгъ около 15—20 лири, защото бѣше отъ чисто копринено кадифе — отъ едната страна зелено, а отъ другата червено, съ български лъвъ по срѣдата, ошитъ съ сърма; освенъ обикновеното „свобода или смърть", отдолу подъ лъва бѣха написани и тия слова: „четвърти панагюрски окржгъ". Друго едно знаме имаше вече готово, направено отъ калугеркитѣ въ Карлово; поржчалъ го бѣше Воловъ; то бѣше отъ зеленъ атласъ, така сжщо изработено отъ сърма. На банския живописецъ Стоянчо бѣха поржчани други дванадесеть знамена.

Барутъ, куршуми, оржжие и други потрѣбности се набавяха съ усилена деятелность.

Страсть бѣше по него време за оржжие. За да се купи едно шишене — и то пакъ отъ нѣкой старецъ или неджгавъ мжжъ — трѣбваше да стане източенъ въпросъ. Мнозина жадни, но сиромаси юнаци имаше, които не бѣха се снабдили още ни съ единъ пищовецъ.

Писарьтъ Бѣлопитовъ го сварихъ веднажъ да плаче и съчинява стихове, въ които изливаше своитѣ тжги. На въпроса, защо плаче, когато цѣлиятъ български народъ се смѣе и весели, отговори, че е намислилъ да се самоубие. Щѣше да се самоубие той за това само, защото останалъ безъ оржжие. . . . Никой не го зачелъ да му подари или да му заеме поне едно евзалия пищовче. Той продаваше мило и драго, задължаваше се да робува, само да се намѣри нѣкой майчинъ и бащинъ, който да го въоржжи. Бедниятъ момъкъ! Неговитѣ сълзи не бѣха крокодилски, не плачеше той отъ фарисейско лицемѣрие . . .

Великото народно събрание въ Оборище.

З. Стояновъ.

Разпореди се бързо, да се свика Велико събрание въ Панагюрище отъ всички села. На това събрание трѣбваше да се реши въпросътъ — време ли е да възстане българскиятъ народъ противъ султановото правителство.

Реши се да стане събранието въ гората. Тайнитѣ поци отъ мечанския комитетъ известиха, че мѣстото е вече избрано и всички представители сж събрани тамъ. Това мѣсто бѣ Оборище.

Късно вечерьта на 14 априлъ тръгна и Бенковски отъ Панагюрище за мечанската гора, заедно съ панагюрскитѣ представители, въ числото на които бѣхъ и азъ. Съ насъ заедно дойде и банскиятъ представитель, свещеникъ Грую. Придружаваше ни и Крайчо войвода съ петь-шестима избрани юнаци, готови на всичко. На края на селото ни чакаха около 15 — 20 души момци, всичкитѣ конници, които трѣбваше да увеличатъ свитата на войводата. Разбира се, че тия последнитѣ блещѣха отъ оржжие, блещѣхме всинца, но свещеникъ Грую надминуваше всички. Той влѣчеше дълга сабя, останала отъ времето на султанъ Селима, която часъ по часъ вадѣше да я върти надъ главата си, като свиваше въ сжщото време и своя конь назадъ и напредъ. Два пищова съ жълти тапанджи, на голѣмина като турски часовникъ, подигаха отъ двегѣ страни пастирското джубе. Кръстътъ му бѣ пристегнатъ

съ мешиненъ силяхлъкъ, на който имаше нанизани различни паласки, арнаутски пиринчени кутии, съдържащи всѣкакви потрѣбности за оржжията. Надъ силяхлъка отгоре се подаваше червениятъ патрихилъ, който държеше мѣстото на сърмалията джевре, употрѣбявано отъ бабаититѣ за украшение. Между пищова и харбията гордо завземаше мѣсто черковниятъ трѣбникъ, чиито дървени кори бѣха охлузени като лопата.

Твърде драго биваше на попъ Груя да кръщава нововъведени членове на революционния комитетъ. Щомъ станѣше дума, че има да се кълнатъ нови работници, той изтегляше патрахила изъ паласката, смачканъ и огърченъ, обесваше го на врата си, изтегляше дългата си сабя, ако това ставаше нощно време, и заставаше предъ мустакатия кръщелникъ.

Хубаво си опичай ума, че клетвата е страшна! Виждашъ ли тая? — говорѣше той следъ обреда, като показваше широкото острило на сабята си на оногова, когото кръщаваше.

Всинца горѣхме отъ любопитство да стигнемъ по-скоро на това чудно Оборище.

— Ето Оборище! гледайте тамъ долу въ трапа, дето свѣтятъ огньоветѣ, — каза единъ отъ тримата водачи, които се бѣха спрѣли на едно високо мѣсто.

Когато се доближихме вече до Оборище, дружината запѣ бунтовенъ маршъ и последва попъ Груя, който стжпи най-напредъ въ Оборище, съ кръста въ ржка . . . Блажени минути! . . .

Оглушително „да живѣй!“, което се даде отъ всички депутати, разтрепера гората. Това „да живѣй!“ се придружи съ изгърмяването на нѣколко пушки; куршумитѣ, подплеснати отъ клонищата на нѣкое дърво, грозно пищѣха надъ главитѣ ни . . . Ние преминахме тържествено покрай два реда депутати, съ голи ножове въ ржка. Всеобщо цѣлуване и „добре дошли“ приехме отъ всички.

На другия день, два часа предъ пладне, поканиха представителитѣ да се събиратъ за отваряне на събранието. Тѣ се наредиха двама по двама около масата, въ видъ на колело, начело съ апостолитѣ.

Двама души опълномощени прегледаха втори пжть пълномощнитѣ писма на всѣки представитель, да не би да се е вмъкналъ нѣкой шпионинъ. По предложение на Волова отварянето на събранието трѣбвало да се предшествува отъ единъ водосветъ или литургия, за да призовемъ божията благодать въ своитѣ действия. Попъ Грую, придруженъ отъ много други свещеници, облѣченъ *въ своитѣ* черковни одежди, съ кръстъ и евангелие въ ржце, не

закъснѣ да завземе мѣстото въ срѣдата на депутатитѣ гордо и величествено. Останалитѣ свещеници следваха по негова команда. Той завземаше мѣстото, ако не на български екзархъ, то поне на архиерей.

Бенковски и другитѣ апостоли наведоха сабитѣ си надолу въ земята и клюмнаха глави въ знакъ на благоговение и страхопочитание къмъ божествената служба.

Представителитѣ, всички гологлави, съ запалени свѣщи въ ржце, посрѣдъ бѣлъ день, стояха неподвижни около свещеницитѣ, нѣколко крачки настрана. Гробна тишина настана. Само гръмливиятъ гласъ на попъ Груя ехтѣше изъ букака.

Когато захвана да се чете евангелието, апостолитѣ паднаха на земята да направятъ поклонъ. Тѣхниятъ примѣръ се последва отъ всички. Следъ свършването на божествената служба, щомъ попъ Грую затвори трѣбника, тури ржка на двата си арнаутски пищова и ги изпразни въ въздуха. Това служеше като знакъ, че службата се е свършила и че е вече време да се отвори събранието.

Бенковски предостави на Волова да отвори събранието съ едно слово, въ което той изложи накратко цельта на това събрание и въпроситѣ, които трѣбва да разгледа то.

— Азъ предлагамъ най-напредъ, — каза Воловъ, — апостолитѣ, както и представителитѣ, преди да почнатъ работата, да се закълнатъ, че ще бждатъ вѣрни на своето отечество.

Предложението на Волова се прие отъ всички. Депутатитѣ и свещеницитѣ пакъ станаха на крака и заеха първото си положение. Апостолитѣ произнасяха клетвата единъ по единъ, съ револверъ въ ржка, обърнатъ срещу гърдитѣ имъ. Всѣки каза по нѣколко думи, които се изискваха въ тоя случай.

Клетвата на Бенковски, обаче, не бѣше проста клетва. Той държа цѣла речь, която продължи около единъ часъ. При всѣка фраза отъ тая негова речь, въ която се описваха страданията и теглилата на българския народъ, той се удряше въ гърдитѣ, пламъкъ и огънь хвърчаха отъ очитѣ му . . . Когато извика съ просълзени очи и съ болезненъ гласъ: „Многострадални братя! Земята, която ние тъпчемъ, е напоена съ невинна българска кръвь, пролѣна отъ нашитѣ петстотингодишни душмани" . . . всички представители паднаха на колѣне и очитѣ имъ се премрежиха отъ сълзи . . .

Възстанието въ Панагюрище.

Зах. Стояновъ.

Започна се деньтъ 20 априлъ. Бенковски се разхождаше изъ широкия дворъ на бай Ивана, а стражата му държеше почетно оржжие.

Къмъ 8 часа, портитѣ на бай Ивановата кжща се отвориха. Влѣзоха бързо всички почти панагюрски комисари, на брой около 10—12 души. Въ числото на тия последнитѣ се мѣркаше младъ 25 годишенъ момъкъ, непознатъ намъ, отъ чието почернѣло и опрашено лице и отъ покритото му съ поть чело твърде лесно можеше да се види, че той ще иде отъ дълъгъ пжть и твърде много е бързалъ. Комисаритѣ вървѣха съ наведени глави. Тѣ бѣха умислени, и отъ лицата имъ ясно можеше да се констатира, че работата не е чиста — има да се е случило нѣщо важно.

— Какво се е случило, господа? Какво е това отъ васъ? Защо сте се събрали толкова?—питахме ние съ единъ гласъ. — Да нѣма предателство? . . .

— Такова нѣщо нѣма. . . Но работата се е свършила вече. . ., — отговориха комисаритѣ, следъ нѣколко минутно мълчание.

— Не ме мжчете! Казвайте скоро,—викаше Бенковски гръмогласно. Комисаритѣ се споглеждаха единъ други, като да бѣха виновати въ нѣщо. Тѣ мълчаха, лицата имъ вземаха различни изражения и бои. А това бѣше знакъ, че действително работата не е чиста. Ние помислихме, че се е случило предателство.

— Три часа става вече, откакъ въ Копривщица гърмятъ пушкитѣ! . . .

— Възстанието е вдигнато,—отговори Бобековъ съ развълнуванъ гласъ. . .

— Кой е видѣлъ това? . . . Казвайте, братя, ако сте истински българи! — викаха апостолитѣ.

— Писмо носимъ отъ Каблешкова, подписано съ кръвь, —отговориха нѣколко души отъ комисаритѣ.

Едри сълзи, като дъждъ, потекоха отъ очитѣ на всинца ни. Всички въ единъ гласъ извикахме: „Бунтъ! На оржжие!" После Бенковски се хвърли върху П. Бобекова, който произнесе най-напредъ думата възстание, цѣлуна го по устата и безъ да каже дума, което му бѣ невъзможно, обърна се да прегърне и своитѣ другари, които така сжщо се заливаха въ сълзи. . . Трагическа бѣше минутата!

— Бунтъ! Възстание! Удряйте камбанитѣ, изгърмете нѣколко пушки да се обяви възстанието! На оржжие! Какво ча-

кате? Нашитѣ братя се биятъ вече, — ревѣше Бенковски, колкото му стига силата. Ревѣха всички. . . .

Жребието бѣ хвърлено. Тѣ излѣзоха набързо отъ кжщата на бай Ивана, като казаха, че отиватъ да се приготвятъ и въоржжатъ.

Впуснахме се и ние.

Ние тичахме като вихрушка изъ стая въ стая, викахме, дори и плачехме, че нѣма още нищо готово, хвърляхме и блъскахме врати и долапи, като че кжщата горѣше на огънь!

И саби се дрънкаха, и револвери се опасваха, и пушки се тракаха, а знамето стоеше вече подпрѣно на пруста.

Икономовъ държеше вече байрака посрѣдъ двора, и ние съ голи саби въ ржката скоро се намѣрихме при него.

Всички треперѣхме като листъ. Бенковски се бѣше измѣнилъ въ лицето. Той ревѣше съ своитѣ заповѣди като сжщински лъвъ. Едъръ поть покриваше високото му чело. Хвръкналъ би той като орелъ изъ двора на бай Ивана, ако можеше . . . А благородната душа, Воловъ, проливаше сълзи и викаше: „Скоро, братя! Отваряйте портитѣ да излѣземъ! Ние да станеме найнапредъ жертва. . ."

Слънцето бележеше на западъ икиндия, когато ние изхвръкнахме на улицата като вихрушка, съ голи саби въ ржцетѣ, съ зеленъ байракъ, боси и гологлави, само четирма души отъ апостолитѣ. Щомъ стжпихме на улицата и запѣхме бунтовната пѣсень:

„Хей народъ поробенъ,
що си тъй заспалъ
илъ животъ свободенъ,
тебъ не ти е милъ!"

Следъ половинъ часъ ходене изъ пуститѣ улици, ние бѣхме честити да чуемъ тукъ-тамъ изъ селото нѣколко гърмежи, които идѣха откъмъ Горната махала. Но каква бѣше цельта на тия гърмежи, за насъ бѣ положително неизвестно. Подиръ нѣколко минути ние се срещнахме на улицата съ Ивана Поповъ, единъ отъ първитѣ работници въ Панагюрище, въоржженъ отъ петитѣ до зжбитѣ, съ влашки калпакъ на главата и съ зеленъ здравецъ надъ ухото.

— Да живѣе България! — извика той и изтегли дългия си ножъ. По-нататъкъ, въ сжщата улица, излѣзе насреща ни пазарджишкиятъ депутатъ Соколовъ, който не бѣше си отишелъ още, разпъхтѣнъ и потъналъ въ поть.

— Цѣлувайте, братя, по-напредъ револвера ми, а тогава *мене,* — *говорѣше* той.

— Честито, млади момчета, честито! Нека Богъ и св. Богородица ви помогнатъ, — извикаха нѣколко жени отъ една порта, покрай която минахме. Въ това време, една отъ черковнитѣ камбани заехтѣ необикновено. Гърменето на пушкитѣ се увеличаваше и северниятъ вѣтъръ носѣше ехото на различни юнашки пѣсни изъ селото, които се прекжсваха отъ минута на минута отъ гръмогласни викове „Да живѣе! Минутата ставаше все по-тържествена. Двама души тръгнахме ние отъ моста, а на връщане броях ме вече 20 - 30 души. Всеобщи цѣлувания, братски прегръщания, сълзи замрежваха очитѣ на всѣкиго. „Да живѣе!" „Да ви поживи Господь!" „Да ви помогне честниятъ кръстъ! и пр. бѣха първитѣ думи на всѣкиго, особно на женитѣ, които захванаха да се явяватъ по-често.

— Удряйте! Избѣгна! Пазете се, револверъ вади! — се слушаха по-нататъкъ други гласове, и около десетина пушки изгърмяваха отъ единъ пжть.

Това бѣше нѣкой турчинъ, който подплашенъ отъ движението бѣгаше безсъзнателно, накждето му видятъ очитѣ.

Когато наближихме около мегдана при моста, цѣлото Панагюрище гръмна вече отъ пѣсни и отъ „Да живѣе!" Двама юнаци, събрани на едно мѣсто, щомъ излѣзваха отъ кжщитѣ си на улицата, почваха да пѣятъ и викатъ „Да живѣе!". На мегдана сварихме така сжщо едно множество въоржжени юнаци. Тука бѣха Воловъ и Бенковски. Възхищението и радостьта нѣмаха граници.

Множеството на мегдана се увеличаваше отъ минута на минута. Млади момци, накичени съ зеленъ здравецъ и въоржжени, както се следва, прииждаха отъ всѣка страна на мегдана. Цѣлувания и прегръщания се гледаха навсѣкжде, камбанитѣ не млъкваха още, пѣсни заглушаваха въздуха, куршуми свирѣха надъ селото. Тънка мъглица отъ барутния димъ се образуваше надъ селото, кучетата бѣгаха съ подгънати опашки, жени и деца искаха да видятъ, кой е убитъ отъ турцитѣ, но не имъ се позволяваше още . . . Съ една речь, огъньтъ пламна вече въ Панагюрище не на шега.

Ратницитѣ, кой съ конь, кой пеша, надминаха вече числото 500 души. Никой не можа да усѣти, какъ и по кой начинъ стана възстанието, съ коя команда и какъ можа да се събере толкова народъ въ твърде кжсо време. Мнозина оратори, въ числото на които бѣше и Бенковски, поискаха да говорятъ. Но кой слуша — 500 души говорѣха отъ единъ пжть!

А броятъ на възсталитѣ се увеличаваше постепенно.

Народъ, мжже и жени отъ разни възрасти, пълнѣше мегдана. На всички главитѣ бѣха украсени съ здравецъ, и пушкитѣ имъ, и ножоветѣ, тъй щото отдалечъ представляваха раззеленена гора. Едни пѣеха, други плачеха отъ радость, разбира се, трети декламираха и ораторствуваха, като описваха съ най-черни краски нашитѣ теглила и страдания и успѣхътъ ни за въ бждаще. „Да живѣе" и „Смърть на тиранина!" кънтѣха по четиритѣ краища на селото.

Народътъ и възстаницитѣ, като се натискаха по мегдана, приличаха на развълнувано море. Тѣ не искаха да знаятъ отъ нищо. Всички кълнѣха турското царство и оплакваха миналитѣ тежки сждбини на България, като човѣкъ, който до вчера е стоялъ вързанъ въ синджири неправедно и чакъ сега се е освободилъ.

Първата среща съ врага. — Хвъркатата чета на Бенковски.

З. Стояновъ.

Късно вечерьта на Гергьовдень отъ Петричъ се получи известие, че околнитѣ турци и черкези се опитали да нападнатъ. Бенковски намѣри, че неговото присжтствие тамъ е необходимо, и реши да идемъ.

Вечерьта всичко бѣше готово за пжть. Колкото по-добри коне имаше въ Панагюрище, бѣха отстжпени на нашата хвърковата чета. Сами стопанитѣ дойдоха да ги предаватъ на старейшинитѣ отъ четата, на които порячваха въ сжщото време да се грижатъ за доброто имъ гледане. Колко останаха, обаче, зачудени тия грижливи стопани, когато видѣха Бенковски съ ножици въ ржцетѣ да рѣже наредъ на чуждитѣ коне опашкитѣ и гривитѣ, за да се отличавали, че сж бунтовнишки коне. Напраздно нѣкои отъ тѣхъ го молѣха да не прави това подстригване на добичетата имъ.

— „Моятъ конь, г. Бенковски, отъ само себе си има кжса опашка, затова нѣма нужда, мисля, да му се рѣже . . ." — казваше единъ.

— Моето конче никакъ не търпи мухитѣ, затова добре ще бжде да му се остави опашката по-дълъжка, — казваше други.

Но Бенковски скърцаше съ ножицитѣ, безъ да обръща ни най-малко внимание на тия молби.

— Приберете козината, — каза той на момчетата, — отъ нея ставатъ хубави върви.

Къмъ часа единъ и половина следъ вечеря ние се намѣтахме на конетѣ, и тръгнахме за Петричъ. Бѣхме около 130 души. Щомъ излѣзохме отъ селото и помирисахме зелена гора, патриотичнитѣ пѣсни грълнаха. Пѣеха всички, самъ Бенковски, па дори и стражата — предна и задна.

Отъ дѣсна страна на пжтя ни, тамъ горе на единъ високъ връхъ на Срѣдна-Гора, горѣше буенъ огънь. Неговитѣ синкави пламъци, облацитѣ отъ свѣтливи искри, които се издигаха и губѣха въ висинитѣ, падането на изгорѣлитѣ дървета, плюсъкътъ и трѣсъкътъ — всичко това още повече развесели дружината ни. Какъвъ бѣше тоя огънь, това узнахме, когато дойдохме до него. То бѣ турско „беклеме". Плашило за българина дотогава, сега то бѣ подпалено отъ меченскитѣ въстаници.

Пжтьтъ ни за Петричъ бѣше презъ Мечка. Въ туй село ние заварихме само нѣколко въоржжени селяни, които бѣха останали като стража; всички други жители се били изнесли въ гората, на мѣстностьта „Вранъ камъкъ". Селото бѣ пусто. Нийде свѣтлинка, ни човѣшки гласъ; само вѣрнитѣ псета, не разбрали още, каква е работата, разхождаха се безпокойно по улицитѣ, не можейки да се отдѣлятъ така лесно отъ жилищата на своитѣ стопани.

Въ Поибрене отпочинахме нѣколко часа, докато се разсъмне; това трѣбваше да сторимъ, защото пжтьтъ оттамъ за Петричъ, по брѣга на Тополница, не билъ отъ добритѣ. Щомъ се сипна зора, тръгнахме по шумливата рѣка, на която и двата брѣга сж покрити съ гора. На разсъмване наближихме до воденицитѣ на селото. Още отдалечъ забелязахме, че воденичаритѣ тичатъ около воденицитѣ къмъ улеитѣ; гласътъ на кречеталото скоро замълча, — знакъ, че камънитѣ престанаха да работятъ! Явно бе, че това се правѣше въ честь на нашата чета. Щомъ стигнахме при воденицитѣ, воденчаритѣ и всички, които се намираха въ воденицитѣ, застанаха на пжтя наредени. Когато имъ блесна въ очитѣ скжпоцениятъ кръстъ на попъ Недѣлча, тѣ снеха калпаци и се закръстиха съ благоговение. — „Да живѣйте, братя!" — извикаха тѣ, и се впуснаха да цѣлуватъ ржка на свещеника и на ония лица отъ четата, които бѣха облѣчени съ по-добри дрехи. На питането ни, какво има въ Петричъ, тѣ ни казаха, че петричани ни чакатъ съ нетърпение. Скоро пристигнаха и нашитѣ пратеници до селото, припускайки. Съ тѣхъ дойдоха и нѣколко млади петричани, въоржжени, разбира се, за да ни посрещнатъ. Тѣ ни обадиха, че петричани до единъ сж на кракъ отъ два дена и чакатъ войводитѣ съ нетърпение. Па другояче и не можеше да бжде. Петричъ съ ококо 1600 жители бѣ едно отъ главнитѣ въстанишки огнища.

Тукъ живѣеха и работѣха люде решителни и умни, като: Нено и Лулчо Гугови, Ив. Домусчиевъ, попъ Христоско и др.

Слънцего наближаваше да изгрѣе, когато гласътъ на дървеното клепало се раздаде изъ коритото на бистрата Тополница; Бенковски се прикръсти набожно и следъ него цѣлата чета. Прекрасна е тукъ мѣстностьта. Долу тамъ рѣката се провира между назжбени скали, а нагоре се захваща дребна гора — осенъ, дрѣнакъ и дребенъ габеръ. Самата рѣка лжкатуши между бѣли камънаци, между които се навърта всѣкаква риба.

Подиръ нѣколко минути, напреде ни се зададе пъстро множество, мжже и жени, излѣзли отъ селото да ни посрещнатъ . . . Ние се наредихме двама по двама, и пѣвцитѣ запѣха: „Не щеме ний богатство . . .“ Като стигнахме до мѣстото, дето бѣше спрѣло множеството, всички сложиха калпаци и почнаха да се кръстятъ; нѣкои отъ тѣхъ колѣничиха на земята и плачеха, че ги сподобилъ най-сетне Господь да видятъ съ очитѣ си българска войска и български байракъ. Единъ отъ другаритѣ ни имъ забележи, че не е време сега да се плаче, ами да се потрудятъ и пригогвятъ, каквото е потрѣбно; тѣ отговориха: „Какъ да не плачемъ, господине? Забравя ли се така лесно това, що сме теглили — не година, не две, ами съ стотини?“

Заедно съ петришкитѣ жители бѣше излѣзълъ и стариятъ попъ Христоско, съ кръстъ и кадилница въ ржце. Той благославяше налѣво-надѣсно. Намѣсто да поднася за цѣлуване своя кръстъ, той самъ цѣлуваше нашето знаме и дръжкитѣ на ножоветѣ ни . . .

Онова, което ставаше въ Панагюрище, скоро се почна и тука. Жени и момичета съ пѣсни и гайди, съ мотики и лопати на рамо, излѣзоха отъ селото вънъ да копаятъ насипи. Всички майстори, желѣзари и дърводѣлци, бѣха събрани на едно мѣсто, за да имъ се дадатъ наставления, да приготвятъ незабавно 3—4 дървени топа. Разшаваха се всички петричани; всѣки напусна своята работа, да се притече на помощь за общото дѣло. Гърлестиятъ селски кехая викаше отъ бунище на бунище:

— Толкова оки хлѣбъ, толкова агнета да бждатъ готови.

— Женитѣ да вървятъ съ лопати и мотики на старитѣ гробища . . .

Това бѣха заповѣдитѣ на петришката разпоредителна комисия.

Всичко доби бунтовнишки характеръ.

— Жертва за Бога и за българската свобода! — говорѣше гордо селяниньтъ, който закалаше своето даначе или агне.

— Досега сме пекли за поганцитѣ, — отсега нататъкъ всичко да бжде за българскитѣ юнаци, — говорѣше други.

Подиръ обѣдъ Бенковски заедно съ щаба си излѣзе изъ селото, за да посети укрепленията и лагера при старитѣ гробища. Работата кипѣше. Следъ свършването на всѣки окопъ работницитѣ се залавяха на хоро. Нашата хвърковата чета бѣше побила байрака на върха на могилата. Момчетата разсжсваха съ вълчи охота крѣхкитѣ агнета на зелената морава, съ възправени пушки на лѣвото рамо, готови на всѣка минута да скочатъ. Петричани, мжже и жени, се надваряха да имъ услужатъ. Та можеше ли и другояче?

— Освободители! . . . Само че тия освободители, за минута останали сами, бѣха преминали границата на бунтовнишката чистота. Освенъ крѣхки агнета и бистра студена водица, която малки момиченца носѣха въ разни сждове, на трапезата се мждрѣха и нѣколко стомни съ хубаво вино, донесени отъ услужливитѣ петричини. Бенковски пламна, като видѣ това. Той изгледа накриво петричани, заповѣда имъ да излѣятъ стомнитѣ, счупи нѣколко отъ тѣхъ, като ги тръшна на земята, и арестува трима души, а на хвърковатата дружина запрети строго, никой да не е турналъ оттукъ нататъкъ капка вино или ракия въ устата си . . .

*

Между това, додето войводата даваше всевъзможни заповѣди и нареждания, по насипитѣ се разнесоха обезпокоителни гласове. Две пушки изгърмѣха отъ върха на близката ръглина, дето имаше поставенъ караулъ да наблюдава за появата на неприятеля.

— Турци идатъ! черкези нападатъ! — викаше стражата. Това бѣ достатъчно да внесе смутъ въ бунтовнишкия лагеръ . . . Турцитѣ и черкезитѣ, които ние бѣхме забравили, за които отъ три деня само проклетии и псувни слушахме, за които, най-после, имахме смѣлостьта да мислимъ, че сж се уплашили отъ нашитѣ овации и викания „да живѣй!“ — ето ги сега предъ насъ! . . .

Всички въоржжени селяни се нахвърляха въ насипитѣ и се приготвиха за бой. Пехотата отъ нашата чета така сжщо завзе единъ отъ приготвенитѣ окопи, а конницата остана като резерва задъ високата могила. Бенковски съ гола сабя въ ржка, възседналъ на коня си, тичаше отъ окопъ на окопъ да насърдчава юнацитѣ.

— Удряйте мжжки и дръжте се до последна капка кръвь, защото, ако покажемъ слабость още въ първото сражение, ще ободримъ неприятеля! — говорѣше той.

Турцитѣ не се виждаха още, та не знаехме, нито отде ще нападатъ, нито пъкъ колко сж на брой. Тѣ, обаче, скоро се показаха откъмъ селото Коюнлари, презъ високата рътлина задъ рѣката; всичкитѣ бѣха башибозуци отъ околнитѣ села и все пешаци. Щомъ се надвесиха надъ рѣката и дойдоха лице срещу лице съ първия нашъ насипъ, оттатъкъ рѣката, дето бѣха само петричани, откри се огъньтъ — най-напредъ отъ турцитѣ. И подкачи се тържествено двубоятъ между роба и господаря. Първата пушка изгърмѣ . . . Всѣки може да си представи, като какво страшно действие трѣбваше да произведе тя на петстотингодишния робъ, наученъ само да мълчи, да ласкае и да навежда вратъ раболепно . . . Всички разпалени юнаци, които досега викаха и изказваха своята ненависть само съ думи и пѣсни, безъ да се сѣтятъ какъ, онѣмѣха въ насипитѣ, лицата имъ прежълтѣха, пребледнѣха.

Турцитѣ стремително нападнаха на първия насипъ. Пушкитѣ имъ гърмѣха като топове и куршумитѣ имъ пищѣха надалечъ, а нашитѣ, поради лошия барутъ, бухаха, като кога се изтърси рогозка, и куршумитѣ имъ дигаха прахъ изъ нивята, като че падаха камъчи. Турцитѣ, окуражени отъ това, още по-дръзко нападаха.

Нашитѣ се спогледнаха нагоре надолу, и, за голѣмъ срамъ, тръгнаха да бѣгатъ въ голѣма безредица . . . Башибозукътъ забеляза това, и още повече зачести гърмежа си. Куршумитѣ имъ вдигаха прахъ изъ подъ краката на отстжпващитѣ. Бенковски кипѣше отъ ядъ. Той викаше да стоятъ, да не бѣгатъ, искаше да иде при тѣхъ, но ние го не пустнахме, защото ако той паднѣше още въ първото сражение, пропадаше цѣлото дѣло.

Чудно нѣщо! И самъ Бенковски не правѣше изключение отъ общото настроение; и неговитѣ устни бѣха пресъхнали, както и на другитѣ . . .

На всички възстаници очитѣ бѣха обърнати къмъ насъ; искаха да отгатнатъ, на какво сме мнение ние — дали нѣма да последваме примѣра на първата стража, или сме решени да се биемъ.

Турцитѣ, насърдчени отъ отстжпването на първата стража обърнаха и къмъ насъ. Тѣ бѣха доста далече още отъ насъ, но нали пушкитѣ имъ биеха далечъ — куршумитѣ имъ свирѣха надъ главитѣ ни и падаха чакъ въ селото. Ето че се чуха и обезспокоителни женски гласове отъ селото; това още повече обезсърдчително подействува на възстаницитѣ.

Тогава Крайчо знаменосецътъ, по заповѣдь на Бенковски, възседна коня, и се обърна къмъ възстаницитѣ:

— „Напредъ, братя!" — извика той, и пустна коня си срещу турцитѣ. Около 20—25 души конници и толкова пешаци го последваха презъ нивитѣ. Гжстъ прахъ отъ суха пръсть се вдигна надъ главитѣ имъ. Башибозукътъ налѣга по очитѣ си и откри огънь срещу нашитѣ юнаци; но, като видѣха, че тѣ не бѣгатъ като първата стража, захванаха да се теглятъ наназадъ. Почна се битката. Първата стража, която бѣ напустнала насипа си, завзе го отново, и откри огънь въ ребро на неприятеля.

Лицата на възстаницитѣ, които оставаха въ старитѣ гробища, захванаха полека-лека да дохождатъ на себе си.

— Удряйте, братя! — викаха всички, като че бѣха все войводи, и поискаха да последватъ храбрия Крайча, който се губѣше на дѣсния брѣгъ на Тополница въ гжстия димъ.

Неприятельтъ престана да гърми. Не се мина много, и ние можехме да съгледаме между шумкитѣ, че той отстжпва пълзишката. Единъ отъ тѣхъ падна раненъ, другаритѣ му го взеха на ржце. Радостенъ викъ се изтръгна изъ гърдитѣ на всички възстаници; пушкитѣ запукаха още по силно, и неприятельтъ удари на бѣгъ... Отъ нашитѣ не се рани никой.

И така, ние бѣхме вече победители. Кой може да опише радостьта на възстаналото население и на четата? Чакъ сега българинътъ позна на дѣло, че и той чини нѣщо...

— Тичайте да избиемъ тия кучета! — викаха всички.

— Ахъ, защо не сж готови сега топоветѣ, да изпратимъ нѣколко кантарови топуза подиръ тия голи читаци, — говорѣше попъ Христоско; — да помнятъ и знаятъ краститѣ, кога сж нападали на петричани и на храбрия „Бенковъ" войвода.

Петлешковъ. — Възстанието въ Татаръ-Пазарджикския огржгъ.

К. Величковъ.

Ние всички почти го познавахме, и името му и паметьта му внушаваха на всички набожно почитание. Душитѣ ни мълкомъ вѣнчаваха мжченическия му образъ съ ореола на светецъ.

Той донесе въ Пазарджикъ първи великата весть, че възстанието е прогласено въ Панагюрище, и бѣхъ свидетель на оня патриотически възторгъ, който бѣ възпламенилъ душата му. Познатъ отдавна съ мене, той бѣше поискалъ мене първи да възрадва. По причина на хубавото време, бѣхъ спалъ на чардака въ

къщата ни, когато още въ тъмно зачухъ силно да се чука на вратата. Ударитѣ ме разбудиха преди още слугата да иде да отвори. Бѣше той Знаехъ, че бѣше заминалъ за Панагюрище, като делегатъ въ Брацигово за общото събрание, което бѣше свикалъ Бенковски, и чакахъ разтревоженъ веститѣ, които носи, безъ, обаче, да подозирамъ, що е станало, защото възстанието не се очакваше да избухне по рано отъ май. Още отъ стълбата, гласътъ му екна, запъхтѣнъ, развълнуванъ: „Възстание! Кръвь! Да живѣе България!" Следъ минута ние се прегръщахме, нѣми, разтреперани, просълзени отъ радость, и, като извади отъ джеба си едно възвание, съ което се обявяваше, че е прогласено възстанието, сложи на устнитѣ ми мѣстото, дето бѣше цапано съ кръвь и самъ после взе да го цѣлува съ луда страсть, като да бликаше оттамъ жива кръвь, съ която искаше въ тая минута да се напие до полуда. Цѣлуваше и викаше: „Да живѣе България!" Трѣбваше да минатъ нѣколко минути, за да дойде на себе си и да отговори на въпроситѣ, които му задавахъ. Той нѣмаше, впрочемъ, какво много да разказва. Предъ очитѣ му бѣ блеснало едно видение, което го ослѣпило и озаренъ отъ него, преобразенъ на духъ, бѣше улетѣлъ, за да разнесе по-скоро, додето може да стигне, благата весть.

Той бѣше видѣлъ България възкръснала, която вика подъ знамето на свободата своитѣ синове, за да отмъстятъ за петь вѣковнитѣ обиди, и като че ли се боялъ, да не би тоя образъ да загуби отъ силата, съ която се бѣше отпечаталъ въ душата му, едва дочакалъ да му дадатъ нѣколко възвания и тръгналъ. Вѣрата, съ която бѣше живѣлъ въ продължение на три месеца, не бѣше го излъгала. Мечтата бѣше се сбѫднала. Тържеството бѣше дошло Възстанието ще бѫде едно победоносно шествие. Бенковски съ панагюрския комитетъ, прогласенъ сега за временно правителство, даватъ бързи и огнени заповѣди. Пратеници отиватъ навсѣкжде да подигатъ населението Другитѣ окрѫжия сѫ отдавна готови. България ще бѫде утре цѣла на орѫжие. Чети ще тръгнатъ веднага за градоветѣ да ги завзематъ. Унесенъ въ своята вѣра, въ избликa отъ чувства, които разтупваха гърдитѣ му, Петлешковъ виждаше турцитѣ, че отстѫпватъ отвредъ, смаяни, уплашени. Той не видѣше само гроба, който сѫдбата бѣше вече изрила за него.

Сѫщата сцена на патриотическо изстѫпление се повтори, когато баща ми и майка ми, събудени отъ неговото пристигане, дойдоха да научатъ отъ него за станалото. Обща радость!

Не зная, дали Петлешковъ седна презъ всичкото време, додето стоя у дома. Минутитѣ бѣха скжпи. Коньтъ го чакаше оседланъ въ хана, дето бѣше спрѣлъ. Раздѣлихме се, той за да лети за Брацигово, азъ, за да ида въ училището да занеса радостната весть на другаритѣ си. Ученицитѣ прииждаха. Едва се стърпѣхъ да не имъ обадя, да сподѣлятъ и тѣ въ дѣтинскитѣ си сърдца българската радость. За тѣхъ бѣше това възстание, синове на роби да станатъ граждани на свободно отечество. Скоро тѣ бѣха събрани въ своитѣ класове, но напраздно чакаха да се явятъ учителитѣ имъ на урокъ. Съвещанието въ учителската стая, въ което, освенъ учителитѣ, взеха участие и нѣкои други членове на комитета, които можаха да бждатъ свикани веднага, не трая дълго. Взетитѣ решения бѣха съобразни съ наставленията, донесени отъ Петлешкова. Две чети, които трѣбваше да дойдатъ, една отъ Панагюрище, друга отъ Брацигово, щѣха да нападнатъ на града. Ние бѣхме длъжни да имъ помогнемъ, за да изпълнятъ предначертания планъ. Оглашенитѣ трѣбваше да бждатъ веднага уведомени и да се съберать еднитѣ въ Чиксалжнъ, а другитѣ въ Вароша. Първитѣ щѣха да действуватъ съ панагюрци, а вторитѣ съ брациговци. За сборенъ пунктъ на тия последнитѣ бѣше избрана кжщата на едного отъ другаритѣ ни, Я. Матакиевъ, защото бѣше близо до Марица. Нѣмаше време за бавене. Трѣбваше да се действува бързо. Бѣхме убедени, че най-късно до зараньта на следующия день ще се появятъ очакванитѣ чети. Чувствувахме, че бързината е първо условие за успѣха въ случая, и не се двоумѣхме да мислимъ, че отъ това начало ще се ржководятъ и въ Панагюрище и въ Брацигово. Единъ скжпъ нашъ другарь бѣше останалъ въ Панагюрище, Соколовъ, който е билъ въ Бѣлградската легия, и на военнитѣ знания на когото ние се отдавахме съ безгранична вѣра. Нашъ делегатъ въ Оборище, той бѣше задържанъ въ Панагюрище да организира възстаницитѣ. Ние чакахме да го видимъ на чело на четата, която трѣбваше да дойде отъ Панагюрище, убедени, че неговата тактика ще отговори на нашитѣ очаквания. За Брацигово отговаряше Петлешковъ.

Бѣхъ се едва върналъ у дома и захваналъ бѣхъ вече да се готвя за пжть, когато зачухме внезапно необикновенъ шумъ на улицата, последванъ отъ тичания на хора и блъскания на врати, които бързо се затваряха. Кжщата ни бѣше въ една безизходна улица, и, за да узнаемъ, що става, трѣбваше да отърчимъ въ една съседна кжща на главната улица. Нѣкакво предчувствие бѣше ми подсказало, какво ще видя. По улицата лудешки тичаха турци по единъ по двама или по-голѣми групи, въоржжени съ

пушки, припасани съ силяхлъци натъкнати съ пищове и ножове. Тѣ идѣха отъ турскитѣ квартали и отиваха къмъ края на града. Женитѣ и децата, които се бѣха намѣрили на улицитѣ, бѣгаха да се спасяватъ. Разбрахъ всичко. Бѣха го разбрали и всички ония, повечето жени, които се бѣха събрали тука отъ близоседнитѣ кѫщи. Тайната, че се готви възстание бѣше станала достояние отдавна и на децата. „Панагюрци идатъ! Панагюрци идатъ!" Шушукаха всички и се обрьщаха къмъ мене, убедени, навѣрно, че мене е познато всичко, що става. Турци продължаваха да идатъ и все така тичешкомъ отиваха къмъ сѫщата посока. Всички порти бѣха затворени. Никой други не се видѣше по улицата. Стори ми се, че се надвесва надъ града нѣкакъвъ тревоженъ страхъ, който неволно усѣщахъ да прониква и въ мене. Следъ първия шумъ, който се бѣше дигналъ, сега бѣше настѫпила грозна, почти зловеща тишина. И азъ като женитѣ, вѣрвахъ, че панагюрци идатъ. Думитѣ на Петлешкова се оправдаха, и това бѣше важно за насъ въ тая минута. Нѣмаше мѣсто вече за колебание и съмнение: панагюрци настѫпваха и турцитѣ се готвѣха да ги посрещнатъ. Часове само ни дѣлѣха отъ решителния моментъ. Нападението нѣмаше да бѫде внезапно, както мислѣхме, но жребиятъ бѣше хвърленъ и нищо не можеше да отмѣни онова, що бѣше решила сѫдбата.

Баща ми, който бѣше отишелъ на работата си, се завърна следъ малко и потвърди моитѣ предположения. Глашатаи бѣха известили изъ чаршията на турцитѣ да се въорѫжатъ, дюгенитѣ се бѣха затворили въ единъ мигъ, и всички, които можеха да носятъ орѫжие, бѣха отърчали на панагюрския пѫть и на вѣтренския да посрѣщатъ бунтовницитѣ. Известието за възстанието, предадено два дни по-рано на властитѣ отъ единъ балдовецъ, който бѣше участвувалъ въ събранието на Оборище, бѣше донесено, вѣроятно, отъ юзбашията Ахмедъ-ага, който бѣше заминалъ преди единъ день за Панагюрище и бѣше се завърналъ отъ с. Баня, дето бѣше срещналъ възстаници въ засада. Баща ми носѣше при това една подробность отъ по-тревоженъ характеръ. Отъ вечерьта бѣше пристигнало едно отдѣление черкези, но не знаеше, дали сѫ въ града или сѫ заминали нѣкѫде. Въодушевението ни, обаче, не се охлади, трѣбваше да вървя. Баща ми, съ своята опитность отъ живота, виждаше, може-би, че всичкитѣ ни кроежи произтичатъ отъ детинско увлѣчение, но ни той, ни майка ми се опитаха да ме въздържатъ ни съ дума, ни съ нѣкакъвъ знакъ на слабость. Единственото ми орѫжие бѣше единъ револверъ. Освенъ него, имахъ една евзалия пушка, която бѣхъ купилъ, за да не бѫда

безъ пушка, додето пристигнатъ други отъ нова система, които очаквахме да ни се доставятъ отъ Цариградъ, дето бѣше отишелъ специаленъ човѣкъ за тая цель. При подигането турцитѣ въ града, бѣше опасно да я взема съ себе-си и азъ я оставихъ вкжщи, съ надежда, че по-късно ще може да ми се изпрати съ нѣкого. Навлѣкохъ едно дебело палто, припасахъ револвера, напълнихъ джебоветѣ си съ патрони, овихъ въ една връзка въ видъ на книги царвулитѣ и навущата, тикнахъ на гърдитѣ си калпачето съ перинчения си лъвъ, взехъ приготвената шарпия съ едно шишенце отъ лѣкарство за рани и тръгнахъ. Баща ми и майка ми се простиха съ мене безъ да пронятъ сълза. И надъ тѣхъ и надъ мене властвуваше нѣщо по-силно отъ всички чувства, които можеха да ни разтжжатъ при тая раздѣла.

Улицитѣ бѣха пусти. У Матакева бѣха вече надошли много приятели и други приижддаха постоянно. Знамето бѣше вече тамъ, сковано. Обширниятъ дворъ на съседната Кривошиева кжща се пълнѣше едновременно съ оглашени. На всѣка стжпка се мѣркаха пушки и револвери, които надошлитѣ мълкомъ опитваха въ ржцетѣ си. При това идѣха постоянно вести изъ разни части отъ града, отъ Чиксалжнъ, отъ Новата махла, приятелитѣ бѣха чули за възстанието и бѣха готови, събираха се въ опредѣленитѣ пунктове при своитѣ началници. Комитетътъ въ голѣмата стая на кжщата заседаваше непрекжснато, обсжждаше новинитѣ, които пристигаха, пращаше съгледвачи да следятъ за движенията на турцитѣ, съставяше планове. Турската махала бѣше тиха, турцитѣ изглеждаха изплашени и чакаха, както чакахме и ние. Между това никаква весть не идѣше за появяване на чети ни по панагюрския пжть, ни по брациговския. Подиръ тревогата, която бѣше подигнала на кракъ турцитѣ, странно бѣше да нѣма никакво известие, че приближаватъ чети къмъ града, но не бѣше трудно да намѣримъ обяснения за това бавене. Никой не изказваше тревога, всички изглеждаха бодри, сърдцати и пълни съ надежда.— А часоветѣ минуваха. Настжпи нощьта. Отникжде никаква весть. По едно време въ нощната тишина зачу се надалече свирката на желѣзницата. Зловещо прозвуча въ сърдцата на всички тая свирка. Що можеше да носи тоя тренъ по това време, ако не турци? Едно по друго захващатъ да идатъ вести, че е пристигнала войска и отъ станцията бързо се направлява къмъ града. И ония, които ги носятъ, и ония, които ги слушатъ, посърнуватъ, безъ да смѣятъ открито да кажатъ, че нѣщо се ломи въ сърдцата имъ. Минува време, настжпва пакъ успокоение, идеята за едно нападение на града става несбждочна, напущаме я и се улавяме за друга.

Обърнахме очитѣ си къмъ Брацигово по близко и, вѣроятно, още не нарочено отъ турцитѣ. Тамъ щѣше да бжде по-лесно, по-безопасно да стигнемъ, но трѣбваше да знаемъ, какво става тамъ и излѣзли ли сж чети къмъ града. Комитетътъ се съвещаваше върху въпроса, когато Иванъ Тодоровъ, синъ на хайдукъ, отъ когото дълги години бѣха треперали турцитѣ въ цѣлата радиловска околность и самъ той юнакъ, предложи самъ услугитѣ си. Никой за мисията, която трѣбваше да се изпълни, не можеше да внушава повече довѣрие. Той трѣбваше да разузнае, що става въ Брацигово и следъ завръщането му оставаше да вземемъ окончателно решение.

Цѣлата нощь прекарахме да го чакаме. При зори изсвири наново желѣзницата. Бѣше пристигнала нова войска. Надеждата гаснѣше все повече и повече. При това Иванъ се не връщаше. Съмна се, грозни вести идѣха отъ града. Турцитѣ, окопитени отъ пристигналитѣ презъ нощьта войски, тържествуваха изъ улицитѣ, сновѣха изъ всички махали на въоржжени тълпи. Мнозина отъ ония, които бѣха надошли при насъ презъ нощьта, напущаха ни единъ по единъ, и никой вече не идѣше. Останахме скоро само членоветѣ на комитета. Положението бѣше отчаяно. И най-решителнитѣ между насъ не смѣеха да дадатъ другъ съветъ, освенъ да се разотидемъ, но не се простихме още съ своитѣ надежди. Въ първитѣ два дена слухове таинствени идѣха отвсѣкжде, които ни въодушевяваха съ вѣра въ успѣха на възстанието. Села горѣха. Тия пламъци показваха стжпкитѣ на възстаницитѣ; тѣ бѣха петь хиляди. Цѣлиятъ окржгъ бѣше пламналъ. Градътъ бѣше огражденъ съ единъ обръчъ, който все се стѣсняваше. Ние искахме да вѣрваме въ невъзможното. И когато катастрофата стана явна, ние я посрещнахме, грьмнати, като да можеше да се чака нѣщо друго.

Единъ за всички.

К. Величковъ.

Петлешковъ не стоеше въ първитѣ редове на движението като Бенковски, Воловъ и Каблешковъ. Но той се изравняваше съ тѣхъ по своето безкористно и пламенно родолюбие, което увѣнча съ мжченическа смърть. Неговиятъ подвигъ не доби голѣма известность. Той сподѣли участьта на своитѣ съграждани и на всички ония борци отъ селата, които, събрани въ Брацигово и възпламенени отъ него, противостояха храбро на нѣколко пжти по-голѣми сили.

Борбата трая деветь дена. Възстаницитѣ безъ водачъ отвънъ, въоржжени съ евзалии и кремъкови пушки, закрити задъ окопи и задъ дъсчени укрепления, измислени отъ тѣхъ, се бранѣха юнашки противъ хиляди башибозуци, надошли отъ Пловдивъ, отъ Пазарджикъ или слѣзнали отъ най-далечнитѣ краища на Родопитѣ, едни пеши, други на коне, подъ предводителството на познати бегове. Числото на башибозуцитѣ расте всѣки день. Тѣ идатъ надменни, убедени, че самото имъ появяване ще сплаши тия прости зидари и селяни. Ала всички опити да превзематъ селото съ пристжпъ бѣха отблъснати.

Най-после пристигна войска. Една зарань възстаницитѣ виждатъ по хълмоветѣ, откъмъ Чанакчиево, турски шатри и нѣколко топа зинали зловещо надъ селото. Нѣколко гюллета прелитатъ надъ селото. Да се противятъ по-нататъкъ е и невъзможно, и безполезно. Събира се съветъ отъ първенцитѣ и главатаритѣ на възстаницитѣ и решава, че сега, когато юначеството не помага, трѣбва да спасятъ градеца заедно съ прибѣгналитѣ въ него жители отъ близкитѣ села. Една депутация тръгва за турския лагеръ и се явява предъ пашата. Депутацията обявява, че селянитѣ сж се защищавали противъ башибозуцитѣ, защото се страхували, че ще разорятъ селото, но предъ редовната войска тѣ слагатъ оржжие. Хасанъ паша приема това изявление на покорность и обещава да запази селото, но съ условие, да му предадатъ въ единъ часъ Петлешкова.

Депутацията се завръща, розбита отъ скръбь за страшното послание, което е приела; но трѣбва да го изпълни, и безъ да се отбие никжде, безъ да обади никому нищо, отива право у Петлешкова. Самъ Петлешковъ е въ кжщата си Пратеницитѣ отиватъ при него и му съобщаватъ думитѣ на пашата. Петлешковъ ги изслушва бледенъ и нѣколко време стои предъ тѣхъ съ наведени очи, онѣмѣлъ, неподвиженъ, като ударенъ отъ грьмъ. Стоятъ нѣми и пратеницитѣ. Следъ нѣколко минути мълчание, презъ което всички изтърпяватъ смъртни мжки, Петлешковъ дига глава и казва:

— Ще ида. По-добре да загине единъ човѣкъ, отколкото да се разсипва цѣло село.

Въ единъ мигъ всичко се узнава вкжщи. Около Петлешкова се събиратъ всички домашни. Всички плачатъ: баща, майка, млада жена, малки деца. Злобно предчувствие притиска сърдцата на всички. Той е далъ дума. Съ сълзи на очи се прощава съ всички и тръгва за турския лагеръ.

На другия день петдесеть брэциговци и селяни отъ околностьта, отбелязани като най-виновни, излѣзоха отъ село о, вързани съ вжжа и белекчета, между единъ ко вой отъ войници. Недалеко отъ селото, на нѣколко крачки отъ пжтя, който води за Пазарджикъ, тѣ видѣха, че гори огънь. Когато дойдоха насреща му, едно страшно зрелище потресе всички. Срѣдъ едно колело отъ войници на огъня се печеше живъ човѣкъ. Тоя човѣкъ бѣше Петлешковъ.

Клането въ Батакъ.

Зах. Стояновъ.

Батакъ бѣше обграденъ съ люти башибозуци, които не давали птичка да прехвръкне ни навънъ ни навжтре. Борбата бѣше неравна. Батачени бѣха обречени вече на клане.

На 1 май неприятельтъ се вмъкналъ въ селото изъ долния край, безъ да срещне съпротивление; напротивъ — билъ поканенъ даже отъ самитѣ българи-чорбаджии съ обещание, че селото ще си предаде оржжието. Нѣколко души действително си предали оржжията на неприятеля. Но намѣренията на тоя подълъ неприятель били звѣрски, коварни, мръсни и ужасни. Щомъ се свършило предаването, главорѣзитѣ башибозуци запретнали ржкави. Тѣ нападнали обезоржженитѣ жертви, отсичали имъ главитѣ съ брадви, като ги водѣли една по една до едно сложено на земята дърво: тамъ ги сѣкли като дърва . . . Плачъ, писъци и молби излизали отъ устата на всички. Тая варварска постжпка на башибозуцитѣ турила цѣлото село въ ужасъ и трепетъ. Жени, деца и гологлави мжже бѣгали изъ селото къмъ горния край. Тѣхнитѣ разказвания смутили слушателитѣ, които решили да се защищаватъ на позицитѣ си до доследна капка кръвь.

Тоя день (1 май) е станала най отчаяната битка между баташкитѣ възстаници и башибозуцитѣ на Барутанлията — по цѣлата отбранителна линия около селото. На нѣколко пжти нападателитѣ, които се влѣчели по коремъ, наближавали позициитѣ, но бивали връщани отъ огъня на възстаницитѣ. Битката е траяла почти цѣлия день.

Късно вечерьта башибозуцитѣ се оттеглили въ лагеритѣ си мълчаливо, безъ куражъ. Барутанлията свикалъ презъ нощьта съветъ отъ всички предводители.

Страшенъ билъ тоя съветъ, въ който се решавала сждбата на хиляди човѣшки сжщества. Решено било: клане, безпощадно изтрѣбление съ огънь и съ мечъ на всичко, що е българско, безъ разлика на полъ и възрасть, пожаръ, плячка и грабителство, похитителство и на честь и на имотъ.

На другата зарань още (2 май) Ахмеда пристжпилъ къмъ изпълнение на своя затаенъ и коваренъ планъ. Въ башибозушките позиции царувала дълбока тишина. Предъ обѣдъ пристигналъ въ селото единъ влахъ — пратеникъ отъ страна на Барутанлията да преговаря. Той говорилъ убедително предъ населението за благитѣ намѣрения на Ахмеда; увѣрявалъ, че ако се предадатъ заедно съ оржжието си, всѣкиму животътъ ще бжде пощаденъ, башибозуцитѣ до единъ щѣли да бждатъ изпратени на мѣстата си — медъ и масло щѣли да потекатъ. Тоя цинцаринъ, ималъ среща и съ Ангелъ Кавлака и Георги Серафимовъ, които били възхитени отъ постжпката на Ахмеда. На часа още Ангелъ Кавлакътъ, заедно съ влаха, се затекълъ въ турския лагеръ при Ахмеда, за да разбере работата по-добре. Тоя последниятъ го приелъ твърде ласкаво. Той го увѣрилъ, че ако батачани склонятъ да си предадатъ оржжието, никакво зло нѣма да ги последва; напротивъ, щѣлъ да издаде заповѣдь да се разотидатъ башибозуцитѣ, — и, пакъ по старому, всѣки щѣлъ да си гледа частната работа. Ахмеда се заклелъ въ името на Мохамеда предъ очитѣ на Кавлака, че всичко това е искрено.

Презъ това време пушкитѣ мълчали; и отъ двете страни чакали резултата отъ преговоритѣ.

Ангелъ Кавлакътъ се завърналъ въ селото. Той разказалъ всичко подробно.

Една часть отъ населението се повела по думитѣ на Кавлака и склонила да сложи оржжие, а повечето, постоянствували твърде живо, да се не дава оржжието, но да удрятъ всички до последна капка кръвь,

— Не вѣрвайте! Всичко това е турски капанъ за по-лесното ни избиване, говорѣли тѣ на смутеното население.

Населението се раздѣлило на две партии — за и противъ предаването. Шумъ и ропгания се слушали навсѣкжде.

Партията за предаването взела връхъ.

Следъ това се започнало събирането на оржжието, което се трупало на купъ.

Барутанлията се обърналъ къмъ своитѣ башибозуци и далъ заповѣдь да се отдѣлятъ 20 – 30 души и да отидатъ въ селото да претърсятъ добре за още оржжие.

Башибозуцитѣ увѣрили Барутанлията втори пжть, че оржжието е само онова, което донесли най-напредъ и че ни единъ пищовъ не могли да намѣрятъ при второто претърсване.

Като се увѣрилъ вече наздраво, че батачани сж въ негови ржце, Ахмеда скочилъ на крака, погледналъ къмъ своитѣ кръвници, изревалъ, колкото му е силата: Хайде сега да ви видя! като посочилъ съ пръстъ на изпоплашенитѣ и безъ това и полумъртви наши пратеници, които били заградени като приготвени за клане овци. Башибозуцитѣ наскочили, надпреваряли се единъ презъ други като вълци, кой по-напредъ да си накървави зжба.

* * *

Известието за звѣрското затриване на баташкитѣ пратеници скоро достигнало въ селото. То поразило и мало и голѣмо, старо и младо. Стреснатото и беззащитно население, като стадо овци, се затекло да се затвори въ черквата и училището и тамъ чакало своята решена вече участь. Плачъ и ридание, вопли и охкания едвамъ се разпознавали между трещенето на огъня и кучешкитѣ виения.

Въ башибозушкия лагеръ – всички главорѣзи били на кракъ. Цѣлото пълчище, заедно съ своитѣ байраци и началници, се отправило, като че отивало на сватба, къмъ запаленото село.

Около хиляда души отъ тия кръвници застанали край селото въ верига, за да убиватъ всѣка жертва, която би се опитала да се спаси отъ клането чрезъ бѣгане, а всички други нахлули въ селото като бѣсна глутница. Било вече тъмна вечерь, по небето тукъ-тамъ блещукали звездици. Тѣхнитѣ мрачни лица се освѣтявали отъ запаленитѣ на долния край кжщи.

Въ пжтя си изъ селото кръвожаднитѣ плячкаджии, следъ като побутнали тукъ-тамъ изъ празднитѣ кжщи, едно за плячка, друго да убиватъ, трето да безчестятъ, спрѣли се около черковнитѣ стени и училището. Опитали се веднажъ, опитали се два пжти да строшатъ черковнитѣ врата или да прескочатъ стенитѣ, но не могли. Викове отстрана на нападащитѣ заглушвали въздуха и пораждали ужасъ и трепетъ въ сърдцата на заключенитѣ батачани.

Башибозуцитѣ влѣзли въ училището безъ никакво препятствие и клането се захванало още отъ вратата. Мнозина имало скрити вжтре въ долапитѣ; тѣ така сжщо били измушени и накастрени. Въ долния катъ на училището имало до 200 души скрити мжже, жени и деца, които кръвницитѣ, отъ много сърдзина, не могли да намѣрятъ. Тѣ изгорѣли живи, защото башибо-

зуцитѣ ча тръгване, запалили отъ четиритѣ страни това здание Тѣхнитѣ писъци и вопли отъ ужасна мжка били чути следъ малко.

Ако въ училището числото на жертвитѣ е възлизало до 200—250 души, то въ черквата е било десетина пжти повече. Повечето багачани се скрили въ черквата — като мѣсто по укрепено, отъ една страна, а отъ друга, като храмъ божи. Освенъ вжтрешностьта на храма, и дворътъ е билъ изпълненъ съ народъ. Башибозуцитѣ, като не могли да строшатъ пжтната врата, заобиколили наоколо черковния зидъ.

Скоро неприятелитѣ пробили малки дупки около черковния зидъ, въ които си увирали пушкитѣ и убивали населението изъ двора. Огъньтъ на неприятелскитѣ пушки се увеличавалъ изъ дупкитѣ на зидоветѣ и убититѣ, повечето жени и дребни дечица, падали на земята по десетина отведнажъ, като класъ на нива.

Плачове, молби до Бога и на турски и на български, призоваване и Христа и Мохамеда, охкане отъ страна на умиращитѣ, грозно хъркане, болезнени стенания, молби за капка водица да се разхладятъ изгорѣли уста и попукани устни, други молби съ слабъ гласъ „нѣма ли нѣкой да ме доубие за хаиръ" — се слушали изъ цѣлия черковенъ дворъ.

Задъ черковния зидъ се слушало — удрете! дръжте! Нѣколко жени, които имали злочестина да мислятъ, че и чалмата има сърдце, отворили вратата и извикали, колкото имъ сила стига: „милость! милость!" На минутата още башибозуцитѣ се показали въ черковния дворъ съ голи ятагани въ ржка, и — о, Боже! Сега се захваща вече оная сърдцераздирателна, оная кървава сцена, която помрачава ума, която смразява кръвьта и отъ която човѣкъ изгубва за минута хладнокръвие. И заиграли ножоветѣ. Въртѣли се направо, и налѣво, и нагоре, и надолу. Звънтѣли, и топлата кръвь, която течала по острилата имъ, като по улей, сипѣла се надъ главитѣ на жертвитѣ като дребна роса... Три разнообразни викове опредѣляли хода на клането. Първиятъ билъ: „Оле-ле, майчице! — Де остана, мила рожбо! — Смили се, пресвета Богородице..." Вториятъ билъ: „Удряйте, чоджукларъ! Не правете разлика между стари и млади — всички сж невѣрни кучета". А третиятъ — третиятъ билъ грозниятъ трѣсъкъ, чупенето и трошенето на коститѣ и черепитѣ отъ ятаганитѣ.

Клането продължавало почти цѣлата нощь. Населението тичало къмъ черковнитѣ врата за спасение.

* * *

Сънвало 3 май — паметниятъ за батачани день. Слънцето огрѣло, както обикновено, и освѣтило съ първитѣ си лжчи ужасната картина. На останалитѣ живи батачани тя замразила кръвьта въ жилитѣ, когато тѣ съгледали отъ черквата натъркалянитѣ по двора свои селяни. Тѣ потреперали втори пжть, въобразили си, че сжщата участь ще да постигне и тѣхъ и много пресипнали гласове изпомежду имъ изревали отчаяно, когато познали — кой своя рожба, кой жена си и майка си, коя мжжа си и своя старъ баща. Малко по-надалечъ стояли наредени чалмоноснитѣ звѣрове, подпрѣни на пушкитѣ си. Тѣ се любували на картината, кикотѣли се безобразно, подигравали се съ положението на издъхналитѣ вече трупове.

Не останали за дълго време башибозуцитѣ така. Тѣ знаяли, че иматъ още много работа — черквата стояла непокжтната. Но поспрѣли се малко за почивка отъ нощнитѣ действия, тѣхенъ е деньтъ, жертвата ги чака въ клеткитѣ — птица да бжде, не ще може да избѣгне.

Неприятелитѣ отъ най-напредъ се струпали около черковната врата, която била затворена вече. Тѣ насилили да я отворятъ или строшатъ, но било невъзможно. Тѣ се покатерили по зидоветѣ на храма, и надъ главитѣ на запрѣнитѣ жертви се показали цевитѣ на нѣколко пушки, пъхнати презъ прозорцитѣ. Огъньтъ пламналъ, куршумитѣ запищѣли, като нанизвали по петь души отъ единъ пжть, и жертвитѣ клюмвали глави на гърдитѣ си, но дълго време стоели на крака като статуи, защото притиснатото множество ги поддържало помежду си, да не паднатъ на земята. Задушената атмосфера въ тѣсната черквица станала още по-нетърпима отъ гърмежитѣ на пушкитѣ. Молбитѣ за пощада цепѣли въздуха отчаяно.

— Предайте се, ще останете живи, — отговорили нѣколко гласа отъ душманитѣ.

Полуубитото население—не че повѣрвило на неприятелскитѣ обещания, които опитало вече нѣколко пжти, но като нѣмало друго спасение, като виждало, че и въ черквата ще да бжде избито, отворило вратата.

Щомъ се подали башибозуцитѣ на вратата съ голи ятагани въ ржцетѣ, всички затворени паднали на молба, женитѣ показвали децата си, и, за да омилостивятъ нѣкакъ кръвницитѣ, искали да цѣлуватъ дръжкитѣ на окървавенитѣ ятагани, наричали ги синове, братя и бащи. Всичко напусто! Башибозуцитѣ прекрачили надъ-

галитѣ при вратата трупове, като дърва, и отъ ново започнали да въртятъ ятаганитѣ. И така въ черковната ограда клането продължавало нѣколко часа. Отъ най-напредъ жертвитѣ сж били обирани и измжчвани да изкажатъ своето богатство, а после сж бивали закалвани. Мнозина мжжс спасили своя животъ като легнали между изкланитѣ и се престорили на умрѣли.

Миналъ и тоя день. Рано сутриньта на 5 май Барутанлията издалъ втора заповѣдь — да излѣзатъ всички батачани навънъ, предъ черквата — мжже и жени. Женитѣ били отдѣлени настрана.

Барутанлията се явилъ тържествено на мѣстото, дето били събрани нещастницитѣ, възседналъ на конь и заобиколенъ отъ по-главнитѣ главорѣзи. Погледналъ той кръвнишки къмъ беззащитнитѣ; разигралъ напреде имъ своя атъ, за да покаже на полуубититѣ своето могжщество, махналъ съ ржка да отстжпятъ женитѣ още по-надалечъ отъ мжжетѣ, които възлизали на брой около 300 души, и издалъ трета заповѣдь: — „Теглете ятаганитѣ!" . . .

Около хиляда ножа лъснали въ въздуха. Главорѣзитѣ заобиколили отъ всѣка страна тристата мжченици и налетѣли отгоре имъ като сжщински звѣрове. Мжченицитѣ се свили на купъ, като стадо предъ силна вихрушка, изпищѣли, пснавели си главитѣ надолу, за да не гледатъ съ очитѣ си онова, що става задъ гърба имъ, затреперали имъ колѣнетѣ, прекръстили се нѣколко отъ тѣхъ, които помнѣли още себе си, и преклонили глава тихо и спокойно предъ смъртьта. Трѣсъкътъ на коститѣ и звънтенето на ятаганитѣ се чували нѣколко крачки надалечъ.

Когато нещастнитѣ жени, които стоели малко по настрана, видѣли ужасната участь на своитѣ мжже, братя и бащи, на минутата още примрѣли на своето мѣсто. Тѣ изпищѣли, колкото имъ гласъ достига, обърнали се гърбомъ и закрили очитѣ си съ ржце да не гледатъ кръвопролитието, да не бждатъ очевидци на сърцераздирателнитѣ мжки и охкания. Но дивата тълпа не пощадила и тѣхъ. И тѣ били нападнати отъ башибозуцитѣ.

Тристата мжченици били довършени тоя день до кракъ н дървения мостъ, предъ училището.

Следъ нѣколко деня Батакъ представлявалъ ужасна картина.

Когато си догорѣлъ спокойно, когато върху изсъхналитѣ скелети не останало вече ни единъ дрипелъ, когато миризмата, произведена отъ гниенето на хиляди трупове въ лѣтната жега отравяла въздуха, Батакъ станалъ прибежище на бѣснитѣ кучета и на бѣлитѣ орли. . . .

Смъртьта на Каблешковъ.

К. Величковъ.

Следъ като напустна търговията, той се бѣше оттеглилъ да живѣе въ Пазарджикъ. Малкото пари, които бѣше успѣлъ да спести, даваха му възможность, при общата евтиния, да води почти охоленъ животъ за онова време. Кѫщата му стана скоро сборталище на всичката интелигенция въ града. Той привлѣче около себе си всичко, що мислѣше и ламтѣше за високи идеали. Учителитѣ стояха на първо мѣсто. Съставлявахме така единъ малъкъ свѣтъ, свързанъ по мисли и чувства, надъ който Каблешковъ упражняваше истинско очарование по силата на духа си и красноречието си. Той обичаше съ страсть пренията, и събранията ни минаваха повечето пѫти въ дълги и нескончаеми разисквания по въпроси, подигнати отъ него. Въодушевлението, съ което защищаваше своитѣ идеи, придаваше на тия прения извънредна живость и интересъ. Въпроситѣ, които подигаха тия живи прения, носѣха изобщо отвлѣченъ характеръ и отговаряха на идеалното настроение, въ което живѣехме. Ето два, които и досега не сѫ се заличили отъ паметьта ми: „Има ли случай, когато лъжата може да бѫде позволена и оправдана?" „Ако бѣхъ располагалъ съ нѣколко милиона, какъ бихъ могълъ да ги употрѣбя съ най-голѣма полза за народа: като отворя основни училища или като основа университетъ? Отъ тоя родъ бѣха всичкитѣ други.

Малко време преди Старо-Загорската случка, Каблешковъ напустна Пазарджикъ и отиде да живѣе въ Копривщица. Гнѣздото се разтури, но връзкитѣ останаха. Бѣха се изминали нѣколко месеца, когато, една вечерь, като се завърнахъ у дома, намѣрихъ го тамъ, че приказва съ майка ми и баща ми. Той бѣше току пристигналъ отъ пѫть и, безъ да се бави въ хана, дето бѣше оставилъ коня и вещитѣ си, бѣше дошелъ дома. Носѣше лустрени чизми.

Щомъ се прибрахме следъ ядене въ стаята си, изправи се предъ миндера, дето бѣхъ седналъ и тържествено ми каза:

— Ида нарочно, за да ти съобща една важна, много важна работа. Никога нѣма да се сѣтишъ, за какво се касае. Ти само ще знаешъ това, за което ще ти говоря. Ти си размишлявалъ, по какви начини може да се освободи България. Какъ мислишъ, че може да се постигне това съ най-малко жертви?

Постарахъ се да отговоря, както можехъ, на тоя и неочакванъ, и страшенъ въпросъ.

Той продължи:

— Нѣма да угадишъ. Има едно срѣдство да се освободи България, не само съ най-малко жертви, но, може би, почти безъ жертви. То изисква да се намѣри единъ човѣкъ, който да се реши да пожертвува себе си. Тоя човѣкъ ще бжда азъ. Ти знаешъ, че отдавна съмъ преживѣлъ живота си. Не очаквамъ отъ него нищо и за нищо не ми е милъ. Искамъ съ смъртьта си да услужа на отечеството. Само за това съмъ мислилъ, отъ когато съмъ се прибралъ въ Копривщица, и дошелъ съмъ да ти съобща решението, което съмъ взелъ. Ще отида въ Цариградъ и ще убия Султана. Това ще предизвика клане на християнитѣ и на европейцитѣ. Силитѣ ще бждатъ принудени да се намѣсятъ и да решатъ веднажъ завинаги източния въпросъ, като съставятъ отъ разнитѣ народности, които населяватъ империята, отдѣлни самостоятелни господарства. Думитѣ ми те очудватъ. Всичко съмъ обмислилъ, всичко съмъ взелъ предвидъ. Убеденъ съмъ въ успѣшния изходъ на моя планъ и нищо не може да ме разколебае въ решението ми.

И той ми изложи подробно цѣлия си планъ.

Какъ студено и слабо ми се вижда сега всичко това, като го излагамъ съ свои думи!

* * *

Каблешкова очакваха въ Пловдивъ. Властитѣ оттука бѣха го изискали, като възлагаха особни надежди на разкритията, които мислѣха, че ще направи. Отъ разни затворници тука и въ Пазарджикъ бѣхъ узналъ за измѣната, на която е станалъ жертва въ Копривщица, за затварянето му, за освобождението му отъ Бобекова, за избѣгването му и за хващането му въ Балкана. Само ония, които го познаваха, могатъ да си представятъ, какви мжки е изтърпѣлъ, когато се е видѣлъ беззащитенъ, пленникъ, прогласенъ за народенъ злосторникъ отъ ония сжщитѣ граждани и селяни, които е билъ възпламенилъ за борба. Него не го е плашила смъртьта. Той я искаше, той й се бѣше отдалъ отъ първия день, когато се бѣше хвърлилъ въ революционното движение. Ако е проклиналъ за нѣщо сждбата си въ тия страшни часове, когато е слушалъ тълпата да ликува около затвора му, то е, че първата пушка, която е препукала, не е ударила него, за да отнесе въ гроба си непокжтнати мечтанията, съ които е живѣлъ. Съ слабо здраве, той е билъ изнуренъ отъ непосилни вълнения въ възстанието. Всѣки день го е тресло. Въ гората, когато е бѣгалъ, разбитъ отъ нравствени и физически мжчения, той е молилъ другаритѣ си нѣколко пжти да го убиятъ. Когато сж го видѣли

въ Търново, той е приличалъ на скелетъ. Поведението му предъ съда е било мъжествено. Той се е изправилъ предъ съдиитѣ не като обвиняемъ, а като обвинитель. „Възстанието, — казалъ той, — бѣше единъ протестъ противъ притѣсненията и лошото управление на страната. Народътъ прибѣгна къмъ него, защото нѣмаше друго срѣдство да обърне вниманието на държавата и на Европа къмъ своитѣ бедствия. Правителството го потъпка, но идеята, отъ която го излѣзе, остана да живѣе въ сърдцата. Тя нѣма да загине, ще роди нови борци, които ще подематъ по-смѣло започнатата борба".

Било на подбивъ, било защото е искалъ да представи, че революционното движение е съ всеобщъ характеръ и въ него сж били увлѣчени всичкитѣ слоеве на обществото, Каблешковъ е билъ казалъ въ Търново, че въ комитетитѣ сж участвували всички пловдивски първенци. Той е можалъ да даде тия показания, като е билъ убеденъ, че, лишени отъ всѣко фактическо основание, тѣ не сж могли да иматъ никакво опасно последствие за лицата, които сж били досегнати въ тѣхъ. Въ числото на тия лица билъ е включенъ, ако се не лъжа, и собствениятъ му чичо. Турцитѣ, обаче, като вѣрваха, което желаеха, гледаха съвсемъ сериозно на тия показания и бѣха убедени, че съ дохождането на Каблешкова въ Пловдивъ ще бждатъ напълно потвърдени и доказани.

Още въ Пловдивъ се научихме за неговата смърть, но погрѣшно ни бѣха казали на първо мѣсто, че се е убилъ въ Ловечъ. Водили сж го почти свободенъ. Билъ е на конь и го е придружавалъ единъ офицеринъ. Въ Габрово го оставили да пренощува въ кауша на заптиетата. Той се възползувалъ отъ единъ моментъ, когато всичкитѣ заптиета били излѣзли, откачилъ единъ револверъ отъ стената и се застрелялъ. Когато заптиетата, при чуването на гърмежа, се затекли въ кауша, намѣрили го че издъхва, облѣнъ въ своята кръвь.

Геройската смърть довърши единъ хубавъ животъ. Думитѣ сж безсилни да изкажатъ за него похвала, каквато му се пада. Той принадлежеше къмъ рода на ония малцина избранници, които правятъ великитѣ събития.

Следъ Априлското възстание.

К. Величковъ.

На петия день зараньта дворътъ се напълни внезапно съ заптиета въ пълно въоржжение, и следъ малко видѣхме, че се зададе самиятъ *началникъ* на полицията, придруженъ отъ единъ сонмъ *граждански* чиновници. Не се минаха нѣколко минути, ключалкитѣ

на вратитѣ защракаха, взеха да отварятъ една следъ друга стаитѣ, и нещастнитѣ затворници потекоха изъ тѣхъ на гжсти тълпи като изъ мравуняци.

Нѣма да се повтори въ живота ми день по-страшенъ отъ тоя. Никога горесть по-страшна нѣма да сътресе душата ми. Тъкмо когато излизахъ отъ стаята, едно заптие, съ пушка въ ржцетѣ, дигната нагоре и обърната съ дръжката напредъ, прелетѣ край насъ по стжпкитѣ на нѣколко затворници, които бѣгаха предъ него, и, като ги застигна на нѣколко крачки, удари единого отъ тѣхъ въ главата и го простре на земята. Веднага нѣколко гласа повториха името на баща ми, като прибавиха: убиха го! Като лудъ се затекохъ презъ навалицата, която бѣше се набрала около мѣстото, дето бѣше падналъ. Бѣше, наистина, баща ми. Доде да стигна, жандарми и нѣколко затворници бѣха го дигнали и бѣха го турили да седне. Кръвь шуртѣше отъ главата и обливаше цѣлото му лице. Бѣхъ онѣмѣлъ отъ жалость; седнахъ до него на земята, хванахъ ржката му, гледахъ го вцепенъ, разтреперанъ и викахъ само: „тате, тате!“ да ми се обади, да видя, че е живъ. Донесоха вода и взеха да поливатъ главата му. Всичкитѣ чиновници бѣха го заобиколили и, дали защото бѣха трогнати отъ нещастието, или се срамуваха отъ варварския актъ, настояваха да сипватъ вода, за да спратъ кръвьта. Оживѣхъ, когато видѣхъ, че отвори очитѣ си и ме позна. Стиснахъ мълчаливо ржцетѣ си и сълзи потекоха отъ очитѣ ми. Той се съвзе полека-лека, изгледа ме жаловито, и въ тая минута, когато бѣше въ опасность живота му, той забрави себе-си и положението си и помисли за мене. „Иди, синко,—каза ми,—нѣма ми нищо, не мисли за мене, гледай да не направятъ тебе нѣщо“. О, бащинска обичь! Звучала ли си нѣкога по-силно и по трогателно въ човѣшки думи? Сълзи пълнѣха очитѣ ми, поискахъ да му кажа нѣщо и не можахъ, цѣлунахъ ржката му и се отдалечихъ. По заповѣдь на чиновницитѣ, две заптиета го взеха веднага подъ ржка и го заведоха въ конашкия затворъ, дето остана до освобождението си.

Неизразимо печално зрелище представляваше това множество отъ затворници. Извехтѣли и прашни облѣкла, посърнали лица, всичко говорѣше за нещастие, разорение и унижение. Всички изглеждаха убити, измършавѣли, повехнали. Това бѣха хората, които бѣха носили въ гърдитѣ си три месеца великата мечта за освобождението на отечеството, бѣха живѣли въ нея, бѣха се опивали отъ нея. Три месеца душитѣ имъ бѣше възпламенявала надеждата, че ще я видятъ сбжднатa съ мишцитѣ си, съ храбростьта си. Земята щѣше да потрепери отъ стжпкитѣ имъ, канаритѣ и усоитѣ

балкански щѣха да екнатъ отъ подвизитѣ имъ, и славата имъ щѣше да прогърми далече, щѣше да очуди, да раздвижи, да покърти свѣта. И ето, сега тѣ бѣха една сганъ, която треперѣше, покорна, малодушна предъ една шепа заптии. Всички навели оплашено очи, сгушили се единъ до други, не смѣятъ да погледнатъ, не смѣятъ да си продуматъ.

Заптиетата ги събиратъ на групи по села и блъскатъ ги, за да се събиратъ на една страна на двора, защото ще се четатъ имената и всѣки, който си чуе името, трѣбва да мине на друга страна. И имената захващатъ да се четатъ, а въ това време отъ ханската врата други заптиета влизатъ и мъкнатъ тежки желѣзни вериги и ги турятъ до входа. Внезапно се найдохъ въ една група отъ затворници, дето бѣха панагюрци. Познавахъ ги всички. Тукъ бѣха учительтъ Мачевъ, Захарий Койчевъ, Филипъ Щърбановъ. Найденъ Дриновъ. Тѣ бѣха членове на панагюрския революционенъ комитетъ, който се бѣше преобърналъ отпосле въ временно правителство. Бѣхъ ги видѣлъ въ пълната имъ слава, когато, подъ председателството на Бенковски, обсѫждаха най-важни въпроси, решаваха сѫдбинитѣ на България и на империята и изпращаха заповѣди по цѣлото окрѫжие. Какви спомени и каква среща! Стиснахме мълчаливо рѫцетѣ си.

И настѫпва още по-тежка минута. Когато се свърши четенето на имената, което се продължава повече отъ часъ, поведоха ни по нѣколко души къмъ входа и почнаха да ни връзватъ. До желѣзата, които се издигаха на нѣколко грамади, бѣха натрупали друга грамада отъ вѫжета. Почнаха отъ синджиритѣ. Всѣки синджиръ бѣше назначенъ за четворица души и за тая цель бѣше снабденъ съ четири халки, които се прекарваха на врата и се затваряха съ катанецъ. Прекараха и мене подъ синджира, съ двама граждани и единъ селянинъ. Селянинътъ и азъ бѣхме на двата краища на синджира, той отлѣво, азъ отдѣсно. Рѫцетѣ ни бѣха оставени свободни. Синджиритѣ стигнаха едва за половината затворници. Останалитѣ затворници вързаха съ вѫжета за рѫцетѣ, пакъ по четворица на вѫже. Само двамата, които бѣха на краищата, оставаха свободни съ едната си рѫка.

Когато всичко бѣше извършено, изкараха ни на улицата и ни спрѣха между два реда солдати, натъкмени за пѫть.

Недалече отъ мѣстото, дето ни бѣха спрѣли, бѣха се сгушили, една до друга, жени, гражданки и селянки, дошли да видятъ своитѣ на тръгване, да имъ донесатъ по нѣщо, да ги изпратятъ съ благословиитѣ си. Посърнали, нѣми, забрадени повечето съ черни кърпи, събрали се да следватъ сякашъ нѣкое по-

Бѣха ги осждили на смърть.

Мъртва тишина легна надъ цѣлата тъмница. Дворътъ, другъ пжть пъленъ съ затворници, бѣше пустъ сега. Затворницитѣ седѣха всички въ стаитѣ си, нѣми, посърнали. Призракътъ на смъртьта бѣше влѣзълъ въ тъмницата

Не минуваше вече день да не заведатъ по нѣколко души на бесилка. Смъртна присжда очакваше всички, които се явиха предъ сждилището.

Смъртнитѣ присжди се изпълняваха, обикновено, на следния день. Понѣкога, обаче, властитѣ оставаха да преминатъ и два и три дена. Защо правѣха това, не можеше да се знае, но това забавяне озаряваше съ надежда нещастнитѣ осждени. Може би, заповѣдь е дошла отъ Цариградъ да прекратятъ бесенията, може би, Европа се е намѣсила . . .

Единъ день докараха при насъ единъ снаженъ и юначенъ на видъ селянинъ, съ едно младо момче, почти дете. Тѣ бѣха вързани заедно за ржцетѣ съ белекчета.

Въ затвора се разчу, че доведенитѣ били баща и синъ и не остана никой, който да ги не пожали.

„Не бой се, синко, лесно се умира", — утешаваше бащата момчето.

На другия день ги заведоха въ Пазарджикъ, дето ги бѣха обесили единъ до други.

* * *

Единъ день, обаче, въ тъмницата стана необикновено голѣмо движение. Заптиетата тичатъ на една и на друга страна, разреждатъ затворницитѣ, дето сж много, разковаватъ веригитѣ отъ ония, които сж подложени на мжки, раздигватъ всички предмети, които наумяватъ за изтезания, даватъ заповѣди да се чистятъ стаитѣ. Тѣ сж, при това, чудно кротки, предупредителни и любезни съ всички. Какво е това?—питаме се единъ други въ недоумение, но чувствуваме, че става нѣщо, което не е въ наша вреда. Подиръ малко, като се подаваме отъ стаитѣ си, виждаме всичкитѣ заптиета изправени въ два реда до вратата на затвора, съ Хасанъ чаушъ на чело. Вратитѣ се отварятъ и влизатъ нѣколко души европейци, придружени отъ турски чиновници. Новината се разнася отъ уста на уста между всички затворници съ свѣткавична бързина. Европейци! Европейци! Притискахме се на прозорцитѣ да можемъ да ги съзремъ. Кои бѣха тѣ? Френци, руси, англичани, американци? За насъ тѣ носѣха едно име, което иде да подаде ржка на слабитѣ и угнетенитѣ и

се изправя — съдия всемощенъ и всесиленъ — между тѣхъ и угнетителитѣ въ името на погъпканата правда, на оскверненитѣ закони на човѣщината. Усѣтихме се изведнажъ преродени, на всички ни като че камъкъ се дигна отъ гърдитѣ, когато ги видѣхме. Тая врата, която се отваряше само за известия на страхъ и на гибель, разкри се внезапно, като нѣкакъвъ проломъ, разкъртенъ отъ една мощна ръка, и предъ него, въ тоя адъ, въ който живѣехме задушени, нахлу свѣтлина, която озари сърдцата ни. Една радость по-чиста, по възвишена, разтупваше гърдитѣ ни. Ние посрещнахме гоститѣ съ онова също чувство, съ което ги бѣше посрещналъ цѣлъ народъ, като виждаше, че бедствията му сж трогнали свѣта Тържествувахме въ душитѣ си отъ мисъльта, че тия бедствия сж намѣрили съчувствие въ Европа, че тя иска да ги знае, че ще дигне, може би, мощния си гласъ да ни защити. Не, нѣмаше да идатъ безъ полза теглата ни. Възстанието не е било само да покрие земята ни съ пепелища и да даде безпомощни жертви на бесилкитѣ и на тъмницитѣ. Бодростьта се възраждаше въ унилитѣ ни духове. Можехме да гледаме съ надежда на бждащето и да чакаме и ние награда за жребия, който ни се бѣше падналъ.

Гоститѣ изходиха всичкитѣ отдѣления на тъмницата. Тѣ бѣха участвували или идѣха сега да вематъ участие въ комисиитѣ, които бѣха изпратени да констатиратъ извършенитѣ звѣрства подиръ възстанието. Когато се качиха на чардака, дето бѣше стаята ни, всичкитѣ ми другари поискаха, като дойдатъ при насъ, да имъ говоря. Тая идея се бѣше родила внезапно и честьта, която ми се правѣше, се дължеше на обстоятелството, че, между всички затворници въ стаята ни, само азъ знаехъ френски. Бѣхме вече всички прави до вратата, когато се подадоха гоститѣ, и азъ се видѣхъ изблъсканъ напредъ.

„Говори, говори!“ — викаха всички въ единъ гласъ задъ мене.

И азъ се подчинихъ на общото желание. Не мога днесъ да помня, какво съмъ говорилъ, но дадохъ пълна воля на чувствата, които бѣха накипѣли въ гърдитѣ на всички ни. Постарахъ се, доколкото обстоятелството можеше да допусне, да представя въ най-черни краски картината на общата неволя: тържествуващия произволъ, общото и лично отмъщение, оставено безнаказано да бѣснѣе, безразборното затваряне на виновни и невинни, изтезанията за изтръгване на приготвени отъ рано обвинения. Насърдченъ отъ вниманието, съ което ме слушаха гоститѣ, колкото повече говорѣхъ, толкова повече усѣщахъ да расте куражътъ ми и въодушевлението ми. Не искахъ да мисля, че ме

далъ утеха. Той бѣше взелъ българското дѣло като една мисия въ живота, на която се бѣше отдалъ съ всичкия си умъ, съ всичката си воля и енергия. Какъ трѣбва да се е радвалъ тоя день, когато е научилъ, че е спасилъ три живота и на три разтреперани майки е върналъ децата имъ! Това е била една отъ най-хубавитѣ награди, които е получилъ въ съвестьта си за положенитѣ си трудове презъ тая страшна година. Името му има право да стои между ония, които ние сме длъжни винаги да произнасяме съ благодарность. Бедствията, които постигнаха България, дадоха и въ Европа и въ Америка нѣколко гения, които ѝ посветиха всичкитѣ си сили, за да я извлѣкатъ отъ робската ѝ участь. Единъ отъ тѣхъ е и той.

Следъ преминаването наруситѣ при Свищовъ.

Ив. Вазовъ.

На 15 юний, 1877 г., рускитѣ войски преминаха победоносно Дунава при Свищовъ. Десетина дена подиръ това князъ Черкаски повика членоветѣ на разтурянийя букурещки комитетъ въ квартирата си. Приемътъ бѣше студенъ, даже суровъ. Черкаски ни обяви, че ни вика да ни проводи като „преводчици" при разнитѣ руски корпуси въ България.

Стефанъ Стамболовъ се обади обиденъ:

— Азъ не ща служба!

— Азъ се записахъ въ опълчението, — обади се Олимпий Пановъ.

Князътъ климна и си влѣзе въ стаята.

На другия день азъ тръгнахъ за Свищовъ, преводчикъ не при корпусъ, а при губернатора на „Свищовския санджакъ".

Найденъ Геровъ, новоназначениятъ губернаторъ на „Свищовския санджакъ" пристигна следъ нѣколко деня.

Какви дни тревожни, необикновени, чудни!

Свищовъ бѣше тогава едничкото работеще пристанище на Дунава въ ръцетѣ на руситѣ. Презъ Свищовъ минаваха рускитѣ полкове, които отиваха да се стопятъ подъ рева на урата въ епическитѣ юрюши при Плѣвенъ. Свищовъ преобърнатъ на воененъ центъръ, на главенъ интендантски складъ на Плѣвенската армия и на Гурковата, глава на друма между Дунава и бойнитѣ полета, стана тѣсенъ за многохилядднитѣ си гости. Всичкитѣ български кѫщи се преобърнаха на квартири за рускитѣ военни; училищата и черквитѣ — на болници.

През първитѣ още дни азъ посетихъ дола при Стъкленъ, славния оня кѫтъ на дунавския брѣгъ, дето минаха рускитѣ войски съ Драгомирова и Скобелева подъ градъ куршуми и гранати. Цѣлъ Свищовъ, още подъ омаята на великото събитие, което му донесе свободата, разказваше за геройската неустрашимость и самопожертвувание на рускитѣ войници по вълнитѣ на Дунава и на брѣговетѣ му, на които е билъ трепетенъ зритель. На 15 юний ни единъ турски войникъ, ни единъ турчинъ не останали вече въ Свищовъ и въ укрепленията. Него день самитѣ свищовци не сѫ вѣрвали, че ще се озоватъ свободни. Завчасъ по всички български врати се появили кръстове, а фесоветѣ изчезнали. Всѣки наложилъ на главата си, каквото свърналъ: шапка, капела, гугла. Много българи, като нѣмали ни едното отъ тѣхъ, вързали си главитѣ съ женски кърпи. Азъ заварихъ още такива. Когато се появилъ Скобелевъ, главниятъ герой на деня, свищовскиятъ аптекарь Велизаръ Яковов ъ му държалъ разпалена речь на нѣмски. Скобелевъ му отговорилъ по руски: „Спасибо, вамъ!" и попиталъ, де има локанта*) за ядене. Локанта нѣмало въ Свищовъ и го нагостили въ една кѫща.

На другия день Свищовъ билъ честитъ да дочака и императора Александра — една година нѣщо следъ смъртьта на Ботева! — миналъ съ лодка. Царьтъ билъ придруженъ отъ главнокомандуващия Николая Николаевича, Наследника, Горчакова, Игнатиева. Възторгътъ билъ неописуемъ. Викове, китки, сълзи отъ радость. Икономъ попъ Христо го поздравилъ съ речь. Царьтъ миналъ презъ улицитѣ поръсени съ цвѣтя и отишелъ къмъ черквата, яхналъ на черъ конь, за да благодари Богу за великата победа.

Едни му цѣлували стремената, майки му подавали децата си да ги помилва, момиченца, съ рискъ да ги стѫпчатъ конетѣ, му поднасяли китки. Осемдесетгодишниятъ старецъ Иваница Алексиевъ застаналъ предъ императора и извикалъ: „Ние отпущаеши раба твоего, владико...!" и сѫщиятъ день умира отъ радость. Подиръ благодарствения молебенъ въ черквата, царьтъ прегърналъ и цѣлуналъ брата си Николая Николаевича, а народътъ въ полуда завикалъ „ура", всички лица били измокрени отъ сълзи. Царьтъ извадилъ кърпата си и отрилъ очитѣ си: и той заплакалъ! Божествени, царски сълзи!.. После цѣлувалъ рѫка на икономъ попъ Христа и му представилъ Наследника!

---

*) *Локанта* — гостилница.

ржката му, ала като направи две-три крачки, турски куршумъ и него повали. Другъ го замѣсти, ала и той падна на мѣстото си. Знамето лежеше на земята. Купъ турци се спустнаха и го взеха. Като лъвове се хвърлиха възъ тѣхъ опълченцитѣ и го освободиха. Всичко, що остана здраво, се събра сега около знамето; само то е цельта, надеждата; трѣбва да се измъкнатъ, за да измъкнатъ и знамето. — Назадъ! Скоро назадъ! И втурватъ се върху неприятеля, и си пробиватъ пжть въ живи тѣла: отстжпватъ и убиватъ, убиватъ и умиратъ. Окървавеното знаме прехвръква отъ едни ржце въ други.

V.

Тая шепа юнаци чудно изхвръкна най-сетне изъ прегръдкитѣ на смъртьта съ светото българско знаме.

Опълчението подиръ тоя страховитъ осемчасовъ бой, въ който отникжде не дойде помощь, биде смазано. Така само третата дружина, носителка и спасителка на знамето, която влѣзна въ боя съ 500 души, остави мрътви тамъ 207 души.

Бойното поле се постла съ грамада трупове отъ славно падналитѣ опълченци и отъ юначнитѣ имъ офицери, отъ които само петь оцѣлѣха отъ 20 — между тѣхъ трима паднаха подъ знамето, носейки го. Разбититѣ остатъци отъ юнашкото опълчение отстжпиха презъ прохода къмъ Казанлъкъ. Сюлейманъ паша не посмѣя да ги гони.

Опълченцитѣ на Шипка.

С. Кисовъ.

Положението на шипченския отрядъ ставаше все по-опасно. Следъ всѣка турска атака редоветѣ на борцитѣ все повече и повече намаляваха, а турцитѣ все по-яростно и по-яростно нападаха, като получаваха постоянно нови подкрепления. Подиръ дванадесеть такива атаки дружинниятъ командиръ обиколи ротитѣ и се обърна къмъ опълченцитѣ съ следнитѣ думи:

— „Братя! неприятельтъ ни окржжи отъ всички страни, така че пжть за отстжпване нѣма. Ще се държимъ, додето ни дойде помощь, и ако не успѣе да дойде, всички ще сложимъ тукъ кости за свободата на България. Затуй, юнаци, трѣбва да умремъ геройски, като се боримъ съ противника до последна капка кръвь".

Следъ тѣзи думи командирътъ запѣ „Шуми Марица". Пѣсеньта се подзе отъ опълченцитѣ по цѣлого лѣво крило. Планината грымна отъ ура . . .

Опълченцитѣ се прекръстиха и заеха мѣстата си . . . Атаката пакъ започна; тѣ ставаха все по-чести и по-ожесточени . . . Куршумитѣ летѣха отъ вси страни. Броятъ на раненитѣ и убититѣ се увеличаватъ . . . Гърмежитѣ откъмъ тила ни все повече и повече се зачестиха. Ей сега турцитѣ ще излѣзатъ на шосето, ако не сж още излѣзли, ще ни отрѣжатъ пжтя и ще свиятъ огнения кржгъ . . . И всичко е свършено . . . Всички чакаме съ замрѣло сърдце развръзката на кървавата драма, чакаме последного счепкване съ противника. Всички чакаме последната минута, но всички сме решени скжпо и прескжпо да продадемъ живота си. Барабанитѣ и тржбитѣ пакъ екнаха. Въздухътъ се огласи съ викове „Аллахъ-Аллахъ". Тамъ надъ урвата и стоманената батарея се изви цѣлъ облакъ отъ камъни и части отъ счупени пушки: така четвъртата дружина и орловци при стоманената батарея срѣщаха атаката.

— „Помощь, помощь, скоро ще пристигне!" — извика нѣкой.

А турцитѣ бързатъ да нанесатъ смъртни удари на шипченскитѣ защитници. Звуковетѣ на тржбитѣ и барабанитѣ, виковетѣ „Алахъ-Алахъ", пушечнитѣ и топовни гърмежи, охканията на раненитѣ и умиращитѣ — всичко се сливаше въ единъ ужасенъ адски шумъ. Турскитѣ гжсти колони, предъ които вървѣше не по-малко гжста верига стрелци, като стихия се движеха напредъ и унищожаваха всичко, каквото имъ се изпрѣчваше на пжтя.

Това е страшна, и, може би, последна атака . . . Ето я смъртьта предъ насъ!

— Блъскайте, бийте, юнаци! да умремъ, както сж умрѣли нашитѣ прадѣди, удряйте съ щикове! . . . — чуватъ се гласоветѣ на шипченскитѣ герои. И тѣ, наистина, юнашки срѣщаха атакитѣ, обръщаха погледитѣ си нататъкъ, отдето се очакваше помощь . . .

Но що е това? Залпове? и то въ тила ни! — Сега всичко е вече свършено.

— Помощь, помощь ни пристигна! — се зачу викъ откъмъ кржглата батарея; а въ сжщото време задъ сжщата батарея екна съживително „ура", но ура дружно гръмогласно, отъ което турцитѣ трепнаха. Тѣ видѣха, че този пжть ненапраздно викатъ опълченцитѣ, и почнаха да отстжпватъ, да бѣгатъ.

Когато турцитѣ се готвѣха да нанесатъ последенъ смъртенъ ударъ на опълченцитѣ-защитници; когато преднитѣ редове бѣха вече излѣзли на шосето — неочаквано за тѣхъ, па и за самитѣ защитници, пристигна помощь. Една дружина отъ четвъртата стрелкова бригада, качени по двама войника на казашки коне, пристигна. Тази именно дружина спаси Шипка.

О, Шипка!

Ив. Вазовъ.

О, Шипка!
Три дена младитѣ дружини
какъ прохода бранятъ. Горскитѣ долини
трепетно повтарятъ на боя ревътъ.
Пристжпи ужасни! Дванайсетий пжть
гжсти орди лазятъ по урвата дива,
и тѣла я стелятъ, и кръвь я залива.
Бури подиръ бури! Роякъ следъ роякъ!
Сюлейманъ безумний сочи върха пакъ
и вика: „Търчете! тамо сж раитѣ!"
и ордитѣ тръгватъ съ викове сърдити,
и „Аллахъ!" гърмовно въздуха разпра.
Върхътъ отговори съ други викъ: „ура!"
и съ новъ дъждъ куршуми, камъне и дървье;
дружинитѣ наши, оплискани съ кърви,
пушкатъ и отблъсватъ безъ сигналъ, безъ редъ,
всѣки гледа само да бжде напредъ,
и гърди геройски на смърть да изложи,
и единъ врагъ повечъ мъртавъ да положи.
Пушкалата екнатъ. Турцитѣ реватъ,
насипа налитатъ и падатъ, и мратъ; —
идатъ като тигри, бѣгатъ като овци,
и пакъ се завръщатъ. Българи, орловци,
катъ лъвове тичатъ подъ страшний редутъ,
не сѣщатъ ни жега, ни жажда, ни трудъ
Щурмътъ е отчаянъ, отпорътъ е лютъ.
Три дни вечъ се биятъ, но помощь не иде,
отникжде взорътъ надежда не види,
и братскитѣ орли не хвърчатъ къмъ тѣхъ.
Нищо. Тѣ ще паднатъ, но честно, безъ страхъ —
катъ шепа спартанци подъ сганьта на Ксеркса.
Талазитѣ идатъ; всичкитѣ на щрекъ сж!
Последниятъ напънъ вече е насталъ.

Тогава Столѣтовъ, наший генералъ,
ревна гороломно: „Млади опълченци,
вѣнчайте България съ лаврови вѣнци!
На вашата сила царьтъ повѣри
прохода, войната и себе дори!"
При тѣзъ думи прости дружинитѣ горди
очакватъ геройски душманскитѣ орди,
бѣсни и шумещи! — О, геройски часъ!
Вълнитѣ намиратъ канари тогазъ,
патронитѣ липсватъ, но волитѣ траятъ,
щикътъ се пречупва — гърдитѣ остаятъ
и сладката радость — до кракъ да измратъ
предъ цѣлата вселена, на тозъ славенъ рътъ,
съ една смърть юнашка и съ една победа.
„България цѣла сега нази гледа!
Този връхъ високъ е — тя ще ни съзре,
ако би бѣгали: да мремъ по-добре!"
Нѣма вече оржжие! — Има хекатомба!
Всѣко дърво мечъ е, всѣкой камъкъ — бомба,
всѣко нѣщо — ударъ, всѣка душа пламъ.
Камъни и дърве изчезнаха тамъ.
„Грабвайте тѣлата"! — нѣкой си изкрѣска,
и трупове мъртви хвръкнаха завчаска
катъ демони черни надъ черний роякъ —
катурятъ, струполятъ, като живи пакъ!
И ордитѣ тръпнатъ, другъ пжть не видѣли
ведно да се биятъ живи и умрѣли,
и въздуха цѣпятъ съсъ демонски викъ.
Боятъ се обръща на смърть и на щикъ.
Героитѣ наши, като скали твърди,
желѣзото срѣщатъ съ желѣзни си гърди
и хвърлятъ се съ пѣсни въ свирепата сѣчь,
като виждатъ харно, че умиратъ вечъ . . .
Но вълни по-нови отъ орди дивашки
гълтатъ, потопяватъ орляка юнашки . . .
Още мигъ, ще падне заветниятъ хълмъ.
Изведнажъ Радецки пристигна съ грьмъ!
. . . .
И днесъ още Балканътъ, щомъ буря захваща,
спомня тозъ день буренъ, шуми и препраща
славата му дивна, като нѣкой екъ,
отъ урва на урва и отъ вѣкъ на вѣкъ!

СЪДЪРЖАНИЕ